KISAS-I ENBİYA

VE

TEVARİH-İ HULEFA

PEYGAMBERLERLER ve HALİFELER TARİHİ

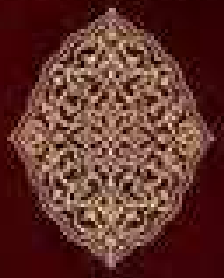

BİRİNCİ CİLT

AHMET CEVDET PAŞA

çığır

rawza

İstanbul, 2018

Çığır Yayınları: 10

PEYGAMBERLER TARİHİ - 2.CİLT
Hazırlayan:
M. ZAHİD MUTLU

Genel Yayın Yönetmeni
Ömer Faruk KASADAR

Editör
Haldun ŞEKER

Mizanpaj
ERİHA

Kapak
Yunus Karaaslan

ISBN
978-605-81358-4-0

Copyright © Çığır Yayınları, 2018

Eserin tüm hakları Eser Sahibi ile sözleşme muvacehesinde Çığır Yayınları'na aittir.

İzinsiz tamamı veya bir kısmı hiç-bir ortamda kopyalanamaz.

Kaynak göstermek şartıyla alıntı yapılabilir.

Baskı
Ağustos, 2018

Basım Yeri
Ravza Yayıncılık ve Matbaacılık
Kale İş Merkezi No: 51-52
Davutpaşa /İstanbul
Tel: 0212 481 94 11

ÇIĞIR YAYINLARI
Dervişali Mah. Draman Cad. No: 3/A Fatih/İstanbul
Tel: (0212) 909 41 52 Fax: (0212) 514 27 31
www.ravzakitap.com - ravzasiparis@hotmail.com

Sertifika No 31896

PEYGAMBERLER VE HALİFELER TARİHİ

KISAS-I ENBİYÂ VE TEVÂRİH-İ HULEFÂ

2. CİLT

Ahmet Cevdet PAŞA

çığır yayınları

İÇİNDEKİLER

KISAS-I ENBİYÂ VE TEVÂRİH-İ HULEFÂ - 2. CİLT

5. BÖLÜM.....17
ABBASİLER.....19
Giriş.....19
Dine Girmeler.....22
Şiilerin İmamet Hakkındaki Düşünceleri.....24
Abbasilere Çağrının Yayılması.....25
Seffah'a Biat Edilmesi.....32
Mervân'ın Bozguna Uğraması ve İdamı.....34
Sonuç.....35
İleri Gelenlerin Vefatı.....48
Mehdi b. Mansur Devri.....49
İleri Gelenlerin Vefatı.....50
Hâdi ve Harun Reşid'in Halifelik Zamanları.....51
İleri Gelenlerin Ölümü.....56
Harun Reşid'in Vefatı.....57
Harun Reşid'in Oğulları Emin, Me'mûn ve Mu'tasım'ın Halifelik Devirleri.....57
Me'mûn'un Zamanı.....64
İmam Ali Rıza'nın Veliahtlığı.....68
Bağdad'da Mehdi Oğlu İbrahim'e Biat Edilmesi.....69
Me'mûn'un Bağdad'a Gidişi.....69
Bazı Ölümler.....71
İkiyüzbeş Senesi.....71

İkiyüzonbeş Senesi 74
Bâbeklilerin Sonu 76
Rumlarla Yapılan Savaşlar 77
İleri Gelenlerden Ölenler 79
Mu'tasım Oğlu Vâsık, Mütevekkil ve Mütevekkil Oğlu Muntasır, Mu'tasım Oğlu
Müstain ve Mütevekkil Oğlu Mu'tez ve Vâsık Oğlu Muhtedi'nin Devirleri 79
İleri Gelenlerin Ölümü 84
Mu'temed ve Mu'tezid'in Halifelikleri 91
Sahibü'z-Zenc'in İsyanı 91
Tahiroğulları Hükümetinin Yıkılışı ve Samanoğullarının Ortaya Çıkışı 92
Saffâr ile Muvaffak'ın Savaşı 93
Tolun Oğlu Ahmed'in Şam'ı Ele Geçirmesi 94
Sahibü'z-Zenc ile Muvaffak'ın Savaşları 95
Mu'temed'in Şam'a Gitmesi ve Geri Döndürülmesi 96
Sahibü'z-Zenc'in Öldürülmesi 97
Karamita'nın Ortaya Çıkışı 97
Mu'temed'in Durumu 97
Tamamlayıcı Bilgiler 98
Zeyd Oğlu Hasan ve Tolun Oğlu Ahmed'in Ölümleri 98
İleri Gelenlerden Ölenler 103
Mu'tezid'in Oğulları Müktefi Billah, Muktedir Billah ve Kahir Billâh'ın Halifelikleri 104
Muktedir'in Halifeliği 105
Ubeydiyyin Devleti'nin Çıkışı 106
İleri Gelenlerden Ölenler 113
Razi, Mütteki, Müstekfi ve Mutî'nin Halifelikleri 114
Büveyhoğulları Devleti'nin Doğuşu 114
Bazı Ölümler 120
Razi'nin Ölümü ve Mütteki'nin Tahta Çıkışı 120
Bazı Meşhurların Ölümleri 124
Müstekfi Billâh'ın Halifeliği 124
Muti Lillâh'ın Halifeliği 125
Mutî'nin Geri Kalan Günleri 126
Muizzü'd-devle ile Nasirü'd-devle'nin Birbirleriyle Savaşları ve Barışmaları 126
Rüknü'd-devle'nin Rey ile Dağ Şehirlerini ve Sonra Taberistan ve
Cürcan'ı Aldığı Sırada Muizzü'd-devle'nin de Basra'ya Girişi 127

İmadü'd-devle'nin Ölümü ve Büveyhoğulları ile Samanoğullarının Savaşları 127
Muizzü'd-devle'nin Umman'a Girmesi 128
Rüknü'd-devle'nin Yine Horasan Başkomutanı ile Savaşı 129
Şahin Oğlu İmran 129
Çeşitli Olaylar 130
Mağrib'in Durumu 131
İleri Gelenlerden Ölenler 132
Ölen Hükümdarlar 133
Rumlarla Yapılan Savaşlar 135
Büveyhoğulları ile Samanoğullarının Barışması ve Bahtiyar'ın Kötü Halleri 137
Tâi'nin Halifeliği 139
Tâi ve Kadir'in Halifelik Günleri 139
Ölen Hükümdarlar 141
Rüknü'd-devle'nin Ölümü 142
Azdu'd-devle'nin Irak'a Girmesi 142
Elçi Divanı 144
Azdu'd-devle'nin Bazı Doğu Ülkelerini Alması ve Kızını Halifeyle Evlendirmesi 145
Azdu'd-Devle'nin Cürcan'ı Alması ve Samanoğulları ile
Savaşı ve Horasan'ın Karışık Durumu 146
Azdu'd-devle'nin Ölümü ve Sâmsamu'd-devle'nin
Tahta Çıkışı ve Şerefü'd-devle'nin Fâris'i Alması 147
Batiha'nın Durumu 148
Müeyyidü'd-devle'nin Ölümü ve Fahrü'd-devle'nin
Kendi Mülküne Dönmesi ve Horasan'ın Bazı Olayları 148
Şerefü'd-devle'nin Irak'ı Alma ve Samsamu'd-Devle'yi Hapsetmesi 149
Karamita'nın Durumu 150
Şerefü'd-devle'nin Ölümü ve Bahaü'd-devle'nin Tahta Çıkışı ve
Samsamu'd-devle'nin Fâris'te Hükümeti ve Diğer Bazı Olaylar 151
İleri Gelenlerden Ölenler 152
Kadir Billâh'ın tahta Çıkışı 153
Türkistan'ın Kısaca Durumu ve Han ve Hakanlar 154
Buğra Han'ın Buhara'ya Gelişi, Dönüşü ve Ölümü 156
Sebüktekin Oğlu Mahmud'un Horasan Başkomutanı Olması 157
Ölen Hükümdarlar 158
Rey ve Cebel Olayları 160

6. BÖLÜM 161
SÂMÂNÎ DEVLETİ'NİN ÇÖKÜŞÜ VE
GAZNELİLER DEVLETİ'NİN DOĞUŞU 163
Gazneliler Devleti ve Gazneli Sultan Mahmud 165
Doğan Han Kadir Han 169

7. BÖLÜM 171
SELÇUKLULARIN İLK ZAMANLARI 173
Sultan Mahmud'un Ölümü ve Mes'ud'un Tahta Çıkması 175
Rumlarla Yapılan Savaşlar 176
İleri Gelenlerin Ölümü 176
Kadirin Ölümü ve Kaim'in Tahta Çıkışı 178
Kadir Han'ın Ölümü 178
Kadirbiemrillâh'ın Halifelik Zamanı 178
Mağrib, Mısır ve Şam'ın Durumları 181
Selçuklu Devleti'nin Doğuşu 182
Sultan Mevdud'un Tahta Çıkışı 187
İleri Gelenlerden Ölenler 188
Selçukluların Diğer Durumları 188
Tuğrul Bey'in Bağdad'a Gelişi ve Büveyhoğulları Devletinin Yıkılışı 193
Tuğrul Bey'in Musul Tarafına Gitmesi 195
Niyal Bey'in Baş Kaldırması Üzerine Tuğrul Bey'in
Hemedan Tarafına Gitmesi ve Dönmesi Sırasında Çıkan Olaylar 196
Ölenler 197
Tuğrul Bey'in Ölümü ve Alparslan'ın Tahta Çıkışı 198
Mağrib'in Durumu 199
Sultan Alparslan 200
Alparslan'ın Öldürülmesi 204
Melikşah'ın Tahta Çıkışı ve Olaylar 205
İleri Gelenlerden Ölenler 206
Kaim'in Ölmesi ve Muktedi'nin Tahta Çıkması 206
Muktedi'nin Halifelik Zamanı 207
Selçuklu Devleti'nin Şanının Yüksekliği 207
Endülüs ve Mağrib'in Durumu 211
Melikşah'ın Bağdad'a Gelip Gitmesi 212

Nizamü'l-Mülk ve Melikşah'ın Sonu 213
Melikşahoğullarının Savaşları ve Berkyaruk'un Saltanata Geçmesi 214
Ölümler 215
Müstazhir'in Zamanı 217
Haçlıların Ortaya Çıkışı 219
Irak, Horasan ve Azerbaycan'ın Durumu 227
Haçlı Savaşları 231
İleri Gelenlerden Ölenler 237
Sultan Mahmud'un Amcası Sencer'le Çarpışması 240
Muvahhidin Devleti'nin İlk Durumları 244
Bazı Ölümler 245
Sultan Mahmud'un Ölümü ve Oğlu Davud'un ve 246
Sonra Mes'ud'un Tahta Çıkması 246
Sultan Sencer'in Mes'ud ile Savaşı ve Melik Tuğrul'un Saltanatta Kalması 247
Mes'ud'un Saltanata Dönüşü 248
Çeşitli Olaylar 249
Halifenin Mes'ud ile Savaşı ve Tutsak Oluşu ve Raşid'in Halifeliği 249
Raşid'in Halifelikten İndirilmesi ve Muktefi'nin Halifeliği 251
İmadü'd-Din'in Bazı Fetihleri ve Kayser ile Yaptığı Savaşlar 252
Mes'ud ile Davud'un Savaşı ve Raşid'in Öldürülmesi 253
Sencer ile Harezmşah'ın Savaşı ve Olaylar 254
Sultan Sencer'in Hata Türkleri ile Savaşı ve Bozulması ve Olaylar 254
Kuzey Afrika ve Endülüs'ün Durumu 256
İmadü'd-Din Zengi'nin Fetihleri ve Ölümü 256
Haçlıların Şam'ı Sarması ve Dönmeleri ve Haçlı Savaşları 257
İleri Gelenlerden Ölenler 259
Zengi Oğlu Gazi'nin ölümü ve Kardeşi Nureddin'in Fetihleri 259
Zengi Oğlu Nureddin'in Şam'ı Alması 259
Gurlular Devleti'nin Doğuşu ve Gazneliler Devleti'nin Yıkılışı 260
Sultan Mes'ud'un Ölümü ve Sultan Sencer'in Esirliği 261
Selçuklu Devleti'nin Durumu ve Hükümdarlardan Ölenler 262
Sultan Muhammed'in Ölmesiyle Süleyman Şah'ın Tahta Çıkışı 263
Muktefi'nin Ölümü ve Hal Tercümesi ve Müstencid'in Halifeliği 264
Süleyman Şah Yerine Arslan Şah'ın Geçmesi ve İldeniz'in Durumu 265
Hakan Mahmud'un Taht'tan İndirilişi ve Müeyyed'in Horasan Emiri Oluşu 266

İleri Gelenlerden Ölenler 267
Mısır ve Şam Olayları 267
İleri Gelenlerden Ölenler 273
Mağrib'deki Olaylar 274
Kavurtoğullarının Yıkılması 275
Gurilerin Durumu 276

8. BÖLÜM 279
HARZEMŞAHLARIN DURUMU 281
Selçuklu Devleti'nin Çöküşü 282
Gurlular Devleti'nin Durumu ve Harzemşah 283
Tuhaf Bir Olay 288
Selâhaddîn'in Savaşları ve Aldığı Yerler 289
İleri Gelenlerden Ölenler 302
Sultan Selâhaddîn'in Ölümü ve Melik Efdal'in Tahta Çıkışı 303
Melik Efdal'in Saltanat Yılları 303
Aziz'in Saltanat Yılları 305
Avrupalıların Konstantiniyye'ye Girmeleri 307
Konya Saltanatındaki Yenilikler 308
Melik Âdil'in Saltanat Devri 309
Yemen Olayları 311
İleri Gelenlerden Ölenler 312
Melik Zâhir'in ölümü ve Keykavus'un Halep'e Gidip Dönüşü 313
Haçlıların Hücumları ve Melik Âdil'in Ölümü 314
Musul ve El-Cezire Olayları 316
Özet 318

9. BÖLÜM 321
CENGİZ HAN'IN ORTAYA ÇIKIŞI VE HAREKETE GEÇİŞİ 323
Cengiz'in İslâm Ülkelerine Saldırması 324
Dimyat'ın Kurtarılması 334
Hicaz Olayları 337
İleri Gelenlerden Ölenler 337
Harzemşah Oğlu Celâleddin'in Durumu 339
Melik Muazzam'ın Celâleddin ile ve Eşrefin Keykubad'la Anlaşmaları 339

Almanya İmparatorunun Haçlı Savaşlarına Katılması ve Celâleddin'in Tatarlarla Savaşı ... 342
Melik Kâmil'in İmparatorla Barış Yapması ve Kudüs'ü Ona Bırakması ... 344
Yemen Olayları ... 345
Celâleddin'in Sonu ... 345
Eyyûbi Devleti'nin Melik Kâmil'den Sonraki Durumu ... 349
İleri Gelenlerden Ölenler ... 354
Müstansır'ın Ölümü ve Müsta'sım'ın Halifeliği ... 355
Eyyûbi Devleti'nin Durumunun Karışması ... 356
Mısır Sultanının Suriye'ye Gelip Gitmesi ve Fransa Krah'nın Dimyat'ı Alması ... 357
Sultan Eyyûb'un Ölümü ve Yerine Turan Şahın Seçilmesi ... 358
Fransa Kralı'nın Mansure Üzerine Hareketi ve Kölemenlerin Zaferi ... 359
Turan Şah'ın Mansure'ye Erişmesi ve Fransa Kralı'nın Tutsak Olması ... 359
Mısır'da Kölemenlerin Çoğalmaları ve Etkinliklerinin Artması ... 360
Turan Şah'ın İdamı ile Şecerü'd-Dür'ün Tahta Çıkarılması ... 361
Şecerü'd-Dür'ün Taht'tan indirilmesiyle Muiz Türkmani'nin ... 362
ve Arkasından Eyyûbilerden Eşrefin Tahta Çıkarılması ... 362
Eyyûboğullarının Kölemenlerle Savaşmaları ve Barış Yapmaları ... 362
Sultan Muiz'in İdamı ve Oğlu Mansur'un Tahta Çıkarılması ... 364
İleri Gelenlerden Ölenler ... 365
Gıyaseddin Keyhüsrev'in Savaşları ve Sonra Ölümü ve Oğullarının Anlaşmazlıkları ... 365
Kaan ve İlhan'n Görevleri ... 367
Hülâgu'nun İslâm Ülkeleri Üzerine Hareketi ... 368
Mülhidler Devleti'nin Çöküşü ... 368
Abbasi Devleti'nin Çöküşü ... 370
Melik Nasır Davud'un Sonu ... 373
Çeşitli Olaylar ... 375
Melik Muzaffer'in Mısır Sultanı Olması ... 375
Ölenler ... 375
Mengü Han'ın Ölümü ... 376
Hülâgu'nun Şam Yöresine Girmesi ... 377
Melik Muzafferin Tatarları Yenmesi ... 378
Muzaffer'in Öldürülmesi ve Zahir'in Tahta Çıkışı ... 379
Mısır'da Abbasoğullarından Birine Biat Olunması ... 380
Çeşitli Olaylar ... 381
Keyhüsrev Oğlu İzzeddin ile Rükneddin'in Durumları ... 381

Hülâgu'nun Ölümü ve Abaka Han'ın 383
Tahta Çıkışı ve Bürkay Han'ın Ölümü 383
Rükneddin'in İdamı ve Gıyaseddin'in Tahta Çıkışı 384
Sis Tekfurlarının Durumu 384
Kuzey Afrika'nın Durumu 385
Baybars'ın Bazı Fetihleri Sırasında Haçlıların Girişimleri 386
Anadolu'da Karışıklıklar Çıkması 387
Baybars'ın Anadolu'ya Gitmesi ve Tatarları Yenmesi 388
Karamanoğlu'nun İdamı 389
Sultan Baybars'ın Ölümü ve Said'in ve Sonra Kalavun'un Tahta Çıkışı 390
Kalavun'un Tatarları Yenmesi, Abaka'nın Ölümü, Ahmed Sultan'ın
Sonra Argun'un Tahta Çıkışı, Mes'ud'un Anadolu Saltanatına
Ortak Oluşu ve Argun'un Ölmesiyle Keyhatu'nun Tahta Çıkışı 390
Kalavun'un Fetihleri 392
Kalavun'un Ölmesi, Eşrefin Tahta Çıkışı, Şam Yöresinin Alınması, Haçlı Seferlerinin
Sona Ermesi, Argun'un Ölümü, Keyhatu'nun Tahta Çıkışı ve Rum Kalesi'nin Fethi 392
Eşref'in Öldürülmesi, Nasırın Tahta Çıkışı, Sonra Ketboğa'nın Sonra da Laçin'in
Tahta Çıkışları; Daha Sonra da Nasırın Saltanat Tahtına Dönüşü ve Başka Olaylar 393
İlhanlılar Saltanatındaki Değişiklikler 394
Gazan Han'ın Mısır Sultanına Üstün Gelmesi 395
Anadolu'da Hüküm Süren Selçuklu Devleti'nin Çöküşü 396
İleri Gelenlerden Ölenler 397
Gazan Han ile Hudabende'nin Sonu ve Ebû Said'in Tahta Çıkışı 399
Anadolu'nun Durumu 400

10. BÖLÜM 403
OSMANLILARIN ORTAYA ÇIKIŞI 405
Ertuğrul Bey'in Ölümü ve Osman Gazi'nin Beyliği 410
Gazi Osman Bey'in İlk İşleri 413
Gazi Osman Bey'e Melik-Name Verilmesi 414
Gazi Osman Şah'ın Karacahisar'ı Alması 415
Osman Şah'a Tuğ, Sancak ve Büyük Davul ile Ferman Gönderilmesi 416
Hâkim Tâyini 417
Osman Şah Gazi'nin Hutbede Adının ilk Defa Okunması 417
Eskişehir'de Pazar Bac'ı 418
İkinci Bir Ferman Gelmesi 419

Osman Şah'ın Savaşları 419
Yarhisar, İnegöl ve Bilecik'in Alınması 419
Bazı Kalelerin Alınması ve Büyük Savaş 422
Osman Şah'ın Saltanat Tahtına Çıkışı 422
Sultan Osman Şah'ın Saltanat Devri 423
Bursa'nın Alınışı, Sultan Osman'ın Ölümü ve Orhan Gazi'nin Tahta Çıkışı 426
Sultan Osman'ın Komutanları ve Bilginleri 427
Hal Tercümesi 428
Ara Bilgiler 430
Sultan Orhan Zamanı 431
İzmit'in Alınması 432
Alâaddin Paşa'nın Vezirliği ve Kanunların Yapılması 433
İznik'in Alınması 436
Tarakçı Göynük ve Mudurnu'nun Alınması 437
Şehzade Süleyman Paşa'nın Başkomutanlığı 437
Gemlik'in Alınması 440
Hayırlar ve İyilikler 441
Barış ve Savaş 442
Karesi Vilâyetinin Alınması 443
Rumeli Fetihleri 445
Süleyman Paşa'nın ve Sultan Orhan'ın Ölmesi 448
İleri Gelenlerden Ölenler 450
Şam, Mısır ve Garbın Durumları 453
Zülkadiroğullarının İlk Zamanları 454
Sis Tekfurluğunun Çöküşü 455
Maraş'da Zülkadriye, Adana'da Ramazanoğulları,
Mısır'da Çerkesler Devletlerinin Doğuşu 456
İran'ın Karışık Durumu ve Burhaneddin Hükümeti 457
Çobanoğullarının Çöküşü ve Şeyh Ebû İshak'ın Ortaya Çıkışı 457
Muzafferoğulları 458
Şeyh Büyük Hasan'ın Sonu 459
Murad Hüdâvendigâr'ın Zamanı 459
Ankara'nın Alınışı 460
Kara Halil'in Kadıasker ve Şahin Paşa'nın Beylerbeyi Olması 460
Rumeli'de Alınan Yerler 461

Beşte Bir Usulünün Konması 462
Filibe ile Biga'nın Fethi ve Meriç Zaferi ve Hacı İlbeyi'nin Ölmesi 463
Hayırlar ve İyilikler 464
Bazı Fetihler, Hayreddin Paşa'nın 465
Sadrazam Olması ve Yeni Düzenlemeler 465
Padişah Düğünü 468
Pırlepe, Manastır, Karlıeli, İştip ve Sofya'nın Alınması 469
Nefise Sultan'ın Karaman Oğluyla Evlendirilmesi 471
Savcı Bey Olayı 471
Karamanoğlu'nun Ayaklanışı ve Bozgunu 472
Sırp ve Bosna Krallarının Sözlerinden Caymaları 474
Pravadi, Tırnova, Şumnu, Niğbolu ve Diğer Bazı
Kalelerin Alınması ve Bulgar Krallığının Ortadan Kaldırılması 475
Kosova Zaferi ve Sultan Murad'ın Şehid Olması 476
Hal Tercümesi 480
Kısaca Devletlerin Durumları 482
Timur'un Ortaya Çıkışı 483
Yıldırım Bayezid Han Zamanı 486
Maliyenin Durumu 490
Siyasî ve Adlî Durum 491
Dış Durumlar 492
Selanik ve Yenişehir'in Alınması 493
Gelibolu Zaferi 493
Ulu Cami'nin Yapılması 494
İstanbul'da Bir İslâm Mahallesi Kurulması 495
Bazı Fetihler 495
Timur'un Anadolu ve Şam Tarafına Hareketi 496
Erzincan'ın Alınması ve Timur'un Mektupları 502
Ankara Savaşı'nın Kötü Sonucu 503
Şehzade Çelebi Sultan Mehmed'in Bazı Savaşları 510
Yıldırım'ın Ölümü ve Timur'un Dönüşü 512
Özet 513
Yıldırım Zamanındaki Âlimler ve Şeyhler 514
Saltanatta Duraklama 517
İleri Gelenlerin Ölümü 525

Afrika ve Mısır'ın Durumu 529
Doğunun Durumu 532
Çelebi Sultan Mehmed'in Saltanat Günleri 533
Sultan Mehmed'in Ölümü 538
İkinci Sultan Murad'ın Zamanı 539
İstanbul'un Kuşatılması ve Küçük Mustafa Çelebi Olayı 542
Kastamonu'nun Alınması 543
Padişah'ın Düğünü ve Şeyhülislâm Tâyini 544
Menteşe Eli'nin Yeniden Alınması 544
İzmir'in Alınması 545
Alacahisar'ın Alınması 545
Tekeoğlu ile Karamanoğlu'nun Öldürülmeleri 545
Kızılkocaoğullarının Yok Edilmesi ve Canik Vilâyetinin Alınışı 547
Ergene Köprüsünün Yapılması 547
ve Germiyan Memleketlerinin Alınması 547
Güvercinlik Kalesinin Alınması 548
Selanik'in Alınması 548
Çeşitli Olaylar 549
Macaristan Seferleri ve Karamanoğlu ile Yapılan Savaşlar 550

5.
BÖLÜM

ABBASİLER

Giriş

Buraya kadar yazılanlardan anlaşıldığı üzere Arap kabilelerinin en şereflisi olan Kureyş kabilesi on soya ayrılmış olup, bunlardan Abd-i Menaf oğlu Haşim oğlu Abdü'l-Muttaliboğulları ile Abd-i Menaf oğlu Abd-i Şems oğlu Ümeyyeoğullarının nüfuz ve haysiyetleri çok olduğundan Kureyş'in öteki soyları bu iki soyun başkanlığını kabulde hiç duraksamazlardı. Emevilerin nüfus sayısı çok olduğundan ona göre kavmiyet bakımından kuvvetleri daha çoksa da Abdü'l-Muttalib'in Zemzem kuyusunu bulması ve ünlü Fil yılında Mekke başkanı bulunması gibi sebeplerden dolayı Hâşimîlerin şan, şeref ve haysiyeti artmıştı. Kısaca Kureyş'in en şereflisi ve en kuvvetlisi olan bu iki soyu, başkanlığa uygunlukta birbirine rakip idiler. İkisi uyuşunca ötekiler onlara uyardı. Hz. Muhammed'in peygamberliği, Hâşimoğulları içinden çıkmakla Hâşimîlerin şeref ve haysiyeti arttı. Soy sop gayreti gütmek yerine İslâm kardeşliği geçti. Hicretten sonra Medineli Müslümanlar da bu kardeşliğe girince, İslam'ın şanı ve ululuğu arttı. Hz. Peygamber'in hicretinde Hâşimoğullarının çoğu Medine'ye göçtüğünden Mekke Abd-i Şemsoğulları elinde kaldı. Bedir Savaşı'nda onların büyükleri ölünce Emevilerden Ebû Süfyân Mekke başkanı oldu. Mekke'nin alınışı sırasında Ebû Süfyân ve oğulları İslam'a girdiler. Fakat soy sop gayreti gütmek geri kalmış olduğundan onlar şeref ve üstünlük bakımından öncelik sahibi olan seçkin ashâbdan geride kaldılar. Ebû Süfyân ise peygamberlik güneşinin Hâşimoğullarından doğmasından ötürü önde gelmelerini ve üstünlüklerini ve Ümeyyeoğullarından daha az olan öteki sekiz soyun da üstünlüğünü çekemezdi. Bundan dolayı Teym'den Hz. Ebû Bekir'e biat olunduğu zaman Ebû Süfyân, Teymoğullarının sayılarının azlığından söz ederek Hz. Ali'ye biat etmek istemişti. Fakat Hz. Ali kabul etmedi. Hz. Ebû Bekir de

Adiyoğullarının sayısını önemsemeyip, bu soydan olan Hz. Ömer'in İslâm'daki öncelik ve haysiyetine, iktidar ve ehliyetine bakarak onu halifeliğe aday olarak gösterdiği zaman, ilk önce biat eden Hz. Ali idi.

Hz. Ömer'in halifelik seçimi Danışma Kurulu'na bırakılınca, görüşme sonunda halifelik, Ümeyyeoğullarından Hz. Osman ile Hâşimoğullarının en üstünü olan Hz. Ali arasında gidip geldiği halde hakem olan Abdurrahman b. Avf'ın Osman'ı tercih etmesi de, Ümeyyeoğullarının sayı çokluğundan ötürü değildi. Çünkü soy sop gayreti gütmek bırakılmış ve unutulmuştu. Hz. Osman'ın halifeliğinde, akrabası olan Emeviye valileri çok yüz buldular. Mevki, makam ve memurlukları ele geçirdiler ve bu makamları kötüye kullandılar. Hâşimoğulları, bu durumdan hoşnut olmadılar. Zahitler ve hafızlar ise Hz. Osman'a itiraz eder oldular. İşte o sırada Şia grubu türeyerek halifeliğin Hâşimoğullarına ait olduğu inancıyla halkı Hz. Osman aleyhine harekete geçirmeye ve kışkırtmaya başladılar. Böylece büyük bir fitne çıkarak zorbalar Hz. Osman'ı şehit ettiler. Bunun üzerine Hz. Ali'ye biat olundu. Fakat Ebû Süfyân'ın oğlu Muaviye, Şam'da bir sancak beyi iken Hz. Osman'ın halifelik zamanında bütün Suriye'ye vali olup pek çok servet ve kuvvet kazanmış ve bütün Emeviler ve kaçaklar onun başına toplanmış olduğundan Hz. Ali'ye biatten kaçındı. Sıffîn savaşlarının sonunda işi hakemlerin çözümüne bırakmaya karar verildiği zaman, zahitler ve hafızlardan bir kısmı o kararı red ile Hz. Ali aleyhine ayaklandılar. Hz. Ali çok zaman bu Haricilerle uğraştı. Sonunda bir Harici onu şehit edince, oğlu Hz. Hasan'a biat olunduysa da, o zamana kadar Muaviye Şam'da yerleşip kökleşmiş ve halk da, kavmiyetçilik gayreti gütmeye dönmüş olduğundan Muaviye, Irak üzerine yürüyünce, Hz. Hasan halifelikten çekilmekle bütün halk Muaviye'ye biat etmiştir. Muaviye b. Ebû Süfyân, işte bu şekilde Şam'da ezici kuvvete sahip bir devlet kurdu. Bütün İslâm ülkelerinde emirlerini yürüttü. Fakat iki topluluk ona karşıydı. Biri hem Osman'a hem de Ali'ye karşı gizli düşmanlık besleyen Hariciler; ötekisi Hz. Ali'ye sevgide aşırı giden Şia takımıdır. Muaviye Haricileri ezici kuvvetiyle perişan etmekte ve Hâşimoğullarını da ikramlarla ve gönüllerini alarak idare etmekteydi. Oğlu Yezid'in zamanında olan Kerbelâ faciası üzerine Müslümanlar, Emeviye Devleti'nden nefret ettiler, soğudular. Yezid de ölünce oğlu küçük Muaviye'ye biat olunduysa da Muaviye, umum halkın kendilerinden nefret ettiğini görünce halifeliği bırakarak yalnızlık köşesine çekildi. Çok geçmeden öldü. Emeviye devletinin birinci kısmı olan Süfyâniye şubesi onunla sona erdi.

O zaman Mekke'de Abdullah b. Zübeyr'e biat olundu. Yalnız Şam bölgesi bunun dışında kalmıştı. Şamlıların da birçoğu Zübeyr'in oğluna bağlanmış ve eğilim göstermişken, buna karşı olanlar üstün gelerek Mervân İbn Hakem'e biat ettiler.

İşte Emeviye Devleti'nin ikinci kısmı olan Mervâniye şubesi böylece meydana çıktı. Fakat Mervân, Hilâfet işinde tam bağımsız olamadı. Sonra oğlu ve ondan sonra tahta geçecek olan Abdülmelik, Abdullah b. Zübeyr'e üstün gelerek bağımsızlığını sağladı.

Abdülmelik'in hükümeti, zalimce ve pek zorbaydı. Sakaflı Yûsuf oğlu Haccac gibi bir zalimi halkın başına belâ etti. Bütün doğu taraflarını onun eline bıraktı. Baş kaldıranlar ve Hariciler çoğaldı. Haccac da durmadan savaşlarla uğraştı. Şiiler ise gizlilik perdesi altında hazırlanarak fırsat zamanını kollamaktaydılar. Sicistan valisi olan Eş'as Kindi oğlu Muhammed oğlu Abdurrahman, Haccac'a karşı ayaklanarak ordusuyla gelip Faris ve Irak'ı aldı, Haccac'la birkaç kere savaştı. Yanında asker ve halktan ikiyüzbin kadar adam toplandı. Irak'ın bilgin ve hukukçularının çoğu da beraber idi. İçlerinde büyük içtihatçılar vardı. Seksenikinci hicret yılında söz birliği ederek Abdülmelik'i indirerek Abdurrahman'a biat ettiler. O zamana kadar halifeler, hep Arap kabilelerinin en şereflisi olan Kureyş kabilesindendi. Kureyş'ten olmayan bir emirin halifeliğe seçilmesi uzak görünürken, Abdülmelik'in zorbalığından ve Haccac'ın zulümlerinden halk o kadar bıkmışlardı ki, Yemen kabilelerinden bir küçük kabile olan Kinde kabilesi başkanlarından birine biat ediverdiler. Abdülmelik ise arka arkaya Şam'dan asker göndererek Haccac'a yardım ettiği için, sonunda Haccac yenerek Abdülmelik Halifelik makamında kaldı. Abdülmelik'in oğlu ve ondan sonra yerine geçecek olan Velid'in zamanında çok yerler alındı. Çok hayır eserleri ve güzel şeyler yapıldı. İslâm dairesi çok genişledi. Fakat Haccac'ın, doğu tarafında zulüm ve tecavüzleri sürüp gidiyordu. Bazı seçkin ashap ve büyük bilginler ve içtihatçılar hakkında etmediği eza ve cefa kalmadı. Sonunda Irak'ın hukukçularının en hukukçusu ve sâlihlerin başta geleni olan Cübeyr oğlu Said gibi bir büyük adamı öldürdü. Ondan sonra kendisi de rahat yüzü görmedi. Çok geçmeden cezasını çekeceği öteki dünyaya gitti. Arkasından Velid de öldü. Ondan sonra yerine geçecek olan kardeşi Süleyman b. Abdülmelik ötekilere bakılacak olursa insaflı ve cömert idi. Fakat o da, ilimlerin gizliliklerini bilen, içi ve dışı pırıl pırıl olan Ebû Haşim Ali'yi çekemeyerek zehirletti. Bu da Emeviler aleyhinde Abbasilere biate halkı çağırmaya bir sebep oldu.

Süleyman ölünce amcası oğlu Ömer b. Abdülaziz Halife olunca birdenbire ilk Dört Halife yolunda adaleti yerine getirmeye başladı. Pek çok kötü âdetlerin ortadan kaldırılmasına özen gösterdi. Şam halkından başka bütün İslâm ülkeleri halkı, Emeviye Devleti'nden nefret ederek yıkılmasını isterlerken, onun güzel ahlâkı halkın fikirlerinin olumlu şekilde değişmesini sağlamıştı. O kadar ki, Emeviye Devleti'nin sürüp gitmesi hakkında güzel ümitler verdi. Fakat türlü kötülüklere alışmış olan Ümeyyeoğullarının valileri, onun adaletli tutumundan hoşnut olma-

yarak akrabası kendisini zehirletti. Onun yerine geçen Abdülmelik oğlu Yezid ise heveslerine uyan bir adam olduğu için, varını ve ömrünü zevk ve safa yolunda tüketti.

Onun yerine geçen Abdülmelik oğlu Hişam oldukça zararsızdı. Fakat mal toplamaya pek hırslı idi. Valileri ve yakınları da ona yaranmak için mal toplamakta şiddet gösterirlerdi. Kısaca o zaman Emevilerin mal toplamaktan başka bir emelleri yoktu. Hırs ve tamahlarının derecesini açıklamak için, o zaman meydana gelen dine girme olaylarını anlatalım.

Dine Girmeler

Ömer b. Abdülaziz (r.a.)'in adaletli devrinde İslam'a girmeler çoğaldı. Özellikle Horasan halkından pek çok adamlar Müslüman oldu. Cizye geliri epeyce azaldı. Bazı halk tarafından "Birçok halk sırf cizyeden kurtulmak için bölük bölük Müslüman oluyorlar. Onları sünnet ile imtihan et" diye Horasan valisi Cerrah'a bildirildi. O da İslam'a girenlerin sünnet ile imtihan olunmalarını Halifelik makamına yazıp izin isteyince, Ömer b. Abdülaziz, "Yüce Allah Muhammed (s.a.v.)'i insanlara davetçi gönderdi. Sünnetçi göndermedi", diye yüz yılı içinde Cerrah'a cevap yazdı. Sonra onu Şam'a çağırarak görevinden aldı, yerine başka bir vali atadı.

Yüziki senesinde Afrika Emiri bulunan Ebû Müslim oğlu Yezid, yönetimi altındaki Müslüman olmayan halktan, İslam'a girerek şehirlere gelip yerleşen yeni Müslümanları köylerine döndürerek, İslam'a girmeden önce veregeldikleri cizyeyi eskisi gibi almaya başlayınca halk ayaklandı. Yezid'i öldürüp ve ondan öncekini onun yerine getirdiler. O zaman Halifelik makamında bulunan Abdülmelik oğlu Yezid'e de, **"Biz, senin itaatinden çıkmadık. Fakat Ebû Müslim oğlu Yezid, bizim hakkımızda Allah'ın ve Müslümanların razı olmayacağı zulümleri yaptı. Biz de onu öldürdük ve senin eski emirini makamına geri getirdik"** diye bildirdiler. Abdülmelik oğlu Yezid de, **"Ben Ebû Müslim oğlu Yezid'in ettiğine razı değilim"** diye cevap yazdı ve halkın atadığı emiri yerinde bıraktı. Fakat halk, yüz buldu, hükümet otoritesi bozulmuş oldu.

Hişam'ın Halifelik zamanında ve yüzon senesinde Horasan valisi Eşres, Maveraünnehir halkını İslam'a çağırmak için Tureyf oğlu Salih ile İmran oğlu Rebi'yi görevlendirince Tureyf'in oğlu, **"Ben bu görevi yerine getiririm. Şu şartla ki, Müslüman olanlardan cizye alınmaya dedi.** Bu ise dinin bir gereği olduğu için Eşres "Evet" deyince, Tureyf'in oğlu ve İmran'ın oğlu çıkıp Semerkant'a gittiler ve halkı dine çağırdılar. Semerkant ve yöresinde pek çok halk İslam'a girdiler. Fakat bundan dolayı devlet gelirine çokça eksiklik geldiği, Semerkant defterdarı

tarafından bildirilince Eşres, hemen Semerkant valisine gönderdiği yazılı-emirde, **"Maveraünnehir halkından çok kimselerin İslam'a rağbet için değil, ancak cizyeden kurtulmak için Müslüman oldukları bildirildi. Sen, sünnet olan, namaz kılan ve Kur'an'dan bir sûre okuyan kimselere bak. Cizyeyi ancak onların üzerinden kaldır"** diye emir verdi.

Yine Semerkant'tan Eşres'e, **"Birçok halk, Müslüman olup, mescidler yaptılar. Ne yapalım?"** diye yazılınca, **"Şimdiye kadar haraç aldığınız adamlardan yine haracı alınız"** diye yazılı-emir gönderdi. Bunun üzerine Ömer b. Abdülaziz'in talimatına aykırı olarak Müslüman olanlardan cizye alınmaya başlandı. Onlar da vermekten kaçınarak İslam'a giren yedibin kadar halk Semerkant dolaylarında toplandılar. Çağırıcıları olan Tureyf'in oğlu, İmran'ın oğlu ve öteki bazı kişiler onlara yardım için çıkıp onlarla birleştiler, sonra Eşres tarafından asker gönderilerek İslam'a girenler sıkıştırılınca birçoğu dinden çıkarak savuştular ve Türk hakanına sığındılar.

Hakan ile bir büyük savaş kapısı açıldı. Arab'ın ileri gelenlerinden pek çok kişiler öldü. Sonunda Hakan, İslâm ülkelerine girerek Semerkant ve Buhara'yı kuşatıp zorladı. Oysa, hicretin yüzüncü yılından beri, halkı Abbasilere biate çağıranlar, yani Ali Abbasi oğlu Muhammed'in düzenlediği çağırıcılar, Horasan'da gizlice halkı Emeviye Devleti aleyhine geçirmeye uğraşıyorlardı.

O sırada Eşres görevden alındı. Oysa ondan sonrakiler de iç ve dışta ortaya çıkan olayların üstesinden gelemediler. Sonunda Horasan valisi olan Seyyâr oğlu Nasr bilgin ve faziletli bir adam olduğundan Ömer b. Abdülaziz'in uyarılarına uyarak Eşres'in yeni İslam'a girenler üzerinde almak üzere kararlaştırdığı ve almaya başladığı haracı kaldırdı. Heyecana gelmiş olan kamuoyunu bir dereceye kadar yatıştırdı. Maveraünnehir seferleriyle uğraştı. Oysa Horasan halkı gizlice takım takım Abbasilere biate çağırmalara uymakta olduklarından dış savaşlarla uğraşacak zaman değildi.

Doğu şehirleri böyle karışık bir durumdayken batılılar da çeşitli karışıklıklar ile çalkanıyordu. Tanca valisi hafif düşünceli bir adamdı. Berberilerden Müslüman halkı tutsak sayarak beşte birine devlet tarafından el koyup köle yapınca, yüzonyedi senesinde halk ayaklanmıştı. O sırada Hariciler de türeyip, içlerinden Ukkaşe adında biri Mü'minlerin Emiri unvanını takınmış olduğundan Hişam, oraya çokça asker göndermekle pek şiddetli çarpışmalar olmuş ve iki taraftan sayısız adamlar ölmüştü.

Emevilerin böyle doğu ve batıda görülen uygunsuz işlerinden ötürü Emeviye Devleti'nin değeri düşmekteydi. İşte bu durumlar, Abbasilerin çağrılarının geçerlik kazanmasına büyük sebep oldu.

Şiilerin İmamet Hakkındaki Düşünceleri

Kelâm bilginlerinin çoğuna göre- halifelik gibi imamet de, dünya ve din işlerinde genel başkanlık demektir. Bu yüzden Müslümanların işlerini görmeyi üstlenen kişiye Müslümanların imamı ve peygamberlerin efendisinin halifesi denir ki, halk arasında hakkın yerini bulması ve yol ve geçitlerin güven altına alınması ve sınırların korunmasını sağlar ve Müslümanların daha başka işlerini görür. Resûl-i Ekrem'den (s.a.v.) sonra Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali sırayla halife ve imam olmuşlardır. Ama gizli ve bir köşeye çekilmiş olan bir adam, her ne kadar istenen niteliklerle süslü ve imamete hak kazanmış bile olsa, Müslümanların işlerini görmek için seçilmedikçe, ona bu anlamda imam ve halife denilmez. Ama sözlükte her kendisine uyulana imam denir. Fakat Şiiler, halife ile imamın arasını ayırıp imamın masum, Hâşimî ve Alevi olması gibi bazı hususları şart koşarlar ve İmamın ille de Müslümanların işlerini görmesi şart değildir" derler. Bu duruma göre imamet ve hilâfet, ancak Hz. Ali ile oğlu Hz. Hasan'da toplanmıştır. Ebû Bekir, Ömer ve Osman'da hilâfet bulunup imamet bulunmaz. Hz. Hüseyin'de ise imamet bulunup hilâfet bulunmaz.

İmamet konusunda Şiiler, pek çok parçalara ayrılmış olup aralarında birçok anlaşmazlıklar vardır. Zeydiyye kısmı, Hz. Ali'yi bütün ashabın üzerinde görmekle beraber, daha üstünü varken üstün gelenin halifeliğini uygun görürler ve bu yüzden Hz. Ebû Bekir ile Ömer'in halifeliklerini kabul ederler. Yüzyirmiiki senesinde Zeyne'l-Abidin oğlu Zeyd ve bir yıl sonra oğlu Yahyâ öldürülmüş olsalar da, Zeydiyye mezhebi sürüp gelmiş olup, bugün bile Yemen'de San'a ve dolaylarındaki halk bu mezheptedirler. Ama Hz. Ebû Bekir'le Ömer'i kabul etmeyen Şiiler ki, onlara Rafiziye ve İmamiye denilir. Onlar da İsnâ Aşeriye yani Oniki İmam'a uyarlar ve İsmailiye diye kısımlara ayrılırlar. İsnâ Aşeriye bölümü imameti oniki kişiye verirler ki, Hz. Ali ve oğulları Hasan ve Hüseyin ve sonra Zeyne'l-Abidin ve Zeyne'l-Abidin oğlu Muhammed Bakır ve Muhammed Bakır oğlu Cafer Sadık ve Cafer Sadık oğlu Muse'l-Kâzım ve Muse'l-Kâzım oğlu Ali Rıza ve Cevad diye bilinen Ali Rıza oğlu Muhammed Naki ve Muhammed Naki oğlu Ali Naki ve Ali Naki oğlu Hasan Askeri ve sonra Hasan Askeri oğlu Muhammed Mehdi'dir. Bu oniki imamın beşincisi olan Muhammed Bakır'ın ölümü önceden anlatılmış ve ötekiler de bundan sonra söz konusu edilecektir. Onikincisi olan Muhammed Mehdi küçükken Samarrâ'da kaybolmuştur. İsnâ Aşeriye bölümü, onun o zaman saklandığını ve hâlâ yaşadığını söylerler ve onun çıkmasını beklerler. İran halkı bugün bile bu mezheptedirler. İsmailiye bölümü, **"Cafer Sadıktan sonra imamet, onun büyük oğlu İsmail'e geçmek lâzım gelip, İsmail ise babası sağken öldüğünden imamet, onun oğlu Muhammed'e ve ondan çocuklarına geçti"** derler.

İsmailiye'nin imamları gizli olmakla bu, İsmail oğlu Muhammed'e, Muhammed Mektum derler. İsmailiye'nin inançları, dinden çıkmaya sebep olduğu için başkalarından gizli olduğundan kendilerine Bâtıniye denilir. Bunlar da ikiye ayrılır. Bir bölümü imameti Muhammed Mektum'dan İsmail oğlu Muhammed Mektum oğlu Cafer Musaddık oğlu Muhammed Habib oğlu Mehdi oğlu Abdullah'a kadar götürürler. Bunlar Afrika'da bir Şii devleti kuran Ubeydiyyun'dur. Başka bir bölümü de imameti Muhammed Mektum oğlu Ubeydullah oğlu Yahyâ'ya kadar götürürler. Bunlar Karamita'dan bir bölüktür. Bu da Karamita'nın uydurdukları yalanlardandır. Çünkü Muhammed Mektum'un, Ubeydullah adında bir oğlu bilinmiyor. İmamiye'nin bir bölümü de, **"Hz. Ali'den sonra imam, onun oğlu Muhammed b. Hanife'dir ve o sağdır ve beklenen Mehdi odur"** derler. Bazıları, **"Hanife'nin oğlundan sonra imamlık, Hasan ve Hüseyin (r.a.)'in çocuklarına geçti"** diye inanırlar. Bazılarına göre Muhammed b. Hanife'den sonra imamlık, onun oğlu Ebû Haşim Ali'ye geçti. O da imamlığı Ali Abbasi oğlu Muhammed'e bırakmakla, o da etrafa davetçiler gönderip halkı gizlice davete başlamıştır.

Abbasilere Çağrının Yayılması

Muhammed b. Hanife'nin oğlu Ebû Haşim Ali, doksandokuz yılında Şam'dan Hicaz'a dönüşünde zehirlenerek Hamime köyünde öldüğü zaman imamlığı Abbasoğullarından Ali oğlu Muhammed'e bıraktı. Ondan sonra halifelik işinin Abbasoğullarına geçeceğini belirtip, bu konuda ne yapmak gerekeceğini açıklamış ve bu sırrın gizli tutulması için uyarıda bulunmuş ve Irak ve Horasan halkından yanında bulunan Şia toplumuna da halifeliğin Abbasilere geçeceğini bildirmiş ve bundan sonra Ali oğlu Muhammed'e başvurulmasını tavsiye etmişti. Bunun üzerine Ali Abbasi oğlu Muhammed, yüz yılı içinde etrafa davetçiler gönderdi. Bu davetçiler hükümetten sakınarak gizlice çağrıya başladılar. İmamlarını ele vermemek için onun ismini açıklamayarak Muhammed (s.a.v.) soyundan Rıza'ya biat etmek üzere halkı davete başladılar. İmam, Ali oğlu Muhammed için oniki vekil ve sonra yetmiş kişi seçtiler. Ali oğlu Muhammed de onlara özel talimat göndermişti. Muhammed (s.a.v.) soyundan Rıza sözü belirsiz bir deyimse de, halka özellikle Emevilerden nefret edenlere hoş geldi... Halk, birbirinin peşi sıra bu çağrıya uyar oldular. Yüziki yılı içinde bu davetçilerden bazıları, Horasan'da yakayı ele verip tutuklanmışlarsa da, kendilerinden bir ipucu alınamayıp, bazı ileri gelenler tarafından bağışlanmaları da istendiğinden serbest bırakılmışlardır. Yüzdört yılında Ali Abbasi oğlu İmam Muhammed'in Seffah adlı oğlu yeni doğmuştu ki, Abbasi davetçilerinden bir grup, Hamime'ye gelmişlerdi. Ali oğlu Muhammed, oğlu Seffah'ı onbeş günlük iken çıkarıp ve onlara gösterip, "İşte imamınız budur. İş onun elinde tamamlanacaktır. Siz de o zamana erişip düşmanlarınızdan öç

alacaksınız." demiş. Onlar da Seffah'ın ellerini öpmüşler ve Horasan'a dönmüşler. Böylece Abbasilerin daveti, doğuda yayılmaktayken "İmamın Alevi olmasını" şart koşan Şiiler, Abbasoğullarına biati kabul etmezlerdi. Bundan dolayı Ali oğlu imam Muhammed, yüzdokuz yılında Ebû Muhammed Ziyâd'ı davetçi olmak üzere Horasan'a gönderirken ona talimat verdiği sırada "Nişaburlu Galib'den sakın. Çünkü o, Fâtıma çocuklarına sevgide aşırıdır" diye öğüt vermişti.

Ebû Muhammed Ziyâd, Horasan'a varıp Ümeyyeoğullarının zulümlerinden söz edince, Galib de, Ümeyyeoğulları aleyhinde bulunduğundan onunla konuşmuşsa da, Hz. Ali soyu ile Abbas soyundan hangisinin daha üstün olduğuna dair tartışarak ayrılmıştır. Abbasi davetçileri ise günden güne halkın gözünde geçerlik kazanıyorlardı. Ebû Muhammed Ziyâd, bazı arkadaşlarıyla birlikte hükümet tarafından tutulup öldürüldüyse de, onların yerlerine başkaları geçerek Abbasilere davet durmadı. Yüzon yılında Ali oğlu Muhammed, Horasan'a bir grup davetçi gönderip içlerinden bazıları tutulup öldürüldüyse de, diğerleri görevi sürdürmekle iş gittikçe önem kazanmaktaydı. Yüzonaltı yılında Horasan ileri gelenlerinden Süreye oğlu Haris, Emeviye Devleti aleyhine kalkarak siyahlar giydi ve halkı Kitap ve Sünnet'e ve Abbasi davetçilerinin çağırdığı Muhammed soyundan Rıza'ya davet etti ve Belh'e gidip başına altmışbin kadar adam topladı ve Horasan vilayetinin bir parçasını ele geçirdi. Üzerine Horasan valisi tarafından çok miktarda asker gönderilince Taharistan'a gitti ve Hakan'la anlaştı. Horasan Emirliği, bir taraftan iç karışıklıklarla uğraşırken bir taraftan da Hakan'la savaşmak zorunda kaldı. İşte o sırada Abbasi davetçilerinden birçoğu ele geçirilip, bazıları öldürülmüşse de, çoğu aşiretlerinin hatırları için salıverilmişlerdir. Abbasi davetçileri böyle saman altında su yürür gibi doğuyu basmaktayken, yüzyirmidört yılında Abbasoğullarından Ali oğlu Muhammed ölünce, vasiyeti gereği oğlu İbrahim onun yerine imam olup nakibler, ona başvurur ve kendilerine uyan Şiaların zekâtlarını toplayarak ona gönderir oldular. İşte o sırada Abbasi soyundan olan Ebû Müslim adlı delikanlı da imamın mektuplarını taşıyarak Horasan'a gidip gelirdi. O sırada Hişam gibi tedbirli ve güçlü bir Halifenin ölümü, Emevi Devleti'nce büyük bir kayıp sayıldığı halde, yerine geçecek olan Velid'in israf ve sefahat ve fuhşiyata düşkünlüğü, İslâm kamuoyunun Emevi Devleti'nden nefret etmesine sebep oldu. Bunun üzerine Velid'in Halifelikten indirilerek öldürülmesi ise, Emeviye Devleti'ne en çok bağlı olan Şamlılar arasına ayrılık düşürdü. Hemen öteki eyaletlere bulaşarak her yerde hükümet otoritesinin geçerliliğine aksama geldi.

Emeviye Devleti'nin bu şekildeki durumunun karışıklığı, Abbasi davetçilerine epeyce tutulmak, imkânı verdi. Böylece Mervân İbn Hakem soyu arasına ayrılık ve gizli düşmanlık girdi. Sonunda Mervânoğlu Muhammed oğlu Mervân, yüz-

yirmiyedi yılı başlarında saltanat tahtına oturdu. Fakat çözülmüş olan düğümü bağlayamadı. Yani dağılmış olan hükümeti toplayamadı.

Çünkü Mervân'ın tahta çıkışı sırasında (Ebû Tâlib oğlu Ca'fer oğlu Abdullah oğlu Muaviye oğlu Abdullah) halifelik davasıyla Kûfe'de ortaya çıktı. Üzerine varan askerle savaşıp bozuldu ise de gidip Hilvan, Cıbal, Hemedan, Rey ve İsfahan şehirlerini ele geçirdi, İsfahan'ı hükümet merkezi yaptı. Başına pek çok halk topladı. O sırada Humus halkı ayaklanmakla Mervân, varıp onlara gereken dersi vererek yatıştırdı. Fakat Şam ovası halkı da ayaklanarak Şam'ı kuşattıklarından Mervân oraya gitti. Bu sırada Filistinliler baş kaldırmakla Mervân o tarafa koştu. Filistin isyanını bastırdıktan sonra Karkısiya'ya gidip, Irak'ta çıkan Hariciler üzerine asker göndermekle uğraşırken Abdülmelik oğlu Hişam'ı oğlu Süleyman, Kınnesrîn'de halifelik davasına kalkışınca Mervân, Karkısiya'dan dönünce Kınnesrîn üzerine yürüyüp yapılan bir kanlı çarpışmada Süleyman'ın altıbin askeri öldü ve kalanı dağıldığından, kendisi Tedmür'e kaçtı. Irak'taki Haricileri tepelemek için Mervân, o tarafa seğirtti.

O zaman Endülüs'te de karışıklık varsa da, Mervân'ın o tarafa kulak tutmaya hal ve vakti uygun değildi. Bu karışık durumlar ise, Abbasi davetçilerine daha çok ortam hazırlamaktaydı. Nitekim yüzyirmiyedi senesinde Horasan ileri gelenlerinden Kesir oğlu Süleyman, Karata oğlu Lâhiz ve Şebib oğlu Kahtaba Mekke'ye gitti. Orada İmam İbrahim ile görüşüp taraflılarından toplamış oldukları ikiyüzbin dirhem ile başka eşya ve malları ona ulaştırdıklarında onun tarafından Horasan'a gidip gelmekte olan Ebû Müslim de beraber idi.

Kûfe'de Abbasi davetçilerinin başı olan Ebû Selemetü'l-Hallal, İmam İbrahim'in o tarafça veziri makamında olarak doğrudan doğruya İmam, onunla haberleşmekte olduğu gibi, Horasan'da da ileri gelenlerden birinin emir olmasını hâle uygun görüp, emirliği önce Kesir oğlu Süleyman'a ve sonra Mesleme oğlu İbrahim'e teklif edince, kabulden kaçınmış olduklarından ötürü, imam da Horasan valiliğini Ebû Müslim'e verdi ve yazılı-emir ile onu Horasan'a gönderdi. Horasan'da ise o zaman gruplar ortaya çıkarak Horasan valisi Seyyâr oğlu Nasr, kendisine karşı olan grupla uğraşmakta idi.

Sözü toparlarsak, Horasan böyle bir karışıklık içinde, Faris yöresi Muaviye oğlu Abdullah dindeyken Mervân, aralıksız Irak'ta çıkan Haricilerle uğraşıp ne yapacağını şaşırmıştı. İmam İbrahim, Horasan tarafının gerçek durumunu açıklaması için Ebû Müslim'i çağırmış olduğundan ötürü, yüzyirmidokuz yılı Cemaziyelahir ayında Ebû Müslim, nakiblerle birlikte **"Hacca gidiyoruz"** diyerek Horasan'dan hareket etmişti. İmam ise davetin ilânı zamanı gelmiş olduğunu anlayarak Ebû Müslim'e mektup yazıp **"Hemen daveti ilân et ve yanındaki malları Kahta-**

be ile bana gönder" diye emretmiş, Horasan nakiblerinin başı yerinde bulunan Kesir oğlu Süleyman'a da bu anlamda bir mektup göndermişti. Ebû Müslim, Kumis'te iken bu mektuplar kendisine ulaştı. Hemen yanındaki mal ve eşyaları Kahtaba ile İmam'a gönderdi. Kesir oğlu Süleyman ile görüşüp İmam'ın mektubunu kendisine verdi. Şaban ayında Horasan eyaletinin merkezi olan Merv köylerinden bir köye gitti. Taharistan, Belh ve Harezm gibi önemli yerlere nakibler gönderip Ramazan ayında halkı, Abbasoğullarına biat etmek üzere açıktan çağırmalarını emretti. Ramazan ayı başlarında Merv şehrine dört saat arası olan Sefîdec köyüne gidip, Kesir oğlu Süleyman'ın evine kondu. Çevreye çağrıcılarını yaydığından ötürü, çağrıyı kabul edenler peş peşe gelip toplanmaya başladılar. Horasan valisi Seyyâr oğlu Nasr ise karşı koyanlarla vuruşup duruyordu.

İmam İbrahim tarafından Ebû Müslim'e Zili ve Sehab adında iki sancak gönderilmişti. Ebû Müslim, Ramazan ayı sonlarında Zill'i ondört ve Sehab'ı onüç arşın uzunluğunda birer mızrağın uçlarına bağladı. Gerek kendisi, gerek Kesîr oğlu Süleyman ve oğulları ve kendisine bağlı olanlar hep siyahlar giydiler. Gece ateşler yakıp çevreye işaret kaldırdılar. Hemen etraftaki Abbasoğullarını tutanlar toplandı, sancaklar dikildi. Bayram günü Kesîr oğlu Süleyman, Ebû Müslim'in tarifi üzere bayram namazı kıldırdı.

Bayram namazından sonra hutbe okunmak sünnet iken, Emeviye halifeleri hutbelerde bazı ümmetin büyüklerine sövmeye başladıklarından halk, bayram namazı kılındıktan sonra dağılıp onların hutbelerini dinlemez oldular. Onlar da hutbeyi bayram namazından önce okumayı alışkanlık haline getirdiler. Ebû Müslim, bu kere hutbeyi bayram namazından sonra okutup Emevilerin o kötü âdetini kaldırmıştır.

Sonra Ebû Müslim, Seyyâr oğlu Nasr'a daveti yazmış olduğu bir mektup yolladı. Nasr, ona cevap yazmadı. Hemen azatlısı Yezid'i bir miktar askerle Ebû Müslim üzerine göndermekle Ebû Müslim de ona karşı bir miktar asker gönderdi. Çarpışma sırasında Yezid'in askeri bozuldu ve kendisi yaralı olarak tutulup Ebû Müslim'in huzuruna götürüldü. Ebû Müslim, onun yaralarını sardırdı, serbest bıraktı. Ancak bundan sonra kendisiyle vuruşmayacağına dair ondan söz aldı. O da efendisi olan Nasr'ın yanına gitti. Ebû Müslim ile topluluğunu övmeye başladı. **"Vallahi onlar, namazı vaktinde ezan ve ikametle kılıyorlar. Kur'an okuyorlar ve Allah'ı çok anıyorlar ve insanları Hz. Peygamber'in (s.a.v.) soyunun dostluğuna çağırıyorlar. Onların işi yükselecek sanıyorum. Sen benim efendim olmasan buraya gelmeyip, onların yanında kalırdım"** dedi.

O sırada Abbasoğulları taraflılarından Hüzeyme oğlu Hazim geceleyin Seyyâr oğlu Nasr'ın Merv-Rûz şehrindeki memurunu öldürerek, Merv-Rûz'u ele ge-

çiriverdi. Fetih müjdesiyle oğlu Huzeyme'yi Ebû Müslim'e gönderdi. Her tarafa Ebû Müslim'in ünü ve şöhreti yayıldı. Her yerde onun faziletlerinden bahsedilir ve pek çok kimse gelip onunla görüşür oldu.

Seyyâr oğlu Nasr, bu duruma kayıtsız bir bakışla bakmıyordu. Fakat halkın Ebû Müslim ile görüşmesine de engel olamıyordu. Çünkü büyük bir muhalif fırkanın başı olan Kirmanî ile çarpışır durumdaydı. İkisi de Merv şehri dışında karşı karşıya ordularını kurup çevrelerine hendek çevirmişlerdi. Oysa epey zamandan beri sürüp giden çarpışmalardan dolayı iki taraf da zayıf düşmüştü. Ebû Müslim'in başına ise bir ay içinde ikisine de üstünlük sağlayacak kadar asker toplanmıştı. Kendisi tarafsız bulunup iki tarafa da eğilim göstermekteydi.

O sırada Ebû Müslim tarafından gönderilen bir komutan, Nasr'ın Herat'taki memurunu kovarak Herat şehrini ele geçirmişti.

Seyyâr oğlu Nasr ile Kirmanî, Ebû Müslim'e karşı birleşmek gereğini duydular. Nasr'ın çağrısı üzerine barış şartlarının görüşülmesi için Kirmanî, 100 atlı ile şehrin içine girdi. Nasr, bu sırada fırsat bulup Kirmanî'yi öldürdü. Fakat Kirmanî'nin oğlu Ali, babasının yerine geçti. Rebîa ve Yemen kabileleri kendi kolunda olduğu halde Ebû Müslim tarafına eğilim gösterdi.

Seyyâr oğlu Nasr ise Ebû Müslim'in günden güne artmakta olan kuvvetinden korku ve endişe ederek önce yardım için Mervân'a sunmuş olduğu yazıda Ebû Müslim'in ortaya ne şekilde çıktığını ve halkı Abbasî oğlu Muhammed oğlu İbrahim'e davet eylediğini ve askerinin çokluğunu belirtmekle beraber Mervân'ın ırkçılığını uyandıracak etkili beyitler de araya sıkıştırmıştı ki, kısaca anlatmak istedikleri budur:

Küf altında ateş ışığı görüyorum. Alevlenmesi de yakındır. Kavmin akıllıları, o ateşi söndürmezse bedenler ve başlar onun odunu olur. Bilsem ki Ümeyye uyanık mıdır, yoksa uykuda mıdır? Eğer kavmim uykuda ise onlara de ki: Kalkınız... Çünkü ayaklanma zamanı yaklaştı."

Mervân'ın o zaman karargâhı Harran şehriydi. Hemen Belka'daki valisi aracılığıyla İmam İbrahim'i Hamime'den muhafaza altında getirtip Harran hapishanesinde hapsetti. Kendisi pek çok zorluklar içinde bulunduğundan Seyyâr oğlu Nasr'a cevap olarak yazdığı emirde ona yardım edemeyeceğini anlattı.

Ümeyyeoğulları, öteden beri Hâşimoğullarından ve özellikle Hz. Ali'nin evlâdından ürkerlerdi. Sonra Mervân İbn Hakem hanedanı arasına uyuşmazlık ve anlaşmazlık düşünce birbirlerinden de ürker oldular. Hz. Ali'nin temiz soyundan o zaman en fazla halkın sevgisini kazanan Câfer-i Sâdık Hazretleri, hilâfet davasında bulunmadığı için, Hilâfet makamında bulunan Mervân'ın içi rahatsa da,

Hz. Ali'nin kardeşi oğullarından Muaviye oğlu Abdullah'ın yukarda geçtiği üzere halifelik davasıyla ortaya atılarak Fâris yöresini ele geçirmiş olması ve yanına Hâşimoğullarından pek çok kişilerin toplanması, Mervân'ın telaşlanmasına sebep olmuştu. Abbasoğullarından halifelik davasına kalkışanlar olmadığı için Mervân'ın onlardan kuruntusu yoktu.

Her ne kadar yüz tarihinden beri Abbasi davetçileri, her tarafta halkı davet etmekte bulunmuşlarsa da, onlar **"Muhammed soyundan Rıza'ya"** davet eyleyip, **"Abbasoğulları"** sözü gizliydi. Bu sefer Horasan'da; Ebû Müslim'in, halkı, Abbasilerden İmam İbrahim'e davet eylediği meydana çıkınca Mervân, İbrahim'i getirtip hapsedince, **"Rakibimi ortadan kaldırdım"** sandı.

İmam İbrahim ise Hamime'de tutulduğu gibi kendi hayatından ümidini kesti. Kardeşi Seffah'ı veliaht ederek ümmetin işlerini ona bırakmış ve ona biat ve itaat olunmasını evlâd, akraba ve yakınlarına tavsiye etmekle işi asıl sahibine bırakmıştı.

Seyyâr oğlu Nasr, Mervân'ın kendisine yardım edemeyeceğini anlayınca Irak valisi Hübeyre oğlu Yezid'den yardım isteyince, o da bir yolunu bularak asker gönderemeyeceği cevabını vermekle, Seyyâr oğlu Nasr, hemen Ebû Müslim'in topluluğunu dağıtmak üzere Horasan'da bulunan Arap kabilelerini birleşmeye çağırdı. Çoğu ona evet dedi. Fakat Kirmanî oğlu Ali, Ebû Müslim tarafından çağrılmakla kabilelerin birleşmesi gerçekleşemedi.

Ebû Müslim, kırkiki gün Sefidec köyünde kaldıktan sonra, Mahuvan köyüne gidip orada ordusunu kurmuş ve etrafına hendek çevirmiş ve komutan ve reisler tayiniyle işlerine nizam vermişti. Yüzotuz yılı başlarında Kirmanî oğlu Ali'nin ordugâhına vardı. Görüştüler, söyleştiler, birleştiler. Sonra Ebû Müslim, Mahuvan ordugâhına gelip askerini deftere yazdırdı. Yedibin kişi olduğu görüldü. Böylece günden güne onun kuvveti ve Seyyâr oğlu Nasr'ın şaşkınlığı artmaktaydı.

Bir süre bu şekilde geçtikten sonra Ebû Müslim'in talimatı üzere Kirmani oğlu Ali yüzotuz yılı Rebiülahir ayında Merv şehrinin bir tarafına girerek, Seyyâr oğlu Nasr ile çarpışmaya başlayınca, diğer taraftan da Ebû Müslim, bir miktar asker gönderdikten sonra ordusuyla bizzat şehre girip idare merkezini ele geçirerek emirlik makamına oturdu. Hemen iki tarafa savaştan vazgeçmeleri için haber gönderdi. Kirmanî oğlu Ali gelip Ebû Müslim'e biat etti, başkaları da biat ediverdi. Seyyâr oğlu Nasr, hemen kaçarak Serhas'a ve oradan Tus'a ve oradan Nişabur'a gitti. Ebû Müslim de Horasan eyaletini ele geçirip hükmü altına aldı.

Faris yöresini ele geçirerek İsfahan'da oturan Muaviye oğlu Abdullah'ın başına çok kalabalık toplanmıştı. Fakat inzibat ve intizamları olmadığından Irak valisi Hübeyre'nin oğlu tarafından gönderilen askere karşı koyamayıp dağıldılar ve çoğu savuşamayıp tutsak oldular.

Muaviye oğlu Abdullah kaçarak Herat dolaylarına varınca, Ebû Müslim tarafından Herat Emîri olan (Ebû Nasr Mâlik-i Huzâi) ona adam göndermiş, soyunu ve geliş sebebini sormuş. O da soyunu anlatarak, **"Siz Muhammed soyundan Rıza'ya davet ediyor muşsunuz. Onun için geldim"** demiş ve **"Muaviye"** sözü, Hâşimoğulları içinde kullanılır bir isim olmadığı halde Abdullah'ın babası Şam'da doğduğu zaman Halifelik makamında bulunan Muaviye'nin emriyle **"Muaviye"** diye adlandırılmış olduğunu hikâye etmiş. Ebû Nasr ise bu isimden hoşlanmadığı halde **"Muhammed soyundan Rıza'ya"** belirsiz cümlesi, Abbasoğulları ile yorumlanmakla Ebû Tâlib soyundan halifelik davasıyla ortaya çıkan bir adamın kabulü, Hâşimoğullarını ikiye ayırarak nice yıllardan beri uğraşılarak kurulmuş olan Abbasilere daveti bozabileceği düşüncesiyle Ebû Müslim'den sorarak aldığı emir üzerine Muaviye oğlu Abdullah'ı idam eylemişti.

Hübeyre oğlu Yezid, bu şekilde Faris yöresini ele geçirdikten sonra Ebû Müslim'in tecavüzlerini defetmek için gereken yerlere asker gönderdiği sırada Harezm'e de bir başbuğ ile bir tümen Şam askeri göndermişti.

Oysa geçen yıl İmam İbrahim, yanına gönderilmiş olan Şebîb oğlu Kahtabe'ye İmam tarafından düşmanlar ile vuruşmak üzere bir sancak verilmiş ve bu yıl Kahtabe, Merv'e gelmiş olduğundan Ebû Müslim, Horasan'ı ele geçirerek her tarafa komutanlar ve memurlar gönderdiği sırada Kahtabe'yi de askerin Öncülüğüne memur edip emrine birçok serkerdeler vermişti.

Kahtabe öncü askerle Tus'a gitti. Karşı gelenlerle büyük bir savaş yaptı, kazandı ve ileri yürüdü. Seyyâr oğlu Nasr, onu işitip Nişabur'dan kaçmakla Kahtabe, gelip Nişabur'a girdi. Ramazan ve Şevval aylarını orada geçirdikten sonra Cürcan üzerine yürüdü. Zilhicce ayının başlangıcı olan cuma günü iki taraf karşılaştı. Orada pek çok Şam askeri vardı. Horasanlılar onlardan ürküyordu. Kahtabe, **"Bana imam İbrahim, bugün sizin kazanacağınızı müjdelemişti"** diyerek askerini cesaretlendirdi. Pek şiddetli ve kanlı bir çarpışmaya girişti. Şamlıların onbin kadarı ve başbuğları öldürüldü. Kalanlar darmadağınık oldular.

Geçen yıl hac mevsiminde Yemen'den gelen bir Haricî kafilesi, ansızın Arafat'ta görünüp hacılara dehşet vermiş ve hemen gelip Mekke'ye girmişti. Bu sene Safer ayında Medine'ye gelmekle Medine valisi kaçtı. Haricîler de Şam'a doğru yürüdüler. Fakat Mervân tarafından gönderilen dörtbin seçkin süvari Vadilkura'da Haricîleri karşıladı çarpışma sonunda onları darmadağınık etti. Haricileri sindirerek Mekke'ye ve oradan Yemen'e doğru hareket eyleye görsün, beri tarafta Ebû Müslim'in sel gibi akıp gelen askerlerini durdurmak mümkün değildi.

Rey tarafına gelmiş olan Seyyâr oğlu Nasr, yüzotuzbir yılı Rebiülevvel ayının onikisinde seksenbir yaşında öldü. Kahtabe de Cürcan'dan hareketle gelip engel

olunmaksızın ve zahmetsizce Rey şehrini el geçirdi. Ebû Müslim de büyük ordusuyla Merv'den kalkıp Nişabur'a geldi ve Kahtabe'nin oğlu Hasan gelip Hemedân'ı ele geçirdikten sonra Nihavendi kuşattı.

Hübeyre'nin oğlu ellibin askerle Kirman'da bulunan Zabare'nin oğlunu Kahtabe üzerine memur etti. Oğlu Davud'u da ellibin askerle gönderdi, ikisi birleşip toplamları yüzbine eriştiği hâlde Kahtabe üzerine yürüdüler. Kahtabe yirmibin askerle onlara karşı gitti. Receb ayında İsfahan bölgesinde onlarla karşılaşarak ansızın üzerlerine pek şiddetli bir hücum etti. İlk vuruşmada Şam askeri bozuldu. Zabare'nin oğlu öldü ve ordusu perişan oldu ve öyle bir büyük orduda bulunan bunca mal ve eşyalar hep Kahtabe'ye kaldı.

Kahtabe, yirmi gün İsfahan'da kaldıktan sonra Nihavend'i kuşatan oğlu Hasan'ın yanına geldi. Şubat, Ramazan ve Şevval aylarında kuşatmaya devam etti. Mancınıklar kurup kuşatılanları zorladı. Asker ve halk, çaresiz Nihavend'i teslim ettiler. Kahtabe tarafından dörtbin askerle Musul tarafına gönderilen Horasanlı Ebû Avn, Zilhicce ayında savaşarak Zur şehrine girdi ve Musul bölgesini ele geçirdi.

Hübeyre'nin oğluna Şam'dan çokça yardım askeri gönderilmiş olduğundan pek büyük bir orduyla Kahtabe'ye karşı gidip Celûlâ'ya vardı. Eski hendek yerlerini kazdırdı. Kahtabe ise oraya uğramayıp Hankîn tarafına geldi. Yüzotuziki yılı Muharrem ayı başlarında Dicle nehrini geçerek doğru Kûfe üzerine yürüdü. Hübeyre'nin oğlu hemen dönerek Kahtabe'den önce Kûfe'ye erişmek üzere, o da Fırat vadisine yöneldi. Onbeş bin kişiden oluşan Şam tümenini ileri gönderdi. Kahtabe, Fırat kenarında bu tümen üzerine gayet şiddetli bir hücum etmekle, pek kanlı bir savaş oldu. Şam askeri bozuldu ve bozgun asker Hübeyre'nin oğlunun üzerine düşmekle o da bozulup silah, mal ve diğer eşyalarını bırakarak Vâsıt'a kaçtı.

Bu kargaşalıkta Kahtabe de kaybolmuştu. Arandığı sırada cesedi bir ark içinde bulundu ve oğlu Hasan babasının yerine geçip, ordunun idaresini ele aldı. Hübeyre'nin oğlunun bozgun haberi Kûfe'ye erişince memleket, alt üst oldu... Hübeyre'nin oğlunun kaymakamı, kovulunca Kûfe şehri sahipsiz kaldı. Kahtabe oğlu Hasan askeriyle gelip, engelsiz ve zahmetsiz Kûfe'ye girdi. Hemen Kûfe'de Abbasi davetçilerinin başı olan Ebû Selemetü'l-Hallâl meydana çıktı. Hâlid Kasrî oğlu Muhammed'i Kûfe'de kaymakam bırakıp, kendisi Kûfe şehri dışında Hammâmü Âyen denilen yerde ordu kurdu ve etrafa memurlar gönderdiği sırada Hübeyre'nin oğlu ile savaşmak üzere Kahtabe oğlu Hasan'ı da Vâsıt'a gönderdi.

Seffah'a Biat Edilmesi

Mervân, memleketin dizginlerini tutmaktan güçsüz kaldığı için, Emevi Devleti'nin yıkılacağı anlaşıldı. Bu durumda ise halifeliğin Hâşimoğullarına geçmesi

tabiîydi. Hâşimoğulları, Mekke'de toplanarak içlerinden kime biat olunmak gerekeceğini aralarında görüştüklerinde Mehdi ve Nefs-i Zekiyye diye lakaplanan Hz. Ali oğlu Hasan oğlu Hasanü'l-Müsennâ oğlu Abdullah oğlu Muhammed halifeliğe en haklı ve en lâyık görülmekle hepsi ona biat etmişler. Abbas evlâdından Seffah'ın kardeşi olan Muhammed Abbasî oğlu Ebû Cafer Mansur da o mecliste bulunduğundan Muhammed Mehdî'ye biat etmiş olduğu rivayet edilir.

Gerçekten Muhammed Mehdî gündüzleri oruçlu ve geceleri namazda ve pek ziyade yiğit, övülmeye değer biri olduğundan halifeliğe ehil ve lâyıktı. Abbasi davetçileri Muhammed soyundan Rıza'ya davet edegelip, oysa **"Muhammed soyu"** denildikte zihinlere hemen **"Fâtıma evlâdından** biri akla geliyordu. Bu durumda Emevi Devleti'nin çöktüğü bir sırada Muhammed Mehdi'nin halifeliği kararlaşmış gibi olup, beklenen bir şeydi.

Ebû Müslim ise Abbasi davetini ilân edip, halkı İmam İbrahim Abbasî adına davetle ortaya çıkmış olduğundan adı geçen Mekke danışması hükümsüz kalmıştı. İmam İbrahim bu sırada Horasan hapishanesinde ölmüş ve bir rivayete göre Mervân tarafından zehirlettirilmişse de, vasiyeti gereğince kardeşi Ebü'l-Abbas es-Seffah onun yerini almıştır. Mervân sonradan Seffah'ın da hapsine lüzum görmüş ve Hamime'ye haberci göndermişse de Seffah, daha önce oradan savuşmuştu. Seffah, büyük kardeşi İmam İbrahim'in vasiyeti üzere kendisinden sekiz yaş büyük kardeşi Ebû Cafer Mansur ve kardeş çocukları ve amcaları ve amca çocukları ve başka ev halkıyla birlikte gizlice Hamime'den çıkıp Kûfe'ye gitmiş... O zaman Harran'da Mervân ve Irak'ta Hübeyre oğlu Yezid gibi güçlü bir vali varken, Abbasoğullarını Kûfe'ye gitmeleri pek tehlikeli bir hareket olduğu halde, Allah'ın korumasıyla otuziki yılı Safer ayında sağ salim Kûfe'ye vardıklarında Horasanlılardan olan taraflıları, Hammâmü Âyen ordusunda idiler. Ordu komutanı da "Muhammed soyunun veziri" denilen Ebû Selemetü'l-Hallâl olup, işlerin görülüp yürütülmesi onun elindeydi. Ebû Seleme, Abbasoğullarının bir evde oturtarak vekil ve kumandanlardan bile kırk gün gizlendi. Horasan eşrafından **"İmam ne yaptı?"** diye soranların kimine **"Daha gelmedi"** ve kimine **"Acele etmeyiniz onun çıkış zamanı değildir. Çünkü Vâsıt daha alınmadı"** yollu boş özürler söylemiş. Meğer İmam İbrahim'in ölümünü haber aldıktan sonra niyetini değiştirerek halifeliği, Hz. Ali'nin evlâdına vermek fikrindeymiş. Orduda bulunan Şialardan bazıları ise bir yolunu bularak işin iç yüzünü öğrenince, on kadar reisleri Kûfe şehrine gelip gizlice İmam Ebü'l-Abbas Seffah ile görüşmüşler ve halifeliği kendisine tebrik ile ellerini ve ayaklarını öpmüşler. Ebû Seleme, bunu duyunca, o da ister istemez gelip Seffah'a Hilâfeti tebrik etmiştir. Bu vakte kadar Ebû Müslime "Muhammed soyunun Emiri" denildiği gibi Ebû Seleme'ye de "Muhammed soyunun veziri" deni-

lirken bu muamelesinden dolayı Abbasi davetçileri yanındaki nüfuz ve haysiyetini kaybetmiş ve Seffah, onun hakkında kin bağlamıştır. Yüzotuziki yılı Rebiülevvel ayının on ikinci cuma günü sabahleyin bütün halk silahlanıp saf bağladılar ve imamın çıkışını bekler oldular. Seffah da hanedanıyla beraber atlara binerek gelip camiye girdi, minbere çıktı. Pek uzun bir hutbe okuduktan sonra genel biat yapıldı. Sonra Seffah, amcası Ali oğlu Davud'u kaymakamlıkla Kûfe'de bırakıp kendisi Hammâmü Âyen ordusuna gitti. Mervân önce yüzyirmibin askerle Harran'dan çıkıp, Zûr şehrinde bulunan Ebû Avn üzerine hareket etmiş olduğundan Ebû Seleme de Ebû Avn'e yardım için üçbin asker göndermişti. Seffah, bu kere kardeşi oğlu Musa oğlu İsa'yı Vâsıt'ta Hübeyre'nin oğlunu kuşatan Kahtabe oğlu Hasan yardımına ve Abbasi oğlu Sümam oğlu Cafer oğlu Yahyâ'yı Medâyin'de bulunan Kahtabe oğlu Hamid yanına ve Ammar b. Yasir'ın torunu Ebu'l-Yakazan Osman'ı Ehvaz'da bulunan İbrahim oğlu Bessam yanına gönderdiği sırada **"Ehl-i Beytimden Mervân ile vuruşa kim gider?"** demiş ve bir rivayete göre **"Her kim giderse benden sonra Halife odur"** diye özendirmiş. Hemen amcası Ali oğlu Abdullah **"Ben giderim"** demekle, onu da çok sayıda asker ile Zûr şehrine gönderdi. Bir iki ay Hammâmü Âyen ordusunda kaldıktan sonra şehre gelip başkent yaptığı Hâşimiyye şehrindeki hükümet konağında karar kılmış ve halifelik, böylece Ümeyyeoğullarından Hâşimoğullarına geçmiştir.

Mervân'ın Bozguna Uğraması ve İdamı

Zûr şehrine gönderilen Ali oğlu Abdullah, Zûr şehri ordusuna gelince, başkomutan Horasanlı Ebû Avn onu son derece saygıyla karşıladı. Başkomutanlık çadırını eşyasıyla beraber ona sunarak kendisi başka çadıra geçmişti. Mervân, yüz bu kadar bin askerden oluşan bir orduyla Zûr şehri üzerine yürüyüp Zap nehrine gelip, ordu kurdu. Ali oğlu Abdullah da Ebû Avn ile beraber ona karşı durdu. Mervân, harp işlerinde becerikli ve tedbirli bir adam ise de, talihi bir kere ters dönmüş olduğundan bu sefer ettiği tedbirler hep yanlış sonuçlar verdi. Askeri çoksa da ordusunda manevi inzibat yoktu. Cemaziyelahir ayı başlarında Zap nehri üzerine köprü kurdu ve sanki belâsını arayarak karşı yakaya geçti. Ali oğlu Abdullah ile Ebû Avn ise yirmi bin fedai ile gayet şiddetli hücum ettiklerinde, Mervân'ın ordusu bozuluverdi. Mervân kaçıp ve nehri geçip köprüyü kırdı. Askerinin bir çoğu kılıçtan geçti ve daha çoğu da nehirde boğuldu. Ordusunun bunca silah, mal ve başka eşyaları hep Ali oğlu Abdullah elinde kaldı. Bu bozgundan sonra Mervân, Musul'a geldi. Fakat Musullular onu kabul etmeyip "Ey bozuk adam, ey Câdi Allah'a hamd olsun ki senin devlet ve saltanatını yok etti ve bize Peygamberimizin Ehl-i Beytinden Halife verdi" diyerek Mervân'a sövdüler. Mervân, bu acı sözleri işiterek Dicle'den geçerek Harran'a gitti. Mervân, Kur'an'ın mahlûk olduğunu

söyleyen Dirhem oğlu Câd'dan ders almış olduğundan "Câdi" diye lakaplanmıştı. Bundan dolayı bu kere Musul halkı, Mervân'a sövmek yerinde "Câdi" diye seslenmişlerdir. Ali oğlu Abdullah, Ebû Avn ile birlikte Harran'a doğru hareket edince Mervân, Humus'a ve oradan Şam'a kaçtı. Abdullah da onu kovalıyarak Harran ve Menbiç yoluyla Humus'a giderken kendisine yardım için Seffah tarafından dörtbin askerle kendisinin kardeşi Ali oğlu Abdüssamed, Kınnesrîn denen yerde ona ulaştı. Humus'a vardıklarında halk boyun eğmekle Abdullah, hemen Şam üzerine hareket edince Mervân, orada bir kaymakam bırakıp kendisi Filistin'e savuştu. Ali oğlu Abdullah, Şam ovasına varınca diğer kardeşi Ali oğlu Salih sekizbin askerle Seffah tarafından onun yardımına erişti. Hemen Şam'ı her taraftan kuşattılar. Ramazanın beşinci çarşamba günü yürüyüş ile Şam şehrine girdiler ve pek çok adam öldürdüler.

Ali oğlu Abdullah onbeş gün Şam'da kaldıktan sonra Filistin tarafına gitti. Mervân da oradan Mısır tarafına kaçtı. O sırada Ali oğlu Abdullah'a, kardeşi Ali oğlu Salih'in, Mervân'ın peşine gönderilmesi için Seffah'ın yazılı emri gelince Ali oğlu Salih, çok sayıda askerle Mısır'a gitti. İleri göndermiş olduğu süvariler, Mervân'ı Busayr kilisesinde buldular ve üzerine hücumla vurup öldürdüler. İşte Şam'da bin ay hükümet eden Emevi halifelerinin sonu budur.

Dört Halifenin Emirlikleri, tam bir halifelik olup ondan sonra öyle bir üstün hükümet kurulamadı ve kurulsa halk ondan hoşnut olmazdı. Ümmetin büyüklerinden niceleri Emevi Devleti batıp da Dört Halife devrinin dönmesi arzusunda idiler. Oysa Emevi Devleti battı ve Abbasi Devleti çıktı. Fakat mülk ve saltanat devri olduğundan Abbasi halifeleri de bu yola girdiler. Böyle şeyler zamanın icaplarındandır. Her bağın bir çağı ve her yasağın bir izni vardır. Dünyada Allah'ın kanunu budur.

Sonuç

Ümeyyeoğullarının çoğu, heva ve heveslerine uyup ancak in'am, iyilik ve bağışta bulunmalarla halkın kalplerini kendilerine çekerlerdi. Sonra cimrilik yolunu tuttular, devlet menfaatlerini kendilerine ayırdılar. Halk da onlardan yüz çevirdi. Sonra Velid'in açıkça sefahata düşkünlüğü İslâm milletinin ondan nefretine yol açtı. Bu da tahtından indirilerek öldürülmesi olayına sebebiyet verdi. Bu olay yüzünden ise hükümetin bağları çözüldü ve Mervân, işleri yürütmekten âciz kaldı, işin sonunda Emevi Devleti yıkıldı ve halifelik ve saltanat Abbasoğullarına geçti. Böylece Emevi Devleti yerine geçen Abbasi Devleti, Emevileri kılıçtan geçirerek ve benzeri görülmemiş olağanüstü muameleler ile Hâşimoğullarının öcünü almaya kalktı. Ali oğlu Abdullah, Şam'da Emevilerden pek çok adamlar öldürdü. Hatta

bir gün yemek için sofrasına kabul ettiği doksan kişiyi sopalarla öldürttü ve üzerlerine sofra kurdu. Henüz bazıları can çekişmekte ve hırıltıları işitilmekte iken onların üzerinde kendisi ve adamları yemek yiyordu. Abdullah bununla da öcünü alamayıp Şam'da Emevi halifelerinin kabirlerini açtırdı. Bulduğu ceset ve kemikleri ateşle yakarak küllerini göğe savurdu. Kardeşi Ali oğlu Süleyman da Basra'da Ümeyyeoğullarından eline geçenleri öldürdü ve cesetlerini sokaklarda sürüttürdü. Sonra meydanda bırakıp köpeklere yedirdi. Ebû Müslim'in tutup öldürdüğü adamların adedi ise altıyüzbine çıkmıştır. Böylece Emevilerden sayısız insanlar öldürülmüş; öc alma işinde aşırı gidilmiştir. Emevilerin kılıç artıkları etrafa dağılarak Endülüs'e kadar gidebilenler kurtulmuş ve oradaki Ümeyyeoğullarını tutanlara katılmış ve Endülüs kıtası uzak ve deniz aşırı olup oraya Abbasi Devleti'nin eli ermediğinden onlar Abbasilere biat dışı kalmıştır. İşte o sırada Mervânoğullarından Abdülmelik oğlu Hişam oğlu Muaviye oğlu Abdurrahman, Suriye'den kaçarak şurada burada dolaşarak Mağrib taraflarına varıp Berber kavminden bir toplum içinde gizlenmiş ve sonra Endülüs kıtasına geçerek yüzotuzsekiz yılı Rebîülahir ayında kendisine biat olunduğundan Endülüs'te bağımsız bir Emevi Devleti kurulmuştur. Fakat gerek kendisi, gerek oğulları Emîrü'l-Mü'minin unvanını almayıp yalnız Emîr unvanıyla lakaplanırlardı. Emevi halifeleri asrında Arapçılık sürdürülerek bütün Müslümanlar bir devlete bağlıydı. Fakat ümmetin sâlihleri Emevilerin tavır ve tutumlarından nefret ediyorlardı. Şiîler ise halifelik hakkının Hâşimoğullarının olması inancında bulunarak halkı gizlice Ümeyyeoğulları aleyhine heyecanlandırmakta ve kışkırtmakta oldukları halde Hâşimoğullarının hangi şubesinin halifeliğe en haklı olduğunda anlaşmazlık içinde idiler. Çoğu Hz. Ali'nin evlâdını tercih ettikleri halde bazıları Hz. Hasan'ın evlâdına ve bazıları Hz. Hüseyin'in evlâdına meyilli idi. Emevi halifelerinin sonuncusu olan Mervân'ın Halifelik devrinin sonlarında Emevi Devleti'nin batmak üzere olduğu durumun gidişatından anlaşılıp, o halde ise halifeliğin Hâşimoğullarına geçmesi olağan işlerden olduğu için Hâşimoğulları, Mekke'de Danışma Meclisini toplayarak halifeliğe Hz. Hasan'ın evlâdından Muhammed Mehdî'yi seçerek hepsi ona biat etmişler... Seffah'ın kardeşi Mansur da o mecliste bulunmuşsa da, Ebû Müslim, İmam İbrahim Abbasi'ye daveti ilân ile ortaya çıkıp, askeri kuvvet de onun elinde olduğundan halifeliğin diğer tarafa geçirilmesi güçleşmişti. Bununla beraber Kûfe'de Muhammed soyunun veziri unvanını alan Ebû Selemetü'l-Hallâl İmam İbrahim'in öldüğünü haber alınca halifeliği, Hz. Ali'nin evlâdına vermek fikrine düşerek Seffah'a biati epeyce ertelemişti. Fakat onun yanında bulunan ve Ebû Müslim'in dostlarından olan Horasan nakibleri, bu konuda ona uymayıp Hâşimoğullarının danışarak vermiş oldukları kararın tersine ve Şiilerin çoğunun reylerine

aykırı olarak hemen İmam İbrahim'in kardeşi Seffah'a biat etmişlerdi. Abbasi Halifeliği, Ebû Müslim'in askeri kuvveti sayesinde kurulmuş bir devlet idi. Ebû Müslim'in askerinin çoğu ise Arap asıllı olmayan İran ve Turan halkından idi. Mağrib bölgesinde de Berber kabilelerinin çoğunluğu ve kuvvetleri vardı. Kısaca doğuda ve batıda Arapçılık bozulmaya yüz tutmuştu. Abbasi Devleti Hâşimîlik esası üzerine dayandığı halde, Hâşimoğulları ile onları tutanların çoğu halifeliğe Muhammed Mehdî'yi en haklı ve en lâyık gördüklerinden, Abbasoğullarının halifeliklerine karşı idiler. Bu yüzden Abbasoğulları da Hz. Ali'nin evlâdını çekemediklerinden, önce Ümeyyeoğulları, nasıl ki Hâşimoğullarına düşman iseler sonra Abbasoğulları da Hz. Ali'nin evlâdına düşman oldular, özellikle Muhammed Mehdî'den kuruntuları üstün gelip, oda onlardan emniyeti yok idi. Hariciler de yer yer ayaklanarak Abbasi Devleti'ni uğraştırmaktaydılar. Abbasi halifeleri ise başlangıçta kendi hükümetlerini sağlamlaştırma ve kuvvetlendirme ile uğraşıp, sonra da sefahata düştüklerinden bütün İslâm memleketlerini tek bir İdare altına alamadılar. Kûfe'de başkomutan bulunan Ebû Selemetü'l-Hallâl, halifeliği Hz. Ali'nin evlâdına vermeye kalkışmak töhmetiyle suçlanmış olduğundan ötürü, Seffah ona kin bağlamış ve durumu Ebû Müslim'e bildirince, o da Ebû Seleme'nin öldürülmesini teklif etmiş olduğundan yüzotuziki senesinde Ebû Seleme, bir gece saraydan evine giderken Ebû Müslim'in serkerdelerinden biri onu öldürüp, ertesi gün "Haricîler tarafından öldürülmüş" diye ilân kılındı. Ebû Seleme, Irak'ta Abbasi davetçilerinin başı olduğu gibi Kesîr oğlu Süleyman da Horasan'da nakiblerin birincisi idi. Hatta İmam İbrahim, önce Horasan valiliğini ona teklif etmişken, kabul etmediği için, Horasan valiliği Ebû Müslim'e verilmişti. Ebû Müslim, onun yardımıyla onun evinden çıkmış olduğundan Kesîr'in oğlunun Horasan'da pek büyük nüfuzu vardı. Ebû Müslim ise tek başına hükmetmek fikrinde olduğu için onu çekemezdi. Kesîr oğlu Süleyman ise kendi yaşıtlarından olan Ebû Seleme'nin öldürülmesine itiraz etmiş olduğundan, Ebû Müslim de bu bahane ile hemen Kesîr oğlu Süleyman'ı öldürdü. Aklınca bir büyük rakipten kurtuldu... Oysa başına gelecek felâkete misâl göstermiş oldu. Seffah'a biatten önce Ebû Seleme tarafından gönderilen Kahtabe oğlu Hasan, Vâsıt'ta Hübeyre'nin oğlunu kuşatmıştı. Hübeyre'nin oğlu onbir ay dayandı ve Mervân'ın öldürüldüğünü haber alınca, halkı Hz. Hasan'ın evlâdından Muhammed Mehdî'ye davet etmek istedi ve kendisine mektup yazdı. Fakat cevabı gecikince Hübeyre'nin oğlu teslime mecbur oldu ve gelip Seffah ile görüştü. Önce Seffah, ona iltifat yüzü gösterdi. Fakat sonra Hübeyre'nin oğlu da diğer Emevi komutanlar gibi öldürülmüştür. Seffah Halife olduktan sonra Horasan ve Taberistan'ı ve ona katılmış olan Deylem ve Cibal yörelerini Ebû Müslim'e verdiği sırada, İran'ı da amcası Ali oğlu İsa'ya verdi. Haraç Divanı'na yani Maliye

Bakanlığına da Bermek oğlu Hâlid'i memur etti. Bermek, Belh'te Nevbahar adlı ateşgede hizmetinde bulunarak kavmi arasında pek itibarlı bir adam imiş. Oğlu Hâlid İslâm ile şereflenmiş ve Ebû Müslim tarafından pek önemli işlerde kullanılmıştı. Hatta Ebû Müslim Kahtabe'yi Hübeyre'nin oğlu üzerine gönderince, Hâlid de onunla beraber olup orduda güzel fikirlerinden ve tedbirlerinden yararlanılmıştı. Sonra vezir oldu ve sonra evlâd ve torunları da Abbasi Devletinde en büyük rütbe ve mevkileri elde ettiler. İşte bunlara Berâmike (Bermekîler) denir. Seffah'ın amcası Ali oğlu İsa, vali olarak İran'a gitmişse de Ebû Müslim, bütün doğu şehirlerini benimsemiş olduğundan özel talimatla göndermiş olduğu Eş'as oğlu Muhammed daha evvel İran'a varmış ve İsa'yı def edip geri çevirmiştir. Seffah, şurada burada ortaya çıkan âsileri ve Haricîleri bozup dağıttı. Vâsıt'ı da ele geçirdikten sonra Şam ve Irak'ta kendisine karşı gelecek kimse kalmamışsa da, mülk ve saltanatında tamamıyla bağımsız değildi. Çünkü Ebû Müslim ile haberleşip danışmadıkça önemli bir işi kestiremezdi. Horasan nakiblerinden olup Seffah'ın veziri bulunan Atiyye oğlu Ebû Cehm, Ebû Müslim tarafından casustu. Seffah'ın yanında bulunan askerlerin çoğu ve komutanları da Ebû Müslim'e Seffah'tan ziyade sadık idiler. Bir de Ebû Müslim'in babası olan Selît'in anası, Abdullah İbn Abbas (r.a.)'ın cariyesi olduğu halde Selît'i doğurmuş ve Abdullah, ona zinadan dolayı hadd cezasını vurmuş ve Selît'i köle olarak kullanmış iken Selît, bir aralık Abdullah'ın sulbünden doğmuş olduğunu savunarak Abdullah oğlu Ali'ye çok eza etmiş olduğu tarih kitaplarında yazılıdır. Mademki vaktiyle Selît, öyle bir dava söylemiş, oğlu Ebû Müslim'in de Abbas evlâdından olmak iddiasıyla halifelik davasına kalkmasından korkulmaz değildi. Kısaca Abbasoğulları, Ebû Müslim tarafından vesvese üzere idiler. Hatta Seffah'ın kardeşi Mansur, bir aralık Ebû Müslim'in öldürülmesini teklif etmişken Seffah, kendi devletinin kurulmasına sebep olan bir kahramanın idamı derecesine kadar gidememişti. Seffah'ın Kûfelilere emniyeti olmadığından bir süre Kûfe'de kaldıktan sonra Hîre'ye gitti. Sonra yüzotuzdört yılı Zilhicce ayında merkezi Enbar'a naklederek orada oturur oldu. Yüzotuzbeş senesinde Salih oğlu Ziyâd, Maveraünnehir'de isyan etmekle Ebû Müslim, askerle Merv'den çıkıp onun üzerine hareketle Amil şehrine vardı. Numan Ezdî oğlu Sibâ da beraber idi ki Seffah, onu Ziyâd'a göndermiş ve bir fırsat düşürüp de Ebû Müslim'i öldürmesini emretmişti. Ebû Müslim, bunu öğrenince Sibâ'yı Amil'de hapsetti ve kendisi Salih'in üzerine gitti. Oysa Ziyâd'ın yanındaki askerler ayaklanarak dağılmış olduklarından Ziyâd, bir köy muhtarının evine kaçmış, muhtar da onu öldürerek kesik başını Ebû Müslim'e getirmiştir. Böylece Maveraünnehir sıkıntısı giderildi. Fakat Seffah ile Ebû Müslim arasındaki emniyetsizlik arttı. Yüzotuzaltı senesinde Seffah, kardeşi Mansur'u Hac Emîri tayin etti. Ebû Müslim de bu sene Sef-

fah'tan izin alarak Hicaz tarafına gidip Mansur ile birlikte hac ettiler. Ebû Müslim, halka çok bahşişler verir ve yollarda kuyular kazdırır, başka hayratlar yapardı. Onun gösterişi ve kudreti yanında Mansur pek küçük görünürdü. Bu da kendisine güç gelirdi.

Seffah ise Zilhicce ayının onüçüncü günü otuz bu kadar yaşında iken öldü. Kendisinden sonra kardeşi Muhammed oğlu Ebû Cafer Mansur ve ondan sonra kardeşi oğlu Muhammed oğlu Musa oğlu İsa halife olmak üzere sağken onları veliaht edip sözleşmeyi yazıp mühürleyerek İsa'ya vermiş olduğundan ölünce İsa, Mansur adına halktan biat aldı ve durumu Mansur'a yazdı. Mansur ise hacdan dönmüş olduğundan İsa'nın yazdıkları yolda kendisine erişti ve Ebû Müslim ile halk ona biat ettiler. Abbasoğullarının Nefs-i Zekiye yani Abdullah oğlu Muhammed Mehdî'den şüphe ve kuruntuları vardı. O da onlardan ürkmüştü. Bu kere hac mevsiminde bütün Hâşimoğulları gelip Mansur ile görüşmüş oldukları halde Muhammed Mehdî ile kardeşi Abdullah oğlu İbrahim onun yanına uğramadılar. Mansur, bundan şüphelenerek Hâşimoğullarından birer birer durumu sorup araştırınca çoğu **"Nefs-i Zekiye, nasılsa sizden ürkmüş ve can korkusuyla kaçmış. Ondan size bir zarar gelmez"** gibi sözler ile özür dilemişler. Fakat Hz. Ali oğlu Hasan (r.a.) evlâdından Zeyd oğlu Hasan, Mansur'a, **"Nefs-i Zekiye'den emin değilim. Fırsat bulunca senin üzerine yürür"** demiş. Mansur da ondan sonra Muhammed Mehdî ile kardeşi İbrahim'i bir casus gibi gözetlemekten ve hareketlerini kontrol etmekten geri kalmamıştır. Oysa bu kere halifelik kendisine yönelince, onları unutturacak bir büyük sıkıntıyla karşılaşmıştır. Ali oğlu Abdullah, bu sene mükemmel bir ordu ile Bizans şehirlerine yürümüş, elinde büyük kuvvet bulunduğundan halifelik davasına kalkması umulacağı için Mansur, endişe ve telaş içinde idi. Durumu Ebû Müslim'e açınca Ebû Müslim, **"Ben ona yeterim Onun yanındaki askerin çoğu Horasan halkındandır. Onlar bana ondan daha çok bağlıdırlar"** diyerek Mansur'u teselli etti. Ebû Müslim'in biati, Mansur'a bir büyük kuvvet olduğu hâlde, bu suretle yardım edeceği sözünü alınca içi rahatladı. Ebû Müslim ile beraber Kûfe'ye geldi. Minbere çıktı, duruma uygun bir hutbe okudu. Sonra Anbar şehrine gitti ve Seffah'ın hazinelerini teslim aldı.

Amcası Ali oğlu Abdullah ise Seffah'ın ölmesiyle Mansur'a biat olunduğunu haber aldığı gibi halifelik hakkı kendisinin olmak iddiasıyla ayaklandı. Ordusuyla Harran'a ve oradan Nusaybin'e gidip etrafına hendek çevirdi. Ebû Müslim de onun üzerine yürüdü.

Abdullah'ın süvarisi daha çok ve ordusu, silahları ve başka savaş araçları çok daha iyi olduğundan Ebû Müslim, bazı savaş hilelerine saptı. Abdullah'ın yanındaki reislerden bazılarını çağırdı. Aralarında pek çok harp olayları geçti. Nihayet

yüzotuzyedi yılı Cemaziyelahire ayı ortalarında Ali oğlu Abdullah bozulup Basra'ya kaçarak orada gizlendiyse de, sonradan Mansur, onu ele geçirip hapse atmıştır. Ali oğlu Abdullah ordusunda bulunan çok miktarda mallar hep Ebû Müslim'in eline geçti. Mansur, onları deftere geçirmek üzere Ebû Müslim'in yanına özel bir memur gönderdi. Ebû Müslim kızarak, **"Bize can için emniyet olunuyor da mal için güvenilmiyor mu?"** diyerek Mansur'a sövdü. Az kaldı memuru öldürecekti. Mansur'un zaten Ebû Müslim'e güveni yoktu. Bu tavrından üzüldü ve endişelendi. Hemen Mısır ve Şam eyaletlerini Ebû Müslim'e vererek **"Halifelik merkezine yakın olmak üzere Şam'da kalarak, Mısır'a dilediğini gönder..."** diye emirname yazdı. Ebû Müslim ise daha çok emniyeti kalmamış olarak, "Halife bize Mısır ve Şam'ı vermiş, Horasan da bizim ya..." diyerek Horasan'a gitmek üzere el-Cezire'den hareket etti. Mansur, bunu öğrenince ürktü. Hemen Anbar şehrinden Medâyin'e gitti. Ebû Müslim'i oraya çağırdı. O da bundan kaçındı. Mansur, Hâşimoğullarının ihtiyarlarından bazı hatırlı kişileri göndererek Ebû Müslim'i kandırdı. Bu yüzden Ebû Müslim, ordusunu Hilvan'da bırakıp, üç bin askerle Medâyin'e geldi. Mansur'un huzuruna girdi. Tatlı tatlı konuştular. Ertesi gün Ebû Müslim, yine Halifelik makamına varınca Mansur'un gizlemiş olduğu cellâtlar ansızın çıkıp Ebû Müslim'i öldürdüler. Böylece Mansur, Halifelikte bağımsız olmuştur. Fakat Abdurrahman Emevi Endülüs'te bağımsız bir devlet kurunca Endülüs kıtası Abbasoğullarının hükmü dışında kalmıştır. Rum Kayseri Kostantin, İslâm milletinin perişanlığını fırsat bilerek yüzotuzsekiz senesinde çok sayıda askerle İslâm memleketlerine saldırarak zorla Malatya'ya girmiş ve yakıp yıkmışsa da, sonra Mansur, yeteri kadar asker göndererek Malatya'yı geri almış ve yeniden onarmıştır. Horasan halkından ve Ebû Müslim'in dostlarından Kûfe'de bulunan Tenasüh'e yani ruhun bir cisimden çıkınca başka bir cisme gireceğine inananlardan olup, Ravendiye denilen sapık fırkanın ikiyüz kadarını Halife Mansur, yüzkırkbir senesinde hapsedince ötekiler öfkelendiler. Toplanıp hapisteki yoldaşlarını alıp salıverdiler. Mansur o zaman Haşimiyye mahallesindeki Halifelik köşkünde bulunuyordu... Onun üzerine saldırdılar. O da onları öldürdü. Kûfe halkı, Hz. Ali yanlısı idi. Mansur'un askerini inanç yönünden bozmakta olduklarından zaten Mansur, onlardan emin değildi. Bu olay üzerine bütün bütün Kûfe'den nefret ederek başkentini başka yere taşımak fikrine düşmüştür. Ebû Müslim'in öldürülmesinden sonra, ondan iyilik görmüş olanların bir daha Horasan'da çıkardıkları fitne ve ihtilallerin de Mansur üstesinden gelmişti. Yüzkırkbir senesinde Horasan valisi isyan edince Mansur, çok sayıda askerle oğlu Mehdî'yi gönderip isyanı bastırmış ve Horasan valiliğini oğlu Mehdî'ye vererek doğu tarafından emin ve içi rahat olmuştur.

Fakat Mansur'un en büyük endişesi, kendisinden çekinerek gizlenmiş bulunan Abdullah oğlu Mehdî oğlu Muhammed ile kardeşi Abdullah oğlu İbrahim

olup, Halifelik makamına geçtiği günden beri onları gözetleyip takip etmekte idi. Yüzkırk senesinde Mansur, hac için Mekke'ye gidince Ebû Tâlib evlâdı için pek çok hediye, bahşiş ve ihsanlar dağıtmıştı. Muhammed Mehdî ile İbrahim ortaya çıkmadıklarından Mansur daha çok meraklanarak babaları Hasan Müsennâ oğlu Abdullah'ı oğullarını ele vermesi için zorladıysa da Abdullah, gizleyip söylememek hususunda direndi. Mansur da onların arkalarına hafiye memurları düşürdü.

Muhammed Mehdî de bundan haberli olunca, bu durumdan ürkerek kardeşiyle beraber Yemen tarafına savuşup Aden'e ve oradan Sind'e gitmiş ve sonra Irak'a ve oradan Medine'ye dönmüştü. Sonra Muhammed Mehdî Yenbu nahiyesine geldi. Bir süre Cüheyne dağında bir mağarada arkadaşlarıyla birlikte saklanarak ibadetle meşgul oldu. Mansur, bunu öğrenince Cüheyne'ye gizli özel memur gönderdi. Fakat Mansur'un hizmetinde bulunan bir Alevî de o tarafa gizli haber uçurunca, Muhammed Mehdî, oradan kaçarak gelip Medine'de gizlendi. Alevileri tutanlar onu İmam kabul etmiş olduklarından maddî ve manevî kendisine yardım edenler çoktu. Bundan dolayı Muhammed ve kardeşi, böyle yer yer dolaşırlar ve hac mevsiminde çöl Arapları içine karışıp hac ederler ve ara sıra babaları ve çoluk çocuklarıyla görüşürlerdi. Öyle ki İbrahim'in hanımı Rukıyye bu şekilde gebe kalıp bir çocuk doğurmuş idi. Mansur da bunu öğrenerek son derece kızmıştı. Çünkü Rukıyye'nin babası, Hz. Osman (r.a.) torunlarından Osman oğlu Abdullah b. Ömer oğlu Muhammed idi ki, gayet güzel bir kişiydi. Dibâc diye tanınmıştı. Hasan Müsennâ oğlu Abdullah'ın ana tarafından kardeşiydi. İkisinin de anası Hz. Hüseyin kızı Fâtıma (r.anha) idi.

Bu şekilde Hz. Peygamber'in soyuna yakınlığı olduğundan Emevi Devleti zamanında onları koruyup gözetirdi. Abbasi Devleti devrinde Hâşimoğullarının onu korumaları insanlık gereğiydi. Fakat Muhammed Mehdî ile kardeşi İbrahim'in kaçak olmaları yüzünden Mansur'un Hz. Ali yanlısı olanlardan şüphe ve kuruntusu vardı. Çok çalıştı, araştırma yolunda çok para harcadı. Sık sık Mekke, Medine valilerini görevlerinden alır oldu. Yine Muhammed Mehdî ile İbrahim'i ele geçiremedi. Nihayet Medine valiliği için, Hz. Peygamber soyunun değerini bilmez bir adam aradı. Osman Mürî oğlu Ribah adında bir sütü bozuk buldu ki, Hz. Peygamber'in kabrini yık desen hiç duraksamadan yıkar bir kişiydi. Mansur, ona mal verip Medine valiliğini verdi. Yüzkırkdört yılı Ramazan ayında onu Medine'ye gönderdi. Kendisi de hac mevsiminde Mekke'ye giderken Medine'ye uğradı. Hasan Müsennâ oğlu Abdullah'ı, oğulları Muhammed ve İbrahim'in nerede olduklarını haber vermek üzere sıkıştırdı. O da gizlemek hususunda ısrar gösterdi.

Bundan dolayı Mansur'un emriyle Ribah Mürî, Hasan Müsennâ oğlu Abdullah'ı ve oğlu Musa'yı ve üç kardeşini ve kardeşi oğullarını hapsetti. Abdullah'ın

öteki kardeşi Hasan oğlu Ali Âbid, kavmi içinde bulunmadığından ertesi günü Ribah'ın yanına vardı ve **"isteğin nedir?"** deyince, **"Beni de kavmimle bile hapsedesin diye geldim"** deyince Ribah, onu da tutukladı ve Hz. Hasan soyundan hapsedilenler onbir kişiye yükseldi. Ribah ise Mansur'a, **"Ey Mü'minlerin Emîri! Horasanlılar senin taraftarlarındır. Iraklılar da Ebû Tâlib soyu taraflısıdırlar. Ama Şamlılar Hz. Ali'nin en büyük düşmanıdır. Fakat Abdullah Osmanî oğlu Muhammed, Şamlıları çağırsa hiçbiri geri kalmaz"** demiş olduğundan Mansur'un Dîbac hakkında da emniyeti kalmadı. Hemen emretti. Ribah, onu da hapsetti. Gerçekten Şam halkı, Ümeyyeoğulları taraflısıydı. Fakat Emevilerden kimse kalmamış olduğundan, Hz. Osman soyundan Dîbac diye bilinen Abdullah Osmanî oğlu Muhammed'i seviyorlardı. Ellerinden gelse halifeliğe onu seçerlerdi. Fakat Emevi devri geçmişti. Dîbac da Hz. Peygamber soyuna yakınlığı dolayısıyla gailesizce yaşamaktayken bu kere Hz. Hasan soyunun hapsedilişlerinde, o da onlarla beraber tutuklanmıştır. Mansur hemen Medine yargıcı Muhammed b. Talha oğlu İbrahim oğlu İmran ile müçtehitlerin büyüklerinden Enes oğlu İmam Malik'i hapishaneye gönderdi. Hasan oğlu Abdullah'a, oğulları Muhammed ile İbrahim'in nerede olduklarının bildirilmesini teklif etti. Abdullah, Mansur ile konuşmak istedi. Mansur da oğullarını getirmedikçe kendisiyle görüşemeyeceğini bildirdi. Sonra Mansur Mekke'ye gidip hac etti. Dönüşünde Medine'ye uğramadı. Rebeze köyüne gitti. Hapsedilenlerin oraya getirilmesini emretti. Ribah da onları ayaklarında bukağı olduğu halde Rebeze'ye götürdü.

Onlar böylece Rebeze'ye götürülürken Câfer-i Sâdık Hazretleri, perde arkasından onları görüp ağlar ve gözlerinin yaşları sakalından aşağı dökülür, **"Bundan sonra Cenâb-ı Hak Mekke ve Medine'yi korumaz"** derdi. Rebeze'de Mansur, Dîbac diye bilinen Abdullah Osmani oğlu Muhammed'i yanına getirtti. Kızı Rukıyye'nin doğurmasından bahsederek onu namusuna dokunacak şekilde azarladı. O da kendini savunmak isteyince Mansur kızdı. Adamlarına emretti, ona yüz kamçı vurdular. Zavallının sırma gümüşü gibi beyaz olan vücudu kamçıların yara ve berelerinden simsiyah oldu. Bir gözüne kamçı dokunmakla aktı. Bu halde hapse geri gönderdiler. Sonra Mansur Kûfe'ye giderken onları da beraber götürdü. Rebeze'den çıkıp da onların yanından geçerken Hasan oğlu Abdullah yüksek sesle Mansur'a doğru, **"Ey Ebû Cafer! Biz, Bedir Savaşı gününde sizden alınan esirlere böyle hakaret etmemiş idik"** deyince Mansur, bu sözlerden pek ziyade etkilenerek geçip gitti ve Kûfe'ye vardıkları zaman onları zindana attı. Mansur'un emniyeti sırf Horasanlılara iken, bu kere Horasan valisi Ebû Avn tarafından gelen yazıda Horasan halkı, Abdullah oğlu Muhammed işinin nasıl sonuçlanacağını bekledikleri için, kendilerinden sakınmak gerekeceği yazılmış olduğundan Mansur'un kan başına sıçradı ve hemen Abdullah Osmani oğlu Muhammed'i öldürerek başını, Hz.

Peygamber'in soyundan Abdullah oğlu Muhammed'in başı olduğuna yemin edecek adamlarla birlikte Horasan'a gönderdi. Hapsedilenlerden biri ki, Hasan oğlu Abdullah'ın kardeşi oğlu Hasan oğlu İbrahim oğlu Muhammed'dir. Çok güzel ve kalplerin sevgilisi ve güzel sıfatlı bir kişiydi. Ona da Dîbac-ı Asfar yani Sarı Dîbac derlerdi. Kûfe halkı, takım takım gelip onu seyrederlerdi. Bu da Mansur'un merakına dokunmakla onu iki direk arasına sıkıştırıp zavallıyı işkence ile öldürdü. Çok geçmeyip Hasan oğlu İbrahim ve sonra kardeşleri Abdullah ve Ali de hapiste öldüler. Bir rivayete göre Mansur, onları zehirleyerek ya da başka şekilde öldürmüştür. Kısaca Hz. Hasan soyundan pek azı kurtulup çoğu bu şekilde telef olmuşlardır.

Hz. Ali soyu ile Abbas soyu öteden beri birlik halindeyken, bu olaylar üzerine kanlı bıçaklı oldular. Medine valisi Ribah da Mehdiyi göz altında tutmaya son derece şiddet göstermekteydi. Mansur ise Kûfe'den nefret ederek başkent yapmak üzere uygun bir yer aramakta iken, Bağdad'ın yerini seçti. Yüzkırkbeş senesinde Bağdad şehrini kurmaya başladı.

Bermek oğlu Hâlid'e şehrin sınırını çizdirdi ve dört kısma ayırarak her kısmına valilerden birer bakan tayin etti. Her taraftan işçiler ve sanatkârlar ve mühendisler getirttiği sırada tuğla ve kerpiç sayıp hesabını görmek memuriyetini de, mezhep sahibi İmam Azam Ebû Hanife Hazretlerine teklif etti. Önce onu hâkim yapmak isteyince İmam Hazretleri kabul etmemişti. Bu geçici memurluğu ise kabul etmek zorunda kaldı. Mansur, önce vekillerini yanına çağırtarak Kisrâ'nın sarayı ile Medâyin'i bozup da bunların yıkıntısını Bağdad'a taşımak konusunu danışınca Bermek oğlu Hâlid, **"Ey Mü'minlerin Emîri! Onlar İslam'ın işaretlerinden ve Arapların fetihlerindendir. Onları görenler, kurucularının yok edilmeleri dünya kuvveti ile olamayıp sırf din kuvveti ile olduğuna delil getirirler. Bununla beraber Medâyin'de Hz. Ali (r.a.)'nin musallası vardır"** diyerek onların bozulması uygun düşmeyeceğini belirtmesi üzerine Mansur, **"Ey Hâlid! Sen kavmin olan Acem'e eğilim gösterdiğin için karşıt görüşte bulunuyorsun"** diyerek hemen onların yıkımını emretti ve Beyaz Kasr'ın bir tarafını yıktırarak enkazını Bağdad'a taşıttı. Fakat gördü ki, enkazın yıkım ve taşıtma masrafları yenilerinin bedelinden daha çok oluyor. Hemen Hâlid'i çağırdı ve durumu bildirdi. Hâlid o zaman, **"Ey Mü'minlerin Emîri! Ben onların yıkılmaması görüşündeydim. Fakat işe başladın. Artık yık. Çünkü evvelkilerin yaptığını sonra gelenler yıkamıyorlar derler."** demişse de Mansur'un gayesi sırf bina işinde tasarruftan ibaret olduğundan, Hâlid'in bu öğüdünü de kabul etmedi. Medâyin'in yıkımından vazgeçti.

Böylece Bağdad'ın kurulmasına büyük bir hızla çalışılmakta iken, bu yüzkırkbeş yılı ortalarında Muhammed Mehdî, halifelik davası ile Medine'de ortaya çıkmıştır.

Medine valisi Ribah bütün Medine ileri gelenlerini başkente getirterek, **"Muhammed Mehdî'nin nerede olduğunu haber veriniz yoksa hepinizi öldürürüm"** diye tehdit ederken tekbir sesleri işitildi. Hemen Muhammed, yüzelli kişi ile gelip hapishaneyi açtı ve hapistekileri çıkarttı. Hükümet konağına girip Ribah'ı ve adamlarını hapsetti. Sonra mescide gitti, minbere çıktı etkili bir hutbe okudu ve Medine'yi ele geçirdi.

Medineliler Muhammed Mehdî'ye biat ile **"Mansur üzerine ayaklanmak uygun mudur?"** diye Medine imamı olan Enes oğlu Malik Hazretlerimden fetva istediklerinde **"Uygundur"** diye fetva verdi ve gidip yalnızlık köşesine kapandı.

Medineliler de Muhammed Mehdî'ye biat ettiler. Kendisinin kardeşi Abdullah oğlu Hasan ve Ebû Tâlib evlâdından ve ileri gelenlerden ve meşhurlardan daha nice kişiler onunla beraber oldular. Hatta Hz. Hasan oğlu Zeyd oğlu Hasan, Mansur ile beraber iken oğulları Ali ve Zeyd de Muhammed Mehdî ile beraber idiler.

Muhammed Mehdî tarafından Mekke'ye ve Yemen'e ve Şam'a memurlar gönderildi. Mekke'ye giden memur, Mansur'un adamını çıkartarak Mekke'yi ele geçirdi. Ama Şam halkı, onun memurlarına itibar etmedi. Çünkü Şamlılar öteden beri Hz. Ali evlâdına düşman idiler. Kûfe de Mansur'un pençesinde idi. Medine halkı ise harpçi değiller idi. Bu yüzden Mehdî'nin maddi bakımdan kuvveti az idi. Büyük ümidi Basra'da idi ve kardeşi İbrahim orada gizlenmiş bulunduğundan kendisi Medine'de ayaklandıktan sonra İbrahim'e de meydana çıkmasını haber vermişti.

Ramazan ayı başında İbrahim, ortaya çıkarak halkı kardeşi Muhammed'e biat etmek üzere davet etti ve Basra'yı ele geçirdi.

Mansur askerlerinin çoğunu oğlu Mehdî ile Horasan'a göndermiş olduğundan yanında az asker vardı. O zaman bina ve inşasına başlamış olduğu Bağdad arazisini parsellemekle uğraşıyordu. Muhammed Mehdî'nin ortaya çıkışı haberini alınca pek çok telaşlandı. Hemen bina işlerini bir yana bırakarak Kûfe'ye gelip harp hazırlığına başladı. Veliahdı ve kardeşi oğlu ve Kûfe valisi olan Musa oğlu İsa'yı dörtbin askerle Medine'ye gönderdi. Ve **"Muhammed öldürülürse ne âlâ. İsa öldürülürse o da âlâ"** dedi. Çünkü Seffah, onu veliaht edince ondan sonra halife olmak üzere İsa'yı da ikinci' veliaht yapmıştı. Mansur ise oğlu Mehdî'yi veliaht etmek isterdi. Bundan dolayı İsa'nın bir savaşta ölmesini arzu ederdi. Mansur önce Muhammed Mehdî'ye mektup yazıp ona teminat verdi ve onu boyun eğmeye çağırdı. O da **"Halifelik bizim hakkımızdır. Siz de bizi tutanlarla bu yolda davete kalkıştınız. Sonra bizim hakkımızı zorla aldınız"** diye yazdı. Mansur ona cevap verdi. Fakat bu dereceye gelmiş olan bir meselenin haberleşerek çözümü mümkün olmadığından çaresiz işin ucu savaşa dayandı.

İsa, gidip Medine'yi kuşattı ve **"Mescide giren ve evinde yalnızlık köşesine çekilen ve Medine'den dışarı çıkan emindir"** diye ilân etti. Medinelilerin çoğu, çoluk çocuklarıyla beraber çıkıp birer tarafa savuştular. Yüzkırbeş yılı Ramazan ayında ondördüncü pazartesi günü İsa, askerini Medine üzerine yürüttü. Muhammed Mehdî de meydana çıkıp ikindi vaktine kadar pek dehşetli vuruştu. Bazı tarihçiler der ki: En çok Hz. Hamza'nın vuruşmalarına benzer savaş, o gün Muhammed Mehdî'nin ettiği savaştır. Askeri dağılıp yanında üçyüz bu kadar adam kalmışken onlar ile iki defa İsa'nın askerini bozdu. Fakat İsa'nın bir bölük askeri Sel1 dağına çıkıp oradan şehrin içine girerek Muhammed'in arkasını aldılar. Muhammed, o zaman İsa ordusunun kahramanı olan Kahtabe oğlu Hamid'i teke tek vuruşmaya çağırdı. Fakat Hamid, ondan çekindi. Muhammed Mehdî ise her ne tarafa hücum ederse, önüne çıkanları vurur, yere düşürür idi. Bu sırada biri sağ kulağı tozuna vurunca Mehdi diz çöktüğü zaman Hamid, yetişip göğsüne vurdu ve yere düşürdü ve başını kesip İsa'ya getirdi. Hz. Ali'nin zülfikârı Muhammed Mehdî'nin yanında bulunduğundan İsa, Muhammed Mehdî'nin kesik başıyla beraber onu da Mansur'a gönderdi. Ali oğlu Zeyd oğlu Hasan ki amcası oğlu Muhammed Mehdî'nin aleyhinde bulunarak Mansur'u şüphe ve vesveseye düşüren oydu. Bu kere Mehdî'nin kesik başını Mansur'un huzuruna getirilince o da onun yanında bulunup son derece üzülerek kesik başa bakamadı. Fakat Mansur'dan korkarak üzüntüsünü ona belli etmedi. Muhammed Mehdî'nin şehadetinde silah arkadaşlarından olan Zübeyr oğlu Muhammed oğlu Osman, Basra tarafına kaçmıştı. Sonradan tutulup Mansur'un huzuruna getirilince, **"Ey Osman!. Sen mi Muhammed'le beraber benim aleyhime ayaklandın?"** dedi. Osman da, **"Mekke'de sen ve ben, ikimiz de Muhammed'e biat ettik. Ben biatimde durdum, sen biatinde durmadın"** deyince Mansur, kızarak onu öldürmüştür.

Muhammed Mehdî'nin kardeşi İbrahim'in hâllerine gelince; Yüzkırkbeş yılı Ramazan ayında o da Basra'da ayaklanarak halkı, kardeşi Muhammed Mehdî'ye biate çağırmış ve fakih ve bilginlerden büyük bir topluluk ona uymakla, topluluğu çoğaldı ve hemen birer miktar asker göndererek Ehvaz ve Faris memleketlerini ve Vâsıt şehrini ele geçirdi ve Ramazan Bayramı'na üç gün kala kardeşinin Medine'de öldürüldüğünü haber aldı ve sefer hazırlıklarını tamamlayıp, ordusunu düzene soktuktan sonra Kûfe üzerine yürüdü. Mansur ise önce Afrika'ya kırkbin ve oğlu Mehdî ile Rey tarafına otuzbin asker gönderdi. Kalan askeri de Musa oğlu İsa ile Medine'ye gitmiş olduğundan yanındaki asker bir-iki bin adamdan ibaret idi. Basra'da İbrahim'in başına yüzbin adam toplanmış olduğunu haber alınca ne yapacağını şaşırdı. Geceleri gözüne uyku girmez oldu. Hemen her taraftan asker getirtmeye kalktı. O zaman Medine'den Mekke'ye gitmiş olan Musa oğlu İsa'yı geri yolladı. Üçbin askerle Kahtabe oğlu Hamid'i öncülükle görevlendirdi. Beş-

bin askerle de Musa oğlu İsa'yı İbrahim'e karşı gönderdi. Yüzkırkbeş yılı Zilkade ayının beşinci pazartesi günü Kûfe'ye onaltı saat uzaklığı olan bir yerde iki taraf karşılaştı. İbrahim'in kuvveti çok olduğundan Kahtabe oğlu Hamid'in ilk çatışmada bozguna uğraması üzerine İsa'nın yanındaki asker de dağıldı. İsa canından bile ümidi kesti. Ancak namusuyla âhirete gitmek üzere yerinden ayrılmadı. İşte o sırada Ali Abbasî oğlu Süleyman'ın oğulları Cafer ve Muhammed ansızın Basra askerinin arkasından görününce Basra askeri onları vurup yok etmek üzere geri döndüklerinde İsa'nın bozguna uğrayan askeri de onların bu dönüşlerini bozguna yorumlayarak geri dönüp onların üzerine saldırınca Basralılar bozuldu ve İbrahim, altıyüz kadar adamıyla meydanda yalnız kaldı. O sırada bir kaza oku gelip İbrahim'in boğazına saplandı ve adamları telaş ederek onun başına toplandı. Kahtabe oğlu Hamid ise bu kargaşalığı fırsat sayarak hücum ederek İbrahim'in adamlarını dağıttı ve İbrahim'in başını alıp İsa'ya takdim etti. Önce Kahtabe oğlu Hamid'in bozguna uğraması haberi Mansur'a ulaşınca İran tarafına kaçmak üzere hazırlanırken bu zafer haberinin erişmesi kendisine taze hayat verdi. Ondan sonra Muhammed Mehdi ve İbrahim ile beraber ortaya çıkan ve onların meydana atılmalarını uygun gören ileri gelenleri ve bilginleri araştırarak onları hapsetti. Kimini kamçılattı ve kimini öldürdü. İşte o yolda hapsedilenlerden biri de, mezhep sahibi İmam Âzam Ebû Hanife Hazretleri'dir. Bundan dolayı Mekke Emiri, Enes oğlu İmam Malik Hazretleri'ni de şiddetli bir şekilde kamçılatmıştır. Fakat ondan sonra İmam Malik Hazretleri'nin halk arasında şan ve şöhreti artmıştır. Mansur'un şiddeti, zamanındaki müçtehitlerin metanetini gidememiştir. Mansur'un hakkı yerini bulmasında şeriata tam bir boyun eğişi vardı. Hatta Medine kadısı İmran oğlu Muhammed'in kâtibi Nemir'den rivayet edilir ki: Mansur'un Medine'ye gelişinde deveciler ondan dolaylı şekilde şikâyetçi olarak mahkemeye başvurdular. Hâkim, mahkemeye çağırma yazısını kâtibi Nemir ile Mansur'un veziri Rebi'a göndermiş. O da götürüp Mansur'a vermiş. Mansur, hemen **"Hüküm meclisine çağırıldık. Bizimle beraber kimse gelmesin"** diyerek Rebi ile birlikte mahkemeye varmış. Kadı kalkmayıp kaftanına bürünmüş olduğu halde hemen devecileri çağırarak davalarını dinlemiş ve Mansur'un aleyhine hükmetmiş. Mansur, hâkimin adaletinden memnun olarak ona ihsan etmiş. İşte Mansur hakkın yerini bulmasına bu derece önem verirdi. Fakat hükümet nüfuzuna dokunan ve mülk saltanatına söven kimseyi asla hoş görmezdi. Hattâ, hikmetli sözlerinden biri budur: **"Hükümdarlar, her şeye katlanırlar. Fakat üç şeye katlanmazlar: Sır vermeye, harama saldırıya ve mülk ve saltanatlarına sövmeye."**

Mansur, Muhammed Mehdi ile İbrahim sıkıntılarından kurtulduktan sonra Bağdad'ın kurulmasını tamamlamaya başlamıştı. Yüzkırk yılı içinde Bağdad'a taşınmıştı. Ondan sonra daha iki üç seneye kadar bina yapım işiyle uğraşmış

ve ondan sonra Bağdad şehri Abbasi Devletine başkent olmuştur. Yüzkırkaltı senesinde Alâ adında biri Afrika tarafından Endülüs yakasına geçerek siyahlar giydi ve Mansur'un adına hutbe okudu. Başına çok halk toplandı. Fakat Endülüs Emiri olan Abdurrahman Emevi onun üzerine gitti, İşbiliyye yakınlarında iki taraf karşılaştı. Çok kanlı bir çarpışmada 'Altı ve yedibin kadar askeri öldürüldü. Abdurrahman yine Endülüs'te bağımsız kaldı. Veliaht olan Musa oğlu İsa, Muhammed Mehdi ve kardeşiyle olan savaşlarda çok iş görmüş ve çok şan kazanmış olduğundan Mansur, ona çok saygı gösterirdi. Fakat oğlu Mehdi Muhammed'i İsa'ya takdim ile birinci veliaht etmek isterdi ve bunu ara sıra İsa'ya belli ederdi, İsa işin başında bunu uygun görmediyse de Mansur, zulmedici bir adam olduğundan onun zulmünden korkarak yüzkırkyedi senesinde kendisini veliahtlıktan çıkartarak Mehdi b. Mansur'un veliahtlığı ilân olundu. Mansur önce amcası Ali oğlu Abdullah'ı hapsetmişti. Fakat o sağ oldukça kendisinin zihni rahat bulmadığı için, bu sene onu temelleri tuzdan yapılmış bir odada hapsetmiş ve sonra su yürütmekle temeller eriyince oda düşüp Ali oğlu Abdullah ölmüştür. Yüzkırksekiz senesinde Mansur'un devleti kuvvet buldu ve halkın zihninde büyüklük ve ululuğu arttı. Endülüs kıtasından başka bütün İslâm ülkelerini mutlak hükümeti altına aldı. Mansur dermiş ki: **"Halîfeler dörttür: Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'dir. Hükümdarlar da dörttür: Muaviye, Abdulmelik, Hişam ve bir de ben..."** Yüzkırksekiz senesinde toplanmış olan Kürtler, etrafa yayılarak ülkenin asayişini bozduklarından Mansur, Bermek oğlu Hâlid'i Musul eyaletine memur etti. O da fesatçıları ve bozguncuları yola getirerek memleketin durumunu düzeltmişti. On sene sonra Kürtler, yine bozgunculuk ve başıbozukluk yoluna saptılar. Mansur kendi yakınlarıyla danışmada bulunduktan sonra yine Hâlid'in o tarafa görevlendirilmesine gerek duyuldu. Hâlid ise o zaman hapisti. Çünkü Mansur onu hapsederek çokça mallar isteğiyle sıkıştırıyordu. Mansur, hemen onu Musul valiliğine ve oğlu Yahyâ'yı da Azerbaycan valiliğine tayin etti. Hâlid, gidip yine Musul vilâyetini düzeltti. Oğlu Yahyâ da babası gibi sağlam, bilgili ve ihtiyatlı görüş sahibi bir kişiydi. O da memur olduğu görevi güzelce yerine getirmeyi başarmıştır.

Mansur, pek güzel ve etkili konuşan; hadis ve soy sop ilminde derin; işlerinde ileri görüşlüydü. Ondan evvel imamlar, ilmi meseleleri ezber söyler, ya da tertip ve düzene sokulmamış başka başka kitaplardan rivayet eylerdi. Onun zamanında tefsir, fıkıh ve hadis ilimlerinden kitaplar yazılmaya başlandı. Kehle ve Dimne ve Oklides Kitabı gibi Yunanca ve Hintçe kitaplar çevrildi.

Önce Kölemenleri önemli işlerde kullanan ve onları Arap ileri gelenlerine takdim eden Mansur'dur. Sonra bu iş gittikçe artıp ilerleyerek Arab'ın iş başlarına

gelmesi ve bunda önceliği bulunması yok olmuş ve bu yüzden Abbasi Devleti'ne de zayıflık gelmiştir.

İleri Gelenlerin Vefatı

Mansur'un zamanında ileri gelenlerden ve bilginlerden pek çok kişi ölmüştür, İmamiye Mezhebine göre sıralanmış olan oniki imamdan Hz. Hüseyin oğlu Zeyne'l-Âbidin oğlu Muhammed Bakır oğlu İmam Cafer-i Sâdık (r.a.) Hazretleri, yüzkırksekiz senesinde ebedî âleme gitmiştir.

Yine o anda ünlü müçtehitlerden A'meş ve İbni Şibrime ve Aclân Medeni oğlu Muhammed ve merhum Ebû Leyla oğlu Abdurrahman'ın oğlu Muhammed Kadı ve nahiv ilminde İmam Halil'in üstadı olan Amr Sakafî oğlu İsa Allah hepsine rahmet etsin, hayat defterlerini dürmüşlerdir.

Mansur'un hapishanesinde bulunan imam Âzam Ebû Hanife Hazretleri de yüzelli senesinde hayat dersini bitirmiştir.

İmam Âzam Ebû Hanife Hazretleri'nin şanının büyüklüğü herkesin bildiği bir şeydir. Üstünlükleri o kadar çoktur ki, genişçe ele alınsa cilt cilt kitaplar olur. Ashâbdan Kûfe'de Malik oğlu Enes ve Ebû Evfâ oğlu Abdullah ve Medine'de Said Saidi oğlu Sehl ve Mekke'de Ebû Tufeyl gibi şahıslara yetişmiştir. Bilgin ve bilgisini işleyici ve ibadet edici ve zühd sahibi çok üstünlükleri olup övülmeye değer bir kişiydi. Kırk sene sabah namazını yatsı abdestiyle kılmış ve öldüğü yerde yedi bin kere Kur'an-ı Kerimi hatmetmiş olduğu rivayet edilir.

Mansur, onu baş hâkim yapmak istediyse de o bundan kaçındı. Fakat Bağdad'ın kuruluşunda tuğla ve kerpiç saymak memurluğunu kabul etti. Muhammed Mehdi ve kardeşi İbrahim olaylarında Mansur, birçok hâkimleri hapsederek dövüp sıkıştırdığı sırada İmam Âzam'ı da hapsetti. İmam Malik sadece dayak yemekle kurtuldu. Fakat İmam Âzam, hapiste kaldı. Ve bu sefer hapiste Cennet'e gitti.

Yedi Hâfızlar'dan biri olan Ebû Amr, yüzelliüç senesinde ve yine Yedi Hâfızlar'dan Hamza, yüzellialtı senesinde ve ünlü müçtehitlerden Şamlı hukukçu İmam Evzai, yüzelliyedi senesinde öldüler. Allah'ın rahmeti onların üstüne olsun.

Mansur'un emri üzere Mekke Emiri, yüzellisekiz senesinde Hz. Ali (r.a.) evlâdından Mekke'de bulunan biriyle ünlü müstenitlerden Cüreyh'in oğlu ve Kesir oğlu Ubâd ve Süryan-ı Sevri'yi hapsetti. Mansur da bu sene hac için Mekke'ye gitti. Mekke'ye vardığında onları idam eder diye korkuluyordu. Fakat ömrü ona yetmedi. Mekke civarına vardı, ihrama girdi ve Zilhicce ayının altıncı günü altmışüç yaşında iken Meymune Kuyusu denen yerde öldü. Halifelik süresi yirmiiki sene, üç ay küsur gündür. Zilhicce ayında doğması ve Zilhicce ayında tahta çıkışı ve Zilhicce ayında ölmüş olması garip tesadüflerdendir.

Mehdi b. Mansur Devri

Mansur, yüzellisekiz yılı Zilhicce ayında Mekke'de ölünce veziri Rebi, hemen Hâşimoğullarının ileri gelenlerini toplayarak Mehdi b. Mansur 'ye biat ettirdi ve Resûl-i Ekrem (s.a.v.) Hazretleri'nin hırkasıyla, asasını ve Halifelik mührünü Mehdi'ye gönderdi. Vardıklarında Mehdi, Bağdad Mescidinde minbere çıktı. Hutbe okudu. Bağdadlılar da ona biat etti. Mehdi, Şeriata bağlı ve inancı sağlam bir adamdı. O zaman meydan almış olan dinsizleri idam ederek yok etti. Sünnet ve cemaat usulünü yeniden uygulattı.

Bununla beraber Halifelik tahtına oturduğu gibi, insan olmasından ötürü veliaht bulunan Musa oğlu İsa'yı aradan çıkarıp da kendi oğlu Musa Hâdi'yi veliaht yapmak merakına düştü ve Musa oğlu İsa'yı vaadlerde bulunarak veliahtlıktan çıkartarak ve ona çokça mallar vererek yüzaltmış senesinde Hâdi'yi veliaht yapmıştır. Ebû Süfyân'ın piç oğlu babasının oğlu Ziyâd'ı Muaviye b. Ebû Süfyân, kendi soyuna katmakla Ziyâd'ın evlâd ve torunları Kureyş defterine geçmişti. Bu sene Mehdi, o hükmü bozdu ve Ziyâd'ın soyunu Sakif kabilesine red ile Ziyâdoğullarını Rum köleleri defterine yazdırmıştır. Merv halkından tek gözlü, kısa boylu, şeytan kılıklı bir hokkabaz, altından bir yüzlük yapıp onunla yüzünü örterek kimseye göstermezdi. Bu yüzden Mukanna diye lakaplanmıştı. **"Allah, önce Âdem'e ve sonra Nuh'a ve sonra öteki peygamberlere girerek, sonunda Ebû Müslim'e ve ondan sonra bana girdi"** diyerek Mehdi'nin ilk zamanlarında ortaya çıkmış ve Horasan'da Allah'lık davasına çıkınca, **"Ebû Müslim'in kanını dava ediyormuş"** diyerek başına pek çok halk toplandı. Mehdi onun üzerine çok sayıda asker göndererek topluluğunu dağıttı. Mukanna da bir kaleye kapandı. Mehdi'nin askeri onu sarıp sıkıştırınca canından ümidini keserek yüzaltmışbir senesinde çoluk çocuğunu zehirledikten sonra kendisini de ateşle yaktı ve canını cehenneme ısmarlayıp gitti. Mehdi o sırada kendini gösteren Haricileri de yok edip sindirerek ülkenin asayişini korudu.

Yine o sırada Rumlar, Abbasi Devleti'nin Hariciler ile uğraşmasını fırsat bilerek İslâm ülkelerine saldırdı. Amik Ovası'na kadar uzanarak Maraş kalesini kuşatmışlardı. Yüzaltmışiki yılında Kahtabe oğlu Hasan, seksenbin askerle Rum diyarına yürüdü. Uğradığı şehirleri tahrip ederek zaferle döndü. Yüzaltmışüç senesinde Mehdi, Horasan'dan ve başka taraflardan asker getirtip toplayarak sefer hazırlıklarını tamamladıktan sonra veliahdı Hâdi'yi Bağdad'da kaymakam bıraktı. Kendisi, ikinci oğlu Harun'u yanına alarak büyük bir ordu ile Bağdad'dan çıktı, Halep'e geldi. O tarafta türemiş olan dinsizleri toplayıp idam ettiği sırada oğlu Harun'u ordu başkomutanı yaptı. Yanına Kahtabe oğlu Hasan gibi ünlü komutanları ve Hasan ve Bermek oğlu Süleyman'ı katıp, ordunun tayinlerinin idaresine ve hesap

işlerinin görülmesine Bermek oğlu Hâlid oğlu Yahyâ'yı tayin etti ve orduyu Ceyhan nehrine kadar uğurlayarak kendisi döndü. Harun, öyle büyük ve mükemmel bir ordu ile Rum şehirlerine yürüdü. Büyük fetihlere kavuştu. Pek çok ganimet malları aldı. Zaferle geri döndü. Bazı tarihçilerin rivayetine göre o zaman Harun Reşid'in veziri Bermek oğlu Hâlid olup, bu savaşlarda pek çok değerli hizmetleri görülmüştür. Çok geçmeden Bermek oğlu Hâlid, yetmişbeş yaşında ölmüştür. Ondan sonra oğlu Yahyâ onun yerini tutmuştur.

Harun, zaferle ve ganimetle Bağdad'a dönünce babası Mehdi ona bütün Mağrib ülkesini, Kürdistan'ı ve Azerbaycan'ı verdi. Önemli bir memuriyet olan başkanlık kâtipliğine Bermek oğlu Hâlid oğlu Yahyâ'yı tayin etti. Yüzaltmışbeş senesinde Mehdi, yine Harun'u mükemmel bir ordu ile Rum diyarına gönderdi. O da Anadolu kıtasını yarıp geçerek ve pek çok ganimet malları alarak Konstantiniyye boğazına kadar geldi Rum Kayser'i tarafından senede yetmiş bin altın verilmek üzere üç senelik bir barış anlaşması imzalanmasını başardı. Yüzaltmışaltı senesinde babası, onu **"Reşid"** diye lakaplandırarak ikinci veliaht yaptı. Dinsizlerden Bürd'oğlu Beşâr adlı kör şair ki, ateşi toprak üzerine üstün tutan ve Hz. Âdem'e secde etmekten kaçınan Şeytan'ın fikrini doğru bulurdu. Onu da bu sene Mehdi idam etmiştir.

İleri Gelenlerin Vefatı

Yüzaltmış senesinde İmam Âzam Ebû Hanife Hazretleri'nin yanında olanlardan ve zahitlerden Nusayr Tâi oğlu Davud ve İmam Sibeveyh'in üstadı ve aruz'u icad eden İmam Halil öldüler. Allah ikisine de rahmet etsin. Yüzaltmışbir senesinde ünlü hukukçulardan Süfyân-ı Sevri ve aslında Horasan hükümdarlarından iken dünyayı terk ederek Şam'a göçüp kendini dine veren meşhur zahit Ethem oğlu İbrahim sonsuz âleme gittiler. Allah rahmet etsin.

Musa oğlu İsa iki kere veliahtlıktan çıkarılmıştı. Yüzaltmışyedi senesinde bu mücadele yeri olan dünyayı terk etti. Allah rahmet etsin. Hz. Hasan evlâdından Hasan oğlu Zeyd oğlu Hasan ki kerem sahibi, büyük cömert bir kişiydi. Fakat ev halkına sırtını çevirerek Mansur'a meyledip, üstelik amcası oğlu Muhammed Mehdi'yi Mansur'a kötülemişti. Bu yüzden Mansur ona değer verdi. Hatta yüzelli senesinde onu Medine valisi tayin etmişse de beş sene sonra görevden alındı Bağdad'da hapsedildi. Malına el koydu. Sonra Mehdi, onu serbest bıraktı. Mallarını geri verdi. Bu sene o da bu geçici sıkıntı yeri dünyayı terk etti. Allah ona mağfiret ve rahmet etsin. Yedi ünlü kıraet bilgininden Ebû Nuaym oğlu Abdurrahman oğlu Nâfi', yüzaltmışdokuz senesinde hayat dersini tamamladı. Allah rahmet etsin.

Taberistan'da Deyalime beyleri isyan edince Mehdi, yüzaltmışyedi senesinde birinci veliahdı olan oğlu Hâdi'yi mükemmel bir ordu ile Cürcan'a göndermişti.

Hadi gidip isyancıları kuşattı ve zorladı. Fakat çatışma uzadı. Yüzaltmışsekiz senesinde Mehdi, Taberistan üzerine bir başbuğ ile kırkbin asker daha gönderdi. O zaman Yemâme'de ve Bahreyn'de ve Musul tarafında da Hariciler türediğinden Mehdi, onların üzerine de başka başka tümenler göndermek zorunda kaldı. Görünür duruma bakarak Mehdi, Hâdi'yi ikinci plana iterek, Harun Reşid'i birinci veliaht yapmayı uygun bularak kararım Hâdi'ye bildirdiyse de Hadi oralara yanaşmadı. Mehdi, onu Bağdad'a çağırdı, gelmedi. Gelmesi için adam gönderdi. Hadi, adamı dövdü. Mehdi, hemen Cürcan'a varmak üzere Harun Reşid'i yanına alarak Bağdad'dan çıktı. Yüzaltmışdokuz yılı Muharrem ayı içinde Mâsebezân'a vardı. Orada ava çıkıp bir dağ keçisini kovalarken atı bir ağaca ya da bir harabenin yıkık kemerine çarpıp Mehdi'nin bel kemiği kırılarak öldü. Halifelik süresi on sene ve bir aydır.

Hâdi ve Harun Reşid'in Halifelik Zamanları

Mehdi, Mâsebezân'da ölünce oğlu Harun Reşid, hemen oradan Bağdad'a dönerek kardeşi Hâdi için halktan biat aldı. Durumu da her yana yazdı. Hâdi'ye de bildirdi. Hâdi, Gürcan'dan çabucak Bağdad'a geldi. Halifelik tahtına çıktı. Harun Reşid'in lalası olan Bermek oğlu Hâlid oğlu Yahyâ'nın bu hususta göstermiş olduğu içten davranışlarından hoşnut kalarak onun eskisi gibi Harun Reşid'in hizmetinde bulunmasını emretti. Harun ise ona "Babam Yahyâ" diyerek hürmet ederdi ve hizmetinden memnundu. Hâdi'nin tahta çıktığı yılda Hz. Ali oğlu Hasan es-Sıbt oğlu Hasan el-Müsennâ oğlu Hasan el-Müselles oğlu Hüseyin b. Ali -Allah hepsinden razı olsun- Medine'de ayaklandı. Hane halkından yüzkırkbeş yılı olayları sırasında anlatıldığı gibi Medine'de isyan ederek çarpışmada ölen Muhammed Mehdi'nin oğlu Hasan ve kardeşleri Abdullah oğlu Yahyâ ve Abdullah oğlu İdris de onunla beraber idi. Zilkade ayında Hüseyin b. Ali, sabahtan Hz. Peygamber mescidine gitti. Halk ona biat etti ve Medine Emiri ile yapılan çarpışmada üstün gelerek Beytülmal'da bulunan paraları aldı ve ihtiyaçlarını gidermek için onbir gün Medine'de kaldıktan sonra Mekke'ye gitti. Emretti, "Yanımıza gelen köleler serbesttir" diye bağırıldı. Bütün köleler onun yanına toplandı. Böylece hayli kalabalık topladı. Bu altmışdokuz yılı Zilhicce ayının sekizinci günü Abbasiler ile pek şiddetli bir savaş yaptı. Fakat kendisi öldüğü gibi askerinden de yüz bu kadarı öldü ve bir çoğu yaralandı ve geri kalanı bozuldu ve bozgun asker, hacıların arasına karışarak görünmez oldular.

O sırada Abbasiler, eman verdiklerini bağırarak bozgun askere garanti verdiklerinden Muhammed Mehdi oğlu Hasan gelip Abbasi askerlerinin başbuğu olan Ali Abbasi oğlu Süleyman oğlu Muhammed'in arkasında durmuşken Abbasi komutanlarından iki kişi onu tutup öldürüverdiler. Başbuğ, bunun için öf-

kelendiyse de ne fayda ki, verilen emâna aykırı olarak Mehdi oğlu Hasan idam edilmişti. Amcası Abdullah oğlu Yahyâ bu savaştan kaçarak sonradan Deylem'de ortaya çıkmıştır. Kardeşi İdris ise Mağrib diyarına kaçarak Berberilere sığındı. İşte bu İdris'in oğlu Küçük İdris sonradan Mağrib'de Edarise Devleti'ni kurmuştur ki, ona "Fâtımiye Devleti" de denir. Abbasi halifeleri ona bir çare bulamadı. Boş yere İdris'in soyunu yerip durmuşlardır. Hadi, kardeşi Harun Reşid'i veliahtlıktan çıkararak kendisinin henüz çocuk olan oğlu Cafer'i veliaht yapmak merakına düştü. Bazı komutanlar da yağcılık yolunda onun arzusunu benimsedilerse de Harun Reşid'in lalası olan Bermek oğlu Halici oğlu Yahyâ'nın hikmetli tedbirleriyle iş geriye kaldı. Sonra da uygulamaya lüzum kalmadı. Çünkü Hadi bir sene, üç ay halifelikte bulunduktan sonra yüzyetmiş yılı Rebiülevvel ayının onbeşinci gecesi yirmialtı yaşında öldü. Hâdi'nin ölmesi üzerine kardeşi Harun Reşid yirmiiki yaşında halifelik ve saltanat tahtına oturdu. Lalası Yahyâ'yı vezir yaptı. Bütün işlerini ona bıraktı. Yüzkırksekiz yılı Zilhicce ayı sonlarında Yahyâ'nın Fazl adında bir oğlu dünyaya gelmiş ve ondan bir hafta sonra da Harun Reşid doğup anası, Fazl'a süt vermiş olduğundan Yahyâ oğlu Fazl, Harun Reşid'in süt kardeşi idi. Babası ve dedesi gibi zeki ve yararlı bir kimseydi. Harun Reşid'in sevgisini kazanmıştı. Kardeşi Cafer ise Harun Reşid'in sıkı fıkı olduğu meclisinde bulunup, Harun Reşid bir vakit onu yanından ayırmazdı. Öteki Bermekliler de birer suretle isteklerine ulaşmışlardı. Kısaca Bermekliler Abbasi Devleti'ni ellerine alıp bütün halkın başvurabilecekleri kimseler oldular. Halep ve el-Cezire eyaletleriyle Rum diyarı arasındaki sınır ve geçitler, farklı farklı muhafızlarla korunurken Harun Reşid bu sınırları tek idare altına aldı, bağımsız bir eyalet olmak üzere Avâsım diye adlandırdı. Süveyş denizinden Akdeniz'e bir kanal açıp da iki denizi birleştirmek istediyse de veziri Yahyâ, Rum gemilerinin Hicaz sahillerine saldırmaları için bir yol açılmış olmak düşüncesini ileri sürmekle Harun Reşid, o sevdadan vazgeçmiştir. Yahyâ'nın bu düşüncesi Hz. Ömer'in fikridir ki, Mısır valisi Amr b. Âs aynı şekilde iki denizi birleştirmek fikrine düşüp, Hz. Ömer'den izin isteyince "Rum'un saldırısına sebep olur" diye yasaklamıştı. Yahyâ, emir ve yasaklamasında başına buyruktu. Fakat Harun Reşid'in anası Hayzeran'ın hükümlerini de yerine getirmeye mecburdu. Yüzyetmişüç senesinde Hayzeran öldüyse de, onun nüfuzu Harun Reşid'in hanımı Seyyide Zübeyde'ye geçti. Zübeyde ondan daha çok nüfuzlu oldu. Çünkü Hayzeran, çocuk anası idi. Zübeyde ise Reşid'in amcası olan Mansur oğlu Cafer'in kızı idi.

Abbasi hanedanı arasında gayet hürmet edilen, sözü geçen biriydi, öteki hatunların hükmü yoktu. Halifelik sarayının kadın sahibi Seyyide Zübeyde idi. Hükmü Harun Reşid'in buyruğu gibi etkili idi. Gerçekten değerli ve hayrı sever, hayrat yapar şanlı bir sultan idi. Hadi'nin yüzyetmiş yılı Rebiülevvel ayında ölümüyle

halifeliğin Harun Reşid'e yöneldiği gece Reşid'in bir Türk cariyesinden Me'mûn adında oğlu dünyaya gelmişti. Yine bu senenin Şevval ayında Seyyide Zübeyde'den de Emin adında oğlu doğdu. Me'mûn'dan birkaç ay küçükse de Seyyide Zübeyde'nin oğlu olmakla daha nazlı ve daha sevgili idi. Me'mûn birinci saltanat varisi olmak lâzım gelirken Zübeyde onun üzerine Emin'in önceliğini arzu ederdi. Emin'in dayısı olan Cafer-i Mansur oğlu İsa ise Yahyâ oğlu Fazl'a gelip Emin'in veliahtlığını teklif etti ve, **"O senin oğlundur. Onun saltanatı senin içindir"** diyerek teşvik etti. O da söz verdi ve buna çalıştı. Yüzyetmişbeş senesinde Emin'in beş yaşında veliahtlığı sağlanarak kendisine biat ettiler. Yani şanlı halifeliği çocuk oyuncağı yaptılar. Büyük tarihçilerden bazıları Emin'in veliahtlığını anlattıktan sonra diyor ki: "İşte İslâm devletinde halifelik bakımından ilk gevşeklik budur". Bazılarının anlattığına göre Harun Reşid, Me'mûn'un güzel taraflarını belirttikten sonra, **"Eğer Seyyide Zübeyde ile Hâşimoğullarının Emin'e meyilleri olmasa, ona Me'mûn'un üzerine öncelik tanımazdım"** demiş olduğu rivayet edilir. Hadi'nin devrinde meydana gelen Mekke savaşından kaçmış olan Hasan el-Müsennâ oğlu Abdullah oğlu Yahyâ, yüzyetmişaltı senesinde Deylem'de ortaya çıktı. Etraftan pek çok halk onun başına toplanmakla kuvveti arttı. Harun Reşid, ondan büyük telaşa düştü. Hemen büyük bir ordu ile Fazl'ı Taberistan'a gönderdi. Faal, pek akıllı ve tedbirli bir kişiydi. Ne yaptıysa yaptı. Yahyâ ile haberleşerek onu kandırdı, gönderdiği yazı gereğince Harun Reşid de el yazısıyla emannâme gönderdi. Yahyâ da ona güvenerek teslim olunca Fazl, onu alıp Bağdad'a getirdi. Harun ile görüştürdü. Bundan dolayı Fazl'ın şan ve şöhreti arttı. Harun ona Rey ve Sicistan ile beraber Horasan eyaletini verdi. İlk önce Yahyâ'ya da pek çok ikramda bulunup hürmet etti. Fakat sonra ahdini ve emânını bozarak onu hapsetti.

Zavallı Yahyâ ölene kadar hapis kalmış ve ondan sonra da Harun Reşid'in emânına kimse itimat etmez olmuştur. Harun Reşid', her ne kadar Hz. Peygamber'in soyuna hürmet ederdi. Fakat makamının korunması için de şiddet gösterirdi. Bir gün meclisinde Hz. Ali evlâdına dair söz açıp, **"İşittim ki halk,** ben Hz. Ali'yi sevmem sanırlarmış. Öyle değil, vallahi ben ondan ziyade bir kimseyi sevmem. Fakat biz yani Abbasoğulları, bunların yani Hz. Ali soyunun Ümeyyeoğullurından intikamlarını aldıktan sonra bize en ziyade söven ve mülkümüzün bozulmasına çalışan bunlar oldu. Hatta Ümeyyeoğullarına bizden çok meyillidirler. Ama Ali'nin soyundan gelenler, herkesin efendileri ve fazilet ve şerefçe en ileride olanlarıdır. Bana babam Mehdi, babası Mansur'dan, o da Ali oğlu Muhammed'den, o da babasından, o da babası Abbas'ın oğlundan rivayet ile dedi ki: Abbas'ın oğlu (r.a.) demiş ki: Resûlüllah (s.a.v.)'tan işittim. Buyurdu ki: **"Hasan ve Hüseyin'e muhabbet eden bana muhabbet etmiş olur ve onlara düşmanca bakan bana kinlenmiş gibi olur"** ve yine Resûl-i Ekrem'den işittim. Buyurdu

ki **"Fâtıma, İmran kızı Meryem ve Müzahim kızı Âsiye'den başka dünyadaki bütün kadınların efendisidir"** demiştir. Altmışdört senesinde Şamlılar Kaysiyye ve Yemeniyye diye iki bölüğe ayrılmışlar ve Mervân'ın taraflısı olan Yemeniyye üstün "gelince Mervâniye Devleti ortaya çıkmıştı. Sonra bu devlet yıkıldı." Fakat Yemeniyye ile Kaysiyye arasındaki düşmanlık sürdü gitti. İşte bu eski düşmanlık eserlerinden olarak bir iki seneden beri Kaysiyye ve Yemeniyye arasında büyük savaşlar oldu. Pek çok adamlar öldü. Bundan dolayı yüzseksen senesinde Harun Reşid, birçok komutan ve askerle Hâlid oğlu Yahyâ oğlu Cafer'i o tarafa gönderdi. O da gidip Şam'ın durumunu düzeltmekle güvenlik ve asayişi sağladı.

Yüzseksenüç senesinde Hazer kavmi Kaf dağından çıkıp Babü'l-Ebvâb'ın yani Şirvan dolaylarındaki derbentin beri tarafına saldırarak İslâm şehirlerine çok zarar verdiler. Harun Reşid, onların üzerine iki komutan ile iki ordu yolladı. Onlar da gidip o kavmi kaçırdılar ve gelip gittikleri gediği kapadılar. Harun Reşid önce beş yaşında olan oğlu Emin'i veliaht yaptı. Ona Irak ve Şam'ı ve bütün Mağrib ülkesini vermişti. Yüzsekseniki senesinde Yahyâ oğlu Cafer'in hatırlatmasıyla oniki yaşında olan oğlu Me'mûn'u da ikinci veliaht yapıp, ona da Horasan ve oraya bağlı yerleri, kısaca doğu sınırlarından Hemedan'a kadar olan memleketleri verdi ve onu Hâlid oğlu Yahyâ oğlu Cafer'e teslim etti. Sonra üçüncü oğlu Kasım'ı da üçüncü veliaht edip ona da el-Cezire ile Avâsım'ı verdi. Fakat onun veliaht olarak bırakılıp bırakılmama durumunu Me'mûn'un uygun görüp görmemesine bıraktı. Yüzseksenaltı senesinde Harun Reşid hac etti. Medine'ye varınca biri kendi tarafından ve ikisi oğulları Emin ve Me'mûn taraflarından olmak üzere üç bahşiş ve ihsan verdirdi. Sonra Mekke'ye gitti. Mekkelilere bir buçuk milyon altın ihsan etti. Hukukçuları, hâkimleri ve komutanları getirtip, şahitlikleriyle biri Emin için ve diğeri Me'mûn için olmak üzere iki sözleşme yazdı ve onları Kâbe'ye asarak veliahtlıklarını yeniledi ve zannınca bu şekilde işi sağlama aldı. Harun gibi zeki ve akıllı bir adamın böyle boş hülyalara düşmesine halk hep şaşkınlık ve hayretle bakıyordu. Çünkü Seffah, Musa oğlu İsa'yı veliaht etmişti. Sonucunun ne olduğu ve Hâdi'nin ömrü vefa etseydi, kendisini veliahtlıktan çıkaracağım Harun Reşid'in bildiği bir şeydi. Bir hükümdarın sağken verdiği emirlerin öldükten sonra ne şekil alacağını Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini Harun kesin olarak biliyordu. Durum bu iken daha erginlik çağına gelmemiş çocukları veliaht yapması kendisinin akıl ve zekâsına yakıştırılamıyordu. Ne çare ki insana evlâdı fitnedir. Aşırı sevgi, insanı görmez ve işitmez eder Ve gaflet, en ileri görüşlü adamları böyle gülünç eder, Harun Reşid, pek bahtiyar, isteğine ulaşmış mutlu bir padişahtı. O zaman dünya hükümdarlarının en büyüğü olan kuvvet ve kudret sahibi biriydi. Pek lezzetli ömür sürdü. Her istediğine kavuştu. Hanımı Seyyide Zübeyde soy sopca ve güzel ahlâkça eşi bulunmaz bir hatun idi. Hâkimi de İmam Âzam Hazretleri'nin

en büyük talebesi olan İmam Ebû Yûsuf idi. Hanefi mezhebini yazıya geçiren İmam Muhammed gibi bilginler bilginini de adliye işlerinde vazifelendirmişti. Eşi bulunmaz sohbet arkadaşlarına ve şairlere ve musiki ilminin en son doruğuna varmış şarkıcı ve çalgıcıları vardı. Bu kadar güzellikleri bir araya getirmek doğrusu büyük bahtiyarlık idi. Bununla beraber İslâm prensiplerine saygı ve hürmet gösterir, ediplere pek çok ikram eder, fakirlere çok sadaka verir, şairlere bol bol bahşişlerde bulunurdu. Hatta bir beyit için bir şaire beşbin altın ve bir kaside için başka bir şaire beşbin altın ile bir at ve kaftan, yani çok süslü ve şatafatlı elbise ve on köle vermişti. Zamanında musiki ilmi, en yüksek dereceye yükselmişti.

Devlet memurları içine pek çok Acem, Türk ve Berber milletinden insanlar karışmış olduğu halde, fasih ve beliğ yani çok güzel ve etkili konuşan ve yazanlara böyle son derece değer verildiğinden, Arapçanın şivesi de korunuyordu. Bağdad şehri, her zamankinden çok şen ve bayındır olmuş ve gerçekten cennetten bir örnek durumunu almıştı. Her yandan bilgin ve erdemli kişilerin gelip toplanmasıyla ilim ve maarifçe cihanın gıpta ettiği bir yer olmuştu. İmam Süyûti, Zehebi'den naklen der ki: "Reşidin haberleri yani zamanındaki durumu açıklanacak olsa uzar. İyilik ve güzel yanları çoktur. Dince yapılmaması gereken yasaklanmış lezzet ve eğlencelerle ilgili olarak da çok hikâyeleri vardır. Abbasi Devleti'ni onyedi sene kadar Bermekiler idare etti. Harun Reşidin vekil, vezir ve has yakınları hep Bermekiler idi. Hele en büyük vezir Bermek oğlu Hâlid oğlu Yahyâ'nın oğlu Cafer, Harun Reşidin en hususi meclisine katılanıydı. Böylece Bermekiler pek çok servet ve zenginliğe sahip olmuşlardı. Çok cömert olduklarından bilgin ve şairlere Halife'den çok armağan ve bahşişler verirlerdi. Halk onların bu durumunu çekemezlerdi.

Fakat kimse onların aleyhinde söz söyleyemezdi. Fakat emirlerinden Rebi oğlu Fazl'ın iki yüzlülüğü ve çekiştirmesi yüzünden ve başka bazı sebeplerden dolayı Harun Reşid, Bermekilere ve özellikle Yahyâ oğlu Cafer'e alınmış ve gücenmişti. Düşmanları da fırsat buldu. Onların kötülüklerinden bahsedenler çoğaldı. Böylece Harun Reşid'in öfkesi şiddetlenerek hacdan dönünce, yüzseksenyedi yılı içinde Enbar'a gelince bir akşam Cafer'i tutup getirmek üzere bir miktar askerle birini gönderdi. Cafer, her akşam yaptığı gibi içkili eğlence meclisinde en usta musiki çalanların hoş nağmelerini dinleyerek eğlenirken, gönderilen adam gelip onu aldı. Hükümet konağına götürdü. Harun'u göremedi. Sual ve cevaba izin olunmaksızın idam edilerek, kesik başı Harun Reşid'in huzuruna götürüldü.

Hâlid oğlu Yahyâ ile diğer oğulları Fazl, Muhammed ve Musa da o zaman tutuklanmışlardı. Harun Reşid, hepsinin mallarına el koydu. Bunca servet ve zenginlik ve bunca yıllık şan ve şöhret bir günde yok olup gitti. Ama Bermek oğlu

Hâlid oğlu Muhammed ile oğullarına dokunulmadı. Çünkü onlar Yahyâ'nın oğulları kadar makam ve mevki sarhoşu olmamışlardı. Şarabın sersemliği ise neşesi kadardır. Horasan halkı, valileri Mâhân oğlu İsa oğlu Ali'nin zulüm ve kötü davranışlarından şikâyet eyledikleri sırada onun isyan etmek fikrinde olduğu da Harun Reşid'e duyurulunca, yüzseksendokuz yılı içinde Harun Reşid oğulları Me'mûn ve Kasım ile beraber Rey şehrine gitti. Hâkimleri ve komutanları toplayarak ordusundaki mallar, hazineler, silahlar ve hayvanlar tamamen Me'mûn'un olup, kendisinin onlarda ilgisi olmadığını söyledi ve onları şahit tuttu. Mâhân torunu Ali, oraya gelip Harun'a ağır hediyeler getirdi. Oğullarına, vekillerine ve komutanlarına da çok hediye verdi ve hepsini kandırdı. Harun da onu Horasan'a geri gönderdi. Taberistan valilerine emannameler yani emin olmaları için buyruklar göndererek gereken teminatı verdikten sonra döndü.

Yüzdoksan senesinde Maveraünnehir komutanlarından Seyyâr oğlu Nasr oğlu Leys'in oğlu Râfi' isyan ederek Semerkand'ı ele geçirince Harun Reşid, onun dersini vermek için Horasan valisine yazdı. Oğlu Me'mûn'u Rakka'da yerine kaymakam bıraktı. Bütün devlet işlerini ona verdi. Bu durumu bütün valilere ve diğer memurlara yazılı-emirlerle bildirdi. Bir uğur bilerek ona dedesi Mansur'un mührünü verdi. Kendisi Rum ülkesine savaşa çıktı. Ganimetlerle döndü. Yüzdoksanbir senesinde Irak ve Şam'da Hariciler ve isyancılar baş gösterdi. Rum ülkesine savaşa çıkmış olan askeri bir tümeni Tarsus'a iki konak uzaklıkta Rumlar sıkıştırıp ve arkalarındaki boğazı tutup İslâm askerlerinden birazı başbuğlarıyla beraber şehit oldu. Kalanı kurtuldu. Harun Reşid de sınır üzerindeki Hıristiyanların giyinişlerini ve bineklerini Müslümanların kılık ve kıyafetlerine aykırı bir şekilde gezmelerini emretti. Tarsus'a Mesis'ten ve Antakya'dan biner nefer sevk ettikten başka üçbin de Horasan askeri gönderdi. Yine bu sene Irak ve Şam'da Hariciler ve baş kaldıranlar ortada görülmekle Harun Reşid, onların üzerlerine de başka başka tümenler göndermek zorunda kaldı.

Yüzdoksaniki senesinde de Basra'da ve Azerbaycan'da Hariciler yüz göstermekle Harun Reşid, onların üzerine yeteri kadar asker gönderdi. Horasan valisi ise Râfi'nin tehlikesini uzaklaştıramadığından Harun Reşid oğlu Emin'i Bağdad'a ve diğer oğlu Kasım'ı Rakka'da kaymakam bıraktı. Kendisi öteki oğulları Me'mûn ve Salih ile birlikte Râfi' ile vuruşmak üzere Horasan'a gitti.

İleri Gelenlerin Ölümü

Yüzyetmişbir senesinde Endülüs emiri Abdurrahman Emevi öldü. Yerine oğlu Hişam geçti. Yüzyetmişdokuz senesinde Medine imamı olan Mâlik b. Enes sonsuzluk diyarına gitti. Yüzseksenbir senesinde İmam Âzam Ebû Hanife Hazretleri'nin en büyük talebelerinden olan İmam Ebû Yûsuf Hazretleri hayat defte-

rini dürdü, yani öldü. İmam Câfer-i Sâdık Hazretleri'nin oğlu İmam Musa Kâzım yüzseksenüç senesinde Bağdad'da hapiste öldü. Hapis sebebi ise, yüzyetmişdokuz senesinde Harun Reşid, Medine'ye varıp da Hz. Muhammed'in kabrine gelince etrafındaki halka övünme yollu **"Esselâmü aleyke ey amcam Resûlüllah!"** dedikten sonra Musa Kâzım Hazretleri yaklaşarak "Esselâmü aleyke ey babam" deyince Harun Reşid'in rengi değişerek, **"Bu övünme ne ya Kâzım!"** demiş ve onu beraberine alarak Bağdad'a götürüp hapsetmişti. Bu kere ölünce hapisten kurtuldu. Yüzseksendokuz senesinde yedi ünlü okuyuculardan yani hafızlardan ve nahiv ilmi imamlarından İmam Kisâi'nin öldüğü gün, İmam Âzam Hazretleri'nin ikinci talebesi ve Hanefi mezhebini kaleme alan İmam Muhammed Şeybâni Hazretleri hayat dersini bitirince Harun Reşid'in **"Bir günde fıkıh yani hukuk ilmi ile nahiv ilmini gömdük!"** demiş olduğu rivayet edilir. Yüzdoksan senesinde İmam Hazretleri'nin öğrencilerinden Esed-i Kufi öldü.

En büyük vezir yani başvezir iken Harun Reşid'in hapsetmiş olduğu meşhur Bermek oğlu Hâlid oğlu Yahyâ da bu sene öldü. Oğlu Fazl da yine hapiste bu, yüzdoksanüç yılı başlarında kırkbeş yaşında öldü. Cenazesi meydana çıkarılınca halk, ağlayıp feryat ederek namazını kıldılar. Dünya güzelliklerinden misli görülmemiş güzel ahlâk sahibi, vasıfları övülen bir kişi olduğu Tarih-i Kâmil'de yazılıdır. Nahiv ilmi imamlarının önderi olan Sibeveyh bir rivayete göre kırk yaşını aşkın olarak yüzdoksanüç senesinde ölmüştür.

Harun Reşid'in Vefatı

Harun Reşid, doksaniki senesinde kendisine baş kaldırarak Semerkant'ı ele geçiren Râfi' ile savaşmak üzere Horasan tarafına gittiği zaman hastaydı. Yüzdoksanüç yılı başlarında Cürcan'a varınca hastalığı arttı. Oğlu Me'mûn'u bazı komutanlarla birlikte Rey şehrine gönderdi. Kendisi de Tûs'a gitti. Orada hastalığı şiddetlenerek Cemaziyelahir ayının üçüncü günü kırkyedi yaşında öldü. Halifelik süresi olan yirmiüç sene, bu kadar ay içinde çok altın sarf etmiş ve bol bol bahşişler vermiş iken yine de ölünce, Hazine'de milyonlarca altın vardı. Genç iken saltanat tahtına oturdu. Genç iken âhirete gitti. Zamanı, Abbasi Devleti'nin en parlak devri idi. Tatlı ömür geçirdi, çok zevk ve safa sürdü. Zamanında ilim ve maarif çok ilerledi. Özellikle Arap edebiyatı pek çok yükseldi.

Harun Reşid'in Oğulları Emin, Me'mûn ve Mu'tasım'ın Halifelik Devirleri

Harun Reşid, Horasan işleri için Rey'e varınca hâkimleri ve komutanları toplayarak Me'mûn'un veliahtlığını yeniletmiş ve ordudaki mallar, hazineler, silahlar

ve hayvanların tamamen Me'mûn'un olup kendisinin onlarda ilgisi olmadığını söyleyip şahit göstererek mülkünden vazgeçmiş ve sonra Rum diyarına savaşa gideceği sırada Me'mûn'u Rakka'da koyup, bütün devlet işlerini ona bırakarak, onu Halife kaymakamı kılmıştı. Bu muameleler ise Emin'e ağır gelmiş olduğu halde babasının çok hasta olduğunu öğrenince kardeşi Salih'e ve babasının veziri olan Rebi oğlu Fazl'a ve diğer gerekenlere yazılı-emirler yazıp özel memur ile Tûs'a göndermiş ve bu emirnameler, gerek Rebi'nin ve gerek öteki vekiller ve komutanların makamlarında kalacaklarını belirtir olduğu halde babası ölmedikçe gizli tutulmasını kesin şekilde tembih etmişti. Reşid'in ölümünde Emin'in gönderdiği memur, önce mektupları ortaya çıkardı. Gerek Rebi', gerek ötekiler makamlarında bırakıldıkları müjdesiyle ve asker de çoluk çocuklarına kavuşmak hevesiyle hemen Emin'e biat ile Bağdad'a döndüler. Reşid oğlu Salih de mühür, âsa ve hırkayı kardeşi Emin'e gönderdi. Verilen söze göre bu ordu, Me'mûn'un malı iken onlar Harun Reşid'in sözünü ve vasiyetini unuttular. Rey'de bulunan Me'mûn, bunu duyunca onları geri vermek için memurlar gönderdi ise de gelen memurları kovarak süratle Bağdad'a gittiler. Oysa evvelce Bağdad'da da Emin'e biat olunmuştu. O zaman Seyyide Zübeyde Rakka'da idi. Harun Reşid'in hazineleri de onun elinde idi. Oğlunun halifeliğe seçildiğini duyunca hazineleri yanına alarak Bağdad'a gitti. Emin de vekilleri ve komutanları ve Bağdad'ın ileri gelenleriyle birlikte anasını Enbar'da karşıladı. Zübeyde o hazineleri oğluna teslim etti. Emin, böylece Halifelik tahtına yerleşti. Me'mûn da doğu ülkelerinde bağımsız bir hükümdar gibi kaldı. Kardeşine lâyık olan hediyeler göndererek onu tebrik etmek zorunda kaldı. Çünkü anadan babadan Hâşimî soyundan olan üç halife gelmiştir ki, Hz. Ali ve oğlu Hz. Hasan ile Reşid oğlu Emin'dir. Bu bakımdan Abbasoğulları gözünde Emin'in pek çok şan ve itibarı olduğu halde anası Seyyide Zübeyde yanındaki hazineler onun elinde kaldı ve babası Horasan tarafına gittiğinde ordusunu mülkünden vazgeçmek şeklinde Me'mûn'a maletmiş iken, ölünce ordu da Bağdad'a dönünce bütün devlet ve kuvvet onun eline geçti. Bundan dolayı Me'mûn, ona boyun eğmek zorunda kaldı. Fakat ordudaki komutanlara ve vekillere ve özellikle başvezir Rebi' oğlu Fazl babasının sözünü ve vasiyetini bozmuş olduklarından dolayı pek çok gücenmişti. Rebi' oğlu Fazl ise burasını düşünerek Me'mûn'un eline fırsat geçerse kendisince kurtuluş yeri bulunamayacağını hesaba katarak her nasıl olursa olsun Me'mûn'u veliahtlıktan çıkarmak sevdasına düştü.

Birkaç sene önce İslâm ile şereflenen Sehl oğlu Fazl ki, gerek askeri işlerde, gerek mülki işlerde gösterdiği beceri ve başarı herkesçe kabul edilmiş, cin fikirli, kalem ve kılıç sahibi bir kişiydi. Me'mûn'un sırdaşı ve özel danışmanıydı. O da bilgece ve kurnazca yollarla Me'mûn'un Halifelik makamına geçmesine çalışıyordu. Kısaca bu iki Fazl, birbirleriyle hile ve desise oyunları oynuyorlardı. Fakat Sehl

oğlu Fazl, pek uzak görüşlü olduğu halde zarı da uygun gelmekle hep kazanmaktaydı. Emin'in ilim ve fazileti var ise de fikir, görüş ve tedbiri zayıftı. Heva ve hevesine uymuş; oyun ve eğlencelere, içki ve işret meclislerine dadanmıştı. Devlet işlerini düşünmeye vakti yoktu. Öğüt de dinlemezdi. Halifelik tahtına oturur oturmaz eğlence yerleri düzenlemekle işe başladı. Her yana yazılı-emirler gönderdi. Ne kadar maharetli şarkıcı, çalgıcı ve oyuncu varsa getirterek eğlence âlemlerinde günlerini geçirmeye devam etti. Hazine'deki para ve cevherleri böylece tüketti. Hatta bir şarkıcıya bir kayık dolusu altın verdiği rivayet edilir. Bu yüzden günden güne halkın ondan nefreti ve ümitsizliği artmaktaydı. Me'mûn ise zaten tedbirli, akıllı, bilgin ve faziletli bir kimseydi. Sehl oğlu Fazl'ın samimi uyarılarına göre hareket ediyor ve Dört Büyük Halife'yi taklit edercesine halkın işlerinin görülmesine büyük çaba harcıyordu. Böylece kamuoyunu kazanmakta olduğundan Sehl oğlu Fazl'ın tedbirleri sonuç aldırmakta ve etkili olmakta ve günden güne ümitleri kuvvet bulmakta idi. Me'mûn'un ahlâkının güzelliği her tarafça bilinince Maveraünnehir tarafındaki baş kaldıranlar hemen eman dilediler. Me'mûn da onlara eman vererek o bölgenin durumunu düzeltti. Kabil emiri ve Tibet hükümdarı gibi emirler ve hükümdarlar ile iyi ilişkilerini sağlamlaştırdı. Doğu sınırını güven altına aldığı gibi Rey tarafına güvendiği adamları görevlendirerek Irak yöresindeki sınırlarını da emniyet altına almışsa da, Emin onun bu gibi işlerini kabul etmemiştir. Rebi' oğlu Fazl ise Me'mûn'u veliahtlıktan çıkararak Emin'in daha çocuk olan oğlu Musa'yı veliaht yapmak üzere Emin'i kandırıp Mâhân oğlu İsa oğlu Ali gibi bazı komutanlar da onun görüşünü yerinde bulunca, Emin de buna karar vermek üzere işi görüşülme durumuna getirdi. Her ne kadar bazı komutanlar sözde durmamanın kötülüğünden ve sonucun tehlikesinden söz ederek bu görüşün sakatlığını anlatmışlarsa da Emin, veziri Rebi' oğlu Fazl'ın görüşünü seçerek evvelâ yüzdoksandört senesinde minberlerde Me'mûn ile Kasım'dan sonra kendisinin küçük oğlu Musa'ya dua olunması için her tarafa fermanlar yazdı. Sonra Me'mûn'un kendi üzerine Musa'yı öne almasını ve Horasan'ın bazı bölgelerinden vazgeçmesini öne sürdü. Me'mûn, bu teklifi kabul etmedi. İlk önce Emin'in adını paralardan sildi ve onunla postayı kesti. Horasan ile Irak arasındaki dar geçitleri koruma altına aldı. Tanınmayan ve bilinmeyen kimseler Horasan'a giremez oldu.

Sehl oğlu Fazl ise Emin'in çok özel yakınlarından bazılarını ve Rebi' oğlu Fazl'ın kâtibini Me'mûn tarafına çekerek Bağdad'ın bütün sırlarını ve hatta özel toplantılarında geçen görüşmeleri hep haber almaktaydı. Emin, küçük oğlu Musa'yı veliaht yapıp yüzdoksanbeş yılı başlarında Me'mûn'un adını hutbelerden çıkararak onun yerine Musa'ya dua olunmasını emretti. Mekke'ye adam gönderip babası Reşid'in Kâbe'ye asmış olduğu iki kıta hücceti getirtti. İkisini de Rebi' oğlu Fazl yırttı. Ona karşılık Me'mûn da Emin'in adını hutbelerden çıkarttı. Ve Rey

sınırındaki askerinin eksiklerini giderdi ve ünlü komutanlardan Hüseyin oğlu Tahir'i başkomutanlıkla Rey şehrine gönderdi. Geriden ona yardım için bir ordu hazırlamaya başladı. Emin ise Me'mûn'u tutup getirmek üzere ellibin kişiden oluşan ve pek mükemmel bir ordu tertipledi ve önceden Horasan valisi olan Mâhân oğlu İsa oğlu Ali'yi başkomutan yaparak yanına pek çok komutanlar verdi. Başkomutanlığa Mâhân'ın oğlunun seçilmesine sebep bu imiş ki: Harun Reşid zamanında Horasan valisi iken halka zulmedip, ileri gelenleri küçümsemiş, hatta Tahir'in babası Hüseyin'i de yüzüne karşı söverek hor görmüş ve bu yüzden bütün Horasan halkının nefretini kazanmıştı. Sonunda ora halkının şikâyetleri ile görevden alınmış olduğundan bu kere Horasan üzerine gidecek ordu başkomutanlığına tayin olunursa bütün Horasan halkı ona karşı silaha sarılarak Me'mûn'a içtenlikle ve fedakârca hizmet edecekleri düşüncesiyle Sehl oğlu Fazl, Halifenin yakınlarından getirtmiş olduğu adama Mâhân'ın oğlunu, başkomutan olarak tayin ettirmesini gizlice yazıp onun aklını çelmesi üzerine Halife de onu Horasan ordusu başkomutanı atamış olduğu söylenir.

Mâhân'ın oğlu ise bu aldatmacadan habersiz olarak kendisinin Horasanca nüfuz ve haysiyetinden söz ederek Bağdad'da atar tutardı ve kendi gibi gafil olan büyük-küçük herkese yüksekten atıp tutardı. Bağdad'dan hareket eyleyeceği zaman veda için saltanat ve Hilâfet padişahının anası olan Seyyide Zübeyde kapısına vardı. Seyyide Zübeyde, ona Me'mûn'u tavsiyesinde, **"Ey Ali! Müzminlerin Emiri, benim oğlum olup şefkatli bakışlarım ona yöneliktir. Fakat Me'mûn da evlâdım gibidir. Sevgim ona da dönüktür. Ona eza ve cefa edilmesine razı olmam. Mülk için iki kardeş arasına nefsaniyet girdi. Fakat onların kardeş olduklarını unutma. Sen Me'mûn'un yaşıtı değilsin. Onun yüzüne karşı acı söz söyleme, ona kölesi ve hizmetçisi gibi davran. Ondan önce ata binme. O binerken üzengisini tut. Sana söverse katlan. Fakat mecbur kalırsan onu, bununla bağla"** diyerek Mâhân'ın oğluna gümüş bir zincir verdi. Mâhân'ın oğlu da, **"Emriniz üzere hareket ederim"** diyerek veda etti. Yüzdoksanbeş yılı Şevval ayında pek gösterişli bir alayla Bağdad'dan çıkıp Horasan tarafına gitti. Giderken Emin, onu bütün vekilleri ve komutanları ile birlikte uğurladı.

Hüseyin oğlu Tahir'in Rey'de savaşa hazırlanmış olduğu yolda Mâhân'ın oğluna söylenince, **"Onun bu orduya karşı durmak haddi mi? O asker idare edecek adam mı? Biz Hemedan geçidini geçer geçmez o kaçar!..**" diyerek düşmanı hor görmek gibi büyük bir hatada bulunarak zafere engel olan kibir ve gurur ile ileri gitti. Ordu Rey eyaleti sınırından içeri girince Mâhân'ın oğluna komutanları tarafından ihtiyata uyarak ileriye öncüler çıkarılması ve ordunun etrafına hendek çevirilmesi gereğini hatırlattıkları zaman Mâhân oğlu, **"Böyle Tahir gibi adamlar için öyle külfetlere hacet yoktur!..**" diye mağrur bir şekilde cevap verdi.

Aslında Bağdad ordusu Rey'deki askerin iki katı idi. Mü'minlerin Emiri adına hareket edişi de Mâhânoğluna manevi bir büyük kuvvet idi. Fakat Tahir de pek yiğit ve savaşmakta mahir ve yanındaki Horasan askeri başbuğu olan Hişam oğlu Ahmed de uzak görüşlü ve tedbirli olup çok fedakârca karşı koymaya karar vermişler idi. Mâhân oğlu Rey şehrine on saat yaklaşınca Tahir, dörtbin kadar seçkin süvari ile Rey'den çıkıp, beş saat beride bir yer seçerek ordu kurdu ve Hişam oğlu Ahmed'in uyarısı üzerine minbere çıkıp Emin'i tahttan indirerek Me'mûn'un adına hutbe okudu ve askerine gayret ve cesaret verdi. İki ordu, karşı karşıya gelip de iki taraf birbiri üzerine saldırmaya başlayınca yine Hişam oğlunun uyarısı üzerine Tahir, birkaç yıl önce Mâhân oğlunun Horasan valiliğinde Harun Reşid'in Horasanlılardan Me'mûn için almış olduğu sözün yazılı bir nüshasını mızrağının ucuna geçirip iki saf arasında durdu ve Mâhân oğlundan eman istedi. O da eman verdi. Tâhir, hemen Mâhân oğluna karşı, **"Allah'tan korkmaz mısın, bu senin bizden aldığın biat nüshası değil mi, Allah'tan kork. Bir ayağın çukurda"** deyince Mâhân oğlu, **"Şu herifi tutup bana getiriniz!"** deyince ordusundan biri seçilip meydana çıkınca Tahir, onun üzerine hamle ederek elinden kılıcını aldı. Kendi kılıcıyla onu vurdu, yere düşürdü. Bu olay manen ve maddeten Bağdad askerlerine dehşet verdi. Bunun üzerine savaşa başlandı. Sağda ve solda bazı hücumlar oldu. Tahir, var kuvveti ile, dalgalı deniz gibi dalgalanan Bağdad ordusunun içine daldı. Öndeki bölükler bozulup arkadaki bölükler üzerine düştü. Ordu halkı birbirine karıştı. Sanki bu ordunun ortasında su çevrintisi meydana geldi. Bozgun, Mâhân oğlunun yanına kadar geldi. Tahir'in adamlarından biri bir ok ile Mâhân oğlunu vurdu, yere düşürdü ve başını kesip Tahir'e getirdi.

Bağdad ordusu hepten bozuldu. Gecenin karanlığı engel oluncaya dek Tahir'in süvarisi iki saatlik uzaklığa kadar onları kovalayarak kimini öldürüp, kimini tutsak ettiler. Pek çok ganimet malları aldılar, işte o sırada Tahir **"Her kim silahını bırakırsa emindir"** diye bağırınca bozgun asker, silahlarını attılar. Atlarından indiler ve böylece kurtuldular.

Tahir dönüp Rey şehrine gitti. Mâhân oğlunun kesik başıyla beraber Me'mûn'a müjde mektubu verdi. Me'mûn, Tahir'e yardım için bir ordu hazırlamakta idi. Bu zafer haberiyle sevindi. Halk gelip halifeliğini tebrik ettiler. Ama Emin'e başkomutanının öldürülmüş ve ordusunun bozguna uğradığı haber verilince özel hizmetinde bulunan Kevser adlı uşağıyla balık avlamakta olduğundan **"Bırak beni, Allah belânı versin. Şimdi bunun sırası mı? Kevser iki balık tuttu, ben hâlâ bir şey tutamadım"** diyerek haber veren adamı azarlamıştır.

Sonra Emin Abdurrahman Enbari'yi yirmibin askerle Hemedan'a gönderdi. O da Hemedan'a vardı, kalesini sağlamlaştırdı. Tahir gelince çıkıp savaştı. Fakat

bozulup kaleye kapandı. Tahir, pek sıkı kuşatıp zorlamakla halk ıstırap içinde kalarak çaresiz Abdurrahman, vire ile kaleyi teslime mecbur oldu. O sırada Tahir, bir miktar asker göndererek Kazvin ve ona bağlı yerleri ele geçirmiştir. Süfyâni diye bilinen Muaviye soyundan Abdullah oğlu Ali ki, "naşı Hz. Ali oğlu Abbas oğlu Ubeydullah kızı Nefise idi. Ben Sıffîn'in iki büyüğünden yani Ali ve Muaviye'denim" derdi. O da bu senenin Zilhicce ayında halifelik davası ile ortaya atılmış ve Şam valisini yenerek onu Şam şehrinden çıkardı. Fakat Emin tarafından gönderilen askerle savaşırken Süfyâni öldürülmüş ve yardımcıları darmadağınık olmuştur. Rebi' oğlu Fazl, Emin'in yolsuz tavır ve gidişatına bakıp şaşkın olduğu hâlde güç hâl ile yüzdoksanaltı senesinde bir ordu daha düzenleyerek Tahir'in üzerine gönderdiyse de ordu komutanları arasına anlaşmazlık ve düşmanlık düşmekle birbirleriyle kavga ederek Hankin'den salkım saçak geri dönüp geldiler. Tahir de gelip Hüvan'ı ele geçirdi.

Sonradan Tahir'e yardım için Me'mûn tarafından A'yen oğlu Herseme adlı komutanın başbuğluğuyla Hilvan'a bir ordu geldi ve Herseme, Hilvan'da kalıp Tahir, askeriyle Ehvaz'a gitti ve orasını ele geçirdi. Me'mûn ise kendisinin hutbelerde Mü'minlerin Emiri unvanıyla anılmasını emretti ve uzunlukça Hemedan dağlarından Tibet'e kadar ve genişlik bakımından Faris Denizi'nden Deylem Denizi ve Cürcan'a kadar olan doğu ülkelerini Sehl oğlu Fazl'a verdi ve harb işleri başkanlığını da katarak onu hem vezir, hem başkomutan yaparak iki başkanlık sahibi unvanıyla lakaplandırdı. O sırada Bağdat'ta ihtilâl ve isyan çıkarak âsiler, Receb ayında Emin'i tahttan indirdiler, anasıyla beraber bir köşkte hapsettiler ve Me'mûn'un halifeliğini ilân ettiler. Fakat ileri gelenler ve komutanlardan bazıları ortaya çıkıp halkı toplayarak isyancıları sindirdi ve Emin'i tekrar halifelik makamına oturtarak biatlarını yenilediler. Rebi oğlu Fazl ise tehlikeli sonucu sezerek kaçıp saklanmıştır.

Yine o sırada Tahir, Vâsıt'a girdi. Bahreyn, Umman ve Yemâme'ye komutanlar tayin etti. Basra ve Kûfe de ona itaat edince gelip Medâyin'i aldı. Bu sene Mekke ve Medine'de de Me'mûn'a biat olundu. Bağdad'dan arka arkaya gönderilen askeri birlikler, savaşta bozulagelmekle Tahir, korkusuzca gelip bir koldan kendisi ve bir koldan da Herseme, Bağdad şehrini kuşattılar ve şehir üzerine neft ateşleri ve mancınık taşları yağdırmaya başladılar. Beri taraftan da o şekilde savunmaya geçildi. Tahir, şehrin bir mahallesine girince hemen hendek kazdırarak siper aldığı gibi, beri tarafta ona karşı hendekler kazdırarak siper alınırdı. Böylece onbeş ay süren kuşatma günlerinde iki taraftan atılan mancınık taşları ve neft ateşleri ile cennet misali bir şehir olan Bağdad'ın güzel, hoş ve lâtif ev ve köşkleri yıkıldı ve yakıldı. Birer cennet örneği olan cihanın imrendiği bahçe tarlalarının yerini hendekler ve siperler aldı.

İçki sarhoşluğu ile başlar döndüğü halde misk ve amber kokularıyla içlerini şenlendirmeye ve güzel saz ve tatlı söz dinlemeye alışmış olan şairler ve zarif adamlara Cehennem dumanından bir örnek olan neft kokusu ve mancılık taşlarının patırtısı ne kadar zordur. Haydi burasını kaydetmeyelim de onlar, içtikleri safa verici büyük, ağır ve dolu kadehlerin sersemliğini çekmişler diyelim. Ama nice yıllardan beri bayındır ve gösterişli bir duruma getirilmek için hesapsız hazineler harcanan Bağdad'ın, özlem duyan âşığın kalbi gibi temelinden yıkılmasına üzülmemek elde değildir. Kevser bir gün savaşı görmek üzere çıktı. Yüzüne bir taş parçası vurunca Emin, kendi eliyle onun yüzünden akan kanları silerken özlem ve acıyla yanıp yanarak bir gazel söylemeye başlamışsa da, bitiremediğinden Temimi oğlu Abdullah adlı şairi çağırtarak gazeli ona tamamlatmış ve bunun için Temimi oğluna üç katır yükü para vermiş olduğu İmam Süyûti'nin "Halifeler Tarihinde yazılıdır. Savaşın uzaması sebebiyle Emin'in paraları tükendi. Askere vermek üzere altın ve gümüş kap kaçakları bozdurup para kestirdi. Haremdeki mallarının satılması için emretti. Fakat kuşatılmış bulunan bir şehirde malları kim alır? Herkes yiyecek, içecek düşünüyordu. Tahir ise kuşatmayı şiddetlendirmekle dıştan zahire getirtilmesi zorlaştı. Emin'in askeri dağıldı. Komutanları birer birer Tahir'e bağlanıp kendi yanında yalnız satıcı, işçi, ayak takımı, bayağı kimseler ve hapistekiler kaldı. İşte bunlar Tahir'in askeriyle yaka yakaya gelip vuruşurlardı. Hatta bir gün Tahir'in Kasr"ı Salih mahallesine giren bir fırkasıyla o kadar şiddetli, çarpıştılar ki Tahir'in pek çok askeri kırıldı ve nice değerli komutanları öldü. Böylece Emin de biraz nefes aldı. Fakat şehirde yiyecek şeyler azaldı. Fiyatlar pek çok yükseldi. Belediye Başkanı, halkın evlerine girip zorla zahirelerini sattırmaya başladı. Bu da kuşatılanlara ağır geldi. Sonunda yüzdoksansekiz yılı Muharrem ayının sonlarında Hüseyin oğlu Tahir ansızın Bağdad'a girince adamları Emin'i tutarak bir odada hapsettiler. Sonra Tahir'in emriyle gece gelip o zavallıyı boğazladılar. O zaman yirmisekiz yaşında idi. Halifelik süresi dört yıl, sekiz ay ve küsur günden ibarettir. Allah af ve rahmet etsin. Tahir, ertesi günü sabahtan Emin'in kesik başını bir bahçe duvarı üzerine koyarak halka gösterdi ve kesik baş ile beraber mühür, hırka ve âsâyı Horasan'da bulunan Me'mûn'a gönderdi ve fethi bildirdi. Bağdadlılara eman verdi. Cuma günü şehre girerek minbere çıktı. Me'mûn'un adına hutbe okudu. Emin'i kötüledi. Emin'in anası Seyyide Zübeyde ile oğulları Musa ve Abdullah'ı Zâb-ı Alâ tarafına gönderdi. Asker ise Emin'in öyle vahşi bir şekilde öldürülmesi üzerine üzüldüler ve pişman oldular ve büyük çapta mal isteyerek Tahir'in üzerine yürüdüler. Tahir, bu isyanı kendi askeriyle Bağdad askerinin birleştiğini sanarak korkuya düştü ve bazı komutanlarla birlikte Bağdad'dan savuşup Akrakuf'a kaçtı ve hazırlanmaya başladı, öbür komutanlar ve reisler, onun yanına gelip, **"Bu olay bayağı kimselerden oluşan bir grubun işidir"** diyerek özür dileyerek onu Bağdad'a getirdiler.

Me'mûn'un Zamanı

Yüzdoksansekiz yılı Muharrem ayının sonlarında Tahir'in Bağdad'a girmesiyle Me'mûn, Halifelik makamında başına buyruk oldu. Fakat kardeşi Emin, tutulup hapsedildikten sonra diri olarak kendisine gönderilmek gerekirken öldürülmesinden dolayı kan ağladı ve Tahir'e pek çok gücendi. Baba ve ana tarafından Hâşimîlerden olan bir halifenin öyle vahşi şekilde boğazlanmasından ötürü bütün halk ve özellikle Abbasoğulları da kederlendiler ve üzüldüler. Bu yüzden hükümetin bağları çözüldü. Hasanü'l-Hireşi adında biri bir kısım serserilerle ortaya çıkıp, halkı Muhammed soyundan Rıza'ya davet etti. Başına birçok halk toplandı ve Irak bölgesinin emniyet ve asayişi bozuldu. Musul'da da Yemaniyye ve Nezariyye aralarında savaş çıktı. Sonunda Nezariyye bozguna uğradı ve Hemedanlı Hasan oğlu Ali, Musul'da zorla başa geçerek idareye hâkim oldu. Akıyloğullarından Şit oğlu Nasr, Halep'in kuzey tarafında olan Küksüm nahiyesinde oturuyordu. Emin'e eğilimli ve onu seviyordu. Emin'in öldürülmesinde hükümete karşı gelerek civarındaki yerleri ele geçirerek Simat'a sahip oldu.

Tahir'in fethetmiş olduğu yerleri, Irak, Faris ve Ehvaz ile Yemen ve Hicaz'ı Me'mûn, kendisinin baş veziri olan Sehl oğlu Fazl'ın kardeşi Sehl oğlu Hasan'a bıraktı. O da yüzdoksandokuz senesinde Bağdad'a gelip, her tarafa komutanlarını ve memurlarını dağıttığı sırada Musul, el-Cezire ve Şam taraflarını Tahir'e vererek onu Şit Akili oğlu Nasr üzerine görevlendirdi. Tahir, hemen Rakka'ya gelip oradan Nasr üzerine yürüdüyse de Küksüm bölgesinde yapılan savaşta yenilerek Rakka'ya döndü.

O sırada halk arasında Sehl oğlu Fazl, Me'mûn'u hükmetmekten alıkoyarak onun adına dilediğini yapıyormuş; böylece kardeşini de Irak tarafına sataştırmış, diye haberler yayılınca, Hâşimoğulları ve ileri gelenler, kızarak Sehl oğlu Hasan'dan yüz çevirdiler. Bağdad'ın fethinde Tahir'in ikincisi olan Herseme adlı komutan bile Sehl oğlu Hasan'a gücenip Horasan'a gitmişti. Fakat işlerin görülmesi, hep Sehl oğlu Fazl'ın elinde olduğundan onun kardeşi aleyhinde kimse ağzını açamazdı. Eşkıya topluluğundan Ebu's-Serâyâ adlı başı çeken biri bu kargaşalığı fırsat bilerek Hz. Hasan'ın torunlarından Ebi Taba Taba oğlu diye tanınan İbrahim oğlu Ebû Ubeydullah Muhammed'e biat ile onu Kûfe'ye getirdi. Yüzdoksandokuz senesinde Ebi Taba Taba oğlu, Kûfe'de halkı Kitap ve Sünnet'e göre davranmak üzere Hz. Muhammed soyundan Rıza'ya davet etti. Sehl oğlu Hasan, derhal Kûfe üzerine onbin asker gönderdiyse de Ebu's-Serâyâ ile savaşırken bozulup darmadağınık oldular. Ebu's-Serâyâ, böylece kuvvet kazandıysa da halk, hep Taba Taba oğluna dönmüştü. O da işlerin idaresini eline alınca, o sağ kaldıkça Ebu's-Serâyâ, işlerinde başına buyruk olamayacağını anlayıp Ebi Taba Taba oğlunu zehirledi.

Adı geçen yılın Receb ayı başında Ebi Taba Taba oğlu ölünce Ebu's-Serâyâ, yine Alevilerden ve Ali oğlu Zeyd torunlarından Muhammed oğlu Muhammed adlı henüz sakalı bıyığı çıkmamış bir genci onun yerine oturtarak işlerin görülüp yürütülmesini başına buyruk olarak kendi eline aldı ve o sırada Sehl oğlu Hasan'ın askerleriyle yapılan savaşlarda hep yendi. Kûfe'de para bastırdı ve Ebû Tâliboğullarından Medâyin, Ehvaz, Basra ve Yemen'e valiler gönderdiği sırada Hz. Hüseyin b. Ali torunlarından Eftas diye bilinen Hz. Hasan oğlu Hüseyin'i de Mekke ve hac emiri tayin etmişti. Ebû Tâlib evlâdı ise o sırada vardıkları yerlerde adam öldürdüklerinden, namusa saldırdıklarından, zorla mal devşirdiklerinden ve Abbasoğullarından bazılarını ateşte yaktıklarından halkın nefretlerini kazanmışlardır. O sırada Şit Akili oğlu Nasr, Fırat Nehrini geçerek Harran'ı kuşattı. Çünkü veziriazam olan Sehl oğlu Fazl, Horasanlı Müslüman olanlardan olup Irak, Şam ve Mağrib yani Batı ülkeleri onun kardeşi Sehl oğlu Hasan'ın keyfi idaresinde ve öteki yüksek makamların çoğu Horasan halkının sözü geçerli kimselerinin ellerindeydi. Bu ise Arab'ın onur ve haysiyetine dokunduğundan Türk ve Acem ile Arap arasına düşmanlık girdi. Bundan dolayı el-Cezir e'de bulunan Araplar, hep Nasr-ı Akıli'ye uyduklarından kuvveti çoğaldı. Ebû Tâliboğullarından bazıları onun yanına gelip, "Sen Abbasoğullarına üstün geldin. Arab'ı onlardan ayırdın. Bir halifeye biat eylesen kuvvetin daha çok olur" dediklerinde **"Halkın hangisinden?"** diye sormuş, **"Ali evlâdından birine"** dediklerinde, **"Onlardan birine biat eyleyeyim de seni ben yarattım, rızkını ben verdim mi desin"** diye cevap vermiş, **"Öyle ise Ümeyyeoğullarından birine"** dediklerinde, **"Onların üzerine terslik çöktü. Artık yükselemezler. Bana bir düşük adam selâm verse talihsizliği bana geçer diye korkarım. Benim meylim ve sevgim Abbasileredir. Fakat Arap olmayanları Arap üzerine üstün tuttuklarından onlarla savaşa kalkıştım"** demiş. Sehl oğlu Hasan, böyle yer yer baş kaldıran âsiler ile özellikle Medâyin'e kadar tecavüz eden Ebu's-Serâyâ ile başa çıkamayacağını anlayıp Herseme'yi çağırdı. Herseme ise kendisine gücenerek Horasan'a gitmiş olduğundan nazlandı. Sonra her nasılsa razı edildi. Herseme, Irak'a gelip Ebu's-Serâyâ ile yapılan savaşlarda zafer kazanmakla Ebu's-Serâyâ Kûfe'ye çekildi. Kûfe'de Ebû Tâliboğulları, bu sırada Abbasoğullarının mallarını almak ve evlerini yakmak gibi vahşice işler, Basra'da ise daha büyük fenalıklar yaptılar. Herseme ise gelip Kûfe'yi kuşatıp zorlamakla Ebu's-Serâyâ, ikiyüz Hicri yılı Muharrem ayında sekizyüz atlıyla Kûfe'den çıkıp Muhammed oğlu Muhammed'i de beraber alarak kaçtı. Fakat Celûla'da ikisi de tutulup Sehl oğlu Hasan'a getirildi. O da Ebu's Serâyâ'nın boynunu vurdu ve kesik başını Muhammed oğlu Muhammed ile beraber Me'mûn'a gönderdi. Mekke'de bulunan Cafer Sadık oğlu Musa oğlu İbrahim, Ebu's Serâyâ'nın idam olunduğunu haber alınca Yemen'e gitti. Yemenliler, Hz. Ali evlâdına eğilimli ve onu

sevdiklerinden dolayı Abbasoğullarından Yemen valisi bulunan Musa oğlu İshak, İbrahim'in San'â'ya yaklaştığını işitince San'â'dan çıkıp Mekke'ye gitti. Yemen'de İbrahim'e kadar adam öldürmüştü ki Cezzâr yani Kasap diye ad takılmıştır.

Ebu's-Serâyâ tarafından Mekke valisi olan Eftas Alevi ise Kâbe'nin örtüsünü çıkarıp Ebu's-Serâyâ tarafından gönderilen ibrişimden yapılmış örtüyü örtmüş ve adamları Harem-i Şerifin şebekelerini ve sütunları üzerindeki altın parçalarını söktü. Kâbe hazinesinde bulunan birikmiş malları aldı. Eftas, bunların hepsini Kâbe örtüsüyle beraber kendi adamlarına paylaştırdı. Abbasoğullarının şunda bunda bulunan emanetlerini araştırarak el koydu. Ve diğer halkın mâllarını da ele geçirmiş olmasından dolayı halk kendisinden nefret edip soğuyarak çoğu etrafa dağılmıştı. O zaman Cafer Sadık'ın oğlu Muhammed, pek yaşlı ve Mekke'de yaşayan ve kendisini din ve ibadete adamış olduğu hâlde babasından edinmiş olduğu bilim ve maarifi halka öğretmekte bulunduğu için, halk arasında pek övülen ve makbul bir kişiydi. Ev halkının yukarda geçtiği gibi şahit olunan kötü davranış ve hareketlerinden kaçınırdı.

Eftas, halkın kendisinden ve arkadaşlarından nefret ederek ayrıldıklarını görüp dururken Ebu's-Serâyâ'nın öldürüldüğü haberini alınca telaş ederek amcası Cafer oğlu Muhammed'in yanına gelip **"Senin insanlar yanında mertebeni biliriz. Gel sana biat eyleyelim. Halifeliği kabul ettiğin halde iki kişi muhalefet eylemez."** deyince Cafer oğlu Muhammed, ilk önce bundan kaçınmış ise de oğlu, Muhammed oğlu Ali ile Eftas, onu zorladıkları için halifeliği kabul ettirdiler ve halkı toplayarak ister istemez biat ettirip Emirü'l-Müminin unvanıyla Cafer oğlu Muhammed'in halifeliğini ilân ettiler. Cafer oğlu Muhammed, birkaç ay bu hâlde kaldı. Fakat elinde bir şey olmayıp yaptırıp yaptırmamak gibi bütün işler hep oğlu Ali ile Eftas'ın ellerindeydi. Onların bağlıları ise en çirkin işler ve hareketlerde bulunuyorlardı. Eftas, bir karıya göz koyup karı ise ona yüz vermediğinden Eftas, onun evine saldırarak kapısını kırdı. Kocasını kaçırdı ve karıyı zorla evinden çıkarıp götürdü. Bir iki gün yanında alıkoyduktan sonra karı fırsat bulup kaçtı. Muhammed oğlu Ali de Mekke hâkiminin gencecik oğlunu zorla alıp kaçırdı. Mekkeliler ve Mekkeli olmayıp da Mekke'de oturanlar bunu görünce Harem-i Şerifte toplandılar ve Cafer oğlu Muhammed'e gelip, **"Ya bu çocuğu geri alıver, yahut biz seni indirir veya öldürürüz"** dediklerinde **"Benim bundan haberim yoktur. Gidip oğlanı alayım!"** diyerek oğlu Ali'nin yanına vardı ve oğlanı alıp salıverdi. Durum bu şekilde iken Yemen'den dönmüş olan eski Yemen valisi Muse'l-Abbasi oğlu İshak, Mekke yakınlarına gelip Müşâş adlı yerde ordusunu kurdu. Herseme tarafından gönderilmiş olan asker de Mekke'ye gelip İshak ile birleştiler ve çarpışma sonunda yenip üstün gelerek ikiyüz yılı Cemaziyelahir ayında Mekke'ye girdiler. Tâlibiler, bozuldular ve darmadağınık olarak kaçtılar.

Cafer oğlu Muhammed de savuşup Cüheyne yöresine gitti ve yine bir topluluk ortaya koyarak defalarca Medine komutanı ile vuruştu. Fakat sonunda askeri kırıldı ve kendisi âciz kalıp eman dileyerek Mekke'ye vardı. Minbere çıktı, halka bir hutbe okudu ve **"Me'mûn, ölmüş diye işitip fitne de her tarafta baş göstermekle halkın biatini kabul etmiş idim. Sonra Me'mûn'un sağ salim olduğu anlaşıldı. Ben de kendimi o biatten alıkoydum. Artık sizin boynunuzda benim biatim yoktur"** deyip minberden indi ve Sehl oğlu Hasan'ın yanına gitti. O da onu Horasan'a Me'mûn'un yanına gönderdi. Yemen'i alan İbrahim Musa Alevi, Ebû Tâlib oğlu Akil evlâdından birini hac komutanı yaparak Mekke'ye göndermişti. Bu sene hac mevsiminde Me'mûn'un kardeşi Ebû İshak Mu'tasım hac komutanı oldu. Birçok komutanlar ile birlikte Mekke'ye gitmişti. Akili, ona karşı koyamayacağını kesin olarak anladığından bir bostanda yaşamaya başlamıştı. Oradan geçen hac kafilesi ile beraber Kâbe'nin örtüsü de götürülürken Akili, kafileyi vurup Kâbe örtüsünü aldı ve hacıları soyup soğana çevirdi. Hacılar çırılçıplak Mekke'ye girdiler. Hemen Mu'tasım tarafından gönderilen bir miktar asker, varıp Akili'yi bastılar. Topluluğunu vurup çoğunu öldürdüler ve Kâbe örtüsünü ve ele geçirdikleri hacıların mallarını Mekke'ye getirdiler. Sehl oğlu Hasan'dan halk nefret eder olduğu gibi Herseme de kırgın olmakla Ebu's-Serâyâ meselesini hallettikten sonra Hasan ile görüşmeksizin Horasan'a dönmüştü. Maksadı, durumun iç yüzünü Me'mûn'a bildirmek idi. Veziriazam olan Sehl oğlu Fazl ise bundan kuşkulandı. Onu Şam ve Hicaz tarafına memur ettirerek yazılı emrini kendisine gönderdi. Yazılı emir, Herseme'ye yolda ulaşınca **"Ben, Müzminlerin Emiri görmeden bir yere gitmem"** diyerek yoluna devam ile Merv'e vardı. Fazl ise onun kötü niyetinden ve böyle başıboş hareketinin başkalara geçmesinden söz ederek onu Me'mûn'a kötüleyerek öldürttü. O zaman Sehl oğlu Hasan, Medâyin'de oturmakta olup Hişam oğlu Ali onun tarafından Bağdad'da kaymakam iken büyük bir fitne çıkarak Hişam'ın oğlunu Bağdad'dan kovdular. Musul'da da fitne çıkarak memleket altüst olmakta iken Enbar'da da isyan çıktı. Sehl oğlu Hasan artık Medâyin'de duramayıp ikiyüzbir yılı başlarında Vâsıt'a kaçınca muhalifler, her yandan onun üzerine saldırarak şiddetli bir çarpışmaya başlandı.

Bağdad bu şekilde sahipsiz kalmakla halkı, Me'mûn'u indirip de Mehdi oğlu Mansur'a biat etmek istedilerse de Mansur, bundan çekindi. Fakat Me'mûn tarafından vekil olmak üzere Irak valiliğini kabul etti. Halk da bu suretle ona uyar oldu. Fakat Bağdad'ın asayişi bozulduğundan sefil ve rezil kişiler fırsat buldular ve namuslu kadınları zorla kaldırıp götürmek ve halkın mallarını ellerinden almak ve komşu köyleri yağmalayarak, yağmaladıkları malları herkesin gözü önünde Bağdad'da satmak gibi çeşitli kötülüklere cür'et ettiler. Onları yola getirmek için her mahallenin iyi kimseleri birbirleriyle haberleşip görüşmeye başladıkları sı-

rada Hâlid Derpûş adında bir adam, karşılıksız olarak iyiyi yaptırmak ve kötüyü yasaklamak üzere harekete geçmek için mahallesinin namuslu kişilerini çağırdı. Onlar da bu çağrıya uyarak Şaban ayı sonlarında Derpûş kendi mahallesinin yüzsüz ve günahkârlarını yola getirmeye kalkıştı. Karşı gelenlerle vuruşarak ele geçenlerini dövüp hapsederek hükümete teslim eder oldu. Birkaç gün sonra Horasan halkından Selâme oğlu Sehl adında biri de boynuna bir Kur'an-ı Kerim asarak, Kitap ve Sünnet ile hareket etmek ve iyiliği emir ve kötülükten yasaklama görevini yerine getirmek üzere halkı çağırdı. Birçok halk onunla birlikte günahkârlarla vuruşmak üzere birleşince o da Ramazan'ın başlarında Bağdad sokaklarında dolaşarak edepsizlerin üstesinden gelmeye başladı. Bu ise yolunda yani halkın başına buyruk olarak meydana getirdiği bir topluluk demek olduğundan hükümetin etkisi büsbütün yok oldu. Yine ikiyüzbir senesinde Taberistan valisi Hurdazbih oğlu Abdullah, Deylem bölgesinin Belâzür ve Şizer şehirlerini ve Taberistan dağlarını ele geçirdi. Deylem hükümdarı olan Ebû Leyla'yı tutsak etmiştir. Fakat o bölgede Câvidâniye topluluğu içinde Bâbek-i Hurremi adlı dinsiz türeyerek Azerbaycan yöresine saldırır oldu. Câvidâniye, Bez şehri hükümdarı olan Sehl oğlu Câvidân'ın adamları olup Mecûsiler gibi ruhun cisimden cisme geçtiğine inanıyorlardı. Onlardan biri anasını ve kız kardeşini ve kızını nikâh edebilirdi. Bâbek-i Hurremi, onların içinden çıkmış olduğundan onlara Hurramiye de denir.

İmam Ali Rıza'nın Veliahtlığı

Abbasi davetçileri, halkı Hz. Muhammed soyundan Rıza'ya davet eyleyerek Abbasi Devleti'ni kurduklarında Ebû 'Tâlib soyu, Abbasoğullarından ayrılmakla Hâşimoğulları ikiye bölünmüştür. Bu kere Abbasi Devleti'nin durumu bozulunca Alevilerden bazıları da halkı Hz. Muhammed soyundan Rıza'ya davet ile Abbasoğullarının aleyhine harekete kalkıştıklarından Abbasoğulları ile Ebû Tâliboğulları arasındaki düşmanlığın giderilmesi meselesi en önemli bir iş sayıldı. O zaman Hz. Ali soyu içinde en çok ilim, fazilet ve dindarlıkla tanınan Musa Kâzım oğlu Ali olduğundan, Sehl oğlu Fazl'ın hatırlatmasıyla Me'mûn, hemen özel bir görevli gönderip Musa oğlu Ali'yi Horasan'a getirtti, ikiyüzbir yılı Ramazanının ikinci günü onu Hz. Muhammed soyundan Rıza unvanıyla' veliaht edip kendisinden sonra halife olmak üzere halkı ona biat ettirdi. Abbasoğullarına mahsus olan siyah elbiseyi çıkarıp Ali Rıza gibi kendisi de yeşil elbise giydi ve komutan ve askerlerine yeşiller giydirdi. Bu şekilde hareket olunması için de her yana fermanlar gönderdi. Irak valisi Seni oğlu Hasan, Me'mûn, Abbasoğulları ile Hz. Ali soyuna bakıp ilim ve dindarlıkça ondan daha üstün kimse bulamadığından onu "Hz. Muhammed soyundan Rıza" diye isimlendirerek herkesin ona biat etmesi ve bütün askerin ve Hâşimoğullarının yeşiller giymeleri için her tarafa yazılı-emirler yağdırdı. Bu

emirler Bağdad'a vardığı zaman bazıları buna uydu iseler de kimileri "Halifelik Abbasoğullarından çıkmaz. Bu değil, fakat Sehl oğlu Fazl'ın işidir" diyerek muhalefet eylediler ve bir süre sonra Abbasoğullarından bazıları "Me'mûn'u İndirerek içimizden birine biat edelim" dediler. Bu konuda en ileri giden Mehdi'nin oğulları Mansur ile İbrahim idi.

Bağdad'da Mehdi Oğlu İbrahim'e Biat Edilmesi

İkiyüziki yılı Muharrem ayının başında Bağdad halkı Me'mûn'u indirerek Mehdi oğlu İbrahim'e biat etmeleriyle İbrahim, Kûfe'yi ve bütün Irak bölgesine girdi. Medâyin'de ordusunu kurup Bağdad'ın batı tarafına Musa Hadi oğlu Abbas'ı ve doğu tarafına Musa Hadi oğlu İshak'ı muhafız tayin etti. Irak bölgesinde ortaya çıkan Hariciler üzerine Harun Reşid'in oğlu Mu'tasım'ı bir askeri birlik ile gönderdi. Fakat Mu'tasım bozulup Havlâyâ denen yere çekildi. Sehl oğlu Hasan'ın adamları tarafından Musa Kâzım'ın oğlu Abbas'a yüzbin dirhem verilip "Kalk, kardeşine yardım et" denilmekle, o da Kûfe halkını davet eyledikte bazıları uygun gördülerse de, aşırı Şiiler "Eğer sen bizi yalnız kardeşine davet ediyorsan hep beraberiz. Ama Me'mûn'a hacetimiz yoktur" demeleriyle o da "Ben Me'mûn'a ve ondan sonra kardeşime davet ediyorum" deyince aşırı Şiiler, yerlerinden kımıldanmadılar.

Abbas'ın amcası oğlu yani önce Mekke'de kendisine biat olunan Cafer Sadık oğlu Muhammed'in oğlu Ali ve öldürülen Ebu's-Serâyâ'nın kardeşi kendi yanında bulunmakla Abbas, onları bir miktar askerle Kûfe'ye gönderdiyse de, Abbasiler ile çarpıştıktan sonra bozguna uğradılar ve bu suretle İbrahim'in askeri kuvvetlenerek Vâsıt'ta bulunan Sehl oğlu Hasan üzerine saldırdıklarında onlar da bozulup dağılarak döndüler.

İbrahim'in askeri siyah ve Sehl oğlu Hasan'ın askeri yeşil elbise giyinmekte oldukları halde Irak bölgesinde birbiriyle uğraşmakta iken adı geçen Selâme oğlu Sehl de iyiliği emir ve kötülükten yasaklama çağrısıyla Bağdad içinde dolaşıyordu ve hayli taraflısı olduğundan ele geçmesi güç idi. Nasılsa bir yolunu bularak ele geçirilerek Medâyin'e gönderildi. İbrahim de onu hapsetmekle ondan sonra Bağdad içinde hükümetin etkisi kendisini göstermeye başladı.

Me'mûn'un Bağdad'a Gidişi

Irak ülkesi çeşitli karışıklıklar içinde yüzerken, sonunda Mehdi oğlu İbrahim'e biat olunup bunun başlıcası iki başkanlık taşıyan unvanıyla veziriazam olan Sehl oğlu Fazl ile kardeşi Sehl oğlu Hasan'a halkın düşmanlığı idi. Fakat Sehl oğlu Fazl, durumun iç yüzünü Me'mûn'dan gizleyip hatta "Bağdad halkı, İbrahim'i

valiliğe seçmişler" diye bildirmişti. İşlerin görülmesi kendi elinde olduğundan kimse durumun iç yüzünü Me'mûn'a sunamazdı. Bir gün İmam Ali Rıza, durumun iç yüzünü Me'mûn'a bildirince "Komutanlardan bunları kim biliyor?" diye sordu. O da, "Filan ve filan ve filan bilirler" diye haber verdi. Me'mûn, onları getirterek sorunca Fazl'ın kötülüğünden kendilerini koruyacaklarına söz verilip bu sağlanmadıkça söyleyemeyeceklerini belirtmeleri üzerine Me'mûn, onlara bu teminatı verdi. Onlar da durumun iç yüzünü ve iş böyle giderse halifeliğin kendi elinden çıkacağını söylediler ve "Bağdadlılar, sizi görürlerse itaat ederler" diyerek, Bağdad'a gitmesi lüzumunu bildirdiler. Bunun üzerine Me'mûn, hemen Bağdad'a gitmesi için emir verince Fazl, işin nereden geldiğini anladı. Fakat Halife'nin gitmesine engel olamadı. Serhas'a geldiklerinde Sehl oğlu Fazl ikiyüziki yılı Şaban ayının ikinci günü hamamda iken askerinden dört nefer yanına gelip onu öldürü verdiler. Me'mûn, bundan dolayı sanki üzülmüşçesine birkaç kişiyi töhmet altında tutarak öldürttü ve kesik başlarını Sehl oğlu Hasan'a gönderdi ve onu kardeşinin yerine veziriazam ettiğini bildirdi ve Hasan'ın kızı Bûrân'ı kendisine ve kendi kızı Ümmü Habib'i Ali Rıza'ya ve öteki kızı Ümmü Fazl'ı Ali Rıza'nın oğlu Muhammed'e nikâhladı. O sırada Fazl'ın babası Sehl de ölmüştür. Arası çok geçmeden Hasan da delirmiştir.

Bu sene hac mevsiminde Cafer Sadık oğlu Musa'nın oğlu İbrahim hacılar ile hac edip hutbede Me'mûn'dan sonra kardeşi Ali Rıza'ya dua ettikten sonra Yemen'e gitmiştir.

Me'mûn, Serhas'tan hareket ile Tus'a gelince İmam Ali Rıza, çok üzüm yemekle ikiyüzüç yılı Safer ayının sonunda birden ölünce, Me'mûn, onu babası Reşid'in mezarı yanında gömmüştür. Allah rahmet etsin. Bu üzümlerin Me'mûn tarafından zehirlenmiş olduğu da rivayet edilir. İmam Ali Rıza İmamiye'ye göre Oniki İmam'ın sekizincisidir. Doğumu Medine'de yüzkırksekiz senesinde idi. Oğlu Muhammed Cevad onun yerini almıştır.

Me'mûn, Bağdadlılara ve Abbasi komutanlarına ferman gönderip Ali Rıza'nın ölümünü bildirdi ve kendisine gücenmelerine sebep onun veliahtlığı olup bu sebep ise kaybolmakla kendisine itaat etmelerini emretti ve her konakta bir, iki, üç gün kalarak pek ağır yürüyüşle Bağdad'a doğru gelmekteydi. Hatta Cürcan'da bir ay kaldı. Önce kendisine Mekke'de biat olunmuş olan Cafer Sadık oğlu Muhammed de birlikte bulunup Cürcan'da ölmüştür. Zilhicce ayı sonunda Me'mûn, Hemedan'a gelmiştir. Me'mûn, böyle ağır ağır Bağdad'a doğru gelirken Mehdi oğlu İbrahim, onunla savaşmak üzere Bağdad'a gelip savaş hazırlıkları ile uğraştı. Oysa Bağdad halkı arasına ayrılık düşüp düşmanlık şiddetlenerek muhalifler çoğaldı ve İbrahim'in adamları dağıldı ve Bağdadlılar, Me'mûn'a biat etmekle İbrahim hay-

rette kaldı ve Zilhicce ayı ortasında savuşup gizlendi. Emirliği bir sene, dokuz ay küsur gün sürdü.

Me'mûn, Nehrevan'a gelip orada sekiz gün kaldığı sırada aile halkı ve Bağdad'ın ileri gelenleri çıkıp onunla görüştüler ve daha önce göndermiş olduğu emir üzere Hüseyin oğlu Tahir de Rakka'dan Nehrevan'a gelip Me'mûn'a kavuştu. Sonra Me'mûn, ikiyüzdört yılı Safer ayının ortalarında gerek kendisi, gerek vekilleri ve askeri yeşil elbiseler giymiş oldukları halde Nehrevan'dan hareketle gelip Bağdad'a girdi. Sekiz gün sonra Abbasoğulları ile Horasan'ın başta gelen kişilerinin ricaları üzerine yeşil elbiseyi çıkarıp siyah elbise giydi. Asker ve başkaları da Abbasoğullarına mahsus olan siyah elbise giydiler.

Bazı Ölümler

Dört imamdan İmam Şafii Hazretleri, yüzyetmişbeş hicri yılında Bağdad'a gelince pek çok halk, onun mezhebine girmişlerdi. O zaman Hanbel oğlu İmam Ahmed de ondan ders almıştı. Sonra Medine'ye döndü ve sonra yüzyetmişsekiz senesinde yine Bağdad'a geldi. Fakat çok durmadı. Mısır'a gitti. Orada ders vermekle meşgul iken, ikiyüzdört senesinde sonsuzluk ülkesine gitti. Allah rahmet etsin. Yine bu sene İmam Azam Ebû Hanife Hazretleri'nin öğrencilerinden ve ünlü hukukçulardan Ziyâd oğlu Hasan Hazretleri ve ünlü hadis bilginlerinden "Müsned" adlı eserin yazarı olan Ebû Davud Tayalisi Allah'ın rahmetine kavuşmuştur.

İkiyüzbeş Senesi

Me'mûn, ikiyüzbeş senesinde Hüseyin oğlu Tahir'i Zabtiye Nâzın ve oğlu Tahir oğlu Abdullah'ı Rakka valisi yaptı. Fakat Tahir, Emin'i öldüren kişi olduğundan Me'mûn, onu görünce kardeşi hatırına gelerek gözleri yaşla doluverdi. Tahir de bunu hissederek sıkıldı. Bunun üzerine Me'mûn, onu Horasan valisi yaptı. O da Zilkade ayı sonlarında Horasan'a gitti. Sonra Me'mûn Tahir oğlu Abdullah'ı babası yerine Zabtiye Nazırı tayin ettikten sonra ikiyüzaltı senesinde Rakka'dan Mısır'a kadar olan ülkeleri Tahir oğlu Abdullah'a vererek onu Akili oğlu Nasr üzerine görevlendirdi. Tahir, çok yiğit ve tedbirli bir adamdı. Doğu bölgelerini inzibat altına aldı. Fakat istibdad ile işleri yürütürdü. Ondan sonra Horasan eyaleti evlâdiye yoluyla büyükten büyüğe geçen imtiyazlı bir vilâyet olup başkalarına kötü örnek olmuştur.

Ebû Müslim'in Horasan'da silah arkadaşlarından olup yüzkırksekiz senesinde Afrika valisi olan Ağleb-i Temimi'nin evlâdı da sonradan saltanat davasına kalkışıp Sicilya adasını da ele geçirmişlerdir. Me'mûn, ikiyüzüç senesinde babasının

oğlu Ziyâd evlâdından İbrahim oğlu Muhammed'i Yemen'e memur edince Muhammed, gidip çok savaşlar ederek Yemen ülkesinin Tehame kıyılarını ele geçirerek ikiyüzdört senesinde azadlısı Cafer'i birçok hediyelerle Me'mûn'a göndermişti. Cafer, bu ikiyüzaltı senesinde Me'mûn tarafından ikibin süvariyle Yemen'e döndü. Bu Cafer, üstün ve yetenekli bir kişiydi. Onun çabasıyla Yemen'de Ziyâdoğulları Devleti kurulmuş ve ikiyüz seneden fazla sürmüştür. İkiyüzyedi senesinde Hz. Ali (r.a.)'nin oğlu Ömer'in torunlarından Abdurrahman da Yemen'de olan Ak şehrinde ortaya çıkarak halkı Hz. Muhammed soyundan Rıza'ya davet edip, Yemen'deki memurların kötü huylarından bezmiş olan halk da ona biat ediverdiler. Fakat Me'mûn, bu durumdan haberli olunca Yemen'e büyük bir ordu göndermekle Abdurrahman, çaresiz eman dileyerek Bağdad'a gelmiştir. Bu sene Horasan valisi Tahir ölünce yerine oğlu Talha, Horasan valisi olmuştur.

Tahir oğlu Abdullah, hayli zamandan beri Nasr Akili'yi Keyusum kalesinde kuşatıp sıkıştırarak Nasr, sonunda ikiyüzdokuz senesinde eman diledi. Abdullah da ona eman verdi ve onu Bağdad'a gönderdi ve Keyusum kalesini yıktı. Tahir oğlu Abdullah, Nasr Akili meselesiyle uğraşırken Mısır'da, Serrâ oğlu Abdullah isyan etmiş ve Endülüs'ten denizden bir topluluk gelip İskenderiye'yi ele geçirmişti. Nasr'ın meselesi giderildikten sonra Tahir oğlu Abdullah, ikiyüzon yılında Mısır'a koştu. Serra'nın oğluna, üstün gelerek onu Mısır'da kuşattı. Serrâ'nın oğlu, eman isteyerek teslim olunca Tahir'in oğlu, onu Bağdad'a gönderdi. Sonra İskenderiye'ye vardı. Endülüslüleri kovarak İskenderiye'yi aldı. Mısır'ı gereği gibi düzene soktu. Mağrib ülkesi ise çatışma ve vuruşmalardan boş değildi.

Me'mûn'un Bağdad'a gelmesinden önce kaçıp gizlenmiş olan Mehdi oğlu İbrahim, bu yıl kadın kılığında iki kadın ile birlikte giderken tutuldu. Me'mûn'un huzuruna getirildi. Me'mûn, ona af ile muamele ve ikram etti. İkiyüzonbir senesinde Yemen'de baş kaldıranlar türemekle ikiyüzoniki senesinde Me'mûn, o tarafa asker göndermeye mecbur olmuştur. Deylem yöresinde çıkan Bâbek-i Hurremi sıkıntısı daha giderilememişti ki, Musul'da da Züreyk adlı âsi zorla başa geçmek istedi. Me'mûn, bu sene o tarafa da yeterince asker göndermiştir. Kısaca, Emin'in öldürülmesi üzerine hükümetin bağları çözülmüştü. Doğuda ve batıda karışıklıklar ve çarpışmalar sürüyordu. Me'mûn bu çözülmüş düğümleri bağlamaya çalıştı ve buna büyük çaba gösterdi. Aleviler, yer yer ortaya çıkarak imamlık davasına kalkışmaktaydılar. Fakat gariptir ki Mansur zamanından beri bilim ve fennin ilerleme yolunda aldığı hız kesilmeyip bunca iç karışıklıklar ve sıkıntılar arasında bilimin ilerlemesi sürmekteydi. Hele Me'mûn zamanında arka arkaya Yunanca kitaplar Arapçaya çevrilerek İslâm ülkelerinde hikmet ve felsefe ilimleri pek çok tutundu. Me'mûn hukuk ilminde ve edebi ilimlerde derin bir bilgi sahibi iken son-

ra felsefeye daldı. Bu ilimlerde de geniş bilgi edindi. Fakat akli ilimler böyle ilerledikçe Mu'tezile Mezhebi de evvelkinden çok daha fazla yayıldı.

Mu'tezile **"Kul yaptığı işin yaratıcısıdır. Kur'an mahlûktur"** demek gibi nice bozuk inançlar çıkararak bu gibi yanlış yollarını hikmet ve felsefe delilleriyle doğrulamak için felsefeye dalıp Kur'an'ın mahlûk olduğu konusunda Me'mûn da onların yoluna girdi. Aslında Aleviliğe eğilimli olup Alevilerle Abbasiler arasına girmiş olan düşmanlığın giderilmesi de arzu ettiği bir şey olduğundan imamlık konusunda Mufaddile mezhebini seçmiş ve Mu'tezile ile Şialar arasında bir meslek tuttu. Yüzonbir senesinde **"Her kim Muaviye'yi hayır ile anar; yahut onu ashabı kiram'dan birinin üzerine üstün tutarsa ben ondan uzağım"** diye tellâllar aracılığıyla ilân ettirdi ve ikiyüzoniki yılı Rebiülevvel ayında Kur'an'ın mahlûk olduğu meselesini meydana çıkardı ve Hz. Ali'yi bütün ashab üzerine üstün tutarak, **"Resûl-i Ekrem'den sonra insanların en üstünü, Ali'dir"** dedi. İmam Şafii Hazretleri, gerek Bağdad'da gerek Mısır'da Mu'tezile ile çok tartışmalara girişmişti. Bu konuda dermiş ki: **"Allah, âlemi ancak 'Kün' emriyle yarattı. Kün mahlûk olunca Kur'an da mahlûk ile yaratılmış bir mahlûk olmak gerekir".**

Me'mûn, önceleri Mut'a Nikâhı yani geçici nikâhın da helâl olduğuna inanmışken Bağdad Baş Hâkimi Ektem oğlu Yahyâ onu bu fikirden caydırmıştır. Me'mûn bir gün bazı yakınlarıyla Mut'a meselesini söz konusu ederek "Mut'a, Hz. Peygamber sağken ve Hz. Ebû Bekir zamanında geçerli idi. Onu kim yasaklamış?" diye hararetli hararetli söylenirken Ektem oğlu Yahyâ asık suratla içeri girdi. Me'mûn, **"Ey Yahyâ! Yüzündeki değişme neden?"** deyince Yahyâ, **"Zinanın helâllığına dair söz işittiğimden dolayı beliren üzüntüden"** deyince Me'mûn, "Zina mı?" deyince Yahyâ, **"Evet. Ey Mü'minlerin Emiri! Mut'a zinadır"** demiş ve Me'mûn, **"Ne ile kesindir?"** deyince Yahyâ, "Kitap ve Sünnet ile" diyerek Kad eflaha'l-mü'minûn sûresinin **"Ancak zevcelerine ve sahip oldukları cariyelerine karşı münasebetleri müstesnadır. Çünkü onlar (bu helâl olanlarda) kınanmazlar", "Kim de bu helaldan başkasını ararsa, işte onlar mütecavizlerdir."** anlamına gelen âyetlerini okuyup **"Ey Mü'minlerin Emiri! Geçici nikâhla alınan kadın odalık câriye midir?"** diye sormuş. Me'mûn, "Hayır" diye cevap vermiş ve Yahyâ, **"Vâris olan veya mirasçısı olan bir kadın mıdır?"** diye sormuş. Me'mûn yine **"Hayır"** demiş. Yahyâ, Kur'an'ı bu vecihle tevcih ettikten sonra, **"İşte Zühri, Muhammed b. Hanife'nin oğulları Abdullah ve Hasan'dan, onlar da babalarından, o da babası Hz. Ali'den rivayet edip Hz. Ali buyurmuş ki: "Resûl-i Ekrem, geçici nikâha izin vermişken onu haram kılmış ve yasaklandığını bağırarak ilân etmemi bana emretti**', deyince Me'mûn, **"Zühri'den bu rivayet mahfuz mu?"** diye sorunca Yahyâ, **"Evet. Bu hadisi ondan bir topluluk rivayet etti ki, onlar-**

dan biri İmam Malik'tir", deyince Me'mûn, tövbe ederek hemen geçici nikâhın yasaklanmasını başlattı. Ama Kur'an'ın mahlûk olduğu meselesinde kendi bozuk inancı üzere kaldı.

Tahir oğlu Talha'nın ölmesi üzerine Horasan vilâyeti kardeşi Tahir oğlu Abdullah'a dönmekle, küçük kardeşi Tahir oğlu Ali onun tarafından vekil olarak işlerin idaresine kalkışmış olduğundan Me'mûn, Tahir oğlu Abdullah'ı Mısır'dan getirterek Mısır ve Şam eyaletlerini kardeşi Reşid oğlu Mu'tasım'a ve el-Cezire ve Avasım eyaletlerini kendi oğlu Abbas'a verdi. Bâbek-i Hurremi üzerine gönderilen birlikler bozguna uğrayıvermekle Tahir oğlu Abdullah'ı onun üzerine memur etti. Fakat Abdullah, Dinever'de askeri hazırlıklarla uğraşırken Sabur'da karışıklık çıktığından Me'mûn'un emriyle Abdullah, hemen Horasan'a gitmiştir. Me'mûn da Bizans şehirlerine sefer etmiştir.

İkiyüzonbeş Senesi

Me'mûn, Rum şehirlerine savaşmak üzere ikiyüzonbeş yılı Muharrem ayında Bağdad'dan çıktı. Hüseyin oğlu Tahir'in amcası oğlu Mus'ab oğlu İbrahim oğlu İshak'ı Bağdad kaymakamı yaptı. Tikrit'e gelince halkın sevgisini kazanmış olan Ali Rıza oğlu Muhammed gelip Me'mûn ile görüştü ve Me'mûn ona ikram ve hürmet gösterip, pek çok hediyeler verdi. Evvelce nikâhlamış olduğu kızı Ümmü Fazl ile evlenme işlerini yaptı. Sonra Me'mûn, Tikrit'ten hareket edip Musul, Menbiç, Antakya ve Masis yoluyla Tarsus'a geldi ve oradan Cemaziyelevvel ayında Rum ülkesine girdi. Pek çok kaleler aldıktan sonra döndü.

İkiyüzonaltı senesinde Me'mûn, yine Rum ülkesine savaşa çıktı ve ganimetlerle dönerek Keyusum üzerinden Şam'a ve oradan Mısır'a gitti. Geçen sene, birçok eser yazmış olan ünlü Asmâi ve bu sene Emin'in anası olan Seyyide Zübeyde ölmüştür. Allah rahmet etsin.

Me'mûn'un Mısır'a erişmesi, ikiyüzonyedi yılı Muharrem ayında idi. Bazı işleri yerine getirdikten sonra dönerek yine Rum ülkesine savaşa çıktı. Kayser barış istediği için, haberleşmeye girişildiyse de barış kararı alınamadı. İkiyüzonsekiz senesinde Me'mûn, Bağdad'daki kaymakamı İbrahim oğlu İshak'a yazılı emir gönderdi. Hâkim ve hukukçuları toplayarak onları sınava çek, "Kur'an mahlûk ve sonradan çıkmıştır" diyenleri serbest bırak, çekinenlerin sözlerini yazarak bana gönder" diye emretti. İshak, hemen Başkadı Velid Kindi oğlu Bişr, Mukâtil, Hanbel oğlu Ahmed ve Kuteybe ile öteki kadıları çağırtarak Me'mûn'un yazılı emrini onlara okudu. Sonra Velid oğlu Bişr'e **"Kur'an hakkında ne dersin?"** diye sorunca Bişr, **"Kur'an-ı Kerim, Allah'ın kelâmıdır"** dedi. İshak **"Ben onu sormuyorum. Mahlûk mudur? diyorum"** diye sorunca yine kaçamaklı cevaplar verip açıkça

"Kur'an mahlûktur" sözünü söylemekten kaçındı. İshak, kâtibe emredip onun sözlerini yazdırdı. Ötekilere sordu. Onlar da bu yolda kaçamaklı cevaplar verdiler. Fakat Hanbel oğlu Ahmed'den **"Kur'an hakkında ne dersin?"** diye sorulunca **"Allah kelâmıdır"** dedi ve **"Mahlûk mudur?"** deyince **"Allah kelâmıdır derim, fazla söz katamam"** dedikten sonra İshak, **"Semi' (işitici) ve Basîr (görücü)'in mânâsı nasıldır?"** diye sordu. Hanbel oğlu Ahmed **"Allah, kendini nasıl vasfettiyse öyledir"** diye cevap verdi. İshak, **"Pek iyi. Ya mânâsı nedir?"** deyince yine evvelki sözünü tekrarladı.

Sonra İshak, ötekilere sorunca her biri birer kaçamaklı cevaplar ile konuyu uzattılar. İshak, hepsinin söylediklerini yazarak Me'mûn'a yolladı. Me'mûn'dan gelen yazılı cevapta, **"Kur'an'ın mahlûk olduğunu söylemeyenleri zincire vurarak bana gönder"** diye emir, olunduğundan İshak onları toplayarak durumu onlara söyleyince çoğu çaresiz Kur'an'ın mahlûk olduğunu söylediler. Ancak Hanbel oğlu İmam Ahmed ile Nuh oğlu Muhammed, Secâve ve Kavâriri bunu söylemediklerinden İshak, dördünü de zincire vurdu ve tekrar sorunca Secâve ile Kavâriri, Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyleyince İshak, onları salıverdi. Ama Hanbel oğlu İmam Ahmed ile Nuh oğlu Muhammed, sözlerinde direnince onları zincire vurulmuş olarak Tarsus'a gönderdi. Fakat Rakka'ya geldiklerinde Me'mûn'un ölüm haberi ulaşınca Bağdad'a dönmüşlerdir. Çünkü ikiyüzonsekiz yılı Cemaziyelahir ayının ortalarında Me'mûn, Rum ülkesinde olan Bedendun Irmağı kenarında iken hastalanıp Recep ayının onsekizinde ölmüştü. Kardeşi Mu'tasım ile oğlu Abbas, onu Tarsus'a götürdü. Orada gömdüler. Halifelik süresi yirmi sene, beş ay, küsur gündür. Öldüğünde kırksekiz yaşında idi. Aleviliğe eğilimli idi. Öyle ki Fedek köyü gelirini Hz. Fâtıma torunlarına ayırdı. Hz. Fâtıma torunlarından hak edenlere bölüştürülmek üzere onu Hz. Hüseyin torunlarından Hasan oğlu Yahyâ'ya teslim etmişti. Me'mûn, çok etkili ve güzel konuşan ve Abbasi halifelerinin en bilgini idi. İmam Süyûtî der ki: **"Me'mûn ihtiyatlı, karar sahibi, yumuşak huylu, bilgin, heybetli, yiğit, efendi, cömert, fikir ve zekâca Abbasoğullarının en üstünüydü. Çok iyilikleri vardı. Kur'an'ın mahlûk olduğu konusuyla halkın başına belâ olmasaydı".** Bilginlerin en büyüklerinden ve Me'mûn'un yakınlarından ünlü Ektemi oğlu Yahyâ demiş ki: **"Me'mûn gibi çok olgun ve çok ikram edici bir adam görmedim".** Allah affetsin. Me'mûn, ölünce vasiyeti gereğince kardeşi Mu'tasım Tarsus'ta Halifelik ve Saltanat tahtına oturduktan sonra oradan ayrılarak Ramazan'ın ilk gününde Bağdad'a erişti.

İkiyüzondokuz senesinde Hz. Ali soyundan Kasım oğlu Muhammed, Horasan'da Tâlkan bölgesinde baş kaldırarak, halkı Şiiler arasında tanınan (Hz. Muhammed soyundan Rıza'ya biat) belirsiz cümlesiyle davet etti. Başına pek çok in-

san toplandı. Horasan valisi Tahir oğlu Abdullah'ın askerleriyle pek çok savaştı. Fakat sonunda topluluğu dağıldı. Kendisi de tutuldu. Bağdad'a gönderildi. Mu'tasım, onu Büyük Mesrur diye bilinen hizmetçisi yanında hapsetti. Fakat Ramazan Bayramı gecesi kaçarak kayıplara karıştı. Mu'tasım'ın ilmi yoktu. Fakat inançta kardeşi Me'mûn'u taklit ederdi. Bu sene Hanbel oğlu İmam Ahmed Hazretlerini çağırttı ve sınava çekti. İmam Hazretleri, Kur'an'ın mahlûk olduğuna inanmadığından Mu'tasım, onu o kadar doğdurdu ki, kendini kaybetti. Etleri parça parça oldu. Yine sözünde direnince o durumda Mu'tasım, onu hapsettirdi. Mansur zamanından beri Türklere ve Acemlere çok değer verilirdi. Me'mûn'un anası Türk asıllı bir câriye olduğundan Türklere daha çok değer verilirdi. Onlar da onu kız kardeş oğlu bilerek uğrunda can ve baş verirlerdi. Mu'tasım ise Mısır'da bir sınıf asker hazırlayarak onlara Megâribe adını verdiği gibi Semerkantlılar, Eşrusneliler ve Ferganelilerden bir sınıf asker hazırlayarak onları da Feragine diye adlandırdı. Askerleri çoğalttı. Beş, altı bin kadar Türk köleleri satın alarak onlara askerlik öğretti. Onlar da sokaklarda çekinmeksizin at koşturup ara sıra kadın ve çocuklara çarptıklarından halk onları tutup döverlerdi. Bu yüzden kimi zaman dövüş ve vuruşma gibi cinayetler olarak şikâyetler çoğaldı. Bağdad'da bulunan askeri sınıflar ise onların aleyhinde oldukları için bir gün bu kölemenlerin üzerine saldırmalarından korkulur oldu. Bundan dolayı Mu'tasım, ikiyüzyirmibir senesinde (Gören sevinir) anlamına gelen Samarrâ şehrinin kurulmasına başladı. Bitiminde Kölemenler ile beraber oraya nakletmiş ve bu şehir, ondan sonrakilere de başkent olmuştur. Türkler valilik ve kumandanlık gibi işlerde görevlendirilip Halife'nin divanına katılmazlar iken, Mu'tasım zamanında Divan'a da girerek devlet büyükleri sırasına geçtiler. Ondan sonra en önemli işlerde Türk isimleri söylenmeye başlamıştır.

Bâbeklilerin Sonu

İkiyüzbir senesinde Câvidaniye içinden çıkan Bâbek Hurrem, Erdebil ve Zencan arasındaki kaleleri yıkıp hükümet başkenti olan Bez şehri pek engebeli bir yer olduğundan defalarca üzerine gönderilen asker, bozguna uğramakla sapık mezhebi gittikçe genişleyerek, ikiyüzonsekiz senesinde İran halkından pek çoğu onun sapık mezhebine girerek Hemedan yakınlarında ordu kurmuşlardı. Mu'tasım ordu ile Tarsus'tan Irak'a gelince Bâbek üzerine büyük bir ordu gönderdi. Savaş sonunda Bâbek'in altmışbin kadar adamları öldü. Fakat kendisi yakalanamayıp yine çevreye çeteler dağıtarak sağa sola saldırmaktaydı. Mu'tasım, yine üzerine çokça asker gönderdi. Erdebil ile Zencan arasında Bâbek'in yıkmış olduğu kaleleri onardı. İçlerine muhafızlar bırakarak Erdebil yolunun güvenliğini sağladı. Kafileler kaleden kaleye askerle gidip gelir oldu. Azerbaycan vilâyetinde Tavâif hü-

kümdarlarından Şâhi adlı kalede oturan Bais oğlu Muhammed ki, Tebriz kalesi de onun elindeydi. Bu sırada Bâbekileri bir tuzağa düşürdü. Kimini öldürdü, kimini de tutup hapsederek Mu'tasım'a gönderdi. İkiyüzyirmi yılında Kavs oğlu Haydar oğlu Afşin'i dağ şehirleri valisi yaptı. Bâbek ile savaşa görevlendirdi. O da gitti.

Bâbek ülkesine vardı. Erzend denilen yerde ordusunu kurdu. Mu'tasım da askerin aylıkları için arkadan Büyük Boğa ile Afşin'e yüklüce para gönderdi. Bâbek, bunu haber alarak yolda hazineyi ele geçirmek sevdasında iken, Afşin de casusları aracılığıyla durumdan haberli olarak hemen hızla yetişip ansızın Bâbek üzerine atılınca, Bâbek askeri kırıldı. Hele piyadesinden bir kişi bile kurtulamadı. Kendisi azıcık atlıyla Mukan'a ve oradan hükümetinin başkenti olan Bez şehrine can attı. Afşin de ordugâhına gitti. İşte bu sırada Büyük Boğa, hazinelerle sağ olarak Afşin ordusuna ulaştı. Afşin bu yüklüce paradan askerinin aylıklarını verdi. Sonra Bâbek üzerine yürüdü. Bez kalesine iki saat uzaklığı olan bir yerde ordusunu kurdu. Büyük Boğa da bir askeri birlik ile ilerledi ve Bâbek'i kuşattı. Aralarında pek çok kanlı vuruşmalar oldu. Fakat kış mevsimi erişti, soğuklar arttı. O dağlık yerlerde kalmaya takat kalmayıp dönmek zorunda kalındı.

İkiyüzyirmiiki yılı bahar mevsimi gelip çattı. Mu'tasım tarafından Afşin'e yardım için çokça asker ve mal geldi. Bunun üzerine Afşin, yine ilerledi. Bu yıl da Bâbek ile aralarında pek çok olaylar ve kanlı çarpışmalar geçti. Sonunda Bez şehri alındı ve kalesi yıkıldı. Hurremilerden pek çok adamlar öldürüldü. Bâbek, kardeşi ve çoluk çocuğu ile kaçtıysa da tutuldu.

Afşin ikiyüzyirmiüç yılında Bâbek'i ve kardeşi Abdullah'ı Irak'a götürdü ve Mu'tasım'ın huzuruna çıkardı. Mu'tasım, hemen Bâbek'i Samarrâ'da ve kardeşini Bağdad'da astırdı. Benzerlerine etkin bir ibret gösterdi. Afşin'e son derece ikram etti ve pek çok para ve mücevherler verdi.

Rumlarla Yapılan Savaşlar

Bâbek Hurremi, kuşatılıp sıkıştırılınca Kayser'e mektup gönderip "Mu'tasım, bütün askerini benim üzerime yığdı. Sizin için tam fırsattır..." diye onu kışkırtmış olduğundan ve Kayser de yüzbinden fazla asker toplayarak Zibatra'yı aldı ve erkeklerini öldürüp; kadın ve çocuklarını tutsak ettikten sonra Malatya'ya yürümesi üzerine sınır ve geçitlerdeki muhafız askerler toplanarak savunmaya geçmişlerdi. Bâbek, tutulup öldürüldükten sonra Mu'tasım da büyük ve mükemmel bir ordu ile Irak'tan çıktı. Öncü askere Eşnas'ı, sağ kola Eytah'ı ve sol kola da Enbar oğlu Câ'fer'i görevlendirdi. Afşin ise bir askeri birlik ile sağ koldan Ankara'ya yönelmiş olduğundan Kayser'in büyük ordusuna çattı. Çok savaştı. Sonunda yendiğinden Ankara halkı dağılıp Amuriye (Amuriye Amorium: Anadolu'daeski zamanlarda

Galatya denilen Ankara tarafında Haymana ovasının batısında ve Sakarya kenarında bir şehir olup, Romalılardan sonra hayli önem kazanmış ve o tarafların ticaret merkezi olmuştu. Bundan dolayı doğuyla uğraşan bilginler Amuriye'yi Rumların başkenti sanıp, meselâ Şâhnâme'de "Filip ve İskender"in de başkentleri Amuriye adıyla söylenir. Sonra yıkılıp adı ve nişanı kalmamıştır. Abbasi halifelerinden Mu'tasım bu şehri ele geçirmiştir.) (Kaamûsü'l-'Alâm). Bursa'ya doğru kaçtılar. Mu'tasım büyük ordusuyla Ankara'ya vardı. Afşin de gelip orada ona yetişti. Sonra Mu'tasım yine ordusunu üç kola ayırarak Amuriye'ye yöneldi. Önüne gelen şehirleri yakıp yıkarak Amuriye'ye varıp, kalesini kuşattı. Toprak ile dolu koyun derileriyle hendeğini doldurdu. Debbâbeler (Debbâbe: Eskiden savaş âletlerinden biridir. Sığır gönünden çuval biçiminde düzüp içine bir nice duvar delen işçiler girerler yavaş yavaş sürünerek kalenin dibine gelip hisarı delerler. Kalın olduğundan kaleden atılan ok ve taş etki etmez.) (Kamus Tercümesi) yürüttü, mancınıklar kurdu ve kale duvarında bir gedik açılmakla oradan Ramazan'ın başlarında kaleye girdi. Halkını tutsak ve mallarını ganimet olarak aldı. Şehir ve kaleyi yakıp yıktı. Ellibeş gün kaldıktan sonra Tarsus'a ve oradan Irak'a döndü.

Afşin ve Eşnas gibi başta gelen komutanları çekemeyen komutanlardan bazıları Semerkantlı Haris adlı bozguncu aracılığıyla Me'mûn oğlu Kasım'ı kandırarak saltanat davasına düşürmüşler ve bir aralık Mu'tasım'ı ve sevgili komutanlarını öldürmeyi kararlaştırmışlar. Fakat bu art niyetler duyulunca, Mu'tasım, onları tutuklayıp öldürttü. Kasım'a Menbic'de yemek yedikten sonra su içirmediler. Susuzluktan orada öldü. Taberistan kıtası Horasan valiliğine katılmış olduğu halde Taberistan Emiri, Hürmüz torunlarından Mâzyâr'ın Horasan valisi Tahir oğlu Abdullah ile araları bozulduğundan Mâzyâr, onu tanımaz olmuştu. Afşin ise Horasan valiliğine tamah ederek el altından Mâzyâr'ı Abdullah aleyhine kışkırtmakta olduğundan Mâzyâr, artık Halife'nin emirlerini de önemsemez oldu. Bunun üzerine ikiyüzdört yılında her taraftan Mâzyâr üzerine asker yollandı. Mâzyâr, elinde bulundurduğu sarp dağlara güvenmekte iken amcası oğulları para, mevki ve makam vaadleriyle getirtilerek, Mâzyâr yalnız kalıp tutuldu ve Samarrâ'ya gönderildi. Afşin, Bâbek savaşından dönüşünde akrabasından Menkcûr adlı kumandanı kendi tarafından Azerbaycan Emiri olarak atamıştı. Menkcûr, bazı şehirlerde Bâbek'in pek çok mallarını bulup saklamış olduğu Mu'tasım'a haber verilince Mu'tasım, onu görevden alarak yerine bir başbuğ gönderince Menkcûr, baş kaldırarak Azerbaycan kalelerinden birine kapanmışsa da, kendi adamları onu tutup başbuğa teslim edince, o da bu sırada onu Samarrâ'ya göndermişti. Vardığında Mu'tasım, onu hapsetti. Bundan dolayı Afşin'i suçlayarak ikiyüzbeş yılında onu da hapsetti. Bir gün sonra Mâzyâr geldi. O da hapsolundu ve sorgusu sırasında Afşin'in onunla gizlice haberleştiğini ve kendisini baş kaldırmaya kışkırttığını

söyledi. Afşin, her ne kadar görünüşte Müslüman olmuşsa da içten atalarının dini olan Mecûsi dinine inandığı açıklandı ve buna ilişkin pek çok deliller ortaya kondu. İkiyüzaltı yılında büyük bir ihtimal zehirlenerek hapiste öldükten sonra cesedi asılarak halka gösterildi. Filistin'de neyin nesi olduğu bilinmeyen bir adam çıkarak yüzü peçeli gezdiğinden Müberka denilirdi iyiliği emir ve kötülüğü yasaklar ve Halife aleyhinde sözler söylerdi. Başına epey kalabalık toplanmıştı. İkiyüzyedi yılında Mu'tasım tarafından gönderilen askerle Çarpışma sonucu tutulup hapsedilerek Samarrâ'ya gönderilmiş ve topluluğu dağılmıştır.

İleri Gelenlerden Ölenler

Me'mûn'un damadı olan Ca'fer Sadık'ın torunlarından Ali Rıza oğlu Muhammed Cevad, İmamiye nazarında Oniki İmamın dokuzuncusudur. Bağdad'da iken ikiyüzyirminci hicret yılının Zilhicce ayında yirmibeş yaşında ölmüş, dedesi Musa Kâzım yanına gömülmüştür.

Me'mûn, Horasan'da iken Bağdad'da halifeliğe seçilip, bir süre sonra ise Halifelikten indirilmiş olan Mehdi oğlu İbrahim de ikiyüzyirmidört yılı Ramazan'ında öldü. Namazını Mu'tasım kıldırdı. Mısır Mu'tezilesi'nin başı olan Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf da ikiyüzyirmialtı senesinde yüz yaşını aşkın öldü.

Ünlü hadisçilerden İmam Buhârî'nin şeyhi olan Humeydi de Mu'tasım'ın zamanında ölmüştür. Harun Reşid oğlu Mu'tasım, ikiyüzyirmiyedi yılı Rebiülevvel ayının onsekizinde ölüp, Samarrâ'da gömüldü.

Sekiz erkek ve sekiz kız çocuğu kaldı. Yüzyetmişsekiz yılında doğup kırksekiz sene yaşadı. Talihi sekizinci burç olan akreptir. Abbas (r.a.)'ın sekizinci kuşaktan torunu ve Harun Reşid'in sekizinci çocuğu ve Abbasi halifelerinin sekizincisidir. İkiyüzonsekizinci sene Halife oldu. Halifelik süresi sekiz sene, sekiz ay, sekiz gündür. Sekiz fütuhatı vardır, sekiz düşman öldürmüştür. Bundan dolayı ona Sekizli Halife denilmiştir.

Mu'tasım Oğlu Vâsık, Mütevekkil ve Mütevekkil Oğlu Muntasır, Mu'tasım Oğlu Müstain ve Mütevekkil Oğlu Mu'tez ve Vâsık Oğlu Muhtedi'nin Devirleri

Mu'tasım'ın öldüğü gün oğlu Vâsık'a biat olundu. Mu'tasım'ın zamanında Türk kumandanları, pek çok nüfuz kazanmış olduklarından oğlu Vâsık da ikiyüzyirmisekiz yılında Eşnas'a hükümdarlık ve saltanat işareti olan mücevher taş giydirdi ve onu saltanat danışmanı yapıp, devlet işlerini onun başına buyruk eline bıraktı. Kendisi Mü'minlerin Emiri olduğu hâlde gerçek hükümdar Eşnas idi. İkiyüzotuz'da Horasan valisi Tahir oğlu Abdullah öldü. Güçlü bir hükümdar olup

Horasan ve ona bağlı olan Taberistan ve Kirman kısaca bütün doğu yöreleri onun emri altındaydı. Yerine oğlu Abdullah oğlu Tahir geçti. Tahir oğlu Abdullah'ın ölümünden dokuz gün sonra Eşnas da öldü. Bütün devlet işleri Enamiş, Eytah, Vasıf ve Boğa gibi Türk kumandanlar ellerinde kaldı. Medine yakınlarında çölde yaşayan Arap aşiretlerinden bazıları toplanarak halka saldırmaya ve yol kesiciliğine başladıklarından Vâsık-ı Billâh, ikiyüzotuz senesinde o tarafa yeterince asker ile Büyük Boğa'yı gönderdi. O da gidip çöl eşkıyalarını vurmuş ve çoklarını kılıçtan geçirmiş ve başlarından birçoğunu tutup Samarrâ'ya götürmüştür. Vâsık-ı Billâh, Hz. Muhammed'in evlâdını sever ve onlara pek çok ikramda bulunur saygı gösterirdi. Mekke ve Medine halkına da çok ihsan ederdi. Fakat Mu'tezile mezhebine çok sıkı bağlıydı. Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı konusunda halkı sınardı. "Âhiret'te inananlar, Allah'ı göremezler" derdi. Abbasoğullarının ileri gelenlerinden Heysem Huzai oğlu Malik'in torunu Nasr oğlu Ahmed ise daima Ehl-i Sünnet mezhebinde bulunan hadis bilginleriyle görüşerek Mu'tezile mezhebine düşman olduğundan Vâsık'a söver ve hakkında dile alınmaz sözler söyler idi. Bu yüzden Bağdad halkından pek çok halk da ona uyarak, ikiyüzotuzbir senesinde iyiliği emir ve kötülüğü yasaklama yolunda ayaklanmayı kararlaştırmışlarken durum öğrenilince Vâsık, Nasr oğlu Ahmed'i huzuruna getirterek, "Kur'an hakkında ne dersin?" deyince, "Allah sözüdür" diye cevap verdi. Vâsık, "Mahlûk mudur, değil midir?" diye sordu. Yine "Allah sözüdür" dedi. Vâsık, "Rabbin hakkında fikrin nedir, kıyamette onu görecek misin?" deyince Nasr'ın oğlu, "Ey Mü'minlerin Emiri! Resûl-i Ekrem (s.a.v.) 'Ay'ı nasıl görürseniz, kıyamet gününde Rabbinizi de öyle göreceksiniz' diye buyurmuş. Biz Hz. Muhammed'in verdiği haberlere inanırız" deyince mecliste bulunan Mu'tezile fakihleri, onun hakkında "Allah'ı cisimlere benzetiyor" diyerek öldürülmesine fetva verdiler. Vâsık de kendi eliyle Ebû Nasr'ı öldürdü, imam Şafii'nin arkadaşlarından Ebû Yâkub Yûsuf Buveyti ki, Kur'an'ın mahlûk olduğuna inanmadığından hapsolunmuştu. O da bu sene öldü. Çok sâlih bir kimseydi. Allah rahmet etsin.

İkiyüzotuziki yılı Zilhicce ayında Vâsık, pek ağır hasta olunca yıldızlardan hüküm çıkaran müneccimleri toplayarak talihine baktırdı. Kendisinin elli yıl daha yaşayacağını söylediler. Oysa on günden fazla yaşamayıp Zilhicce ayının yirmidördünde otuzikiyaşında ölerek müneccimleri yalanladı. Halifelik süresi beş yıl, dokuz ay, küsur günlerdir. Vâsık ölünce kadıaskeri olan Ebû Davud oğlu Ahmed ile Eytah ve Vasıf gibi Türk komutanları toplanarak, Vâsık'ın oğlu Muhammed'e biat etmeye karar vererek ona siyah ferace ve başlık giydirdiklerinde gördüler ki halifeliğe yakışmıyor. Çünkü Muhammed, kısa boylu, sakalı bıyığı çıkmamış biriydi. Vasıf ona bakıp, "Allah'tan korkun, ulu Halifelik makamını buna vermeyin" dedi. Bunun üzerine Vâsık'ın "kardeşi Mu'tasım oğlu Mütevekkil getirilince

Ebû Davud oğlu Ahmed, onu giydirip, "Esselâmü aleyke ey Mü'minlerin Emiri ve rahmetuhu ve berekâtuhu" dedi ve hepsi ona biat ile Mütevekkil Alâllah diye de adlandırdılar. Mütevekkil o zaman, yirmialtı yaşındaydı.

Mütevekkil, önce Eytah'a çok ikram etmişken sonra Bağdad'da kaymakamı olan İbrahim oğlu İshak eliyle onu hapsettirdi, ikiyüzbeş senesinde Eytah, Bağdad hapishanesinde öldü.

Azerbaycan'da zorbalık yapan Bais oğlu Muhammed üzerine önce asker göndererek tutulup Samarrâ'da hapsolunmuştu. Bir yıl evvel hapisten kaçmış olduğundan Şerbetçi Küçük Boğa askerle gidip onu yine tutup bu yıl Samarrâ'ya getirdi. Mütevekkil, onu hapis ve boynuna yüz batman ağırlığında demir koydurunca bir ay sonra öldü. Yine ikiyüzotuzbeş yılında Mütevekkil, Muhammed Muntasır Billâh, Ebû Abdullah el-Mu'tez Billah ve İbrahim el-Müeyyed Billâh adlı üç oğlunu veliaht yaptı ve ülkeyi üçüne bölüştürdü. Yine bu sene Samarrâ'da Nişaburlu Ferec oğlu Mahmud ortaya çıkarak **"Ben peygamberim, ben Zulkarneynim"** diye iddiada bulundu. Yirmiyedi kişi ona uydu. Mütevekkil, onu tutarak ve kendi topluluğuna dövdürerek öldürttü. Bağdad'da Halife kaymakamı olan İbrahim el-Mus'abi oğlu İshak ki merhum Mus'ab oğlu Hüseyin oğlu Tahir'in kardeşi oğludur.

Evvelâ kapı kethüdalığı görevini yapmak için oğlu İshak oğlu Muhammed'i halifelik kapısına göndermişti. O yıl İshak, Bağdad'da ölünce Mütevekkil, pek çok üzülerek ikiyüzotuzaltı yılı Muharrem ayında Fâris vilâyetini onun oğlu, İshak oğlu Muhammed'e verdi. Birinci veliaht olan Mütevekkil oğlu Muntasır da ona Yemâme ve Bahreyn'i kâttı. O da Mütevekkil'e ve oğullarına babasının terekesinden pek çok cevherler ve değerli eşyalar verdi. Amcası İbrahim oğlu Muhammed ise Fâris valiliğinde bulunduğu halde kardeşi oğlunun bu talihinin açıklığını çekemedi. Hem ona, hem de Halife'ye gücendi. İshak oğlu Muhammed de ondan Mütevekkilce şikâyet etti. Mütevekkil, ona amcası hakkında dilediğini yapmak üzere izin verdi. O da, amcasını Fâris'teki görevinden alarak yerine amcası oğlu, Mus'ab oğlu İbrahim oğlu İsmail oğlu Hüseyin'i görevlendirerek amcasının öldürülmesini ona bırakmakla Hüseyin, Fâris'e varıp İbrahim oğlu Muhammed'e pek çok nevruz hediyeleri sundu. İçlerinde epey tatlılar vardı. İbrahim oğlu Muhammed, onlardan çok yedi, Hüseyin, hemen onu bir odada hapsetti. Muhammed su istedi. Verilmediğinden zavallı iki gün sonra susuzluktan öldü.

O zaman Ağleboğulları, Afrika valiliğinde başına buyruktular. Onlar tarafından atanan Sicilya Valisi, bu sırada birçok fetihler yaptığı gibi Endülüs Emiri de büyük zaferler kazanmaktaydı. Başkadı (Kazasker) olan Ebû Davud oğlu Ahmed birkaç sene önce felç olmuştu. Bu sırada Mütevekkil, ona öfkelenerek emlâkine el koydu. Eksem oğlu Yahyâ'yı Bağdad'dan Samarrâ'ya getirterek onun yerine başka-

dı ve sonra Adliye Bakanı yaptı. Ehl-i Sünnet Mezhebini tutarak halkı Kur'an'ın mahlûk olduğuna inanmaktan yasakladı. İkiyüzotuzdört senesinde her tarafa bu anlamda buyruklar gönderdi. Mu'tezile imamlarına şiddet gösterdi. Hadis bilginlerini Samarrâ'ya toplayarak onlara ikram etti. Allah'ın sıfatlarına ve görülebileceğine dair olan hadisleri halka öğretmelerini emretti. Samarrâ'da elli altmış bin kadar adam Ehl-i Sünnet mezhebini öğrenmeye başladılar. Mütevekkil'in duacıları çoğaldı. Övmekte aşırı gittiler. Aslında Mütevekkil'in bu gibi hayırlı işleri inkâr olunmaz. Fakat bir kötülüğü de vardı ki, bütün iyi yönlerini bastırmıştır. Mütevekkil'in, Hz. Ali'ye ve aile fertlerine pek çok düşmanlığı vardı. Onu ve aile fertlerini sevenlerin malına ve canına kıyardı. Hatta amcası Me'mûn'a ve babası Mu'tasım'a ve kardeşi Vâsık'a Hz. Ali'yi ve ailesini sevdikleri için düşmandı. İkiyüzotuzaltı senesinde halkı Kerbelâ'da ıtır kokan topraklara gömülü olan Hz. Hüseyin'in türbesini ziyaretten yasakladı. Türbesini ve etrafındaki yapıları yıkarak yerlerini tarla edip ekin ektirdi. Müslümanlar bundan pek çok üzüldüler.

Bağdad halkı, duvarlar ve mescitler üzerlerine Mütevekkil'i kötüleyici ve sövücü sözler yazdılar. Şairler de onu hicvettiler. Mütevekkil ise daima Hz. Ali ile ailesine düşmanlığı bilinen düşük adamlarla işret meclislerinde bulunup, Hz. Ali'nin kötülenmesiyle eğlenirdi. Abbâde adında başı dazlak alçak biri vardı ki, Hz. Ali büyük karınlı olduğundan o da gömleği altına ve karnının üstüne bir yastık bağlayıp kendisini Hz. Ali'ye benzetir ve hikâyeler anlatarak Mütevekkil'in işret meclisinde rakseder ve şarkıcılar **"Başı dazlak, karnı büyük Müslümanların halifesi geldi"** diyerek şarkı söylerlerdi. Mütevekkil de nebiz (küpe basılarak yapılan hurma ve üzüm şırası) içer ve gülerdi. Bir gün Mütevekkil'in oğlu ve birinci veliahdı olan Muntasır da mecliste hazır olduğu hâlde öyle taklit ederken Muntasır, onu işaretle tehdit edince Abbâde sustu. Mütevekkil **"Sana ne oldu?"** diye sordu. Abbâde, yanına varıp durumu bildirdi. Muntasır da **"Ey Mü'minlerin Emiri! Bu köpeğin taklit edip de onunla halkı güldürdüğü adam, senin amca oğlundur ve ailenin ulusudur. Senin kendisiyle iftihar edeceğin biridir. Dilersen sen onun etini ye, ama böyle köpeklere yedirme"** deyince Mütevekkil, şarkıcılara **"Şu beyti okuyunuz"** diyerek bir beyit okuttu ki kısa anlamı şudur: **"O yiğit, amcası oğlu için gayrete geldi. O yiğidin başı, anasının filanına..."** "İşte bunun için Muntasır, babasının öldürülmesini helâl sayacak kadar gücenmiş ve Mütevekkil de ondan sonra onu horlayıp küçük düşürmekte bulunmuştur. Oniki İmamdan Muhammed Cevad Hazretleri, ikiyüzyirmi senesinde ölünce, oğlu Ali Nakı Hazretleri onun yerine geçti. Alevilere baş olarak yalnız başına bir köşede ibadet ettiği halde **"Yanında silah ve zararlı evrak vardır"** denilmekle hemen Mütevekkil tarafından gönderilen zabtiyeler varıp evini bastıklarında İmam Hazretleri bir kapalı hücrede sesli olarak Cennet ve Cehenneme dair âyetler okuyor-

du. Altında kum ve çakıl taşlarından başka döşeme yoktu. O hâlde onu alıp Mütevekkil'in huzuruna getirdiler.

Mütevekkil ise içki meslici kurup şarap ile keyif çatıyordu. Şarap kâsesi elinde iken İmam Hazretleri içeri girince Mütevekkil, onu saygıyla yanına oturttu. Elindeki kâseyi ona verdi. İmam Hazretleri **"Beni af buyurunuz. Şimdiye kadar kanıma şarap karışmamıştır"** deyince o da kâseyi elinden bıraktı ve içki takımını kaldırtıp İmam Hazretleri'yle sohbete koyuldu. Bazı şiirler okumasını rica etti. O da dünyanın geçiciliğine dair çok etkili bir kaside okudu. Mütevekkil ağladı. Ona borçlarını ödemesi için dört bin altın verdi. İzzet ve ikramda bulunarak evine gönderdi. Mütevekkil'in oğulları Mu'tezz ve Müeyyed'in öğretmeni olan vekiyyet'in oğlu ki, sözlük ve edebiyat ilimlerinde çok bilgindi. **"Islâhü'l-Manük"** adlı güzel kitabı onun eserlerinden biridir. İkiyüzkırkdört senesinde Mütevekkil, ona bir gün **"Mu'tezz ve Müeyyed ile Hasan ve Hüseyin'den hangilerini daha çok seversin?"** deyince Sekiyyet'in oğlu, Hz. Hasan ve Hüseyin'in yüksek değerlerini anlatarak Mu'tezz ve Müeyyed'in haklarında susmuş ve bir söylentiye göre, **"Ey Mü'minlerin Emiri! Ali'nin hizmetçisi olan Kamber, senden de oğullarından da üstündür"** demiş olduğundan Mütevekkil, kızıp Sekiyyet'in oğlunu işkence ile vahşi bir şekilde öldürmüştür. İşte bu facia kamuoyunu Mütevekkil aleyhine döndürmüştür. Mütevekkil ise Mu'tezzin anasını pek çok sevdiğinden ve Muntasır'a kırgın olduğundan Mu'tezz'i onun üzerine geçirmek istedi. Muntasır'a veliahtlıktan çekilmesini teklif etti. Fakat Muntasır kabul etmedi. Mütevekkil de durmadan onu tahammül olunmaz suretlerle açıktan horlayıp küçük düşürür ve Muntasır da babasının aleyhinde bazı komutanlarla söyleşir oldu. Mütevekkil'in veziri Hakan oğlu Fetih ile komutanlardan Yahyâ oğlu Ubeydullah Mu'tezz'in yandaşı iseler de Vasıf ve Boğa ve öteki Türk komutanların hepsi Muntasır tarafındaydılar. Mütevekkil, artık Muntasır ile onları da yok etmek düşüncesine düşmüştü. Hatta Vasıf'ın mülklerini Hakan oğlu Fetih'e vermeyi kararlaştırıp buna dair yazılan yazıların mühürlenmek üzere olduğunu Vasıf, gizlice öğrenerek arkadaşlarıyla birlikte Muntasır ile Mütevekkil'in aleyhine birleşmişlerdi.

Mütevekkil, ikiyüzkırkyedi yılı Şevval ayının üçüncü salı günü Hakan oğlu Fetih ile söyleşip ertesi günü çarşamba günü Muntasır ile Vasıf ve Boğa ve benzeri Türk komutanların ansızın üzerlerine saldırarak işlerini bitirmek üzere karar vermişlerdi. Muntasır ise bir gün evvel Vasıf ve Boğa ve ötekiler ile Mütevekkil'i öldürmek üzere birleşip anlaşmışlardı. O çarşamba gecesi Mütevekkil çok nebiz içerek sarhoş olduğu halde Şerbetçi Küçük Boğa tarafından odasına sokulan cellâtlar, kılıçlarını çekerek Mütevekkil'i ve Hakan oğlu Fetih'i öldürdüler ve çıkıp Muntasır'ın yanına gittiler ve halifeliğini kutladılar.

Muntasır, hemen durumu Vâsık'a bildirdi. O da ileri gelen arkadaşlarıyla birlikte gelip Muntasır'a biat ettiler. Ertesi çarşamba günü komutanlar ve halkın ileri gelenleri toplandıkları sırada "Hakan oğlu Fetih, Mütevekkil'i öldürmüş, Muntasır da onu öldürmüş" diye ilân olundu. Bunun üzerine bütün halk, Muntasır'a biat ile döndüler.

O zaman Mütevekkil kırk yaşlarında idi. Halifelik süresi de ondört yıl, on ay, üç gündür.

Muntasır, böylece halifelik makamına gelince Alevilere güven geldi. Kerbelâ ziyaretine izin verdi. Fedek arazisini Hz. Hasan ve Hüseyin evlâdına geri verdi.

Mu'tezz ya da Müeyyed'den biri ileride Halife olursa babalarını öldürenlerden Öç almaya kalkışacakları açık olduğundan Türk komutanlar, onların veliahtlıktan çıkarılmaları emrinde ısrar ettiklerinden Muntasır, onları veliahtlıktan çekilmeye zorlayıp, onlar da kadıları ve komutanları şahit göstererek veliahtlıktan çekildiler.

İleri Gelenlerin Ölümü

İkiyüzotuzaltı senesinde Bağdad Mu'tezilesi imamlarından Hemedanlı Harb oğlu Câ'fer, ellidokuz yaşında öldü. Kelâm ilmini Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf'tan öğrenmişti.

Yine bu sene Abdullah b. Zübeyr oğlu Mus'ab oğlu Abdullah oğlu Mus'ab seksen yaşında öldü. Bilgin ve fakih bir adamdı. Fakat Hz. Ali'yi tutmazdı. Ünlü hadis bilgini Bekkâr'ın oğlunun dayısı idi. İkiyüzyedi senesinde Bekkâr oğlu Muhammed de öldü. Yine bu sene Raheveyh'in oğlu diye bilinen İshak Hanzali öldü. Faziletli bir imamdı. Mekke evleri hakkında İmam Şafii Hazretleriyle tartışması vardır. Allah rahmet eylesin.

İkiyüzkırkbir senesinde Hanbel oğlu İmam Ahmed Hazretleri de öldü. Kur'an'ın mahlûk olduğu konusunda ne kadar eza ve cefa çektiği hâlde sabır ve sebat eylediği yukarıda anlatılmıştı. İkiyüzkırkiki senesinde Afrika komutanı Ağleb oğlu Muhammed ölünce yerine oğlu Muhammed oğlu Ahmed komutan oldu. Başkadı ve Adliye Nazırı olan meşhur Eksem oğlu Yahyâ da bu sene öldü. İmam Şafii Hazretlerinin arkadaşlarından olup pek çok ilimlerde yüksek bir bilgindi. Me'mûn'u, Mut'a Nikâhını benimseyici fikrinden o caydırmıştı. Fakih ve faziletli bir kişiydi. Fakat mahbub dostlukla suçlandığından bazı şairler onu hicvetmişlerdi.

İkiyüzkırküç senesinde Esed Muhasibi oğlu Hâris (Allah rahmet etsin) öldü. Zühd ve takvasıyla bilinen bir kişiydi. Fakat Kelâm ilmi ile uğraşırdı. O zaman Kelâm ilmiyle uğraşanların çoğu ise Mu'tezile mezhebindeydi. Hadis bilgini olan Hanbeliler, kelâmcıları red ve inkâr yolunda taassub üzere bulunduklarından Ha-

risin cenaze namazı dört kişiyle kılınmıştır. Mütevekkil, ikiyüzkırk senesinde ünlü faziletli kişilerden Sekiyyet'in oğlunu öldürmüştü. İkiyüzkırkyedi senesinde de Türk komutanlar birleşip anlaşarak Mütevekkil'i öldürerek oğlu Muntasır'ı tahta geçirmişler ve işlerin görülmesini büsbütün kendi ellerine almışlar ve Muntasır ise onların birer birer nüfuzlarını kırmak sebeplerine teşebbüs etmekle onlar da onun işini bitirmek fikrine düşmüşlerse de Muntasır, çok zeki, akıllı, yiğit ve heybetli bir kişi olduğundan çaresini bulamıyorlardı. İkiyüzkırksekiz yılı Rebiülevvel ayının beşinde yirmibeş yaşında boğaz hastalığından öldü. Hastalık süresi üç gün olup o sırada bazı doktorlarca zehirlenmiş olduğu söylenir. Halifelik süresi altı ay, iki gündür.

Muntasır ölünce Enamiş, Büyük Boğa ve Küçük Boğa gibi devlet büyükleri olan Türk komutanlar, toplanarak yirmisekiz yaşında bulunan Mu'tasım oğlu Müstain'i tahta oturttular ve Mütevekkil'in oğulları Mu'tezz ve Müeyyed'i bir köşkte hapsettiler.

Enâmiş büyük vezir oldu. Şahek adlı ağa da Özel Hazine ve Harem Dairesi Nazırı oldu. Bu sırada Büyük Boğa ölünce yüklenmiş olduğu görevlerle Posta Nazırlığı oğlu Musa'ya ve Hilvan eyaleti de küçük Boğa'ya verildi. Horasan valisi Tahir oğlu Abdullah oğlu Tahir'in ölüm haberi gelince, Horasan valiliği usul gereği oğlu Muhammed'e verildi. Irak vilâyeti de Tahir oğlu Ubeydullah oğlu Muhammed'e verildi. O sırada Horasan'a bağlı olan Sicistan'da Tahiroğulları Devleti'ni yok edecek bir kuvvet hazırlanmakta idi. İkiyüzotuzyedi senesinde Nasr oğlu Salih adında biri **"İyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamak"** yolunda ayaklanarak dökmeci esnafından Leys-i Saffâr oğlu Yakup adlı kişiyi de kendisine başkomutan yapmıştı. O zaman Horasan valisi, Abdullah oğlu Tahir varıp Sicistan'ı kurtarmışsa da sonra Dirhem adında biri çıkarak yine Sicistan'ı ele geçirdi. Fakat askerin gemlerine hâkim olamadı. Yakup Saffâr ise tedbirli biri olduğundan halk ve asker onun başına toplanmış ve Dirhem de işten çekilmekle Yakup Saffâr, Sicistan'ı ele geçirdi. Tahir oğlu Muhammed'in boşluğundan yararlanarak kuvveti günden güne artmıştır. İkiyüzkırkdokuz senesinde büyük bir Rum ordusu, Malatya üzerinden İslâm sınırlarını aşmış ve sınır muhafızlarıyla savaşarak yenmiş ve pek çok zarar vermişti. Azerbaycan valisi Ermineli Yahyâ oğlu Ali yardıma koşup Rumlarla savaşırken öldü ve birçok askeri telef oldu. Bu bozgunların üzücü haberleri Bağdad'a erişince Türk komutanların baskısından küskün olan halk ayaklandı. Sonra Samarrâ'da da karışıklık çıktıysa da Enâmiş, Vasıf ve Boğa ile birlik olarak pek çok kimseleri öldürerek ayaklanmayı bastırdılar. Enâmiş ise zulmederek hazineyi istediği gibi tasarruf edip yalnız Özel Hazine Bakanı Şahek ile Valde Sultan tarafını kayırmakta olduğundan Türkler arasında karışıklık çıkıp halktan da birçok halk, onlara katılarak Enâmiş'i öldürüp evini yağmaladılar.

Sonra iş, Vasıf ile Küçük Boğa'nın elinde kaldı. Müstain'in işi, onların kendisine sundukları evrakı imzalamaktan ibaretti. Fakat Küçük Boğa'nın komutanlarından Bâgır Mütevekkil'in katillerinden olduğundan arazisi arttırılmış, bu yüzden de şımarmıştı. Türkler arasında nüfuz kazanarak efendisi olan Boğa'ya bile azılarını göstermeye başlamıştı. Boğa da onu sayar ve ondan sakınırdı. Müstain bir taraftan da onu okşamaya mecburdu. Kısaca işlerin görülmesi, bu üç kişinin elindeydi. İkiyüzelli senesinde Ali oğlu Zeyd torunlarından Yahyâ oğlu Ömer oğlu Yahyâ ortaya çıkarak halkı Hz. Muhammed soyundan Rıza'ya davet eyleyince Kûfe halkından bir topluluk ona biat ve Zeydiyye taifesi ve Vâsıt taraflarından birçok halk da biat etmekle topluluğu çoğaldı ve kuvvetlendi. Fakat Irak valisi Tahir oğlu Abdullah oğlu Muhammed onun üzerine epey asker gönderdi. Savaşta Yahyâ öldü ve askeri dağıldı. Abdullah oğlu Muhammed'in bu zaferine mükâfat olarak Müstain, ona Taberistan'daki sultanın arazisinden Deylem Boğazı yanında iki büyük parça arazi verdi.

Bu yerlerde ise halkın pek çok otlakları vardı. Abdullah oğlu Muhammed tarafından o yerleri yazıp idaresi için gönderilen Harun Nasrani oğlu Cabir, umumun menfaati için terk edilen otlaklara el attığından halk şikâyet etti. Horasan Valiliği tarafından Taberistan valisi olan Abdullah oğlu Tahir oğlu Abdullah oğlu Süleyman, Taberistan eyaletini kendi çiftliği gibi idareye başladı. Memurları her tarafta halka zulmettikleri için Taberistan halkı Dâi bi'l-Hakk denilen ve Hakk'a çağıran anlamına gelen ve o zaman Rey şehrinde bulunan Hz. Ali soyundan Zeyd oğlu Hasan'ı Taberistan'a çağırarak ona biat ettiler. Taberistan halkı zaten Deylemlilerle barış üzere bulunduklarından bütün Taberistan dağ halkı Zeyd oğlu Hasan'a biat etmekle birdenbire topluluğu çoğaldı. Hemen ileriye hareketle Âmil şehrini ele geçirdikten sonra Sâriye üzerine yürüdü. Taberistan valisi Abdullah oğlu Süleyman yük ve ağırlıklarını Sâriye'de bırakarak kaçınca Zeyd oğlu Hasan Sâriye'ye girdi. Taberistan'ı tamamen ele geçirdi ve gittikçe kuvvetlendi. İşte o sırada Türk komutanlardan Bağır, gemi azıya almış olduğundan Boğa ile Vasıf birleşerek bir yolunu bulup onu hapsettiler sonra da öldürdüler. Onu tutan Türkler, ayaklanınca Müstain; Şahek, Boğa ve Vasıf ile bir kayığa binerek Samarrâ'dan kaçarak ikiyüzellibir yılı Muharrem ayının beşinde Bağdad'a eriştiler. Ayaklananlar da Mütevekkil'in oğlu Mu'tezz'i hapisten çıkarıp ona biat eylediler.

Mu'tezz, o zaman ondokuz yaşındaydı. İşlerin başı ise Türk komutanların elinde olup onun adına istediklerini yapar oldular. Mu'tezz'in kardeşi Mütevekkil oğlu Ebû Ahmed Muvaffak ve Türk komutanlardan Gülbatekin büyük bir Türk ordusuyla Bağdad üzerine gönderildiler. Bu ordu, gidip Bağdad'ı kuşattı. Irak valisi Abdullah oğlu Muhammed ile aralarında çok savaşlar oldu. Pek çok adamlar

öldü. Valinin yanındaki Türkler savuşup kavimlerinin yanına gittiler. Daha önce Humus'ta çıkan isyanı bastırmak üzere oraya gönderilmiş olan Boğa oğlu Musa bu kere Müstain'in yanına gelmek istediğinde yanındaki askerin çoğu ona karşı gelip onunla vuruştular. Böylece Muvaffaksın kuvveti artmış oldu. Abdullah oğlu Muhammed, Boğa ve Vasıf araya girip bazı şartlarla barışa karar verildi. Müstain, kendini Halifelikten indirerek ikiyüzellikinci yılı Muharrem ayının dördünde Mu'tezz'in adına hutbe okudu ve halktan Mu'tezz için biat aldı. Mu'tezz Billâh, ikiyüzelliiki yılı Muharrem ayında tahta çıktıktan sonra kardeşi Mütevekkil oğlu Müeyyed'e işlerin düzeltilmesi için Azerbaycan valisi tarafından beş bin altın gönderilmiş olduğunu işitince veziri Ferhanşah oğlu İsa'yi gönderip o altınları aldırdı ve Müeyyed, gerçi Türkleri tahrik eylemiş ise de askeri sınıflar arasında birlik hâsıl olamamıştı.

Mu'tezz ise Müeyyed'i dövüp sıkıştırarak veliahtlıktan çekildiğine dair kendisinden el yazısıyla istifa mektubu aldı. Sonra Türklerin Müeyyed'e biat etmek istediklerini işitince durumu Boğa'ya açınca Boğa, **"Türklerin maksadı Müeyyed olmayıp onlar savaşta kendileriyle beraber bulunan Muvaffak'ı isterler"** demişti. Receb ayı sonlarında Mu'tezz, kadıları ve ileri gelenleri çağırarak Müeyyed'in cenazesini çıkarıp gösterdi. Yara beresi olmadığı görüldü. Fakat halkın zihinleri kanmadı. Kimi bir samur tulumu içine konulup boğulmuş, kimi de kar içinde dondurulmuş olmak gibi fikirlere saptılar. Mu'tezz, Müstain'i öldürttü. Kesik başı satranç oynarken huzuruna getirilince, **"Hele şu oyunu bitireyim de öyle"** deyip oyunu bitirdikten sonra kesik başa bakıp gömülmesine izin verdi. Muvaffak'ı Basra'ya sürdükten sonra Bağdad'a naklettirdi.

Türk komutanların istedikleri gibi hükmetmelerini çekemeyen Megaribe askeri, Samarrâ'da karışıklık çıkarttılar. Halktan ve öteki asker sınıflarından birçok halk da onlara katıldı. Karışıklık büyüdü. Güç hâl ile araları bulundu ve barış yapılarak durum düzeltildi.

İkiyüzelliüç senesinde asker, geçmiş maaşlarını isteyerek ayaklandılar. Vasıf, Küçük Boğa ve Uzun Sima onlara şiddetle cevap verdiler. Onlar da ayaklanarak Vasıf'ı öldürdüler. Boğa ile Sima kaçıp kurtuldular. Mu'tezz, hemen Vasıf'ın memurluklarını Boğa'ya verdi. Ona, istiklâl ve rütbesine bir işaret olmak üzere mücevher tac giydirdi. Yine bu sene Zaptiye Nazırı ve Irak Valisi olan Hüseyin oğlu Tabir oğlu Abdullah oğlu Muhammed ölüp yerine kardeşi Ubeydullah tayin edildi. Yine bu sene Sicistan hükümdarı Yakup Saffâr, Herat üzerine yürüyüp Horasan valisi Tahir oğlu Muhammed'in başkomutanı ile yapılan kanlı bir çarpışmada üstün gelerek Herat'ı ele geçirmekle kuvveti artarak artık Horasan valisi ondan korkar oldu. İkiyüzellidört senesinde Boğa, Vasıf oğlu Salih ile" birleşerek

Mu'tezz'in aleyhine kalkışmak istedilerse de, Türk komutanların büyüklerinden Bâbekyal onlara karşı gelerek kendisini tutanlarla birleşerek Boğa'yı öldürdüler. İmamiye'ce sıralanmış bulunan Oniki İmamın onuncusu olan Muhammed Cevad oğlu Ali Naki (r.a.) ikiyüzellidört senesinde öldü. Yerine oğlu Hasan Askeri geçti. İkiyüzellibeş senesinde de Mu'tezile imamlarından ünlü Câhiz öldü. Ölüm sebebi şudur: Pek çok kitapları olup hepsini duvar gibi etrafına istif edermiş. Pek zayıf ve ihtiyardı. Bir gün kitaplar birdenbire devrilip üzerine düşmekle kitaplar altında ezilip ölmüştür. Edebi bilgilerde eşi az bulunur, Kelâm ilmini de Nizam-ı Mu'tezili'den öğrenmişti. Allah affetsin. Taberistan'da Alevi bir İmamlık kurulmuştu. Sicistan Hükümdarı Saffâr, Herat'ı ele geçirmiş olduğundan Horasan eyaletinin dairesi daralmış ve Horasan valisi Tahir oğlu Muhammed'in nüfuzuna büyük zayıflık gelmiş ve nice bölge halkı vergi vermez olmuştu. Fâris eyaletinin geliri Halife hazinesine ait olup, Fâris valisi Şenbel oğlu Hüseyin oğlu Ali ise bunu göndermekte yavaş davranıyordu. Tahiroğullarının zayıf olmasından ve Saffâr'ın onlara üstün gelmesinden bahsederek Horasan vilayetine bağlı Kirman'ın ek olarak kendisine verilmesini istedi. Oysa Saffâr da bağlılığından dem vurup Kirman'ın Sicistan'a katılmasını rica ediyordu. Mu'tezz ise ikisinin de itaatlerinin gösterişten ibaret olduğunu iyi bildiğinden ikisini birbirine tutuşturmak üzere ikiyüzellibeş yılı içinde Kirman eyaletini ikisine de verdi. Hangisi yok olursa iki düşmandan biri eksik olur diye yan gelip seyre baktı.

Hüseyin oğlu Ali'nin adamı daha önce davranarak Kirman'ı ele geçirmişse de Saffâr, ordusuyla gelip Kirman'ı ele geçirdikten sonra Fâris üzerine yürüdü ve savaşla Şiraz'a girip Hüseyin oğlu Ali'yi esir ederek alıp Sicistan'a götürdü. Kirman kendisinde kaldı. Halife de memurları gönderip Fâris'i ele geçirtti. Saffâr, bu başarısını Mu'tezz'e sunduğu sırada birçok doğanlar ve misk göbekleri gibi tuhaf hediyeler sunmuştu. Mu'tezz ise paraya muhtaçtı. Samarrâ'daki askerin açlıktan nefesleri kokuyordu. Hatta Kölemenler, bu sırada Mu'tezz'e gelip maaş istediler. Hazinenin darlığı meydanda olduğundan elli bin altına razı oldular. Mu'tezz anası Kabiha'dan yardım isteyince, o da "Bende bir şey yoktur diye cevap verdi.

Kabiha, çok güzel bir câriye idi. Mütevekkil, onu pek çok severdi. Zıddıyla isimlendirmek için ona Kabiha adını takmıştı. Devletin düzensizliği yüzünden hazinede bir akçe yokken Kabiha'da milyonlarca para ve mücevher vardı. Fakat çok cimri olduğundan oğluna öyle dâr bir zamanda elli bin altın vermedi. Kölemenler, Mu'tezz'den ve anasından ümit kesince, ikiyüzellibeş yılı Receb ayının sonlarında Mu'tezz'i alaşağı etmek üzere Megaribe ve Feragme askerleriyle birleştiler. Başları olan Vasıf oğlu Salih ile Ebû Nasr diye bilinen Boğa oğlu Muhammed ve Bâbekyal ile birlikte saraya gittiler. Mu'tezz'i tutup hapsederek üç gün aç ve susuz bıraktılar.

Bağdad'da tutuklu bulunan Vâsik oğlu Muhammed'i getirerek Şaban ayının girmesine bir gün kala Mu'tezz'i hapisten getirip kadı ve şahitler önünde Halifelikten çıkarıp Vâsik'in oğluna biat ettirdikten sonra kendileri de biat ettiler ve onu Mühtedi Billâh diye adlandırdılar. Mu'tezz'i yine hapsettiler. Halifelik süresi o zaman dörtbuçuk seneye ulaşmıştı. Beş gün sonra Mu'tezz'i hamama götürdüler. Yıkadıktan sonra su istedi, vermediler. Hararetten bayıldı. Hemen hamamdan çıkarıp karlı su içirdiler. Hemen düşüp öldü, işkenceden kurtuldu. Mu'tezz'in tutulup hapsedildiği sırada anası Kabiha, sarayda gizli olan bir yeraltı odasından kaçarak saklanmıştı. Fakat bir tarafa savuşup da kurtuluş çaresi bulamadığından Ramazan ayında meydana çıktı. O zaman iş eri ve zorbalar başı olan Vasıf oğlu Salih'e bir milyon altın ile üç sepet verdi ki, biri benzeri görülmedik zümrüt ve diğeri çok büyük inciler ve öteki az bulunur kırmızı yakut ve başka mücevherler ile doluydu. Bunlara iki milyon altın kıymet biçilmişti. Bu kadar para ve mücevher, Salih'in önüne getirilince, "Şu yüzü kara olası Kabih'in elinde bu kadar mal varken elli bin altın vermeyip de oğlunu felâkete uğrattı" demiş ve bu malları alarak Kabiha'yı Mekke'ye sürmüştür. Fakat o da bunca malın üstüne yatmış ve bir miktarını olsun askere vermeyerek kendisini ölüm çukuruna atmıştır.

Büyük Boğa'nın oğlu Musa Hemedan tarafında çıkan Haricileri sindirmek için görev yeri olan Rey tarafına gitmişti. Kölemenlerden Müflih ki onun öncü birliklerine memurdu. Hemedan dışında yapılan şiddetli bir çarpışmada Haricilere üstün gelmişti. Sonra Taberistan'da da epey zafer kazanmışken Mu'tezz'in indiriliş ve öldürülüşü ve Vasıf oğlu Salih'in zorbalığı Boğa oğlu Musa'nın kulağına gidince Müflih'i askeriyle beraber yanına çağırdı. Vasıf oğlu Salih'i yargılamak ve Mu'tezz'in kanını ve anasının mallarını almak üzere ordusuyla Rey'den çıktı. İkiyüzellialtı yılı Muharrem ayında Samarrâ'ya gelince Vasıf oğlu Salih korkup saklandı.

Bunun üzerine Mühtedi, aralarını bulmak için öğüt verince Kölemenler, Mühtedi'yi **"Salih'in yerini biliyor da saklıyor"** diye suçlayarak aleyhine harekete geçtiler. Boğa oğlu Musa'nın evine toplanıp Mühtediyi Halifelikten indirmek üzere birleştilerse de Bâbekyâl, kalkıp **"Siz Mütevekkil'in oğlunu öldürdünüz ki içi dışı güzel bir adamdı. Bu Halife ise oruç tutar, nebiz içmez bir müslümandır. Suçu olmadığı hâlde onu da öldürürseniz ben Horasan'a giderim ve kötülüklerinizi anlatarak sizi orada böyle tanıtırım"** deyince ayaklananlara durgunluk geldi. Hemen Musa'nın adamları Salih'in aranmasına özen gösterdiler. Onu bir evde bulup öldürerek kavga basılıp patırtı bitti. Mühtedi, dindar ve sofu bir adamdı. Hilâfet merkezinde oyun ve eğlence âletlerini kaldırmıştı. Yaşayışında Ömer b. Abdülaziz'i taklit ederdi. Fakat ne yapsın ki asker maaş ve tayinâtını ondan ister,

hazinede ise bir kuruş yok, su yolları bozuk. Gelirin çoğu nüfuz sahipleri ve zorbaların sandıklarına akıp gidiyordu.

Oysa önce Musul tarafında çıkan Müşavir adlı Harici, geçen ikiyüzellibeş senesinde Musul'u ele geçirmişti. Bu sene Irak'ın çok yerlerine girip, devlet gelirinin, gönderilmesine engel olmakla askerin idaresi bütün bütün zorlaştığından Boğa oğlu Musa, Bâbekyâl ve öteki komutanlar ile birlikte Müşavir üzerine gittiler. Samarrâ'daki asker ise Receb ayı başlarında tayınlarını istemek için ayaklandılar. Mühtedi, hemen kardeşi Ebu'l-Kasım ile Kığlığ gibi bazı Türk komutanları gönderdi. Onlar da ayaklananları "Biraz sabrediniz" yollu sözlerle susturdukları sırada onlara "Sizin maaş ve tayinâtınız Boğa oğlu Musa ile Boğa oğlu Muhammed'dedir" denilmiş olduğu Boğa oğlu Muhammed'in kulağına gidince kaçmak niyetinde iken Mühtedi, onu kandırarak tutup hapsetmiştir. Onbeşbin altınını da aldıktan sonra öldürdü. Bununla beraber Mühtedi, Boğa oğlu Musa'yı başkomutanlık görevinden alarak Samarrâ'ya çağırdı. Orduyu Bâbekyâl'e bırakmasını yazdı. Bâbekyâl'e de orduyu teslim almasını ve Boğa oğlu Musa'yı ve Müflih'i öldürerek kendisinin bütün Türkler üzerine komutan olmasını bildirir biçimde emir gönderdi. Bâbekyâl ise Mühtedi'nin tedbiri hep Kölemenlere dair olup sonra nöbet kendisine geleceği düşüncesiyle bu yazılı emri Musa'ya göstermiş ve **"Ne dersin?"** diye sormuş. Musa da **"Benim görüşüm budur ki, sen, Samarrâ'ya gidip Mühtedi'ye bağlılığını bildirerek onu kandırdıktan sonra öldürmek çaresine bakmalısın"** deyip Hankin'e gelmişti. Bâbekyâl da Samarrâ'ya gelip Mühtedi'yi kandırmak niyetiyle huzuruna çıktı. Mühtedi ise onu hemen tutuklattırdı. Bunun üzerine Boğa oğlu Muhammed'in adamları, **"Bizim komutanımızı niçin öldürdün?"** ve Bâbekyâl'in adamları "Bizim komutanımızı niçin hapsettin?" diyerek Mühtedi aleyhine ayaklandılar. Boğa oğlu Musa tarafını tutan Kölemenler de onlarla birleşerek ayaklandılar. Mühtedi de Megaribe ve Ferağına askerleriyle Vasıf oğlu Salih'in bin kadar Türkünü yanına alarak onları düzene sokup savunmaya hazırlandı. Sağ kola Mesrur Belhi'yi, sol kola Yargüç'ü görevlendirdi. Kendisi ortada durup Esartekin ve Tabaygo ve diğer komutanlar da onunla beraber idi. Mühtedi, isyancıları tehdit için cellâtlara emretti. Onlar da Bâbekyâl'i öldürdüler. Kesik başını meydana attılar. Âsiler ise hiddetlenerek Mühtedi üzerine şiddetle saldırdılar. İki taraftan pek çok adamlar öldü. Mühtedi, çok yiğitlik gösterdi. Fakat sağ ve solundaki Kölemenler, kendi cinslerine meyletmekle merkezde olan asker de bozuldu. Mühtedi yalnız kaldı ve kaçmaya mecbur oldu. Fakat tutulup bir evde hapsedildi.

İkiyüzellialtı yılı Receb ayının onbeşinde zorbalar, Mütevekkil oğlu Ahmed'i hapisten çıkarıp ona biat ettiler ve onu Mu'temed Alâllah diye adlandırdılar. Hemen Boğa oğlu Musa da Hankin'den gelip biat edince biat işi bitti.

Zorbalar, Mühtedi'nin hayâlarını sıkıp öldürdüler. Receb ayının onsekizinde cenazesini meydana çıkarıp halka gösterdiler. Cesedinde yara izi olmadığına birçoklarını şahit tuttular. Sanki eceliyle ölmüş olduğuna halkı inandırdılar.

Mühtedi'nin halifelik süresi onbir aydır.

Mu'temed ve Mu'tezid'in Halifelikleri

Devlet işlerinin görülmesi, hep Türk komutanlar ellerinde olmakla her biri bir memleketi vergiye bağlayarak memurlarıyla vekâleten idare ediyorlar ve gelirini tamamen alıyorlardı. Mısır eyaleti, Bâbekyâl'in yeri olup, Mısır'daki Şeyhü'l-Beled ise o sırada başına buyruktu.

Bâbekyâl, ikiyüzellidört senesinde Türk komutanlardan Tolun oğlu Ahmed'i Mısır'a memur olarak görevlendirmişti. O da gidip Mısır'ı inzibat altına almıştı. İkiyüzellibeş senesinde Mısır'da bir Alevi çıkarak "Tabataba oğlu İbrahim oğlu Abdullah oğlu Muhammed oğlu Ahmed'im" diyerek halifelik davasına kalkışınca Tolun oğlu, onun üzerine asker yollayarak topluluğunu dağıttı. Kendisini de öldürerek kesik başını Samarrâ'ya göndermişti. Mutemed'in tahta geçişinde Mısır eyaleti Yargüç'ün eline geçti. O da Tolun oğlu ile aralarındaki eski hukuka dayanarak ikiyüzellialtı senesinde bütün Mısır eyaletinin idaresini Tolun oğluna verdi. Tolun oğlu ise güvenilir ve güçlü bir adam olduğundan bütün Mısır'ı tam bir inzibat altına aldı ve güzelce idareyi başardı.

O sırada Zeyd Alevi oğlu Ali baş kaldırdı. Kûfe'yi ele geçirdiği gibi Sofi oğlu diye bilinen bir Alevi de Mısır'da halifelik davasına kalkışarak Esna'yı ele geçirmişti. Halife tarafından çok asker gönderilerek Zeyd oğlu Ali'nin topluluğu dağıtıldı. Kûfe kurtarıldığı gibi Tolun oğlu da süratle asker göndererek Sofi oğlunu el-Vahat'a kaçırdı, işte bu olay da devlet adamları katında onun değerini artırdı. Yine o sırada Yakup Saffâr, Belh ve Kabil'i ve Taberistan hükümdarı Zeyd Alevi oğlu Hasan da Cürcan'ı ele geçirdiler. Tolun oğlu Ahmed'in ise günden güne şan ve şöhreti yükselmekteydi.

Kısaca Abbasi Devleti'nde düzen ve asayiş kalmayıp durmadan yer yer baş kaldıranlar ve Hariciler ortaya çıkmakta idiler. Fakat Zencilerin zulüm ve tecavüzleri hepsini bastırmıştı.

Sahibü'z-Zenc'in İsyanı

İkiyüzellibeş tarihinde Abdülkays kabilesinden bir serseri, Basra taraflarında başkaldırarak az zamanda başına büyük bir topluluk topladı. O yörede çok sayıda bulunan zenci kölelere hürriyet ve memurluk vaad ederek, onlara efendilerini tutturup hapsettirdi. Hepsini kendisine bağladı. Bu yüzden kendisine Sahibü'z-Zenc denildi.

Mu'tasım zamanından beri Irak'ta çıkan Alevi propagandacılarının çoğu Zeydiyye'den oldukları için bu Sahibü'z-Zenc de önce İmam Zeyd'in evlâdından olduğu iddiasıyla ortaya çıktığından o yörede bulunan serseriler, hep ona uydular. Gittikçe topluluğu çoğaldı.

Tuttuğu yol ise asla Ehl-i Beyt'in hâl ve şanına yakışmıyordu. Çünkü söz ve hareketlerine bakılacak olursa Haricilerden Ezarika görüşünde olduğu anlaşılıyordu.

Minbere çıkınca Hz. Osman, Ali, Muaviye, Talha, Zübeyr ve Hz. Âişe (r.anha) Hazretlerine söverdi. Sünnilerin mal ve canlarını helâl sayarak kadın ve çocuklarını esir eder idi. Bir zenci yanında beş on kadar Hâşimoğulları kızlarının tutsak olarak kullanıldıkları görülürdü.

İkiyüzellialtı senesinde Sahibü'z-Zenc Atile şehrine saldırarak karşısına çıkan dörtbin askeri bozguna uğratarak Übülle'yi harap etti. Abbâdan şehrine girip, bir taraftan da Kadisiye'yi yağmaladı. Şattü'l-Arap'taki gemileri ele geçirerek bir nehir donanmasına sahip oldu ve üzerine gönderilen Basra askerine üstün geldi ve Basra halkı korku ve telaşa düşerek çoğu etrafa dağıldı. Halife Mu'temed, âciz ve hayrette kaldı. Hemen kardeşi Ebû Ahmed'e Yemen, Mekke ve Medine, yolunu, Kûfe'yi ve sonra bunlara ek olarak Basra, Ehvaz, Fâris, Sudan Irak ve Bağdad'ı da verdi. Sahibü'z-Zenc ise o sırada Halife askerine üstün gelerek Basra'ya girdi ve harap etti. İkiyüzellisekiz senesinde Ebû Ahmed, ordu ile Sahibü'z-Zenc üzerine yürüdüyse de ilk çarpışmada askeri dağıldı. Ebû Ahmed, bozgun askeri toplamak üzere Übülle'ye çekildi. Fakat diğer tarafta onun bir askeri birliği, zencileri yenerek başbuğlarını tutsak etti. Samarrâ'ya gönderince açıktan işkence ile öldürülerek bir derece gönüller rahatladı.

Sonra Ebû Ahmed, zenciler üzerine yürüdü, onları yendi ve pek çoğunu yaraladı ve öldürdü ise de ordusunda hastalık çıktığından Vâsıt'a çekildi. Oradan da Samarrâ'ya geldi.

Tahiroğulları Hükümetinin Yıkılışı ve Samanoğullarının Ortaya Çıkışı

İkiyüzellidokuz senesinde Yakup Saffâr Horasan Valisi Tahir oğlu Muhammed'in kaldığı Nişabur şehrini ele geçirerek Tahir oğlu Muhammed'i tuttu ve çoluk çocuğu ve yakınları ile beraber Sicistan'a gönderdi. Bütün Horasan eyaletine yayıldı. Nice yıllardan beri doğu taraflarında bağımsız; olarak hüküm süren Tahiroğulları hükümeti böylece yıkıldı.

İkiyüzaltmış senesinde Yakup Saffâr, Taberistan'a da tecavüz etti. Zeyd Alevi oğlu Hasan, ona karşılık verip savunmaya geçtiyse de savaşta bozguna uğrayarak

Deylem dağlarına sığındı. Saffâr da arkasından gitti. Fakat Deylem dağları çok sarp olduğundan kırkbin asker kaybolduğu gibi nice bin hayvan ve sayısız mühimmat ve başka eşyalar ziyan edilerek geri dönmek zorunda kaldı. Rey'e gelip durumu halifelik makamına bildirdi. İkiyüzaltmışbir senesinde zenciler, Ehvaz'ı yaktılar. Halktan kimini öldürdüler kimini de tutsak ettiler. Saffâr da gelip Fâris eyaletini ele geçirdi. Fâris'in geliri ise Halife hazinesine ait olduğundan, bu yüzden de Hazine darlığı arttı. Saffâr'a rakip olacak Saman soyu da bu yıl ortaya çıktı. Saman meşhur Behram Çupin soyundandı. Oğulları Maveraünnehir beylerinden idiler. Me'mûn, Horasan'da iken onları getirtmiş ve tarafına çekerek Maveraünnehir'de görevler vermişti. Sonra Tahiroğulları da onları memurluklarında bıraktılar. Bu kere Halifelik makamından Saman oğlu Esed oğlu Ahmed oğlu Nasr, Maveraünnehir valisi yapıldı. O da Saffâr'a karşı Mâverâünnehir'in korunmasına girişti.

Saffâr ile Muvaffak'ın Savaşı

Yine ikiyüzaltmışbir senesinde Halife Mu'temed, kardeşi Ebû Ahmed'i veliaht edip Muvaffak diye adlandırarak bütün doğu taraflarını ona verdi. Zencilerle yapılacak olan savaşı da ona bıraktı. O da zencilerle çarpışmak için Zilhicce ayında Basra'ya gitmeye hazırlanmışken Saffâr'ın tecavüzünden dolayı zencilere yapacağı seferi erteleyerek Bağdad'da durmak zorunda kaldı. Bu sırada Saffâr'ın ordusuyla Fâris'ten Ehvaz'a doğru yürümesi telaş ve endişe uyandırdı. Kendisine bütün doğu yöresi valiliği ile Zaptiye Bakanlığının verildiği duyuruldu. Ferman, özel bir görevli ile kendisine ulaştırıldı ve dönmesi bildirilmişse de Halifelik merkezine varmadıkça dönmeyeceğini cevap olarak bildirmişti. Bu yüzden ona karşı savaş hazırlığına başlandı. Saffâr, ikiyüzaltmışiki yılı Cemaziyelahir ayında Vâsıt'a geldi. Ordan yukarı doğru yürüdüğü anlaşılınca veliaht olan Ebû Ahmed Muvaffak, hemen ordu ile ona karşı gitti. Receb ayı ortalarında iki taraf karşılaşınca önce Saffâr yendiyse de adamları Halife ile savaşı uygun bulmadıklarından Saffâr'ın üzerine saldırdıklarında Saffâr, kendisinin özel askeriyle dayanarak onları püskürtmüşse de artık yerinde duramayıp savaş yerinden ayrılarak dönmek zorunda kaldığından Halife askeri, onun ordugâhını yağmaladı. Pek çok hayvan ve eşyayı ganimet olarak aldılar. Saffâr'ın hapsinde bulunan eski Horasan valisi Tahir oğlu Muhammed, bu kargaşalıkta kurtulup Muvaffak'ın yanına geldi. O da ona hil'at yani bir çeşit kaftan giydirdi. Bağdad'ın Zaptiye Bakanlığı'nı ona verince Tahir oğlu Bağdad'a gitti.

Saffâr öylece bozguna uğrayarak Huzistan'a gitti. Muvaffak da onu takip için Vâsıt'a gitmek üzere iken hastalanınca Bağdad'a döndü. Zenciler, bu olayları fırsat bilerek etrafa sarkıntılık ederek epey zarar verdilerse de Ehvaz'da büyük bir bozguna uğradılar. İkiyüzaltmışüç senesinde Saffâr'ın askerleri gelip Ehvaz'a girdiler.

Tolun Oğlu Ahmed'in Şam'ı Ele Geçirmesi

O sırada Mısır valisi Tolun oğlu Ahmed ile Ebû Ahmed Muvaffak'ın araları bozuk olduğundan Muvaffak, ona yazılı tehdit gönderdi. Tolun oğlu da ona ağır cevaplar verdi. Muvaffak hemen büyük bir orduyla Boğa oğlu Musa'yı Mısır üzerine gönderdi. Tolun oğlu, ondan haberli olunca savaşa hazırlanarak gerekli yerlere tahkimat yaptırdı. Boğa oğlunun yanında ise öyle büyük bir ordunun idaresine yeter mal olmadığından hazırlığını bitirmek için on ay kadar Rakka'da kaldı.

Asker maaş istemeye kalkışınca orduda karışıklık çıktığından Boğa oğlu, dönüp Irak'a gitti. Oysa ikiyüzaltmışdört senesinde Suriye valisi Emacur ölünce Tolun oğlu Ahmed çok sayıda askerle Mısır'dan çıkıp Şam'a geldi. Halifenin Şam kıtasını kendisine vermiş olduğundan söz ederek sancak beylerine memurluklarında kalacaklarına dair buyrultular gönderdi. Onlar da itaat etti. Tolun oğlu Ahmed, Şam'a ve oradan Humus, Hama ve Halep'e gelip memurlarını yerli yerinde bıraktı. Fakat Antakya ve Tarsus valisi Uzun Sima itaat etmediğinden Tolun oğlu, gidip onu kuşatıp sıkıştırarak yürüyüş ile Antakya'ya girdi. Sima, son nefesine kadar direndi ise de sonunda öldürüldü. Tolun oğlu, bütün Şam beldelerini ele geçirdikten sonra Tarsus'a geldi. Orada kalıp Rum diyarına gaza ile uğraşmak arzusunda bulundu ise de yanındaki çok sayıdaki askeri Tarsus besleyemedi. Halkı pahalılıktan şikâyet edince o da Şam'a döndü. Böylece hükmettiği yerleri genişleterek bütün Mısır ülkesi, Şam ve Halep'te hükmü geçer güçlü bir hükümdar oldu. Her ne kadar veliaht olan Ebû Ahmed Muvaffak'ın ona düşmanlığı varsa da, o da kendi kuvvetine ve Halife Mu'temed'in kendine eğilimli olmasına güveniyordu. Fakat Mu'temed, daima eğlence ve zevk ü sefa ile vakit geçirirdi. Devlet işleri ve halkın problemleriyle uğraşmazdı. Muvaffak ise çalışkan, gayretli, tedbirli ve görüş sahibi bir kişi olduğundan asker ve halk ona eğilimli idi. Muvaffak'ın kuvvetli bir düşmanı olan Leys-i Saffâr oğlu Yakup, ikiyüzaltmışbeş senesinde öldü. Yerine geçen kardeşi Leys oğlu Amr Halifeye itaatini sunmakla Muvaffak da Horasan, Isfahan, Sicistan, Sind ve Kirman eyaletlerini ve Bağdad'ın Zaptiye Bakanlığı'nı ona vererek hıl'atini gönderdi. O da kardeşi merhum Yakub'un ocağına incir dikmiş olduğu Tahiroğullarından Tahir oğlu Abdullah oğlu Ubeydullah'ı Bağdad Zaptiye Bakanı yaptı. Muvaffak ve Amr da Ubeydullah'a hil'at giydirdiler. Abbasiye Devleti, o zaman nasıl karışık bir duruma düşmüştü ki, bütün doğu yöresi veliaht olan Muvaffak'a bırakılmış olduğu hâlde, bu ülkeleri Leys oğlu Amr'a vermiş, bu ülkeler ise fiilen onlarda hüküm süren Saffâr'dan kardeşi Amr'a miras kalmıştı. Ona paye olmak üzere verilen Zaptiye Bakanlığı'nda ise kendisi bizzat idare etmediği hâlde sanki tarafından vekâletle yürütmek üzere Ubeydullah'a verilmiş, Halife de karşıdan seyirci kalmıştı, işte bunların hepsi itibari işler olup arada hakikatin kaybolduğu anlaşılıyordu.

Her ne ise Yakub'un ölümüyle Muvaffak'ın doğuda bir derece meseleleri hafiflemiş olduğundan, ağır bir kuvvetle Tolun oğlunun üzerine yüklenebilirdi. Fakat zenciler meselesi her şeyi unutturmuştu.

Sahibü'z-Zenc ile Muvaffak'ın Savaşları

Sahibü'z-Zenc'in askeri ikiyüzaltmışdört senesinde Vâsıt'ı yaktı. Bir çoklarını öldürerek Bağdad yöresini titrettiler. Altmışbeş senesinde Numaniyye'ye girerek halkından kimini öldürdüler ve kimini esir ettiklerinden o yöre halkı, yurtlarını terk ederek Bağdad'a göçüp oraya sığındılar, ikiyüzaltmışaltı senesinde komutan ve diğer subaylar, meydanı boş bulup çeşitli zulümler yapıp çevreye saldırdıklarından doğrudan doğruya Halife'nin hükmü altında bulunan halk, pek çok ıstırap içinde kaldılar. Çünkü Halife Mu'temed boş şeylerle, Muvaffak da zenci meselesiyle uğraştıklarından meydanda zâlimlerin zulmüne engel olacak kimse yoktu. Zencilerin Vâsıt'ı yakmaları ve daha berilere tecavüzleri üzerine Muvaffak, onları yok etmek için gereken hazırlığa başladı. Altmışaltı senesinde oğlu Ebü'l-Abbas'ı askerle zenciler üzerine yolladı. Ebü'l-Abbas, Halife Mu'temed'den sonra Mu'tezid unvanıyla Halife olan kişidir ki, bu kere onbin asker ve mükemmel bir nehir donanması ile zenciler üzerine gitti. Zencilerle karadan ve denizden çok şiddetli savaşlar yaptı, yendi ve zafer kazandı. Babası Muvaffak da ikiyüzaltmışyedi yılı başlarında ona erişti ve onunla beraber savaşa girişti. Zencilerin gereği gibi üstesinden geldi. Menia kalesini ve Mensure şehrini aldı. Vâsıt ve Kûfe kadın ve çocuklarından zenciler elinde bulunan onbinden fazla esirler kurtarıldı. Mensure'de pek çok zahire bulunup esirlere ve askere dağıtıldı. Sonra Ebû Ahmed Muvaffak, Sahibü'z-Zenc'in karargâhı olan ve Dicle nehri üzerinde bulunan Muhtare adındaki müstahkem şehri sardı, ikiyüzaltmışsekiz yılı içinde Sahibü'z-Zenc'in değerli komutanlarından bazıları eman isteyerek çıkıp Muvaffak tarafından ikram ve iltifatlara kavuştular. Ara sıra dışarı çıkarak şiddetli hücumlar yapan Behbûd adlı en değerli komutanı öldürüldü ve oğlu Sahibü'z-Zenc oğlu Enkilay yaralandı. Karadan ve nehirden pek şiddetli ve kanlı savaşlar oldu. Muvaffak, kale duvarına kadar vardı, duvardelenlere gedikler açtırdı. Sahibü'z-Zenc de kuvvetle savunuyordu. İkiyüzaltmışdokuz yılı ortalarında Muvaffak'ın göğsüne bir ok saplandı. Üç ay kadar yaralı olarak yattı. Sonra kalkıp yine işine devam etti ve Muhtare şehrine neft ateşleri yağdırmakla nice evler ve köşkler ile beraber Sahibü'z-Zenc'in sarayı ve hükümet daireleri de yandı ve Sahibü'z-Zenc çıkabildiyse de, çoluk çocuğu esir oldu ve Muhtare şehri alındı.

Mu'temed'in Şam'a Gitmesi ve Geri Döndürülmesi

Ebû Ahmed Muvaffak, zencilere üstün gelerek nüfuzu çoğaldı. Devlet işleri tamamen onun eline geçti. Halife Mu'temed, zaten ondan ürkerken, ikiyüzaltmışdokuz senesinde bütün bütün vehim ve vesveseye düştü ve Mısır valisi Tolun oğlu Ahmed ile gizlice mektuplaşmaya girişti. Aralarında verdikleri karar üzere Tolun oğlu, Şam'a geldi. Mu'temed de Samarrâ'dan çıkıp gezinti yapıyormuşçasına Şam'a gitti. Muvaffak bunu öğrenince onu geri göndermesi için Musul valisi Kendac oğlu Ishak'a yazılı-emir gönderdi. O da Nusaybin'den binip Musul ile Hadise arasında Mu'temed'e ulaştı. "Ey Mü'minlerin Emiri! Kardeşin düşman karşısında savaşla uğraşmaktadır. Sen taht şehrinden ayrılıyorsun. O bu durumu öğrenince savaştan cayar. Dedelerinden miras kalan ülkeler de düşman eline düşer" dedi. Mu'temed'in yanındaki komutanları ve yakınlarını tuttuktan sonra Mu'temed'i Samarrâ'ya götürdü. Muvaffak'ın kâtibi Mu'temed'i karşıladı ve Halifelik sarayına uğratmayıp bir konağa kondurdu ve kapısına asker koyup başkalarıyla görüşmesini yasakladı. Mu'temed, böylece işlerden el çektirilip artık işlerin görülmesinde asla rolü kalmadı. Ondan sonra Vâsıt'a nakledilerek orada oturtuldu.

İmam Süyûtî'nin anlattığı gibi, zorla işten el çektirilen ilk Halife, Mu'temed'dir. Gerçekten bir zamandan beri işlerin görülmesi Türk komutanlar elinde bulunmuşsa da yine halifeler, halk ile görüşüyor ve ne yapılacaksa ona yaptırılır ve hiç olmazsa görünüşte halifeliği" şan ve şerefi korunurdu. Mu'temed ise halkla görüşmekten bile yasaklanmıştı. Yine de fermanlar onun adına yazılır ve vergiler onun adına toplanırdı. Fakat işlerin görülmesi hep kardeşi Muvaffak'ın elindeydi. O ne dilerse Mu'temed o şekilde emir vermeye mecburdu.

Durum Tolun oğlunca haber alınınca ileri gelenleri, kadıları ve fakihleri topladı. **"Muvaffak, Mü'minlerin Emirine baş kaldırdığı için onu veliahtlıktan indiriniz"** deyince orada bulunanlar bu emre uydularsa da, kadı Kuteybe oğlu Bekkâr muhalefet ederek Tolun oğluna, **"Sen önce bize Muvaffak'ın veliahtlığına dair bir ferman okumuştun. Şimdi de veliahtlıktan alınması hakkında bir ferman getir" deyince Tolun oğlu "Mu'temed, şimdi hapis ve zor altındadır"** deyince, Bekkâr "Ben bilmiyorum" deyince Tolun oğlu, kızarak, **"Şu bunak herifi alın"** diyerek Bekkâr'ı hapsederek malına el koydu ve hutbe ve paralardan Muvaffak'ın adını kaldırdı. Onun üzerine Muvaffak'ın emriyle her tarafa yazılan yüksek emirler gereğince, minberler üzerinde Tolun oğluna lanet olundu.

Tolun oğlunun kölesi ve onun tarafından Humus, Halep ve Rakka valisi olan Lü'lü de efendisine baş kaldırarak bazı şartlarla Muvaffak'a uymak üzere onunla yazışmaya girişti. O da ileri sürülen şartları kabul etmişti.

Sahibü'z-Zenc'in Öldürülmesi

Muvaffak, Sahibü'z-Zenc'in karargâhı olan Muhtare şehrini ele geçirdiyse de, Sahibü'z-Zenc, ihtiyaç olursa sığınmak üzere tahkim ettiği yerlere çekilerek kuvvetle savunmakta olduğundan, Muvaffak da o habisin şerrini ve zararını kökten gidermek üzere kuvvetli hazırlıklarla uğraşırken Tolun oğlunun kölesi ve onun tarafından Humus, Halep ve Rakka valisi olan Lü'lü, efendisine gücenerek bazı şartlarla Muvaffak'a bağlandığından büyük ve mükemmel bir ordu ile Rakka'dan çıkarak ikiyüzyetmiş yılı Muharrem ayının başlarında Muvaffak'ın yanına gitti. Muvaffak, ona ve emrindeki komutanlara çok saygı gösterdi. Böylece kuvveti arttı ve karadan ve nehirden zenciler üzerine hücum etti. Safer ayında çok kanlı savaşlar oldu. Lü'lü ile yoldaşlarının çok yiğitlikleri ve ustalıkları görüldü. Sonunda bir gün Sahibü'z-Zenc denilen habisin öldürüldüğü sevinçli haberi yayıldı. Acaba doğru mu denilirken Lü'lü askerinden bir köle atını teperek süratle gelip Sahibü'z-Zenc'in başını Muvaffak'a sundu. Herkes sevinçten şükür secdesine vardı. Sahibü'z-Zenc'in askerinden pek çoğu kılıçtan geçirildi. Kılıç artıkları da eman isteyerek teslim olup ondörtbuçuk seneden beri uzayan zenci meselesi son buldu ve bütün halk Muvaffak'ın övücüsü ve duacısı oldu. Zencilerin şerrinden Bağdad'a sığınmış olan köylerin halkı da yerlerine gidip yerleştiler.

Karamita'nın Ortaya Çıkışı

Zencilerin Basra tarafını işgal ettikleri sırada Kûfe taraflarında da Kırmıt adında bir dinsiz: ortaya çıkıp çöl Araplarından aklı ve dini olmayan nice kişileri sapıtarak sapık mezhebine sokmakta olduğu halde gidip Sahibü'z-Zenc ile görüşmüş ve kendisine bağlı olan yüzbin kişi ile zenciler birleşirse büyük kuvvet doğacağını söylemişse de, Sahibü'z-Zenc Haricilerin azgınlarından idi. Kırmıt ise ruhların birinden diğerine geçtiğine inanarak Allah'ı inkâr derecesine varan azgın Şialardan olmakla aralarında fikri uyuşma olamadığından Kırmıt, yine Kûfe tarafına dönerek kendi sapık mezhebini yaymakla uğraştı. Çöl Araplarından ve aşağı kimselerden birçokları ona uymuştur ki bunlara Karamita denilir. Bu kere, zenci meselesi ortadan kaldırılmışsa da, yedi-sekiz sene sonra zencilerden kat kat daha alçak olan Karamita topluluğu, Kûfe tarafında baş göstermeye başlamıştır. Dünyanın durumu böyledir. Belâların biri batar, biri çıkar ve çok kere sonraki evvelkini unutturur, ya da ona rahmet okutturur.

Mu'temed'in Durumu

Muvaffak, zencilerin zararlarını gidermek işinde başarı kazanarak şanı ve değeri bir kat daha arttı. Fakat Halife'nin işlerden eli uzak tutularak Vâsıt'ta tutuklu

bulunması dedikoduya sebep olduğundan Mu'temed, bu sene Şaban ayında Samarrâ'ya döndürüldü ve Bağdad'a gelince güya Halife Mu'temed, elinden yetkileri alınmamış gibi önünde askerle Zaptiye Bakanı Tabir oğlu Muhammed, kısa mızrak elinde olduğu halde yürüdü. Bu ise halka bir gösterişti. Mu'temed'de Halife unvanından başka bir şey yoktu.

Tamamlayıcı Bilgiler

Lü'lü'nün bu savaşlarda çok yararlıkları görüldüğünden Muvaffak, gerek ona, gerek onun komutanlarına pek çok ikram etmişti. Fakat iki sene sonra onu hapsedip sıkıştırarak dörtyüzbin altınını almıştır ve ondan sonra zavallının üzerine talihsizlik çöküp gittikçe fakir düşerek bir süre sonra Tolun oğlunun torunu zamanında bir köle ile Mısır'a gitmiştir. Esirü'd-din der ki: İşte akılsızlıkla, nankörlüğün sonu budur.

Zeyd Oğlu Hasan ve Tolun Oğlu Ahmed'in Ölümleri

Yirmi seneye yakın Taberistan'da imam ve bağımsız bir hükümdar olan Zeyd Alevi oğlu Hasan, ikiyüzyetmiş yılı Receb ayında ölünce, kardeşi Zeyd oğlu Muhammed Taberistan hükümdarı oldu. Yine bu sene Mısır ve Şam hükümdarı olan Tolun oğlu Ahmed de Antakya'da ölmüştür. Tarsus, o zaman sınırlarda oturan Murâbıtların merkeziydi. Bu gaziler fırsat buldukça Rum ülkesine gaza ederlerdi. Bu kere içlerinden Bâzmar, baş kaldırarak Tolun oğlu Ahmed'in oradaki mutasarrıfını kovunca Tolun oğlu, ordusuyla Adana'ya gidip Bâzmar'ı boyun eğmeye çağırdıysa da kulak asmadığından Tolun oğlu, gidip Tarsus'u kuşatınca Bâzmar, Tarsus nehrinin akışını çevirerek Tolun oğlunun ordusunu suda boğdu. Az kaldı bütün askeri boğulacaktı. Kış mevsimi olduğundan Tolun oğlu, artık orada duramadı. Ordusuyla dönerek Antakya'ya gitti. Daha sonra eceliyle öldü. Yerine oğlu Humarveyh geçti.

Tolun oğlu Ahmed, hayırsever, dindar ve bilginleri severdi. Yirmialtı sene süren hükümdarlığı zamanında çok hayır yapmış ve çok iyiliklerde bulunmuştur. Yafa kalesini de o yaptırmıştır. Allah rahmet eylesin. İkiyüzyetmişbir senesinde merhum Tolun oğlunun oğlu Humarveyh ile Muvaffak'ın oğlu Ebü'l-Abbas Mu'tezid arasında büyük bir savaş olmuştur.

Tolun oğlunun ölümü üzerine Musul ve el-Cezire valisi Kendacık oğlu İshak ve Ambar ve Rahbe ve Fırat yolu valisi olan Ebû Sac oğlu Muhammed tamaha düşerek Şam şehirlerini ele geçirmek üzere Muvaffak'tan izin alıp yardım istediler. O da onlara izin vermekle beraber oğlu Ebü'l-Abbas'ı yeteri kadar askerle Şam tarafına gönderdi. Üçü birleşip Şam tarafına doğru gittiler. Humarveyh'in askeri-

ni vurup dağıttılar. Şam'a girdiler. Bozgun asker Remle'de toplandı, Ebü'l-Abbas onları kovalıyordu. Humarveyh ise pek büyük bir ordu ile gelip Remle dışında ordusunu kurdu. Ebü'l-Abbas askerini düzene sokarak savaşa hazırlandığı sırada Humarveyh de askerine düzen vermekle beraber, Said Eyser adındaki komutanı bir birlikle pusuya yatırdı. Ebü'l-Abbas'ın sol kolu pek şiddetli saldırınca Humarveyh'in sağ kolu bozuldu. Humarveyh, ondan evvel savaş görmemiş olduğu için ürktü. Kendisi gibi birtakım tecrübesiz gençlerle kaçarak soluğu Mısır'da aldı. Ebü'l-Abbas da iş bitti sanarak onun çadırına kondu. Askeri de ordu yağmasına koyuldu. Said Eyser ise pusudan çıkıp Humarveyh'in kalan askerleri de ona katıldı ve hemen parolalarını söyleyerek, ordu yağmasına dalan Iraklılar üzerine kılıç üşürdüler. Ebü'l-Abbas da Humarveyh döndü sanarak kaçtı ve arkasına bakmadan Şam yolunu tuttu. İki ordu da ümitsiz kaldı. Irak askerinin çoğu kırıldı ve kalanı tutsak oldu.

Said Eyser, Mısır'a müjdeci saldı. Humarveyh utandı. Fakat memnun oldu. Allah tarafından kazanılan zafere teşekkür olarak esirlere güzel davrandı. "İsteyen hizmetimizde kalsın, isteyen Irak'a dönsün" dedi. Onların da kimisi Mısır'da kaldı, kimisi de Irak'a döndü.

Ebü'l-Abbas Remle'deki savaştan kaçarak Şam'a gelince Şamlılar onu kabul etmediğinden Tarsus'a geldi. Sonra Bâzmar da onu Tarsus'tan kovmakla Bağdad'a dönmüştür. Mısır askerleri ise hiçbir engele ve güçlüğe uğramaksızın Fırat vadisine kadar indiler. Bütün Şam şehirlerini ele geçirdiler. Sonradan Humarveyh, birçok hediyeler göndererek Tarsus'ta Murâbıtların başı olan Bâzmar'ı da getirterek kendisine biat ettirmiştir.

Kendacoğlu ile Ebû Sac oğlu Şam seferinden el-Cezire'ye döndüklerinde birbiriyle anlaşık iken aralarında çıkan rekabet ve düşmanlıktan dolayı Ebû Sac oğlu ondan ayrıldı. Humarveyh'e bağlandı, ikiyüzyetmişüç senesinde onun adına hutbe okudu. Humarveyh de ona ve onun emrindeki askere çok hediyeler gönderdi. Şam tarafına yürüyerek Bales'te Ebû Sac oğlu ile görüştü. Sonra Ebû Sac oğlu, Rakka'ya gitti. Kendac oğluyla yaptığı savaşta onu yendi. Bütün el-Cezire ile Musul'u aldı. Oralarda da Humarveyh adına hutbe okudu.

İkiyüzyetmişbir senesinde Halife askeriyle Sicistan, Kirman ve Horasan hükümdarı olan Leys-i Saffâr oğlu Amr arasında savaş olmuştur. Horasan hacıları Irak'a gelerek Halife Mu'temed'in huzuruna çıkarılınca Mu'temed onların yanında Amr-ı Saffâr'a açıktan lanet ederek onu Horasan'dan azlettiğini söylemişti. Onun üzerine minberlerde Saffâr'a lanet okundu. Bu da Muvaffak'ın tedbiri gereği idi. Çünkü Mu'temed Halifelik unvanını taşıyarak hutbelerde adlanılmaktaysa da işlere el uzattırılmadığı için kendisince Muvaffak'ın emellerine hizmet etmek için

böyle bazı kişilere lanet okumaktan başka bir işi kalmamıştı. Bu kere Horasan valiliği, Zaptiye Bakanı Muhammed Tahir'e verildi. Onun tarafından vekâletle Herseme oğlu Rafi' Horasan valisi yapıldı. Muvaffak'ın Veziri Muhalled oğlu Said de Amr-ı Saffâr ile savaşa memur oldu. Rebiülevvel ayında Halife askeriyle Amr-ı Saffâr arasında şiddetli bir savaş oldu. Amr-ı Saffâr'ın onbeşbin kişilik olan ordusu bozuldu. Fakat bununla Saffâr'ın kuvveti azalmadı. Çünkü onun asıl kuvveti Sicistan'da idi.

Horasan valiliğinin ise evvelki büyüklüğü ve önemi kalmamıştı. Çünkü Horasan valileri önceleri bütün doğu yöresinin hükümdarı idiler. Zaptiye Bakanlığı da onlara verilerek devletin direklerinden biri onların tarafından vekâletle zaptiye bakanı olurdu. Taberistan'da Alevi bir imamlık kurulunca orası Horasan'dan ayrıldı. Saffâr'ın ortaya çıkışıyla Sicistan bağımsız bir hükümet oldu. Sonra da Maveraünnehir'de Sâmân soyu meydana çıktı. Oraya da Horasan valilerinin hükmü geçmez oldu. İkiyüzyetmişdört senesinde Muvaffak, Amr-ı Saffâr ile savaşmak üzere Fâris'e gitmişse de Kirman ve Sicistan'a girmeyi başaramadığından Irak'a döndü. Yetmişbeş senesinde oğlu Ebü'l-Abbas'ı bir yere memur edince Ebü'l-Abbas **"Ben, Şam'dan başka yere gitmem. Çünkü Mü'minlerin Emirinin bana verdiği Şam eyaletidir"** deyince Muvaffak kızarak onu hapsetti.

Muvaffak, Amr-ı Saffâr'ın hakkından gelemediği için onunla uyuşmak zorunda kalarak, ikiyüzyetmişaltı senesinde Bağdad Zaptiye Bakanlığı makamını Saffâr'a verdi. O da kendi tarafından Tahir oğlu Abdullah oğlu Ubeydullah'ı Zaptiye Bakanı yaptı. Kısaca maddeten hükümsüz bir teşrifat muamelesiyle barışmış oldular.

İki yüz yetmişsekiz senesinde Muvaffak ölünce Türk komutanlar toplanarak oğlu Ebü'l-Abbas'ı Mu'tezid Billâh adıyla veliahtlığını Mu'temed'e imza ettirdiler ve onu babasının yerine geçirdiler. Ebü'l-Abbas Mu'tezid de devlet işlerini başına buyruk biçimde eline alarak amcası Mu'temed'i eskisi gibi yetkisiz bir durumda bırakmıştır. Fakat arası çok geçmeden Mu'temed ölmüştür. Bağdad'da ikiyüzyetmişdokuz yılı Receb ayının ondokuzuncu gecesi Mütevekkil oğlu Mutemed Alâllah çok yiyip çok da şarap içtiğinden geceleyin öldü. Ertesi günü veliaht olan Ebü'l-Abbas Mu'tezid Billâh, kadıları ve ileri gelenleri toplayarak Mu'temed'in cenazesini muayene ettirdikten sonra gömülmek üzere Samarrâ'ya gönderdi ve o gün Mu'tezid'e biat olundu. O zaman Mu'temed'in yaşı elli sene, altı aya ve Halifelik süresi yirmiüç sene, altı aya ulaşmıştı. Mu'tezid o sırada Mısır ve Şam sultanı olan Humarveyh'in Katrü'n-Neda adlı kızıyla evlenerek bu kere Mısır'dan büyük bir memurla büyük çapta hediyeler geldi.

Fakat Humarveyh, Şam'da iken Mısır'daki haremindeki uşaklarından her biri birer cariyeyi kendilerine karıları gibi dost edinmiş oldukları Humarveyh'e ileti-

lince hemen bunu incelemek için Mısır'daki cariyelerden bazılarının Şam'a gönderilmesini Mısır'daki kaymakamına yazdı. Yakın adamlarından olan uşaklar ise bu işin meydana çıkmasından korktukları için aralarında birleşerek, ikiyüzsekseniki yılı Zilhicce ayında geceleyin Humarveyh'i yatağında iken öldürerek kaçmışlar. Ertesi gün komutanlar toplanarak Humarveyh'in büyük oğlu Ceyş'e biat ettiler. Ceyş ise henüz çocukluk yaşını bitirmemişti. Alçak kişilerden kendisine yaklaşanların sözlerine bakıp babasının komutanları hakkında pek çok kötü muamelelerde bulundu. Onları kovmakla korkuttuğundan dokuz ay makamında kaldıktan sonra ikiyüzseksenüç senesinde Mısır askeri, baş kaldırdı. Ceyş'i öldürerek küçük kardeşi Humarveyh oğlu Harun'u tahta çıkardılar. Fakat o da devlet işlerinden âciz bir çocuk olduğundan Mısır'ın işleri günden güne bozulmuş ve komutanlar arasında görüş ayrılıkları doğmuştu. Çok geçmeden ülkenin bağları bütün bütün çözülmüştür. O sırada Mu'tezid minberler üzerinde Muaviye'ye ve oğluna ve babasına lanet olunmasını emretti. Bu hususa dair her tarafa gönderilmek üzere ayrıntılı bir buyrultu müsveddesi yazdırdı. Fakat bazı yakınları, **"Bu ferman, her tarafta ilân olunursa Alevilere kibir ve gurur gelir. Zaman zaman sultana karşı ayaklanırlar. Halk arasında fitneye sebep olurlar"** diye öğütleyince Mu'tezid, bu işten caymıştır. Tarsus sınırlarında oturan Murâbıtlar, daima karadan ve denizden savaşla uğraşıyorlardı. Bağlı oldukları Mısır hükümeti tarafından da kendilerine yardım yapılıyordu. İkiyüzseksenüç senesinde Tarsus'ta karışıklık çıktı. Ümmü Dünya'nın karışıklığı ise daha çok olduğundan, Tarsus halkı tarafından Halife Mu'tezid'e başı vurularak onun tarafından bir vali tayin olunması istenince Mu'tezid de Ahşitoğlu'nu Tarsus valisi yapmıştır. Mısır komutanları arasında süregelen anlaşmazlıklardan ötürü Mısır ve Şam sultanı olan Humarveyh oğlu Harun işlerin idaresinden âciz kalarak Kınnesrîn, Halep ve Avasım eyaletlerini bıraktı. Geri kalan Şam vilayetleri ile Mısır kıtasında Halifelik tarafından vekâletle mutasarrıf oldu. Bunlar için Halife hazinesine senede dörtyüzellibin altın vermek üzere eniştesi olan Halife Mu'tezid'in korunmasına başvurmuş olduğundan Mu'tezid, ikiyüzseksenaltı senesinde Kınnesrîn'e gitti. Halep ve ona bağlı yerleri ve Avasım eyaletini Harun Reşid'in memurları elinden teslim almıştır. Horasan valisi Herseme oğlu Rafi' önceleri baş kaldırdığından Mu'tezid, Sicistan ve Kirman emiri Amr-ı Saffâr'ı Horasan valisi tayin ederek onun üzerine musallat etmişti. Saffâr onun üzerine yürüyüp, onunla hayli savaşarak Horasan'ı ele geçirdikten başka sonunda Rafi'nin öldürülmesini sağlayarak kesik başını Mu'tezid'e göndermiş ve Maveraünnehir vilayetinin de kendisine verilmesini istemiş olduğundan ikiyüzseksenyedi senesinde Mu'tezid Maveraünnehir eyaletini de Saffâr'a verdi ve kendisine hil'at gönderdi. Saffâr, Nişabur'da iken bu emirle hil'at kendisine erişti.

Ahmed Sâmânî oğlu İsmail ise Maveraünnehir'de bağımsız olarak hüküm sürmekteydi. Saffâr, onun üzerine bir ordu gönderdi. Bu ordu, Amül'e varınca İsmail Sâmânî, Ceyhun nehrini geçip hücum ile Saffâr'ın askerini vurup dağıttıktan sonra Buhara'ya döndü. Saffâr, hemen hazırlığını bitirerek ordusuyla Belh'e vardı. İsmail Sâmânî yine nehri geçip onun üzerine atılarak ordusunu bozdu. Saffâr kaçarken tutuldu. İsmail, onu alıp Semerkant'a götürdü. Sonra kendi ricası üzerine Mu'tezid'in yanına gönderdi. Mu'tezid, bu olaydan haberi olunca Saffâr'ı kötüleyerek İsmail'i övmeye başladı. Saffâr Bağdad'a gelince Mu'tezid, onu hapsetti. Onun elinde bulunan ülkeleri İsmail Sâmânî'ye verdi. İsmail, hemen Horasan şehirlerini ele geçirdi. Kısaca Yakup Saffâr'ın Tahiroğullarına ettiği muameleyi kardeşi Amr-ı Saffâr da aynısıyla Saman soyundan gördü. Doğu yöresi hükümdarlığı Saman soyunda kaldı.

Taberistan valisi olan Zeyd Alevi oğlu Muhammed, Saffâr'ın esir olduğunu işitince İsmail Sâmânî, Horasan'ı ele geçirmeye kalkmaz sanarak hemen ikiyüzseksendokuz senesinde çok sayıda asker toplayarak Horasan'ı ele geçirmek için ileri yürüdüyse de İsmail Sâmânî'nin askerle şiddetli bir savaşa tutuşup askeri bozuldu ve kendisi de yaralandı. Bir iki gün sonra üzgün olarak öldü. Böylece Taberistan da Saman soyu eline geçti. Fakat Zeyd oğlu Muhammed'in amca çocuklarından Atruş diye bilinen ve **"Hak'ın Yardımcısı"** diye lakap verilen Ömer Alevi oğlu Hasan oğlu Ali oğlu Hasan, Deylem diyarında oturarak müşrik olarak Allah'a ortak koşan Deylemlileri İslâm dinine çağırarak pek çoğunu İslâm ile şereflendirip yeniden birçok camiler yapmıştır. "Karamita taifeleri ise o sırada etrafa zarar vermekteydiler. İkiyüzseksenaltı senesinde Karamita topluluğu, Bahreyn'de çoğalarak Katif'e gelip hayli kan dökmüşlerdi. İkiyüzseksenyedi senesinde Basra'ya doğru tecavüze başlamışlardı. Mu'tezid tarafından gönderilen askerleri vurup darmadağınık etmişlerdi.

Kûfe bölgeleri Karamitası içinde Mihriveyh oğlu Ebu'l-Kasım Zikriveyh adında bir kişi, Ca'fer Sadık oğlu İsmail evlâdından olduğunu ileri sürerek ortaya çıktı. Karamita da onu Şeyh diyerek çöl Araplarından bir toplum ikiyüzseksendokuz senesinde ona biat ettilerse de Mu'tezid tarafından arka arkaya üzerlerine asker gönderilerek vuruşup öldürüldükleri için Zikriveyh'in arkasına düşüp ve Kûfe tarafından savuşup Şam yöresine gitmişlerdi. Humarveyh oğlu Harun tarafından Şam valisi olan Cef oğlu Togaç tarafından gönderilen askerlere defalarca üstün gelmişlerdi. Kûfe yöresinde yayılan Karamita'nın başkanlarından Ebu'l-Gavar adındaki kişi tutuldu. Mu'tezid'in huzuruna getirildi. Mu'tezid, "Bana haber ver ki, Allah'ın ve Peygamberin ruhları sizin cesetlerinize girip sizi yanlışlıklardan korur ve sizin iyi işler yapmanızı sağlar diye inanır mısınız?" deyince, Ebu'l-Ga-

var, ona cevap olarak, **"Hele şuna bak. Allah'ın ruhu bize girerse sana ne zarar verir ve Şeytanın ruhu girerse sana ne yararı olur? Böyle boş şeylerden sorma. Sana ait olan şeylerden sor.**." deyince Mu'tezid, **"Bana ait olan hususta ne dersin?"** demesi üzerine Ebu'l-Gavar, **"Derim ki: Allah'ın elçisi (s.a.v.) öldü. Babanız Abbas sağdı halifeliği istedi mi, ya da ashâbdan biri ona biat etti mi? Sonra Ebû Bekir, halifeliği Ömer'e vasiyet eyledi ve Abbas'ın makamını bilirken ona vasiyet etmedi. Sonra, Ömer, halifeliği altı kişinin danışmasına bıraktı. Abbas'a vasiyet etmedi ve onu şûraya da katmadı. Sahabe, böylece sizin ceddinizi halifelikten uzaklaştırmalarken siz, ne hakla halifeliğe hak kazanıyorsunuz?"** deyince Mu'tezid, kızarak onu işkencelerle öldürmüştür.

İleri Gelenlerden Ölenler

Hadis bilginlerinin öncüsü olan imam Buhârî Hazretleri ikiyüzellialtıncı senesinde, Semerkant'a iki saat uzaklığı olan bir köyde öldü. Hayatı, ayrıntılı bir şekilde yazılsa büyük bir kitap olur. Ünü ise herkesçe bilinir.

Hadis ilminde en değerli ve geçerli altı kitap vardır. **"Kütüb-i Sitte"** diye meşhurdur. Onların birincisi **"Câmi-i Sahîh-i Buhârî"**dir ki hadis bilginlerinin, **"Allah'ın Kitab'ından sonra kitapların en doğrusu, Sahih-i Buhârî'dir"** diye övdükleri kitaptır. İkincisi İmam Müslim-i Nişaburi'nin "Sahih"idir. İşte bu ikisine **"Sahiheyn"** yani iki en doğru kitap denir. Diğer dördü Sünen-i İbn-i Mâce Sünen-i Tirmizi, Sünen-i Nesâi ve Sünen-i Ebi Davud'dur.

Rivayet edilir ki: imam Buhârî Nişabur'a varınca İmam Müslim onunla görüşüp onun hadis ilmindeki yüksek bilgisine hayran olarak İmam Buhârî'ye, "Ey üstadların üstadı, ey hadis bilginlerinin efendisi, ey hadis doktoru! Dur, senin iki ayağını öpeyim" demiş ve Buhârî'nin ölümüne kadar ondan ayrılmamış ve hadis ilminde onun ikincisi olmuş ve İmam Buhârî'den beş sene sonra ölmüştür. Allah gani gani rahmet eylesin. Musaoğulları diye bilinen üç, kardeş, yani Muhammed, Ahmed ve Hüseyin ki, matematikte bütün bilginlerden yüksek idiler. Bunların içinde en çok ünlüsü Musa oğlu Muhammed, ikiyüzellidokuz senesinde öldü.

Yine bu sene Muhammed Taki oğlu Ali Naki oğlu İmam Hasan-ı Askeri Hazretleri yirmisekiz yaşında öldü. İmamiyye'ye göre Oniki İmamın onbirincisidir. Onikincisi de onun küçük oğlu Hasan-ı Askeri oğlu Muhammed Mehdi'dir ki, babasının ölümünden beş sene sonra, yani ikiyüzaltmışbeş senesinde dokuz yaşında iken Samarrâ yeraltı odasına girip kaybolmuştur. İşte İmamiyye fırkası, onun oradan çıkmasını beklerler. Allah onlardan ve atalarından razı olsun. Ağleboğullarından Afrika Emiri olan Ahmed oğlu Muhammed ikiyüzaltmışbir senesinde ölünce yerine Emir olan kardeşi Ahmed oğlu İbrahim Sicilya adasına geçti. Uzun

süre gaza ederek büyük fetihler yapmıştır. Yine bu sene sofiyyeden ünlü zahid Ebû Yezid Bistami (k.s.) ölmüştür. Büyük müçtehidlerden zühd ve takva sahibi zahir ehlinin imamı Ali İsfehani oğlu Davud, ikiyüzyetmiş senesinde öldü. Allah gani gani rahmet eylesin.

Gerek kendisi, gerek onun yolunda giden fakihlere Zahir Ehli demişlerdir. Çünkü eserlerin ve haberlerin (âyet ve hadislerin) görünür anlamıyla yetinmişler, kendiliklerinden bir yoruma kalkışmamışlardır. Vaktiyle birçok halk, bu Zahir mezhebine uymuşlardı. Sonradan amelde dört mezhebe uyularak öteki mezhepler unutulmuştur. Davud Zahiri'ye bağlananlar da kalmamıştır. Büyük hadis bilginlerinden ve altı kitap sahibinden İbni Mâce, ikiyüzyetmişüç senesinde hayat defterini dürmüştür. Yine bu sene Endülüs hükümdarı olan Abdurrahman Emevi oğlu Muhammed öldü. Otuzüç erkek evlâdı kaldı. Ölünce oğlu Münzir'e biat olunduysa da iki sene olmadan o da ölünce yerine kardeşi Muhammed oğlu Abdullah'a biat olundu. Tarsus sınır muhafızı Bâzmar ara sıra Rumlarla savaşır ve Rum ülkesine gaza edip çok içerilere gider ve pek çok esir ve ganimet malları alıp gelirdi. İkiyüzyetmişsekiz senesinde yine Rum diyarına girerek gaza edip yaralı olarak dönerken yolda ölünce yerine İbni Acif geçti. Mısır ve Şam Emiri olan Humarveyh de onu Tarsus beyliğinde bıraktı ve kendisine birçok mal göndererek yardım etti. Mu'temed Halifenin ölüm yılı olan ikiyüzyetmişdokuz senesinde altı kitap sahibinden ve İmam Buhârî'nin talebelerinden İmam Ebû İsa Tirmizi öldü. Allah gani gani rahmet eylesin. Yine bu sene Maveraünnehir Emiri olan Ahmed Sâmânî oğlu Nasr öldü. Yerine kardeşi Ahmed Sâmânî oğlu İsmail geçti. Nasr Sâmânî, akıllı ve dindar bir kişiydi. Allah rahmet eylesin. İkiyüzseksenaltı senesinde nahiv imamlarından ve İmam Mazini'nin talebelerinden meşhur İmam Müberred öldü. Allah rahmet etsin.

Mısır ve Şam Emiri olan Humarveyh'in kızı Hanife Mu'tezid'in hanımı Katrü'n-Neda, ikiyüzseksenyedi senesinde öldü. İkiyüzseksendokuz yılı Rebiülevvel ayında Halife Mu'tezid Billah, Bağdad'da öldü. Oğlu Ali Müktefi Billâh'a biat olundu. Mu'tezid'in Halifelik süresi dokuz sene, dokuz ay küsur günlerdir. Allah rahmet eylesin.

Mu'tezid'in Oğulları Müktefi Billah, Muktedir Billah ve Kahir Billâh'ın Halifelikleri

İkiyüzseksendokuz yılı Rebiülahir ayında Mu'tezid ölünce oğlu Müktefi Billah tahta çıktı. Fazilet ve adalet yolunu tuttu ve halkın sevgisini kazandı.

İkiyüzdoksan senesinde Karamita, Şam'ı kuşattı. Hayli mal alarak barış yaptıktan sonra Humus şehrine girdi. Hama, Maarra ve diğer şehirleri vurup halkını kılıçtan geçirdiler.

Onun üzerine Halife Müktefi tarafından gönderilen asker ikiyüzdoksanbir senesinde Karamita'ya üstün gelerek öç aldı. Bu sene Tarsus gazileri Rumlarla çok savaştılar. Antalya'yı aldılar. Pek çok ganimet edindiler.

İkiyüzdoksaniki senesinde Müktefi'nin askeri, Şam yöresini ele geçirerek Mısır'a yaklaştıklarında Mısır sultanı olan Humarveyh oğlu Harun karşı çıkmışsa da askeri içine anlaşmazlık ve karışıklık düşerek kendisini bir Mağripli mızrak ile vurup öldürünce Halife askeri Mısır ülkesini de ele geçirmiştir.

Fakat Mısır'da Halenci adında bir isyancı çıkarak Şam valisi Kığlığ oğlu Ahmed onu yola getirmek için Mısır'a gitti. Karamita ise bunu fırsat bilerek ikiyüzdoksanüç senesinde Şam yöresine saldırarak pek çok yerleri yağmaladılar. Halife tarafından üzerlerine gönderilen askeri yenerek Halife ordusunu yağmalayarak çok kuvvetlendilerse de sonra Halife tarafından gönderilen çok sayıda asker, Karamita'yı vurdular, kırdılar, gereği gibi öç aldılar.

O sırada Ravendioğlu diye bilinen zındık öldü. Kadibü'z-Zeheb, Kitabü'l-Lami ile Kitabü'z-Zümrüdet gibi dinsizliğe dair çok kitaplar yazmıştır.

İkiyüzdoksandört senesinde Horasan ve Maveraünnehir hükümdarı olan İsmail Sâmânî öldü. Yerine oğlu Ebu'n-Nasr Ahmed geçti.

Muktedir'in Halifeliği

İkiyüzdoksanbeş yılı Zilkade ayının onikisinde Halife Müktefi Billâh, otuzüç yaşında öldü. Halifelik süresi altı sene; altı ay küsur gündür. Onun yerine onüç yaşında bulunan kardeşi Mu'tezid oğlu Muktedir Billâh geçti.

İkiyüzdoksanaltı senesinde komutanlar kadılarla toplanarak Muktediri yaşının küçüklüğünden dolayı halifelikten indirdiler. Mu'tez'in oğlu Abdullah'ı Galib Billâh unvanı ile halifelik tahtına oturttular. Fakat Muktedir'in yakınları ve onu tutanlar toplanarak çarpıştılar ve üstün gelerek Muktedir'i makamına geri getirdiler. Mu'tez'in oğlunu tutup hapsettiler. Sonra da öldürdüler.

Mu'tez oğlu Abdullah, İmam Müberred'den ve İmam Sa'leb'den ilim öğrenmiş, çok güzel şiirler yazan bir kişiydi. Şiirleri meşhurdur. Rivayet edilir ki, **"Allah, beni halife ederse Ebû Tâliboğullarının hepsini yok ederim"** dermiş. Onlar da bunu işitip ona beddua ederlermiş. Gerçi halife oldu. Fakat halifelik süresi bir günden ibaret olduğu için bir şey yapmaya vakti olmadı.

Muktedir, bu sene Yahudi ve Hıristiyanların memurluklarda kullanılmamalarını ve semerli hayvanlara binmelerini emretti.

Ubeydiyyin Devleti'nin Çıkışı

İkiyüzdoksanaltı senesinde Mağrib'te Ubeydiyyin Devleti kuruldu. Ona Fâtımiyye Devleti de denilir. Yüzoniki seneden beri Afrika'da bağımsız olarak hüküm süren Ağleboğulları yıkıldı.

Bâtıniyye'den İsmailiyye mezhebine inanan Şiilerden Yemen'e giden davetçiler, halkı Muhammed soyundan Mehdi'ye biat etmek üzere davet ediyorlardı. Bunlardan bazıları da Mağrib ülkesine gidip bazı kabileleri bu şekilde davet ederek bir hayli adam taraflarına çekmişlerdi. Sonra San'a halkından ve İsmailiyye'ye davet edenlerin dâhilerinden Ebû Abdullah Şii, ikiyüzseksen senesinde batı ülkelerine gitti. Kename kabilesi içine girip bu daveti tazelemiş ve her taraftan Berber aşiretleri gelip ona uyarak topluluğu çoğalmaya başlamıştı. Önceleri Afrika hükümeti, onu önemsememişti. O da Tahert şehrine gidip daima ibadet ile uğraşarak bir irşat kutbu gibi orada otururak her taraftan aşiretler takım takım gelip kendisine uymakla şan ve şöhreti artmıştı. Ağleboğullarından ikiyüzdoksan senesinde Afrika Emiri olan Ziyâdetüllah'ın vezirleri hep Şii olduklarından Ebû Abdullah Şii'nin kuvvetinin artmasından içinden memnun oluyorlardı. Ziyâdetullah ise zevk ve sefaya düşkün olduğundan devlet işlerinin inceliklerini düşünmeye vakti yoktu.

O sırada İsmailiyye'nin gizli olan imamı Ca'fer-i Sadık oğlu İsmail'in torunlarından Abdullah oğlu Muhammed Hama'ya bağlı yerlerden Selemye şehrinde kalıyorken ölünce vasiyeti gereği oğlu Ubeydullahü'l-Mehdi, onun yerine geçip İsmailiyye taraftarları davetçileri her tarafta halkı onun adına davete başladılar. Ebû Abdullah Şii de Mehdi'nin Mağrib'de ortaya çıkacağını ve çeşitli kerametler göstereceğini söyleyerek kendi yanına geleceklere ne mutlu diye ilân ederek halkı özendirdiği Halife Müktefi zamanında yayıldığından onun emriyle Ubeydullah Mehdi, aranmaya başlandı. O da oğlu Ebu'l-Kasım Muhammed ile birlikte kaçarak Trablusgarb'a varmışsa da Halife'nin emri üzerine Afrika Emiri Ziyâdetullah da onu aramakta olduğundan Mehdi, Trablusgarb'da duramadı. Sicilmase'ye gitmişti. O zaman Sicilmase vilayetinde Midraroğullarından el-Yesa hükümdardı. Ziyâdetullah ise ona "İşte Ebû Abdullah Şii'nin biatına halkı davet ettiği Ubeydullah Mehdi budur. Onu tutup hapsetmelidir" diye bildirince el-Yesa', hemen Mehdi'yi ve oğlunu tutup hapsetmişti. Önceleri Ebû Abdullah Şii'ye Ağleboğulları tarafından önem verilmemişken onun kuvveti gittikçe artmakta olduğundan Ziyâdetullah, onun üzerine kırkbin asker göndermişse de çarpışmada askeri bozulup dağıldı. Ziyâdetullah, artık Afrika'da duramadı. Yükte hafif bahada ağır mallarını alarak Mısır'a geldi. Halife Muktedir'e durumunu bildirdi. Hemen Mağribe döndü. Ebû Abdullah Şii ile savaşa başlaması ve Mısır valisinin de ona mal ve askerle yardım etmesi için Muktedir tarafından buyrultular gönderildi. Mısır valisi yar-

dımda ağır davrandı. Ziyâdetullah da zevk ve sefa ile meşgul olup kötü hastalıklara tutuldu. Artık Mağrib'e dönmekten cayarak yerleşmek amacıyla Kudüs'e gelirken Remle'de ölmüştür, işte Afrika'da ikiyüzoniki sene hüküm süren Ağleboğullarının sonuncusu bu Ziyâdetullah'tır. Ağleboğullarının hükümeti, bağımsız bir beylik ise de, Abbasi Halifeliği'ne bağlıydı. Ama ondan sonra çıkan Ubeydiyye Devleti, maddi ve manevi bağımsız olarak Abbasi Halifeliği'nin Mağrib ülkesinde asla alâkası kalmamıştır.

Ziyâdetullah'ın kaçmasından sonra Ebû Abdullah Şii Afrika'yı istilâ etti. İkiyüzdoksanaltı yılı Ramazan ayında Sicilmase üzerine yürüdü. El-Yesa', karşı çıktıysa da bozguna uğrayarak kaçtı. Ebû Abdullah Sicilmase'ye girdi. Ubeydullah Mehdi'yi ve oğlunu zindandan çıkardı ve onları atlara bindirdi. Kendisi kabile başkanları ile beraber yaya olarak halka **"İşte efendiniz"** diye Mehdi'yi göstererek sarayına götürdü. İmam ve Halife olmak üzere halkı ona biat ettirdi. Mehdi adalet ve iyilik ile halka muamele ettiği için her taraftan halk ona sevgi gösterir oldu. Mehdi'nin emriyle el-Yesa' takip edilerek tutulup öldürüldü. Bu el-Yesa' Sicilmase'de yüzotuz sene hüküm süren Midraroğullarının sonuncusudur.

Yüzaltmış sene Tahert şehrinde hüküm süren Rüstemoğullarının hükümeti de o sırada yıkılmıştır. Ağleboğullarına bağlı olan Sicilya hükümeti de tabiatıyla Mehdi eline geçmiştir.

Ubeydullah Mehdi, kırk gün Sicilmase'de kaldıktan sonra ikiyüzdoksanyedi senesinde, Afrika'ya geldi. Etrafa komutan ve memurlarını tayin edip göndererek devletini kurdu. Devlet işlerini bizzat görmeye başlaması Ebû Abdullah Şii'nin kardeşi Ebü'l-Abbas'a ağır geldi. Kardeşine **"Sen işi elinden çıkardın, başkasına kaptırdın"** diye sıkıştırmaya başladı. Kardeşi ona öğüt verdikçe kulak asmayıp hatta bazı kabile başkanlarına "Bizim biatına davet eylediğimiz Mehdi bu değildir" demeye başlamış olduğu Mehdi'nin kulağına gidince ikisini de tutup öldürmüştür. Abdullah, kardeşinin nârına yanmış oldu. Bu da tecrübe edilmiştir ki, bir hükümdarı tahta çıkaran kimse, o hükümdar elinde ölegelmiştir. Üçyüzbir senesinde Mehdi-i Alevi tarafından gönderilen asker, İskenderiye ve Feyyum'u almışlardı. Muktedir de Mağrib ülkesi ile beraber Mısır eyaletini kendisinin dört yaşındaki oğlu, Emirü'l-Abbas'a vererek kaymakamlığını Munis Hadim'e bıraktı. Munis de bir kudretli komutan olduğundan Mağriblilerle birçok savaşlar ederek onları Mısır'dan çıkarmıştır. Üçyüzüç senesinde Mehdi, Mehdiyye şehrini kurarak onu kendisine halifeliğin başkenti yaptı. Mısır'ın ele geçirilmesini başaramadıysa da batı tarafında hükümeti genişlemekte ve kuvvetlenmekteydi. Hayli vakitten beri başkenti Fas şehri olarak Batı Kuzey Afrika'da hükümet eden İdrisîler Devleti de üçyüzyedi senesinde yıkıldı. Sonra İdrisîlerden Muhammed oğlu

Hasan çıkarak İdrisîler Devleti'ni tekrar kurmaya çalıştı ise de İdrisîler Devleti, yıkılmaya yüz tutup ve Fas şehri elden gidip Mehdi'nin devleti ise yükselmekte olduğundan Muhammed oğlu Hasan oğlu Hasan iki sene uğraşıp istediğini gerçekleştirmeyi başaramadığı için İdrisîlerin bütün Kuzey Batı Afrika'da hükümetleri yok olmuştur. İdrisîlerin çoğu Mehdi yanına gitmiştir. Fakat içlerinden birisi dağlarda saklanarak otuz sene sonra çıkıp İmamlığı iade eylemişse de o da amacına erişememiştir. Mağrib'de Mehdi'nin kuvveti artmakta iken Abbasi" Halifesi Muktedir, Bağdad'da zevk ve sefaya dalıp karıların ve uşakların görüş ve işaretleri doğrultusunda hareket etmekte olduğundan devlet düzeni bozularak valiler ve komutanlar, yer yer bağımsızlık davasına düşmüşlerdi. O sırada Necid ve Bahreyn bölgeleri, Karamita'nın kaba ve zorba elinde olup Şam ve Irak şehirlerine de hasar ve zarar vermekteydiler.

Doğu yöresi ise Samanoğulları elindeydi. Taberistan'da da bir Alevi İmamlık vardı. Her ne kadar ikiyüzseksendokuz senesinde Taberistan Emiri olan Zeyd oğlu Muhammed'in ölümünde Taberistan kıtası da Samanoğullarının eline geçtiyse de Zeyd oğlu Muhammed'in amca oğullarından Atruş diye bilinen Ali oğlu Hasan, Deylem dağlarında oturarak Deylemlileri İslâm dinine davet ile uğraşarak çoğunu Müslüman edip Deylem ülkesinde birçok mescitler yaparak Deylemlileri kendisine biat ettirip bağlamış ve kendisi Zeydi mezhebinde olduğundan Müslüman olan Deylemlilerin civarındaki Amül şehri halkı zaten Şii mezhebinde olduklarından Atruş, o bakımdan da kuvvet ve nüfuz kazanarak üçyüzbir senesinde Taberistan'ı ele geçirerek Taberistan İmamlığını yeniden kurmuştur. Üç sene sonra ölmüşse de damadı olan Hasan Kasım-ı Alevi, Dai unvanıyla onun yerine geçmiştir.

O sırada Tarsus Murâbıtları, ara sıra Rum şehirlerine gaza ediyorlardıysa da Rumlar da İslâm sınırlarına saldırıdan geri kalmıyorlardı. Üçyüzbeş senesinde Kayserin durumu yumuşatmak amacıyla Bağdad'a elçileri gelince çok gösterişli alay düzenlendi. Şemmasiye kapısından saraya kadar süvari ve piyade yüzaltmışbin asker ve sonra sırmalı elbiseler giyinmiş dörtbini ak ve üçbini siyah olarak yedibin hadımağalar ve sonra yediyüz perdeci yani protokolü düzenleyen saray görevlisi saf saf dizilmiş ve Dicle nehrinde pek çok kayıklar ve sandallar güzel donatılmış ve saray duvarları üzerine yalnız sırmalı ipekten onikibinbeşyüz örtü örtülüp yirmiikibin de döşeme serilerek tarif olunmaz surette süslenmişti. Ayrıca altın ve gümüşten sekiz dallı bir ağaç ve dalların üzerinde yapraklar ve kuşlar yapılmıştı. Dallar kendiliklerinden sallanırlardı. Kuşlar da düzenlenmiş bir hareketle öterdi. İşte böyle görenlere hayret verecek acip san'atlar gösterilerek elçiler Halife'nin huzuruna kabul olundu.

O zaman Bağdad'ın serveti ve Halife'nin gösterişi ve heybeti büyüktü. Fakat devlette maddi bakımdan kuvvet kalmamıştı. Halifelik sırf bir şan ve itibardan ve kuru bir gösterişten ibaret idi. İş hep Türk komutanlar elinde idi. Üçyüzaltı senesinde Mehdi tarafından karadan ve denizden Mısır üzerine gönderilen çok sayıda asker, İskenderiye'den Cizre'ye kadar olan yerleri kapladı. Tarsus donanması Afrika donanmasını yendi. Munis Hadim, Mısır'a giderek karadan da üstün gelmeyi başararak Mağribiler yine kaçmak zorunda kalmışlardır.

Karamita'nın durumuna gelince: Bunlar, Necid yöresinden çıkıp etrafa tecavüz ve taarruz edegelirlerdi. Üçyüzonbir senesinde Karamita'nın başkanı olan Ebû Tahir Cenabı bir gece Basra'yı bastı. Basra Emirini öldürdü. Şehri yağmalayarak birçok ganimetlerle hükümet merkezi olan Hecr şehrine döndü. Oniki senesinde hacılara saldırıp mallarını yağmaladıktan sonra Kûfe'ye girdi. Basra'da yaptığını orada da yaptı. Üçyüzondört senesinde Halife Muktedir Ebû Sac oğlu Yûsuf adlı Emiri Karamita ile savaşmak ve Hecr'e kadar gitmek üzere görevlendirdi. Ebû Sac oğlu hemen çok sayıda askerle Vâsıt'a gitti. Oysa: Üçyüzonbeş senesinde Rumlar, İslâm sınır ve geçitlerine saldırarak Şemşat'ı vurup çok mal aldılar ve mescidinde çan çaldılar. Muktedir o tarafa da asker göndermek zorunda kaldı.

Yine bu sene Ebû Tahir Kırmıti, Kûfe üzerine yürüdü. Ebû Sac oğlu da kırkbin askerle onlara karşı gitti. Karamita yediyüz süvari ve sekizyüz piyade olarak toplamı binbeşyüz kişiden oluşan ve bir rivayete göre ikibinyediyüz kişiydi. Ebû Sac oğlu, Karamita'nın azlığını görünce "Bunlar benim elimdedir. Hemen savaşa girişmeden Halife'ye müjde mektubu yazınız" diyerek düşmanı hor görmek gibi büyük bir hatada bulundu. Karamita ise çok şiddetli hücum ve hamleler edince Halife askeri bozuldu. Ebû Sac oğlu esir oldu. Ebû Tahir, Kûfe'ye girip çok mal aldı. Sonra Ebû Sac oğlunu diğer esirlerle beraber öldürdü. Bu dehşetli haber, Bağdad'a ulaşınca halk ve aydınların içine korku düştü. Bozgun asker, çırılçıplak Bağdad'a gelince Bağdadlıların telaşı arttı.

Bunun üzerine Muktedir, çok sayıda askerle Munis Hadimi karşı gönderdi. Bu sırada Karamita, Ambar şehrine girdiler. Halife askerinin bir çoğu ise düşmana karşı çıkmadan savuşup kaçtılar, geri kalanı da savaşta bozguna uğradılar. Bağdad halkı içine korku düştü. Kimi Hilvan'a kimi Hemedan'a kaçmak üzere hazırlandılar. Orduda bulunan Hamdan oğlu Ebu'l-Heyca'nın hatırlatması üzerine Fırat üzerindeki köprüler yıkılarak Karamita, beri yakaya geçemedi. Ambar'dan döndülerse de onlar da Fırat vadisindeki şehirleri yağmaladılar ve onaltı senesinde yine gelip Rahbe, Rakka ve Sancar şehirlerini de istilâ ettiler. O sırada Halife'nin veziri İsa oğlu Ali'ye, Bağdad'da Karamita mezhebinde bir şahıs olup, Ebû Tahir ile haberleşmekte olduğu haber verilince vezir hemen o şahsı çağırıp sorguya çekince

itiraf edip dedi ki: "Benim Ebû Tahir ile görüşmem ancak bunun içindir ki onun hak üzere olduğu ve senin ve efendinin kâfir olduğunuz nazarımda kesinleşmiştir. Bizim imamımız Câ'fer-i Sadık oğlu İsmail evlâdından Mağrib'de bulunan Muhammed Mehdi'dir. Biz Rafiziler ve on iki imamcılar gibi değiliz ki, cahillikleri sebebiyle bir imamı bekler dururlar." Bunun üzerine İsa oğlu Ali, **"Sen, bizim askerimizin içine fesat bırakmışsın. Şimdi onların içinde senin mezhebin üzere olanlar kimlerdir?"** deyince **"Sen bu akıl ile mi vezirlik işlerini yürütüyorsun? Benden nasıl bir şeyler bekliyorsun? Mü'min bir kavmi kâfirlere teslim edeyim de onları öldürsünler öyle mi?"** deyince o, Kırmıti şiddetli bir şekilde dövüldü. Üç gün aç ve susuz kalarak öldü. Ama kendi mezhebinden olanları ele vermedi. Deylem komutanlarından Şirveyh oğlu Esfar adlı kimse o sırada çıkarak Merdaviç adındaki kişiyi kendisine komutan tayin ederek Taberistan'ı istilâ etmiş ve Dai unvanıyla Taberistan imamı olan Kasım Alevi oğlu Hasan ile yapılan savaşta Kasım oğlu Hasan'ın askeri bozguna uğradı, kendisi öldürüldü. Bu üçyüzonaltı senesinde Taberistan'daki Alevi İmamlık yok olup gitmiştir. Fakat Esfar zâlim bir kişiydi. Merdaviç, onun aleyhine çıktı ve onu öldürdü. Yerine geçip birkaç sene içinde kuvvetli ve muktedir bir hükümdar olmuştur.

Karamita'nın Ambar'dan dönmeleri üzerine Muzaffer diye lakaplandırılan başkomutan Munis Hadim, ordu ile Bağdad'a gelince Halife Muktedir, askerin senelik tahsisatına ikiyüzkırkbin altın ekledi. Oysa haremin ve saray görevlilerinin, özellikle Muktedir'in anasının tahsisatı zaten fazla olduğundan idarede zorluk çekilmekte iken bu türlü zamlara karşılık bulunamayacağı açıktı. Devlet işleri çığırından çıkıp protokolcülerden bazıları, en büyük işlere karışmakta idiler, işte o sırada Muktedir ile başkomutan olan Munis Hadim'in aralarında soğukluk çıktı. Askeri kuvvet ise başkomutan elinde olduğundan Muktedir, ondan korku üzere idi. Bir başkasının başkomutan yapılacağı haberi Rakka'da bulunan Munis'e erişince süratle Bağdad'a geldi. Şemmasiye'de indi. Gidip Halife ile görüşmedi. Halife tarafından oğlu Emir Abbas ile vezir Mukleoğlu Şemmasiye'ye çıkıp Munis ile görüştüler. Muktedir ve Munis birbirlerine karşı güvenlerini yitirmişlerdi. Aralarında birçok haberleşme oladursun Kayserin doğu komutanı, büyük bir ordu ile yürüyerek Ahlat ve Bitlis şehirlerini almıştır.

Üçyüzonyedi yılı başlarında Zaptiye Bakanı olan Nazük askeriyle Munisin yanına gitti. Hamdan oğlu Ebu'l-Heyca da çok sayıda askerle Cebel şehirlerinden gelip Munis'e uydu. Askeri sınıflar da ona uyarak ayaklandı. Muktedir'in sefahat ve israfından hizmetçi ve cariyelerinin devlet işlerine karışmalarından söz ederek o sene Muharrem ayının ondördüncü cumartesi günü hepsi saraya gidip Muktediri tahttan indirerek kardeşi Mu'tezid oğlu Muhammed'e biat ederek onu Kahir Billâh diye lakaplandırdılar.

Pazartesi günü Mesafiye denilen piyade askeri cülus bahşişi yani yeni Halifenin tahta çıkışından dolayı askere dağıtılan bahşiş ile bir senelik maaşlarını istediler. Nazük, onları susturmak isterken onu ve Hamdan oğlu Ebu'l-Heyca'yı öldürdüler. Hemen Kahiri tahttan indirerek Muktediri Halifelik makamına yeniden oturttular. O sırada Ebu'l-Heyca'nın kardeşi, Hamdanoğullarının hükümet merkezi olan Musul'a ve diğer bazı komutanlar başka taraflara kaçtılar. Muktedir de hazinelerde bulunan mücevherleri ve eşyayı ve bazı hazine mülklerini ucuz ucuz satarak askerin bahşişlerini ödedi. O zaman Horasan ve Maveraünnehir komutanları olan Samanoğulları arasına büyük anlaşmazlık düşüp birbiriyle vuruşuyorlardı. Halifenin o tarafı düşünebilmek şöyle dursun, Rumlar Malatya, Diyarbekir ve başka sınır ve geçitlere saldırdıkça, Müslümanlar savunmadan âciz kalarak feryat ile Bağdad'dan yardım, istemekteydiler. Halife Hazretleri, onlara da yardım edemiyordu. Bu üçyüzonyedi yılı hac mevsiminde Ebû Tahir Kırmıti, terviye günü Mekke'yi basıp hacıları bulundukları yerde, hatta Harem-i Şerifte ve Beyt-i Şerif içinde kılıçtan geçirdi. Mallarını ganimet olarak aldılar. Çoğunun cesetlerini Zemzem kuyusuna attılar. Geri kalanını da Harem-i Şerifte ve öldürüldükleri yerlerde gömdüler. Hiçbirini yıkamayıp namazlarını da kılmadılar. Evlerin içine girip Mekkelilerin mallarını yağmaladılar. Ebû Tahir Kırmıti, bunca kötülüklerle yetinmedi. Kâbe'nin örtüsünü alarak askerine bölüştürdü. Hacer-i Esved'i yerinden sökerek hükümet merkezi olan Hecr'e götürdü. Karamita, Şia azmanlarından idi. Mağrib'de hüküm süren Mehdi Ubeydullah Alevi'nin davetini ortaya koyuyorlardı. Böylece Harem-i Şerif hakkında olan ihanetlerinin haberi Mehdi'ye ulaşınca Ebû Tahir Kırmıti'ye mektup yazdı. Ona lanetler etti. Ebû Tahir, Mekke halkının mallarından ele geçirdiği bir miktar eşyayı geri yollamışsa da Kâbe örtüsü ile hacıların mallarını halk paylaşmış olduklarından toplanıp geri verilmesinin mümkün olamayacağını söyleyerek özür dilemiştir. Hacer-i Esved ise yirmiiki sene kadar Karamita elinde kalmıştır. Piyade askeri, Muktedir'i Halifelik makamına geri getirmiş olduklarından şımarıp her istediklerini devlete yaptırmaktaydılar. Olur olmaz istek ve davranışlarından gerek devlet adamları gerekse diğer askeri sınıflar usandılar. Üçyüzonsekiz yılı başlarında süvari askeri, onlara üstün gelerek hepsini Bağdad'dan kovup çıkarmışlardır.

Üçyüzondokuz senesinde Muktedir ile Munis Hadim'in araları yine açıldı. Muktedir birini kendisine vezir yapmak isteyince Munis, ona engel olarak başka birini vezir yaptırdı. Aralarındaki gerginlik ise yine arttı. Üçyüzyirmi yılı başlarında Munis, kölemenleri ve diğer kendisine uyanlarla Bağdad'dan çıkıp Musul'a gitti. Musul beyleri olan Hamdanoğulları, Munise karşı çıktılar. Çarpışmada bozguna uğradıklarından Munis, Musul'u ele geçirdi. Hamdanoğullarından Rebia diyarı Emiri olan Hamdan oğlu Nasır da Munis ile birleşerek gelip Musul'da kaldı.

Etraftan gelmeye başlayan askeri sınıflarla Munis'in topluluğu çoğalmaya başladı. Sekiz dokuz ay Musul'da kaldıktan sonra yanındaki askerle Bağdad'a gitti. Ona karşı Bağdad'dan çıkarılan asker ise Munis'in yaklaştığı sırada sıvışıp önünden savuşarak Bağdad'a doğru kaçtı. Munis gidip Şemmasiye kapısında ordu kurdu. Halife askeri de onun karşısında durdu. Muktedir Vâsıt'a gidip de Basra ve Ehvaz taraflarından asker toplamak isteyince veziri ve yakınları onu bizzat harbe teşvik ettiler. Ve bu konuda ısrar ettiler. O da Hz. Peygamber'in hırkasını giydi. Fakihler ve hafızlar ellerinde Kur'anları açıp onun önünde ve birçok halk etrafında yürüyüp gönülsüz olarak ordusuna gider gitmez askeri dağıldığı sırada Meğaribe'den bir grup geldi. Kendisini öldürdüler. Halifelik süresi yirmidört sene, onbir ay, onaltı gündür.

Cömert ve insaniyetliydi. Anlayışlı ve akıllıydı. Fakat şehvete düşkündü. Müsrif ve kararsızdı. Cariyelerine karşı mağluptu. Bundan dolayı zamanında devletin esası sarsıldı. Kendisi de bu yüzden öldü. Hemen Munis'in emriyle Muktedir'in kardeşi Mu'tezid oğlu Muhammed hazırlanarak Şevval ayı sonlarında ona biat olundu. Kahir Billâh diye de lakaplandı. Kahir, hemen azil ve tayinlerle uğraştı. Mukle oğlu Ebû Ali'yi de vezir yaptı. Fakat Munis Hadim, Kahir'e güvenemiyordu. Kahir'in veziri Mukle oğlu ve teşrifatçısı Balik ve onun oğlu Ali de Munis ile birlikte olarak sarayı kontrol altına alıp girenleri ve çıkanları aramaya başladılar. Hatta saraya girip çıkan karıların bile yüzlerini açıp bakarlardı. Kahir bu hâlden canı sıkıldı. Onların muhalifleri ile gizlice haberleşerek üçyüzyirmibir senesinde bir yolunu bulup Munis ve Balik'i ve oğlunu tutup hapsederek bu sıkıştırmalardan yakasını kurtarmıştır. Fakat Munis ve yandaşlarının tutulup idamları konusunda kendisine yardım etmiş olan bazı komutanları yemin ile temin etmişken yeminini bozarak verdiği emândan caymış, onların hakkında da zulmettiğinden diğer komutanlar, şüpheye düşerek artık onun yemin ve güvencesine emniyet etmez olmuşlardı. Mukle oğlu ise o kargaşalıkta kaçıp saklanarak kıyafet değiştirmiş ve bazı komutanlarla görüşüp gizlice danışmada bulunarak hayal ve hatıra gelmedik hilelerle komutanlardan Sıma adındaki Emiri gereği gibi kandırmıştı. Bundan dolayı Sima, üçyüzyirmi yılı Cemaziyelevvel ayının altıncı gecesi bir grup askeri kendisine uydurup gece Kahir'in sarayını kuşattı.

Kahir ise gece pek çok içip sarhoş olduğundan sarhoş olarak uyanıp kaçmaya kalkışmışsa da Sima'nın adamları onu tutup hapsetmişlerdir. Muktedir'in oğlu Ebü'l-Abbas Ahmed'i Halifelik tahtına oturtup, Razi Billâh diye lakaplandırdılar. Kahir'in Halifelik süresi birbuçuk sene, sekiz gündür. Sima'nın uygun görmesi üzerine Razi Billâh, Mukle oğlu Ebû Ali'yi kendisine vezir yaptı.

İleri Gelenlerden Ölenler

Sofiyye'den meşhur Cüneyd-i Bağdadi zamanının imamı, faziletli kimselerin ve fakihlerin önderi idi. Tasavvufu Seriyyi Sakati'den almıştı. İkiyüzdoksansekiz senesinde Rahmet-i Rahmana kavuşmuştur. Horasan ve Maveraünnehir Emiri olan İsmail Sâmânî oğlu Emir Ahmed üçyüzbir senesinde av için kırlarda dolaşırken bir gece köleleri onu öldürmekle cenazesi Buhara'ya getirilip, gömülmüş ve yerine sekiz yaşındaki oğlu Ebu'l-Hasan Ahmed geçirilmiş ve öldürenlerden bazıları tutulup idam edilmiştir. Üçyüzüç senesinde "Sünen" kitabı sahibi İmam Nesâi Mekke'de hayat defterini dürüp, Safa ile Merve arasına gömüldü. Allah rahmet eylesin. Mu'tezile imamlarından Abdülvehhab Cibai oğlu Ebû Ali de bu sene ölmüştür, İmamiyenin başkanı olup Semman diye bilinen Osman Askeri oğlu Ebû Ca'fer ki, beklenen imamın kapısı, yani Mehdi'ye götürecek kapısı olduğunu iddia ederdi. Üçyüzbeş senesinde dünya kapısından çıkıp gitmiştir. Sofiyye'den meşhur Mansur oğlu Hallâc ki, halka kerametler gösterir; yazın kış meyveleri ve kışın yaz meyveleri ortaya koyardı. Elini havaya uzatıp üzerlerinde *Kulhü vallâhü ehad* diye yazılmış paralarla dolu olduğu halde geri alarak onları *Kudret Paraları* diye adlandırır ve halka yedikleri şeyleri ve işledikleri işleri haber verir ve kalplerindeki şeyleri söylerdi. Halkın bazıları onun veliliğine ve bazıları sihirbazlığına inanırdı. Bazıları da Allah'ın bir parçasının ona girmiş olduğu sapık inancına düşmüşlerdi. Üçyüzdokuz senesinde Muktedir'in veziri Hamid onu işkence ile öldürmüştür.

Cerir-i Taberi oğlu Muhammed, üçyüzon senesinde, hayat tomarını dürmüştür. Bilgin ve fakihlerin en büyüklerindendi. Kendisi müçtehitlerdendi. Başka bir müçtehide uymamıştır. Yaratılıştan üçyüziki yılı sonuna kadar bir tarih yazmıştır. Güzel bir tefsiri ve fıkıh ilminin her dalında da ünlü eserleri vardır. Fakihlerin ayrıldıkları hususlar üzerine çok güzel bir kitap yazmıştı. Fakat onda Hanbel oğlu imam Ahmed'den söz etmediği için, kendisinden sorulunca **"Hanbel oğlu Ahmed fakîh değildi. Ancak hadisçi idi"** demiş olduğundan Hanbeliler, onun hakkında kötü sözler söylediler. O zaman ise Bağdad'da Hanbeliler çok olduğundan halkı Taberi aleyhine düşürdüklerinden ölünce kimisi Rafızi ve kimisi dinsiz diye kötü sözler sarf eder olduklarından İmam Taberi, gündüzün gömülemeyip gece evinde gömülmüştür. Dindarlar ise onun fazilet, ilim ve dindarlığını takdir etmişlerdir.

Meşhur doktor Zekeriyya er-Razi oğlu Muhammed üçyüzonbir senesinde ölmüştür.

Tıb ilminde geniş bilgi sahibiydi. Bu ilme dair pek çok eserleri vardır.

Meşhur tefsir sahibi Aziz Begavi oğlu Muhammed oğlu imam Abdullah da üçyüzonüç senesinde sonsuzluk ülkesine gitmiştir.

Tebani diye bilinen meşhur müneccim, üçyüzonyedi senesinde ölmüştür.

Harran'ın bir köyü olan Teban'a mensuptur. Çok değerli ve geçerli gözlemleri vardır. İkiyüzaltmışdört senesinde rasata (gözleme) başlamıştır. İkiyüzdoksan senesine kadar gözlediği ve incelediği yıldızları Zeyç kitabına yani yıldızların, yerlerini gösteren kitabına yazmıştır. Zeyç'i iki nüshadır En iyisi ikinci defa yazdığıdır.

Üçyüzyirmibir senesinde Mısır'da Emir alan Tekin el Haseki de Mısır'a veda edip ölmüştür

Afrika'da Ubeydiyye Devleti'ni kuran Mehdiyyi Alevi, üçyüzyirmiiki senesinde Mehdiyye şehrinde ölünce yerine oğlu Kaim geçmiştir.

Bu sene sahtekâr ve gözbağcılardan biri, Maveraünnehir'de peygamberlik davasına kalkıştığı için tutulup öldürülmüştür.

Razi, Mütteki, Müstekfi ve Mutî'nin Halifelikleri

Muktedir'in oğlu Razi Billâh, Abbasi halifelerinin yirmincisidir. Üçyüzyirmiiki Cemaziyelevvel ayında tahta çıkmıştı.

Bu sene Şianın en azgınlarından olup ruhların başka bedenlere gireceğine inanan Şelmegani adındaki dinsiz, o sırada birçok halkı sapıttırdığından ötürü tutulup öldürülmüştür.

Aşırı Hanbelilerden bir grup Allah'a yüz ve dünyaya inip çıkmak gibi, Allah'ın cismi olduğunu söyleyen mücessime denen sapıklarınkine benzer inançlara düşerek halkın inançlarını bozuyorlardı. Din işlerinde de aşırı gidiyorlardı. Evleri basıp nebiz yani bir çeşit şıra bulurlarsa döküyorlar ve musiki âletlerini kırıyorlardı. Hükümet işlerine de karışmaya başladıklarından, üçyüzyirmiüç senesinde bu yersiz hareketlerden caymazlarsa kendilerinin idam ve evlerinin yakılmasına dair Razi Billâh tarafından bir ferman çıkarıldı.

O sırada ise Karamita, Irak tarafına tecavüz edip halka zulmederlerdi. Hatta bu yirmi üç yılı Zilkade ayında hac kafilesi, Kadisiye'ye vardıkları zaman Ebû Tahir Kırmıti, kafileye saldırdığı için Halife askeri, karşılıkta bulundu. Hacılar da yardım ederek Kadisiye'ye sığındıklarında Kûfe alevilerinden bir topluluk, Ebû Tahir'e karşı çıkarak hacılardan el çekilmesini rica ettiler. O da hacılardan el çekmişse de Bağdad'a dönmelerini şart koşmuştur. Bundan dolayı bu sene Irak'tan bir kimse hac edememiştir.

Büveyhoğulları Devleti'nin Doğuşu

Deylemli Asfar'ın başkomutanı olan Merdaviç Asfar'ı öldürerek yerine geçmiş ve Halife askerine galip gelerek birçok şehirleri ele geçirerek İran'da kuvvetli

bir hükümdar olmuştu. Kisrâ'nın tacı diye başına bir taç giymiş ve Şehinşah unvanını almıştı. Hemen Irak'ı ele geçirmiş ve İran'ın eski başkenti olan Medâyin'i imar etmiş ve Arap devletini yok edip, Acem devletini diriltmek hayaline düşmüştü. Abbasi Devleti ise o zaman pek zayıf düşmüştü. Bağdad halkı, Merdaviç'in tecavüzünden korku ve telaşa düşmüşlerdi. Oysa çok zaman geçmeksizin Merdaviç, kendi efendisine etmiş olduğu muamelenin benzerini kendi komutanları olan Büveyhoğullarından görmüştür. Soyu İran hükümdarlarından Yezdicürd oğlu Behram Gur'a ulaşan Ebû Şüca' Büveyh, Deylem ülkesinde orta halli bir adamdı. Üç oğlu vardı. Adları Ebu'l-Hasan Ali, Hasan ve Ebu'l-Hüseyin Ahmed'dir. Sonradan Abbasi Halifesi tarafından Ali'ye İmadü'd-devle (Devletin Direği); Hasan'a Rüknü'd-devle (Devletin Temeli) ve Ebu'l-Hüseyin'e Muizzu'd-devle (Devleti Yücelten) ve sonra Rüknü'd-devle (Devletin Temeli)'nin oğlu Fenahüsrev'e (Devletin Kolu) sıfatları verilmiştir.

Bu üç kardeş, birtakım arkadaşlarıyla birlikte gidip Merdaviç'e kaplanmışlardı. Merdaviç tarafından İmadü'd-devle, İsfahan civarın da bulunan Kerç'e memur edilmişti. İmadü'd-devle orada yerleşince askerlere çok ikram ve iltifat ettiğinden birçok seçkin adamlar gelip ona kapılanmaya başladılar. O zaman Halife tarafından İsfahan'ın korunmasıyla görevlendirilen Yakut'un yanındaki onbin askerin için de altıyüz Deylemli olup, onlar da İmadü'd-devle tarafına meyletmişlerdi. O zaman o taraflarda bulunan askeri sınıfların bir kısmı Halife tarafına eğilimli olup, bir çoğu özellikle Deylemliler Merdaviç tarafında bulunuyorlardı. İmadü'd-devle, Halife tarafına geçmek üzere Yakut ile haberleşmişse de kendisi önemsenmemişti. İmadü'd-devle ise Deylem komutanlarının büyüklerinden olan Şirzad'ı çağırıp memnun ederek onu kendisine vezir yaparak kuvvet kazandı. Askerini de dokuzyüz kişiye çıkardı. İsfahan üzerine yürüdü. Çarpışmada Yakut'un askeri bozguna uğradı. Kendisi de kaçtı. İmadü'd-devle, İsfahan'ı ele geçirdikten sonra civarındaki bazı şehirleri de istilâ etmişti. Dokuzyüz askerle onbin askeri yenmiş diye her tarafa şan ve şöhreti yayıldı. Halife telaşlandı. Merdaviç de ondan ürktü. Gönlünü okşayarak yanına getirmeye çalıştıkça İmadü'd-devle özür dileyerek yanına gitmekten kaçınmaktaydı. Bir taraftan da ülkeler ele geçirerek hükümet alanını genişletmekteydi. Sonunda Merdaviç'in İmadü'd-devle'ye vaat ve tehditleri ve itaate çağına mektubunda **"Sana çok sayıda asker göndereyim. Aldığın bütün ülkeler senin olsun. Ben, adımın hutbede okunmasından başka bir şey istemem"** diye yazmıştı. Bir taraftan da kardeşi Veşmgir ile İmadü'd-devle'yi basmak üzere bir ordu göndermişti. İmadü'd-devle bu düşünceyi sezdiğinden iki ay içinde İsfahan'ın gelirlerini topladıktan sonra Errecan'ı istilâ etmişti. Onun üzerine Veşmgir gidip İsfahan'a girmiştir.

İmadü'd-devle ise kardeşi Rüknü'd-devle'yi Kâzrun tarafına gönderdi. Fâris diyarının vergilerini toplayarak çok mal ele geçirmiştir. O sırada Yakut tarafından Kâzrun'a bir askeri birlik gönderilmişse de Rüknü'd-devle yanındaki azıcık askerle o birliği darmadağınık etmiştir. Yakut da mükemmel bir ordu ile İmadü'd-devle üzerine yürüdü. İmadü'd-devle onun önünden savuşup gitmiştir. Yakut ise onun peşini bırakmayarak üçyüzyirmi yılı ortalarında Kirman yolu üzerinde İmadü'd-devle çaresiz kalarak ne olursa olsun savunmaya geçti. Süvarisinin saldırısını engellemek için Yakut, kendi ordusunun önüne birçok piyade asker dizdi. Neft yağı şişeleriyle ateş yağdırmaya başlayınca ters yönden rüzgâr çıktı. Neft ateşlerini geri çevirince piyadelerin yüzleri yanıp elbiseler tutuşarak piyade süvariye karıştı. İmadü'd-devle, onların üzerine şiddetli bir hücumla piyadelerini atlara çiğneterek süvarilerinin içine dalmış ve Yakut'un askeri dağılıp kimi öldürülmüş kimi esir olmuştur. Onun üzerine İmadü'd-devle Şiraz'a varmış, halka eman vermiş ve adaletle iş görerek halkı kendine çekerek Fâris yöresini inzibat altına almıştır. Fakat asker, maaş istedi. İmadü'd-devle'nin elinde ise mal yoktu. Oysa maaş verilmezse asker dağılarak daha yeni kurmuş olduğu hükümetin yıkılacağı açıktı. İmadü'd-devle telaşa düştü. Sarayının bir odasında düşünürken bir delikten bir yılan çıkıp diğer deliğe girince bir aralık bu yılan kendi üzerine düşmesin diye mehterleri çağırıp "Şu yılan deliklerini yoklayınız" deyince birkaç kaplama söktüklerinde bir kapı göründü. Açtılar, bir oda çıktı ve odanın içinde on sandık çıktı. Açılınca beşyüzbin altınlık mal çıktı. İmadü'd-devle, onları hemen askerine dağıtarak yok olmaya yüz tutan hükümetini kurtardı.

Sonra İmadü'd-devle elbise kestirmek üzere terzi istedi. Yakut'un terzisini getirdiler. Terzi titreyerek içeri girdi. İmadü'd-devle **"Korkma biz seni elbise kestirmek için istedik"** dedi. Terzi ise sağırdı. Onun ne dediğini anlamadı. Sorguya çekiliyor sandı. Talak ve imanına yemin ederek Yakut'un kendisinde olan sandıklarını açmamış olduğunu söyleyince İmadü'd-devle, bu tesadüfe şaştı. Terzide emanet olan sekiz sandığı getirterek açtırınca üçyüzbin altınlık mal çıktı. Sonra da Yakut'un ve ondan öncekiler olan Yakup ve Leys oğlu Amr'ın gizli malları meydana çıktı. İmadü'd-devle'nin hazineleri doldu ve hükümeti sağlamlaştı.

İmadü'd-devle, böylece Fâris kıtasında yerleşti. İşte o sırada Razı, Halifelik tahtına oturmuştu. İmadü'd-devle, ona ve veziri Mukle oğluna mektup yazarak elindeki memleketler kendisine verilirse bir milyon dirhem vereceğini bildirdi. Halife tarafından kendisine özel bir görevli ile hil'at ve sancak gönderildi. İmadü'd-devle hil'ati giydi.. Sancağı açmışsa da vadettiği parayı vermedi. Gelen adamı da bırakmamıştı. Merdaviç, bu durumu öğrenince İmadü'd-devle'nin çaresine bakmak üzere İsfahan'a gitti. Orada bulunan kardeşi Veşmgir'i Rey'e geri yollamış

ve Ehvaz tarafına da bir askeri birlik göndermiştir. Merdaviç'in askerinin çoğu Deylemli idi. Fakat hizmetinde biraz da Türk askeri vardı. Onların başkanlarından biri meşhur Beckem idi. Merdaviç Türklere ve başkanlarına kötü davrandığından onlar da incinerek üçyüzyirmiüç senesinde fırsat düşürüp hamamda iken Merdaviç'i öldürdükten sonra onun ordusundan ayrılıp iki bölük olmuşlar. Bir bölüğü İmadü'd-devle yanına gitmişler, geri kalanı da Beckem ile Bağdad'a gelerek Halife'nin emrine girmişlerdi. Fakat Bağdad'da bulunan Halife askeri, onları kıskanmaktaydılar. Vâsıt ve Basra valisi bulunan Raik oğlunun isteği üzerine Beckem, onları alıp Vâsıt'a gitti. Raik oğlu, onlara itibar etmiş ve onların vasıtasıyla Merdaviç'in askeri olan Türklerden ve Deylemlilerden birçoğunu tarafına çekerek kuvvetlenmiştir. Böylece Fâris'te İmadü'd-devle'nin ve Basra tarafında Raik oğlunun askeri kuvvetleri artmaktaydı. Aslında Horasan ve Maveraünnehir Emiri Ahmed Sâmânî oğlu Nasr'ın komutanlarından İlyas oğlu Muhammed o kargaşalıkta Kirman'ı ele geçirdi. Orada yerleşip kaldı. Yakut ve kâtibi Ebû Abdullah Beridi'yi Ehvaz'da bıraktı. Kendisi Fârisi almak için ordusuyla Errecan tarafına gidince Büveyh oğlu, ona karşı gelerek Yakut'un askeri bozuldu. Büveyh oğlu, onu takip ederek Râmhürmüz'e kadar geldi.

Yakut da Ehvaz civarında bir yere çekilip orada çadır kurdu. Kâtibi Beridi oğlu Yakut adına hayli mal toplamışsa da Yakut'a göndermeyip askere dağıtarak hayli kuvvet edindi. Yakut'un başında ise çok asker vardı. Sıkıntıya düşüp para istedikçe Beridi oğlu, onu türlü hilelerle aldatıp avutmakta ve askeri kendi tarafına çekmekteydi. Böylece Yakut'un yanındaki askerin seçkinleri seçildi. Beridi oğlu yanına gitti. Beridi oğlu, üçyüzyirmidört senesinde Yakut'u idam ettirerek kendisi Ehvaz'da başına buyruk kaldı. Bu sene Razi Billâh, Mısır valisi Kığlığ oğlu Ahmed'i görevden alarak Mısır eyaletini Ahşid diye bilinen Şam valisi Toğaç oğlu Muhammed'e ek olarak verdi. O sene ortalarında Bağdad askerinin bir sınıfı ayaklandı. Halifenin veziri Mukle oğlunu tutup hapsettiler. Fakat mali sıkıntı çok olduğundan tayin edilen vezirler çaresiz kaldılar. Musul, Diyarbekir ve Rebia diyarı Hamdanoğulları elinde Mısır Ve Şam Ahşid elinde ve Bahreyn ve Yemâme Karamita ellerinde ve Basra tarafı Raik oğlu ve Ehvaz Beridi oğlu ellerinde ve Kirman eyaleti İlyas oğlu Muhammed elinde ve Fâris yöresi Büveyh oğlu İmadü'd-devle elinde ve Rey ve Cebel şehirleri, onun kardeşi Rüknü'd-devle ile öldürülen Merdaviç'in kardeşi Veşmgir arasında davalı bir hâlde bulunup oralardan Halife Hazinesi'ne vergi gelmez oldu.

Halife elinde yalnız Bağdad ile ona bağlı yerler kalmıştı. Bu küçük bölgenin geliri ise Halife'nin harcamalarına yetmediğinden Abbasi Devleti idareden âciz kaldı. İşlemler durdu. Bunun üzerine Halife Razi, Raik oğlu ile yazışarak onu

başkomutan yaptı. O senenin Zilhicce ayında Raik oğlu, Bağdad'a geldi. Adının minberlerde okunması Halife tarafından emrolundu. Raik oğlu, bütün divan ve dairelere bakan oldu. Artık vezirlerin hükmü kalmadı. Fakat Raik oğlu, Mısır geliri üzerine memur olan Cafer oğlu Fazl'ı hem kendisine hem de Halifeye vezir etmiştir. Böylece hazîne idaresi ve divanların işleri kaldırıldı. Devlet gelirlerinin hepsi başkomutanın hazinelerine gelir oldu. Ondan sonra da bu kaide geçerli oldu. Başkomutan kim olursa geliri almak ve istediği gibi harcamak ve Halifeye istediği kadar verir oldu. Kısaca Halife elinde yalnız Bağdad sancağı kaldı. Onda da Raik oğlunun emirleri geçerdi. Halifeliğin hükmü kalmadı. Razi'de halifeliğin yalnız adı ve şanı kaldı. Hele, üçyüzyirmibeş senesinde devlet işleri bütün bütün bozuldu. Abbasi memleketlerinin bazılarında zorbalar ve bazılarında geliri göndermez valiler bulunarak başlarına buyruk hükümdarlar gibi oldular. Endülüs'te başına buyruk hüküm süren Emevi emirlerine Endülüs Emiri denildi. Halife sanını almazlardı. Bu kere Abbasi halifeliğinin düştüğü bu zayıf duruma bakarak ve Halifenin iktidar sahibi olması gerektiği için Endülüs Emiri olan Muhammed Emevi oğlu Abdurrahman kendisinde halifeliğe daha fazla hak görmüştür. Her ne kadar Endülüs'ün karşı tarafında Ubeydiye halifeleri varsa da onlar aşırı Şii olduklarından Ehl-i Sünnet ve Cemaat onların halifeliklerini tanımazlardı. Bu sırada Abdurrahman Emevi, Emirü'l-Mü'minin Nasır Dini'llâh sanını almıştır. Bundan dolayı o asırda Emirü'l-Mü'minin unvanını alan üç kişi şunlardır: Bağdad'daki Abbasi Halifesi, Endülüs'te Abdurrahman Emevi ve Afrika'da Mehdi Alevi oğlu Kaim'dir.

Fakat Abbasi Halifesi'nin maddi kuvveti yoktu. Halifelik ruhani ve manevi bir kuvvetten ibaretti. Ama Abdurrahman Emevi ile Kaim Alevi, ikisi de kuvvetli bir kara ve deniz kuvvetine sahiptiler. Bu sene Raik oğlu, askerle Beckem'i Ehvaz üzerine gönderdi. Beridi oğlu, ona karşı üçbin asker çıkardı. Beckem Sus'un dışındaki maiyeti ikiyüzyetmişiki seçkin yiğitlerle onların üzerine saldırdı. Beridi oğlunun askeri bozguna uğradı. Onun üzerine Beridi oğlu, altıbin asker gönderdi. Fakat bunlar da gelişi güzel toplanmış olduklarından Tüster nehri kenarında Beckem'le karşılaştıkları zaman savaşmadan dağılıp kaçtılar. Beckem de gidip Ehvaz'ı ele geçirdi. O sırada Beridi oğlunun askeri bir birliği Basra'ya girmişse de, kendisi Fâris'e kaçarak İmadü'd-devle'ye sığınmış ve Bağdad'ın alınmasını kolaylaştırarak o tarafa yürümek üzere onu buna özendirerek uğurlamıştır. Bunun üzerine üçyüzyirmialtı senesinde İmadü'd-devle, küçük kardeşi Mu'izzu'd-devle ile Beridi'yi Ehvaz tarafına gönderdi. Onlar da yeteri kadar askerle gelip Ehvaz'ı istilâ edince Beckem Vâsıt'a çekilmiştir. Fakat o yörede şöhret ve şanı çok olduğundan Raik oğlu, ondan korkarak Beridi oğlu ile gizlice haberleşti. Beckem meselesi ortadan kalkınca Vâsıt'ı senede altıyüzbin altın vermek üzere kendisine vereceğini vadetmişti. Beckem

bunu öğrenince askerini topladı. Basra tarafına yürüdü. Beridi oğlu da ona karşı onbin asker gönderdi. Fakat çarpışma sonunda bozguna uğradılar. Fakat Beckem, onları kovalamadı. Çünkü amacı Beridi'nin kuvvetini kırdıktan sonra Bağdad'a gitmekti.

İşte bu sırada eski vezir Mukle oğlu nimetlendiği kişiye karşı etmiş olduğu hainliğin cezasını görmüştür. Bu nankörlüğün cezası pek dehşetli bir biçimde cereyan etmiştir. Bu sırada Mukle oğlu, Raik oğlunu yakalattırıp da yerine Beckem'i geçirmek için çalışmakta olduğu Raik oğlunun kulağına gidince Mukle oğlunu hapsetti. Sonra elini kestirdi. Fakat ilaçla iyileşince, kesik eline kalem bağlayıp kalemle ortalığı karıştırdığı Raik oğlunun kulağına varınca bu sefer dilini kestirip hapsettirdi. Sonunda hapiste sıkıntı ve ıstırap içinde ölmüştür. Beckem ise Beridi ile haberleşerek barıştıktan sonra Vâsıt'a döndü. Oradan Bağdad'a yönelince Raik oğlu, ona karşı epey asker gönderdiyse de Beckem, onları bozguna uğratarak Bağdad'a yaklaşınca Raik oğlu, kaçıp saklandı. Beckem, Bağdad'a girdi. Halife de hil'at giydirerek onu başkomutan yaptı. Beckem, aslında Türk kölelerindendi. Deylemli Makan'ın hizmetinde iken ondan ayrılıp Merdaviç'e kapılanmış ve sonra Merdaviç'in katilleri içinde bulunmuş olduğundan Irak tarafına giderek Raik oğluna bağlanmıştı. Bu kere Raik oğlu yerine başkomutan olmuştur. Üçyüzyirmiyedi senesinde Beckem, Razi Billâh ile birlikte Musul üzerine gittiler. Hamdanoğullarından Musul Emiri olan Nâsirü'd-devle Musul'dan kaçmışsa da sonra bir miktar mal üzerine barışıp Halife Razi ile Beckem Bağdad'a döndüler.

O sırada Raik oğlu, meydana çıkıp onu tutanlar da başına toplanarak Bağdad'ı ele geçirince, Halife ve Beckem, yolda durmak zorunda kaldılar. Fakat Raik oğlu da Beckem'den korkuyordu. Barış isteyerek Harran, Rakka, Kınnesrîn ve Avasım kıtaları kendisine verilmek üzere barıştıkları için Raik oğlu, hemen Bağdad'dan çıkıp memurluğuna gidince Razi ve Beckem de Bağdad'a girdiler. Beckem ile Basra valisi Beridi oğlu barıştıklarından senede altıyüzbin altın vermek üzere Vâsıt kıtası Beridi oğluna verildi. Beckem onun kızıyla evlendi. Beridi oğlu ise Beckem'i bir tehlikeye düşürmek için el altından çaba gösterdiğini Beckem işitince gizlice hazırlandı. Üçyüzyirmisekiz senesinde askerini kayıklara bindirerek nehir yoluyla gelip Vâsıt'ı ele geçirmiştir. Raik oğluna gelince memurluk mıntıkası olan Halep ve Kınnesrîn tarafına varınca hemen Humus ve Şam üzerine yürüdü. Ahşid memurlarını kovdu. Bu yirmisekiz senesinde Şam bölgesini istilâdan sonra Mısır'ı da istilâ etmek üzere Arişe kadar gitmişse de Ahşid, ona karşı çıktı. Çarpışmada bozguna uğrayarak dönünce Ahşid'in askeri Şam üzerine yürüdü. Bu kere de onlar bozulunca Mısır, Ahşid'de; Şam Raik oğlunda kalmak üzere haberleşerek aralarında anlaşmışlardır.

Bazı Ölümler

Üçyüzyirmiiki senesinde teşrifatçılardan Ebû Ca'fer, yüzkırk yaşında duyguları sağlam olarak ölmüştür. Zahiri Mezhebi imamlarından ünlü eserler sahibi Müflis Muhammed oğlu Ahmed oğlu Abdullah da üçyüzyirmidört senesinde hayat tomarını dürmüştür.

Üçyüzyirmiyedi senesinde Şeyh diye bilinen Hattab Ebu'd-dünya oğlu Osman beka âlemine gitmiştir. Pek yaşlıydı. Hatta derler ki: Bu adam, Hz. Ali (r.a.)'ye yetişmiş ve ondan bir sayfa rivayet eylermiş. Hadis bilginlerinden çokları, bunun asılsızlığını bildikleri hâlde rivayet eylemişlerdir.

Razi'nin Ölümü ve Mütteki'nin Tahta Çıkışı

Razi Billâh, altı sene, on gün halifelik makamında bulunduktan sonra ikiyüzyirmidokuz yılı Rebiülevvel ayında istiska (vücudun su toplaması) hastalığından öldü. Şair, düzgün konuşan, aziz ve cömertti. İmam Begavi'den ve başkalarından hadis dinleyip, bunları kaydetmiştir. Bilginlerle sohbet eyleyen, eski usul üzere sanatkârlara ihsanlarda bulunan ve bizzat işleri gereği gibi gören ve askeri düzene sokan ve bizzat minberde hutbe okuyan Abbasi halifelerinin sonudur. Ondan sonra da bizzat hutbe okuyan varsa da pek nâdir çıkmıştır. Gerçi onun zamanında Abbasi Halifeliği zayıf düşmüştü. Fakat halifeliğin yine büyük şan ve itibarı vardı. Ondan sonra bütün bütün zayıflamaya yüz tutmuştur.

Razi ölünce başkomutan Beckem, Vâsıt'ta bulunduğundan halife seçimi için Beckem'in kâtibi Abdullah Kûfi'nin gelmesi beklendi. Kufi eliyle Beckem tarafından gelen mektupta Razi'nin veziri olan Ebu'l-Kasım ve evvelce vezirlikte bulunmuş olanlar ve divana katılanlar, kadılar, Aleviler, Abbasiler ve şehrin ileri gelenleri toplanarak halife seçiminde Kûfi'nin onlarla danışması yer alıyordu. Yapılan danışmada merhum Muktedir'in oğlu İbrahim'in seçilmesi hakkında birleşilerek ona biat eylediler. Kendisine sunulan lakaplardan Mütteki Lillâh lakabını seçti. Hemen Beckem'e hil'at ve sancak gönderdi. Beckem ise biatten önce saraya adamını gönderip beğendiği ziynet ve eşyaları aldırmıştı. Biattan sonra Toloni Selamet'i Mütteki'ye teşrifatçı tayin etti. Ebu'l-Kasım Süleyman'ı da vezirliğinde bıraktıysa da onda vezirliğin adı ve sanı olup her iş Beckem'in kâtibi olan Kufi elindeydi. Oysa Beckem, Vâsıt'tan Basra valisi olan Beridi oğlu üzerine Torun adlı başbuğ ile yeteri kadar asker göndermiş ve sonra kendisi de arkasından gitmişti. Beridi oğlunun bozguna uğradığı haberini alınca dönüp avlanarak Vâsıt'a gelirken Cûr nehri civarında bulunan Kürtler'de çok mal ve servet olduğunu işitince onlara tamah ederek yanındaki azıcık toplulukla Kürtlerin üzerine varınca Kürtler savuşup kaçmışlarsa da bir Kürt çocuğu mızrakla onu arkasından vurup öldürmüştür.

Bu haber Bağdad'a ulaşınca Halife hemen Beckem'in gömülü mallarını meydana çıkararak büyük mallara kavuşmuştur. Beckem'in yanındaki binbeşyüz kadar seçkin Deylem askeri, Ebû Abdullah Beridi'nin yanına gitti. Beridi oğlu, onlarla kuvvetini arttırarak bunca askerle Bağdad'a geldi ve devleti istilâ etti. Fakat kötü huyları, hırs ve tamahından ötürü halk, onun zulmünden usanarak bütün halk onun aleyhine ayaklanınca Bağdad'dan çıkıp Vâsıt'a gitti. Onun üzerine Deylemli Körtekin nüfuz kazanarak devlet işlerini eline aldı. Sonradan Şam valisi Raik oğlu, gelip Körtekin ile savaşıp yendi. Halife tarafından da kendisine başkomutanlık verildi. Üçyüzotuz senesinde Ebû Abdullah Beridi, kardeşi Ebu'l-Hasan Beridi ile Bağdad üzerine Türk ve Deylemlilerden oluşan bir ordu gönderdi. Bu ordu Bağdad'a gelince halk karşı koydu. Hayli direniş gösterdilerse de sonunda bozuldular. Halife Mütteki ve oğlu yirmi kadar süvari ile kaçtılar. Raik oğlu da askeriyle çıkıp Halife'ye erişti. Hepsi Musul Emiri Hamdan oğlu Nâsirü'd-devle'ye yardım eylemek üzere Musul'a gittiler Nâsirü'd-devle, Halife'ye saygı göstermiş fakat Raik oğlunu idam etmiştir. Onun üzerine Halife, Nâsirü'd-devle'yi başkomutan yapmış ve kardeşi Ebu'l-Hüseyin Ali'ye hil'at giydirip ona Seyfü'd-devle adını vermiştir.

Ahşid, o şekilde Raik oğlunun idam olunduğunu işittiği gibi Mısır'dan çıkıp Şam yöresini ele geçirdi.

Beridiler ise Bağdad'a girdikleri gibi sarayı yağmaladıktan başka halk hakkında eşi görülmemiş zulüm ve işkence ve insanlığa yakışmayacak alçakça hareketlere girişmişlerdi.

Türklerin başbuğu olan Torun, ansızın Beridi'yi basmak üzere yürümüşse de Beridi önceden haber alıp yanına Deylemlileri toplayarak ihtiyat üzere bulunduğundan Torun'un hareketinde Deylemliler, savunmaya geçtiklerinden Torun dönerek yanında epey Türk askeri olarak Musul'a gelince Hamdanoğulları onlarla kuvvet bularak hemen Mütteki ve Nâsirü'd-devle, çok askerle Musul'dan çıkıp Bağdad'a yaklaştıkları zaman Beridi, Vâsıt'a kaçtığından Halife ile başkomutan Nâsirü'd-devle Bağdad'a girdiler.

Sonra Hamdanoğulları Yaşıt tarafına gittiler. Türk askerleriyle Torun da onlarla birlikteydi. Oysa Ebu'l-Hasan Beridi, onlara karşı yürümüş olduğundan Meydan civarında karşılaştılar. Beridiler bozularak kaçtılar. Nâsirü'd Devle Bağdad'a dönüp kardeşi Seyfü'd-Devle de askerle Vâsıt'a gitti. Fakat Beridiler, evvelce Vâsıt'ı terk ederek Basra'ya gitmiş olduklarından Seyfü'd-Devle askeriyle Vâsıt'ta kalmış ve dinlenmiştir.

Azerbaycan eyaleti hayli zamandır Kürtler elindeyken bu sırada Deylemliler eline geçmiştir. Yine o sırada, Büveyh oğlu Rüknü'd-Devle, Rey şehrine girmiştin Yine *im* sene Rumlar, sının aşarak Halep'e kadar gelip pek çok esir alarak dönmüşlerdi.

Tarsus gazileri de Rum ülkesine girerek pek çok esir alarak sağ salim dönmüşlerdir.

Üçyüzotuzbir yılı Muharrem ayında Büveyh oğlu Mu'izü'd-Devle, Basra'ya gelip Beridilerle savaşarak bir süre orada kalmışsa da subaylarından bir kısmı Beridi oğlundan eman dilemiş oldukları için diğerlerine de güvenemediklerinden savuşup gitmiştir.

Seyfü'd-devle Vâsıt'a inip oradan Basra'ya inmek niyetinde ise de asker sevk etmeye yeter parası olmadığından kardeşi Nasirü'd-devle'den para istemekte ve o taraftan bir şey gelmediğinden çaresiz Vâsıt'ta durmaktaydı. Yanındaki Türklerin başbuğu olan Torun ise onu küçümseyerek edep dışı muamelede bulunuyordu. Bağdad'daki Türk ve Deylemli askerin tavırları da iyi değildi. Nâsirü'd-devle, durumu beğenmeyip üçyüzotuzbir yılı içinde Bağdad'dan çıkarak Musul'a giderken Türk ve Deylemli askerler, onun konağını yağmaladılar. Vâsıt'ta da Türk askerleri bir gece Seyfü'd-devle'yi basınca, Seyfü'd-devle kaçarak eşyası yağmalanmıştı. Sonra Türk başları arasında anlaşmazlık çıkmışsa da Torun, üstün gelerek hepsini emrine soktu ve Vâsıt'tan çıkarak Ramazan ayı sonlarında Bağdad'a gelince Mütteki, hil'at giydirerek onu başkomutan yaptı. Bu sırada Beridi gelip Vâsıt'a girmiştir. Sonra Torun, Vâsıta varınca Beridi'nin yanında bulunan Şirzad oğlu kaçarak Torun'un yanına geldi. Torun da onu kendisine vezir etmiştir. O sırada Horasan ve Maveraünnehir Emiri Ahmed Sâmânî oğlu Nasr'ın Horasan başkomutanı olan Muhtaç oğlu Ebû Ali Rey şehrini ve Cebel şehirlerini ele geçirmişti.

Bu sene Rum Kayser'i tarafından Bağdad'a elçi geldi. İnançlarına göre Hz. İsa (a.s.) bir mendil ile yüzünü silmiş ve yüzünün şekli onda yansıyıp kalmış ve o mendil Ruha kilisesinde imiş. Bu mendil eğer Kayser'e gönderilirse pek çok İslâm esirlerini bırakacağını söylemekle Halife Mütteki; kadı ve fakihleri topladı. Onlardan bu meseleyi sorunca, ayrı görüşlerde bulunmuşlar. Bazıları mendili verip de esirleri kurtarmak fikrinde bulunmuş, bazıları da buna aykırı görüş ileri sürmüşlerse de, toplantıda bulunan vezir İsa oğlu Ali **"Müslümanların esirlikten kurtulması, bu mendili korumaktan iyidir"** deyince Halife Mütteki de o mendilin verilmesini emretmiş ve esirlerin teslim alınması için memurlar göndermiştir. Böylece birçok Müslüman esirler tutsaklıktan kurtulmuşlardır.

Bir süredir Karamita içine anlaşmazlık ve karışıklık düştüğünden Hecr'de kalarak etrafa sarkıntılık etmez oldular. Yoksa bu sırada Irak'a çok ziyan ve hasar ederlerdi.

İşte bu kargaşalıklardan yararlanarak Basra'yı istilâ etmek üzere Umman Emiri, Vecih oğlu Yûsuf büyük bir donanma ile gelerek ve Beridiler ile savaşarak ele geçirmek üzere olduğundan Beridi oğlu Abdullah ile kardeşleri yok olmak de-

recesine gelmişlerken Renadi adında bir gemici onları bu tehlikeden kurtarmıştır.

Umman gemileri, bir kıyıdan diğer kıyıya kadar birbirine bağlanarak bir köprü gibi olmuşlardı. Renadi, iki kayığı kurumuş hurma yapraklarıyla doldurup gece yarısı onları tutuşturarak Şat nehrinin akıntısına bırakmış. Kayıklar rüzgârdan daha hızlı giderek Umman gemilerinin üzerine düşünce hepsi alevlenerek içindeki adamlarıyla beraber yanmışlardır. Etrafta bulunanlar bu sırada ele geçirebildikleri malları yağmalamışlardır. Vecih oğlu, güç belâ Muharrem ayında kaçarak canını kurtarabilmiştir. O sırada Halife Mütteki ile Torun arasına soğukluk girdiği için Mütteki, çoluk çocuğu ve yakın adamları ile Bağdad'dan çıkıp Musul'a gitmiş olduğundan Torun'un veziri Şirzad oğlu, üçyüz süvari ile Vâsıt'tan çıkıp, üçyüzyirmiiki yılı Muharrem ayında Bağdad'a erişti. Asla Halife tarafına başvurmaksızın kendi kendine emirler verir, yasaklar çıkarır oldu. Torun, hemen Vâsıt'ı belli bir bedel ile Beridi'ye verdi. Kızını da onunla evlendirerek Bağdad'a geldi ve Musul'a doğru yürüdü. Seyfü'd-Devle, ona karşı çıktı. Fakat yapılan şiddetli savaşlarda bozguna uğradığından Hamdanoğulları, artık Musul'da duramayıp Seyfü'd-Devle ve kardeşi Nâsirü'd-devle ve Halife Mütteki Musul'u terk ederek Nusaybin'e geldiler. Mütteki oradan da çıkıp Rakka'ya geldi. Seyfü'd-devle de ona katıldı. Sonra Halife, Torun ile haberleşerek Nasıru'd-Devle elindeki memleketler için üç sene içinde her sene üçyüzaltmışbin dirhem vermek üzere aralarında anlaşmaya varıldı. Torun Bağdad'a dönüp Halife de Hamdanoğulları ile Musul'da kalmışsa da sonra yine Rakka'ya gitmiştir.

Büveyh oğlu Mu'izzü'd-Devle, Torun'un Musul'a gittiğini haber aldığı gibi gelip Vâsıt'ı ele geçirmiş olduğundan Torun, Musul'dan Bağdad'a döndüğü gibi Mu'izzü'd-devle'ye karşı varıp, o da Vâsıt'tan hareketle Zilkade ayı ortalarında kapıştılar. Bir hafta kadar aralarında savaş sürdü. Fakat Torun'un askeri gerilemekteydi. Sonunda Torun, onları bir pusuya uğratıp perişan etmekle Mu'izzü'd-devle, bir hayli kayıp vererek bozguna uğrayınca dönmüş, Torun da Bağdad'a gelmiştir. O sırada Ebû Abdullah Beridi ölünce yerine geçecekler arasına anlaşmazlık düşüp, sonunda oğlu Ebu'l-Kasım Basra hükümetinde karar kılmıştır.

Halife Mütteki, önceden Mısır valisi Ahşid'i yardıma çağırmış olduğundan Ahşid, Halep'e ve oradan Rakka'ya gelip Mütteki ile görüştü ve ona çok saygı gösterdi. Atının yanında yaya yürüdü ve ağır hediyeler verdi. Onu alıp Mısır'a götürmek istedi.

Mütteki ise sonradan Torun ile haberleşmeye girişince Torun, onu büyük yeminlerle temin eylemiş olduğundan ve bunca yıllardan beri babalarına ve dedelerine halifeliğin başkenti olan Bağdad'dan Irak olmak Mütteki'ye güç geldiğinden Bağdad'a gitmek fikrine düşmüştü. Ahşid, **"Mısır'a gitmezsen hiç ol-**

mazsa buralarda otur. Bağdad'a gitme, Torun'a güvenme" diye öğütte bulunmuşsa da Hamdanoğullarına ümitsizlik gelmiş olduğundan Mütteki, o bölgede kalarak onlara yük olmak da istemediğinden Torun'un güvencesine aldanarak üçyüzotuzüç yılı Muharrem ayının sonlarında Rakka'dan Bağdad'a gitmiş ve Ahşid de Mısır'a dönmüştü. Torun, Sindiye'de Mütteki'yi karşılayarak saygısını sundu ve onu kendi çadırına indirince gözlerine mil çektirdi ve hemen Mu'tezid oğlu Müstekfi Billâh'ı Sindiye'ye getirerek ona biat etti. Diğer halk da biat eylediler. Mütteki de kör olarak getirilip Müstekfi'ye biat ettirildi. Bir de Halifelik asası kendisinden alınarak Müstekfi'ye verildi. Mütteki'nin Halifelik süresi üç sene, beş ay, onsekiz gündür.

Bazı Meşhurların Ölümleri

Üçyüzyirmidokuz senesinde ünlü feylesof Yunus oğlu Meta ve ünlü doktor Yahyâ oğlu Bahtişu öldüler. Üçyüzotuz senesinde de Ebû Bişrü'l-Eş'ar oğlu İsmail oğlu İmam Ebu'l-Hasan Ali yetmiş yaşında öldü. Meşreatü'z-Zevaya'da gömüldü. Müşebbihe mezhebinde bulunan aşırı Hanbeliler, cesedini çıkarıp yakmasınlar diye mezarı belirsiz edildi. Çünkü aşırı Hanbeliler, onun büyük düşmanıydılar. İmam Eş'ari, Ebû Musa el-Eş'ari Hazretlerinin torunlarındandı. İkiyüzaltmışıncı senesinde Bağdad'da doğmuştu. Uzun süre Mu'tezile mezhebi üzere Kelâm ilmiyle uğraştı. Sonra gerek Mu'tezile'ye, gerek Müşebbihe'ye karşı çıkarak Ehl-i Sünnet ve Cemaat mezhebini meydana koydu. Mu'tezile imamlarından Cibai ile tartışarak onu susturduktan sonra mezhebini ilân etti ve mezhebi, Cebriye ve Mu'tezile mezhebinin ortası olarak dünyanın her tarafında yayıldı. Aşırı Hanbeliler ise cahillik ve taassuplarından dolayı onu kâfirlikle suçladılar. Onun mezhebine girenlerin kanlarını helâl sayarlardı. Bilindiği üzere Ehl-i Sünnet Mezhebi Cebr ile Mu'tezile arasında doğru bir yoldur. Bu hak mezhebi meydana çıkaran iki büyük imamdır. Biri İmam Ebu'l-Hasan el-Eş'ari, öteki İmamü'l-Hüda Ebû Mansur Maturidi'dir. Bunlar aslında aynı görüştedirler. Cebr ve Mu'tezile'nin açıklanması ve yorumunda ikisi arasında azıcık bir ayrılık vardır. İmam Maturidi'nin mezhebi rey ve akla en uygun olduğundan Hanefilerin çoğu onun mezhebini seçmişlerdir, İmam Eş'ari'den üç sene sonra, yani üçyüzotuzüç senesinde İmam Maturidi de beka âlemine göçtü. İkisinin de şöhretleri her yanı tutmuş olduğundan ayrıntıya gerek yoktur. Allah ikisine de rahmet eylesin.

Müstekfi Billâh'ın Halifeliği

Sindiye'de Müstekfi Billâh'a biat olunduktan sonra hükümet merkezine girip, üçyüzotuzüç yılı Safer ayının sonlarında Torun'a hil'at ve taç giydirdi.

Muhammed oğlu Ebu'l-Ferec'i kendisine vezir tayin etti. Fakat Ebu'l-Ferec'de vezirliğin yalnız ismi olup bütün işler Torun'un veziri olan Şirzad oğlu elindeydi. Mütteki'nin Bağdad'a gitmesi üzerine Ahşid de Mısır'a dönünce Hamdan oğlu Seyfü'd-devle Halep ve Humus şehirlerini almıştı. Sonradan Rumlar sınırı aşarak Halep civarına kadar geldilerse de Seyfü'd-devle karşı çıkıp onları bozmuştur. Üçyüzotuzdört senesinde Torun ölünce veziri Şirzad oğluna Müstekfi tarafından başkomutanlık verilmişti. Ehvaz'da bulunan Büveyh oğlu Mu'izzü'd-devle ise Torun'un ölümünü haber aldığı gibi Bağdad üzerine yürüdü ve Bağdad'a yaklaştığında Şirzad oğlu, saklandı. Türk askeri, Musul tarafına kaçtı. Mu'izzü'd-devle Cemaziyelevvel ayında Bağdad'a girdi. Müstekfi ile konuşup ona biat etti. O da ona hil'at giydirdi. Paraların üstüne Büveyhoğulları lakabı yazılması için emretti. Mu'izzü'd-devle, Müstekfi'ye günde beşbin dirhem tahsis etti. Müstekfi'nin kendi aleyhinde çalıştığını işitince Cemaziyelahir ayının yirmiikisinde Müstekfi'yi hakaretlerle halifelikten indirip hapsetti. O sırada halifelik merkezi yağmalandı. Ziynet eşyası olarak bir şey kalmadı. Müstekfi'nin halifelik süresi bir sene, dört aydır.

Muti Lillâh'ın Halifeliği

Müstekfi'nin Halifelikten almış günü Muktedir'in oğlu Muti Lillâh'a biat olundu. Fakat Müstekfi'nin hiç olmazsa resmen bir veziri vardı, Muti'de o da yok. Yalnız bazı ihtiyaçlarına karşılık olmak üzere Mu'izzü'd-devle tarafından tahsis olunan yerlerin işlerini görmek ve dairesinin gelir ve gider defterini tutmak için bir kâtibi vardı. Artık Halifenin şan ve itibarı kalmayıp bir konuda kendisine başvurulmaz oldu. Çünkü Deylemliler Atruş adlı Alevi imam elinde Müslüman oldukları için Şii mezhebindendiler. Abbasiler, halifeliği asıl sahiplerinden zorla aldılar diye inandıklarından Halife'ye saygı göstermek için kendilerince dini bir sebep yoktu. Hatta halifeliği Abbasilerden alıp da Mağrib'deki Ubeydiye Halifesine, ya da Alevilerden başka birine biat eylemek üzere Mu'izzü'd-devle, devlet adamlarıyla danışmada bulununca çoğu uygun bulmuşlarken yakınlarından bazıları "Bu doğru bir görüş değildir. Sen şimdi bir Halife ile bulunuyorsun ki onun halifeliğe lâyık ve hak sahibi olmadığına inanıyorsun. Askerlerin de bu düşüncede bulunduğundan bugün onu öldürünüz dersen kanını helâl sayarak öldürürler. Ama Alevilerden birine biat eylediğin zaman sen de, askerin de onun halifeliğinin sıhhatine inanacağınızdan o, eğer askere senin öldürülmeni emrederse seni öldürürler" deyince Muizzü'd-devle'nin o tasarıdan caydığı söylenir. Bununla beraber doğudan Maveraünnehir ve batıdan Suriye ve Mısır halkı çoğunlukla Sünni olduğundan Büveyh soyu elinde bir Abbasi Halifesi bulunması kendi siyasi fikirlerince zaman ve durumun gereğine uygundu. Kısaca Mu'izzü'd-devle, Irak'ı aldıktan sonra mülk ve saltanat, Büveyhoğullarına ve sonra Selçuklu sultanların olup halifelik manevi bir itibardan ibaret kaldı. Her ne

kadar hutbe ve sikke yani para yine halifeler adınaydı. Tahta oturarak elçileri de huzurlarına kabul ederlerdi. Fakat bu resmi teşrifatın yerini bulması da sultanların emriyle olurdu. Halifeliğe gereken mülk ve saltanatın anlamı ise kuvvet ve kudretini kullanarak büyüklük ve yüksekliğini göstermek demekti. Oysa ondan sonra gelen Abbasi halifelerinde halifelik sözde var, manen yoktu. Bundan sonraki Abbasi halifelerinin tarihleri, onlara hükmeden Büveyhoğulları hükümdarları ve Selçuklu hükümdarları tarihlerinin içinde yazılıdır.

Mutî'nin Geri Kalan Günleri

Büveyh oğlu Mu'izzü'd-devle Irak'ı istilâ edince asker, âdet olduğu üzre tayinat ve maaşlarını istediklerinden, yolsuz vergiler icadına ve halkın mallarını haksız olarak zorla almak zorunda kaldı. Devlete ait köyleri malikâne olarak akrabasına ve komutanlarına tahsis etmekle devlet memurları, o köylerden el çekti ve divanlar boş kaldı.

Öyle sözü geçer etkili adamların eline geçen köylerin bayındırlığı arttıysa da, halkın ellerinde kalan köyler halkı daima mallarının ellerinden alınması ve zulme uğradıklarından, setler ve köprüler yapımı ve suların yoluyla, eşit olarak verilmesi gibi bayındırlık işlerine bakılmadığından o gibi köyler harap olmuş ve bu yüzden devlet gelirleri eksilmiş ve sonunda Mu'izzü'd-devle ordularını idare edemez olmuştur. Akrabaları çok şımarmıştı. Onların büyüyen burunlarını kırmak için birçok Türk kölesi aldı. Onlara bol bol araziler verdi. Bu ise kendisiyle kavminin arasında gerginlik doğurmuştur.

Muizzü'd-devle ile Nasirü'd-devle'nin Birbirleriyle Savaşları ve Barışmaları

Üçyüzotuzdört senesinde Musul emiri olan Hamdan oğlu Nasirü'd-devle, çok askerle Bağdad üzerine yürüyüp Bağdad'ın doğu taraflarına girdi. Muizzü'd-devle ile aralarında şiddetli savaşlar oldu. Muizzü'd-devle, kaçmaya karar vermişken Deylemliler, bazı harp hileleriyle doğu tarafını alınca Nasirü'd-devle, Ukbera'ya çekildi. Muizzü'd-devle ile haberleşerek üçyüzotuzbeş yılı Muharrem ayında barış yaparak Musul'a döndü.

Fakat yanındaki Türk askeri, bu barıştan hoşnut olmayıp Musul üzerine yürüdükleri zaman, Nasirü'd-devle, Nusaybin tarafına savuştu. Türkler de arkasına düştü. Sencer'e kaçtı. Onlar da oraya saldırınca Nasirü'd-devle âciz kaldı. Hemen Muizzü'd-devle'den yardım istedi. O da yeteri kadar askerle vezirini gönderdi. Nasirü'd-devle, o tehlikeden kurtuldu ve Musul'da kaldı. Fakat Muizzü'd-devle'ye senede belli bir vergi vermeye mecbur oldu.

Rüknü'd-devle'nin Rey ile Dağ Şehirlerini ve Sonra Taberistan ve Cürcan'ı Aldığı Sırada Muizzü'd-devle'nin de Basra'ya Girişi

Otuz seneden fazla Horasan ve Maveraünnehir emiri olan Ahmed, Sâmânî oğlu Nasr, üçyüzotuzbir senesinde ölünce halk, oğlu Nuh'a biat ve yemin ettilerse de çok geçmeden Samanoğulları arasında anlaşmazlıklar çıktı. Horasan başkomutanı olan Muhtaç oğlu Ebû Ali de emir Nuh'a baş kaldırmakla Büveyh oğlu Rükhü'd-devle, fırsat düşürüp üçyüzotuzbeş senesinde Rey şehrini ve dağ şehirlerini aldı. Horasanlıları oralardan kovdu.

Kardeşi Muizzü'd-devle de üçyüzotuzaltı senesinde Bağdad'dan çıkıp çöl yoluyla Basra üzerine yürüyünce Karamita, çöl yolu kendilerinin olduğundan söz ederek Muizzü'd-devle'nin kendilerinden izin almaksızın o yol ile asker sevk etmiş olmasına karşı çıkmışlarsa da Muizzü'd-devle, onlara hakaret diliyle cevaplayarak Basra'yı almış ve Basra emiri Ebu'l-Kasım Beridi, Hecr şehrine gitmiş ve Karamita'ya sığınmıştır. Muizzü'd-devle, böylece Basra'ya sahip olduktan sonra veziri ile görüşmek üzere Fâris'e gitti ve İmadü'd-devle huzuruna çıkıp yer öptü. Büveyhoğulları, üçü de hüküm sürdükleri yerlerde bağımsız iseler de İmadü'd-devle, başkomutan olup diğer ikisi, ona uyup emrine bağlandılar. Muizzü'd-devle, bu kadar kuvvet ve saltanata sahip olmuşken İmadü'd-devle huzurunda ayak üzere, durdu. İmadü'd-devle her ne kadar **"otur"** diye teklif etmişse de oturmamıştır. Ondan sonra Muizzü'd-devle, Bağdad'a dönüp veziri ile Halife de Basra'dan Bağdad'a geldiler. O sırada Rüveyh oğlu Rüknü'd-devle, Taberistan ve Cürcan'a da girmişti. Böylece Büveyhoğulları Devleti kuvvetlenip büyüdü. Rey, Cebel, Fâris, Ehvaz ve Irak'ın geliri hep onların hazinelerine akardı. Musul, Diyarbakır ve ona bağlı yerlerden de belli vergiler alırlardı. Abbasi Halifesi kendi ellerinde olup o kuvvet ile her tarafta etkili olurlardı.

Üçyüzotuzyedi senesinde Muizzü'd-devle, Musul üzerine yürüdü. Hamdan oğlu Nasirü'd-devle, Nusaybin tarafına savuştu. Muizzü'd-devle, Musul'u aldı. O sırada Horasanlı askerlerin Rey ve Çürcan taraflarına geçmek niyetinde oldukları kardeşi Rüknü'd-devle tarafından kendisine bildirilmiş ve asker istemiş olduğundan Nasirü'd-devle ile haberleşerek Nasirü'd-devle, Musul eyaleti ve el-Cezire ve Şam tarafı için Muizzü'd-devle'ye senede sekizmilyon dirhem vermek ve hükmü altında olan şehirlerde İmadü'd-devle ve Rüknü'd-devle ve Muizzü'd-devle adlarına hutbe okutmak üzere barış yapılarak Muizzü'd-devle Bağdad'a döndü.

İmadü'd-devle'nin Ölümü ve Büveyhoğulları ile Samanoğullarının Savaşları

İmadü'd-devle'nin evlâdı olmadığından, kardeşi Rüknü'd-devle'nin Fena Hüsrev adlı oğlunu yanına getirerek Fâris iklimi için onu kendisine veliaht eyle-

mişti. Üçyüzotuzsekiz senesinde İmadü'd-devle Şiraz'da ölünce Fena Hüsrev Fâris emiri oldu. Ama başkomutanlık, babası Rüknü'd-devle'ye geçti. Muizzü'd-devle de ona bağlandı.

İmadü'd-devle yanında büyük adamlar ve kendi ayarında beyler vardı. Onlar Fena Hüsrev'i küçük görüyorlardı. Hüsrev gereği gibi hükümeti eline alamadığından babası Rüknü'd-devle, Şiraz'a gitti. Muizzü'd-devle de Bağdad'dan askerle vezirini gönderdi. Hüsrev'in hükümetini kurup sağlamlaştırdılar. O zaman mahlas ve lakap vermek Halife'ye ait teşrifattan olduğundan Halife Muti tarafından Fena Hüsrev'e Azdu'd-devle mahlası verildi.

Horasan ve Maveraünnehir emiri Nasr Sâmânî oğlu Nuh tarafından verilmiş olan emir üzerine Horasan başkomutanı Karatekin oğlu Mansur ise üçyüzotuzdokuz senesinde büyük bir ordu ile Rey şehri üzerine yürüdü. Rüknü'd-devle'nin kaymakamı, İsfahan'a savuşmuştu. Mansur, Rey şehrine girerek yer yer asker gönderip Rüknü'd-devle'nin memurlarını kovup bütün dağ şehirlerini almıştır.

Rüknü'd-devle, o zaman Şiraz'da bulunuyordu. Bu durumdan haberli olunca ileri seğirtmiş ve kardeşi Muizzü'd-devle'ye yazılı-emir yazıp Irak'a komşu olan yerlerden Horasanlıları kovmak için asker sevk etmesini bildirmişti. Muizzü'd-devle hemen Sebüktekin adlı teşrifatçısı ile Deylem, Türk ve Araplardan oluşan büyük bir ordu sevk etti.

Sebüktekin, Horasanlılara üstün gelerek Hemedan'ı aldı. Rüknü'd-devle de askeriyle oraya geldi. Yanında çok asker toplandı. Fakat Mansur'un askeri daha çokken Hemedan üzerine yürümeye cesaret edemeyip İsfahan'a gitti. Rüknü'd-devle de yanındaki askerle o tarafa yürüdü. Aralarında nice günler şiddetli çarpışmalar oldu. İki taraf da zahiresizlikten büyük sıkıntıya düştüler. Hatta Rüknü'd-devle, kaçmayı kurmuşken Mansur, ondan evvel geceleyin çadırlarını terk ederek kaçmıştır.

Muizzü'd-devle'nin Umman'a Girmesi

Muizzü'd-devle Basra'ya giderken çöl yoluyla hareket etmiş olduğu için, Karamita'nın itiraz ettiklerini umman emiri Vecih oğlu Yûsuf fırsat bilerek Karamita'yı tarafına çekti. Onlar da karadan kendisine yardım ederek üçyüzkırkbir senesinde büyük bir donanma ve çok askerle gelip Basra'yı kuşattılar.

Muizzü'd-devle'nin, Ehvaz'da bulunan veziri, bu durumu öğrenince seğirtip Basra'nın yardımına erişerek Ummanlıları bozdu. Vecih oğlu, kaçarken gemileri, mühimmat ve silahları hep Muizzü'd-devle'nin askerine kalmıştır.

Çok zaman geçmedi. Vecih oğlu Yûsuf öldü. Hükümeti Karamita eline geçmiş ve daha sonra Muizzü'd-devle, büyük bir donanma şevkiyle Umman'a girmiştir.

Rüknü'd-devle'nin Yine Horasan Başkomutanı ile Savaşı

Horasan başkomutanı Karatekin oğlu Mansur, Rüknü'd-devle ile İsfahan'da yapılan savaşta kaçtıktan sonra çok zaman geçmeden ölünce, yerine geçen eski Horasan başkomutanı Muhtaç oğlu Ebû Ali, Merv'de asker hazırlayarak üçyüzkırkiki senesinde Rey üzerine yürüdü.

Rüknü'd-devle'nin askeri kuvveti ona eşit olmadığından Taberek kalesinde sığınarak savunmaya karar verdi Ebû Ali gelip onunla aylarca vuruştu. Fakat zafer kazanamadı. Sonunda Rüknü'd-devle, her sene Sâmânî emirine ikiyüzbin altın vermek üzere barış yaptılar.

Onun üzerine Ebû Ali, Horasan'a döndü. Fakat **"Ebû Ali, savaşta doğruluk ve içtenlikle davranmadı"** diye Saman oğlu emir Nuh'a gammazlanınca Ebû Ali, Horasan başkomutanlığından alındı. O da gücenip Rüknü'd-devle ile haberleşerek üçyüzkırküç senesinde Rey'e gelip Rüknü'd-devle ona çok ikram etti.

Ebû Ali, Horasan'ın Halife tarafından kendisine verilmesini istedi.

Rüknü'd-devle de kardeşi Muizzü'd-devle'ye yazıp Horasan'ın Ebû Ali'ye verilmesi hakkında Halife tarafından ferman getirtti. Ebû Ali, bu ferman ile Nişabur'a gitti. Halife Muti Lillâh adına hutbe okuttu ve Horasan'ı ele geçirdi, işte o sırada Nasr Sâmânî oğlu Nuh öldü. Yerine geçen oğlu Abdülmelik tarafından sevk olunan çok askere Ebû Ali, direnemeyerek Rey'e geldi ve üçyüzotuzdört senesinde beka âlemine gitti. Ondan sonra da Horasan askeriyle Rüknü'd-devle arasında çok savaşlar olmuştur. O sırada Muizzü'd-devle de Azerbaycan'da ve başka taraflarda iç savaşlarla uğraşıyordu. Kendisini en çok uğraştıran Şahin oğlu İmran'dı.

Şahin Oğlu İmran

Şahin oğlu İmran, Camide köyü halkından olup, birçok cinayetlerle suçlanarak üçyüzotuzsekiz senesinde Batiha'ya sığınmıştı.

Batiha denilen yer Basra sazlıklarıdır. Fırat nehri taşıp Basra civarına kadar uzunluğu yirmi ve eni sekiz-dokuz saatlik araziyi kaplayarak birçok göller ve adalar ve sazlıklar ve kamışlıklar oluşturup, bu adalar aralarında kayıklar yürür ve bazı Araplar, bu adalarda sazdan kulübeler yapıp otururlardı. Bunun için bu Batiha'ya sığındı. Balık ve su kuşları avlayarak geçinmekteyken yanına balıkçılardan ve hırsızlardan birçok halk toplanmakla bir dereceye kadar hükümet memurlarına karşı durabilecek kadar kuvvet kazanmıştı. Bununla beraber hükümet tarafından üzerine büyük bir kuvvet sevk olunur korkusuyla Basra hükümdarı olan Ebu'l-Kasım Beridi'ye sığınıp o da ona Camide ile Batiha'lar bölgesinin idaresini vermişti. Onun üzerine Şahin oğlu İmran, askerini çoğaltıp silah edinerek, Batiha'daki tepeler üzerinde hisar ve kuleler yaparak o bölgeye hâkim oldu. Ge-

lip geçenlerden, hatta sultanın askerlerinden bile haraç almaya başladı, asker ise malikâneler olan köylere varmak için oralardan geçmeye muhtaç idiler. Bundan dolayı Muizzü'd-devle, Batiha üzerine tekrar tekrar veziri ile ordular sevk ettiyse de askeri bozguna uğramakla ister istemez Şahin oğlu İmran ile barışıp Batiha'ları ona verdi. Şahin oğlu, ondan sonra ölümüne kadar kırk sene Batiha'da ve bölgesinde böyle başıboş ve zorbaca hükümet eylemiştir.

Çeşitli Olaylar

Üçyüzotuzdokuz senesinde İslâm âlemi için önemli bir olay çıkmıştı. Yirmiiki sene evvel Karamita topluluğu Hacer-i Esved'i Kâbe'den sökerek hükümet merkezleri olan Hecr şehrine götürmüşlerdi. Bu sene onu Kûfe'ye getirdiler ve Kûfe mescidine koyarak halka ziyaret ettirdiler. Sonra Mekke'ye götürdüler. Hemen asıl yerine kondu ve çevresine bir gümüş çember geçirildi.

Üçyüzkırküç senesinde Muizzü'd-devle'nin adamlarıyla Mısırlılar, Mekke'de savaşıp Muizzü'd-devle tarafı yendi. Mekke'de önce Rüknü'd-devle ve Muizzü'd-devle ve oğlu veliahdı olan Bahtiyar adlarına ve sonra Mısır hükümdarı olan Togaçoğlu adına hutbe okunmuştur. **'Üçyüzkırkdokuz senesinde Türklerden ikiyüzbin kadar çadır halkı İslâm ile şereflendiler.** Hargâh, deriden yapılan çadır ve oba demektir. Bir hargâh, bir ev halkı demektir. **Bu kadar halkın birdenbire İslâm dinine girmeleri, İslâm âleminde önemli olaylardandır.** Fakat bunlar, bedevi ve vahşi topluluklar olduğundan yağmacılıktan geri kalmazlardı.

Üçyüzelli senesinde Ebû Şevarib oğlu Ebü'l-Abbas senede ikiyüzbin dirhem vermek üzere başkadı tayin edildi. Para ile kadılık verilmesi yani hâkim tayininin bir eşi daha önce olmamıştı. Bu çirkin olay ilk önce bu kere meydana gelmiş olduğundan Halife Muti Lillâh, huzuruna Ebü'l-Abbas'ı kabul etmedi. Meclisine katılmamasını emretti. Muizzü'd-devle ise sonra belediye başkanlığını ve zaptiye bakanlığını da o şekilde belli bir paraya bağlamıştır.

Üçyüzellibir senesinde Şiiler, Muizzü'd-devle'nin emriyle Bağdad mescitlerinin kapıları üzerine **"Muaviye b. Ebû Süfyân'a ve Fâtıma'dan Fedek'i alana ve Hasan'ın ceddi (s.a.v.) kabrinde gömülmesine engel olana ve Ebû Zer'i sürene ve Abbas'ı Danışma Kurulu'ndan çıkarana Allah lanet eylesin"** diye yazdılar. Halife, mağlup ve mahkûm olduğundan bir şey yapmaya gücü yoktu. Fakat Ehl-i Sünnetten bazıları, geceleyin bu yazıları yok ettiler. Muizzü'd-devle yeniden yazdırmak isteyince veziri Mühellebi silinen yanların yerine **"Allah, peygamber soyuna zulmedenlere lanet eylesin"** diye yazılıp, lanette Muaviye'den başkasının belirtilmemesini öğütleyince öyle yapıldı. Sonradan, Basra'da ve Hemedan'da halk

arasında mezhep kavgasıyla fitne çıkarak pek çok adamlar öldü. Üçyüzelliiki senesinde Aşûrâ günü Muizzü'd-devle'nin emriyle çarşılar kapandı ve karılar saçlarını dağıtıp sokaklarda ağlayarak Hüseyin (r.a.) Hazretleri için matem yapıldı. O sene Zilhicce ayının onsekizinci günü de Bağdad'da Gadirhum bayramı yapılarak gece dükkânlar açılıp, kandiller yakıldı. Zurnalar, davullar çalındı.

Üçyüzelliüç senesinde de aşûrâ günü çarşılar kapanıp matem yapıldı. Fakat Şiiler ile Sünniler arasında fitne çıkarak pek çok adamlar yaralandı ve pek çok mallar yağmalandı.

Mağrib'in Durumu

Zenate kabilesinden Ebû Yezid Harici, Ehl-i Sünneti kâfir sayıp, mal ve canlarını mubah gören Nekkâriye mezhebindendi. Sapık mezhebine o bölge halkını davet eyleyerek başına pek çok serseri toplamıştı. Üçyüzotuzüç senesinde bazı şehirleri ele geçirdi ve Mehdi Ubeydı oğlu Kaim tarafından sevk olunan askeri yendi. Tunus'a girdi. Sonra gelip Mehdiye'de Kaim'i kuşatmış ve otuzdört senesinde ondan vazgeçerek Kayrevan'a gitmişti.

O sırada Kaim, ölünce oğlu İsmail Mansur yerine geçti. Hazırladığı mükemmel bir ordu ile bizzat Kayrevan'a gitti. Otuzbeş senesine kadar Ebû Yezid ile savaştı, Sonunda Ebû Yezid, bozguna uğrayarak kaçtı. Mansur, onu kovalayarak otuzaltı senesinde Ebû Yezid Harici, yaralı olarak esir oldu ve öldü.

Mansur ise, çalışkan ve çok gayretli bir adamdı. Ebû Yezid Harici meselesini ortadan kaldırdıktan sonra kara ve deniz kuvvetinin mükemmelleşmesine çaba sarf etmiştir.

Sicilya adasında Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında savaş sürmekteydi. Hıristiyanlar, Konstantiniyye Kayserinden yardım istediler. Kayser tarafından çok asker gönderildiği gibi Mansur da Afrika'dan Sicilya'ya mükemmel bir ordu gönderdiğinden üçyüzkırk senesinde yapılan savaşta Rumlar bozguna uğratıldı ve İslâm askeri zafer kazandı.

Üçyüzkırkbir senesinde Mansur öldü. Yerine oğlu el-Muiz li-Dinillâh Halifelik tahtına oturmuş; başıboş aşiretleri tarafına çekmesini bilmiş ve Berber kavminin gönüllerini alarak hayli kuvvet kazanmış ve deniz ve kara kuvvetlerini geliştirerek gazalar yapmakta Endülüs emiri Abdurrahman Emevi ile yarışmıştır. Fakat mezhepçe aralarında ayrılık vardı. Bu yüzden birbirinin aleyhinde bulunuyorlardı. Nitekim üçyüzkırkdört senesinde aralarında hayli deniz savaşları olmuştur.

Üçyüzkırkbeş senesinde de Mansur'un büyük bir donanmasıyla Sicilya emiri Rum ülkesine gaza etmiştir.

Sicilmase emiri Vasul oğlu Muhammed bir zamandır Şâkir Li'llâh ve Emirü'l-Mü'minin unvanını alıp kendi adına para bastırmakta olduğundan Mansur üçyüzkırkyedi senesinde Rum kölelerinden Cevher adlı kölesini komutan tayin ederek büyük bir ordu ile Garb-ı Aksa'ya göndermişti. Cevher bütün çarpışmalarda zafer kazanarak Vasul oğlunu tutmuş ve Atlas Okyanusu kıyılarına kadar gitmiştir. Kısaca Afrika'da Ubeydiye Devleti, pek çok kuvvet ve güç kazanmıştır.

İleri Gelenlerden Ölenler

Üçyüzotuzbeş senesinde Arap bilginlerinden ünlü eserler yazmış olan Ebû Bekir Savli öldü. Üçyüzotuzdokuz senesinde de nahiv bilginlerinden ünlü Zeccâc'ın ömür şişesi kırıldı. Allah rahmet eylesin.

Yine bu sene İslâm feylesoflarının en büyüğü olan Ebû Nasr Farabi hayat tomarını dürdü. Fârâb köyünde doğmuş bir Türk idi. Türkçe'den başka bazı dilleri bildiği halde Bağdad'a gelip güzel Arapça öğrendikten sonra felsefe ile uğraştı. Mantık ilminde yüksek bir bilgin olan ünlü feylesof Yunus oğlu Ebû Bişr Metta'nın dersine devam etti. Sonra Harran'a gidip Muktedir'in halifelik zamanında ölen Hayat oğlu Yuhanna adlı Hıristiyan feylesofundan ders aldı. Sonra Bağdad'a gelip felsefe ilimlerini tamamladı ve Aristo'nun kitaplarını açıklayarak yazdı. Musiki ilminde maharet kazandı. Eserlerinin çoğunu Bağdad'da tamamladı. Sonra Şam'a oradan Mısır'a gitti ve dönüp Şam'a geldi. Türk elbisesi giyip kıyafetini asla değiştirmedi. Bir gün Seyfü'd-devle meclisinde Şam'ın fazilet sahipleri toplandıkları sırada geçen konuşmalarda ve sohbetlerde onun sözü, ötekilerinin sözlerini altetti. Ondan sonra hepsi susarak onun sözlerini yazmaya başladılar. Farabi ise Şam'da kalıp bir köşeye çekilerek, bahçelerde ve akarsu kıyılarında otururdu. Dünya işlerinden uzak dururdu. Seyfü'd-devle tarafından tahsis olunan günlük dört dirhem ile yetinirdi. Seksen yaşında, bu üçyüzotuzdokuz senesinde sonsuz ülkeye göçtü. Allah mağfiret eylesin. **Mantık ilminin kurucusu Aristo'ya Muallim-i Evvel denildiği gibi, bu ilmi Arapça en güzel yazan Farabi'ye de Muallim-i Sâni yani ikinci Muallim denilmişti. Sonra felsefe ilimlerini bir derece daha inceleyip geliştiren İbni Sina'ya da Muallim-i Sâlis yani Üçüncü Muallim denilmiştir.**

Üçyüzkırk senesinde Hanefi fakihlerden ünlü Ebû Hasan Kerhi öldü. Pek çok dindardı. Ancak amelde Hanefi mezhebinden, inançta Mu'tezile mezhebindendi.

Mütenebbi diye bilinen ünlü şair Hüseyin oğlu Ahmed ki, bir aralık Semave çölünde peygamberlik davasına kalkarak başına Kelboğullarından pek çok halk toplamıştı Mısır ve Şam emiri Ahşin'in 'Humusta vekili olan Lü'lü, onun üzerine varıp topluluğunu perişan ve kendisini esir etmişti. Onun üzerine Mütenebbi, tövbe ederek kurtulup Hamdan oğlu Seyfü'd-devle'nin yanına ve oradan Mısır'a

gidip Kâfur Ahşidi'yi övmüşken elli tarihinde onu hicvederek yanından ayrılarak, Faris emiri Azdu'd-devle yanına gitmiş ve onu övdükten sonra üçyüzellidört senesinde Kûfe'ye dönüp yolda çöl Arapları onu ve oğlunu öldürüp mallarını almışlardır. Üçyüzellialtı senesinde Kitab-ı Agâni ve çok eserler yazmış olan İsfahanlı Ebû Ferec bu geçici meclisi terk etti, yani öldü.

Rüknü'd-devle'nin, veziri olan Amid oğlu Ebû Fazl üçyüzellidokuz senesinde âhirete gitti. Az bulunur bir kişiydi. Güzel, tedbirde, siyasette, kitabet ve inşâda başkalarının erişemediği üstün maharet bakımından kendisinde toplanmış bulunan çok faziletler başkasında bir araya gelmemiştir. Çok fenlerde mahirdi. Hem de yiğit ve kahramandı. Her bakımdan Rüknü'd-devle'nin yüzünü ağartmıştı. Oğlu Azdu'd-devle'ye devlet idaresini, ilmi ve bilginleri sevip saymasını o öğretmişti. Doğrusu yerini boş koyup gitti. Fakat ilerde kendi yerini tutacak birini yetiştirmişti. Abbad oğlu Ebû Kasım'ı Amid'in oğlunun sohbetinde ve arkadaşlığında bulunduğu için ona Sahib-i Vezir derlerdi. Sonra Abbad oğlunun arkadaşı diye tanınmıştır. Bu sırada Rüknü'd-devle oğlu Müeyyidü'd-devle onu kendisine vezir yaptı. O da Müeyyidü'd Devle'nin bütün işlerini düzeltmiştir. Sonra büyük vezir oldu. Ölünceye kadar Rüknü'd-devle oğullarına pek güzel hizmet etmiştir. Amid oğlunun büyük hizmetlerinden biri de devletine bir vezir yetiştirmiş olmasıdır.

Ölen Hükümdarlar

Üçyüzotuzdört senesinde Mısır ve Şam emiri olan Togaç oğlu Ahşid Şam'da ölünce yerine oğlu Ebû Kasım Enûcur geçirildi. Fakat küçüktü. Babasının zenci kölesi ve en ileri gelen komutanı olan Kâfur adlı hadımağası saltanatın vâsisi olup, devlet idaresi onun elinde kaldı. Hemen Enûcur'u alıp Mısır'a götürdü.

Halep emiri olan Hamdan oğlu Seyfü'd-devle, Ahşid'in öldüğünü işitince askerle gidip Şam'a girdi. Arkasından Kâfur gelip Şam'ı geri almıştır.

Üçyüzkırkdokuz senesinde Enûcur öldü. Yerine kardeşi Ahşid oğlu Ali oturtuldu. Fakat o da küçüktü. Mısır devleti eskisi gibi Kâfur'un elinde kaldı.

Üçyüzelli senesinde Endülüs emiri olan Abdurrahman Nasır öldü. Oğlu Hâkim'e biat olunup, Müstansır diye lakaplandı. Yine bu sene Horasan ve Maveraünnehir emiri Nuh Sâmânî, oğlu Abdülmelik öldü. Yerine kardeşi Mansur geçti.

Mısır emiri olan Ahşid oğlu Ali üçyüzellibeş senesinde öldü. Kâfur, Mısır'da tam bağımsız oldu. Pek siyah bir hadımağa idi. Vaktiyle Ahşid onu onsekiz altına satın almıştı. Sonra adı Mısır, Şam, Hicaz ve Mekke minberlerinde anılır oldu. Ahşid ölünce oğulları, küçük olduklarından Ahşidiye Devleti'ni Kâfur, onların adına güzelce idare etmeyi başardı. Onların ölmesinden sonra Mısır saltanatında hür kaldı. Onun hakkında Mütenebbi'nin güzel övgüleri vardır.

Üçyüzellialtı yılı Safer ayında Halep emiri Hamdan oğlu Seyfü'd-devle ölünce yerine Şerif Ebû Meali diye lakaplanmış olan oğlu Sa'dü'd-devle geçti. İki sene sonra Seyfü'd-devle'nin kölesi Fer'aveyh, efendisinin oğlu olan Ebû Meâli'ye baş kaldırarak Halep'i aldı. Fakat bir sene sonra Rumlar Halep'te Fer'aveyh'i kuşatmışlardır.

Yine üçyüzellialtı yılı Rebiülahir ayının onüçüncü günü Irak emiri Büveyh oğlu Müizzüd'-Devle öldü. Yerine oğlu İzzettin Bahtiyar geçti.

Muizzüd'-Devle'nin ölüm haberi Umman'a erişince oradaki komutanı Umman beldesini Fâris emiri olan Rüknü'd-devle oğlu Azdu'd-devle'nin memurlarına teslim etmiştir. Yine bu sene Kirman emiri İlyas oğlu Ebû Ali ölünce evlâdı arasında sen-ben kavgası çıktı. Fâris emiri Rüknü'd-devle oğlu Azdu'd-devle Kirman bölgesini ele geçirdi.

Musul emiri Hamdan oğlu Nâsırü'd-devle yaşlanınca sinirli oldu. Çocuklarını ve devlet büyüklerini sıkıştırıp, haklarında haşin ve sert davranır oldu. Onlar da onun aleyhine düştüler. Oğlu Ebû Tağlib bu ellialtı senesinde babası Nâsirü'd-devle'yi tutup hapsetmişse de kardeşlerinden bazıları, bu konuda muhalefet ettiklerinden birbiriyle vuruşmakta iken Nâsirü'd-devle, hapiste ölmüştür. Oğulları birbiriyle savaşı sürdürüp, ancak Ebû Tağlib, diğer kardeşlerine üstün gelmiştir.

Yine bu ellialtı senesinde Mısır ve Şam emiri olan Kâfur ölünce yerine Ahşid oğlu Ali'nin oğlu Ebû Fevaris Ahmed geçirildiyse de fikir ve görüşler değişik ve idare işlerinde farklı düşünceler bulunduğundan Mısır'ın durumu karıştı. Afrika emiri Muizz Alevi bu durumu öğrenince babasının Rum kölelerinden Cevher adındaki komutanı, büyük bir ordu ile Mısır'a sevk etti. Üçyüzellisekiz senesinde Cevher, henüz Mısır'a ulaşır ulaşmaz Ahşid'in askeri kaçtığından Cevher, hemen bugünkü Kahire şehrinin bulunduğu yerde ordusunu kurdu ve Kahire şehrinin kurulmasına başladı. Muizz Alevi adına hutbe okutmaya başladı. Sonra ezanda Şiilerin usulü üzere **"Hayye a'lâ hayri'l-amel"** yani **"Haydi hayırlı işe"** denmekle ve namazlarda Besmele, yüksek sesle okunmaya başlanmıştır. Cevher, Mısır'da yerleşince bir ordu şevkiyle Şam şehirlerini ele geçirmiştir.

Seyfü'd-devle'nin ölümünde yerine oğlu Ebû Meali geçmişken Seyfü'd-devle'nin kölesi Fer'aveyh, efendisinin oğluna baş kaldırarak onu yenip Halep'i almışsa da, bir taraftan Rumların sürüp gelen saldırıları, öte taraftan Mısır askerinin istilâ hareketleri arasında şaşırıp Humus'ta bulunan Ebû Meâli'ye baş eğerek üçyüzellidokuz senesinde Ebû Meali adına Halep'te hutbe okuttu. Onunla beraber bu sene gerek Halep'te ve gerek Humus'ta Muizz Alevi adına da hutbe okunmuştur. Ve bu sene Mekke'de ve Medine dışında Halife Muti adına hutbe okunmuşsa da Medine'de Muizz Alevi adına hutbe okunmuştur.

Ubeydiye Devleti'nin, ortaya ilk çıkışında Karamita topluluğu, halkı Ubeydi Halifesi adına davet eylemişlerken sonra aralarına anlaşmazlık girdi. Hele Muizz Alevi'nin Mısır ve Şam'ı istilâ etmesi üzerine Karamita, onu rakip görerek üçyüzaltmış yılı içinde Şam'a girdikten sonra Mısır'a giderek Ayn-ı Şems'te ordu kurup Cevher ile savaştılar ve önce yendilerse de sonra yenilerek Şam tarafına döndüler.

Muizz Alevi ise, o sırada Afrika ve Trablusgarb vilâyetlerine ve Sicilya adasına başka başka valiler tayin etti. Saray halkını, aydınları ve devlet adamlarını, özel askerlerini ve baba ve dedelerinin tabutlarını yanına alarak hareket edip üçyüzaltmışiki yılı içinde İskenderiye'ye ulaştı. Oradan yukarı hareketle Ramazan ayında Cevher'in yeniden yaptırmış olduğu Kahire'ye girdi. Sonradan Afrika tarafında birçok karışıklıklar ve savaşlar oldu. Altmışüç senesinde Karamita, Mısır üzerine saldırıp Muizz ile şiddetli bir şekilde çarpıştılarsada sonunda bozguna uğradılar. Çoğu ölüp kılıç artıklarını kovalamak için Muizz Alevi tarafından onbin seçkin süvari sevk olundu. Karamita, Şam yöresinde duramayıp Lâhsa'ya ve Katif'e kadar kaçtılar. Onun üzerine Muizz'in askeri, Şam'ı almış ve bu sene Mekke'de de Muizz'in adına hutbe okunmuştur.

Rumlarla Yapılan Savaşlar

Yaz mevsiminde İslâm askerleri, Rum diyarına gaza edegelmişlerken, Abbasi Halifeliği'ne çok zayıflık gelmekle bu âdet terkolunup sonraları Konstantiniyye Kayseri'nin Anadolu komutanı, İslâm şehirlerine saldırmaya başladılar.

Fakat Hamdan oğlu Nâsırü'd-devle, Musul'da yerleştikten sonra kardeşi ve Halep ve Humus emiri olan Seyfü'd-devle de Rumlara güzelce karşılıkta bulunup savunma yapmaktaydı.

Kısaca Rumlara karşı İslâm sınırlarının korunmasıyla yalnız Hamdanoğulları uğraşıp, Irak emiri olan Büveyh oğlu Mu'izzü'd-devle ise Hamdanoğullarının memleketlerini çiğnemeye çalışmaktaydı. Hamdanoğulları, bir taraftan Rumlarla uğraşırken öte taraftan Büveyhoğullarının sıkıştırmasıyla ezilmekteydiler. Her ne kadar Tarsus Murâbıtları, ara sıra Rum diyarına gaza ederlerdi. Fakat Rumlar, fazla kalabalık olarak saldırır olduklarından onlar da sınırı koruyamaz oldular. Oysa Tarsus'ta Seyfü'd-devle adına hutbe okunurken Tarsus emiri Zeyyat oğlu bağımsızlık davasına kalkışarak onun adını hutbeden kaldırmakla Murâbıtlar, o tarafın yardımından yoksun kaldılar.

Bunun üzerine Rumlar üçyüzotuzyedi senesinde Maraş'a girdiler ve kırkiki senesinde Seruç şehrini yakıp, halkını tutsak ettiler. Kırkbeş senesinde Seyfü'd-devle, Rum diyarına gaza edip birçok şehirler alarak pek çok esir aldıktan sonra ganimetlerle Adana'ya ve oradan Halep'e dönmüşse de Rumlar da bir taraf-

tan saldırarak Meyyâfârikin şehrini yakıp, halkını tutsak ettikleri sırada bir Rum donanması, Tarsus kıyılarını harap ettikten başka ellibir senesinde de Rumlar Çukurova'da olan Anavarza kalesini alıp, halkını kılıçtan geçirdiler. O bölgede bulunan kalelerin bazısını zorla ve bazısını eman ile aldılar. İşte o sırada Bağras halkı, Rum generaline otuzbin dirhem vererek yerlerinde bırakılmışlardır.

Tarsus emiri Zeyyat oğlu, Tarsus Murâbıt'larından dört bin adam toplayarak savunmaya kalktıysa da, Rumlar pek çok kalabalık olduğundan askerinin çoğu öldürüldü ve kalanı perişan oldu. Tarsuslular, bunun üzerine Seyfü'd-devle'nin hutbesini yine okumaya başladılar. Zeyyat oğlu da kederinden kendisini suya atarak intihar etmiştir.

Sonra Rumlar, büyük bir ordu ile Halep üzerine yürüdüler. Şehre girdilerse de kalesini ele geçiremediler. Pek çok mal ve esir alarak' döndüler. Sonradan Seyfü'd-devle etrafta dağınık olan askerini toplayarak Çukurova'ya gelerek Anavarza kalesini tekrar yaptı ve Rum diyarına iki tümen asker sevk ederek pek çok mal ve esir almıştır.

Ellidört senesinde Rumlar Masise-Misis şehrini alarak ikiyüzbin nüfusa varan halkının çoğunu öldürüp ve kılıç artıklarını esir ettikten sonra Tarsus'u da eman ile alıp, halkı başka yöreye göçtüler. Ellibeş senesinde Rumlar, Diyarbakır'ı da kuşattılar. Fakat alamadılar. Üçyüz ölü ve dörtyüz esir bırakarak döndüler. Hamdanoğullarında başlayan perişanlık dolayısıyla Rumlara karşı koyacak kimse kalmadığından elliyedi senesinde Rumların birçok çeteleri, Antakya bölgesine dağılarak onikibin Müslüman'ı şehit etmişlerdir.

Konstantiniyye Kayseri Nikefor, İslâm şehirlerinin karışıklık içindeki durumunu fırsat bildi. Ellisekiz senesinde büyük bir ordu ile Şam tarafına yürüyerek Trablus-Şam'ı aldı. Humusu yaktı. Pek çok esir ve ganimetler alarak döndüğü sırada bir kolordusu da el-Cezire'ye girerek pek çok esir ve ganimetler almıştır. Üçyüzellidokuz senesinde de Kayser, Antakya'yı aldıktan sonra Halep şehrine girmiş ve zorla Halep'i almış olan Fer'aveyh'i Halep kalesinde kuşatmış ve Kayserin hazinesine senede belli bir miktar vergi vermek üzere onunla barış yaparak yine ganimetle döndü. Fer'aveyh ise sonradan o zaman Humus'ta bulunan efendisinin oğlu Ebû Meali ile barışıp Halep'te onun adına hutbe okumuştur. O sırada Kayser'in bir tümen askeri de Malazgird'e girmişti.

Kısaca İslâm şehirlerinin bozukluk ve karışıklığı yüzünden Kayser Nikefor, meydanı boş bularak istediği gibi atıp tutmaktayken Antakya'dan dönüşünde karısı, sevgilisi olan General Zimsis ile birleşerek Nikefor'u öldürmüş ve Zimsis Kayserlik makamına oturmuştur.

Kayser Zimsis üçyüzaltmışbir senesinde büyük bir ordu ile el-Cezire'ye girerek Rakka'dan Nusaybin şehrine kadar saldırıda bulundu. Rumlar, tuttuklarını öldürüp, bulduklarını alıp ganimettendiler. Böylece felâkete uğrayan birçok halk, Bağdad'a gidip feryat eylediler. O zaman Bahtiyar, Kûfe tarafında avlanmaktaydı. Bağdad'ın ileri gelenlerinden bir grup, yanına varıp düşmanın öylece İslâm memleketlerine saldırdığı sırada onun av ile uğraşmasın çirkin bulurcasına kendisinden yardım dilediklerinde Bahtiyar, Bağdad'da bulunan teşrifatçısı Sebüktekin'e gaza için gereken hazırlığa başlanmasını yazdı. O da tedariklere girişerek, halktan sayısız gönüllü asker toplandı. Bahtiyar, Musul emiri Hamdan oğlu Nâsirü'd-devle oğlu Ebû Tağlib'e, savaşa çıkacağından söz ederek zahire sağlaması için ferman gönderdi. O da sevinçle sefer hazırlıklarına başladı. Oysa gaza için Bağdad'da takım takım toplanmakta olan halk ordusu içinde birbirine ters düşen Sünni ve Şiiler ve bayağı adamlar, birbirleriyle kavga ederek fitne çıktığından ticaret merkezi olan Mahalletü'l-Kerh yandı. Sonra Bahtiyar, gazaya harcamak için Halife Muti'den mal isteyince Muti "Eğer dünya, benim elimde olup da devlet gelirleri bana gelse gazaya ve Müslümanların başka işlerine sarf etmek bana gerekirdi. Oysa bende hutbeden başka bir şey yok. Eğer isterseniz ondan da geçip yalnızlık köşeme çekileyim" demişse de Bahtiyar tarafından devamedegelen tehditler üzerine zavallı Halife; cübbe, sarık ve diğer elbise ve ziynetlerini yok bahasına satarak edinebildiği dörtyüzbin dirhemi Bahtiyar'a gönderdi. Bahtiyar, bu parayı heva ve hevesine sarf etti. Gaza işi terk edildi ve unutuldu. Rumlar ise İslâm hükümetinin zayıflığından yararlanmak istediklerinden Kayser'in Anadolu komutanı, Âmid şehrini almak sevdasına düşerek üçyüzaltmışiki senesinde büyük bir ordu ile Diyarbakır'a doğru yürüyünce, ölen Hamdan oğlu Ebû Heyca'nın kölesi ve Diyarbakır valisi Hezarmerd, Hamdan oğlu Nâsirü'd-devle oğlu Ebû Tağlib'den yardım istedi. O da askerle kardeşi Hibetullah'ı göndermişti. Hibetullah gelip Hezarmerd'le birleşti. Onlara nisbetle Rumlar, pek fazla ise de onlar manevra edilmez dar bir boğazda Rumların üzerlerine saldırınca Rumlar, bozguna uğradılar ve başkomutanları esir oldu. Hamdanoğulları yine ün kazandı. Hayli nam ve şan aldı. Kayser Zimsis'in asıl maksadı olan Suriye kıtası, Muizz Alevi eline geçip, bir süre sonra Zimsis de Tarsus tarafında zehirlenerek ölmüştür.

Büveyhoğulları ile Samanoğullarının Barışması ve Bahtiyar'ın Kötü Halleri

Birçok yıllardır Büveyhoğulları ile Samanoğulları arasında süren düşmanlığa üçyüzaltmışbir senesinde son verilerek Rüknü'd-devle ve oğlu Azdu'd-devle her sene Samanoğullarına yüzellibin altın vermek üzere onlarla Nuh Sâmânî oğlu

Emir Mansur arasında barış yapıldı. Mansur Sâmânî, Azdu'd-devle'nin kızıyla evlenip son derece ağır hediyeler gönderdi.

Böylece Büveyhoğulları, doğu tarafından emin oldularsa da, kuzey taraftan Rumlar, İslâm şehirlerine saldırmaktaydılar. Muizz Alevi'nin Irak'a doğru ilerlemekte olması, telaş ve endişe doğurdu. Irak emiri olan Muizzü'd-devle oğlu Bahtiyar, saltanat tahtına oturalı heva ve hevesine uyar ve zamanını kadınlarla düşüp kalkmayla geçirir ve babasının emektarı olan devlet adamlarını ve Deylemli komutanları aşağıladığı için, onlar da ondan soğumakla ve nefret etmekle kuvveti zayıflamıştı. Üçyüzaltmışiki senesinde veziri Ebû Fazl'ı tutup hapsetti. Bakiyye oğlunu vezir etmesi herkesi şaşırttı. Çünkü Bakiyye oğlu, bayağı kimselerden biriydi. O zamana göre vezirlik için gereken bilgisi yoktu. Fakat talihi yardımcı olduğundan sarayda mutfak emini olarak Bahtiyar'a güzel yemekler pişirtip ve boynunda mendil olduğu halde Bahtiyar'ın yanı başında durup ona tabakla yemek vermekle kendisini beğendirmişti. Bu kere vezir olmuştu. Ebû FazI, Bahtiyar'ın harcamalarını düzeltmek için halkı pek fazla incitmiş olduğu için, bu kere azledilmesi ve hapsinden ötürü halk, sevinmişti. Bakiyye oğlu ise Ebû Fazl'ın ve yakınlarının mallarını ellerinden alarak ele geçirdiği meblağlar ile bir süre devleti idare ederek halk arasında övüldü. Fakat zorla ele geçirdiği mallar tükenince o da halka saldırır ve çeşitli zulümler yapar oldu. Bu yüzden ipin ucunu kaçırdı. Aşağılık kimseler fırsat bilip türlü fenalıklar yapar oldular. Bölgeler harap olup halkın ellerinde mal kalmadı. Bu yüzden devlet hazinesi, büyük sıkıntıya düştü.

Asker ise geçmiş maaşlarını istemek amacıyla mırıldanmaya başladılar. Devlet adamları şaşırdı. Bunun üzerine Bahtiyar, başka vilâyetlerden para getirtmeye kalkıştığı sırada Ehvaz'a gidip de bazı bahaneler bularak valisini ve başkalarını sızdırmak üzere üçyüzaltmışüç yılı içinde Ehvaz'a gitti. Kendisinin teşrifatçısı ve Türk askerlerinin başı olan Sebüktekin de Bağdad'da kaymakam kaldı. Bahtiyar, Ehvaz'a varınca valisi olan Bahtekin kendisine ağır hediyeler sunarak takdirini kazandığı sırada, halkın mallarını zorla almaya bahane olacak olaylar çıkmıştır. Ehvaz'da askerler arasında çatışmalar çıkmasıyla Türkler, bir tarafta ve Deylemliler bir tarafta olarak şehrin dışına çıkıp çarpışmaya başladılar. Bahtiyar, iki tarafın arasını bulmaya çalıştıysa da başaramadı. Deylemlilerden olan yakınlarının uyarısı üzerine hemen Ehvaz valisi Bahtekin'i, kâtibini ve Sebüktekin'in akrabasından olan bir adamını tutup hapsettirdi. Deylemliler, Türklerin üzerine saldırarak atlarını ve çaputlarını yağmaya koyulmakla aralarında şiddetli vuruşmalar çıkıp, iki taraftan da birçok adamlar ölerek, Türkler kaçtılar. Bahtiyar da Sebüktekin'in arazisini almış ve verdiği emir üzerine Basra'da **"Türklerin kanı helâldir"** diye bağırtılmıştır.

Bu dehşetli haber, Bağdad'a ulaşınca Sebüktekin de Zilkade ayında Bahtiyar'ın Bağdad'daki sarayını yakıp, mallarını aldı. Bağdad'da bulunan Türkler, Deylemlilerin evlerini basıp, arayıp, buldukları şeyleri alır oldular. Türkler, Sünni idiler. Bağdad halkı da Sünni tavrında bulunan Sebüktekin'e yardım ettiler.

Tâi'nin Halifeliği

Bahtiyar'ın görülen kötü muamelesine karşı Bağdad'daki Türklerin de Şii ve Deylemliler hakkında gösterdikleri şiddetli muameleleri üzerine artık Türklerin Bahtiyar ile barışmaları imkânsız görüldüğünden başları olan Sebüktekin, Bahtiyar'a karşı gereken hazırlığa başladığı sırada Halife Muti, felçli idi. Sebüktekin ise Bahtiyar'a karşı hareket eyleyince Halife'yi de ordusuyla beraber götürmek zorunda kalacağından onun uyarmasıyla Muti Lillâh Halifelikten kendiliğinden çekildi. Üçyüzaltmışüç yılı Zilkade ayının onüçüncü günü oğlu Tâi Lillâh'a biat olundu. Mutî'nin Halifelik süresi, yirmidokuz senedir.

Tâi ve Kadir'in Halifelik Günleri

Bahtiyar, yanındaki Türk askerlerini vurup dağıtmış, Basra'daki Türk askerlerinin de kanlarının helâl olduğunu ilân etmişti. Oysa Türklerle Deylemliler arasında kavimce ayrılık olduğu gibi, Türkler Sünni; Deylemliler Şii idiler. Aralarında mezhebce de anlaşmazlık vardı. Fakat askerlikçe aralarında birlik varken, bu kere o bağ da kopunca birbirine can düşmanı olarak Ehvaz yöresinde bulunan Türkler ayaklandı. Bahtiyar'ın yanındaki Türk kölemenleri de harekete geçti. Basra'daki Türklerin ulları, Bahtiyar'ın yanına gelip bu hareketinin korkunç sonucundan söz ederek onu yerdiler. Aklı başında Deylemliler de "Düşmana uzaktan ok ile savunmak için ordularımızda Türk askerlerinin bulunmaları gerekir" dediler. Gerçekten o zaman savaşlarda en çok yüz ağartan Türk okçuları idi. Bundan dolayı Bahtiyar'ın zihni ıstırap içindeydi. Hemen hapisteki Türk reislerini serbest bıraktı. Ehvaz valisi Azadruye'yi Sebüktekin'in yerine başkomutan tayin etti. Bununla Türkler kendisine ısınıp yatışırlar sandı. O sırada çoluk çocuğu Vâsıt'ta idi. Hemen Ehvaz'dan çıkarak Vâsıt'a geldi. Heyecana gelmiş olan kamuoyu ise sakinleşmediğinden Bahtiyar, durumu amcası Rüknü'd-devle'ye ve amcası oğlu Azdu'd-devle'ye bildirdi. Onlardan yardım istedi. Rüknü'd-devle, ona yardım için veziri ile bir ordu sevk etti. Oğlu Azdu'd-devle'nin de yeteri kadar askerle bizzat çıkması için yazılı-emir gönderdi. Bir de Bahtiyar, Hamdanoğullarından Musul valisi olan Nasır oğlu Ebû Tağlib'i yardımına çağırmış ve üzerine bağlanmış olan belli vergiyi almayacağını bildirmiş olduğundan Ebû Tağlib, hemen kardeşi Nasır oğlu Ebû Abdullah ile Tikrit'e bir tümen asker sevk etti. Bağdad'daki Türk askerinin başı olan Sebüktekin ise Halife Tâi ve babası ve ondan evvelkisi olan Mutî'yi

yanına alarak Vâsıt'a gitti. Fakat Deyr-i Âkul'a varınca Muti Lillâh ve sonradan kendisi de öldü. Cenazeleri Bağdad'a götürüldü, işte bu karışıklık içindeki durumu aşağılık kimseler ve serseriler fırsat sayarak Bağdad'da büyük bozgunluklara kalkıştıkları sırada Ebû Tağlib geldi. O gibi edepsizleri yola getirerek halkı korumuştur. Sebüktekin'in ölmesiyle Türkler dağılır sanarak Bahtiyar sevindi. Türkler ise en büyük komutandan ve Muizzü'd-devle kölelerinden olan Eftekin'i kendilerine komutan seçerek işlerini yoluna koydular. Üçyüzaltmışüç yılı sonlarında gidip Vâsıt'ta Bahtiyar'ı kuşatıp sıkıştırdılar.

Elli gün süren kuşatma sırasında daima Türkler başarıyla ilerlemekte ve Bahtiyar arka arkaya Rüknü'd-devle'ye ve Azdu'd-devle'ye feryat mektupları uçurmaktaydı.

Azdu'd-devle, Fâris askeriyle ve babasının veziri Rey askeriyle çıkıp Ehvaz'da birleştiler. Üçyüzaltmışdört yılı içinde Vâsıt'a geldiler. Eftekin, durumu öğrenince Vâsıt'tan savuşup Bağdad'a doğru yürüdü. Ebû Tağlib, Bağdad'dan çıkıp Musul'a gitti. Azdu'd-devle Dicle'nin doğusundan yürüyüp Bahtiyar'a da batıdan yürümesini emretti. Eftekin, Türk askeriyle karşı çıktı. Deylemliler ile Medâyin arasında, pek şiddetli bir savaş yaptı. Fakat Azdu'd-devle'nin askeri kat kat fazla olduğundan Eftekin, bozulup Tikrit'e çekildi. Azdu'd-devle, Bağdad'a girdi. Halife Tâi'ye pek çok ikram edip saygı gösterdi. Bahtiyar'ı hapsederek Bağdad'da yerleşmek istedi. Fakat Bahtiyar'ın oğlu, Basra'da valiydi. Rüknü'd-devle'ye şikâyet etti.

O da oğlu Azdu'd-devle'ye Bahtiyar'ı makamına oturtarak Irak'tan çekilmesi için tehdit mektubu gönderdi. Azdu'd-devle, Irak'ı Bahtiyar'a teslim ile Fâris'e döndü. Eftekin de en seçkin Türklerle Şam'a gitti. O zaman Şam'ın gençleri zorbalık ettiğinden Muizz Alevi tarafından tayin edilen valinin emri geçmediği gibi, memleketin ileri gelenlerinin sözleri de geçmez olmuştu. Eftekin de gidip Şam'ın dışına konunca şehrin ileri gelenleri karşı çıktılar. Şehre girerek emniyet ve asayişi sağlamasını ve Muizz Alevi ile aralarında inanç bakımından anlaşmazlık olduğundan kendilerini onun baskısından ve Kuzey Afrikalıların zorbalıklarından kurtarmasını istediler. O da şehre girdi, Muizz Ubeydi'nin orada valisi bulunan Reyyân Hâdim'i çıkardı. Muizz'in hutbesini keserek Şaban ayında Tâyi Lillâh adına hutbe okuttu. Yolsuz takımını korkuttu. Memleketin işlerini düzelterek geliri çoğalttı. Muizz'e de dost görünerek mektuplar yazıp, bir süre onu avuttu. İşte o sırada Rafiziler azgınlaştılar. Mescitlerde teravih namazı kılınmaması Muizz Alevi tarafından gerek Mısır'da gerek dışında ilân kılınmıştı.

Muizz Alevi, Eftekin'i yanına çağırmışsa da gitmediğinden Muizz, onun üzerine sevk olunmak üzere bir ordu hazırlarken üçyüzaltmışbeş senesinde öldü. Yerine oğlu Aziz Billâh geçti. Mekke'de kendi adına hutbe okuttu. Eftekin ise ka-

radan Şam tarafına yürüyerek, Mısır tarafından Sayda'da vali bulunan Şeyh oğlu ile Mağriblilerin büyüklerini sardı. Onlar daha kalabalık oldukları için Eftekin'i küçümseyerek üzerine saldırdıkları zaman Eftekin, kaçıyor gibi davranarak onları istediği yere çekip getirdikten sonra dönüp ansızın üzerlerine atılarak dörtbin askerini kırdı. Sonra Akkâ ve Taberiyye taraflarını yağmalayarak Şam'a döndü. Bunun üzerine Aziz Alevi mükemmel bir ordu hazırlayarak Cevher adlı ünlü komutanıyla Şam tarafına gönderdi. Cevher, gelip Şam'da Eftekin'i kuşattı. Şam ileri gelenlerinin uyarısı üzerine Eftekin Karamita'yı yardıma çağırdı. Karamita, Arap yarımadasından çıkıp Şam'a yaklaştıkları sırada Cevher, iki düşman arasında kalmamak için Mısır'a döndü.

Eftekin, Karamita ile birleşti. Birçok halk onlara katıldı. Sayıları ellibin kişiyi buldu. Cevher'in peşine düştüler. Remle'de ona yetiştiler. Cevher Askalan'a kapandı. Eftekin, onu sarıp sıkıştırınca Cevher, ona çok mal vererek kavuştuğu eman ile savuşup Mısır'a gitti.

Onun üzerine Ubeydi Aziz bizzat büyük bir ordu ile Mısır'dan çıkıp Remle'de Eftekin ve Karamita ile üçyüzaltmışyedi yılı Muharrem ayında kanlı bir savaşa tutuştu. Sonunda yendi. Fakat çarpışma sırasında Eftekin'in yiğitlik ve savaşkanlığına hayran kaldı. Her kim onu diri olarak tutup getirirse yüzbin altın vereceğini vaad ve ilân etti.

Eftekin, savaş yerinden çekilip gelirken Da'fel Tai oğlu Müferreç'in evine konunca Müferreç, onu tutup Aziz'e haber salarak vâdedilen parayı isteyince Aziz, ellibin altını verip Eftekin'i Mısır'a getirtti. Ona son derece ikram etti. Fakat çok geçmeden Eftekin, Mısır'da ölmüştür.

Aziz, Eftekin'in işini bu şekilde bitirdikten sonra Şam'a bir vali gönderdiyse de Eftekin'in yakınlarından Kasam adlı komutan Şam gençlerini toplayarak orada sözünü geçirir olduğundan işler onun elinde dönüyordu. Giden valinin hükmü geçmezdi. Fakat hutbe, Aziz adına okunup, o da bununla yetinmekteydi. Kısaca o zaman Şam'ın idaresi cumhuriyete benzer bir durumdaydı. Fakat birkaç sene sonra Kasam tutulup Mısır'a gönderilmiştir.

Ölen Hükümdarlar

Üçyüzaltmışaltı senesinde Endülüs emiri Abdurrahman Emevl oğlu Hâkim altmış yaşında öldü. Bilgin, faziletli ve bilginleri seven değeri yüksek bir kişiydi (Allah rahmet eylesin). Öldüğünde on yaşındaki oğlu, saltanat ve Halifelik tahtına oturdu. Müeyyed Billâh diye lakaplandı. Fakat küçüktü. Teşrifatçısı olan Ebû Amir onu halk ile görüşmekten yasakladı. Mutlak bir vekil olarak işleri görmeye başlamış ve uzun süre devleti bir hükümdar gibi güzelce idare etmiştir. Yine bu

sene Karamita'nın başı Hasan Cenabi oğlu Yûsuf öldü. Karamita'nın işleri ortaklaşa altı kişiye bırakılmış ve bunlara Sâdât (Efendiler) denilmiştir.

Yine bu sene Horasan ve Maveraünnehir emiri olan Nuh Sâmânî oğlu Mansur öldü. Yerine onüç yaşındaki oğlu Ebû Kasım Nuh saltanat tahtına oturmuştur.

Samanoğullarının Gazne komutanı olan Alptekin oğlu Ebû İshak, bu sırada geride çocuk bırakmadan ölünce, kölesi ve en itibarlı komutanı olan Sebüktekin; yiğit ve tedbirli biri olduğu için, asker onu efendisi yerine başkomutanlığa seçti ve ona doğrulukla hizmet eyleyeceklerine yemin ettiler. Sebüktekin üçyüzaltmışaltı senesinde Gazne'ye sahip olduktan sonra Hindistan'a gaza edip, birçok şehirleri aldı. Bu, Gazneliler Devleti'nin kurulmasına başlangıç oldu.

Rüknü'd-devle'nin Ölümü

Büveyh oğlu Rüknü'd-devle, saltanat merkezi olan Rey şehrinden çıkıp üçyüzaltmışbeş yılı Cemaziyelevvel ayında İsfahan'a gitmiş ve Faris emiri olan büyük oğlu Azdu'd-devle'yi oraya çağırmış ve diğer oğullarını ve komutanlarını yanına toplamış ve Azdu'd-devle'yi veliaht edip onun hükmü altında olmak üzere diğer oğlu Fahrü'd-devle'ye Hemedan ile dağ şehirlerini ve diğer oğlu Müeyyidü'd-devle'ye İsfahan ve ona bağlı yerleri vasiyet ederek Rey şehrine dönmüştü.

Üçyüzaltmışaltı yılı Muharrem ayında yetmiş yaşını aşkın öldü. Halim, kerim, akıllı, âdil ve vefalı, ağırbaşlı ve eserleri büyük bir kimseydi. Allah mağfiret eylesin. Dağ şehirleri dedikleri geniş bir ülkedir ki, kuzeyinde Deylem, batısında Azerbaycan, güneyinde Arap Irak'ı ve Hozistan, doğusunda Fâris şehirleri ve Horasan vardı. Merkezi İsfahan'dı.

Azdu'd-devle'nin Irak'a Girmesi

Azdu'd-devle, babasının yerine geçince, başkomutan oldu. Bahtiyar'ın da Deylemlilerin usulü üzerine onun hükmüne bağlanması gerekirken aralarında geçenlerden dolayı Bahtiyar, ondan emin olamadığı için; gerek kendisi, gerek veziri Bakiyye oğlu, Azdu'd-devle'yi çirkin sözlerle anıp sövmekteydi. Bahtiyar'ın Şahin oğlu İmran ve Hamdan oğlu Ebû Tağlib gibi civarındaki hükümdarları ve hatta Azdu'd-devle'nin kardeşi Rüknü'd-devle oğlu Fahrü'd-devle'yi Azdu'd-devle aleyhine çekip ve onlarla o yolda birleşmeye çalıştığı ve hayli zamandır İran Kürdistan'ında başına buyruk Berzigani komutanlarından Kürt Hüseyin oğlu Hasanveyh ile o yılda anlaştığı Azdu'd-devle'nin kulağına gidince üçyüzaltmışaltı yılı içinde büyük bir ordu ile Irak'a yürüdü. Bahtiyar da savunmak için Vâsıt'a indi. Ebû Tağlib ile Hasanveyh, bizzat askerle yardıma geleceklerini vâdetmişlerken, sözlerinde durmadılar. Bununla beraber Bakiyye oğlunun yanlış görüşüne uyan

Bahtiyar, Vâsıt'tan kalkıp Ehvaz'a gitti ve Azdu'd-devle ile karşılaşınca Bahtiyar'ın askerlerinden bazıları, Azdu'd-devle tarafına dönünce Bahtiyar'ın ordusu bozuldu. Gerek kendisinin gerek veziri Bakiyye oğlunun mal ve eşyaları yağmalandı. Bahtiyar hemen, kaçarak güç hâl ile Vâsıt'a erişti ve Şahin oğlu İmran'a sığındı. Şahin oğlu, ona ikram edip saygı göstererek pek çok mal ve eşya verdi. Azdu'd-devle ise bu sırada bir tümen asker sevk ederek Basra'yı aldı. Bu felâketlerin sebebi Bakiyye oğlu idi. Bahtiyar, Vâsıt'a gelince onu hapsederek malını aldı ve askere dağıttı. Azdu'd-devle ile barışa girişti. Fakat Hasanveyh'in oğulları, bin atlı ile yardıma geldiklerinden Bahtiyar, onlara dayanarak yine Azdu'd-devle ile savaşmak üzere Vâsıt'ta kalmayı düşünmüşse de, Azdu'd-devle'nin büyük ve mükemmel ordusuna karşı bin Kürt atlısının hiç hükmü olamayacağından Bahtiyar, hemen Bağdad'a ve Hasanveyhoğulları da memleketlerine döndüler.

Bu bozgun, Bahtiyar için pek büyük bir musibetti. Kendisinin pek çok sevdiği bir Türk kölesi de o olayda kaybolmuştu. Bahtiyar, onun yitmiş olmasından o kadar üzüldü ki, yemez içmez ve tahtına oturmaz ve bir işe bakmaz oldu. Bir gün **"Bu kölenin yitmesi, bence mülk ve saltanatımın kaybolmasından daha büyük bir felâkettir"** diye açıktan üzüntüsünü ve hasretini dile getirmişti. Kölenin esirler içinde bulunduğunu haber alınca Azdu'd-devle'ye yazıp kölenin bedeline her ne isterse vereceğini bildirdi. Azdu'd-devle, hemen köleyi kendisine gönderdi. Fakat bu olay halk arasında yayılınca Bahtiyar, bütün aydınlara ve halka gülünç oldu. Üçyüzaltmışyedi senesinde Azdu'd-devle, Bağdad üzerine yürüdü. Bahtiyar'a haber gönderdi. Irak'tan çıkıp dilediği tarafa gitmek üzere kendisine mal ve silahlar vereceğini bildirdi. Bahtiyar da çaresiz bu teklifi kabul etti. Azdu'd-devle, ona hil'at gönderdi ve Bakiyye oğlunu istedi. Bahtiyar, Bakiyye oğlunun gözlerini çıkarıp kendisine gönderdi. Azdu'd-devle, hemen Bakiyye oğlunu fillere çiğnetti. Cesedini köprü başına astırdı.

Azdu'd-devle'nin gönderdiği silah ve diğer eşya ile Bahtiyar, kendi dairesini düzüp, Şam'a gitmek üzere Bağdad'dan çıktı. Azdu'd-devle Bağdad'a girince Halife Tâi ona saltanat hil'atleri ile mücevher taç giydirdi. Kendi eliyle kemer ve kılıç kuşattı. Âdet üzere komutanlara verilegelen gümüş yaldızlı sancaktan başka yalnız veliahtlere verilen altın yaldızlı bir sancak da verdi. Evvelce Muizzü'd-devle Bağdad'daki sarayında davul çaldırmak isteyince Halife Muti ona izin vermemişken Halife Tâi bu kere Azdu'd-devle'nin sarayında sabah akşam ve yatsı vakitlerinde üç nöbet vurulmasını ve Bağdad minberlerinde Azdu'd-devle adının anılmasını emretti. Bunlar ise halifeliğin son derece zayıfladığına işaretti.

Bahtiyar, Şam'a gitmek üzere Bağdad'dan çıkınca Hamdan oğlu Nâsırü'd-devle'nin oğlu Hamdan da yanındaydı. Ukbera'ya geldikleri zaman Hamdan, kendi

kardeşi olan Ebû Tağlib'e düşman olduğundan Bahtiyar'ı onun aleyhine kışkırttı. Musul'un alınışını kolaylaştırmakla Bahtiyar ona uydu. Şam'a gitmekten cayarak Musul'a gitmek üzere Tikrit'e varınca Ebû Tağlib, ona haber gönderip, eğer Hamdan'ı kendisine gönderirse birleşerek Azdu'd-devle üzerine yürüyerek onun mülkünü geri vereceğine söz verince Bahtiyar hemen Hamdan'ı tutup Ebû Tağlib'in adamlarına teslim etti. O da Hamdan'ı bir kalede hapsetti ve yirmibin askerle gelip Bahtiyar ile birleşerek Bağdad üzerine yürüdüler. Azdu'd-devle, bu durumu öğrenince ordusuyla Bağdad'dan çıkıp Tikrit civarında onları karşıladı. Yapılan çarpışma sonunda onları bozguna uğratıp darmadağınık etti. Bahtiyar'ı tutup öldürttü. Musul'a varıp Hamdanoğullarının memleketlerine sahip oldu.

Üçyüzaltmışsekiz senesinde Diyarbakır ve çevresini tamamen alıp, Irak'ta hükümetini sağlamlaştırdı. Ebû Tağlib, kaçarak yer yer dolaşmaktaydı. Azdu'd-devle onun arkasına asker ve memurlar düşürerek sonunda o da üçyüzaltmışdokuz senesinde tutulup öldürülmüştür.

Bu sene Şahin oğlu İmran öldü. Yerine oğlu Hasan geçti. Azdu'd-devle Batiha ülkesini almak için veziri Mutahhar ile bir ordu sevk etti. Mutahhar sular üzerinde Hasan ile çarpışıp bozuldu ve utancından kendisini öldürdü. Azdu'd-devle de Hasan'a, her sene bir miktar mal vermek üzere onunla barış yaptı. Bir zamandır durmadan sürüp gelen karışıklık ve bozgunculuklarla Bağdad şehri yıkılmaya yüz tutmuştu. Bu sene Azdu'd-devle, mescitleri ve sokakları ve harap olan su yollarını ve arkları onarttı. Hastane gibi hayır binaları yaptırdı. Halkı, ev ve diğer yapılarını tamir etmeye zorladı. Böylece Bağdad'ı bayındır bir duruma sokmaya başladı, imamlara, müezzinlere, fakihlere, hadis bilginlerine, kelâm âlimlerine, tefsircilere, şairlere, ediplere, tarihçilere, doktorlara ve mühendislere aylıklar bağladı. Hac yolunu düzeltti. Medine'ye bir kale yaptırdı. Mekke, Medine, Necef ve Kerbelâ ileri gelenlerine ve yoksullarına ve orada yerleşen yabancılara belirli maaşlar düzenledi. Veziri Harun oğlu Nasr, Hıristiyan olduğu için ona da kiliseler yaptırması ve yoksullarına sadakalar verilmesi ve vakıflar düzenlenmesi için izin verdi.

Elçi Divanı

Halife Tâi'nin elinde maddi bakımdan bir iş kalmadığı halde Azdu'd-devle, protokolce onu pek yüksek derecede gösterirdi. Hatta üçyüzaltmışdokuz senesinde Ubeydi Halifesi, Mısır ve Mağrib emiri olan Aziz Alevi tarafından Bağdad'a bir elçi gelince, Halife Tâi'nin huzuruna kabulü için Azdu'd-devle, pek gösterişli bir divan düzenledi.

Halife Tâi, Halifelik tahtına oturmuş, omuzunda Hz. Peygamber'in hırkası, elinde yine Hz. Resûl'ün asası, belinde Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kılıcı olduğu

hâlde, etrafında süslü elbiseli kırk nefer kılıçlı durmuştu. Fakat Azdu'd-devle'nin girmesinden evvel arkadan görünmemek için bir büyük perde çekilmişti. Türkler ve Deylemliler, silahsız olarak divana girdiler, ileri gelenler ve yüksek devlet adamları iki tarafta saf olup durdular. Sonra Azdu'd-devle izin alarak içeriye girdikten sonra perde kaldırılınca Azdu'd-devle yer öptü,

Elçiye dehşet ve hayret geldi. **"Ey hükümdar! Bu ne, Allah'ın huzuruna mı çıkılıyor?"** deyince Azdu'd-devle **"İşte yeryüzünde Allah'ın Halifesi budur"** dedi ve yedi kere yer öperek ileri yürüdü. Halife Tâi, hemen Hâlis adındaki teşrifatçısına **"Onu yaklaştır"** deyince Azdu'd-devle, yaklaşıp iki kere yer öptü. Halife **"Yakın gel"** deyince daha yaklaşıp Halifenin ayağını öptü. Halife, ona sağ eliyle işaret eyleyerek sandalye gösterdi. Azdu'd-devle edeben oturmadı. Tekrar tekrar edilen emir ve ricalar sonunda Allah'a yemin ederek **"Otur"** deyince Azdu'd-devle, sandalyeyi öpüp üzerine oturdu. Halife Tâi, hemen **"Yüce Allah'ın doğu ve batıda bana verdiği halkın işlerini görme işini sana bırakmayı uygun gördüm. Sen de kabul et" deyince Azdu'd-devle "Mü'minlerin Emiri Efendimizin hizmetinde Cenâb-ı Hak yardımcım olsun"** dedi. Sonra Halife, Azdu'd-Devle'ye hil'at ve saltanat tacı giydirdi. Daha evvel Tâi, Azdu'd-devle'ye hil'at ve tâç giydirmişken bu kere Mısır elçisine gösteriş için tekrar bu şekilde tâç giydirme töreni yapılmıştır. Mısır elçisi de işte bu gösterişlerle dehşete düşüp şaşkınlık içinde kalarak kabul resmi yapılmıştır.

Ubeydiler gibi Büveyhoğulları da Şii iseler de Büveyhoğulları Zeydiye mezhebindeydiler. Ubeydiler ise Rafızi olduklarından mezhepçe aralarında farklılık vardı. Azdu'd-devle Sünni olmadığı halde sırf güttüğü siyaset gereği Mısır elçisine karşı Abbasi Halifesi'ni pek büyük göstermek istemiştir.

Azdu'd-devle'nin Bazı Doğu Ülkelerini Alması ve Kızını Halifeyle Evlendirmesi

Evvelce Bahtiyar ile Azdu'd-devle aleyhine birleşenlerden Kürt Hasanveyh üçyüzaltmışdokuz senesinde öldü. Onun elinde bulunan Dinever şehri ve Sermaç kalesi ve başka yerler Azdu'd-devle eline geçti. Sonradan Azdu'd-devle aslında Musul'a bağlı yerlerden olan Hakkâri yöresini de almıştır. Azdu'd-devle aleyhine Bahtiyar ile birleşenlerden biri de kendi kardeşi Rüknü'd-devle oğlu Fahrü'd-devle idi. Azdu'd-devle bu kere ona azarlayıcı bir mektup gönderdi. Fahrü'd-devle, yaşça kendisinin küçük olduğunu ve babasının öğüdünü unutup büyük kardeşine bir düşman gibi cevap yazdığından Azdu'd-devle, dağ şehirleri tarafına gitmek ve o bölgeyi düzene sokmak üzere bu sırada büyük bir ordu ile Bağdad'dan çıktı. Öncü asker Hemedan'a vardı. Fahrü'd-devle komutanlarından ve Hasanveyh'in adamla-

rından birçoğu eman istediler. Fahrü'd-devle'nin veziri bazı bakanlarıyla birlikte Azdu'd-devle'ye baş eğmekle Fahrü'd-devle'nin hükümeti çöktü. Kendisi Deylem diyarına kaçtı. Oradan Gürcan ve Taberistan emiri Veşmgir oğlu Kâbus'a sığındı. Azdu'd-devle Hemedan'da iken kardeşi Müeyyidü'd-devle'nin veziri meşhur Abbâd oğlu Sahib gelip onunla görüştü.

Abbâd oğlu, o asrın en büyük faziletli kişilerindendi. Devlet idaresinde asrın tek adamıydı. Azdu'd-devle ona son derece saygılı davrandı. Fahrü'd-devle'nin ülkelerini Müeyyidü'd-devle'ye verdi. Böylece Müeyyidü'd-devle babasının bütün memleketlerine sahip oldu. Fakat büyük kardeşini büyük tanımaya mecbur kaldı. Bu da kendi soylarının bir gereğiydi,

Üçyüzyetmiş senesinde Azdu'd-devle, Bağdad'a dönünce, Halife Tâi onu karşılamaya çıktı. Bu zamana kadar halifelerin komutanları karşıladıkları görülmemişti. Yine bu sene Azdu'd-devle kızını Halife Tâi ile evlendirdi. Maksadı ondan bir çocuk olursa veliaht yaparak onda Halifelik ve saltanatı birleştirmekti.

Azdu'd-Devle'nin Cürcan'ı Alması ve Samanoğulları ile Savaşı ve Horasan'ın Karışık Durumu

Fahru'd-devle Cürcan emiri Veşmgir oğlu Kâbus'un yanına kaçmıştı. Azdu'd-devle onun teslimini Kâbustan istedi. Çeşitli vaad ve tehditlerle onu kandırmaya çalıştı. Kâbus buna yanaşmadığından Azdu'd-devle, kardeşi Müeyyidü'd-devle'ye asker ve mal vererek kuvvetlendirdi. O da mükemmel bir ordu ile üçyüzyetmişbir senesinde Cürcan üzerine yürüdü. Kâbus da onu Esterabâd'da karşıladı. Bir gün sabahtan akşama kadar vuruştuysa da, sonunda bozguna uğrayarak Nişabur'a kaçarak Horasan valisinin korunmasına sığındı. Geriden Fahru'd-devle gidip onunla birleşti. Bozgun asker de varıp onlara erişti.

O zaman Horasan valisi bulunan Ebû Abbas Hüsamü'd-devle durumu Buhara'ya bildirdi. Horasan ve Maveraünnehir emiri olan Mansur Sâmânî oğlu Nuh hemen Kâbus ile Fahrü'd-devle'ye ikram ederek yeteri kadar askerle Cürcan'a gidilip onların hükümetlerine geri getirilmelerini emredince Hüsamü'd-devle Nişabur'da çok sayıda asker toplayıp, Fahru'd-devle ile Kâbus'u yanına alarak Cürcan'a gitti ve Müeyyidü'd-devle'yi kuşattı.

Bu orduda hadım kölelerden Fâiku'l-Hâssa adlı emir de bir askeri birliğin komutanıydı.

Kuşatma iki ay sürdü. Her gün sabahleyin vuruşulur ve akşam dinlenilirdi. Cürcan'da yiyecek kalmadı. Müeyyidü'd-devle pek sıkıldı. Ne olursa olsun düşman üzerine atılmaya karar verdi. Bir gün olanca kuvvetiyle hücuma kalkarak Fâiku'l-Hâssa üzerine atılınca Fâik'in askeri bozuldu. Bu bozgun, öteki birliklere

de sıçradı. Fahrü'd-Devle ile Hüsamü'd-devle askerin ortasında gündüzün bitimine kadar dayandılarsa da sonunda onlar da bozgun askere katıldılar. Böylece Müeyyidü'd-devle sayısız ganimetlere kavuştu.

Hüsamü'd-devle, Kâbus ve Fahru'd-devle ile birlikte Nişabur'a dönerek olup biteni Nuh Samanî'ye bildirince hemen öncekinden daha mükemmel bir ordu hazırlayarak Cürcan'a gitmek üzere Hüsamü'd-devle'ye Nuh tarafından yapılı emir gelince, Hüsamü'd-devle üçyüzyetmişiki senesinde Nişabur'da tekrar büyük bir ordu hazırlamışsa da Buhara'da büyük vezirin öldürülmesi üzerine Hüsamü'd-devle, devlet işlerinin görülmesi için Buhara'ya getirildi. Cürcan seferi geri kaldı. Nuh Sâmânî çocukken tahta çıkmıştı. Anası her işe karıştığından Sâmânî Devleti'nin düzeni bozulmuştu. Fakat... Büyük vezir olan Ebû Hüseyin Atebî, devleti güzelce idare ediyordu. Horasan başkomutanı Simcur oğlu Ebû Hüseyin ise uzun süre Horasan'da bir hükümdar gibi hüküm sürerek orada yerleşti. Keyfine, uymayan emirleri önemsemezdi. Atebî, onu görevden alarak yerine Hüsamü'd-devle'yi Horasan başkomutanı tayin etti. Horasan askeri de ona uymuştu. Simcur oğlu da bu işlemden gücenerek Sicistan'a çekilmişti. Hüsamü'd-devle'nin Cürcan'da yenilgi haberini alınca Simcur oğlu, Horasan'a doğru hareket etti. Kuhistan'da kaldı. Kendisinin düzenlemiş olduğu köleler, Buhara'da Atebî'yi öldürdüler. Vezirlik makamı boşaldı. Devlet adamları korkuya kapıldı. Hüsamü'd-devle, Buhara'ya çağırıldı. Simcur oğlu, onun Buhara'ya gittiğini haber alınca Kuhistan'dan hareketle Horasan'a geldi. Faik ile haberleşerek Nişabur'da birleşti. O bölgeyi aldılar.

Onun üzerine Hüsamü'd-devle, askeriyle Buhara'dan çıktı. Merv şehrine geldi. Elçiler ve mektuplar gönderip haberleşerek Nişabur ile başkomutanlık Hüsamü'd-devle'de ve Belh Fâik'te ve Herat Simcur oğlunda kalmak üzere karar verdiler. Kısaca Samanîlerin memleketlerinin en önemli parçasını aralarında paylaştılar.

Fakat Atebî, yerine büyük vezir olan Üzeyir oğlu Abdullah Hüsamü'd-devle'nin düşmanlarından bulunduğu için onu azlederek Simcur oğlunu Horasan başkomutanlığına geri getirince Horasan komutanları tarafından Hüsamü'd-devle'nin başkomutanlıkta bırakılması istenmişse de Üzeyir oğlu tarafından cevap verilmemişti. Hüsamü'd-devle de başkomutanlıktan çekilmediği için Horasan işi sürüncemede kalmıştır.

Azdu'd-devle'nin Ölümü ve Sâmsamu'd-devle'nin Tahta Çıkışı ve Şerefü'd-devle'nin Fâris'i Alması

Horasan'ın karışıklığı sırasında yani üçyüzyetmişiki yılı Şevval ayının sekizinde Rüknü'd-devle oğlu Azdu'd-devle öldü. Cenazesi Necef'e nakledilerek orada gömüldü.

Akıllı, faziletli, heybetli, tedbirli ve etkili büyük bir sultandı. Bilginleri sevdiği için her taraftan bilgin ve faziletli kişiler onun sarayına gelerek adına birçok kitaplar yazmışlardır.

Öldüğünde komutanları ve devlet adamları toplanarak yerine oğlu Samsamu'd-devle'yi tahta çıkardılar. Büveyhoğulları evvelce birlik ve beraberlik içindeydiler. El birliği ile hareket ediyorlardı. Bu yüzden çok kuvvetliydiler. Rüknü'd-devle ölünce birlikleri bozuldu. Sonra Azdu'd-devle, amcası oğlu Bahtiyar'ı ve kardeşi Fahrü'd- Devle'yi yendi. Diğer kardeşi Müeyyidü'd-devle de ona uyduğundan güç ve kuvveti geri gelmişse de Fahrü'd-devle'nin Nişabur'da bulunması ve Samanî Devleti tarafından sahip çıkılması kendisine iç yarasıydı. Oysa öldüğünde kendi oğulları arasına ayrılık ve bozgunculuk düştü.

Samsamu'd-devle, Bağdad'da tahta çıkınca Kirman valisi olan kardeşi Şerefü'd-devle Ebû Fevaris'ten şüphesi olduğundan ona meyilli olan diğer kardeşi Bahaü'd-devle'yi tutukladı. Diğer kardeşleri Ebû Hüseyin Ahmed ile Ebû Tahir Firuzşah'a Fârisi belli bir vergi karşılığında vererek onları o tarafa gönderdi. Şerefü'd-devle ise babasının ölüm haberini alır almaz yerinden hareketle onlardan evvel varıp Fâris vilâyetini ele geçirdi. Samsamu'd-devle'nin hutbesini keserek kendi adına hutbe okuttu ve Tacü'd-devle sanını aldı. Ebû Hüseyin ile Ebû Tahir, de yolda Şerefü'd-devle'nin Fâris'e eriştiği haberini alınca Ehvaz'a döndüler. Samsamu'd-devle, bu durumdan haberli olunca Faris üzerine asker gönderdi. Fakat savaşta askeri bozuldu. O sırada Azdu'd-devle oğlu Ebû Hüseyin de Ehvaz'ı aldı.

Batiha'nın Durumu

Üçyüzyetmişiki senesinde Batîha sahibi İmran oğlu Hüseyin'i kardeşi Ebu'l-Ferec öldürerek yerine geçti. Fakat bilgisiz ve kızgın bir adam olduğundan o da öldürülerek, yerine kardeşi oğlu Ebu'l-Mealî geçtiyse de küçük olduğu için kendisinin teşrifatçısı ve İmran'ın en büyük başbuğu olan Ali oğlu Muzaffer memleketin işleriyle' bizzat uğraştı. Bütün Batîha ülkesini eline aldı. Artık tam bağımsız olmak istedi. Ebu'l-Meâlî'yi Batîha'dan kovdu ve kendi kız kardeşinin oğlu Mühezzebü'd-devle'yi veliaht eyledi. Üçyüzyetmişüç senesinde Batîha'da Şahin oğlu İmran soyu sona erdi.

Müeyyidü'd-devle'nin Ölümü ve Fahrü'd-devle'nin Kendi Mülküne Dönmesi ve Horasan'ın Bazı Olayları

Rey ve dağ şehirleri emîri Rüknü'd-devle oğlu Müeyyidü'd-devle üçyüzyetmişüç yılı Şaban ayında öldü. Devlet büyükleri, onun yerine kimin tahta çıkacağının uygun olacağını görüştüklerinde Abbâd oğlu Sahib, "Fahrü'd-devle, bu

soyun büyüğü olup, Müeyyidü'd-devle'den evvel bu ülkelere sahip ve başa geçmeye lâyık olduğundan onun mülküne geri verilmesi uygundur" dedi. Başkaları da uygun görünce, o zaman Nişabur'da bulunan Fahrü'd-devle, çağırıldı. Asker ve devlet adamlarınca karşılandı. Fahrü'd-devle hiçbir engel ve zorlukla karşılaşmadan tahta çıktı. Abbâd oğlu Sahibi vezirlikte bıraktı. Ona tam serbesti verdi. Samsamu'd-devle ile birleşerek tek taraflı oldular. Halife tarafından Fahrü'd-devle'ye hil'at gönderildi. Horasan başkomutanlığında birbirinden önceki ve sonraki olan Simcur oğlu Ebû Hüseyin ile Ebû Abbas Hüsamü'd-devle çekişme içindeydiler. Hüsamü'd-devle'nin Fahrü'd-devle'ye eskiden yardımı dokunduğu için Fahrü'd-devle, mülk ve saltanatına dönünce Hüsamü'd-devle, ondan yardım istedi. O da Nişabur'a yüklüce mal ve asker gönderdi. Simcur oğlu ile Faik, Fahrü'd-devle askerinin Nişabur'a gelişini haber aldıkları gibi Nişabur'a geldiler. O zaman Merv'de bulunan Hüsamü'd-devle de Nişabur'a gelip Fahrü'd-devle askeriyle birleşti. İki taraf arasında birçok günler şiddetli çarpışmalar oldu. Simcur oğlu, yenik olarak geri çekilmek zorunda kaldı. Hüsamü'd-devle Nişabur'u aldı. Nuh Sâmânî'ye bir rica mektubu sundu. Fakat veziri Üzeyir oğlu Hüsamü'd-devle'nin Horasan'da kalmasına karşı çıkmakta direndi. Nuh'un anası da onu destekledi. O zaman ise anasının sözü geçerli ve etkili idi. Bundan dolayı Buhara'dan Simcur oğluna yardım için asker gönderildi. O da perişan olan askerini toplayarak kendisine çeki düzen verdi. Fâris emiri Şerefü'd-devle Ebû Fevaris'ten yardım isteyip, o da amcası Fahrü'd-devle'ye rağmen Simcur oğluna yardım için çok sayıda asker gönderdi. Böylece Simcur oğlunun kuvveti artınca hemen, Hüsamü'd-devle üzerine yürüdü. Bir gün akşama kadar uzayan şiddetli çarpışmada Hüsamü'd-devle ordusu bozuldu ve askerinin çoğu esir oldu. Kendisi de savuşup Cürcan'a gitti. O zaman Fahrü'd-devle, orada bulunmakla Hüsamü'd-devle'ye ikram ederek onu Cürcan'da bırakıp kendisi Rey şehrine gitti. Hüsamü'd-devle, Cürcan'da asker toplayıp, Horasan tarafına gitmişse de başarılı olamamıştı. Yine Cürcan'a gelmiş ve hayli zaman kaldı. Sonunda orada ölmüştür. Böylece Simcur oğlu, Horasan başkomutanlığında ve Faik de Herat hükümetinde kalmıştır.

Şerefü'd-devle'nin Irak'ı Alma ve Samsamu'd-Devle'yi Hapsetmesi

Rüknü'd-devle oğlu Fahrü'd-devle Büveyhoğulları soyunun en büyüğü olup, Irak emiri olan Azdu'd-devle oğlu Samsamu'd-devle de onunla anlaşmış olduğundan üçyüzyetmişdört senesinde Azdu'd-devle oğlu Ebû Hüseyin, Ehvaz'da ve Azdu'd-devle oğlu Ebû Tahir, Basra'da Fahrü'd-devle adına hutbe okudular ve onun adına para bastılar.

Fâris emiri Azdu'd-devle oğlu Şerefü'd-devle ise Fahrü'd-devle'ye düşman olup, Irak hükümetine de göz koyduğundan, hemen üçyüzyetmişbeş senesinde

Fâris'ten çıkarak Ehvaz üzerine yürüdü. Azdu'd-devle oğlu Ebû Hüseyin savunma derdine düştüyse de askeri Şerefü'd-devle tarafına yönelince Ebû Hüseyin, İsfahan tarafına savuştu. Şerefü'd-devle de gelip Ehvaz'a girdi. Basra'ya asker gönderip, Azdu'd-devle oğlu Ebû Tahir'i tutup hapsederek Basra eyaletine de girdi. Üçyüzyetmişaltı senesinde Şerefü'd-devle ordusuyla Vâsıt'a gelince Samsamu'd-devle ne yapacağını şaşırıp, hemen yanında hapis bulunan kardeşi Ebû Nasr Bahaü'd-devle'yi hapisten çıkararak, yardım ve merhamet ricası için Şerefü'd-devle'ye gönderdi. Fakat bundan bir yarar elde edilmedikten başka iş bir derece daha güçleşti.

Onun üzerine Samsamu'd-devle, devlet adamlarıyla danışmada bulunduysa da, her biri bir görüş ileri sürdüklerinden, reyler dağıldı. O da hiçbirine değer vermedi. Hemen seçkin yakınlarıyla bir kayığa binerek Vâsıt'a gidip, Şerefü'd-devle ile görüşünce Şerefü'd-devle, ona güvence vererek iyi karşılamışken, dışarı çıktıktan sonra onu yakalatıp bağlı olarak yanında Bağdad'a getirdi. Onu yanında hapsederek Irak'ı aldı.

Bu sırada Deylem askeri ile Türk askeri arasında karışıklık ve çatışma çıktı. Şerefü'd-devle yanında onbeşbin Deylem askeri toplandı. Türk askeri ise üçbin kadardı. Deylemliler çokluklarına güvenerek Türklere zorbaca davrandıkları için aralarında çatışma oldu. Deylemliler üstün gelerek Türkleri kovalamak için saflarını bozduklarından Türkler ansızın dönüp, Deylemlilerin önlerinden, arkalarından saldırarak üçbinden çok Deylemliyi öldürdükten sonra, Bağdad şehrine girerek buldukları Deylemlileri öldürüp, mallarını yağmaladılar. Sonra Şerefü'd-devle, onları barıştırdı. Fakat o sırada Samsamu'd-devle'yi hapisten çıkarmak sözleri Deylemliler arasında dolaşmaya başladığından Şerefü'd-devle, hemen Samsamu'd-devle'yi Fâris'e gönderip bir kalede hapsettirmiştir.

Kürt Hasanveyh oğlu Bedir Bey, Fahrü'd-devle'ye eğilimli idi. Şerefü'd-devle, onun üzerine üçyüzyetmişyedi senesinde bir ordu sevk etti. Karmisin vadisinde karşılaşınca Bedir Bey, bozulup kaçarak gözden kaybolunca Şerefü'd-devle askeri, çadırlarına girip dinlenmeye vardıklarında Bedir Bey, ansızın dönüp onların üzerine atılınca atlarına binmeye meydan bulamayıp pek çoğu öldürülerek kılıç artıkları kaçtıklarından ordudaki mal ve eşya tamamen Bedir'in eline geçti.

Karamita'nın Durumu

Üçyüzyetmişbeş senesinde Karamita'nın Sâdât-ı Sitte denilen altı başkanlarından ikisi, çok sayıda askerle gelip, Kûfe'ye girmişlerse de Samsamu'd-devle tarafından sevk olunan askerle yapılan çarpışmada bozguna uğrayıp pek çok ölü vererek kaçtıklarından eski heybetleri kalmamıştı.

Üçyüzyetmişsekiz senesinde Asfar diye bilinen bir adam, Müntefik aşiretin-

den hayli asker toplayarak, Karamita ile çok şiddetli bir muharebe yaptı. Onlara üstün geldi. Pek çoğunu öldürerek, onları Ahsa'ya kadar takip etti. Karamita, Ahsa'ya kapağı atınca Asfar, Katif'e gidip, Karamita'nın oradaki kölelerini, mal ve eşyalarını ganimet olarak alarak Basra'ya gelmiştir.

Şerefü'd-devle'nin Ölümü ve Bahaü'd-devle'nin Tahta Çıkışı ve Samsamu'd-devle'nin Fâris'te Hükümeti ve Diğer Bazı Olaylar

Şerefü'd-devle, bazı yakınlarının aklını çelmesi üzerine Samsamu'd-devle'nin gözlerine mil çekmek için, üçyüzyetmişdokuz senesinde Fâris'e bir adam gönderdi.

Oysa adam, henüz yoldayken Bağdad'da Şerefü'd-devle, Cemaziyelahir ayı başlarında öldü. Adam, Fâris'e gelince yapacağı görevde kararsızlık göstermişken Samsamu'd-devle'nin hapis olduğu kale muhafızının görüşü üzerine Samsamu'd-devle'nin gözlerine mil çekmiştir. Fakat muhafazasına memur olan bekçiler, onu salıverip, asker de ona biat eyleyerek Şiraz tahtına oturtulmuştur. Şerefü'd-devle'nin yerine kardeşi Ebû Nasr Bahaü'd-devle Şehinşah geçti. Halife Tâi de ona hil'at giydirerek saltanat tahtına geçirdi. Fakat Samsamu'd-devle de kör olarak Fâris'te bağımsız bir şekilde hükümet etmiştir.

Bahaü'd-devle'nin tahta çıkmasından sonra Bağdad'da yine Türklerle Deylemliler arasında karışıklık çıkarak oniki gün çarpışma sürdü. Bahaü'd-devle iki taraf arasını bulmaya çok çalıştı ise de çaresini bulamadı. Sonunda Türklerle beraber oldu. Deylemliler, zayıf düşerek barışa razı oldular. Ondan sonra Deylemliler bölünerek zayıfladılar. Türkler ise birleşerek kuvvetlenmeye başlamışlardır. Irak'ın karışık durumu üzerine Fahrü'd-devle Irak'ın alınmasını Abbâd oğlu Sahib ile görüşüp, Sahip ise Irak'ı çok sevdiğinden ve Şerefü'd-devle'nin ölümünü fırsat zamanı gördüğünden bu işi kolaylaştırmakla Fahrü'd-devle, hemen Rey'den hareket ederek Hemedan'a gelince Kürt Hasanveyh oğlu Bedir gibi kudretli emirler, onun yanına geldiler. Görüşme sonunda Irak'a Abbâd oğlu Sahib ile Kürt Bedir, ana yoldan; Fahrü'd-devle, Huzistan yoluyla hareket etmek üzere karar verildi. Sahib, hemen hareket etti. Fakat düşmanları **"Sahib, belki Azdu'd-devleoğulları tarafından kazanılmıştır"** diyerek Fahrü'd-devle'yi şüpheye düşürdüklerinden Fahrü'd-devle, onu geri çevirip birlikte Ehvaz'a doğru hareket etti ve Ehvaz'ı aldı. Fakat cimrilik ve pintilik yolunu tuttuğundan ve askere sıkıntı çektirdiğinden başka üstelik kötü muamele eder oldu. Asker de "Bu adam maksadına kavuştuğu zaman da bize böyle mi muamele edecek?" diye söylenmeye ve dağılmaya başladılar. Sahib ise devletinin çıkarlarından başka şey düşünmesi az rastlanır bir kişi iken hakkında o şekilde kötü zan olduğunu öğrenince işten el çekmişti. Oysa o karışmadığı hâlde işlerin doğru gitmeyeceği açıktı.

Bahaü'd-devle, onların Ehvaz'a eriştiklerini işittiği zaman o tarafa bir miktar asker göndermişti. O sırada Ehvaz Diclesi taştığından Fahrü'd-devle'nin askeri onu bahane ederek bozguna uğrayıverdiler. Fahrü'd-devle bundan ıstırap duydu. O zamana kadar kendi reyiyle hareket eylediği hâlde, bu kere Sahib'in görüşüne başvurdu. O da **"Böyle zamanlarda bol mal vererek askeri kendinize çekiniz ve onlara sıkıntı çektirmeyiniz. Şimdi harcayacağın paranın bir sene sonra birkaç katını elde edeceğine söz veririm"** dediyse de Fahrü'd-devle, onun öğüdüyle hareket etmedi. Ehvaz askeri de dağılıverdi. İşler zorlaştı. Sonunda Fahrü'd-devle ümitsiz ve zarara uğramış olarak Rey tarafına döndü. Yolda bazı reisleri tutup hapsederek boş yere ceza kaydına düştü.

Fahrü'd-devle, eğer Sahib'in dediğini yapsaydı, Irak'ı alır ve Büveyhoğulları soyunun büyüğü olduğu için babasının yerini tutardı. Fakat bazı maksatlı kişilerin sözlerine uymakla amacına kavuşamadı. Hamdan oğlu Nâsirü'd-devle'nin oğulları Ebû Tahir ile Ebû Abdullah ki Şerefü'd-devle hizmetindeydiler. Onun ölümünde Bahaü'd-devle'den izin alarak gelip Musul'u ele geçirdiler.

Bir zamandır Diyarbakır hükümdarları olan Ruşen Kürdi oğlu Mervânoğulları ise bu sırada Musul'a göz dikip, Hamdanoğulları ile şiddetli savaşlar yaptılar. İki taraf da zayıf düştüğünden Nusaybin emiri ve Akiloğulları reisi olan Müseyyeb oğlu Muhammed üçyüzseksen senesinde gidip Musul'u aldı. Bahaü'd-devle'ye de, kendisine bağlı kalacağını bildirdiği için, ondan sonra çok zaman Musul'da Müseyyeboğulları hüküm sürmüşlerdir.

İleri Gelenlerden Ölenler

Kitab-ı Sibeveyh'in açıklayıcısı olan Bağdad Kadısı Ebû Said Hasan Sirafi üçyüzaltmışsekiz senesinde öldü.

Nahiv bilginlerinden olduğu halde hem faziletli bir fakih, hem de mühendis ve mantık bilgini idi. Kısaca fenleri bilen bir âlim olup, her fazilet kendisinde vardı. Allah rahmet eylesin.

Yine bu sene ünlü doktor İbrahim Sabi Harrani oğlu Sabit dünya hastanesinden çıkıp gitti, yani öldü. Üçyüzyetmiş senesinde Ahdeb adlı ünlü arabozucu, yazı ve imza taklit etmek sevdasından geçti, yani âhirete göçtü. Herkesin yazısını o şekilde taklit ederdi ki, o kimsenin yazısı olduğunda şüphe edilmezdi. Azdu'd-devle de aralarına ayrılık ve düşmanlık düşürmek istediği hükümdarları, birbiri aleyhine düşürmek için onun sahte ve arabozucu yazılarını kullanırdı.

Üçyüzyetmişaltı senesinde çok eserler yazmış olan Fârisli Ebû Ali ve üçyüzyetmişsekizde ünlü kitaplar yazan Ebû Hamid Hakem Nişaburi öldüler. Allah rahmet eylesin.

Üçyüzseksen senesinde Mısır emiri olan Aziz Alevi'nin veziri ünlü Ebû Ferec öldü. Akıllı ve tedbirli biri olup, ölünce Aziz, pek çok üzülerek cenazesinde bulundu. Birçok günler divanları kapattı. Sonra Musullu Ebû Abdullah'ı vezir etmişken ondan vazgeçerek Hıristiyanlardan Nasturi oğlu İsa'yı vezir yaptı. İsa, tabiatıyla Hıristiyanlara eğilim ve sevgi gösterdi. Misel adlı bir Yahudiyi Şam'a vali yaptı. O da Yahudilere eğilim gösterdi. Bu yüzden Müslümanlar, zor ve güç duruma düşmüşlerdir.

Üçyüzseksenbir senesinde Halep emiri olan Seyfü'd-Devle oğlu Ebû Meali Sa'dü'd-Devle Halep'te ölünce yerine oğlu Ebû Fezail geçmiştir.

Kadir Billâh'ın tahta Çıkışı

Asker, maaş istedi. Bahaü'd-Devle'de ise mal kalmadığından vezirini tutup hapsederek malını alıp askere verdi. Fakat yetmediği için Halife Tâi'nin mallarına göz dikti. Üçyüzseksenbir yılı içinde onu tutup hapsedip, Halifelikten indirerek mallarını ele geçirdi. Halifelik süresi onyedi sene, sekiz ay, küsur gündür. Onun üzerine halifeliğe bir süredir kaçak olarak Batiha'da bulunan Muktedir oğlu Ishak oğlu Kadir Billâh seçilince, Bahaü'd-Devle onu çağırmak için seçkin adamlarını Batiha'ya gönderdi. Önce Batiha emiri Mühezebü'd-Devle ona biat eyledi ve o sene Ramazan ayının on ikinci günü Bağdad'a geldi. Ertesi günü adına hutbe okundu. Sonra büyük bir divan kuruldu. Kadir Billâh ve Bahaü'd-Devle, birbirine vefalı davranacaklarını yemin ile sağlama aldılar. Kadir kendi kapısının dışındaki yerleri olduğu gibi Bahaü'd-Devle'ye bıraktığına oradakileri şahit tuttu. Fakat bu sene Bağdad'da karışıklık ve bozgunculuk çıktı. Yangınlar birbirini kovaladı. Karışıklık sürüp gittiğinden saltanatın heybeti kalmamıştır.

Tâi, Halifelikten alınınca Bahaü'd-Devle'nin sarayında hapsolunmuştu. Üçyüzsekseniki senesinde Kadir'e teslim olundu. Kadir ona sarayında bir daire ayırdı, hizmetkârlar verdi. Tâi, kendi halifelik günlerindeki gibi Kadir'in yanında da o şekilde bütün ihtiyaçlarını hazır bularak oniki sene kadar huzur ve güven içinde yaşamıştır.

Horasan halkı, hutbelerde Kadir'in adını anmayıp, hâlâ Tâi'nin adına hutbe okumakta olduklarından üçyüzseksenüç senesinde Hicaz tarafından dönerek Bağdad'a gelen Horasan hacıları için Halife Kadir, bir meclis toplayarak onları huzuruna çağırmış ve hutbe konusunda onlara öğütte bulunup, bu şekilde hareket edilmesi için Horasan'a mektup bile göndermiştir.

O sırada ise Türkistan'da Buğra Han[1] gelip Buhara'yı almış olduğundan, Ho-

1 Buğra, Harezmlilerin sultanlarından bir padişah adıdır. Buğra Han diye bilinir. Turna kuşuna derler ki, daima sürünün önünde uçar. Turna Horozu derler. Bir yemek adıdır ki, adı

rasan'ın durumu pek bozuk ve karışıktı. Bu karışık durumu anlatmadan evvel Türkistan hanlarının hâllerini yazalım.

Türkistan'ın Kısaca Durumu ve Han ve Hakanlar

Asya'nın doğu deniz kıyılarından Sibirya sınırında olan Baykal Gölü ve ona dökülen Angara nehri hizasına dek beşyüz saatlik mesafeye Büyük Tataristan denir. Bütün Moğol ve Özbek ülkelerini kaplar. Moğol, öteden beri Türk'ün bir kısmı sayılmıştır. Fakat Moğolların yüzleri yassı, göğüsleri geniş, elleri, ayakları küçüktür. Lehçe ve kıyafetle Türklerden ayrılırlar. Tatar da Moğol'dan bir aşirettir. Fakat Cengiz Han zamanında hükümet, bu aşiretin eline geçmekle daha çok Tatar adı yaygınlaşmıştır (Volga nehrinin Arap coğrafyacıları tarafından söylenen adıdır).

Tataristan sınırından Hazer Denizi ve İtil ırmağı hizasında Rusya hududuna dek bin saat kadar uzayan mesafe de Türkistandır ki, Hata yani Çin'in kuzey parçası ve Aksu, Yarkent ve Hoten ülkelerini içine alan ve Çin Türkistanı denilen Kâşgar vilâyeti, Hukand, Hucent, Merginan ve Esferayin gibi ünlü şehirleri içine alan Fergan eyaleti ve Balasagon, Tırâz, Fârâb ve Karakurum gibi birçok bayındır şehirler ve Harezm şehirleri ve Kırgız diyarı ve Deşti Kapçak hep Türkistan'ın birer parçasıdırlar.

Türkler, önce Doğulu ve Batılı diye iki kısma ayrılırdı. Doğu Türkleri Uygur ve Hıliç gibi dört beş kabileye ve Batı Türkleri Oğuz, Kisak, Salur ve Kırgız gibi onbeş kabileye bölünmüşlerdir. Kabileleri aşiretlere ve aşiretler oymaklara bölünmüştür. Kabile beylerine Han denilir. Hanlar Hanı olanlara Hakan denir. Padişah demektir. Tataristan ve Türkistan çöllerinde dolaşan kabilelerin sayısını ancak Allah bilir. Bunlar, ara sıra yerlerine, yurtlarına sığamayıp aileleriyle beraber bir ordu hâlini alarak güney ve batı tarafına hareket ile yolları üstündeki bayındır şehirleri bir sel gibi basarlardı.

Hicret tarihinden beşbin sene önce Türklerin Hint, İran ve Bâbil taraflarını istilâ ettiklerini eski tarihler yazar. Hicret tarihinden binüçyüz sene önce Oğuz Türkleri yirmisekiz sene İran diyarı, Babil ve Şam'a saldırmışlardı. Tarihlerde Oğuz Han Zamanı dedikleri işte budur.

Müslümanlar Ceyhun nehrini geçerek Semerkant ve Buhara vilâyetini aldıkları zaman buralara Maveraünnehir diyerek Horasan Beyliğine katarak idare olunurdu.

---

geçen padişah icad etmiştir. Bizim diyarlarda Acem yahnisi ve bazı yerlerde Salma aşı dedikleri yemektir. Bazıları Borani denilen yemeğin adı olup Buğra Han'ın adından bu şekle dönmüştür (Burhân-ı Katı' tercümesi)

Maveraünnehir valileri olan Samanoğulları, bağımsızlıklarını kazanınca Buhara'yı kendilerine başkent yaptıkları zaman Horasan'ı da vali ve komutan göndererek idare eder oldular. Maveraünnehir'in beri taraftan hududu, Ceyhun nehri idi. Fakat öte taraftan sınırı belirsizdi. Henüz Müslüman olmamış birçok Türk aşiretleri arka arkaya İslâm şehirlerine yürüyerek zarar verdiklerinden Samanoğulları, onlarla savaşmaktan hiç boş kalmazlardı.

Bir de Buhara ve Semerkant'ın kuzeyinde Türkistan denilen Balasagon, Karakurum, Farab, İsbicab ve Tıraz gibi birçok bayındır İslâm şehirlerini içine alan bölgede İslâm dini üzere bulunan Türk Hanları, birer başına buyruk hükümetler kurdular. Buna Hanlar Devleti denilir. Bu Hanlar da Müslüman olmayan Türk ve Tatar ile savaşmaktaydılar. Bunlar bir soydan olup, her biri bir şehirde hüküm sürer ve içlerinden Hanlar Hanı olan hayli kuvvet ve kudret sahibi olurdu.

Karargâhları olan Balasagon şehri, eskiden İslâm sınırıydı. Sonra bu Hanlar Türkistan ile Çin arasında yer alan Kâşgar vilâyetini de almışlardı.

Bu soyun önceleri ne durumda oldukları gereği gibi bilinmiyor. Fakat kendileri Efrasiyab soyundan olduklarını ileri sürerlerdi.

Bunlar, aslında kâfir iken en büyük ataları olan Şebük Karahan İslâm ile şereflendi. Ondan sonra yerine geçenler de İslâm olmuşlardır. Şebük ölünce oğlu Musa yerine geçti. Ondan sonra oğlu Ali ve sonra onun oğlu İlek ve sonra onun oğlu İbrahim Toygaç ve sonra onun oğlu Davud Buğra Han ve sonra onun oğlu Süleyman adı geçen ülkelerde padişah olmuşlardır.

Sâmânî Devleti'nin düzeni ve kuvveti bozulmaya yüz tuttuğu sırada bu Türkistan hanlarının kuvvet ve kudretleri artmaktaydı. Hatta bu hanlardan Buğra Han Türki diye bilinen Süleyman oğlu Şıhabü'd-Devle Harun, bir Türk ordusuyla gelip Buhara'yı almıştır. İşte bu Türkistan Hanlarından ilk önce durumu oldukça bilinerek yazılan bu Buğra Han'dır.

Bu hanların başkentleri Kâşgar yakınında ve Seyhun nehrinin öte tarafında olan Balasagon şehri idi. Sonra Mâverâünnehir'i aldıkları zaman Buhara'yı ve Semerkant'ı başkent edinmişlerdir. Abbasi halifeleri asırlarında Türk kölelerinden, birçok kölemen askeri düzenlenmişti. Oğuz kabilesinden de askerlik etmek üzere Bağdad'a gelen oymakların ardı sıra diğer Türk kabileleri de çıkagelmiştir.

Türk büyüklerinden Selçuk ile Oğuzların büyük bir topluluğu, Halife Muti zamanında İslâm ülkesine gelip İslâm ile şereflenmişler ve bu sebepten Selçukoğulları da pek çok ün kazanmışlardı. Bunlar İran'a yayıldıklarında kendilerine Guz Türkleri, sonra hepsine Türkmen denilmiştir (Guz, Guzguz avurt demektir.

Guz, Türk cinsinden bir kabilenin adıdır. Hâlâ Oğuz aşireti dedikleridir. -Kamus Tercümesi-).

Türk kabilelerinin en şereflisi Oğuz kabilesi'dir. Oğuzların en soylusu sayılan kısmı Kayı İli'dir. Vaktiyle Kayı Han, Oğuzların Hakanı idi. Torunlarından Süleyman Şah ki, Osmanlıların en büyük atasıdır. Kayı İli'nin bir oymağıyla Cengiz zamanında Anadolu tarafına göçüp, dolaşarak Fırat vadisine gelmiş ve Fırat nehrinde boğularak ölmüştür. Mezarı hâlâ **"Türk Mezarı"** diye bilinir.[2] İşte onun torunu Osmanlı sultanlarının birincisi olan Osman Gazi Hazretleri'dir.

Buğra Han'ın Buhara'ya Gelişi, Dönüşü ve Ölümü

İsmail Sâmânî'nin kölesi olup, onun kâtiplik hizmetinde bulunan ve Sâmânî oğlu Ahmed zamanında Sicistan valisi olan Simcur'un oğulları, özellikle Simcur oğlu Ebû Hüseyin Muhammed, uzun süre Horasan başkomutanlığında bulunarak Horasan'da başına buyruk bir hükümdar gibi istediği şekilde hüküm sürmüştü. Gerçekten olgun ve faziletli bir adamdı. Efendilerin âdetleri, âdetlerin efendisidir ve Hür kimselerin kalpleri, sırların mezarıdır gibi hikmetli sözler onundur.

Üçyüzyetmişyedi tarihinde ansızın ölünce oğlu Ebû Ali Muhammed yerine geçip babasının makamı olan Horasan başkomutanlığının kendisine verilmesini o zaman Horasan ve Maveraünnehir emiri bulunan Mansur Sâmânî oğlu Nuh'tan bir yazıyla istedi. O da bunu uygun gördüğünden Ebû Ali ferman ile hil'atin gelmesini bekliyorken ferman ve hil'atin Herat valisi Fâikü'l Hâssa'ya gönderildiğini ve Fâik'in hemen Herat'tan Horasan'a yürüdüğünü de Ebû Ali işitince, kendisine bu şekilde hile ve desise olunduğuna göre hakkında kötü işlem de yapılacağını düşünerek, hemen en seçkin askeriyle, Fâik'e karşı ilerleyerek Fâik'in asla haberi olmadan onu yolda ansızın basıp topluluğunu perişan ettikten sonra tekrar emir Nuh'a yazı gönderip Horasan başkomutanlığının kendisine verilmesini isteyince emir Nuh, izin verip, hatta Herat, Fâik'in kendisinde iken bu kere Herat'ın da içinde yer aldığı bütün Horasan vilâyetini Ebû Ali'ye verdi. O da Nişabur'a döndü ve Horasan'ın vergisini topladı.

Emir Nuh, sonra verilmek üzere Horasan vergilerinden birazının Devlet Hazinesi'ne gönderilmesini emredince Ebû Ali, özür dilemişse de sonunun kötü olacağından endişelenerek, Türkistan hükümdarı olan Şihabü'd-Din, Buğra Han ile Horasan kendisinde ve Maveraünnehir Buğra Han'da kalmak üzere aralarında gizlice bir karar vermişler. Böylece Buğra Han, hırs ve tamaha düşmüş. Ama

2 Her ne kadar tarihlerde Osman Bey'in, Kaya Alp oğlu Süleyman Şah oğlu Ertuğrul Gazi'nin oğlu olduğu yazılıysa da, aslında Ertuğrul Gazi'nin babası Gündüz Alp'tir. Süleyman Şah, Anadolu Fâtihi ve Türkiye Devleti'nin kurucusudur.

Fâ-ikü'l-Hâssa bozguna uğradıktan sonra Mervzuz'a gelip dağınık askeri de toplanarak kendisine çeki düzen verdikten sonra izinsiz Buhara'ya doğru hareket eylemekle devlet adamları, şüpheye düşerek ona karşı asker gönderdiler. Çarpışmada Faik bozguna uğrayarak Tirmiz'e gitti. Emir Nuh tarafından gönderilen ferman gereğince Cürcan valisi tarafından Fâik'in üzerine asker sevk olununca bu kere Faik, o askere üstün geldikten sonra, o da Buğra Han ile haberleşmeye girişerek onun hırs ve tamahını artırmıştır. Buğra Han azar azar Sâmânî şehirlerini almaya başladı. Emir Nuh Sâmânî tarafından üzerine sevk olunan orduyu bozguna uğratıp perişan eyledi. Bunun üzerine emir Nuh, hemen Horasan askeriyle Ebû Ali'nin Maveraünnehir'e gitmesini emrettiyse de Ebû Ali buna uymadı. Buğra Han ise hemen Buhara'ya yürüdü. Faik de gidip onunla görüştü. Onun yakınlığını kazandı. Üçyüzseksenüç yılı içinde Buğra Han gelip Buhara'ya girdi ve oraya sahip oldu. Emir Nuh, gizlice Buhara'dan savuşup Ceyhun nehrini geçince yine Ebû Ali'yi yardımına çağırdıysa da, Ebû Ali dinlemedi. Faik ise Buğra Han'dan izin alarak gelip Belh'i aldı. Fâik'in maksadı devlet adamlarından olan düşmanlarına üstün gelerek Devlet Atabeyi olmak sevdasından ibaretti. Ebû Ali'nin amacı ise velinimeti olan Sâmânî Devleti'ne hıyanet etmekti. Buğra Hân, bir süre Buhara'da kaldı ise de, su ve havasına alışamayıp ağır bir şekilde hastalandı. Balasagon'a dönerek Buhara'dan ayrılınca halk, ayaklandı. Oğuz Türkleri de onlara yardım ederek Buğra Han'ın artçı birliğini vurdular. Mal ve ağırlıklarını ganimet olarak aldılar. Buğra Han yolda eceliyle öldü. Emir Nuh Sâmânî gelip Buhara'ya girdi.

Buğra Han hayırlı, adaletli, bilginleri seven ve cömert bir adamdı. Ölümü üzerine İyilik Han diye bilinen Ali oğlu Şemsü'd-Devle Ebû Nasr Ahmed, Balasagon'da Hakanlık tahtına oturdu. O da hayırlı, adaletli ve bilginleri severdi.

Sebüktekin Oğlu Mahmud'un Horasan Başkomutanı Olması

Nuh Sâmânî, Buhara'ya dönünce mülkünde yerleşti. Ebû Ali ona yardım etmediğinden pişman oldu. Fâikü'lHâssa ise Buhara'ya varıp da devlette sözü geçer ve etkili olmak sevdasına düştü. Hemen askerini toplayarak Belh'ten Buhara üzerine yürüdü. Emir Nuh bunu haber alınca, ona karşı bir ordu çıkardı. Çarpışmada Faik bozguna uğradı. Bozgun askerle Ebû Ali'nin yanına geldi. Ebû Ali sevindi. Kendisine güven geldi. İkisi birlikte Emir Nuh'a baş kaldırmak üzere anlaştılar. Emir Nuh bu durumu öğrendi. Gazne başkomutanı Sebüktekin'e bunu yazdı. Onu yardıma çağırdı. Sebüktekin, kuvvetli hazırlığa başladı.

Ebû Ali ve Faik de Büveyh oğlu Fahrü'd-Devle ile haberleşerek yardım istediler. Fahrü'd-Devle, onlara yardım için çok asker gönderdi. Onun üzerine Sebüktekin Gazne'den Horasan tarafına hareket etti. Emir Nuh da Buhara'dan geldi.

Onlarla birleştikten sonra Ebû Ali ve Faik üzerlerine yürüdüler. Herat bölgesinde iki taraf kapıştı. Yapılan savaşta Ebû Ali ve Fâik'in ordusu bozulup dağıldı. Kendileri Nişabur'a gelip, oradan da Cürcan'a kaçtılar. Emir Nuh, böylece zaferle Nişabur'a geldi. Horasan'ın mülki ve askeri işlerini Sebüktekin oğlu Mahmud'a verdi. Kendisi Buhara'ya döndü. Sebüktekin de Gazne'ye gitti. Ebû Ali ve Faik, sonra kendilerine çeki düzen verip, büyük bir kalabalıkla üçyüzseksenbeş senesinde ansızın Horasan'a yürüdü. Mahmud'un yanındaki asker ise pek az olduğu için Gazne tarafına doğru geri çekilmişse de, sonradan babası Sebüktekin ile birlikte Horasan'a giderek Tûs'da yapılan şiddetli bir çarpışmada Ebû Ali ile Faik bir daha toplanamayacak şekilde büyük bir bozguna uğradılar. Faik, bunun üzerine Türkistan hükümdarı olan İyilik Han'a başvurdu. O da onu Emir Nuh'a tavsiye etti. Ebû Ali ise emir Nuh'tan af diledi. O da güvence vermişse de Ebû Ali, Buhara'ya varınca Emir Nuh, onu hapsetti Sonunda Ebû Ali hapiste öldü. İşte Simcuroğulları soyu, velinimetine hıyanet ederek nankörlük ettikleri için sönüp gitmiştir.

Ölen Hükümdarlar

Bir iki sene içinde o asrın hükümdarlarından birçokları ölmüş ve siyasi durumlarda büyük değişiklikler olmuştur. Üçyüzseksenaltı senesinde, Afrika emiri Yûsuf Bilgin oğlu Mansur ölüp, yerine oğlu Badis geçmişti. O sırada Mısır ve Mağrib'in sahibi olan Aziz Alevi ölüp, onbirbuçuk yaşındaki oğlu Hâkim Biemrillâh, Ubeydi tahtına oturtuldu. Onun tarafından Badis'e hil'at ve ferman gönderildi. O da Hâkim Biemrillâh'a biat etti.

Hakim, küçüktü. Babasının vasiyeti üzere Ak Hadımağalarından sarayının işlerine bakan Ercuvan, devlet işlerini görmeye başladı. Yer yer çıkan ayaklanma ve karışıklıkların giderilmesine çalıştı. Hâkim'in yetişmesine özen gösterdi. Ubeydi Devleti'ne güzel hizmetler etmişse de onun içten öğütleri Hâkim'e ağır geldi. Erginlik yaşına ulaşınca Ercuvan'ı idam ettirdi. Ercuvan'ın veziri Kethüdası olan İbrahim oğlu Feht adlı Hıristiyanı kendisine vezir etmiştir. Yine üçyüzseksenaltı senesinde Musul emiri Müseyyeb oğlu Ebû Zevvad öldü. Yerine Müseyyeb oğlu Mukallet geçti. Savaşlarla uğraşmıştır.

Üçyüzseksenyedi yılı Receb ayında Horasan ve Maveraünnehir emiri olan Mansur Sâmânî oğlu Nuh ve Şaban ayında Rey ve Cebel emir'i Rüknü'd-Devle oğlu Fahrüd-Devle ile Harezm emiri Muhammed oğlu Me'mûn öldüler. Fahrü'd-Devle yerine dört yaşındaki oğlu Mecdü'd-Devle oturtuldu. Kardeşi Şemsü'd-Devle'ye Hemedan ve Irak sınırına kadar olan memleketler verildi. Anaları Seyyide, saltanat vekili ve işlerin yürütülmesinde devlet adamlarının başvurduğu biri oldu. Fahrü'd-Devle'nin veziri Ebû Tahir ile Ebû Abbas Kâfi, onun huzurunda

bulunarak emir ve irade ondan çıkardı. Öyle ki hükümdarlardan gelen mektuplar, ana huzurunda açılıp, cevaplarını o verirdi. Muhammed oğlu Me'mûn ölünce yerine Harezm emiri olan oğlu Ali, Sebüktekin oğlu Mahmud'un kız kardeşiyle evlenerek, aralarında akrabalık başladıktan sonra Ali, ölünce yerine Harezm emiri olan kardeşi Me'mûn oğlu Ebû Abbas Me'mûn da Sebüktekin oğlu Mahmud'un kız kardeşini alarak bu yakınlığı korudu. Mahmud ile her bakımdan birlik ve beraberlik içinde bulunmuştur. Üçyüzseksensekiz senesinde Deylemliler ayaklandılar. Kör olduğu hâlde Fâris emiri olan Azdu'd-Devle oğlu Samsamu'd-Devle'yi öldürdüler. Şiraz'da Irak sultanı olan Azdu'd-Devle oğlu Bahaü'd-Devle adına hutbe okundu. Üçyüzseksendokuz senesinde Bahaü'd-Devle, Şiraz'a gitti, orada kaldı. Bağdad'da bir kaymakamı bulunur oldu. Fakat Irak'ın düzeni ve güvenliği bozuldu. Öyle ki Bağdad'ın Kerh mahallesinde Zilhicce ayının onsekizinci günü olan Yevmi Gadir'de Şiilerin çadırlar kurup şenlik etmeleri ve aşûrâ gününde yas tutmalarına karşılık bu sene Sünniler de Bağdad'ın Basra Kapısı mahallesinde Yevmi Gadir'den sekiz gün sonra, Resûli Ekrem (s.a.v.) Hazretleri'nin Hz. Ebû Bekir (r.a.) ile mağaraya girdikleri gündür diyerek şenlik etmeleri ve aşûrâ gününden sekiz gün sonra Zübeyr oğlu Mus'ab'ın öldürüldüğü gündür diyerek yas tuttular. Bu ise Sünnilerle Şiiler arasındaki düşmanlığı şiddetlendirmiştir.

Müseyyeboğullarından Musul emiri olan Kırvaş üçyüzdoksaniki senesinde asker sevk ederek Medâyin'i sarınca Bahaü'd-Devle'nin Bağdad'daki kaymakamı, askerle o tarafa seğirtti. Şiddetli vuruşmalarla uğraştığı sırada edepsizler takımı fırsat bularak Bağdad'da adam öldürmek, mal yağmalamak ve evleri yakmak gibi birçok fenalıklarda bulundular. Hele Sünnilerle Şiiler arasındaki düşmanlık pek çok olduğundan Bahaü'd-Devle tarafından üçyüzdoksanüç senesinde Amidü'l-Cüyûş unvanıyla gönderilmiş olan başkomutan gelip, bozguncu takımı yola getirmiş ve gerek Sünnileri, gerek Şiileri mezhepleriyle ilgili törenleri yapmaktan yasaklamış ve İmamiye'nin fakihi olan Ebû Muallim'i sürgün ederek şehrin asayiş ve güvenliğini yeniden sağlamıştır.

Büveyhoğullarının karışık durumundan dolayı Halife Kadir bir derece heybetinin etkinliğini göstermeye başladı. Hatta üçyüzdoksandört senesinde Bahaü'd-Devle, ünlü şair Şerif Razi'nin babası olan Ahmed Musevi'ye Alevilerin başkanlığını, hac emirliğini, Mezalim Bakanlığı ile Başkadılık görevlerini verdi, Emrini Şiraz'dan gönderince Kadir Billâh; Başkadı, yani kazaskerliğin dışında diğer üç görevi imzalamıştır.

Üçyüzdoksandört senesinde Amidü'l-Cüyûş, Kürdistan'a bir ordu sevk etti. Fakat Kürtler, her taraftan üşüşerek bu orduyu bozup ordunun bütün mal ve eşyalarını yağmaladılar.

Rey ve Cebel Olayları

Büveyhoğulları, zayıf bir duruma düşmüşlerken Rey ve Cebel emiri olan Fahrü'd-Devle oğlu Mecdü'd-Devle'nin anası Seyyide, on seneden beri devletini güzelce idareyi başarmıştı. Fakat sonradan vezir olan Kasım oğlu Ebû Ali, komutanları Seyyide aleyhine düşürdü. Mecdü'd-Devle'yi de korkuttu. Mecdü'd-Devle, yetkileri elinden alınmış gibiydi. Seyyide, şehirden kaleye çıkınca, üzerine muhafızlar konuldu. Seyyide ise bir hile ile kaleden çıkıp, Cebel emiri olan Kürt Hasanveyh oğlu Bedir'in yanına kaçtı. Hemedan valisi Fahrü'd-Devle oğlu Şemsü'd-Devle de Hemedan askeriyle oraya geldi. Bedir, onlarla beraber Rey üzerine yürüdü ve iki taraf arasında şiddetli çarpışmalar olduktan sonra Bedir, Rey şehrine girdi. Mecdü'd-Devle'yi esir etti. Mecdü'd-Devle'yi anası, kalede hapsetti ve yerine diğer oğlu Şemsü'd-Devle'yi geçirdi. Bedir de memleketine gitti. Seyyide, yine devleti kendi eline aldı. Şemsü'd-Devle, bir sene kadar saltanat tahtında kaldı. Fakat anası, onun gidişatını beğenmedi. Mecdü'd-Devle'yi daha yumuşak gördüğünden tekrar onu tahtına oturtarak Şemsü'd-devle'yi yine Kirman'a gönderdi.

Kürt Bedir, Şemsü'd-Devle'nin tahta geçmesine sebep olmuştu. Bu sefer tekrar Mecdü'd-Devle'nin tahta oturmasından gücenmişti. Başkent'in işlerine bakmaya vakti yoktu. Çünkü oğlu Hilâl, onunla savaşa kalkmış ve sonunda babasını tutup hapsetmişti. Oysa Kürt komutanlar arasında karışıklık ve bozgunculuk eksik değildi. Sonunda Gerek Bedir, gerek Hilâl ikisi de iç savaşlarda öldürülmüşlerdir.

İşte, böylece Seyyîde, devlet işlerinde karşısına çıkacak bir kimse kalmadığından, ölünceye kadar devletini bağımsız olarak güzelce idareyi başarmıştır.

6.
BÖLÜM

SÂMÂNÎ DEVLETİ'NİN ÇÖKÜŞÜ VE GAZNELİLER DEVLETİ'NİN DOĞUŞU

Horasan ve Maveraünnehir emiri Nasr Sâmânî oğlu Nuh üçyüzseksenyedi senesinde öldükten sonra Sâmânî Devleti'nin durumu bozularak, etrafındaki valiler ve komutanlar tamaha düştüler. Nuh'un ölmesiyle oğlu Ebû Haris Mansur'a biat olununca, Hazinedeki malları komutanlara dağıttı. Onlar da ona itaat eylemek üzere anlaştılar. İçlerinden Bektorun, devlet işlerini kendisi yürütmek istedi. Faikü'l Hâssa ise Sâmânî Devleti'nde tek kalabilmek için, Türkistan hükümdarı olan İyilik Han'ı, Buhara'ya yürümeye kışkırtmıştı. İyilik Han, emir Nuh'un öldüğünü işitir işitmez bir ordu ile Semerkant'a yürüdü. Faik de yanında idi. Onu bir süvari birliğiyle Buhara'ya gönderdi. Nuh oğlu Mansur, bunu duyunca Buhara'dan çıktı. Ceyhun nehrini geçerek Horasan tarafına geçti. Faik de kolayca Buhara'ya girdi. Emir Mansur'a hizmet için gelmiş olduğunu ilân etti. Buhara'nın ileri gelenlerini ve şeyhlerini emir Mansur'a gönderdi. Ona söz ve belgelerle güvence verdi. Mansur, hemen Buhara'ya gitti. Devlet işlerinin yularını Fâik'e teslim etti. Bektorun'u Horasan başkomutanı tayin etti. Bektorun, gelip hiçbir güçlükle karşılaşmadan Nişabur'a girdi. Çünkü Gazne emiri Sebüktekin'in ölümünde Horasan emiri bulunan oğlu Mahmud Gazne'ye gidip kardeşi ile savaş üzre bulunduğundan Horasan tarafı boş kalmıştı. Sebüktekin, hayırlı, vefalı ve inancı tam bir adamdı. Yirmi senelik emirliğinde daima Hindistan'a sefer ederek Allah yolunda savaşarak İslâm komutanları içinde iyi bir ün bırakmıştı. Yakalandığı hastalıktan kurtulamayacağını anlayınca büyük oğlu Mahmud, Horasan emiri olduğu için, Nişabur'da bulunduğundan Gazne emirliğini küçük oğlu İsmail'e vasiyet eylemişti. Ölünce İsmail, Gazne hükümetini ele geçirdi. Asker ise onu hafife alarak para için sıkıştırdı. O da onlara yaranmak için babasından miras kalan malları onlara dağıttı. Mahmud, bunu öğrenince kendisi yaşça büyük olduğu hâlde uzakta olduğu için, babası makamını küçük oğluna vasiyet etmişti. Büyüklerin öncelik hakkı olduğundan İsmail'in daima kendisiyle anlaşarak hareket, etmesi ve babasının bıraktığından kendi payına düşen şeyleri göndermesi hususlarını İsmail'e bildirdi. Mektuplar ve haberciler ile durumu düzeltecek bir yol aradı. Bir sonuç

alamadığından hakkını kılıçla almak üzere askerini toplayıp, Gazne'ye yürüdü. Gazne dışındaki çarpışmayı kazandı. İsmail, Gazne kalesine kapandı. Sonra eman isteyerek kaleden indi. Mahmud, ona ikram etti, saygı gösterdi. Âdet üzere mülk ve saltanatına onu ortak etti. Mahmud, böylece kardeşinin çıkardığı meseleyi saf dışı ettikten sonra Horasan'a dönüşünde Bektorun, eyalet merkezi olan Nişabur'a gelip yerleşmişti. Mahmud, hemen Mansur Sâmânî'ye itaatini sunarak Horasan valiliğinin kendisinde bırakılmasını istedi. Horasan için özür dilenerek Tirmiz, Belh, Büst ve Herat ile yetinmesine dair cevap geldi. Eski isteğini tekrarlamışsa da, cevap alamadığından hemen Nişabur'a yürüyünce Bektorun, Nişabur'dan savuştu. Mahmud Nişabur'a girdi. Mansur Sâmânî, onu işitince bizzat Horasan tarafına hareket etti. Mahmud da Sultan'a karşı durmaktan sakındı. Mervi Rûz'a çekildi. İşin sonunu bekler oldu. Mansur, Serhas'da iken Bektorun, onunla görüştü. Fakat Mansur'dan umduğu saygıyı göremedi. Gücenip Fâik'e şikâyette bulundu ve Mansur'u tahttan indirmek üzere onunla anlaştı. Komutanlardan bazıları da anlaşmaya katıldılar. Hemen üçyüzseksendokuz yılı içinde Mansur'u tahtından alaşağı ettiler ve henüz çocuk olan kardeşi Nuh oğlu Abdülmelik'e biat eylediler. Velinimetlerine acımadan ve Allah'tan korkmadan Bektorun'un emriyle zavallı Mansur'un gözlerine mil çektiler. Akıllarınca Sâmânî Devleti'ni avuçlarının içlerine aldılar... Onların bu vahşice muameleleri ise halka kan ağlattı. Olayı Sebüktekin oğlu Mahmud duyunca, Faik ve Bektorun'a azarlayıcı bir mektup gönderdi. Üzerlerine saldırdı. O senenin Cemaziyelevvel ayının sonlarında Merv'deki karşılaşmada çok şiddetli bir vuruşma oldu. Faik ve Bektorun ve arkadaşları bozulup dağıldılar. Mahmud Sebüktekin de Horasan'da yerleşti. Sâmânî hutbesini kestirip, Kadir Billâh adına hutbe okunur oldu. İşte Gazneli Sultan Mahmud dedikleri budur. Sebüktekin'in soyundan ilk defa Sultan unvanını alan odur. Merv'de kazandığı zafer üzerine civardaki bütün komutanlar, ona uymuşlardır. Belh şehrini başkent yaptı. Babasının yolundan giderek arka arkaya Hindistan'a gaza edip, birçok ülkeler alarak asrındaki sultanların en büyüğü olmuştur.

Faik ve Bektorun, Merv'de bozguna uğrayarak Abdülmelik Sâmânî ile birlikte Buhara'ya gittikleri zaman yine Horasan'a gelmek üzere bir büyük ordu hazırlığıyla uğraşırken başkomutan bulunan Fâikü'l-Hâssa'nın ölmesiyle devlet zayıfladı. Askeri hazırlık işi geri kaldı.

İyilik Han ise bir Türk ordusuyla Buhara'ya geldi. Abdülmelik'i ve diğer Sâmânî soyundan çocukları hapsetti. Sâmânîlerin hükümeti yıkıldı. Sonra Abdülmelik'in kardeşi Muntasır Ebû İbrahim kadın kıyafetine girip Harezm ülkesine kaçtı. Başına bir miktar asker toplayarak Arslan adlı kimseyi komutan yaptı ve ileri gönderdi. Kendisi ardınca yürüyerek Buhara'da İyilik Han tarafından kurulan

orduya bir gece baskını yapıp bozdu. İyilik Han tarafından yardım gönderildi. Fakat onları da bozguna uğrattı. Sonra İyilik Han'ın, bizzat birçok askeri Buhara üzerine hareket ettiğini Muntasır haber alınca, duramayıp Ceyhun'u geçti ve Ebiverd şehrine sahip oldu. Oradan kalkıp Nişabur'a gitti. Orada bulunan Mahmud'un kardeşi Nasr'a üstün geldi. Nasr, Herat'a kaçtı. Çok geçmeden Mahmud Seyfü'd-Devle, büyük bir ordu ile gelince Muntasır, duramayıp Şemsü'l-Meani Kâbus'a sığındı. Bir zaman onun korumasında rahat bir durumda bulunduktan sonra yine Nasr'ın üzerine yürüdü ve bozulup Buhara'ya sonra Semerkant'a gitti. Sonra Nişabur'a varıp yine bozguna uğrayarak Semerkant'a geldi. Semerkant halkı, ona çok köle, mal ve üçbin savaşçı ile yardım ettiler. Bu hâl, İyilik Han'ın kulağına varınca, geri dönüp Muntasır ile savaşınca bozulduysa da sonra İyilik Han, pek çok askerle tekrar gelip, Muntasır'ı bozdu. Ondan sonra Muntasır, durumunu düzeltemeyip bir Horasan'a bir Buhara'ya kaçıp, sonunda malı ve silahı da tükendi. En sonunda öldürüldü. Muntasır Ebû İbrahim, dedelerininki gibi bağımsız olamadığından Sâmânî hükümdarları, Abdülmelik'e kadar sayılmıştır.

Gazneliler Devleti ve Gazneli Sultan Mahmud

İsmail Sâmânî oğlu Ahmed'in kölelerinden Alptekin, Nasr Sâmânî oğlu Nuh'un hükümeti zamanında şan kazanıp komutan olmuştu. Sonra Nuh oğlu Abdülmelik zamanında Horasan eyaletine vali olarak atanıp, pek çok servet sahibi oldu. Üçyüzellibir senesinde emir Mansur'un hükümeti zamanında Alptekin, Mansur ile bozuşup baş kaldırdı. Mansur, onu yanına çağırdığı zaman uymadı. Gazne'ye gidip bağımsızcasına hükümet eyledi. Mansur'un gönderdiği askeri bozdu. Araları bulunup barıştılar. Mansur, Alptekin'in oğlu Ebû İshak'ı Horasan başkomutanı atadı. Alptekin, Hindistan sınırlarında gaza ile uğraştı. Alptekin'in ölmesiyle oğlu Ebû İshak, yerine geçtiğinde en değerli komutanlardan Sebüktekin en önemli işlerde kullanılıyordu. Ebû İshak, onu baş teşrifatçı yaptı. Ebû İshak, çocuk sahibi olmadan ölünce onun yerine Üçyüzaltmışaltı senesinde Sebüktekin geçirildi.

Sebüktekin, asker toplayarak Hind şehirlerine sefer edip, birçok kaleler aldı. Günden güne kuvvet ve etkisi arttı. Büst Hâkimi Doğan'ın üzerine emir Baytuz sarılıp ülkesini elinden alınca Doğan, Sebüktekin'e sığındı. Sebüktekin, askeriyle Büst'e varıp Baytuz ile çarpıştığında Baytuz bozguna uğradı. Vilayeti Doğan'a bıraktı.

Doğan, her sene Sebüktekin'e bir miktar vergi vermeyi ve ona boyun eğmeyi söz vermiş, oğlunu da rehin olarak Sebüktekin'e vermişti. Sonra Doğan mülkünde yerleşince Sebüktekin'e baş kaldırarak vergiyi vermekten kaçındı. Bir toplantıda

adı geçen vergi, kendisinden istenince kötü sözler söyleyerek kılıç çekip Sebüktekin'in elini yaraladı. Sebüktekin, kılıcı Doğan'ın elinden alıp onu yaraladı. Toplantıda bulunanlar, hemen onları birbirinden ayırdı. Her ikisi arasında savaş açıldı. Doğan yenilmekle Sebüktekin, Büst şehrini ele geçirerek bir vali atadı.

Baytuz, kaçınca kâtibi olan Kitabı Tecnis'in yazarı kâtip Ebû Feth Büst'te kalmıştı. Sebüktekin onu kendi yazıcılık hizmetiyle görevlendirdi. Sonra Gazneli Sultan Mahmud da onu bir zaman çalıştırdıktan sonra Ebû Feth affını isteyerek yalnızlık köşesine çekilmiştir.

Kasdar hâkimi, kalesinin sağlamlığına güvenerek baş kaldırınca, Sebüktekin onun üzerine gitti. Kaleyi sarıp aldı ve hâkimi tutsak etti. Sonra bağışlayarak her sene vergi vermek üzere kalesini ona verdi.

Sebüktekin, Büst ve Kasdar'ı aldıktan sonra Hindistan'a gaza edip, bir hayli kaleler ve ganimetler aldıktan sonra Gazne'ye dönmüştür. Hind padişahı Çeypâl, Sebüktekin'in durmadan Hindistan'ı çiğnemesinden, gayrete gelerek pek çok asker topladı. Fillerini de alıp Sebüktekin üzerine yürüdü. Bunu öğrenen Sebüktekin de askerini toplayıp ve hayli akıncı düzenledi. Gûrek denilen boğaz yakınında ordular karşılaştı. Hind askeri, pek çoktu. Savaş başladı. Her iki taraf da direniyordu. Gök gürlüyor, şimşekler çakıyor ve şiddetli bir yağmur yağıyordu. Hindliler, şaşırdılar ve bozuldular. Eman istediler. Sebüktekin, onlara eman verdi. Çeypâl, bir miktar mal ve elli âdet fil ve birkaç kale vermek üzere söz vererek rehin verdi. Sebüktekin, Çeypâl tarafından vadedilen kaleleri almak için adamlarını gönderdi. Çeypâl, biraz uzaklaşınca Sebüktekin'in adamlarını kendinin verdiği rehinleri karşılığında hapsetti. Sebüktekin, bunu haber alınca tekrar harekete geçti. Uğradığı yerleri yağmalayıp, harap ederek Hindistan'ın önemli ve değerli kalelerinden Lemgan üzerine yürüdü. Hücum ederek aldı. Puthanelerini yıkıp yerine camiler yaptırdı. İleri yürüdü. Geçtiği yerleri harap edip, halkını öldürerek öcünü aldıktan sonra Gazne'ye döndü. Bunları haber alan Çeypâl de yüzbin asker topladı. Harekete geçti. Sebüktekin, ona karşı yürüdü. Yapılan savaşta Çeypâl'in ordusu yenildi ve bozguna uğradı. Sebüktekin kazandı. Pek çok esir ve ganimet aldı. O zaferden sonra Sebüktekin, daha çok kuvvetlendi. Afganistan, Cünd ve Haliç halkları ona baş eğdiler.

Sonra Ebû Ali ile Fâikü'l Hâssa'nın ayaklanmaları üzerine onların giderilmesi için Mansur Sâmânî oğlu Nuh, Sebüktekin'den yardım istedi. Üçyüzseksendört senesinde oğlu Mahmud ile Horasan'a varıp zorbaları yola getirdi. Vilâyeti düzene soktu. O zaman Sebüktekin, Nâsirü'd-devle ve oğlu Mahmud, Seyfü'd-Devle diye lakaplandılar. Emir Nûh, Mahmud'u Horasan üzerine vali ve komutan olarak tayin etti. Mahmud, Nişabur'da kaldı. Sebüktekin, Belh'e gitti. Ovada saraylar yap-

tırdı. Bir süre sonra hastalandı. Hastalığı uzadı. Gazne'nin havasını özledi. Yola çıktı. Gazne'ye varmadan yolda hastalığı şiddetlendi. Üçyüzseksenyedi yılı Şaban ayında öldü. Cenazesi Gazne'ye getirilerek gömülmüştür.

Sebüktekin oğlu Mahmud, kardeşiyle olan meselesini giderdikten sonra Merv'deki zaferi üzerine civardaki bütün komutanlar ona baş eğmişlerdi. Üçyüzseksensekiz senesinde Mahmud, padişah oldu. Gazneli Sultan Mahmud, Nişabur'da bir vali bırakıp, kendisi Belh'e gitti. Sonra Ahmed oğlu Halefi' Sicistan'da sardı. Sıkıştırarak bir miktar vergi almak şartıyla barış yaptı. Evvelce bu Halef, oğlu Tahir'i gönderip, Mahmud'un amcası Buğracığ'ın elinden Boşenç'i aldı. Bir hile ile Buğracığ'ı öldürmüştü. Sultan Mahmud, buna kızdığından onun üzerine asker çekmişti. Gazneli Mahmud, İslâmlarla savaşmak istemediğinden barışı kabul ile Belh'e çekildi.

Gazneli Sultan Mahmud üçyüzdoksaniki senesinde Hindistan kâfirleri üzerine hareket etti. Reşor şehrine erişti. Çeypâl, çok askerle karşı geldi. Büyük bir savaş oldu. Çeypâl'in ordusu bozulup Çeypâl, bütün çoluk çocuğu ile esir edildi. Birçok memleketler alındı. Çeypâl'in boynundaki gerdanlık beşyüz bin altın kıymetindeydi. Belli başlı esirlerin boyunlarında da öyle kıymetli gerdanlıklar vardı. Birçok değerli mücevherler ve büyük çapta mallar ganimet olarak alındı. Pek çok esir alındı. Mahmud, Çeypâl'in eline bir miktar mal verip serbest bıraktı. O zaman bir kere Müslümanlara esir olanı üzerlerine başkan yapmak Hindlilerin âdeti olmadığından Çeypâl'e değer vermediler. Çeypâl, bu horlanmaya kazanamadığından saçını sakalını tıraş ettikten sonra kendisini ateşe atıp öldürdü. Sultan Mahmud, Hindistan'ın başka bir tarafına da yürüyüp birçok kaleler aldıktan sonra Gazne'ye döndü.

Üçyüzdoksanüçte Sicistan'ı aldı. Hısnı Tak adlı sağlam kalenin alınmasında filler işe yaradı. Mahmud, o kaleyi aldıktan sonra yıktı. Sicistan halkı, rahat durmadıklarından orasını Nişabur eyaletine katıp, üçyüzdoksanbeşte Hind ülkelerinden Moltan'dan daha ortada bulunan Hatiye kalesinin alınması için yola çıktı. Şehrin hâkimi Bahira çıkıp üç gün savaştı. Dördüncü günü bozguna uğrayınca kaleye girmek istediğinde İslâm askeri, daha evvel davrandı. Kaleyi yürüyerek aldılar. Bahira dağlara kaçtı. Sonra bir bölük asker onlara sezdirmeden üzerlerine varıp ona bağlı olanları öldürünce Bahira kendisini hançerle öldürdü.

Sultan Mahmud üçyüzdoksanaltı senesinde Moltan hâkimi üzerine yürüdüğünden Seyhun nehrinin kabarmasıyla o taraftan geçmek mümkün olamadığından Endbâl'in memleketlerinden geçmek üzere izin almak için haber gönderdiyse de Endbâl, izin vermedi. Mahmud, onun vilayetine girip yağmalayarak yürüdüğünde Endbâl, kaçtığından Mahmud, onu Semkir'a kadar kovaladı. Bunu haber alan Moltan hâkimi de çoluk çocuğunu ve mallarını alıp Serendib'e kaçtı.

Mahmud, Moltan'ı sardı ve aldı. Halkından yirmimilyon dirhem aldı. Sonra Kevakir adındaki kaleyi aldı. Kale Hâkimi Beydâ, Kalincar kalesine kaçınca Mahmud, takip ederek yoldaki bataklıkları toprakla dolu hayvan derileriyle doldurup geçti. Kalincar kalesini, kırküç gün kuşattı. Kale hâkimi eman diledi. Mahmud, evvelce kabul etmeyecek olduysa da, sonra Horasan vilayetine İyilik Han'ın hücumu haberini alınca beşyüz fil ve üçbin batman gümüş almak üzere, barış yapıldı.

Gazneli Sultan Mahmud, Gazne'ye gelince askerlerine bahşişler verdi. Haliç Türklerinden de ordu çıkarıp büyük bir ordu ile yürüyerek İyilik Han tarafından alınan ülkeleri geri alarak düşmanın askerlerini yenip bozguna uğrattı.

Üçyüzdoksansekizde Sultan Mahmud, tekrar Hindistan'a sefer etti. Endbâl oğlu Ebrehmenpâl Hind askeriyle çıktı. Az kaldı Hindliler, yeneceklerdi. Fakat yine Sultan Mahmud yenerek düşmanı bozdu. Sultan Mahmud, bozguna uğrayan Hindlileri kovalayarak Nehimnadr denilen kaleye vardı. Bu, dağ üzerinde kuvvetli ve sağlam bir kale olup, hepsinden büyük saydıkları putlarını o kaleye saklarlardı. Birçok zamandır etraftan getirilip o putlara asılan mücevherler ve başka mallar ve zahireler kalede bulunuyordu. Kale sarılınca kâfirler eman dileyip kaleyi teslim ettiler. O kaleden sayılamayacak kadar çok mücevher, altın ve gümüş ganimet olarak alındı. Gazneli Sultan Mahmud, o ganimetleri Gazne'ye götürdüğünde karargâhının zeminine yayarak, çevredeki hükümdarlardan gelen elçilere gösterdi. Hepsi de Ömürleri boyunca görmedikleri şeyleri görüp hayran oldular. Sultan Mahmud'un Hindistan'da fethettiği Mardiye şehrinde Hindlilerin bir putu bulundu ki, Hindliler onu ziyarete gelirlermiş. Üzerindeki yazı, onun oraya konulmasının kırkbin senelik olduğunu gösteriyormuş.

Dörtyüzyedi senesinde Sultan Mahmud, Harezm diyarını fethederek büyük teşrifatçıyı vali yaptı. Ondan sonra Keşmir'in fethi için gitti. Üç ay yol yürüyüp çok akıntılı nehirler geçti. Geçtiği yerlerdeki hükümdarlar, kendisine baş eğdiklerini bildiriyorlardı. Keşmir'e vardığında hâkim, onu karşıladı ve İslâm dinini kabul etti. Sonra Gülçent'in kalesi üzerine yürüdü. Büyük savaş oldu. Sultan Mahmud, yendi. Gülçent, önce karısını, sonra kendini öldürdü. Kalenin malları ganimet olarak alındı. Pek çok putlar vardı. Altından yapılmış ve mücevherle süslü beş tane put, altıyüzyetmişbinüçyüz miskal geldi. Daha birçok kaleler alınarak pek çok mallar ve ganimetler alıp memleketine getirdi. Ondan sonra dörtyüzdokuz senesine kadar Sultan Mahmud dinlendi. Sonra yine Hindistan'a sefer etti. Künk suyunu geçti. O vakte kadar gitmemiş olduğu yerlere kadar gitti. Hind hükümdarlarından Beyda ile savaştı. Beyda'nın etrafına toplanmış olan Hindliler, pek çok ve ordunun hazırlıkları pek mükemmel olduğu halde, Sultan Mahmud'un ordusu yendi. Mahmud'un o defa da kazandığı zafer pek büyük ve getirdiği ganimetler

pek çoktu. Dörtyüzonaltı senesine kadar servet içinde yaşadıktan sonra Sumenat'ın fethine gitti. Sumenat, Hindlilerin pek değer verdikleri bir putun adı idi. Sultan Mahmud, savaşarak orasını da aldı. Sumenat tapınağından pek çok ganimetler alındı. Altından bir zincir ile asılmış olan çan ikiyüz batman gelmiş. Altın ve gümüş ve mücevherle süslü pek çok putlar bulundu. Orada bulunan eşyanın kıymeti yirmimilyon dinara yükselmiştir. Sumenat putu, taştan olup, uzunluğu beş zira' imiş. Sultan Mahmud, yine birçok ganimetlerle döndü. Sonra Mansure hâkimi üzerine yürüyüp bozup dağıttı. Mehatiye halkına boyun eğdirdi. Rey hâkimi Mecdü'd-Devle'nin anası Seyyide hükümet işlerini senelerce güzel bir şekilde idare etmekte iken Seyyide'nin ölmesiyle hükümet idaresi altüst olmuştu. Mecdü'd-Devle kadınlarla ve kitap okumakla vakit geçirir, keyfine düşkün bir kimse idi. Askeri ayaklandı. Gazneli Sultan Mahmud'a hükümdarlarından şikâyet eylemeleriyle Sultan Mahmud, bir miktar askerle teşrifatçıyı gönderip, Mecdü'd-Devle'nin tutuklanmasını emretmişti. Mecdü'd-Devle ile oğlu Ebû Delef'i tutmalarıyla Sultan Mahmud, yürüyüp Rey şehrini ve Cebel vilâyetini aldı. Birmilyon dinar ve o miktar kıymetli mücevher ve altıbin elbise ve daha birçok süs eşyaları alındı. Mecdü'd-Devle, hapsedilmiş olarak Horasan'a gönderildi. Sonra Kazvin'e, Sadre'ye, Dabe, Üveyh ve Taft'e sahip olup, oraların hâkimi olan Verdin oğlu Dilgin'i tutup Horasan'a gönderdi. Sultan Mahmud'un oğlu Mes'ud da İsfahan'ı ele geçirdi. Dörtyüzyirmibir senesinde Gazneli Mahmud'un Hind ülkelerinde valisi bulunan Ahmed, yüzbin askerle Hindistan'ın en büyük şehirlerinden olan Nersi şehri üzerine sefer edip şehrin pek zengin olan çarşısını yağmaladılar. O ganimette altın ve gümüş, kile ile paylaşıldı.

Doğan Han Kadir Han

İyilik Han, evvelce Gazneli Mahmud ile akraba olup, birbiriyle hoş geçinmekte iken bazı kimselerin nifak karıştırmasıyla araları bozuldu. Gazneli Mahmud'un Moltan seferine gittiği zaman başkomutanı Subaşı Tekin ile kendi kardeşi Cafer Tekin'i üçyüzdoksanaltı senesinde göndererek Horasan şehirlerinin çoğunu aldı. Sonra Gazneli Mahmud, Hindistan'dan dönerek Horasan'ı geri almıştır. Onun üzerine Han, Hotin padişahı Buğra Han'dan yardım istedi. Türkistan'dan pek çok asker topladı. İkisi birden Ceyhun'u geçip, Horasan'a saldırdılar. Savaş iki gün şiddetle sürdükten sonra Mahmud üstün geldi ve onları bozdu. Ceyhun nehrini geçinceye kadar peşlerini bırakmadı. İyilik Han, tekrar Mahmud'dan öç almak için hazırlık görürken, 403'te öldü. Yerine kardeşi Doğan geçti. Doğan Han, tahta oturduğunda Sultan Mahmud'a elçi gönderip Elhamdülillah ikimiz de Müslümanız. Lâyık olan birbirimizle barış yapıp sen, Hindistan kâfirleri ile ben ise Müslüman olmayan Türklerle savaşmalıyız diye bildirince, Mahmud da bunu kabul etti.

O sırada Hıta ülkelerinden sayısız kâfir çıkıp, uğradıkları şehirleri harap ederek geliyorlardı. Balasagon şehrine üç konaklık uzaklığa kadar yaklaştılar. Doğan Han, hasta bulunuyordu. O kâfirleri defedinceye kadar kendisine sağlık vermesini Allah'tan diledi. Yüzbin kadar asker topladı. Gelen düşmanlar, üçyüzbin çadır idi. İslâm askerinin toplandığını haber alınca çekildiler.

Doğan Han, üç ay onların peşini bırakmadı. Sonunda sezdirmeden erişip saldırarak, yüzbin kadarını öldürüp, bir o kadar da esir aldı. Ondan sonra Balasagon'a dönüşünde hastalığı tekrarladı. Dörtyüzdokuz senesinde öldü. Adaletli, insaflı ve bilginleri seven bir padişahtı. Yerine kardeşi Şerefü'd-Devle Ebû Muzaffer Arslan Han geçti. Arslan Han, Hotin Padişahı Kadir Han ile savaşa tutuştu. Sonra onlar, birbiriyle barış yaparak Gazneli Mahmud üzerine yürüdüler. Mahmud, o zaman da yendi. O olaydan sonra Arslan Han, hükümet makamını terk ile yalnızlık köşesine çekildi. Yerine Kadir Han geçti. Sultan Mahmud, Türkistan'a sefer etmek istiyordu. Ordusunda bulunan birçok fillerle düşmanlarına üstün gelmekteydi, iki kere de o filler kuvvetiyle Türkistan savaşında yenmişti. Kadir Han, Mahmud'un arzusundan haberli olunca İnşaallah Mahmud üzerime gelirse binlerce arabalara odun doldurayım ve çok cüsseli öküzler koşup askerimin önünde yürüteyim. Fil alayı yaklaşınca odunlara ateş verdireyim. Ateşin korkusundan öküzler, ileri doğru kaçıp ateşi fillerin arasına sokarlar. Filler, ister istemez ürküp geriye Horasanlılar üzerine dönerler. Böylece kötü duruma düşerler demiş ve bu sözünü halk içine yaymış olduğundan, ağızdan ağıza dolaşan bu söz, Mahmud'a ulaşınca, o düşünce yerine getirilirse etkili olacağını şüphesiz gördüğünden ister istemez barışa meyletmiş. Barış yapılıp her ikisi görüştüler. Bir sofrada yemek yiyip, birbirine doğruluk üzere söz verip yemin ettiler. Mahmud, Horasan'a dönüp, Kadir Han, Maveraünnehir'de kaldı. Allah yolunda savaşla uğraştılar.

7.
BÖLÜM

SELÇUKLULARIN İLK ZAMANLARI

Selçuk'un babası Oğuz kabilesi içinde sözü geçer bir büyük idi. Selçuk ise yürekli, tedbirli, kabiliyetli ve güçlü bir gençti. Aşiretlere kendisini çok sevdirmişti. Oğuz Han'ı Peyko da ona çok değer vererek komutan yapmıştı. Fakat aşiretlerin Selçuk'a çok fazla meyledip sevmeleri, kendisini kuruntuya düşürmüştü. Peyko Han'ın karısı ise "Ben, Selçuk'un gidişatını beğenmiyorum. Bu herifi öldür de ondan kurtulalım" dermiş.

Selçuk, bunu haber alınca kendisine bağlı olan ikiyüzbin çadır halkı ile üçyüzkırkdokuz senesinde, henüz Müslüman olmamış Türklerin bulunduğu yerlerden çıkarak, İslâm ülkesine girip, İslâm ile şereflenmiştir. Buhara'nın Cend denilen yöresinde kaldıktan sonra hudud üzerindeki Müslümanlardan Türk Han'ı vergi alırken Selçuk, onun memurlarını kovarak o bölgeyi korumakta ve Allah yolunda savaşını sürdürmekte ve Sâmânî Devleti'ne yardım etmekteydi.

Türkistan hanlarından Buğra Han bir aralık bazı Sâmânî şehirlerini almaya kalkışınca Buhara emiri, Selçuk'tan yardım istedi. O da bir tümen Oğuz askeriyle oğlu Arslan'ı gönderdi. Sâmânî askeri, onunla kuvvet kazanarak Buğra Han'ın aldığı yerleri geri almışlardı.

Selçuk, yüzyedi yaşında Cend'de öldü. Arslan, Mikâil ve Musa adlarında üç oğlu kaldı. Onlar da babalarının yolundan giderek Allah yolunda savaşla uğraştılar. Bir çarpışma sırasında Mikâil şehit oldu. Onun da Peyko, Tuğrul Mehmed Bey ve Çağrı Bey Davud adında oğulları kaldı. Aşiretler onlara biat edip bağlandılar. Cend'den çıkıp, Buhara'ya yirmi saatlik uzaklığa kadar yaklaştılar.

Fakat Buhara emiri, onların kalabalığından ürktü-Haklarında kötü davrandı. Üzerlerine asker sevk ederek onları vurmaya kalkıştığından onlar da Buğra Han'ın ülkelerine girerek onun korumasına sığındılar.

Buğra Han, onlara önce iyi bir kabul gösterdiyse de, bir aralık Tuğrul Beyi hapsettiğinden Davud, hemen aşireti toplayarak kardeşini kurtarmak için harekete geçti. Buğra Han'ın karşı çıkardığı askeri bozguna uğratarak, Tuğrul Beyi hapisten kurtardıktan sonra yine Cend memleketine dönerek orada yerleştiler.

Kısaca Selçukoğullarına bağlı olan Oğuzlar, Türkistan ile Sâmânî şehirleri arasında dolaşmaktaydılar. Sâmânî Devleti yıkılıp da İyilik Han, Maveraünnehir'e sahip olunca Selçuk oğlu Arslan, onun yanında büyük değer kazandı. Sonra İyilik Han, Buhara'dan kardeşinin hareketini işitir işitmez, o da askerini toplayıp, yeni hizmetine girmiş olan Oğuzları da yanına alarak Horasan'a gitti.

Kardeşi Mehmed, büyük ordusuyla beri tarafa gelirken, kardeşi Ali Tekini valilik ile Buhara'da bıraktı. Arslan da onun yanında kaldı.

Ali Tekin ise Gazneli Mahmud'un ülkelerine saldırıdan geri kalmadığı için, Gazneli Mahmud, Ceyhun nehrini geçerek Buhara'ya yürüdü. Ali Tekin kaçtı. Arslan da aşiretiyle elde edilmesi güç yerlere çekildi. Fakat Gazneli Mahmud, onu çeşitli teşvikler ve rağbetlerle getirerek tutup bir kalede hapsetti. Ansızın obalarını bastırıp mallarını yağmalattırdıktan sonra Arslan'ın aşiretini Horasan tarafına geçirip, onlardan ayırarak uygun yerlerde yerleştirdi ve onları belli bir vergiye bağladı.

Sonra tahsil memurları onlara zulüm ve cefa ettiklerinden, o aşiretin bir bölümü ayrıldı. Dörtyüzyirmi senesinde İsfahan'a gittiler. Kâkuye oğlu Alâü'd-Devle ile aralarında bir savaş olduktan sonra İsfahan'dan hareket ettiler. Kasaba ve köyleri yağmalayıp harap ederek Azerbaycan'a geldiler.

Selçuk oğlu Arslan, aşiretinin bir kısmı böylece İsfahan'a ve oradan Azerbaycan'a geldiler. Horasan'da kalanları daha çoktu. Onlar da yerlerinden çıkarak eski Harezm civarında olan Bülcan dağına gelip, çevreyi yağmalamakla uğraştıklarından, Gazneli Sultan Mahmud, onların üzerine Tûs valisi ile çok sayıda asker sevk etti. Fakat Oğuzlar, aileleriyle birlikte at sırtında ve bir ordu biçiminde yürürlerdi. Üzerlerine ağır bir asker sevk olunduğu zaman, yerlerini değiştiregeldiklerinden Tûs valisi, çok zaman onların peşinden gitmekle uğraşmıştır.

Sultan Mahmud, bir zamandır rahatsızdı. Bu Türkmenler, Oğuzlar işini önemsiyordu. Rey ve ona bağlı yerleri aldıktan sonra oğlu Mes'ud'u Rey'de bıraktı. Kendisi Horasan'a dönünce, Oğuzları Dehistan ile Nişabur arasında takip edip sıkıştırmışsa da Oğuzlar, Cürcan tarafına savuşmuşlardı. Sonra Mahmud oğlu Mes'ud onlardan bazılarını yanında hizmetine alarak, bu pürüzü gidermiştir. Bunlar Selçuk oğlu Arslan'ın aşiretiydiler. Kardeşlerinin aşiretlerine gelince: Buhara Hanı Ali Tekin, Musa oğlu Yûsuf'u yanına getirip, geniş topraklar vererek çok fazla ikram ederek, onu o bölgedeki Türkler üzerine hâkim olarak tayin etmişti. Bundan maksadı ise, onu Tuğrul Bey ve Davud üzerlerine musallat ederek, Selçuk aşiretleri arasına ayrılık düşürmekti. Yûsuf, bu inceliği anladı. Onun istediği şekilde hareket etmediğinden dörtyüzyirmi senesinde Ali Tekin, komutanlarından birinin vasıtasıyla Yûsuf'u idam ettirmişti. Tuğrul Bey ile Davud bu olaydan haberli olunca çok üzüldüler. Buhara üzerine yürüdüler. Ali Tekin tarafından

gönderilen askeri yenerek, katil olan beyi tutup, kısas ettiler. Bunun üzerine Ali Tekin de büyük hazırlık gördü. Halkında katılmasını sağladı. Selçukluların üzerine saldırarak adamlarının çoğunu öldürmüş ve onları çok zarara uğratmıştır. Kısaca Selçuk'a bağlı olan aşiretler, o ölünce üçe bölündüler. Her biri birer oğluna uymuşlardı. Sonra Arslan'ın aşiretini Gazneli Sultan Mahmud, Horasan tarafına geçirerek dağıtmak istediyse de bunların bir kısmı Azerbaycan'a gelip, daha kalabalık olan kısmı Horasan tarafında dolaşmaktaydılar. Musa ve Mikâil'in aşiretleri de Maveraünnehir'de kaldılar. Musa'nın aşireti de Mikâiloğullarına bağlanarak Selçukluların iki kısmı Maveraünnehir'de Ali Tekin ile savaşmaktaydılar.

Sultan Mahmud'un Ölümü ve Mes'ud'un Tahta Çıkması

Dörtyüzseksenbir yılı Rebiülevvel ayında Sebüktekin oğlu Gazneli Sultan Mahmud öldü. Akıllı, hayırlı, dindar ve Hanefi mezhebinden idi. Bilgin ve ediplere çok ikramda bulunurdu. Bu yüzden her taraftan âlim ve marifet sahipleri onun sarayına giderlerdi. Firdevsi'nin Şehnamesi ve Utbi'nin Tarihi gibi pek çok kitaplar onun adına yazılmıştır. Ceyhun nehri üzerine benzeri görülmedik bir köprü yaptırıp, bunun için ikimilyon altın harcadığı söylenir. Ordusunda dörtyüz savaşçı fil vardı. Onun için diğer hükümdarlar ile olan savaşlarda hep yenegelmiştir.

Küçük oğlu Muhammed'i çok sevdiğinden tahtını ona vasiyet etmişti. Büyük oğlu Mes'ud, o zaman İsfahan'da idi. Sultan Mahmud ölünce oğlu Muhammed, Gazne'de saltanat tahtına oturdu.

Mes'ud, bunu haber alınca kardeşi Muhammed'e mektup yazdı. Babasının ona vasiyet eylediği şehirlerden pay istemeyip, kendisinin aldığı Taberistan, Cebel, İsfahan ve diğer ülkeler ile yetineceğini bildirdi. Fakat büyük kardeş olduğu için, hutbede kendi adının önce okunmasını istedi.

Muhammed ise Mes'ud ile savaşmak üzere ordusuyla Gazne'den çıktı. Fakat şehirden çıkarken başından külahı düştü. Halk bunu uğursuzlukla yorumladı. Kendisi orduda oyun ve içki ile uğraşır, askerin işiyle ve idareyle ilgilenmezdi. Mes'ud ise yaşça ondan büyüktü ve kaç kere başkomutanlık ederek ülkeler almıştı. Bunun içindir ki komutanların çoğu ona eğilim gösteriyorlardı.

Şevval ayının üçüncü günü asker ayaklandı. Onu tutup hapsettiler. Büyük kardeşi Mes'ud'a biat edip, durumu ona anlattılar. Mes'ud, hemen varıp, Herat'ta orduya yetişti. Zilkade ayı içinde herkes biat ederek, bu konuda halk bütünleşti.

Sonra Sultan Mes'ud, kardeşi Muhammed'i hapisten çıkartarak ona ikram ve onun aleyhine ayaklanan ve kendisinin tahta çıkmasına hizmet ile övünen komutanları birer birer tutup idam etti. Hıyanetin sonucunun ne olduğunu herkese anlattı.

Sultan Mes'ud, Herat'ta bu şekilde işlerine düzen verdikten sonra dörtyüzyirmiiki yılı içinde Gazne'ye gelmiş ve her taraftan tahta çıkışını kutlamak için elçiler geldi. Böylece Sultan Mes'ud, büyük bir saltanata sahip olmuştur. Çünkü Horasan, Gazne, Hindistan, Sind, Sicistan, Rey, İsfahan ve Dağ şehirleri ve başka yerler hep onun eli altındaydı. Hemen Mikran ve Kirman'a asker göndererek oralarını da ele geçirmiştir.

Rumlarla Yapılan Savaşlar

Konstantiniyye Kayseri dörtyüzyirmibir senesinde pek büyük bir ordu ile Suriye tarafına hareket etti. Oysa ordusunda düzen ve disiplin olmadığından Halep'e yaklaşınca Merdasoğullarından Halep Emiri olan Şiblü'd-Devle, az bir kuvvet ile çıkıp bu orduyu perişan ederek pek çok ganimete kavuştu.

Fakat el-Cezire komutanları arasında süren gerginlik yüzünden Atir oğlu adındaki emir, Ruha kalesinden elinde bulunan bir burç ile bir miktar araziyi yirmibin altın bedel karşılığında Kayser'e satmıştı. Bu vesile ile Rumlar dörtyüzyirmiiki senesinde Ruha şehrini ele geçirmişlerdir.

İleri Gelenlerin Ölümü

Üçyüzseksenbeş senesinde Dârekutni diye bilinen imam Ebû Hasan Ali, Bağdad'da öldü. Hadis bilginlerinden ve Şafii imamlarından ve asrın ediplerinden yüksek bir kişi idi.

Yine bu sene Hasan Sirafi oğlu Yûsuf öldü. Faziletli bir babanın faziletli bir oğlu olup, değeri yüksek bir kişiydi. Babası Hasan Sirafi, Sibeveyh'in kitabını açıkladıktan sonra "Kitabı İkna"yı yazdı. Ancak tamamlanmasından evvel öldüğünden oğlu Yûsuf, onu bitirdi ve sonra "Kitab-ı Sibeveyh"in beyitlerini açıkladı ve daha birçok yararlı kitaplar yazmıştır.

Üçyüzseksensekiz senesinde de matematik ilimlerinde ünü yayılmış olan Ebû Urefâ öldü.

Yine bu sene "Kitab-ı Hutût-ı Mısır" yani "Mısır Yazıları" demek olan kitabın ve "Kitab-ı Kudat-ı Mısır" yani "Mısır Kadıları" kitabının ve başka birçok kitaplar yazmış olan Mısırlı İbrahim oğlu Hasan hayat dersini bitirdi. Yani öldü.

Yine bu sene "Kitabü'z-Zevacir" ve "Kitabü'l-Muhtelif ve'l-Mu'telif" sahibi İbrahim oğlu Ebû Ahmed Hasan öldü. Mantıktan bir kitabı, sözlüğü ve darb-ı mesellere ait eserleri de vardır.

Yine bu sene Davud Zahiri mezhebinde bulunan Kadı Ebû Hasan el-Cezeri öldü. Önceleri Azdu'd-Devle'nin sohbetinde bulunmuştu.

Üçyüzdoksanüç senesinde eski halife Tâyilillâh öteki dünyaya gitti. Onun namazında bulunmak üzere ileri gelenler, kadılar ve başkaları, saraya gittiler. Namazını yerine geçen Kadir Billâh kıldı, Allah rahmet eylesin.

Yine bu sene nahiv bilginlerinden "Kitabü'l-Lem'a" sahibi ve başka kitaplar yazmış olan Cinni oğlu Osman öldü. Cinni ve insanı yaratan Allah ona rahmet eylesin.

Üçyüzdoksansekiz senesinde şair ve ediplerin başta geleni olan "Makamât" sahibi Bedii Hemedani ve sözlük ilminde meşhur olan "Sıhah-ı Cevheri" sahibi Ebû Nasr İsmail Cevheri ve üçyüzdoksandokuz senesinde Yunus oğlu Zeyc diye bilinen "Zeyc-i Hâkimi" sahibi Mısırlı Yunus oğlu Ahmed oğlu Abdurrahman oğlu Ali öldüler.

Kelâm ilminin büyük bilginlerinden Eş'ari mezhebinde olan ünlü Kadı Ebû Bekir Bakıllani, Bağdad'da Dörtyüzüç senesinde öldü. Asrında Eş'ari âlimlerinin başı idi. Allah rahmet eylesin.

Dörtyüzdört senesinde Mu'tezile şeyhlerinden Said İstahri oğlu Kadı Ebû Hasan Ali seksen yaşını aşkın öldü. Bâtıni mezhebini red için eserler yazmıştır.

Dörtyüzaltı senesinde Bağdad Alevilerinin başı ve ünlü divan sahibi Şerif Radi ve nahiv bilginlerinden, "İzah" kitabını açıklamış olan Ebû Tâlib Ahmed ve Şafii imamlarından birçok eserler yazmış olan İmam Ebû Hamid İsferayînî öldüler. İmam Ebû Hamid, uzun süre Bağdad'da ders verdi. Dersinde üçyüzden fazla fakih bulunurdu.

Yine bu sene Afrika emiri Badis öldü. Yerine oğlu Muiz geçti. Afrika halkını Maliki mezhebine sokan işte bu Badis oğlu Muiz'dir.

Dörtyüzonüç senesinde Şairü's-Sünne diye bilinen İsa Sekri oğlu Ali öldü. Ashab hakkında pek çok övgüleri ve Şii şairlere reddiyeleri vardı. Bunun için Şairü's-Sünne diye tanınmıştır. Allah rahmet etsin.

Yine bu sene İmamiyye'nin fakih ve müçtehidi olan Muallim oğlu Abdullah ölünce, Şerif Radi'nin kardeşi olan Şerif Murtaza onun hakkında ağıt söylemiştir. Allah kusurlarını bağışlasın.

Dörtyüzondört senesinde Mu'tezile imamlarından kelâm ilminde meşhur eserleri olan Kadı Abdü'l Cebbar doksan yaşını aşkın sessizlik ülkesine göçtü. Allah suçlarını bağışlasın.

Dörtyüzonsekiz senesinde Şafii fakihlerinden ve kelâm ilminin başta gelenlerinden üstad Ebû İshak İsferayînî öldü. Bütün Nişabur büyükleri, onun kelâm ilmini okumuşlardır. Bütün Horasanlılar onun ilim ve faziletini itiraf etmişlerdir. Usûl'de ve dinden çıkanları red hakkında büyük eserleri vardır. İçtihad derecesine çıkmış olan bilginlerden biridir. Allah gani gani rahmet etsin.

Kadirin Ölümü ve Kaim'in Tahta Çıkışı

Dörtyüzyirmiiki yılı Zilhicce ayında Abbasi Halifesi Kadir Billah öldü. Ömrü seksenaltı sene, on ay olup, Halifelik süresi kırkbir sene bir aydır. Bilgin ve sâlih, hayırsever, değeri yüksek bir kişiydi.

Mu'tezileyi red için bir kitap yazmıştır. Mehdi camisinde her cuma günü hadisçiler arasında okunurdu. Allah rahmet eylesin. Ölünce oğlu ve veliahdı olan Kaimbiemrillâh, Halifelik tahtına oturdu.

Zehebi der ki: "O asırda Eş'ariyyenin başı Ebû İshak İsferayînî ve Mu'tezile'nin başı Kadı Abdü'l-Cebbar ve Rafizilerin başı Şeyh Muktedir ve Kiramiye'nin başı Heysam oğlu Muhammed ve hafızların başı Ebû Hasan Hammami ve hadisçilerin başı Said oğlu Hafız Abdülgani ve sofiyyenin başı Ebû Abdurrahman Şulemi ve şairlerin başı Derrac oğlu Ebû Amr ve tecvidçilerin başı Bevvaboğlu ve hükümdarların başı Sebüktekin oğlu Gazneli Sultan Mahmud idi."

İmam Süyûti, Zehebi'nin bu sözünü aktardıktan sonra, buna ek olarak der ki: "Zındıkların başı Hâkimbiemrillâh, sözlükçülerin başı Cevheri, nahivcilerin başı Cinni oğlu, edebiyatçıların başı Bedii, hatiplerin başı Nubâteoğlu, tefsircilerin yani yorumcuların başı Nişaburlu Habib oğlu Ebû Kasım, halifelerin başı Kadirbillâh idi ki, halifelerin ileri gelenlerindendi. Fakih olup, kitap da yazmıştır. Hatta Salâh oğlu Nakiyüddin onu Şafii fakihleri sırasında anmıştır. Halifelik süresi en uzun sürenlerdendir.

Kadir Han'ın Ölümü

Türkistan Emiri Kadir Han dörtyüzyirmiüç senesinde öldü. Adaletli, ahlâkı güzel ve mücâhid bir kişiydi. Hotin şehirlerini o almıştır. Ölünce oğlu ve Kâşgar ve Hotin vilâyetlerinin hükümdarı olan Ebû Şüca Arslan Han, onun yerine geçti.

Fakat kardeşi ve Tıraz ve isbicab hükümdarı olan Kadir oğlu İkinci Buğraltan onun üzerine asker gönderdi. Yapılan savaşta üstün gelerek Arslan Han'ı tutup hapsederek Türkistan'a sahip oldu.

Kadirbiemrillâh'ın Halifelik Zamanı

Kadirbiemrillâh dörtyüzyirmiiki yılı sonlarında tahta çıktığı zaman Büveyhoğullarından Irak Emiri olan Celâlü'd-Devle son derece para sıkıntısına düştü. Devlet işlerini görmekten âciz kalmıştı. Bundan dolayı dörtyüzyirmiüç senesinde askeri sınıflar ayaklanarak onu Bağdad'dan çıkarmışlarken yine çağırarak Bağdad'a getirdiler.

O sırada ise Gazneli Mahmud oğlu Sultan Mes'ud'un Bağdad'a geleceği haberi yayılmıştı.

Gerçekten Sultan Mes'ud, Gazne'de saltanat tahtına oturup, devlet işlerini düzeltti ve babasının zamanında Hindistan başkomutanı olan Niyaltekin oğlu Ahmed'i makamında bıraktıktan sonra Irak'a gitmek üzere Nişabur'a gelmişti. Irak'a gittiğinde ona engel olacak bir kuvvet yoktu, Sünniler de onun gelmesini istiyorlardı. Fakat kendisi Nişabur'da iken Niyaltekin oğlu, ayaklandığı için Sultan Mes'ud, hemen Kâkveyh oğlu Alâüddin'i İsfahan valiliğinde ve Kâbus oğlu Minûçihr'in oğlu Dârâ'yı Cürcan ve Taberistan valiliğinde senede belli bir miktar mal vermek üzere yerinde bıraktı. Dağ şehirlerinin işlerine bakmak için Ebû Sehl Hamduni'yi Rey şehrine gönderdikten sonra, kendisi dörtyüzyirmidört senesinde Hindistan'a gitti. Böylece Irak'a geleceği haberi bastırıldı. Kamuoyu da durgunlaştı ve huzura kavuştu.

Fakat Bağdad askeri, yine ayaklandı. Sultan'ın sarayını yağmaladılar. O sırada düşük ve bayağı kimseler de Bağdad'da açıktan halkın mallarını zorla alır oldular. Celâlü'd-Devle rezil ve sefil kişilerin hakkından gelemedi. Halife ise ondan daha fazla âcizdi. Bu yüzden Saltanat ve Halifelik işleri bozuldu.

Hatta dörtyüzyirmialtı senesinde bazı askerler, Bağdad'a yakın bir köye çıktıkları zaman Kürtler gelip, onların hayvanlarını ellerinden aldılar. Askerler de dönüp Halife Kaim'in çiftliğini yağmaladılar. Celâlü'd-Devle zayıflık ve aczinden dolayı ne Kürtleri tutabildi, ne de o askerleri Halifeye teslim edebildi.

Halife, bundan pek çok üzülerek, kadılara yargılamayı; şahitlere şahitliği ve fakihlere fetva vermeyi bırakmalarını emretti.

Dolandırıcılar ve düşük kimseler takımı, gece gündüz şehir içinde halkı soyuyorlardı. Engel olan yoktu. Çünkü asker, ancak Sultan'ı ve onun memurlarını koruyabiliyordu. Çöl Arapları ise bölgeyi yağmalamakta ve yol kesicilikle yolculara zarar veriyorlardı.

O sırada Rumlar da büyük kalabalıkla Halep üzerine saldırmışlarsa da, Halep emiri Şiblü'd-Devle çıkıp onları bozguna uğratarak izaz iline kadar takip ederek pek çok ganimet malları almıştır.

Dörtyüzyirmiyedi senesinde asker, yine ayaklandı. Celâlü'd-Devle Bağdad'dan çıkıp Tikrit'e gitti. Asker de onun sarayını yağmaladı. Sonra Halife, araya girip Sultan'ı Bağdad'a geri getirmiştir.

Celâlü'd-Devle ile kardeşi oğlu ve Fâris emiri Ebû Kalicar birbirine yardımcı ve destek olmak gerekirken birbiriyle uğraşarak ikisi de zayıf düşmüşlerdi. Bundan dolayı dörtyüzyirmisekiz senesinde Şafii Fakihlerinden Kadı Ebû Hasan Maverdi ile diğer bazı âlimler, ikisinin arasına girip barıştırdılar. Bir birlerine yemin ile güvence verdiler. Halife Kaim tarafından Ebû Kalicar'a değerli hil'atlar gönde-

rildi. Celâlü'd-Devle'nin kızı, ellibin altın mehir ile Ebû Kalicar'ın oğlu Ebû Mansur'la evlendirildi.

Gerçek iktidardan düşenler unvan ve makamlara çok özenir olduklarından, Celâlü'd-Devle de bu sırada Halife Kaim'den "Hükümdarlar Hükümdarı" şânını istedi. O zaman Abbasi Halifesi elinde maddi bir kudret ve nüfuz olmadığı halde bu gibi lakapları ve fermanları onlar verirlerdi. Fakat Kaim, bu konuda kararsızlık gösterdi. Fakihlere başvurdu. Onlar da bu hususta anlaşmazlığa düştülerse de bazılarının uygun görmesi üzerine Kaimbiemrillâh, dörtyüzyirmidokuz senesinde Celâlü'd-Devle'ye "Hükümdarların Hükümdarı" sanını verdi.

Başkadı Ebû Mâverdi ötekilerden daha çok Celâlü'd-Devle ile içli-dışlı olduğundan her gün hükümet konağına gidip gelirdi. Fakat bu meselede karşı görüşte bulunduğundan, ondan sonra Celâlü'd-Devle ile görüşmekten kesildi ve yalnızlığı seçti. Celâlü'd-Devle, onu çağırdı ve tek olarak huzuruna kabul ederek, "herkes bilir ki, Sen, fakihler içinde bana en çok yakınlığın varken, benim arzu ettiğim bir konuda onlara muhalefet ettin ve bunu ancak Hakka uymak için yaptın. Benim yanımda da senin din ve ilim bakımından yüksek derecen belli oldu. Ben de ikram olarak seni yanıma yalnızca kabul ettim." dedi. İmam Mâverdi de sevindi ve gönlü rahat olarak onun huzurundan çıktı.

Celâlü'd-Devle sırf bir gösteriş için Hükümdarlar Hükümdarı unvanına heveslendi. Oysa yalnız bir Irak vilâyeti elinde olup, onun idaresi işinde bile zayıflığı ve aczi açıktı. Hatta bir sene sonra Bağdad'da askeri ayaklanınca Celâlü'd-Devle, Bağdad'dan çıkıp, savuşmaya karar vermişken Musul Emiri Kırvaş gibi bazı komutanlar, araya girip bazı kayıtlarla yine sarayında kalması sağlanmıştır. Asker ise halka zulmedip halkın mallarını zorla almakta olduğundan devlet işleri artık düzeltilemeyecek bir şekilde bozulmuştur.

Yine dörtyüzyirmidokuz senesinde Hanbeli mezhebinin taşkınlarından Ya'lâ oğlu Ali'nin kelâm ilminden yazdığı kitabı, Allah'ın sıfatları hakkında Mücessime'ye benzer inançları içinde bulundurduğundan Bağdad bilginleri, onu red ve inkâr etmeye kalkıştıkları sırada ünlü zâhid Ebû Hasan Kazvini, Mansure Camiine gelip bu konuda, "Allah, zâlimlerin dediğinden çok yüksek ve çok büyüktür" demiştir.

Dörtyüzotuzüç senesinde Bulgar kavminden bir cemaat, hac için Mekke'ye gitmek üzere Bağdad'a geldikleri zaman, onlar için divanlar kuruldu. Bazılarından, "Bulgarlar hangi millettendir?" diye soruldukta, **"Bulgar kavmi Türk ile Sakalibe arasında bir kavimdir. Beldeleri Türk diyarının sınırındadır. Kâfir idiler. Yakında Müslüman oldular. Ebû Hanife mezhebindendirler"** diye cevap verdi.

İslâm şehirlerine gelip giden henüz Müslüman olmamış Türkler ve Tatarlar, Bulgar bölgesinde yaylayıp kışlamak üzere Balasagon ve Kâşgar bölgesine gelirler ve yağmacılıkla etrafa zarar verirlerdi. Dörtyüzotuzbeş senesinde bunlardan onbin çadır oba halkı, İslâm dini ile şereflendiler ve Kurban Bayramında yirmibin koyun kurban ettiler. Önce kendilerini Müslümanlardan korumak için, topluca bulunmak zorunda kalmışlarken, Müslüman olduktan sonra etrafa dağılarak her bölgede yaklaşık olarak biner çadır bulunur oldu. Türklerden Müslüman olmayan ancak Hatayiler ile Tatarlar kaldı.

Mağrib, Mısır ve Şam'ın Durumları

Afrika'da Şiiler dörtyüzyirmiüç senesinde anarşik yola saptılar. Bir şehre girmiş olduklarından, Afrika emiri Badis oğlu Muiz tarafından gönderilen asker, o Şiilerin hepsini öldürmüştü. Afrika'da hutbe, Mısır ve Şam'ın sahibi olan Zahir Alevi adına okunmaktaydı. Kendi mezhebindekilerin böyle toptan öldürülmesinden tabiatıyla üzülmüştü. Fakat Badis oğlu Muiz Sünni idi. Memleketinde bağımsız olduğundan ona bir şey yapamazdı. Dörtyüzyirmiüç yılı Zilhicce ayında Muiz Alevi ölünce yerine oğlu Mustansırbillâh Mısır'da Halifelik tahtına oturdu. Bu sene Afrika'da Zenâte kabilesi ayaklanmışlarsa da Cefne denilen yerde Badis oğlu Muiz'in askeriyle yapılan savaşta büyük bir bozguna uğradılar. Ondan sonra Badis oğlu, hayli fetihler yapmıştır. Sonra Hammadoğulları ayaklandılar. Birçok zaman Badis oğlu, onlarla uğraşmıştır. Dörtyüzyirmidokuz senesinde Alevi Halife Mustansır ile Konstantiniyye Kayseri arasında yapılan barışta Kayser, beşbin İslâm esirini bırakmak üzere Kamâme kilisesini onarmak şartı içinde yer almakla Kayser, beşbin İslâm esirini salıverdi. Çok para sarfıyla Kamâme kilisesini onardı. Yine bu sene Mustansır'ın Düzberi adlı başkomutanı bir ordu ile Halep üzerine yürüyüp yapılan savaşta Halep Emiri Şiblü'd-Devle'yi öldürüp, Halep'e girdi.

Mervânoğullarından Diyarbekir Emiri Nasru'd-Devle bu olaydan ürkerek Musul emiri Kırvaş ile haberleşerek ondan asker istediği gibi Sürüç, Harran ve Rakka Emiri Vessab Nemiri oğlu Şebib'i Düzberi aleyhine birleşmeye çağırdı. O da uygun buldu. Dörtyüzotuz senesinde Mustansır Alevi'nin hutbesini okutmayarak Abbasi Halifesi, Kaimbiemrillah adına hutbe okumuşsa da, Düzberi onu tehditle Şebib, yine Alevi hutbesini yeniden okutmuş ve bir sene sonra ölmüştür. Dörtyüzotuzbir senesinde Rumlarla Düzberi'nin askeri Hama ile Famiye arasında yapılan savaşta Rumlar bozuldu. Mısır askerleri ganimet edindiler.

Düzberi'nin heybeti devlet adamlarının dikkatini çekti. Mustansır'ın veziri ise zaten onun aleyhinde bulunduğundan, gizli aracılar ile Düzberi'nin askeri içine bozgunculuk düşürdü ve orduda karışıklık çıktı. Veziri Kefertab'a kaçarak bir

süre orada kaldıktan sonra ölmüştür. Ondan sonra Şam taraflarının durumu karışıp bozulmuştur. Dörtyüzotuzdört yılı Receb ayında Sikkin adındaki adam, Mısır'da çıkıp, Hakimbiemrillâh olduğunu ve öldükten sonra döndüğünü ileri sürdü. Zaten Hâkim'e pek benziyordu, Hâkim'in öldükten sonra döneceğine inananlar da ona uydular ve hemen onu alıp Halife'nin sarayına götürdüler. Dehlize vardıklarında bekçiler yasaklayınca Sikkin'in adamları "Ne yapıyorsunuz? Hâkimdir" dediklerinde bekçiler, önce korktular ve sonra şüpheye düştüler ve Sikkin'i tuttular. Gürültü büyüdü, çatışma oldu. Dışardan asker yetişip Sikkin ile adamları üzerine saldırarak kimini öldürüp, kimini astılar. Dörtyüzotuzbeş senesinde Afrika Emiri Badis oğlu Muiz, Abbasi Halifeliğine uyarak Mü'minlerin Emiri, Kaimbiemrillah adına hutbe okuttu ve Kaim tarafından Mağrib yöresinin kendisine bırakıldığına dair ferman ile hil'at ve kılıç ve at ve bayraklar gönderildi. Bu şeyler denizden gönderilip, Afrika'ya vardıkları zaman cuma günü hatip minberde ikinci hutbeyi okurken bayraklar camiye sokulunca hatip efendi, cemaate dönerek "İşte sizi bir kelime üzere toplayacak livaü'lhamd budur. İşte Mu'izzü'd-Din de burada dinliyor. Allah'tan kendim ve sizin için mağfiret dilerim" dedi. Ondan sonra Alevilerin hutbesine son verildi. Bayrakları yakıldı. Hutbeler, Abbasi Halifesi adına okunmaya başlandı. Böylece Afrika'da Şiilerin hükümeti yok oldu. Gazneliler Devleti'nin çıkışı ve Maveraünnehir halkının Sünni olmalarından ötürü doğuda da Şiilerin etkinlikleri ve kuvvetleri geriliyordu. Bu sırada Selçuklu Devleti'nin de Sünni olarak zuhuru, Şiileri bütün bütün değerden düşürdü. İsmailiye mezhebinde bulunan Şiilerden birçokları, Maveraünnehir'e gidip, halkı Mısır'ın sahibi olan Mustansır Alevi'ye boyun eğmeye çağırdılar. Sünnilerin kabul edemeyeceği Şii fikirleri göstermekte olduklarını, Türkistan'ın sahibi olan ikinci Buğra Han araştırıp soruşturdu. Dörtyüzotuzaltı senesinde onların hepsini öldürttü.

Badis oğlu Muiz'in Alevi hutbesini keserek, Abbasi Halifesi adına hutbe okuması, Mustansır Alevi'ye pek güç gelmişse de Badis oğlunun Afrika'da kuvveti çok olduğundan, o tarafça bir şey yapamadı. Fakat bu durum kendisine iç yarası olmuştu. Çok zaman bunun için bir tedbir düşündü. Sonunda birbiriyle savaş üzere bulunan Rağbe ve Riyah adlarındaki iki Arap kabilesini barıştırıp, pek çok mal sarf ederek hazırlayarak dörtyüzkırk iki tarihinde onları Afrika tarafına göndermiştir. Bu iki Arap kabilesi, Mısır'dan hareketle gidip, Berka'yı aldılar. Badis oğlu Muiz tarafından kaç kere gönderilen askerleri yenerek Kayrevan'a kadar saldırıda bulunmuşlardır.

Selçuklu Devleti'nin Doğuşu

Selçuklular çok savaşkan bir millet idiler. Binicilik ve okçulukta hiçbir kavim onlara eşit değildi. Selçuk'un ölümünde ona bağlı olan aşiretler, üçe ayrılmıştı.

Her kısmı onun, bir oğluna bağlanıp, Sâmânî Devleti'nin çöküşünde bütün Mâverâünnehir, Türkistan hanlarının elinde kalmış ve Selçuk oğlu Arslan Buhara'da çok değer ve saygınlık bulmuştu.

Gazneli Sultan Mahmud, Buhara Hanı Ali Tekin üzerine asker gönderdi. Ali Tekin, kaçtığı sırada Arslan da aşiretiyle bir tarafa çekilmişken, Gazneli Sultan Mahmud çeşitli vaadlerle onu kandırdı. Hile ile yanına getirterek hapsettikten sonra ansızın aşiretini vurup, mallarını alarak hepsini Horasan tarafına sürdü ve ayrı ayrı yerleştirdi. Selçuk oğlu Mikâil'in ölümünde aşireti, Mikâil'in oğullarına uydu. Selçuk oğlu Musa'nın aşireti de sonradan onlara katılmışlardı. Mikâil oğlu Tuğrul Bey hepsinin başı idi. Selçuk'a bağlı olan Oğuzların iki kısmı, Tuğrul Beyin emri altında olarak Maveraünnehir'de kalmışlardı.

Arslan'ın aşiretinin vergi memurları halka zulmettiklerinden dolayı, içlerinden bir bölümü ayrılıp İsfahan'a ve oradan Azerbaycan'a geldiler. Geri kalanı da yerleştikleri yerleri terk ederek etrafı yağmalar oldular. Sultan Mahmud, onların üzerine asker gönderdiyse de bir yarar sağlamadı. Bizzat onların üzerine yürüyünce, Cürcan'a savuştular. Sonra Mahmud oğlu Sultan Mes'ud onlardan bazılarını kendi hizmetine aldı. Hatta babası Mahmud'un ölümünde kardeşi Mahmud oğlu Muhammed ile savaşmak üzere harekete geçince, bu Oğuz askerleri de yanındaydı. Sultan Mes'ud, Gazne'de babasının tahtına geçerek hükümetini sağlamlaştırdı. Sonra Irak'a gitmek üzere Horasan'a geldi. Babası zamanında Hindistan başkomutanı olan Niyaltekin oğlu Ahmed ayaklanıp, hemen Horasan, Rey, Cürcan ve Taberistan işlerini hâl yoluna koyduktan sonra Hindistan'a gitti. Karşı gelenlerin hakkından geldi. Hindistan işlerini düzeltti. Babasının almayı başaramadığı Seresti kalesini dörtyüzyirmibeş senesinde aldı. Fakat Arslan'ın aşiretinden, Cürcan tarafına savuşmuş olan bölük, Horasan'a dönerek yağmaya koyuldular. Halktan birçok serseriler de onlardan örnek alarak toplanıp şehir ve kasaba basmak derecesine kadar tecavüz eder oldular. İsfahan Emiri Kakveyh oğlu Alaaddin; Cürcan ve Taberistan Emiri, Dârâ ise kesilen vergilerini vermekten kaçındılar. Sultan Mes'ud'un askeriyle savaşmak üzere aralarında anlaşmışlardı.

Harezm'de de karışıklık ve ayaklanma çıkmıştı. Sultan Mes'ud, bir süre daha Hindistan'da kalmak niyetinde iken Oğuz Türklerinin Horasan'da ayaklanma ve saldırılarını duyunca hemen Horasan'a döndü. İşte o sırada Horasan başkomutanı Ebû Sehl Hamduni, İsfahan üzerine yürüyüp Alaü'd-Devle ile pek şiddetli bir savaş yaptı. Sonunda Alaü'd-devle bozguna uğrayarak dağlara sığındı. Ebû Sehl de İsfahan'a girerek onun hazinelerini ele geçirdi. Sina oğlu Ebû Ali, o zaman Alaü'd-Devle hizmetinde bulunuyordu. Bu sırada onun kitapları da alınarak Gazne'ye gönderildi. Hepsi Gazne kütüphanesine konmuştur. Sultan Mes'ud'un teşrifatçısı

Taşfıraş da çok askerle Nişabur'a varınca Oğuz Türklerinin kötü hâl ve hareketlerini gördü, ileri gelenlerinden elliden fazlasını öldürdü. Başkalarına ibret gösterdi. Fakat Türkmenler yani Oğuzlar baş eğmediler. Önce Azerbaycan'a giden arkadaşlarına kavuşmak üzere birçok beyler ve ağaların komutası altında Horasan'da Rey tarafına geldiler.

Sultan Mes'ud bu meselelerle uğraşırken Hindistan valisi Niyaltekin yine ayaklandı. Sultan Mes'ud dörtyüzyirmialtı senesinde onun üzerine büyük bir ordu gönderdi. Yapılan savaşta Niyaltekin bozularak kaçmışsa da sonunda tutulup öldürülmüştür. Sultan Mes'ud, Oğuz Türklerini Horasan'dan çıkardıktan sonra ordusuyla Cürcan ve Taberistan'a gidip, bu vilayetleri aldı. Dârâ, kesilen vergiyi vermek üzere af ve eman diledi. Sultan Mes'ud da ona izin vererek birçok mal alıp Horasan'a dönmüştür. Horasan'dan Rey tarafına giden Oğuz Türkleri ise Damegan ve Sümnan şehirlerini ve Rey köylerini basıp yağmaladıklarından dörtyüzyirmiyedi senesinde Ebû Sehl Hamduni ve Taşfıraş, hemen Sultan Mes'ud'a durumu bildirdiler. Cürcan Emirinden yardım isteyerek Oğuz Türkleri üzerine yürüdüler. Fakat yapılan savaşta Taşfıraş, birçok subaylar ve ileri gelenlerle beraber öldürüldüler. Ordusu dağıldı. Ebû Sehl de Taberek kalesine kapandı. Onun üzerine Türkmenler, Rey şehrine girip birçok mahallelerini yağmaladılar. O sırada Cürcan'dan gelen yardım askeri üzerine saldırarak ikibin kişiyi esir edip, geri kalanını bozarak kaçtılar. Bunlar Selçuk oğlu Arslan aşiretinin bir kısmı olup, önce Azerbaycan Emiri onların şerrini defetmek için kendilerine ikram etmişse de, öldürme ve yağma gibi alçakça işlerden geri durmuyorlardı. Hatta dörtyüzyirmidokuz senesinde Meraga şehrini vurup, yağmalayıp ve yaktıkları için, Azerbaycan Emiri civarındaki komutanlarla barışıp anlaşarak, bu Türkmenler üzerine halkı harekete geçirdi. Türkmenler dağıldılar. Bir bölüğü Boğa adındaki reisin komutasında Rey üzerinde bulunan arkadaşlarının yanına gittiler. Bir kısmı Mansur ve Göktaş adlı reislerin komutasında gidip Hemedan'ı sardılar. Deylemlilerden birçok halk da onlara katıldılar. Rey üzerindeki Türkmenlerin kuvveti artmış olarak seyre girip yağmaladılar. Sonra içlerinden bir bölük ayrılıp Hemedan'daki bölüğün yanına gittiler, iki bölük birleşti. Dörtyüzotuz senesinde zorla Hemedan'a girerek etmedikleri vahşi muamele kalmadı.

Bunlardan bir bölümü ayrılıp Kazvin'i ele geçirmişlerdi. Urmiye'de bulunan bir bölümleri de Ermenistan'a girip çok ganimet alarak Kürdistan'a döndüklerinde Kürtlerle savaşa tutuşup, iki taraftan pek çok adamlar öldü ve nice bayındır şehirler harap oldu.

İşte bunlar hep Selçuk oğlu Arslan'ın dağınık aşiretidir ki, Selçuk aşiretlerinin üçte biri demektir. Fakat üçte ikisi Maveraünnehir'de kalıp, sonradan onlar da

Ceyhun nehrini geçerek bir tarafa geçmiş olduklarından şimdi onların durumunu anlatalım. Selçuklu aşiretlerinin iki kısmı ki, Mikâiloğullarına uyarak Maveraünnehir'de kalmışlardı. Buhara emiri Ali Tekin ile savaş üzere olduklarından Ali Tekin, onların aleyhine halkı kaldırıp kendilerini çok fazla zarar ve ziyana soktular. Onlar da Ceyhun Nehrini geçerek Harezm yakasına geçmişlerdi.

Bunlar Selçuk oğlu Mikâil'in Tuğrul Bey, Davud ve Peyko adındaki oğullarına bağlıydılar. Tuğrul Bey ile Davud'un İbrahim Niyal adında ana bir kardeşleri vardı. O da onların yanında bir başbuğ idi. Hepsinin başı Tuğrul Bey idi. Harezm yakasına geçtikleri zaman, Harezm Emiri Harun onlara ikram edip, kendisiyle yabancılara karşı onları birleşmeye çağırdı. Tuğrul Bey, Davud ve Peyko üçü de gelip dörtyüzyirmialtı senesinde Harezm'in dışında çadırlarını kurmuşlardı. Harun ise onlara ihanet etti. Üzerlerine musallat ettiği Şahmelik adındaki bey, Harezm askeriyle onları basıp, pek çok adamlarını öldürüp ve pek çok mallarını yağmalamıştır. Bundan dolayı Tuğrul Bey ve kardeşleri, aşiretlerini alıp Merv'e varmak üzere Nisa Mefaz'e gitmişler. O zaman Sultan Mes'ud, Taberistan'da bulunuyordu. Onun yardımcısı olmak ve ona bağlanmak üzere himayesini istemek için Taberistan'a özel adamlar göndermişlerdi. Sultan Mes'ud ise gelen adamları tutup hapsetti. Teşrifatçısı ve diğer büyük komutanlarla onların üzerine asker gönderdi. Nisa yanında yapılan savaşta Oğuz Türkleri, bozulmuşlarsa da, Sultan'ın askeri ganimet mallarının bölüşülmesi için aralarında kavga ederlerken Türkmenler ansızın onların üzerine atılınca, Sultan'ın askeri, fena hâlde bozguna uğrayıp darmadağınık olarak bütün mal ve eşyalarını bırakarak kaçmışlardı. O zaman Sultan Mes'ud, Nişabur'da bulunuyordu. Bozgun asker oraya erişince Sultan Mes'ud ettiğine pişman oldu ve Türkmenlerden kendi askerinin gözleri yılmış olduğunu görüp, işin sonunu düşünerek üzüldü. İster istemez Mikâiloğullarına özel bir adam ile gönül alıcı bir mektup ve hil'atler gönderdi. Ceyhun nehri kenarında olan Amilü'ş-Şat adlı şehre gitmelerini ve kötülük ve bozgunculuktan sakınmalarını emretti. Nisa'yı Tuğrul Bey'e ve Tihistan'ı Davud'a ve Ferare'yi Peyko'ya vergi karşılığında verdi ve üçüne de Dihkan unvanını verdi. Mikâiloğulları, bunları önemsemediler. Fakat kendisine itaat ile amcaları Arslan'ın hapisten çıkarılmasını istediler. Sultan Mes'ud o zaman Belh'te idi. Arslan'ı getirtti ve gelip almaları için onları Belh'e çağırdı. Onlar ise kendisine güvenemedikleri için yanına varamadıklarından Sultan Mes'ud da Arslan'ı hapsedildiği yere geri gönderdi. Bu yüzden aralarında yeniden savaş başladı. Yapılan çarpışmalarda Sultan Mes'ud'un askeri bozulagelmekle Selçuklular, Horasan'ın çoğuna girdiler ve o yöreye memurlar atadılar.

Sultan Mes'ud tarafından gönderilen otuzbin kişilik bir ordu dörtyüzyirmidokuz senesinde Serhas'a gelince Selçuk oğlu Mikâiloğulları da Merv'de idiler.

Yapılan savaşta ordu başkomutanı kaçtı. Ordusu dağıldı. Ordunun bütün mal ve eşyaları Tuğrul Bey'e kaldı.

Sonra Tuğrul Bey kardeşi Davud Bey'i Horasan'ın hükümet merkezi olan Nişabur'a gönderdi. Horasan başkomutanı Ebû Sehl Hamduni, onu işittiği gibi kaçtı. Davud Bey savaşsız Nişabur'a girerek kardeşi Tuğrul Bey adına memleketi aldı. Sonradan Tuğrul Bey de Nişabur'a gitti. O sırada Halife Kaim'in gönderdiği adamlar, Nişabur'a geldiler. Halife gerek onlara, gerek Rey ve Hemedan ve Dağ şehirlerinde bulunan Oğuzlara öğüt yolunda mektuplar gönderdi. Öldürme, yağma ve harap etmekten onları yasakladı. Tuğrul Bey ve kardeşleri, Halife'nin gönderdiği adamlara ikram edip saygı gösterdiler.

Tuğrul Bey, hükümet merkezinde kalarak Sultan Mes'ud'un tahtına geçti. Sultan-ı Muazzam diye adına hutbe okuttu. Horasan valilerinin usûlü üzere haftada iki kere zulümlere son vermek için divan kurar oldu. Kardeşi Davud Beyi Serhas'a gönderdi. Davud varıp Serhas'a sahip oldu.

Mikâiloğulları böylece Belh'ten başka bütün Horasan şehirlerini aldıkları hâlde Sultan Mes'ud'u tutanları kafasını karıştırmamak için yine hutbelerde onun adını anarlardı. Sultan Mes'ud ise ovalara sığmaz büyük bir ordu ile Belh'e gelmişti. Davud Bey de Belh'e yakın bir yere indi ve biraz atlı ile ansızın şehre girdi. Bu yiğitçe hareketi herkesi şaşırttı. Halkın yanında değeri büyüdü. Sultanın askerinin gözleri yıldı. Sultan Mes'ud şaşkın bir duruma düştü. Ramazan ayının başında yüzbin seçkin atlı ve pek çok savaş filleri ile Belh'ten hareket etti. Mervşahcan'a vardı. Davud Bey de Serhas'a gidip kardeşleri Tuğrul Bey ve Peyko ile birleştiler. Sultan Mes'ud, elçiler gönderip, onları barışa çağırınca kendisine güvenemediklerini belirterek özür dilediler. Sultan Mes'ud, Merv'den Herat'a gitti. Davud Bey de Merv'e gidip halkı çekindiğinden yedi ay onları sarıp sıkıştırarak Merv'i aldı.

Bu durum Sultan Mes'ud'a pek çok dokundu. Hemen Herat'tan Nişabur'a ve ondan Serhas'a geldi. Selçukluların üzerine vardıkça onlar, yer değiştirdikleri için bir yerde karşılaşmaksızın kış geldi. Bahar mevsimini beklemek için Nişabur'da kaldı. Bahar mevsimi geldi. Sultan Mes'ud, şarap ve eğlence ile vakit geçirerek, yaz gelince vezirleri ve yakınları bu ilgisizliğinden ve oyalanmasından dolayı ona kızdıklarından Sultan Mes'ud, büyük ordusuyla Selçukluların üzerine yürümek için Merv'e gitti. Onlar çöllere girdiler. O da onların peşine düşerek, çölde epey ilerledi. Oysa Selçuklular az şeyle geçinebilen insanlardı. Fakat Sultan Mes'ud'un büyük ordusunu çöllerde idare etmek zor olduğundan başka, o kadar kalabalığa su bulmak da zordu. Üstelik askerleri üç senedir Selçuklularla uğraşarak bezmiş, usanmıştılar. Bu sefer çölde suyu az bir yere konduklarında su için asker içinde fitne çıktı. Birbirini öldürüp birbirinin mallarını yağmalamaya başladılar. Bazı

komutanlar, artık Sultan Mes'ud'dan ayrılmak üzere aralarında görüşmeye başlamışlardı. Davud Bey ise Oğuzların büyük kısmıyla ordunun hizasında olup diğer bir parçası da ordunun ardında kalarak, ordudan geri kalanları avlamaktaydı. Davud Bey, bu kere ordunun karışıklığını görür görmez üzerlerine çok şiddetli saldırıda bulundu. Ordu bozuldu. Oğuzlar, onları gereği gibi kırıp tam bir bozguna uğrattılar. Sultan Mes'ud, yüz kadar süvari ile kaçarak güç hâl ile selâmet semtine can atmış ve bir yerde durmayarak Gazne'ye kadar gitmiştir. Selçuklular ise sayısız ganimetlere kavuşarak dörtyüzotuzbir yılı içinde bütün Horasan'ı aldılar. Sonra Peyko gidip Herat'a girdi. Davud da Belh'e gitti. Şehri sardı. Sultan Mes'ud'un oğlu Mevdud çok sayıda askerle Belh'in yardımına seğirtti. Davud'un ona karşı gönderdiği tümen ise ansızın Mevdud'un öncülerini vurup bozdu. Onlara bakarak gerideki asker de bozuldu. Mevdud da geri dönmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Belh'in muhafızı, şehri teslim etti. İşte o sırada Sultan Mes'ud'un öldürüldüğü haberi gelmiştir.

Sultan Mevdud'un Tahta Çıkışı

Sultan Mes'ud, Horasan'dan bozguna uğramış olarak döndü. Dörtyüzotuzbir yılı Şevval ayında Gazne'ye geldi. Bazı komutanlarını tutup hapsetti. Oğlu Mevdud'u dörtyüzotuziki yılı Rebiülevvel ayında başkomutanlıkla Horasan'a gönderdi. Bir hafta sonra kendisi de kardeşi Muhammed'i ve bütün hazinelerini yanına alarak Hindistan'a gitmişti.

Selçuklularla savaşmak üzere Hindistan'dan yardım istemeyi bile düşünmüştü.

Seyhun nehrini geçti. Hazinelerinin bir miktarı da geçmiş olduğu halde, komutanlardan ve kölemenlerden bazıları, toplanarak nehrin beri tarafında kalan hazineleri yağmaladılar; Sultanlığı ister istemez onun kardeşi Muhammed'e teslim ettiler. Sultan Mes'ud'un tarafında kalan askerle yapılan savaşta üstün geldiler. Sultan Mes'ud, kendisini çaresiz kardeşine teslim etti. O da vaktiyle ondan gördüğü iyiliğe karşılık çoluk çocuğu ile istediği yerde kalmak üzere kendisini serbest bırakmıştı. O da Keyki kalesini seçerek, oraya gönderilmişti.

Muhammed'in oğlu Ahmed ise babasının rızası olmaksızın bazı alçaklarla anlaşarak Sultan Mes'ud'u öldürmüş ve babası Muhammed bundan dolayı pek çok üzülmüştür.

Bu dehşetli haber Mevdud'a erişince ordusuyla Horasan'dan hareket ile Gazne'ye varınca Muhammed'in askeriyle yaptığı savaşta yendi. Amcası Muhammed'i ve oğlu Ahmed'i tuttu. Gerek onları gerekse bu işte ilgisi olanların hepsini öldürerek öç aldı. Şaban ayında Gazne'de saltanat tahtına oturmuştur.

Mevdud'un bu zaferi üzerine Herat halkı ayaklandı. Orada bulunan Oğuzları kovarak Mevdud adına ülkeyi korumuşlardır.

İleri Gelenlerden Ölenler

Dörtyüzyirmisekiz senesinde ünlü "Kuduri" kitabının sahibi Ebû Hüseyin Ahmed Kuduri hayat dersini sona erdirdi. Asrında Hanefi fakihlerinin başta geleniydi. Allah rahmet eylesin.

Yine bu sene İslâm, feylesoflarının başı olan Sina oğlu Ebû Ali öldü. Babası Belhli idi. Mansur Sâmânî oğlu Emir Nuh zamanında Buhara'ya taşınmıştı. Orada Ebû Ali ile kardeşi doğdu. Ebû Ali on yaşında Kur'an'ı hatmetmiş ve onsekiz yaşında Oklides'in kitabını ve Mecazti'yi çözdü. Tıb ilmi ile uğraştı. Sonra Harezm'in eski merkezi olan Gürgenç Cürcaniye şehrine ve oradan daha birçok yerlere gitti. Sonra Rey şehrine vardı. Rüknü'd-Devle oğlu Fahrü'd-Devle oğlu Mecdü'd-Devle'ye mensup oldu. Sonra Cürcan ve Taberistan Emiri, Veşmgir oğlu Şemsü'l-Meâli Kâbus hizmetinde bulunduktan sonra İsfahan'a gidip Kâkveyh oğlu Alâü'd-Devle'nin dairesine gitti. Onun yanında çok hürmet ve saygı gördü. Sonra hastalanarak Hemedan'a gidip orada ellisekiz yaşında öldü. Çok kitaplar yazmıştır.

Efendisi olan Kâkveyh oğlu Alâü'd-Devle de dörtyüzotuzüç yılı başlarında ölmüştür.

Selçukluların Diğer Durumları

Dörtyüzotuzüç yılı başında Tuğrul Bey hükümet merkezi Horasan olan Nişabur'a girdi ve ona sahip oldu. Her tarafta onun adına hutbe okundu.

Bu sene Kâkveyh oğlu Alâü'd-Devle öldüğünden büyük oğlu Zahirü'd-Din Ebû Mansur, İsfahan'da babasının tahtına oturmuştu. Diğer kardeşi Ebû Kalicar Gerşasef ona bağlanmadı. Gidip dağ şehirlerinin bazılarını ve Nihavendi aldı. En küçük kardeşleri Ebû Harb da sonra Selçuk oğlu Arslan aşiretinden Rey'de bulunan Oğuzlar'a başvurdu ve sonra kardeşine baş kaldırmıştır.

Oysa Tuğrul Bey'in ana bir kardeşi olan İbrahim Niyal Bey bir tümen ile Rey tarafına gelmek üzere idi.

O zaman Cürcan ve Taberistan komutanları arasında anlaşmazlık vardı. Dörtyüzotuzdört senesinde Tuğrul Bey'in kardeşi Davud'u Horasan tarafında bırakıp, kendisi o tarafa hareket etti ve Cürcan ve Taberistan'ı ele geçirdi. Hutbe kendi adına okunmak üzere belli bir vergiye bağlayarak dönmüştür. Bir zamandır. Harezm hükümeti de karışıklık içindeydi. Etrafındaki komutanlardan Şahmelik adlı bey Harezm'i almıştı. Tuğrul Bey yine bu sene o tarafa yürüyünce Şahmelik, ona karşı çıktı. Fakat bozguna uğrayarak kaçtı ve çölden Tihistan ve Kirman taraf-

larını dolaşarak Mikran'da karar kılmıştı. Fakat İbrahim Niyal'in kardeşi ve Tuğrul Bey'in amcası çocuğu olup, o, bölgede dolaşan Ertaş, dörtbin süvari ile onu basarak tuttu ve getirip Davud Bey'e teslim etmiş ve sonra gidip Herat'ı kuşatmıştır.

Tuğrul Bey, böylece Harezm'i aldıktan sonra Rey şehrine geldi, İbrahim Niyal ise evvelce Rey şehrini aldı. Civarındaki şehirlerin de bazısını savaşla ve bazısını barışla aldıktan sonra Hemedan'ı vurup yağmalamıştı. Tuğrul Beyin Rey'e gelişini işitir işitmez Rey'e gelip aldığı ülkeleri Tuğrul Bey'e teslim etti ve kalkıp Sicistan tarafına gitti. Sonra Tuğrul Bey Taberek kalesini aldı ve hükümet merkezinde pek çok mücevherler ve başka süs eşyaları buldu. Sonra gidip Hemedan'ı aldı. Selçuk oğlu Arslan aşiretinden olan Oğuzlar, Rey ve Hemedan şehirlerini almışlardı. İbrahim Niyal'in Rey üzerine hareketini işittikleri gibi ondan korkarak dağ şehirlerini terk ederek Diyarbekir ve Musul tarafına gitmişlerdi.

Tuğrul Bey, Rey, şehrine gelince Göktaş ve Boğa ve benzeri başta gelen adamlarına haberciler gönderip yanında hizmet etmek üzere kendilerini çağırınca, "Senin maksadın bizleri toplayarak öldürmektir. Biz senin yanına gitmeyiz. Sen bizim üzerimize gelirsen Horasan'a ya da Rum ülkesine gideriz" diye cevap verdiler. Kürtlerden kılavuzlar alıp sarp dağlardan ve sapa yollardan geçerek Ömer oğlu adasına çıktılar ve içlerinden bir tümeni ayrılarak Diyarbekir bölgesini ve diğer bir tümeni Nusaybin ve Sencar taraflarını vurup yağmaladılar ve bir tümeni dörtyüzotuzbeş senesinde Musul'a girerek şehri yağmaladılar.

Fakat bu Oğuzlar'ın da gerek halk ile, gerek çöl Arapları ile yapılan savaşlarda pek çoğu ölmüştür. Bunlar hutbelerinde Halife'nin ve sonra Tuğrul Beyin adını anarlardı. O bölgede kalmaları uzadı, saldırıları şiddetlendi. Büveyhoğullarından Irak Emiri Celâlü'd-Devle Tuğrul Bey'e mektup gönderip onların kötü hâl ve hareketlerini anlatmış ve Mervânoğullarından Diyarbekir emiri Nasru'd-Devle de Tuğrul Beye onlardan şikâyet eylemişti. Tuğrul Bey, Nasru'd-Devle'ye mektup gönderip, "Bizim kölelerimiz, sizin şehirlerinize kastetmiş... Sen de onlara mal vermişsin. Sen bir sınır beyisin. Malını Müslüman olmayanlarla Allah uğrunda savaşmaya harcamalısın. Senin ülkenden çıkmaları için, ben onlara emir gönderirim" diye yazmış. Bu Oğuzlar ise Ermeni şehirlerini yağmalamaktaydılar. Hatta güzel, bir câriye, beş altına satılıyordu. Kölelere alıcı yoktu. Tuğrul Bey, Celâlü'd-Devle'ye de özür yollu yazdığı mektubu gönderip "Bu Türkmenler, bizim kölelerimiz, hizmetçilerimiz ve tebaamız olup emrimize hazır ve kapımızda hizmet ederlerdi. Biz, Gazneli Mahmud soyu ile uğraşırken onlar, Rey tarafına gelip bozgunculuk çıkarmaya başladılar. Biz de onları itaat dairesine sokmak için askerlerimizle üzerlerine hareket ettik. Onları korku aldı. Elbette er geç onları itaate getiririz, inatçıların da cezalarını veririz" diye cevap vermiştir.

Yine bu dörtyüzotuzbeş senesinde Gazneli Mes'ud oğlu Sultan Mevdud, kendisinin teşrifatçısı ile Horasan bölgelerine bir ordu gönderdi. Tuğrul Beyin kardeşi ve Horasan valisi Davud Bey onlara karşı oğlu Alparslan'ı gönderdi. Yapılan savaşta Alparslan zafer kazanıp, Sultan Mevdud'un askeri bozguna uğrayarak Gazne'ye döndüler.

Yine bu sene Büveyhoğullarından Irak Emiri Celâlü'd-Devle ve Faris Emiri, Ebû Kalicar ile Tuğrul Beyin aralarını düzeltmek için Halife Kaimbiemrillâh Başkadı Ebû Hasan Mâverdi'yi elçilikle Tuğrul Bey yanına gönderdi. Tuğrul Bey, o zaman Cürcan'da bulunuyordu. Mâverdi oraya gitti. Şerefli memuriyetine saygısından Tuğrul Bey, onu dört saatlik uzaklıktan karşıladı. Ona pek çok ikram etti.

Bu sırada Celâlü'd-Devle öldü. Bağdad'da Ebû Kalicar adına hutbe okundu ve dörtyüzotuzaltı senesinde Ebû Kalicar, Bağdad'a gelince büyük bir donanma yapıldı.

Mâverdi, Bağdad'a dönünce Tuğrul Beyin, Halife'ye itaat ettiğini ve emirlerine saygılı olduğunu söyledi. Irak ve Fâris emirlikleri birleşince Ebû Kalicar haylice kuvvet kazanıp, Musul ve Diyarbekir hükümdarları ve civarda bulunan komutanların hepsi ona biat etti. Kakveyh oğlu Alâü'd-Din oğlu Kerşasef Kengür kalesinden inip Hemedan'ı aldı. Sultan Tuğrul Beyin oradaki memurlarını kovarak Ebû Kalicar adına hutbe okuttu.

Sultan Tuğrul da kardeşi İbrahim Niyal Beyi, Dağ şehirlerinin alınmasına memur etti. Niyal Bey dörtyüzotuzyedi senesinde Kirman'dan hareket ederek Hemedan üzerine yürüdü. Kerşasef, ondan korkarak savuşup Kürtler içinde kaldı. Niyal gelip Hemedan'a girdi. Etraftaki komutanlar da onun önünden savuşunca Niyal, Deynur'a girdikten sonra Hulvan'a kadar gelip o bölgeyi ayaklar altına aldı. Oğuzlar'dan bir taife Hankin'e kadar geldiler ve Irak'a yayıldılar. Ebû Kalicar, Huzistan'da iken bu üzücü haberleri işitince kederlendi. Hemen Niyal'i o bölgeden kovmak için askerine hazırlanmalarını emretmişse de o sırada at cinsine gelen vebadan çok hayvan öldüğünden harekete geçemeyeceği anlaşılınca Ebû Kalicar, hemen Fâris tarafına hareket etti. Askeri de yük ve ağırlıklarını eşeklere yükleyip gittiler. İsfahan emiri Alâü'd-Devle oğlu Ebû Mansur, Tuğrul Beye boyun eğmişken Tuğrul Beyin Horasan'a dönüşünde Ebû Mansur, Ebû Kalicar'dan korkarak onun tâbiyetine dönmüş olduğundan, dörtyüzotuzsekiz senesinde Tuğrul Bey İsfahan'ı sarıp sıkıştırdı. İsfahan'da ve ona bağlı yerlerde Tuğrul Bey adına hutbe okunmak üzere Ebû Mansur'dan hayli mal alarak dönmüştür. Sonra Ebû Kalicar, barış ve selâmet için Tuğrul Bey'e başvurdu. O da uygun gördü. Böylece dörtyüzotuzdokuz senesinde ikisi arasında barış yapılması üzerine Tuğrul Bey kardeşi Niyal'e, elindeki ülkelerin başkasına saldırıdan el çekmesi için emir gönderdi.

Dörtyüzkırk senesinde Ebû Kalicar, ölünce oğlu Melik Rahim, Bağdad'da saltanat tahtına oturdu. Oğuz kabilesinin Maveraünnehir'de bulunanlarından birçok halk toplanarak İbrahim Niyal Beyin yanına geldikleri zaman Niyal Bey, onlara "Benim memleketlerim, sizi idare edemez. Siz Rum şehirlerine gaza ve Allah yolunda savaşla uğraşarak, ganimet mallarıyla ganimetleniniz. İşte ben de arkanızdan geliyorum" diyerek, bu dörtyüzkırk tarihinde onları Rum ülkesine gönderdi. Kendisi de arkalarından gitti. Oğuzlar, önlerine gelen yerleri çiğneyerek Trabzon'a kadar geldiler. Ellibin kadar Rum askeri, onlara karşı gittilerse de, defalarca yapılan şiddetli çarpışmaların sonucunda bozulup dağıldılar. Soylulardan olan generallerinin birçoğu tutsak oldu. Onlardan biri Ebhar emiri olan Karbıt idi. Kendisinin serbest bırakılması için üçyüzbin altın para ve yüzbin altınlık hediye verecek olduğu hâlde Niyal Bey, kabul etmedi. Böylece Oğuzlar, Anadolu'nun birçok yerlerini yağmaladılar. Yüzbin kadar esir ve sayılamayacak kadar çok hayvan, silah ve başka mallar ganimet olarak alıp geri döndüler. İbrahim Niyal Bey, bu yollardan kazandığı şan ve şöhretten gurura kapıldı ve dörtyüzkırkbir senesinde baş kaldırdı. Tuğrul Bey de ordusuyla onun üzerine gitti. Aralarında çok şiddetli bir savaş oldu. Niyal Bey, bozguna uğradı. Tuğrul Bey onun peşini bırakmadı. Elindeki kale ve şehirleri aldı. Niyal Bey Mâç kalesine kapandı. Tuğrul Bey, onu kuşatıp sıkıştırarak yenik olarak kaleden çıkardı. Tuğrul Bey, böylece kardeşinin çıkardığı belâyı giderdi. Sonra Diyarbekir hükümdarı Mervân oğlu Nasru'd-Devle'ye haber salıp, ülkesinde hutbenin kendi adına okunmasını teklif etti O da kabul etti. Diyarbekir'de ve ona bağlı yerlerde Tuğrul Bey adına hutbe okunur oldu.

Konstantiniyye Kayseri, Tuğrul Beye büyük hediyeler göndererek anlaşmak istedi. O da kabul etti. İbrahim Niyal'in esir etmiş olduğu Karbıt'ın bir bedel karşılığında salıverilmesi hususunda aracı olması için Nasru'd-Devle'ye başvurdu. Bunun için Nasru'd-Devle, Şeyhülislâm Mervân oğlu Ebû Abdullah'ı Tuğrul Bey'in yanına gönderdiği zaman Tuğrul Bey, Karbıt'ı bedelsiz salıverdi. Bu durum Nasru'd-Devle'nin koltuklarını kabarttı, şan ve şeref kazandırdı. Kayser'i de çok sevindirdi. Tuğrul Bey'e büyük hediyeler gönderdikten başka Mesleme'nin Konstantiniyye'yi kuşattığı zaman Galata'da yapmış olduğu Arap Camiini onartarak içinde, Sultan Tuğrul Bey adına hutbe okutmuştur.

Gazneli Sultan Mevdud, Oğuz Türklerini Horasan'dan çıkarmak için etraftaki hükümdar ve komutanları yardıma çağırdı. Onlara çok mal verdi. Derecelerine göre Horasan ve ona bağlı yerlerden onlara ülkeler dağıtmıştı. Onlar da bu çağrıya uymuşlardı. Onlardan biri Türkistan hükümdarı Türk Hakanı idi. Bir ordu ile Tirmiz'e gelerek o bölgeye girdi. Maveraünnehir'den diğer bir taife de Harezm tarafına gitti. İsfahan Emiri Mefaze'den hareket etti. Sultan Mevdud da Gazne'den çık-

mışken İsfahan Emirinin çölde çok hayvanları ölüp, kendisi de hastalanarak dönmek zorunda kalmıştı. Sultan Mevdud da kulunç hastalığından ıstırap duyarak Gazne'ye dönüp, Sicistan'dan Oğuzları çıkarmak için vezirini o tarafa yollamıştı. Oysa dörtyüzkırkbir senesinin Receb ayında Sultan Mevdud öldü. Yerine birinin seçilmesi için hayli karışıklıklar çıktı. Sonunda amcası Sebüktekin oğlu' Mahmud oğlu Abdü'r-Reşid yerine geçmişti. Böylece Tuğrul Bey, büyük bir beladan kurtulmuş ve sırf Allah'ın bir lûtfu olarak savaşsız büyük bir zafere kavuşmuştur. Tuğrul Beyin kardeşi ve Horasan Emiri Davud Beyin oğlu Alparslan dörtyüzkırkiki yılı içinde kimsenin haberi olmaksızın çöl yoluyla Merv'den hareket ederek Fâris ülkesine saldırıda bulunarak Nisa şehrini vurup pek çok ganimet malları almıştır.

İsfahan Emiri, Alâü'd-Devle oğlu Ebû Mansur sebatsız ve dönek bir adamdı. Kâh Sultan Tuğrul Bey ile kâh Melik Rahim ile anlaştığından, Tuğrul Bey ona kin bağlamıştı. Bu sene gidip İsfahan vilâyetine girdi. İsfahan kalesini bir seneye yakın kuşatıp sıkıştırdı. Dörtyüzkırküç yılı başlarında ele geçirdi. İsfahan'a girdi. Rey'deki silah ve diğer eşyalarını getirterek İsfahan'ı kendisine saltanat merkezi yaptı.

Halife Kaim tarafından Sultan Tuğrul Beye hil'at gönderilmiş olduğundan, bu sene Tuğrul Beyin Bağdad'a elçileri geldi ve tarafından Halife'ye onbin altın para ile pek çok mücevherler, kumaşlar ve güzel kokular ve dairesi halkına beşbin ve vezirine ikibin altın getirip verdiler.

Dörtyüzkırkdört senesinde Gazne'de ayaklanma oldu. Sultan Abdü'r-Reşid öldürüldü. Yerine Mes'ud oğlu Ferruhzâd geçirildi. Yine bu sene Müseyyeboğullarından Musul Emiri olan Kırvaş öldü. Yerine kardeşi oğlu Bedran oğlu Kiriş geçti.

Bu sene Mısır ve Şam halkından olup, soylarının Hz. Ali (r.a.)'ye kadar çıktığını ileri süren Ubeydi halifelerinin soylarını kötüleyerek, onların Mecusilerden Deysani'ye ve Yahudilerden Kaddahiye kollarına mensup olduklarına dair Bağdad'da bir mazbata yaptılar. Aleviler, Abbasiler, fakih ve kadılar ve şahitler tarafından imzalandı. Birçok suretleri çıkarılıp etrafa dağıtıldı.

Bağdad'ın Sünni ve Alevileri bu hususta birleştilerse de, aralarındaki mezhep kavgası yüzünden bu sene Bağdad'da karışıklık çıkardılar. Aleviler ezanlarına "Hayya alâ hayrü'l-amel" yani "Haydi hayırlı işlere" sözünü tekrar koydular. "Muhammed ve Ali hayrü'l-beşer" yani "Muhammed ve Ali insanların en hayırlısıdır" cümlesini camileri üzerine yazdılar. Sünniler ile aralarında çatışmalar oldu. Pek çok fenalıklar ortaya çıktı. Dörtyüzkırkbeş yılı başlarında karışıklık büyüdü. Türk askerinden bir grup da işe karıştı. Bu sırada Şiilerin mahallesi olan Kerh mahallesi yandı.

Bu sene çöl Araplarından ve Kürtlerden bir grup toplanarak yol kesip yağma yapar oldular. Aslında Sultan Bahaü'd-Devle'nin Türk kölelerinden olan ve Türk

askerlerinin başı bulunan Besasiri çıkıp, çöl Araplarından ve Kürtlerden oluşan eşkıya topluluğunu dağıttı. Kötülük ve karıştırıcılıklarına son verdi.

Dörtyüzkırkaltı senesinde Musul emiri Bedran oğlu Kiriş, Ambar şehrine girerek Tuğrul Bey adına hutbe okuttu. Besasiri'nin oradaki mallarını elinden aldı. Besasiri de çok sayıda askerle gitti ve Ambar'ı geri aldı. Besasiri böylece etkinlik kazanıp tek başına kalınca Halife'nin darphaneden aldığı maaşını ve veziri ile dairesi halkının maaşlarını kesmek gibi bazı muamelelerinden dolayı kendisine Halife pek çok gücendi.

Tuğrul Bey ise bu sene Azerbaycan'a geldi. Ülkenin komutanları ona itaat ettiler. Her tarafta onun adına hutbe okundu. Sonra Tuğrul Bey, Ermenistan'a gaza etti. Malazgirt ve Erzurum'a kadar gitti. Kış basınca ganimetlerle geri döndü.

Bu sene Selçuklu komutanlardan İshak oğlu İbrahim, Hulvan'dan hareket ederek Deskere'ye geldi ve o bölgeyi yağmaladı. Oğuzlar'dan bir taife de Ehvaz yöresine gitti. O yerleri yağmaladılar. Gerek Deylemlilerin gerek onlarla beraber bulunan Türk askerlerinin, Oğuz Türkleri'nden gözleri yıldı, cesaretleri kırıldı.

Tuğrul Bey'in Bağdad'a Gelişi ve Büveyhoğulları Devletinin Yıkılışı

Dörtyüzkırkyedi senesinde karışıklık çıktığından Ehli Sünnet'ten bir topluluk "İyiliği emir; kötülükten yasaklama" yani dinin kurallarını uygulatmak görevini yüklenmek için divandan izin istediler. Bu izin verildi fakat çok da sakıncalar doğurdu.

Besasiri için bir gemiye altıyüz desti şarap yükletilip getirilirken o topluluktan bazıları, bu destileri kırdılar. Hükümet merkezine gidip Besasiri'nin evini basıp kontrol etmek için izin istediler. Halife tarafından da izin verildi. O sırada Halife'nin veziri tarafından Türk askerlerinin bazıları da Besasiri aleyhine çevrilmişti. Hemen kalabalıkla gidip Besasiri'nin dairelerini bastılar. Mal ve eşyalarını yağmaladılar. Bundan dolayı Halife ile Besasiri arasındaki gerginlik yenilendi. **Sultan Tuğrul Bey ise o senenin Muharrem ayında "Hacca gideceğim, Mekke yolunu düzelteceğim. Şam ve Mısır'a gidip Mustansır Alevi'yi süreceğim. Konak yerlerinde yem ve yiyecek hazırlayınız"** diye Deynur ve Kırmışın ve Hulvan şehirlerinde ve başka yerlerdeki memurlarına emirler verdi. Irak'a doğru yola çıktı. Bağdad'da söylentiler çoğaldı. Deylemliler kara kara düşündüler. Türk askerleri heyecanlandılar ve Halifelik divanına başvurdular. O sırada Tuğrul Bey Hulvan'a gelmişti. Adamları Horasan yolu üzerine dağıldılar. Halk, Bağdad'ın batısına seğirttiler. Türk askerleri de Bağdad dışında çadırlarını kurup savaş hazırlığına başladılar. Bu ise bile bile ölüme koşmaktı... Çünkü Bağdad askerinin toplamı Tuğrul

Beyin bir tümen askerine karşı duramazdı. Melik Rahim, o zaman Besasiri ile beraber Vâsıt'ta bulunuyordu. Tuğrul Bey'in Bağdad'a yaklaştığını duyunca Bağdad'a gitti. Besasiri'nin Halife ile arası bozuktu, yolda Melik Rahim'den ayrılarak el Cezire komutanı olan ve hükümet merkezleri Hille kasabası olan Mezidoğullarından Nurü'd-Devle Debis ile akrabalığı vardı. Bu yüzden onun yanına gitti. Melik Rahim de Bağdad'a geldi. Halife'ye adam gönderip samimiyet ve kulluğunu dile getirterek her işini ona bıraktı.

O sırada Tuğrul Bey'in gönderdiği adamlar geldi. Halife'ye Tuğrul Bey'in tam bir itaat üzere olduğunu belirttiler. Türk askerlerine de güzel vaadlerde bulundular. Fakat asker heyecana gelerek Halife'den Tuğrul Beyin uzaklaşarak gitmesini sağlamasını istediler.

Halife'nin veziri ise Tuğrul Beyi sever ve Deylemiye Devleti'nin yok olmasını isterdi. Bundan dolayı askere yanıltıcı cevaplar verildi. Görüşme sırasında varılan karar üzere asker çadırlarını Bağdad'ın dışından içeriye taşıdılar. Sultan Tuğrul Bey'e itaatlerini bildirdiler ve hutbe için elçiler gönderdiler. Tuğrul Bey de onlara uygun cevaplar verdi ve ihsanlar vadetti. Halife Hazretleri, hemen Bağdad camilerinde Tuğrul Bey adına hutbe okunması için hatiplere emirler gönderdi. O sene Ramazan ayının yirmiikinci cuma günü Bağdad camilerinin minberlerinde Sultan Tuğrul Bey adına hutbe okundu. Tuğrul Bey, Bağdad'a girmek üzere Halife'den izin istedi. İzin verilince Tuğrul Bey, Ramazan ayının yirmibeşinci pazartesi günü pek büyük bir alay ile Bağdad'a girdi ve Şemmasiye kapısına kondu. Sultan Tuğrul'un askeri alışveriş için şehre girdikleri zaman halka güzel muamele ediyorlardı. Fakat ertesi salı günü onlardan birisi, incir bulmak için halktan birini yanına aldı. O adam ise onun ne dediğini anlamadı. Bedava yanına almak istiyor sanarak bağırmaya başladı. Komşuları da onun yardımına seğirttiler. Bağırtıları işiten diğer halk da Melik Rahim ile askeri, Tuğrul Bey ile vuruşmaya kalkmışlar sandılar. Kavga büyüdü. Memleket baştan başa heyecana geldi.

Halk, her taraftan üşüşüp Oğuzlar üzerine saldırıp, bulduklarını öldürerek geri kalanlarını şehirden çıkartmakla yetinmeyip Tuğrul Beyin şehrin dışında çadırlarında oturan ordusuna saldırınca Oğuzlar, onların üzerine atılıp, rastladıklarını öldürdüler ve şehre girip mahallelerin çoğunu yağmalayarak hayli' doyumluk aldılar. Tuğrul Bey bu olayda Melik Rahim ile devlet adamlarını suçlayarak, onları tutup hapsetti. Melik Rahim'i Şirvan kalesine ve oradan Rey kalesine göndererek hapsetmiştir. İşte böylece Büveyhoğulları Devleti çökmüş ve üç sene sonra Melik Rahim Rey kalesinde hapiste ölmüştür. İşte Büveyhoğulları hükümdarlarının sonuncusu budur. Bu değişiklikler arasında Şafiiler ile taşkın Hanbeliler mezhep kavgasıyla Bağdadlıları rahatsız etmekteydiler. Tuğrul Bey, Bağdad'da yerleşince

Melik Rahim'in askerlerinin arazilerine el koydu. Onların da çoğu Besasiri'nin yanına gittiler. Böylece Besasiri'nin başında hayli kalabalık toplandı ve Tuğrul Beyin emri üzere Nurü'd-Devle çaresiz Besasiri'yi yanından uzaklaştırdı. Oda Şam tarafında olan Rahbe-yi Mâlik'e giderek Mısır ve Şam'ın sahibi Mustansır Alevi'nin tâbiyetine girmek üzere onunla haberleşmeye başladı.

Bu sene Yemen'de Suleyhi oğlu Ebû Kâmil adında bir adam çıktı. Bâtıniye mezhebinden idi. Halkı Mısır'ın sahibi olan Mustansır Alevi adına çağırdı ve böylece büyük bir topluluk edinerek Yemen'i aldı. Dörtyüzkırksekiz yılı içinde Tuğrul Bey'in kardeşi Davud Bey'in kızı Arslan Hatun, Halife Kaim'le evlendirildi.

Bu sene Şiilerin mahallesi olan Kerh ve Meşhed'de ve başka yerlerde Şiilerin ezanlarında **"Hayya alâ hayrü'l-amel"** cümlesini terk ederek **Essalâtü hayrü'n-mine'n-nevm"** yani "Namaz uykudan hayırlıdır" demelerini Halife emretti. Onlar da Sultan'dan korkarak Halife'nin emrini yerine getirdiler. Yine bu sene Vâsıt muhafızı Ebû Ganaim, Betayih halkı ile kuvvet kazanarak ayaklandı. Mısır'ın sahibi olan Alevi Halife adına hutbe okudu, Fakat Bağdad'dan gönderilen yeteri kadar asker Ebû Ganaim'i yenerek Vâsıt'ı almıştır.

Tuğrul Bey'in Musul Tarafına Gitmesi

Sultan Tuğrul Bey, Bağdad'a gireli onüç ay, bu kadar gün oldu. Bu süre içinde Halife ile görüşmedi. Yanındaki asker ise pek çok idi. Haccac-ı Zâlim'in âdeti gibi şehirdeki evlere konar ve halka cefa eder olduklarından çok rahatsızlık duydular. Dörtyüzyirmisekiz yılı Zilkade ayının onuncu günü Tuğrul Bey, ordusuyla Bağdad'dan hareket ederek Musul tarafına gitti. Her taraftan askerinin toplanması için dörtyüzkırkdokuz senesine kadar Tikrit bölgesinde eğlendi. Sonra Musul'a girdi. Daha sonra Nusaybin tarafına gitti. El-Cezire'de Arap emirlerin topluluğu olduğundan onların üzerine bir askeri birlik göndererek topluluklarını dağıttı. Sonra Diyarbekir tarafına hareket etti. Fakat Diyarbekir emiri Kürt Mervân oğlu Nasrü'd-Devle hediyeler sunarak itaatini bildire geldiğinden ona dokunmadı. Fakat Senear'ı zorla alarak emirlerini ve halkının çoğunu idam etti ve memleketlerini harap etti. Musul ve ona bağlı yerleri alarak kardeşi İbrahim Niyal Bey'e bıraktıktan sonra Bağdad'a döndü. Musul'un sahibi olan Bedran oğlu Kiriş de gidip Besasiri ile birleşti.

Sultan Tuğrul Bey Bağdad'a dönünce askerin halkın evlerine konmalarını yasakladı. Sonra Halife ile görüşmek istedi. Halife de o sene sonları Zilkade ayında divan kurdu. Bağdad ileri gelenleri hazır bulundu. Tuğrul Bey seçkin komutanlarıyla geldi. Halife Hazretleri üzerinde Hz. Peygamber'in hırkası ve elinde yine Hz. Peygamber'in asası vardı. Yedi arşın kadar yüksek bir sedirin üzerinde oturmuştu.

Tuğrul Bey, Halife'nin huzuruna girdi. Yer öptükten sonra Halife'nin elini öpüp, hazırlanan koltuğa oturdu.

Halife kendi vezirine dönerek, Ona de ki: "Mü'minlerin Emiri senin çalışmalarına teşekkür ediyor. Senin yakınlığından memnundur. Cenâb-ı Hakk'ın ona ihsan ettiği ülkeleri sana bıraktı. Sen de Allah'tan korkup kullarını gözet ve nimetinin değerini bil ve adaleti yay, zulmü gider ve halkın durumlarını düzelt..." deyince Sultan Tuğrul Bey, yer öptü ve Halife tarafından kendisine hil'at giydirildi. Sonra Tuğrul Bey, Halife'nin elini öptü ve yüzüne gözüne sürdü. O zaman Halife, ona "Doğu ve Batının hükümdarı" unvanıyla hitap etti. Bir de ferman verdi.

Tuğrul Bey, çıkıp gitti ve sonradan Halife'ye ellibin altın para ve başka eşyalar ve güzel atlara binmiş ve güzel silahlarla donatılmış elli nefer Türk kölesi gönderdi.

Niyal Bey'in Baş Kaldırması Üzerine Tuğrul Bey'in Hemedan Tarafına Gitmesi ve Dönmesi Sırasında Çıkan Olaylar

Sultan Tuğrul Beyin ana bir kardeşi ve Musul emiri olan İbrahim Niyal Bey dörtyüzelli yılı içinde ayaklandı. Hemedan'a gitti. Tuğrul Bey de arkasından seğirtip gitti. Bağdad'daki Türkler de ona uyup gittiler. Bağdad böylece boşalınca Besasiri, Bedran oğlu Kiriş ile birleşerek o senenin Zilkade ayının altıncı günü Bağdad'a geldiler. Bir hafta kadar kendilerine karşı koyanlarla vuruştular. Sonunda Besasiri, adamlarını toplayarak Halifelik merkezini yağmaladı.

Bağdad'da Mısır sancaklarını açtı. Mısır ve Şam'ın sahibi olan Mustansır Alevi adına hutbe okuttu ve ezanlarda "Hayya alâ hayri'lamel" denilmesini emretti.

Halife Kaimbiemrillâh çaresiz kaldı. Bedran oğlu Kırış'e sığındı. O da Arap âdetince onu korumak için amcası oğlu Mühariş'e teslim etti. Mühariş, Halife'yi Hadiseyi Ane'ye götürdü. Halife'nin adamları savuşup Tuğrul Bey tarafına gittiler.

Besasiri, Bağdad'da yerleştikten sonra Vâsıt ve Basra'yı da almıştır.

Sultan Tuğrul Bey'e gelince, önce Nevruz dolayısıyla askerini dağıtıp yanında az asker kalmıştı. Niyal Beyin ayaklanması üzerine Hemen yanındaki atlılar ile onun arkasından seğirtip gitmişti.

Niyal Bey ise başına pek çok kalabalık toplamıştı. Sultan onun üzerine varmaya cesaret edemedi. Önünden savuşarak Rey şehrine gitti. Kardeşinin oğullarını yardıma çağırdı. Çünkü Sultan Tuğrul Beyin kardeşi ve Horasan emiri olan Mikâil oğlu Çağrı Bey Davud, dörtyüzellibir yılı içinde ölünce yerine oğlu Alparslan Horasan emiri olmuş ve Davud Beyin Alparslan'dan başka Yakuti Bey ve Süleyman Bey ve Kadut Bey adlarında üç oğlu daha kalmıştı. Tuğrul Bey bu kere

onları çağırdı. Onlar da çok sayıda asker ile gelip Rey yakınında İbrahim Niyal Bey ile yaptığı savaşta Niyal Bey bozguna uğradı. Tutulup Tuğrul Beye getirildi. Niyal Bey, ara sıra baş kaldırır, Tuğrul Bey de onu bağışlardı. Fakat bu kere affetmedi. Boğdurdu.

Sultan Tuğrul Bey, Niyal Bey belâsını giderdikten sonra hemen Bağdad'a gitti. Bağdad'a yaklaşınca Besasiri'nin çoluk çocuğu ve adamları kayıklara binerek aşağıya doğru kaçtılar. Bağdad'a girişleri dörtyüzelli yılı Zilkade ayının altısında idi. Çıkışları da dörtyüzellibir yılı Zilkade ayının altısında olduğundan Bağdad'da kalış süreleri tam bir sene olmuştur.

Sonradan Tuğrul Bey Bağdad'a geldi ve hemen Halife'nin getirilmesi için Müharişe adam gönderdi. O da Halife'yi alıp getirdi. Halife Nehrevan'a gelince, Sultan Tuğrul Bey çıkıp onu karşıladı ve büyük bir saygı göstererek Bağdad'a getirdi. Hatta Tuğrul Bey Halifelik merkezinin kapısında bir teşrifatçı gibi durdu ve atının gemini tutup odasının kapısına kadar getirdi. Halife Hazretleri, Zilkade ayı sonlarında evine girdi.

Besasiri, Kûfe tarafına savuşmuş olduğundan Tuğrul Bey hemen Humartekin Tuğrai'yi askerle o tarafa gönderdi. Kendisi de arkalarından gitti. Tuğrai, ansızın Besasiri'yi basınca, Besasiri, Şam tarafına savuşamayıp karşı koymak zorunda kaldı. Yapılan savaşta bozguna uğradı. Tutulup öldürüldü ve kesik başı Tuğrul Beye getirildi. O da Bağdad'a gönderip halka gösterdi. Dörtyüzelliiki senesinde Merdasoğullarından, Şiblü'd-Devle oğlu Mahmud Halep üzerine gitti. Mustansır Alevi'nin askerine üstün gelerek Halep'i aldı.

Ölenler

Halife Kaimin oğlu Zahiretü'd-Din, dörtyüzkırkyedi yılı Zilkade ayında öldü. Ercüvan adlı cariyesi ondan gebe kaldı. Dörtyüzkırksekiz yılı içinde bir erkek çocuk doğurdu. Abdullah adı takıldı. Dedesi Kaim'den sonra tahta çıkan Muktedi, işte bu çocuktur.

Dörtyüzkırkdokuz senesinde kıtlık ve veba çıkarak sayısız insan öldü.

Yine bu sene ünlü şair kör Maarri öldü. Bilgi ve faziletiyle tanınmıştı. Fakat şiirlerinde dinsizliğe dair sözler vardır.

Büveyhoğulları hükümdarlarının sonuncusu olan Melik Rahim, dörtyüzelli senesinde Rey kalesinde hapisken ölmüştür.

Bu sene Başkadı Habib Maverdi oğlu Muhammed oğlu Ebû Hüseyin Ali de seksenaltı yaşında öldü. Havi ve Ahkâmı Sultaniye ve Kanunu Vezaret ve benzer birçok eserleri vardır. Fıkıh ilmini Ebû Hâmid İsferayînî'den öğrenmiştir. Gazne

emiri Mes'ud oğlu Sultan Ferruhzad, dörtyüzellibir yılı başlarında öldü. Kardeşi Mes'ud oğlu İbrahim saltanat tahtına oturdu. Hemen Horasan valisi Mikâil oğlu Davud ile barış yaptı. Fakat arası çok geçmeden Davud Bey de ölmüştür. Dörtyüzelliiki senesinde Halife Kaim'in anası Bedrü'd-Düca öldü. Aslında bir Ermeni câriyesiydi. Dörtyüzkırkyedi senesinden beri Afrika'da başına buyruk hüküm süren Badis oğlu Muiz dörtyüzelliüç senesinde öldü. Yerine oğlu Temim geçti. Fakat Mustansır Alevi tarafından gönderilen iki Arap kabilesi, Afrika şehirlerinde idareyi ellerine geçirmişlerdi. Bu kere, Muiz ölünce düşmanları, onun memleketlerine göz koymuşlardır.

Yine bu sene Musul ve Nusaybin'in sahibi olan Bedran oğlu Kiriş ölünce, Akiloğulları toplandı. Oğlu, Ebû Mekarim Müslim'i onun yerine oturttular. Yine bu sene Diyarbekir'in sahibi Kürt Mervân oğlu Nasrü'd-Devle Ahmed seksen yaşını aşkın öldü. Emirlik süresi elliiki senedir. Memleketini çok güzel idare etti. Sınırlarını çok iyi korudu. Gerçekten dünyadan kâm aldı. Zamanında benzeri görülmedik şekilde nimetler içinde yaşadı. Aşçılık sanatını geliştirmek için Mısır'a aşçılar göndermişti. Şarkıcı cariyelerinin içinde beşyüz ve daha fazla altına alınmış kızlar vardı. Meclisindeki süs ve eşyalarının değeri ikiyüzbin altın tuttuğu sanılıyordu.

Sultan Tuğrul Beye ağır ve az bulunur hediyelerle beraber yüzbin altın göndermişti. Ölünce oğlu Nasr onun yerine geçmiştir.

Tuğrul Bey'in Ölümü ve Alparslan'ın Tahta Çıkışı

Sultan Tuğrul, bir zamandır Halife Kaim'in kızını istiyordu. Oysa o zamana kadar hükümdarlardan hiçbirisine Halife kızı verilmediğinden Halife Kaim, de bundan çekinmişti.

Sultan Tuğrul da her istediğine kavuşmuştu. Bu iş de olursa Hz. Peygamber soyuna karışarak geçmiş sultanların kavuşmadıkları şeref ve iftiharı kazanmış olacaktı. Halife de çaresiz kabul etti. Dörtyüzellidört yılı içinde kızıyla Sultan Tuğrul'un nikâhları kıyıldı. Dörtyüzellibeş yılı Safer ayının ortalarında zifaf oldular. Sultan Tuğrul'un Halife'ye ve veliahdı olan torununa ve kızı Sultan'a ve anasına verdiği mal ve değerli mücevherler hesap ve takdirin dışındadır. Hele zifaf gecesinde yeni gelin olan Sultan Efendi, Sultanın sarayında bir altın taht üzerine oturtulduğu zaman Sultan Tuğrul, yanına girip yer öpmüşken doğrulmayıp duvağını da açmadığından, Sultan Tuğrul'un saçtığı mücevherlere değer biçilemez.

Sultan Tuğrul, Safer ayında bu şekilde maksadına erdi. Rebiülevvel ayında yeni karısı olan Halife'nin kızını alıp Rey şehrine götürünce hastalanarak Ramazan ayının sekizinci cuma günü öldü. Allah rahmet etsin ve kusurlarını af etsin. Yerine kardeşi oğlu ve Horasan valisi Alparslan geçti. Azdu'd-Devle lakabını aldı.

Mağrib'in Durumu

Doğu da Büveyhoğulları Devleti'nin yıkılmasıyla Selçuklu Devleti'nin doğuşu sırasında Kuzey Afrika'da Murâbıtîn yani Mülessimin Devleti kurulmak üzereydi.

Mülessimin, erkeklerinin yüzleri peçeli olan kabilelerdir. En meşhurları Lemtûne kabilesidir. Bunlar eskiden Berberi şehirleri ve Sudan şehirleri arasındaki sahralarda yaşıyorlardı. Mecusi dininden idiler. Üçüncü asırda İslâm ile şereflenmişlerdir. Sudan halkından da birçok kabileleri İslâm dinine sokmuşlardı. Zamanla dinin temellerini ve İslâm'ın şartlarını unutmuşlardı. Onlardan Cevher adında biri dörtyüzkırksekiz senesinde hacca gitti. Dönüşünde o kabilelere dinin hükümlerini öğretmek için Yasin oğlu Abdullah adlı fakihi alıp Mülessimin'den Lemtûne kabilesine götürdü. Yasin oğlu, onları İslâm şeriatı ile amel etmeye çağırdı. Kimi kabul etti, kimi reddetti. Yasin oğlu kabul edenlere "Muhalefet edenlerle savaşmak gerekir. Siz içinizden birini Emir seçiniz" dedi. Görüşme sonunda Lemtûne şeyhi Ömer oğlu Ebû Bekir'i Beyliğe seçerek ona biat ettiler. Yasin oğlu, onu Emirü'l-Müslimin diye lakaplandırdı. İslam'a girenler Ebû Bekir'in başına toplandılar. Yasin oğlu da onları Murâbıtîn diye adlandırarak Allah yolunda savaşa özendirdi. Murâbıtîn, hemen Allah uğrunda savaşa kalkarak bozguncu, isyancı ve şer'i hükümlere uymayanlardan ikibin adam öldürdüler. Bunun üzerine sahradaki kabilelerin hepsi baş eğdiler. Murâbıtîn'in kuvvet ve kudretleri arttı, içlerinden bir topluluk Yasin oğlu Abdullah'tan fıkıh ilmini öğrendiler.

Ömer oğlu Ebû Bekir ile Yasin oğlu Abdullah, bu konuda başına buyruk ve bildiğini işler olunca Cevher, onlara haset ederek işi bozmaya kalkıştı. Hemen bir meclis toplanıp Cevher, Müslümanların arasını bozmaya kalktığı için, hakkında ölüm kararı alındı. Ve bu karar uygulandı. Sonra Murâbıtîn ile Sus halkı arasında çıkan savaşta fakih Yasin oğlu Abdullah öldürüldü. Sonra Murâbıtîn Sicilmase üzerine yürüdüler ve yapılan savaşta üstün gelip, Sicilmase emirini öldürdüler. Emirü'l-Müslimin, Ömer oğlu Ebû Bekir, üçyüzelliüç senesinde o şekilde Sicilmase'ye sahip olunca amcası oğullarından Taşfin oğlu Yûsuf'u Sicilmase valisi tayin etti ve onu askerle Sus üzerine gönderdi. O da varıp Sus şehrini aldı. Murâbıtların erkekleri yüzleri örtülü gezdikleri için onlara Mülessimin de denir.

O zaman Afrika emiri olan Badis oğlu Muiz oğlu Temim ile akrabasından olan Hammadoğulları arasında devamlı bir düşmanlık vardı. Mısır'dan Afrika tarafına gönderilen Riyan ve Zağbe kabileleri, diğer bazı Arap kabileleri ile birleşerek Hammadoğulları ile şiddetli savaşlar yaptılar. Araplar bütün memlekette idareyi zorla ele geçirdiklerinden Afrika şehirleri harap olmuştur. Tunus valisi Muiz oğlu Temim'e baş kaldırdı. Hammad oğlu İlyas oğlu Nasır'a sığındı. Muiz

oğlu Temim, Mehdiye'den büyük bir ordu göndererek dörtyüzellisekiz senesinde Tunus'u almış. Sonra kendisine baş kaldıran diğer şehirleri de itaat altına almıştır. Ömer oğlu Ebû Bekir dörtyüzaltmışiki senesinde ölünce Murâbıtlar birleşerek Taşfin oğlu Yûsuf'u emirliğe seçtiler. Emirü'l-Müslimin diye lakaplandırmışlardır.

Ondan sonra Taşfin oğlu, Merakeş şehrini kurarak kendisine hükümet merkezi yaptı. Sebte ve Tanca gibi birçok şehirleri alarak memleketini genişletti ve askerini çoğalttı.

Sultan Alparslan

Dörtyüzkırkbeş yılı Ramazanında Tuğrul Bey'in Rey şehrinde ölmesinden sonra kardeşi oğlu ve Horasan valisi Alparslan tahta çıktı. Amcası ve Herat emiri Mikail oğlu Fahrü'l-Melik Peyko bağımsızlık peşine düşerek ona itaat etmediği gibi Hatlan ve Saganiyan emirleri de ayaklandılar. Alparslan dörtyüzaltmışbeş yılı içinde önce Hatlan üzerine yürüdü. Hatlan emiri, kaleye kapandı ise de bir burç üzerinde iken bir ok isabet ederek ölünce kale teslim olundu. Sonra Alparslan, Herat kalesinde Peyko'yu sarıp sıkıştırarak teslime mecbur etti. Teslim olunca ona ikram edip saygı gösterdi.

Sonra Sağaniyan'a gidip, dağın tepesindeki kalesini zorla ele geçirerek emirini tutup öldürdü.

Bu sene Bağdad'ın düzene sokulması için komutanlarından birini Bağdad'a Subaşı tayin etti. Bilginlerden bazılarını yanlarına katarak Tuğrul Beyin karısı olan Hafize kızı Seyyide'yi Bağdad'a gönderdi. Halife genel divanı kurdu. Alparslan'ın gönderdiği adamları kabul etti. Ona saltanatı verme törenini yaptı. Hil'atini onlara teslim ederek gönderdi. Bağdad minberlerinde Sultan Alparslan adına hutbe okunmasını emretti.

Selçuklulardan Peyko oğlu Arslan oğlu Sahabü'd-Devle Kutulmuş Bey ki, sonradan Konya'da hükümet eyleyen Selçuklu hükümdarlarının ceddidir. Amcası oğlu Tuğrul Bey zamanında sınırlarda dolaşıp Rum memleketlerine gaza ederek çok servet, kuvvet ve şöhret kazanmış ve Malatya taraflarını almıştı. Bu sefer başına büyük kalabalık toplayıp, Alparslan'a baş kaldırarak Rey üzerine yürümüştü, Alparslan dörtyüzelliyedi yılı Muharrem ayında Nişabur'dan bir ordu gönderdi. Bu ordu Mefaze'den hareketle Kutulmuş'tan önce Rey şehrine geldi. Sultan Alparslan da veziri Nizamü'l-Mülk ile beraber Nişabur'dan çıkıp Damegan'a gelince, Kutulmuş Beye adam gönderip ona akrabalığından söz ederek ona öğüt vermişse de Kutulmuş, askerinin çokluğuna güvenerek ona yüksekten atıp tutarak cevap verip Rey köylerini yağmaya başladı. Alparslan da Kutulmuş'un askerinin çokluğundan ürkmüşse de Nizamü'l-Mülk, ona cesaret vererek askeri savaş düzenine

sokarak çarpışmaya başladıklarında Kutulmuş'un askeri daha çok iken bozguna uğrayarak Kutulmuş'un kalelerinden biri olan Girtkûh kalesine doğru kaçtı.

Toz duman kalkıp da Alparslan'ın askerleri savaş meydanına kondukları zaman Kutulmuş'un cenazesi görüldü. Meğer savaş sırasında kazara attan düşüp başı bir taşa dokunarak ölmüş. Alparslan amcasını bu durumda görünce pek çok üzülerek yas tuttu. Kutulmuş Beyden sonra oğlu Süleyman Bey, onun yerine geçerek Rum diyarının hükümdarı olmuştur. Muharrem ayı sonunda Alparslan, Rey şehrine girdi. Rebiülevvel ayı içinde Rey'den çıkıp Azerbaycan tarafına gitti. Kestirme yollardan yürüyerek Nahcevan'a geldi. Halife tarafından gönderilen adamlar ile hil'at kendisine erişti. O da komutanları ve Halifenin adamları önünde Halife Hazretleri'ne biat etti.

Hükümdarlar ve etraftaki beyler Sultan Alparslan'a baş eğdiler. Askerleriyle gelip ordusuna katıldılar. Büyük bir ordu ile Araş nehrini geçip, Gürcistan üzerine yürüdü. Birçok kaleler aldı. Pek çok memleketler ele geçirdi.

Gürcistan kralı, her sene haraç vermek üzere eman istedi. Alparslan, onunla barış yaptı. İsfahan'a döndü. Oradan Kirman'a gidince, kardeşi Kavurt Bey onu karşılayarak boyun eğdi.

Sonra Alparslan Merv'e gitti ve oğlu Melikşah'a Maveraünnehir hükümdarı olan Hakan'ın kızı Türkân Hatun'u ve diğer oğlu Arslanşah'a da Gazne sahibinin kızını aldı. Böylece hem Hakan ile hem de Gazneliler Devleti ile akrabalık kurdu.

Dörtyüzellisekiz senesinde Alparslan, oğlu Melikşah'ı veliaht etti. Hutbelerde adının anılmasını emretti. Belli bir vergiyle Mazenderan'ı Peyko Beye, Belh'i kardeşi Davud oğlu Süleyman'a, Harezm'i kardeşi Arslan Ergu'ya, Merv'i diğer oğlu Arslanşah'a, Saganiyan'ı ve Taharistan'ı kardeşi İlyas'a, Bahşur vilâyetini ve bölgelerini akrabasından Ertaş oğlu Mes'ud'a ve Esfezar vilâyetini Ertaş oğlu Mevdud'a verdi. Beşyüzkırkdokuz senesinde Sultan Alparslan Fâris yöresini aldı.

Alparslan'ın büyük veziri Nizamü'l-Mülk'ün Bağdad'da yapımına başlamış olduğu Nizamiye Medresesi bu sırada bitti. Müderrisliğine o yüzyılın en büyük bilgini ve takva sahiplerinin başı Şirazlı Şeyh Ebû İshak getirildi. O sırada ise medresenin zorla alınan bir yerde yapıldığı Şeyhin kulağına gitti. Açılış gününde büyük bir kalabalık toplanmışken, Şeyh Ebû İshak gitmedi. Arandı, bulunamadı. Halk ise bekliyordu. Hemen bazılarının işaretiyle Kitabı Şâmil sahibi olan Ebû Nasr Sabbâğ oturup bir ders verdi. Yirmi gün o medresede ders verdi. Sonra Şeyh Ebû İshak ortaya çıktı. Nizamü'l-Mülk, bunu duyunca kıyamet kopardı. Sonunda Ebû İshak razı edilerek gelip Nizamiye Medresesinde derse başlamıştır.

Müseyyeboğullarından Musul sahibi olan Kiriş oğlu Şerefü'd-Devle dörtyüzaltmış senesinde Mustansır Alevi'ye bağlı olan Külâboğulları ile savaştı. Onlara

üstün gelerek ellerindeki Mısır sancaklarını alıp, Bağdad'a gönderince, bu sancaklar kırılıp halka gösterildi. Dörtyüzaltmışbir senesinde Şam'da Megaribe (batılılar) ile Meşarika (doğulular) savaşırken ünlü Emevi Camisi yandı. Bütün güzellikleri yok oldu.

Dörtyüzaltmışiki senesinde Maveraünnehir hükümdarı ve Türkistan Hakanı olan Tokgaç Han ölünce yerine oğlu Şemsü'l-Melik Nasr Han geçti.

Yine bu sene Mekke emiri Haşim oğlu Muhammed'in elçisi ile oğlu, Sultan Alparslan'ın yanına gelip Mekke'de Halife Kaimbiemrillâh ile Sultan Alparslan adlarına hutbe okundu Mısır'ın sahibi olan Alevi Halife'nin hutbeleri kesildi ve ezanlarda "Hayya alâ hayri'lamel" cümlesinin terk edilmiş olduğunu haber verdiler. Alparslan, ona otuzbin altın ve güzel elbiseler verip, senede onbin altın tahsis etti.

Mısır'ın sahibi olan Mustansır Alevi'ye bu durumun ağır gelmesi gerekirse de, o zaman onun bu gibi şeyleri düşünmeye hâl ve vakti elvermiyordu. Çünkü bir iki senedir Mısır'da çok kıtlık ve pahalılık vardı. Halk birbirini yedi ve bir çoğu açlıktan kaçarak Bağdad'a kadar geldi. Oysa anası her işe burnunu soktuğundan hükümet idaresi bozuldu. Türk askerleri ile kölemenler arasında çatışmalar oldu. Bunun sonunda devlet idaresi zorbaların eline geçti. Asker ise maaşını istemekte direniyordu. Mustansır Alevi, hazinesindekileri ucuz bir şekilde satmak zorunda kaldı. Tüccar bunları satın alarak dörtyüzaltmışüç senesinde götürüp Bağdad'da sattılar.

Bu sene Halep'te Halife Kaimbiemrillâh ile Sultan Alparslan adlarına hutbe okundu. Halep emiri olan Merdas oğlu Salih oğlu Mahmud, Sultan'ın durumunun gittikçe yükseldiğini görünce geleceğinden korkuya düşerek Halep'in ileri gelenlerini ve şeyhlerini çağırdı. Selçuklu Devleti'nin kuvvet ve kudretinden söz ederek "Bu, yeni bir devlet ve kuvvetli bir hükümettir. Başka mezhepten olmaları dolayısıyla onlar sizin kanlarınızı helâl sayarlar. Zamanında bir çare düşünmeli... Bana kalırsa hemen Mısır'dan vazgeçerek hutbeyi Abbasi Halifesi ve Selçuklu Sultanı adına okumalı" deyince, Halep'in ileri gelenleri ve şeyhleri de onun görüşünü uygun bulmuşlar. Müezzinler, Abbasilerin alâmeti olan siyah elbiseler giyip, Kaimbiemrillâh ve Sultan Alparslan adına hutbe okundu.

Alparslan ise o sırada Diyarbekir'e geldi. Emiri olan Mervân oğlu Nasr ona boyun eğerek yüzbin altın sunduğundan Sultan, onu memleketinde bırakarak Halep'e gitti. Mir Mahmud da o yolda boyun eğmekle, onu da yerinde bıraktıktan sonra Azerbaycan'a dönerek Hûy şehrine geldi.

O sırada Alparslan oğlu Melikşah'ın komutanlarından Atsız adında biri, bir tümen Türk askeri ile Filistin'e gitti. Remle şehrini ve sonra Kudüs'ü aldı. Şam'ı sararak etrafını yağmalamaktaydı.

Ermanos adlı Kayser de Rum, Frenk, Rus, Gürcü ve başka kavimlerden ikiyüzbin asker topladı. İslâm sınırına saldırdı. Ahlat taraflarından Malazgirt'e kadar geldi.

Alparslan, Hûy şehrindeyken bunu haber aldı. Allah yolunda savaşa yeltenmişse de askeri dağınıktı. Onların toplanmasına da zaman yoktu. Hemen çoluk çocuğunu ve hazinelerini ve ağırlıklarını veziri Nizamü'l-Mülk ile Hemedan'a gönderdi. Kendisi onbeşbin kadar atlı ile düşman üzerine yürüdü. Öncü askeri Ahlat yakınında Kayserin onbin kişilik öncüsü ile karşılaştı. Yapılan çarpışmada üstün geldi. Fakat ordusu, Sultan'ın askerine nisbetle kat kat fazla olduğundan Sultan, barış için Ermanos'a adam gönderince, "Barış Rey şehrinde olur" deyince Sultan, pek çok üzüldü.

İşte o zaman Hanefi imamlarından Buharalı Abdülmelik oğlu Muhammed, Sultan'a hitaben, "Sen, bir din için savaşıyorsun ki, Cenâb-ı Hak, onu muzaffer ve öteki dinlere üstün kılacağını vaad buyurmuştur. Umulur ki Cenâb-ı Hak bu fethi senin adına yazmıştır. Şimdi cuma günü öğleyin hatipler minberlerde iken düşmanı karşıla ki, hatipler, o zaman Allah yolunda savaşan mücahitlere yardım ile dua ederler ve o saatte dualar kabule yakındır" deyince tam o saat gelince Alparslan, askeriyle namaz kıldıktan sonra ağladı. Halk da onunla beraber ağlaştılar. Dua etti, onlar da âmin dediler.

Sonra askere dönerek, "İsteyen geri dönsün. Burada Sultan yoktur. Ben de sizin gibi bir erim" dedi. Yayını ve tirkeşini attı. Yalnız kılıç ile topuzunu aldı. Kendi eliyle atının kuyruğunu bağladı. Asker de aynısını yaptı. Beyazlar giydi. "Ölürsem kefenim budur" diyerek buhurlandı ve güzel koku süründü. Askeri de hep onun gibi ölüm eri oldular. Kendisi bir nefer gibi ileri hareket eyledi. Asker de ona uydu.

Rumların dağlar, ovalar almaz ordusuna yaklaştıkları zaman Alparslan, Tekbir alıp, kükremiş arslan gibi düşman üzerine atılınca asker de kaplanlar gibi onunla beraber düşman ordusunun içine daldılar. O sırada şiddetli bir yel esip, tozu toprağı düşman üzerine sürüp, göz gözü görmez oldu. Rum ordusu bozuldu. Türkler, kolları yoruluncaya kadar onları kırıp ovalar düşman leşleriyle doldu. Çelimsiz bir köle, giyimli kuşamlı birini öldüreceği sırada, yanındaki adamlardan biri "Aman ona dokunma, Kayser'dir" deyince onu Alparslan'ın yanına götürdü. Durumu bildirdi. Alparslan **"Ben, sana barış için adam gönderdim. Sen kabul etmeyip, kendini bu felâkete düşürdün"** deyince **Başıma kakma... Ne yapacaksan bir an önce yap"** dedi. Alparslan **"Eğer sen beni tutsak etseydin ne yapardın?" deyince "Fena yapardım"** dedi. **"Ya benim sana ne yapacağımı sanıyorsun?"** deyince, **"Ya öldürürsün ya da İslâm şehirlerinde halka gösterirsin sanıyorum.** Mal alıp da salıvermek sureti uzaktır" deyince Sultan **"Benim**

bundan başka niyetim yoktur" dedi. Ermanos birbuçukmilyon altın vermek ve Rum diyarındaki İslâm esirlerinin hepsini serbest bırakmak şartıyla elli sene için bir anlaşma yapmaya karar verdiler.

Alparslan, Ermanos'u bir çadıra kondurdu ve ona onbin altın yol parası verdi. Komutanlarından esir olanları da salıverdi ve ertesi gün ona hil'at giydirdi.

Ermanos, bu gönül alıcı muameleyi görünce "Halifeniz ne taraftadır?" deyince Bağdad tarafını gösterdiklerinden o tarafa yönelerek tapındı. İslâm milletinin güzel ahlâkını övdü. Sonra Alparslan onun yanına asker koşup, emin bir yere kadar ulaştırdı.

Rumlar ise Ermanos'un tutsak edilişi üzerine Mihail'i saltanat tahtına oturtmuşlardı. Ermanos, Ermenistan'da bir köşeye çekilip kaldı. Fakat Alparslan'a temin edebildiği ikiyüzbin altın ile süslü, işlemeli altın bir tabak gönderdi. Sonra Ermenistan'da hükümdar oldu.

O zamanın şairleri bu zaferden dolayı Alparslan hakkında çok şiirler söylediler. Gerçekten onun bu zaferi dünyada az görülmüş fetihlerdendir.

Dörtyüzaltmışdört senesinde Halife'nin şikâyeti üzerine Bağdad Subaşısının yani emniyet görevlisinin değiştirilmesi gerekti. Sultan tarafından Sa'du'd-Devle Gevherâyin, Bağdad Subaşısı olarak tayin edildi.

Bu sene Halife Kaimbiemrillâh, Alparslan'a oğlu ve veliahdı olan Melikşah'a hil'atler gönderdi. Kendisinin torunu ve veliahdı olan Muktedibillâh için, Alparslan'ın kızını istedi. Sultan da uygun gördüğünden Nişabur'un dışında nikâhları kıyıldı.

Alparslan'ın Öldürülmesi

Sultan Alparslan'ın Maveraünnehir emiri olan Şemsü'l-Melik Tekin ile araları bozulmuştu. Alparslan dörtyüzaltmışbeş senesinde Ceyhun nehri üzerine köprü, kurup, ikiyüzbin askerle Maveraünnehir'e geçti. Adamları Rebiülevvel ayı içinde Yûsuf Harezmi diye bilinen bir kale komutanını tutup, tahtının yanına getirdiler. Dört kazık çakılıp da ellerinin ayaklarının onlara bağlanmasını emretmesi üzerine Yûsuf ona, "Be korkak! Benim gibi yiğit böyle mi öldürülür?" deyince Sultan öfkelenerek yayını eline aldı "Bırakın şunu" dedi. Bıraktılar.

Sultan, ona bir ok attı. Vuramadı. Oysa o zamana kadar attığı okun hedefini bulmadığı görülmemişti. Yûsuf, hemen Sultan'ın üzerine sıçradı. Sultan da tahtından inerken sürçüp yüzü üstüne düşünce Yûsuf, onun üzerine çöküp yanındaki bıçakla vurdu, boş böğrünü yardı. Komutanlardan birini de yaraladı. Mehterler üşüşüp Yûsuf'u öldürdüler.

Sultan Alparslan, yaralı olarak kalkıp çadırına gidince "Her ne zaman düşman üzerine gitsem yüce Allah'tan yardım isterdim. Dün bir tepe üzerine çıktığım zaman askerimin çokluğundan, ordumun ağırlığından bana ayağımın altındaki dağ çalkanıyor gibi geldi. Kuvvetimle gururlandım. Kendi kendime 'Ben dünyanın padişahıyım. Bana kim üstün gelebilir?' dedim. Bugün Cenâb-ı Hak, en âciz bir kulu ile beni âciz kıldı" deyip tövbe etti. Rebiülevvel ayının onuncu günü öldü. Kerim, adaletli ve yiğit, eşsiz ve eşi az bulunur bir sultan idi. Huzurunda çoğu zaman tarihler, hükümdarların uyması gereken kural ve hükümlere dair kitaplar okunurdu. Saltanat süresi dokuz yıl, altı ay, küsur günlerdir. Menkıbeleri çoktur. (Allah gani gani rahmet etsin.)

Melikşah'ın Tahta Çıkışı ve Olaylar

Alparslan'ın ölümünde oğlu ve veliahdı olan Melikşah yanında bulunuyordu. Orduda Selçuklu saltanat tahtına oturdu. Babasının büyük veziri Nizamü'l-Mülk'ü makamında bıraktı. Ona nüfuz ve serbesti ve Atabey unvanını verdi. Doğrusu o da güzelce idareyi başardı. Bu iltifat ve takdire lâyık olduğunu göstermiştir.

Melikşah, Nizamü'l-Mülk ile beraber Horasan yakasına geçtiler. Ordu ile Nişabur'a ve oradan Rey şehrine göçtüler.

Kirman'da bulunan Davud oğlu Kavurt Bey kardeşi Alparslan'ın öldüğünü duyunca Rey şehrini almak üzere harekete geçmişti. Melikşah ise Nizamü'l-Mülk ile beraber ondan evvel Rey şehrine gelip onun hareketini işitir işitmez ona karşı çıktılar ve Hemedan'a yakın bir yerde yaptıkları savaşta Kavurt Beyin sol kolu, Melikşah'ın sağ kolunu bozmuşken Melikşah'ın sol kolunda bulunan Arap ve Kürt askerleri, Kavurt Beyin sağ kolunu bozdular. Diğer kolları da bozuldu.

Kavurt Bey kaçtı ise de saklandığı bir köyde tutulup öldürülmüştür. Sultan Melikşah'ın kardeşi ve Beh valisi olan Eyaz'dan da böyle bir isyan hareketi umulurken dörtyüzaltmışaltı senesinde öldüğünden Melikşah, onun belâ kesilmesinden de kurtulmuştur.

Melikşah'ın komutanlarından Gevherâyin bu senenin Safer ayında Bağdad'a geldiği sırada Halife Kaimbiemrillâh genel divanında Melikşah'a saltanatı verdi ve fermanını komutan Gevherâyin'e teslim etti. Maveraünnehir emiri ve Türk Hakanı olan Şemsü'l-Melik Tekin Han, Alparslan'ın ölmesiyle Melikşah'ın dönmesini haber alır almaz Semerkant'tan hareketle Tirmiz şehrine girmişti. Bu sene Melikşah, Nizamü'l-Mülk ile beraber gidip Tirmiz'i geri aldıktan sonra Semerkant'a doğru yürüdü. Hakan Tekin hemen Tirmiz'e saldırmıştı. Bu yüzden özür dileyerek barış dileğinde bulundu. Bu konuda Nizamü'l-Mülk'e de başvurmuştu. Melikşah da izin verdiğinden barış yaparak Horasan'a ve oradan Rey şehrine dönmüş ve Belh

vilâyetini belli bir vergiyle kardeşi Tekeş'e vermiştir.[1]

Mısır'ın idaresi zorba komutanların eline geçtiği için Mustansır Alevi'nin hükmü kalmamıştı. Şam diyarının valisi Bedri Cemali'ye kendi halinden şikâyet ettiğinden, Bedri Cemali dörtyüzaltmışyedi senesinde ansızın Mısır'a gidip idareyi zorla ele alan komutan ve subayları tutup idam ederek Mısır'ın işlerini düzeltmiştir.

İleri Gelenlerden Ölenler

Dörtyüzaltmışüç senesinde Muhammed Mervezi oğlu Ahmed'in kızı ünlü hadis bilginlerinden Kerime Hatun Mekke'de öldü. "Sahihi Buharfden ders verirdi. Sahihi Buhârî'yi senetleriyle bilen ilk önce odur. (Allah gani gani rahmet eylesin.)

Yine bu sene ünlü Tarih'in sahibi Bağdadlı Sabit oğlu Ali oğlu Ebû Bekir Ahmed, Bağdad'da öldü. Altmıştan fazla eserleri vardır. Asrında dünyanın başta gelen bilginiydi. Aslında fakih iken sonradan hadis ve tarih ilimlerine eğilim göstermiştir.

Hadis hafızlarından o zaman en meşhur iki kişi vardı. Biri Doğu'nun hafızı idi ki, bu Bağdadlı Hatib'dir. Öteki Batı'nın hafızı idi ki, "Kitabı istiab", "Kitabı Temhid" ve "Kitabı Behçetü'l-Mecalis" ve başka birçok eserler yazmış olan Kurtubalı Abdü'l-Berr oğlu Ebû Amr idi. O da bu sene Endülüs'te Şatıbe şehrinde ölmüştür. Dörtyüzaltmışbeş senesinde Me'mûn oğlu Muhammed oğlu Ali oğlu Şerif Abdü's Samed Bağdad'da öldü. Hadis ilminde senedi çok yüksek biri idi. Allah rahmet eylesin.

Yine bu sene Rahib Beni Abbas denilen Mühtedibillâh oğlu Abdüssamed oğlu Abdullah oğlu Ali oğlu Şerif Muhammed öldü. Ünlü Hadis bilgini Darekutni'den rivayet eden hadisçilerinin sonuncusudur. Tasavvuf ilminde asrının imamı ve ünlü eserler yazmış olan imam Ebû Kasım Kuşeyri (k.s.) de o sene öldü. Kendisinin bir kısrağı vardı. Yirmi sene ona binmişti. Ölünce kısrak, bir hafta bir şey yemeyip ölmüştür. Dörtyüzaltmışaltı senesinde Ebû Cafer Semnâni oğlu Kadı Ebû Hüseyin öldü. Gariptir ki, inançta Hanefiler Mâtüridi ve Şafiiler Eş'ari olagelmişlerken, gerek Ebû Hüseyin, gerek babası Ebû Cafer Hanefi oldukları halde Eş'ari mezhebini pek çok tutuyorlardı. Ebû Cafer'in bu yolda birçok eserleri vardır.

Kaim'in Ölmesi ve Muktedi'nin Tahta Çıkması

Mü'minlerin Emiri Kadirbillâh oğlu Kaimbiemrillâh, dörtyüzaltmışyedi yılı Şaban ayının onüçüncü perşembe günü öldü. Torunu ve veliahdı Muktedibiemrillâh Halifelik tahtına oturdu.

---

1 Tekeş: Eski hükümdarlardan bir padişahın adıdır. Üzüm çekirdeğine de denir. Burhân-ı Katı' tercümesi.

Kaim'in ömrü yetmişaltı sene, üç ay, beş gün olup, Halifelik süresi kırkdört sene, sekiz ay, küsur günlerdir.

Muktedi'nin Halifelik Zamanı
Selçuklu Devleti'nin Şanının Yüksekliği

Muktedibiemrillâh, hayırsever, yüksek himmetli ve yiğit idi. Yaşı ondokuzu aşmış idi ki, dörtyüzaltmışsekiz senesinde tahta çıktı.

Halifelik zamanında Eş'ariler ve Şafiiler ile aşırı Hanbeliler arasındaki mezhep çekişmelerinden dolayı dövüş ve çatışma eksik olmuyordu.

O zaman Selçuklu Devleti'nin en parlak devriydi. İslâm hükümdarlarının en büyüğü Selçuklu Alparslan oğlu Melikşah idi. Başkenti İsfahan'dı.

Büyük veziri Nizamü'l-Mülk bilgin, faziletli ve siyaset alanında asrının teki ve eşi az bulunur bir devlet adamıydı. Güneş Balık burcunun yarısına gelince, Nevruz yani yılbaşı sayılıyordu. Dörtyüzaltmışyedi senesinde Nizamü'l-Mülk, yıldız ilmiyle uğraşan usta müneccimleri topladı. Koç burcunun birinci noktasını Nevruz saydılar. Bu nokta ondan sonra takvim başlangıcı olmuştur.

Yine bu sene Rasathane yani yıldızlar için Gözlemevi yapıldı. Göğü gözetlemek işi için Hayyam oğlu Ömer, Ebû Muzaffer İsferayînî ve Necib Vâsiti oğlu Meymun ve başka astronomi âlimleri görevlendirildiler. Melikşah, bunun için çok para harcadı. Onun ölümüne kadar bu gözetleme sürmüştür. Emir Atsız dörtyüzaltmışüç senesinde Remle ve Kudüs'ü aldıktan sonra Şam'ı da kuşatmış ise de alamamıştı. O zamandan beri Şam şehrinin etrafını yağmalayıp harap etmekte ve sıkıştırmakta idi. Sonunda dörtyüzaltmışsekiz senesinde Şam'a girerek Halife Muktedi adına hutbe okudu. Ezanlarda **"Hayya alâ hayri'l-amel"** denilmesini yasakladı. Şam şehirlerinin çoğunu aldı.

Dörtyüzaltmışdokuz senesinde Mısır'a saldırarak Kahire'yi kuşattı ise de askeri etrafa dağılarak halka pek çok zulümler eder olduklarından köy ve nahiyeler halkı toplanıp birleşerek onları vurup öldürdüklerinden Atsız, hemen yanındaki az bir toplulukla Şam'a döndü. Kudüs halkı ise Atsız'ın memurları hakkında kötü muamele ederek onları Davud (a.s.)'ın Mihrabı'nda kuşatmışlardı. Atsız, şehre yaklaşınca da Kudüslüler kaleye çekilerek savunmaya giriştiklerinden Atsız, hücum ile zorla Kudüs'e girdi. Mescid-i Aksâ'ya sığınanları bile kılıçtan geçirdi. Yalnız Sahratullah yanında olanlara saldırmadı.

Alparslan oğlu Tacü'd-Devle Tanaş ki, kardeşi Melikşah, ona Şam diyarını ve fethedeceği yerleri vermişti. Tanaş epey Türkmenler ile Suriye tarafına yürüyerek Halep'i kuşatma ile uğraşırken Bedri Cemâli tarafından gönderilen Mısır ordusu

gelip, Şam'da Emir Atsız'ı kuşatınca Atsız, Tanaş'tan yardım istediğinden Tanaş, Şam üzerine yürüdü. Mısırlılar, onu işitince Şam'ı terk ederek geri döndüler. Tanaş Şam'a varınca Atsız, onu şehrin yanında karşıladı. Tanaş ise uzaktan karşılamamış olduğu için öfkelendi. Hemen Atsız'ı öldürttü. Dörtyüzyetmişbir senesinde Şam'ı alarak halkı hakkında iyi davrandı.

Musul emiri Kiriş oğlu Şerefü'd-Devle Müslim de dörtyüzyetmişİki senesinde Halep'i aldı. Sultan tarafından kendisine Halep eyaleti belli bir vergi karşılığında verildi.

Melikşah'ın başkenti İsfahan'dı. Bağdad'da Amidü'l-Irak unvanıyla bir kaymakamı vardı. Amidü'l-Irak, halifelik işlerine çok karışıyor, Devlet Bakanları da halka zulmediyorlardı. Halife Hazretleri bu durumdan ıstırap duyuyordu. Dörtyüzyetmişbeş senesinde Nizamiye Medresesi müderrisi yani ders veren profesörü Şirazlı Şeyh Ebû Ishak'ı elçilikle Melikşah'a ve Nizamü'l-Mülk'e gönderdi.

Şirazlı Şeyh Ebû İshak, dünyevi ve uhrevi ilimler sahibi değeri yüksek bir âlimdi. Yanında İmam Ebû Bekir Şasi gibi bazı büyük adamlar ve ileri gelenler bulunduğu hâlde İsfahan'a giderken yolda halkın ona tuhaf ve yakın ilgisi görüldü! Hangi şehre varsa halkı karşılayıp üzengisine yapışırlar ve bereket için, katırının ayağı altından toprak alırlardı. Halk ellerindeki altın ve gümüş ne var ise ellerindekini, sanatkârlar da yaptıklarını onun bineğinin üzerine saçıyorlardı. Sâve şehrine gelince, bütün halk karşıladı. Ekmekçi esnafı mevcut bütün ekmeklerini, yemişçiler sepetlerindeki yemişlerini, ayakkabıcılar çocuklar için yapmış oldukları güzel ayakkabılarını ve diğer esnaf da kendi yaptıklarını şeyhin bineği üzerine atıyorlardı. Şeyh Hazretleri, her ne kadar Etmeyiniz derse de, onlar dinlemeyip ellerindeki şeyleri saçıyorlardı. Şeyh Hazretleri, Bestam'a gelince, orada sofiyenin şeyhi olan meşhur Sehleki onu karşılayınca Şeyh Ebû İshak, yaya olarak seğirtip ona doğru yürüyünce Sehleki, kendisini hayvanından aşağı atıp, Ebû İshak'ın elini öpmüş, o da onun elini öpüp, ikisi de birbiri hakkında büyük saygıda bulunmuşlardı.

Şeyh Ebû İshak, böylece İsfahan'a ulaştı. Gerek Melikşah, gerek Nizamü'l-Mülk tarafından son derece ikram ve saygı görmüştü. Nizamü'l-Mülk meclisinde Şeyh Ebû İshak ile Mekke Medine İmamı Ebû Meali Cüveyni arasında önemli bir tartışma yapılmıştır.

Şeyh Ebû İshak'ın bütün istekleri yerine getirilmişti. Başarıyla Bağdad'a dönmüş ve Amidü'l Irak'ın etkinliği giderek, artık Halifelik dairesine saldıramaz olmuştu.

Melikşah tarafından Cüheyr oğlu Fahrü'd-Devle'ye emirlik verilerek Diyarbekir üzerine gönderildi. Dörtyüzyetmişyedi senesinde yapılan çarpışmaların

sonunda Fahrü'd-Devle zafer kazandı. Diyarbekir'i ve elCezire'yi alarak Mervânoğulları Devleti çökmüştü. Melikşah tarafından gönderilen başka bir ordu da Musul'a sahip olmuştur.

Selçuk oğlu Peyko oğlu Arslan oğlu Kutulmuş, Rum diyarının emiri iken Alparslan ile yapılan savaşta ölmüştü. Onun oğlu ve Melikşah'ın kız kardeşinin oğlu Emir Süleyman, Melikşah tarafından Rum vilâyetine vali tayin edilmişti. O zaman Rumların elinde bulunan Antakya'yı Melikşah adına fethedip geri aldıktan sonra Halep'in alınmasına kalkıştığı sırada Şam emiri ve Melikşah'ın kardeşi olan Tanaş da Halep'i almak için o tarafa gelince aralarında çıkan çarpışmada Süleyman öldürüldü. Tanaş dörtyüzyetmişdokuz senesinde Halep şehrini ele geçirmiştir. Melikşah, o sırada ordusuyla İsfahan'dan çıkarak Musul ve Harran yoluyla Urfa'ya geldi. Oradaki Rumları kovarak Urfa'yı aldıktan sonra Câber kalesini ve Menbic'i ele geçirdi. Halep'e yaklaşınca Tanaş, hemen Şam'a döndü. Melikşah da Halep'i alarak kölesi ve dadısının kocası Kasimü'd-Devle Aksungur'u Halep valisi yapmıştır. Rum valiliği de Melikşah tarafından Emir Süleyman'ın büyük oğlu Davud Bey'e verilmiş ve Emir Davud, hemen Rum diyarına gelip Konya'yı Rumların elinden alıp fethederek başkent edinmiştir.

Melikşah Halep'teki işlerini düzelttikten sonra dönüp Bağdad'a geldi. Halife Muktedi ile görüştü. Halifenin elini öpmek istedi. Halife vermediğinden "Hiç olmazsa mührünü öpeyim" dedi. Halife mührünü verdi. Sultan da onu öpüp gözlerine sürdü. Sonra Halife, memleket ve halkın işlerini Sultan'a bıraktı ve adaletli olmasını emretti.

Evvelce Sultan Melikşah'ın kızı Hatun ile Halife Muktedi'nin nikâhları kıyılmıştı. Dörtyüzseksen yılı Muharrem ayında zifaf oldular.

Hatun'un çeyizi yüzotuz deve, yetmişdört katır üzerine yüklenmişti. Hayvanların çanları ve göğüs bağları altın ve gümüştendi. Deve yüklerinin çoğu altın ve gümüştü. Altı katır üzerine yüklenmiş olan oniki gümüş sandık içindeki mücevher ve süslü eşyalara değer biçilemiyordu. Katırların önünde takımları mücevher işlemeli otuzüç adet en iyi cinsten atlar gidiyordu. Çeyizin önünde Sa'dü'd-Devle Gevherâyin, Emir Porsuk ve diğer komutanlar gidiyorlardı. Büyük vezir Nizamü'l-Mülk ve diğer devlet adamları hazırlanıp, her birinin yanında şamdanlar ve meş'aleler vardı. Büyük komutanların hanımları da başka başka ağır ve pahalı süs eşyaları ve ziynetleri ile hazır olup, önlerinde yine mumlu fitil ve meş'aleler vardı. Bunları hep süvariler taşıyordu, işte onlardan sonra gelin hatun, altından süslü olarak yapılmış bir mahfe içinde bulunup etrafını ikiyüz kadar Türk cariyeleri, acayip ve garip bineklere binmiş durumda sarmış oldukları hâlde Halifelik merkezine girdiler. Bütün dükkânlar mumlu fitillerle donatılıp, Bağdad'da benze-

ri görülmedik bir donanma yapılmıştır. Ertesi gün Halife Hazretleri, Melikşah'ın komutanlarına ve değerli subaylarına büyük bir yemek verdi. Bu yemekte kırkbin batman şeker sarfolunmuştur. Sonra Halife davetlilerine hil'atler giydirdi. Kayınvalidesi Türkân Hatun'a ve diğer kadınlara da süslü elbiseler gönderdi. Safer ayında Melikşah ve Nizamü'l-Mülk İsfahan'a döndüler.

Melikşah, İsfahan'a gelince oğlu Ebû Suca' Ahmed'i veliaht edip, adına hutbe okunması için Halife'ye bunu yazdı. O da Ebû Suca' adına Bağdad'da hutbe okuttu. Hatipler üzerine altın saçıldı.

O sene Melikşah'ın hakan kızı olan Türkân Hatun'dan bir oğlu doğup, Mahmud adı kondu.

Yine o senenin Zilkade ayında Melikşah kızı Hatun'dan Halife'nin de bir oğlu doğdu. Cafer Ebu'l-Fazl adı konuldu.

Bir sene sonra, veliaht olan şehzade Ebû Suca' öldü.

Melikşah kızı Hatun, Halife'nin davranışından hoşnut kalmadığından babasına durumunu şikâyet etti. O da kızının, tarafına gönderilmesini Halife'ye kesin şekilde yazdı. Dörtyüzsekseniki senesinde Hatun, oğlu Cafer Ebu'l-Fazl ile birlikte İsfahan'a gönderilmişlerdir.

Türkân Hatun'un kardeşi oğlu ve Maveraünnehir hükümdarı olup başkenti Semerkant olan Hızır Han oğlu Ahmed Han, çok zâlim ve kötü ahlâklı olarak halka zulmetmekteydi. Halk, ondan nefret ederek gizlice Melikşah'a şikâyet ettiler. Maveraünnehir şehirlerini almak üzere gelmesini istediler. Şafii fıkıh bilginlerinin başta gelenlerinden Ebû Tâhir, ticaret ve hac bahanesiyle yola çıkarak gelip Melikşah ile görüştü. Halkın şikâyetini doğruladı ve Maveraünnehir'i almaya özendirdi.

Bunun üzerine Melikşah sekseniki yılı içinde o tarafa hareket etmek üzere iken Rum hükümdarının elçisi, senelik vergiyi getirdi. Melikşah, onu alıp Ceyhun nehri kenarına kadar götürdü. Dağlar ve ovalar almaz sayısız askerini Ceyhun nehrinden geçilirken elçiye seyrettirdi. Elçinin getirmiş olduğu paraları kayıkçılara ücret olarak dağıttı.

Melikşah, böyle büyük bir ordu ile Maveraünnehir'e geçti. Buhara ve ona bağlı yerleri ve sonra Semerkant ve ona bağlı yerleri kısaca bütün Maveraünnehir şehirlerini aldıktan sonra dönmüştür.

O sene Mısır askerleri Şam yöresine gidip zorbalar elinde bulunan Sûr şehrini, sonra Sayda, Akka ve Cübeyl şehirlerini aldılar.

İsmailiye mezhebinin başta gelenlerinden ünlü Sabbah oğlu Hasan da dörtyüzseksenüç senesinde ortaya çıkmıştır. Sabbah oğlu Hasan dörtyüzyetmişdokuz senesinde bir tüccar kıyafetiyle Mısır'a gitti. Mısır Halifesi olan Mustansır Alevi ile görüştü. Horasan'da ve başka İran şehirlerinde mezhebi için çağrıda bulunmak

üzere izin istedi. O da izin verince Horasan tarafına dönerek, gizlice halkı İsmaili mezhebine sokmaya çağırmaktaydı. Dörtyüzseksenüç senesinde Alamut kalesine kapanarak çağrısını sürdürmüştür. O zaman bu bir sivilceydi. Sonra büyük bir çıban olacağı hatırlara gelmiyordu.

Sultan Melikşah'ın kuvvet ve görünüşünden herkes titriyordu. Âsi ve serseri takımları birer köşeye sindiklerinden, dünya güvenlik altındaydı. Vali ve komutanlar yanlarında az asker bulundurarak koruma işinde büyük bir yük altında değillerdi.

Oysa Lâhsâ tarafında onbinden fazla çöl Arab'ı toplanarak, o sene ansızın Basra'yı vurup yağmaladılar ve harap ettiler. Bağdad'da Sultan'ın kaymakamı olan Sa'du'd-Devle Gevherâyin bu korkunç haberi işitir işitmez Basra'ya gitmişse de çöl Arapları, yapacaklarını yapıp savuşmuş olduklarından Gevherâyin, Basra'nın yıkık durumuna bakarak üzülmüştür. Melikşah'ın sağlam devlet yapısında ilk açılan gedik budur.

Endülüs ve Mağrib'in Durumu

Endülüs şehirlerinin başlarına buyruk olmalarından doğan aralarındaki gerginlik ve bu yüzden birbirlerinden ayrılmaları İslâm kuvvetini zayıflatmıştı.

Hıristiyanlar bunu fırsat bilerek dörtyüzyetmişyedi senesinde Tuleytıle şehrini aldılar. Kurtuba şeyhleri ve ileri gelenleri, Hıristiyanların kuvvetini ve Müslümanların zayıflığını görüp, Garbı Aksa emiri olan Taşfin oğlu Yûsuf'tan yardım istediler. Yûsuf, o zaman Septe'de bulunuyordu. Hemen yanındaki askeri Endülüs yakasına geçirdi ve Merakeş'teki askerini de getirterek kendisi de geçti. Endülüs'ün hükümdar ve komutanları onun başına toplanarak Tuleytıle tarafına yürüdüler. Dörtyüzyetmişdokuz yılı Ramazan ayında büyük bir Hıristiyan ordusuyla karşılaşınca İslâm askerleri zafer kazanarak Hıristiyan ordusunu bozdular. Ellibin kadar askerlerini kılıçtan geçirdiler. Kesik başlardan tepeler yaptılar. Leşleri kokunca yaktılar. Sonra Müslümanların Emiri, Merakeş'e dönüp, Endülüs'ün hükümdar ve komutanları da yerli yerine gittiler.

Dörtyüzseksen senesinde Müslümanların Emir'i, yine Endülüs yakasına geçti. Fakat Hıristiyanlar ortaya çıkmadı. O da Hıristiyanların bir kalesini kuşattıysa da almayı başaramadığından Merakeş'e dönüşünde nice zamanlardan beri Gırnata'da hükümet eyleyen Sanhaca kabilesinin başı olan Belgin oğlu Abdullah'ın elinden Gırnata'yı alarak onu hükümetinden yoksun etmiştir.

Müslümanların Emiri, Merakeş'e dönünce Garbı Aksâ'da ona boyun eğmekten kaçman halk da boyun eğince Müslümanların Emiri'nin devleti kuvvet bulmuştur.

Endülüs bilginleri "Müslümanların Emiri, Halife adına hutbe okuyup da ondan ferman almadıkça ona itaat gerekmez" demiş olduklarından Müslümanların Halifesi, Abbasi Halifesi Muktedi adına hutbe okumuş ve Bağdad'a memur göndermiştir. Muktedî de bu sırada onu Emîrü'l-Müslimin yani Müslümanların Emiri ve Nasıru'd-Dîn yani dinin yardımcısı diye lakaplandırarak kendisine kaftan ve ferman göndermiştir.

Dörtyüzseksendört senesinde Müslümanların Emiri, birçok İslâm komutanları elinde bulunan Kurtuba, Işbiliye ve öteki şehirleri ele geçirerek hükümdar ve komutanlarını Garb-ı Aksa tarafına geçirmiştir. Kuzey Afrika Devleti'ne bağlı yerlerden sayılan Sicilya adası hükümetinin durumu bir zamandır bozuk ve karışıktı. Kuzey Afrika Devleti de iç savaşlarla uğraştığından, o sene Hıristiyanlar, Sicilya adasını almışlardır.

Dörtyüzseksenbeş senesinde de Endülüs'te İslâm askerleri ile Hıristiyanlar arasında şiddetli çarpışmalar olmuş, sonunda zaferi Müslümanlar kazanmıştır.

Selçuklu Devleti'nin doğuda kuvvetlenip yayılması, doğu ve batıda, Mekke ve Medine'de Abbasi Halifesi ile Melikşah adına hutbe okunması, Garb-ı Aksa ve Endülüs'te de Müslümanların Emîri'nin Abbasi Halifesi adına hutbe okuması, İslâm milletinin eskisi gibi dünyaya dehşet verecek bir birlik noktasına ulaşacağına delil sayılarak Avrupa'nın telaşlanmasına sebep olmuştu. Gerçekten Selçuklu Devleti'nin günden güne kuvvet ve kudretinin artması bu yolda kuvvetli bir ümit veriyordu. Fakat doğu ve batıdaki Sünnî hükümetlerin birleşmesine Mısır'daki Şia Devleti engeldi.

Melikşah'ın Bağdad'a Gelip Gitmesi

Dörtyüzseksendört yılı Ramazan ayında Melikşah, ikinci defa olarak Bağdad'a geldi. Hükümet konağına kondu. Bakanları ve komutanları da ayrı ayrı konaklara kondular Melikşah, kardeşi ve Şam valisi olan Tacü'd-Devle Tanaş'ı başkomutan yaptı. Halep valisi Aksungur ve Urfa valisi Bozan gibi işe yarar komutanları onun yanına vererek, Şam yöresinde Mısır Halifesi elinde bulunan yerleri aldıktan sonra gidip Mısır'ı da alması için emir verdi. Yemen'e de bir ordu göndermişti.

Yemen ordusu başarıyla Aden'e kadar gidip bütün Yemen ülkesini almıştı. Fakat Mısır tarafına gönderilen Tanaş'ın ordusu bir şey yapamamıştır.

Nizamü'l-Mülk ve öteki bakan ve komutanlar, Bağdad'a geldikçe kalmak üzere büyük konaklar yapmaya başladılar. Sonra Melikşah ile birlikte İsfahan'a döndüler. Fakat ondan sonra görevleri uzun sürmedi, öldürülerek toplulukları yok olmuştur.

Nizamü'l-Mülk ve Melikşah'ın Sonu

Selçuklu Melikşah içinde bulunduğu yüzyılın en büyük hükümdarıydı. Onun zamanında Selçuklu Devleti'nin sınırları Çin'den Mısır'a, Hindistan'dan Marmara Denizi'ne kadar uzanmıştı. Yirmi sene kadar süren saltanat zamanında her emeline kavuştu. Rum hükümdarlarından vergi alırdı. Saltanat günleri, adaletli ve güvenlik içinde geçen günlerdi. Hanefi mezhebinde ve Sünni inancındaydı. Pek çok iyiliklerde bulunmuş ve pek çok hayır eserleri yaptırmıştır.

Büyük veziri olan Nizamü'l-Mülk de bilgin ve faziletlilerden içi aydın bir kişi idi. Gerçekten tedbirli, derin görüşlü olup, övülen sıfatlarla bezenmişti. Yirmi sene Melikşah'ın zamanında ve on sene kadar ondan evvel vezirlik makamında bulunarak Selçuklu Devleti'nin güzelce idaresine çalışmış; şan ve şerefinin yükselmesi için hizmet etmiştir. Başarısının başlıca sebebi, hükümdarların kendisine olan itimatları ve güvenleri yüzünden idi. Hele Melikşah kendisine tam yetki vermişti. Tâcü'l-Melik gibi bazı komutanlar, ona düşman iseler de aleyhinde kimse ağız açamazdı. Fakat Melikşah'ın karısı olan hakan kızı Türkân Hatun'un bazı kayırmalarına engel olduğundan Hatun, onu çekiştirirdi. Dörtyüzseksenbeş senesinde Melikşah, devlet büyükleri ile Bağdad'a gelmek üzere İsfahan'dan çıktı. Nihavend'e yakın bir yerde ordusunu kurdu. Türkân Hatun da oğlu şehzade Mahmud ile beraber orduda idiler. Dörtyüzyetmişbir senesinde doğmuş olan büyük şehzade Berkyaruk ise İsfahan'da kalmıştı. Nizamü'l-Mülk'ün torunu ve Merv valisi olan Osman'ın padişahın rızasına aykırı bir işte bulunduğu Türkân Hatun'a söylendi. O da gece Melikşah'a bunu kızdıracak biçimde aktarınca Melikşah'ı öfke ateşi sararak hemen devlet büyüklerinden Tâcü'l-Melik ve benzeri birkaç adamı Nizamü'l-Mülk'e göndererek "Eğer bizim devletimizde ortaklığı varsa bilelim ve eğer biz padişah isek ve o bizim vekilimiz ise bu derece devletimize zorbalık ne demektir? Kendisinden başka evlâdının her biri, bir vilâyete zorbalık pençesini salıp nice kötülükler ediyorlar. Meselâ Merv'de Osman, şöyle etmiş, böyle yapmış. İster mi ki, adam gönderip önündeki vezirlik divitini kaldırayım?" diye sitemli haberler gönderince Nizamü'l-Mülk de "Filân vakit şöyle oldu, ben böyle ettim ve filan dış olayda böyle tedbir ettim" diye Selçuklu Devleti'ne ettiği hizmetleri sayarak sonunda "Saltanat işlerine tam bir düzen verdiğimde bir ağzı karanın sözüne uyup şimdi bana böyle haberler gönderiyor. Bilsinler ki saltanat taçlarının kararlılığı bu divitledir. Bu divitin kapağı kapandığı gibi, kendisinin tacı da baş aşağı döner." diye haber gönderince araları düzelemeyecek biçimde bozuldu.

O senenin Ramazan ayının onuncu gecesi Nizamü'l-Mülk, iftardan sonra harem çadırına giderken Bâtınilerden bir Deylemli delikanlı, durumunu anlatmak ister biçimde yanına yaklaşarak yanındaki bıçakla vurup Nizamü'l-Mülk'ü öl-

dürdü. Kaçarken ayağı çadır ipine dolaşıp düşünce tutulup öldürüldü. Bu olayın, Melikşah'ın emriyle yapılmış olduğu söylendi. Fakat otuzbeş gün sonra kendisi de ölünce, devlet işleri bozularak Nizamü'l-Mülk'ün dediği gibi olmuştur. Nizamü'l-Mülk'ün öldürülmesinden sonra Melikşah, onun rakibi olan Tâcü'l-Melik'i vezir yaptı. Nihâvend ordugâhından çıkarak Ramazanın yirmidördüncü günü Bağdad'a geldi. Bağdad'ı beğendi. Orada kalmaya karar verdi. Fakat Halife'yi önemsemeyerek "Bağdad'ı bize bırakasın. Kendisi dilediği yerde kalsın" diye Halife Muktedi'ye haber gönderince Muktedi, pek çok üzüldü. Hele hazırlanmak üzere on gün süre alabildi. Oysa süre bitmeden yani Şevval ayının ortasında cuma gecesi Melikşah, hummadan öldü. Halife de yerinde kaldı. Bu durum Halife'nin kerametiyle yorumlandı.

Melikşahoğullarının Savaşları ve Berkyaruk'un Saltanata Geçmesi

Melikşah ölünce karısı Türkân Hatun, onun ölümünü sakladı. Gizlice komutanlara birçok paralar dağıttı. Yaşı henüz dört yaşını geçmiş olan oğlu Mahmud'a biat etmek üzere onları razı etti. Halife'ye de o yolda haber gönderdi ve İsfahan'da bulunan büyük şehzade Berkyaruk'un tutulup hapsedilmesi için adam gönderdi. Böylece Bağdad'da Sultan Mahmud adına hutbe okundu. Türkân Hatun, saltanat vâsisi olduğu için, büyük vezir olan Tâcü'l-Melik onun önünde devlet işlerini görürdü. Türkân Hatun'un emriyle Berkyaruk, İsfahan'da hapsedilmiş ise de Melikşah'ın ölüm haberi yayılınca Nizamü'l-Mülk'ün kölemenleri ayaklanarak Berkyaruk'u hapisten çıkardılar. Ona biat ederek İsfahan'da Berkyaruk adına hutbe okundu. Berkyaruk'un anası ve Melikşah'ın amcası kızı olan Zübeyde Hatun, oğlu hakkında Türkân Hatun'dan korku ve dehşet üzere iken Nizamiye kölemenleri bu şekilde onun yardımına erişmişlerdir.

Türkân Hatun, oğlu Mahmud'u alıp ordu ile İsfahan'a yaklaştıkları sırada Berkyaruk, İsfahan'dan çıkıp Rey tarafına gitti. Fakat Nizamü'l-Mülk'ün komutanlarından bazıları, askerleriyle gelip yolda Berkyaruk'a biat ettiler. Onunla, birleşerek zorla Taberek kalesini aldılar. Türkân Hatun Berkyaruk üzerine asker gönderdi. O da karşı çıktı ve Berucirt denen yerde çok şiddetli bir çarpışma oldu. Sonunda Türkân Hatun'un askeri bozulup Berkyaruk da onları kovalayarak gelip Türkân Hatun ile oğlu Mahmud'u İsfahan'da kuşattı. O savaşta Mahmud'un veziri Tâcü'l-Melik kaçmışsa da tutularak Nizamiye kölemenleri onu öldürerek efendilerinin öcünü aldılar. Dörtyüzseksenaltı senesinde Berkyaruk, Nizamü'l-Mülk'ün oğlu İzzü'l-Mülk'ü vezir yaptı. Bütün işlerini ona bıraktı. Şam valisi Alparslan oğlu Tanaş, kardeşi Melikşah'ın ölümü üzerine saltanat davasına kalkarak, askerini toplayıp Halep'e geldi.

Halep valisi Kasemu'd-Devle Aksungur ki, sonradan Musul emiri olan Şehit Zengi evlâdının en büyük dedesidir. Melikşahoğullarının küçük yaşta oldukları halde birbiriyle çarpıştıklarından Tanaş'a karşı koyamayacaklarını sanarak Tanaş ile beraber oldu ve Antakya valisi Alparslan oğlu Mehmed oğlu Bâgisan ve Harran ve Urfa valisi Bozan'a Melikşahoğullarının durumlarının sonu belirinceye kadar Tanaş'a uymaları gereğini bildirdi. Onlar da Tanaş'a uyarak onun adına hutbe okudular. Tanaş, böylece kuvvetlendi. Aksungurla beraber hareket eyleyerek Nusaybin'i ve sonra Musul'u ve Diyarbekir'ı ele geçirdikten sonra Azerbaycan üzerine yürüdü. Oysa Berkyaruk evvelce Azerbaycan'ın çok yerlerini almış olduğundan, amcası Tanaş'a karşı yürüdü. Aksungur ise "Bizim Tanaş'a uyuşumuz, Melikşahoğullarından birinin devlet işlerini eline alamamasından ötürü idi. Şimdi Berkyaruk, sultan olduğu için, ondan başkasıyla olamayız" diyerek Tanaş'ın yanından savuşup, Berkyaruk'un yanına gitti. Bu yüzden Tanaş, zayıf kalarak Şam'a döndü. Dörtyüzseksenyedi yılı Muharrem ayında Berkyaruk adına Bağdad'da hutbe okundu.

Ölümler

Söz ve kelimeleri en uygun biçimde kullanma bilimini ortaya koyan Gürcanlı Abdülkahir dörtyüzyetmişbir yılında ölmüştür.

Nizamiye medresesi profesörü Şeyh, üstad Şirazlı Ebû İshak, 476 yılı Cemaziyelahir ayında ölmüştür. Bilgi bakımından ve bildiğini işlemekte zamanında tek kişi idi. Din bilgisinin aslı ve ayrıntılarında içinde bulunduğu yüzyılın önderi idi. "Muhezzeb", "Tenbih, Ruûsu Mesâil", "Nüket", "Telhis", "Lem" ve "Tabsir" adlı kitaplar, onun kaleminden çıkan eserlerdir. Dili düzgün olup, güzel şiirleri de vardı.

Dörtyüzseksenyedi yılı Rebiülahir ayında İmamü'l-Haremeyn Ebu'l-Meali hayat tomarını dürdü. Zamanında bilginlerin önderi idi. Çok eserleri vardır. Nizamü'l-Mülk önünde Şirazlı Ebû Ishak ile yaptığı tartışma yukarda geçmişti, imam Gazali gibi fâzıl ve bilginlerden birçok öğrencileri vardır. Mekke ve Medine'de dört sene fetva vererek, okutarak ve eser vermekle uğraşıp, halka imamlık bile yapmış olduğundan imamü'l-Haremeyn diye bilinir olmuştur. Sonra Nişabur'a dönünce kendisine hatiplik ve müderrislik yani bugünkü deyimle profesörlük verildi. Otuz sene kadar bu durumda kaldı. Nizamü'l-Mülk'ün yanında değeri daha da arttı. Müçtehitlik şartları kendisinde bulunduğundan önceleri mutlak içtihat yani din önderlerinin âyet, hadis, kıyas ile din işlerini belirtme çalışmalarında bulunmak davasında bulunmuşsa da, mutlak içtihat seneleri geçmiş olduğunu anlayarak durumuna uygun şekle dönerek İmam Şafii'ye uymuştur.

Dörtyüzseksen senesinde hadis bilginlerinden Bintü'l-Akra' diye bilinen Ali kızı Fâtıma öldü. Zamanında ünlü hattat yani güzel yazı yazan İbni Bevvab

mesleğinde en güzel yazı yazan bu kadındı. Gazne şehri sahibi Mes'ud oğlu Sultan İbrahim, dörtyüzseksenbir senesinde ölünce yerine oğlu Mansur geçti.

Rey kadısı Abdullah oğlu Muhammed, dörtyüzseksendört senesinde öldü. Hanefi fıkıh yani şeriat bilginlerinin ileri gelenlerinden olduğu halde, Mu'tezile mezhebine eğilimli idi.

Türkmen komutanlarından Kudüs valisi Eksik oğlu Artık da, o sene öldü. Oğulları İlgazi ve Sakman, Kudüs'te yerleştiler. Sonradan onun torunları Mardin'de beylik kurup komutanlık etmişlerdir. O yüzyılda Hanefi bilginlerinin şeyhi ve başkanı olan İmam Pezdevi de Halife Muktedi zamanında ölmüştür. Allah hepsine rahmet etsin.

Halife Muktedi Biemrillâh, dörtyüzseksenyedi senesinin Muharrem ayında öldü. Halifelik süresi ondokuz sene, sekiz aydır.

Anası Ercüvan adlı Ermeni cariyesi olup, ona Kurretülayn yani Göznûru da denilirdi. Oğlunun halifeliğini gördükten sonra torunu Müstazhir'in ve onun oğlu Müsterşid'in Halifeliklerine de yetişmiştir. Muktedi'nin ölümünde onaltı yaşında bulunan oğlu Müstazhir biat olunmuştur.

Mısır'da beylerbeyi olan Bedri Cemali de dörtyüzseksensekiz yılı Zilkade ayında öldü. Halife Müstansır'ın Cümletü'l-Mülkü olup, Mısır'ın iç işleri tamamen onun elindeydi.

O senenin Zilhicce ayında da Müstansır altmışyedi yaşında öldü. Halifelik süresi altmış sene dört aydır. Halifelik zamanında pek çok belâlara uğramıştı. Bütün mal ve eşyalarını sarf ettiğinden bir seccadeden başka bir şey kalmamıştı. Devlet işleri zorbalar eline geçmişti. Sonra Suriye başkomutanı olan Bedri Cemali'yi Mısır'a çağırarak genel işlerin görülmesini ona bıraktı. O da devlet gemisinin dümenini eline alıp, belâ tufanından kurtardı.

Onun ölmesinden bir ay sonra Müstansır da öldü. Sağken büyük oğlu Nizar'ı veliaht eylemişse de, Nizar önce Efdal adındaki komutana sövüp azarlayarak namusuna dokunmuştu. Bu yüzden Bedri Cemali'den sonra Efdal, sivrilerek nüfuz kazanınca, onu tahttan indirerek küçük kardeşi Müstansır oğlu Müstali'ye biat ettiği için Nizar, İskenderiye'ye kaçtı. İskenderiye kadısı Celâlü'd Devle de yardım edince, İskenderiye halkı, Nizar'a biat ettikleri zaman Efdal, gidip İskenderiye'yi kuşatmış fakat alamamıştı. Bu başarısız ve zararlı dönüşten sonra yine çok sayıda, askerle gelip İskenderiye'yi sarmış ve Nizar'ı ele geçirmişti. Celâlü'd-Devle ile ona yardım edenleri öldürüp, Nizar'ı Müsta'li'ye teslim etmişti. Müsta'li de büyük kardeşi Nizar'ı hapsedip çekilmekle Nizar, orada ölmüştür.

Müstazhir'in Zamanı

Müstazhir Billâh, dörtyüzseksenyedi yılı Muharrem ayında, Halifelik tahtına oturduğu sırada Sultan Berkyaruk ile amcası Tanaş arasında savaş yenilenmişti.

Tacü'd-Devle Tanaş, yenik olarak Azerbaycan'dan Şam'a dönünce büyük hazırlıklara başladı. Çok sayıda asker toplayarak Halep üzerine yürüyünce, Kasimü'd-Devle Aksungur ile Urfa ve Harran valisi olan Bozan birleşip, Berkyaruk da onlara yardım için, sonradan Musul emiri olan Gürboğa'yı gönderdi. Halep'e altı saat uzaklığı olan Tellü's-Sultan denilen yerde yapılan şiddetli bir savaşta Aksungur'un askerinden bazıları, Tanaş tarafına dönüp, kalanı da yenildiler. Tanaş, Halep'e gitti. Gürboğa ile Bozan ise Halep'e girmiş olduklarından Tanaş, kuşatıp zorlayarak Halep'e girdi. İkisini de esir etti. Bozan'ı öldürerek Gürboğa'yı tutukladı. İlerleyerek Urfa ve Harran'ı ve bütün el-Cezire şehirlerini ve Diyarbekir, Ahlat ve Azerbaycan'ı ele geçirince adına hutbe okunması için Halife Müstazhir'e memur gönderdi. Halife bunda duraksamışsa da sonradan Berkyaruk'un yenilmiş olduğu haberi geldi.

Berkyaruk, Nusaybin'de iken Tanaş'ın Azerbaycan'a geçtiğini haber alınca, Dicle nehrini geçerek Erbil'e ve oradan Bedri Kürdi oğlu Serhab beldesine gitti, Tanaş'ın ordusu ise oraya dokuz saat uzaktaydı. Bir birlik gidip Berkyaruk'u bastı. Onun yanında ise ancak bin kadar atlı vardı. Bu yüzden yenik düşerek İsfahan'a doğru kaçtı.

İşte bu haber üzerine Halife Müstazhir, Tanaş adına hutbe okutmak zorunda kaldı. O sırada Türkân Hatun ölmüş olduğundan, Berkyaruk gidip İsfahan'a girdi. Her ne kadar küçük kardeşi Mahmud'un adamları, Berkyaruk'un gözlerine mil çekmeye karar vermişlerse de Mahmud, çiçek hastalığından ölünce, onun adamları da Berkyaruk'a biat ettiler.

Berkyaruk'un veziri Nizamü'l-Mülk oğlu İzzü'l-Mülk evvelce ölmüş olduğundan, onun kardeşi Müeyyidü'l-Mülk'ü vezir yaptı. Müeyyidü'l-Mülk, Irak ve Horasan komutanları ile haberleşerek, onları Berkyaruk tarafına çekmiş olduğundan Berkyaruk'un şanı büyüdü ve askeri çoğaldı. Tanaş ise Hemedan'a ve oradan Rey'e varıp, İsfahan askerlerine de boyun eğmeleri için haberler göndermişti. İsfahan askeri ise Berkyaruk'a biat eylemiş olduklarından, Berkyaruk ile birlikte İsfahan'dan çıktılar. Yola koyulduklarında her taraftan yardımcı asker gelerek otuzbin kişiye eriştiler. Dörtyüzseksensekiz yılı Safer ayında Rey'e yakın bir yerde yapılan çarpışma sonunda Tanaş'ın askeri bozuldu ve kendisi öldürüldü. Böylece Berkyaruk, Selçuklu saltanat tahtında başına buyruk oldu.

Fakat Tanaş'ın oğlu Rıdvan, bu sırada Halep'i alarak orada adına hutbe okuttu. Kardeşi Tanaş oğlu Dukak da bu sırada Şam'ı alarak bağımsız oldu.

O senenin Zilkade ayında İmam Gazali, Nizamiye Medresesi'ndeki dersini kardeşine bırakarak Şam'a gitti. Kendini tamamen ibadete verip, abalar giydi. Dervişçe yaşamaya başladı. Bu yolculuğunda "İhyai Ulûm" adlı büyük eserini yazdı. Şam'da onu çok kimselere okuttu. Bir aralık Kudüs'e gidip, mübarek mezarları ziyaret etti. Hicaz'a gidip hac etti. onbir sene sonra Horasan'a dönmüştür. Dörtyüzseksendokuz senesinde Nişabur'da Keramiye ile Hanefiye ve Şafiiye arasında çatışma çıktı. İki taraftan pek çok adamlar öldü. Hanefiyenin başı Ahmed oğlu Kadı Muhammed ve Şafiiye'nin başı merhum İmam Haremeyn'in oğlu Ebu'l-Kasım ve Keramiye'nin başı Muhammed Şah idi. Hanefiye ile Şafiiye birleşerek Keramiye'ye üstün geldiler ve medreselerini harap ettiler.

Berkyaruk'un veziri, Nizamü'l-Mülk oğlu Müeyyidü'l-Mülk ile kardeşi Fahrü'l-Mülk'ün araları bozuktu. Berkyaruk'un anası Zübeyde Hatun da Müeyyidü'l-Mülk'ten gücenmiş olduğundan Fahrü'l-Mülk, çok mal dağıtarak o sene kardeşini azlettirip, kendisi onun yerine vezir olmuştur. Tanaş, Aksungur'a üstün geldikten sonra Gürboğa'yı hapsetmişti. Tanaş'ın öldürülmesinden sonra onun salıverilmesi, Berkyaruk tarafından bildirilince Tanaş oğlu Rıdvan da Gürboğa'yı hapisten çıkardı. Gürboğa ise ünlü bir adamdı. Başına birçok başıbozuklar toplanarak Halep'ten çıkarak Harran'ı sonra Nusaybin'i sonra Musul'u alarak dörtyüzseksendokuz da kuvvetli bir beylik kurmuştur.

O sene Mısır askeri, Artıkoğulları İlgazi ile Sakman'dan Kudüs'ü almışlardır.

Yine o sene Güneş ve Ay ile Müşteri, Zühre, Merih ve Utarid gezegenleri, Balık burcunda toplanmıştı. Bu yüzden müneccimler yani yıldızların durumundan hüküm çıkaranlar Nuh tufanı gibi bir tufan olacağına hükmettiler. Bunun üzerine Halil'e Müstazhir İsûn oğlu adlı müneccimi getirterek, ondan bunu sorunca "Nuh tufanında yedi yıldız, Balık burcunda toplanmışlardı. Şimdi ise yalnız altısı toplandı. Zühal, onlarla beraber değil. Eğer o da beraber olsaydı, Nuh tufanı gibi bir tufan olurdu. Fakat ben derim ki: Birçok şehirlerden gelip bir şehirde ya da bir kısım arazide toplanan halk boğulurlar" dedi. 'Bunu duyan halk "Bu yer, Bağdad olmasın" diye korkuya kapılıp telaşa düştüler. Hemen su yollarını ve setlerini onardılar. Tesadüfen o sene hacılar Nahle'den sonra Menakib vadisine indikleri zaman büyük bir sel gelip, çoğunu boğmuş ve yalnız dağlara çıkanlar, kurtulabilmiş ve bunca mal, hayvan ve erzakların hepsi ölmüştür. Bunun üzerine Halife, o müneccime kaftan giydirmiştir.

Tanaş'ın oğlu Rıdvan, Halep'i ve diğer oğlu, Şam'ı almışlardı. Dörtyüzdoksan yılı içinde birbiri aleyhine ayaklanarak, aralarında, çarpışma oldu. Sonunda Şam minberlerinde Dukak'tan evvel Rıdvan'ın adı anılmak üzere aralarında barış yapıldı. O sene Mısır askeri, Sur şehrini aldılar. O sırada Rıdvan, Mısır Halifesi

olan Müsta'li Biemrillâh Alevi adına dört hafta hutbe okumuşsa da sonucun kötülüğünden korkarak, Müsta'li'nin hutbesini keserek Abbasi Halifesi'nin hutbesini yeniden okutmaya başlamıştır. Sultan Berkyaruk, o sene Horasan'ı almıştır. Kendisinin amcası olan Arslan Ergun, kardeşi Melikşah'ın ölümünde gidip Horasan'ı almış olduğundan, bu kere Berkyaruk kardeşi Sencer'i başkomutan ve Emir Kamaç'ı ona Atabey ve Hüseyin Tuğrai oğlu Ebu'l-Feth Ali'yi vezir yapıp, bir ordu ile Horasan'a gönderdi. Arslan Ergun ise titiz ve zâlim bir kişi olduğundan, o sırada kölelerinden biri, onu öldürmüş olduğu haberi, ordu Damgan'da iken Sencer'e ulaştığında, orada durarak durumu Berkyaruk'a bildirdi. Berkyaruk, hemen cirit atlı ile İsfahan'dan çıkıp orduya erişti ve Nişabur'a varıp, Horasan şehirlerini ele geçirdikten sonra kardeşi Sencer'i Horasan valisi yaptı. Bir süre Belh'te kalarak gönderdiği emirler üzerine Semerkant'ta ve diğer Maveraünnehir şehirlerinde adına hutbe okuttu.

Horasan'da Melikşah'ın amcası oğlu olup beylerbeyi diye bilinen Süleyman oğlu Muhammed de Belh'e gelip, Berkyaruk'a isyan ettiğini ilân etti ve Gazne padişahından yardım istedi. O da alacağı yerlerde onun adına hutbe okumak şartıyla yardım ettiğinden beylerbeyi, kuvvetlenmişse de Sencer, asker göndererek onu esir ettikten sonra, gözlerine mil çekmiştir.

Diğer komutanlardan bazıları da bu sırada isyan edince, Berkyaruk'un başından dert eksik değildi. Alamut kalesine kapanmış bulunan Sabbah oğlu Hasan'ın adamları olan Bâtıniler yani İsmailiye mezhebindekiler ise Melikşah'ın ölmesinden sonra fırsat bularak etrafa kötülük kıvılcımlarını saçar oldular. Çünkü mezheplerinin gereği, içlerinden hangisi bir adamın öldürülmesine aday olursa asla canını esirgemeyip, hemen varıp o adamı öldürmesi gerekirdi. Hatta bu sırada üç fedai, birbiri ardınca büyük komutanlardan birer kişiyi öldürdükleri zaman, üçü de tutulup öldürülmüşlerse de komutan ve devlet büyükleri, bu Bâtıniye fedailerinden ürker oldular.

Doğu bu karışıklık içinde yüzerken, Avrupa'da toplanan Haçlılar da karabulut gibi, İslâm ülkelerini basmaktaydı. Haçlılar olayı, dünyanın en önemli olaylarından olduğu için, ortaya çıkışları kısaca anlatılmıştır.

Haçlıların Ortaya Çıkışı

Kudüs'ün alınışından beri ziyaretçilere, özellikle Müslümanlara en yakın olan Hıristiyanlar hakkında güzel davranılıyordu. Roma İmparatorluğu, vaktiyle Doğu ve Batı diye iki kısma ayrılmıştı. Abbasi Devleti, Doğu İmparatorluğu yani Konstantiniyye Kayserliği ile savaşıyordu. Harun Reşid, Batı İmparatoru olan ünlü Şarlman ile barış kapısını açarak ona elçiler ve hediyeler göndermiş, Şarlman da ona

güzel karşılıkta bulunmuştu. Harun Reşid'in oğulları da onun eserini yürüttüler. Bunun üzerine Kayser ile yapılan savaşlarda Batılılar tarafsız idiler.

Sonra Abbasi Devleti zayıfladı. Kuvvet kazanmak için Türk köleleri getirterek, kölemen askeri düzenlediler. Maveraünnehir'den birçok Türk ve Tatarlar da askerlik etmek üzere Irak'a geldiler. Türkler, çoğalınca iş, halifeler elinden çıktı. Her tarafta hükümet aslında vahşi ve henüz İslâm olan Türk komutanlarının ellerine geçti. Sağlam din gayreti taassuba, güzel ve yüce çabaları zorbalığa dönüştü. Gerek vatandaş olan, gerek kendilerine eman verilmiş Hıristiyanlara kötü davranılır ve Kudüs'ü ziyarete gelenlere de zulmedilir oldu.

Sonra Suriye kıtası, Mısır'da hüküm süren Ubeydiyyin Devleti eline geçti. Onun askerinin çoğu ise kuzey batı Afrikalı ve Şii mezhebinden haşin ve mutaassıp olduklarından,' Hıristiyanlara eza ve cefa ediyorlardı.

O yüzyılda ise Hıristiyanlarca Kudüs'ün ziyareti, her günaha kefaret sayılarak Avrupa'ca çok önemli bir dini mesele hükmüne girmişti. Ravn şehri başpiskoposu olup, üçyüzseksenbeş hicri senesinde ziyaret için Kudüs'e gelmiş olan Jerber, Avrupa'ya dönmesinden sonra papalık makamına geçmişti. Doğu Hıristiyanlarının görmekte oldukları zulüm ve haksızlıklardan söz ederek Batılıları, Müslümanlar aleyhine kışkırttı. Onları Kudüs'ün alınmasına özendirmeye başladı. Bunun üzerine Avrupa'da Müslümanlar aleyhine düşmanlık ortaya çıktı. İtalya ve Fransa kıyılarındaki hükümetlerden bazıları Şam tarafına sefer ederek Müslümanları tehdide başladıklarından Müslümanlar da bütün Hıristiyanları tabii bir düşman bellemişlerdir.

Fâtımiye halifeleri yani Ubeydiler, Mısır ve Şam'ı ele geçirince, Abbasi halifelerine karşı Hıristiyanları kendilerine yardımcı ve müttefik yerinde tutarak Avrupa ticaretini ve Kudüs ziyaretini kolaylaştırdılarsa da, Halifelik nöbeti Hakim Biemrillâh'a gelince, Hıristiyanların tavaf ve ziyaret yeri olan Kamame kilisesini ve diğer kiliseleri yıkarak Hıristiyanlar hakkında şiddetli bir baskı gösterdiler. Hıristiyanların Müslümanlar aleyhinde düşmanlıkları çok arttı. Bütün Hıristiyan ülkelerinde büyük heyecan dalgaları esti. Hakim'in ölmesiyle Hıristiyanlar hakkında uygulanan baskılar yatışmış ve kiliselerin onarılmasına izin verilmişse de, Hıristiyanların fikirlerinde meydana gelen heyecan durulmamıştı.

Antakya, Rumların elinde ve Suriye kıtası Mısır'da hüküm süren Alevi halifelerin eli altındaydı. Kayser'le Alevi Halifesi arasında bir barış imzalanmıştı. Fakat bir aralık Rumlar, Mısır askerleri ile vuruşarak yenilmişlerdi. Oysa yeni kurulan Selçuklu Devleti, iki tarafı da tehdit eylemekteydi. Öyle ki dörtyüzkırk hicri senesinde Selçukluların bir askeri birliği Rum ülkesine gaza ederek Trabzon'a kadar çapul etti. Selçuklu Sultanı olan Tuğrul Bey'in adı dünyayı titretti. Kayser, ona

bağlılığını göstermek için Galata'daki Arap camiinde adına hutbe okuttu. Onun yerine geçen Alparslan ise bütün dünyaya dehşet verdi. Diyarbekir ve Halep gibi nice memleketler, ona boyun eğdi. Kayser Ermanos'un ikiyüzbinden fazla askerini yalnız cirit atlısıyla darmadağınık etti ve Ermanos'u esir aldı.

Komutanlarından Atsız[2] adlı komutan evvelce Kudüs'ü alıp, Şam'ı da kuşatmıştı. Sonradan Şam'ı da aldıktan sonra Mısır üzerine yürüyüp Kahire'yi sardı. Almayı başaramayarak döndüğü sırada Kudüs halkı, ona isyan ettiğinden zorla Kudüs'e girip bulduğu Alevilerle beraber Hıristiyanları da kılıçtan geçirdi.

Bu sırada Kudüs ziyaretçileri, pek çok eza ve cefa çekerek Avrupa'ya dönüşlerinde şikâyetlerini açığa vurdular. Anadolu Selçuklu emiri ve Melikşah'ın kız kardeşi olgu olan Kutulmuş oğlu Süleyman da İznik'e kadar hükümetini genişleterek Kudüs ziyaretçilerinin geçtiği şehirleri ele geçirdi. Dörtyüzyetmişdokuz senesinde Antakya'yı Rumların elinden geri almıştı.

İşte bu sırada Müslümanların emiri Taşfin oğlu Yûsuf'un kuzey batı Afrika'da ve Endülüs'te Abbasi Halifesi adına hutbe okuması da Avrupa'nın dikkatini çekmişti. Bazı rahipler Kudüs'ün alınması için Avrupa halkını kışkırtmaktaydılar. Papa ise Melikşah'ın tahta çıkışından beri Hıristiyanları Müslümanlarla savaşa kışkırtmaktan geri durmuyordu.

Selçukluların İstanbul'a yaklaşmalarından Rum Kayser'i Aleksi Kommen de pek çok korku ve telaşa düştü. İstanbul'un Türkler eline geçmek üzere olduğundan söz ederek Avrupalıları savaşa kışkırttı. Gerçekten o zaman Doğu İmparatorluğunun durumu pek karışıktı. Selçuklulara karşı savunmaya gücü yetmiyordu.

Oysa Türkmenler, İstanbul'u alacak olurlarsa, orasını hareket noktası, yaparak Avrupa'ya doğru ilerleyecekleri açıktı. Avrupa kralları da Selçukluların azimli seline set olacak bir çare bulmak gereğini doğru bulmuşlardı.

Arka arkaya yapılan kışkırtma ve özendirmeler üzerine Avrupa'da genel bir heyecan kasırgası esti. Hemen Kudüs'ü ele geçirmek için bir din savaşı açılmasına karar verildi. Önce Fransa'da fedai bayrakları açıldı, pek çok fedai yazıldı.

İspanya halkı Araplarla savaş içinde olduklarından, yerlerinden o kadar ayrılmamışlarsa da, öteki Avrupa ülkelerinde bulunan silahşor takımları ayaklanıp, onlara birçok halk da katıldı.

---

2 Merhum Ahmet Cevdet Paşa, bu ismi bazı yerde Etsiz; bazı yerde böylece Atsız şeklinde yazmış. Oysa bu kelimeyi Kamusü'l-Âlâm (üstün elif) faslında gösterdiği gibi, Bürhân-ı Katı'da öyle yazıp, hakkında şu bilgiyi veriyor. *"Etsiz... Harezm şahının adıdır: Zemahşerî bununla çağdaştır. Sultan Sencer'le aralarında büyük olay ve vuruşma olmuştu. Bu kelime Türkçedir. Arık ve zayıf demektir. Harezm padişahı çok zayıf olduğundan bu isimle adlandı."*

Fedai bayrakları altına toplananlar, göğüslerine haç resmi yaptıklarından onlara **Haçlılar, Çelipâyiler, Ehli Salip ve Salibiyûn** denilmiştir.

Savaş eri olan komutanların ki, Avrupa'nın soylularıdır, savaş hazırlıkları ile uğraşırken yüzbin kadar Haçlı toplandı.

Her ne kadar Avrupa'yı tehdit eden Selçuklu Devleti, Melikşah'ın ölmesinden sonra bölük pörçük olarak birçok kısımlara ayrılıp, birbiriyle uğraşmaktaydılar. Haçlılara karşı çıkacak ancak Konya sahibi olan Selçuklu Süleyman oğlu Kılıç Arslan idi. Fakat Haçlıların durumu da karmakarışıktı. Çünkü başlarında savaş usullerini bilir komutanlar yoktu. Halk yığınlarından oluşan bir ordu olup, bir papazın komutası altında olarak yola çıktılar. Halkın adakları ve sadakaları ile geçinerek Macaristan'a geldiler. Macarlardan hakaret gördüler ve daha ilerilerde Bulgarlarla savaşa tutuştular. Bozuldular, kırıldılar ve yollarda hastalıktan ve sefaletten, öldüler. Arta kalanları kırık dökük Edirne'ye ve oradan İstanbul önlerine ulaştılar. Kayser Aleksi, onlara misafirseverlik gösterdi. Fakat Rumlar, Lâtinleri sevmezlerdi. Özellikle Latinler Katolik ve Rumlar Ortodokstu. Mezhep ayrılıkları dolayısıyla iki tarafın dini başkanları, birbirini aforoz, yani kiliseye kabul edilmeme ve toplum dışında sayılma cezasına çarptırıyorlardı. Bundan dolayı Bulgarların, Lâtinleri vurup darmadağınık etmiş olduklarını Rumlar sevinçle karşılıyorlardı. Batılı savaşçıları, yırtık pırtık elbiseler içinde ve salkım saçak görmek hoşlarına gidiyordu.

O sırada bir keşiş de Almanya tarafından bir hayli Haçlı toplayarak yola çıkmıştı. Onlar ise yollarda ırza geçip, adam öldürdüler. Macaristan'da Macarlar, hücum ederek onların hepsini kılıçtan geçirdiler.

Ren ve Muzel nehirleri kıyılarında da bir kısım Haçlılar toplandılar. "Haçlı savaşları her günahı yok eder" sözü kulaklarına çalınmış olduğundan en büyük cinayetleri korkusuzca işler oldular. Böyle utanmaz, gelişigüzel bir araya gelmiş topluluğun komutanlığını hiçbir subay kabul etmediğinden kendilerine uygun serseriler, komutan oldular. Müslümanlarla savaştan önce Yahudileri öldürmek gerekir diyerek yolda önlerine gelen Yahudileri pek vahşi biçimde toptan öldürdüler. Bu korku ve vahşet saçan yığın, nereye gitse o yöre halkı, evini barkını bırakarak kaçıyorlardı. Böylece Macaristan'a geldiler. Kendilerince Hz. İsa'nın askeri kutsal bir halktı. Onlara karşı duranlara hep din düşmanı gözüyle baktıklarından Yahudilere ettiklerini Macarlara da etmek istediler. Fakat Macarların şiddetle karşı koyması üzerine darmadağınık oldular. Bu ordunun Bulgaristan'a varmış olan öncüleri de, o şekilde perişan oldu. Bundan dolayı bir kısmı memleketlerine dönerek, vatandaşlarına gülünç oldular. Bir kısmı da İstanbul'a gelip, evvelki kafilenin döküntüleriyle birleştiler. Evvelkilerin kötü hareketlerinden gücenmiş olan Rumlar, batılıların yeni bir felâkete uğradıklarına memnunluk duyuyorlardı.

Avrupa'dan çıkan Haçlıların sayısı üçyüzbinden fazlaydı. Çoğu yollarda ölerek İstanbul önünde toplanan döküntüleri yüzbine çıkmıştı. Her ne kadar böyle düzensiz askerin Türkmenler ile savaşamayacakları açıksa da, bunlar önce geldikleri zaman Kayser'in emirlerine boyun eğmiş ve misafir oldukları ülke halkının hukukuna uymuşlar iken, sonra yollarda çektikleri sefaleti unutup; ev, saray ve kiliseleri yağmaya koyuldular. Kayser Aleksi, batılılardan yardım istemiş olduğuna pişman oldu. Ama ne çare bir gölün akıntı yolu açılmış ve önüne geçilmez bir sel meydana gelmiş olduğundan, bu sele yol vermek, yani başkenti öyle yıkıcı misafirlerden kurtarmak üzere hemen gemiler hazırlayarak onları Gemlik kıyısına çıkardı. Haçlılar ise Asya kıtasına ayak basar basmaz, önlerine gelenlere hep düşman gözüyle baktıklarından İmparator Aleksi'nin halkı, Türkmenlerden çok zarara uğradılar.

Haçlılar, Müslümanlarla savaşmak üzere hemen mağrurca İznik üzerine yürüdüler. İznik'in altı saat batısında İznik gölü ile Pazarköyü arasında İznik Bey'i ile kanlı bir savaşa giriştiler. Savaşın ilk başlarında başları ölünce bozuldular, dağıldılar. Rumların kurtardıkları üçbin kadar kaçaklarından başkası öldü. Kılıç artıkları tutsak oldu.

Bu korkunç olay, Avrupa'ya hayli telaş ve dehşet vermişse de, din savaşı için halkın zihinlerine gelmiş olan heyecan sönmemiş olduğundan mükemmel ve düzgün ordular kurmaya başladılar.

Dukalar, kontlar ve baronlar, topraklarını, mülk ve eşyalarını satarak savaş hazırlıkları ile uğraştıkları sırada Bazloren dukası Godfruva da topraklarını salıp sefere hazırlandı. Bu adam ise pek çok savaşlarda zafer kazanmış ve çok ün almış, gerçekten savaşçı ve halkın güvendiği biriydi. Fransa'da ve Ren nehri boyunda bulunan zenginler, ona bir ordu hazırlaması ve bunun donatılması için hazinelerini verdiler. Kadınlar, kocalarını ya da oğullarını savaş için donatmak üzere süs ve başka eşyalarını sattılar. Pintilik ya da korkudan yer altına gömülmüş olan defineler ortaya çıktı. Haçlıların ileri gelenlerinin çadırlarında çeşitli paralar küme küme yığılmış görülüyordu. Böylece Godfruva yanında seksenbin yaya ve onbin atlı toplandı. Bu ordu, düzgün ve savaşlarda denenmiş askerlerden meydana gelmişti. Godfruva yanında Fransa ve Almanyalı komutanlardan nam ve şan sahibi pek çok adamlar vardı.

Gariptir ki, papazların kışkırtmasıyla meydana gelen din savaşı için soylular ucuz fiyatla topraklarını sattıklarında papazlar, bu durumdan yararlanıp toprakları satın alarak zengin olmaktaydılar.

İşte böylece soyluların birçok arazileri papazlar eline geçerek kilise vakıfları çoğalmıştır.

Godfruva, öyle mükemmel bir ordu ile yola çıktı. Macar Kralı Kolüman'a mektup yazıp memleketinden geçmek için izin istedi. O da bu yumuşak hareketten hoşnut olarak izin verdi. Kazanmasına dua ederek onu uğurladı. Bulgarlar da aynı şekilde davrandılar. Böylece hiçbir engelle karşılaşmadan Edirne'ye geldi.

Godfruva, İstanbul'a doğru ilerlemekteyken Fransa bu sefer için bir ordu daha düzenledi. Bu orduda da ünlü dukalar ve kontlar vardı.

Hatta Fransa kralının kardeşi de beraber idi. Çoğu karılarını, çoluk çocuklarını ve bütün silahlarını yanlarına almışlardı. Alp dağlarını aşıp, İtalya kıyılarına doğru yola çıktılar.

Fransa Haçlılarının hareketi, İtalyanların da bu işe özenerek çaba göstermelerine yol açtı. Tarent Prensi Bohemon da onlara katıldı ve onun bayrağı altında birçok savaşçılar toplandı. O da bir askeri birlikle gemilere binerek, Yunanistan kıyılarına doğru yöneldi.

Fransa'nın güney vilâyetlerinden oluşan yüzbin Haçlı, Kont Raymond'un komutasında Alp dağlarını aşıp Lombardiya ve Hırvatistan yoluyla Rum ülkesine doğru yola koyuldular.

Rumlarla aralarında zıtlık ve soğukluk olduğundan bir iki kere Rumlarla savaşıp, üstün gelerek İstanbul önlerine ulaştılar. Bu orduların da yolda hayli kaybı olduysa da, hepsi İstanbul önünde toplandıkları zaman pek büyük bir topluluk durumunu aldılar.

İmparator Aleksi, Haçlıların çokluğundan ürktü. Onları aldatıp avutmak yolunu tutarak, kendilerine çok ikram etti. Bu vesileyle onlardan, önce Kayserliğe bağlıyken Müslümanlar tarafından alınmış olan ülkeler kurtarıldıkça kendisine bırakılması hakkında söz aldı ve hemen hazırlanan gemilerle Haçlıları Anadolu yakasına geçirdi.

Haçlı ordusu dörtyüzdoksanbir hicri yılı ilkbaharında Kadıköy'ü tarafında toplanarak İznik tarafına gittiler. Gidip İznik'i sardılar. Kılıç Arslan da ara sıra kuşatılanlara yardım etmekteydi.

Kayser Aleksi ise İznik'in batılılar eline geçmesini istemediği için, onun tarafından gizlice yapılan teklif ve verilen eman üzerine Müslümanlar, İznik kalesini ona bırakarak hemen kale duvarlarına onun sancaklarını çektiler. Onun tarafından da kuşatılanlara iyi davranıldı. Haçlılar ise bundan dolayı bir derece daha Rumlardan soğudular.

Sonra Haçlılar, bölük bölük Anadolu içerisine doğru yürümeye başladılar. Kılıç Arslan, Eskişehir yakınlarında onları karşıladı. Temmuz'un birinci günü üzerlerine atılarak yenmişken, Haçlıların, grup grup gelen yardımlar alması so-

nucunda, İslâm askerleri akşama kadar savaşmak zorunda kaldılar. Kılıç sallamaktan ve ok atmaktan yorgun düşen ve bu durumda taze Haçlı kuvvetleriyle çarpışmak zorunda kalan İslâm askerleri ancak havanın kararmasıyla savaşa ara verebildiler. Fakat Haçlılar, deniz gibi dalgalanarak akıp gelmekte olduğundan Kılıç Arslan, ekinleri ateşe vererek geri çekilmiştir.

O zaman Selçuklu Sultanı olan Berkyaruk, Horasan'da çıkan olaylarla uğraşıyordu. Suriye Beyi Alparslan oğlu Tanaş'ın ölümünde oğulları, birbiriyle savaşıp, sonunda biri Şam'da öteki Halep'te kalmıştı. Alparslan oğlu Muhammed oğlu Bagisyan da Antakya muhafızıydı.

Kısaca Konya ve Aksaray Beyi Süleyman oğlu Kılıç Arslan o vakit Haçlılara karşı yalnız kalmıştı. Bununla beraber onlarla bir gün sabahtan akşama kadar savaşıp, öndeki birlikleri darmadağınık etmişse de, arka arkaya geriden taze yardımları gelmekte olduğundan, geceleyin savaş alanını terk etti. Köyleri ve tarlaları yakarak Haçlıların önünden savuştu.

Haçlılar, alanı boş bulunca ileri yürüdüler. Önlerine gelen Müslümanları kılıçtan geçirdiler. Bir kısmı Karaman dağlarından aşıp, Çukurova'ya indi. Bir kısmı da Gürün dağlarından dolaşarak Elbistan'a gidip, oradan Maraş'a indi.

O sırada Godfruva'nın kardeşi Boduen ordudan ayrıldı. Yerli Hıristiyanlardan da kendisine hayli arkadaş bularak ileri yürüyerek Urfa'yı aldı. Orada bir kontluk kurmuştur. Diğer Haçlı birlikleri, Kilis'te birleştiler. Üçyüzbin kişiye yükselerek gidip, Antakya'yı kuşattılar.

Mısır Halifesi Müsta'li Biemrillâh tarafından Haçlı ordusuna elçiler geldi. Müsta'li, mezhep farkı dolayısıyla, daimi düşmanı olan Türklere, Haçlıların üstün gelmelerine; Haçlıların Allah tarafından intikam âleti oldukları gözüyle bakıyordu. Kendisinde Hıristiyanlara doğru derin bir kayma olmuş ve Haçlıların amacı Kudüs'ü sırf ziyaret olduğunu öğrenmiş olduğundan, orada kiliseler yaptırmayı ve Hıristiyanların dinini korumayı ve silahsız olarak gelip bir aydan fazla kalmamak şartıyla, bütün ziyaretçilere şehrin kapısını açık tutacağını ve Haçlılar bu şartları uygun görürlerse, onlara yardımcı olacağını ve uygun bulmazlarsa Sebte boğazından Bağdad kapısına kadar bütün Müslümanlar, Hz. Peygamber'in vekili bulunan Halife Müsta'li'nin emriyle ayaklanarak batı yiğitlerine halifeliğin gücünü göstereceklerini bildirdiler.

Mısır elçilerinin bu korkutucu sözleri, Haçlıları kızdırdı: "Biz, dinimizin merkezini ortaya çıktığı yerde kurmak üzere ilham alıp geldik. Padişahların yardımına muhtaç değiliz. Asya'ya Müslümanlardan emir almaya, bağış ve yardım görmeye gelmedik. Mısırlıların batı ziyaretçilerine ettikleri hakaretler daha unutulmamıştır. Hakim Biemrillâh zamanında Hıristiyanların nasıl cellâtlar eline

verildikleri ve kiliselerinin, özellikle Kamame kilisesinin yıkıldığı hâlâ herkesin hatırındadır." diye pek sert bir red cevabı verdiler.

Mısır elçilerinin dönmelerinden sonra Halep ve Şam tarafından Antakya'nın yardımına bir süvari birliği gelmiş ise de Haçlıların çokluğundan ötürü bir şey yapamayıp, dağılarak dönmek zorunda kalmışlardır.

Bu sırada İtalya gemilerinden oluşan bir donanmanın Süveydiye iskelesine gelişi de Haçlıların çabalarını arttırmıştır. Antakya'nın kuşatılması, dokuz ay sürdü. Antakya emiri Bagisyan'ın pek çok yiğitliği görüldü. Fakat aslında bir Ermeni demircinin oğluyken, sırf mal ve mevki edinmek için Müslüman olan ve Rûzbe diye bilinen Firûz adlı bukalemun gibi renkten renge giren bir dönek, Bagisyan'ın güvenini kazanarak Antakya kalesinin üç önemli kulesinin korunması ona bırakılmıştı. Haçlıların çokluklarını ve kuvvetlerini görüp, onlardan daha fazla yararlanmak için, Haçlı büyüklerinden Prens Bohemun ile gizlice haberleşerek Cemaziyelevvel ayı içinde üç kuleyi Haçlılara teslim edip, kale kapılarından birini de kırdırdığından Haçlılar, şehrin içine girince yerli Hıristiyanlar da onlara katılarak buldukları Müslümanı kılıçtan geçirdiler. Sabahleyin Prens Bohemun'un bandıraları kalenin burçları üzerinde göründü.

Bagisyan Bey, uyku arasında gürültüyü duyunca aklı başından gidip ve uyku sersemliğiyle ne yapacağını bilemedi. Hemen atına binerek otuz kadar kölesiyle şehir kapısından dışarı uğramış... Bir süre gittikten sonra aklı başına gelince üzüntüsünden bayılıp attan düşmüş... Köleleri bindirmeye çalışmışlarsa da kendisinde doğrulacak kuvvet kalmamıştı... Ölmek üzere olduğunu anlayınca, onu yerinde bırakarak savuşmuşlar. Orada odun kesmekle uğraşan bir Ermeni de Bagisyan'ın son nefeste olduğunu görünce başını kesip Haçlılara götürmüştür.

İşte böylece Antakya, Haçlılar eline geçerek, orada bir dukalık kuruldu. Bohemun da Antakya dukalığını ele geçirmiştir. Firûz da bu şekilde Haçlılardan çok mal alıp, pek ziyade servet kazanıp, dinden çıkarak onlara katılmıştır. Fakat bunun amacı sırf mal ve mevki kazanmak olduğu için sonradan yine Müslüman oldu... Bu yüzden iki millet de ondan nefret etti.

Musul beyi Gürboğa askerini toplayarak Mercidâbık'a geldi. Halep askerinden başka Şam'ın da Türk ve Arap askerlerinin hepsi onun başına toplandılar. Melikşah'ın kardeşi oğlu Dükak, Humus beyi Cenahu'd-Devle, Sancar beyi Arslan Taş ve Artuk oğlu Sekman gibi ünlü komutanlar, onun yanında toplandılar.

Gürboğa, mükemmel bir ordu ile Antakya'ya gelip, Haçlıları kuşattı. Haçlıları korku ve dehşet aldı. Antakya'da zahire olmadığından sıkıntıya düştüler. Bundan dolayı Antakya'yı terk edip gitmek üzere Gürboğa'dan eman dilediler. Gürboğa kabul etmedi. Oysa kendisine gurur gelip, arkadaşları olan komutanlara kötü davra-

narak onları gücendirmişti. Haçlılar ise zahiresiz kalınca, ne olacaksa olsun diyerek dışarı uğradıkları zaman, Gürboğa'nın kibir ve aşağılamasından gücenen komutanlar savaşmaksızın savuşup gittiler. Gürboğa da kaçtı. Kendi istekleriyle din uğrunda savaşmak için gelmiş olan birkaç bin Müslüman direnerek şehit oldular.

Böylece Haçlılar, yeniden kuvvet kazanarak Antakya'da yerleşip kaldılar. Onlara üstün gelebilecek büyük İslâm komutanları ise o zaman birbiriyle uğraşmaktaydılar.

Abbasi Halifesi Müztazhirbillâh, Avrupalıların öylece saldırı ve yenmelerinden telaş ve endişeye düşerek, Bağdad'dan Berkyaruk tarafına özel bir memur gönderdi.

Haçlılar ise asıl amaçları olan Kudüs üzerine varıp, bir süre sarıştan sonra, dörtyüzdoksaniki yılı Şaban ayında zorla şehre girerek sarılanları kılıçtan geçirdiler.

Kudüs'te yetmişbinden fazla adam öldürdüler. İçlerinde İslâm bilginlerinden ve zahitlerden pek çok kimseler vardı. Müslümanlardan bir topluluk, Davud mihrabına sığınıp, üç gün savaştıktan sonra eman isteyerek çıkıp Askalan'a gittiler.

Avrupalılar "Sahratullah" yanında bulunan bunca altın ve gümüş kandilleri ve başka eşyaların hepsini aldılar.

Haçlılar aleyhine Mısır'dan bir ordu çıktı. Onlar da karşı gittiler ve Askalan'da yapılan savaşta Mısır askerini yenip dağıttılar. Abbasi Devleti ile Mısır Devleti'nin paylaşamadıkları Suriye şehirlerinin çoğu, böylece Haçlılar eline geçmiş ve bir Kudüs Krallığı kurulmuştur.

Irak, Horasan ve Azerbaycan'ın Durumu

Melikşah öldükten sonra yerine geçecekler arasında çarpışmalar olup, sonunda büyük şehzade Berkyaruk saltanat tahtına geçti. Baba bir kardeşi Sencer'i Horasan'a, öteki baba bir kardeşi Muhammed'i Azerbaycan'a vali yapmıştı. Avrupa'da toplanan Haçlılar ise bu sırada Anadolu kıtasını yarıp geçerek, Antakya'yı ve Kudüs'ü ele geçirerek bir krallık kurmuşlardı. Onların kovulmaları ve zararlarının giderilmesi Berkyaruk'un işiydi. Kardeşleri Muhammed ve Sencer ile aralarında sert vuruşmalar oluyordu. Irak, Horasan ve Azerbaycan ülkeleri karmakarışık olmaktaydı. Bâtıniyeden İsmailiye bölümü ise bozuk kan gibi devletin damarlarına yayılmaktaydı.

Sabbah oğlu Hasan hesap ilminde, cebir, hendese yani geometri ve başka felsefe bilimlerinde mahir yiğit bir kişiydi. Nice ülke ve şehirleri dolaşarak Mısır'a

varınca o zaman Mısır'da Alevi Halifesi bulunan Müstansir'den İsmailiye mezhebini doğuda yaymak üzere izin alarak Horasan'a ve Kâşgar'a gidip, oradan Azerbaycan'a dönerek Kazvin tarafında birçok halkı sapıttırdı. Müritlerini ve mezhebdaşlarını çoğaltarak yeri çok sarp olan Alamut[3] kalesini ele geçirmiş ve her tarafta müritler edinerek Tabes ve Kuhistan kaleleri ve İsfahan yakınındaki Şahdiz kalesi gibi birçok sağlam kalelere sahip olmuştu. Her tarafa fedailer gönderip, düşmanı olan ileri gelenleri ve komutanları öldürtmekteydi. Müritleri yer yer dağılıp, yol keserler ve üzerlerine asker gönderilince savuşup o kalelere sığınırlardı.

Bazı şehirlerde de şunu bunu bir yolunu bulup kandırarak evlerine götürürler ve soyup öldürürler ve cesetlerini kuyulara atarlardı. Kısaca kimi kırlarda yol keserler ve kimi şehirlerde batakçılık ederlerdi.

Melikşah oğlu Muhammed, Azerbaycan'da kuvvetini arttırarak dörtyüzdoksaniki yılı sonlarında kardeşi Berkyaruk'a baş kaldırarak saltanat merkezi olan. Rey üzerine yürüyünce Berkyaruk, kaçmak zorunda kalarak, Bağdad'da Sultan Muhammed adına hutbe okundu. Fakat dörtyüzdoksanüç yılı Safer ayında Berkyaruk, Bağdad'a gelivermekle hutbesi tekrar okunmaya başladı.

Haçlılar ise, bu sırada büyük bir kalabalıkla Malatya üzerine yürüdüler. Sivas ve ona bağlı yerlerin beyi olan Danişment oğlu Gümüştekin de askerini toplayarak savunmaya seğirtti. Malatya yakınında Haçlıları karşılayıp pusuya uğrattı. Onları büyük bir yenilgiye düşürdü. Komutanlarını tutsak etti. İşte bu olay Danişmentoğulları soyunun ününü arttırdı..

Yine bu sırada Ahlat'ta da yeni bir hükümet kurulmuştur. Selçuklu komutanlarından Azerbaycan'da Merend şehri beyi olan Emir Kutbüddin İsmail'in bir Türk kölesi vardı ki, Sekman Kutbi diye bilinirdi. Akıllı, yiğit ve karar sahibi bir kişiydi. Becerikliliği ve adaleti ile ün salmıştı. Ahlat'ta hüküm süren Mervânoğulları ise halka zulmetmekte olduklarından halk, Sekman ile gizlice haberleşerek, onu çağırdılar. O da Ahlat'a gelince halk, kapıları açtılar. Orada bulunan Mervânoğulları, kaçtılar. Sekman Kutbi hiç ummadığı bir nimete yani Ahlat hükümetine sahip oldu. Yeni bir devlet kurdu. Ondan sonra çocukları ve torunları da epey zaman Ahlat'ta hüküm sürmüşlerdir.

Yine dörtyüzdoksanüç senesinde Berkyaruk ile Sultan Muhammed askerlerini toplayarak tekrar Hemedan yakınında çarpıştıklarında Berkyaruk, yenilmekle Bağdad'da hutbe, yine Sultan Muhammed adına okundu.

---

3 Hasan Sabbah, kendisine bağlı fedaileri "kartal yuvası" anlamına gelen Alamut'tan yönetiyordu. Burası, İran'da, Hazar Denizi'nin güneyinde yer alan ve geçit vermeyen yüksek bir dağdır. Çok yüksek olduğu için bu adı aldı. Aslında "Elüb Emût" olan bu kelime **"Kartal yuvası"** demektir. Kartal, daima yüksek yerlerde yuva kurduğu için, benzetme yolu ile bu kaleye o adı taktılar.

Berkyaruk ise Rey'e varıp tekrar asker toplayarak Horasan tarafına yürüdü. Bu askerin içinde beşbin kadar Bâtıniye vardı. Sencer ile Sultan Muhammed ana baba bir kardeş olup, Berkyaruk'un anası başka olduğundan Sencer, Muhammed ile birleşmiş olduğundan, Berkyaruk hemen Sencer'in üzerine yürüdü. Savaşta ilk hamlede yendiyse de, askeri yağmaya koyulunca savaşı Sencer kazandı. Berkyaruk'un ordusunda bulunan Bâtınilerin hepsi yok edildi. Kendisi Huzistan'a kaçtı.

İşte bundan dolayı Sultan Muhammed'in adamları, Berkyaruk tarafını Bâtınilik ile suçlar oldular. Berkyaruk da üzerinden bu lekeyi silmek için Bâtıniyeden pek çok kişileri öldürmüştür.

Dörtyüzdoksandört senesinde İsfahan şehrinde Bâtınilerin bir batakçı evi basılıp öldürdükleri adamların elbise ve silahları ortaya çıkınca halk, ayaklandı. Takım takım Bâtınileri tuttular. Hendekler kazıp, hendekler içine ateşler yakıp, bu hendeklerin üzerine bir görevli koyarak, adama Malik adını verdiler. Tutulan Bâtınileri takım takım götürüp, bu hendekler içine atarlar ve ateşte yakarlardı. Râmhürmüz ile Errican arasındaki şehirlerin emiri olan Çavlı da üçyüz kadar Bâtıniyeyi bir hileyle tuzağa düşürüp onları kılıçtan geçirdi. Fakat içlerinden üç kişi savuşup bir dağa kaçabilmişlerdi. İşte bu sırada Berkyaruk da Bâtıniyeden ele geçenleri öldürmekteydi.

O sene Berkyaruk Huzistan'da ordusunu düzene soktu. Hemedan'a gelişinde kardeşi Sultan Muhammed onun üzerine varmışsa da, savaşta Berkyaruk onu yenerek gidip, Rey'i ele geçirdi. Fakat yanında yüzbinden fazla süvari vardı. Ülke ise bu kadar askeri besleyemediğinden, Berkyaruk, yanındaki komutanların çoğunu yerlerine geri gönderdi. Askerini uygun yerlere dağıttı.

Sultan Muhammed ise Sencer ile birleşti. Askerlerini topladı. Hemen Rey üzerine yürüdüler. Berkyaruk bunu öğrenince askerini toplamaya zaman elvermediğinden, hemen Rey'den çıkıp, Bağdad'a geldi. Para sıkıntısı çok olduğundan, mal için Halifeyi sıkıştırdı. O da çaresiz ellibin altın bulup verebildi. Bu ise yaraya merhem olamadığından Berkyaruk, halkın malına el uzattı. Bu yüzden hem Halife, hem halk ona gücendi.

Sonra Sultan Muhammed'le Sencer birlikte Bağdad'a doğru yürüyünce Berkyaruk Vâsıt tarafına savuştu. Onlar da gelip Bağdad'a girdikleri zaman Halife, hoşnutluğunu belli ederek hutbeyi Sultan Muhammed adına okuttu.

Dörtyüzdoksanbeş yılı başlarında Sultan Muhammed, Kazvin ve oradan Rey'e ve Sencer Horasan'a gittiler. Berkyaruk ise kendisine çeki düzen verdikten sonra yine Sultan Muhammed üzerine yürüdü ve Rey yakınında karşılaştıkları zaman Sultan Muhammed'in ordusunu dağıttı ve hazinelerini ganimet olarak aldı.

Sencer, Bağdat'tan dönüşünde ağırca hastaydı. Bazı bozguncular ise Horasan'ı almak üzere Semerkant sahibi olan Kadir Han'ı kışkırttılar. O da yüzbin kişilik bir ordu ile Horasan tarafına geçti. Sencer'in ona karşı koyacak kuvveti yoktu. Fakat Kadir Han ordusunda çok casusları vardı. Onun her durumunu öğreniyordu. Kadir Han ordusuyla Belh'e yaklaşınca üçyüz atlı ile ava çıktığını öğrenince, Sencer o tarafa yeteri kadar asker gönderdi. Giden asker av yerinde Kadir Han'ı basıp tuttular ve Sencer'in yanına getirdiler. Sencer hemen onu öldürdü. Bu yüzden Maveraünnehir askeri dağıldı ve Horasan yöresi kurtuldu.

Maveraünnehir Han soylarından Buğra Han oğlu Süleyman Han oğlu Muhammed Arslan Han ki, anası Melikşah'ın kızıydı, babalarının ve dedelerinin yurdundan uzaklaştırıldığı için, Merv şehrinde kalmakta iken, bu kere Sencer onu Semerkant hanlığına seçerek yanına asker koşup Semerkant tarafına gönderdi. O tarafın asker ve halkı da ona biat edince, Hanlık tahtına oturdu. Sencer'in öğütleriyle hareket ederek adaletle hüküm sürdü. Maveraünnehir halkı onun hükümlerinden hoşnut kaldılar.

Dörtyüzdoksanaltı senesinde Berkyaruk, Sultan Muhammed üzerine yürüdü. Hoy kapısında yapılan savaşta Sultan Muhammed'in askeri bozuldu. Bunun üzerine Bağdad'da hutbe, Halife adına okunup, iki kardeşin ikisinin de adları minberlerde anılmaz oldu.

Bu kardeşlerin uzayan savaşlarından ülkeler harap ve halk yorgun düştü. Akıllı kimseler araya girdi. Dörtyüzdoksanyedi senesinde barışa karar verdiler. Azerbaycan, Diyarbekir, Musul, el-Cezire ve Şam ile Irak'tan da başkentleri Hille olan ve Sultan Muhammed'e bağlı bulunan Mezidoğullarının hükmü altında bulunan yerler, Sultan Muhammed'e ait olmak ve Sencer'in şehirlerinde Sultan Muhammed'in adı hutbelerde okunageldiği gibi okunmak ve ikisinin şehirlerinde de Berkyaruk'un adı anılmak üzere barış yapıldı. Irak ve ona bağlı yerler Berkyaruk elinde kalınca iki tarafın barış sağlayıcıları Bağdad'a gelerek barış şartlarını bildirince Halife, hemen hutbeyi Berkyaruk adına okumuştur.

Dörtyüz doksansekiz senesinde Melikşah oğlu Berkyaruk ölünce dört yaşındaki oğlu Melikşah adına Bağdad'da hutbe okunmuşsa da Melikşah oğlu Sultan Muhammed, onu kabul etmedi. Hemen Bağdad'a gelerek hutbeyi kendi adına okuttu. Selçuklu saltanatını tek başına eline aldı. Bir süre Bağdad'da kaldıktan sonra İsfahan'a gitti. O sene Hind ve Meveraünnehir ve Horasan'dan ve başka şehirlerden hacılar toplanıp, Rey yakınına eriştiklerinde Bâtıniye'den bir grup, seher vaktinde onları basıp, hepsini öldürerek hayvanlarını ve başka eşyalarını yağmalamalardır. Nizamü'l-Mülk'ün en büyük oğlu ve Melik Sencer'in veziri olan Fahrü'd-Devle, beşyüz yılı Muharrem ayında Aşûrâ günü Nişabur'daki konağın-

dan çıkıp harem dairesine giderken Bâtıniye fedailerinden biri, sıçrayıp bıçakla Fahrü'd-Devle'yi vurup öldürünce, Bâtıni tutulup Melik Sencer'in huzuruna götürülünce, cinayetini açığa vurdu ve birçok kimseler hakkında iftira ettiği için, gerek kendisi, gerek iftira ettiği adamlar öldürülmüşlerdir.

Haçlı Savaşları

Melikşahoğulları, birbiriyle savaşarak; her biri valileri ve komutanları kendi tarafına çekmek için, onların yüzlerine güldüklerinden etkinlikleri kalmadı. Etraftaki komutanların hepsi bağımsızlık ve başlarına buyruk olmak sevdasına kapıldılar. Onlar da birbiriyle savaşır oldular. Amaçlar çeşitli ve görüşler ayrı olarak sınırların korunması bir yana bırakılmıştı. O zaman Humus, Halep ve Şam tarafları, Selçuklu Devleti'ne yarı bağlı olan beyler elinde ve Şam bölgesi kıyılarının Akka gibi bazı yerleri Mısır'da hüküm süren Alevi Halifesi'nin elinde iken, Kudüs, Antakya, Urfa, Maraş ve onlara bağlı olan nice ülkeler Haçlılar elindeydi.

Konya ve Aksaray ve onlara bağlı yerler Selçukoğullarından Kılıç Arslan'ın elindeydi. Sivas'da da Danişmentoğulları hüküm sürüyordu. Ahlat'ta da Sekman Kutbi yeni bir hükümet kurmuştu. Geri kalan Anadolu şehirleri Konstantiniyye Kayserliğine bağlıydı. Fakat Akdeniz'in bazı kıyıları Haçlılar elinde ve ara sıra kendilerine denizden yardıma gelmekteydi.

Bundan dolayı Haçlılar ara yerde Maraş'tan Mısır sınırlarına kadar uzayan kuvvetli bir hükümet kurarak İslam şehirlerine saldırıdan geri kalmıyorlardı. Öyle ki dörtyüzdoksanbeş senesinde Antarsus şehrini ele geçirdiler ve buldukları Müslümanı kılıçtan geçirdikten sonra Kürtler Kalesi'ni kuşattıkları zaman Humus sahibi Cenahü'd-Devlet onlara karşı varmak üzere askerini toplamışken camide Bâtıniye fedailerinden biri sıçrayıp onu öldürünce Haçlılar, bunu öğrenir öğrenmez hemen Humus'a bağlı yerleri ele geçirmişlerdi. Sonra Akka'yı sardı ve Mısır askerini yenerek, dörtyüzdoksanyedi senesinde zorla Akka'yı aldılar ve insanlığa yakışmayacak alçakça işler işlediler. İşte o sırada Haçlıların büyük bir ordusu da Harran üzerine yürümüştür.

O zaman Hısn-ı Keyfa ve Mardin Beyi (Eksik oğlu Artık) oğlu Muinü'd-Devle Sekman ile Musul Beyi Şemsü'd-Devle Ciğermeş biriyle vuruşmak üzere hazırlanmışlarken Haçlıların Harran üzerine hareketlerini işittikleri zaman birbirini Allah için, Allah yolunda savaşa çağırıp birleşerek, Habur'da toplandılar. Sekman'ın yedibin Türkmen atlısı Ciğermeş'in Türk, Arap ve Kürtlerden oluşan üçbin atlısı vardı. Haçlıların topluluğu ise çok fazlaydı. Belih nehri üzerinde karşılaştıklarında pek sert bir savaşoldu. Haçlılar ordusu, pek fena hâlde bozuldu. Onikibine kadar askerleri öldü. İslâm askeri pek çok ganimet aldı.

Şam Beyi olan Alparslan oğlu Tanaş oğlu Dükkak, o sene ölünce Atabey olan Tuğtekin hutbeyi Dükak'ın bir yaşında bulunan küçük oğlu adına okuyup, kendisi başına buyruk olarak devlet işlerini görmeye başladı. Fakat hastalandı. Hısn-ı Keyfa Beyi Sekman'ı Haçlılara karşı tutmak üzere Şam'a çağırdı. Sekman da buna uyarak, dörtyüzdoksansekiz senesinde Şam'a giderken Karyeteyn'de ölmüştür.

O sene Halep Beyi Tanaş oğlu Rıdvan, Şirez yakınında Haçlılarla bir savaş yapmışsa da, askeri bozulmuş ve çoğu şehit olmuştur. Haçlılar, çok şımardılar. İstanbul Kayseri'ne bağlı bulunan şehirlere bile saldırır oldular. Bunun üzerine Kayser, onların üzerine bir Rum askeri birliği gönderdi. Konya Beyi Kılıç Arslan'dan da yardım istedi. Kılıç Arslan bir miktar yardım askeri göndermişti.

Rum askerleri ile Kılıç Arslan'ın askeri birlikte hareket ederek Haçlıları yendiler. Haçlıların bir kısmı öldürüldü ve pek çoğu tutsak oldu. Geri kalanı da Şam tarafındaki ülkelerine kaçmışlardır. Kılıç Arslan ise o zaman el-Cezîre tarafında savaşla uğraşıyordu.

Berkyaruk ile kardeşi Sultan Muhammed, barış yapınca Musul ve el-Cezire bölgesi Sultan Muhammed'e bırakılmış iken Musul Beyi Ciğermeş ona boyun eğmediğinden Sultan Muhammed, Çavlı adındaki başkomutan ile Musul üzerine asker gönderdi. Savaşta Ciğermeş, esir düşüp, sonra ölmüşse de Musul halkı, Ciğermeş'in yerine onbir yaşındaki oğlu Zengi'yi geçirdi. Onun adına hüküm sürmek ve Cavlı'ya karşı koymakla beraber yiğitliği ve adaleti ile ün yapmış olan Kılıç Arslan'ı Musul'a çağırmış olduklarından o da Musul tarafına seğirtmişti. Çavlı, onun hareketini işittiği gibi Habur tarafına savuşmakla Kılıç Arslan, Musul'a varıp hiçbir engelle karşılaşmadan kaleye girdi ve ülkeyi ele geçirdikten sonra Çavlı üzerine yürüdü. Oysa Cavlı'ya yardım için Halep Beyi Tanaş oğlu Rıdvan gibi ünlü komutanlar gelerek topluluğu istediği askerin gelmesini bekleyerek ağır davranmakta ise de düşmanı ona meydan vermedi. Karşılaşmada Kılıç Arslan'ın askeri bozuldu. Kaçmak zorunda kalarak Habur nehrine yöneldi fakat geçemeyip boğularak öldü.

Rumlarla birlikte Haçlıları yenmiş olan askeri de el-Cezire tarafına yürümek üzereyken Kılıç Arslan'ın ölüm haberini alarak şaşırmışlar ve durmak zorunda kalmışlardır. Bunun üzerine Çavlı, varıp eman ile Musul'u almıştır. Konya tahtına da Kılıç Arslan'ın oğlu Rükneddin Mes'ud Şah devlet büyüklerinin aldıkları kararla oturtuldu.

Beşyüzbir senesinde Haçlılar, Sayda şehrini sardılar. Bir Avrupa donanması da gelip, denizden kuşattı. Fakat Mısır donanması yetişerek, yapılan savaşta Avrupa donanmasını yendi. Şam'dan da asker çıkmış diye yayılmakla Haçlılar, Sayda'yı bırakıp gittiler.

O zaman Selçuklu Sultanı Muhammed, Batınîlerle uğraşmaktaydı. İsfahan yakınında olup, Bâtıniler elinde bulunan Şehdiz kalesi üzerine çok sayıda asker göndererek, kaleyi aldı ve yıktı. Ele geçen Bâtınileri kılıçtan geçirdi. O sene bazı sebeplerden dolayı Arap emiri ve Hille hükümdarı olan Mezid oğlu Sadaka'dan gücenmiş olduğundan Hille üzerine büyük bir ordu yolladı. Sadaka da Arap askeriyle karşı koyunca pek şiddetli bir savaş oldu. Sadaka ve üçbin kadar Arap atlısı öldürüldü. Beri taraftan da birçok Türkmen askeri öldü. Sonra Mezidoğullarından biri Sadaka'nın yerine geçti. Fakat üçbin Arap atlısıyla birçok Türkmenler birleştirilerek Haçlılara karşı gönderilmiş olsaydılar, İslam'a güzel hizmet etmiş olsaydılar, çok iş görülürdü.

Beşyüziki senesinde Şam Atabeyi, Tuğtekin'le Haçlılar arasında bir savaş olup, İslam askerleri kazanıp ganimet edindiler. Eğer Hille'de kırılan İslam askerleri, Şam askerlerine yardım etmiş olsaydılar çok iş görülürdü.

İslâm komutanları, post kavgasıyla birbirleri aleyhinde bulunup Halifelik başkenti olan Bağdad halkı da mezhep kavgasıyla karışıklık çıkarmaktan geri kalmıyorlardı. Özellikle Sünnilerle Şiiler birçok yıldan beri birbirine can düşmanı olarak, düşmanlıklarını dile getirmekteydiler. Din kavgasıyla İslâm ülkelerine saldıran Haçlılara karşı Sünni ve Şiilerin mezhep kavgaları, zamanın şartlarına uygun değildi. Hele o sene Bağdad'taki Sünnilerle Şiiler barışıp, birbirlerine iyi davranır oldular.

Haçlılar ise öteden beri birlik ve beraberlik içinde aynı amaç için savaşıyorlardı. Günden güne de kuvvetleri artmıştı. Beşyüzüç senesinde Trablusşam'ı ve sonra Cebil ve Banyas'ı ve Beşyüzdört senesinde Sayda'yı ele geçirdiler. Yine o sene Halep yakınında olan Etarib kalesini zorla alıp iki bini aşkın Müslümanı kılıçtan geçirdiler.

Bunun üzerine Halep halkından Bağdad'a feryatçılar gelince, Bağdad halkından pek çok halk, onlarla birleşerek Sultan camiine varıp minberine kırdılar. İkinci cuma günü de Halifelik sarayına saldırdılar. Teşrifatçılar engel olmak istedilerse de, ayaklananlar, üstünlük sağlayarak, sarayın camiine girdiler. Parmaklıklarını ve minberini kırdılar. Bunun üzerine cuma namazı kılınamadı. Daha önce İstanul Kayseri'nin elçisi geldi. Sultan Muhammed'i Haçlılarla vuruşmak ve onları Suriye şehirlerinden çıkarmak üzere teşvik etmekteydi. Halepliler gelip de Sultan'a **"Sen, Allah'tan korkmaz mısın? İslam'ı Kayser kadar olsun koruman yok mu?"** diye ağlayıp sızlandılar. Bunun üzerine Sultan Muhammed, hemen oğlu Melik Mes'ud'u Musul Valisi Altıntaş oğlu Mevdud ile birlikte Haçlılara savaşa görevlendirildi. Onlarla birlikte savaşa gitmeleri çevrede bulunan komutanlara emirler gönderdi. Bunlar, Ahlat ve Tebriz Beyi Sekman Kutbi ve Bersakoğulları olup, He-

medan ve çevresi Beyi Zengi ve Meraga Beyi Ahmedîl ve Erbil emiri Ebu'l-Heyca ve Mardin Beyi İlgazi ve öteki sınır beyler idiler. Komutanlar, Musul'da toplandılar. Fakat İlgazi, kendi yerine oğlu Ayaz'ı göndermişti.

Beşyüzbeş yılı başlarında bu komutanlar, Musul'da toplandıktan sonra Sencer üzerine yürüdüler. Haçlıların bazı kalelerini alıp, içlerinde buldukları koruyucuları öldürdüler. Sonra Urfa kalesini geçip Halep'in etrafını yağmaladılar. Kırkbeş gün Telbaşir'i kuşattılar. Fakat alamadılar. Halep'e gittiler. Melik Rıdvan ise onlara güvenemediği için kale kapılarını kapadı ve çıkıp onlarla görüşmedi. O sırada Sekman Kutbî, ağır hastaydı. Dönerken Bales'te öldü. Adamları onu tabuta koyarak Kürdistan'a yollandılar. Aç gözlü İlgazi, onun ordusundaki malları ve eşyayı ele geçirmek istiyordu. Onlar, Sekman'ın tabutunu ortaya alarak savaşa başladılar. İlgazi yenildi. Sekman'ın askeri onun mallarını ve eşyasını yağmaladılar ve ülkelerine gittiler. Yerine oğlu Zabirüddin İbrahim geçti. Ondan sonra bu soy, birçok yıllar Ahlat tarafında başına buyruk hüküm sürmüştür.

Komutanlar ise Halep'te hoş karşılanmadıklarından Maarre'ye gittiler. Şam Atabeyi Tuğtekin gelip onlarla görüştü ve Emir Mevdud'a misafir oldu. Fakat hakkında Sultan'ın kötü düşüncesini öğrenmişti. Şam'ı elinden alırlar diye kaygılanıyordu. Gizlice Haçlılarla anlaşma yolları aramaya başladı.

Oysa en büyük komutan olan Bersak oğlu Bersak, nikris hastalığına yakalandı. Hayvan üstünde gezdiriliyordu. Sekman da ölünce Meraga emiri, onun ülkelerini belli bir vergi karşılığında kendisine verdirmek üzere Sultan Muhammed'in yanına gitmek istedi. Tuğtekin ise komutanların başarısını istemezdi. Bunun üzerine komutanlar, birer tarafa dağıldılar. Orduda Mevdud ile yalnız Tuğtekin kaldı. Onlar da dönmek zorunda kalmışlardır.

Sis tekfuru Basil adlı Ermeni, beşyüzaltı yılı içinde ölünce, Antakya dukası, onun ülkesini ele geçirmek için işe girişti. Yolda hastalandı. Döndükten sonra öldü. Basil'in kız kardeşinin oğlu Serhale, onun yerine geçti. Haçlılarla araları bozuldu. Fakat keşiş ve rahipler araya girip ikisinin arasını bulmuşlardır.

Haçlılar o sırada Şam'ın etrafını yağma ile şehri sıkıştırmaktaydılar. Tuğtekin, Musul emiri Mevdud'dan yardım istedi. Emir Mevdud ve Sencer emiri Temirek ve İlgazi'nin oğlu Ayaz, beşyüzaltı yılı sonlarında toplandılar. Fırat nehrini geçerek Şam'a gittiler. Tuğtekin de çıkıp Selemiye'de onlarla görüştü. Hemen birlikte Ürdün'e yürüdüler. Haçlılar da çok sayıda askerle gelip beşyüzyedi yılı başlarında iki taraf karşılaştı. Çok askerleri kılıçtan geçirildi. Bir çoğu da kimi Tabriye gölünde ve kimi Ürdün nehrinde boğuldu. Bir haylisi de tutsak oldu. İslâm askerleri, pek çok ganimetler aldı. Sonra İslâm askerleri Bizans'a gittiler. Haçlıların Kudüs ile Antakya arasındaki yerlerini soyup soğana çevirerek harap ettiler. Bulduklа-

rı Haçlıları öldürdüler. Sonra Emir Mevdud, dinlenmek ve gelecek baharda yine gelmek üzere askere izin verdi. Kendisi özel askerleriyle kalıp, Tuğtekin ile Şam'a geldi. Şam camiine girdi, namaz kıldı. Sonra camiinin avlusuna çıktı. Tuğtekin ile el ele tutuşup giderlerken bir Bâtıni, Mevdud'u vurup dört yerinden yaraladı. Hemen Bâtıni tutulup öldürüldü. Fakat Mevdud, o yaralardan kurtulamayarak öldü (Allah rahmet eylesin). Hayırlı ve adaletli bir kişiydi. Şam tarafındaki Bâtıniye, ondan korku üzere olduklarından onu bir fedaiye öldürttüler denildi. Fakat bazıları da Tuğtekin, ondan korktuğu için, öldürtmüş olabileceği kanısındaydılar. Gerçekten o zaman din gayreti içinde olmayan bazı komutanlar, Bâtınileri bu türlü kötü işlerde kullanıyorlardı.

Halep Beyi Tanaş oğlu Rıdvan çok işlerde Bâtınilerden yardım isterdi. Bu yüzden Halep'te Bâtıniler, pek çoğalmıştı. Halep'in ileri gelenleri ve büyükler, onlardan korkar ve titrerlerdi.

O sene Rıdvan, ölünce yerine onaltı yaşındaki oğlu Alparslan Ahres geçti. Halep ileri gelenlerinin uyarmasıyla Bâtınilerin başı ve bazı arkadaşları öldürüldüğünden, arta kalanlar Halep'ten savuşup, kimi çevreye dağıldı, kimi Haçlılar içine karıştı. Lü'lü adlı hizmetçi, devlet Atabey'i oldu. Devlet işlerini ele geçirdi. Sonra Alparslan Ahres'i öldürüp, yerine kardeşi Rıdvan oğlu Sultan Şah'ı oturttu. İşlerin yürütülmesini kendi eline aldığından, Şam gibi Halep de bir Atabey elinde kalmıştır.

Sultan Mahmud, Emir Mevdud'un öldürüldüğünü işitince, Aksungur Berseki'yi Musul valisi yaptı ve onu Haçlılarla savaş için görevlendirdi. Ona uymaları için de öteki komutanlara emirler gönderdi. Oğlu Melik Mes'ud'u da çok sayıda askerle Musul'a yolladı. Din uğrunda savaşla görevlendirilen komutanlar Aksungur Berseki'nin yanında toplandılar. Ünlü Aksungur oğlu İmâdüddin Zengi de onlarla beraberdi. Fakat Mardin emiri Artık oğlu İlgazi yine yerinden ayrılmadı. Oğlu Ayaz'ı gönderdi. Aksungur Berseki, onbeş bin atlıyla çıktı. Urfa kalesini sardı. O sırada Haçlılar tarafından Maraş mutasarrıfı bulunan Kevasil öldü. Karısı işleri eline aldı. Maraş'ı teslim almak üzere memur gönderilmesini Aksungur'a bildirdi. Aksungur tarafından gönderilen bir bölükbaşı'ya Maraş'ı teslim etmişti. O tarafta bulunan Haçlı fırkası savuşup Antakya tarafına gitmiştir. Urfa tarafında yapılan savaşta da Haçlılar, bozulup yenilmişlerdir. Aksungur, iki aydan fazla Urfa'yı kuşatmışsa da ordusunda zahire kalmadığından kuşatmayı bırakarak Semisat'a çekildi. İlgazi orduya gelmekten çekinince Aksungur, ona gücendi. Oğlu Ayaz'ı hapsetti. Mardin yöresini yağmaladı. Bunun üzerine İlgazi etrafta bulunan Türkmenleri yanına toplayarak Aksungur üzerine saldırdı. Savaşta Aksungur'un askeri bozuldu. Fakat İlgazi de Sultan'ın kuvvetinden korkarak oralarda durama-

yıp Şam'a vardı. Tuğtekin ile birleşti. Tuğtekin de Sultan tarafından emin olamadığından İlgazi ile birlikte Haçlılarla birleşmek üzere karar verdiler ve Antakya dükasıyla bir anlaşma yaptılar.

Sultan Muhammed, durumu öğrenince çok sayıda asker hazırladı. Hemedan beyi Bersek oğlu Bersek'i başkomutan yaptı. Birçok ünlü komutanı onun yanına verdi. Önce İlgazi ile Tuğtekin'i vurup öldürdükten sonra Haçlılar üzerine yürümesi için emir verdi.

Bersek oğlu Bersek ağır bir ordu ile Rakka'dan Fırat'ı geçerek Halep'e vardı. Halep'in teslimini hadım Lü'lü'ye teklif ederek, buna ilişkin Sultan'ın emirlerini gösterdi. Lü'lü ise anlamazlıktan gelerek Şam'dan yardım istedi. Tuğtekin ve İlgazi biraz atlı ile gelip, Halep'e girdiler. Halep halkı ile birleşerek Sultan'ın askerine baş kaldırdılar.

Onun üzerine Bersek, ordu ile Hama üzerine yürüdü ve zorla Hama'ya girdi. Tuğtekin'in ağırlıkları oradaydı. Onları aldı ve Hama'yı yağmaladıktan sonra Humus beyi olan Kırhan'a bıraktı. Tuğtekin ve İlgazi, Antakya generali ile haberleştiler. Haçlıların başları ise, kış yaklaşınca İslâm ordusu dağılacaklarından, o zamana dek savunmaya karar vermişlerdi. Eylülün ortalarında havalar soğumaya başlayıp, Sultan'ın ordusunun dönüş zamanı geldi. Tuğtekin, Şam'a döndü. İlgazi de Mardin tarafına gitti. Sultan'ın ordusu da Kefertab üzerine yürüdü. Kuvvet kullanarak girip, buldukları Haçlıları kılıçtan geçirdiler.

Sonra Sultan'ın ordusu Maarre'ye geldi. Ordan dönerek Halep'e doğru gelirken âdet olduğu üzere ağırlık ve hayvanlarını önden yollayarak, kendileri geriden gelmekteydiler. Düşmanın kendilerine yaklaşamayacaklarından emindiler. Antakya dukası ise bir Haçlı birliği ile önde giden yük kafilesini vurup; seyisleri, çadırcıları ve hizmetkârları öldürmekteyken, geriden dağınık biçimde gelen bölükleri de vurup takım takım perişan etti. Böylece asker bozuldu. Her biri bir yana dağıldı.

Bu olay beşyüzdokuz senesinde oldu. Bersek, bundan üzüldü. Dönüp kayıplarını gidermek için savaş hazırlığı içindeyken beşyüzon yılında ölmüştür.

Daha önce Sultan Muhammed, İsfahan'dan Bağdad'a gelmişti. Atabey Tuğtekin de Sultan'ın ordusunun bozularak dönüşlerinden sonra, sonucun kötü durumunu düşünerek Bağdad'a gelip, Sultan Muhammed'den af dilemiş, o da onu affetmişti. Beşyüzon yılı Muharrem ayının birinci günü komutanlar, Sultan Muhammed'in sarayına gelince, Meraga emiri Kürt Ahmedîl, Tuğtekin'in yanında otururken bir Bâtıni, elinde bir dilekçeyle gelip, ağlayıp sızlayarak, "Aman benim bu dilekçemi Sultan'a ver" diye yalvarınca Ahmedîl de dilekçeyi alırken Bâtıni ona bir bıçak vurunca Ahmedîl, onu tutup ayağı altına aldı. Başka bir Bâtıni sıçrayıp,

ona bir bıçak daha vurunca, hemen bu Bâtıniler üzerine kılıç üşürdüler. O anda üçüncü bir Bâtıni çıktı. Kürt Ahmedîl'e bir bıçak daha sapladı. İki arkadaşı kılıçla parça parça edilirken bu üçüncü fedainin cür'eti oradakileri pek çok şaşırttı.

Bu sırada hadım Lü'lü'yü yanındaki Türkler öldürünce, Halep'in ileri gelenleri hemen Halep emiri olan Rıdvan oğlu Sultan Şah'ın atabeyliğine Halep başkomutanı olan Şemsü'l-Havas'ı seçmişlerse de çok geçmeden onu indirerek yerine başkasını seçtikten sonra onu da indirdiler. Eşyalarına da el koydular. Fakat Haçlılardan korku üzere olduklarından gelip ülkeyi ele geçirmek için, İlgazi'yi çağırdılar. O da gelip Halep'i aldı. Yerine oğlu Hüsameddin Demirtaş'ı vekil bıraktı. Kendisine çeki düzen vermek üzere beşyüzonbir senesinde Mardin'e gitmiştir. Böylece Selçuk soyunun Halep'te bulunan kolu çökmüştür.

İleri Gelenlerden Ölenler

Tıb ilminden "Minhaç" adlı kitabın yazarı olan ünlü doktor İsa oğlu Ebû Ali Yahyâ dörtyüzdoksanüç senesinde öldü. Aslında Hıristiyan iken Müslüman olmuştu. Din taassubuyla İslâm ülkelerine saldırmakta olan Haçlılara karşı ve Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında güzel bir eser yazmıştı. "Takvimü'l-Buldan" gibi daha birçok eserleri vardır, ölmeden önce kitaplarını vakfederek İmam Âzam Ebû Hanife Hazretleri'nin türbesine koymuştu (Allah rahmet ve mağfiret eylesin).

Dörtyüzdoksanbeş senesinde Mısır Halifesi olan Müsta'li Alevi ölünce beş yaşındaki oğlu Mansur'a Amir Biahkâmillâh adıyla biat olunmuş ve babasının büyük veziri olan Efdal, Atabey olup, devlet işlerini görür olmuştu.

Endülüs ve Kuzey Afrika sahibi olup, Müslümanların Emiri diye anılan Taşfin oğlu Yûsuf beşyüz senesinde öldü. Güzel ahlâklı şanlı bir sultandı. Yerine oğlu Ali geçti. Ona da Müslümanların Emiri dendi. Beşyüzbir senesinde Afrika Emiri Muiz oğlu Temim yetmişdokuz yaşında öldü. Kırkı erkek ve altmışı kız olarak yüz çocuğu kaldı. Yerine kırküç yaşındaki oğlu Yahyâ geçirildi.

Beşyüzbeş senesinde Hüccetü'l-İslâm Ebû Hamid Muhammedü'l-Gazali Hazretleri hayat defterini kapadı. Aslında Tus'luydu. Dörtyüzelli senesinde doğmuştu. Tus'da ilim tahsiline çalıştı. Sonra Nişabur'a geldi. İmam Haremeyn'den tahsilini tamamlamıştı. Ünlü vezir Nizamü'l-Mülk ona ikramda bulunmuş ve Bağdad'daki Nizamiye Medresesi müderrisliğini yani profesörlüğünü vermişti. Dört yıl orada ders verdikten sonra her şeyi bırakarak zühd yolunu seçip yalnızlığa çekildi. Beşyüzseksensekiz senesinde hacca gitmek düşüncesiyle Şam'a gitti. Kendini ibadete verdi. Bir aralık da İskenderiye'de kaldıktan sonra yurdu Tus'a döndü. Nişabur'da yine ders vermeye başlamıştı. Pek çok kitaplar yazmıştır. Hepsi

de değerli ve geçerlidir. Doğrusu yüzyılının tek adamıydı. Ünü, açıklamaya gerek bırakmaz. Onun hakkında sözü daha fazla uzatmak ise yersizdir.

Beşyüzsekiz senesinde Gazne'nin sahibi olan Sultan Alâü'd-Devle öldü. Yerine oğlu Arslan Şah geçtiği gibi, kardeşlerini zindana attırdı. Fakat kardeşlerinden Behram Şah, Horasan'a kaçarak Melik Sencer'e sığındı.

Sencer, onun affını Arslan Şah'tan istedi. Arslan Şah, ona kulak asmadı. Sencer de ordusunu hazırladı. Behram Şah'ı yanına alarak Gazne'ye yürüdü. Yolda özel adamlarından birini elçilikle Gazne'ye gönderince Alâü'd-Devle, **Milletler Hukukuna** aykırı olarak elçiyi bir kalede hapsetti. Bunun üzerine Sencer, çabuk davranarak Gazne'ye yürüdü. Gazne'ye bir saat uzaklıkta Alâü'd-Devle ile şiddetli bir savaşa tutuştular. Alâü'd-Devle'nin kuvveti çoktu. Fakat Sencer'in arslanlar gibi saldırısına direnemeyip bozuldu. Beşyüzon yılı Şevval ayında Sencer'le Behram Şah, Gazne'ye girdiler. Aralarında yapılan anlaşma gereğince Behram Şah, büyük dedesi Gazneli Mahmud'un tahtına tek başına oturmak ve Gazne minberlerinde önce Halife'nin ve ikinci olarak Sultan Muhammed ile Melik Sencer'in ve sonra Sultan Behram Şah'ın adları okunmaları gerektiğinden, Gazne'ye girdikleri zaman Sencer, at üzerinde ve Behram Şah, yaya olarak onun önünde bulundukları halde, Gazneli Mahmud'un tahtı getirildi. Behram Şah, yalnız başına onun üzerine oturdu. Hutbeler de o şekilde okunur oldu.

Sultan, Meliklerin Meliki demek olup, Gaznelilere de öteden beri Sultan denilirdi. Sencer ise bu sanı taşımayıp, Melik diye anılmakta olduğu halde, hutbelerde Gazne'li Sultan'dan önce anılması, yüzyılın şaşırtıcı olaylarından sayılmıştı. Melikşah, kendi adının Gazne minberlerinde anılmasını çok arzulardı. Fakat bundan dolayı bir olay çıkmasından korkarak Nizamü'l-Mülk, onu engellerdi. Melikşah, her emeline eriştiği halde, bu isteğinin yerine gelmesi oğlu Sencer'e nasip olmuştur. Sultan Muhammed de beklenmedik bir nimete kavuşarak bu övünce hak kazanmıştır. Melik Sencer ve askeri, bu kere de çok mal elde ettiler. Hele Sencer'in eline beş taç geçti ki, yalnız birisinin değeri ikimilyon altından fazlaydı. Bundan başka binüçyüz parça değerli taşlarla süslü, altın ve gümüşten yapılmış onyedi taht eline geçmişti. Sencer, kırk gün Gazne'de kaldıktan sonra zaferle ve ganimetle Horasan'a dönmüştür. Arslan Şah ise Hindistan'a giderek dağınık askerini toplardı. Yeniden ordusunu hazırladıktan sonra Gazne'ye geldi. Behram Şah saklanarak durumu Sencer'e bildirdi. Sencer de onun yardımına yeterince asker gönderdi. Arslan Şah, bir ay kadar Gazne'de kaldıktan sonra Behram Şah'ı araştırmak üzere Gazne'den çıktı. Sencer tarafından gönderilen askerin yola çıktığını işitince, dağlara kaçıp gizlendi. Behram Şah, ortaya çıkıp Sencer'in askeriyle beraber aramaya başladı. Arslan Şah'ın saklandığı bölge halkını sıkıştırarak, Arslan Şah'ı ele geçir-

mişti. Beşyüzoniki yılı ortalarında boğdurup öldürmüştü. O zaman Sultan Muhammed'in ölmesiyle Melik Sencer, pek çok üzüldü. Gazne işlerini düşünemez oldu. Beşyüzonbir yılı Zilhicce ayı ortalarında Sultan Muhammed yakalandığı hastalıktan kurtulamayacağını anlayınca, yanında bulunan ondört yaşındaki oğlu Mahmud'u veliaht yaptı. Zilhicce ayının yirmidördüncü perşembe günü ölünce oğlu Mahmud'a törenle biat olundu. Ertesi cuma günü İsfahan'da onun adına hutbe okundu.

Beşyüzoniki yılı Muharrem ayının onüçüncü cuma günü Halife Müstazhir de Sultan Mahmud adına hutbe okudu. Sultan Muhammed, güzel ahlâklı, adaletli bir padişahtı. (Allah rahmet ve mağfiret etsin.) Üç ay sonra yani o senenin Rebiülahir ayının onaltıncı günü Halife Müstazhir Billâh da öldü. Oğlu ve veliahdı olan Ebû Mansur, Müsterşid Billâh diye lakaplanarak Hilâfet ile ona biat olundu. Melik Sencer'in Maveraünnehir ve Gazne minberlerinde adı okunurdu. İslâm sancağını yükseltmiş, gösterişli bir hükümdardı. Böyleyken kardeşini pek çok severdi. Kardeşinin ölümünü duyar duymaz, son derece üzüldü. Eşine rastlanmayacak şekilde ağlayıp sızlandı. Yas için toz, toprak üzerine oturdu. Bir hafta şehrin kapılarını kapattı. Her tarafta ağlaşmalar duyuluyordu. Hatipler, Sultan Muhammed'in Bâtınileri yok etmesi, nice zulümleri ortadan kaldırması gibi güzel hizmetlerini anıp durmaktaydılar. Sultan Mahmud'un ve kardeşlerinin komutanları ise onunla kardeşleri arasında iki yüzlü davranarak arada takye kapmak amacını güdüyorlardı. Hille'nin sahibi olan ve Sultan Muhammed'in askeriyle yapılan savaşta öldürülen Sadaka oğlu Debis, Sultan Muhammed'in yanında tutuklu iken Sultan Mahmud, bu kere onu serbest bırakarak Hille'ye gönderdi. Debis, oraya varınca başına Arap ve Kürtler'den pek çok kimseler ve başka milletlerden nice serseriler toplandı. Hille'de hayli kuvvet toplandı. Böylece Debis de o tarafta babası gibi bir sivilce oldu. Sultan Mahmud'un on yaşındaki kardeşi Tuğrul Bey küçükken babası, Zencan ve Sâve şehirlerini belli bir vergiyle ona vermişti. Şirgir adlı ünlü bir komutanı ona Atabey yapmıştı. Şirgir, Bâtınilerin pek çok kalelerini alınca, Tuğrul'un ülkeleri hayli genişledi. Şirgir, onun adına hükümdar gibi hüküm sürmekteydi. Öteki kardeşi Melik Mes'ud da babası tarafından Haçlılar üzerine gönderilen ordularda bulunmuştu. Bu sırada Azerbaycan valisi bulunduğu halde, Musul'daydı. Yanında birçok ünlü komutanlar vardı.

Önce Berkyaruk ile Sultan Muhammed'in araları bozularak birbiriyle uğraşmakta oldukları sırada çevredeki komutanlar, serbest kalarak istedikleri şekilde atıp tuttukları gibi bu kere de vezirler ve komutanlar, bu şehzadeleri birbiri aleyhine düşürüp de kişisel çıkarlarının elde edilmesine onları âlet etmek istiyorlardı. Büyük komutanlardan birçoğu Melik Mes'ud'un yanında toplanarak onu Irak'ın

alınmasına kışkırttılar. Debis de ona yardım için asker göndereceğini vadetmiş olduğundan Melik Mes'ud, yanındaki komutanlarla Bağdad'a doğru yola çıktı. Fakat o sırada Sultan Mahmud tarafından Bağdad Zaptiye Bakanlığına atanmış olan Bersekli Aksungur'un yiğitlikleri üzerine Melik Mes'ud ve arkadaşları Bağdad'a kadar varmışlarken sonuç almadan dönmüşlerdir. Sultan Mahmud, tahta çıktıktan sonra Gündoğdu adlı komutanı, kardeşi Tuğrul'a Atabey yapıp, yanına göndermiş ve Tuğrul'u alıp kendi yanına getirmesini ona öğütlemişti. Gündoğdu ise Tuğrul'a kardeşine karşı koymak ve yanına varmamak üzere öğüt verince, ikisi bunun üzerine anlaşmışlardı. Sultan Mahmud, bu durumu öğrenince, hemen beşyüzonüç yılı içinde onbin atlı ile onları basmak için hareket etmişse de, bu hareketi duyulunca Tuğrul ile Atabeyi kaçarak Sercihan kalesine kapağı atmışlardı. Oradan Gence'ye gittiler. Askerleri de yanlarına gelerek Tuğrul Bey'in kuvveti çoğaldı. Kardeşi Sultan Mahmud ile de aralarındaki gerginlik arttı. Fakat iki sene sonra Tuğrul Bey, Sultan Mahmud'a boyun eğerek barışmışlardır.

Sultan Mahmud'un Amcası Sencer'le Çarpışması

Beşyüzonüç yılı içinde Sultan Mahmud'la amcası Melik Sencer arasında şiddetli bir çarpışma olmuştur.

Sultan Mahmud o sırada amcası Sencer'e Mazenderan vilâyeti gelirinin senede ikiyüzbin altın olarak verilmesi için özel memurlar göndermişti.

Memurlar gidip Sultan'ın emrini bildirdiler. Melik Sencer; **Kardeşimin oğlu çocuktur. Veziri Ebû Mansur'la baş teşrifatçısı Ömer oğlu Ali onu boyunduruğuna almış"** diyerek, hemen dağ şehirlerini almak üzere yola çıktı.

Sultan Mahmud da ona karşı vardı. Onun askeri daha çoktu. Fakat Sencer'in ünü büyüktü. Yanında Sicistan emiri Ebû Fazl ve Harezmşah Muhammed gibi büyük komutanlar vardı. Sâve yakınında karşılaştılar. Savaşı Sencer kazandı. Sultan Mahmud, İsfahan'a kaçtı. Sencer de Hemedan'a gitti.

İşte böylece Selçuklu saltanatı, Sultan Sencer'e geçti. Haberleşme sonunda Sultan Mahmud, ona uydu. Ancak Sencer'in veliahdı olmak üzere barışıldı. Bunun üzerine minberlerde Sencer'den sonra Sultan Mahmud anılmak üzere Sultan Sencer tarafından her yana emirler gönderildi. Sultan Sencer, Sultan Mahmud'un ülkelerini elinde bıraktı. Fakat Rey şehrini vermedi. Onu kendi ülkelerine ekledi. Sultan Mahmud da geri kalan ülkelerinde bağımsızca hükmeder oldu.

O sırada Haçlı savaşları da sürmekteydi. Bu beşyüzonüç yılı başlarında Haçlılar, Halep tarafına saldırdıklarından, onlarla İlgazi arasında bir olay çıkarak Haçlılar, bozguna uğradı ve. pek çoğu ölüp ve birçoğu da tutsak olmuşlardı. Antakya

dukası da bu öldürülenler içinde bulunmuştu. Bu zaferden sonra İlgazi Etareb'i almıştır.

Yine o sene Haçlıların bir askeri birliği Rebiaoğulları aşiretini basmak için Şam tarafına düzüldü. Çarpışmada bozguna uğradılar. Araplar, onları haylice kırmış ve birçoğunu tutsak etmiştir.

O zaman Musul ve Azerbaycan Melik Mes'ud elindeydi. Hille sahibi Debis ise Melik Mes'ud'un Atabeyine mektup yazıp saltanatı Mes'ud adına istemesini hatırlattı. Kendisi de askerle yardım edeceğini belirtmiş olduğundan Melik Mes'ud, ona kapılarak kendi adına Sultanlık hutbesini okudu. Beşyüzondört yılı Rebiülevvel ayı ortalarında kardeşi Sultan Mahmud üzerine asker çekti. Esterâbâd geçidinde yapılan çarpışmada Mes'ud'un askeri bozulup dağıldı. Mes'ud kaçarak bir dağa sığındı. Fakat veziri Müeyyidü'd-Din Tuğrai tutsak oldu. Tuğrai, **"Kaside-i Lâmiyyetü'l-Acem"** sahibi olan şair ve ünlü bir kâtiptir ki, Melikşah'ın nişancısı yani fermanlarına tuğra çekeni oldu. Bu yüzden Tuğrai diye tanınmıştır.

Melik Mes'ud, kaçtıktan sonra kardeşinden eman diledi. O da eman verdi. Af etti. Fakat sonra Tuğrai'yi öldürmüştür.

Urfa'daki Haçlıların komutanı Coslin, Sıffîn'e varıp oradaki aşiretlerin hayli hayvanlarını ganimet olarak almıştı. Fakat beşyüzonbeş senesinde İlgazi'nin kardeşi oğlu Artık oğlu Behram oğlu Belek ile arasında bir olay çıktı. Belek, kazandı. Coslin ve birçok ünlü süvarileri tutsak oldu. Coslin, kurtuluş parası olarak çok para verecek oldu. Belek kabul etmedi. Onu ve arkadaşlarını Harbert kalesinde hapsetti. Yine o sene Şam Atabeyi olan Tuğtekin, Haçlılarla savaştı. Aldığı esirleri Bağdad'a gönderdi.

O sene Sultan Mahmud, Bağdad'daki Hıristiyanların Müslümanlardan ayrılmaları için üzerlerine bir işaret dikmelerini emretti. Bunun üzerine çok sayıda başvurmalar oldu. Sultan'a yirmibin ve Halife'ye dörtbin altın verilmesi kararlaştırıldı.

Beşyüzonaltı senesinde İlgazi öldü. İdaresindeki ülkeler dağıldı. Oğlu Timurtaş, Mardin kalesine ve öteki oğlu Süleyman Meyyafarikin'e sahip oldular. Kardeşi oğlu Artık oğlu Abdülcebbar oğlu Süleyman Halep'te bulunduğundan, o da orada hükümdar kaldı. İşte bu sırada Hille sahibi Debis ile Halife Müsterşid'in araları bozuldu. Halife'nin Sultan Mahmud'a başvurması üzerine Musul valisi, Halife'nin emrine verildi. Halife, bütün Bağdad halkını savaşa gönderdi. Kendisi de ordu ile birlikte çıktı. Savaşta Debis bozuldu. Müntefik'e gitti. Müntefik aşiretiyle birleşti. Basra'yı vurup yağmaladı. Sonra Haçlılarla birleşti. Halep'i almak üzere onları kışkırttı. Abdülcebbar oğlu Süleyman da Halep'i koruyacak güçte değildi. Beşyüzonyedi senesinde Etareb'i Haçlılar'a bırakarak onlarla uyuştu.

Belek ise bu sırada Harran'ı aldıktan sonra amcasıoğlunun aczini işitince, gidip Halep'e de sahip oldu.

Haçlılar da bu sırada Harbert'i aldılar. Orada tutuklu bulunan Coslin'le arkadaşlarını kurtardılar. Fakat sonradan Belek, oraya varıp Harbert'i kurtardı.

Sultan Mahmud ile Melik Mes'ud'un savaşları sırasında Gürcüler, İslâm şehirlerine saldırdılar. Tiflis şehrini savaşla aldılar. Buldukları Müslümanı öldürmüşlerdi. Kıpçak aşiretleriyle birlik olarak o yörede bulunan Müslümanları çok sıkıştırdıklarından ötürü, Şirvan ileri gelenlerinden bazıları, gelip Sultan Mahmud'a şikâyet ettiler.

Sultan Mahmud da ordusuyla o tarafa yürüdü. Şemahi'ye varıp bir bostana kondular. Gürcüler, Kıpçak aşiretiyle birlikte ortaya çıktıkları zaman, İslâm ordusunun onlardan gözleri ürktü. Korkuyla gecelediler. Fakat gece Gürcülerle Kıpçak arasında anlaşmazlık ve düşmanlık çıkarak birbirleriyle savaşa tutuştular. Allah'ın yardımıyla dağılıp gittiler.

O sene Venedik donanmasıyla Mısır donanması arasında bir deniz savaşı oldu. Mısır donanması yenildi.

Yine o sene Emir Belek, Şam tarafında Haçlılarla savaştı ve yendi. Haçlıların kimi öldürüldü, kimi tutsak oldu.

Beşyüzonsekiz senesinde Emir Belek, Menbiç tarafında Haçlılarla savaşarak kazandıktan sonra Menbiç'i sardı. O sırada atanı bilinmeyen bir okla Belek şehit oldu.

Amcası oğlu İlgazi oğlu Hüsameddin Timurtaş yanında idi. Belek'in cenazesini alıp, Halep'e götürdü. Halep'e sahip oldu. Yerine bir kaymakam bırakıp kendisi Mardin'e geldi.

Haçlılar ise o sırada Sur şehrini Mısırlıların elinden alınca, hırs ve tamahları arttı. Debis de bir taraftan onları Halep'in alınmasına kışkırtarak, hırslarını artırmaktaydı. Haçlılar, Debis ile birlikte Halep'i sarıp sıkıştırmaya başladı. Halep'in ileri gelenleri, Musul valisi olan Kasimü'd-Devle Aksungur'u çağırdı. O da askeriyle Halep'e varınca, Haçlılar savuşup gitmişlerdi. Halepliler de Halep'i Aksungur'a teslim etmişlerdir.

Beşyüzondokuz senesinde Kasimü'd-Devle Aksungur, Kefertab şehrini Haçlılardan geri aldıktan sonra İzaz üzerine yürüdü. Haçlılar da çok sayıda askerle yardıma seğirttiler. Bu kere Aksungur bozuldu Müslümanlardan çok kimse şehit oldu. Beşyüzyirmi senesinde Aksungur, cuma günü Musul camiinde namaz kılarken Bâtınilerden birkaç kişi üzerine saldırarak onu şehit ettiler. Melikşah'ın büyük komutanlarından Türk asıllı değeri büyük bir adamdı. Oğlu İzzeddin Halep'te bulunduğundan babasının ölümünü işittiği gibi gelip Musul'u ele geçirdi.

O sene Haçlılar, Şam üzerine yürüdüler. Mercisaffer'de ordu kurdular. Tuğtekin, onlara karşı geldi. Yanında birçok Türkmen yayaları vardı. Çok şiddetli bir savaş oldu. Tuğtekin bozuldu. Atlısı ile beraber geri çekildi. Haçlılar, onların peşinden gittiler. Türkmen yayaları kaçamadıklarından Haçlıların ordugâhına saldırdılar. Buldukları ordu bekçilerini öldürdüler. Ordunun mallarını ve eşyasını yağmaladılar. Haçlılar dönüp de ordularının yağmalandığını görünce, onlar da bozulup gittiler. Türkmenler ganimet elde ettiler ve kurtuldular.

O sene Sencer'in veziri tarafından Bâtıniler üzerine bölük bölük asker gönderilerek Horasan'da pek çok Bâtıni öldürülmüştü.

Şam tarafında da o sene Banyas kalesi Bâtıniler eline geçmiştir. Bâtınilerin başlarından Behram adlı kişi, Tuğtekin'den sığınacak bir kale istedi. O da Banyas kalesini göstermişti. Behram, oraya varınca etraftan birçok Bâtıniler onun yanına toplanarak, kale Bâtınilerin elinde kalmıştır.

Beşyüzyirmibir senesinde Aksungur'un oğlu İzzeddin öldü. Sultan Mahmud, Musul eyaletini Aksungur oğlu İmadü'd-Din Zengi'ye verdi.

İmadü'd-Din Zengi, Bağdad'dan hareket ile gidip, işlerine çekidüzen verdikten sonra Nusaybin, Sencer ve İbni Ömer adasını aldı.

Halep'in idaresi karışıktı. Haçlılar, bunu duyunca Halep'e saldırdılar. İmadü'd-Din Zengi, komutanlarından Karakuş adlı kişiyi askerle Halep'e göndermişti. Sonra İmadü'd-Din de ordusuyla Halep'e gitti. Yolu üstündeki Menbiç, Bezaa şehirlerini alarak Halep'e erişti. Halep halkı, onun gelişiyle sevinerek onu karşıladılar. İmadü'd-Din beşyüzyirmiiki yılı Muharrem ayında Halep'e girdi. Ülkenin işlerini düzeltti.

O senenin Safer ayında Şam sahibi Tuğtekin öldü. Vasiyeti gereği en büyük çocuğu Tâcü'l-Mülûk Turi, onun yerine geçti. Şam'da bulunan Bâtıniler ise daha çok çoğaldılar. Sanki hükümet ellerine geçmiş gibiydi. Şam Emiri olan Tâcü'l-Mülûk beşyüzyirmiüç yılı içinde Bâtınileri kılıçtan geçirdi. Altıbin kadar Bâtıni öldü. Banyas'daki Bâtıniler, bundan korkuya düştüler. Banyas kalesini Haçlılara teslim etmişler, kendileri de horlanır ve aşağılanır bir durumda Haçlılar içinde kalmışlardır.

O senenin sonlarında Haçlılar kalabalık olarak gelip Şam'ı kuşattılar. Zahire getirmek ve etrafı yağmalamak için Havran'a bir askeri birlik gönderdiler. Tâcü'l-Mülûk, bunu öğrenince, o da o tarafa bir birlik yolladı. İki birlik karşılaştılar. Pek şiddetli bir çarpışma oldu. Haçlılar bozuldu. İşlerinden kırk kadarı kaçıp kurtuldu. Arta kalanların çoğu öldürüldü. Fakat üçyüz kadarı tutsak oldu. Silahları ve malları ve onbin kadar hayvanları yağmalandı. Bu durum, Şam'ı saran orduya

erişince, onlar da bozguna uğrayarak kaçtılar. O sırada İmadü'd-Din Zengi de bir yolunu bularak varıp Hama şehrini Tâcü'l-Mülûk'un adamları elinden almıştır.

Beşyüzyirmidört senesinde İmadü'd-Din Zengi, Halep'e üç saat uzaklığı olan ve Haçlılar elinde bulunan Etareb üzerine yürüdü. Haçlılar da büyük bir kalabalıkla Etareb'in yardımına gelmiş olduklarından İmadü'd-Din, kaleyi terk ederek onların orduları üzerine saldırdı. Pek şiddetli bir savaş oldu. Allah, Müslümanlara yardım etti. Haçlılar, büyük bir yenilgiye uğradılar. Sayısız ölü verdiler. Sonra İmadü'd-Din, Etarib kalesini savaşla aldı. İçinde bulunan Haçlıların kimini öldürdü, kimini tutsak etti. Kaleyi de yıktı.

O sene Sultan Sencer de Semerkant'ı almıştı. Önce Sencer'in Semerkant hanlığına atamış olduğu Muhammed Han kulunç hastalığına yakalanınca, oğlu Nasır Han'ı yerine kaymakam yaptı. Oysa Semerkant'ta ders veren bir Alevi, nüfuz kazanıp şehrin başıyla da birleşerek Nasır Han'ı öldürdüler. Bunun üzerine Sultan Sencer, gidip Semerkant'ı alıp, bir süre kaldıktan sonra şehri Hanlık soyunun başta gelenlerinden Sencer'in kız kardeşi oğlu Hasan Tekin adlı Bey'e verdi. Horasan'a döndü. Çok geçmeden Hasan Tekin öldü. Sultan Sencer, Semerkant'ı Muhammed Han'ın oğlu Hakan Mahmud'a vermiştir.

Yine o sene Bedi'i Üsturlâbi, Bağdad'ın doğusunda yıldızları gözlemeye memur olduysa da, işi yarım kalmıştır.

Muvahhidin Devleti'nin İlk Durumları

Kuzey Afrika'da çıkan Muvahhidin Devleti, bu sırada Mülessimin Devleti'ni sıkıştırmaktaydı.

Sus dağı halkından Alevi Tumert el-Haseni oğlu Abdullah oğlu Muhammed okumak için batıdan doğuya göçmüştü. Gizli ilimleri, fıkıh, hadis, fıkıh usulü, kelâm ilmini öğrenmişti. Gazali gibi doğunun büyük bilginleri ile görüşmüş, İskenderiye'de Ebû Bekir Tartuşi ile konuşmuş ve hac ettikten sonra batıya dönerek, dinin emirlerini yaymaya başlamıştı. Becaye şehri yakınında Melale adlı köye erişince Ali Kûmi oğlu Abdü'l-Mü'min adında bir adam, ona bağlanmıştı. Tumert'in oğlu ondaki soyluluğu anlamış ve onu yanına alıp Merakeş'e gitmişti. Tumert'in oğlu, kendisine Mehdi dedirterek din emirlerinin yerine getirilmesinde çok sıkı davrandığından bağlıları arttı ve hakkında halk çok iyi düşünmeye başladı.

Tumert'in oğlunun ünü bu şekilde yayılınca, Müslümanların Emiri, (Taşfin oğlu Yûsuf oğlu Ali) onu huzuruna getirtti. Fakihleri topladı. Onları tartıştırdı.

Tumert'in oğlu, tartışmada onlara üstün geldi. Müslümanların Emiri'ne veziri, "Bu adamı öldür. Onun amacı dinin emirlerini uygulatmak değil, ancak ülkeyi ele geçirmektir" dedi. Müslümanların Emiri, onu kabul etmediğinden veziri,

"Öyle ise hiç olmazsa onu süresiz olarak hapset" demişse de onu da kabul etmediğinden Müslümanların Emiri, Tumert'in oğlunun Merakeş'ten çıkarılmasını emretti. Tumert'in oğlu ise Agmat'a giderek bir dağda durdu. Halk başına toplanınca, kendisinin Ahir zamanda geleceği Hz. Peygamber (s.a.v.)'de bildirilen Mehdi olduğunu söylemiş ve Abdü'l-Mü'min on yoldaşı ile onu doğrulayarak ona Mehdi diye biat etmiş, ötekiler de ona uymuş olduklarından bağlıları çoğalmış ve kuvveti artmıştır. Mülessimin, müteşabih âyetleri kelimelerinin dış anlamı doğrultusunda kabul ederek yorumunu bir yana bırakıyorlardı. Onların bu inancı ise Allah'ı cisim olarak kabule yol açtığından Tumert'in oğlu, onların bu yönden sapıklığa düştüklerini söyleyerek çağrısının, Allah'ın birliğine davet olduğunu belirterek, kendisine biat edenlere Muvahhidin adını taktı.

Mehdi Tumert'in oğlunun halkça tutulması beşyüzondört senesinden beşyüzyirmidört senesine kadar sürdü. Bu kere kırkbin askerden oluşan bir ordu gönderdi. Merakeş'te Müslümanların emirini kuşattırmış ise de, ordusu bozguna uğrayarak döndüğü sırada kendisinin hastalığı artmıştı. Yakınlarına Abdü'l-Mü'min'i tavsiye etti. Onu Mü'minlerin Emiri diye adlandırdı. Onun ülkeler alacağını haber verdikten sonra öldü. Abdü'l-Mü'min Mü'minlerin Emiri unvanıyla halkın kalplerini kazanmaya çalışmış ve nice yıllar Müslümanların Emiriyle savaşı sürdürerek, sonunda Taşfinoğulları çökmüş ve onların yerine Muvahhidin Devleti geçmiştir.

Bazı Ölümler

Afrika emiri Temim oğlu Yahyâ oğlu Ali beşyüzonbeş senesinde ölünce oniki yaşındaki oğlu Hasan, vasiyeti üzere yerine geçti. Devlet işleri bir Atabey ile görülür oldu.

"Makamat"ın yazarı ünlü edip Ebû Muhammedü'l-Kasım Hariri de bu sene ebedi makamına göçtü.

Mekke emiri Haşimü'l-Alevi el-Haseni oğlu Kasım beşyüzonyedi senesinde öldü. Yerine oğlu Ebû Fuleyte geçti.

Bâtıniye'den İsmailiye'nin başı olan ünlü Sabbah oğlu Hasan beşyüzonsekiz senesinde öldü. Halk, onun kötülüğünden kurtuldu.

Beşyüzyirmibir senesinde Ahlat hükümdarı Sekman oğlu Zahirü'd-Din İbrahim öldü. Yerine kardeşi Sekman oğlu Ahmed geçti. Altı ay sonra o da öldü.

Yerine İbrahim'in altı yaşında bulunan İbrahim oğlu Şahremen Sekman adlı oğlu kaldı. Fakat İbrahim ve Ahmed'in anası Erkman kızı İnanç Hatun hükümet işlerini eline aldı. Sanki torununun vâsisi idi. Oysa devlet işlerini tek başına ve başına buyruk yönetir oldu. Sonraları İnanç Hatun bütün bütün hükümette yalnız

kalmak için, torununun öldürülmesine girişti. Devlet büyükleri toplandı. Beşyüzyirmisekiz senesinde İnanç Hatun'u boğdurup, torunu. Şahremen'i babası tahtına oturtmuşlardır.

Yirmidokuz seneden beri Mısır'da Alevi Halifesi olan Âmirbiahkâmillâh beşyüzyirmidört yılı içinde bir gezintiye çıkmıştı. Bâtıniler saldırarak onu öldürdüler. Oğlu yoktu. Yerine amcası oğlu Müstansırbillâh oğlu Ebû Kasım oğlu Hafız Abdü'l-Mecid geçirildi.

Beşyüzyirmibeş senesinde Bâtıniye fedaileri, Şam sahibi Tuğtekin oğlu Tâcü'l-Mülûk Turi'yi yaraladılar. Beşyüzyirmialtı yılı içinde bu yaradan kurtulamayarak Tâcü'l-Mülûk öldü. Vasiyeti gereğince oğlu Şemsü'l-Mülûk İsmail Bey, Şâm beyi oldu. Öteki oğlu Şemsü'd-Devle Muhammed Bey de Baalbek ve ona bağlı yerlerin mutasarrıflığında kaldı. Beşyüzyirmiyedi senesinde Mekke emiri Ebû Fuleyte öldü. Yerine oğlu Kasım Mekke emiri oldu.

Sultan Mahmud'un Ölümü ve Oğlu Davud'un ve Sonra Mes'ud'un Tahta Çıkması

Beşyüzyirmibeş yılı Şevval ayında Sultan Mahmud ölünce veziri Ebû Kasım ve Atabey'i, Aksungur Ahmedîl anlaştılar. Mahmud oğlu Davud'u saltanat tahtına oturttular. Dağ şehirleri ve Azerbaycan'da Davud adına hutbe okundu. Zilkade ayında Zencan'a gidince, amcası Melik Mes'ud'un Cürcan'dan hareketle Tebriz'i aldığı haberi gelince, Davud hemen Azerbaycan üzerine yürüdü. Tebriz'i kuşatmakla beşyüzyirmialtı yılı Muharrem ayının sonuna dek aralarındaki savaş sürmüş ve sonunda barışmışlardır.

Bu yüzden Davud, bir konak geri çekildi. Mes'ud ise Tebriz'den askerleri başına toplandığından Hemedan'a gitti. Adına hutbe okunması için Halife katına memur gönderdi. Davud'un adamları ise bu istekle daha önce Bağdad'a gelmişlerdi. Bunun üzerine Halife Müsterşi'd-Billâh, "Hutbede hüküm, ancak Sultan Sencer'indir. O her kim için emrederse hutbe, onun adına okunur" diye cevapladı. Sultan Sencer'e de, "Hutbe yalnız onun adına okunmalıdır" diyerek, başka birine izin vermemesi için haber gönderdi ve bu sözün Sultan'ın gözünde iyi bir etkisi oldu.

Sonra Mes'ud, Musul valisi İmadü'd Din Zengi ile mektuplaştı ve ondan yardım istedi. O da ona yardım edeceğine söz verdi. Böylece saltanatı istemek için Mes'ud'a cesaret geldi.

Sultan Muhammed'in oğlu Selçuk Şah'ı da Atebey'i ve Faris ile Huzistan "sahibi olan Karaca Saki, çok sayıda askerle Bağdad'a götürdü. Mes'ud'un erişmesinden önce Bağdad'a ulaştırdı. Sultan'ın sarayına indirdi. Halife de ona ikram

etti. Sonra Mes'ud'un gönderdiği adam geldi. Hutbenin Mes'ud adına okunmasını korkutucu bir dille teklif etti. Fakat Halife buna aldırış etmedi. Hemen Halife'nin, Selçuk Şah'ın ve Karaca Saki'nin askerleri Bağdad'a yürüyen İmadü'd Din Zengi'ye karşı gittiler. Yapılan çarpışmada Zengi'nin askeri bozuldu. Tikrit'e çekildi. Orada kale muhafızı bulunan Necmeddin Eyyüb ona köprüler kurarak, Dicle'nin karşı yakasına geçirdi. İşte Eyyüboğullarının Zengi soyuna bu şekilde yakınlaşmaları, ileride devlet ve saltanata erişmelerine yol açmıştır.

O sırada Selçuk Şah ile Mes'ud'un askerleri bir iki gün pençeleştiler. Mes'ud ise İmadü'd-Din Zengi'nin yenilgisini öğrenince geri döndü. Halife'ye, "Sultan Sencer, Rey şehrine varmış. Halife'ye ve yakınlarına kötü niyeti vardır. Eğer onu savaşla Irak'tan uzaklaştırmak ve Irak, Halife vekilinin olmak düşüncesinde bulunursanız ben bunu uygun görüyorum." diye haber gönderdi. Halife de ona uygun cevap verdi. Barış hakkında elçiler gelip gitti. Sonunda Irak, Halife Vekilinin ve saltanat Mes'ud'un oldu. Selçuk Şah da Mes'ud'un veliahdı olmak üzere karar verdiler. Mes'ud Bağdad'a gelip, Sultan sarayına indi. Selçuk Şah da Bağdad Zaptiye Bakanı'nın konağına kondu.

Sultan Sencer'in Mes'ud ile Savaşı ve Melik Tuğrul'un Saltanatta Kalması

Sultan Sencer'in beşyüzyirmialtı yılı içinde Hemedan'a geldiği haberi Bağdad'a ulaştı. Halife Müsterşid, Melik Mes'ud ve Selçuk Şah, ona karşı ileri yürüdüler. Halife de ordusuyla çıktı. Oysa İmadü'd-Din Zengi ile Debis de Sultan Sencer'in emriyle Bağdad üzerine yürüyorlardı. Halife, onlara karşı dönmek zorunda kaldı. Hankin'e gelip Irak'ta Sultan Sencer'in hutbesini kaldırdı.

Melik Mes'ud ile Selçuk Şah, Halife ordusunun da kendilerine yetişmesini beklediler. Bu yüzden ağır davranıyorlardı. Sultan Sencer ise hızlı yürüyerek Dinever'de iki taraf karşılaştı.

Sultan Sencer, onbin seçkin atlı ile ordunun ortasındaydı. Önünde filler vardı. Sağında kardeşi oğlu Tuğrul Bey ve öteki komutanlar, solunda Muhammed oğlu Harezmşah Atsız ile diğer komutanlar durmuşlardı. Melik Mes'ud da sağına Karaca Saki ile Kızıl Emir'i ve soluna öteki ünlü komutanları almıştı.

Karaca Saki, Sencer ordusunun ortasına çok şiddetle saldırdı. Melik Tuğrul ve Harezmşah arkasına dolaşarak onu ortaya aldılar. Karaca'nın pek çok asker ve komutanları öldürüldü. Kendisi de pek çok yerinden yaralı olarak tutuldu. Onun üzerine Mes'ud'un ordusu hepten bozuldu. Sencer emretti. Divan kuruldu. Karaca Saki, onun katına getirildi. Sencer ona "Benimle savaştan amacın neydi?" deyince, "Amacım, seni öldürdükten sonra yerine bir sultan geçirerek ona hükmetmek

idi" deyince Sencer, onu öldürdü. Sonra Mes'ud'a haber göndererek onu çağırdı. Mes'ud gelince ona ikram etmekle beraber kendisine karşı koyusundan dolayı azarladı ve onu Gence'ye geri yollayıp, kardeşi Sultan Muhammed'in oğlu Melik Tuğrul'u Saltanat tahtına oturttu. Adına hutbe okunması için her tarafa emirler gönderdi. Maveraünnehir sahibi Ahmed Han'ın kendisine baş kaldırdığı haberi ulaşınca, Sultan Sencer, hemen Nişabur'a döndü.

Halife, Sultan Mes'ud'un bozgun haberini aldığı sırada Sencer'in emri üzerine İmadü'd-Din Zengi ile Debis'in de Bağdad'a gelmiş oldukları haberini alınca, hemen Bağdad'a dönüp, onlarla savaşa başladı. Zengi, Halife'nin sağ tarafını vurup dağıttıysa da, Halife'nin sol tarafı da Debis'i bozguna uğrattı. Onun bozguna uğraması, Zengi'nin askerine bulaşarak onlar da bozuldular.

Maveraünnehir işinin önem kazanmasından ötürü Sultan Sencer'in ister istemez Horasan'a dönmüş olduğu haberi Mahmud oğlu Davud'a ulaşınca Azerbaycan'dan çok sayıda asker toplayarak, Hemedan üzerine yürüdü. Sultan Tuğrul, ona karşı çıktı. Yapılan çarpışmada Davud yenildi. Dolaşarak Zilkade ayında Bağdad'a varışında, Halife tarafından kendisine ikram olundu.

Mes'ud'un Saltanata Dönüşü

Davud'un Bağdad'a varışından sonra Mes'ud da hareket ederek beşyüzyirmiyedi senesinin Safer ayında Bağdad'a vardı. Davud ile birleştiler. Halife ile görüştüler. Hutbenin kendi adlarına okunmasını teklif ettiler. Halife de minberlerde önce Mes'ud'un ve arkasından Davud'un anılmalarını uygun karşıladı. Verilen karar üzere Mes'ud ile Davud, Azerbaycan'a gidip, yeteri kadar kuvvet toplayarak Hemedan'a yürüdüler. Sultan Tuğrul, onlara karşı çıktı. Fakat yenildi. Sultan Mes'ud, Şaban ayında Hemedan'a sahip oldu.

Sultan Mes'ud, Tuğrul Beyi bozguna uğratarak saltanatta kalmışken, beşyüzyirmisekiz yılı içinde kardeşi oğlu Sultan Davud'un Azerbaycan'da asker toplayarak kendi aleyhine ayaklandığı haberini alınca, o tarafa seğirtti. Sultan Davud'u bir kalede sardı.

İşte o zaman Sultan Tuğrul, fırsat bularak asker topladı. Sultan Mes'ud'un komutanlarından bazılarını kendi tarafına çekti. Sultan Mes'ud üzerine yürüdü. Kazvin yakınında iki taraf orduları birbirini gördü. Sultan Mes'ud'un komutanlarından bazıları, Tuğrul tarafına dönünce Sultan Mes'ud, çarpışmaya cesaret edemeyip yenik olarak dönüp Bağdad'a gitti. Selçuk Şah da İsfahan'dan çıkıp Bağdad'a geliyordu. O sırada Sultan Tuğrul da dağ şehirlerinin hepsini ele geçirdi. O sırada bazı sebeplerden dolayı Halife ile Sultan Mes'ud'un arası açılmıştı. Sultan Tuğrul ise Sultan Mes'ud'un üzerine gelmek için hazırlanmışken beşyüzyirmidokuz yılı

Muharrem ayında Sultan Tuğrul ölünce, Sultan Mes'ud hemen Hemedan'a gitti. Bütün asker ve halk ona boyun eğdiklerini belirttiler.

Çeşitli Olaylar

Şam sahibi Tuğtekin oğlu Tûri beşyüzyirmiyedi yılı Safer ayında ansızın Banyas üzerine saldırdı. Banyas kalesini Haçlılar elinden alıp kurtarmıştı.

Yine Safer ayında Kudüs kralı, büyük bir kalabalıkla Halep'e bağlı yerlere saldırdı. İmadü'd-Din Zengi'nin Halep'te kaymakamı bulunan Suvar kendi adamlarıyla hareket etti. Yanına bir kısım Türkmenler de katıldı. Kınnesrîn'de yapılan şiddetli çarpışmada iki taraftan pek çok adamlar öldü. İslâm askeri bozguna uğrayarak Halep'e doğru geri çekildi. Haçlıların bir askeri birliğini vurup bir çoğunu öldürdüler. Birçok tutsak da alarak Halep'e döndüler.

Sonra Urfa'daki Haçlıların bir birliği ilerleyerek Halep topraklarına saldırdılar. Suvar, hemen onların üzerine gidip çoğunu öldürüp geri kalanlarını tutsak etmiştir.

Beşyüzyirmisekiz senesinde İmadü'd-Din Zengi, Musul topraklarından sayılan Kürdistan dağlarındaki kaleleri ve Hakkâri kalelerini ele geçirerek, dağlardan inip de zorbalık ve hırsızlıkla köylere zarar ver eğelen Kürt eşkıya elinden halkı kurtarmış, hükmünü ve etkinliğini genişletmiştir.

Şam sahibi Tuğtekin oğlu Tûri zulüm, cimrilik ve alçaklık yolunu tutarak, ev halkını, adamlarını ve halkı bezdirdi. Şam'ı İmadü'd-Din Zengi'ye teslim etmek üzere onunla haberleşmeye başladı. Hatta İmadü'd-Din de askeriyle Şam üzerine yürümüştü. Tûri'nin bu tavrı anlaşılınca babasının arkadaşları öfkelendiler. Tûri'nin anasına şikâyet ettiler. Anasının izniyle uşakları, Tûri'yi beşyüzyirmidokuz yılı içinde öldürdüler. Ertesi gün yerine kardeşi Tacü'l-Mülûk oğlu Şihabü'd-Din Mahmud geçmiştir. Sonradan İmadü'd-Din gidip Şam'ı sardıysa da asker ve halk, ülkenin korunmasında birlik halinde olduklarından İmadü'd-Din, onlarla barış yaparak döndü.

Halifenin Mes'ud ile Savaşı ve Tutsak Oluşu ve Raşid'in Halifeliği

Tuğrul'un ölmesi üzerine Sultan Mes'ud Hemedan'a gidip saltanatında bağımsız olunca, komutanlardan bazıları ondan yüz çevirip, Halife Müsterşid'e bağlandılar. Onu Sultan Mes'ud ile savaşa kışkırttılar. Onların sözüne aldanarak ordusuyla Bağdad'dan çıktı. Yedi bin atlı ile Hemedan'a yürüdü. Sultan Mes'ud da Hemedan'dan çıktı, Dâbmerç denilen yerde beşyüzyirmidokuz yılı Ramazan ayında iki taraf karşılaştı.

Halife'nin sol tarafı, hemen Sultan Mes'ud tarafına döndü. Sağ tarafı da hafifçe savaşarak bozuldu. İki taraftan bir adam öldürülmeksizin Halife ve yakınları, veziri, başkadı, hatipler, fakihler ve hâkimler hep tutsak oldular.

Sultan Mes'ud, Bağdad'a birini gönderdi. Halife'nin bütün mallarına ve mülklerine el koydurdu. Halktan bazıları ayaklanarak minber ve şebekeleri kırdılar. Sokağa çıkıp bağırıp ağlaşarak başlarına toprak saçtılar. Kadınlar da sokaklara dökülüp feryat ile yüzlerine şamar vurmaktaydılar. Görevli kişinin adamlarıyla halk çatıştılar. İçlerinden yüzelli kadar adam öldürüldü. Vali ve teşrifatçı kaçtı.

O sırada ise Mahmud oğlu Davud'un saltanat davasına kalktığı haberi gelince Sultan Mes'ud, Şevval ayında ordusuyla Meraga'ya gitti. Halife Müsterşid'i de beraber götürdü. Onun için Meraga kapısında müstakil bir çadır kurdurdu. Aralarında elçiler gidip gelerek Halife, Sultan Mes'ud'a dörtyüzbin altın vermek ve Bağdad'a bütün askeriyle birlikte gitmemek ve Bağdad'da evinden çıkmamak üzere aralarında barışa karar verildi. Onun üzerine Sultan Mes'ud, Halife'yi atına bindirdi ve önünde örtüsünü taşıdı. Zilkade ayının onyedinci pazar günü idi ki artık Halife'nin binip Bağdad'a gitmesi kalmışken Emir Kazan Han'ın Sultan Sencer tarafından elçilikle geldiği haberi ulaşınca Halife'nin hareketi geri kaldı. Sultan Mes'ud, onu karşılamaya çıkınca halk da seyrine çıktılar. O sırada Halife çadırının muhafızları da seyre çıktı. Halife'nin çadırı, askerden boş kalınca yirmidört kadar Bâtıni fedaileri saldırarak Halife Müsterşid'i ve adamlarından birkaçını öldürdüler. Bâtınilerin de on kadarı tutulup öldürüldü. Onun üzerine oğlu ve veliahdı olan Râşid Billâh'a biat olundu.

Hille emiri Sadaka oğlu Debis ile Müsterşid'in arasında düşmanlık vardı. Müsterşid'in felâketi onun çıkarına sebepse de sonradan oda böyle bir felâkete uğramıştır.

Kendisi kışkırtıcı ve bozucu bir kişiydi. Bir aralık Haçlılarla birleşmişti. Bu kere Sultan Mes'ud, Hoy şehri dışında Debis'i öldürtmüştür. Fakat oğlu Sadaka Hille'de idi. Babasının askerleri, onun başına toplandı. O da babası ve dedesi gibi Hille emirliğini ele geçirmiştir.

Sultan Sencer, bu sırada Gazne'de bulunuyordu. Beri tarafın durumuna göz atamıyordu.

Beşyüzyirmidokuz yılı Zilkade ayında Sultan Sencer, Gazne'ye gitmiş ve beşyüzotuz yılı Şevval ayında dönebilmiştir. Kendisinin Gazne'ye mâlik etmiş olduğu Behram Şah'ın ona baş eğmekten caydığı, halka zulme başladığı Sultan Sencer'in kulağına gidince, hemen ordusuyla hareket etti. Gazne'ye yaklaşınca Behram Şah, af dilemek için Sencer'e elçiler gönderdi. O da kendisinin orduya gelip görüşmek şartıyla affedeceğini vadetmişse de Behram Şah, Sultan Sencer'le karşı karşıya gel-

mekten korkarak savuşup bir tarafa gitti. Onun üzerine Sencer de Gazne'ye girdi. Beyliğin gelirlerini topladı. Behram Şah'a azarlayıcı şekilde haber gönderdi. Ülkesinde gözü olmadığını söyleyip yemin ederek kuvvetli bir güvence verdi. Behram Şah da ona tam olarak baş eğdi. Ancak korkuya kapılarak karşısına çıkamadığını ve bu konuda özürlü olduğunu yalvarıcı bir dille bildirdi. Sultan Sencer de ona ülkesini bırakıp döndü. Behram Şah Gazne'ye geldi. Tahtına geçti. Sultan Sencer de Şevval ayında Belh'e geldi. İmadü'd-Din Zengi'nin Halep'te kaymakamı olan Suvar Bey ansızın Haçlılar elinde bulunan Lazkiye bölgesine saldırdı. Haçlılardan kimini öldürdü kimini de tutsak etti. Pek çok mallar ve ganimetler aldı. Kumaşlar ve başka mallar sayı ve hesaba gelmeyecek kadar çoktu. Suvar Bey Lazkiye'yi ve yakınında bulunan yerleri harap ettikten sonra Recep ayı ortalarında Halep'e döndü.

Raşid'in Halifelikten İndirilmesi ve Muktefi'nin Halifeliği

Sultan Mes'ud ile Halife Müsterşid arasında yapılan sözleşmede Müsterşid'in Mes'ud'a dörtyüzbin altın vermesi şart edilmişti. Müsterşid'in uğradığı felâket üzerine oğlu Râşid Billâh, Halife olmuştu. Beşyüzotuz senesinde o parayı Raşid'den istedi. Raşid de bütün mallarının babası yanında bulunduğundan yağmalanmış olduğu için, kendisinde o maldan bir parçacık bile olmadığını söyleyerek özür dilemişti. Sultan Mes'ud'un memurları tarafından Halife'nin sarayına saldırılarak hazinelerin kontrol edileceği Halife Raşid'in kulağına gidince savunmak için asker topladı. Sultan Mes'ud'un memuru da beşbin kadar atlı ile çıktıkları zaman Raşid'in askeri savunmaya geçti. Sultan'ın askeri şehrin dışına çıkmışlar, halk da Bağdad'daki Sultan'ın sarayını yağmalamışlardı.

Halife Raşid ise Sultan Mes'ud'un itaatinden çıkıp da Mahmud oğlu Davud'a bağlanmak üzere yakında bulunan hükümdar ve komutanlarla haberleşmişti. Mahmud oğlu Davud, Azerbaycan askeriyle çıkarak Safer ayı başlarında Bağdad'a erişerek Sultan'ın sarayına inmişti. Sonra İmadü'd-Din Zengi de Musul'dan geldi. Sonra Kazvin ve İsfahan valileri ve Hille sahibi olan Debis oğlu Sadaka ve komşu şehirlerin ileri gelenleri de gelip, Bağdad'da toplandılar. Sultan Mes'ud'un hutbesi kesilerek Sultan Dâvud adına hutbe okundu. Onun üzerine Sultan Mes'ud, ordusuyla geldi. Elli gün Bağdad'ı sardı. Fakat alamadı. Fakat Bağdad'daki komutanlar arasına ayrılık düştü. Melik Davud, Zilkade ayında Azerbaycan'a dönünce öteki komutanlar dağıldı. Halife Raşid de Batı tarafında bulunan İmadü'ddin Zengi yanına geçti. Onunla beraber Musul'a gitti. Sultan Mes'ud da hiçbir engelle karşılaşmadan Bağdad'a girdi. Kadıları, şahitleri ve fakihleri topladı.

Raşid'in el yazısıyla olan belgesini gösterdi. Fetva istedi. Raşid, bu belgede, **"Her ne zaman ki asker toplarsam, veya baş kaldırırsam ya da Sultan'ın adam-**

larından birine kılıç çekersem kendimi Halifelikten indirmiş olayım." diye yazılıydı. Onlar da Raşid'in Halifelikten çıkarılmasına fetva verdiler. Onun üzerine Raşid Halifelikten indirildi. Zilkade ayında hutbesi kesildi. Amcası Muktefi Liemrillâh'a Zilhicce ayının onsekizinci günü biat kılındı. Sonra düzenlenen dini bildiri Musul'a gönderildi. Musul'da bulunan başkadı da gereğini yerine getirmiştir. Bu sırada İmadü'd-Din Zengi'nin de gelirleri ve lakapları arttırılmıştır. O da birçok savaşta zafer kazanmıştır.

İmadü'd-Din'in Bazı Fetihleri ve Kayser ile Yaptığı Savaşlar

Beşyüzotuzbir yılı içinde Musul ve Halep emiri olan Atabey İmadü'd-Din Zengi, Hama yakınında ve Haçlılar elinde bulunan Bâreyn kalesini sardı. Haçlılar, büyük bir kalabalıkla bu kalenin kurtarılmasına seğirttiler. Zengi, kuşatmayı bıraktı. Onlara karşı gitti. Pek şiddetli bir savaş yaptı. Haçlıları bozdu, topluluklarını dağıttı. Bozguna uğrayan Haçlıların büyükleri ve subayları Bâreyn kalesine girip korundular.

İmadü'd-Din, dönüp Bâreyn kalesini sardı. Kalede zahire kalmamıştı. Haçlılar ellibin altın vermek ve kaleyi teslim etmek üzere eman dilediler. İmadü'd-Din de uygun gördü. Ellibin altın ile Bâreyn kalesini teslim etti. Bâreyn'i kuşattığı sırada Maarre ve Kefertab şehirlerini de Haçlılardan alıp kurtarmıştı. İşte o sırada Rum Kayser'i büyük bir orduyla Şam'a doğru gelmekteydi. İmadü'd-Din Zengi ise beşyüzotuziki yılı başlarında Şam sahibinin elinde bulunan Mecdel kalesini ele geçirdi. Banyas muhafızı da ona itaat etti. Sonra Humus şehri ve kalesi de kendisine teslim olundu. O sırada Rumlar, Halep'e doğru yürüyüşe geçmişlerdi.

Şam tarafında bulunan Haçlılar, İmadü'd-Din Zengi'nin arka arkaya, kazandığı başarılardan korktular. Avrupa'ya feryat mektupları gönderdikleri gibi İstanbul Kayseri'ne de durumlarını bildirmişlerdi. Onun üzerine Rum Kayseri, hemen savaş hazırlıklarına girişti. Çok sayıda asker ve mükemmel bir donanma ile İstanbul'dan çıktı. Beşyüzotuzbir senesinde Antakya'ya çıkmıştı, önce Ermenilerle savaşa tutuştu. Çünkü o zaman Adana ve Mesis, Leyonoğlu adlı Ermeni elinde bulunuyordu. Kayser, bu iki şehri sardı. Ele geçirdikten sonra Aynizerbe kalesi üzerine yürüyüp onu da kuvvet kullanarak ele geçirdi.

Sonra denizden İskenderun limanına çıktı, ilerledi. Zilkade ayında Antakya'yı kuşattı. Haçlıları zorladı. Antakya dükasıyla Kayser arasında elçiler gidip gelerek barış yapmışlardı. Beşyüzotuziki senesinde Rum Kayseri Şam'a yürüdü. Halep'e altı saat uzaklıktaki Bezaa kalesini sardı. Mancınıklarla zorladı, kaleyi aldı. Sonra verdiği sözden caydı. Halkın kimini öldürdü, kimini tutsak etti. Sonra Kayser, askerini Halep'e yürüttü. Halep gençleri çıkıp şiddetle savaştılar. Rumların büyük bir generalleri ile pek çok askerleri öldürüldü.

Rumlar, Halep'ten ümit keserek savuşup Etarib üzerine gittiler. Etarib halkı, korkarak şehri bırakıp gittiler. Rumlar, Etarib'e gelip, oraya yeteri kadar koruyucular ile Bezaa'da almış oldukları tutsakları koyup gitmiş olduklarını İmadü'd-din'in Halep'te kaymakamı bulunan Suvar Bey haber alınca hemen yanındaki askerle Etarib'e varıp oradaki muhafızları öldürdü. Bezaa'daki tutsakları kurtardı. Zaferle Halep'e döndü.

Sonra Rum Kayseri, Şizer kalesini kuşattı. Mancınıklarla zorladı. İmâdüddin'in Kayser ordusu üzerine saldıracak kadar kuvveti yoktu. Fakat Kayser'in de düz ovalara inip de İmâdüddin ile meydan savaşı etmeye cesareti yoktu. İmâdüddin birkaç kere Sultan Mes'ud'dan yardım istedi. Fayda vermedi. O da ister istemez yük ve ağırlıklarını Rakka'ya gönderdi. Atlılar ile kaldı. Âsi nehri yanında ve Şizer ile Hama arasında kondu. Her gün Şizer kuyusuna yakın gider ve Rumlara görünür ve etrafa çeteler dağıtır, Rum ordusunun döküntülerini ve kafilelerini vurur ve Kayser'i meydan savaşına çağırarak ovalara indirmeye çalışıyordu. Şam'daki Haçlılar da Kayser'i meydan savaşına özendirirlerdi. Oysa Kayser'in Avrupa askerine güveni yoktu. Çünkü Kayser ile İmâdüddin'den hangisi yenilirse, onlarca faydalı sayılırdı. Bundan dolayı Kayser, yirmidört gün Şizer'i kuşattıktan sonra ordusunu kaldırıp gitmiştir.

Atabey İmâdüddin Zengi'nin Sultan tarafından yardım görmeksizin büyük bir Rum Kayseri'nin ordusunu geri dönmeye zorlaması ününü arttırdı. Hakkında Arap şairleri güzel övgüler söylediler.

O sırada Şam sahibi olan Şihabeddin Mahmud'u köleleri öldürmüştü. Kardeşi Baalbek mutasarrıfı olan Cemaleddin Muhammed süratle varıp Şam'ı ele geçirmiştir. İmâdüddin Zengi de fırsatı kaçırmayarak Baalbek'i almıştı. Sonra Şehrizûr ve bölgesini de ele geçirmiştir.

Mes'ud ile Davud'un Savaşı ve Raşid'in Öldürülmesi

Raşid, tahttan indirildikten sonra Musul'dan çıktı. Azerbaycan'a gitti. Melik Davud ile bazı komutanlar, Sultan Mes'ud'dan korku üzere olduklarından, Raşid'i Halifelik makamına oturtmak üzere yazıştılar. Raşid de ona evet demişti.

Sultan Mes'ud, hemen çıkıp Melik Davud'un üzerine yürüdü. Beşyüzotuziki yılı Şaban ayında yapılan çarpışmada Davud'un askeri bozuldu. Mes'ud'un askeri de yağma yaparak etrafa dağıldı. Mes'ud, az adamla bir tepe üzerinde kaldı. Davud'un komutanlarından bazıları, onu görünce üzerine saldırdılar. Sultan Mes'ud kaçtı. Fakat komutanlarından bazıları öldürüldü. Kısaca garip olaylardan olarak iki ordu da darmadağınık oldu. Sultan Mes'ud Azerbaycan'a gitti. Melik Davud

da Hemedan yolunu tuttu. Raşid, o sırada Meraga'ya geldi. Olayı öğrenince o da Hemedan'a gidip Melik Davud ile buluştu.

O sırada Selçuk Şah da Bağdad'ın alınmasına kalkıştı. Bağdad Zaptiye Nâzın savunmak için onunla savaşa tutuştu. Bağdad'ın ayak takımı ve ahlâksızları ise yağmaya ve adam öldürmeye cesaret ettiklerinden, Bağdad halkı, Musul'a ve öteki şehirlere göç ettiler.

Raşid ve Melik Davud, Hemedan'da birleştiler. Harezmşah da onlarla beraberdi. Üçü birlikte Bağdad üzerine gelmeleri umulduğundan Sultan Mes'ud, o tarafa yönelince Melik Davud, Fâris'e; Harezmşah da ülkesine döndü. Raşid yalnız kaldı. O da İsfahan'a gitti. Ramazan ayının yirmibeşinci günü birkaç Horasanlı asker saldırarak Raşid'i öldürdüler. Onun adamları da bu Bâtınileri öldürdüler.

Sencer ile Harezmşah'ın Savaşı ve Olaylar

Önceleri Harezmli Melikşah, ibrikçisi olan Enüştekin'e bazı topraklar vermişti.

Melikşah'ın ölümünde Enüştekin gidip kendi arazisini beşyüzdoksan yılına değin elinde tuttu. Aslında Selçuklu komutanlarından birinin kölesiydi. Övülen sıfatlara sahip, bir kişiydi. Bu bakımdan değer kazandı ve yükseldi. Oğlu Kutbüddin Muhammed'i güzel yetiştirmişti. Bundan dolayı kendisi ölünce Berkyaruk Harezm'i, onun oğlu Kutbüddin Muhammed'e verdi. Onu Harzemşah diye lakaplandırdı. Muhammed, değerli ve terbiyeli bir kişiydi. Gittikçe şanı ve itibarı arttı. Sencer tahta geçince onu makamında bıraktı, iki senede bir kere Sencer'in yanına gidip, hediyeler sunarak bağlılığını gösterirdi, ölünce oğlu Harezmşah Atsız onun yerine geçti. Sencer, ona son derece ikram ve iltifat ederdi. Seferlerde Sencer'le beraber bulunur, sözü dinlenirdi. Atsız, böylece kuvvet kazandı. Sağlam bir hükümet kurdu. Tavır ve tutumundan kafasında bağımsızlık düşüncesi taşıdığı anlaşıldığından, Sultan Sencer beşyüzotuzüç yılında ordusuyla Harezm üzerine yürüdü. Harezmşah savunmaya kalkıştıysa da yenilerek kaçtı. Sultan Sencer, Harezm'i aldı. Korunması için asker ve vali bıraktı. Merv'e dönünce Harezmşah geri gelip yine Harezm'i almış ve o savaşta bir oğlu öldüğünden pek çok üzülerek Sultan Sencer'e kin bağlamıştı. Bu yüzden Maveraünnehir'de bulunan Hata'lı Türkleri, Sencer aleyhine kışkırtmıştır.

Sultan Sencer'in Hata Türkleri ile Savaşı ve Bozulması ve Olaylar

Önceleri Selçuklularla Büyük Türkistan'dan çıkıp, Maveraünnehir'e ve oradan Horasan tarafına gelen Oğuzlar ki Müslüman olmuşlardı, onların artığı olup Guz denilen Türkmenler, Han Devleti'nin askeri hizmetinde bulunarak oldukça medeni olan milletlere karışmışlar ve onlar da yavaş yavaş Müslüman olmuşlardı. Ya-

kın zamanda Çin sınırından çıkıp Maveraünnehir şehirlerine gelen Hata Türkleri de her ne kadar Han Devleti'nin askeri hizmetinde bulunmakta iseler de, bunlar Müslüman olmadıkları için göçebe durumundaydılar.

Beşyüzyirmiiki yılında Çin sınırından birçok Müslüman olmayan Türkler çıkıp İslâm şehirlerine tecavüz ettikleri zaman Türkistan hanlarından Kâşgar emiri olan Hasan Han oğlu Ahmed karşı çıkıp onların topluluklarını dağıtmıştı. Fakat arkalarından Kûhânı Çini çıkageldi. Yanında Hatalılardan ve öteki Türk kabilelerinden oluşan sayılamayacak kadar çok büyük bir topluluk vardı. Bunlar dinsiz ve vahşi bir halktı. Yakın zamanda Maveraünnehir şehirlerine gelip de, Han Devleti'nin askeri hizmetinde bulunan Hata'lılar da onlara katılınca Kûhân'ın kuvveti iki kat olarak Maveraünnehir'de bulunan İslâm şehirlerini birer birer alır oldular.

Harezmşah Atsız da Sencer'in düşmanı olduğundan Hata Türklerini kışkırtarak Maveraünnehir şehirlerini almak tamahına düşürmüştü. Semerkant ve Buhara halkı ise Hata'lıların günden güne ilerlemekte olduklarından dolayı korku ve telaşa düşmüş olduklarından beşyüzyirmidört senesinde Semerkant emiri olan Hakan Mahmud, Sultan Sencer'e durumu bildirerek yardım istedi.

Sultan Sencer, yüzbinden fazla asker topladı. Büyük ve mükemmel bir orduyla Maveraünnehir'e geçti. Çin'li Kûhân da üçyüzbin atlı ile ona karşı geldi. Katvan denilen yerde iki taraf karşılaştı. Beşyüzotuzaltı yılı Safer ayının beşinci günü çok korkunç, kanlı bir savaş oldu. Kûhân, İslâm ordusunu dolaştırarak Deyrigam denilen vadiye düşürdü, İslâm ordusu bozuldu. Niceleri şehit ve niceleri tutsak oldu. İki tarafın da kayıplarını Allah'tan başka kimse bilmez. Deyrigam'da düşen şehitler içinde yalnız başı sarıklı onikibin muhterem adam ve dörtbin kadar kadın olduğu söylenir.

Düşmanın sayısı, İslâm ordusunun üç katıydı. Fakat Sencer, bu zamana dek bozguna uğramayıp düşmanlarının sayısı fazla olsa da o yenerdi. Bu kere de yeneceğinden hiç kuşku duymuyordu. Fakat bu kere talihi ona yardım etmedi. İslâm'da benzeri görülmemiş bir yenilgiye uğradı. Hemen Tirmiz'e ve oradan Belh'e döndü. Maveraünnehir'de bulunan İslâm şehirleri, tamamen Hata Türkleri elinde kaldı. Harezmşah ise bu bozgunu fırsat bilerek Sencer'den öç almak için Horasan bölgesine tecavüz ederek pek çok mallar ve eşya aldı..

Maveraünnehir'de bulunan Türkmenler yani Guz'lar Hatalıların rahatsız etmelerinden ötürü Maveraünnehir'de durmayıp Horasan tarafına geçerek Belh bölgesinde yerleştiler. Fakat onlar da vahşi ve yağmacılıkla uğraşan bir halk olduklarından Horasan'ın başına büyük belâ olmuşlardır.

Beşyüzotuzyedi senesinde sınır beylerinden Malatya sahibi olan Danişment oğlu Muhammed Bey ölünce elindeki şehirleri Konya sahibi Selçuklu Kılıç Arslan oğlu Melik Mes'ud ele geçirmiştir.

Bu sırada İmâdüddin Zengi de bazı kaleleri ve yerleri alarak ülkesini genişletmekten geri kalmıyordu. Öyle ki beşyüzotuzsekiz senesinde Diyarbekir vilâyetinden pek çok kalelere ve Fırat vadisindeki Ane şehrine sahip oldu. Mardin bölgesinde olup da Haçlılar elinde bulunan üç kaleyi ele geçirdi.

O sene Sultan Sencer de ordusunu topladı. Harezm'de Harezmşah'ı kuşattı. Harezmşah, boyun eğerek af diledi. Sultan Sencer de affetti. Merv'e döndü.

Yine o sene Melikşah oğlu Sultan Muhammed oğlu Sultan Mahmud, oğlu Melik Davud öldürüldü. Öldürenlerin kimler oldukları bilinmedi.

Kuzey Afrika ve Endülüs'ün Durumu

Uzak Batı sultanı olan Taşfin oğlu Yûsuf oğlu Ali oğlu Emirülmüslimin Taşfin beşyüzotuzdokuz senesinde öldü. Yerine kardeşi Ali oğlu İshak geçirildi. O sırada Taşfinoğullarının durumu karıştı. Mülessimin Devleti zayıfladı. Muvahhidin Devleti'nin emiri olan Abdülmü'min'in kuvveti artmıştı. Endülüs tarafında da Frenkler üstün gelerek bazı İslâm şehirlerini almışlardı.

Beşyüzkırkbir senesinde bir Frenk donanması geldi. Trablusgarb'ı aldı. O sene Abdülmü'min, Endülüs yakasına asker göndererek, Endülüs'teki İslâm şehirlerini ele geçirdikten sonra çok geçmeden Tunus'u ve Afrika'yı da ele geçirmiş ve, Hammadoğullarının ülkelerine sahip olarak Hammadoğulları Devleti çökmüştür.

Arası çok geçmedi... Mülessimin Devleti de bütün bütün ortadan kalkmıştır.

Mülessimin kabilelerinin erkekleri, yüzleri peçeli ve kadınları, yüzleri açık gezmek eski âdetlerinden idi. Bazı kabileler, onların kadınları örtünmüyorlar diye itiraz ediyorlardı. Saltanat kurdukları zaman bu âdetlerini bırakmadılar. Devletleri yıkıldıktan sonra da bu eski âdetlerini bırakmadılar. Onların artıkları hâlâ Afrika'nın kuzeyindeki çöllerde erkekleri yüzleri peçeli ve kadınları yüzleri açık olarak gezmektedirler.

İmadü'd-Din Zengi'nin Fetihleri ve Ölümü

Beşyüzotuzdokuz senesinde Atabeg İmâdüddin Zengi Urfa kalesini kılıçla aldı. Haçlılar, Urfa'da bir kontluk kurmuşlardı. Merkezi Urfa kalesiydi. İmâdüddin onu fethettikten sonra bu kontluk içinde ve Fırat nehrinin doğusunda bulunan Suruç şehrini ve başka şehirleri de aldı. Birecik kalesini de sardı. Fakat Musul'daki kaymakamının öldürüldüğünü haber alınca kuşatmayı bırakıp, o tarafa seğirtti.

Melik Şah oğlu Muhammed oğlu Mahmud oğlu Melik Alparslan İmâdüddin Zengi yanında bulunuyordu. İmâdüddin **"Şu elimdeki şehirler, bu Melik Alparslan'ındır. Ben onun Atabeyiyim"** derdi. Atabey Zengi denilmesinin sebebi de budur.

Zengi, savaşla uğraşıyordu. Musul'da Nâsırüddin Çakar adlı emir, onun kaymakamıydı. Alparslan da Musul'daydı. Çakar, onun işlerini görmekteydi. Bazı bozguncular, Çakar'ı asarak hükümeti İmâdüddin'in elinden almak üzere Alparslan'ı özendirip kandırmış olduklarından Nâsırüddin, bir gün âdet olduğu üzere Alparslan'ın katına çıkınca Alparslan'ın hizmetçileri sıçrayıp Nâsırüddin'i öldürmüşlerse de, Zengi'nin devlet adamları Alparslan'a boyun eğmediler. Onu tutuklamışlardı. İşte bu haber, İmâdüddin'in kulağına gidince Birecik'ten kalkıp Musul'a gitti. Haçlılar dahi İmâdüddin'in kuvvetine dayanamayacaklarını bildiklerinden Mardin sahibi olan Necmeddin ile yazışarak Birecik kalesini ona teslim ettiler. Böylece Birecik de Müslümanların eline geçti.

O zaman el-Cezire ve Suriye'de başına buyruk küçük küçük hükümetler vardı. İmâdüddin, birer birer onları ülkesine ekleyerek İslâm kuvvetlerini birleştirmek üzereydi. İşte bunun için beşyüzkırkbir senesinde Müseyyeboğullarından Mâlik Akili oğlu Salim elinde bulunan Câber kalesini sardı. Emir Hüsameddin Kürdi elinde Ömeroğlu Adası'na iki saat uzaklıktaki Fenik kalesi üzerine asker gönderdi. Onu da kuşattı. Rebiülahir ayının beşinde İmâdüddin Zengi'nin köleleri, geceleyin onu öldürerek Câber kalesine kaçmışlar... Muhafızlar bağırarak İmâdüddin'in öldürüldüğünü duyurdular. Adamları yanına girip, ruhunu vermek üzere olduğunu görmüşler ve cesedini Rakka'da gömmüşler. O zaman yaşı altmışı geçiyordu. Gösterişli ve yiğit bir hükümdardı.

Ölümünde yanında bulunan oğlu Nureddin Mahmud babasının mührünü aldı. Gidip Halep'e sahip oldu. İmâdüddin'in büyük oğlu Seyfeddin Gazi o zaman kendisinin olan Şehrizur'da bulunuyordu. Ona haber gönderilince acele olarak gelip Musul'da babasının tahtına oturdu. Mahmud oğlu Alparslan'ı Musul kalesinde tutukladı.

Bu sırada Şam sahibi Mecirüddin Ebak da Baalbek kalesini İmâdüddin'in muhafızları elinden geri almıştır.

Beşyüzkırkiki senesinde Zengioğlu Nureddin Mahmud, Halep'ten hareket ederek Haçlılar'ın elinden Ertah şehrini zorla aldı ve Haçlıların bazı kalelerini kuşattı.

Haçlıların Şam'ı Sarması ve Dönmeleri ve Haçlı Savaşları

Ölen İmâdüddin Zengi'nin Urfa yöresini ele geçirerek, oralarda bulunan Haçlıları ezip yok ettiği haberleri Avrupa'ya yayılınca Avrupa halkı, yine heye-

canla çalkandı. O zaman Fransa kralı VII. Lui de bazı durumlardan ötürü Papa tarafından aforoz edilmişti. Tövbesinin kabulü için, savaşta bulunmaya karar verdi. Yüzbin askerle Haçlı seferlerine gitmiş ve Almanya imparatoru da büyük bir ordu hazırlamıştı.

Bu ordular beşyüzkırkiki senesinde İstanbul boğazından Anadolu yakasına geçmişlerdi. Almanya ordusunun idaresi bozuktu. Avrupalılara düşman olan Rum kılavuzlarına aldanarak sapa, sarp ve çetin yerlerde Müslümanlarla yapılan savaşlarda bu ordu batmış ve kılıç artıkları Lui'nin ordusuna katılmıştı. Lui de Aydın tarafında İslâm askerleriyle yapılan savaşlarda askerinin yarısını kaybederek ileri gitmeye takati kalmadığı için, artık savaştan cayarak Anadolu kıyılarından gemilere binerek Antakya kıyısına çıkıp, oradan o da Almanya İmparatoru gibi ziyaret yollu Kudüs'e gitmiştir.

Sonra İmparator ve Lui Kudüs kralı ile birleşerek beşyüzkırküç senesinde Şam'ı sardılar. Şam sahibi o zaman Tuğtekinoğullarından Mecirüddin Ebak idi. Fakat elinde bir şey yoktu. Ülkede hüküm, ancak onun Atabeyi olan Muinüddin Enez'in elindeydi. Tuğtekin'in kölelerinden yağmur görmüş kurt yani görmüş geçirmiş biri olarak devlet işlerini o görüyordu.

Haçlılar ilerledi. Öyle ki İmparator Yeşil Meydah'a kadar geldi. Şam'a korku ve ürküntü geldi. Muinüddin ise önceleri Musul emiri Zengioğlu Seyfeddin Gazi'den yardım istemişti. Seyfeddin hemen ordusuyla Şam tarafına yürüdü. Halep'ten kardeşi Nureddin Mahmud'u da askeriyle yanına alarak Humus'a varınca Muinü'd-devle'ye "Ben askerimle beraber geldim. İsterim ki Şam şehrinde adamlarım bulunsun da bozulursam askerimle beraber şehre gireyim: Kazanırsam ülke sizindir. Ben çekişmem." diye haber gönderdi. Haçlılara da haber gönderip Şam'ı terk etmezlerse kendilerini ezip yok edeceğini bildirdi. Haçlılar, onun tehditlerinden korku ve endişeye düşerek durakladılar Muinüddin de Gazi'nin askeri şehre girerse çıkmalarının zor olduğunu düşünerek hemen Banyas kalesini vermek üzere Şam'ın terkine Haçlıları razı etti. Haçlılar hemen kuşatmayı bırakarak, varıp Banyas kalesini teslim aldılar.

Böylece Seyfeddin Gazi'nin Şam'a kadar gitmesine gerek kalmadı. Fakat kardeşi Nureddin, askeriyle çıkarak o civarda ve Avrupa soylularından Alfons'un koruması altında bulunan Azime kalesini alarak içindeki Frenk askerini ve bütün halkını esir ederek, kaleyi yıktıktan sonra döndü. Haçlılar ise Halep bölgesine saldırmak üzere Bari denen yerde toplandılar. Nureddin hemen askeriyle onların üzerine vardı. Yapılan savaşta Haçlılar bozuldu. Kimi öldürüldü, kimi tutsak oldu. İçlerinden pek azı kurtulabildi. Nureddin, aldığı esirlerden ve ganimetlerden kardeşi Seyfeddin Gaziye ve Halife'ye ve Sultan Mes'ud'a hediyeler gönderdi. Nured-

din, ondan sonra da Haçlılarla savaştan boş kalmamıştır. Almanya imparatoru ile Fransa Kralı Lui ise artık Urfa'nın geri alınması sevdasından cayarak, beş on adamla Avrupa'ya dönmüşlerdir.

İleri Gelenlerden Ölenler

Üstürlâbi diye bilinen Yûsuf oğlu Hüseyin oğlu Hibetullah beşyüzotuzdört senesinde öldü. Üstürlâb ve başka astronomi âletleri işinde tam bir becerisi vardır. Bağdad'da yıldızları gözetlemeye başlamıştı. Fakat yarım kaldı.

Tefsir-i Keşşaf adlı eserin sahibi Ömer Zemahşerî oğlu Ebu'l-Kasım Mahmud yetmişbir yaşında, beşyüzotuzsekiz senesinde öldü. Pek çok değerli eseri vardır. Ünü açıklamayı gerektirmez. Belagat biliminin koyucusu Şeyh Abdülkahir Cürcani'dir. Fakat belagat ilminin kaidelerine tatbik edilerek Kur'an'ın meziyetlerini gösteren Şeyh Zemahşerî'dir. Ondan sonra gelen müfessirler yani Kur'an âyetlerinin yorumcuları, onun izine basıp gitmişlerdir. Kısaca edebi ilimlerde tek idi. Fakat Mu'tezile mezhebi yolundaydı. Ve bu mezhepte çok mutaassıp idi. Tefsir-i Keşşaf'ta hep Mu'tezile mezhebine üstünlük tanırdı. Keşşaf pek değerli bir kitaptır. Fakat onu inceleyen kimse kelâm ilminde çok bilgili olmalıdır ki inancını koruyabilsin.

Beşyüzkırkdört senesinde hadis bilginlerinden, fakih ve ediblerin büyüklerinden ünlü Kadı İyâz, Merakeş'te ölmüştür. Pek çok değerli eserleri vardır.

Zengi Oğlu Gazi'nin ölümü ve Kardeşi Nureddin'in Fetihleri

Beşyüzkırkdört yılı Cemaziyelahir ayının sonlarında Zengi oğlu Seyfeddin Gazi Musul'da ölünce, küçük kardeşi Kutbeddin Mevdud yanında bulunuyordu. Vezir ve başkomutan birleşerek onu Musul tahtına oturttular. Böylece Kutbeddin Mevdud, babasının tahtına oturdu. Fakat Halep emiri bulunan kardeşi Nureddin Mahmud ondan yaşça büyük olduğu gibi; kuvvet, kudret, şan ve şöhretçe de üstün idi. Bu bakımdan söz ve etkinlik Nureddin Mahmud'da kalmıştır.

Nureddin hep savaşla uğraşıp, o sene Haçlılar elinde bulunan Hâzim kalesini sarınca, Antakya sahibi olan Prens, askerini toplayarak onun üzerine gelince Nureddin, kuşatma işini bıraktı. Ona karşı çıktı. Savaş sonunda Haçlılar yenildi. Prens ile birçok askeri öldürülmüştür. Kısaca İmâdüddin Zengi'nin yerine oğlu Nureddin geçti. Haçlılarla savaşı sürdürerek çok kere böyle zaferler kazanmıştır.

Zengi Oğlu Nureddin'in Şam'ı Alması

Şam sahibi Mecirüddin'in işlerini gören Muinüddin Enez, beşyüzkırkdört senesinde ölünce ülkenin asayişi ve idaresi bozulmuştu. Yine o sene yirmi yıla ya-

kın süreden beri Mısır'da Übeydi Halifesi olan Hafız Lidinillah Abdülmecid Alevi ölüp, yerine oğlu Zâfir Billâh geçtiyse de veziri Selâr oğlu Âdil baş kaldırıp Zâfir'in hükmünü kaldırdı. Ancak Halifelik sanını taşıyordu. Beşyüzkırksekiz senesinde Âdil'in üvey oğlu Abbas Sinhaci, Âdil'i öldürerek zorla vezirliği ele geçirmiştir.

İşte bu sırada Haçlılar, fırsat buldular. Mısır hükümeti elinde bulunan Askalan'ı aldılar. Beşyüzkırkdokuz yılı başlarında da Abbas Sinhaci, Zâfir'i öldürüp beş yaşındaki oğlu Zâfir oğlu Faiz Binasrillâh İsa'yı Mısır Halifelik tahtına oturttu.

Haçlılar ise Askalan'ı aldıktan sonra Mısır'a sarkmaya başladılar. Bir yandan da Şam'a saldırır oldular. Böylece Şam'ı da almalarından korkulmaktaydı. Nureddin gizlice Şam ileri gelenleriyle yazıştıktan sonra o sene içinde ordusuyla gidip Şam'ı kuşattı. Doğu kapısı açılarak Nureddin şehre girmiş ve Mecirüddin eman ile kaleyi Nureddin'e vermiş ve kendisi Irak tarafına gitmiştir.

Zâfir'in öldürülmesi ve Mısır hükümetinin **"Hüküm yenenindir"** kuralına uyması üzerine Halife Muktefi, Mısır'ı Nureddin'e vererek, Mısır ülkesini ele geçirmesi için kendisine bir ferman göndermişti. Nureddin, Haçlılarla savaş içinde bulunduğundan, Mısır'ın alınması zamanı henüz gelmemişti. Fakat Halife'nin bu fermanı üzerine Mısır saltanatı hevesine düşmesi doğaldı.

Gurlular Devleti'nin Doğuşu ve Gazneliler Devleti'nin Yıkılışı

O sırada Gazneliler Devleti düşmeye yüz tutmuştu. Onun yerine geçecek olan Gurlular Devleti ortaya çıkmıştı.

Herat şehri, Horasan'a bağlı yerlerden biriydi. Etrafında Gur denilen dağlar, Gazneliler Devleti ülkesinden idi. Gur dağlarının başkenti Şirkûh denilen şehirdi. Orada hüküm süren beyler, Gazneliler Devleti'nin valileri sayılırken, sonraları Gurlular beyleri soyu çok kuvvet ve kudret kazanmıştı. Gazne Sultanı Behramşah onlardan ürktü. Kimilerini öldürdü. Onlar da ayaklandılar. O soydan Gur Melik'i olan Alâaddin Cihansuz beşyüzkırküç senesinde Gazne'yi alarak Behramşah'ı, Hindistan tarafına kaçırdı. Sonra Behramşah gelip Gazne'yi geri aldıysa da Alâaddin'in de kuvveti artmaktaydı.

Sultan Sencer'in Hata'lılarla yapılan savaşta yenilgisinden sonra da Belh tarafında yaşayan Guz topluluğunun üstün gelmesinden ötürü halk arasında Sultan Sencer'in korkusu kalmamıştı. Alâaddin, fırsat bulup Herat şehrini Sencer'in memurları ellerinden almıştır.

Beşyüzkırksekiz senesinde Behramşah öldü. Yerine son Gazne sultanlarından olan oğlu Hüsrevşah geçti. Fakat birkaç sene sonra Alâaddin gidip Gazne'yi ele geçirdi. Hüsrevşah Lehavur şehrine kaçtı. Kısaca Guriye Devleti, Gazne Devleti'nin yerine geçmiş ve Alâaddin "Büyük Sultan" sanını almıştır.

Sultan Mes'ud'un Ölümü ve Sultan Sencer'in Esirliği

Beşyüzkırkyedi yılı Receb ayı başında Melikşah oğlu Muhammed oğlu Sultan Mes'ud Hemedan'da öldü. Onun ölümüyle Selçuklu soyunun parlak ve mutlu devirleri söndü. Ondan sonra Selçuklu ailesinden şanlı bir sultan gelmedi.

Ölünce yerine vasiyeti üzere kardeşioğlu Mahmud oğlu Melikşah tahta oturtuldu. Fakat Sultan Mes'ud'un kölesi ve komutanlarının en çok sözü geçeni olan Has Bey zorbalıkla Melikşah'ı tahta oturttuktan sonra tutup hapsetti. Huzistan'da bulunan kardeşi Mahmud oğlu Muhammed'i çağırarak tahta çıkarttı. Amacı ise onu da tutup hapsederek kendisi sultan olmak istediğini Sultan Muhammed anlayınca daha önce davranıp Has Bey'i öldürdü.

O zaman Selçuklu ailesinin en büyüğü gerçi Horasan emiri idi. Fakat han ve sultanları tayin etmek ve indirmek gücünü elinde bulunduran Sultan Sencer'di. Fakat Maveraünnehir'de Hata'lılarla yapılan kanlı savaşta büyük bir yenilgiye uğrayarak ünü hayli azalmıştı. Hata'lılar, Mâverâünnehir'i alınca Selçukluların kalıntısı olup Han Devleti'nin askeri hizmetinde bulunan Türkmenler Horasan tarafına geçerek, Belh bölgesinde toplanıp kaldılar. Etrafta bulunan Türkmenler de onlarla birleşip hayli kuvvetlendiler. Belh valisi olan Emir Kamaç ile hoş geçinemediklerinden Emir Kamaç, onları vilâyeti içinden çıkarmak isteyince, karşı koyduklarından dolayı Emir Kamaç, askerle onların üzerine gitti. Yapılan çarpışmada bozuldu. Guzlar onun peşini bırakmadılar. Pek çok şehirleri vurup nice yerleri yıktılar.

Emir Kamaç yenik olarak Sultan Sencer'in yanına gitti. Durumu bildirdi. Sultan Sencer, yüzbin kadar asker topladı. Beşyüzkırksekiz yılı başlarında Guzların üzerine yürüdü. Fakat savaşta Sultan'ın askeri yenildi. Sultan Sencer, birçok komutanıyla beraber tutsak oldu.

Guzlar, ilk önce Sultan Sencer'e bağlanmış göründüler. Saygı ve hürmet gösterdiler. Onunla beraber Horasan yöresinin en önemli şehri olan Merv'e gittiler.

Bir süre onun adına hüküm sürdüler. Sonra tutumlarını değiştirdiler. Sencer'i esir yerinde tuttular. Nişabur'u ve başka Horasan şehirlerini yıktılar. Bilginleri ve sâlih kişileri öldürdüler.

Sencer'in yenilen ordusu, onun kölelerinden Müeyyed oğlu Ay adlı komutanın başına toplandılar. O da Nişabur, Tus, Nisa, Ebiverd, Şehristan ve Damegan şehirlerini ele geçirerek; oralarda güvenliği sağlamıştı. Sencer'in Hâdi'l-Mülûk inanç adlı kölesi de Rey şehrini ele geçirmiştir. Guzlar ise başka bölgeleri yağmalamaktan ve yıkmaktan geri durmuyorlardı.

Selçuklu Devleti'nin Durumu ve Hükümdarlardan Ölenler

Selçuklu Devleti, öyle tehlikeli bir duruma düşünce Selçukoğulları aynı görüş ve tek amaçta birleşerek devletlerini tehlikeden kurtarmaya çalışacaklarına birbiriyle uğraşmaktaydılar.

Öyle ki Melikşah oğlu Muhammed oğlu Süleyman Şah gösterişsiz bir şekilde Bağdad'a gidince Halife Muktefi ile aralarında yaptıkları anlaşma üzere Muktefi beşyüzellibir senesinde onun adına hutbe okudu. Hil'at giydirip saltanat kılıcını kuşattı. Süleyman Şah, dağ şehirlerini ele geçirmek üzere Halife'nin askeriyle Bağdad'dan çıktı. Amcasıoğlu olan Mahmud oğlu Sultan Muhammed ile yapılan savaşta yenilerek Şehrizur yoluyla Bağdad'a gelirken Musul emiri Kutbeddin Mevdud'un başkomutanı Zeyneddin Küçük Ali, Süleyman Şah'ı tuttu. Götürüp Musul kalesinde hapsetti. Bunun üzerine Sultan Muhammed, çok sayıda askerle Hemedan'dan hareket ederek gelip Bağdad'ı sardı. Halife Muktefi de Halifelik merkezini sağlamlaştırarak savunmaya geçti. Sultan Muhammed, kuşatma işini sıkıştırdı. Kardeşi Mahmud oğlu Melikşah ve Muhammed oğlu Melik Tuğrul oğlu Melik Arslan ile onun Atabeyi ve Eran şehirlerinin sahibi bulunan Emir İldeniz birleşerek Hemedan'a yürüdükleri haberi ulaşınca Sultan Muhammed, Bağdad kuşatmasını bıraktı. Hükümet başkenti olan Hemedan'ın korunmasına seğirtti. Oysa Hemedan'a erişince hastalanmış ve hastalığı uzayarak yatağa düşmüştür.

Anadolu hükümdarı yani Selçuklulardan Konya ve yöresinde hüküm süren Kılıç Arslan oğlu Melik Mes'ud Şah o sene ölünce yerine oğlu İzzeddin Kılıç Arslan geçti. Yine o sene Harezmşah Atsız ve Muhammed Han oğlu Hakan Mahmud, Horasan'ın bir bölgesinde Guz'larla savaşarak kimi zaman yenmiş, kimi zaman da yenilmekte iken Atsız öldü. Yerine oğlu Arslan geçerek Harezmşah olmuştur.

O sırada Sultan Sencer, yanında bulunan komutanlarıyla beraber Türkmenlerin hapishanesinden kaçarak Merv şehrinde yaşamaya başladılar. Harezmşah olan Atsız oğlu Arslan, ona bağlanmakla Sultan Sencer de ona ferman ve hil'at gönderdi.

Böylece Sultan Sencer ölenlerin yerini doldurmak isterken ecel yetişti. Beşyüzelliiki yılı başlarında öldü. Ölümüne doğru Horasan tahtını Maveraünnehir hanlarından kendi kızkardeşinin oğlu olan Buğra Han oğlu Muhammed oğlu Hakan Mahmud'a vasiyet eylediğinden, o da Sultan Sencer'in tahtına oturdu. Fakat Türkmenlerden korkuyordu. Bir süre onlarla uğraştı. Fakat sonunda onlarla anlaşıp birleşmek zorunda kalmıştır.

O sene Suriye'de şiddetli depremler oldu. Hama, Şizer, Humus. Kürtler Kalesi, Trablusşam, Antakya ve başka yakın şehirler ve kaleler yıkıldı. Pek çok adamlar yıkık yapılar altında kaldı. Öyle ki Şizer kalesi bütün bütün yıkılınca' nice yıllar-

dan beri Şizer'de hüküm süren Münkizoğulları yıkıntılar altında kaldılar, sönüp gittiler.

Bunun üzerine Zengi oğlu Sultan Nureddin, Şizer şehrini ve Baalbek kalesini ele geçirdi. Yıkılan şehirlerin onarımına çaba göstermekle beraber, bir yandan da Haçlıların elinde bulunan şehirleri yağmalamaktaydı.

Beşyüzelliüç senesinde Guzlar, Horasan vilâyetine yayılarak yer yer yağmaya başlamışlardı. Onlardan bir bölümü Kuhistan yöresinde konmuştu. Dağlarda yaşayan Bâtıniler, yani İsmailiye olanlardan da binyediyüz kadar fedai inip Guz'ların mallarını ganimet olarak ele geçirdiler. Guzlar toplanarak Bâtıniler üzerine atılıp, hepsini kılıçtan geçirdiler. Yalnız dokuz Bâtıni kaçabilmiştir.

Beşyüzellidört senesinde Sultan Nureddin, Halep kalesindeyken ağır hastalandı. Dışarıda öldüğü haberi yayıldı. Onun üzerine kardeşi Zengi oğlu Emir Miran, Halep'i almak için asker topladı. Nureddin'in en büyük komutanı olan Esedüddin Şirkûh Kürdi de Humus'tayken bu kötü haberi alınca Şam'ı almak üzere o yöne gitti. Esedüddin'in büyük kardeşi Necmeddin Eyyûb Kürdi ise o zaman Şam'da Nureddin'in kaymakamı bulunuyordu. Esedüddin'i görünce, **"Birader! Ocağımızı hatırdın. Yapılacak olan budur ki Halep'e gidip de Nureddin sağ ise ona hizmet edesin, değilse ben buradayım. Şam elimizdedir. İstediğini yaparsın..."** deyince Esedüddin, uyandı. Geri döndü. Çabucak Halep'e gitti. Nureddin de pencereden halka görününce Emir Miran'ın başındaki halk dağılmış ve işler düzelmiştir. Sonradan Mısır'da ortaya çıkan Eyyubi sultanlarının en büyük atası işte bu Necmeddin Eyyûb Kürdi'dir.

Sultan Muhammed'in Ölmesiyle Süleyman Şah'ın Tahta Çıkışı

Mahmud oğlu Sultan Muhammed beşyüzellibir senesinde Bağdad'ı kuşattıktan sonra Hemedan'a dönüşünde hastalanıp yatağa düşmüştü. Kardeşi Mahmud oğlu Melikşah ise beşyüzelliüç senesinde Kam ve Kâşân yöresini yağmaladı. Sultan Muhammed, ona haber gönderip, kendisini veliaht yapmak üzere yağmalamaktan cayması için öğütte bulundu. Melikşah, onu önemsemedi. Huzistan vilâyetini aldı.

Beşyüzkırkdört senesinde Sultan Muhammed öldü. Beş yaşında bir oğlu kaldı. Askerin öyle bir çocuğu kabul etmeyeceği kendisince bilindiğinden, Sultan Muhammed, ölmek üzereyken Meraga sahibi olan Aksungur Ahmedîl'e "Bu çocuk sana emanettir. Al, onu ülkene götür", demiş olduğundan ötürü öldükten sonra Ahmedîl'i, o şehzadeyi alıp Meraga'ya götürmüştür.

Sultan Muhammed'den sonra yerine geçecek olan hakkında komutanlar anlaşmazlığa düştüler. Bazıları, onun kardeşi olan Melikşah'ı ve bazıları Eran şehir-

leri sahibi Atabey İldeniz'in yanında bulunan Tuğrul oğlu Arslan'ı tahta çıkarmak istemişlerse de çoğu Musul'da tutuklu bulunan Alparslan'ın torunu Muhammed'in oğlu Süleyman Şah'ı istediler. Onun Hemedan'a gönderilmesi için Musul Emiri Zengi oğlu Kutbeddin'e yazı çıkarttılar. Melikşah ise kardeşinin öldüğünü duyunca Huzistan'dan çıkageldi. İsfahan'ı aldı. Kendisine biat olunması için hemen haber gönderdi. Fakat komutanlar onu kabul etmedi. Kutbeddin de Süleyman Şah'ı yeterince askerle göndermişti. Süleyman Şah beşyüzellibeş senesinde Hemedan'a geldi. Kendisine biat olundu.

Muktefi'nin Ölümü ve Hal Tercümesi ve Müstencid'in Halifeliği

Beşyüzellibeş senesinde Halife Muktefi Liemrillâh Bağdad'da öldü. Bilgin, faziletli, yiğit ve sağlam görüşlü, değerli bir kişiydi. Allah rahmet eylesin.

Dörtyüzseksendokuz yılı başlarında Habeşli bir cariyeden doğmuştu. Kırk yaşını aştığında Halife olmuştu. Halifelik süresi yirmidört sene birkaç aydır.

Ebû Cafer adlı büyük oğlu varken; ondan küçük olan ve beşyüzonsekiz senesinde bir Gürcü cariyeden doğan Müstencid Billâh Yûsuf adındaki oğlunu veliaht yapmış olduğundan, Muktefi ölünce Müstencid'e Halifelik verilerek biat olundu. Evvelâ amcası Ebû Tâlib, sonra büyük kardeşi Ebû Cafer biat etmişlerdi.

Halife Muktedir zamanından Muktefi zamanına kadar hüküm ve hükümet, asker ve kuvvet hep hükümdar ve sultanların elindeydi. Abbasi halifelerinde Halifelik unvanından başka bir şey yoktu. Sultan Mes'ud ise Halifelik merkezindeki eşya ve hayvanları ve halifeliğin özel akarlarından başka tahsisatını eline geçirince, Muktefi elinde bir şey kalmayıp, ahırında yalnız su çekmek için sekiz katırla dört at vardı.

Sultan Mes'ud'un saltanatının son zamanlarında komutanları, özellikle kölelerinden Has Bey zor kullanarak, Sultan Mes'ud'da da yalnız sultanlık unvanını bıraktılar. Ondan sonra da Selçukluların durumu karışık olduğundan, halifeliğe hükmedecek güçleri kalmadı. Selçuklu saltanatına ne derece zayıflık geldiyse, halifeliğe de o kadar kuvvet geldi. Böylece Muktefi, Halifelik makamında yerleşti. Hübeyreoğlu adında sağlam görüşlü bir veziri de vardır. Onun değerini bildi. Asker ve ordu düzenledi. Bağdad ve Irak'ta hükümet, Muktefi'nin elinde kaldı. Kaç kere ordunun başında Bağdad'dan çıkarak kendisine karşı koyanların dersini verdi. Kısaca halifeliğin gerektirdiği her şeyi yeniden düzenleyip canlandırdı. Oğlu Müstencid, işte böyle şanlıca bir halifeliğe vâris oldu.

Müstencid'in Halife olduğu sene Faiz Binasrillâhi Alevi onbir yaşındayken Mısır'da öldü Mısır Devleti kendisinin veziri ve Atabeyi olan Melik Salih'in elindeydi. Eskisi gibi Mısır'da bağımsız olarak saltanat sürmek için Ubeydilerden yaşlı

birinin halifeliğine razı olmadı. Henüz çok genç olan Adıt Lidinillâh Ebû Muhammed, Abdullah adlı çocuğu Mısır Halifelik tahtına oturtmakla Mısır'da hükümetçe siyasi bir değişiklik olmadı.

Süleyman Şah Yerine Arslan Şah'ın Geçmesi ve İldeniz'in Durumu

Süleyman Şah, Hemedan'da tahta çıkınca kardeşi Melikşah da İsfahan'ı alarak saltanat davasına kalkmıştı. Çok geçmeden zehirlenerek ölünce Süleyman Şah, onun sıkıntısından kurtuldu.

Fakat Süleyman Şah, çabuk kızan ve içkiye düşkün olup, Ramazan'da gündüz bile içki içermiş. Saltanatında başına buyruk olunca daha çok sefahata koyuldu. Hep maskaralar ve güldürücülerle eğlenip, tecrübeli komutanlardan kendisine öğüt verenleri de aşağılar, ağır karşılıklar verirdi. Selçuklu Devleti ise karışıklıklar içinde bulunduğundan, köklü düzenlemelere muhtaçtı.

Bundan dolayı küçük büyük herkes, Süleyman Şah'tan soğudular. Komutanlar ile devlet adamları toplandılar. Beşyüzellialtı yılı Rebiülahir ayında onu tutuklayıp astılar. Eran şehirleri sahibi Atabey Şemseddin İldeniz'in yanında bulunan Melikşah'ın torunu Tuğrul oğlu Arslan Şah'ı çağırdılar. Sonra İldeniz, Arslan Şah'ı alıp yirmibinden fazla atlı ile Hemedan'a getirdi. Hemen Arslan Şah'ı tahta çıkardı. Adına hutbe okuttu. Bağdad'da da Süleyman Şah adına hutbe okunmak ve Sultan Mes'ud zamanındaki resmi törenlerin yine yapılması için Bağdad'a özel adam gönderdi. Muktefi ise Halifelik işlerini yoluna koyarak Irak'ta bağımsız bir hükümet kurup gitmiş ve bu bağımsız hükümete henüz vâris olan Halife Müstencid'in bu bağımsızlıktan cayarak Selçuklu Sultanı'nın aslında İldeniz'in boyunduruğu altına girmesi pek zordu. Halifelik devlet adamlarının da buna razı olmamaları doğaldı. İldeniz'in teklifi şiddetle reddedildi. Adamı aşağılanarak Bağdad'dan kovuldu.

İldeniz, Sultan Mes'ud'un kölelerindendi. Sultan Mes'ud ona Eran şehirleri ile bazı Azerbaycan şehirlerini belli vergi karşılığında vermişti. Zamanla kuvvetlendi. Arslan Şah'ın Atabey'i olduğu halde onun anasıyla evlendi. Ondan Pehlivan Muhammed ve Kızıl Arslan Osman adlarında çocukları oldu. Pehlivan ve Kızıl Arslan, ikisi de Arslan Şah'ın ana bir kardeşleridir.

İldeniz, Hemedan'a varıp da Arslan Şah'ı tahta çıkardıktan sonra Meraga sahibi olan Aksungur Ahmedîlî'ye gelip de Sultan'ın hizmetinde bulunmak üzere Hemedan'a çağırınca Ahmedîlî **"Benden vazgeçiniz yoksa benim yanımda da bir sultan yani Mahmud oğlu Sultan Muhammed'in oğlu vardır.**" diye Hemedan'a gitmekten kaçınınca İldeniz, bir ordu hazırladı. Oğlu Pehlivan ile Meraga üzerine yürüttü. Ahmedîlî de etraftan ve hatta Ahlat emiri olan Şahrimen'den bile

yardımcı asker getirterek topluluğunu çoğalttığından yapılan savaşta Pehlivan'ın askerleri bozguna uğramıştır.

Bu sırada Gürcüler, İslâm şehirlerine saldırarak çok zarar verdiklerinden Atabey İldeniz çok asker topladı. Büyük bir ordu hazırladı. Sekman Kutbi torunlarından Ahlat sahibi olan Şahrimen gibi çevredeki Beyler, hatta Meraga sahibi Ahmedîlî de bu orduya katıldılar. İldeniz, böyle büyük bir orduyla beşyüzellisekiz senesinde Gürcistan'a gitti. Bir ay kadar savaştı. Sonunda İslâm ordusu kazandı. Gürcülerden gereği gibi öç aldılar.

Sultan Sencer'in kölelerinden olup, onun ölümünden sonra Rey emirliğini ele geçirmiş olan Emir İnanç ile de İldeniz birleşmişti. Fakat İnanç tarafından İldeniz'e senede belli bir mal verilmek aralarında şart kılınmıştı. Sonraları İnanç, dairesi halkının çokluğundan söz ederek, belirlenen malı vermez olmuştu. İldeniz beşyüzaltmışdört senesinde ordusuyla Rey üzerine yürüdü. İnanç da ona karşı çıkmakla aralarında pek şiddetli bir çarpışma oldu. İnanç bozuldu. Taberek kalesine kapandı. İldeniz, onu kuşattı. İnanç'ın köleleriyle gizlice haberleşti. Onların hırsını kabartarak, İnanç'ı öldürttü. İldeniz Rey emirliğini ele geçirdi. Öteki ülkeleri arasına kattı. Fakat "Efendisini öldürenlerin hizmette kullanılmaları uygun değildir" diyerek onlar hakkında verdiği sözleri tutmadığı gibi, onları kovdu. Bunun üzerine etrafa dağılmışlardı. Tek başına İnanç'ın öldürülmesine kalkışan köle, Harezm'e gelince, Harezm Şah da onu efendisine ettiği hıyanete ceza olmak üzere astırmıştır.

Böylece İldeniz'in hükümeti bir derece daha genişlemiştir. Dağ şehirlerinin çok yerleri ve bütün Azerbaycan, Rey ve İsfahan elindeydi. Saltanat merkezi yapılan Hemedan'da Arslan Şah adına hüküm sürmekteydi. Fakat Arslan Şah'ın Sultan unvanından başka bir şeyi yoktu. Emir verip vermemek ve hükmetmek hep İldeniz'de idi. Ellibin seçkin atlısı vardı.

Hakan Mahmud'un Taht'tan İndirilişi ve Müeyyed'in Horasan Emiri Oluşu

Sultan Sencer, Horasan tahtını kız kardeşinin oğlu Hakan Mahmud'a vasiyet eylemişti. Bundan dolayı onun yerine Hakan Mahmud sultan olmuştu. Fakat Sencer'in askeri, onun kölelerinden Müeyyed Eybe adlı emirin başına toplanmaya, Horasan'ın önemli yerlerini ele geçirerek kuvvetlenip fakat hutbeyi bu Sultan Mahmud adına okumaktaydı.

Guzlar, yer yer dolaşıp şehirleri yağmalamaktaydılar. Sultan Mahmud, bir aralık onlarla düşüp kalkmak zorunda kalmıştı. Müeyyed ise beşyüzellialtı senesinde Hakan Mahmud ile oğlu Celâleddin Muhammed'i tutup gözlerine mil

çektirdi. Mahmud'un hutbesini keserek, eli altında bulunan ülkelerde hutbeyi Halife Müstencid ile kendi adına okuttu. Hakan Mahmud'un baba ve dedeleri olan Türkistan hanlarının ülkeleri Hıtayîler elinde kalmıştı. Dayısından miras kalan Horasan tahtı da, bu kere Müeyyed'in eline geçti. Çok zaman geçmedi ki, kendisi sonsuzluk ülkesine göçtü. Oğlu da buna dayanamayarak öldü.

Ondan sonra Melik Müeyyed'in Nişabur yakınında bulunan şehirleri de birer birer alarak, hükümetini genişletir oldu. Beşyüzelliyedi senesinde Tus ve ona bağlı yerleri ve beşyüzellisekiz yılında Kumis yöresini ele geçirdi. İldeniz ile aralarında sevgi ve dostluk olduğundan, Arslan Şah tarafından Müeyyed'e pek güzel kaftanlar ve sancaklar gönderildi. Bütün Horasan şehirlerini ele geçirerek, elindeki ülkelerde Arslan Şah adına hutbe okunması emrolundu. Melik Müeyyed de kaftanları giydi ve minberlerde kendi adından önce Arslan Şah'ın adını söyletmeye başladı.

İleri Gelenlerden Ölenler

Mağrib, Afrika ve Endülüs emiri olan Abdü'l-Mü'min beşyüzellisekiz yılı Cemâziyelâhir ayının yirmisinde öldü. Can vermeden önce Muvahhidin Devleti'nin devlet adamlarını toplayarak, "Ben oğlum Muhammed'i denedim. Onu bu işe uygun görmedim. Buna ancak oğlum Yûsuf lâyıktır. Onu öne geçiriniz." dedi. Hemen Emirü'l-Mü'minin unvanıyla Yûsuf'a biat eylemişlerdir.

Artıkoğullarından Hısn-ı Keyfa emiri olan Fahreddin Kara Arslan beşyüzaltmışiki senesinde öteki dünyaya göçtü. Yerine oğlu Kara Arslan oğlu Nureddin Mahmud geçti.

Beşyüzaltmışbeş senesi, Musul emiri, Zengi oğlu Kutbuddin Mevdûd, yirmibir yaşındayken ölünce, devlet adamları, onun büyük oğlu Mevdud oğlu İmadü'd-Din'i geri bırakıp, küçük oğlu Seyfettin Gaziyi Musul tahtına oturttular. İmadü'ddin de amcası Zengi oğlu Nureddin Mahmud'un yanına gitti. Şikâyet etti. Bunun üzerine Nureddin, Musul'a gitti. İki kardeşin paylaşamadıkları Musul hükümetini ele geçirdi. Sonra Musul'u Seyfettin'e, Sencer'i İmadü'd-Din'e verdi.

Beşyüzaltmışaltı yılı Rebiülâhir ayının dokuzunda Halife Mü"tencit öldü. Otuz yaşında bulunan oğlu Müstazibiemrillâh Halife oldu. Müstazi, âdil, güzel ve iyi ahlâklı idi. Kötülük ve karışıklık çıkaranlar hakkında şiddetli davranırdı. Özel kişiler edindi. Olur olmaz adamlar yanına giremez oldular. Özel görevlilere başvururlardı.

Mısır ve Şam Olayları

Mısır'da Alevi Halifesi olan Adıd'ın veziri Melik Salih, devlet işlerini hep eline almıştı. Adıd'ın Halifelik sânından başka bir övüncü yoktu.

Adıd'ın halası, Melik Salih'in baskı ve zorbalığından usanmıştı. Beşyüzellialtı yılı tuttuğu katiller, Melik Salih'i bıçaklarla ağır şekilde yaraladılar. Melik Salih, yaralı olarak sarayına götürüldükte, Adıd'â kınayıcı bir haber gönderdi. Adıd da, bu işte payı ve rızası olmadığını yemin ile belirtti ve halasını Melik Salih'e yolladı. Melik Salih, o hatunu öldürerek öc aldı. Oğlu Adil'in kendi yerine geçirilmesini öğütledi. O yaraların etkisiyle öldü. Yerine oğlu Adil vezir oldu.

Adil, vezir olunca Said valisi olan Şaver'i görevden aldı. Şaver de askerini topladı. Kahire üzerine yürüdü. Adil kaçtı. Şaver de Başkomutan sanıyla vezir oldu. Adil'i tutup idam ettirdi. Fakat komutanlardan Dargam adında biri çıktı. Şaver'e üstün geldi. Vezirliği ele geçirdi. Rakiplerden kurtulmak için, Mısır'ın ileri gelen komutanlarını öldürdü. Bu ise Mısır hükümetinin çok zayıflamasına yol açtı.

Şaver yardım sağlamak için Şam'a geldi. Zengi oğlu Nureddin'den asker istedi. Kendisi vezir olunca askeri masraflar çıktıktan sonra, kalan Mısır gelirlerinin üçte birini Nureddin'e vermek üzere söz verdi.

Bunun üzerine Nureddin, Esedü'd-Din Şirkuh'u yeterince askerle görevlendirdi. O da Şaver ile beraber beşyüzellidokuz senesinde Mısır'a gitti. Savaşta Dargam'ı öldürdü. Şaver'i vezirliğe yeniden getirdi. Fakat Şaver, sözünde durmadığından Esedü'd-Din de Belbis şehrini ve doğu taraflarını ele geçirdi. Şaver, Haçlılardan yardım istedi. Bunun üzerine Frenk askeri ile Mısır askeri birleşti. Esedü'd-Din'i Belbis'te üç ay kadar kuşattılar.

Nureddin ise, o sırada Harim'i sarınca, Antakya Prensi ve Trablusşam generali, askerlerini toplayarak Harim'in yardımına geldiler. Nureddin, onlara karşı çıktı. Yapılan büyük bir savaşın sonunda Haçlılar bozuldular. Kimi öldürüldü, kimi tutsak oldular. Bu esirler içinde Antakya Prensiyle Trablus Generali de vardı. Sonra Nureddin dönüp Harim'i aldı.

Nureddin'in bu başarı haberi Mısır'a ulaşınca Esedü'd-Din'e barış teklif ettiler. O da kabul etti. Askeriyle beraber Belbis'ten yola çıktı. Hiçbir şeyle karşılaşmadan Şam'a ulaştı. Sonradan Nureddin, Banyas ve sonra diğer bazı kaleleri de Haçlıların elinden kurtardı.

Altıyüzaltmışiki senesinde Nureddin, Esedü'd-Din'i yeterince seçkin askerle Mısır'a gönderdi. Esedü'd-Din Mısır'a gitti. Cize'ye girdi. Şaver, Haçlılardan yardım istedi. Frenk askeriyle birlikte Esedü'd-Din'in üzerine saldırdı. Esedü'd-Din, Said tarafına yürüdü. Frenikler peşine düştüler. Eyvan şehrinde arkalarından yetiştiler. Yapılan savaşta Haçlılarla Mısır askeri yenildiler. Esedü'd-Din, Cize'yi sonra İskenderiye'yi aldı.

Sonra Esedü'd-Din Şirkuh, kardeşioğlu ünlü Eyyûb oğlu Selâhaddîn'i İskenderiye koruyuculuğunda bıraktı. Kendisi Said'e gitti. Oysa Mısır askeri ile Haçlılar

birleşerek İskenderiye'yi kuşattılar. Esedü'd-Din gelip onların üzerine vardı. Onlar, Esedü'd-Din'e belirli bir miktar mal vermek ve o da Şam'a gitmek üzere barış antlaşması yaptılar.

Bunun üzerine Esedü'd-Din, malı alıp İskenderiye'yi onlara bıraktı. Şam'a gitti. Mısırlılarla Haçlılar aralarında da Haçlıların Kahire'de bir temsilcisi bulunmak ve onlara Mısır Hazinesinden senede yüzbin altın verilmek üzere bir antlaşma yapıldı. Nureddin ise bu sene Haçlılara üstün gelerek Safisa'yı ve Garbiye'yi onların ellerinden alıp kurtardı.

Frenkler, Mısır'da yerleşip hükmederek Belbis şehrini vurup halkını öldürüp bazılarını da tutsak ettikten sonra Kahire'ye yürümüş olduklarından Şaver, eski Mısır'ı yakarak halkını Kahire'ye götürmüştü.

Halife Adıd bundan ürktü. Hemen Nureddin'e mektup gönderip yardım istemiş ve kadınların saçlarını mektubun içine koymuş olduğundan Nureddin, bir ordu hazırlayarak kumandasını yine Esedüddin Şirkûh'a verdi. Selâhaddîn'i ve daha birçok komutanları ordu ile birlikte gönderdi. Esedüddin, bu çok iyi hazırlanmış ordu ile beşyüzaltmışdört yılı başlarında Şam'dan çıkarak Mısır'a yaklaştığında Haçlılar, Mısır'ı terk ederek geri döndüler. Esedüddin de hiçbir engelle karşılaşmadan Kahire'ye vardı. Ordusunu kurdu. Sonra Adıd'ın yanına çıktı. Hil'at giyip çadırına döndü. Şaver, önce Nureddin'e belli bir miktar mal için söz vermiş olduğu halde bir aralık Esedüddin'e ve komutanlarına ziyafet verip de onları yok etmek düşüncesinde bulunduğunu Selâhaddîn ve arkadaşları anlayarak, ondan önce davranmak üzere birleştiler. Esedüddin'e anlattıklarında Esedüddin, uygun görmedi ise de Rebiülâhir ayının yedinci günü Esedüddin, İmam Şafii'nin mezarını ziyarete gidince Selâhaddîn, bazı arkadaşlarıyla birlikte fırsat düşürüp Şaver'i atından aşağı alarak tutukladılar. Esedüddin gelince bir şey diyemedi. Halife Adıd ise Esedüddin'e haber gönderip Şaver'in başını istemekle Esedüddin, hemen Şaver'in başını kesip Adıd'a gönderdi. Sonra Adıd'ın köşküne gitti. Adıd, hemen ona hil'at giydirip kendisine vezir etti. Ona Melik Mansur, Başkomutan sanıyla bağımsızlık fermanı verildi.

Böylece Şazi oğlu Esedüddin Şirkûh Mısır'a Aziz; belki manen Sultan oldu, çok ün kazandı. Mısır ve Şam şairleri onun hakkında övgüler söylediler. Fakat kendisinin bu devlet ve mutluluğu ancak iki ay beş gün sürdü. Cemaziyelâhır ayının yirmiikinci günü öldü.

Meğer onun kazandığı devlet, kardeşioğlu Selâhaddîn Yûsuf'a düşecekmiş ki, onun ölümünden hemen sonra Halife Adıd, onun yerine Selâhaddîn'i vezirlik makamına getirdi. Ona Melik Nasır lakabını verdi. Fakat Selâhaddîn'in emrindeki komutanlar ve asker, hep Nureddin'in olduğundan ötürü Selâhaddîn, Mısır'da

Nureddin'in kaymakamı gibi bulunuyordu. Bu yüzden Nureddin, ona gönderdiği mektuplarda **"Komutan"** diye yazardı.

Sonra Selâhaddîn babası Sadi oğlu Eyyub ile ailesini isteyince Nureddin, onları da Mısır'a gönderdi. Selâhaddîn, onlara Mısır'da araziler verdi. Mısır'da yerleştiler. Adıd'ın emri ise etkisizleşti. Devletin bütün işlerini Selâhaddîn'e bıraktığından aslında Mısır'ın sultanı Selâhaddîn idi. Komutanlarından ve Akhadım ağalardan Bahaeddin Karakuş adındaki komutanı Halifelik sarayının koruyuculuğuna getirmiş olduğundan, Halifelik dairesinde her bir iş, Selâhaddîn'in emriyle görülürdü.

Beşyüzaltmışbeş senesinde Haçlılar, Mısır'a girdiler. Dimyat'ı kuşattılar. Bunun üzerine Nureddin de onların Şam tarafındaki ülkelerine saldırdılar. Haçlılar Dimyat'ı bırakarak geri çekilmeyi başardılar. Şam ile Mısır sınırı arasına engel olan Kerek şehrinin yeri engebeli olup Haçlılar elinde bulunuyordu. Nureddin, orasının alınmasını çok önemli gördüğünden, o sene Kerek'i kuşattıysa da alamadı.

Beşyüzaltmışaltı yılı içinde Selâhaddîn, Mısır'dan çıkıp Askalan ve Remle yakınlarında ve Haçlılar elinde bulunan şehirlere yürüdü. Sonra Eyle tarafına gitti. Deniz kıyısının doğusunda ve Haçlılar elinde bulunan Eyle şehrini sardı ve aldı. Dönüp Kahire'ye varınca Şii mezhebindeki kadıları görevden alarak yerlerine Şafii kadılar atadı. Şii memurlarının ileri gelenlerini değiştirdi. Şafiiler için medreseler yaptırdı. Kısaca Sünniliğin gereklerini yerine getirmeye başladı.

Selâhaddîn, Mısır'da yerleşince Alevi hutbesinin kesilerek Abbasi hutbesinin okunması hakkında Nureddin tarafından Selâhaddîn'e yazılı-emir gitti. Selâhaddîn Aleviler bir karışıklık çıkarırlar diye duraklayıp özür diledi. Fakat Nureddin, buna aldırmadı. Kesinkes emir verince, Selâhaddîn fakihlerden fetva isteyince içlerinden bir topluluk fetva verdiler. Bu cemaat içinde bulunan Necmeddin Hişani ise İsmailiye mezhebinde bulunan Mısır halifelerinin kötülüklerinden ve mü'min olmadıklarından uzun uzadıya söz ederek hutbelerinin kesilmesi gerektiği hakkında kendi eliyle bir fetva yazdı. Bunun üzerine beşyüzaltmışyedi yılı Muharrem ayının ikinci cumasında Selâhaddîn'in emriyle hatipler, Adıd'ın hutbesini keserek Abbasi Halifesi Müstadi adına hutbe okudular.

Adıd, o zaman ağır hastaydı. Hutbesinin kesilmesinden habersiz olarak aşûrâ günü öldü. Onun ölmesiyle Mısır'daki Alevi Devleti son buldu. Selâhaddîn, hemen Halifelik köşkünü ele geçirdi. Bunca yüzyıllardan beri toplanmış olan sayısız mücevherlere, nefis eşyalara, kitaplara, tuhaf ve değerli hediyelere sahip oldu.

Mısır'da Abbasi hutbesinin başladığı haberi Bağdad'a erişince, günlerce müjde davulları çalındı. Halife Mustazi tarafından Nureddin'e ve Selâhaddîn ile emrindeki komutanlara hil'atler ve Abbasilerin işareti olan siyah bayraklar gönderildi.

O sene Selâhaddîn, gerek yakınında ve Haçlıların elinde bulunan Şobek kalesini kuşattı. Fakat buraları alınınca Nureddin'in Mısır'a varması için kolaylık yolu açılmış olur diye düşünüp, kuşatmayı bırakarak dönmüş olduğu Nureddin'in kulağına gelince, bunu gizlemişse de, içinden ürkmüş ve Selâhaddîn'e kin bağlamıştı. Çünkü Nureddin, Selâhaddîn'i kendisinin bir başkomutanı yerinde tutmak isterdi. Mısır hükümeti ise tatlı bir saltanat olduğundan Selâhaddîn, kendisini elinde bulundurduğu Mısır sultanlığından aşağı düşürmek isteyemezdi.

Selâhaddîn, bu şekilde hiçbir engel ve zorlukla karşılaşmadan Mısır'ı ele geçirmiş olduğu halde, hep Nureddin'den korku ve endişe içindeydi. O kadar ki, bir gün babasını ve akrabasını toplayarak yaptığı özel toplantıda, "İşittim ki Nureddin, bizim üzerimize gelecekmiş. Görüşünüz nedir?" diye sorunca kardeşioğlu Eyyûb oğlu Şahin Şah oğlu Takiyüddin Ömer "Savaşla onu engelleriz" deyince babası Eyyûz, onu red ile, **"Ben sizin babanızım. Nureddin'i görsem önünde yer öperdim"** dedikten sonra Selâhaddîn'e dönerek, **"Sen, Nureddin'e senin yanından bir adam gelip ve boynuma bir mendil bağlayıp da "çekse buna karşı çıkmam, diye yaz"** dedi. Toplantı dağıldıktan sonra Eyyûb, oğlu Selâhaddîn ile yalnız kalınca, **"Nureddin, eğer üzerimize gelirse, önce onu engelleyecek ve onunla dövüşecek benim. Fakat bunu şimdiden belli edersen Nureddin, her işi bırakıp bizim üzerimize gelir. Sonucu nasıl olur bilmem. Ama ona boyun eğdiğini göstermekle zaman kazanılır. Belki de Allah'ın yardımıyla sen de yeterince kuvvet sahibi olursun.**" demiş ve dediği gibi olmuştur.

Bu sırada Nureddin'i memnun eden bir olay başgöstermişti. Sis, Cibal ve Kozan sahibi olan Leon oğlu Ermeni Melih Nureddin'e içtenlikle bağlıydı. Onun Haçlılarla yaptığı savaşlarda bulunurdu. Nureddin de ona bazı yerleri vermişti. Masisa, Adana ve Tarsus aslında Konstantiniyye Kayseri'nin ülkelerinden iken Leon'un oğlu, bu şehirleri ele geçirmiş olduğundan Kayser, beşyüzaltmışsekiz senesinde onun üzerine mükemmel bir ordu göndermişti. Leon oğlunun yanında da Nureddin'in biraz askeri vardı. Leon oğlu, kendi Ermeni askerleri ve Nureddin'in erleriyle birlikte Kayser'in ordusuna karşı durdu. Savaşta sabır ve direniş göstermekle Rumlar bozuldu. Kimi öldürüldü, kimi de tutsak oldu. Leon oğlu, aldığı ganimetlerin birazını ve esirlerin ileri gelenlerinden otuz kadarını Nureddin'e sundu. O da bunların bir miktarını Halife Mustazi tarafına gönderdi.

Selâhaddîn ve akrabası, Nureddin'den korku ve ürküntü içindeydiler. Nureddin gelirse onunla savaşmak üzere anlaşmış iseler de, eğer yenilirlerse sığınmak için, Mısır'dan başka bir ülke ele geçirmek istiyorlardı.

O sene Selâhaddîn, büyük kardeşi Eyyûb oğlu Şemsü'd-devle Turan Şah'ı Nevbe yöresini ele geçirmek üzere gönderdi. Fakat Turan Şah, orasını beğenme-

diğinden epey ganimetler alarak döndükten sonra Selâhaddîn, onu yeterince askerle Yemen'e gönderdi.

Yine o sene Selâhaddîn'in komutanlarından Hadım Karakuş, bir kısım Türk askeri ile Kuzey Afrika tarafına giderek Trablusgarb'ı ve diğer bazı Afrika şehirlerine girdi.

Selâhaddîn de, Mısır'dan çıkıp Kerek kalesini kuşattı. Kerek'te Nureddin ile birleşmek üzere aralarında haberleşme geçmiş olduğundan, Nureddin de Şam'dan çıkıp Kerek yakınında olan Rakım denen yere ulaştı. Fakat Nureddin ile karşılaşmak Selâhaddîn'in düşüncesine elvermediğinden hemen Mısır'a döndü ve babası Mısır'da hasta olduğundan eğer ölürse Mısır'ın elden gitmesi korkusunu özür olarak ileri sürdü. Nureddin, onun bu özrünü görünüşte kabul ettiyse de, işin iç yüzünü anladı. Fakat Selâhaddîn'in babası Şâzi oğlu Eyyûb da o sırada ölmüştü.

Yemen'e gönderilen Turan Şah ise beşyüzaltmışdokuz senesinde Yemen'e varıp, Yemen Meliki olan Abdü'n-Nebi ile haberleşip ve ona üstün gelerek Zebit'i ele geçirdikten sonra Aden'e gidip, orasını da ele geçirip, gerek Zebit'te, gerek Aden'de pek çok ganimet malları almış ve Yemen şehirlerine sahip olmuştu!

Bu sırada Mısır ileri gelenlerinden bazıları, Alevi Devleti'ni geri getirmek üzere karışıklık çıkarmaya giriştikleri duyulunca Selâhaddîn, onların hepsini astırdı.

Nureddin, o sene Mısır'a gitmek için askeri hazırlıklar ile uğraşırken Şevval ayının on birinci çarşamba günü öldü. (Allah gani gani rahmet eylesin.) Dindar, adaletli, eşine az rastlanır bir kişiydi. Hanefi Mezhebi üzere fıkıh yani hukuk bilirdi. Hanefi ve Şafiiler için pek çok medreseler yani yüksekokullar yaptırmıştı.

Mülkü pek genişlemişti. Mısır minberlerinde adı okunduğu gibi Turan Şah, Yemeni ele geçirince de Nureddin'in adını hutbede anmaktaydı.

Nureddin'in ölümünde yerine onbir yaşında bulunan oğlu Melik Salih İsmail geçirildi. Selâhaddîn de onu kabul ederek adını hutbelerde okuttu. Adına para bastırdı. Fakat Kutbeddin Mevdud'un oğlu Seyfettin Gazi, Musul'dan gelip el-Cezire kıtasında Nureddin Devleti'ne bağlı şehirlere giriverdi.

Bazı komutanların gönderilmesiyle Melik Salih, Şam'dan çıkıp Halep'e geldi ve orasını başkent edindi. Komutanlardan bazıları ona hükmetmek istedi. Şam ileri gelenleri de Selâhaddîn'i çağırmakla Selâhaddîn, beşyüzyetmiş yılı başlarında yediyüz atlı ile Mısır'dan çıkıp hızlı bir yürüyüşle Şam'a ulaşınca asker ve halk, onu karşıladı. Selâhaddîn de Şam'ı aldı. Şam'ın işlerini düzene soktuktan sonra kardeşi Seyfü'l-İslâm Tuğtekin'i Şam'da kaymakam bırakıp, kendisi oradan ayrılıp, Humus, Hama ve Selemiye'yi ele geçirdi. Melik Salih'in akıl kâhyaları ise onun

amcaoğlu ve Musul emiri olan Mevdud oğlu Seyfettin Gazi'den yardım istedi. O da ona yardım için bir ordu hazırlayıp gönderdi. Musul ve Haleb askerleri birleşip Selâhaddîn'in üzerine yürüdüler. Fakat Kurunuhama denen yerde yapılan savaşta bozuldular.

Selâhaddîn, onların mallarını ganimet olarak aldı ve kendilerini kovalayarak Halep'te kuşattı. Melik Salih'in adını hutbelerde okutmayarak ve paralardan silerek saltanatta bağımsızlığını ilân etti. İşte böylece Selâhaddîn; bağımsız, kuvvetli bir devlet kurmuştur. Babasının adından dolayı Eyyûbi Devleti denilmiştir. Bu başarı üstüne Selâhaddîn'in Şam ülkesinden aldığı yerler, onun olmak ve Melik Salih elinde bulunan yerler, onda kalmak üzere Melik Salih tarafından barış teklif edilince, Selâhaddîn de bunu kabul ederek Halep üzerinden kuşatmayı kaldırarak Hama'ya gitti. Halife tarafından özel bir elçiyle gelmiş hil'atleri giydi.

Beşyüzyetmişbir senesinde Musul emiri. Mevdud oğlu Seyfettin Gazi, Mardin ve Hasan Keyf sahiplerinden ve başka komutanlardan yardım askeri getirterek pek çok asker toplayarak Selâhaddîn üzerine yürüdü. O da onlara karşı çıktı. Sultan Tepesi denilen yerde yapılan çarpışmada Seyfettin, bozguna uğradı. Selâhaddîn, onun ordusundaki mal ve eşyayı yağmaladı ve peşini bırakmadı. Seyfettin bozulan askerinin bir kısmını Melik Salih'e yardım için Halep'te bırakıp, kendisi Musul'a kadar kaçtı. Selâhaddîn de Bezaa ve Menbiç şehirlerini ele geçirdikten sonra izaz kalesini kuşattı. Mancınıklarla dövüp zorladı. Kuşatılanlar kaleyi teslim etmek zorunda kaldılar.

Sonra Selâhaddîn, Zilhicce ayının ortalarında Halep'i sardı. Melik Nureddin oğlu Salih de Halep'teydi. Halepliler ona bağlıydılar. Büyük çaba göstererek karşı koydular. Beşyüzyetmişiki yılı başlarında iki taraf da barış istedi. Barış şartları belirlendiği sırada Melik Salih, kendisinin kız kardeşi ve Nureddin'in kızı olan küçük bir kızı Selâhaddîn'in yanına gönderdi. Sultan Selâhaddîn, Efendisinin çocuğunu görünce üzüldü. Ona pek çok şeyler verdi, "Daha ne istersin?" diye sordu. Kız ise önceden öğretildiği için **"izaz kalesini"** deyiverdi. Selâhaddîn, bunca emeklerle ele geçirebildiği izaz kalesini hemen Melik Salih'in adamlarına teslim etti. Barış şartlarını imza ile Halep üzerinden savunup gitti.

Ondan sonra Selâhaddîn Mısır'a varıp Kahire'nin çevresine sur çekti, Cebeli Mukattam üzerindeki kalenin yapımına başladı. Karafe'de bir medrese yani yüksekokul yaptırdı.

İleri Gelenlerden Ölenler

Tuğrul oğlu Sultan Arslan'ın Atabeyi ve üvey babası Şemsettin İldeniz beşyüzaltmışsekiz senesinde öldü. Yerine oğlu ve Arslan'ın ana bir kardeşi olan Mu-

hammed Pehlivan geçti. Sultan Arslân, Pehlivan'ın da zorbalığına düşerek bir şey yapamaz oldu.

İldeniz oğlu Pehlivan beşyüzyetmiş senesinde Hemedan'dan çıkıp Meraga'yı sardı. Bir askeri birlik ile kardeşi Kızıl Arslan'ı da Tebriz üzerine gönderdi. Meraga sahibi Aksungur Ahmedîlî ise o sırada ölmüş ve yerine oğlu Felekû'd-Din oturtulmuş olduğundan bazı barışseverlerin aracılığıyla Tebriz, Pehlivan'a bırakılmak üzere barış yapıldı. Pehlivan da kardeşi Kızıl Arslan'ı Tebriz valisi yapıp kendisi Hemedan'a döndü.

Beşyüzyetmişiki senesinde Tuğrul oğlu Sultan Arslan Hemedan'da ölünce beşyüzyetmişüç yılı Muharrem ayında oğlu Arslan oğlu Tuğrul adına hutbe okundu. Fakat babası gibi onun da elinde bir şey yoktu. Hükümet yine Pehlivan'ın elindeydi.

Beşyüzyetmişbeş senesinde Abbasi Halifesi Müstazibiemrillâh Bağdad'da öldü. Yirmiiki yaşında bulunan oğlu İmam Nasırlidinillâh Halife oldu.

Beşyüzyetmişaltı senesinde Musul sahibi Mevdud oğlu Seyfeddin öldü. Vasiyeti gereğince yerine kardeşi izzettin Mesut geçti. Oğlu Seyfettin oğlu Sencar Şah da İbni Ömer adasının valisi oldu.

Yemen'i alan ve Selâhaddîn'in kardeşi olup, Yemen'den döndükten sonra İskenderiye valisi olan Eyyûb oğlu Turan Şah da, o yıl öldü. Halep sahibi Nureddin oğlu Melik Salih, beşyüzyetmişyedi yılında öldü. Hükümetini amcası oğlu ve Musul sahibi olan Mevdud oğlu İzzettin Mes'ud vasiyet eylemiş olduğunda Mes'ud hemen çıkıp Halep'i ele geçirdi. Fakat kardeşi ve sencar sahibi olan Mevdud oğlu İmadü'd-Din Sencer ile Halep'in değiştirilmesini rica etti. Mes'ud'un veziri de uygun gördü. İzzettin Mes'ud Halep'i İmadü'd-Din'e vererek yerine Sencar'ı alarak Musul'a döndü.

Beşyüzyetmişsekiz yılı Cemaziyelevvel ayının yirmiikinci perşembe günü Rufai tarikatının piri olan Rufai oğlu Ebü'l-Abbas Ahmet Hazretleri öldü. Salih, dindar, fıkıh bilir ve Şafii idi. Aslı Arap'tı. Vâsıt ile Basra arasındaki Batayih'te Ümmi-i Übeyde adlı köyde yaşıyordu. Çocuksuz olarak öldü. Fakat kabilesinin soyu kalıp, o yörede şeyhliğe vâris ve yerine geçici olagelmişlerdir.

Mağrib'deki Olaylar

Mağrib ve Endülüs Sultanı olan Abdü'l-Mü'min oğlu Yûsuf beşyüzseksen yılı Rebiülevvel ayında ölünce, oğlu Yakup'a biat olunmuştu. Önce yıkılmış olan Mülessimin Devleti komutanlarından Ganiye oğlu diye bilinen ve o zaman Miyorka adası sahibi bulunan İshak oğlu Emir Ali, Yûsuf'un ölümünü öğrenince yirmi parça savaş gemisi hazırlayarak Becaye kıyılarına gelip mavnalar ile askerini kara-

ya çıkardı. Toplam ikiyüz atlı ile dörtbin yayadan oluşuyorlardı. Becaye valisi, önceden Muvahhidin Devleti'nin başkenti olan Merakeş'e gitmişti. Ganiyeoğlu'nun böyle bir saldırıda bulunacağı akla gelmediği gibi, başka bir düşmanın saldıracağı da düşünülmediğinden ülkede koruyucu asker bırakmamış olduğundan Ganiyeoğlu, savaşmadan Becaye'yi ele geçirdi. Yıkılmış olan Hammadoğulları Devleti kalıntılarından bir topluluk da ona katılınca topluluğu çoğaldı ve güçlendi.

Becaye valisi yoldayken bu durumu öğrenince geri dönerek, kabilelerden bir miktar asker topladı. Becaye'ye doğru yola çıktıysa da Ganiyeoğlu, çıkıp savaşa başlandıkta Becaye valisinin emrindeki topluluklar Ganiyeoğlu yanına geçmekle Becaye valisi bozguna uğrayarak Merakeş'e doğru kaçtılar. Ganiyeoğlu Mülessim de Becaye'ye döndü. Askerini toplayarak çevreye çıktı. Becaye bölgesindekiler, ona boyun eğdi. Fakat Konstantiniyye halkı, karşı durdular. O da Konstantiniyye'yi kuşattı. Bunun üzerine Emir Yakup, hemen Merakeş'ten karadan yirmibin asker ve denizden mükemmel bir donanma göndererek beşyüzseksenbir senesinde Becaye'yi geri aldı. Ganiyeoğlu da Konstantiniyye kuşatmasını bırakarak Afrika yönüne savuştu. O tarafta bulunan Selim ve Riyah kabileleri ve öteki Arap aşiretleri ve önceden Karakuş ile Sultan Selâhaddîn tarafından gönderilmiş olan Türkler de Ganiyeoğlu'na bağlanarak onu Müslümanların Emir'i olarak adlandırdılar.

Böylece Ganiyeoğlu, büyük bir topluluk hâlini alarak doğu ve Batı Afrika şehirlerini eline geçirdi. Fakat Tunus ile Mehdiyye şehirleri Muvahhidler elinde kaldı. Ganiyeoğlu, Tunus tarafına saldırarak bazı köyleri vurarak yağmalayıp harap etti. Muvahhidlerin hutbesini keserek Abbasi Halifesi İmam' Nasır'ın adına hutbe okudu ve Halife'den hil'atler ve siyah sancaklar istedi. Beşyüzsekseniki yılında Kafsa şehrini ele geçirdi, içine Mülessimlerden ve Türklerden askerler koydu.

Yûsuf oğlu Yakup ise beşyüzseksenüç senesinde ordusuyla Tunus'a geldi. Kafsa üzerine bir askeri birlik gönderdi. Fakat bu birlik, bozuldu ve dağıldı. Sonra kendisi ordusuyla Ganiyeoğlu üzerine yürüdü. Kabıs şehri yakınında yapılan savaşta bu kere Ganiyeoğlu bozuldu. Çok askeri kırıldı, kılıç artıkları da kaçarak çöllere düştüler. Sonra Emir Yakup Kafsa'yı üç ay sardı. Kuşatılan Türkler, kendileri ve şehir halkı için ondan eman dilediler. O da eman verdi. Türklerin kahramanlıklarını ve savaşta yararlıklarını görmekle onları sınır boylarına gönderdi ve şehirdeki Mülessimleri öldürdü.

Kavurtoğullarının Yıkılması

Kirman Melik'i olan Muhammed Şah beşyüzseksenüç senesinde öldü. Onun ölmesiyle Kirman Şahları yani Selçukoğullarından Kirman vilâyetinde hüküm süren Kirman Melikleri soyu tükendi. Bunlar Çağrı Davud oğlu Kavurt Bey soyun-

dandır ki Kavurt Beyi, kardeşi Alparslan, Kirman valisi olarak atamıştı. Kavurt Bey, orada servetini çoğaltmış, güç ve kuvvetini arttırmıştı. Böylece bağımsızlık davasına kalkışınca Melikşah, onu idam ettirerek, Kirman eyaletini onun oğlu Sultan Şah'a vermişti. Ondan sonra Sultan Şah'ın çocukları ve torunları Kirman'da hüküm sürüp bunların en sonu Muhammed Şah'tır.

Gurilerin Durumu

"Cihanı yakan" diye tanılan Gur'lu Sultan Alâettin beşyüzellialtı senesinde ölünce, yerine oğlu Muhammed Seyfettin geçtikten sonra Belh'te oturan Guzları vurmak üzere beşyüzellisekiz senesinde çok sayıda askerle Belh üzerine yürüdü. Guzlar da ona karşı çıkmışlar.

Seyfettin, bir miktar atlı ile ordusundan ayrılıp çevrede dolaşırken, onu gözetmekte olan Guzlar, üzerine saldırarak yapılan çarpışmada Seyfettin, birçok has adamlarıyla birlikte ölünce kılıç artıkları olan askeri kaçarak orduya can attıklarında ordu dağılmış ve orduda bulunan mallar ve eşyaların hepsi Guzların ellerinde kalmıştır. Sonra beşyüzellidokuz senesinde Guzlar, Gazne'yi ve beşyüzaltmış senesinde Horasan Emiri Melik Müeyyed, Herat'ı almışlardır.

Cihansuz (Cihanı Yakan)'un kardeşi oğlu Gıyasettin, Gur Meliki oldu. Gurlular Devleti'ni yeniden düzene soktu ve bir süre sonra Gazne'yi kurtardı ve kardeşi Sahabettin'i Gazne valisi yaparak gerek Gur'da, gerek Gane'de "İslam'ın Yardımcısı" ve "Müslümanların Emirinin Kasîmî" sanıyla kendi adına hutbe okutmuş ve kardeşi Sahabettin, kaç kere Hindistan'a sefer ederek yedi sekiz sene içinde pek çok büyük şehirleri ve sağlam kaleleri ele geçirmiştir.

Sahabettin, Hindistan'da yerleştikten sonra Derfli hükümetini Kutbettin Aybek adlı kölesine belli bir vergi karşılığında, verdi. Aybek tarafından da Bahtiyar oğlu Muhammed adlı başbuğ ile gönderilen askeri birlik, ileri yürüyerek Hind'te Müslümanların ayak basmadıkları yerlere varmış, hatta Çin sınırlarına yaklaşmıştır.

Sahabettin, bunca zafer ve başarılara kavuşmuşken büyük biraderi Gıyaseddin'e büyük bir bağlılık gösterirdi. O da ondan güven içinde olduğundan iki kardeş birlikte hareket eyleyerek büyük fetihler yapmışlardır. Durum ve zaman da onlara elverişliydi. Çünkü Selçuklu Devleti'nin güç ve kuvveti bütün bütün sönmeye yüz tutmuştu. Gurlu Devleti'ne rakip ve ona karşı olan Harezmşah'ın da başı sıkışıktı.

Gurlu Meliklerin bir kolu da Bamyan hükümdarlarıdır. Onlara Heyatıle hükümdarları denir. Onların en büyük atası Alaettin Cihansuz'un kardeşi Fahrettin Mes'ud'dur ki Alaettin, Gazne'ye sahip olunca, kardeşi Mes'ud'u Bamyan valisi yapmıştı.

Bamyan, Kuzeyinde Kâşgar şehirleri, Güneyinde Gur şehirleri, Doğusunda Keşmir ve Batısında Tirmiz ile sınırlanmış bir vilâyettir. Burada hüküm süren Fahrettin Mes'ud'un ölümünde yerine oğlu Muhammed Şemsettin geçmiş ve Gıyaseddin, ona kız kardeşini vermiş... Ondan Bahaeddin Sam adında bir oğlu doğmuştu.

Şemsettin ölünce bir cariyeden doğmuş olan Abbas adında büyük oğlu varken Gıyaseddin, onu yanına getirterek kendisinin kız kardeşinden doğmuş olup Abbas'tan küçük olan Bahaeddin Şam'ı, babası yerine geçirmiştir.

Bahaeddin, bilgin, faziletli ve şanlı bir hükümdar olup, bilginlere çok saygı gösterdiğinden yanında birçok faziletli kişiler toplanmışlardı. Kısaca ünlü İmam Fahreddin Razi, onun en has sohbet arkadaşlarından biriydi. Fahr-i Razi'nin oralarda bulunması da Ehl-i sünnet ve cemaat'e göre bir çeşit fetihlerden sayılırdı.

Çünkü Gurlular halkı, hep sapık kollardan biri olan Kerramiyye Mezhebine inanıyorlardı. İmam Razi ise itikatta yani inançta Eş'ari ve amelde Şafii idi. Felsefede ve kelâm ilminde asrın tek adamı olup, akli konularda o zaman onunla tartışacak kimse yoktu. Konuşması ve va'zı çok etkiliydi. O bölge halkını Ehli sünnet Mezhebine sokmaktaydı. Fakat mezhep kavgasından dolayı beşyüzdoksanbeş senesinde Gurlular Devleti'nin başkenti Şirkûh'ta büyük bir karışıklık başgöstermiştir.

Fahri Razi, Gıyaseddin'in yanına varınca Gıyaseddin, ona pek çok saygı gösterdi. Onun için Herat'ta bir medrese yani üniversite yaptırdı. İmam Razi'nin adı ve ünü ise her yanı tuttuğundan, uzak yakın her taraftan bilginler altından kalkamadıkları müşkillerini çözmesi için ona başvururlardı. Her kim ne sorarsa inandırıcı bir karşılık alıyordu. Bu ise Herat'ta çoğunluk üzere bulunan Kerramiyye ağır gelmekte ve o zaman Kerramiye bilginlerinden olup, Kerramiyye yanında bilgi ve dindarlıkla tanılan Kıdve oğlu Kadı Abdülmecid. İmam Hazretlerine kuvvetle karşı koymaktaydı.

Tesadüfen Firuzkûh'ta bir gün Gıyaseddin'in huzurunda Kerramiyye fıkıhçıları yani hukukçular ile Hanefiyye ve Şafiiyye bilginleri tartışma için toplanmışlardı. İmam Razi de oradaydı. Konuşunca Kıdveoğlu ona itiraz etti. Söz uzadığından Gıyaseddin, toplantıdan çıkıp gitmiş... İmam Razi ise Kıdveoğlu'na sövercesine sözü uzatmış... Bu da Gıyaseddin'in damadı ve amcası oğlu Melik Ziyaeddin'e güç gelerek Gıyaseddin'e Fahri Razi'den şikâyet etti. Onu zındıklıkla ve feylesoflukla suçlamışsa da Gıyaseddin, kulak asmamıştı.

Ertesi gün Kıdveoğlu, vaaz meclisinde, **"Rabbena amenna bima enzelte ve't-taba'nerrasul"** dedikten sonra "Ey ahali! Biz ancak bize göre Allah'ın Resûlü (s.a.v.)nden sıhhati belli olan hadisleri söyleriz, ama Aristo'nun ilmini ve İbni Sina'nın küfürlerini ve Farabi'nin felsefesini bilmeyiz. Şimdi Allah'ın dini ve Pey-

gamberinin sünneti için savunmada bulunan İslâm şeyhlerinden bir şeyhe dün niçin sövülüyordu?" diyerek ağladı. Kerramiyye de onunla beraber ağladılar ve birbirinden yardım istediler. Her tarafta halk ayaklandı. Uykuda olan fitne yani karışıklık uyandı.

Gıyasettin bu durumu öğrenince, ayaklananlara bir topluluk gönderip, Fahri Razi'nin kendi yanından uzaklaştırılacağını söz vererek karışıklığı bastırdı. Fahri Razi'ye de Herat'a gitmesi için haber gönderdi. O da hemen döndü. Fakat o yıl içinde Gıyaseddin, Kerramiyye mezhebinden çıkıp Şafii mezhebine girdi. Bu da o yörede Ehli Sünnet ve'l-Cemaat mezhebinin tutulmasına sebep oldu.

8.
BÖLÜM

HARZEMŞAHLARIN DURUMU

Harzemşah İl Arslan beşyüzaltmışsekiz senesinde öldü. Tüküş ve Sultanşah adlarında iki oğlu kaldı. Büyük oğlu Tüküş Cend vilâyeti vahşiydi. Küçük oğlu Arslanşah, babası yanında bulunduğundan babasının tahtına oturtuldu. Anası da devlet vâsisi oldu.

Tüküş bunu öğrenince Mâverâünnehir'e giderek Hata Hanından asker alıp Harezm üzerine gelince Sultanşah, anasıyla beraber kaçarak Nişabur'a gittiler ve bazı sözler vererek Melik Müeyyed'i tamahlandırdılar.

Melik Müeyyed, hemen Harezm üzerine çokça asker gönderdi. Fakat Tüküş'ün ordusuyla karşılaştıkları zaman Müeyyed'in askerleri bozuldu. Sultanşah, güçhâl ile kaçabildi. Fakat anası ve Melik Müeyyed tutsak oldu. Tüküş ikisini de öldürttü.

Bozguna uğrayanlar, Nişabur'a erişince Melik Müeyyed'in yerine oğlu Doğanşah geçirildi. Sultanşah da Nişabur'a gidip Doğanşah ile görüştükten sonra Gur'a gitti. Gur Sultanı olan Gıyaseddin ona ikramda bulunup hürmet etti. İşte bundan dolayı Gıyaseddin ile Harezmşah Tüküş arasında soğukluk ve düşmanlık doğmuştur.

Hataylılar ise Harezm'de zorbaca davranmaktaydılar. Tüküş de onların bu yaptıklarını kaldıramıyordu. Bu yüzden Hataylılar hakkında sert işlem yaptığından dolayı Hata Hanı ile araları bozulmuştu.

Sultanşah, bu fırsatı ganimet bilerek Hata Hanı'nın yanına gitti. O da onu bir ordu ile Harezm üzerine gönderdi. Bu ordu, gelip Harezm'i kuşattı. Tüküş de Ceyhun sularını akıttı. Hata askeri, toptan nerdeyse boğulacaklardı, Hanlarını güç belâ kurtarabildiler. Sultanşah'ın sözüne uyup da geldiklerine pişman oldular.

Sonra Sultanşah, yine Hata Hanı'ndan asker alıp Guzlar ile savaşarak, onların elinden Merv'i aldı. Sonra beşyüzyetmişaltı senesinde Serahs ve Tus ülkelerine sahip oldu ve kardeşi Harezmşah'a karşı Horasan'da bağımsız olarak hüküm sürer oldu.

Selçuklu Devleti'nin Çöküşü

Selçuklu Devleti'nin başlangıcı dörtyüzotuziki senesidir. Onlardan ilk önce saltanat tahtına oturan, Büveyhoğulları Devleti'ni yok eden Selçuk oğlu Mikâil oğlu Tuğrul Bey idi. Ondan sonra kardeşioğlu Mikâil oğlu Davud oğlu Alparslan ve sonra Alparslan oğlu Melikşah ve sonra Melikşah'ın çocukları ve torunları saltanat tahtına oturmuşlardır.

Beşyüzellibeş senesinde Alparslan oğlu Melikşah oğlu Muhammed oğlu Tuğrul oğlu Arslanşah tahta geçti. Fakat kendisinde saltanat sanından başka bir şey yoktu. Hükümet etme, kendisinin Atabeyi ve üvey babası olan Şemseddin İldeniz'deydi.

Beşyüzaltmışsekiz senesinde İldeniz öldü. Yerine oğlu ve Arslanşah'ın ana bir kardeşi olan Muhammed Pehlivan geçti. O da babası gibi devlet işlerini eline aldı. Arslanşah, yine etki ve yetkiden yoksundu.

Beşyüzyetmişiki senesinde Arslanşah öldü. Yerine oğlu Tuğrul geçirildi. Fakat hükmetme yine Pehlivan'daydı. Tuğrul'un elinde bir şey yoktu. Bununla beraber Pehlivan'ın elinde bulundurduğu ülkelerde Sultan Tuğrul'un adı hutbelerde anılırdı.

Beşyüzseksenbir senesinde Kürtler ile Türkmenler arasında karışıklık çıktı. Musul, Şehrizor, Ahlat, Azerbaycan ve Şam'da Kürtler ile Türkmenlerin çarpışmaları yıllarca sürerek yollar kapanmış, mallar yağmalanmış, kanlar dökülmüş, ülkeler yıkıma uğramıştır. Selâhaddîn ise, o zaman Haçlılar ile pençe pençeye vuruşmaktaydı. Bu türlü işlerle uğraşamıyordu. Hele Musul sahibi Melik İzzeddin'in veziri Mücahiddin Kaymaz iki tarafın başkanlarından bir topluluğu getirterek, hepsine hil'atler giydirdi, hediyeler verdi, aralarını bulup kargaşalığı ortadan kaldırabilmiştir.

İşte o kargaşalık sırasında, yani beşyüzsekseniki senesinde Pehlivan, öldü. Yerine kardeşi Kızıl Arslan geçti. O da Sultan Tuğrul'u eskisi gibi hükmetmekten yoksun bırakmak istedi. Fakat Tuğrul, onun baskısından kurtuldu. Bazı şehirlerde bağımsızca hüküm sürer oldu.

Kızıl Arslan ise pençesinden avını kaçırmış Arslan gibi kükreyip onun üzerine atıldı. Aralarında savaşlar çıktı. Fakat Sultan Tuğrul başardı. Birçok şehirlere sahip oldu. Epey güçlendi. Halife'ye elçi gönderip sarayın onarılmasını bildirerek Bağdad'a gitmek niyetinde olduğunu yazdı.

Kızıl Arslan da Bağdad'a memur gönderip Tuğrul'un Abbasi Halifeliği hakkında kötü emel beslemesinden ve kendisinin bağlılığından söz ederek halifeden yardım istedi. Bir süredir Selçuklu saltanatının zayıflamasından ötürü halifeler,

rahat bir soluk almaya başlamışlar ve Arap Irak'ında etkinlik ve bağımsızlık kazanmışlar iken, sarayın onarılması işi Halife'yi düşündürdü.

Bunun üzerine Halife, Tuğrul'un elçisini cevap vermeden geri çevirdi. Sarayını temelinden yıktırdı. Kızıl Arslan'ın memuruna iltifat etti. Kızıl Arslan'a yardım için beşyüzseksendört yılında Sultan Tuğrul aleyhine veziri ile bir ordu gönderdi.

Fakat bu ordu, Kızıl Arslan'ın askeriyle birleşmeden Sultan Tuğrul, karşı vardı. Hemedan yakınındaki karşılaşmada Halife'nin ordusu bozuldu. Veziri tutsak oldu. Sultan Tuğrul, bu ordudaki malları ve eşyayı beklenmeyen bir nimet sayarak alıverdi.

Sonra Kızıl Arslan, üstünlük sağlayarak Sultan Tuğrul'u hapsetti. Beşyüzseksenyedi yılında kendi adına Hemedan'da hutbe okuttu. Fakat gece yatağında ölü bulundu. Öldürenler bilinemedi.

Beşyüzseksensekiz yılında Sultan Tuğrul, hapisten kurtuldu. Hemedan'a ve diğer bazı şehirlere sahip oldu. Pehlivan'ın oğlu Muzafferiddin Özbek ile aralarında savaş çıktı. Özbek bozguna uğrayarak Harezmşah Tüküş'ten yardım istedi. O da gelip Rey şehrine girdi. Fakat kardeşi Sultanşah'ın Harezm üzerine yürümesini işitince Sultan Tuğrul ile barış yaparak, dönüp Harezm'e gitti.

Beşyüzdoksandokuz yılında Sultanşah, ölünce Tüküş, onun' hazinelerine ve elinde tuttuğu şehirlere sahip oldu ve bir kat daha kuvvet buldu. Bir oğluna Merv'i, ötekine Nişabur'u verdi. Beşyüzdoksan yılında Sultan Tuğrul üzerine yürüdü. Rey yakınındaki karşılaşmada Tuğrul'un kendisi Tüküş üzerine atıldı, fakat öldürüldü. Onun ölmesiyle Selçuklu Devleti yıkıldı.

Tüküş, Hemedan'ı ve çevresini ele geçirdi. Bazısını Pehlivan'ın oğlu Özbek'e, bazısını da kendi kölelerine malikâne olarak verdi. O ülkede artık Selçukluların soyu kesildi. Fakat Konya'da hüküm süren bir Selçuklu kolu kaldı.

Gurlular Devleti'nin Durumu ve Harzemşah

O sırada Huzistan mutasarrıfı Şemleoğlu ölünce, Halife Nasır Lidinillâh tarafından gönderilen asker beşyüzdoksanbir senesinde Huzistan'ı ele geçirdiği gibi, yine Halife tarafından yollanan bir tümen asker de beşyüzdoksaniki yılında İsfahan'a girdi.

Bu sırada Pehlivan'ın kölemenleri kendi içlerinden Gökçe'yi beyliğe seçtiler. Gökçe, hayli kuvvet kazanarak Rey ve Hemedan'a girdi. Halife Nasır'a boyun eğme yolunda istekte bulununca, halifelik divanından kendisine Menşur gönderildi.

Harezmşah Tüküş ise Halife'nin oralardaki askerlerine saldırarak, Selçuklu sultanları gibi, Bağdad'da hüküm sürmek ve hutbe okutmak davasında bulunun-

ca, Halife Nasır, Gur Sultan'ı olan Gıyaseddin'e şikâyet mektubu gönderip Harezmşah'ın şehirleri üzerine yürümesi emrini yazıp gönderdi. Bunun üzerine Gıyaseddin, Harezmşah'a mektup yazıp yollayarak Halife hakkındaki muamelesini çirkin buldu ve bundan vazgeçmezse üzerine yürüyeceğini belirtti. Harezmşah durdu fakat Gıyaseddin hakkında kin bağladı.

O zaman Belh şehri, Hata hükümdarı elindeydi. Müslümanlar ona haraç veriyorlardı. Gur komutanlarından Bamyan emiri olan Melik Bahaeddin, beşyüzdoksandört yılında Hatah'lara üstün gelerek Belh'i ve sonra Tirmiz'i ele geçirdi. Buralarda dayısı Gıyaseddin adına hutbe okuttu O haracı kaldırarak Müslümanları aşağılık durumdan kurtardı. Harezmşah, işte bunu bahane ederek Hata hükümdarına haber gönderip "Eğer vaktiyle davranmazsan Gıyaseddin senin diğer ülkelerini de alır", diyerek onu Gıyaseddin aleyhine harekete geçirdi ve bu yolda kışkırtmakla, kış mevsimi olduğu halde Hata hükümdarı, hemen bir ordu hazırlayarak Ceyhun nehrinin beri tarafına geçti. Harezmşah da Herat'ı kuşatmak üzere Tus'a gitti.

Hata askeri, Gur şehirlerine sarkarak, önlerine gelen yerleri vurup yağmalar oldular... Halk, feryat ile Gıyaseddin'den yardım istedilerse de kendisinin yanında yeterince kuvvet olmadıktan başka kulunç hastalığına yakalanıp, askere komuta edecek olan kardeşi ve Gazne emiri Şahabeddin ise Hindistan'da bulunduğundan Gıyaseddin'in derhal Hata ordusuna karşı harekete mecali yoktu.

Fakat Gıyaseddin tarafından Talkan mütesellimi idarecisi Emir Muhammed Guri, Gürzüban muhafızı Emir Haruş Guri ile yazıştı, ikisi birlikte askerleriyle hareket ederek geceleyin Hata ordusunu basmışlar... Hata askeri ise gece çadırlarından çıkmak âdetlerine aykırı olduğundan ne yapacaklarını şaşırmışlar. Bunun üzerine Gurlular, onları istedikleri gibi kırdılar... Hata'lılar darmadağınık oldular. Ceyhun nehrine doğru kaçmışlar. Gurlular ise onların arkasını boşlamayıp yetiştiklerini öldürmekte oldukları halde ortalık ağarıp da Hata'lılar kendilerini vurup kovalayanların azlık olduklarını görünce toplanıp dayanmaya başlamışlarsa da geriden gönüllü asker yetişmekle ve arkasından Gıyaseddin tarafından gönderilen asker de erişmekle Hata'lılar, Ceyhun nehrine dökülüp boğulmuşlardır.

Hata'nın ölüleri onikibine yükselmişti... Hata hükümdarı, pek çok üzülerek bu kayıplara sebep, Harezmşah olduğundan her ölü için ondan onarbin altın istedi. Harezmşah **"Sizin yolladıklarınız, bana yardım için değildi. Sırf Belh'i geri almak içindi. Siz yenildiniz. Ben ne yapayım?"** diye gördü, yararı olmadı. O da Gıyaseddin ile barışıp Hata hükümdarına karşı durmaya karar verdi.

Bunun üzerine beşyüzdoksanbeş senesinde Hata hükümdarı, Harezm üzerine çok sayıda asker gönderdi. Gelip Harezm'i kuşattılar. Harezmşah, ara sıra on-

ların üzerine yürüyerek şiddetli vuruşmaktayken her taraftan gönüllü asker geldi. Harezmşah'ın kuvveti arttı. Sonunda Hata'lılar, bozguna uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldılar. Harezmşah da Buhara'ya kadar peşlerini bırakmadı. Buhara'yı kuşatarak ele geçirdi.

Harezmşah Tüküş'ün büyük oğlu ve Horasan başkomutanı ve' veliahdı olan Melikşah evvelce ölünce Hindu Han adında bir oğlu kalmıştı. Tüküş ise Melikşah'ın yerine diğer oğlu Alaeddin Muhammed'i tayin etti. Oysaki, bu iki kardeşin birbirine pek çok düşmanlığı olduğundan Melikşah'ın ölümünde bu düşmanlık, oğlu Hindu Han'a geçmişti. Bunun üzerine beşyüzdoksanaltı yılı Ramazan ayının yirmisinde Harezmşah Tüküş ölünce, Alaeddin Muhammed tahta çıkınca Hindu Han, Gıyaseddin Guri'nin yanına kaçarak ondan yardım istedi. Gıyaseddin de ona ikram etti ve saygı gösterdi. Beşyüzdoksanyedi senesinde askeriyle hareket etti ve kardeşi Şahabeddin'i Gazne'den yanına çağırdı. O da gelip, hep birlikte Horasan üzerine yürüdüler ve Harezmşah'ın Horasan'da olan ülkelerini aldılar.

Gıyaseddin, Merv'e vardıkta onu Hindu Han'a teslim etti. Sonra Serahs, Tus, Nişabur ve başka Horasan şehirlerine girdi. Sonra dönüp Şirkuh'a gitti. Şahabeddin de Gazne'ye dönerek oradan Hind'e gidip büyük ganimetler ve fetihlere kavuşmuştur.

Beşyüzdoksansekiz senesinde Tüküş oğlu Harezmşah Muhammed, ordusunu düzenleyip harekete geçerek, bir evvelki sene Gıyaseddin'in Horasan'dan almış olduğu memleketleri yeniden geri aldı. Hindu Han, savuşup Şirkuh'a gitti. Şahabeddin, Hindistan tarafında bulunup Gıyaseddin de kulunç hastalığına yakalanınca Harezmşah'a karşı bir şey yapamadı.

Beşyüzdoksandokuz yılı Cemaziyelevvel ayında Gur'lu Hüseyin oğlu Sam oğlu Gıyaseddin Ebulfeth Muhammed öldü. Adaletli, hayırsever, bilginleri seven ve tedbir sahibi bir kişiydi.

Kardeşi Sam oğlu Şahabeddin, o zaman ordusuyla Tus'da bulunup Harezm üzerine yürümek niyetindeyken kardeşinin ölüm haberini aldığı gibi Herat'a gidip kardeşinin resmi yasını yerine getirdi ve kardeşinin yerine geçerek ordusunu düzene soktu. Harezm'e gitti. Harezmşah Muhammed ile şiddetli savaşlar edip zafer kazandı. Fakat Harezmşah, Hata hükümdarından yardım istediğinden büyük bir Hata ordusu geldi. Yapılan savaşta Şahabeddin'in askeri bozguna uğradı. Bununla beraber Gurlular, Ceyhun'un öte yakasına ve Hatalılar da beri yakaya geçmemek şartıyla bir anlaşma yaptıktan sonra memleketinden dönmüştür.

Pehlivan'ın kölelerinden Gökçe ayaklanarak Rey ve Hemedan ile dağ beldelerine girmişken kendi yoldaşlarından, yani Pehlivan'ın kölelerinden Aydoğmuş, o yıl onu öldürerek yerine Pehlivan oğlu Özbek'i geçirdi. Fakat Özbek'te ancak

bir nam ve unvan olup iş, Aydoğmuş'un elindeydi. Sonra diğer kölelerden biri ileri atılarak Aydoğmuş'u öldürdü. Onun yerine geçti. Sonra yine kölelerden biri, ileri atılarak onu ve başka biri çıkarak bunu öldürmüştür. Sonunda Harezmşah gelip de bu yöreyi ele geçirinceye dek birbirini öldürerek hükümeti ele geçirmişlerdir.

Gürcüler, İslâm hükümdarlarının bu gibi anlaşmazlıklarından yararlanarak o sene Azerbaycan vilâyetine saldırarak Devin şehrini vurup halkını öldürdüler. Azerbaycan hükümdarı olan Pehlivan oğlu Emir Ebû Bekir ise gece gündüz içki ve eğlencelerle vakit geçirdiğinden buna seyirci gibi bakıyordu. Komutanları ve memurları da onun yaptıklarını çirkin buluyor ve bunu yüzüne karşı söylüyorlardı. Bir sene sonra Emir Ebû Bekir, Gürcistan hükümdarının kızını alarak Gürcülerle barıştı. Memleketini onların saldırılarından kurtarmıştır.

Gur hükümdarı Sam oğlu Şahabeddin, altıyüzyirmi senesinde Lahor'dan Gazne'ye gidişinde bir yere kondu. Çadırında otururken akşamdan sonra bir topluluk, saldırarak onu öldürünce onun adamları da öldürenleri tutup öldürmüşler. Şahabeddin, Bâtıniyyeden çok adamı yok ettiği gibi dağlılardan Gugir denilen taifeyi de vurmuş olduğundan öldürenlerin bu taifeden, ya da, Bâtıniyye fedailerinden oldukları sanılır. Şahabeddin, kardeşi Gıyaseddin'in zamanında eşsiz bir asker olup her olayda başarı kazanırdı. Kardeşinden sonra, saltanat tahtına oturunca talihi kendisine yar olmadı. Saltanat zamanı gailelerle geçti. Çok cesur, adaletli az bulunur bir kimseydi, imam Fahreddin Razi'nin vaazını can kulağıyla dinler ve ondan etkilenir ve duygulanırdı.

Gıyaseddin Muhammed'in oğlu Muhammed Gıyaseddin Büst'teyken amcası Şahabeddin'in öldürüldüğü haberini alınca Firuzkuh'a gidip babasının tahtına oturdu ve babasının adaletli ve güzel yolunda yürüyerek halkı hoşnut etmiştir.

Bamyan hükümdarı Melik Bahaeddin Sam da Gazne'yi ele geçirmek için o tarafa seğirtmişse de yolda ölünce, yanında bulunan oğlu ve veliahdı Alaaddin Muhammed ile diğer oğlu Celâleddin varıp Gazne'yi ele geçirmişlerdi.

Şahabeddin'in kölesi ve en büyük komutanı olan Taceddin Yıldız idaresindeki Kirman'dan çıkarak Gazne'ye varmışsa da Alaaddin ve Celâl ile yaptığı savaşta bozguna uğrayarak Kirman'a dönmekle Alaaddin, bir miktar askerle Gazne'de kalıp geri kalan askerle Celâleddin, Bamyan'a gitmiştir.

Yıldız ise Alaaddini yalnız kaldığını haber alınca Gazne'ye varıp onu kuşattı. Celâleddin yardıma; seğirtmişse de Yıldız, onun yolu üzerine gitmiş ve yapılan çarpışmada Celâleddin'in askerini bozup kendisini tutsak ettikten sonra dönüp kuşatmayı sürdürmekle Alaaddin, eman istedi ve Gazne'yi teslim etmek zorunda kaldı. Yıldız da gerek onu, gerek o zaman Gazne'de bulunan Harezmşah Tüküş

oğlu Melikşah oğlu Hindu Han'ı tutukladı. Mahmud Gıyaseddin'e müjdeci ile tutsaklardan bazılarını göndermiştir.

Bunun üzerine Mahmud Gıyaseddin altıyüzüç senesinde onları kendine meylettirmek için Gazne'ye memur gönderdi. Yıldız ise henüz azad olmamıştı. Hürriyetini istedi. Mahmud Gıyaseddin de hemen şahitleri çağırtarak gerek onun, gerek Hindistan hükümdarı olan Emir Kutbeddin Aybek'in azatlığını bildiren vesikalarını yazdırdı. Bazı hediyelerle beraber kendilerine gönderdi, ikisi de azatlık vesikaları kabul ettiler. Aybek, hutbede de Mahmud Gıyaseddin'in adını anarak boyun eğdiğini gösterdi. Ama Yıldız, hutbe hususunu uygun bulmadı. Oysa efendisine boyun eğmediği için askerinin bazıları onun yanından ayrıldılar.

İşte Gazneliler Devleti yerine kurulan Gurlular Devleti Şahabeddin'den sonra böyle bir kötü duruma düştü. O yörede İslâm hükümdarları içinde güçlü olanı ancak Muhammed Hârezmşah kaldı. Semerkand ve Buhara hükümdarları gibi bazı Maveraünnehir hükümdarları, Hatalıların muamelelerinden Muhammed Harezmşah'a şikâyetlerde bulunarak onu Maveraünnehir'e çağırdılar. O da altıyüzdört senesinde ordusunu düzenledi. Ceyhun nehrini geçti. Hatta hükümdarı üzerine saldırdı. Bazen yenip bazen yenilerek pek şiddetli savaşlar yaptı. Sonunda bir çarpışmada askeri bozguna uğradı. Kendisi tutsak oldu. Sonra nasılsa enteresan bir yol ile kaçıp Harezm'e geldi.

Muhammed Harezmşah'ın bozguna uğrayarak kayıplara karışması sırasında kardeşi ve Horasan valisi olan Ali Şah, saltanatını ilân eylemiş olduğundan kardeşinin dönüşünde korkarak Firuzkuh'a gitti. Mahmud Gıyaseddin de ona ikramda bulundu. Bunun üzerine Hârezmşah bir ordu düzenledi. Bir komutanla Şirkuh üzerine gönderdi. Mahmud'un karşı koymasına gücü yoktu. Ali Şah ile beraber teslime mecbur oldular. Komutan, onları tutukladıktan sonra Muhammed Harezmşah'tan aldığı emir üzerine ikisini de öldürdü. İşte bu Gıyaseddin'in gelmesiyle Gurlular Devleti de yıkıldı. Horasan tarafında Hârezmşah, rakip ve karşı geliciden kurtuldu. Hemen Maveraünnehir yakasına geçti. O zaman Hata ulusunun arkasında ve Çin sınırında Keşli Han'ın büyük topluluğu vardı. Hata ile aralarında şiddetli bir düşmanlık olduğundan iki taraf da Harezmşah'ı kendisine çekmeye çalışıyordu. Hârezmşah ise iki tarafa da anlaşılmaz cevaplar verdi. Hangi tarafın yeneceğini dikkatle kolluyordu. Keşli Han ve Hata'lılar yaptıkları çarpışmada yenilince Hârezmşah da onların üzerine atıldı. İki büyük kuvvet arasında Hata ulusu ezildi. Çöktü. Sarp dağlara kaçanlarla Harezmşah'a askerlik etmek üzere gelenlerden başka Hata Türklerinden ortada bir tek kişi kalmadı.

Altıyüzoniki senesinde Hârezmşah, Gazne ve çevresini aldı. Gazne emiri Yıldız, savuşup Hind tarafına gitti. Sonra Dehli hükümdarı olan Kutbeddin Aybek'in

askeriyle savaşlar yaptı. Sonunda öldürülmüştür. Kısaca Harezmşah, doğuda tek başına kaldı. Artık eski Selçuklu Sultanları gibi Bağdad'da adına **"Sultan"** sanıyla hutbe okunmak ve Halife'yi istediği gibi kullanmak arzusu kaldı. Halifelik Divanı ise buna karşıydı.

Bunun üzerine Harezmşah, altıyüzondört senesinde dağ şehirleri tarafına yürüdü. Save, Kazvin, Zencân, Ebher, Hemedan, İsfahan, Kam ve Kaşan şehirlerini aldı. Azerbaycan ve Eran hükümdarı olan Pehlivan oğlu Özbek de itaat ederek ülkesinde Harezmşah adına hutbe okudu.

Bağdad'da adına hutbe okutmak üzere Arap Irak'ının da ele geçirilmesine girişti. Öncü kuvvetler Hulvan'a vardı. Bunun arkasından gönderdiği diğer bir tümen de Hemedan'dan iki üç konakta ayrılmışken benzeri görülmedik kar yağmakla hayvanların çoğu öldü. Geri kalanına da o tarafta bulunan Perçemoğulları Türkleri ve Hekkâroğulları Kürtleri musallat olarak yandan, arkadan, çalıp çarpmakla çoğu kırıldı. Soğuktan, açlıktan Türk ve Kürt ellerinden kurtulup da Harezmşah'ın yanına varanlar, çok azdı. Pek çok kimseler, bunu Halife Nasır'ın kerametinden bildiler.

Harezmşah da bu seferi uğursuz saydı. Tatarlardan korku ve endişesi vardı. Geri döndü. Horasan'a gitti. Altıyüzonbeş senesinde Abbasi Halifesi imam Nasır'ın gerek Horasan'da, gerek Maveraünnehir şehirlerinde hutbesini kestirdi. Fakat Herat, Harezm ve Semerkant'ta Nasır'ın hutbesi kesilmedi. Çünkü bu şehirler halkı, o gibi uyarılara aldırmayıp dilediklerinin adına hutbe okurlar ve diledikleri zaman kendiliklerinden okumazlardı.

Sonra Cengiz Han çıktı.

Tuhaf Bir Olay

İmam Süyûti, "(Halifeler Tarihi'nde der ki: Beşyüzsekseniki senesinde altı yıldız, Mizan burcunda toplanmışlardı. O senenin Cemaziyelâhir ayının dokuzuncu gecesi Âd kavminin rüzgârı gibi bir şiddetli rüzgâr ile dünyanın harap olacağına müneccimler hükmetmişlerdi. Halk, mağaralar kazdı. Rüzgâr girecek delikleri kapadılar. İçlerine su, azık ve zahire koydular. Bildirilen geceyi bekler oldular. Oysa, o gece mumların ışıklarını oynatacak kadar bir hafif rüzgâr bile esmedi. Şairler, müneccimlere alay yollu şiirler söylediler. Tuhaf rastlantılardandır ki, beşyüzseksenüç senesinde senenin ilk günü, hafta günlerinin birincisi ve Şemsi ve Fürsi senelerinin başlangıcıydı. Güneş ve ay da o burçlardaydılar. O sene Selâhaddîn'in birçok fetihleri oldu. Tuhaf şeylerdendir ki: Bercanoğlu, "Rumlar yenildi." âyetinin yorumunda, "Beyti Mukaddes beşyüzseksen üç senesine kadar Rum'un elinde kalır, sonra onlar mağlup olup Beyti Mukaddes fetholunur ve kıyamete kadar

Müslüman yurdu olarak kalır." dedi ve bunu âyetin hesabından çıkardı. Şame oğlu dedi ki: "Bercan oğlunun bu dediği şey acayip raslantılardandır. Kendisi ise bu tarihten çok zaman önce ölmüştü."

Bu âyet, cifr ilmi bilginleri için bir garip anahtardır ki, onunla gelecek durumlara ilişkin çok şeyler çıkaragelmişlerdir.

Selâhaddîn'in Savaşları ve Aldığı Yerler

Beşyüzyetmişsekiz yılı Muharrem ayının beşinci günü Sultan Yûsuf Selâhaddîn bir büyük ordu ile Mısır'dan çıktı. Haçlıların elinde bulunan şehirlerden önüne çıkanları yağmaladı. Epey ganimetler aldı. Safer ayının onbirinci günü Şam'a geldi.

Onun Şam'a gelişi üzerine o tarafta bulunan Haçlılar gerek yakınında toplanmış olduklarından Selâhaddîn'in kardeşi oğlu ve Şam'da kaymakamı ve Baalbek emiri olan Eyyub oğlu Şahinşah oğlu Ferruhşah fırsat kollayarak Şam askeriyle hareket etti ve Şakif'i aldı. Çevresini yağmalamış olduğundan Ferruhşah, Sultan Selâhaddîn'e müjdeci göndermiştir.

Bu Ferruhşah, çok cesur ve kerem sahibi bir kişiydi. Ancak çok geçmeksizin ölünce, oğlu Behram Şah, Baalbek emiri olarak atanmıştır.

Yine o yıl Sultan Selâhaddîn, Yemen'in durumlarının düzeltilmesi için kardeşi Seyfü'l-İslam'ı Yemen'e gönderdi. Kendisi Şam'dan çıktı. Banyas, Gur ve sonra Beyrut'un etrafını yağmaladıktan sonra Şam'a döndü. Sonra yine Şam'dan çıktı ve Birecik'ten Fırat'ı geçerek el-Cezire yakasına geçerek Habur ülkesini ve Nusaybin'i ve Sencer'i ele geçirdi.

Kerek prensi, Süveyş denizinde yaptığı donanmayı, o sene iki parçaya ayırdı. Bir kısmı ile Eyle kalesini abluka etti. Öteki parçasını Arap yarımadası kıyılarını karıştırmak için İzab tarafına gönderdi. Araplar bu denizde Frenk donanması görmemişti. Telaşa kapıldılar. Selâhaddîn'in kardeşi ve Mısır'da kaymakamı olan Melik Adil, İzab denizinde düzenlemiş olduğu donanmayı Mısır kaptanı olan Hüsameddin Lü'lü' adlı perdecisi ile Haçlıların o donanması üzerine gönderdi. Lü'lü' önce Eyle'yi kuşatan donanma üzerine gitti. Savaştı. Yendi. Haçlıları tuttu. Tutsak etti. Sonra öteki kısmın arkasına düştü. Rabığ sularında ona erişti. Havra kıyılarında savaşa girişti. Pek şiddetli bir çarpışmanın sonucunda kazandı. Haçlıların çoğunu öldürdü. Geri kalanını tutsak etti. Bazılarını Mina'da öldürülmek üzere Mekke'ye gönderdi. Geri kalanını Mısır'a getirdi. Orada öldürdü.

Beşyüzyetmişdokuz yılı Muharrem ayında Sultan Selâhaddîn, Amid kalesini sarıp aldı. Dönüp Telli Hâlid kalesiyle Antep'i ele geçirdikten sonra Halep'i kuşattı. Halep sahibi olan İmade'd-Din Zengi oğlu Mevdudoğlu İmade'd-Din ile savaşa-

rak verilen karar üzere Selâhaddîn, Halep'i aldı. Ona bedel İmade'd-Din'e Sencar, Nusaybin, Habur, Rakka ve Suruç'u verdi. Kuşatma sırasında Selâhaddîn'in küçük kardeşi Eyyub oğlu Tacü'l-Mülûk Buri yaralandı. Sonra bundan öldü. Selâhaddîn, **"Halep bize ucuz gelmedi"** demiştir.

Sonra Selâhaddîn, Harimi de Haçlıların elinden aldı. Halep vilâyetini oğlu Gazi Melik Zahir'e terk etti. Kendisi Şam'a gitti. Savaşa hazırlandı. Cemaziyelahir ayı başlarında Şam'dan çıktı. Ürdün nehrini geçerek Bisan'a gitti. Haçlılar elinde bulunan şehirleri yaktı, yıktı, harap etti.

Beşyüzseksen senesinde Sultan Selâhaddîn, Şam'dan çıktı. Mısır askeri de Halep ile Kerek'i kuşattı. Kerek'in Varoşunu istilâ etmişken kalesinin fethi mümkün olmadığından, orasını terk ile Nablus tarafına gitti. Nablus'u yakıp, çevresini yağmaladı. Pek çok esir aldıktan sonra Sebastıya'ya gitti. Orada bulunan Müslüman esirleri kurtardı.

Beşyüzseksenbir senesinde Sultan Selâhaddîn, Musul'u kuşatmakla Musul sahibi İzzeddin Mes'udi'nin elçileri geldi. Musul sahibi, Şehrizur ve ona bağlı yerleri ve Zap nehrinin ötesinde olan memleketleri Selâhaddîn'e vermek ve Musul'da ve ona bağlı yerlerde hutbe Selâhaddîn adına okunmak ve para da onun adına basılmak üzere barış yapıldı.

Sonra Selâhaddîn, Harran'a geldi. Pek ağır hastalandı. Fakat iyileşerek beşyüzsekseniki yılı başlarında Şam'a gidebildi. Selâhaddîn ile Kerek prensi Ernat arasında anlaşma varken Ernat, o yıl Müslümanların bir kafilesini vurup hepsini tutsak edince Selâhaddîn, yapılan anlaşma gereğince onların serbest bırakılmasını istedi. Ernat, kulak asmadı. Selâhaddîn, onu yenerse kendi eliyle öldürmeyi adamıştı.

Ernat'ın hac kafilesine saldıracağı umulduğundan, Sultan Selâhaddîn beşyüzseksenüç senesinde ordusuyla Şam'dan çıkıp Kerek'i sardı ve sıkıştırdı. Oğlu Melik Efdal ile Âkka üzerine de bir tümen asker gönderdi. Melik Efdal, Akka ve yöresini yağmalayarak pek çok ganimetler edindi.

Sonra Selâhaddîn gitti. Haçlılar elinde bulunan Taberiye şehrini istilâ etti. Kalesini sardı. Haçlı komutanları, atlı ve yayalarını topladılar. Selâhaddîn üzerine yürüdüler. O da Rebiülahir ayı sonlarında onlara karşı çıktı. Hotin denen yerde pek şiddetli bir cenge girişildi. İki taraftan da direnildi. Selâhaddîn askerin arasında dolaşarak onları sabır ve direniş göstermeye teşvik eylerdi. Onlar ise onun emirlerine uyarak son derece fedakârca dövüşürlerdi.

Bunun üzerine Haçlılar bozuldu. Niceleri öldü ve niceleri tutsak oldu. Haçlıların büyük hükümdarı ve Kerek prensi Ernat ve Cebil sahibi ve o gibi beyleri

esirler içindeydiler. Haçlılar ki dörtyüzdoksanbir senesinde buralara gelmişlerdi. O tarihten beri böyle bir felâkete uğramamışlardı.

Çarpışmanın sonunda Sultan Selâhaddîn çadırına çekildi. Haçlıların hükümdarı getirildi. Selâhaddîn, onu yanına oturttu. Ernat'ı da huzuruna çağırdı. Pek sıcak bir gün olduğundan Selâhaddîn o hükümdara ikram olarak karlı su içirdi. Ernat'ı sözünde durmayarak zulmettiği için azarladıktan sonra, kalkıp kendi eliyle onu öldürdü ve adağını yerine getirdi.

Sonra Sultan Selâhaddîn, Taberiye'ye döndü. Eman vererek Taberiye kalesini ve sonra Akkâ'yı aldı. Askerini kısım kısım ayırıp göndererek Nasıra, Kaysarıya, Hayfa, Yafa'yı ve onlara komşu olan şehirleri kılıç zoruyla alarak pek çok ganimetlere kavuştu. Akka, Cebil, Sayda ve Beyrut'u eman vererek ele geçirdi. Eman ile kurtulan Haçlılar, Sur şehrinde toplanmışlarsa da savunma hazırlıklarına girişmediler. Selâhaddîn ile haberleşerek Sur'u da teslim etmek niyetinde iken Avrupa'dan bir Marki, hem ziyaret hem ticaret yollu pek çok mal ve eşya ile dolu bir gemiye binerek Şam için yola çıkmış ve gelip Akka limanında demir atmış ve Akka'nın Müslümanlar tarafından alındığına ve Sur'un Haçlılar elinde bulunduğunu öğrenince oradan demir alarak Sur'a gitmiş... Orada toplanmış bulunan Haçlıları şehrin korunmasına kalkışmaları için kandırdı. Şehrin savunma gücünün arttırılmasına özen gösterdi.

Selâhaddîn ise Askalan'a gitti. Ondört günlük sarmadan sonra eman vererek Askalan'ı da aldı. Sonra askerini yaydı. Onlar da Remle, Darum, Gazze, Natrun şehirlerini ve bunlara komşu şehirleri ele geçirdiler.

Sonra Selâhaddîn ordusuyla kalkıp Kudüs üzerine gitti. Kudüs'te sayısız Hıristiyan vardı. Selâhaddîn, kale duvarını delmeye başladı. Haçlılar eman dilediler. O da, erkekler onar ve kadınlar beşer altın vermek ve her çocuk için ikişer altın verilmek ve vermeyenler esir olmak şartıyla eman verdi. Böylece kuşatılanlar çıkıp Receb ayının yirmisine rastlayan cuma günü Kudüs'ü teslim etti. Merhum Nureddin Halep'te çok para sarf ederek Kudüs için bir minber yaptırmış olduğundan Selâhaddîn, onu getirterek Mescid-i Aksâ'ya koydurdu.

Sonra Selâhaddîn, Akka'ya gitti. Oradan hareketle Sur'u sardı. Fakat yukarda anılan Marki, orayı güçlendirmiş ve sağlamlaştırmış olduğundan ele geçiremedi. Şevval ayı sonunda Akka'ya döndü. Birinci Kânun ayı girmiş olduğundan Akka'da kalıp askerine izin verdi. Onlar da memleketlerine gittiler, Selâhaddîn dairesinin halkı ve yakınları Akka'da kaldı.

Sultan Selâhaddîn Akka'da kışladı. Beşyüzseksendört yılı Rebiülevvel ayında Şam'a gitti. Askerlerin toplanması için her tarafa buyruklar yazdı. Beş gün Şam'da

kaldıktan sonra hareket etti. Humus'un batısına kondu. Her taraftan asker gelip toplandı.

Bunun üzerine Selâhaddîn hareket etti. Kürtler Kalesi altında ordusunu kurdu. Haçlılar elinde bulunan şehirler üzerine asker göndererek yağmalattı. Sonra kendisi de hareket etti. Antarsus tarafına gitti. Haçlılar ise Antarsus ve Merkab gibi şehirleri boşaltmışlardı.

Bunun üzerine Selâhaddîn Lazkiye üzerine yürüdü. Lazkiye'nin iki kalesi vardı. İkisini de eman vererek aldı. Sonra Sayhun kalesini de eman vererek aldı. Sonra dağlara askerini yaydı. Kendisi de Bekas kalesi üzerine yürüdü. Birçok kaleleri kurtardı. Buralarda pek çok Müslüman esirler vardı... Hepsini kurtardı. Haçlılardan pek çoğunu öldürdü, pek çoğunu da tutsak etti. Antakya tarafına indi. Antakya yakınında ve Asi nehri üzerinde bulunan Yeni Köprü denilen yerde kondu.

Antakya Dukası Biment, Antakya'da ve Trablusşam'da bulunan İslam tutsaklarını salıvermek şartıyla anlaşma istedi. Selâhaddîn de bu şartla ve sekiz ay süreyle anlaşmaya evet dedi. Böylece birçok Müslüman esirlerini tutsaklıktan kurtardı. Sonra Halep'e gitti. Mevdud oğlu İmade'd-Din'in ve diğer doğu askerlerinin dönmesine izin verdi. Kendisi de Şam'a vardı.

Medine emîri Mühenne'l-Hüseynî oğlu Ebû Füleyte Kasım orduda olup Selâhaddîn'in fetihlerini görmekteydi. Selâhaddîn de onu görmekle sevinir ve sohbetini uğur sayar ve uyarılarını dinlerdi. Selâhaddîn Ramazan ayında Şam'a ulaştı. Dinlenmek için bütün askere izin verilmesi kendisine hatırlatıldığında, "Ömür kısadır, ecelden de emin değiliz" diye cevap verdi.

Çünkü kendisi beri taraflarda kâfir ile savaşırken kardeşi Melik Adil'i askeriyle önemi açık olan Kerek tarafına göndermişti. Melik Adil, o yöreyi kuşatıp sıkıştırmaktaydı. Askalan'ın alınışından sonra o tarafta bulunan Haçlılar'ın direnişleri sarsıldı. Bu kere Kerek ve Şubek kalelerini ve o civarda bulunan yerleri teslim etmek zorunda kaldılar. Böylece Kerek meselesi de çözümlendi.

Ramazan ayı ortalarında Selâhaddîn gidip, Safd'ı sardı ve zorladı... Eman vererek aldı. Sonra Kevkeb'e vardı. Orayı da Zilkade ayı ortalarında eman vererek aldı. Halkını Sur'a gönderdi. Böyle yer yer eman vererek kurtulanlar ise hep Sur'a giderek, orada büyük bir kalabalık oluşturmuşlardı. Denizden gelen Marki'nin kuvveti günden güne artmaktaydı. Hepsi bir din savaşına hazırlanmaktaydılar.

Selâhaddîn'in Kudüs'ü alması üzerine Kudüs patriği, piskopos ve papazlar ile birlikte yas giysileri içinde Avrupa'ya gittiler. Şehir şehir dolaştılar. Bağıra çığırışa Kudüs'ün öcünü almak için Frenkleri Haçlı Seferlerine çağırmaktaydılar.

Bu şekilde Avrupa'da bir heyecan kasırgası esti. Gücü olanlar savaşa hazırlandılar. Gücü olmayanlar da mal ile yardıma koştular. Bu yolda kadınlar bile süs

eşyalarına kadar bütün mallarını sattılar. Bazıları da asker giysileri içinde ve at ve silah edinerek Haçlılara karıştılar.

Böylece Avrupa'nın her tarafında sayısız insan ve mal toplandı. Haçlılar bayraklar açtılar. Deniz ve karadan yığın yığın "Kudüs Kudüs!" diyerek Suriye tarafına doğru yollara düştüler. Eskiden beri Haçlı Savaşlarında soylular, paraya muhtaç olarak şehirler halkına hürriyetlerini satmakta ve hükümetler tarafından da şehirlilere çok iyi davranılarak soyluların etkinliklerinin azaltılmasına çalışılmaktaydı. Fakat soyluların etkinlikleri azalırken papaların etkinliği artmaktaydı. Öyle ki Almanya imparatoru Frederik defalarca papa ve İtalya halkı ile savaşmışken sonunda İmparatorluk tacını giymek için İtalya'da papa ile konuşmasında papa atına binerken üzengisini tutmak derecesinde küçülmek zorunda kalmıştı. İşte o sırada Kudüs'ün istilâ olunduğu haberi Avrupa'ya dehşetle yayıldı. Papa kahrından ve üzüntüsünden öldü. Bütün Avrupa soyluları Haçlı savaşlarına gitmek üzere and içtiler. Almanya İmparatoru ile Fransa Kralı Filip ve İngiltere Kralı Rişar da haçlarını takındılar. Filip ile Rişar, denizden gitmişlerdir. İmparator ise bir büyük ordu ile karadan yürüdü. Gerçi Konstantiniyye Kayseri, memleketinden geçmek için ona izin veremeyeceğini Sultan Selâhaddîn'e bildirmişti. Fakat Almanya İmparatoru, pek çok kalabalıkla çıkmıştı. Kayser, ona engel olamadı. Almanya İmparatoru Konstantiniyye boğazına kadar gelmiştir. Rumlar, azık ve zahire vermekten kaçındılar. Almanya ordusu, zahiresizlikten pek çok zahmet ve sıkıntılar çektiler. Güç belâ Anadolu yakasına geçip, yola koyulmuştur.

Avrupa'dan gelen Marki'nin komutasında Sur'dan birçok halk toplanmıştı. Peşpeşe denizden Avrupa'dan gelen Haçlılar da Sur'a çıkmaktaydılar. Orada çok kalabalık ve çok mal birikmişti. Beşyüzseksenbeş senesinde Sayda'yı istilâ etmek üzere Sur'dan hareket eylemişlerdi. Sultan Selâhaddîn ise o zaman Merciuyun'da ordusunu kurdu. Sur'un karşısına da seçkin bir askeri birlik gönderdi. Bu birlik, Haçlıların hareketini peş peşe Selâhaddîn'e bildirmekteydi.

Haçlılar, Sur köprüsünden geçmeye başlayınca o birlik, Selâhaddîn'e haber uçurdular. Beraberce Haçlılar'ın yakasını bırakmadılar. Sayda yolu üzerinde olan bir dar boğazda onların üzerine atıldılar. Birliğin içinde pek cesur ve fedakâr yiğitler vardı. Öyle şiddetli bir çarpışma olmuş ki, görülmesi, gençleri yaşlandırır. Birlikten nice yiğitler şehit ve Haçlıların pek çoğu öldü ve birçoğu da tutsak oldular. Selâhaddîn, Haçlıların hareketini haber alır almaz cesur askeriyle hemen o tarafa seğirtmişti. Fakat onun erişmesinden önce o birlik, işi bitirmişti. Arka arkaya Avrupa'dan gelmekte olan Haçlılar, Sur'daki halka karışarak, meydana gelen kalabalık Sur'a sığmaz oldu. Akka'yı istilâ etmek üzere atlı ve yayaları kıyı boyundan ve donanmaları da karadaki kuvvete yardım edebilecek biçimde kıyıya yakın şekilde

hareket eylediler. Birlik, yine Selâhaddîn'e durumu bildirmekle beraber Haçlıların yanı sıra giderek yandan ve geriden çarpışmayı sürdürmüştü. Haçlıların kuvveti çoktu. Küçük küçük birliklerin yıpranmasını önemsemeden yürüyüşünü devam ettirmişti.

Selâhaddîn onlardan önce ordusuyla Akka'ya doğru seğirtmişti. Haçlılar, ondan önce varıp Akka'yı denizden denize sardılar. Donanmaları da denizden abluka etmişti. Selâhaddîn de onları kuşatarak Telli Keysan üzerinde çadırını kurdu. Sağ kanadı Telli Gıyaziye ve sol kanadı Cari nehrine kadar uzanmıştı. Bütün ağırlıklarını da Safuriye denen yere indirdi. Askerin toplanması için etrafa emirler gönderdi. Çünkü Selâhaddîn'in askerleri dağınıktı. Antakya prensinin Halep yöresine saldırışını engellemek için bir kısım askeri Antakya karşısındaydı. Trablusşam'daki Haçlılara karşı bir kısım askeri Humus'da idi. Bir kısım askeri de Sur karşısında idi. Mısır askerinin bir miktarı Dimyat ve İskenderiye'nin korunması için bulunuyordu. Sultan'ın ordugâhına gelecek kısmı da henüz gelmemişti.

Fakat Musul, Diyarbekir ve başka el-Cezire askerleri gelmekle orduda epeyce kuvvet birikmişti. İslâm askerlerine yardım karadan geliyordu. Haçlılara yardım ise denizden gelmekteydi. Ara sıra büyük küçük çarpışmalar olmaktaysa da, Selâhaddîn, Akka'ya yaklaşarak kuşatılanlara yardım edemiyordu.

Şaban ayının ilk gününde Selâhaddîn, Haçlılar üzerine yürüyerek çarpıştıysa da akşam olunca savaşa ara verdi. Asker siperlerde geceledi. Sabahleyin İslâm askerleri yer yer Haçlılar üzerine yürüdüler. Onlar da karşı çıktılar. Öğlene dek çarpışma sürdü. İki taraf da direndiler. Öğleden sonra Selâhaddîn'in kardeşi oğlu Takiyyü'd-din sağ koldan bir şiddetli saldırıda bulundu. Haçlıları yerlerinden kaldırdı. Bozuldular, birbiri üzerine düştüler. Haçlılar pek çok ölü verdiler. Akka şehrinin yarısını boşalttılar. Takiyyü'd-din onların yerlerini ele geçirdi. O taraftan Akka'ya kadar vardı. İslâm ordusu Akka'ya girip çıkar oldular. Selâhaddîn de Akka'ya istediği kadar asker ve zahire ve silah soktu.

Sonra İslâm ordusu, Haçlılar üzerine cesurca yürüdüler. Haçlılar ise çevrelerine hendek kazarak istihkâmlar yaptılar. Savunmaya geçmeyi kararlaştırdılar. İslâm ordusu, her ne kadar üzerlerine varıp vuruşmak istedilerse de Haçlılar meydana çıkamadılar. Süvari de üzerlerine varamadığından İslâm askerleri dönmek zorunda kaldılar.

Ondan sonra her gün bir kısmı Haçlılar üzerine gider, vuruşur ve Haçlılar, artık meydan savaşından sakınarak istihkâmlarından ayrılmayıp, savunma durumuna geçtiklerinden akşam üstü İslâm askerleri dönüp gelirlerdi. Bu yüzden İslâm askerleri, Haçlıların saldırılarından güven içinde olduklarından ihtiyatı elden bırakmışlardı.

Haçlıların başları ise "Henüz Mısır askeri gelmedi. Onlar da gelirse durumumuz yaman olur. Vaktiyle çaremizi görmeliyiz" diyerek hemen bir uğurdan İslâm askeri üzerine saldırmak üzere karar verdiler. Ertesi gün yani Şaban ayının yirmisinde sabahleyin İslâm askerinin kimi çadırlarında yayılıp keyfetmekte, kimi görüşmek üzere yekdiğerinin çadırlarına gidip gelmekte ve bir kısmı da savaş yerine gitmek üzere hazırlanmaktayken Haçlıların hepsi birden ordugâhlarından dışarı uğradı. Selâhaddîn'in kardeşi oğlu ve sağ kanat komutanı olan Takiyyü'd-din Ömer üzerine saldırdılar. Sağ kanat geri çekildi. Onlara karşı durdu. Ortada bulunan Selâhaddîn, yanındaki askerin bir kısmını sağ kanadın yardımına gönderdi. Bu yüzden ortadaki asker zayıf kaldı. Haçlıların komutanı, bunu fırsat saydı. Bir büyük atlı bölükle ordunun kalbine saldırdılar. Önlerine gelen İslâm askerlere kılıç ve mızrak sallamaya başladılar. Ordunun kalbinde onların püskürtülmesine yeterince kuvvet yoktu. İslâm ordusu darmadağınık oluyordu. Direnenlerin birçoğu şehit düştüler. Geri kalanı da üzerinde Selâhaddîn'in çadırı olan tepeye dayanarak durdu. Haçlılar ise önlerine gelenleri, hatta Selâhaddîn'in çadırı yanında bir topluluğu kılıçla yok ettikten sonra o tepenin diğer tarafına ağıp önlerine gelen İslâm askerlerini vurup öldürür oldular. Fakat arkalarına bakıp gördüler ki: Yoldaşlarından çok uzak düşmüşler ve kendi yoldaşları, karşılarında bulunan Takiyyü'd-Din'den sakınarak durmak zorunda kalmışlardır. Bunun üzerine bütün bütün arkaları kesilir korkusuyla geri döndüler.

İşte o zaman İslâm ordusunun sol kanadı, bu geri çekilen süvari fırkası üzerine saldırarak çarpışmaya giriştiler. Selâhaddîn ise bozulan askerin arkasından yine savaşa girmeleri için bağırıyordu. Onun sesini işitenler, geri dönüp yanında epeyce kuvvet birikti. Onlarla hareket etti. Haçlıların sol kanadı ile çarpışırlarken arkalarından ve her taraftan İslâm askerleri onları kuşattılar. İçlerinden hiç kimse kurtulamadı. Onbin kadarı öldü. Geri kalanlar tutsak oldu. Selâhaddîn, ölenlerin cesetlerini Haçlıların su içtikleri nehre attırdı. Tutsaklar içinde üç kadın çıktı. Esir olunca silahlarını çıkardılar... Kadın olduklarını bildirdiler. O gün Haçlıların kayıpları çoktu... Yine siperlerine varıp kapandılar.

Bir ordu, bir yerde çokça kalırsa ordunun bulunduğu yerde kokuşma olması tabiidir. Dökülen kanların ve düşen cesetlerin kokusundan hava bozularak Selâhaddîn hastalandı. Kulunç hastalığı arttı. İş ve hareketten kaldı. Komutanlar yerin değiştirilmesini uygun gördüler. Doktorlar da buna gerek duydular.

Bunun üzerine Salahadin, Akka'da bulunan askere, muhafaza işinde direnmelerini tembihledi. Kendisinin hava değişimine ihtiyacı bulunduğunu belirttikten sonra Ramazan ayı başlarında Akka yakınında bir kısım asker bırakarak, ordusu ile Akka önlerinden kalkıp Harube'ye geldi. Haçlılar da onun üzerine Akka etrafına yayılıp Akka'yı kara ve denizden kuşattılar.

Kuşatılanlar, ara sıra şehir dışına çıkıp Haçlılarla çarpışırlardı. Müfreze de dışardan onlara rahat vermiyordu. Böylece kış günleri geçti. Selâhaddîn de hastalıktan kurtuldu. Beşyüzseksenbeş yılı başlarında Şam, Hama ve Humus gibi yakın yerlerden asker geldi. Selâhaddîn de Akka tarafına gelerek eskisi gibi Tellikeysan'da ordu kurdu. Haçlıları oyalamak için Selâhaddîn, her gün çarpışıyordu. Haçlılar ise asla bıkıp usanmadan siperler içinde barınarak onun saldırılarına karşılık vermek ve savunmakla beraber bir taraftan da Akka'yı sıkıştırmaktaydılar.

Frenkler denizden sağlam keresteler getirdiler. Tahtadan altmış arşın yüksekliğinde beşer tabakalı üç büyük burç yaptılar. Her tabakasını askerle doldurdular. Akka'nın üç tarafına koydular. Bunların tabakalarından kale suru üzerindeki askerle çarpışıyorlar, kale hendeğini doldurmaya başlamış bulunuyorlar ve kaleyi sıkıştırmaya koyuldukları sırada neftçiler, o burçları yakmak için kaleden neft ateşleri atmışlarsa da Frenkler, onların tahta kısımlarını derilerle kaplayıp sirke, çamur ve yanmaya engel olan başka ecza ile sıvamış olduklarından uçucu neft ateşlerinin o burçları etkilemediği görülünce sarılanlar ümitsizliğe düştüler.

Fakat Selâhaddîn, Haçlıları oyalamak için her taraftan onların üzerine saldırılarını sürdürüyordu. Onlar da iki fırka olarak, bir fırkası savunmaya ayrılmıştı. Böylece şehir üzerine yapıla gelen saldırı ve zorlamalar bir derece yavaşladı. Fakat Rebiülevvel ayının yirmi sekizinci gününe kadar sekiz gün süreyle çarpışma gece ve gündüz sürmekle iki tarafa bezginlik geldi. Müslümanlar, Akka'nın kurtuluşundan bayağı ümidi kesmişler iken burçların biri tutuşup içindeki Frenklerle beraber yandı. Diğer burçlardaki askerler, bunu görüp kaçtıklarından sonra bu iki burç da yandı. Müslümanlar geniş bir nefes aldı. Bu garip olayın sebebi şu imiş: Şam halkından meraklı biri, öteden beri neft âletlerini toplar tutuşup yanmayı arttıracak maddeleri bulmaya çalışırmış. Onun bu araştırmasını bilenler, kendisine ileri geri söylenirlermiş. Allah'ın hikmetine bakın ki, bu kere kuşatılanlar içinde bulunarak burçların Akka dışında yerleştirildiğini görünce işe girişerek içi ecza ile dolu birçok humbaralar yapmış ve mancınık ile burcun birisine iki bin ateşli humbara (bir çeşit ateşli bomba) attırınca, o burç her taraftan ateş alarak içindeki Haçlılar ile beraber yanmış. Sonra diğer iki burcu da bu şekilde yakmışsa da içindeki askerler evvelce savuşup kurtulmuşlar. Bu adam,

Selâhaddîn'in huzuruna götürülünce kendisine pek çok hediyeler vermiş ve pek çok araziler verdiyse de, **"Ben, bu işi Allah rızası için yaptım. Karşılığını ancak Allah'tan isterim"** diyerek hiçbir şeyi kabul etmemiştir.

Sonra Musul, Diyarbekir ve başka doğulu askerler geldi. Akka önünde yer aldıkları sırada Mısır donanması da gelmekle, onlara engel olmak üzere Haçlı donanması karşı çıktı. Savaşa tutuştular. O sırada Selâhaddîn de karadan Haçlılar

üzerine yer yer hücumlarda bulundu. Karada ve denizde pek şiddetli savaşlar yapıldı. Sonunda İslâm donanması sağ salim Akka limanına ulaştı. Böylece Müslümanların yüzü güldü, fakat Almanya İmparatorunun Suriye'ye yaklaştığı haberi zihinleri kurcalamaktaydı.

Almanya İmparatoru ile Fransa ve İngiltere kralları, birer ordu ile Haçlı savaşlarına katılmaya karar vererek, bu iki kral deniz yoluyla sefere çıkmışlardı. Almanya İmparatoru ise büyük bir kalabalıkla karadan yola koyulmuşlardı. Konstantiniyye Kayseri, kendi ülkelerinden geçmek için ona izin vermeyeceğini gerçi Selâhaddîn'e bildirmişti. Fakat kalabalık bir ordu ile çıktığından, Konstantiniyye yakınlarına gelince Kayser buna engel olamadı. Fakat Rumlar, yiyecek ve içecek vermediklerinden İmparatorun ordusu, zahiresizlikten hayli sıkıntı çekmişti. Bununla beraber her nasılsa boğazdan Anadolu yakasına geçmiştir.

Alman ordusu, Anadolu yakasına geçerek İslâm şehirlerine yani Kılıç Arslan oğlu Mes'ud oğlu Melik Kılıç Arslan'ın hükmü altında olan araziye ayak bastığı zaman Rum sınırında çokluk üzere bulunan Uç Türkmenleri, bu ordunun yakasına yapışıp yandan, arkadan çalıp çarpmakta ve yalnız buldukları Haçlıları vurup öldürmekte oldukları halde kış geldi. Her tarafı kar kaplamıştı. Bundan dolayı Haçlıların çoğu, soğuktan, açlıktan ve Türkmenlerin saldırısından yok oldular. Geri kalanı düşe kalka Konya'ya yaklaştılar. O zaman Kılıç Arslan'ın oğulları birer sancakta başlı başlarına birer bağımsız hükümdar gibi başına buyruk hüküm sürmekteydiler. Konya'da bulunan oğlu Melikşah ise babasını hükmetmekten alıkoyarak Konya'yı tek başına idare etmekteydi.

İmparator ordusunun Konya'ya yaklaştığı sırada Melikşah karşı çıkmışsa da, onlara engel olacak kadar kuvveti olmadığından Konya'ya döndü. İmparator da ordusuyla Konya'ya geldi. Kılıç Arslan'a hediyeler gönderdi ve, **"Sizin ülkenize bizim kötülüğümüz dokunmaz. Emelimiz Kudüs'tür"** diyerek yiyecek içecek ve gereken ihtiyaçları satmak üzere, Kılıç Arslan'ın halkına izin vermesini söylediler. Kılıç Arslan da gereken izni verdi. Haçlılar, her şeyi bol bulup karınları doydu. Yol ihtiyaçlarını görüp ileri yürüdüler.

O zaman Adana ve Sis tarafları Ermeni Leon oğlu İstefan oğlu Lafon elindeydi. İmparator ordusu, onun topraklarına girince Lafon, gelip İmparator ile konuştu ve ona itaatini sundu, imparator ordusu, güvenle Antakya'ya doğru yürüdü. Yolda bir nehir kıyısına kondu imparator da yıkanmak için nehre girdi, boğuldu. Müslümanlar, onun kötülüğünden kurtuldu.

Bu Allah'ın özel bir lûtfudur. Çünkü imparatorun boğularak ölmesinden sonra ordusunun bir kısmı döndü. Geri kalan kırk bu kadar bini Antakya'ya yürümüşse de, içlerinde veba salgını çıkarak çok sayıda ölenler oldu... Kalanı Antak-

ya'ya eriştiklerinde mezardan çıkmış cesetler gibi görünüyorlardı. Antakya prensi, ikram ederek Akka'daki Haçlı ordusuna gitmek üzere onlara yol verdi.

Müslümanların ele geçirmiş olduğu Cebele ve Lazkiye gibi şehirlerden geçmek zorundaydılar. Halep tarafında toplanan İslâm askerleri, onların üzerlerine yürüyüp, çoğunu tutup esir ettiler. Fakat bunların da çoğu öldü. İşte o kalanların artıkları, Trablusşam'a gittiler. Bir süre orada kaldılar. Fakat onların da çoğu öldü. Geri kalan bin kadarı denizden Akka kıyılarına gittiler. Fakat onlar da işe yarayacak bir durumda olmadıklarından denizden Avrupa'ya dönmüşlerse de, gemileri battığından hepsi boğulmuşlardır.

Kılıç Arslan, İmparator ordusunun durumunu Selâhaddîn'e bildirmekle beraber, boğazdan geçerek ileri yürüyüşlerine engel olacağına söz vermişken, imparator ordusunun ileri yürüyüşü sırasında, oğullarının kendisine baş kaldırarak ülkesinde idareden âciz kaldığını belirtti. Gerçekten oğulları, birer yörede bağımsızlık sevdasına düştüler. Konya'da bulunan oğlu Melikşah da, onu devlet işlerinden el çektirmişti.

İmparator'un Konya'dan beri hareketi, Selâhaddîn'i ve komutanlarını telaşa düşürmüştü. Bu ordu, Akka'yı saran Haçlılar ile birleşmeden üzerlerine varılması kararlaştırılmış ve Halep tarafının korunması için Halep, Cebele, Lazkiye ve Şizer askerleri birleştirilerek, yedek bir ordu kurulmuştu.

Cemaziyelahir ayının yirminci günü Akka'yı saran Haçlıların atlısı ve yayası sayısız olarak hendeklerinden dışarı uğrayıp, İslâm ordusunun sağ tarafına ve Mısır'ın emiri ve Selâhaddîn'in kardeşi olan Melik Âdil'in kumandası altında bulunan Mısır askeri üzerine pek şiddetli atılarak, onları yerlerinden kaldırıp çadırlarını yağmaya koyulmuşlarken Mısır askeri, dönerek çadırları içinde vuruşarak onları geri püskürttüler. Haçlılar, onbinden çok ölü vererek bozguna uğramışlar ve Musul askeri, Mısır askerlerine yakın olduğundan, onlar da bu sırada savaşa karışarak hayli iş görmüşlerdi. Ertesi gün Selâhaddîn'e Alman İmparatorunun ölümüyle ordusunda meydana gelen perişanlığa dair Halep'ten mektup geldi. Müslümanlar çok sevinerek, artık Akka'yı kuşatan Haçlılara bir kat daha korku gelir diye söyleşirken, iki gün sonra Haçlılara Fransız kralının baba bir ve İngiltere kralının ana bir kardeşi olan Kont ile denizden büyük bir yardım ve pek çok mal geldi. Üstelik arkadan durmadan yardım geleceğini haber verdi. Bu yüzden Haçlılara kalb kuvveti geldi. Bu Kont'un komutasında yerlerini korumaya başladılar.

Oysa ölenlerin pis kokusundan ordu yerinde kokuşma çıkmakla, Selâhaddîn'in sancısı tuttu. Bunun üzerine Cemaziyelahire ayının yirmi yedisinde Harube'ye gitti. Kış gelince Frenk gemileri Akka önünde duramadılar. Sur kralına ve adalara dağıldılar. Deniz yolu açıldı. Akka'da bulunan askere korku geldi. Beş-

yüzseksenyedi yılı başlarında muhafızların değiştirilmesine başlandığında, Selâhaddîn'in hastalığı üzerine komutanların gevşekliğinden ötürü Akka'dan çıkanlar, girenlerin üç katı oldu. Böylece Akka'nın kuvveti çok azalmıştı.

Oysa o sene Rebiülevvel ayının onikisinde Fransa Kralı Filip, asker ve asker malzemesiyle dolu altı parça büyük savaş gemisiyle Akka önüne geldi. İngiltere Kralı Rişar gelirken Rum Kayseri'nin elinde bulunan Kıbrıs adasını almıştı. O da Akka'ya gelmek üzere bulunduğundan Akka'ya doğru beş parça savaş gemisi göndermişti.

Selâhaddîn ise Frenklerin Akka'ya çıkmalarına engel olmak üzere eldeki bütün gemilerin hazırlanarak denize açılmaları için kıyı beylerine emirler gönderen. Beyrut emiri Üsame, Beyrut kıyısındaki gemileri donatıp göndermişti. Bu gemiler, adı geçen beş parça İngiliz gemisiyle karşılaştı. Yapılan çarpışmada üstün gelerek, onları alıp içlerindeki yiyecek maddelerini ve malları ganimet edindiler. Gemicileri de esir aldılar.

İngiltere kralı, Kıbrıs'tan hareket etti. Asker ve mallar ile dolu yirmibeş parça büyük gemi ile Cemaziyelevvel ayının onüçüncü günü Akka önüne erişti. Akka'yı saran Haçlılara bir derece daha kuvvet geldi. Kuşatmayı şiddetlendirdiler. Sur şehrinin sahibi olan Marki de oraya geldi. Savaş tedbirleriyle uğraşmaktaydı. Akka'nın kuvveti ise azdı. Kara ve denizden sarılmıştı. Kuşatılanlara yardım etmek imkânsızdı. Bu yüzden içerdekiler, ümitsizliğe düştüler. Cemaziyelahire ayının onyedinci günü eman isteyerek Akka'yı Haçlılara teslim ettiler.

Fransa ve İngiltere kralları arasında düşmanlık ve benlik vardı. Bu yüzden uyuşamıyorlardı. Fransa Kralı Filip, askerini dukasına bırakıp Avrupa'ya döndü. Akka'nın alınmasından sonra Sur şehri sahibi Marki de İngiltere Kralı Rişar'ın haksızlığına uğramaktan endişe ederek Sur'a dönünce, Haçlıların komutası sırf İngiltere Kralı Rişar'ın elinde kaldı.

Rişar, Akka işlerini düzene koyduktan sonra Haçlı toplumu ile Şaban ayı başında karadan Hayfa tarafına gitti. Donanması da ordusuyla başa baş yürüyordu. Müfreze komutanı ve Selâhaddîn'in oğlu olan Melik Efdal da cesur komutanlardan bazılarıyla yan tarafından yağmur gibi ok yağdırıp bu orduyu sıkıştırarak artçılarını vurdular. Kimini öldürüp kimini tutsak ettiler. Sonunda Rişar'ın kendisi gelip ordunun ard kısmının korunmasını üzerine alarak Hayfa'ya ve oradan da yine böyle savaşarak Yafa'ya ulaşmıştır.

Bunun üzerine Selâhaddîn, Remle'ye gidip komutanlarıyla görüştü. Verilen karar üzere Askalan'ı ve sonra Remle'yi yıkıp harap ettikten sonra bir orduyla Melik Adil'i, düşmanlara karşı bırakıp, kendisi Kudüs'e gitti. Zahire ve başka ihtiyaçlarını gördükten sonra Natrun'da çadır kurdu. O sırada Rişar küçük bir kuvvetle

Yafa'dan çıktığında, Müslümanlardan bir bölükle karşılaştı. Yapılan çarpışmada yenildi. Az kaldı esir oluyordu... Yine o sırada Haçlıların bir fırkası ile bir İslâm fırkası arasında bir çarpışma oldu. Yine Müslümanlar üstün geldi.

O sırada İngiltere Kralı Rişar, barış istedi. Melik Adil ile aralarında elçiler gelip gitti. Kralın kız kardeşi Melik Adil'e nikânlandı. Kudüs ile kıyı şehirlerinden Müslümanlar elinde bulunan yerler, Melik Adil'in ve Akka ile Haçlılar elinde bulunan kıyı şehirleri, karısının olmak üzere karar verildi. Selâhaddîn'den izin istenince, o da buna izin verdi. Fakat iş meydana konuldukta piskoposlar ve papazlar bunu kabul etmediler. **"Melik Adil, Hristiyan olmadıkça kralın kız kardeşi ona varamaz",** diyerek kararın uygulanmasına engel olmuşlardır.

Ondan sonra Haçlılar, Kudüs üzerine yürümek amacındaydılar. Selâhaddîn atlılar ile Remle'ye gidip, Frenk ordusuna yaklaştı. Yirmi gün kadar onların hareketlerini bekleyip durdu. İki taraf arasında birçok olaylar geçti. Hepsinde Müslümanlar yendi. Sonra Selâhaddîn Natrun'a geldi. Kral ordusu da Kudüs için Zilkade ayının üçüncü günü Yafa'dan Remle'ye yürüdü. İki taraf birbirine yaklaştı. İki orduda da savaş sesleri duyulur oldu. Hemen iki taraf karşılaşacakları sırada kış gelip çattı. Yağmurlar, çamurlar iki tarafın hareketine engel oldu. Bunun üzerine Selâhaddîn, yorgun düşmüş olan askerinin dinlenmesi için dönmelerine izin verdi. Kendisi de kışlamak üzere Kudüs'e girdi. Savunmaya geçti. Yanında yalnız özel askeri ile biraz Mısır askeri kaldı.

İşte o sırada Şeyh Maktul diye bilinen Şahabeddin Sühreverdi Halep'te öldürülmüştür. Fahreddin Razi'nin üstadı olan Mecdeddin Cebeli'den Meraga'da hikmet ve fıkıh usulü okumuş, felsefe'de ve fıkıh usulünde zamanının tek adamı olmuş, çok zeki biriydi. İbni Sina, Meşşâiye felsefesini yaydığı gibi, Sühreverdi de Işrakiye felsefesine dair büyük küçük birçok kitaplar yazmıştır. Simya ilmini de bilirdi derler. Öyle ki Acem fakihlerinden onun sohbetinde bulunan bazıları anlatmışlar: **"Biz, şeyh ile birlikte Şam'dan çıkıp Kabon köyüne vardığımızda bir Türkmen ile bir sürü koyun gördük. Şeyh'e, "Efendim! Biz bir koyun alıp yemek isteriz"** dediğimizde, "Yanımda on dirhem var. Bununla bir koyun alınız" diyerek bize on dirhemi verdi. Biz de bir koyun alıp giderken arkamızdan o Türkmen'in arkadaşı gelip, "O koyunu bırakıp daha küçüğünü alın. Bu koyunun kiymeti fazladır" deyince aramızda söz çoğaldı. Şeyh, bu durumu görünce, **"Siz koyunu alın, gidin. Ben, kalıp Türkmeni razı edeyim"** dedi. Türkmenin hatırını hoş edecek sözlerle onu avutup, biz epeyce yol aldıktan sonra o da bizim arkamızdan yürüdü. Türkmen, **"Nereye gidiyorsun?" dedi. Şeyh arkasına bakmadığından Türkmen, hiddetlenerek seğirtti. Şeyhin sol kolundan tutunca şeyhin kolu Türkmenin elinde kaldı. Kanı da akıyordu. Türkmen bu durumu görünce kolu**

yere attı. Savuşup gitti. Şeyh maktul sağ eliyle o kolu aldı. Gelip bize yetişince gördük ki sağ elinde yalnız bir mendil var". Sühreverdi'ye bu gibi garip durumlar dayandırılır. Halep'te de böyle şaşılacak şeyler göstermiş olduğu söylenir.

Kısaca Sühreverdi, o yüzyılın Eflatun'u idi. Tasavvuf adamı olarak görünürdü. Çevresinde birçok öğrencileri ve müritleri vardı. Bu kere Halep'te iken fakihler, onun kanı helâldir diye fetva verdiler. Sultan Selâhaddîn'in oğlu ve Halep emiri Melik Zahir onu tutukladı. Babasından izin alarak beşyüzseksenyedi yılı sonlarında Halep kalesinde onu öldürdükten sonra asarak herkesin görmesini sağladı. Sühreverdi, o zaman otuzbeş yaşında idi. Cenazesi çıkarılıp da asıldığı görülünce arkadaşları ve dostları dağıldılar. Onun hakkında Halep halkı, iki bölük oldular. Biri onu dinsizlik ve zındıklıkla suçladı, ötekisi de iyi, dindar, Allah'a yakın olanlardan ve kerameti olan biri olduğuna inandılar.

Beşyüzseksensekiz yılı başlarında da Marki'yi papaz kıyafetinde iki Bâtıni fedaisi idam etmişlerdir. Çünkü bu seferki Haçlı topluluğunun oluşmasında başı çeken o Marki olmuştu. Müslümanlar bu yüzden çok zarar görmüşlerdi. Selâhaddîn tarafından onu öldüren kimseye onbin altın verileceği vaad olunmuştu. İngiltere Kralı Rişar, Akka'ya gelince Haçlıların idaresini eline almıştı. Marki'nin etkinliği kalmamıştı. Kendisi Rişar'dan güven içinde değildi. Sur şehrine gidip, Rişar'ın aleyhine konuşmaktaydı, öyle ki Rişar'a, **"Sen şöyle yanlışlık yaptın, böyle tedbirsizlik ettin. Sen Hz. İsa askerinin komutanlığına lâyık değilsin"** diye acı acı haberler gönderirmiş...

Oysa Bâtınilerin başı olan Sinan onbin altına tamah ederek iki fedai göndermiş. Bu fedailer, papaz kılığına girip Sur'a gitmişler ve altı ay kadar Hıristiyan usulünce ibadetler ederek Marki'ye çatmışlar. Bu sırada fırsat bulup Marki'yi öldürmüşler. Kendileri de hemen tutulup öldürülmüşlerdir. Fakat bu Marki, İngiltere Kralı Rişar'a karşıydı. Sur'da başına buyruk oturuyordu. Rişar da ona karşı bulunduğundan çokları, onun Rişar tarafından öldürüldüğüne inanmışlardır. Her ne hal ise Marki'nin öldürülmesi, hem Müslümanları hem de Rişar'ı sevindirmiştir. Marki'nin öldürülmesiyle yerine Fransız Kontu geçmiştir.

O zaman Selâhaddîn, yukarıda geçtiği gibi savunmaya geçmişti. Yanında yalnız özel askeri ve biraz da Mısır askeri vardı. Rişar, bu durumdan yararlanmak ümidiyle Kudüs'e yürüdü. Kudüs'e iki saatlik uzaklığa kadar geldi. Selâhaddîn ise kale burçlarını komutanlara bölüştürerek şehrin korunmasını sağladıktan sonra takım takım çıkardığı çeteler, arı alayları gibi taraf taraf hücumlarla Haçlıları şaşırttıklarından, daha ileri giderlerse daha büyük belâlara uğrayacaklarını anlayıp döndüklerinde bile İslâm askeri arkalarına düşüp Rişar'ın ordusuna hayli zarar vermişlerdir.

O sırada Selâhaddîn'in oğlu Melik Efdal ve kardeşi Melik Adil, el-Cezire tarafından dönmüşlerdi. Doğulu askerler de gelerek Şam'da epey asker toplanmıştı. Rişar, artık oralarda dolaşmaktan vazgeçerek Akka'ya döndü. Selâhaddîn ise fırsatı kaçırmadı. Hemen Yafa'ya gitti. Oradaki Haçlıları kılıçtan geçirdi. Recep ayının yirmisinde Yafa'yı aldı.

Rişar, artık Kudüs'ü Selâhaddîn'in elinden almanın imkânsızlığını kesinkes anladı. Karşılıklı savaşı bırakmak için anlaşma yapmak istedi. Melik Adil'in aracı olmasını istedi. O da kardeşi Selâhaddîn'e bunu iletti. Selâhaddîn kabul etmek istemedi. Komutanları, askerin yorgunluğundan ve harçlıkları kalmadığından söz ederek anlaşmanın yapılmasını istedikleri için, Selâhaddîn de ister istemez teklife evet dedi. Akka'dan Yafa'ya kadar olan kıyılar, Hıristiyanlar elinde kalmak ve Kudüs'e ve diğer ziyaret yerlerine gidip gelmeleri için izin verilmek üzere Şaban ayının yirmi birinci gününe rastlayan eylülün başından başlayarak üç sene üç ay süreyle kara ve denizle ilişkili bir karşılıklı savaşı bırakışma anlaşması yapıldı. Selâhaddîn tarafından Bâtıniler elinde bulunan kale ve yerlerin ve Haçlılar tarafından Antakya ve Trablusşam'ın da anlaşma içine alınmaları şart kılındı.

Bunun üzerine Sultan Selâhaddîn, Nablus, Bisan, Kevkeb ve Taberiye taraflarını gözden geçirerek Şam'a gitti. Emir Bahaeddin Karakuş Esedi'yi Mısır'a gönderdi. Sonra Beyrut'a geldi. Antakya Dukası Biment de oraya gelince Selâhaddîn, ona ikram etti. Sonra Şam'a gitti. Askerin dönüp dinlenmelerine izin verdi. Oğlu Melik Zâhir'i de Halep'e gönderdi.

İleri Gelenlerden Ölenler

Eyyûb oğlu Şahinşah oğlu Melik Muzaffer Takiyyü'd-Din Ömer kendisine amcası tarafından Fırat'ın beri tarafında belli bir vergi karşılığında verilmiş olan Harran ve başka şehirlerin durumlarını düzeltmek için, o tarafa gitmişti. Bazı komşu şehirleri de ele geçirmek için, Beydemir elinde bulunan Malazgirt'e gelince hastalandı. Beşyüzseksenyedi yılı Ramazan ayının bitmesine onbir gün kala cuma günü öldü. Oğlu Melik Mansur, cenazesini gizlice götürüp Hama dışında gömmüştür. Takiyyü'd-din cesur, faziletli bir kişi olup, Eyyûbi hanedanının kuvvetli bir direği hükmündeydi. Onun öldüğü cuma günü Lacin oğlu Ömer oğlu Hüsameddin Muhammed de öldü. Anası, Eyyûb kızı Sittu'ş-Şam idi. Bundan dolayı Selâhaddîn, bir günde hem kardeşinin hem de kız kardeşi oğlunun ölümüyle karşılaştı.

Konya'da Anadolu tahtında oturan Selçuklu İzzettin Kılıç Arslan beşyüzseksensekiz yılı Şaban ayının ortalarında öldü. Hükümet süresi otuzyedi senedir. Adaletli, siyaseti güzel, güçlü bir hükümdardı. Kayseri ve Sivas'ı Danişmendliler'in

elinden aldı. Hükümetinin çevresini genişletti. Yaşlanınca ülkesini oğullarına bölüştürdü. Tokat'ı Rükneddin Süleyman'a, Konya'yı Keyhüsrev Gıyaseddin'e, Ankara'yı Muhiddin'e, Malatya'yı İzzettin Kayserşah'a, Filistin'i Muğisüddin'e, Kayseri'yi Nureddin Mahmud'a, Sivas ve Aksaray'ı Kutbeddin Melikşah'a ve Niksar'ı başka bir oğluna, Amasya'yı kardeşi oğluna bıraktı. Fakat oğulları, hükümetlerinde başına buyruk olduklarından onun sözünü dinlemez oldular. Kutbeddin Melikşah ise zorbalıkla Konya'yı ele geçirerek, babasına işten el çektirdi. O da ziyaret yollu bir oğlundan öteki oğluna gidip dolaşırdı.

Bergulu'da bulunan oğlu Keyhüsrev Gıyaseddin asker toplayarak babasıyla birlikte gidip Konya'yı ele geçirdiler. Arası çok geçmedi... Melikşah da öldü. Keyhüsrev Konya mülkünde hükmeder olduysa da kardeşi ve Tokat sahibi olan Rükneddin Süleyman Sivas'ı ele geçirdikten sonra Kayseri ve Aksaray'a geldi. Sonra Konya'yı sarıp ele geçirdi. Keyhüsrev Şam'a ve oradan Konstantiniyye'ye kaçtı... Rükneddin, Konya tahtında kalmıştır. Daha sonra Rükneddin, bütün kardeşlerine üstünlük sağladı. Babasının bütün ülkesini ele geçirdi.

Sultan Selâhaddîn'in Ölümü ve Melik Efdal'in Tahta Çıkışı

Eyyûb oğlu Sultan Yûsuf Selâhaddîn, Şam'da elliyedi yaşında, beşyüzseksendokuz yılı Safer ayının yirmi yedinci çarşamba günü sabah namazından sonra öldü. Saltanat süresi yirmi dört yıldır. Namazı vaktinde ve cemaatle kılardı. Fıkıh okumuştu. Ekseriya hadisi şerif dinlerdi. Cömert, sabırlı, yumuşak huylu ve alçak gönüllü idi. Kısaca güzel ahlâklı, şanlı bir sultandı. Ölümüne Mısır, Şam ve diğer İslâm şehirleri ağladı. Şam halkı günlerce yas tuttu. Büyük oğlu ve veliahdı olan Melik Efdal Nureddin Ali, Eyyubi saltanat tahtına oturdu. Üç gün, üç gece camide kapanıp yas tuttu.

Selâhaddîn'in ikinci oğlu Melik Aziz İmade'd-Din Osman Mısır'da, üçüncü oğlu Melik Zahir Gıyaseddin Gazi Halep'te vali idiler. Basra da dördüncü oğlu Melik Zâifir Hızır'ın elinde idi. Kerek ve Şubek, kardeşi Eyyûb oğlu Melik Adil'in malikânesi idi. Selâhaddîn'in ölümünde Melik Adil, Kerek'te idi. El-Cezire bölgesinde de onun arazileri vardı.

Melik Efdal'in Saltanat Yılları

Eyyûbi Devleti genişlik ve büyüklük kazanarak Ahlat hükümetini de almak üzereydi. Ahlat hükümdarı Beydemir, Sultan Selâhaddîn tarafından korku ve endişe üzere idi. Selâhaddîn'in ölümünü duyunca çok sevindi. Hükümdarlık şanına yakışmayacak biçimde şenlik gösterisinde bulundu. Oysa kendisi hükümdar soyundan değildi. Sekmanoğullarından Ahlat hükümdarı Şahremen'in kölelerin-

dendi. Beşyüzyetmişdokuz senesinde Şahremen ölünce, Beydemir, Meyyâfârikıyn muhafızı bulunuyordu. Efendisinin ölümünü duyar duymaz Ahlat'a gitti. Asker ve halk da kendisini iyi karşıladı. Böylece Şahremen'in hükümet tahtına oturmuştu. Yoldaşlarından yani Şahremen'in kölelerinden Hezar Dinari, öteki komutanların en büyüğü idi. Beydemir, ona değer verdi. O kadar ki Ayna adlı kızıyla da evlendirmişti. Hezar Dinari ise hükümdarlığa tamah etti. Selâhaddîn'in ölmesinden iki ay sonra kayınpederini öldürerek Ahlat hükümdarı olmuştur.

İmâdüddin **"Zengi torunlarından Musul emiri İzzettin Mesut da Selâhaddîn'in ölümünü duyunca Eyyûb oğlu Melik Adil'in el-Cezire'deki ülkelerini ele geçirmek üzere kendisinin kardeşi ve Sencâr emiri olan Mevdud oğlu İmâdüddin Zengi ile yazışarak, ordusuyla Harran tarafına gitmiş, Melik Adil de o yöne seğirtmiş. Sultan Efdal de Adil'e yardım için arkasından asker tertipleyerek göndermişti.** Fakat İzzettin Mesut şiddetli bir ishale uğradı. Askeri, kardeşi İmâdüddin'e bıraktı, Musul'a gitti. Selâhaddîn'in ölümünden altı ay sonra öldü.

Sultan Efdal, tahta geçince Esir oğlu Ziyaeddin'i kendisine vezir yapmıştı. Ziyaeddin, onun hoşuna gidecek biçimde çalıştığından çok beğenisini kazanmıştı. Ama Selâhaddîn'in komutanlarının öyle makamına yeni geçmiş bir veziri küçük görmeleri olağandı. Bundan dolayı Ziyaeddin'in kışkırtmasıyla Sultan Efdal, babasının komutanlarını devlet hizmetinden çıkardı. Onların kimi Halep'e kimi Mısır'a gitti. Böylece Selâhaddîn'in büyük komutanları, Mısır'da toplandı. Mısır hükümdarı olan Selâhaddîn oğlu Aziz'e cesaret verdiler. Onu bağımsızlık arzusuna düşürdüler. Bununla iki kardeşin arasında soğukluk oluşturdular.

Bunun üzerine Melik Aziz, beşyüzdoksan senesinde Mısır'dan gelip Şam'da Sultan Efdal'i kuşattı. Efdal ise amcası Melik Adil ile kardeşi ve Halep emiri olan Melik Zâhir'den ve Hama emiri Takiyüddin Ömer oğlu Melik Nasırüddin Muhammed'den yardım istedi. Onlar da Şam'a geldiler, iki kardeşi barıştırdılar. Melik Aziz'e Kudüs ile ona bağlı yerleri, Zâhir'e Cebele ile Lazkiye, Adil'e Mısır'daki eski arazileri verilmek üzere anlaştılar. Bu karar üzere Melik Aziz, Mısır'a ve ötekiler yerli yerine döndüler.

Melik Efdal ise önceleri gizlice yaptığı içki ve eğlencelerini bundan sonra açıktan işler oldu. Devlet işlerini vezirine bıraktı. Gece gündüz içkiye daldı. Çalgıcı ve şarkıcıların içinden çıkmaz oldu. Sonra hepsinden tövbe etti. Eliyle Kur'an yazmaya başladı. Ama devlet işleri yine vezirinin başına buyruk elinde kaldı.

Beşyüzdoksanbir senesinde Melik Aziz, yine geldi. Şam'ı kuşattı. Fakat komutanlarından bazıları Sultan Efdal tarafına dönünce Aziz, kendisine sadık kalan askerle dönüp Mısır'a gitti. Efdal ile Adil de onun peşini bırakmayarak Belbis'e kadar gittiler. Aziz tarafından Belbis'te bir kısım asker bırakılmıştı. Bu yüzden

durakladılar. Adil ise gizlice Aziz ile yazışmaktaydı. Sonunda bazı bilginlerin aracılığıyla Kudüs ve ona bağlı yerler Efdal'in olmak ve Adil de Mısır'daki arazilerine sahip olarak Aziz'in yanında kalmak üzere barış yaptılar. Bunun üzerine Melik Adil Mısır'da kaldı. Efdal da Şam'a geldi.

O sene Kuzey Afrika'nın Sultan'ı olan Abdü'l-Mü'min oğlu Yûsuf oğlu Emirü'l-Mü'minin Yakup Endülüs'te Frenklerle büyük bir savaş yaptı. Bu savaşı kazandı. İslâm askerleri pek çok ganimetler aldı. Sonra Kurtuba'nın kuzeyinde büyük çarpışmalar oldu. Yine Frenkler bozguna uğradı. İslâm ordusu zafer kazandı ganimetler edindi.

Muvahhidin Devleti Endülüs'te din düşmanlarıyla öyle şiddetli savaşlar yapmaktayken, Eyyûbi komutanlarının böyle birbiriyle uğraşmaları üzücü idi... Sonunda Şam alınıp da Şam şehirleri, Melik Adil'e verilmek ve hutbe ve para Efdal'in olmak üzere Aziz ile Adil arasında anlaşma oldu. Beşyüzdoksaniki senesinde ikisi birlikte gelip Şam'ı kuşattılar. İçeriden el tutup muhafızlar kapıları açmakla Melik Aziz Ferec kapısından ve Melik Adil Turna kapısından şehre girdiler. Efdal da kaleyi teslim zorunda kaldı. Ona Sarhad arazisi verildi. Gidip orada yerleşti. Sultan Aziz ile Melik Adil arasındaki anlaşmaya ikisi de uydular. Sultan Aziz Şam şehirlerinde de hutbe ve para kendi adına olmak üzere Şam bölgesini Melik Adil'e bırakarak Mısır'a döndü.

Aziz'in Saltanat Yılları

Sencar, Habur, Nusaybin ve Rakka emiri olan İmâdüddin Zengi oğlu Mevdud oğlu İmâdüddin Zengi beşyüzdoksandört senesinde ölünce yerine oğlu Kutbeddin Muhammed geçti. Fakat amcası oğlu ve Musul emiri olan Mevdud oğlu Mes'ud oğlu Nureddin Arslanşah Nusaybin'i onun elinden aldı. O da Melik Adil'den yardım isteyince Melik Adil, o tarafa gidince Arslanşah, Musul'a döndü. Kutbeddin de Nusaybin'i ele geçirdi.

Yine o sene Ahlat hükümdarı olan Hezar Dinari öldü. Yoldaşlarından ve Ermeni kölelerinden Kutluğ, yedi gün Ahlat hükümetini ele geçirdi. Ama halk ayaklandı. Devlet büyükleri kalede tutuklanan Beydemir oğlu Muhammed'i Ahlat tahtına oturttular. Melik Mansur lakabını verdiler. Şahremen'in yazıcısı olan Kutluğ adlı emir ona Atabey oldu.

İşte o sırada Haçlıların bir fırkası denizden gelip Beyrut'u ele geçirdi. Melik Adil de Yafa'yı kılıçla aldı. Muhafızları olan Haçlı askerlerini öldürdü. Sonra Haçlılar Tinin üzerine yürüdüler. Fakat Sultan Aziz de ordusuyla Mısır'dan geldi. Melik Adil ile birleşti. Haçlılar Tinin üzerinden savuşup gittiler.

Bunun üzerine Sultan Aziz, askerinin çoğunu Melik Adil'in yanında bıraktı. Savaş ve barış işlerini ona havale etti. Mısır'a gitti. Haçlılar karşılıklı olarak savaşı bırakmak istediler. Üç senelik bir süre için Melik Adil ile aralarında anlaşma yapıldı. Melik Adil Şam'a döndü. Beşyüzdoksanbeş yılı Muharrem ayının yirmiyedinci gecesi Sultan Aziz öldü. Hükümet süresi altı yıla yakındır. Ölünce yirmiyedi yaşını geçmişti. Cömert, adaletli ve acıyıcı idi.

Mısır komutanları içinde etkili olan Fahrettin Çiharkes, Sultan Aziz'in dokuz yaşındaki oğlu Melik Mansur Muhammed'i babasının tahtına oturttu. Öteki komutanlar ise ona Atabey olmak üzere Sarhad'da bulunan Efdal'i davet ettiler. Efdal, hemen kılık değiştirerek ondokuz atlı ile Belbis'e geldi. Melik Mansur, bütün komutanları ile onu karşıladılar. Fakat Çiharkes, ondan ayrıldı. Askerden bir kısmı da yanında olarak Şam'a hareket eylediler. Durumu Melik Adil'e yazdılar.

Melik Adil ise o zaman Mardin'i kuşatmakla uğraşıyordu. Halep emiri Melik Zahir, Efdal'e haber gönderdi. Şam'a gitmesini bildirdi. Efdal, hemen Şam'a yürüdü. Fakat Melik Âdil, bunu öğrendi. Hızla hareket ederek ondan iki gün önce Şam'a girdi.

Sonra Efdal gelip Şam'a saldırdı. Savaş başladı Halep'ten Melik Zahir de yetişti. Şam'ı sardılar. Şehirde yiyecek içecek azalınca Melik Âdil, nerdeyse Şam'ı teslim edecekti ki, tesadüf bu ya Melik Zâhir'in sevdiği Aybek adlı kölesi kayboldu. Zahir, buna pek üzüldü. Şehrin içinde olabileceğini düşündü. Haberini almak için adam gönderdi. Melik Âdil ise kuşatıldığı halde, bu durumu öğrenip, Melik Zâhir'e, **"Senin köleni Şükrü oğlu Mahmud ayartarak kardeşin Efdal'e götürmüş..."** diye gizlice haber gönderince, Melik Zahir, Şükrüoğlu'nu yakalattı. Köle, onun yanında çıktı. Zahir, kardeşi Efdal'e gücenerek hemen beşyüzdoksanaltı senesinde savuşup Halep'e gitmekle, Melik Efdal yalnız kaldı. İster istemez Mısır'a döndü. Melik Âdil, kuşatmadan kurtulur kurtulmaz askerini topladı. Efdal'in peşinden gitti. Belbis'e varınca Efdal, onu karşıladı. Çarpışmadan sonra dönüp Kahire'ye kapandı. Melik Âdil de Kahire'yi sarıp zorladı. Efdal çaresiz kaldı. Mısır'ı teslim ederek gelip yine Sarhad'de oturdu.

Melik Âdil, bir süre Mısır'da Melik Mansâr'un Atabeyi olarak kaldı. Sonra onun hutbesini kesti. Kendi adına hutbe okuttu. Saltanatında başına buyruk oldu. Sonra Mansûr'u Mısır'dan çıkardı. O da anası ve kardeşleri ile birlikte Halep'e geldi. Amcası Melik Zâhir'in yanında kaldılar. Melik Zahir de Âdil'e boyun eğdi. Halep'te onun adına hutbe okuttu. Para bastırdı. Melik Âdil ne yana sefer ederse, Halep'in, beşyüz nefer atlısının emrinde bulunmasını teklif etti. Melik Zahir de bunu kabul etti. Yine de Melik Zahir, büsbütün güvenemediğinden, beşyüzdoksanyedi senesinde Halep'in savunmasını güçlendirmekle uğraştı.

O zaman Sultan Melik Âdil'in oğlu Melik Kâmil Mısır'da babasının yanındaydı. Babası bir tarafa gitse onun yerinde kaymakam ve Sultan vekili olarak kalıyordu. Diğer oğlu Melik Muazzam Şerafeddin İsa Şam'da ve öbür oğlu Melik İbrahim doğu tarafında ve diğer oğlu Melik Evhad Necmeddin Eyyûb Meyyâfarikıyn'de ve başka bir oğlu Melik Hafız Nureddin Arslan Şah Ca'ber kalesinde vali idiler. Hama emiri ve Melik Âdil'in damadı olan Takiyyü'd-din oğlu Melik Mansur beşyüzdoksansekiz senesinde Haçlılarla pek çok çarpışmalar yaparak üstün gelmiş, zaferler kazanmıştır.

Re'sü'l Ayn, Suruç ve Yıldız kalesi, hep Melik Efdal'in elinde iken, o sene Melik Adil, onları alıp elinde yalnız Semisat'ı bıraktı. Efdal, bunların geri verilmesi için çok yalvardı. Fakat bir yararı olmadı. Efdal de çok gücendi. Semisat'ta Âdil'in hutbesini kaldırdı. Anadolu hükümdarı olan Selçuklu Kılıç Arslan oğlu Rükneddin Süleyman adına hutbe okudu.

Sencar emiri Kutbeddin Zengi altıyüz senesinde Âdil'in adına hutbe okudu. Bu ise amcası ve Musul hükümdarı olan Nureddin Arslan Şah'a ağır geldi. Nusaybin şehrini Kutbeddin'in elinden aldı. O da Şam valisi olan (Âdil oğlu Melik Eşref)'e şikâyette bulundu. Melik Eşref, el-Cezire'ye doğru yola çıktı ve Meyyâfarikıyn sahibi olan kardeşi Melik Evhad'ı çağırdı. Birlikte Arslan Şah üzerine yürüdüler. Yapılan çarpışmada Arslan Şah'ın askeri bozguna uğradı. Kendisi dört atlı ile Musul'a can attı. Kutbeddin de gidip Nusaybin'i ele geçirdi.

Avrupalıların Konstantiniyye'ye Girmeleri

Yukarıda geçtiği gibi Almanya imparatoru, Fransa ve İngiltere kralları, çok sayıda askerle Haçlı savaşlarına gitmişlerdi. İmparator, bir nehirde boğulunca ordusu dağılmış ve Fransa kralı orduya dönmüş olduğundan İngiltere kralı, Haçlı ordularına komuta ederek Selâhaddîn ile hayli savaşmışsa da Kudüs'ü alamayıp, ancak Şam bölgesinden biraz yer alarak Selâhaddîn ile anlaşma yapmış; Hıristiyanların ziyaret yerlerine gidip gelmeleri şartını anlaşmaya sokarak dönmüştü.

Asıl maksadı ise Kudüs'ün alınmasıydı. Papa bu anlaşmadan hoşnut olmamıştı. Yine büyük hükümdarları Haçlı seferlerine kışkırtmışsa da bir yararı dokunmadı. Fakat Fransa ve başka Avrupa ülkeleri soylularından birçoğunu çağırdı. Onlar da Mısır alınmadıkça Şam bölgesinde lâyıkıyla iş görülemeyeceğini anladılar. İlk önce Mısır'ın alınmasını kararlaştırdılar. Venediklilerden yeteri kadar gemi kiralayarak, bir donanma düzenlemişlerdi.

O sırada Konstantiniyye Kayseri tahttan indirildi. Oğlu, bu donanmaya başvurarak, Haçlıları Konstantiniyye'ye çağırdı. Katolik mezhebi ile Ortodoks mezhebini birleştirmek gibi bazı sözler verdi. Bu donanma Şam bölgesine gider-

ken beşyüzdoksandokuz senesinde Konstantiniyye'ye uğradı. Şehri kuşattılar ve ele geçirdiler. Düşük, Kayserin oğlu verdiği sözleri yerine getiremedikten başka Rumlar tarafından idam edilip, babası da üzüntüsünden ölünce, Avrupalılar Konstantiniyye şehrini yağmaladılar. Yarısını yakarak yok ettiler. Rumlarca bağışlanmış olan ve uğurlu sayılan birçok eski tarih kalıntısı eşyaları kırıp yok ettiler. İçlerinden birini Konstantiniyye İmparatorluğuna seçtiler. Fransız soyluları Konstantiniyye Kayseriliğine bağlı olan ülkelerin çoğunu aralarında bölüştüler. Venedikliler, kıyı ve adaları ele geçirmişlerdir.

İşte Konstantiniyye'de Lâtin İmparatorluğu dedikleri Kayserlik budur. Bir Marki de Selanik taraflarıyla Yunanistan'ın bir kısmını birleştirip bu İmparatorluğa bağlı olmak üzere bağımsız bir hükümet kurmuştur.

Tahttan indirilen Kayser soyu, İznik'te bir kayserlik kurdukları gibi, önceleri Konstantiniyye'de tahta oturmuş olan bir hanedan da Trabzon'da başka bir kayserlik kurmuştur.

Bu Lâtin İmparatorluğu, elliyedi sene kadar sürdükten sonra İznik'te Kayser bulunan Misel Paleolog, Cenevizlilerin yardımı ile Konstantiniyye'yi kurtardı. Lâtin İmparatorluğunu yok etmiştir.

Papa'nın kışkırtmalarıyla Haçlıların Şam bölgesine saldırdıkları sırada İspanya Hıristiyanları ile Endülüs Müslümanları arasında da din savaşları sürmekte iken Mekke emiri Katadetü'l-Hüseyni ve Medine emiri Kasımü'l-Hüseyni oğlu Salim birbiri aleyhine asker göndererek bazen o ve bazen de bu yenmekte idi. Abbasi Halifesi de etraftaki İslâm beylikleri ile uğraşarak hükümetini genişletmeye çalışıyordu. Avrupa'da Müslümanlar aleyhine açılmış olan bir dehşetli din savaşları ile uğraşan, ancak batıda Muvahhidin Devleti ve Mısır ve Şam'da Eyyûbi Devleti idi. Öteki İslâm melikleri birbiriyle uğraşmaktaydılar.

Konya Saltanatındaki Yenilikler

Yukarıda geçtiği gibi, Kılıç Arslan'ın ölmesiyle oğlu Melik Gıyaseddin Keyhüsrev Konya'da babasının tahtına oturmuş iken, Tokat valisi olan kardeşi Rükneddin Süleyman Şah Konya'yı alınca Keyhüsrev, oradan kaçarak Halep'e gitmişse de Selâhaddîn oğlu Melik Zahir tarafından hakkında lâyıkı şekilde hürmet gösterilmediğinden oradan çıkıp ülke ülke dolaşarak Konstantiniyye'ye gelince, Kayser tarafından iyi karşılanmış ve Rum soylularından bir beyin kızıyla evlendirmişti ki, o beyin Konstantiniyye'ye bağlı bir kalesi vardı. Yukarda geçtiği gibi Avrupalılar Konstantiniyye'yi istilâ edince Keyhüsrev, kayınpederinin kalesine sığınmıştı.

Kardeşi Rükneddin ise bütün kardeşlerine üstün gelerek memleketlerini ellerinden aldı. Fakat Ankara valisi olan kardeşi Muhiddin ona karşı durunca birçok

yıllar Ankara'yı kuşattı. Ankara'da zahire kalmadığından beşyüzdoksandokuz yılı sonlarında kardeşi, eman isteyerek kaleyi teslim edince, Rükneddin verdiği sözde durmadı. Kardeşini öldürttü. Beş gün sonra kulunç hastalığına yakalanarak altıyüz senesinde öldü. Yerine oğlu Kılıç Arslan geçti. Fakat küçüktü. Uç Türkmenleri, onu kabul etmediler. Gıyasettin Keyhüsrev'e haber gönderdiler. Onun üzerine Keyhüsrev altıyüzbir senesinde Konya'ya gidince asker ve halk ona bağlandı. Konya'da Selçuklu tahtına oturarak Anadolu şehirlerini almıştır.

Sonra Gıyasettin, Antakya'yı kuşattı. Fakat alamadı. Konya'ya döndü. Ama Antakya'nın etrafındaki dağların uygun yerlerine yeterince asker bıraktı. Antakya'ya dıştan zahire sokulmasını yasaklamıştı. Altıyüzüç senesinde Antakya halkı olan Rumlar, sıkıntıya düşünce oradaki Haçlılara **"Haydi çıkın, Müslümanları kovun"** dediler, Haçlılar ise bu teklifi kendilerini şehirden çıkarmak için Rumların hilesi olduğunu sandılar. Aralarında tartışma ve çatışma çıktı. Rumlar, İslâm ordusuna çağrıda bulundular. İslâm askerleri gidip Rumlar ile birleşerek yaptıkları çarpışmada Haçlıları bozguna uğrattılar. Onlar da kaleye çekildiler. Bunun üzerine Gıyaseddin, bir miktar askerle Konya'dan gelip Antakya şehrini aldı. Kaleyi kuşatarak ele geçirdi. İçindeki Haçlıları öldürttü. Sonra asker çekip Antalya şehrini aldı. Halkın gözünde ünü arttı. Altıyüzbeş senesinde Maraş ve çevresini Ermeni Leonoğlu'ndan aldı. Sonra da birçok şehirleri almayı başardı. Sonunda altıyüzyedi senesinde yapılan bir çarpışmada şehit oldu. Yerine oğlu İzzeddin Keykavus geçti. Kardeşi Alâaddin Keykubad amcası Erzeni Rum emiri Kılıç Arslan oğlu Tuğrul Şah ile birleşti. Çok asker toplayarak Keykavus üzerine geldilerse de zafer kazanamadılar. Tuğrul Şah umutsuz ve yenik olarak Erzeni Rum'a gitti. Keykubad da Ankara'yı aldı. Keykavus ordusuyla gidip Ankara kalesinde onu sardı. Altıyüzellidokuz senesinde eman vererek fethetti. Keykubad'ı bir kalede tutukladı. Ama yiyeceğini, içeceğini ve rahatını sağladı.

Melik Âdil'in Saltanat Devri

Kudüs'ü fetih için Avrupa'dan gönderilen Haçlılar donanması, Konstantiniyye'yi istilâ ederek Kayserin ülkelerini paylaşmakla uğraşıyorlardı. İslâm beldeleri, onların saldırılarından kurtulmuşsa da, ondan sonra karadan beri taraflara yapacakları hücumlar İslâm hükümdarlarını özellikle Eyyûbi Devleti'ni endişelendiriyordu.

Altıyüziki senesinde Mısır ve Şam Sultanı olan Eyyûb oğlu Melik Âdil, oğlu Melik Kâmil'i Mısır'da kaymakam bıraktı. Kendisi Mısır'dan Şam'a gelirken Akka üzerine erişince, orada bulunan Haçlılar, bazı esirleri bırakmak üzere Melik Âdil ile anlaşma yaptılar.

Sonra Melik Adil, Trablusşam'daki Haçlılarla barış yaptıktan sonra Şam'a geldi. Şam'da iken Abbasi Halifesi olan İmam Nasır tarafından kendisine hil'at, kılıç, at ve ferman geldi. Bu fermanda Melik Adil'e **"Şahinşah-i Melikü'l-Mülûk Halil-i Emirül-Mü'minin"** diye söze başlanmıştı. Altıyüzdört senesinde Melik Âdilin oğlu Melik Evhad Necmeddin Eyyûb Meyyâfarikıyn'den Ahlat üzerine yürüyüp Muş şehrini aldıktan sonra Kölemenlerden Ahlat sahibi olan Balaban ile yapılan savaşta Balaban, bozguna uğrayarak Erzeni Rum sahibi ve Selçuklu Kılıç Arslan'ın oğlu olan Tuğrul Şah'tan yardım istedi. Tuğrul Şah gelip Balaban ile birleşti. Melik Evhad'a üstün geldiler. Sonra Tuğrul Şah, Ahlat mülküne göz koyarak Balaban'ı öldürttü. Onun ülkelerini ele geçirmek üzere Ahlat'a gidince halkı, kabul etmediklerinden Malazgird'e gelip oranın halkı da karşı koyunca Tuğrul Şah, eli boş olarak yerine dönmüştür. Bunun üzerine Ahlat halkı, Melik Evhad'a çağrıda bulundular. Melik Evhad varıp Ahlat'ı teslim almıştır. Evvelce Kıbrıs adasındaki Haçlılar tarafından Mısır'ın birkaç parça gemisi ele geçirilmişti. Melik Adil tarafından konta bu durum yazılınca, "Kıbrıs adası, Konstantiniyye'deki Haçlılara bağlıdır. Onlara benim hükmüm geçmez" diye karşılık vermişti. Sonra Kıbrıs'ta kıtlık ve pahalılık oldu. Oradaki Haçlılar, Konstantiniyye'ye döndüler. Kıbrıs adası, Akka kontunun hükmü altına geçmişse de yine gemiler geri verilmedi.

O sene Haçlılar, çoklukla Trablusşam'da ve Kürtler kalesinde toplanarak Humus üzerine yürüdüler. Çevresini yağmaladılar. Humus sahibi olan Esedüddin Şirkûh oğlu Mühammed oğlu Esedüddin Şirkûh'un onları püskürtecek kadar kuvveti olmadığından, Halep emiri Melik Zâhir'den yardım istedi. O da onun emrine bir miktar asker göndererek Haçlıların saldırılarına engel olunmuştu. Bunun üzerine Melik Âdil, o sene çok sayıda askerle Mısır'dan çıkıp Akka üzerine yürüyünce Akka komutanı bazı Müslüman esirleri serbest bırakmak üzere Melik Adil ile anlaşmayı yeniledi. Melik Adil, Trablusşam üzerine yürüyüp çevresini vurdu, yaktı, yıktı, harap etti ve birçok esir ve ganimet malı aldı, sonra Şam'a gitti. Altıyüzbeş senesinde Gürcüler, Ahlat vilâyetine saldırarak Erciş'i vurup tahrip ile halkını esir ettiler. Melik Evhad, Ahlat'ta kapanıp kaldı. İmâdüddin Gazi torunlarından Cezirel İbni Ömer emiri olan Muizzüddin Sencer Şah pek zâlim ve kötü huyluydu. Adam öldürmesi burun, kulak kesmek, sakal tıraş etmek gibi zulümleri kendi çoluk çocuğu hakkında bile uygulardı. Öyle ki Mahmud ve Mevdud adlı oğullarını bir kaleye gönderip hapsettikten başka Gazi adlı oğlunu da şehrin içinde bir evde hapsederek sıkıştırıp eza ve cefa etmekte idi. O sene Gazi, bir yolunu bularak kaçtı ve sarayda babasının kadınlarından birinin yanında saklandı. Cariyeler bu durumu öğrenmişler, fakat hepsi de Sencer Şah'tan nefret ettikleri için, haber vermemişlerdi. Sencer Şah ise çok içip sarhoş olarak hareme girince, Gazi fırsat düşürüp babasını öldürdükten sonra hemen hamama girip cariyelerle eğ-

lenmeye kalkışmış. Hademeden biri de durumu saray müdürüne bildirince, halk toplanıp Gâzi'yi öldürerek kardeşi Mahmud'a bağlılıklarını sunmuş olduklarından Mahmud, gelip babasının makamına oturdu ve kardeşi Mevdud'u öldürdü.

Altıyüzaltı senesinde Melik Âdil, doğu tarafına giderek Nusaybin ve Habur'u aldı ve sonra Şam'a gitti. Altıyüzyedi senesinde Gürcistan Meliki, Ahlat'ta Melik Evhad'ı kuşatmıştı. Tesadüfen çok içip sarhoş olarak yirmi atlı ile Ahlat'a saldırmakla İslâm askeri çıkıp onu tuttular, Melik Evhad'ın önüne getirdiler. Gürcistan hükümdarı, birçok kaleleri geri vermek ve beşbin esiri serbest bırakmak ve yüzbin altın vererek ve kızını Melik Evhad'la evlendirmek üzere Melik Evhad ile otuz sene için barış anlaşması yaptı. Bu şartları yerine getirerek çıkıp memleketine gitti. Altıyüzsekiz senesinde Alamut kalesi sahibi ve İsmailiye mezhebinin en büyük reisi ve Sabbah oğlu Hasan'ın torunu olan Celâleddin Horasan da ve Şam'daki Bâtıni şehirlerinde haramlardan sakınılmasını ve beş vakit namazın kılınmasını ve İslâm düstur ve prensiplerinin devamlı uygulanmasını emredip, Halife'ye ve diğer İslâm meliklerine de bu durumu yazdı. Anasını hacca göndermekle gerek Bağdad'da, gerek hac yolunda bu kadına çok saygı gösterdiler. Melik Âdil ile kardeşioğlu ve Halep emiri Melik Zahir arasında biraz soğukluk vardı. Melik Zahir, Melik Âdil'in kızı Hanife Hatun'u istedi. Âdil de uygun görünce altıyüzdokuz senesinde elli bin altın başlık ile evlenme gerçekleşti. Böylece iki kardeş arasında soğukluk kalmadı.

Yemen Olayları

Eyyûbi hanedanından Yemen Meliki olan Eyyûb oğlu Tuğtekin oğlu Seyfü'l-İslâm Zahiruddin beşyüzdoksanüç senesinde Zebid şehrinde ölüp yerine oğlu Melik Aziz İsmail geçmişti.

Aziz; değersiz, şuuru az bir adamdı. Kureyşli ve Emevilerden olduğunu ileri sürerdi. Yeşil giysilere bürünmüş, kendi adına hutbe okumuş. O zamanın halifelerine ait olan elbiseleri giymiştir ki, yeni yirmi karış uzun idi.

Babasının kölelerinden bir topluluk, ona baş kaldırdı. Kürt beylerinden bir kısmı da onlarla birleşerek Aziz'i öldürüp yerine küçük kardeşini geçirdiler ve "Nasır" diye adlandırdılar. Babasının kölelerinden Seyfeddin Sungur Atabey olmuştu.

Sungur ölünce Nâsır'ın anası, büyük komutanlardan Cibril oğlu Gazi ile evlendi. Gazi, Nâsır'ın Atabeyi oldu. Sonra onu zehirletti. Başına buyruk olarak Yemen'e sahip oldu. Fakat Nâsır'ı öldürmüş olduğundan, Araplardan bir topluluk ayaklanarak Gâzi'yi öldürdüler. Yemen sahipsiz kaldı. Nâsır'ın anası Zebid de işleri eline aldı. Eyyûboğullarından biriyle evlenmek ve ülkeyi ona vermek üzere Eyyûb soyundan birinin gelmesini bekliyormuş.

Eyyûb oğlu Şahinşah oğlu Melik Muzaffer Takiyüddin Ömer'in Sadettin Şahinşah adında bir oğlu olup onun da Süleyman adında başka bir oğlu vardı ki, fakir olduğundan beşyüzdoksandokuz senesinde alışveriş için Mekke'ye gitmişti. Tesadüfen Nâsır'ın anası da Mısır ve Şam'a dair haberler getirmek üzere o sene kölelerinden bazılarını Mekke'ye göndermişti. Köleler, Süleyman'a rastlayıp onu Yemen'e götürmüşler. Nâsır'ın anası da onunla evlenip hükümeti ona bırakmış. Süleyman ise Yemen'i zulm ve fenalıklarla doldurmuş ve ülkeyi kendisine teslim eden karısından yüz çevirerek onu kovmuş ve bu türlü yersiz hareketlerine ek olarak dedesinin amcası olan Melik Âdil'e yazdığı mektubun başına "*innehû min Süleymane ve innehû Bismillâhirrahmanirrahim*" yazması şuurunun bozulduğuna hükmedilmişti. Ama Eyyûbi Devleti pek çok sıkıntılarla uğraştığından Yemen tarafına göz atamıyordu. Altıyüzoniki senesinde Melik Âdil'in torunu Melik Kâmil oğlu Melik Mes'ud askerle Yemen'e gönderildi. Melik Mes'ud gidip Yemen'i aldı. Süleyman'ı tutup Mısır'a gönderdi. Melik Kâmil de ona aylık bağladı. Mısır'da alıkoydu.

İleri Gelenlerden Ölenler

İmam Fahreddin Muhammed Razi ki "Büyük Tefsir"i ve başka çok eserleri bilginlerin ellerinde dolaşmaktadır, ünü uzun boylu açıklamayı bile gerektirmez. Bunca üstünlüğü ile Arap ve Acem dillerin de çok güzel ve etkili vaaz verirdi.

Gurlular, Kerramiye mezhebinde idiler. Onlardan birçoğunu bu sapık mezhepten çıkarıp Sünni etmiştir. Firuzkûh'ta Kerramiye yanlıları, aleyhinde gösteride bulunmakla oradan çıkarılmışsa da sonradan Sultan Gıyaseddin Guri de Kerramiye mezhebini bırakmış olduğu yukarıda geçmişti. Gıyaseddin'in kardeşi ve Gazne valisi olan Şahabeddin'in yanına gitmiş o da kendisine pek çok ikram etmişti. Sonra Horasan'a döndü. Harzemşah Muhammed'in de yakınlığını kazanmıştı. Altıyüzaltı senesinde öldü. Allah gani gani rahmet eylesin.

İmâdüddin Zengi torunlarından Musul sahibi olan Nureddin Arslanşah da o sene ölünce yerine on yaşında bulunan oğlu Melik Kahir İzzettin Mes'ud oturtuldu. Babasının kölelerinden Bedreddin Lü'lü' ona Atabey oldu.

Yine o sene Ahlat emiri olan Melik Âdil oğlu Melik Evhad Eyyûb ölünce kardeşi Âdil oğlu Melik Eşref gidip Ahlat'a sahip oldu. Ülkesi genişleyerek şanı büyüdü. Magrib hükümdarı olan Emirü'l-Mü'minin Muhammed Nasır altıyüzon senesinde ölüp yerine oğlu Yûsuf Müstansır geçti. Muvahhidin Devleti'nde geçerli olan usûle göre o da Emirü'l-Mü'minin unvanıyla adlandırıldı.

Yine o sene Hanfoğlu diye tanınan İşbiliyeli Muhammedü'l Endülüsi oğlu Ali öldü (Allah rahmet eylesin). **"Kitabı Sibeveyh"**i ve Zeccac'ın **"Cemel"**ini pek güzel açıklamıştır.

Dünyanın çoğunu dolaşan ünlü gezginci Ebû Bekir Hirevi oğlu Şeyh Ali ki çeşitli hokkabazlıklar bilirdi. Güzel şiirleri de vardır. Halep emiri Selâhaddîn oğlu Melik Zahir yanında pek çok saygı görmüştü. Altıyüzonbir senesinde kırkdört yaşında iken öldü. Türbesi Halep'in kuzeyindedir.

Melik Zâhir'in ölümü ve Keykavus'un Halep'e Gidip Dönüşü

Halep emiri Selâhaddîn oğlu Melik Zahir Gazi ki, Sultan Yûsuf Selâhaddîn'in âleme bir güzel yadigârı olup, babasının emektarları hep onun başına toplanmıştı. Kardeşi Selâhaddîn oğlu Sultan Aziz'in oğlu olup yukarıda geçtiği gibi Mısır'dan çıkarılmış olan Aziz oğlu Melik Mansur Muhammed de onun yanında barınmıştı. Kırkdört yaşında iken altıyüzonüç senesinde Melik Zahir, hastalanıp, vasiyetini yazdıktan sonra öldü. Vasiyetnamesinde kendisinden sonra Melik Âdil kızı Hanife Hatun'dan doğan iki yaşını aşmış olan küçük oğlu Muhammed oğlu Melik Aziz ve ondan sonra oniki yaşına yaklaşmış olan büyük oğlu Melik Salih Selâhaddîn Ahmed ve onlardan sonra amcasıoğlu Aziz oğlu Melik Mansur Halep tahtına oturmak ve Şahabeddin Tuğrul Hadim de Atabey olarak devlet işlerinin görülmesine başlaması yazılı olduğundan ölünce yerine Melik Aziz geçirilerek Tuğrul Hadim de işleri yürütmeye başlamıştır. Küçük oğulun büyük üzerine geçirilmesi her ne kadar usûle aykırı ise de küçük oğlu, amcası Melik Âdil'in torunu olmak dolayısıyla devletinin devamına daha çok özen gösterileceği bakımından Aziz'in öne alınması durumun bir gereği sayılmıştır.

Anadolu hükümdarı olan Selçuklu Keykavus ise Halep Meliki'nin çocuk yaşta olduğunu ve Melik Âdil'in Haçlılar ile savaş üzere bulunduğunu fırsat bilerek Halep'i almak sevdasına düştü. Emelinin olmasını kolaylaştırmak için Semisat emiri Selâhaddîn oğlu Melik Efdal'i çağırarak altıyüzonbeş senesinde onunla beraber Halep üzerine yürüdüler. Hatta Halep yakınındaki Menbiç şehrini aldılar. Halep Atabeyi Tuğrul Hadim ise el-Cezire ve diğer doğu ülkelerin emiri olan Melik Adil oğlu Melik Eşref'ten yardım istediğinden Melik Eşref gelip Halep'in dışında ordusunu kurmuş ve Arap emiri olan Hadise oğlu Mâni' çokça Arap atlısıyla onun yanına gelmişti. Melik Eşref, Menbiç tarafına yürüdü. Kendisinin bir miktar atlısı ile Arap atlısı, Keykavus'un öncülerine rastlayarak savaşa tutuştular. Rum atları ise Arap atlarına karşı gereği gibi işe yaramadıklarından Keykavus'un askeri bozuldu. Arap atlısının önünden savuşmak ise zor olduğundan çoğu öldürüldü ve birazı esir oldu. Keykavus da kaçtı. Melik Efdal da Semisat'a gidip ondan sonra ölümüne dek Meliklik ve hükümet etmek sevdasında bulunmadı. Melik Eşref, Halep'e dönüşünde babası Melik Âdil'in ölüm haberini aldı ve işin sonunu bekleyerek Halep ordu yerinde durmak zorunda kaldı.

O sırada Musul Sultanı olan Melik Kahir ölünce el-Cezire'de büyük karışıklıklar çıkarak Melik Eşref, o tarafa çağrıldığından bir kulağı Mısır'da ve bir kulağı Musul'da idi.

Haçlıların Hücumları ve Melik Âdil'in Ölümü

Papa'nın kışkırtmalarıyla Avrupa'dan çıkartılan donanma, Konstantiniyye'yi alıp, Kayser'in ülkelerini paylaşarak Konstantiniyye'de bir Lâtin İmparatorluğu kurulmuştu.

Mezhep ayrılığından Rumların başkenti olan Konstantiniyye'nin bir Katolik devletine merkez olması Papaca teşekküre değer bir şeyse de asıl maksat olan Kudüs'ün alınması hakkında bir şey yapılamamış olduğundan Papa, yine Avrupa'yı Haçlı seferlerine çağırmış ve kışkırtmıştı.

Ama o sırada İngiltere halkı, hür fikirlere meylederek devlet Meşrutiyet biçimini almış ve Fransa Kralı Filip de ülkesinin gelişmesi ve ilim ve fenlerin rağbet bulması fikrine düşmüştü.

Almanya'da da pek çok iç karışıklık çıkarak bazen bir zamanda birçok imparatorlar bulunur ve kimi zaman imparatorlar ile Papa ve İtalya halkı arasında sürtüşmeler meydana gelerek imparatorlar, Papa tarafından aforoz olunurdu. Kısaca Avrupa'nın durumu değişmişti. Papa'nın sözüne hükümdarlar kulak asmaz olmuşlardı. Her ne kadar bir aralık birtakım delikanlılar, Marsilya'dan deniz yoluyla Kudüs'ün fethine çıkmışlarsa da çoğu boğuldukları gibi Almanya'dan karadan hareket eden yirmibin kadar delikanlılardan çoğu da açlıktan öldü. Kimisi de perişan olarak dönmüşlerdir. Papa'nın sürüp gelen kışkırtmaları bir sonuç vermemiştir. Ama Kudüs İslâm elinde olarak Kudüs krallığı, Fransa soylularından birinin üzerinde bulunduğundan Papa'nın yardımıyla bir büyük ordu düzenlendi. Birçok gemi de denizden yol alarak altıyüzondört senesinde Şam bölgesi sularına geldiler.

Melik Âdil, Akka'da Haçlıların toplandığını öğrenince, yanındaki askerle Mısır'dan çıkıp Akka üzerine gelince, Haçlılar büyük bir kalabalıkla üzerine yürüdüler. Âdil'in askerleri ise dağıldı. Yanında onların püskürtülmesine yeter kuvvet yoktu. Nablüs'e ve oradan Bisan'a çekildi. Sonra Şam'a doğru geriledi. Merci Safer'de kaldı. Haçlıların Kudüs üzerine hareketlerine engel olmak için Şam emiri olan oğlu Melik Muazzam İsa'yı Nablüs'e gönderdi. Haçlılar ise Bisan ile Banyas arasındaki köy ve kasabaları yaktılar, yıktılar ve buldukları Müslümanları öldürüp ve esir ederek birçok esirler ve ganimet malları ve zahirelerle Merci Akka'ya döndüler. Altıyüzonbeş yılı içinde de deniz yoluyla Mısır tarafına hareket ettiler. Dimyat'a geldiler. Kuşatıp zorlamaya başladılar.

Âdil'in oğlu ve Mısır'da kaymakamı olan Melik Kâmil'in onlarla savaşa yeter askeri olmadığından Melik Âdil, yanındaki askeri takım takım o tarafa gönderdi ve Kâmil'in yanında yeterince kuvvet toplanınca Haçlılarla savaşa başladı.

Haçlılar bir yandan Dimyat'ı şiddetle vurup zorlamakta iseler de öte yanda Melik Kâmil, ordusunu kurup savunmaya geçmişti. Dimyat'ın her yandan sarılmasına engel olmakta idi.

Melik Adil de Merci Saffer'den Akabei Efik yanında olan Alkın'a gidip orada hastalanarak bu altıyüzonbeş yılı Cemaziyelahire ayının yedinci günü yetmişbeş yaşında öldü. Akıllı, uyanık, keskin görüşlü, sabırlı, yumuşak huylu ve ihtiyatlı bahtiyar bir padişahtı. Kızlarından başka onaltı erkek çocuğu kaldı. Yaşarken ülkesini oğullarına bölüştürdü. Mısır'ı Melik Kâmil'e, Şam, Kudüs, Taberiye, Ürdün, Kerek ve çevresini Melik Muazzam İsa'ya, el-Cezire bölgesinden bazı şehirler ile Meyyafarikıyn, Ahlat ve çevresini Melik Eşrefe ve Urfa'yı Şahabeddin Gazi'ye, Caber kalesini Hafız Arslanşah'a vermişti. Ölümünden sonra her biri, kendi ülkesinde başına buyruk hükümdar olarak kaldıysa da hepsi anlaşarak bir tek adam gibi davrandıklarından Âdil ölünce Eyyubi Devleti parçalanmadı,

Melik Muazzam İsa, babasının ölüm haberini alınca Nablus'tan hızla Alkin'e geldi. Babasının ölümünü gizleyerek cenazesini deve üstünde Şam'a gönderdi. Kendisi için askerden yemin ile teminat aldıktan sonra babasının öldüğünü ilân ederek gömdü. Babasının paralarını, mücevherlerini, atlarını diğer eşyalarını ele geçirdi.

Melik Kâmil, ordu yerinde bulunup, Haçlılara karşı savunmakta iken babasının ölüm haberi kendisini şaşırttı. Askere ve ahaliye dahi dehşet verdi.

Komutanlar içinde Hakkâri Kürtlerinden Meştuboğlu diye tanılan İmâdüddin adında biri vardı. Bütün Kürtler, onun elindeydi. Öteki komutanlara da sözü geçerdi. Melik Kâmil'i indirerek yerine kardeşi Âdil oğlu Fâlz'i geçirmek ve onu istediği gibi kullanmak üzere bazı komutanlar ile anlaşması üzerine asker arasında anlaşmazlık düştü. Melik Kâmil de askerden güvensizlik duyarak Mısır şehirlerini terk etti. Yemen'e gitmeyi kurmuş olduğundan geceleyin hiç kimseye haber vermeksizin ve yanına ağırlık almadan ordu yerinden çıktı. Eşmuntınah adlı köye vardı. Sabahleyin askeri, durumu öğrenince onlar da bütün ağırlıklarını bırakarak binip Melik Kâmil'e yetiştiler. Hepsi böyle bir karışıklık içindeyken Âdil oğlu Melik Muazzam İsa vaktiyle durumdan haberli olarak Mısır'a gidip bu olaydan iki gün sonra gelip Hızır gibi erişti. Halka kalb kuvveti geldi. Hemen Meştuboğlu'nu kovdular. O da doğuya gidip Melik Eşrefe kapılandı ve onun komutanları arasına girdi.

Haçlılar ise ortalığı boş görüp Zilkade ayının yirminci günü ordu yerine varıp buldukları silahları, zahire ve diğer eşyaları ganimet olarak aldılar. Ordu yerini

ele geçirip hendekler kazıp sağlama aldılar. Dimyat'ı her yandan sardılar... Yardım yollarını kestiler, işte o zaman çöl Arapları da yol kesiyor ve Dimyat bölgesinde Haçlıların etmediği fenalıkları yapar oldular. Hükümet tarafından da yardım olunamaz olduğu için Dimyat halkı, her bakımdan umutsuz kaldılar. Bununla beraber pek çok sabır ve dayanma gösterdiler, Haçlılara şiddetle karşı koyup direndiler.

"Melik Muazzam İsa, Haçlıların çokluk ve kuvvetini görüp ve Kudüs üzerine de saldırırlarsa korunamayıp da büyük istihkâmlarıyla ellerine geçtiği takdirde oradan çıkartılmalarının imkânsız olacağını düşünerek altıyüzonaltı yılı içinde taşçılar ve deliciler göndererek Kudüs'ün surlarını yıktırdı,

Dimyat halkı savaşı sürdürdüklerinden pek çok ölü verip yaralananları oldu. Zayıf düştüler. O sene Ramazan ayının onuncu günü Haçlılar, şiddetle yürüyüş yaparak Dimyat'ı alıp, halkını öldürüp kimilerini de tutsak ettiler. Camisini kiliseye çevirdiler. Melik Kâmil de nehrin ikiye ayrıldığı yerde Mansure adıyla bir şehir kurdu ve askeriyle oraya inerek Haçlılara karşı orasını savunma yeri olarak seçti.

Melik Kâmil, başından beri kardeşlerinden ve amcasıoğullarından yardım istemekteydi. Melik Eşref ise o zaman Halep dışındaki ordu yerinde kalarak el-Cezire'de çıkan gailelerle uğraşıyordu.

Musul ve El-Cezire Olayları

Musul emiri olan Atabey İmâdüddin Zengi oğlu Mes'ud oğlu Arslanşah oğlu Sultan Kahir altıyüzonbeş senesinde öldü. Ölmesiyle Atabeyler saltanatı yıkıldı. Çünkü on yaşında ve Arslanşah adında bir ve iki yaşında Nasırüddin Mahmud adında diğer bir oğlu kaldı, ölmeden önce yerine Arslanşah'ın geçirilmesini ve en büyük komutanı olan Bedreddin Lü'lü' adlı emirin Atabey ve devlet işlerini görmesini vasiyet etmiş olduğundan ölümünde Bedreddin Lü'lü', Arslanşah'ı saltanat tahtına oturttuysa da Arslanşah, sakat olduğundan resmi yerlerde halka görünmezdi.

Amcası ve Akr ve Şuş kaleleri emiri olan Arslanşah oğlu İmâdüddin Zengi ise taç ve tahta tamah ederek yerinden hareketle İmadiye'yi ve Zevzan'ı ve Hakkâri kalelerini ele geçirdi. Atabey Bedreddin, hemen askerle varıp onu bozguna uğrattı. Ama Zengi'nin karısı, Erbil sahibi Muzaftereddin Gökbörü'nün kızı olup, bu kızın anası Rebia Hatun ise Eyyûb'un kızı ve Melik Adil'in kız kardeşiydi. Gökbörü, askerle damadının yardımına seğirtti. Birbiriyle anlaştılar. Bedreddin de o zaman Halep ordu yerinde bulunan ve el-Cezire ve başka doğu şehirleri emiri olan Melik Eşref'ten yardım ile onun koruyucu kanadı atlına girmiş olduğundan Melik Eşref, Gökbörü'ye yazılı tehdit göndermişse de yararı olmadı. Çünkü Haçlıların sayılamayacak kadar çok bir kalabalıkla Mısır'a girdikleri sırada Sultan

Âdil'in ölmesi herkese şaşkınlık verdiğinden herkes Eyyûblu Devleti'nin sonunun ne olacağını bekliyordu.

Hasankeyf ve Diyarbekir sahibi Nasırüddin Mahmud, Eşrefin bazı şehirlerine göz dikip, Mardin sahibi de onunla bir olarak ikisi birlikte Gökbörü ile Melik Eşref aleyhine anlaşmışlardı. Bunun üzerine Melik Eşref, hemen askeri bir fırka hazırlayarak gerektiğinde Bedreddin'e yardım etmek üzere Nusaybin'e gönderdi.

Altıyüzonaltı yılı Muharrem ayının sonlarında İmâdüddin ile Bedreddin arasında yapılan savaşta İmâdüddin, bozguna uğrayarak Erbil'e kaçtı. Sonra Gökbörü, Bedreddin üzerine gelip yapılan çarpışmada Bedreddin bozuldu. Sonradan Halife Nasır ile Melik Eşrefin elçileri gelip iki tarafı barışa çağırınca iki tarafın elçileri önünde barışa karar verildi.

O zaman Haçlılar Dimyat'ı çepçevre sarmışlardı. Melik Eşref, onların yarı kuvvetlerini Şam bölgesine çekerek Mısır'ın üzerindeki ağır yükü yeğniltmek için Haçlıların Suriye tarafındaki şehirlerine saldırmak niyetinde bulunduğundan ona yardım için Bedreddin de Musul askerinin bir miktarını Melik Eşref yanına gönderdi. Sonra Kahir oğlu Arslanşah ölünce Bedreddin, onun yerine üç yaşındaki kardeşi Kahir oğlu Nasıruddin'i geçirdi. Amcası İmâdüddin ise onu kabul etmediğinden savaş yenilendi.

Bedreddin, Melik Eşref'ten yardım istemekle Melik Eşref, hemen Fırat'ı geçerek Harran'a erişti. Siyasi durum ise çok değişmişti. Çünkü Muzafferiddin Gökbörü, çevre hükümdarlarını çağırmak için onlarla yazıştı. Onlara Melik Eşref aleyhine çağrıda bulundu. Anadolu hükümdarı olan Selçuklu Keykavus, Menbiç bozgununun öcünü almak üzere bu çağrıya uyarak askeri hazırlığa başladığı gibi, Diyarbekir ve Hasankeyf ve Mardin melikleri de ona uydular ve ülkelerinde Keykavus adına hutbe okumaya başlamışlardı.

Melik Eşref, bu durumu öğrenince endişeye kapıldı. Harran'da durmak zorunda kaldı. Bu sırada Keykavus, ölünce anlaşma bozuldu ve Melik Eşref onun şerrinden kurtuldu. Keykavus'un yerine kardeşi Keykubad geçince amcası ve Erzeni Rum (Erzurum) Meliki Tuğrulşah onu tanımadı. Keykubad da Melik Eşref ile anlaşma yaptı. Böylece Melik Eşref o taraftan güven içinde oldu.

Yine o sırada Sencar emiri olan Atabey İmâdüddin Zengi oğlu Mevdud oğlu İmâdüddin Zengi oğlu Kutbuddin Muhammed ölünce oğlu Kutbuddin oğlu İmâdüddin Şahinşah geçti. Birkaç ay sonra kardeşi Kutbuddin oğlu Mahmud birtakım ayakdaşlarıyla beraber onun üzerine saldırarak zavallıyı boğazladı ve Sencar'ı ele geçirdi. Melik Kâmil'in askeri içine bozgunculuk sokup da Dimyat'ın alınmasına sebep olan Meştupoğlu Mısır'dan kovulmakla gelip Melik Eşrefe kapılanmış ve Melik Eşref tarafından kendisine Re'sülayn, belli bir vergi karşılığında verilmişti.

Altıyüzonyedi senesinde Meştupoğlu, Melik Eşref aleyhine baş kaldırdı. Kardeşini öldürerek Sencar Meliki olan Kutbuddin oğlu Mahmud'u da bu yolda saptırmış olduğundan Musul Atabeyi olan Bedreddin Lü'lü' çıkıp Meştupoğlu'nu kuşattı. Eman vererek ele geçirmiş ve durumu Melik Eşrefe bildirmişti. Bunun üzerine Melik Eşref, Harran'dan çıkarak, Sencar üzerine yürüyünce, Kutbuddin oğlu Mahmud'un elçileri gelip Sencar'a bedel Melik Mahmud'a Rakka'nın verilmesini rica edince Melik Eşref de uygun görerek Rakka'yı verip Sencar'ı aldı. Melik Mahmud, atalarının yurdundan ayrıldı. Kötülüklerinin karşılığını gördü. Arası çok geçmeyip öldü. İşte Atabey hanedanından Sencar'da hükümet eyleyenlerin en sonu bu Kutbuddin oğlu Mahmud'dur.

Sonra Melik Eşref Musul'a gitti. Erbil Meliki olan Muzafferiddin Gökbörü'ye yazı gönderip damadı İmâdüddin'in aldığı yerlerin Musul hükümetine bırakılmasını emretti. İmâdüddin de aldığı yerleri geri verdi. İmadiye'yi alıkoydu. Bunun üzerine barış yapıldı.

Ramazan ayında Melik Eşref, Sencar'a geldi. Meştupoğlu'nu alıp Harran'a götürdü. Bir kuyuda hapsetti. Meştupoğlu, iki sene kadar zindanda kaldı. Mısır'da iken Dimyat'ın Haçlılar eline geçmesine sebep olduğundan dolayı hak ettiği cezanın örneğini dünyada gördükten sonra öldü.

Üç yaşındayken Musul sultanı olan Kahir oğlu Nasıriddin bir iki sene sonra öldü. Bedreddin Lü'lü', Musul'da bağımsız bir hükümdar olarak kaldı.

İşte Atabey İmâdüddin hanedanından en sonra Musul'da bağımsızca hüküm süren Kahir olduğu gibi en sonra sultan sanını alan bu Nasıriddin'dir.

Özet

Haçlıların Dimyat'ı kuşattıkları sırada Mısır Sultanı olan Melik Adil ölerek oğlu Melik Kâmil saltanat tahtına oturtulunca komutanlarından Kürt Meştupoğlu'nun asker arasına soktuğu bozgunculuktan Haçlılar yararlanarak Dimyat'ı aldıktan sonra daha ilerilere sarktıklarından Melik Kâmil, Mansûre'de ordu kurup savunmaya geçmekle beraber kardeşlerinden ve akrabasından yardım istemekteydi. Epey kuvveti olan kardeşi Melik Eşref ise o zaman el-Cezire tarafında çıkan gailelerle uğraşıyordu.

Dimyat'ın alınması ve Mısır'ın tehlikeye düşmesi, Müslümanlara pek çok dokundu. Ama Haçlılarla savaş işi sırf Eyyûblu Devleti üzerine kalıp, öteki İslâm hükümetleri tarafından yardım görülmüyordu. Çünkü o zaman İslâm devletlerinin en kuvvetlisi Eyyûblu Devleti ile Harzemşah Devleti olup, Eyyûblu Devleti, yalnız başına Haçlılar ile uğraşmaktaydı.

Harzemşah Muhammed ise Selçuklu ve Gurlu devletlerini yok ederek onların yıkıntısına vâris olduktan sonra Maveraünnehir'e gitti ve o zaman Maveraünnehir'de ve Türkistan'da zorbaca idareye girişmiş olan Hata Han'ı Keşli Han ile yapılan savaşta yenik ve tutsak olduktan sonra bir yolunu bularak esirlikten kurtulup yine Hata üzerine saldırıp yendiği sırada Büyük Tataristan'dan çıkan Tatarlar, Hata ile savaşa girişip, Harzemşah da bir taraftan saldırınca Hata kabilesi tamamen yok oldular. Harzemşah, Semerkant ve Buhara'ya ve öteki Maveraünnehir şehirlerine sahip oldu. Kâşgar, Balasagun ve başka Türkistan şehirleri, Tatarlar elinde kaldı. Harzemşah öyle düşkünü ezmek yolunda Hata'lıların yok olmasına kadar yürümekte yanlış hareket etmiş olduğu ve daha büyük düşmana çatmış olduğunu sonradan anlamıştır.

Hata Türkleri, İslâm olmamışlardı. Fakat Müslüman olan Türkler'le bir dereceye kadar uyuşup, aldıkları ülkeler halkından vergi almakla yetiniyor ve Balasagun yöresinde yaşamaktaydılar. Tatarlar ise hem dinsiz, hem çok kan dökücü ve zararlı ve acımasızdılar. Hata Türkleri, işte bunlarla İslâm ülkeleri arasında bir perde idiler. Aradan o perde kalkınca Tatar kalpakları göründü.

Harzemşah'ın Maveraünnehir'deki vilâyetinin sonu aslında Fârâb denilen Otrar şehri olup, burada onun tarafından bir uç beyi, yani sınır muhafızı bulunurdu. Otrar, Şâş'ın üstünde Balasagun'a yakın bir şehirdir. Balasagun, Seyhun nehrinin ötesinde Kâşgar'a yakın Türk sınırı olan bir şehirdir. Kâşgar, Çin sınırında bir büyük şehirdir. Buraları, hep Han'lılar Devleti elinde iken Hata'lılar bu şehirleri ele geçirmişlerdi. Hatalıların yok edilmesiyle buraları Tatarlar aldıktan sonra buralara saldırıdan ve Harzemşah'ın askeriyle çarpışmaktan geri kalmadılar.

İslâm şehirlerinden tüccarlar, Türkistan şehirlerine giderler ve götürdükleri malları çok pahalı satarlar ve aldıkları para ile oranın mallarını İslâm şehirlerine getirip çokça kazanırlarken bu kere Tatarların saldırılarından ötürü Harzemşah, onların geliş gidişlerini yasakladığı için, o ticaret kapısı kapandı. O sırada Cengiz ortaya çıkarak Moğol ülkesini ele geçirmişti. Büyük Tataristan'ın durumu değişmişti.

Oraların durumunu yeterince bilmeden Harzemşah kuvvetine güvenerek beri tarafa yönelerek dağ şehirlerini aldıktan sonra Arap Irak'ını almayı kurmuş iken çok kar yağdığından ve Tatarlardan da endişesi olduğu için Horasan'a döndü ve Halife (imam Nasır)'ın hutbesini kesti.

Halife Nasır, kendi hükümetinin bağımsızlığını korumak amacındaydı. Haçlılara karşı Eyyûblu Devleti'ne maddeten bir yardım etmek şöyle dursun, öteki İslâm hükümetlerini din savaşlarına meylettirerek manevi bir yardım bile edemiyordu. Kaldı ki Harzemşah, Şii mezhebine eğilimli olarak halifeliği Abbasoğulla-

rından alıp, Alevilerden birini halife yapmak düşüncesinde olduğu Nâsır'ın kulağına giderek Cengiz'i Harzemşah aleyhine kışkırttığı söylenir. Haçlıların Dimyattı aldıkları sırada Cengiz Han da sayısız Tatarlar ile Seyhun nehrini geçip, İslâm şehirlerine saldırdı. Müslümanları Haçlılardan kat kat fazla zarara uğrattı.

Haçlılar, din taassubu ile hareket eden Kitaplı yani Hıristiyan idiler. Tatarlar ise Allah'a ortak koşan dinsizler olup karıları orta malı olarak, onlardan doğan çocukların babalarını bilmediği bazı tarih kitaplarında yazılıdır. Her çeşit hayvanın, hatta köpeklerin bile etlerini yerlerdi.

Kimi tarihçiler, Tatarların yaptıkları zulümleri anlatırken derler ki: "Hz. Âdem'den bu zamana gelinceye kadar, dünyanın böyle bir belâya uğradığı yoktur" diyen kimse yalan söylemiş olmaz. Tarihlerin yazdıkları en büyük felâket Buhtunnasr'ın İsrailoğullarını öldürüp Kudüs'ü harap etmesidir. Oysa bu mel'unların yakıp yıktıkları bunca şehirlerin her biri Kudüs'ten kat kat büyüktür. Her şehrin halkından öldürdükleri halk, İsrailoğullarından çoktur.

İnsanlar, çığırından çıkıp da azıttıkları zaman, âlemlerin Rabbi olan Cenâb-ı Allah Cengiz gibi kan dökücüleri gönderir. Kulların kullarıyla terbiye eder. "Zâlim Allah'ın kılıcıdır. Onunla öç alır. Sonra ondan da öç alınır."

9.
BÖLÜM

CENGİZ HAN'IN ORTAYA ÇIKIŞI VE HAREKETE GEÇİŞİ

Moğollardan Tatarların başı olan Cengiz, kendi kuvveti ve yaradılıştan yetenekli oluşundan Hanlığa yükselmiş ve çevre hanlara üstün gelerek ün kazanmıştı. Ancak Keşli Han ile birlikte hareket etmekte iken, onunla savaşıp, ona da üstün gelerek Çin'in çevresindeki Moğol ve Türk kabilelerinin kimini isteyerek kimini de zorla ele geçirmişti.

Bu vahşi kabileler yük ve ağırlıkları ve çoluk çocukları ile bir ordu görünümünde geniş Tataristan ve Türkistan'da dolaşırlardı. Obalarını kurdukları yerler ordu yerleri idi. Her biri kendi hayvanlarının nalbandı ve saracı idi. Ordularında sanatçı bölükler yoktu. Koyun, sığır ve hayvanları yanlarında olurdu. Onların etlerini yerler, sütlerini içerlerdi. Hayvanları da tırnaklarıyla yerleri eşip ot kökleriyle beslenirlerdi. Bundan dolayı kondukları yerde dıştan yiyecek ve içecek ve başka ihtiyaçlarını sağlayacak konakçılara gerek duymuyorlardı.

Kısaca bu göçebe Türk ve Tatar kabileleri, yükleri hafif ve hareketleri çabuk olup, çoluk çocuklarını ordu yerleri olan obalarında bırakarak kendileri atla diledikleri yana çapula koşarlardı. Kadınları da erkekleri gibi savaşırlardı. Gerektiğinde yerlerini değiştirmek onlarca kolaydı. Ama her kabile, belki her aşiret, kendi hesabına işlediğinden birleşip bir toplum oluşturarak bir devlet kuramıyorlardı. Cengiz Han ise birçok aşiret ve kabilelere boyun eğdirerek onları birleşik bir duruma soktu. Kuvvetli kanun ve nizamlar getirdi. Onları bu kanun ve nizam altına aldı. Büyük ve emre uyucu bir orduya sahip oldu. İçlerine yabancı giremediğinden iç durumlarını kimse bilmiyordu. Onlar ise her tarafın durumunu öğrenirlerdi.

Hatalılardan sonra Kâşgar ve Balasagun ve öteki Türkistan şehirlerini ele geçiren Tatarlarla, Harzemşah geliş gidişi yasaklayıp ve ticaret yolunu kapatmış olduğundan Cengiz Han, bu ticaret yolunu açmak üzere Harzemşah'a yazdığı mektupta, **"Sen, benim oğlum yerindesin Benim mülk ve mala ihtiyacım yoktur. Senden istediğim ancak doğruluk ve uymaktır. Bizim tüccarımız, sizin ülkelerinize varıp sizin tüccarlarınız da bizim ülkelerimize gelsinler"** diye yazmıştı.

Harzemşah, kendi kuvvetinden başı dönmüş ve aldığı yerlerle övünür olmuştu. Cengiz'in korkunç kuvvetinden habersizdi. Onu Hata kavminin yerine koyarak, Maveraünnehir şehirlerine komşu olan Tatarlara benzetmiş ve onu hiç önemsememişti... Mektubunda kendisine "oğlum" diye yazmış olduğuna kızmıştı.

Cengiz'in İslâm Ülkelerine Saldırması

Altıyüzondört senesinde Cengiz Han, bir ticaret kafilesi düzenledi. Tüccar basısı Hoca Ahmed Hocendi'yi kafile başkanı yaparak İslam ülkelerine gönderdi. Bu kafilede dörtyüzelli kadar adam ve pek çok halı ve Hata ve Hotin mal ve eşyaları vardı. Bu malları İslâm şehirleri malları ile değiştireceklerdi. Bu kafile, Harzemşah'ın ülkelerinin en sonundaki Otrar'a gelince uç beyi, yani sınır muhafızı olan İnalcık, durumu Harzemşah'a yazdı. Aldığı emir üzerine bu topluluğu öldürdü ve mallarını Harzemşah'a yolladı. O da bu malları Buhara ve Semerkant tüccarlarına dağıtarak bedelini aldı. Eline pek çok mal geçti. Ama tüccarları öldürüp mallarını almak gibi hiçbir hükümdara yakışmayan çirkin bir iş işlemiş oldu.

Bunun üzerine Cengiz Han, Hazremşah'a mektup gönderip Otrar muhafızı olan İnalcık'ın, adamlarının yerine öldürülmek üzere kendisine gönderilmesini istedi. Harzemşah, ona sert ve çirkin bir cevap verdi. Cengiz'in durumunu incelemek için casuslar gönderdi. Bir süre sonra casuslar dönerek Cengiz'in kudretini ve askerinin çokluğunu ve silahlarını kendi elleriyle yaptıklarını ve savaşta en çok direnici bir halk olup, bozgun nedir bilmediklerini anlatınca Harzemşah ettiğine pişman oldu. Derin düşüncelere daldı. Vezirleriyle yaptığı danışma toplantısında kimileri, eldeki askerle Seyhun nehrini tutup, halktan da asker toplayarak her taraftan çokça asker toplanmasını ileri sürdü. Kimileri de **"Bırakalım, Seyhun'u geçsin ve yollarını bilmedikleri dağlardan ve dar boğazlardan geçerek yorulsunlar da dinç askerler üzerlerine varıp hepsini öldürelim"** dediler.

Cengiz Han ise önce Hata kavminin yerine geçen Tatarları vurmuş ve öyle kırmış idi ki, Hata gibi onların da adı sanı kalmadı. Ellerindeki Kâşgar, Balasagun ve öteki Türkistan şehirleri de Cengiz'in buyruğuna girmişti. Harzemşah, vezirleriyle savaşla ilgili tartışmalar yaparken Cengiz'in elçisi ile mektubu geldi. Bu mektupta, "Benim adamlarımı öldürürsünüz, mallarını alırsınız. Artık savaşa hazır olunuz ki, dayanamayacağınız kalabalık ile üzerinize geliyorum" diye Harzemşah'ı tehdit ediyordu. Harzemşah buna çok kızdı. Bu kızgınlık ona, yine çirkin bir iş yaptırdı. Cengiz'in elçisini öldürdü. Yanındaki adamlarının sakallarını kestirip geri çevirdi. Elçi öldürmek milletler hukukuna ve **"Elçiye zeval olmaz"** kaidesine aykırıydı.

Bunun üzerine Cengiz Han, yediyüzbin atlı ile Tataristan'dan çıktı. Batıya yürüdü. Kimileri **"Bu kadar atlının bir ülkeden başka bir ülkeye gitmesinin**

imkânsızlığı şöyle dursun onların yiyecek ve içecekleri düşünülecek olursa bu işin imkânsızlığı açıktır" diye bunun abartıldığına hükmederler. Tatar atlısını zamanımızdaki süvariyle karşılaştırmak doğru değildi. Şimdi yüzbin atlı sevk etmek imkânsızdır. Ama yediyüzbin Moğol sevk etmek mümkündür. Çünkü onlar, obaları halkıyla ve bütün hayvanlarıyla bir ordu gibi yürürler ve istedikleri yerde ordularını kurarlar ve hayvanlarının sütleri ve etleri ile geçinirlerdi. Hayvanları da yerleri eşip ot kökleriyle beslenirdi. Silahlarını kendileri yaparlar, eğerlerini kendileri dikerlerdi. Esnaf bölüklerine ve konakçılara gerek duymazlardı. Her aşiretin beyleri ve her kabilenin Han'ları kendi işleri ile uğraşıp, büyük Han, ancak büyük işlerle uğraşırdı.

Harzemşah, Cengiz'in elçisini öldürdükten sonra ordusuyla ilerledi. Cengiz Han ise dağlar, ovalar almaz sayısız Tatar ile ağır ağır beriye gelmekteydi. Oğlu Cüci'yi bir ordu ile önceden göndermişti. Harzemşah, bu ordu ile karşılaştı. Çok kanlı bir savaşa tutuştu. Savaş üç gün üç gece sürdü. Dökülen kanlardan savaş alanı, kızıl çamura döndü. Atların ayakları kaymaya başladı. Atlar kayıp düştükçe rakipleri yaya kalıp hançerle pençe pençeye vuruştular. Yine de yenişemediler. Ancak iki taraf da yorgun düşünce birbirinden ayrıldılar. Dördüncü gece iki ordu da savaş alanından çekildiler. Ama Cüci ordusu Cengiz'in öncüsü idi. Harzemşah ise bütün ordusuyla savaşa girmişti. Artık Cengiz'e karşı duramayacağını anlayarak yaptıklarına pişman olmuşsa da pişmanlığın yararı olacak zaman geçmişti. Hemen Buhara'ya döndü. Buhara ve Semerkant halkının, kuşatma günleri için zahire biriktirmelerini tembihledi. Buhara ve Semerkant'ta hayli asker bıraktı. "Ben, Horasan Harezm'e gidip yeterince asker toplayarak dönünceye dek memleketleri koruyunuz", diye emir verdi, öteki şehirlere de o yolda emirler gönderdi. Kendisi Ceyhun nehrini geçip Belh ile Tirmiz arasında ordu kurdu. Vaktiyle kişisel çıkarlarını düşünerek devlet ve milletin çıkarlarını unutmuş yani aklınca kendi bağımsızlığını ve başına buyrukluğu sağlamak için gerektiğinde işe yarayacak bey ve komutanları öldürmüştü. Şimdi asker bulsa bile komuta edecek kimse bulamayacaktı.

Cengiz Han ise oğlu Cüci'yi Cerid kalesinin ve öteki oğulları Oktay ile Çağatay'ı sınır muhafızının oturduğu Otrar şehrinin kuşatılmasına gönderdi. Kendisi de diğer oğlu Tüli ile birlikte ağır bir yürüyüşle her yana korku salarak Buhara'ya gitti.

Önce İslâm şehirlerinden Ziguk adlı kasabaya uğradı. Askeri içinde bulunan Müslümanlardan birini kasabaya gönderip halkını boyun eğmeye çağırdı. Onlar da çıkıp baş eğdiler. Canlarını bağışladı. Ama mallarını Tatarlara yağmalattı. Gençlerini alıp askerine kattı. Başka yerlerde de Cengiz'in yaptığı bu idi. Karşı

duranları kılıçtan geçirirdi. Baş eğenlerin canlarına dokunmayıp mallarını yağmalatır, gençlerini ordusuna asker ederdi.

Sonra Cengiz Han Buhara'ya geldi. Harzemşah askeri, üç gün şiddetle çarpıştıktan sonra çoğu savuşup Horasan yakasına geçtiler. Kalanı Buhara kalesine kapandılar. Halk, Harzemşah askerinin kaçtıklarını görünce şaşırdılar. Hemen eman almak üzere şehrin kadısı olan Bedreddin Kadıhan'ı Cengiz Han'a gönderdiler. O da eman verdi. Bunun üzerine kapılar açıldı. Altıyüzonaltı yılı Zilhicce ayının dördüncü salı günü Cengiz'in askeri şehre girdiler. Kimseye saldırmayıp ancak "Devlete ait olan zahire ve diğer malları ortaya çıkarınız ve kaledekiler ile yapılacak savaşta bize yardım ediniz" dediler. Halka hoş göründüler.

Cengiz de şehre girdi. Kaleyi çepeçevre sardı. Kale hendeğinin doldurulması için emir verdi. Halk, buldukları eşyayı, öyle ki camilerin minberlerini ve Kur'an-ı Kerimleri bile hendeğe attılar. Hendeği doldurdular. Bundan sonra Tatarlar kaleye saldırdılar ve zorla kaleye girdiler. Kuşatılanlar, yaka yakaya dövüşüp hepsi de şehit oluncaya dek vuruştular.

Kale işi bittikten sonra Cengiz Han, halka "Hepsi şehir dışına çıksınlar" diye emretti. Halk, yalnız üzerindeki giysileriyle dışarı çıktılar. Bunun üzerine Tatarlar girip şehri yağmaladılar. Şehirde kalmış olanları öldürdüler ve şehri ateşe verdiler.

Buhara, o zaman bir büyük ilim şehri idi. Fakihler ve bilginler ile doluydu. Pek çok camisi, medreseleri vardı. Hepsi yanıp kül oldu. Sanki dünkü gün Buhara yokmuş gibi bir yangın yerinden ibaret kaldı. Sonra Cengiz Han, halkı tutsak ederek askerine üleştirdi. Kadınlar çocuklar birbirinden ayrılırken yürekleri delen feryatları Tatarları hiç etkilemedi. Onlar paylarına düşen Müslüman kadınlarının açıktan ırzlarına geçiyorlardı. Bunu gören Müslümanların ellerinden bir şey gelmeyip yalnız ağlıyorlardı.

Cengiz Han, Semerkant'a yürüdü. Buhara esirlerini de beraber götürdü. Ama onlar yaya yürüdüklerinden yolda yorgun düşüp de yürüyemez olanları Tatarlar öldürüyorlardı. Böylece altıyüzonyedi yılı Muharrem ayında gidip Semerkant'ı sardılar. Semerkant'ta Harzemşah'ın elli altmışbin kadar askeri vardı. Halkın miktarı ise sayısızdı. Harzemşah askeri, Cengiz'in kalabalığını görüp ürktüler. Başlarında cesur ve tedbirli bir komutanları olmadığından çoğu savuşup gitti. Bunun üzerine içinde yaşadığı çağın az rastlanır bir kişisi olan "Hidaye" kitabının sahibi Merginânlı Ebû Ali, şehrin diğer fakihleri ile birlikte Cengiz'e karşı çıktılar ve eman istediler. Cengiz, onlara eman verdi ve ikram etti. Ama şehrin başıboş takımı, Harzemşah askerinin kalanıyla birlikte çarpışmaya kalkıştıkları için Cengiz öfkelenerek saldırıp şehre girdi ve bütün halkı kılıçtan geçirdi.

Öte tarafta Oktay ile Çağatay, Otrar'ı kuşatmışlardı. Bu şehrin korunması için Harzemşah'ın altmışbin askeri vardı. Kuvvetle karşı koydular. Okları tükenince, bir süre de taş ile savunmaya geçtiler. Tatarlar, yürüyüş ile kaleye girip muhafızı olan İnalcık'ı diri olarak tutmuşlar, halkı da kılıçtan geçirmişlerdi. Kaleyi yıkıp ve sonra İnalcık'ı da çeşitli işkencelerle öldürmüşlerdir.

Cüci de Cend üzerine varıp halkını baş eğmeye çağırmak için tüccardan Hacı Hasan adlı birini elçilikle onlara gönderdi. Cend halkı ise onu öldürdüler. Cüci öfkelenerek kaleyi ele geçirince halkını toptan öldürmüştü. Sonra birkaç şehri alıp yıktı ve halkını kılıçtan geçirdikten sonra Hocend şehrini sardı. Muhafızı Timur adlı bahadır, bir süre direniş gösterdi. Yiğitçe vuruşmuşsa da sonunda bir şey yapamayacağını anlayarak kaçtı.

Beri tarafta, Cengiz Han, Semerkant işini bitirdikten sonra Harzemşah'ı tutmak üzere Horasan yakasına Çete ve Soydam adında iki komutanla iki ordu gönderdi. Horasan tarafında onlara karşı koyacak asker vardı. Ama Tatarlardan halk o kadar ürkmüştü ki, onların Ceyhun nehrini geçtikleri işitilince halk, bölük pörçük olarak her biri bir yana gitti. Harzemşah, yalnız en yakınları ile kaldı. Hemen Nişabur'a vardı. Tatarlar da bir şeye bakmayıp ve bir yerde ilişmeyip onun peşinden geliyorlardı. Nişabur'a yaklaştıklarında Harzemşah, savuşup Mazenderan'a gitti. Tatarlar ise onun izine basıp onun kalktığı yere konuyorlardı. Harzemşah, kaçarak sonunda Taberistan denizinin (Sükûn kapısı) diye tanılan limanına erişti. Denizin içinde bir kalesi vardı. Hemen gemilere binerek oraya can attı. Bir süre sonra da öldü.

Ama o kaleden gelip giden olmadığı için bu durum beri tarafça bilinmiyordu. Kimi Harzemşah, Hemedan'da, kimi Faris tarafında ölmüş de ölümü gizlenmiş diyorlardı. Kısaca gözden kaybolup işin doğrusu daha bilinmiyordu. Bu ise Horasan ile Bilâdıcebel denilen Acem Irak'ı halkı hakkında büyük bir felâket idi. Böyle iki büyük ülkede yaşayanlar, padişahlarının sağ mı, ölü mü olduğunu bilmiyorlardı. Başlarında kendisine uyacakları bir idareci yoktu. Çünkü Harzemşah, böyle zamanlarda işe yarayacak adamları öldürmüştü. Vahşi Moğollar ise insanları öldürüp, şehirleri yağmalayıp yıktıkları bir sırada, halkı bir uğurda toplayıp da bu düşmanlara karşı savunmada bulunacak kimse yoktu.

Harzemşah adı geçen limandan gemilere binip uzaklaştıktan sonra Tatarlar oraya eriştiler. Artık Harzemşah'a erişmekten umutlarını kesince geri dönüp Mazenderan şehirlerine girip yağmaladılar. Halkın kimini öldürdüler, kimilerini de tutsak ettiler. Şehirleri de yaktılar. Harzemşah Rey tarafına gelmiş diye işitince hemen Rey tarafına gittiler. Yolda Harzemşah'ın anasına ve kadınlarına rastlayarak onları tutsak ve mallarını ellerinden aldılar.

Harzemşah Muhammed'in anası İsmetü'd-dünya ve'd-din Ulug Türkân Hatun bir büyük Türk aşireti beyinin kızı idi. Harzemşah Muhammed'in tahta çıkışında bu Türkler, onun başına toplandığından hükümeti pek çok kuvvetlenmişti. Bu Hatun da pek büyük bir etkinlik kazanmıştı. Bu kere oğlunun başına gelen felâketi duyunca onun kadınlarını, mücevherlerini ve diğer mallarını yanına alarak Bilâdıcebel'e gitmek üzere Harezm'den çıkarak Rey şehrine doğru gelirken Tatarla karşılaşınca tutsak olmuşlardı. Yanlarındaki mal ve eşyalar ise Harzemşah'ların bunca yıllardan beri toplamış oldukları çok değerli şeylerdi. İçlerinde benzeri görülmedik pahada mücevherler ve nefis mallar vardı. Hepsini Tatarlar, Semerkant'ta bulunan Cengiz Han'a göndermişler idi.

Sonra bu Tatarlar, Rey şehrini de ele geçirdiler. İnsanları öldürdüler, şehri yağmaladılar. Kadın ve çocukları tutsak ettikten sonra Hemedan'a giderken uğradıkları şehirleri de aynı şekilde yakıp yıktılar. Hemedan'ın başında bulunan kişi, hediyelerle çıkıp şehirliler için eman istedi. İstenen eman verildi. Oradan gidip Zencan'ı vurdular. Pek çirkin ve zalimce işler yaptılar. Gariptir ki, İslâm askerlerinden ve başka milletlerden, özellikle başıboş ve yağmacılardan birçok halk, bu Tatarlara takılarak Tatarların alçaklıklarına katıldılar.

Bundan sonra Tatarlar Kazvin'e dayandılar. Halk karşı koyduğundan, kılıç zoru ile şehre girdiler. Halk kanlı bir sokak savaşına giriştiler. Bıçaklar ile şehir içinde birbirine girdiler. İki taraftan pek çok adamlar öldürüldükten sonra Tatarlar, Kazvin'den çıkıp gittiler. Halk, kendi şehitlerini sayınca kırkbini aştığı görülmüştür.

Tatarlar, Hemedan'da ve Bilâdıcebel Acem Irak'ında iken kış mevsimi girince, Azerbaycan'a doğru hareket ettiler. Yine geçtikleri yerleri yağmalıyor, yakıp yıkıyor ve halkını öldürüyor, kimilerini de tutsak ediyorlardı. Bu şekilde Tebriz'e geldikleri zaman, Azerbaycan emiri olan Pehlivan oğlu Özbek orada idi. Sürekli içki içmekte bulunup, Tatar ile çarpışmak hatırına bile gelmedi. Hemen onlara adam göndererek mal ve binek hayvanları vermek şartıyla barış isteyince, onlar da uygun karşıladılar ve bu şeyleri alarak Tebriz'den ayrıldılar. Soğuğu az, otlağı bol yerler aramak üzere deniz kıyısına doğru yürüyerek Mokan'a eriştiler. Yolda Gürcü şehirlerine uğradıklarından büyük bir Gürcü fırkası çıkıp, Tatarlar üzerine saldırmışlarsa da onlar da bozguna uğrayarak çoğu ölmüştür.

Gürcistan kralı, Pehlivan oğlu Özbek'e elçi gönderip onunla barışmak ve Tatarlar aleyhine birleşmek istedi. Özbek ona da uygun cevap vererek, kış bitince birlikte Tatarlar üzerine yürümek üzere karar vermişler. El-Cezire ve Ahlat emiri olan Adil oğlu Melik Eşref'in de evet'ini almak için, ona da haber salmışlar ve Tatarları bahara kadar dururlar sanmışlar.

Tatarlar ise Gürcistan tarafına yürüdüler. Özbek'in kölelerinden Akkuş adlı kölemen de onlara katıldı. O taraftaki dağlar ve ovalardaki Türkmen ve başka kavimlerden birçok halkı başına topladı. Tatarlara katılmak üzere onlarla haberleşti. Onlar da kabul etti. Akkuş, başındaki kalabalık ile Tatarlara öncü kuvvet olarak sağlam bir Gürcü kalesini alıp harap ettikten sonra köy ve kasabaları yağmalayarak Zilkade ayında Tiflis'e yaklaştıkları zaman Gürcüler, toplanıp Akkuş üzerine atıldılar. Pek çok askerini kırmışlar iken geriden Tatarlar erişip Gürcüleri büyük yenilgiye uğratmış, çoklarını öldürmüşlerdir.

O çağda yetişmiş kimi tarihçiler diyorlar ki: Çin sınırından çıkıp da bir sene dolmadan ülkeleri harap ederek, Irak sınırına ve bir yandan da Gürcistan'a kadar gelmek bu Tatarlardan başka bir millette olması, eski ve yeni tarih kitaplarında duyulmuş değildir. Hiç kuşkusuz bizden sonra zaman uzayıp da bu olayları düşünen kimse inanmaz ve gerçekten olduğunu kafasına sığdıramaz. Hakkı da var. Ama şurasına da baksın ki, biz ve çağdaşımız olan öteki tarih yazıcılar, bu Tatar olayını bir zamanda yazdık ki, o zaman bu olay, yaygın ve ünlü olduğundan bilgin ve cahil herkes, onu aynı şekilde bilirlerdi.

Bu tatarlar altıyüzonsekiz yılı başlarında Gürcistan'dan dönüp Tebriz'e geldiler. Tebriz emirinden bir miktar mal ve hayvan aldıktan sonra gidip Meraga şehrini kuşattılar. Buranın hükümdarı Rûnidez kalesinde yaşayan bir kadındı. Mancınıklar kurup kaleye saldırdılar. Âdetleri üzere İslâm esirlerini ileri sürüp zorla savaştırdılar ve harp ile şehre girdiler. Sayısız adam öldürdüler. İşlerine yarayan şeyleri alarak kalanını yaktılar. Sonra Erbil'e doğru gittiler.

Tatarların üzerlerine geldiklerini duyunca Musul halkı, korkuya kapıldı. Öyle ki kimileri göçe bile hazırlandılar. Erbil sahibi Muzafferiddin Gökbörü, Musul sahibi Bedreddin'e mektup yazıp yardım istedi. O da bir miktar asker gönderdi. Kendisi de Tatarların geçmesini engellemek ve yol üzerindeki boğazları korumak için o yana gitti. Erbil dağlarının sarplığından ötürü Tatarlar, beri tarafa dökülür ve Arap Irak'ına sarkarlar diye (Halife Nasır) telaş etmekle Bedreddin'e ve Gökbörü'ye yazılı-emir yazıp, Tatara engel olmak üzere kendi askerleriyle Dakvaka şehrinde birleşmelerini emretmiş olduğundan, Safer ayında Gökbörü, Erbil'den hareket etti. Musul askeri de yürüdü. Birçok gönüllü asker de onlara katıldı.

Halife, Melik Eşref'e de askeriyle birlikte hareket etmesini ve onlarla birleşmesi için yazılı-emir gönderdi. Oysa Melik Eşrefin kardeşi ve Şam emiri olan Melik Muazzam, Harran'a gelip Dimyat'ı Haçlılar elinden kurtarmak için, onu Mısır'a gitmek üzere Şam tarafına göndermek üzere bulunduğundan ve Mısır'ın tehlikede olduğundan söz ederek Melik Eşref, Halife'den özür dileyerek Şam'a gitmek üzere sefer hazırlıklarına başlamıştı.

Muzafferiddin Gökbörü ve ötekiler, Dakvaka'da toplanınca, Halife de Irak'ın en büyük komutanı olan kölesi Kuştemir ile diğer bazı komutanlarını oraya gönderdi. Ama yanlarındaki asker sekizyüz atlıdan oluşuyordu. Hepsine başbuğ olan Gökbörü, askerin azlığına bakıp Tatarların üzerine varmaya cesaret edemedi. Toplanmış bulunan asker de biraz durduktan sonra dağıldı. Tatarlar ise Hemedan'a gittiler. Orada tahsildarlık yapan bir adamları vardı. Ondan mal istediler. O da halkı sıkıştırdı. Halk arasında karışıklık çıktı. Söz ayağa düştü. Mal toplayıcıyı öldürdüler. Tatarlarla savaşa tutuştular. Üç gün pek şiddetli vuruştular. İki taraftan pek çok adamlar öldü ve yaralandı. Tatarlar kılıçla şehre girdiler. Silah işlemeyen dar sokak başlarında bıçaklarla dövüştüler. Pek çok Tatar kırdılar. Ama sonunda yenildiler. Çok azı kaçıp saklanarak kurtuldular. Geri kalanı Tatarlar öldürdüler. Şehri de yaktılar. Azerbaycan'da bazı şehirlerden barış yoluyla mal aldılar. Kimi şehirleri de kılıç zoruyla alıp yağmaladılar ve harap ettiler. Halkını kılıçtan geçirdiler. İşte bu sırada Eran'dan Bilkan şehrini alıp, onu da bu şekilde harap ettikten sonra Gürcistan'a yürüdüler. Gürcüler, büyük bir kalabalıkla Tatarları karşıladılar. Pek şiddetli vuruştular. Ama sonunda bozguna uğradılar. Otuzbin kadar ölü verdiler. Pek çok şehirleri boşalttılar. Tatarlar da şehirleri yağmalayıp harap ederek Dağıstan tarafına gidip Şamahı'yi aldılar. Harab ettikten sonra Derbend-i Şirvan'ı geçip Lan, Lekri ve başka kabileleri vurup talan ederek, ansızın Kıpçak'a vardılar. Kıpçak halkının hepsi Türk idi. Gafil avlandılar. Zamanında toparlanamadıkları için dağlara ve sazlıklara sığındılar. Birçoğu da Rusya'ya gittiler. Tatarlar aleyhine Ruslar'la birleştiler.

Kıpçak'ın yaylak ve kışlağı çoktu. Tatarlar burada bir süre yerleşip kaldılar. Sonra altıyüzyirmi senesinde Rusya'ya yürüdüler. Rus ve Kıpçak Türkleri bunu öğrenince toplandılar. Büyük bir kalabalıkla Tatarlara karşı yürüdüler. Tatarlar kaçar gibi yaptılar. Onlar da peşlerine düşerek oniki gün Tatarlar geri ve onlar ileri gittiler. Tatarlar ise onları bu suretle aldatarak epeyce yorduktan sonra birden bire dönüp Ruslarla, Kıpçak Türkleri'nin üzerlerine atıldılar. Onlar da direndiler. Benzeri görülmedik kanlı bir savaş oldu. Üç gün sürdü. Sonunda Tatarlar yendi. Ruslar'la Kıpçak halkının savaş alanında pek çok ölüsü kaldı. Bozgun bir şekilde dönüşlerinde Tatarlar, şiddetle onların peşlerine düştüler. Çoğunu kırdılar. Pek azı kaçarak Rusya şehirlerine erişebildi.

Sonra Tatarlar, altıyüzyirmi yılı sonlarında Bulgar ülkesine akın ettiler. Bulgarlar birkaç yerde pusular kurdular. Tatarlar pusu yerini geçince pusudaki asker çıkıp önlerinden ve geriden saldırarak Tatarları ortaya aldılar. Kılıç üşürdüler. Tatarların çoğunu kırdılar. Pek azı kurtuldu. Onlar da artık Kıpçak'ta duramadılar. Geri de dönemediler. Büyük Bozkır'a giderek Cengiz Han'a katılmışlardır. Bulgar

kavminin Müslüman oldukları yukarıda geçmişti. Dörtyüzotuzüç yılı olaylarında... İşte Çete ve Soyda ordularının sonu budur.

Cengiz Han, bu iki başkomutanı Semerkant'tan Horasan tarafına geçirdikten sonra Fergana ve Tirmiz ve sağlamlığı ile ünlü Kelâne kalesi üzerine bir ordu gönderdi. Bu ordular gidip görevlendirildikleri yerleri aldılar. Evvelki Tatarların yaptıkları insanları kılıçtan geçirme, yağmalama ve şehirleri yakıp yıkma işlerini yerine getirdikten sonra Semerkant'a döndüler.

Sonra Cengiz Han, oğullarından biriyle Harezm üzerine bir ordu gönderdi. Başka bir ordu hazırlayarak onu da Horasan yakasına geçirdi.

Evvelki ordu, Harezm'e geldi. Harzemşah'ın kaybolup ölmesinden sonra akrabasından Humar Tekin orada hüküm sürmeye başlamıştı. Çıkıp Tatarlarla büyük bir savaş yaptı. Ama Tatarlar, onu pusuya uğratıp yüzbin kadar Müslümanı şehit ettiler. Harezm, Gürgenç şehrini kuşattılar. Harezm halkı, yiğit insanlardı. Şiddetle savunmaya geçtiler. Kuşatma beş ay sürdü. İki taraftan pek çokları öldü. Ama Tatarların ölüsü çoktu. Tatarlar Cengiz'den yardım istediler. Pek çok asker gönderdi. Dinç asker Harezm'e ulaşınca Tatarlar birbiri ardından ileri atılarak şehrin bir mahallesini ele geçirdiler. Halk çok çalıştı. Şiddetle vuruştular. Ama o mahalleden Tatarları çıkaramadılar. Tatarlar ise birer birer öteki mahalleler üzerine saldırdıkça halk, hatta kadın ve çocuklar bile savaşırlardı. Böylece Tatarlar, bütün şehri ele geçirdiler. Halkı yok ettiler. Buldukları malları yağmaladılar. Ceyhun seddini açtılar. Su şehri bastı. Binalar yıkıldı. Köşede bucakta gizlenmiş olanlar da ya suda boğuldu, ya da yıkılan binalar altında kaldı. O zaman Harezm şehri, bilginlerin, iyilerin ve marifet sahiplerinin bulunduğu bir yerdi. Hepsi yok olup gitti. Kısaca Müslümanlar hakkında benzeri görülmedik bir facia oldu... Sonra Tatarlar bütün Harezm ülkesini ellerine geçirdiler. Sanat ve meslek sahiplerinden yüzbin kadar adam seçip, gerisini öldürdüler.

Horasan tarafına geçirilen ordu da altıyüzyetmişbir yılı içinde Belh'e vardı. Kimseye dokunmadılar. Ancak bir inzibat memuru koydular. Sonra Zevzan'ı ve öteki birkaç şehri alıp, birer mutasarrıf tayin ettiler. Fakat gençlerini alıp asker etti. Sonra Talkan'a gitti Talkan, birçok şehirleri olan bir vilâyet idi. Orada Mansurkûh adında sağlam bir kale vardı.

Tatarlar bu kaleyi altı ay kuşattılar. Gece gündüz saldırıda bulundular. Alamadılar. Durumu Cengiz Han'a bildirdiler. O da büyük bir ordu ile gitti. Dört ay kuşatmayı sürdürdü, kaleyi zorladı. Yine alamadı. Sonra birkaç tahtadan ve bir kat topraktan olmak üzere kale duvarı yüksekliğinde bir burç yaptırdı. Üstünden askerini kale içine yürüttü. Kaledeki süvariler çıkıp kurtuldular, ama yayalar toptan öldüler. Tatarlar da kadın ve çocukları tutsak edip, mal ve eşyaları yağmaladılar.

Sonra kan dökücü Cengiz, Merv'e büyük bir ordu yolladı. O zaman Araplardan ve Türklerden ve başka Müslümanlardan Merv'de yüzbini aşkın halk toplanıp, Merv dışında ordu kurmuşlardı. Tatarlarla şiddetli vuruştular. Sonunda yenildiler. Çoğu öldü, ya da tutsak oldu. Az sayısı da kurtuldu. Sonra Tatarlar, Merv şehrini de sardıktan sonra aldılar. Halkını öldürdüler. Ölenleri saydılar. Yediyüzbin kadardı.

Tatarlar bundan sonra Nişabur'a gittiler. Merv'de yaptıklarını orada da işlediler. Tus'a da bir fırka gönderdiler. Tus'u ve Meşhed'i de harap ettiler. Ondan sonra Herat'a gittiler. Halkına eman verdiler. Şehri ele geçirdiler. Ama içlerinden kimini de öldürdüler. Herat'ta inzibat işlerine bakacak bir komutan bıraktılar. Oradan Gazne'ye gittiler.

O zaman Gazne'de Harzemşah'ın oğlu Celâleddin vardı. Babasının askerlerinden altmışbin kadarı yanında toplanmışlardı. Yapılan savaşta Tatarları büyük bir bozguna uğrattılar. Çoğunu öldürdüler. İçlerinden kurtulanlar, Talkan'a gittiler. Cengiz'e durumu anlattılar.

Herat halkı, Tatarların bozguna uğradıklarını duyunca Tatar inzibat komutanını öldürdüler. Bunun üzerine Cengiz, Herat üzerine çokça asker gönderdi. Tatarlar zorla Herat'a girip halkı öldürüp, mallarını yağmalayıp ve çoluk çocuklarını tutsak edip, şehri de ateşe vererek Talkan'a gittiler. Derler ki: Herat'taki öldürülenlerin sayısı birbuçuk milyonu aşkındı. Fakat içlerinden Şerefeddin adlı biri, onbeş adamla kurtulup bölge halkından da yirmibeş kişi kurtularak hepsi kırk kadardılar. Onbeş sene Herat'ta ancak bu kırk kişi yaşamışlardır. Bundan sonra Cengiz Han oğullarından biriyle Gazne üzerine daha büyük bir ordu gönderdi. Bu ordu Kabil'e geldi. İslâm askerleri ile yapılan savaşta yine yenilip bozguna uğradılar ve Tatarların çoğu öldü ve İslâm askerleri büyük ganimetlere kondu. Tatar ordusunda bulunan Müslüman esirler esirlikten kurtuldu. Ama ganimet mallarının bölüşülmesi sırasında askerler arasında karışıklık ve anlaşmazlık çıktı. Komutanlardan Buğrak adında bir yiğit vardı ki, çok cesur ve tedbirli bir kişiydi. Bu kere Tatarın bozgununa o sebep olmuştu. Celâleddin'in akrabasından olan Herat valisi Melik Han arasında ganimet malı yüzünden tartışma ve kavga çıkarak Buğrak'ın kardeşi öldürülünce Buğrak, gücenip Hind'e gitti. Askerin içinden otuzbin kişi de ona katıldı. Bu yüzden Celâleddin'in askeri azaldı. Buğrak gibi bir cesur ve tedbirli komutandan yoksun kaldı. Bundan dolayı Celâleddin telaş ve endişe içinde iken Cengiz'in ordusunun başında Gazne üzerine gelmekte olduğu haberini aldı. Cengiz Han, büyük bir ordu ile uğradığı yerleri harap ederek Bamyan kalesini sarınca, oğlu Tüli'nin oğluna bir ok saplanarak öldü. Cengiz, çok öfkelendi. Kaleyi ele geçirince hayvanları bile öldürüp, burada canlı diye bir şey bırakmadı. Oradan

Gazne'ye yöneldi. Celâleddin'in kuvveti azaldığından savuşup Hind'e doğru kaçtı. Cengiz de peşine düştü. Sind nehrinde ona erişti. Celâleddin'in beklediği gemiler daha gelmemişti. İster istemez yanındaki askerle savaşa girişti. İki taraf da pek çok ölü ve yaralı verdi. Tatarlar gerilediler. Evvelce istenen gemiler de gelince Celâleddin, hemen dörtbin kadar askerle Hind tarafına geçti. Ertesi gün Cengiz Han, Gazne'ye geldi. Halkını öldürüp, mallarını yağmaladı ve şehri yaktı, yıktı yerle bir etti. Pek gariptir ki; bu sırada Gürcistan hükümdarı ölüp, soyundan yalnız bir kızı kaldığı için Gürcistan hükümdarı oldu. Onu evlendirerek Gürcistan'ı idare etmek üzere Gürcülerin bir hükümdar oğlu aradıklarını, Erzurum hükümdarı (Selçuklu Kılıç Arslan oğlu Tuğrul Şah) duyunca, o kızı oğluna istedi. Onlar da kabul ettiler. Fakat oğlunun Hıristiyan olmasını şart kıldılar. Tuğrul Şah da bu şartı kabul ederek, oğluna Hıristiyan olmasını emretti. Oğlu da Hıristiyan olarak, altıyüzyirmi senesinde o Gürcü prensesle evlendi. Oysa prenses, bir kölesini severmiş. Şehzade onu bilirmiş, ama göz yumarmış. Bir gün Melike ile köleyi bir yatakta görünce dayanamayıp tartışınca, Melike onu bir kaleye tıktıktan sonra kendisine başka bir güzel koca aradı. Gence halkından bir Müslüman bulup getirdiler. Melike, onu beğendi. Ama Hıristiyan olmasını ileri sürünce, delikanlı reddetti. Böylece nikâh yapılamadı. Şu Melike ve Şehzade gibi düşükler, Cengiz gibi kan dökücülerin terbiyesine lâyık olurlar. Ne çare ki, kurunun yanı sıra yaş da yanar, işte üzülecek nokta burasıdır. Cengiz Han, Gazne bölgesini toptan yakıp yıktıktan sonra, Horasan'ın yakıp yıkılmadık yeri kalmasın diye, o tarafa bir ordu çıkardı. Kendisi Sind ırmağı kenarında, Kâlfu şehrinde bir süre dinlendi. O sırada ordusunda veba çıktı. Çok adamı öldü. Bunu esirlerin çokluğundan bildi. Hemen emretti. Ordusunda ne kadar Müslüman tutsak varsa hepsini Tatarlar öldürdüler. Ondan sonra kan dökücü Cengiz, Türkistan'a döndü.

Horasan'a gelen ordu altıyüzyirmibir yılı içinde yine Horasan bölgesini dolaşarak Kam ve Kaşan gibi evvelki istilâda Tatarların şerrinden kurtulmuş olan şehirleri de harap edip, halkını öldürerek, eksik bıraktıkları buralardaki yakıp yıkmayı geç de olsa yerine getirmişler, sadece bazı san'at ve meslek sahiplerini Türkistan'a göndermişlerdir. Kısaca Horasan gibi bayındır bir yöre, bu karışıklıklar sırasında öyle yakıp yıkılmıştı ki, bir adam, Ceyhun kıyısıyla Esterâbâd'a kadar gitse insan leşinden başka yiyecek şey bulamazdı. Acem Irak'ı da öylece yanıp yıkılmıştı. Derler ki: Cengiz Han, dönüşünde Buhara'ya uğrayıp kendisine İslâm dininin esaslarını anlatacak bir adam istemiş. Kadı Şerefeddin ile bir vaiz gönderilmiş. Cengiz'in huzuruna girmişler. Kelime-i Şehadet ile namaz, oruç, zekât ve haccı anlatmışlar. Hepsini beğenmiş. Ancak hac hususunda duraklamış ve, "Belli ki, Mekke'de çiftçilik yapılamadığından halkı, giden hacılardan ihtiyaçlarını görmeleri için Cenâb-ı Hak, onu da emretmiştir..." diye aklınca yorumlamıştır. Onlar

dışarı çıktıkları zaman Kadı Şerefeddin, onun İslâm olduğuna hükmetmiş. Ama vaiz Efendi, inanmamıştır. Sonra Cengiz Han, Semerkant'a varınca kılıç artıkları olan bilginler ve şeyhler onu karşılamaya çıktılar. O da bilginleri vergiler dışında tutarak, ellerine yazılar verdi. Oradan göçüp Seyhun kenarına gitti. Oğulları Oktay ve Çağatay gelip, orada orduya katıldılar. Harezm'i yakıp yıkmış olan oğlu Cuci de gelip babasına kavuştu. Pek çok armağanlar ile beraber yüzbin at getirdi.

Altıyüzyirmibir yılı içinde Cengiz Han, başkenti Karakurum şehrine vardı. Kadınları ve torunları onu karşıladılar. O zaman Tüli'nin oğlu Kubilây on yaşında ve öteki oğlu Hülâgu dokuz yaşındaydı. Kubilây bir tavşan Hulâgu da bir ceylan avlamış olduklarından büyük babalarına sundular. O da çok hoşnut oldu. Torunlarını okşadı. Sonra akrabasına büyük ziyafetler verdi. Hepsine derecelerine göre armağanlar verdi.

Kısaca o zaman İslâmiyet'in başlangıcından beri Müslümanların başına gelmeyen felâketler gelmişti. Uzak batıdan ve kuzeyden çıkan Haçlılar, Şam yöresinin önemli şehirlerini ele geçirdikten sonra Dimyat'ı da alarak Mısır'ı zorlarken uzak doğudan çıkan Moğol ve Tatarlar da kısa sürede Maveraünnehir şehirleri ile Horasan, Irak, Acem ve Azerbaycan'ı vurup yağmalayarak ve yaşayan halkın üçte ikisinden çoğunu öldürerek bunca bayındır şehirleri yakıp yıktılar. Kadın ve çocukları öldürmek, gebe kadınların, karnını yarıp karınlarındaki çocuklarını öldürmek gibi insanı kan ağlatacak ve tüylerini ürpertecek facialar işlediler. (Nefislerimizin ve düşmanlarımızın kötülüklerinden Allah'a sığınırız.)

Cengiz Han, Karakurum'a geldikten sonra, çok zaman geçmeyip Tibet Zemin Han'ı Şiderko beşyüzbin askerle Cengiz Han üzerine yürüdü. Aralarında benzeri görülmedik kanlı bir savaş olmuş, Moğolların dediklerine göre yüzbin adam kırılmış ve Şiderko bozguna uğramıştır.

Dimyat'ın Kurtarılması

Haçlılar Dimyat'ı alarak Mısır'ı zorluyorlardı. Melik Kâmil, kardeşlerinden ve akrabasından yardım istediğinden Hama emiri ve Melik Adil'in damadı Takiyyü'd-din oğlu Melik Mansur ona yardım için Melik Adil'in kızından doğan büyük oğlu Melik Muzaffer'i askeri ile altıyüzonaltı senesinde Mısır'a göndermişti. O sırada Melik Muzaffer'in anası Melike ve altıyüzonyedi senesinde babası Melik Mansur öldü.

Melik Mansur, cesur, bilginleri seven kendisi de bilgin bir kişiydi. Hizmetinde bilginlerden ikiyüze yakın sarıklı vardı. Tarih ilminde "Mizmar" ve "Tabakât-ı Şuara" gibi birçok eserleri ve güzel şiirleri vardır. Ölünce yerine Mısır'daki büyük oğlu Melik Muzaffer'in geçmesi gerekirken küçük kardeşi Mansur oğlu Nâsırüd-

din ona kıyaslanınca daha yumuşak huylu olduğundan, Mansur'un veziri ve komutanları Nasır'ı tercih ederek onu babasının yerine seçtiler.

Nasır, o zaman Şam emiri Melik Muazzam'ın maiyetiyle Nablüs'te bulunuyordu. Emir olunca Melik Muazzam'a belli bir miktar mal vermeyi söz vererek, onun izniyle Hama'ya gelip Emirliğe geçti. Ama söz verdiği parayı veremediğinden Melik Muazzam gücendi. Sonra da onun aleyhinde oldu.

Melik Kâmil ise Muzaffer'e iyilik borçlu olduğundan, emirliğin Nâsır'a çevrilmesinden dolayı gücenmişti. Ama böyle küçük şeylere eyleşip duracak zaman değildi. Çünkü Haçlılar, kendisini zorlamaktayken kardeşi Melik Eşref doğu gaileleriyle uğraşıyordu. Sonradan Tatarların Irak sınırlarına yaklaşmaları üzerine Halife de Melik Eşrefi o tarafa çağırıyordu. Mısır'ın tehlikesi ise günden güne artmaktaydı.

Bunun üzerine Melik Muazzam, Harran'a gidip kardeşi Melik Eşrefi Mısır'ın yardımına kesin bir dille çağırdı. Melik Eşref, askerini topladı. Halep askerini de yanına alarak Hama'ya varınca Hama emiri Melik Nasır'ı da çağırdı. Nasır ise ya Melik Kâmil, Hama'yı kendisinden alıp kardeşi Melik Muzaffer'e verirse diye kuşkulandı. Melik Eşref, ona kuvvetli güvence vererek onu da Hama askeriyle beraber sürükleyip götürdü. Humus sahibi Şâzi oğlu Şirkûh oğlu Muhammed oğlu Şirkûh oğlu Melik Mücahid ve Baalbek sahibi Şâzi oğlu Eyyûb oğlu Ferruh Şah oğlu Melik Emced Behram Şah da Melik Eşref ile birlikte hareket ettiler. Melik Muazzam da Şam askeriyle yürüdü. Hepsi birlikte Mısır'a yöneldiler.

Melik Kâmil, Mansure'de Haçlılarla vuruşmakta iken onlar böyle büyük bir ordu ile Mansure'ye vardıkları zaman Müslümanlar yüreklendi, çarpışma kızıştı. Haçlıların da gözleri yıldı. Bununla beraber Âdiloğulları zaman ve durumları gereği Haçlılar'a çok uygun şartlarla barış yapmayı teklif ettilerse de onlar kabul etmeyip, yerine getirilmesi imkânsız birtakım şartlar ileri sürdüler.

O sırada İslam askerlerinden bir topluluk, Dimyat yakasından Haçlılar'ın bulunduğu tarafa geçerek Nil'i yarıp bir büyük gedik açtılar. Nil'in taşma mevsimi olduğu için, su hemen karayı bastı. Dimyat ile Haçlılar ordusunun arası kesildi. Zahireleri tükendi. Aç kaldılar. Eman dilediler.

Görüşme sırasında kimi komutanlar, Haçlılara eman vermemeyi uygun gördülerse de, İslâm ordusu üç seneden fazla sefer üzerinde olduklarından yorgun kalıp, harçlıkları da kalmamıştı. Barışa karar verdiler. Haçlılar'ın Dimyat'ı terk etmesi şartıyla barış yapıldı. Haçlılar altıyüzonsekiz yılı Receb ayında Dimyat'ı Melik Kâmil'e teslim edip gittiler.

Kudüs Kralı unvanlı Kont da Avrupa'ya döndü. Ama Papa bu seferden hoşnut olmadı. Yine Avrupa halkını Haçlı seferlerine kışkırtmaya başlamıştı.

Barıştan sonra İslam askerleri yerlerine döndüler. Her ne kadar Melik Kâmil Hama emirliğine Mansur'un büyük oğlu Melik Muzaffer'in atanmasını istiyorsa da, Melik Eşref, Mısır'a giderken Mansur oğlu Nasır'a güvence vererek Mısır'a götürmüş olduğundan onun Hama emirliğinde kalmasını gerekli görüyordu. Melik Kâmil de ona bir şey diyemiyordu. Bu yüzden Hama emirliği, iki kardeş arasında çekişmeli kaldı. Fakat bu durum zamanın en iyi Meliklerinden olan Âdiloğulları arasında bölünmeler ve bozuşmalar doğurdu.

Melik Nasır, Hama'yı ele geçirince Melik Muazzam'a belli bir miktar mal vermeyi söz vermişti. Fakat bunu yerine getirememişti. Melik Muazzam ise bunu Hama'nın alınmasına bahane sayarak altıyüzondokuz senesinde, Hama üzerine yürüdü. Selemiye'yi alarak gelirine el koydu. Maarra'yı ele geçirdi. Sonra Hama'yı da almak düşüncesindeydi. Melik Eşref ise daha önce gezmek için Mısır'a gitmiş olduğundan Hama olaylarını duyunca Melik Kâmil'e şikâyet etti. Melik Kâmil hemen altıyüzyirmi yılı içinde Melik Muazzam'a özel memur gönderdi. Bu görevli, Melik Muazzam'ın yanına varıp "Sultan emrediyor ki, Hama mülkünden çıkasın" deyince Melik Muazzam, **"Başüstüne"** diyerek Şam'a döndüyse de Melik Kâmil ve Eşrefe gücenip kin bağladı. Melik Eşref de el-Cezire'ye dönmüştü. Sonradan Melik Kâmil ile Melik Eşref arasında yapılan birçok yazışmalar sonunda Selemiye, Hama'dan ayrılarak Mansur oğlu Melik Muzaffer'e verilmiştir. Ama Melik Muazzam'ın kardeşleri hakkındaki kini de artmıştır.

Öyle ki Melik Adil'in ölümünde oğlu Melik Şahabeddin elinde yalnız Sürûç ile Urfa kalıp, öteki doğu şehirleri, hep Melik Eşrefin elindeydi. Eşref ise çocuksuz olduğundan kardeşi Melik Şahabeddin'i kendisine veliaht eyleyip, Sürûç ile Urfa'yi elinden alarak onlara bedel Meyyafarikıyn ile birçok geniş memleketleri olan Ahlat vilâyetini vermişti. Şahabeddin, gidip Ahlat'ı ele geçirmiştir. Melik Muazzam ise onların aralarını bozdu. Şahabeddin ile Eşref aleyhine anlaştı. Erbil emiri Muzafferüddin Gökbörü de bu anlaşmaya girdi. Üçü birlikte Melik Eşref üzerine harekete hazırlandılar.

Melik Eşref, bu durumu öğrenince Melik Kâmil'e şikâyet etti. O da Mısır'da sefer hazırlıklarına başlamakla beraber Melik Muazzam'a, **"Eğer Eşrefin üzerine varırsan ben de Şam'ı alırım"** diye haber yollayınca Melik Muazzam durmak zorunda kaldı.

Ama Gökbörü, Melik Eşrefin taraflısı ve Musul emiri olan Bedreddin Lü'lü' üzerine altıyüzyirmibir senesinde yürüyerek onu Musul'da kuşattı. Musul ise sağlam bir şehir olduğundan Melik Eşref, onun üzerinde durmadı. Hemen Ahlat üzerine yürüdü. Şahabeddin'i sarıp sıkıştırarak teslim zorunda bıraktı. Özür dileyip yalvarmasından dolayı Meyyafarikıyn'ı ona bırakıp, ancak Ahlat'ı elinden

alıp, oraya bir vali gönderdi. Kendisi de döndü. Gökbörü de dokuz gün Musul'u kuşattıktan sonra bir sonuç alamadan dönmüştü.

Hicaz Olayları

Mekke emiri Alevi Hüseyni İdris oğlu Katade doksan yaşına ulaşmıştı. Hükümeti Yemen'den Medine sınırlarına dek uzanıyordu. Yenbu' kalesi de elindeydi. İlk önceleri güzel ahlâklı iken sonra zulüm yolunu tutmuş ve Mekke'de birtakım zâlimce yeni vergiler koymuştu.

Altıyüzonsekiz yılı ortalarında Medine'yi, emirinden almak üzere büyük bir ordu ile çıkmışsa da yolda hastalanıp dönmek zorunda kaldığından askerle kardeşini ve oğlu Katade oğlu Hasan'ı gönderdi. Oysa Katade öldüğü zaman yerine kardeşi geçmek istediği Katade oğlu Hasan'a söylendiğinden, hemen kalkıp amcasını boğdurmuş ve dönüp Mekke'ye eriştiğinde babası, onu azarlayınca onu da boğdurdu. Fakat ölümünü gizledi. Onun tarafından Yenbu' muhafızı olan kardeşine gelmesi için mektub gönderdi. O süratle gelince, onu da öldürmüş ve babasının tahtına oturmuştu.

Ama Katade oğlu Râcih adında başka bir kardeşi daha vardı. Mekke dışında, çöl Arapları içinde bulunuyordu. Hac mevsiminde Irak kafilesi ile Akbaş adlı Hac emiri gelirken Râcih, ona varıp, emirliği istedi. Onu ikna etti. O da uygun görmüş. Katade oğlu Hasan ise çöl Araplarından çok sayıda asker toplayarak karşı çıktı. Bir yolunu bularak Akbaş'ı tutturup idam ile kesik başını halka gösterdi. Halife'nin askeri onu görünce dağıldı. Hasan da Mekke emirliğinde kaldı.

Eyyûboğullarından Yemen Melik'i Kâmil oğlu Mes'ud Yûsuf altıyüzondokuz senesinde hac için Mekke'ye geldi. Arafat'ta her zamanki gibi Halife'nin sancakları dağın üstüne dikilmek üzere ilerleyince Melik Mes'ud, askeriyle ona engel oldu. Babası Melik Kâmil'in sancaklarını öne geçirdi. Halife'nin adamları, ona karşı koyamadılar. Halife Nasır, bunu öğrenince pek çok canı sıkılıp bundan dolayı Melik Kâmil'e şikâyet etti. O da özür dileyerek geçiştirdi.

Melik Mes'ud ise Yemen'e dönünce çok durmayıp, hemen çok sayıda askerle altıyüzyirmi yılı başlarında Mekke'ye geldi. Katade oğlu Hasan ile savaştı ve ona üstün gelerek Rebiülevvel ayı içinde Mekke'yi ele geçirdi ve bir vali atayarak Yemen'e döndü.

İleri Gelenlerden Ölenler

Sâlihlerden ve keramet sahiplerinden olup Yunusiye tarikatının piri olan Şeyh Yunus doksan yaşında altıyüzondokuz senesinde Dârâ'ya bağlı Künye köyünde öldü. (Allah sırrını kutsal etsin.)

Altıyüzyirmiiki yılı Şevval ayında Abbasi Halifesi İmam Nasır Lidinillâh yetmiş yaşında öldü. Anası Zümrüt adlı bir Türk câriyesiydi. Kırkyedi sene Halifelik yaptı. Fazilet ve dehâ sahibi, düzgün söz söyleyen, cesur ve kalp kuvveti olan bir adamdı. Ömrü ululuk ve büyüklük içinde geçti. Her zaman karşısındakilere pes dedirtti. Kendisini öldürmeye kalkışanlar aşağılandılar. Devlet işleriyle önemle ilgilenirdi. Her tarafta habercileri vardı. Küçük büyük halkının durumundan haberli olurdu. Hükümdarların iç ve dış durumlarını bilir, onları çeşitli hilelerle birbiri aleyhine düşürürdü. Öyle ki Harzemşah aleyhine Tatarlar ile yazıştığı söylenir. Çok kimseler, onun gaybı bildiğini sanırlardı. Kimisi, keramet sahiplerinden olduğunu; kimisi de cinleri kendisine hizmet ettiren kişi olduğunu söylerdi. Kısaca zeki olup üstün bir kişiliği vardı. Mu'tasım'dan sonra halifeliğin heybeti yok olmuştu. İmam Nasır, halifeliğin heybetini diriltti. Ama onun ölmesiyle bu heybet yine söndü. Bununla beraber halkına zulmederdi. Bundan dolayı halkın çoğu memleketlerini terk ettiler. O da onların mallarına mülklerine el koydu. Bu yüzden onun devrinde Irak ülkesi harap oldu. Bir de birbirine zıt işler yapardı. Şiilik taslayıp İmamiye mezhebine eğilim gösterirdi. O kadar ki bir gün huzurunda **"Hz. Peygamber'den sonra halkın en üstünü kimdir?"** diye İbni Cevzi'den sorulunca İbni Cevzi, "Hz. Ebû Bekir'dir", diye belirtemeyip **"Kızı onun evinde olandır"** diye cevaplamıştır.

Ölünce oğlu Zahir Biemrillâh Muhammed Ebû Mansur halifelik tahtına oturdu. Adaletli hareket etti. Babası Şii, kendisi Sünni ve babası zalim, kendisi adaletliydi. Ama halifeliği dokuz ay kadar sürüp, altıyüzyirmidört yılı Recep ayında ölünce yerine büyük oğlu Müstansır billâh Ebû Cafer Mansur geçti ve babası gibi adalet ve iyilik yolunu tuttu.

Altıyüzotuzdört senesinde Cengiz'in en büyük oğlu Cüci Han öldü. Yerine oğlu Butahan geçmiştir. O sırada Cengiz Han, bir korkulu rüya görüp, ölümünün yakın olduğunu anladı. Çocuklarını ve torunlarını topladı. Birbirleriyle anlaşmış olarak koyduğu kanunlarla iş görmelerini vasiyet edip, oğlu Oktay'ı da veliaht kılmış olarak yetmişüç yaşında o senenin içinde cehennemi boylamıştır.

Cengiz'in beşyüzden fazla kadını varmış. Fakat Cüci, Çağatay, Oktay ve Tüli adlarındaki dört oğlu ile beş kızının anaları Perdekoçin denen kadınmış. Öteki kadınlardan da beş oğlu vardı. Fakat onlar değer veriş bakımından bu dört oğluna eşit değillerdi. Bu dördüne Dört Rükün denilirdi. Yani devletin dört ana direği sayılırlardı.

Cengiz Han sağken Hata memleketlerini kardeşi Cüci Kısar'a ve Bulgar ülkelerinden Harezme kadar olan yerleri, oğlu Düşi'ye ve Uygur sınırlarından Semerkant'a kadar olan ülkeleri, oğlu Çağatay'a verdi. Üçüncü oğlu Oktay'ı veliaht etmiş

ve küçük oğlu Tüli'ye pek çok sevdiği için onu yanından ayırmadı. Bütün hazinelerini ona verdi ve başkente komşu olan bazı vilâyetleri de ona ayırdı. Ölünce vasiyeti gereği Oktay Kaan kendisinin yerine geçti. Kardeşleri de ona uymuşlardır.

Harzemşah Oğlu Celâleddin'in Durumu

Cengiz Gazne üzerine saldırınca, Muhammed Harzemşah'ın oğlu Celâleddin kaçarak Hindistan'a gitmiş ve orada bazı ülkeleri ele geçirerek bir küçük hükümet kurmuştu. Cengiz Han da Gazne'yi ve ona bağlı yerleri, Celâleddin gelirse yararlanamayacak biçimde yakıp yıktıktan sonra memleketine dönünce Celâleddin'in kardeşi Gıyaseddin Tiz Şah İsfahan, Hemedan ve Bilâd-ı Cebel'i ele geçirmişken altıyüzyirmiiki senesinde Celâleddin, Hindistan'dan dönerek İsfahan tarafına gelince Tiz Şah, ona boyun eğerek onun emri altına girdi.

Celâleddin'in yanında gün görmüş, Tatar oklarından arta kalmış dörtbin kadar seçkin süvari vardı. Ama atları yoktu. Hint'ten gelirken kimi katırlara, kimi öküzlere binmişlerdi. Ülkeler harap olduğundan hayvan ve başka ihtiyaçların görülmesi de güçtü. Celâleddin, Acem Irak'ından görebildiği sefer hazırlıkları ile Arap Irak'ı tarafına yürüdü. Bağdad'a bir konak kalıncaya dek yaklaştı. Askerini yaydı. Irak'ı yağmalayarak kendisine gereken at, katır ve başka eşyaları sağladıktan sonra Erbil'e doğru yürüyünce Erbil emiri Muzafferüddin Gökbörü, onun itaatine girdi.

Sonra Celâleddin, Azerbaycan'ın merkezi Tebriz'e yürüdü. Azerbaycan sahibi Pehlivan oğlu Özbek kaçarak Eran şehirlerinden Gürcistan'a yakın olan Gence şehrine gitti. Celâleddin de Azerbaycan'ı aldıktan sonra Gürcülerle şiddetli bir savaş yaptı. Gürcüleri büyük bir bozguna uğrattı. Gence üzerine asker gönderdi.

Gence'yi de ele geçirdi. Özbek, oradan da kaçarak o tarafta bir kalede saklandı. Orada öldü. Artık adı battı. Celâleddin altıyüzyirmiüç yılı ortalarında Gürcülerle yine bir savaş yaptı. Onları pusuya uğrattı. Hükümet merkezleri olan Tiflis şehrini aldı.

Kısaca Celâleddin, az zamanda büyük ün kazandı. Ondan çevre hükümdarlarının gözleri yıldı. Kendisine "Dünyanın Efendisi" denilir oldu.

Melik Muazzam'ın Celâleddin ile ve Eşrefin Keykubad'la Anlaşmaları

Melik Adil ölünce oğulları bir olarak Haçlılar'a karşı savunmaya geçtiler. Bu da İslâm şehirlerinin korunması sayıldığından Âdiloğulları, Müslümanların pek çok hoşnutluğunu kazanmışken Hama meselesinden dolayı Şam sahibi Melik Muazzam, kardeşleri Melik Kâmil ile Melik Eşrefe gücenmişti. Bu kere Celâled-

din, meydana çıkıp da Acem Irak'ını ve Azerbaycan ve Eran'ı ve bazı Gürcistan şehirlerini ele geçirerek Melik Eşrefin memleketlerinden sayılan Ahlat eyaleti ile komşu olunca Melik Muazzam, onunla kardeşleri aleyhine anlaşmak üzere yazışmaya başlayınca Melik Kâmil, endişeye düşmüştü.

Celâleddin ise Melik Muazzam, Erbil sahibi Gökbörü ve Artıkoğullarından Diyarbekir ve Keyfa kalesinin sahibi olan Melik Mes'ud ve Mardin sahibi ile aralarında Melik Eşrefin ülkelerini paylaşmak ve Mısır ve Halep askerlerinin doğuya hareketlerine Melik Muazzam engel olmak üzere aralarında anlaşmışlar. Böylece Melik Eşref, onlara karşı yalnız kaldı. Fakat o da Anadolu hükümdarı Kılıç Arslan oğlu Alâaddin Keykubad'dan yardım istedi ve onunla birleşmişti. Bunun üzerine altıyüzyirmiüç yılı ortalarında Celâleddin, Tiflis'ten Ahlat üzerine ve Gökbörü Erbil'den Musul üzerine yürüdüler. Keykubad da Malatya'ya gidip oradan Diyarbekir üzerine asker göndermiştir. Fakat o sırada Celâleddin'in Kirman'da kaymakamı bulunan Ahlat'lı Burak Hacib'in kendisine baş kaldırarak bağımsızlık davasına düştüğü ve Tatarlarla yazışmaya giriştiği haberi gelince Celâleddin, Ahlat'ı terk ile Kirman tarafına seğirtti. Fakat askeri Ahlat bölgesini yağmalayıp harap etti. Celâleddin, İsfahan'a yaklaşınca Burak Hâcib kalelere çekilip sığındı. Ona boyun eğdirmenin epey zaman alacağı anlaşıldı. Bu sırada süratle Gürcistan'a dönmesi gerektiğine ilişkin o taraftan haber geldi.

Celâleddin, Kirman tarafına giderken bir miktar askerle vezirini Tiflis'te bırakmıştı. Askerinin yiyeceği kalmadığından Erzurum bölgesine gidip yağma ile çokça mal ele geçirdikleri sırada kadınlarını da tutsak ederek dönüşlerinde Ahlat bölgesinden geçerlerken Melik Eşrefin Ahlat'ta kaymakamı olan Hâcib Hüsameddin askerini toplayıp onların üzerlerine atılarak aldıkları malları geri aldıktan başka onların birçok mallarını ganimet olarak almış olduğundan Celâleddin'in veziri korkup ona durumu bildirerek dönmek gerektiğini yazmıştı.

Bunun üzerine Celâleddin, artık Kirman tarafında durmayı uygun görmeyerek, hemen Burak Hacib'in yerinde kalması emriyle hiratini gönderip, kendisi Gürcistan'a gitti. Burak Hacib de görünüşte Celâleddin'e uyduğu hâlde, Kirman'da bağımsız bir hükümdar gibi kaldı..

Celâleddin ile Melik Muazzam ve öteki hükümdarlar aralarında yapılmış olan anlaşma böylece hükümsüz kalmışsa da Erbil sahibi Gökbörü'nün Musul'a saldırmak üzere Zap nehrine kadar gelmesi üzerine Melik Eşrefin taraflısı olan Musul sahibi Bedreddin Lü'lü o zaman Rakka'da bulunan Melik Eşref 'ten yardım istemiş olduğundan Melik Eşref, askeriyle ilerleyerek Mardin bölgesini yağmalaması ve harap etmesi üzerine Melik Muazzam da Humus ve Hama üzerine yürüdü. Kardeşi Melik Eşrefe **"Sen Mardin üzerinden savuşursan bende Humus**

ve Hama'yı terk ederim" diye haber gönderdi. Bunun üzerine Melik Eşref, geri çekilmekle Gökbörü, Musul üzerinden Erbil'e ve Melik Muazzam da Humus ve Hama üzerinden Şam'a döndüler. Kısaca anlaşık hükümdarlar, eski durumlarına döndüler. Ama Melik Eşref, Mardin üzerinde iken onun teklifi üzerine Keykubad tarafından Diyarbekir üzerine gönderilen asker, Diyarbekir emirliğine bağlı olan Hısnı Mansur'u ve diğer bazı kaleleri aldıktan sonra Kâhta kalesini kuşatmıştı. Oysa anlaşık hükümdarlar, eski duruma dönünce Keykubad da eski duruma dönmesi gerekirken aldığı yerlerin ve kalelerin geri verilmesi durum gereği olduğu Melik Eşref tarafından bildirilince, Sultan Keykubad kızıp, **"Ben, Melik Eşrefin kaymakamı değilim ki bana istediği gibi emretsin"** diyerek Melik Eşrefin bu teklifine kulak asmadı. Melik Eşref ise bu şekilde Melik Muazzam'a karşı zor bir durumda kaldığından Diyarbekir sahibi Melik Mes'ud'a yardım için kendisine bir miktar asker gönderip kendisi Melik Muazzam'a özür dilemek ve onunla barışmak üzere Şevval ayında Şam'a, gitti.

Melik Mes'ud da cesaretlenerek Kâhta'nın yardımına geldi. Fakat savaşta bozguna uğradığından Keykubad'ın askeri Kâhta'yı da aldı. Celâleddin, Kirman'dan hareketle Gürcistan'a gelince Gürcülerin bazı kalelerini ele geçirdikten sonra büyük bir hızla Ahlat üzerine yürüyüp, Zilkade ayının üçüncü günü Malazgird'e, onbeşinci günü Ahlat'a erişti. Hemen hücum ederek savaşa girişti. Hâcib Hüsameddin ise ileri görüşlü olarak güzel davrandı. Harezm askerleri Tatarlar gibi yağma ve öldürmede bulunup, esir alageldiklerinden, Ahlat halkı da son derece fedakârca savunmada bulunduklarından Celâleddin, kaleyi alamadı. Kış gelip de kar yağmaya başlayınca Zilhicce ayı sonlarında savuşup Tebriz'e gitti.

Melik Eşref, Şam'a gidip Melik Muazzam ile barıştı. Kış bastı. Altıyüzyirmidört yılı girdi. Askerler yerli yerinde kalıp Bahar'ın gelmesini bekliyorlardı. Melik Eşref de Şam'da yaslanıp kaldı. Melik Kâmilise Melik Muazzam'ın Celâleddin ile birleşmesinden dolayı endişeliydi. Eşrefin Şam'a gelip Melik Muazzam ile birleşmesini kendi aleyhinde bir anlaşma sanarak daha çok sıkıldı. Melik Muazzam ile Melik Eşref de ona güvence vermek için yazışmaya başladı. Celâleddin işini büyüterek ve Ahlat'a saldırdığını bildirerek Eyyûblu hanedanının kudret ve ününü korumak için birlik üzere olmak gereğini hatırlatıyorlardı. Bütün bunlar Melik Kâmil'i aldatmak için Melik Muazzam'ın hileleriydi. Melik Eşrefi göz hapsine alıp kardeşleri Melik Kâmil ile Hama ve Musul sahiplerinin aleyhine onun da kendisiyle birleşmesini zorlayarak teklif ediyordu. Melik Eşref de ister istemez ona uygun yolda dil kullanıyordu. Sonunda istemeyerek onun teklifini kabullendi. Onunla Melik Kâmil aleyhine bulunacağını sağlama bağlayarak on ay kadar Şam'da kaldıktan sonra yakayı sıyırıp, o senenin Cemaziyelahir ayında el-Cezire

tarafına gitmiş ve istemeyerek vermiş olduğu güvenceyi hiç vermemiş hükmüne koymuştur. Celâleddin ise yer yer seğirtmekteydi. Tiflis halkı Müslüman oldukları halde şehri korumak için orada bırakılmış olan Harezm askerlerinin zulümlerine dayanamadıklarından Gürcüleri Tiflis'e çağırdıkları için Gürcüler toplanarak o senenin Rebiülevvel ayında Tiflis'e gelip oradaki askerleri kılıçtan geçirdiler ve Tiflis'i yakarak savuşup gitmişlerdi. Celâleddin, bunu öğrenince o tarafa seğirtti. Halktan boşalmış bir yangın yeri buldu. Tatarlar çıktığından beri Bâtıniler de halka pek çok zarar verdiklerinden başka, bu sırada Celâleddin'in büyük komutanlarından birini öldürdüler. Celâleddin öfkelendi. Askeriyle onların üzerine yürüyerek Ahlat'tan Horasan'daki Kürdkûh şehrine dek ne kadar İsmailiye mezhebinde olanların yaşadıkları şehirler varsa hepsini vurdu, kırdı, mallarını yağmaladı, çoluk çocuklarını tutsak etti. Azerbaycan halkı da Harezm askerlerinin zulüm ve sarkıntılarından Rahatsız olarak Melik Eşrefin Ahlat'ta kaymakamı ve başkomutanı bulunan Hâcib Hüsameddin'i çağırmış olduklarından o da şaban, ayında varıp Celâleddin'in adamları elinde bulunan Huy, Selmas ve Nahcevan ile öteki bazı Azerbaycan şehirlerini ele geçirdi.

Almanya İmparatorunun Haçlı Savaşlarına Katılması ve Celâleddin'in Tatarlarla Savaşı

Papa'nın zoruyla Almanya İmparatoru II. Frederik büyük bir Haçlı ordusu ile Şam'a gelirken Kıbrıs adasını alıp, onun emri altında bulunan Haçlılar ise bu sırada kafile kafile Sayda ve Sûr kıyılarına çıkmaktaydılar. Oysa Melik Muazzam'ın Celâleddin ile Melik Kâmil aleyhine anlaşması, Melik Kâmil'i çok telaşlandırdı. O da Melik Muazzam aleyhine İmparator ile anlaşmak üzere yazışmaya girişmiş, hatta Kudüs'ü İmparator'a teslim edeceğini de vâdetmişti.

Yukarıda geçtiği gibi Haçlılar'ın Dimyat'ı aldıkları zaman Melik Muazzam, onlara karşı Kudüs'te savunmaya geçip, dayanmanın imkânsızlığını anlayarak Kudüs üzerine geldiklerinde korunamamaları için Kudüs kalesini ve istihkâmlarını yıktırmıştı. Şimdi ise Almanya İmparatoru, daha büyük kuvvetle gelmişti. Ona karşı Kudüs'ün savunmasının imkânsızlığı düşüncesiyle Melik Kâmil, onu barış yoluyla teslim ederek işi yürütmek zorunda kalmıştı. Melik Muazzam'ın anlaşığı olan Celâleddin, doğuda yeni yeni çıkan gailelerle uğraşıyordu. Melik Eşref de ayrılmıştı. Melik Muazzam yalnız kalmış olduğu hâlde Melik Kâmil'in İmparator ile anlaşmak üzere olduğunu duyunca telaşlanarak Melik Eşref'ten yardım dilemekteyken Zilkade ayının sonunda hayat elbisesinden sıyrıldı.

Melik Muazzam bilgili, cesur, gayretli ve sağlam inançlıydı. Bütün hanedanı Şafii mezhebinde iken kendisi Hanefi mezhebindendi. Ve mezhebine son derece

tutkundu. Bir mezara gömülüp üzerine bina yapılmamasını vasiyet etmişti. Dimyat'ın kurtuluşunda büyük hizmet ve yardımları olmuştu. (Allah rahmet eylesin) Ölünce yerine yirmi yaşlarındaki oğlu Melik Nasır Davud geçti. O sırada Celâleddin de Tatarlarla savaşıyordu. Tatarlar, Maveraünnehir'de birleştikten sonra Maveraünnehir şehirlerini yapıp, yeniden Harezm şehrine yakın büyük bir şehir kurmuşlardı.

Müslümanlar ise Tatarların korkusundan Horasan şehirlerini yapamadıkları için Horasan tarafı harap kalıp, Tatarlar da orada çalıp çarpacak bir şey bulamıyorlardı. Bu kere Tatarların Rey dolaylarına geldiklerini Celâleddin haber alınca altıyüzyirmibeş senesinde üzerlerine gitti. Savaştı, toplumlarını dağıttı. Pek çoğunu kırdı, kılıçtan geçirdi. Ama yine gelirler diye bir süre Rey bölgesinde kaldı. Melik Kâmil'in Almanya İmparatoru ile anlaşmaya yanaşmasına asıl sebep olan Melik Muazzam ölmüşse de evvelce başlanmış olan yazışma kesilmeyip, yeni senenin girmesinden sonra da sürmekteydi. Çünkü geçen seneden beri Haçlılar, kafile kafile gelip Akka ve Sûr kıyılarına çıkarak kalabalıkları günden güne çoğalmaktaydı. Harekete geçmek için İmparator'un Kıbrıs'tan gelmesini bekliyorlardı. Sur'un arka tarafındaki dağlarda yaşayan Müslümanlar ise Haçlılar'ın boyunduruğu altına girmekte, bu da İslâm hükümetlerini telaşlandırmaktaydı.

İşte bu hâller, barışı gerektiriyordu. Fakat konuşma sırasında yararlı şartlar kazanmak için düşmana kuvvetli görünmek lâzımdı. Melik Kâmil, Kudüs tarafında askeri bir yer tutmaya lüzum görüyordu. Bundan dolayı Melik Kâmil, kardeşioğlu Melik Davud'dan Şûbek kalesini istedi. Davud, ise uygun görmedi. Bunun üzerine Melik Kâmil, Ramazan ayında Mısır'dan çıkıp Gazne dışındaki Telli Acul denen yere kondu. Şam'a bağlı Nablus ve Kudüs gibi bazı şehirlere memurlar gönderdi. Kendisine Hama emirliği vâdedilen Mansur oğlu Melik Muzaffer de onun yanındaydı. Muazzam oğlu Melik Davud, amcasının bu şehirlere el koymasından korkarak öteki amcası Melik Eşref'ten yardım dilemekle Melik Eşref, süratle gelip Şam'a girerek Kâmil ile yazışmaya başladı. Melik Davud ile birlikte Nablus'a gidip de onu orada terk ederek kendisi koruma dileği için Melik Kâmil'in yanına varmak üzere Melik Davud ile karar verdiler. Bu karar üzere hareket ettiler. Melik Davud, Nablus'da kalıp Melik Eşref, Telli Acûl'daki ordu yerine gitti. Melik Kâmil ile anlaştı. Bu, Melik Davud aleyhine gizli bir anlaşma idi. Melik Eşref'in el-Cezire'deki memleketlerine bedel olarak ona Şam hükümeti ve Şam'a karşılık Melik Davud'a da diğer şehirler verilmek üzere Melik Kâmil ile Melik Eşref arasında gizlice bir karar verilmişti. Melik Eşref, Nablus'a gelince bu kararı Melik Davud'dan gizlemişse de Davud'un veziri bundan haberli olarak hemen Melik Davud'u alıp Şam'a geldiler.

Savaş hazırlıklarına başlayarak savunmaya geçtiler. Melik Eşref de gelip Şam'ı sardı. O sırada Almanya İmparatoru, büyük bir ordu ile Akka'ya gelmişti. Melik Kâmil ile aralarında anlaşma yolunda elçiler gidip gelmekteydi. Tatarlar, o sene de İslâm şehirlerine saldırdıklarından Celâleddin, onlarla savaştı. Bazen yendi. Bazen yenildi.

Böylece, onları sürdükten sonra Melik Eşrefin ülkelerinden olan Ahlat bölgesini vurup yağmaladı ve harap etti. Melik Eşref ise Şam'ı sarmakla uğraşıyordu. Anadolu hükümdarı Selçuklu Alâaddin Keykubad devletine genişlik ve kuvvet vermek için her fırsattan yararlanırdı. Eyyûbilerin birbiriyle uğraştıkları bir sırada, yani altıyüzyirmibeş senesinde Ermenak'ı Rumların elinden aldı ve birçok Türkmen aşiretlerini oraya göçürüp yerleştirerek o sınırı kuvvetlendirdi.

Yine o sırada Alâaddin, Erzincan'a varıp oradan amcasıoğlu Kılıç Arslan oğlu Tuğrulşah elinde bulunan Erzurum üzerine yürüdü. Tuğrulşah, bunu duyunca Melik Eşrefin Ahlat'ta kaymakamı bulunan Emir Hüsameddin'den yardım istemesine ve Keykubad, Erzurum'u alırsa Ahlat üzerine yürümesi umulmuştu. Hüsameddin, askerini toplayarak Erzurum'un yardımına koştu. Keykubad, bundan haberli olunca durdu. Kendi ülkelerinden olan Sinop'u, dolaylarındaki Rumların aldığı haberi gelince Keykubad, hemen o tarafa gitti Sinop'u Rumların elinden geri aldı.

Melik Kâmil'in İmparatorla Barış Yapması ve Kudüs'ü Ona Bırakması

Melik Eşref, Şam'ı kuşatmada iken zihni Ahlat'ın işleriyle uğraşıyordu. Melik Kâmil de bu sarmanın epey süreceğini düşünerek Kudüs'ün İmparator'a teslim olunması, fakat surları eskisi gibi yıkık kalıp Avrupalıların onları onarmamaları ve Kubbe-i Sahrâ'ya ve Mescid-i Aksâ'ya dokunmamaları ve şehirde İslâm valisinin hükmü geçerli olması ve Avrupalılara yalnız Kudüs ile gereken bazı yerler verilip Halilü'rrahman, Nablus, Gur, Taberiye ve diğer şehirlerin hepsinin Müslümanlar elinde kalması şartlarına evet demekle tartışılan şartlar üzere anlaşma yapılarak altıyüzyirmialtı yılı Rebiülahir ayı başında Kudüs, İmparator'a teslim olundu.

İmparator, Kudüs'ü teslim alarak orada taç giydikten sonra Avrupa'ya dönmüştür. Papa ise onun birçok yerler vererek yalnız Kudüs'ü alıp da orada kendi kendine taç giymesinden hoşlanmadı. Yine Avrupalıları Haçlı Savaşlarına kışkırtmaya başladı.

Müslümanlar da bu barışı beğenmedi. Şam'da kuşatılan Melik Davud bu anlaşmaya karşı çıktığından, Şam'daki vaizler, Kudüs'ün üstünlüklerinden söz ediyorlar, şairler de o yolda şiirler söylüyorlardı. Melik Kâmil ise İmparator tarafın-

dan güven içinde olarak ordusu ile Şam üzerine geldi ve kuşatmayı şiddetlendirerek Melik Davud'u teslim olmak zorunda bıraktı. Şam'ı Melik Eşrefe; Kerek, Gur ve Nablus şehirlerini Melik Davud'a verdi. Melik Eşrefin elinde bulunan Harran, Urfa, Rakka, Suruç ve Re'sü'l Ayn şehirlerini kendisi aldı. Hama'yı Mansur oğlu Nasır'dan alıp onun büyük kardeşi Melik Muzaffer'e verdi. Sonra adı geçen şehirleri görüp işlerini düzeltmek üzere el-Cezire'ye gitti. Kızı Gaziye Hatun'u Melik Muzafferle evlendirdi

Yemen Olayları

Melik Kâmil, Şam'ı kuşatırken Yemen hükümdarı olan oğlu Melik Mes'ud'un Mekke'de öldüğü haberini aldı. Melik Mes'ud'un Yemen emiri yapılıp oraya gittiği ve sonra gelip Mekke'yi de ele geçirdiği yukarıda geçmişti. Ondört sene kadar Yemen'de hüküm sürmüştü. Fakat Yemen'in su ve havasıyla uyuşamayıp hastalanınca Yemen hükümetini en büyük komutanı olan Rasûl oğlu Ali'ye ısmarlayarak Mekke'ye gelip orada öldü. Yemen Rasûl oğlu Ali'nin elinde kaldı. Bir iki sene sonra Rasûloğlu ölünce yerine oğlu ve sonra torunu geçip Yemen ülkesi böylece Eyyûbiler elinden çıkıp Yemen'de Rasûloğulları Devleti ortaya çıkarak epey zaman sürmüştür. Başkenti Zebit şehridir.

Celâleddin'in Sonu

Harzemşah oğlu Celâleddin tek durmadığından çevre hükümdarları kendisinden soğumuş ve ondan ürker olmuşlardı. Bu sırada Melik Eşrefin ülkelerinden olan Ahlat'ı da kuşattı ve altıyüzyirmiyedi yılı içinde şehre zorla girerek Tatarların yapabileceği kanlı işler ve zulümleri yaptı. Alâaddin'in amcasıoğlu olan Erzurum hükümdarı da onunla beraberdi.

Melik Eşref ise Sultan Alâaddin Keykubad ile birleşti. Şam askeri ile Sivas'a girip orada onunla buluşup birlikte Ahlat tarafına gittiler. O sene Ramazan ayının yirmidokuzuncu günü Celâleddin ile pek kanlı bir savaş yaptılar. Celâleddin'in askeri bozuldu. Pek çoğu öldü. Melik Eşref, Ahlat'ı geri aldı. Fakat yanık yıkık bir durumda buldu. Sonra Melik Eşref ve Keykubad ve Celâleddin yazışarak birbirinin ülkelerine saldırmamak üzere barış yaptılar. Bunun üzerine Alâaddin de amcasıoğlunu hapsederek Erzurum'u ele geçirmiştir.

Fakat Celâleddin'in kötü ahlâkından ve ileri görüşsüzlüğünden ötürü kardeşi (Tizşah) ile bazı komutanları önceden kendisinden ayrılıp yanında kalanlar da onun delice hareketlerinden bezmiş usanmışlardı. Çünkü kendisine delilik gibi haller gelmişti. İşte bir örnek: Pek sevdiği Kılıç adlı kölesi ölünce tarifsiz bir üzüntüye kapıldı. Onu gömdürmedi... Nereye gitse onu tabutuyla beraber götürür,

sofrada ona yemek ayırtıp gönderirdi. Kimse **"ölüdür"** demeye cesaret edemeyip yemeği götürürler ve gelip **"Efendim köleniz, yer öpüyor!"** derler. O da "Oh!.. Hoşnut oldum", der imiş. Bunun üzerine adamları, ondan soğuyarak epeyisi dağılmış, bu kereki bozgun ise kuvvetini pek çok azaltmıştı.

Celâleddin'in yaraladıklarından biri olan Bâtınilerin başı, Celâleddin'in kuvvetinin azalmasından söz ederek **"Tam üzerine yürünecek fırsat zamanıdır"** diye Tatarlara yazılar gönderdiğinden Tatarlar altıyüzyirmisekiz senesinde Maveraünnehir şehirlerinden hareketle gelip Meraga'yı ve öteki Azerbaycan şehirlerini aldılar. Celâleddin, onlara karşı koyamayacak durumda olduğunu görüp Tebriz'den kaçarak Amit ve Diyarbekir taraflarında dolaşarak çevre hükümdarlarından yardım istiyordu. Oysa, herkes kendisinden ürktüğü için yardımına seğirten yoktu. Tatarlar ise arkasında dolaşırlardı.

Celâleddin, Şevval ayında gecelemek için bir yere konup, akşam olunca da çok fazla içerek çok sarhoş olmuştu. Çadırında uyurken Tatarlar, basıp çadırını sardıkları zaman özel hizmetçilerinden bazısı elinden tutup içki sersemliği içinde bulunan Celâleddin'i bir ata bindirmişler. O da kaçarak Kürtlerin yaşadığı bir dağa varınca Kürtler, onu soymuşlar. O sırada bir Kürt gelip **"Bu herif, Ahlat'ta benim kardeşimi öldürmüştü"** diyerek mızrakla vurup Celâleddin'i öldürmüştür. O sırada Hata'lı Türkler Cengiz oğlu Oktay'a baş kaldırmışlardı. Tatarlar, Celâleddin gailesini ortadan kaldırdıktan sonra Oktay, ordusu başında Hata üzerine yürüdü. Kardeşi Tüli Han'ı ordunun ilerisinde görevlendirdi. Öteki kardeşi Çağatay Han'ı yanına alarak Hata ülkesini yeniden almış, fakat bu seferde Tüli Han ölmüştür.

Keykubad, Eşref ve Kâmil'in Sonu.

Şam hükümdarı Eşref zevkine düşkün biriydi. Bazen gezinti için Mısır'a gidip, Mısır Sultanı olan kardeşi Melik Kâmil'in yanında vakit geçirirdi. Altıyüzyirmidokuz yılı girince de Mısır'da bulunuyordu.

Melik Kâmil, o sene Melik Eşrefle beraber Mısır'dan çıktı. Veliahdı olan oğlu Melik Eşref Melik Adil Seyfeddin Ebû Bekir'i Mısır'da kaymakam bıraktı. Gelip Âmid kalesini kuşatarak Artıkoğullarından Âmid ve Keyfa kalesi emiri olan Melik Mes'ud'u teslim almak zorunda bıraktı. Ülkelerini elinden alıp yanında bulunan oğlu Kâmil oğlu Melik Salih Necmeddin Eyyûb'a verdi. Melik Mes'ud'a da Mısır'da malikâneler verdi.

Altıyüzotuz senesinde Erbil emiri Muzafferüddin Gökbörü öldü. Ülkesini Halife Mustansır'a vasiyet etmiş olduğundan Erbil ve ona bağlı yerler, Halife tarafından alınıp halifeliğin hüküm sürdüğü yerler biraz daha genişledi.

Melik Eşrefin yerine geçecek oğlu olmadığından sonunu düşünmüyordu. Çok cömert idi. Eline geçen malları dağıtırdı. Oysa, el-Cezire'deki yerlerini Şam'a

bedel olarak kardeşi Kâmil alıp Ahlat şehirleri de harap bir şekilde olduğundan geliri sırf Şam sancağından idi. Bu ise onun masraflarına yetmiyordu.

Âmid eyaletinin alınması sırasında ondan kendisine bir pay çıkarılmayıp Melik Kâmil, onun hepsini oğluna vermiş olduğundan dolayı Melik Eşref biraz gücenmişti. Oysa, altıyüzotuzbir senesinde Anadolu hükümdarı Sultan Alâaddin Keykubad, Ahlat'a saldırdığından Adil oğlu Sultan Melik Kâmil ordusuyla Mısır'dan çıkıp Keykubad üzerine yürüdü ve Anadolu sınırında bulunan Göksu üzerinde ordusunu kurdu. Adil oğlu Melik Eşref ve öteki Eyyûbi hükümdarların hepsi bu orduda bulunuyorlar ve Eyyûbi Devleti kuvvetleri burada toplanmıştı.

Melik Eşref Şam askeriyle birlikte bulunduğu gibi Kerek sahibi Adil oğlu Melik Muazzam oğlu Melik Nasır Davud, Basra sahibi Adil oğlu Melik Salih İsmail, Hama sahibi Mansur oğlu Melik Muzaffer Mahmud, Humus sahibi Şirkûh oğlu Muhammed oğlu Melik Mücâhid, Meyyafarikıyn sahibi Adil oğlu Melik Muzaffer Gazi, Semisat sahibi iken önce ölen Melik Efdal Ali'nin yerine geçen kardeşi Selâhaddîn oğlu Melik Efdal Musa ve kardeşi ve Birecik sahibi olan Selâhaddîn oğlu Melik Zahir Davud, Câber kalesi sahibi Adil oğlu Melik Hafız Arslanşah, Antep sahibi Melik Zahir oğlu Melik Salih Ahmed askerleri başında gelmişlerdi. Halep sahibi Melik Aziz de amcası Selâhaddîn oğlu Melik Muazzam Turanşah'ı Halep askeriyle Sultan Kâmil'in hizmetine göndermişti. O zaman Mülûk denilen komutanlar Asrın Sultanına bağlı olarak ellerindeki ülkelerde istedikleri gibi davranırlar ve Sultan tarafından gelen emir üzerine savaşa giderlerdi. Fakat her birinin askeri, kendi Beyini tanır ve onun emri altında bulunurdu. Bunun üzerine Sultan Kamil'in kendi emri altında bulunanlar ancak Mısır askeri olup diğer askerler, kendi beyleri aracılığıyla ona bağlıydılar.

Sultan Kâmil, bu büyük kalabalıkla Göksu vadisine geldi. Sultan Keykubad ise yeterince askerle geçitleri tutmuştu. Oraları sarp dağlar ve dar boğazlar olduğundan Sultan Kâmil, bu yüzden Anadolu'ya giremediği için dönüp Âmid'e bağlı yerlerden Süveyda şehrine vardı. Orada ordusunu kurdu. İleriye bir fırka göndererek Keykubad'ın memleketlerinden olan Hısnımansur'u yıktırdı. Hama sahibi Melik Muzaffer'i ikibinbeşyüz atlı öncü ile ileri gönderdi. O da yarıp Harput'a girdi.

Fakat Keykubad gelip Melik Muzaffer'i sardı. O zaman Eyyûbi hükümdarları arasına ayrılık düşmüştü. Humus sahibi Melik Mücahid öteki emirlere **"Sultan Kâmil, bütün Şam şehirlerini, Mısır'a katarak özel idaresi altına almak üzere Anadolu şehirlerine sahip olunca onları kendi hanedanından olan hükümdarlara dağıtarak onların Şam tarafındaki memleketlerini alacak imiş"** diyerek ordudaki Eyyûbi hükümdarlarının fikirlerini bozmakla onlar da bu seferde ağır

davranmaya başladılar. Sultan Kâmil, de bunu sezerek Keykubad ile savaşamayacağını anladı. Melik Muzaffer'e yardım edemedi.

Kuşatma uzayınca Melik Muzaffer, Sultan Keykubad'dan eman diledi. O da verdi. Melik Muzaffer Zilkade ayı sonlarında çıkıp Keykubad'ın yanına gitti. Keykubad, ona ikram etti. Hil'at giydirdi, iki gün sonra salıverdi. Melik Muzaffer, yanındaki adamlarla beraber Süveyda ordusuna geldi. Sultan Kâmil, onu görüp memnun oldu. Fakat Eyyûbi hükümdarlarının fikir değiştirmesinden gücenik olarak artık Anadolu seferinden caydı. Altıyüzotuziki yılı içinde kendisi Mısır'a ve öteki hükümdarlar da yerli yerine döndüler.

Fakat Birecik sahibi Selâhaddîn oğlu Melik Zahir orduda iken hastalanmakla Birecik'e götürülünce öldü. Kardeşioğlu ve Halep sahibi olan Melik Aziz Birecik'e sahip olmuştur.

Harput, o zaman Artıkoğullarından ve Mardin Beyleri'nin akrabasından bir Bey'in elindeydi. Önce Melik Kâmil'e bağlı kalmıştı. Bu kere Keykubad'ın memleketlerine katıldı. Melik Kamil'in dönüşünden sonra Keykubad, el-Cezire'ye sarkarak Harran ve Urfa'yı aldı.

Altıyüzotuzüç senesinde Sultan Kâmil, el-Cezire'ye gidip Harran ve Urfa'yı geri aldı. Keykubad'ın asker ve memurlarını tutup bağlayarak Mısır'a gönderdi. Kendisi dönüp Şam'a gitti. Kardeşi Melik Eşrefin yanında kaldı. Altıyüzotuzdört yılı içinde Mısır'a döndü.

İşte bu senenin Rebiülevvel ayı içinde Halep sahibi Sultan Selâhaddîn oğlu Melik Zahir oğlu Melik Aziz yirmiüç yaşını geçtiği sırada öldü. Yedi yaşındaki oğlu Melik Nasır Yûsuf onun yerine geçirildi. Melik Aziz'in anası Melik Adil kızı Hanife Hatun devletin vâsisi oldu. Devlet idaresine el koydu. Pek akıllıca ve ileri görüşle memleket işlerini yürütmeye başladı. Oğlu Aziz'in zamanında olduğu gibi Halep'te bulunan Selâhaddîn oğlu Melik Muazzam Turanşah'ı da ordu müşirliğinde tutuyordu. Halep'in bir kadın elinde kalmasından yararlanmak üzere Haçlılar, Halep sınırını geçerek bazı şehirlere saldırınca Hanife Hatun tarafından gönderilen Halep askeri, Haçlıları vurup bozdular, pek çok kırdılar, birçok tutsakla kesik başları Halep'e götürdüler.

Yine o sene Sultan Alâaddin Keykubad öldü. Oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev Anadolu tahtına çıktı. Sultan Kâmil, onun gailesinden kurtuldu. Fakat kardeşi Melik Eşref ile araları pek çok açıldı. İki kardeşin araları çok iyiyken bozuldu. Bu düşmanlığın başlangıcı, Anadolu seferinde Humus sahibi Melik Mücâhid Şirkûh'un çekiştirmesi olup sonra gittikçe arttı.

Bundan dolayı Melik Eşref, kardeşi Sultan Kâmil aleyhine Anadolu hüküm-

darı olan Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'i, Halep sahibi Hanife Hatun'u ve öteki Eyyûbi hükümdarlarını Melik Adil aleyhine birleşmeye çağırdı. Kerek sahibi Melik Nasır Davud'a haber gönderip onu kendisine veliaht yapacağını, Şam'ı ona vasiyet edeceğini ve kızını ona vereceğini vâdetti.

Hepsi kabul etmiş iken Melik Nasır Davud, kabul etmeyerek Mısır'a gitti. Melik Kâmil ile Şam beyleri aleyhine anlaştı. Melik Kâmil, pek çok hoşnut olarak Şam'ı Melik Eşref'ten alıp ona vereceğini vâdetti. Melik Eşref ise ağır hasta olup Şam'ı kardeşi ve Basra emiri olan Adil oğlu Salih İsmail'e vasiyet etti. Altıyüzotuzbeş yılı Muharrem ayında ölünce Salih İsmail, gelip Şam'ı ele geçirdi. Melik Eşrefin yalnız bir kızı kaldı. Onunla Melik Adil oğlu Mevdûd oğlu Melik Cevat Yunus evlendi.

Salih İsmail, Şam Beyliğinde yerleşince, kendisinden, öncekinin yolunu tuttu. Kardeşi Melik Adil aleyhine Eyyûbi hükümdarlarını ve Anadolu hükümdarı Keyhüsrev'i birleşmeye çağırdı. Onlar da uygun karşıladılar. Fakat Hama sahibi, bu birleşme dışında kaldı. Melik Adile durumu bildirmek üzere adam gönderdi. Melik Adil ise Melik Eşrefin ölüm haberini işitir işitmez Mısır'dan hareket ederek kışın şiddetli zamanı olan Cemaziyelevvel ayında Şam üzerine kondu. Şam'a bedel ve Basra'ya eklenmek üzere Ba'lbek ile Buka, Salih İsmail'e verilmek üzere iki kardeş arasında barış yapıldı. Salih İsmail, Ba'lbek ile Buka'ı alıp Şam'ı Melik Kâmil'e teslim etti. Sonra Kâmil, Şam'da hastalandı. O senenin Receb ayında altmış yaşında olarak öldü. Ölümüyle Melik Eşrefin ölümü arasında altı ay kadar zaman geçmişti.

Eyyûbi Devleti'nin Melik Kâmil'den Sonraki Durumu

Altıyüzotuzbeş senesinde Melik Kâmil, Şam'da ölünce komutanları, onun veliahdı ve Mısır'da kaymakamı olan oğlu Melik Adil Ebû Bekir'e biat eyleyip ona itaat eylemek üzere askere de yemin ettirdiler ve onun tarafından Şam'da kaymakam olmak üzere Melik Adil oğlu Mevdud oğlu Melik Cevad Yunus'u seçip tayin ettiler. Onun emrinde bir miktar asker bırakıp kendileri geri kalan askerle Mısır'a gittiler.

Melik Kâmil aleyhine Eyyûbi hükümdarları anlaştıklarında Halep sahibi Adil kızı Hanife Hatun ile Humus sahibi Melik Mücahid Şükûh da anlaşmaya girdikleri halde Hama sahibi Mansur oğlu Melik Muzaffer o anlaşmanın dışında kalmakla iki düşman arasında bulunuyordu. Melik Kâmil gelip de Şam'ı alınca Hama sahibi hoşnut oldu. Diğer ikisi türlü türlü fikirlere düşmüşlerken Melik Kâmil'in ölüm haberi işitildiği gibi iş tersine döndü. Humus Meliki hemen asker göndererek Hama'ya bağlı olan Selemiye şehrini ele geçirdi. Hanife Hatun da Hama üzerine asker göndererek Maarra'yı aldı ve Hama'yı sardı.

Bir süre sonra Hanife Hatun'un emriyle Hama üzerinden kuşatma kaldırılmışsa da Maarra, Halep hükümetinde ve Selemiye Hama hükümetinde kalmıştır.

O sırada Hanife Hatun, torunu Melik Aziz kızı Gaziye'yi küçük olduğu hâlde Keykubad oğlu Sultan Keyhüsrev'e nikâhladı. Tokat Kadısı Keyhüsrev tarafından kabule vekil idi. Sonra Hanife Hatun'un torunu ve Halep sahibi olan Melik Aziz oğlu Melik Nasır Yûsuf oğlu Melik Nasır Yûsuf'a da Keyhüsrev'in kız kardeşi Keykubad kızı Melike Hatun nikâhlandı. Bu Melike'nin anası Eyyûb oğlu Melik Adil'in kızı idi. Şam sahibi Melik Muazzam, onu Keykubad'la evlendirmişti. Bundan dolayı Halep'te Sultan Keyhüsrev adına hutbe okundu.

Kısaca Hanife Hatun, hükümet dizginini eline alınca çevresindeki Haçlıların gözlerini yıldırdı. Melik Kâmil'in ölümünden sonra hükümetine, düşman olan Hama emirliğini zorlayarak zayıflattı. Maarra'yı aldı. Sonra Anadolu Sultanı ile ilişkisini arttırarak kendisine kuvvetli bir dost kazandı.

Harzemşah oğlu Celâleddin'in öldürülmesinde askeri, Anadolu hükümdarı olan Keykubad'ın yanına gelmişlerdi. Bunlara Harzemli askerler denilir. İçlerinde ünlü yiğitlerden beş Han olup en büyükleri Berkeb Han'dı. Bunlar bin belâdan arta kalmış çakır pençeli bahadır yiğitler ve Tatarlara karşı gönderilecek askerin başına verilecek komutanlardı. Bundan dolayı Alâaddin bir tedbir olarak onları hizmetine almıştı. Bununla beraber belâyı defetmek için Tatarlara da hediyeler sunarak içtenliğini belirtmişti. Keykubad ölünce yerine geçen oğlu Keyhüsrev gerek askeri işlerde, gerekse siyasette babasının ayarında olmayıp tedbirsizce davrandığı sırada o Harzem askerlerinin en büyüğü olan Berkeb Han'ı hapsedince Harzemliler, ondan ayrıldılar. Yolları üzerindeki şehirleri yağmalayarak Anadolu sınırları dışına çıktılar. Diyarbekir, Hısnıkeyfa, Harran ve başka yerlerin valisi bulunan Melik Kâmil oğlu Melik Salih Necmeddin Eyyûb onları hizmetine aldı.

Melik Kâmil'in ölümünden sonra o Harzemli askerler, Melik Salih Eyyûb'un emrinden çıkıp yağmacılığa giriştiler. Musul sahibi Bedreddin Lü'lü de Sencar'da Salih Eyyûb'u kuşatınca, çaresiz Salih Eyyûb, Harran ve Urfa'yı Harzemlilere verdi. Böylece onları razı etti. Onlar da yine onun emrine girdiler. Bunun üzerine Salih Eyyûb, Bedreddin ile savaştı. Yendi ve pek çok malını ganimet olarak aldı. Yine o sene Şam valiliğine tayin olunmuş olan Melik Cevat Yunus ile Kerek sahibi Melik Nasır Davud arasında savaş yapıldı. Melik Nasır bozuldu. Melik Cevat kuvvetlendi. Kayınpederi Melik Eşrefin malikânesi olan Şam emirliğinde karar kıldı. Henüz Mısır Sultanı olan Kâmil oğlu Melik Adil Ebû Bekir Melik Cevat'a Mısır'da araziler vermek üzere onu Şam'dan çıkarmak girişiminde bulundu. Melik Cevat da buna eğilimli ve evet der göründü. Oysa Şam'ı doğu şehirlerinden bazı şehirlere değişmek üzere Diyarbekir ve Hısnıkeyfa sahibi olan Melik Salih Eyyûb

ile yazıştığından Salih Eyyûb altıyüzotuzaltı yılı ortalarında gidip Cevat'tan Şam ve ona bağlı yerlerini teslim aldı. Cevad da doğu tarafına gidip Şam'a bedel Sencar ve Ane'yi ele geçirdi.

Melik Eyyûb, Şam'da yerleştikten sonra gidip Mısır'ı alması için Mısır komutanları tarafından kendisine mektuplar gelmekle oğlu Melik Muğis Fethüddin'i Şam'da kaymakam bırakıp, kendisi Mısır'a hareket etti. Mısır askerlerinden bazıları gelip yolda onu karşıladı. Amcası Baalbek sahibi Salih İsmail ise dıştan onun tarafında göründüğü hâlde içten Şam'ın alınmasına çalışıyordu. Kerek sahibi Melik Nasır ise Mısır'a gidip Melik Adil Ebû Bekir ile Melik Eyyûb aleyhine anlaşmıştı.

Önce Melik Kâmil ile Melik Eşrefin arasını düzeltmek için Halife tarafından elçilikle Cevzi oğlu Muhiddin gönderilmişti. Arkasından büyük hükümdarlardan Aziz, Keykubad, Eşref ve Kâmil birbiri ardınca ölmüşlerdi. Bu sefer de iki kardeşin yani Adil Ebû Bekir ile Salih Eyyûb'un aralarını düzeltmek için Halife tarafından yine bu Muhiddin, elçilikle gönderildiği zaman Şam şairlerinden bazıları **"Ey Halife! Muhiddin, bize ne yaptı? Memleketlerimiz, hükümdarlarıyla övünürken, Anadolu, Şam ve Mısır hep boş kaldı. Bu adam elçi midir, ölü yıkayıcı mıdır?"** diye şiirler yazdılar. Gerçekten Muhiddin'in bu ikinci elçiliğinden de iyi bir sonuç alınamamıştır.

Melik Eyyûb'un Mısır'a gitmesini Baalbek sahibi Melik Salih İsmail tam fırsat bilip, Humus sahibi Melik Şirkûh'u yanına alarak ansızın varıp altıyüzotuzyedi yılı içinde Şam'ı aldı. Melik Muğis'i tutukladı. Melik Eyyûb Nablus'da iken Melik İsmail'in Şam üzerine yürüdüğünü duyunca hemen Gur'a geldi. Orada İsmail'in Şam'ı ele geçirerek oğlu Muğis'i tutukladığı haberini aldı. Bunun üzerine başındaki asker dağıldı. Dalga dalga Melik İsmail'in yanına gittiler. Melik Eyyûb, yalnız köleleriyle kaldı. Ne yapacağını şaşırdı. Hemen dönüp Nablus'a vardı. O sırada Mısır'dan Kerek'e dönen Muazzam oğlu Melik Nasır Davud gelip Nablus'da Eyyûb'u tuttu ve Kerek'e götürüp adamlarıyla beraber hapsetti.

Arası çok zaman geçmedi... Humus sahibi Melik Mücahid Şirkûh öldü. Yerine oğlu Melik Mansur İbrahim geçti. Yine o sırada Artıkoğullarından Mardin sahibi Nasırüddin Arslan ölerek yerine oğlu Melik Said Necmeddin Gazi geçmiştir.

Melik Muazzam Kudüs'ün kalelerini yıktırıp yalnız Burci Davud'u yerinde bırakmıştı. Sonra Kudüs'ün İmparatoruna teslimi için yapılan anlaşmada kalelerin ve duvarların onarılmaması şart kılınmışken Haçlılar, bu sırada Kudüs'ün kalelerini şarta aykırı olarak onardıklarından Melik Davud yukarda geçtiği gibi Melik Nasır Melik Eyyûb'u Kerek'te hapsettikten sonra varıp Kudüs'ü alarak Haçlıların onardıkları kalelerle beraber Burci Davud'u da yıkmıştır.

Yine o sene Melik Nasır Davud, Şam ile doğu şehirleri kendisinin ve Mısır şehirleri, amcasıoğlu Melik Necmeddin Eyyûb'un olmak üzere onunla anlaştı ve onu hapisten çıkardı. Eyyûb'un adamları başına toplandı. İkisi birlikte Mısır üzerine yürüdüler. Melik Adil Ebû Bekir, bu durumdan haberli olunca askeriyle Kahire'den hareket ederek Belbis'e kondu. Şam'ı almak isteyen amcası Melik Salih İsmail'in Şam tarafından Melik Nasır ile Melik Eyyûb üzerine saldırmasını kendisine emretti. O da Şam askeriyle onların üzerlerine gitti.

Melik Davud ile Melik Eyyûb, iki askeriyle arasında kalıp korku ve umutsuzluğa düşmüşler iken Melik Eşref kölemenlerinden bir topluluk, Zilkade, ayının sekizinci günü Melik Adil Ebû Bekir'in otağını sardı ve onu tutup bir küçük çadırda hapsederek el altında tuttular. Melik Salih Necmeddin Eyyûb'u çağırdılar. Melik Eyyûb ile Nasır Davud, Mısır'a vardılar. Dalga dalga komutanlar ve askerler gelip Melik Salih Eyyûb'a bağlılıklarını sundular.

Melik Nasır Davud, bir süre Mısır'da kaldı. Melik Eyyûb ile aralarındaki anlaşmanın uygulanmasını bekledi. Melik Eyyûb ise sözünde durmadıktan başka Melik Nasır onun tavrından kuşkulanmakla hemen izin alarak hiçbir şey elde edemeden Kerek'e dönmüştür.

Altıyüzotuzsekiz yılı içinde Kâmil oğlu Melik Eyyûb, kardeşi Melik Adil'i tutup hapsederek, kendisini Mısır Sultanı yapmış olan Kölemen beylerini tutarak Eyyûb hepsini hapsetmiştir. (Dünya'da Allah'ın kanunu böyledir.)

Melik Adil oğlu Mevdud oğlu Melik Cevat, Sencar ile Ane'yi almıştı. Sonra Ane'yi belli bir para karşılığında Halife'ye sattı. Musul sahibi Bedreddin Lü'lü de gelip Sencar'ı aldı. Cevat'ın barınacak yeri kalmadığından çöllere düşüp dolaşarak Gazze'ye gitti. Mısır'a varmak üzere Melik Salih Eyyûb'dan izin istedi. Cevap alamadığından Akka'ya gidip Haçlıların yanında kaldı. Şam sahibi Salih İsmail mal sarf ederek onu alıp hapsetti. Sonra da boğdurdu.

Melik Eyyûb, Şam'ı Salih İsmail'den almak girişiminde bulunup, Salih İsmail'in ona karşı savunmaya yetecek kuvveti olmadığından korku içindeydi. Bundan dolayı Haçlılara Şaft ve Şekif şehirlerini verip onlarla Melik Eyyûb aleyhine anlaştı. Bu ise Müslümanlara pek çok ağır geldi. Şeyh İzzeddin Abdüsselâm ile ünlü Hâcib oğlu Cemaleddin Ebû Ömer de bunu kınadılar. Sonra Salih İsmail'den korkarak Şam'da duramadı. Şeyh İzzeddin, Mısır'a ve Hacib'in oğlu Kerek'e gittiler. İzzeddin, Mısır'a varınca istemeyerek Mısır kadısı tayin edildi. Hacib'in oğlu da Kerek sahibi Melik Nasır için **"Kâfiye"** ve **"Safiye"** kitaplarını yazmış ve sonra o da Mısır'a gitmiştir.

Caber kalesi ve Balis sahibi olan Melik Adil oğlu Hafız Arslanşah bu sırada felçliydi. Oğulları kendisinin yerine geçerler diye endişe içindeydi. Halep hükü-

metinin koltuğuna sığınmak üzere Caber ve Balis'e bedel olarak Halep dolayında bir şehir verilmesi için hemşiresi ve Halep sahibi olan Hanife Hatun'a başvurdu. Hanife Hatun, ondan Caber ve Balis'i alarak onlara karşılık kendisine izazilini verdi. Bir sene sonra hafız Arslanşah ölünce Hanife Hatun izazilini ele geçirdi. Caber ve Balis de Halep hükümetinde kaldı.

Mısır şehirleri sahibi Kâmil oğlu Melik Necmeddin Eyyûb, Şam ve doğu şehirlerini de alarak Eyyûbi Devleti'ni Selâhaddîn ve Adil zamanlarında olduğu gibi eski birliğine kavuşturmak emelindeydi. Hama sahibi de buna taraftardı. Ancak Humus ve Halep hükümetleri arasında ezilerek kuvvetten düşmüştü. Bununla beraber Melik Eyyûb'un oğlu Eyyûb oğlu Melik Muazzam, Diyarbekir eyaleti valisiydi. Melik Eyyûb, Doğu şehirlerinde iken onun sayesinde el-Cezire'de birleşip Harran, Urfa, Nusaybin ve Dara şehirlerine sahip olan Harezmliler de onun taraflısı idi. Böylece muhaliflerine karşı onun kuvveti çoktu. Fakat Halep sahibi Hanife Hatun da onun Şam tarafında hükmetmesine engeldi.

Altıyüzotuzsekiz yılı içinde Harezmliler, Fırat'ı geçerek Halep dolaylarına geldiler. Sultan Selâhaddîn oğlu Melik Muazzam Turanşah Halep askeriyle onlara karşı çıktı. Ama yapılan savaşta Halepliler bozuldu. Epeycesi Sultan Selâhaddîn oğlu Melik Efdal oğlu Melik Salih ile beraber öldü ve bir kısmı da Başkomutan olan Melik Muazzam Turanşah ile birlikte tutsak oldular. Harezmliler ise Halep bölgesini yağmaladıktan sonra Harran'a gittiler. Turanşah'ı Dara'da hapsettiler. Sonra dönüp Halep'e bağlı yerlerden Cebul, Telli İzaz, Sermin ve Maarra'yı vurdular. Oradan Hama'ya gittiler. Fakat Hama sahibi Melik Muzaffer Melik Eyyûb ile anlaşmış olduğundan Hama yöresine zarar vermediler.

Humus sahibi Melik Mansur İbrahim ise Halep sahibi Hanife Katun ile anlaşık olduğundan onun yardımına seğirtti. Yanında Şam sahibi Melik Salih İbrahim'in de biraz askeri vardı. Halep askeri, Melik Mansur'un askeriyle birleşti. Harezmliler üzerine yürüdüler. Harezmliler, hemen Rakka'ya varmak üzere Selemiye ve Resaie üzerinden hareket ettiler. Halep ordusu da Telli Sultan'dan hareket ederek Harezmlilerin arkasına düştüler. Arap atlıları Harezmlilere yetiştiler. Harezmliler hemen ellerindeki ganimetleri ve tutsakları bırakıp kaçarak Fırat nehrine vardılar. Halep ordusu, onlara erişti. Kanlı bir savaşa giriştiler. Akşam olunca savaşa ara verildi. Harezmliler, hemen Fırat'ı geçerek Harran'a eriştiler.

Halep ordusu Birecik'ten Fırat'ı geçti. Harezmlilerin arkasına düştü. Urfa yakınında yetişti. Savaşa girişti. Harezmliler yine yenildiler. Halep askeriyle Humus sahibi, onların arkalarına düştü. Akşam erişip de savaş yapılamayacak zamana kadar Harezmlileri kırdılar. Sonra Halep askeri Harran'ı aldı. Harezmliler, Ane tarafına savuştular. Musul sahibi Bedreddin Lü'lü de bu sırada Nusaybin ve Dara

şehirlerini Harezmlilerin elinden aldı. Dara'da tutuklu bulunan Turanşah'ı kurtardı. Musul'a götürdü. Onu giydirerek Halep ordusuna gönderdi. Sonra Halep askeri, Rakka, Urfa, Suruç ve Re'sü'l Ayn şehirlerini, Humus sahibi de Habur'u aldılar.

O sırada Anadolu hükümdarı olan Keyhüsrev tarafından Hanife Hatun'a yardım için biraz asker gönderilmekle Halep ordusu bir derece daha kuvvetlendi. Mısır Sultanı olan Melik Eyyûb'un oğlu, Melik Muazzam'ı Diyarbekir kalesinde kuşatarak Diyarbekir'i aldı. Melik Muazzam elinde yalnız Hısnıkeyfa kaldı. Mısır Sultanı olan babasının doğudaki etkinliği azaldı.

Kısaca Halep, Humus ve Şam sahipleri, Mısır sahibi Melik Salih Eyyûb aleyhinde anlaşmış olup Hama sahibi onun taraflısı idi. Fakat altıyüzotuzdokuz senesinde Hama sahibine felç gelince, hükümet, veziri elinde kaldı. Yenilip dağılan Harezmliler de o sene Meyyafarikıyn sahibi Melik Adil oğlu Melik Muzaffer Gazi ile anlaştılar. Onunla birlikte altıyüzkırk yılı Safer ayı sonunda Halep askeri ve Humus sahibi aleyhine baş kaldırarak Habur yakınında yapılan savaşta Melik Muzaffer ile Harezmliler bozulup dağılarak malları ve çadırları Halepliler ile Humus sahibinin ellerinde kaldı. Halep askeriyle Humus sahibi zafer kazanmış ve ganimet elde etmiş olarak dönerek Cemaziyelevvel ayının ilk gününde Halep'e ulaştılar.

Bu zafer, Eyyûb oğlu Adil kızı Hanife Hatun'un son başarısıdır. On gün sonra elli yaşında öldü. Oğlu Melik Aziz'in ölümünde vasiyet üzere Halep'e Melik oldu. Altı sene kadar devlet işlerini pek güzel idare etti (Allah rahmet eylesin). Ölünce torunu Melik Aziz oğlu Melik Nasır Yûsuf onüç yaşındaydı. Erginliğine hükmolunarak Halep ve ona bağlı yerlere bağımsızca sahip oldu. Fakat işleri Kızlarağası Cemâleddin İkbal Esved Hatuni görüyordu. Bir ay sonra Halife Müstansır da öldü.

İleri Gelenlerden Ölenler

Altıyüzyirmibeş senesinde ünlü bilginlerden Yakut Hamevi diye bilinen Yakup Halep'te öldü. Allah rahmet eylesin.

"İrşâdü'l-EIibbâ ilâ Ma'rifeti'l-Üdebâ", "Ahbaru'ş-Şuara', "Kitabu Mu'cemü'l-Büldân", 'Kitabül-Mebde' ve'l-Meâl", "Kitabü'-Düvel" ve "Unvanı Kitabü'l-Egâni" onun eserlerinden başlıcalarıdır.

Altıyüzotuz senesinde **"Târihi Kâmil** sahibi olup İbni Esir Cezri diye tanılan Muhammed oğlu Şeyh İzzeddin Ali öldü. Hadis ilminde imam idi. Sahabe hakkında büyük bir kitabı vardır. Allah rahmet eylesin.

Altıyüzyirmialtı senesinde bütün Arapça ilimleri içine alan **"Kitabu Miftah"** sahibi Ahmed Sekkaki oğlu İmam Siracüddin Yûsuf hayat tomarını dürdü. Allah rahmet eylesin.

Belagat ilmini icad eden Gürcanlı Şeyh Abdü'l-Kahir'dir. Şeyh Zemahşerî de Kur'an-ı Kerim'de belagat ilminin kaidelerinin tatbikatını yapmıştır, imam Sekkaki de belagat meselelerini güzelce özetleyerek ve bölümlere ayırarak **"Miftah"** adlı eserine koymuştur. Gelecekten haber verme yani **"Remi fenni"** hakkında da bir kitabı vardır. Bundan başka yıldızlar, kurtuluş ateşi ve tılsımlar gibi garip ilimlerde de mahirdi. Öyle ki Cengiz oğlu Çağatay onun simya ilmindeki maharetini işitip, çağırtmıştı. Simyaya dair kendisine garip şeyler gösterince Çağatay ona ilgi göstererek sohbet meclisine almıştı. Sonradan veziri onu çekemeyerek aralarını bozduğundan Çağatay onu hapsetmiş ve üç sene sonra İmam Sekkaki hapiste öldü. Allah rahmet eylesin.

Altıyüzotuzbir senesinde ünlü kelâm bilginlerinden Seyfeddin Amidi öldü. Akli ilimlerde, kelâm ilminde ve fıkıh usulü'nde zamanının tek âlimiydi. Bu bilim dallarında değerli eserleri vardır. Mısır'a gidip camide baş köşeyi alınca Mısır fakihleri aleyhine döndüler. **"Feylesofların mezhebindedir. İnancı bozuktur."** diye onu suçlar nitelikte bir dilekçe hazırlayıp bazı büyük fakihlere imzalatmak için götürdükleri zaman bunlardan biri imza yerine **"Bazıları o yiğidin seğirdimine yetişemediklerinden haset ederek ona düşmandırlar"** anlamında bir beyit yazmıştır.

Yine o sene Mevlana Celâleddin-i Rûmi Hazretlerinin babası Sultanü'l-Ulema Bahaüddin Hazretleri öteki âleme göçmüştür. Allah rahmet eylesin.

Altıyüzotuzbeş senesinde Hanefi mezhebinin büyüklerinden İmam Cemalü'd-Din Haşiri hayat defterini dürdü. Allah rahmet eylesin.

Ünü tarife hacet bırakmayan ve Şeyhi Ekber diye tanınan Muhyiddin-i Arabi Hazretleri altıyüzotuzyedi senesinde cennet'e gitti. Yine o sene Cengiz oğlu Çağatay da ölüp yerine oğlu Pisû Menga geçmiştir.

Altıyüzotuzdokuz senesinde Yunus oğlu Şeyh Allâme Kemâleddin Musa Musul'da öldü. Şafii mezhebinde asrının imamıydı. Hanefiler bile ondan Hanefi Mezhebi üzere ders alırlardı. Arapça ilimlerde ve tefsir ilminde mahirdi. Mantık, tabiiyye, matematik ve ilahiyatta da geniş bilgi sahibiydi. Hıristiyanlar da ondan Tevrat ve İncil okurlardı. Şeyh Esirüddin Ebheri ki eserleri bilginlerin ellerinde dolaşan bir âlimdir. Kemâleddin'in karşısında kitap tutup ders aldığı görülmüştür. İbni Hallikan der ki: **Esirüddin Ebheri'nin Şeyh Kemâleddin'den Mecesti okuduğunu ve birçok seneler ondan ders aldığını gördüm".**

Müstansır'ın Ölümü ve Müsta'sım'ın Halifeliği

Altıyüzkırk yılı Cemaziyelahir ayının sonunda Halife Müstansır öldü. Askerini pek güzel düzene sokmuştu. Huffaci diye tanılan pek cesur bir kardeşi vardı.

Fakat devlet büyükleri, avuçları içine alıp da istedikleri gibi kullanılacak bir yumuşak huylu Halife aradıklarından Müstansır'ın Abdullah adlı oğlunu Halifelik tahtına oturttular. Müsta'sımbillâh diye lakaplandırdılar. Müsta'sım da uysal ve zayıf görüşlü bir kişiydi. Dedikleri yola gitti. Mal biriktirmeye, mücevher düşkünlüğüne ve şahsi hazlara kendini verdi ve sırf bir Halifelik unvanıyla yetindi. O zaman İslâm dünyasını Batı'dan Haçlılardan ve Doğu'dan Tatarlardan korumak için, İslâm hükümdarlarını birliğe çağırmak halifeliğin kutsal bir göreviydi. Abbasi Devleti için yakınlaşan kötü olayların çıkışında Müsta'sım'ın biriktirdiği para ve mücevherlerin kendisine yararı olmayacaktı.

Eyyûbi Devleti'nin Durumunun Karışması

Mısır Sultanı olan Melik Necmeddin Eyyûb ile Şam'ın sahibi olan Melik Salih İsmail'in aralarında düşmanlık vardı. O sene Salih İsmail, Kerek sahibi olan Melik Nasır Davud ile Melik Eyyûb aleyhine birleşti. Haçlılar ile anlaştı. Askalan ve Taberiye'yi ve ziyaret yerleriyle beraber Kudüs'ü Haçlılar'a teslim ettiler. Melik Eyyûb da Harezmliler'i yardıma çağırmıştı, Altıyüzkırkiki senesinde Harezmliler Harim bölgesini ve Şam'a bağlı yerleri yarıp geçerek Gazze'ye vardılar. Melik Eyyûb'un epey askeri de Oraya geldi. Melik Salih İsmail, Şam ve Kerek askeriyle Humus sahibi Melik Mansur İbrahim'i gönderdi. Akka'dan Haçlılar da çıkıp onunla birleştiler ve ilerleyerek Gazze dışında savaşa giriştiler. Melik Mansur ile Haçlılar bozuldular. Mısır askerleri ve Harezmliler, onların peşini bırakmayarak gereği gibi kırdılar. Melik Eyyûb, Gazze'yi, kıyıları ve Kudüs'ü aldı. Sonra bütün askerlerini Şam üzerine gönderdi. Melik Salih İsmail ile Melik Mansur İbrahim'i Şam'da kuşattırdı.

Hama sahibi olan Melik Muzaffer, bu sırada öldü. Yerine on yaşındaki oğlu Melik Mansur Muhammed geçti. Anası Melik Kâmil kızı Gaziye Hatun vasi olarak hükümet işlerini yürütür oldu.

Yine bu sırada Melik Eyyûb'un Şam'da hapis bulunan oğlu Muğis Fethüddin ölünce babası üzüldü. Melik Salih İsmail hakkında duyduğu kini ve öfkesi arttı.

Yine bu sırada Meyyafarıkıyn sahibi Melik Muzaffer Şahabeddin Gazi ölüp yerine oğlu Melik Kâmil Nasıriddin Muhammed geçti.

Altıyüzkırküç senesinde Melik Salih İsmail, Samiriler'den olan veziri Eminü'd-Devle'yi kendisiyle kardeşioğlunun aralarını düzeltmek üzere Halife'den arabulucu olması için Irak'a gönderdi. Fakat Halife ona cevap vermedi. Sonunda Baalbek ve Busra, Salih İsmail'de ve Humus ve ona bağlı yerler Şirkûh oğlu Mansur İbrahim'de kalmak üzere iki tarafın anlaşmasıyla barış yapmaya karar verilerek Şam, Melik Eyyûb'un başkomutanına teslim olundu.

Harezmliler, Şam'ın fethinde kendilerine birçok araziler verileceğini sanırken umutları boşa çıkınca, altıyüzkırk senesinde Melik Eyyûb'un emrinden çıkarak Salih İsmail'le anlaştılar. Kerek sahibi Melik Nasır Davud da onlara katılarak hepsi birlikte Şam'ı sardılar.

Bunun üzerine Halepliler ve Humus sahibi Melik Mansur İbrahim de Melik Eyyûb ile anlaşarak Şam üzerine yürüdüler. Harezmliler ayrılıp onlara karşı geldiler, fakat büyük bir bozguna uğradılar. Komutanları olan Bereket Han öldü. Kesik başı Halep'e getirildi. Keşluhan ile bir fırkaları ayrılıp Tatarlara katıldılar. Geri kalanı da Şam'da dağılarak hükümetçe çalıştırılır oldular. Kısaca dernekleri bozuldu, İslam şehirleri onların kötülüklerinden kurtuldu.

Harezmlilerin kırılıp bozuldukları haberi Mısır'a ulaşınca Melik Necmeddin Eyyûb, pek çok memnun olarak şenlik etti. Humus sahibi hakkındaki kini yok oldu ve aralarında tam bir dostluk kuruldu.

Melik Salih İsmail, ister istemez Halep'e gelip Melik Nasır Yûsuf'a sığındı. Melik Eyyûb, adam gönderip onu istediyse de Nasır Yûsuf vermedi. Eyyûb'un başkomutanı ise Baalbek'i alarak Salih İsmail'in çocuklarını tuttu, Mısır'a gönderdi. Eyyûb da onları hapsetti. Sonra Melik Eyyûb tarafından Melik Nasır Davud üzerine gönderilen asker, Kerek'e bağlı yerlerin hepsini aldı. Kerek'i sardı. Nasır Davud'un elinde yalnız Kerek kaldı. Orada gizlendi. Bu sırada Melik Eyyûb, Askalan ve Taberiye'yi de Haçlılar elinden geri almıştır. İşte o sırada Humus sahibi Melik Mansur İbrahim ölüp yerine oğlu Melik Eşref Muzafferüddin Musa geçmişti.

Mısır Sultanının Suriye'ye Gelip Gitmesi ve Fransa Krah'nın Dimyat'ı Alması

Halep sahibi Melik Nasır Yûsuf altıyüzkırkaltı senesinde Humus sahibi Melik Eşref Musa üzerine asker göndererek iki ay kuşatarak Humus'u aldı. Ona karşılık Melik Eşref elindeki Tedmür ve Rahbe'ye ek olarak Teli Başir'i verdi.

Mısır Sultanı olan Melik Nasır Necmeddin Eyyûb bundan üzülerek Şam'a geldi. Kendisi hastaydı. Humus'u Haleplilerden geri almak üzere bir başkomutanla çokça asker gönderdi. Bu asker, Humus'u sardı. Mancınıklarla döğüp sıkıştırdı. Fakat kış geldi. Soğuk bastı. Sultan Eyyûb'un da hastalığı arttı. Bu sırada Haçlıların Dimyat yönüne saldırdıkları haberi geldi. Humus, Halepliler elinde kalmak üzere aralarını bulmak için Halife tarafından da elçi gelmişti. Sultan Eyyûb, ona evet diyerek Humus üzerinden askerini kaldırdı. Hastalığı artınca deve üzerinde Mısır'a döndü.

Haçlıların harekâtına gelince: "Yukarıda geçtiği gibi Kudüs, önce bazı şartlarla Haçlılar'a bırakılmışken şarta aykırı hareket eylediklerinden Kudüs onların

elinden alınmıştı. Bu haber Avrupa'ya ulaşınca Papa, yine Avrupalıları Haçlı seferlerine kışkırttı. Fransa Kralı IX. Lui bir büyük ordu ile Kıbrıs adasına ve oradan altıyüzkırkyedi yılı başlarında Dimyat kıyısına geldi. Dimyat halkı ve muhafızları kaçınca Lui, savaşmadan Dimyat'a girdi. Şehirdeki bütün zahire ve silahları ele geçirdi.

Sultan Salih Eyyûb da savunma için Mansure'ye indi. Fakat Halep' askeri geçen sene Humus'u ele geçirdikleri gibi, o sene de Musul sahibi Bedreddin ile savaşarak Nusaybin ile Karkisya'yı almışlardır. Böylece Halep ve el-Cezire tarafından yardım umulmadığından Haçlılar'a karşı Sultan Eyyûb ancak Mısır ve Şam askerleriyle kalmıştı. Mısır ve Şam arasında bulunan Kerek sahibi Melik Nasır Davud ile savaş üzere olup, her ne kadar Kerek çevresini ele geçirmişse de, henüz Kerek kalesi elinde olmadığından bu da kendisine endişe verici bir durumdu. Ama Melik Davud da Kerek'te kuşatılmış olarak çok sıkışık bir vaziyetteydi. Küçük oğlu İsa'yı Muazzam diye lakaplandırarak yerine kaymakam bırakıp kendisi Halep'e geldi. Halep sahibi Melik Nasır Yûsuf'a sığındı. Oysa kaymakamlığa küçük oğlunu seçtiği için büyük oğulları Emced Hasan ve Zahir Şâzi gücendiler. Melik Muazzam İsa'yı tutup hapsettiler. Hasan Mısır'a giderek Mansure'de Sultan Eyyûb ile görüşüp kardeşi Zahir ile kendisine Mısır'da araziler verilmek üzere Kerek'i ona verdi. Sultan da onlara araziler vererek adam gönderip Kerek'i ele geçirtti. Halep'te bulunan Nasır Davud, bütün bütün yersiz yurtsuz kaldı.

Sultan Eyyûb'un Ölümü ve Yerine Turan Şahın Seçilmesi

Mısır ve Şam arasında Kerek bir çıbandı. Öyle kolayca ele geçmesinden dolayı Sultan Salih Necmeddin Eyyûb pek çok sevindi. Ama ciğerindeki çıban ile koltuğundaki yaraya çare bulamadı. Mansure ordu yerinde altıyüzkırkyedi yılı Şaban ayının ondördüncü gecesi öldü.

Anası Verdü'l-Müna adında Sudan'lı bir câriye olduğundan kendisi de siyahtı. Ağırbaşlı, gösterişli, iffetli, himmeti yüksek şanlı bir Sultan'dı. Babalarından ve dedelerinden çok Kölemen askeri terbiye edip çalıştırırdı. Onlarla çok iş gördü. Ama hükümetin nüfuzu hep Kölemen beylerinin ellerindeydi.

Fetheddin adlı oğlunun Şam'da hapisken öldüğü yukarda geçmişti. Şecerü'd-Dür adlı cariyeden doğan oğlu Halil de ölmüş bulunduğundan kendisinin ölümünde yalnız Melik Muazzam Turan Şah isimli oğlu kalmıştı. O da Hısnı Keyfa'da valiydi. Kendisi geceleyin ölünce Şecerü'd-Dür, hemen vezir Fahreddin ile kızlarağası Celâleddin Muhsin'i çağırarak Sultan'ın öldüğünü bildirdi. Onlar da Frenkler'den korkarak gizlediler.

Sonra Şecerü'd-Dür, komutanları çağırtarak "Sultan size emrediyor ki ona ve

ondan sonra Turan Şah'a sâdık kalacağınıza yemin ediniz" dedi. Kahire'de Sultan'ın yerine bakan Ebû Ali oğlu Hüsameddin'e de böylece yazdı. Bunun üzerine gerek Mansure'de gerek Kahire'de komutanlar, askerler ve devlet adamlarının hepsi böylece yemin ettiler. Vezir Fahreddin tarafından Turan Şah'a da devlet mektubu yazıldı. Ondan sonra iradeler Melik Salih Eyyûb'un imzasıyla çıkardı. Onları Süheyli adlı görevli yazardı. Öyle taklit ederdi ki, herkes onun yazısını Sultan'ın kendi el yazısı sanırdı. Turan Şah'ın Hısnı Keyfa'dan kalabalık bir yardım askeri göndererek Mısır'a erişmesi epeyce zaman isterdi.

Fransa Kralı'nın Mansure Üzerine Hareketi ve Kölemenlerin Zaferi

Sultan Eyyûb'un ölümü gizli tutulmuş ise de, Haçlılarla Dimyat'ta bulunan Fransa Kralı Lui, bunu haber alınca hemen Mansure üzerine yürüdü. Altıyüzkırkyedi yılı Ramazan ayı başında İslâm askeri ve şiddetli bir savaşa tutuştu. İki taraftan pek çok adam öldü. Sonra Lui, geri çekildi. Fakat Zilkade ayının beşinci günü sabahtan Mansure'yi bastı. İleride bulunan İslâm askeri bozuldu. Vezir Fahreddin şehit oldu. Fakat Şecerü'd-Dür sancaklar altında ve Saltanat Vekilliği makamından ayrılmayıp, Kölemenler de onunla beraber durdular. Canlarını siper edercesine sabredip direndiler. Saldırmak için fırsat düşürdüler. Düşmana üstün geldiler. Önlerine gelen Haçlıları kılıçlarla doğradılar. Haçlılar, büyük zararlara uğradılar. Sonunda bozuldular. Darmadağınık olarak geri çekildiler. İslâm askerleri, yenilmişken üstün geldiler. Şecerü'd-Dür ile Kölemen beyleri, pek çok ün kazandılar.

Turan Şah'ın Mansure'ye Erişmesi ve Fransa Kralı'nın Tutsak Olması

Sultan Eyyûb'un oğlu ve Hısnı Keyfa valisi olup, Mısır Sultanlığına çağrılan Melik Muazzam Turan Şah, Hısnı Keyfa'dan hareket etti. Ramazan Bayramını Şam'da yaptıktan sonra Mısır'a gitti. Zilkade ayının yirmisinde Mansure'ye erişti. Herkes, ona biat ederek işler düzeldi ve Haçlılarla karada ve denizde savaş şiddetlendi.

Mısır'ın ince donanması üstün gelerek Haçlıların otuziki parça kayığı ele geçirilince kendilerine, zayıflık gelerek Dimyat'ı terk edip gitmek ve ona bedel Kudüs ile bazı kıyıları almak üzere barışa yanaştılarsa da beri taraftan uygun karşılanmadı. Çünkü Bahriye Kölemenleri, Mansure'de Haçlılarla karşı karşıya durup birbirine azılarını göstermekte iken alt tarafta İslâm askerleri, Haçlıların dönüş yollarını kesip Dimyat'tan kendilerine zahire gelmez olduğundan aç kalmışlardır. Fransa Kralı Lui, askerinin açlıktan kırılacaklarını görünce hemen altıyüzyirmisekiz yılı Muharrem

ayının dördüncü çarşamba gecesi Haçlılarla birlikte Dimyat'a doğru geriye döndü. İslâm askeri de arkalarına düştü. Sabahleyin yetiştiler. Enselerine bindiler. Kılıç üşürdüler, Ehl-i Salih'in otuzbin kadarını yere düşürdüler. Kılıç artıkları ile Lui ve komutanları bir köye sığındılar, eman dilediler. Kızlarağası Muhsin onlara eman verdi. Hepsini alıp Mansure'ye götürdü. Onun üzerine Melik Muazzam Turan Şah da Mansure'den kalkıp övünerek Mısır'a varmak üzere Mansure'den hareket ederek Fâriskûr'a erişti. Ama Türkler, yani Kölemenler ile arası pek çok açılmıştı.

Mısır'da Kölemenlerin Çoğalmaları ve Etkinliklerinin Artması

Sultan Selâhaddîn ve kardeşi Melik Adil ve oğulları, pek çok Kölemen askeri düzenleyip kullanmışlardı. Melik Salih Necmeddin Eyyûb ise bu yolda daha da ilerleyerek bütün askeri ve memur ve komutanların çoğunu Kölemenlerden yapmıştı. Çünkü kendisi Mısır Sultanı olduysa da, öteki Eyyûbi hükümdarları ona bağlı olmayıp, akrabasının çoğu, onu yalnız bıraktıklarından o da Türk Kölelerle kuvvetini arttırmıştır. O zaman köle ve câriye edinmekte çok kolaylık vardı.

Çünkü kuzey kıtasının hanı Cengiz Han oğlu Düşi Han o tarafta bulunan Türkleri, özellikle Kıpçak kabilelerini ve Rus ve Âlân ve Mevlât'ı ve komşuları olan Çerkeş kabilelerini vurup, kimini öldürüp kimini esir etmekle o bölgeler halkının elleri esirlerle dolmuştu. Tüccarın en kârlı sermayeleri esirler idi. Tüccar, onları Mısır'a götürürler, komutanlar da onları pahalı olarak satın alırlardı. Fakat kulluk etmek için değil, ancak onları kendilerine ısındırarak İslâm saltanatının bazusuna kuvvet vermek için alırlardı. Kur'an-ı Kerim öğretip ayrıca okutup eğittikten sonra kabiliyetlerine göre terbiye ederlerdi. Askerlik, silahşorluk öğretirler ve istenilen dereceye geldiklerinde maaş ve gelirlerini arttırarak at ve silahların en iyisini edinip kullanmalarını şart kılarlardı.

Bu köleler de İslâm ülkeleri dışından, İslam topraklarına gelip ahlâksızlıklara ve şehir âdetlerine bulaşmamış ve rahatlığa alışarak atılganlığı kırılmamış, göçebe ahlâkı ve temiz bir niyetle İslâm dinine girerler ve askerlikte ve silahşorlukta biri, on atlıya karşı gelecek derecede ustalık kazanırlar ve böylece yüksek derecelere erişirlerdi. İçlerinden ölenlerin yerini de geriden yetişenler tutarak İslâm kuvveti durmadan tazelenmekteydi.

İşte Türk Kölemenleri denilen asker bunlardır ki içlerinde Rus, Çerkeş, Gürcü ve Ermeni varsa da Türklerin çokluğundan ve meziyetlerinden dolayı Türk ismi öne geçerek hepsine Türk denilirdi. Soy bakımından farklılıklarına bakılmayıp Efendilerine göre ayrılırlardı. Meselâ Selâhaddîn'in köleleri Salâhiye ve oğlu Aziz'in kölelerine Aziziye ve Salih' Necmeddin Eyyûb'un kölelerine Salihiye denilirdi.

Bahriye denilen Kölemenler de Salihiye'dendir ki Salih Eyyûb, onları Nil'in iki kolunun kavşak yerindeki Mansure'nin korunması için düzenleyip, Divanındaki yardımcıları, yakınları ve komutanları onlardandı. Kısaca Bahriye Kölemenleri onun özel Askerleri demekti. En çok etkili olan Çaşnigir İzzeddin Aybek Türkmani ve sonra sırasıyla Camdar Farisü'd-Din Aktay, Rüknü'd-Din Baybars el-Bündükdâri de Bahriye büyüklerinden idiler.

Sultan Salih Eyyûb'un ölümünde Eyyûboğullarının en kuvvetlisi olan Halep sahibi Melik Nasır Yûsuf eğer Mısır Sultanlığına çağrılmasaydı Eyyûboğullarının sözleri bir merkezde toplanır ve Eyyûbi Devleti, eski kuvvetini bulabilirdi. Fakat Salihiye, özellikle Bahriye Kölemenleri, Mısır'da çok nüfuz kazanarak devleti benimsemiş olduklarından, Efendizâdeleri olan Melik Muazzam Turan Şah'ı tercih ederek onun Hısnı Keyfa'dan gelişine kadar devleti korumaya canlarını siper edercesine çalıştılar. Turan Şah ise Mısır durumunun gerçek yüzünü bilmediğinden babasının kölelerini gözden düşürerek Hısnı Keyfa'dan getirmiş olduğu yakınlarına değer vermişti. Onlar da Salihiye Kölemenlerine hor gözle baktıklarından aralarına şiddetli düşmanlık girmiştir.

Turan Şah'ın İdamı ile Şecerü'd-Dür'ün Tahta Çıkarılması

Yukarıda açıklanan sebeplerden dolayı Bahriye büyükleri olan Aybek Türkmani, Aktay ve Baybars Bündükdâri, anlaşarak Melik Muazzam Turan Şah'ı Faskür'de iken altıyüzyirmisekiz yılı Muharrem ayının sonlarında idam ile yerine Efendilerinin eşi olan ve Fransa Kralıyla yapılan meydan savaşında devlet vekilliği makamına geçerek Sancak altından ayrılmayan Ümmü'l-Halil Şecerü'd-Dür'ü saltanat tahtına oturttular.

Ona sadakat etmek üzere askere yemin ettirdiler. Bu sırada Aybek Türkmani de askere Atabey oldu. Minberlerde Şecerü'd-Dür adına hutbe okundu. Para basıldı. Önceden ölen Eyyûb oğlu Halil adlı şehzadenin anası olduğundan fermanlar üzerindeki imzası Halil'in annesi idi. Para'daki yazı ise el-Müsta'samiyyetü's-Salihiye Meliketü'l-Müslimin Validetü'l-Meliki'l-Mansur Halil idi. Kendisi bir Türk cariyesi idi.

Ondan sonra Fransa Kralı Lui ile söyleşildi. Verilen karar üzere Lui, Dimyat'ı teslim etti. Çokça para vererek Şecerü'd-Dür'ün emriyle tutsaklıktan kurtuldu. O senenin Safer ayının dördünde deniz yoluyla Akka'ya gitti. Oradan da Avrupa'ya dönmüş ve İslâm şehirlerinde gördüğü medeniyet eserlerinden ibret alarak devlet işlerini yeni bir düzene sokarak memleketinin imarına başlamıştır.

Şecerü'd-Dür'ün Taht'tan indirilmesiyle Muiz Türkmani'nin ve Arkasından Eyyûbilerden Eşrefin Tahta Çıkarılması

Mısır'da Eyyûboğulları Devleti yıkıldı. Ama Turan Şah'ın öldürülmesiyle Şecerü'd-Dür'ün tahta geçtiği haberi, Şam'da bulunan Eyyûboğullarına erişince bunu reddettiler. Şam'daki Kölemenler de kabul etmediler.

Melik Adil Ebû Bekir'in oğlu Melik Mugis Fetheddin Ömer ki babasının ölümünde Mısır'da kalmıştı. Turan Şah, Hısnı Keyfa'dan gidince onu Şubek'te kaleye hapsetmişti. Bu kere Şecerü'd-Dür'ün tahta çıktığı haberi Kerek'e ulaşınca Kerek valisi bulunan Bedreddin Savabi hemen Melik Mugis Ömer'i koyverdi. Kerek eyaletini ona teslim ederek hizmetinde kaldı.

Eyyûboğullarından bir Sultan'ı öldürerek devletin bir kadın eline tesliminden halkın nefret duyduğunu Mısır komutanları anlayınca hemen Rebiülahir ayının sonunda Şecerü'd-Dür'ü tahttan indirerek yerine kendilerinin reisi ve eskisi bulunan ve Melik Salih Eyyûb'un ve ondan önce kardeşi Melik Adil Ebû Bekir'in yanlarında değeri yüksek olan Aybek Türkmani'yi tahta çıkardılar ve Muiz diye lakaplandırdılar.

Şam valisi ve oradaki Kölemenlerin başı Yağmur oğlu Cemaleddin ile Şam'da çok bulunan Eyyûboğulları ise Kerek'te Melik Mugis'e ve Mısır'da Melik Muiz Türkmani'ye biat olunduğunu öğrendikleri gibi kendi başları kaygısına düşüp o zaman Şam'da Eyyûboğullarının en büyüğü Halep ve Humus ve ona bağlı yerlerin emiri Selâhaddîn Yûsuf oğlu Zahir oğlu Aziz oğlu Nasır Yûsuf idi. Onu Şam'a çağırmışlar. O da Şam'a varınca bütün halk, ona biat etti ve Mısır'ı ele geçirmek üzere onu buna özendirdiler. Mısırlı komutanlar, bundan haberli olunca kendilerine kalkan olmak üzere Eyyûboğullarından birinin Saltanat tahtında bulunmasını gerekli gördüler. Önce Yemen emiri olan Sultan Kâmil oğlu Mes'ud oğlu Melik Yûsuf'un altı yaşındaki oğlu Melik Eşref Musa'yı o senenin Cemaziyelevvel ayının beşinde Saltanat tahtına oturttular. Muiz Türkmani de Saltanat, tahtından Atabeyliğe indi. Ama devlet işlerinin dizgini, onun elindeydi, ikisinin yani Melik Eşref ile Muiz Türkmani adlarına hutbe okundu ve para basıldı.

Eyyûboğullarının Kölemenlerle Savaşmaları ve Barış Yapmaları

Has Türk adlı Bey, bir miktar Mısır askeri ile Gazze'de bulunuyordu. Halep ve Şam sahibi olan Melik Nasır Yûsuf tarafından Gazze'ye bir asker fırkası gönderilince Has Türk, askeriyle Salihiye'ye çekildi. Cemaziyelahir ayının dördüncü günü Salihiye'de Kerek sahibi Melik Mugis'in adına hutbe okudular.

Melik Nasır Yûsuf ise Şam tarafında bulunan Eyyûboğulları hükümdarlarını davet etti. Onlar da çağrıya uyup büyük bir ordu ile o sene Mısır üzerine yürüdü.

Atabey'i Lü'lü Ermeni öncülüğe görevlendirildi. Aziziye Kölemenleri de beraberdi.

Mısır komutanları, bu durumlardan üzüldüler. Hemen Kahire'de **"Memleketlerin hepsi Halife Musta'sımın'dır"** diye bağırttılar. Halifelik geleneğini ilân ettiler. Melik Eşref için biati tazelediler. Muiz Türkmani askerine çekidüzen vererek öncülüğe Bahriye ile Camdar Aktay'ı görevlendirdi.

Zilkade ayının onuncu perşembe günü Abbasiye yakınında iki taraf karşılaştı. İlk önce Mısır askeri bozuldu. Şam askeri, onların peşini bırakmayarak Abbasiye'ye varıp çadırlarını kurdular. Bozguna uğrayanların bir çoğu da Said içine doğru gitti. Mısırlıların hepten bozguna uğramalarında iki tarafın da şüphesi kalmadı.

Oysa Muiz Türkmani, Bahriye Kölemenleriyle merkezde durup Lü'lü Ermeni'nin başta bulunmasından gücenik ve öfkeli olan Aziziye Kölemenleri de bu sırada Melik Nasır Yûsuf'tan ayrılarak Muiz'in yanına gitmişlerdi. Bunun üzerine Melik Nasır Yûsuf, otağında bir güruh sarıklılar ile kalıp çene yarışmakta iken Muiz Türkmani, onun üzerine şiddetli bir saldırıda bulununca Melik Nasır, Şam tarafına kaçtı. Bazı komutanlarıyla beraber yanında bulunan Eyyûboğullarından Baalbek sahibi Adil oğlu Melik İsmail ve Teli Başir ve Tedmür sahibi Melik Eşref ve Selâhaddîn Yûsuf oğlu Melik Muazzam Turan Şah ve kardeşi Nusreddin esir oldular.

Abbasiye'deki Şam askerleri, Melik Nasır'ın kaçışını görünce hayrette kaldılar. Hemen ilerleyerek Kahire'ye girseler Muiz Türkmani yanında onların üzerine varacak kadar kuvvet yoktu. Fakat basiretleri bağlandı, Kahire'ye gireceklerine Şam'a döndüler.

Gariptir ki bozulan Mısır askerleri, olayın ertesi cuma günü Mısır'a vardıklarında Mısır'da Melik Nasır adına hutbe okunmuşken sonradan Muiz Türkmani'nin üstün geldiği haberi Mısır'a ulaştı. Ertesi cumartesi günü de Muiz Türkmani, zafer işareti olan esirleri yanına alarak alay ile Kahire'ye girdi.

Eyyûboğullarından Baalbek sahibi Melik Salih İsmail'i ve vezirini öldürttü ve öteki Eyyûboğullarını hapsetti.

Kısaca bu savaş Türklerin, yani Kölemenlerin Eyyûboğullarına üstün gelmesiyle sonuçlandı. Ama Melik Nasır Yûsuf, Şam'a dönüşünde askerinin kusur ve noksanlarını gidererek altıyüzkırkdokuz senesinde bir ordu hazırlayarak Gazze'ye gönderdi. Mısır Kölemenleri de Sayih'e çıktılar. Fakat iki taraf, epey süre savunmada kalıp saldırıya geçmekten kaçındılar.

Sonra Halife Müsta'sım tarafından aralarını düzeltmek için elçi gönderilince altıyüzellibir yılı içinde elçi huzurunda Ürdün nehrine kadar Mısırlıların ve oradan berisi Melik Nasır Yûsuf'un olmak üzere barış yapıldı.

Mısır'da Melik Eşref Eyyübi, Sultan unvanını taşıyorsa da işler Atabeyi olan Melik Muiz Türkmani'nin elinde idi. Fakat kendisinin arkadaşı ve Bahriye'nin reisi olan Aktay da hükümete ortak olup her işe karışırdı. Hükümet ise ortaklık kabul etmediğinden Muiz Türkmani altıyüzelliiki senesinde Aktay'ı öldürdükten sonra Melik Eşref'ten Sultan unvanını alarak onu halalarının yanına gönderdi. Kendisinin saltanatta bağımsız olduğunu ilân etti. İşte Eyyûboğullarından Mısır'da en sonra adına hutbe okunan bu Melik Eşrefdir. Ondan sonra Mısır saltanatı Türkler, yani Kölemenler elinde kalmıştır.

Aktay'ın öldürülmesinden dolayı Bahriye Kölemenleri, Sultan Muiz'den ayrılıp Melik Nasır Yûsuf'un yanına geldiler. Mısır'ı almak üzere onu özendirdiler. O da askeriyle Şam'dan çıkıp Gur'a vardı. Gazze'ye asker gönderdi. Aziziye Kölemenleri altıyüzelliüç yılı içinde Türkmani aleyhine anlaştılarsa da Türkmani haber alarak savunmaya geçince hepsi Kahire'den kaçmak zorunda kalmışlardır. İşte o sırada Arişe kadar bütün İslâm şehirleri, Melik Nasır Yûsuf'un ve Mısır, Sultan Muiz Türkmani'nin olmak üzere aralarında sözleşme yapıldı. Altıyüzellidört senesinde iki taraf askerleri yerlerine döndüler.

Sultan Muiz'in İdamı ve Oğlu Mansur'un Tahta Çıkarılması

Şecerü'd-Dür Ümm-i Halil, her ne kadar saltanat tahtından indirilmişse de Kölemenler arasında epey taraflısı vardı. Sultan Muiz Türkmani, rakiplerine üstün geldikten sonra o sırada Şecerü'd-Dür'le evlenerek onu tutanları da kazanmış oldu. Dıştan da Hama sahibi ve Musul sahibi Melik Bedreddin Lü'lü'ye akrabalıkla ilişki kurmak emeline düştü. Hatta Bedreddin'in kızını istemişti. Bu ise Şecerü'd-Dür'e ağır geldi. Haremağalarını kocası Muiz'in aleyhine kışkırttı. Hadım ağaları da altıyüzellibeş yılı Rebiülevvel ayının yirmi üçüncü salı gecesi Melik Muiz'i hamamda iken öldürdüler.

Melik Muiz'in köleleri, durumu öğrenince Seyfettin Kutuz ve öteki bazı komutanlar ile birlikte gelip öldürenleri öldürdüler. Şecerü'd-Dür'ü de öldürmek istediler. Fakat Salihiye Kölemenleri onu koruyarak ölümden kurtardılar.

Bunun üzerine Mısır komutanlarının anlaşmasıyla Melik Muiz'in onbeş yaşında bulunan oğlu Nureddin Ali, Sultan Mansur unvanıyla saltanat tahtına oturtuldu. Muiz'in kölelerinden olan Seyfeddin Kutuz Atabey oldu. Şecerü'd-Dür, saraydan bir kaleye götürüldü. Rebiülahir ayının onaltısında öldürüldü.

Nasır Yûsuf, Melik Muiz ile barış yapınca yanında bulunan ve Mısır'ı ele geçirmek davasında olan Bahriye Kölemenleri, bu barıştan gücendiler. Melik Nasır'ı vurup öldürmeye karar verdiler. Bunu haber alan Nasır Yûsuf, onları yanından kovdu. Onlar da Kerek'e gidip Mısır'ı almak üzere Melik Mugis'i kışkırttılar. Melik

Mugis altıyüzellialtı senesinde onlarla birlikte Mısır üzerine yürüdü. Fakat Mısır askerleri ile Seyfeddin Kutuz çıkıp onları darmadağınık etti.

İleri Gelenlerden Ölenler

Mısır Sultanlarından ve sekiz seneden beri hapiste bulunan Kâmil oğlu Melik Adil Ebû Bekir, altıyüzellibeş senesinde öldü. Mugis Fetheddin Ömer adlı bir oğlu kaldı.

Altıyüzellialtı senesinde İbni Hâcib diye bilinen Ömer oğlu Cemaleddin Ebû Amr Osman İskenderiye'de öldü. Ünü açıklamayı gerektirmez. Babası Ömer Kürtlerden idi. Eyyûbi Devleti komutanlarından birinin protokol memuru yani teşrifatçısıydı. Önce Mısır'da Maliki Mezhebi üzere fıkıh yani hukuk okudu. Arapça ve öteki bilim dallarında çok yükseldi. Bir ara Şam'a gitti. Orada ders verdi. Sonra Kerek'e ve oradan Mısır'a gitti. İskenderiye'de öldü. Amidi'nin Usûl-i Fıkıh'ından olan **"Kitabı Ahkâm"ını** kısalttı, işte bu özetlediği kitabıyla Kerek'te yazdığı **"Kâfiye"** ve **"Safiye"** adlı eserleri İslâm ülkelerinde, özellikle Acem memleketlerinde ün kazanmış ve yayılmıştır. (Allah rahmet eylesin.)

Cengiz Han'ın oğlu ve yerine geçen Oktay onüç sene Hanlık ettikten sonra altıyüzellidokuz senesinde öldü. Moğol arasında yapılagelen usûl üzere, bir han ölünce çocuklarından ve yakınlarından biri, iktidar koltuğuna yerleşinceye kadar hükümeti en büyük oğlunun anasına bırakılırdı. Bundan dolayı Oktay'ın ölümünde hükümeti karısı ve Keyûk'un anası olan Turakina Hâtun'a bırakıldı. Dört sene kadar Cengiz Devletini bu kadın yönetti. Sonra oğlu Keyûk, altıyüzaltmışüç senesinde Han oldu. Bir sene sonra o da öldü. Hükümet, Mengü'nün anası ve Tüli'nin karısı olan Serkus adlı kadının yönetimine bırakıldı. Dört sene adalet ve insaf üzere hareket etti. Sonra Karakurum sahrasında bütün devlet adamları ve Moğol komutanları toplanarak büyük bir danışma yaptılar. Hepsinin görüş birliğiyle Tüli oğlu Mengü'yü Han'lık tahtına çıkardılar.

Gıyaseddin Keyhüsrev'in Savaşları ve Sonra Ölümü ve Oğullarının Anlaşmazlıkları

Anadolu hükümdarı olan Gıyaseddin Keyhüsrev bir büyük saltanata vâris ise de, gençliği dolayısıyla devlet işlerini görmekte gevşek davrandı. Kötülere yakın olarak işe yarar adamları elden çıkardı. Devlet işleri karışmaya yüz tuttu. Sonra aklı başına geldi. Devletine düzen vermek emeline düştü. O sırada Babayiler problemi çıktı.

Cengiz'in önünden kaçan kabileler ve aşiretlerle birçok şeyhler ve bilginler de doğudan batıya doğru göçtüler. Bunlardan Belhli Hasan Bekri oğlu Mevlana Ba-

haeddin Muhammed, oğlu Mevlana Celâleddin Rumi'yi yanına alarak Alâaddin Keykubad zamanında Konya'ya gelip irşad seccadesini sermişti. Böylece Anadolu şehirlerinde Horasan ve İran'dan gelme pek çok bilgin ve edipler toplanmışlar ve Farsça'nın Anadolu'da pek çok tutulmasına sebep olmuşlardı. İşte o ulu kişilerle beraber Sofiye Şeyhlerinin ünlülerinden Horasanlı Baba İlyas da birçok müridleriyle Anadolu'ya gelip Amasya yöresinde yerleşmişlerdi. Onun müridlerine Babayiler denildi.

Babayiler gittikçe çoğaldı. İçlerine birçok aylak ve aşağılık kimseler karıştı. Altıyüzotuzyedi yılı içinde Amasya ve Tokat bölgelerine saldırır oldular. Karşı gelen komutanları bozguna uğrattılar.

Gıyaseddin Keyhüsrev, durumu öğrenince işi gürültüye boğmadan ansızın Babayileri bastı. İleri gelenlerini astı. Çevresindeki eşkıya darmadağınık oldu. Sultan Gıyaseddin, bu işi Osmanoğullarının ceddi olan Süleyman Şah oğlu Ertuğrul Bey'e gördürmüş olduğu bazı tarihlerde yazılıdır.

Gıyaseddin bu iç gaileyi giderdikten sonra devlet işlerini düzene sokmak üzere iken altıyüzkırk senesinde Tatarlar, Erzurum üzerine geldiler. Uzun süre sardıktan sonra kale halkından bazı iki yüzlülerin hıyaneti yüzünden kaleyi ele geçirdiler. Halkını kılıçtan geçirdiler. Bunun üzerine Gıyaseddin Keyhüsrev, hemen askerini topladı. Halep'ten de yardımcı asker getirterek Tatarlara karşı gitti. Altıyüzkırkbir yılı içinde savaşa girişti. Fakat yetmişbin askeri varken kırkbin Tatar'a yenildi.

Tatarlar onun ordusunu yağmaladıktan sonra gelip Kayseri'yi soyup soğana çevirip harap ettiler. Gıyaseddin, ne yapacağını şaşırdı. Amasya kadısı, bazı komutanlarla birlikte Tatarlara başvurarak barış isteyince, devlet gelirinin üçte biri İlhanlılar hazinesine verilmek şartıyla İlhanı tarafından barışa izin çıktı. Gıyaseddin de bunu kabul etmek zorunda kaldı. Tatarların usûl ve âdetleri icabı, Anadolu'nun işlerine bakmak üzere yeterince askerle Moğol komutanlarından biri görevlendirildi. Kısaca Gıyaseddin, Tatarların boyunduruğu altına girdi.

Yukarda geçtiği üzere Melik Şah'tan sonra Selçuklu Devleti, birçok dallara ayrıldı. Sonra bu kollar birer birer yıkıldı. Yalnız Anadolu Selçukluları kolu kaldı. Bu devletin kurucusu Kutulmuş oğlu Emir Süleyman'dı. Ondan sonra gelenler bütün Anadolu'yu fethedip bu devleti genişleterek hükümetleri Antakya ve Harput'tan Bursa sınırlarına ve Konstantiniyye Boğazına ve Akdeniz'den Erzurum'a kadar uzamıştı. Hele Alâaddin Keykubad'ın zamanında pek çok kuvvet bulmuştu. Oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'in kötü idaresi yüzünden devletin ahengi bozuldu. Devlet bağı çözüldü. Sonunda Hülâgu'nun zorba yönetimine girdi. Ondan sonra Selçuklu Devleti'nin ışığı söndü.

Gıyaseddin Keyhüsrev de atalarından kalan güçlü ve büyük bir devletin kendi elinde bağımsızlığını yitirdiğini görmekten üzülerek altıyüzkırkdört senesinde kalp hastalığından ölmüştür. Bir deyişe göre Tatarlar tarafından öldürülmüştür. Ondan sonra Anadolu, İlhan'ın bir eyaleti oldu. Selçuklu Sultanlarında Sultan adından başka bir üstünlük kalmadı.

Gıyaseddin Keyhüsrev'in İzzeddin Keykâvus, Rükneddin Kılıç Arslan ve Alâaddin Keykubad adlarında üç oğlu kaldı. Devlet adamlarının birleşmesiyle İzzeddin Keykâvus, saltanat tahtına çıkarıldı. Fakat kardeşleri de saltanatta ona ortak edildiler. Onlar da birleşerek devlet işlerini görmeye başladılar. Fakat bu birlik, çok sürmedi. Aralarına ayrılık girdi. İzzeddin ile Rükneddin bozuştular, dövüştüler. Sonra barıştılar. Üç kardeş yine birleşerek devleti güzelce yönetmeye başladılar.

Sonra İzzeddin, İlhanilerce yanlarına çağırıldı. Gerek kendisi, gerek kardeşleri telaşa düştüler. Aralarında aldıkları kararla, hediyelerle İlhanlıların yanına Alâaddin Keykubad gönderildi. Fakat Alâaddin yolda öldü. Yanındaki komutanlar, hediyeleri İlhanlı Sultanı'na sundular. Böylece devlet iki kardeş elinde kaldı.

Sonra bu iki kardeş, yine bozuştular, dövüştüler. İzzeddin yenmişken kararlaştırılan paranın ödenmesinde gevşeklik göstererek Anadolu nazırı olan İlhanlı valisi altıyüzellidört senesinde İzzeddin üzerine yürüdü. Akıllı vezirler **"Savaş duruma uygun değildir. Mal verilerek belâ defedilmelidir."** dediler. İzzeddin çevresini saran aşağı kişilerin sözlerine kapılıp savaşa girişti. Yapılan çarpışmada bozguna uğradı. Kaçarak Antalya kalesine kapandı. Sonra komutanların aracılığıyla Kızılırmak'ın batı tarafı Konstantiniyye'ye kadar İzzeddin'in ve doğusu Erzurum'a kadar Rükneddin'in olmak üzere barışa yanaşıldı.

Sonradan Hülâgu, Bağdad'ı aldı. Abbasi Halifeliğini yok etti. İslâm dünyasında bir büyük değişiklik oldu ve dünya bir başka âlem durumunu aldı.

Kaan ve İlhan'n Görevleri

Cengiz oğlu Tüli oğlu Mengü altıyüzkırksekiz senesinde tahta çıkmıştı. Akıllı ve tedbirli bir kişiydi. Müslümanlara özellikle İslâm bilginlerine ikram ederdi. Ülkeleri ele geçirmek için kardeşi Kubilay'ı beşyüzbin Moğol askeriyle doğuya gönderdiği gibi, öteki kardeşi Hülâgu'yu da batıya, yani İslâm ülkelerine gönderdi. Yanına bin neftçi ve bin mancınıkçı vermişti. Bunlar o zaman tüfekçi ve topçu yerinde kullanılırlardı.

Kubilay'a ve yerine geçenlere Kaan denildiği gibi, Hülâgu'ya ve yerine geçenlere de İlhanlı denildi ki il ve aşiretlerin Han'ı demektir.

Mengü, kardeşlerini öylece doğu ve batıya görevlendirdikten sonra kendi-

si de Maçin tarafına yönelerek orayı almıştır. Fakat Maçin'in havası iyi gelmedi. Orada öldü.

Kaan Kubilay bilginleri severdi. Müslümanları çok sayardı. Çok yaşadı. On sene kadar kardeşi tarafından vekillikle ve ondan sonra otuz sene bağımsızca hükümdarlık ederek büyük fetihler yapmıştır.

Beşyüzbin Tatar ile Çin'e girip bütün Çin ülkesini ele geçirip, Hint ve Çin denizlerinde gemiler işleterek Japonya adalarına kadar saldırıda bulunmuştur. Sonunda altıyüzdoksanüç senesinde ölüp yerine torunu Timur Han geçmiştir.

Hülâgu'nun İslâm Ülkeleri Üzerine Hareketi

Mengü Han'ın İslâm ülkelerinin durumunu öğrenmek ve incelemek için daha önce göndermiş olduğu Mirza, Horasan'a gelip etrafın durumunu iyice araştırıp inceleyerek Mengü Han'a bildirdi. Mülhidler Devleti ve Abbasi Halifeliğinden şikâyet ile "Bunlar için hazırlanmak gerektir" demiş. Mengü Han da Hülâgu'yu batıya görevlendirdikten sonra ayrılırken "Çevre hükümdarlarından sana boyun eğenlere saldırma. Özellikle Abbasi Halifesi, sana sevgi gösterirse onu incitme. Ama başkaldırırsa Cengiz Han kanunu üzere gerekeni yap!" diye Hülâgu'ya talimat vermiş.

Hülâgu altıyüzellibir senesinde Semerkant'a geldi. Çevre hükümdarlar ona hediyeler sunarak hatırını hoş ettiler. Sonra Hülâgu, Harkan'a gelince Bâtıniye hükümdarı olan Hant Rükneddin Haverşah'ı ordusuna davet etti. Haverşah gitmedi. Fakat sohbet arkadaşı olan ünlü Nâsırüddin Tûsi'yi hediyelerle gönderdi. Hülâgu ise kılıcını önce Bâtıniler üzerinde denedi.

Mülhidler Devleti'nin Çöküşü

Mülhidler Devleti dediğimiz Hasan Sabbah'ın hükümetler içinde hükümet olmak üzere haydutluk tarzında ve. dinsizlik yolunda kurmuş olduğu bir topluluktur.

Hasan Sabbah **"Kur'an'ın dış mânası olduğu gibi iç ve içinin ve bunun gibi gidebildiği kadar içinin içi vardır. Geçerli olan iç mânâsıdır"** diyerek rivayet ve dirayete sığmayacak yorumlarla Kur'an-ı Kerim'i yorumlayarak haramları helâl sayıyor ve bu yolda birçok halkı hak yoldan saptırmıştı. Hükümet merkezi Alamut kalesiydi. Sonra Kuhistan'ı da ele geçirmişti.

Ona bağlanan ve mürid olan dinsizlerle bu kalelerde korunarak ara sıra çıkarlar ve yol keserek halkı soyarlar ve içlerinden bir güruh, şehirler içinde gizli topluluklar kurarak batakçılık ederlerdi. İçlerinde birtakım esrarkeş fedailer vardı. Başlarından aldıkları emir üzerine hükümdarlar, ileri gelenler, komutanlar ve

bilginlerden bazı kişileri ansızın hançerle vurup öldürürlerdi. Bunlara Bâtıniye ve İsmailiye denilir. Mezhepleri Karamita mesleğine yakındır. Hele küfür ve dinsizlikte onlardan kalır yerleri yoktur.

İşte Hasan Sabbah bu yolda otuzbeş sene kadar hüküm sürdükten sonra beşyüzonsekiz senesinde cehennemi boylamıştır. Yerine en büyük halifesi Kiya Büzürg Ümid geçti. Onun zamanında Suriye tarafında da birçok Bâtıniler türedi. O da beşyüzotuziki senesinde ölüp vasiyeti gereğince oğlu Kiya Muhammed onun yerini aldı.

Bunlar sapık imamlardı. Fakat sapık mezhepleri üzere İmam Mektûm tarafından vekillikle halkı sapık yollarına çağırıyorlardı. Beşyüzelliyedi senesinde Kiya Muhammed, ölüp yerine oğlu Hant Hasan geçti. Bu alçak hepsinden aşağı bir zındık idi. Alevilik taslamaktaydı. İmamlık davasına kalkışarak Hz. Ali'nin şehit olduğu gün olan beşyüzellidokuz yılı Ramazan ayının onyedisinde kendisine bağlı olan dinsizleri toplayarak bir sahrada minber kurdu. Üzerine çıkıp **"İşte ben hak imamım. Biliniz ki şeriatın dış anlamının aslı faslı yoktur. İş içtedir. Bir adamın kalbi Allah ile olunca ona günah zarar vermez. Ben şimdi sizden bütün teklifleri kaldırdım. Hemen zevkinize bakınız."** yollu saçma sapan şeyler söylemiş ve çeşitli eğlentilerle içkiler içmiştir. Ona bağlanan dinsizler de o gün bayram yapmışlar ve o günü yılbaşı sayarak hicret tarihini bırakmışlardır.

Bu alçak altıyüzaltmışbir senesinde cehennemi boyladı. Yerine oğlu Hant Muhammed geçti. Bir süre sonra o da cezai yerine gitti, öldü. Yerine oğlu Hant Celâleddin bu sapık mezhepten yüz çevirerek Ehli Sünnet mezhebine girdiğini Halife'ye bildirdi. Hasan Sabbah'ın dinsizlik ve zındıklığa dair yazmış olduğu kitapları yaktı. Fakat altıyüzotuzsekiz senesinde ölüp yerine geçen oğlu Hant Alâaddin atalarının sapık mezhebine sarıldı. Hatır ve hayale gelmez yasak işler yapmaya başladı. Sonunda oğlu Hant Rükneddin Haverşah onu yatağında öldürüp yerine geçti. Babasının yanında bulunan Hoca Nâsırüddin Tûsi'yi kendisine vezir yaptı. Fakat iki sene sonra, yani altıyüzellidört senesinde Hülâgu gelip çattı. Rükneddin, ona karşı koyamayacağını bildiğinden Nâsırüddin Tûsi'yi elçilik ile gönderdi.

Hoca Nasir'in ilmi ve faziletinden dolayı Hülâgu, ona hürmet ederek kendisine sohbet arkadaşı yaptı. İstediğine izin verdi. Rükneddin çıkıp Hülâgu ile görüştü. O da onu kardeşi Mengü Han yanına gönderdi. Maveraünnehir'e eriştiğinde Mengü Han tarafından gelen emir üzerine Rükneddin öldürüldü. Soyları son buldu.

Beri tarafta Hülâgu, az zamanda İsmailiyelileri yok etti. Horasan ve Azerbaycan taraflarında ne kadar İsmailiye kalesi varsa hepsini yıktırdı. İslâm milleti

dinsizlerin zarar ve ziyanlarından kurtuldu. Yalnız Suriye tarafındaki İsmailiye kaleleri kaldı.

Hoca Nâsırüddin Tûsi Muhakkik Tûsi diye bilinen kişidir. Şii'dir. Felsefede çok derin bir bilgindi. Aşırı Şiilerden olan İsmailiye'nin bozuk inançlarını kabul etmesi pek uzak bir görüştür. Bâtıniye içinde bulunması makul bir iş olmadığından bazı tarihçiler onun Hant Alâaddin yanında bulunması mecburiyet altında olduğunu söylemişlerdir.

Tatarlar Horasan yöresini aldıkları zaman Hoca Naşir Tûsi, Hant Alâaddin tarafından Kuhistan muhafızı bulunan Nâsırüddin Muhteşem'in yanına sığınmış ve Nâsırüddin, ona ikram ve hürmet göstermekle onun adına **"Ahlâkı Naşiri"** adlı kitabı yazmıştı. Sonra Halife Müsta'sım'a Arapça bir övgü yazıp sunmak için Müsta'sım'ın veziri olan İbni Alkami'ye göndermişse de İbni Alkami İmamiye mezhebinde olarak Hoca Naşir ile aynı mezhepten olduğu halde Hoca Naşir gibi dünyaca ünlü olan bir adamın Halife ile yazışmasını uygun görmediğinden övgüyü Halife'ye sunmaktan kaçındığını Nâsırüddin Muhteşemce bildirmiştir. Sonra Hant Alâaddin, Muhteşem'e yazıp Hoca Nasir'i Alamut'a getirip tutuklamıştır. İşte o zaman Hoca Naşir Tûsi, **"Mecesti"** kitabını yazmıştır.

Sonra Hant Rükneddin tarafından elçilikle Hülâgu Han yanına gidip kendisini Hülâgu'ya beğendirmekle canını kurtarmış, fakat aşırı Şiilerden kurtulup Allah'a ortak koşanlar yani müşrikler içine düşmüştür.

Abbasi Devleti'nin Çöküşü

Halife Müsta'sım babası Müstansır gibi dindar ve Sünni idi. Fakat pek saftı ve mal toplamaya düşkündü. Zevk ve eğlenceye daldığından devlet işlerini düşünmezdi. Her işi vezir edindiği İbni Alkami'ye bırakmıştı. Oysa Alkamioğlu yönetimde başına buyruk değildi. Müsta'sım'ın Devaddar ve Şerabi gibi bazı etkili komutanları, devlet işlerine karıştıkları için devlet işleri, şunun bunun elinde dağılarak büyük küçük belirsiz olmuştu. Bağdad, o zaman pek bayındır olup, cennet bahçeleri misalini andırıyordu. Bağdad'ı besleyen bölgeler ise harap olmaya yüz tutmuştu.

Alkamioğlu **"Irak harap oluyor"** dedikçe Müsta'sım, ona aldırmazdı. O da durumun gidişine bakıp şaşırmıştı. Bununla beraber Alkamioğlu, faziletli, bilgili ve tedbirli bir kişiydi. Fakat Rafızi idi. Bu yüzden Abbasi halifeliği'ne sadık değildi.

Bağdad'da ara sıra Sünnilerle Şiiler arasında çatışma çıktıkça araları bulunarak barış yoluyla gerginlik giderilegelmişken altıyüzellidört senesinde yine Sünnilerle Şiiler arasında karışıklık çıkınca Müsta'sım'ın oğlu Ebû Bekir ile kâtip Rükneddin'in emirleri ile devlet askeri usul ve âdete aykırı olarak Şiiler mahallesi olan Kerh'i vurdular, yaktılar ve ırza geçmek gibi kötülüklere cesaret ettiler.

Alkamioğlu, mutlak vekil olduğu halde bilinen usuller dairesinde bir şey yapamadı. Kendi mezhebindekiler hakkında öyle benzeri geçmemiş bir zulüm yapılmasından dolayı son derece üzülerek Abbasi Halifeliği hakkında kin bağlamış ve Abbasi Halifeliği'ni yok ederek yerine Alevi bir imamlık kurmak istedi. Kendisi Irak'ta Hülâgu'nun kaymakamı olmak gibi bozuk bir düşünceye kapıldı. Irak'ın alınması için Tatarları kışkırtmaya başladı.

Müsta'sım ise sarayında zevk ve safa içindeydi. Devletinin temellerinin sarsıldığından habersiz olarak büyük gaflete dalmıştı. Fakat kibir ve gösterişi o kadar çoktu ki, kapıoğlanları adıyla hizmetinde kullandığı dörtyüz Tavaşi, haremine mahrem olmayıp iç hareminde başkaca birçok Tavaşi vardı. Bayram alayları pek gösterişliydi.

Oysa babası Müstansır, Tatarlara yaranmakla beraber ülkeyi onların kötülüklerinden korumak için yüzbin atlı düzenleyip onlara araziler vermişti. Müsta'sım'ın zamanında, Tatarlar mademki yüzlerine gülmekle idare olunuyor, bu kadar masraf boşunadır diye o mukataalar (yerler) kaldırılarak askerin sayısı yirmibinden aşağıya indirildi. Onların masraflarına karşılık olarak da alışveriş üzerine düzenlenmiş olan vergiler kondu. Bundan halk sıkıntıya düştüler. Harçları kesilen asker de gücenerek etrafa dağıldılar. Çevredeki hükümdarlarda Abbasi Devleti'nin böyle karışık bir duruma düştüğünü görüp Abbasi Halifeliği'nden umutları kalmadı.

Hülâgu ise Horasan yöresini, Rey, Isfahan ve Anadolu'yu ele geçirerek Irak sınırlarına saldırıyordu. Bâtıniye işini bitirdikten sonra Irak'a yöneldi. Hemedan'dan Müsta'sım'a bir mektupla iki elçi gönderdi. Mektubunda **"Bizimle dostluktan dem vurursun oysa bazı hususlarda, yardım için sevgimizi bildirir mektuplarla asker istendiği zaman göndermiyorsun. Tutumunuz sözünüze uymuyor"** diye yazılmıştı. Kalem, Alkamioğlu'nun elindeydi. Yüksekten atan bir cevap yazıldı. Hülâgu'nun kızgınlığını giderecek yumuşatıcı deyimlere yer verilmedi. O zaman Nâsırüddin Tûsi, Hülâgu'nun Divan Efendisi yerindeydi. İstediği tarz ile yazar ve gelen cevapları dilediği şekilde yorumlardı. Alkamioğlu gibi o da Hülâgû'yu Bağdad'ın alınmasına özendirirdi.

Kısaca en nazik işler, Abbasi Halifeliği'nin yok edilmesini isteyen iki Şii arasında dönüyordu. Sözü geçen komutanlar da kendi fırıldaklarını döndürüyorlardı. İşte devlet dolabı böyle tersine dönmekteyken altıyüzellibeş yılı içinde Hülâgû ordusuyla Bağdad üzerine yürüdü.

"Keseriz, biçeriz" diyerek atıp tutan sözü geçen komutanlardan Devaddad Rükneddin yirmibine varmayan Bağdad atlısıyla Hülâgû'ya karşı çıktı. Bağdad'a iki konak yerde savaşa tutuştu. İkiyüzbin Tatar oklarına karşı duramadı, bozuldu. Bozguna uğrayan askerin bazısı Bağdad'a girdi. Bazısı da savuşup Suriye tarafına

gitti. Hülâgu gelip Bağdad'ı sardı. Neft ateşleri ve mancınık taşlarıyla sıkıştırmaya başladı. Şehirde pek çok adamlar öldü.

Devletin idaresi çığırından çıkıp asker de yeter sayıda olmadığından alınan karar gereği Hülâgû'ya hoş görünmekten başka yapılacak iş kalmamışken Devaddar'ın öyle cahilce ve kendi başına savaşa girememesi Hülâgû'ya, Cengiz'in kanununu yerine getirmek için hak kazandırmaktan başka bir şeye yaramamıştır.

Gerçi Müstan'sır'ın güttüğü yol üzere, Hülâgû'ya güler yüzle beraber onun kurduğu yüzbin asker dağıtılmasaydı epey süre savunma şeklinde karşı konulabilir ve bu arada çevre hükümdarlardan da Halife'nin yardımına koşup gelenler olurdu. Oysa kuşatma kırk elli gün kadar uzadı. Bir taraftan yardım gelmedi. Mevcut asker savunma yapamadı.

Bunun üzerine Alkamioğlu **"Ben, varıp barışa bir çare bulayım"** diyerek çıkıp Hülâgû'nun yanına vardı. Kendisi için eman aldıktan sonra dönüp Müsta'sım'ın yanına geldi. **"Hülâgu, Anadolu hükümdarını tahtında bıraktığı gibi, sizi de yerinizde bırakacak ve kızını oğlunuz Ebû Bekir'e verecek, size göre uygun olan da budur ki atalarınız, Selçuklu Sultanlarına boyun eğdikleri gibi, siz de bunlara itaat üzere olasınız. Bu durumda Müslümanların kanı korunmuş olur. Sonra bildiğiniz gibi yaparsınız"** dedi.

Halife Müsta'sım, bu sözlere aldandı. Altıyüzellialtı yılı Muharrem ayının yirmisinde oğulları ve devlet adamları ve Abbasioğulları ile birlikte Hülâgû'nun ordusuna gitti. Bir obada oturtuldu. Sonra Alkamioğlu **"Hülâgu, kızını Halife'nin oğluna verecek nikâh meclisine hazır olasınız1'** diye fakihleri ve şehrin ileri gelenlerini davet etti. Onlar da takım takım Hülâgû'nun ordusuna vardılar, kanaraya (mezbaha) girdiler. Tatarlar, bunları takım takım öldürdüler. Halife Müsta'sım'ı da işkenceyle öldürdüler. Sonra Bağdad'a girdiler, kırk gün kadar yağmaladılar. Büyükleri öldürdüler, küçükleri tutsak ettiler. Fakat kuyular ve su yolları gibi yerlerde saklananlar kurtuldu. Bu olayda dörtyüzbin Müslüman'ın öldürüldüğü söylenir.

Bunca yıllardan beri güzelleştirilmesine çalışılan şirin Bağdad şehri, bu kere hepten yakıldı. Müsta'sım'ın biriktirdiği mücevherler ve eşyalar, akli ve nakli ilimlerle ilgili geçmişlerin yazdığı nâdir kitaplar, nice mübarek emanetler hepsi Dicle nehrine atıldı.

Müsta'sım, Hülâgu ordusuna giderken şanının ve makamının yüksekliğine işaret olan Hz. Peygamber'in hırkasını ve asasını da yanına almıştı. Öldürülünce ikisi de Hülâgû'nun emriyle yakılıp külleri Dicle nehrine atılmıştır.

İslam milleti hangi mezhepte olursa olsun müşriklere yani Allah'a ortak koşan dinsizlere karşı hep birlikte bunca senelerden beri İslam'ın başkenti olan Bağ-

dad'ı korumaya çaba gösterecekleri yerde mezhep kavgalarıyla uğraştılar. Sonunda Bağdad şehri böyle yerle bir olunca ortada ne Sünni kaldı, ne Şii. Müsta'sım'ın özel şerbetevi olan kulede bulunan altın, gümüş ve süslü kadeh, sürahi ve başka kap kaçaklardan yetmiş deve yüklenip Hülagû'nun çadırına götürüldüğü zaman Hülâgû ve Naşir Tûsi, o değerli eşyalara bakıp şaşarak parmak ısırdılar.

İşte Abbasi halifelerinin sonuncusu bu "Abbas oğlu Abdullah oğlu Ali oğlu Muhammed oğlu Mehdi b. Mansur oğlu Harun Reşid oğlu Muta'sım oğlu Mütevekkil oğlu Muvaffak oğlu Mu'tezıd oğlu Muktedir oğlu İshak oğlu Kadir oğlu Kaim oğlu Muhammed oğlu Muktedi oğlu Müstazhir oğlu Muktefi oğlu Müstencid oğlu Müstazi oğlu Nasır oğlu Zahir oğlu Müstansir oğlu Müsta'sım"dır ki yakınları ve devlet adamları gözü önünde öldürülerek atalarından kalan beşyüzyirmidört yıllık Abbasi Devleti'nin sona erdiğini gördükten sonra kendisi de işkenceyle öldürülmüştür.

Ondan sonra Alkamioğlu, Alevi bir Halifelik kurulmasına çalışmışsa da, öyle velinimeti olan devletin yıkılmasına çalışan alçağın dinsizler yanında da değeri olamayacağından Tatarlar, artık onun yüzüne bakmadılar. O da hizmetçilerin çadırlarında sürünerek kahrından ve kederinden yılı içinde helak olarak ceza yeri olan öbür dünyaya gitmiştir.

Kısaca bu altıyüzellialtı senesinde meydana gelen büyük musibet, İslâm'ın başlangıcından beri olmamış bir faciadır. Ondan sonra da İslâm milleti, Osmanlı Devleti'nin kurulmasına dek belâdan belâya uğramıştır.

Bu ulu devletin kurucusu olan Osman Gazi'nin o sene içinde doğması ise güzel bir tesadüftür.

Melik Nasır Davud'un Sonu

Kerek sahibi Melik Nasır Davud Kerek eyaleti hükümetiyle yetinmedi. Babası Melik Muazzam'ın mansıbı olan Şam'ı, ele geçirmek için çok çalıştı. Sonunda altıyüzkırkyedi senesinde kendi mansıbı olan Kerek'i elden kaçırdı. Haleb sahibi Melik Nasır Yûsuf'a sığındı. Yanında çok değerli bir cevher vardı. Onu kara bir gün için saklarmış.

Emanet olarak korunmak üzere o cevheri Halife Müsta'sım'a göndermiş ve Halife'nin el yazısıyla alındı yazısı gelerek kendisi emin ve rahat olmuştu. Gerçekten öyle ağır pahalı cevheri bırakmak için Halife hazinesinden daha emin bir yer olmamak gerekir. Müsta'sım ise mal ve cevher biriktirmek merakına düşmüş ve cevhere ısınmış olduğundan onu geri almak güçleşmişti.

Melik Yûsuf sonra Melik Nasır Davud'un sadakatine gölge düşürecek durumlarından ötürü güveni sarsıldığından onu tutukladı. Sonra Müsta'sım'ın aracılığı

üzerine serbest bıraktı. Fakat kendi ülkesinde, yani Halep ve Suriye taraflarında durmamasını emretti. Bunun üzerine Nasır Davud, Irak'a gitti. Fakat Bağdad'a varması için izin verilmedi. Satıp da geçimini sağlaması için o cevheri istedi. O da verilmedi. Çevredeki komutanlar da Melik Nasır Yûsuf'tan çekinerek ona yardımdan kaçındılar.

Nasır Davud, yanında adamlarıyla beraber çok sıkıntılara düşerek çöllere düştü. Türkmenlerden bir grup ile birleşti. Çok defa ceylan avlayarak geçinirken Müsta'sım'a yalvarıcı mektuplar yazardı. Fakat cevap alamazdı. Üç ay kadar Türkmenler ile beraber, sahralarda dolaştı. Sonunda yine Müsta'sım'ın aracılığıyla Melik Nasır Yûsuf, onun Şam'a gitmesine izin verdi. Bağladığı az bir maaş ile Nasır Davud, Şam'da ölmeyecek kadar geçinir oldu.

Sonra Nasır Davud, hacca gitmek ve Müsta'sım'da emaneti olan cevheri istemek üzere Irak'a gitmesi için Melik Nasır Yûsuf'tan izin aldı. Altıyüzelliüç senesinde Kerbelâ'ya ve oradan Hicaz'a gitti. Hz. Peygamber'in mezarına varınca halkın önünde perdesine yapışıp **"Şahit olunuz ki Resûlüllah (s.a.v.) Hazretlerine sığınıp şefaat isteyerek burada duruşum, amcasıoğlu Müsta'sım'ın emanetimi bana geri vermesi içindir"** deyince halk pek çok üzülerek hüngür hüngür ağladılar, durumu Hac Emirine bildirdiler.

Nasır Davud, Irak hacıları ile dönüp Bağdad'a gelince o zamanın âdeti üzere Halife tarafından misafir ağırlama yolunda kendisine et, ekmek ve atlarına ot gönderilmekteydi. Nasır Davud, emanetinin geri verilmesini de beklerken Müsta'sım tarafından bir muhasebeci geldi. Verilen et, ekmek ve otun çok pahalı olarak hesabını görüp cevherin bahasını kapatmış ve ister istemez alacağı kalmadığını belirtir bir yazı alıp gitmiştir.

Bunun üzerine Nasır Davud, işini Allah'a ısmarladı. Bağdad'dan çıkarak çöl Araplarına karıştı. Sonra Nasır Yûsuf, onun durumuna acıyıp Şam'a çağırdı. Nasır Davud da Şam'a dönerek gam ve keder çanaklarını yudumlarken altıyüzellialtı senesinde Tatarların Müstasım'ı öldürdükleri haberini aldı. Üç ay sonra kendisi de vebadan öldü. O uğursuz cevher, ne Nasır Davud'un dar vaktinde işine yaradı, ne de ona el koyan ondan hayır gördü. Kimbilir hangi kıymet bilmez bir Tatarın elinde kaldı.

Allah, bir millete devlet, saadet ve saltanat verir... Onlar güzel ahlâklarını sürdürdükçe, o da bu nimetleri devam ettirir. Ama onlar güzel huylarını kötü ahlâkla değiştirirlerse, meselâ sıdk ve emaneti yalan ve hıyanete, ağırbaşlılığı aşağılığa kısaca güzel ahlâkı kötü huya çevirirlerse o da bu nimetleri alıp zahmet ve eziyetler verir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de mealen, **"Allah, bir millete verdiği nimeti, onlar bozmadıkça değiştirmez"** (Enfal, 53) buyurmuştur.

Çeşitli Olaylar

Hülâgu'nun Bağdad'a gelişinde Musul sahibi olan Melik Bedreddin Lü'lü, Hülâgû yanına varıp çok mallar sunarak itaatini sundu.

Eyyûboğullarından Halep ve Şam sahibi olan Melik Nasır Yûsuf da Tatarlara karşı koyamayacağını anlayarak yaranmak zorunda kaldığından oğlu ile Hülâgû'ya hediyeler sunarak Şam kıyıları hakkında Haçlılardan korku üzere bulunduğu için, İlhani'nin yanına varamadığından dolayı özür diledi.

Keyhüsrev'in oğulları olan Anadolu saltanatında ortak bulunan İzzeddin Keykavus Rükneddin Kılıç Arslan da Bağdad'a gidip Hülâgû ile görüştüler. Hülâgû, onlara ikram ve iltifat etti. Halife'nin sarayından almış olduğu eşyalardan onlara hediye vererek ülkelerine gönderdi.

Melik Muzaffer'in Mısır Sultanı Olması

Hülâgu'nun Bağdad'a gelmesi üzerine çevre hükümdarların kimi bizzat gidip itaatini sunması ve kimi hediyeler sunarak içtenliklerini belirtmesi üzerine Mısır komutanları, telaş etmekteyken Halep ve Şam sahibi Melik Nasır Yûsuf'un yardım için Mısır'a elçisi gitmişti.

Durumun gelişine bakarak Mısır komutanları, Hülâgû gibi bir zorlu düşmana karşı Sultanları bulunan ve zaten bir saltanat hanedanından olmayıp Kölemenlerden Muiz Aybek Türkmani'nin küçük oğlu bulunan Melik Mansur'u küçük görüp savaş durumlarına alışkın olan tecrübeli birinin iş başında bulunmasına lüzum gördüklerinden Salihiye ve Aziziye Kölemenleri birleşerek altıyüzellialtı senesinde Mansur'u indirerek onun Atabey'i bulunan ve cesaret ve gayretliliğiyle bilinen Seyfeddin Kutuz'u tahta çıkardılar ve Muzaffer lakabını verdiler.

Gariptir ki, bu Kutuz, Harezmliler hükümdarlarının soyundan imiş. Hatta Harzemşah'ın kız kardeşinin oğlu olup, adı Mevdud oğlu Mahmud imiş. Tatarlar onu esir edip satmışlar. Böylece Mısır Kölemenleri içine karışıp yoluyla Bey ve bu kere Mısır'a Sultan olmuştur. Bundan dolayı Tatarlardan soyunun öcünü almak için savaş için çok hazırlık yapmış ve Şam'a yardım edeceğini kuvvetle söz vererek Melik Nasır'ın elçisini geri göndermiştir. Tatarlara üstün gelmesi aşağıda anlatılacaktır.

Ölenler

Altıyüzellialtı senesinde Hülâgû, Bağdad'ı vurup Arap Irak'ında küçük büyük halktan ve ileri gelenlerden sayısız insan öldürdüğü gibi, o sene Şam'da da veba hastalığı çıkarak çok insan ölmüştür. Hele Şam'da veba, yapacağını o kadar şiddetle yapmıştır ki, cenazeleri yıkamak için yıkayıcı bulunmaz olmuştu. İşte o

zaman Melik Muazzam oğlu Melik Nasır Davud öldüğü gibi, ileri gelenlerden, komutanlardan ve bilginlerden pek çokları ölmüştür. Adil oğlu Sultan Kâmil'in kızı ve Hama sahibi merhum Melik Muzafferin karısı olan Gaziye Hatun ki, kocasının ölümünde oğlu Melik Mansur küçük kalmakla kendisi vâsi olup, hükümeti güzelce yöneterek oğlu Melik Mansur'u büyütüp hükümeti ona bıraktıktan sonra o sene öldü. Yine o sırada Şazeliye tarikatı piri olan Şeyh Ebû Hasan Şazeli Hazretleri öldü.

Musul sahibi Melik Bedreddin ki, Hülâgu'ya itaat etmişti. Altıyüzelliyedi senesinde ölünce Hülâgu'nun izniyle Bedreddin'in oğlu Melik Salih'e Musul hükümeti ve kardeşi Alâaddin'e de Sencar şehri verildi.

Mengü Han'ın Ölümü

Cengiz'in tahtında oturan Mengü Han kardeşi Kubilay Kaan'ı doğuya, öteki kardeşi Hülâgu İlhan'ı batıya gönderdikten sonra kendisi de gidip Maçin ülkesini aldı. Altıyüzelliyedi senesinde öldü. Yerine Cengiz'in oğullarından diğeri geçmişse de Moğollar arasına anlaşmazlık düşüp hepsinin hükümeti artık bir Han'da toplanmamıştır. O zaman Kıpçak tarafı Cüci Han'ın oğullarında, Semerkant ve çevresi Çağatay Han oğullarındaydı. Kubilay Kaan ise Çin'in fethiyle, Hülâgu İlhan da Suriye savaşlarıyla uğraşarak her biri bir tarafa çekip, bir Han'a bağlanmak üzere anlaşamadılar.

Özet

İslam'ın başlangıcında Araplar, Allah'ın adını yüceltmek için savaştıkları zaman Rum, Fars ve Türk'ten aldıkları esirleri bayağı işlerde çalıştırırlar ve kızlarını çoğalmak için alırlardı. Savaşlar gibi şan ve şeref verici önemli işlerde onları kullanmaya muhtaç değil idiler. Çünkü Arabın birbirine tutkunluğu sürmekte ve himmetleri de yüksekti... İslâm dininin ise en parlak devri olmasından ötürü hepsi, birlik olarak ihtişamlarını ayakta tutuyorlardı. Devletin temelleri ise sağlam ve kuvvetliydi. Fakat Emevi hükümdarlarının kötü davranışlarından dolayı İslâm milleti, onlardan soğudu. Halifeliğin onlara karşı olan Hâşimoğullarına geçmesini istedikleri sırada Ebû Müslim çıktı. Halifeliği Hâşimoğullarının bir kolu olan Abbasoğullarına geçirdi. Onun başlıca kuvveti ise Acem ve Türklerden oluşuyordu.

Kureyş'in en kalabalık kolu olan Emeviler, böylece darmadağınık olarak kılıç artıkları Endülüs'te bağımsız bir devlet kurdular. Hâşimoğullarının en şerefli kısmı olan Hz. Ali evlâdı ise Emeviler aleyhine Abbasoğulları ile birlik iken halifeliğin Abbasoğullarına geçmesi üzerine Abbasoğulları ile aralarına düşmanlık

girmekle ve pek çok halkın gözünde Aleviler halifeliğe daha lâyık görüldüğünden yer yer Şia hükümetleri türedi. Abbasi halifeleri, onlara karşı askerlikte Türk ve Berber kavimlerini kullanır oldular. Sonra da Türklerden Kölemen askeri düzenlediler. Türkler, değer kazanıp yüksek mertebelere eriştiler. Sonunda Halifelik Divanı'na katılarak devlet adamlarından sayıldılar.

Kısaca doğu ve batıda Arapçılık fikri söndü. Hele Halife Mütevekkil olayından sonra saltanat, bütün bütün Türklere geçti. Abbasi Halifeliği, kuru bir isimden ibaret kaldı. Türklerden Hanlılar, Gazneliler, Guriler ve Selçuklular gibi pek büyük devletler kurulup onlardan İslâm milletine çok hizmetler geçti. Hanlılar Devleti Maverâünnehir'de, Gazneliler ve Guriler Devleti Hindistan'da Selçuklular Anadolu'da çok fetihlere kavuştular. Atabey devleti ile Eyyûbiye Devleti olmasa Haçlılar bütün İslâm şehirlerini alırlardı.

Selçuklu Devleti zayıflayınca Abbasi Halifeliği, biraz nefes aldı. Epeyce kuvvet buldu. Halife Nasır uzun süre Halifelikte bulunarak halifeliğin kuvvetini yeniden canlandırdı. Sonra oğlu Zahir ve torunu Müstansır da onun izinden gittiler. Hele Müstansır, Tatarların saldırılarını gidermek için askerini çoğaltıp yeni bir düzene soktu, öyle ki bir keresinde Arap Irakı sınırlarına saldıran Tatarları yenmişti. Fakat gerek kendisinin gerek atalarının maddi hükümetleri ancak Arap Irakı'nı içine alıyordu. Oğlu Müsta'sım ise zayıf görüşlü olduğundan zamanında askeri ve mülki idare çığırından çıktı. Abbasi Devleti kuru gösterişli bir saltanattan ibaret kaldı. Bunun üzerine Hülâgu gelip, Abbasi Halifeliğini ortadan kaldırdı ve bunca güzel İslâm beldelerini yok etti. O zaman Eyyûboğulları da zevk ve sâfâya dalmışlar ve Mısır'ı elden çıkarıp yalnız Şam yöresinde kalmışlardı. Oysa Tatarlara karşı Şam'ın korunmasına da güçleri yeter değildi. Daha Haçlı gailelerinin arkası alınmadan Tatarlar ortaya çıkınca İslâm milleti büyük perişanlığa düşmüş hayat ve geleceği sona ermek üzereyken yeni Müslümanlardan yani Mısır'da Türk kölelerinden düzenlenen Kölemenler, İslâm milletini yeniden canlandırmışlardır.

Hülâgu'nun Şam Yöresine Girmesi

Altıyüzelliyedi senesinde Hülâgu, el-Cezire'ye girdikten sonra Fırat nehrini geçerek Halep üzerine yürüdüğü haberi, Şam'a ulaşınca Şam ve Halep sahibi olan Melik Nasır Yûsuf Şam şehrinden çıktı. Berze köyünde ordu kurdu. Hama sahibi Melik Mansur da Hama'dan çıkıp Berze'ye geldi. Tatarların önlerinden kaçanların hepsi Şam'a gittiklerinden Berze'de büyük kalabalık toplandı. Ama öyle büyük bir topluluğa komuta edecek cesur ve tedbirli komutan yoktu.

Altıyüzellisekiz yılı başlarında Kölemenlerden bir grubun Melik Nasır Yûsuf'a suikastları olduğu işitilince Melik Nasır, ordudan ayrılıp Şam kalesine ka-

pandı. O şekilde suçlanan Kölemenler de savuşup Gazze'ye gittiler. Berze ordusu Tatarların yüzlerini görmeden dağıldı. Hülâgu Halep'e girince Hama'nın ileri gelenleri Halep'e gelip Hama kalesinin anahtarlarını sunarak eman dilediler. Hülâgu da onlara eman verip Hama'ya bir adamını gönderdi. Melik Nasır da Şam'dan çıkıp Nablus'a ve oradan Gazze'ye gitti.

Tatarlar, Nablus'a gidince Melik Nasır, Gazze'den çıkıp Arişe vardı. Mısır Sultanı olan Melik Muzaffer'e elçi gönderdi ve Melik Mansur ile birlikte Katbe'ye gitti. Oysa Şehrizûr Kürtlerinden bir topluluk Tatarların önlerinden savuşup Mısır'a giderlerken Ariş tarafındaki Türkmenler ile aralarında kavga çıkınca Melik Nasır ürktü ve kardeşi Melik Zahir ve bir miktar askerle savuşup İsrailoğullarının Tih çölü tarafına gitti. Hama sahibi Melik Mansur ise kalan askerle Mısır'a vardı. Sultan Muzaffer ona sancak verdi ve ikram etti.

O sırada Tatarlar, Şam'ı ve Gazze'ye kadar olan İslâm şehirlerini ele geçirdiler. Melik Nasır, Tih çölünde dolaşıp ne yapacağını şaşırdı. Kürtlerden teberdari olan Hüseyin Ağa Hülâgu yanına varmak üzere onu kandırdı. Melik Nasır Tih'ten hareket ederek Zeyre gölü kenarına kondu. Hüseyin ise Hülâgu'nun Suriye komutanı olan Ketboğa'ya bunu haber verdi. Ketboğa oraya asker gönderdi. Melik Nasır'ı adamlarıyla beraber tutturdu. Hülâgu'ya gönderdi. Eman ile gidecek iken yakalanarak gönderilmiş oldu. Fakat Hülâgu ona iyi davrandı.

O sırada Humus sahibi İbrahim Şirkuh oğlu Melik Eşref Musa gelip Halep'te Hülâgu ile görüşmüştü. Hülâgu ona da ikram ile kendisini Humus'a gönderdi. Tatarlar, iki seneden beri Meyyafarıkiyn'i kuşattılar. Eyyûboğullarından şehrin emiri olan Eyyûb oğlu Melik Adil oğlu Melik Muzaffer Şehabeddin Gazi oğlu Melik Kâmil çok sabır gösterip dayanarak savunmada bulunmuşsa da kalede zahire tükenmiş ve halkı da vebadan ve savaşla yok olmuş bulunduğundan bu altıyüzellisekiz senesinde Tatarlar kaleyi ele geçirdiler. Melik Kâmil'i idam ederek kesik başını Suriye'de zurna ve davullarla gezdirdiler.

Melik Muzafferin Tatarları Yenmesi

Mengü Han'ın ölmesiyle Cengizoğulları arasına anlaşmazlık düştü. Hülâgu en büyük komutanı Ketboğa'yı Suriye'nin korunması için bıraktı. Kendisi hemen Irak'a döndü. Melik Nasır Yûsuf'u da birlikte götürdü. Mısırlıların saldırısından Şam'ın nasıl korunması gerektiğini Melik Nasır ile danıştı. Melik Nasır işi hafif göstermişti.

Mısır Kölemenleri daha zevk ve rahata alışmadan saf ve temiz göçebe ahlâkı ile İslâm dinine giriyorlar ve küçüklükten beri savaş hareketlerini öğrenmekle uğraşarak büyümüş usta birer binici ve silahşorlar oluyorlardı. O zamanın en güzel

askerleri idiler. Tatarların önlerinden savuşan Türkmen, Kürt ve Arapların hepsi Mısır'a sığınmışlardı. Mısır'da büyük bir kuvvet oluştu.

Melik Muzaffer Kutuz Kölemen askerlerini pek güzel hazırladı. Türkmen ve Arap aşiretlerini topladı. Onları bağışlar ile hoş tutup, ordusunu güzelce düzene sokarak Tatarlardan soyunun öcünü almak üzere gerçekten kudurmuş gibi Mısır'dan dışarı uğradı. Hama sahibi Melik Mansur ve kardeşi Melik Efdal de yanındaydı.

Ketboğa, Şam tarafında dağınık olan Moğol askerlerini topladı. Ordusu ile ona karşı çıktı. Humus sahibi Melik Eşref ve Habibe sahibi Melik Adil oğlu Aziz oğlu Melik Said de Ketboğa ile beraberdi. Melik Muzaffer, onlara tarafına çekmek için gizli haber gönderdi. Melik Eşref, savaş günü bozguna uğramış gibi Ketboğa'dan ayrılacağı şeklinde cevap verdi. Melik Sait ise giden adamı sert bir cevapla geri çevirdi.

İki taraf Gur'da karşılaştılar. Aynı Câlût denen yerde Ramazan ayının yirmibeşinci günü çok kanlı bir savaşa tutuştular. Oklar işlemeye başlayınca Melik Eşref hayrette kalmışken Ketboğa'nın ordusu fena halde bozuldu. Ketboğa, öldürüldü ve oğlu esir oldu. Moğolların pek çoğu kılıçtan geçirildi. Kılıç artıkları dağılarak doğuya döndüler. Salihiye Memlûklerinden Bahriye Kölemenlerinin başı olan Kıpçak asıllı Baybars Bündükdari Kölemenleriyle onları yok ederek Humus'a kadar kovaladı. Orada Ketboğa'ya yardım için gelmiş olan bir Tatar fırkasına rastladı. Onları da vurdu, kılıçtan geçti. Melik Eşref, Tatarlardan ayrılarak orduya varmıştı. Melik Muzaffer, ona ikram ederek eski yeri olan Humus'a gönderdi. Melik Said, esir olarak getirilince Melik Muzaffer, onu azarlayarak tutukladı, sonra da öldürdü. Sonra Şam'a geldi. Ele geçirdiği Tatarları ve Hüseyin Kürdi gibi Tatarlara mensup olanları horlayarak öldürdü.

Emir Baybars Bündükdari ise bozguna uğrayanları Halep'e doğru kovalayarak Tatarların hepsini Şam yöresinden sürdü, çıkardı. Melik Nasır Yûsuf, Hülâgu'ya Mısır işini hafif göstermiş iken Hülâgu başkomutanının öldürülmüş ve askerinin dağıldığını haber alınca Melik Nasır'ın söylediklerini aldatma sayarak altıyüzellidokuz senesinde onu ve kardeşi Melik Zahir'i ve adamlarını öldürmüştür. Böylece Suriye tarafında da Eyyûbi Devleti yıkılarak Şam yöresi olduğu gibi Mısır Sultanı elinde kaldı. Her tarafta İslâm hükümdarları zayıfladı. Mısır saltanatı ancak İslâm milletine sığınak ve dayanak oldu.

Muzaffer'in Öldürülmesi ve Zahir'in Tahta Çıkışı

Sultan Muzaffer, Şam'a ve öteki eyaletlere valiler tayin ederek Şam işlerini düzene soktuktan sonra Baybars ile birlikte Mısır'a dönmüştü. Oysa evvelce kaza-

nılan zaferde büyük rolü olan Baybars'a Halep emirliğini söz vermişken sonra sözünden dönmüş olduğundan Baybars, ona gücenmiş ve Sultan Muzaffer de bunu anlayarak ondan çekinmiş ve ikisi de birbirine küskün olarak hareket ederek Mısır'a yaklaştıkları zaman Baybars fırsat bularak altıyüzellisekiz yılı Zilkade ayının onyedinci günü Melik Muzaffer'i öldürdükten sonra Melik Zahir lakabıyla tahta çıkmıştır. Her ne kadar Şam valisi, saltanat davasına kalkıştı ve Şam komutanlarından bazıları, ayaklanmışlarsa da Baybars, hepsine üstün gelerek bütün Mısır ve Şam onun elinde kalmıştır.

Bu sırada bir Tatar ordusu, Şam yöresine saldırıp Halep ve Hama askerleri de önlerinden savuşarak Humus'a varmışlar ve Humuslularla birlikte savunmaya karar vermişlerdi. Altıyüzellidokuz yılı Muharrem ayının beşinci günü Humus'un dışında Tatarlarla savaşa tutuştular. Onlara nisbetle Tatarlar daha çok iken bozguna uğradılar ve İslâm askeri Tatarları kovalayarak diledikleri gibi kırdılar.

Mısır'da Abbasoğullarından Birine Biat Olunması

Üçbuçuk seneden beri meydanda Halife unvanını taşıyan bir kişi yoktu. Altıyüzellidokuz senesinde Mısır'da Arab'dan bir topluluk geldi. Yanlarında siyahi bir adam vardı. Onun İmam Nasır oğlu İmam Zahir oğlu Ahmed olduğunu söylediler.

Sultan Baybars, büyüklerden oluşan bir meclis kurdu. Araplar, onun nesebinin doğruluğuna tanıklık ettiler. Onların sözlerine göre bu adam İmam Müstansır'ın kardeşi ve Müsta'sım'ın amcası olması gerekiyordu. Kadı da şahitleri dinleyerek onun Abbasoğullarından olduğuna hükmetti. Bunun üzerine Müstansır Billâh Ebû Kasım Ahmed diye lakaplanarak Baybars ve halk, ona Halife olarak biat ettiler. O da Müslümanların bütün işlerini herkesin önünde Baybars'a bıraktı.

Sonra Baybars, çok para harcayarak onun dairesini tanzim etti. Yanına asker verdi. Onunla beraber Ramazan ayında Şam'a geldi. Beraberinde getirmiş olduğu Hallikân oğlu Şemseddin'i Şam kadısı yaptı. Halk bunca yıllardan beri Abbasi halifelerine alışmış olduklarından bu yeni Halife, Irak'a giderse halk, onun başına toplanır ve Bağdad kurtulur diye Baybars, onun ordusunu tanzim ederek onu Irak'a gönderdi. O da, Âne'ye kadar gitti. Ama bir fırka Tatar askeri gelip onu ve yanındaki kalabalığın çoğunu öldürdüler. Sonra Baybars, Şam yöresinde bulunan çöl Arapları üzerine Mühennâ oğlu İsa'yı görevlendirdi ve Irak'a kadar yolların güvenliğini ona bırakıp kendisi Mısır'a gitti.

Baybars'ın Mısır'a dönüşünde yine Abbasoğullarından soyu Halife Müsterşid'e vardığı söylenen Ahmed adında biri çıkarak altıyüzaltmış yılı sonlarında o da soyunu isbat etti ve Hakim Biemrillâh Ahmed diye lakaplanarak ona da Halife

olarak biat olunduysa da Baybars onu kalenin bir burcunda oturtarak dairesinin tanzimi için masraf etmedi. Fakat hutbelerde adı Baybars'ın adıyla beraber anılırdı.

Fâtımiye Devleti yıkılıp Mısır'da aşırı Şiiler Mezhebi sona ermişse de gerek, Mısır'da gerek kuzey Afrika'da Şia artıkları vardı. Onların ortaya çıkmasına engel olmak üzere Mısır'da resmi bir Abbasi Halifesi bulunması, Kölemenlerin siyasi fikirlerine uygundu. Fakat yeni Halife'nin adamları kaleden şehre inip devlet işlerine dair söz söyler olduklarından iki sene sonra Baybars, onu halk ile görüşmekten yasaklamıştır. Bu zat ise çok yaşadı. Kırk bu kadar sene Halife adını taşıdı. Ondan sonra Mısır'da halife sanını alan Abbasiler, hep onun soyundandır.

Çeşitli Olaylar

Tatarların Şam yöresine saldırdıkları zaman o taraflarda bulunan Türkmen aşiretleri toplanmışlardı. Sultan Baybars, Mısır'dan Şam'a gelirken Yafa, Şaft ve Beyrut'tan Haçlıların elçileri gelip Sultan Selâhaddîn zamanındaki barışın yenilenmesini istediler. Baybars da kabul edince oralardaki Haçlılar, Baybars'ın idaresine girdiler. Saft'taki Haçlılar ile Türkmenler arasında bir olay çıkarak Türkmenler, onların bazı reislerini tutup kurtuluş fidyesi alarak salıvermişlerdi. Sonra Baybars'tan korkarak savuşup hepsi Anadolu'ya göçtüler. Suriye, öyle bir kuvvetten yoksun kalmışsa da bu gibi sebeplerle Anadolu'da Türkmenler çoğaldılar. Sonra hepsi Osmanlı hamuruna karışıp İslâm milletine güzel hizmetler yapmışlardır.

Altıyüzonbir senesinde Sultan Baybars, Eyyûboğullarından Kerek sahibi Kâmil oğlu Adil oğlu Melik Mugis'i bir yolunu bularak tuzağa düşürüp öldürerek Kerek emirliğini ele geçirdi.

Yine o sene Sadi oğlu Şirkûh torunlarından Humus sahibi Melik Eşref Musa ölünce Baybars, bir adam gönderip Humus emirliğini aldı. Şirkûh torunlarından Humus'da hüküm sürenlerin en sonu bu Melik Eşreftir.

Bu altıyüzaltmışiki senesinde Tatar'dan bir topluluk, İslam'a girdiler. Tatarların Müslümanlara yaptıkları kötülükler azalmış oldu.

Altıyüzaltmışüç senesinde Sultan Baybars, bir büyük ordu ile Mısır'dan çıkıp Haçlılar elinde bulunan Şam Kayseriyesi'ni ve Ersuf'u fetheyledi. Mısır'a dönüşünde dört yaşındaki oğlu Melik Sait'i veliaht yaptı. Onun için askere yemin ettirdi.

Keyhüsrev Oğlu İzzeddin ile Rükneddin'in Durumları

Altıyüzellialtı senesinde Hülâgu, Bağdad'a girdikten sonra Keyhüsrev'in oğulları olup Anadolu'nun birer köşesinde hüküm süren İzzeddin Keykavus ile

Rükneddin Süleyman, Hülâgu'nun yanına varıp ikisi de iyi karşılanarak dönüşlerinde her biri kendi hükümetinde rahat üzere idiler.

Rükneddin'e Pervane yani Hâcib (Teşrifatçı) olan Müiniddin iki hükümeti kendi eline geçirmek hevesine düştü. Çok para sarf ederek Rükneddin'in hükümet merkezinde oturan İlhaniler'in adamını çağırdıktan sonra **"İzzeddin, Mısır Sultanı ile birleşmiş ve ayaklanmaya hazırdır"** diyerek İlhan'ın görevlisine onu kötüledi. O da bunu Hülâgu'ya söyledi. Hülâgu İzzeddin'in kökünün kurutulması için emir çıkartarak askeriyle Konya'ya doğru yürüdü.

İzzeddin, işin ağırlaştığını anladı. Hemen Alâiye kıyısına indi. Gıyaseddin Mes'ud ve Rükneddin Keyumers adlı iki oğlu ve yakınları, ile gemilere binerek İstanbul'a kaçtı. Anasının kardeşi ve İstanbul Kayseri olan Mihail, ona pek çok ikram etti.

Rükneddin, sanki saltanat tahtında bağımsız kaldı. Pervane ise o kadar etkinlik kazandı ki, her iş onun elindeydi. Rükneddin'in Sultan sanından başka elinde bir şey kalmadı. Oysa Pervane de Tatarların istediklerini yaptırdıkları bir aracıydı. Selçuklu saltanatının yalnız adı kaldı.

Oysa Anadolu'da yer yer toplanan Türkmenler, Rükneddin'e, gerçekte ise Pervane Muhiddin'e itaat edip kimi kıyılara indi, kimi dağlara çekildiler ve Hülâgu'ya başvurarak kendileri için bağımsız bir sancak istediler. O da onlara sancak verdi. Böylece onların hükümetlerinin bağımsızlığını tanıyarak Türkmen beyleri, bağımsız hükümdar oldular.

O zaman Türkmenlerin en büyük başı Mehmed Bey ve kardeşi İlyas Bey ve damadı Ali Bey'di. Hülâgu, Mehmed Bey'i yanına çağırınca özür dileyerek Hülâgu'nun emri üzere Sultan Rükneddin ve Anadolu'daki İlhan'ın adamı askerle Mehmed Bey'in üzerine gittiler, savaştılar. O sırada Ali Bey ayrılıp Hülâgu'nun yanına vardı. Hülâgu da Türkmenlerin başkanlığını ona verdi. Mehmed Bey yalnızca savaşa girişince bozulup kaçtı. Ama Sultan Rükneddin, onu eman vererek çağırdı. Konya'ya götürdü ve sonra vermiş olduğu güvenceye aykırı olarak zavallıyı öldürdü. Böylece Ali Bey, Türkmenlerin başkanı olarak kaldı.

Sultan İzzeddin, İstanbul'dayken onbin kadar Türkmen, Kayser'in hükümet merkezine taşındıklarından Kayser, onları Dobruca'da yerleştirmişti. Sonradan bu Türkmenler, Kayser'in düşmanlarıyla onun aleyhine birleşmişler diye Kayser'e bildirildiği sırada İzzeddin'in yakınları olan alçaklar ki, onu türlü felâketlere uğratan onlardı. Bir içkili toplantıda İzzeddin'e karşı, **"Bize izin verirsen bir av yerinde Kayser'i öldürüp bu şehri ele geçiririz"** diyerek yüksekten atmışlardı. İçki dağıtan bir Rum delikanlısı bunu işitince hemen varıp durumu Kayser'e duyurunca Kayser hemen İzzeddin'in adamlarını öldürttü ve oğluyla kendisini şehrin yakı-

nında bir kaleye hapsetmiştir. İzzeddin'in teyzesi ve Kırım Hanı bulunan Bereket Han'ın karısı, İzzeddin'in tutuklandığını öğrenince gücüne gitmişti. Bir süre sonra Tuna nehri kalın buz bağladığı zaman gönderdiği yirmibin Tatar atlısı, buz üzerinden Tuna'yı geçerek önlerine gelen yerleri yağmalayarak Konstantiniyye kalesinin duvarlarına kadar geldiler. İzzeddin ile oğullarını hapsedildikleri kaleden alıp döndüler. Dobruca'daki Türkmen göçmenlerini de alarak Kırım'a götürmüşler. Fakat onlar daha Bahçe Saray'a varmadan Bereket Han öldüğü için oğulları İzzeddin'i ve oğullarını deniz kenarında olan bir kasabada yerleştirmişlerdir.

İzzeddin, onsekiz sene kadar gurbette gam ve keder içinde yaşadıktan sonra Kırım'da ölmüştür. Rükneddin ise ondan çok önce felâkete uğramıştır.

Hülâgu'nun Ölümü ve Abaka Han'ın Tahta Çıkışı ve Bürkay Han'ın Ölümü

Semerkant ve çevresinde hüküm süren Cengiz oğlu Çağatay oğullarından bazıları, İslâm dinine girdiler. Kıpçak tarafında hüküm süren Cengiz oğlu Cüci oğullarından Batu Han'ın oğlu Bürkay (Bereket) Han da İslâm oldu. Başkenti Kırım'da Bahçe Saray şehriydi. Böylece Kırım'da İslâm dini yayıldı. Hülâgu'nun Abbasi halifelerine yaptığı sert muameleden dolayı Batu Han, gücenerek aralarında ortaya çıkan ayrılık, savaş sebebi olarak Bürkay Han'ın oğlu Buka otuzbin Tatar askeriyle Şirvan Derbendi'ni geçip Hülâgu'nun öncü askerini bozdu. Fakat Hülâgu'nun oğlu Abaka erişip Buka'ya üstün gelerek Derbendi geçerek etrafı yağma için askerini dağıttı. Bunun üzerine Bürkay Han erişip Hülâgu askerini Vurdu, kırdı. Abaka güç hâl ile başını kurtarabildi.

Sonra Hülâgu, kendisi hareket etmek istedi. Fakat kâtibi Celâleddin **"Irak ülkesinde epey Kıpçak askeri birikmiş izin verirseniz gidip onları getirerek hizmetinize getireyim"** deyip Hülâgu da izin verdi. Celâleddin gidip Kıpçakları topladı. Fakat Azerbaycan'a getirecek yerde Baybars'a hediye olmak üzere Mısır'a götürdü.

Hülâgu, o zaman hastaydı. Kâtibin bu hareketinden haberli olunca üzüldü. **"Öyle bir uşak beni aldattı"** diye başını sallaya sallaya hastalığı artıp altıyüzaltmışüç senesinde öldü.

Horasan ve Bilâd-ı Cebel denilen Acem Irak'ı, Azerbaycan, Irak, Huzistan ve Faris eyaletlerinin hepsi Hülâgu'nun elinde olup her birinde bir oğlu kendisinin vekili olarak bulunuyordu. Veliahdı olan Hülâgu oğlu Abaka Mazenderan'da bulunuyordu. Hemen Azerbaycan'a gelip İlhanlı tahtına oturdu.

Abaka, Bürkay Han'ın saldırmasından korkuyordu. Kardeşi Peşmen'i Şirvan Derbendi'nin korunmasıyla görevlendirdi. Öteki kardeşi Kuşkin'i Mazenderan

ve Horasan ülkelerine vali yaptı. Bu sırada Şemseddin Muhammed Kert'i Herat ve Gur hükümetinde bıraktı. İşte Kert hükümdarlarının birincisi bu Muhammed Kert'tir.

Bürkay Han, Azerbaycan'a gelip de Abaka'yı yatağında avlamak üzere Derbend'i geçmişse de Şirvan nehrine gelince geçit bulamadı. Tiflis tarafına dolaştı. Tiflis ırmağı da geçit vermedi. Dönmek zorunda kaldı. Çok geçmeden de öldü.

Rükneddin'in İdamı ve Gıyaseddin'in Tahta Çıkışı

Konya'da her iş Pervane Muhiddin'in elindeydi. Sultan Rükneddin'in yalnız adı vardı. Rükneddin, Pervane'nin o derece baskısından sıkıldı. Bir içki meclisinde Pervane'nin sözü geçince Rükneddin "İlhanilerin sarayına varıp da şu köpeği şikâyet etmek isterim" demiş. Pervane, bunu işitti. Ondan önce davrandı. "Rükneddin, İlhan'a baş kaldırmak üzere" diyerek Tatarlara kötüledi. Altıyüzaltmışdört senesinde Rükneddin'i idam ettirip yerine Rükneddin'in iki buçuk yaşındaki oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'i geçirerek Saltanat Atabeyi olarak devlet idaresini bütün bütün eline geçirdi. Oysa Pervane kendisi de Tatarların tahsildarı yerinde bulunduğundan Konya saltanatının anlaşmazlığa değer tarafı kalmamıştı. Fakat Pervane, etkinlik ve geleceğinin hatırı için her türlü sebebe girişmekten geri durmuyordu.

Sis Tekfurlarının Durumu

Önceleri Ermenistan'ın başkenti Ahlat şehri iken, Müslümanlar oraları alıp da haraca bağladılar. Hükümdarların ve durumların değişmesiyle Ahlat şehri harap olduktan sonra Ermeniler, Sis'te bir hükümet kurdular. Kozan ve Maraş dağlarında yaşayanlar bu hükümete bağlıydı. Fakat İslâm hükümdarlarına belli vergi verirlerdi. Hükümdarlarına Tekfur denilirdi.

Haçlıların o yöreden geçişinde Tekfurlar, onlarla bazen anlaştılar bazen de savaştılar. Sultan Nureddin Masisa'yı yani Misis'i ve Tarsus'u Rumların ellerinden alıp Sis Tekfuru olan Leon Oğlu'na verdi. Sonra Selâhaddîn de onu yerinde bırakmıştı. O da itaatini sürdürdü.

Hülâgu, Irak ve Şam'ı alınca Sis Tekfuru bulunan Hium, Hülâgu'ya boyun eğdi. Onun yardımıyla İslâm şehirlerine epey zarar verdi. Bunun üzerine Mısır Sultanı olan Melik Zahir Baybars altıyüzaltmışdört senesinde Mısır'dan çıkıp Haçlılar elinde bulunan Şaft kalesini aldıktan sonra dönüşünde Seyfeddin Kalavun ile Hama emiri Melik Mansur'u Sis üzerine gönderdi. Onlar da varıp Hium'un sağlamlaştırdığı Derbentleri vurdular, muhafızlarını kırdılar ve Hium'un iki oğlundan birini öldürdüler ve öteki oğlu Leon'u esir ettiler. Sis'in etrafını yağmaladılar. Elleri ganimetlerle dopdolu olarak döndüler.

Hium, iki yıl sonra boyun eğdi. Derbesal, Merzeban ve Şeyhü'l-Hadid kalelerini bedel vererek Leon'u tutsaklıktan kurtarmıştır. Bu Leon sonra kendisinin yerine geçmiştir.

Kuzey Afrika'nın Durumu

Mağrib ve Endülüs Sultanı olan Abdü'l-Mü'min oğlu Yûsuf oğlu Yakup Mansur oğlu Muhammed Nasır oğlu Emirü'l-Mü'minin Yûsuf Müstansır zevkine düşkün olduğundan Muvahhidin denilen Abdü'l-Mü'minoğullarının devletine gevşeklik gelmişti. Altıyüzyirmi senesinde çocuk bırakmadan ölünce babasının amcası olan Abdü'l-Mü'min oğlu Yûsuf oğlu Abdü'l-Vahid, Emirü'l-Mü'minin Müstazi unvanıyla Mağrib Halifelik tahtına oturtuldu.

Abdü'l-Vahid ise Merakeş'te fakir düştü. Çok sıkıntı çekti. Çok zaman sefillik içindeydi. Birdenbire bir büyük devlet ve saltanata kavuşunca yeme ve giymede israfa başladı. Zevk ve safâya dalması bir yılı doldurmadan Muvahhidin komutanları, toplanarak onu alaşağı edip öldürdüler ve kardeşi oğlu Yakup oğlu Abdullah'a Emirü'l-Mü'minin Adil unvanıyla biat ettiler.

İşte bu Adil'in halifeliğinde İslâmlarla Frenkler arasında Tuleytula Olayı çıktı. İslâm askerleri büyük bozguna uğradılar. Endülüs'te kurulmuş olan İslâm Devleti temelinden yıkıldı. Altıyüzyirmidört senesinde Adil, tahtan indirilip öldürüldükten sonra Yakup oğlu Muhammed Nasır oğlu Yahyâ daha çok gençken halifelik tahtına oturtuldu. Fakat Adil'in kardeşi Yakup oğlu İdris İşbiliye'de ayaklandı. Yahyâ'ya üstün gelerek Halifelik tahtına geçti.

Muvahhidin hükümdarlarının hepsi Emirü'l-Mü'minin unvanını alagelmişlerken bu Yakup oğlu İdris "Me'mûn" lakabını aldı. Sonra Tavaif hükümdarlarından Hûd oğlu Mütevekkil çıkarak Endülüs kıtasını alıp Abdü'l-Mü'minoğulları elinde ancak Afrika tarafı kaldı. İdris Me'mûn'un kardeşi, Septe'de ayaklanınca Me'mûn, Merakeş'ten varıp Septe'yi kuşattığı sırada Mansur oğlu Nasıroğullarından bazılarının baş kaldırdığı haberini alınca hemen Merakeş'e koşup yoldayken öldü. Yerine oğlu Me'mûn oğlu Abdü'l-Vahid geçti. Reşid lakabını aldı. Fakat hükümeti Uzak Batı'dan ibaretti. Orta Batı'da adına hutbe okunmadı. Çünkü o zaman Tunus'ta Ebû Hafsoğulları Devleti ortaya çıkmıştır.

Hafslıların en büyük ceddi olan Ebû Hafs Ömer, Abdü'l-Mü'min'in pirdaşı ve Tümertoğlu'nun Abdü'l-Mü'min'den sonra en büyük müridi olup Muvahhidin Devleti'nin kurulmasında çok hizmeti geçmekle Abdü'l-Mü'minoğulları, bütün Afrika valiliklerinde kullanıldılar. Başkentleri Tunus idi.

Altıyüzyirmiüç senesinde Ebû Hafs oğlu Abdü'l-Vahid oğlu Abdullah Afrika valisi olmuşken zorbalar ayaklandı ve onu kovarak yerine kardeşi Ebû Zekeriya'yı

geçirdiler. Muvahhidin Devleti, ona âsi gözüyle bakıp onu cezaya çarpmak istedi. Ebû Zekeriya da istiklâlini ilân etti ve Afrika ülkelerini ele geçirerek Emir Mürteza unvanını aldı. Kendi adına hutbe okudu. Tunus'da yüksek, büyük ve muhteşem binalar yaptırarak Tunus şehrini güzel bir başkent şekline koydu. Orta Batı ile beraber bazı çevre şehirleri de ele geçirerek ülkesi genişledi. Altıyüzkırkyedi senesinde Ebû Zekeriya öldükten sonra oğlu Ebû Abdullah, Müstansır Billâh Emirü'l-Mü'minin sânıyla tahta çıktı. Muvahhidin Devleti elinde yalnız Uzak Batı hükümeti kaldı.

Oysa Muvahhidin Devleti Uzak Batı'da da bağımsızlığını koruyamadı. Çünkü onun zayıflaması ve karışıklığa düşmesi üzerine Telmisan hükümdarları Merinoğulları ayaklanıp arka arkaya çevreyi yağmalayarak altıyüzotuz bu kadar senesinde Fas şehrini ele geçirdiler. İçlerinde ilk önce ün kazanan Abdülhak oğlu Ebû Bekir Fas'ın alınmasından sonra Merakeş tarafına yürüyünce Muvahhidin emiri olan Me'mûn İdris oğlu Reşid onun elinden çok sıkıntı çekti. Altıyüzkırk senesinde ölünce yerine kardeşi Me'mûn İdris oğlu Ali geçti. Emirü'l-Mü'minîn Mu'tezid diye lakaplandı. Altıyüzkırkaltı senesinde Telmisan'a yakın bir kaleyi kuşattığı sırada öldürülüp yerine Yûsuf oğlu İshak oğlu İbrahim oğlu Ebû Hafs Ömer tahta çıkarak Mürteza unvanını aldı. Altıyüzelliüç senesinde düşmanı olan Merinoğullarının emiri Ebû Bekir öldüyse de yerine geçen kardeşi Abdülhak oğlu Yakup daha çok kuvvet buldu. Abdü'l-Mü'minoğullarının sonuncusu olan Vâsik İdris Ebû Debûs altıyüzaltmışbeş. Senesinde Merakeş'e girdi ve Ebû Hafs'ı tutup öldürttü. Ama kendisi de altıyüzaltmışsekiz senesinde Merinoğulları ile yapılan savaşta öldürüldü. Abdü'l-Mü'minoğulları Devleti çöktü. Ellerinde kalmış olan ülkeleri Merinoğulları elde ettiler. Haçlılar da o sene Tunus üzerine saldırdıklarından Tunus emiri Muhammed Müstansır onlara karşı koydu ve savunma ile uğraşıyordu.

Mağrib hükümdarlarının öyle bölük pörçük oldukları sırada doğu şehirlerini de Tatarlar çiğniyordu. Ortada İslâm milletine dayanak olacak ancak Mısır Kölemenleri kalmıştı ki Tatarlar, Halep ve Şam'a girince Kölemenler, onları karşılayıp sürdüler. Tatarların önlerinden savuşup kaçan askerlerin hepsi Mısır'a sığınmış olduklarından Kölemenler, özellikle Mısır Sultanı olan Melik Zahir Baybars pek çok kuvvet kazanarak gerek Tatarlara, gerek Haçlılara karşı İslâm milletinin şan ve şerefini korumuşlardır.

Baybars'ın Bazı Fetihleri Sırasında Haçlıların Girişimleri

Sultan Salim Baybars Haçlılar elinden altıyüzaltmışaltı senesinde Yafa'yı ve Antakya'yı ve sonra Kürtler kalesi ile Akkâr kalesini aldı ve çok ganimetlere erişti.

Irak ve Horasan taraflarındaki İsmailiye kaleleri, yalnız Şam yöresinde kal-

mıştı. Bu sırada Sultan Baybars, asker göndererek Şam taraflarındaki İsmailiye kalelerini de alarak Suriye şehirlerini de o zararlı topluluktan temizlemiştir.

Sultan Baybars'ın Yafa'yı ve Antakya'yı aldığı haberi Avrupa'ya erişince Fransa Kralı IX. Lui soyluları Paris'e çağırarak Haçlı seferine karar verdi. Fakat o sırada **"Tunus hükümdarı Hıristiyan dinine girmek niyetinde imiş"** diye bir söz yayılmakla toplanan Haçlı ordusu ilk önce oraya gitti.

Hafsiye Devleti, Muvahhidin Devleti'nden ayrılmışsa da Ebû Hafsoğulları içinde İslâm'dan çıkarak Hıristiyan olacak kimse yoktu. Bundan dolayı Lui, Tunus üzerine yürüyünce İslâm askerinin karşı koyması görülünce o haberin uydurma olduğu anlaşıldı. Lui, dönüp Kazbaç şehrini ele geçirerek orada öldükten bir iki ay sonra ordusu Avrupa'ya dönmüştür.

İngiltere Kralının kardeşi Edvar, Lui ile beraber gelmiş olduğu halde Fransa ordusu ile birlikte dönmedi. Onikibin askerle Şam'a gitmişse de Baybars'a karşı bir şey yapamayıp o da İngiltere'ye dönmüştür.

Sultan Baybars, Haçlıları korkuttuğu gibi Tatarların da gözlerini yıldırdı. Tatarlar, ne tarafa yönelseler karşılarındaki halk, onların önlerinden savuşurlar iken Baybars, ne tarafa yönelse Tatarlar, onun önünden savuşur oldular.

Öyle ki altıyüzyetmiş tarihinde Tatarlar, Birecik kalesini kuşatıp, mancınıklar ile zorlarlar iken Baybars, ordusu ile Fırat nehri kenarına varınca Tatarlar, onun geçmesini engellemek için geçit başında savaşa kalkışmışlarsa da Baybars, askerini suya vurunca Tatarlar, mancınık âletlerini bırakarak gittiler.

Altıyüzyetmişüç senesinde Sultan Baybars, Sis şehrini vurup harap ettiler. Çok ganimetler edinerek zaferle Şam'a ve oradan Mısır'a döndü. Altıyüzyetmişdört senesinde Nûbe üzerine gönderdiği kuvvetle Nûbe yöresini aldı. Asvan'a komşu olan kaleler, Mısır'a ait olmak ve senede belli miktarda vergi vermek üzere Merteşkin adlı emir, Nûbe hükümdarlığında bırakıldı.

Anadolu'da Karışıklıklar Çıkması

Konya Sultanı Rükneddin oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev küçüktü. Devletin dizgini Pervane Muiniddin'in elindeydi. Altıyüzyetmişbeş senesinde bazı komutanların kışkırtmasıyla Anadolu'da karışıklıklar çıktı. Selçuklu Devleti temelinden sarsıldı. Türkmen beyleri boyun eğmez oldular. Karaman ve Ermenek'te zorbalar türedi.

Sultan Alâaddin Keykubad, Ermenek'te yerleştirdiği Türkmenler içinde Nure (Nureddin) Sofu adında bir şeyh vardı ki Gıyaseddin Keyhüsrev ve Keykubad elinde ezilen Babailerden olduğu söylenir. Nure Sofi, Konya tarafında sofuca dav-

ranarak halkın kendisi hakkında iyi niyetler beslemesini sağlayıp müridleri çoğalmıştı. Bu arada Silifke Tekfuru ile dost olarak ara sıra ona gidip gelirmiş. Bir gün müridleri ile beraber Silifke'ye gidip fırsat bularak Silifke kalesini alıvermiş, "Kalenin korunmasına bakılsın" diye Sultan Rükneddin'e haber göndermiş. O zaman Nure Sofi'nin Karaman adlı oğlu da Rükneddin'in hizmetinde bulunduğundan Rükneddin, onu Silifke Beyi yaparak bir miktar askerle oraya göndermiş. O da Silifke'yi ele geçirerek hâlâ Karaman denilen şehre saldırmış. Ama zâlim bir şahıs olduğu halde başına epey eşkıya toplayarak etrafa sarkıntılık etmeye başlamış. Altıyüzaltmış tarihinde ölünce Rükneddin, onun akrabasını ve yakınlarını tutup hapsetmişti. Sonra Pervane Muhiddin, onları salıvermekle yine toplandılar ve etrafa saldırarak ülkeleri harap etmeye başladılar. Karaman'ın oğlu Mehmed Bey de onlara başbuğ olup gittikçe kuvvetini çoğaltmıştır.

Her işi hile ile görmeye alışmış olan Pervane, bu iç karışıklıklar ile uğraşırken Mısır Sultanı olan Baybars'ın ünü her yana yayılarak Pervane'nin de dikkatini çektiğinden türlü yaranmalar ile Tatarları aldatıp avutmakta olduğu halde ihtiyata uyarak Baybars ile de gizlice haberleşmeye girişmişti.

Altıyüzyetmişbeş senesinde Anadolu beylerinden birkaçı, Baybars ile konuşmak için onun yanına gittikleri zaman Baybars, onları Halep'te huzuruna kabul etti. Karamanoğlu Mehmed Bey de o sırada Baybars'ı kışkırtmaktaydı.

Baybars'ın Anadolu'ya Gitmesi ve Tatarları Yenmesi

Konya devlet adamlarının ve komutanlarının gösterdikleri eğilime göre yeterince askerle Anadolu'ya varılıp, onlar da toplandıkları halde Konya Devleti, Tatarların boyunduruğu altından kurtulur umuduyla Sultan Baybars hemen bir mükemmel ordu ile Anadolu'ya gitti.

Konya Devleti, yer yer çıkan karışıklıkları bastırmakla uğraşırken Baybars'ın gelmekte olduğunu haber alınca asker toplamaya dalıp, Anadolu'nun korunmasıyla görevlendirilen Tatarlar da Elbistan'da toplandılar. Fakat henüz Konya askerlerinin Tatarlar ile birleşmesine vakit yoktu. Olsa bile Konya tarafı askerden boş olduğu gibi Karaman oğlu Mehmed Bey'in Konya üzerine hareketi umuluyordu. Baybars ise çabuk davranarak altıyüzyetmişbeş yılı Zilkade ayında Elbistan'a erişti. Hemen kanlı bir savaşa girişti ve yendi. Kölemenler, Tatarlara öyle kılıç attılar ki, Elbistan ovası Tatar cesetleriyle doldu.

Sonra Sultan Baybars Kayseriye'ye gitti. Anadolu beylerine haberler gönderdi. **"Geliniz, devlet işlerini bir düzene sokalım"** diye çağırdı. Fakat onlar Tatarlardan korkarak bu çağrıya uymadılar. Her biri bir köşeye saklandı. Karaman oğlu

gibi ihtilâlciler ise **"Kurt dumanlı havayı sever"** hükmünce bu kargaşalıkta bir takye kapmak için durumun gidişini gözetmekteydiler.

Devlet Atabeyi Pervane Muiniddin herhalde gelir diye Baybars, Kayseriye'de bir hafta bekledi. O da gelmedi. Kayseriye'de ise onun ordusunu idareye yetecek ot ve zahire yoktu. Birçok hayvanları öldü. İster istemez o da dönerek gidip Amik ovasında ordusunu kurdu. Askerine istirahat verdi.

Hülâgu oğlu Abaka olayı öğrenince bir büyük Moğol ordusuyla Elbistan'a geldi. Gördü ki nice bin Moğol cesetleri içinde pek çok Moğol beyleri ve ileri gelenleri yatıyor. İçlerinde Anadolu'lu kimse yok. Bundan dolayı öfkelenerek askerine emir verdi. Anadolu'yu yağma ve buldukları Müslümanı öldürttü. Aladağ'da Pervane'yi de otuz kadar özel hizmetçileriyle beraber öldürdü.

İşte Pervane'nin tilki gibi bir tarafa sırıtmak ve diğer tarafa kuyruk sallamak biçiminde aşırı yaltaklanması hem kendisinin hem bunca Müslümanın felâketine sebep oldu. Ondan sonra Selçuklu Devleti üzerine uğursuzluk çöktü. Birkaç yıl içinde büyük şeyhlerden, bilginlerden ve komutanlardan pek çokları öldüler. Yerlerini boş koyup gittiler. Etrafta Hariciler ve zorbalar ise türlü haydutluklar yapmaktaydılar.

Karamanoğlu'nun İdamı

Apaka Han, Pervane'yi öldürdükten sonra Azerbaycan'a dönüşünde Selçuklu Sultanı Gıyaseddin'i veziri ile beraber götürmüştü. Konya'da yalnız Sultan tarafından bir kaymakam kalmıştı. Karamanoğlu Mehmed Beyin başını istiklâl sevdası sarmıştı. Konya'nın böyle boş kalmasından yararlanmak istedi. Fakat saltanat soyundan olmadığı için halkın kendisine biat etmeyeceklerini bildiğinden Cimri adında soyu bilinmeyen biri için sanki Kırım'da ölen Sultan İzzeddin Keykavus'un Gıyaseddin Siyavuş adlı oğlu imiş diyerek ona biat edip kendisi de sadrazam oldu. Oysa İzzeddin'in Mes'ud ve Keyumers adlarında iki oğlu olup Siyavuş adında oğlu olduğu bilinmiyordu. Mehmed Bey ise altıyüzyetmişaltı yılı sonlarında Cimri ile birlikte ansızın gelip Konya'yı ele geçirdi. Oradaki Selçuklu komutanlarını kılıçtan geçirdi. Askeri de şehri yağmaladı.

Mehmed Bey yeniden Anadolu Devletini kurup düzen vermeye başladı. Öyle ki o vakte dek Konya'da resmi yazılar ve hesap defterleri Farsça yazılagelmişken Mehmed Bey **"Türkçe yok oluyor buna bir çare bulmalıdır"** diye Farsça'nın kullanılmasını yasakladı. Yazıların ve defterlerin Türkçe yazılmasını emretti. Sonra Abaka Han tarafından Gıyaseddin ile beraber Tatar askeri gönderildiğini işitince Konya'dan çıkıp dışında ordu kurdu ve değerli eşyasını güvenli yerlere aşırdı.

Konya kadısı **"Matali"** kitabının yazarı Siraceddin Ermevi adlı faziletli adamın tedbiriyle Konyalılar birleşerek Mehmed Bey'in şehirde kalan askerini sürüp çıkardılar. Kale kapılarını kapadılar. Mehmed Bey dönüp kaleyi sardıysa da bir şey yapamadı. Sonra Tatar askeriyle Gıyaseddin gelince Mehmed Bey Ermenek'e gitti. Sarp dağlarda gizlendi.

Altıyüzyetmişsekiz senesinde İlhanlılar'ın askerleri, Mehmed Bey'i sıkıştırdılar. Kendisini ve amcasıoğullarını öldürdüler. Cimri Bey de tutulup öldürüldü. Gaile giderildi. Fakat Mehmed Bey'in Mahmud adında bir oğlu kalıp babasının komutanlarından biri onu terbiye ederek büyütmekteydi.

Sultan Baybars'ın Ölümü ve Said'in ve Sonra Kalavun'un Tahta Çıkışı

Sultan Zahir Baybars, Anadolu'dan dönerek Şam'a varınca altıyüzyetmişaltı yılı Muharrem ayının yirmiyedinci günü öldü. Dinine çok bağlı biriydi. Mısır ve Şam'da yargı görevi, Şafii kadısına verilip, kalan üç mezhebin hükümleri onun tarafından vekilleri aracılığıyla yerine getirilirken, dört mezhep için ayrı ayrı kadılar tayin etmesi, Baybars'ın sağlam fikirlerinin bir eseridir.

Ölünce vasiyeti gereği oğlu Melik Said Bereket tahta çıktı. Hemen küçük komutanları büyüklerin önüne geçirdi. Bazı devlet adamlarını sürmek gibi komutanların güvenini sarsacak durumlara girişti̇ğinden hakkında büyük komutanların niyeti bozuldu.

Altıyüzyetmişsekiz yılı başlarında komutanlar, birleşerek Melik Said'i Kahire kalesinde kuşattıkları zaman, Kerek vilâyeti kendisine verilmek üzere tahtan indirilmeyi kabul etti. Onlar da uygun görünce Melik Said, Kerek'e gidip yerine yedi yaşındaki kardeşi Selameş, Rebiülevvel ayında tahta çıkarıldı. Kölemen Beylerinin büyüğü olan Kalavun da Atabey oldu.

Üç ay sonra, yani o senenin Receb ayında Kalavun, o çocuğu tahtan indirerek kendisi Sultan oldu ve Melik Mansur Kalavun diye lakap aldı. O sırada Melik Said de Kerek'te ölünce oranın komutanları ve devlet adamları onun yerine kardeşi Necmeddin Hızır'ı geçirdiler.

Kalavun'un Tatarları Yenmesi, Abaka'nın Ölümü, Ahmed Sultan'ın Sonra Argun'un Tahta Çıkışı, Mes'ud'un Anadolu Saltanatına Ortak Oluşu ve Argun'un Ölmesiyle Keyhatu'nun Tahta Çıkışı

Altıyüzseksen senesinde Hülâgu oğlu Abaka büyük bir ordu ile Şam tarafına hareket edip giderken kendisi Rahbe'yi sarmakla uğraşırken seksenbin askerle

kardeşi Mengü Temür'ü Şam tarafına gönderdi. Bu seksenbin askerin ellibini Moğol ve kalanı Acem, Ermeni ve Gürcü idi.

Mengü Temür, bu toplulukla Humus üzerine yürüdü. Sultan Mansur Kalavun da İslâm askerleriyle Şam'dan Humus tarafına hareket etti. Receb ayının ondördüncü günü kanlı bir savaşa tutuştular. Tatar askeri bozuldu. Pek çoğu öldürüldü ve bir haylisi esir oldu.

Abaka, bu bozgunu duyunca Rahbe'den geri döndü ve Mengü Temür dönüşünde üzüntüsünden İbni Ömer Adası'nda öldü. Abaka Han altıyüzseksenbir senesinde ölüp iki oğlu kaldı. Fakat yerine onlardan biri getirilmeyip kardeşi Hülâgu oğlu Bindar İlhaniler tahtına oturdu. Ahmed Sultan adıyla Müslüman olduğunu ilân etti. Sultan Mansur Kalavun'a elçiler gönderdi. Teklifi Müslümanlarla Moğollar arasında bir barış yapmaktan ibaretti. Elçilerin birincisi Sivas kadısı bulunan allâme Kutbeddin Mahmud Şirazi idi.

(Allâme: Pek çok bilgin demektir. Fakat Usameddin'in söylediğine göre bütün akli ve nakli ilimlerde akranlarından üstün olan kimseye allâme denilmesi, bilginler arasında terim olmakla bu terime göre meselâ nakli ilimlerde yakınlarından üstün olan İbni Hâcib'e allâme denilmez. Bilginlerin söz birliğiyle allâme unvanına ancak Kutbeddin Şirazi hak kazanmıştır.)

Dünyayı titreten Cengiz Han'ın torunu, İlhaniler tahtında iken Müslüman olması önemli bir olaydı. Büyük elçisi olan Allâme-i Şirazi'nin ünü her yana yayılmıştı. Sohbeti bilginlerin gözünde bulunmaz bir nimetti. Fakat Sultan Kalavun bu elçilikten ürktü. Halkı elçilerle görüşmekten yasakladı. Barış yapılamadı. Elçiler bir kuru cevapla geri döndüler.

Abaka'nın oğlu Argun Han ise altıyüzsekseniki senesinde amcası Ahmed Sultan aleyhine ayaklandı. Ahmed Sultan, asker göndererek onu tutup hapsetmişken Argun'un kafadarları onu hapisten çıkardılar ve topluluklarını çoğaltarak Ahmed Sultanı tutup idam ettiler. Altıyüzseksenüç senesinde Argun Han'ı İlhaniler tahtına çıkarttılar. Argun da kendisinin tahta çıkışına baş sebep olan Puka'yı sadrazam yaptı. Her işi ona bıraktı. Puka, çok etkinlik kazandı. Argun Han'da İlhan unvanından başka bir üstünlük kalmadı. Oysa komutanları arasına ayrılık düştü. Devlet işleri bozulmaya yüz tuttu.

Konya'dan kaçarak İstanbul'a gelip de oradan Kırım'a götürülen İzzeddin Keykavus, altıyüzyetmişsekiz senesinde ölünce oğlu Gıyaseddin Mes'ud, Kırım'dan savuşup Anadolu'ya giderek İlhanlılar sarayına gidip gelmekteydi. O zaman Konya'da Selçuklu Sultanı Rükneddin oğlu Üçüncü Gıyaseddin Keyhüsrev hükümdardı. Argun Han, İlhanlılar tahtına oturunca, Selçuklu Devleti'ni bu Gıyaseddin Keyhüsrev ile Gıyaseddin Mes'ud'a yarı yarıya bölüştürdü.

Sultan Mes'ud, Konya'ya gelip atalarının tahtına geçti Divan makamlarına tayinler yaptı. Ciddi olarak devlet işlerini düzeltmeye başladı. Vekilleri devlete düzen vermek kaydına düştüler. Fakat gerçekleştiremediler. Çünkü memleketten her yıl İlhan'ın hazinesine, vekillerine ve kadınlarına verilegelen mal ve paralar, yıldan yıla çoğalmakta, üstelik saldırılar seneden seneye artarak ülke harap olmaktaydı. Sınırların koruyucusu olan Türkmenler ise baş eğmez olup her topluluk bir Bey'e boyun eğerek kendi başlarının çaresini aramaya başladılar. Sonunda Karamanoğlu öldürülmüş, Mehmed Bey'in oğlu Mahmud Beyi kendilerine başkan yaparak Konya'ya saldırdılar. Bundan dolayı Gıyaseddin Keyhüsrev ile Gıyaseddin Mes'ud, Argun Han'dan yardım istedi, oda çokça askerle Keyhatu Han'ı Anadolu'ya gönderdi. Keyhatu gelip Karamanlıları dağıttı. Sonra gelen yazısı üzerine altıyüzdoksanbir senesinde II. Gıyaseddin Keyhüsrev tahttan indirilip idam edildi. Selçuklu saltanatı İlhaniler tarafından doğrudan doğruya Gıyaseddin Mes'ud'a verilmiştir.

Altıyüzdoksaniki senesinde Argun Han öldü. Yerine kardeşi Keyhatu geçtiği gibi eğlenceye daldı, İlhaniler Devleti'nin durumu bir derece daha karıştı.

Kalavun'un Fetihleri

Sultan Mansur Kalavun altıyüzseksendört senesinde Merkap kalesini Haçlılar'ın elinden alıp fethetti. Mısır ile Şam arasında bulunan Kerek eyaleti o zaman bir seçkin beylik olarak Baybars oğlu Cemâleddin Hızır'ın elindeydi. Altıyüzseksenbeş senesinde Sultan Kalavun, asker göndererek Kerek kalesini ele geçirdi. Hızır ile kardeşi Selâmiş'i Mısır'a getirtti. Kerek'i belli bir vergi vermekten çıkarıp öteki eyaletler durumuna soktu.

Trablusşam yüzseksenbeş seneden beri Haçlılar elinde bulunarak bir Frenk şehri olmuştu. Altıyüzseksensekiz senesinde Kalavun oraya gitti. Mancınıklar işleterek kılıç ile Trablus'u fethetti.

Kalavun'un Ölmesi, Eşrefin Tahta Çıkışı, Şam Yöresinin Alınması, Haçlı Seferlerinin Sona Ermesi, Argun'un Ölümü, Keyhatu'nun Tahta Çıkışı ve Rum Kalesi'nin Fethi

Sultan Mansur Kalavun, Akka'yı almak üzere ordusu ile Mısır dışına çıktı. Fakat hastalandı. Altıyüzseksendokuz yılı Zilkade ayının altıncı günü öldü. Oğlu Melik Eşref tahta çıktı. Kalavun'un zamanında Halife Hâkim Biemrillâh köşesine çekilmişti. Hatta Kalavun, ondan saltanatı devralmamıştı. Bu sefer oğlu Melik Eşref tahta çıkınca Halife'ye itibar etti. Onu meydana çıkardı. Halife de cuma günü hutbe okudu. Müslümanların işini Melik Eşrefe bıraktığını ilân etti.

Altıyüzdoksan senesinde Melik Eşref, babasının hazırlamış olduğu ordu ile Akka üzerine yürüdü. Şam askeri de yer yer mancınıklarla oraya vardılar. Sultan Eşref, Akka'yı kuşattı. Büyük küçük pek çok mancınıklar işleterek zorlamaya başladı. Haçlılar da çok direndiler. Sonunda bu altıyüzdoksan yılı Cemaziyelahir ayının yedinci cuma günü İslâm askeri şiddetle hücum ederek zorla şehre girdiler. Haçlıların birazı kayıklara can atıp kurtuldular. Kalanı öldürüldü ya da tutsak oldular. İslâm askerleri sayısız ganimetler aldılar.

Akka, bu şekilde alındığı gibi Şam'da bulunan Haçlıların kalplerine korku düştü. Sayda, Beyrut, Sur ve Antertus şehirlerini boşaltarak kaçtılar. Sultan Eşref, savaşsız olarak onları ele geçirdi. Şam şehirlerinden Haçlılar elinde bulunan yerler, Allah'ın lûtfuyla Müslümanlar eline geçti.

Bunun üzerine Frenklere korku geldi. Papa'nın kışkırtmalarına kulak asılmaz oldu. İkiyüz sene kadar uzayan Haçlı savaşlarına son verildi. Avrupalılar ise artık ilim ve bilgi ve ülkelerini bayındır yapma yolunda çalışır oldular. Maarif ve sanayiin akıllara hayret verecek derecelerine erişmişlerdir.

İslâm milleti, Haçlılar gailesinden kurtulup meydanda yalnız Tatar belâsı kalmıştı. Oysa o sırada İlhanlılar Devleti'nin durumu da karışık olmasıyla Sultan Eşrefin o taraftan da telaşı yoktu.

Sultan Eşref altıyüzdoksanbir senesinde Ermeniler elinde ve Fırat nehrinin kenarında ve Tatarların civarında bulunan Rum Kale'yi korkusuzca kuşattı. Mancınıklarla zorladı. Eman vererek fethettikten sonra Mısır'a döndü.

Eşref'in Öldürülmesi, Nasırın Tahta Çıkışı, Sonra Ketboğa'nın Sonra da Laçin'in Tahta Çıkışları; Daha Sonra da Nasırın Saltanat Tahtına Dönüşü ve Başka Olaylar

Sultan Eşref, babasından kalan kuvveti güzelce kullanarak devlet ve millete güzel hizmet etti. Fakat kendisinin köleleri tabiatıyla öne geçirildiğinden eski köleler, onları kıskanarak Sultan Eşrefin aleyhine düşmüşlerdi. Özellikle babası Kalavun'un kölelerinden Beydera Bey Sultan Eşrefe gücenip ona içinden kin bağlamıştı.

Altıyüzdoksanüç senesinde Sultan Eşref, Kahire dışında yakınlarıyla avlanırken Beydera ve arkadaşları, Melik Eşrefi öldürdükten sonra Beydera "Melik Kahir" unvanıyla saltanat tahtına oturmak için arkadaşlarıyla birlikte Kahire kalesine girmek üzere koştukları zaman Melik Eşrefin köleleri, toplanarak öldürenlerin peşine düştüler, onları darmadağınık ederek Beydera'yı idam ettikten sonra Kale'ye çıkıp Kalavun'un küçük oğlu Melik Nasır'ı tahta çıkardılar. Kalavun'un kölelerinden Emir Zeyneddin Ketboğa da saltanat vekili oldu. Fakat altıyüzdoksandört senesinde Melik Nasır'ı kalenin odasında hapsederek "Hüküm yenenin-

dir" kaidesince Ketboğa Melik Adil unvanıyla tahta geçti. Fakat Ketboğa da kendi kölelerini öne geçirdi. Ötekiler de onun aleyhine döndüler. Altıyüzdoksanaltı senesinde büyük komutanlardan olup da başkaldıran Hüsameddin Lâçin'in başına üşüştüler. Ketboğa, savunma yapamaz oldu... Eman diledi. Lâçin, ona eman verdi. Sarhat şehrini ona bıraktı. Kendisi tahta oturdu.

Altıyüzdoksansekiz senesinde genç köleler birleşerek Lâçin'i öldürdüler. Bunun üzerine büyük komutanlar toplanıp öldürenleri öldürdüler. Eski Sultanı Mansur Kalavun oğlu Nasır tahta yeniden çıkardılar. Ondan sonra Nasır çok zaman saltanat sürdü. Haçlılar gailesi daha önce giderilmiş olduğundan Mısır ve Şam halkı da rahat etti. Fakat Konstantiniyye Kayseri elinde bulunan Rodos adasını Frenker yediyüzsekiz senesinde aldılar. Konstantiniyye'ye gidip gelen Suriyelilerin deniz yolları kapandı.

Bir de halk, rahat edince mezhep tartışmalarına giriştiler. Öyle ki Hanbeli mezhebinin büyük imamlarından Teymiye oğlu Takiyüddin Ahmed mezhebi gereğince Kur'an-ı Kerim'in mecazi mânası olan müteşâbihât âyetlerini yorumlamazdı. Şam bilginleri, özellikle Şafii kadılarından Cemâleddin Yûsuf ise **"Müteşabihâtın yorumundan kaçınmak cisimlendirmeye varır"** diyerek İbni Teymiye aleyhine ayaklanarak onu Şam kalesinde hapsettirdiler. Bir süre sonra yine Nâsır'ın zamanında Cemâleddin, Şam'da Şafii başkadısı iken Şeyh Zâhirüddin Rumi'yi din sınırını aşan şekilde cezalandırmış olduğundan Maliki kadısı, Cemâleddin'in hapsine hükmedip arza sunulunca hükmün yerine getirilmesi için Nâsır'ın emri çıkınca Cemâleddin de kalede hapsolunmuştur. Onun hapsi önce halka ağır gelmişse de sonra, **"Cemâleddin, İbni Teymiye hakkında ettiğinin cezasını buldu"** demişlerdi.

İlhanlılar Saltanatındaki Değişiklikler

İlhan Keyhatu, insanlık dışı eğlencelere ve fuhşiyata dalmıştı. Kendisi gibi veziri de müsrifti. Devlet düzeni bozulup İlhanı hazinesinde para kalmadı. Bunun üzerine Cavu adında kâğıttan bir çeşit para kestirdi. Fakat halkın ilişkileri bozulduğundan bu kâğıtlar geçersiz kılındı.

İşte o sıralarda Sultan Gıyaseddin Mes'ud, azledildi. Anadolu şehirleri dört kısma ayrılarak ve belli vergiler karşılığında dört Bey'e bırakıldı. Bu dört kişi ise halka pek' çok zulmetmişlerdir. Fakat sonradan Keyhatu'nun bu rezilce yaşayışından dolayı Moğollar, ondan yüz çevirdiler. Altıyüzdoksandört senesinde onu idam ettiler. Yerine Hülâgu oğlu Tarhan oğlu Baydu'yu geçirdiler.

Argun Han'ın oğlu Gazan Han ise babasının zamanında Horasan vahşiydi. Moğollar arasında iyi bir ün kazanmıştı. Nevruz adlı emirin çabasıyla İslâm dinini kabul etmişti. Baydu'nun tahta çıktığını işittiği gibi Emir Nevruz'u komutan yaparak bir ordu ile Baydu üzerine gönderdi. Karşılaşmada Baydu'nun komutanlarının

çoğu Emir Nevruz tarafına geçince Baydu'nun ordusu bozuldu ve kendisi kaçarken Nahçevan yakınında tutulup öldürüldü. O senenin Zilhicce ayında Gazan Han İlhaniler tahtına oturdu ve Şehinşah-ı Âlemi Gazan Mahmud Han lakabını aldı ve Emir Nevruz'u sadrazam yaptı.

Gazan Han, o zaman yirmibeş yaşında iken Hamalı Şeyh İbrahim'in etkisiyle ailesi ve komutanları ile birlikte İslam'a girerek Kazan Mahmud Han ve kardeşi Argun oğlu Olcayık, Hudabende Mehmed diye adlandırıldılar. O gün dörtyüzbin Moğolun imana gelmiş oldukları söylenir.

Moğolların büyük komutanlarından Targaba, Bayda taraflısı idi. Gazan Han tahta geçince korktu. Onbin adamıyla altıyüzdoksanbeş senesinde Suriye tarafına geçti. Mısır hükümeti tarafından kendisine ikram edildi. Aşiretiyle beraber yerleştirildi.

Gazan Mahmud Han ise İslâm dinine girdiğini ilân ettikten sonra İslâm prensiplerini uygulamaya başladı. İşte bu sebepten dolayı birçok yerler ve Hata ülkesi halkı Müslüman oldular. Nice tapınaklar ve Ateşgedeler Mecusi mabetleri camiye çevrilmiştir.

Müslümanların gerek Haçlılar ile gerek Tatarlar ile savaşmaları din kavgası idi. Haçlılar ortadan kalktı, İlhan ve komutanları ile birçok Tatar da Müslüman oldu. Bundan dolayı din savaşı düşüncesi zayıfladı.

Gazan Mahmud Han'ın İslâm prensiplerini uygulatması kamuoyunu pek acip ve garip biçimde etkiledi. Artık Kölemenleri din uğruna can vermek üzere fedailik yolunda Tatarlar üzerine göndermeye gerek kalmadı. Fakat din kavgası yerine post kavgası çıktı. Savaş yine kalkmadı.

Gazan Han'ın Mısır Sultanına Üstün Gelmesi

Gazan Mahmud Han'ın İslâm'ı güçlendirme yolunda iki tarafın arasını bulmak için Mısır Sultanı olan Melik Nasır'a yazdığı mektub, iyi bir etki yapmadıktan başka Melik Nasır'ın dörtbin kadar askeri Re'sü'l-Ayn ve Mardin taraflarını yağmaladı. Gazan Han da savunma yolunda Moğol, Gürcü ve başka milletlerden oluşan bir büyük ordu ile altıyüzdoksandokuz senesinde Fırat'ı geçerek Halep'e ve oradan Hama'ya gitti. Melik Nasır da ordusu ile Humus'a geldi. Fakat Kölemen Beylerinden Salar ile Baybars Çaşnigir devlete el koymuş, öteki komutanlar da tamaha düşerek askerlerinin belli miktarlarını ikmal etmediklerinden başka orduda tam bir inzibat da yoktu. Rumi tarihin Kanunuevvel ayının yirmiüçüncü gününe rastlayan Rebiülevvel ayının yirmiyedinci çarşamba günü Humus'un doğusunda Humus'a yarım konak uzaklıkta bir büyük savaş yapıldı. Kölemenler, fena halde bozularak Mısır'a doğru kaçtılar. Fakat Şam kalesi dayandı. Gazan Han, kuşatma için bir miktar asker bıraktı. Kendisi ordusu ile doğuya döndü.

Melik Nasır ise ordusunun noksanlarını tamamladı. Salar ile Baybars Çaşnigir'i ordu ile Şam'a gönderdi. Şam'ı saran Tatarlar, Mısır'dan asker çıktığını duyunca kuşatmayı bıraktılar. Döndüler. Kale kurtuldu.

Anadolu'da Hüküm Süren Selçuklu Devleti'nin Çöküşü

Selçuklular'ın en sona kalan kolu Anadolu'da hüküm süren Anadolu Selçukluları idi. Bu devletin kurucusu Kutulmuş oğlu Süleyman idi. Kendisinden sonrakiler hükümeti genişleterek Anadolu kıtasını ele geçirmişlerdi.

Ünlü Kılıç Arslan'ın zamanında Haçlılar çıkarak Kudüs'e varmak üzere Anadolu'yu yarıp geçtikleri zaman bu devlet epey sarsıldı. Sonra kendisini topladı. Bu Selçuklu hükümdarlarının onuncusu olan Alâaddin Keykubad hayliden hayli kuvvetlendi ve büyüdü. Öyle ki Eyyûboğulları, Mısır ve Şam askeri ile Anadolu'ya hücum ettikleri zaman Alâaddin Keykubad, kuvvetle savunma yaptı. Onlara üstün geldi. Yeniden bazı ülkelere sahip oldu. Pek çok ün kazandı. Osmanoğullarının atası olan Ertuğrul Bey işte bu Alâaddin'in saltanatı zamanında Anadolu'ya girdi.

Alâaddin Keykubad'ın oğlu ve yerine geçen II. Gıyaseddin Keyhüsrev babası gibi tedbirli değildi. Tatarlara yenildi. Onların pençesi altında güçsüz kaldı. Ondan sonra Selçuklu Devleti'nin talihi ters döndü. Selçuklu saltanatının adı kaldı. Çünkü şehzadeler, birbiriyle uğraştılar. Devlet adamları büsbütün bozuldu. Ülkede karışıklıklar çıktı. Sonunda Selçuklu saltanatı III. Gıyaseddin Keyhüsrev elinde kaldı. Altıyüzdoksanbir senesinde o da ortadan kaldırıldı. Gıyaseddin Mes'ud, Konya tahtında tek başına kaldı. Sonra o da indirildi. Selçuklu Devleti dört Bey'in idaresine verildi.

Altıyüzdoksandört yılı sonlarında Şahinşah-ı Âlem Gazan Mahmud Han İlhanlılar tahtına geçti. Müslüman oldu. İslâm prensiplerini yükseltmeye başladı. Moğolları Müslümanlara yapageldikleri saldırılardan yasakladı. Müslümanların onlardan görmekte oldukları horluk ve eziyetler azaldı. Fakat Moğolları alıştıkları zulüm yapmaktan bütün bütün geçirmek imkânsızdı. Yine de Anadolu şehirlerinden İlhan'ın hazinesine ve kadınlarına verilmek üzere halktan zorla mal ve para toplama zulümleri sürdürülmekteydi. Bu yüzden kasaba ve köyler halkı feryat ve şikâyet etmekteydiler.

Gazan Mahmud Han altıyüzdoksanaltı senesinde Selçuklu Keykavus oğlu Feramerz oğlu Alâaddin'i Konya tahtına çıkardı. Bu Alâaddin, çok gayretli idi. Fakat Gazan Han'ın Mısır Sultanı ile arası bozuktu. Sonunda aralarında savaş çıktı. Feramerz oğlu Sultan Alâaddin ise devlete gereken çeki düzeni vermeye başladığı sırada İlhaniler tarafından izin alması lâzım gelen bazı önemli maddeleri izinsiz yapmaya kalkmasından dolayı Gazan, onun hakkında kuşkulandı. Altıyüzdoksan-

dokuz senesinde Mısır Sultanı'na üstün geldikten sonra Konya üzerine bir ordu gönderdi. Feramerz oğlu Alâaddin'i tahttan indirtti. Tutup bağlı olarak huzuruna getirtti ve İsfahan kalesinde hapsetti. Yerine Selçuklu sultanlarından birini tayin etmedi. Anadolu şehirlerinin idaresini Moğol komutanlarına bıraktı. Fakat Feramerz oğlu Alâaddin'in veziri olan Sahip Sadreddin kendi velinimetinden çok Gazan Han'a hizmet etmişti. Gazan Han ona mükâfat olarak Konya eyaletini verdi.

Türkmen Beyleri zaten Moğollardan nefret ederken kendi içlerinden çıkmış olan Selçuklu Devleti ortadan kalkınca onlar doğrudan doğruya Moğollara boyun eğmek gibi bir alçalmayı kabul etmediler. Ellerinde bulunan eyaletlerde birer hükümet kurdular. Ermenek, Karaman taraflarında bulunan Türkmenler hemen Konya hükümetine baş kaldırdılar. Karamanoğlu Mahmud Bey'i kendilerine Bey yaptılar. Tatarlarla çarpışmaya başladılar. O sırada Osman Şah Gazi de hükümdarlık tahtına oturmuştur.

İkiyüzkırk bu kadar seneden beri Anadolu'da hüküm süren Selçuklu Devleti böylece yıkılmıştır. Bazı tarihlerde Selçuklu Sultanlarının en sonu Gıyaseddin olmak üzere anılıyorsa da en doğrusu bu Sultanların sonuncusu Feramerz oğlu Alâaddin'dir. Bununla beraber bu devletin son zamanları pek karışık olduğundan tarihi durumu gereği gibi yazılamamıştır.

Çünkü II. Gıyaseddin'den sonra bu devletin istiklâli yok olarak İlhaniler Devleti'nin bir eyaleti şekline girmiş ve çeşitli karışıklıklar ile devlet düzeni büsbütün bozulmuş olduğundan önemli olayları yazılamamış, nice tarihi gerçekler belirtilememiş ve bilinemez olmuştur. Bundan dolayı o devrin olayları hakkında tarihçilerin söyledikleri birbirine aykırıdır.

Öyle ki en güvenilir tarih kitaplarında Feramerz oğlu Alâaddin'in tahta geçişi altıyüzdoksanaltı senesinde olmak üzere kayıtlıdır. Osman Şah Gazi'ye davul ve bayrak ile gelen Türkçe yazılı Menşûr'un (Ferman'ın) Sultan Gıyaseddin Mes'ud tarafından yollandığı bazı tarih kitaplarında belirtilmiştir. Oysa o Menşûr'un başında Feramerz oğlu Alâaddin diye yazıldığından Gıyaseddin Mes'ud'a dayandırılması asla doğru olamaz. Fakat o Menşur altıyüzseksensekiz yılı Şevval ayının başlarıyla tarihlendiğinden Alâaddin'in tahta çıkışı daha önce olması gerekir. Meğer ki tahta çıkış tekrarlanıp da bu Menşur'u ikinci tahta geçişinde göndermiş ola..

İleri Gelenlerden Ölenler

Altıyüzyetmişiki senesinde Muhakkik Tusi diye bilinen Hoca Nâsıruddin Tusi, yetmişbeş yaşında öldü. Felsefe ve kelâm ilminde asrının tek bilginiydi. Fakat Şii mezhebinde idi. Bir aralık İsmailiye taifesi içinde ve Alamut sahibi hizmetinde bulundu. Sonra Hülâgu'ya sohbet arkadaşı oldu. Hülâgu için Merağa'da yıldızlar için Gözlemevi yaptı. "Zeyc-i İlhanî" diye bilinen "Zeyc"i yazdı. Felsefe ve

kelâm ilminden yazdığı çok eserleri yardır. İbni Sina'nın "lşarat"ını açıkladı. İmam Fahreddin Razi'nin itirazlarının çoğuna cevap verdi. Oklidis ve Mecasti hakkında yazdıkları bilenlerin gözünde çok değerlidir. Başkalarının yazdıklarından üstündür. Kelâm ilminde "Tecrid" adlı kitabı kelâmcılara göre çok önemli bir eserdir. Seyid Şerif Cürcani ve Celâleddin Devani gibi büyük kişiler onu açıkladılar. Ali Kuşçu'nun "Tecrid" kitabını açıklaması da, o ilmi bilenlere göre çok değerlidir.

Yine o sene Konya'da İrşad postunda oturan **"Mesnevi-i Şerif"** sahibi Mevlana Celâleddin Rumi Hazretleri ile Konyalı Sadreddin Hazretleri öldüler.

Mısır'da irşat postunda oturan Seyyid Ahmed Bedevi Hazretleri de altıyüzyetmişyedi senesinde öldü.

Ünlü tarihçi Kadı Hallikan oğlu Şemseddin, altıyüzseksenbir senesinde yetmişüç yaşında öldü. "İleri Gelenlerin Ölümü" adlı tarihinden başka birçok değerli eseri vardır. Allah rahmet eylesin.

Altıyüzseksenüç senesinde Eyyûboğullarından Hama sahibi olan Muzaffer oğlu Melik Mansur öldü. Adet üzere Hama Beyliği oğlu Melik Muzaffer Mahmud'a verildi.

Ünlü Tefsir sahibi Kadı Nâsırüddin Beyzavi altıyüzseksendört senesinde öldü. Tefsirinden başka çok değerli eserleri vardır. Ünü açıklamayı gerektirmez. Allah rahmet eylesin.

İran şairlerinin başta gelenlerinden usta şair ve edip Şeyh Sadi Şirazi, Has tarihinde yani altıyüzdoksanbir senesinde öldü. (Allah rahmet eylesin.)

Hama Meliki iken ölen Melik Mansur'un kardeşi Melik Efdal altıyüzdoksaniki senesinde öldü. Üç oğlu kaldı. Biri ünlü tarih sahibi İsmail Ebulfida ve ötekiler Esedüddin Ömer ve Bedreddin Hüseyin'dir.

Hama'da Şafii Başkadısı olan Salim oğlu Cemâleddin, altıyüzdoksanyedi senesinde öldü. Fıkıh bilgini, faziletli ve fen ilimlerini bilen bir kişiydi. Nakli ilimlerden başka mantık, hendese, astronomi ve tarih ilimlerini de çok iyi bilirdi. Melik Zahir Baybars devrinde elçilikle Sicilya'ya gidince, Frenk Kralı olan Enburuz için, mantık ilminden bir kitap yazarak "Enburuziye" adını vermişti. Başka eserleri de vardır.

Hama Beyliği, oğuldan oğula geçen seçkin bir Beylik iken, Melik Muzaffer, altıyüzdoksansekiz senesinde ölünce Hama eyaletinin bu üstünlüğü kaldırıldı. Kölemen beylerinden birine verildi.

Böylece Hama Beyliği Takiyüddin Ömer soyu elinden çıkmıştı. Epey süre sonra, yani yediyüzon senesinde Hama Beyliği Melik Efdal oğlu İsmail Ebulfida'ya bırakıldı. Yine bu soy'a geri verilmiş oldu.

Sa'diye tarikatının piri olan Şeyh Sadeddin Cibavi Hazretleri de yediyüz tarihinde ölmüştür.

Mısır'da Abbasi Halifesi olan Hâkim Biemrillâh Ebü'l-Abbas Ahmed yediyüzbir senesinde öldü. Yerine oğlu ve veliahdı olan Müstekfi Biemrillâh Ebu'r-Rebi' Süleyman geçirildi.

Yine o yıl Hz. Ali oğlu Hz. Hasan torunlarından olup elli seneden beri Mekke emirliğinde bulunan Ebû Nemi öldü. Çok evlâdı kaldı. Aralarında anlaşmazlık çıktı. Çatışmaktan geri kalmadılar.

Hz. Ali oğlu Hz. Hüseyin torunlarından Medine emiri Felite oğlu Şeyha oğlu Cemal da yediyüzdört senesinde öldü. Yerine oğlu Şerif Mansur geçti. Bilginlerin birleşmesi ile allâme unvanını alan Kutbeddin Mahmud Şirazi yediyüzsekiz senesinde öldü. Çeşitli akli ve nakli ilimlerde pek çok yararlı eserleri vardır. İbni Sina'nın **"Kanun-u** Şifa"sını açıklayarak müşküllerini çözmüştür. Sekkaki'nin **"Miftah"ını** da açıkladı. Anlaşılmayan yerlerini açıklığa kavuşturdu. Ahmed Sultan Cengizi tarafından elçilikle Mısır'a gittiği yukarıda geçmişti. Ünü fazla sözü gerektirmez.

Gazan Han ile Hudabende'nin Sonu ve Ebû Said'in Tahta Çıkışı

Gazan Mahmud Han yediyüziki senesinde Şam üzerine bir ordu gönderdi. Sultan Nasır da Abbasi Halifesi Ebu'r-Rebi' Müstekfi'yi yanına alarak Mısır'dan çıkıp Şam'a gelerek Merc-i Safer'de ordu kurdu. Tatar ordusu ilerlemeyip, iki asker birbirini gördü. İkindiden sonra savaşa tutuştular.

Sultan Nasır ordusunun sağ kolu bozuldu. Fakat merkezi ve sol kolu direndiğinden Tatar ordusu bozguna uğradı. İki taraftan pek çok ölen oldu. Gece erişip savaş ertesi güne kaldı. Fakat Tatarların bir kısmı kaçmıştı. Ertesi gün kalan kısmı da kaçmak zorunda kaldı. Kölemenler onların peşini bırakmayarak pek çoğunu kırdılar.

Gazan Han, o sırada hastaydı. Ülkesinde zorbalar türedi. Hastalığı arttı. Kazvin sınırında iken yediyüzüç senesinde öldü. Cenazesi Tebriz'e taşındı. Orada kendisi için yapmış olduğu türbede gömüldü. Yerine kardeşi Hudabende Muhammed Han, İlhaniler tahtına oturdu.

Hudabende, kardeşi gibi Sünni mezhebinde iken veziri Sadeddin Kazvini ve Şia bilginlerinden Seyyid Taceddin Avcı'nın etkisiyle Şia mezhebine girdi. Hutbeden üç halifenin adlarını çıkardı. Oniki İmam'ın isimlerini okuttu. Parada bile Oniki İmam'ın isimlerinin yazılmasını emretti. Necef'te büyük binalar yaptırdı. Sonra vezir Kazvini öldürülünce Hudabende, Şia mezhebinden döndü. Taceddin'i evlâdıyla beraber öldürdü. Artık ülkenin bayındır olmasına ve adaletle iş görmeye başladı.

Vassaf adlı ünlü yazı ustası, halk arasında elden düşmeyen değerli Farsça tarihini Hudabende adına yazmıştır.

Yediyüzonaltı senesinde Hudabende Muhammed Han öldü. Yeniden yapmış olduğu Sultaniye şehrinde gömüldü. Yerine oğlu Ebû Said Bahadır Han geçti.

Anadolu'nun Durumu

Selçuklu Devleti'nin çöküşü üzerine Uç Beyleri, yani sınır muhafızı olan Türkmen Beyleri, boyun eğmez oldu. İlhaniler Devleti de çeşitli karışıklıklar yüzünden Anadolu'nun inzibat ve intizamına bakamıyordu. Hudut muhafızları istiklâl davasına kalkıştılar. Anadolu birçok beylerin elinde kaldı.

Kütahya eyaletine Germeyan oğlu Alişar Bey, Balıkesir tarafına Karesi **"Kara İsa"** Bey, Manisa'yı Saruhan Bey, Tire yöresini Aydın Bey, Marmaris kıyılarını Menteşe Bey, Antalya'yı Teke Bey, Borlu yöresini Hamid Bey; Ermenek, İçel ve Larende taraflarını Karaman oğlu Mahmud Bey; Tokat yöresini Kubad oğlu, Kastamonu tarafını Kızıl Ahmedli Şehsuvar Zade ele geçirmişlerdir. Bunların arasında Domaniç dağlarından Ankara'ya ve Eskişehir'den Bursa'ya ve İznik'e doğru olan yerler de Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman Şah Gazi'nin elinde kaldı.

Erzincan, Harput, Van ve Erzurum eyâletleri, Tatarların elinde kaldı. Sultan Gıyaseddin Mes'ud Selçuklu'nun oğlu Gazi Çelebi de Sinop kıyılarında dolaşarak bu değişiklikleri uzaktan seyrediyordu. Osman Şah Gazi, diğer Türkmen beylerinin memleketlerine göz dikmeyip yalnız Allah'ın adını yüceltmek için cihat ve gaza ile uğraşıyordu. Karaman oğlu Mahmud Bey, onun tarafından güven içindeydi. Epey de kuvveti vardı. Öteki Uç Beylerine üstün geldikten başka Konya yöresinde bulunan İlhanilerin komutanları ile savaşıp Irak Konya ve çevresini almıştır.

Fakat Ebû Said Bahadır'ın başkomutanı olan Çoban, yediyüzondokuz senesinde bir büyük ordu ile o tarafa yürüdü. Konya dışında yapılan kanlı savaşta Mahmud Bey, birçok adamları ile birlikte öldürüldü. Arta kalan adamları ve askerleri Ermenek'e gitmişler ve geçilmesi zor yerlerde barınmışlardır. Mahmud Beyin oğlu Yahşi Bey'i babasının yerine geçirmişlerdir. Yahşi Bey, Böylece Ermenek'te başına buyruk bir hükümdar olmuştu. Fakat Çoban'ın oğlu ve Anadolu'nun emiri olan Timurtaş Bey'e boyun eğmek zorunda kalmıştır.

Sis Tekfurları, İlhaniler Devleti'nin koruma kanatları altına girdikten sonra öteden beri Şam Meliklerine veregeldikleri Beylik haracını kestikten başka, fırsat buldukça Müslümanlara zarar verir oldular. Hatta Gazan Han'ın Mısır Sultanını yenmesiyle Sis Tekfuru, Ceyhun nehrini geçerek bazı İslâm şehirlerine saldırmıştır. Bunun üzerine Mısır ve Şam askeri de bir sene sonra Sis şehrine girerek öç almışlardır. Sonradan Gazan Han'ın Şam üzerine giden ordusunun bozguna uğraması ve arkasından kendisinin ölümü üzerine Sis Tekfuru, Mısır Sultanı'na baş eğmek zorunda kalmıştı. Özel memurlarla haracını Şam'a göndermiştir. Fakat Tekfur'un iki yüzlülüğü iki devleti de gücendirmiştir. Oysa Ebû Said Han'ın tahta geçişinden sonra iki devlet barışınca Tekfur, iki tarafın gözünden de düşmüştür. Bunun üzerine Şam ve Halep askerleri yediyüzyirmi senesinde Sis kalesine kadar

gidip etrafını yağmaladı. Pek çok ganimet edinerek döndüler. Sis Tekfuru bulunan Uşin ülkesinin yanmış ve harap olduğunu ve pek çok halkının öldürülmüş olduğunu görüp üzüntüsünden öldü. Yerine Leon adlı çocuk yaştaki oğlu geçti. Ülkenin yönetimi Kocabaşılar elinde kaldı. Bir süre sonra Leon, Sultan Nasır'a boyun eğdiğini bildirmiştir.

Çoban'ın oğlu ve Anadolu'nun valisi olan Timurtaş Bey yediyüzyirmibir senesinde Mısır'a hediyelerle elçiler gönderdi. Kendisi de beri taraftan Sis şehrine girdi. Bir ay kadar çevresini yağmaladı ve harap etti.

O sırada Mısır Sultanı'nın emriyle Şam ve Halep askeri de Ayaş kalesini sardılar. Mancınıklarla zorladılar. Yediyüzyirmiiki senesinde ele geçirdiler ve yıktılar.

Ölen İlhan Abaka'nın kızı Melike Kutlu, yediyüzyirmiüç senesinde birçok Tatarlar ile beraber hac etmek için Suriye üzerinden Hicaz'a gitti. Sultan Nasır tarafından kendisi için konak yerlerinde mükemmel ziyafetler düzenlenmiştir.

O sene Mısır Sultanı'na Ebû Said Bahadır tarafından hediyelerle gönderdiler elçilerle birlikte başkomutanı olan Çoban tarafından da başka hediyelerle elçiler gönderilmişti. Çünkü Emir Çoban, İlhanlı Devleti'n de o derece etkili bir duruma gelmişti ki her iş, onun elindeydi. Ebû Said'in yalnız adı vardı. Bundan dolayı İlhanlı elçilerinden başka kendi tarafından da Meliklere elçiler gönderiyordu. Anadolu valisi olan oğlu Timurtaş ise şımarık bir Bey olup, kölelerini çoğaltarak istiklâl davasına düşmüş ve Anadolu şehirlerinden İlhan'ın hazinesine ve kadınlarına ayrılan parayı göndermedi. İlhanlı tarafından gelen adamları da koruyarak geri yolladı. Bunun üzerine babası Çoban, askerle onun üzerine vardı. O da karşı koymaya karar verdi. Fakat Çoban göründüğü zaman Timurtaş'ın askerleri onun tarafına döndü. Timurtaş teslim olmak zorunda kaldı. Babası onu alıp bağlı olarak İlhan'ın yanına götürdü. Suçunu affettirdi. Yine yerinde bırakıldı.

Sonra Emir Çoban, yediyüzyirmibeş senesinde öteki oğlu Dimeşk Hoca'yı Ebû Said'e vezir yaptı. Devlet merkezinin yönetimini ona verdi. Kendisi askerle Horasan tarafına gitti. Oysa Çoban'ın yükselişi öteki komutanların çekemeyeceği dereceye ulaştı. Ebû Said de onun bütün devlet işlerine el atmasından dolayı huzursuzdu. O gidince komutanları huzuruna çağırdı. Çoban'ın ortadan kaldırılması meselesini onlarla görüştü. İşte o sırada Dimeşk Hoca'nın sarayı basılıp kendisi öldürüldü. Çoban'ın idamı için Horasan tarafında bulunan komutanlara emirler gönderildi. Çoban onları tarafına çekip susturarak yediyüzyirmiyedi yılı içinde askerle Sultaniye üzerine yürüdü.

Ebû Said Bahadır da yanındaki askerle karşı çıktı. İki ordu birbirine yaklaşınca Çoban'ın yanındaki komutanların çoğu sıvıştı. İlhanlı'nın yanına geldiler. Çoban pek az adam ile kalınca kaçtı. Herat'a gitti. Herat Meliki olan Gıyaseddin Keret'e sığındı. Eski dostu olmasından ötürü o da ona ikram etti. Fakat Ebû Said'in

ısrarı üzerine himaye edemedi. Çoban'ı çaresiz idam ederek kesik başını İlhanlı'nın tarafına yollamıştır.

Timurtaş Bey babasının kaçışını duyunca üzüldü. Larende kalesini sağlamlaştırıp orada korunmak istediyse de askerine güvenemiyordu. Anadolu'da duramadı. Bir miktar atlı ile Suriye'ye ve oradan Mısır'a gitmişti. Melik Nasır da onu ağırlamıştı. Ebû Said yediyüzyirmisekiz senesinde Mısır'a elçiler gönderdi. Melik Nasır ile aralarında yapılan anlaşma gereğince öyle karışıklıklar çıkaranlar hakkında din hükmünün yerine getirilmesini ısrarla istedi. Verilen karar üzere Ebû Said tarafından Mısır komutanlarından olup da önce İlhanlı Devleti'ne kaçan Kara Sungur öldürülüp ona karşılık Melik Nasır tarafından da Timurtaş Bey öldürülerek kesik başı Ebû Said'e gönderilmiştir.

Timurtaş Bey Mısır'a kaçtığı zaman yerine Tatar Beylerinden Ertena Bey'i bırakmıştı. Ertena Bey ise Ebû Said'e itaat etti. Ebû Said de ona Anadolu valiliğini vermişti. Oysa Çoban'ı tutanlar felâkete uğrayınca Karamanoğlu Yahşi Bey ortaya çıktı. Konya ve çevresini ele geçirdi. Ertena Bey Sivas'ı başkent yaptı. Türkmen Beyleri gibi o da Anadolu'da bağımsız bir Beylik kurmuştur. O zaman Osmanoğulları, gaza ve cihat ve şehirleri almakla uğraşıyordu. Yahşi Bey o taraftan güven içinde olarak uzun süre Konya'da hüküm sürmüştür. Ölünce oğlu (Alâaddin Bey) de kendisine kalan yerleri korudu. Bir süre hüküm sürdükten sonra öldü. Yerine oğlu Ali Bey geçmiştir.

Özet

Selçuklu Devleti'nin çökmesi üzerine Uç Beyleri, birer başlarına buyruk hükümetler kurdular. Bazıları, özellikle Karamanoğulları pek parlak ve kuvvetli idi. Fakat bunlar hep saman ateşi gibi birdenbire parlayıp az zamanda sönmüşlerdir. Fakat Osman Şah'ın kurduğu Osmanlı Devleti, Anadolu ufkunda doğan feyz ve bereket yağmuru gibi sine sine yağıp ölü toprak durumunu almış olan Anadolu'yu canlandırmıştır. Adı geçen beylikler dağıldıkça bunlara bağlı Türkler, Osmanlılara karıştılar. Osmanlı hamuru büyüyüp, kuvvetli büyük bir devlet ortaya çıktı. İslâm milletine pek büyük hizmet etmiş ve dağınık İslâm kuvvetlerini sağlam bir merkez etrafında toplamıştır.

10.
BÖLÜM

OSMANLILARIN ORTAYA ÇIKIŞI

Osmanlı Devleti'nin şanı ve büyüklüğü ve başka devletlerden üstünlüğü bütün tarihçilerce bilinir. Osmanlı Sultanları, bu devlet ve saltanatı Cengiz ve benzeri cihangirler gibi birdenbire kazanmayıp ancak gaza, cihat ve ülkeyi bayındır duruma getirerek yavaş yavaş kazanmışlardır.

Bu büyük devletin faziletleri ve üstünlükleri pek çoktur. Geçmiş devletler içinde benzeri yoktur. Kurucusu olan Osman Gazi'nin tarihteki yeri tarihlerde yazılıdır. Babası Ertuğrul Gazi'nin ve bir dereceye kadar onun babası olan Kaya Alp Han oğlu Süleyman Şah'ın tarihteki yerleri de biliniyor.

Medeni milletlerin tarihi yazılagelmişse de, zaman uzadıkça ihtilâflar çoğalır. Eski tarihlere inildikçe masal şekline girer. Şüpheli karanlıklara düşer. Ama göçebe hayatı yaşayan milletlerin tarihleri yazılmadığından gereği gibi bilinemezse de onlar asalete çok değer verirler ve soy soplarının tutulmasına önem veregelmişlerdir.

Abbasi halifeleri zamanlarında Oğuzlar ile öteki bazı Türk kabileleri Büyük Türkistan'dan çıkıp Horasan ve Irak'a gelerek askeri hizmetlerde kullanıldılar. Onlardan bağımsız devletler çıkmıştır. Oğuzların en çok kalabalıkla gelişleri ise Selçuk ile birlikte Büyük Türkistan'dan çıkıp gelmeleridir ki, Maveraünnehir'e gelip İslam'a girerek Semerkant ve Buhara çevresinde yerleşerek Hanlılar Devletinin askeri hizmetinde bulunmuşlardır. O zaman onlara Oğuz Türkleri denilirdi. Sonraları Türkmen denilmiştir.

Üçyüzseksenüç yılı olayları sırasında geçtiği üzere Türk kabilelerinin en şereflisi Oğuz kabilesidir. Oğuzların soy sopça en ünlüsü de Kayıhanlı kabilesidir. Öteden beri Kayı Han neslinden olan bir Han, bu kabileye başkanlık edegelmiştir. Selçuk ile gelen Oğuzlar içinde Kayıhanlı da vardı.

Ertuğrul Bey'in babası olan Süleyman Şah'ın Kayı Han torunlarından olduğu bilinir. Ama Kayı Han kimdir? diye araştırılmasına girişilecek olursa önümüze birçok çeşitli rivayetler çıkar. Doğrusunu yanlışından ayırmak zordur.

Tarihçilerden bazıları **"Süleyman Şah, kırkıncı kuşakta Hz. Ishak oğlu Ays'a ulaşır"** dediler. Bazıları, Katı (yani kuvvetli) Han **"Ays'ın kendisidir"** dediler. Bazıları da **"Hz. İsmail evlâdından Katuraoğulları denilen bir topluluk, bir**

sene kıtlık ve pahalılık sebebiyle Hicaz'dan Horasan'a göçerek orada kalmışlar. Osmanoğulları, işte onların neslindendir" dediler.

Bu rivayetlere göre Osmanoğullarının Hz. Nuh oğlu Samoğullarından olmaları gerekir. Tarih araştırıcıları ise **"Oğuzlar, Hz. Nuh oğlu Yasefoğullarındandır"** dediler. Bazıları **"Kayı Han oğlu Kara Han oğlu Oğuz Han"** diye yazdılar. Ve **"Kayı Han, Yasef'in torunudur"** dediler. Fakat Türk soy-sop bilginleri arasında Kayı Han, Oğuz Han'ın en büyük evlâdıdır. Hanlığı ona ve onun evlâdına vasiyet etmiş olduğu meşhurdur.

Hatta eski zamanlarda Türkmenler içinde Korkut Ata adında hal ehli bir aziz varmış. **"Saltanat, sonunda Oğuz Han'ın vasiyeti gereğince Kayı Han evlâdına geçerek âhir zamana kadar sürer"** demiş ve dediği gibi olmuştur ki, İslâm saltanatı, Kayı Han evlâdından olan Osmanoğullarına geçmiştir.

Türkmenler önce Maveraünnehir'e geldiler. Sonraları takım takım Horasan tarafına geçmişlerdi. Önce onların bir kısmını Gazneli Sultan Mahmud, Horasan'a geçirdi. Ayrı ayrı yerleştirdi. Her il ve aşiret bir Bey'e bağlanmışlardı. Mal tahsil eden memurların zulümlerinden dolayı Türkmenler yerlerinden oynadılar. Yerleştikleri yerleri terk ettiler. Yağmacılığa başladılar. Gazneli Devleti'nin başına belâ oldular.

Kayı Hanlı Kabilesi, Kayı Han neslinden olan bir Han'a bağlandılar. Mervşahcan'a bağlı olan Mânân yöresinde yerleştiler. Çıkan karışıklıklara bulaşmadılar. Selçukoğullarından Tuğrul Bey, Maveraünnehir'de kalan Türkmenlerin büyük bir bölümü ile Horasan tarafına geçti. Büyük bir devlet olarak ortaya çıkınca da, Kayı Hanlılar, amcaoğulları olan Selçuklu Sultanlarına boyun eğerek sefer oldukça hizmette bulunurlardı.

Hata Türkleri, Maveraünnehir'i alınca oradaki Selçuklular kalıntısı olan Türkler de beri tarafa geçtiler. Bu tarafta Türkmenler daha çok oldular. Selçuklu Devleti zayıflayınca, Türkmen Beyleri, ayrılarak birer başına buyruk hükümdar gibi başlı başına kaldılar.

Belh valisi ise kendi eyâleti içindeki Türkmenleri çıkarmak için üzerlerine vardı. Bozuldular... Sultan Sencer onların üzerine bir büyük ordu çekti. Fakat ordusu bozuldu. Kendisi tutsak oldu. Kayı Hanlılar, o zaman bile Mâhân'da rahat idiler. Sonradan Selçuklu Devleti çöktü. Yerine Harzemşah Devleti kuruldu. Fakat Konya'da hüküm süren Selçukoğulları şubesi kaldı.

Sonra Cengiz Han, çıkarak Maveraünnehir şehirlerini aldı. Altıyüzonaltı senesinde Buhara'yı, altıyüzonyedi senesinde Semerkant'ı vurup harap ettikten sonra Tatarlar, Ceyhun nehrini geçerek sel gibi Horasan tarafını bastılar. Her tarafı karıştırdılar. Başka halklar gibi onların önlerinden savuşup bölük bölük etrafa ka-

çarak darmadağınık oldular. O sırada Mâhân'da hüküm süren Kayıhanlı kabilesi Han'ı Süleyman Şah da kendisine uyan ellibin kadar Oğuz obalarıyla Mâhân'dan hareket ederek Bitlis civarında olan Ahlat'a göç etti. Bir süre orada kaldı. Fakat oraların kışı sert geçtiğinden kışın civardaki daha yumuşak havalı yerlere inerdi.

Altıyüzyirmiiki senesinde Harzem Şah'ın oğlu Celâleddin çıkarak Acem Irakı'nı ve Azerbaycan'ı aldı. Ahlat ile komşu oldu. Şam, Erbil, Diyarbekir ve Mardin hükümdarları ile Eyyûboğullarından Rakka, Harran ve Ahlat sahibi olan Melik Eşref aleyhine birleştiler. Melik Eşref de onlara karşı Anadolu Sultanı olan Selçuklu Alâaddin Keykubad ile birleşti. Bunun üzerine altıyüzyirmiüç senesinde Celâleddin, Ahlat'ı sardığı gibi Alâaddin de Diyarbekir Meliki üzerine asker sevk ederek Diyarbekir'e bağlı yerlerden Hısn-ı Mansûr'u ve Kâhta kalesini aldı. Bu kargaşalık arasında Süleyman Şah da obaları Azerbaycan bölgesine geçirdi.

Altıyüzyirmibeş senesinde Celâleddin Rey civarında Tatarlar ile şiddetli savaşarak bazen yendi bazen de yenildi. Tatar savuşup gittikten sonra Celâleddin, Ahlat ve Muş bölgesini vurup yağmaladı.

Erzincan otlakları ise Kayıhanlı kabilesinin hayvanlarını idareye yeterli değildi. Süleyman Şah altıyüzyirmialtı senesinde kabilesiyle birlikte oradan hareket ederek Elbistan yoluyla Halep'e indi. Rakka'ya bağlı Caber kalesi yakınında Fırat nehrini geçerlerken geçit yerini bilmediklerinden Süleyman Şah'ın atı bir uçuruma düşerek kendisi boğuldu. Cesedi çıkarılıp Caber kalesi civarında gömüldü. Hâlâ Türk mezarı diye bilinir. At sancılansa etrafında döndürüldüğü takdirde sancısı durduğu aşiretler arasında meşhurdur.

Süleyman Şah'ın ölümünden sonra kabilesi dağıldı. Her oymak ve aşiret, birer tarafa çekildi. Süleyman Şah'ın Sungur Tekin, Gün Doğdu, Ertuğrul ve Dündar adında dört oğlu kaldı. Kabilenin bir kısmı, gurbet diyarında dolaşmaktan usandıklarından Mâhân'ı arzu ederek Sungur Tekin ve Gün Doğdu ile birlikte Horasan'a gittiler. Ondan sonra adları ve nişanları işitilmedi. Nereye gittikleri bilinmedi. Diğer bir kısmı ise Tatarların boyunduruğu altına girmemek fikrinden caymayarak Ertuğrul ve Dündar ile birlikte öteden beri alıştıkları Selçukoğullarının kanadı altına sığınmak üzere Erzurum sahibi olan Selçuklu Kılıç Arslan oğlu Turan Şah'ın memleketine giderek Erzurum civarındaki Pasin ovasında Sürmeli Çukur denen yerde durdular.

Celâleddin, bazı meseleler için Turan Şah'ı çağırttı. Onunla birlikte altıyüzyirmiyedi senesinde Ahlat'ı vurup zorla şehre girerek Tatarların yaptıklarından daha iğrenç işler yaptı. Melik Eşref de Alâaddin Keykubad ile anlaştı. Sivas'ta birleştiler. Ahlat tarafına yürüdüler. Karşılaşmada Celâleddin'in ordusunu darmadağınık ettiler. Eşref, Ahlat yurdunu kurtardı. Alâaddin de amcasıoğlu Turan Şah'ı tutup hapsederek gidip Erzurum'u ele geçirdi. Sonra Alâaddin ve Melik Eşref ile

Celâleddin yazışarak birbirinin memleketlerine saldırmamak üzere barış yaptılar. Fakat o sırada Tatarlar çok kalabalık ile gelip, altıyüzyirmisekiz yılı içinde Celâleddin'e üstün geldiler. Onu öldürdüler. Azerbaycan'ı alarak Alâaddin'in memleketlerine komşu olarak Van ve Muş taraflarından sarkıntılığa başladılar.

O sırada Ertuğrul Bey de Tatarlardan ırak olmak için Pasin ovasından hareket etti. Sivas civarına gelince bir savaşa rastlamış... Meğer bir Tatar ordusuyla Sultan Alâaddin'in ordusu çarpışıyorlarmış Ertuğrul Bey yanındaki seçkin atlılarıyla ansızın Tatarların üzerlerine atılınca Tatarlar şaşırıp, Selçuklular da cesaretlenerek Tatar ordusu bozulmuş...

Sultan Alâaddin, bu durumu öğrenince, çok memnun oldu. Ertuğrul Bey'e hil'at ve donanmış at göndermiş... Kayıhanlı kabilesi yiğitlik ve cesurluk ile ün yapmış olduğundan Alâaddin, onların gelişinden sevinç duyarak kendi ülkesinden diledikleri yerde yerleşmek üzere Ertuğrul Bey'e izin vermiş... Ertuğrul Bey de o zaman gaza ve cihat alanı olan Ankara tarafını isteyince Alâaddin, onu kavim ve kabilesiyle beraber Ankara eyaletinde olan Karaca Dağ'da yerleştirmiş ve öteki Türkmen Beyleri gibi onu da hudut muhafızı yapmıştır.

Bir süre sonra Ertuğrul Bey'e Söğüt köyü Kışlak ve Domaniç dağı yaylak olmak üzere verilmekle Ertuğrul Bey, dörtyüzkırk bir rivayete göre beşyüz kadar Kayıhanlı obalarla Söğüt'te yerleşti. Fakat Aşiret Kethüdalarından Samsa Çavuş ile İnegöl halkı arasında zıtlık çıktı. Ertuğrul Bey'den izin alarak Söğüt'ten ayrıldı. Aşireti ve kardeşi ile beraber Mudurnu taraflarına çekildi. Sakarya nehri civarında oturdular. Yazın da yaylağa giderek ve yerlilerle iyi geçinerek vaktini hoş geçirdiği bazı tarihlerde yazılıdır.

Ama diğer bazı tarih kitaplarında, o zaman Ertuğrul Bey ile gelen adamlardan Bozoklu denen bir ulu Han'ın Böregir, Kusun, Varsak, Kara İsa, Özer, Gündüz ve Kuş Timur adında yedi oğlu ile beraber Çukurova yöresinde yerleştiği ve ölünce büyük oğlu Böregir yerine geçerek sonradan Adana, Tarsus ve Sis kalelerini aldıktan sonra ölünce yerine oğlu Ramazan'ın kalmış olduğu yazılıdır.

O tarafta Böregir nahiyesi bilinmektedir. Ramazanoğullarının Adana'da bir hükümet kurdukları da bilinmektedir. Payas sancağında Özerli köyü olup ona nisbetle Payas sancağına da Özerli sancağı denilmişken sonradan bozularak Üzeyirli sancağı denilmiş olsa gerektir. Çünkü bu sancağın halkı, hep eski Türkmenlerin kalıntıları olduğundan köy ve nahiyelerinin isimleri hep Türkçedir.

Orada Üzeyir gibi Arapça isimler kullanılmaz. Hâlâ Kozan'da vatan tutmuş olan Karsenahlar ise Varsak aşiretindendir.

Açıklandığı üzere Süleyman Şah'ın ölmesinden sonra iki oğlunun ne miktar Türkmenler ile ne tarafa gittikleri bilinmediği gibi, Ertuğrul Bey ve Dündar Bey

ile Pasin ovasına gidenlerin ve oradan Sivas tarafına gelenlerin ne kadar oba halkı oldukları ve Ertuğrul Bey'in Söğüt'te ne kadar Kayıhanlı obalarıyla yerleştiği de kesin şekilde bilinememektedir.

Rum sınırboyları o zaman pek acip bir durumdaydı. Selçuklu Devleti'nin sınır muhafızları, Türkmen Beyleri idiler. Bu Beylikler, babadan oğula kalırdı. İşte onlara Uç Beyleri denilip, hepsinin başına da Beyler Beyi denilirdi. Kayser'in sınır muhafızları da Tekfur dedikleri derebeyleridir. Bu beylikler de babadan oğula geçerdi, iki devlet, barış içindeyken bile iki tarafın sınır muhafızları, birbirinin topraklarına çapul ederlerdi. Bu yüzden iki tarafın sınır muhafızları arasında çatışma eksik olmazdı. Tekfurlar, kalelerde korunurlardı. Türkmenlerin kaleleri ise kılıçlarıydı.

Ertuğrul Bey de Uç Beyleri'nden olduğu için fırsat elverdikçe Rumların köylerine ve nahiyelerine çapul ederdi. Fakat Uç Beyleri'nin en ünlüsü Kütahya bölgesinde bulunan Ali Şar Bey'in aşireti ile Afyonkarahisar tarafında bulunan Çavdar aşireti her zaman beri taraflara gelirlerken Ertuğrul Bey, Söğüt'te yerleştikten sonra onlar bu tarafa gelmez oldular. Ertuğrul Bey'in komşusu olan Rumlar da bir dereceye kadar ondan hoşnut idiler. Bir de Haçlılar, bir aralık Konstantiniyye'yi ele geçirerek orada bir Lâtin İmparatorluğu kurup, bir süre sonra İznik'te bulunan Kayser Mihail Paleolog Konstantiniyye'yi kurtarmıştı. Fakat Anadolu şehirlerinin çoğu, Selçuklu Devleti elindeydi. Kayser Paleolog'un elinde yalnız Bursa ve İznik sancakları ile Bolu sancağının bir parçası ve Karadeniz kıyılarında Samsun ve Trabzon kaleleri kalmıştı. Buralarda bulunan Rum Beyleri de her ne kadar Kayser'e bağlıysalar da, bulundukları yerlere varis olmak yoluyla sahip olup, iç işlerinde başına buyruk idiler. Bundan dolayı Kayser Paleolog'un kuvveti yok gibi bir şeydi. Sırf vaktiyle yapılmış olan Konstantiniyye'nin kale duvarlarının arkasına sığınmıştı. Uç Beylerine özellikle Ertuğrul Bey'i hoş tutmaya çalışmıştı.

Gazi Ertuğrul Bey ise sınır muhafızlığı görevini güzelce yerine getirmekle beraber Sultan Alâaddin sefere çıktıkça da Kayıhanlı bahadırları ile Sultan'ın ordusuna gider, askeri vazifesini yapardı. Böylece Alâaddin'in çok işine yarardı. Onun ölmesiyle oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in de pek önemli işlerinde bulunmuştur. Fakat II. Gıyaseddin zamanında komutanlar arasında ayrılıklar ortaya çıktı. Devlet, işleri çığırından çıktı. Bunun üzerine yetmişbin askerle kırkbin Moğol'a yenildi. Senelik gelirinin üçte birini İlhanlı hazinesine vermek şartıyla barış yapmak zorunda kaldı. Devletin bağımsızlığı bozuldu. Hele II. Gıyaseddin'in ölümünden sonra devlet onun oğulları arasında ortaklaşa idare edildi. Sonra da devlet oğulları arasında bölüşüldü. Selçuklu memleketleri İlhan'ın bir eyaleti hükmüne girdi.

Bunun arkasından Hülâgu'nun darbesiyle Abbasi Halifeliği'nin yok oluvermesi herkesi hayrete düşürdü. Selçuklu devlet adamları da artık devletin gele-

ceğinden umutlarını keserek, bütün bütün Tatar boyunduruğu altına girdiler. Türkmen Beyleri de Hülâgu'ya başvurarak hükümetlerinin istiklâllerini tasdik ettirdiler.

Ertuğrul Bey ise bu ihtilâflara karışmadı. Konya'da saltanat tahtında oturan Selçuklu Sultan'ı adına bağlı kalır ve eli altındaki halkı zulüm ve saldırıdan korumaya çalışırdı.

Selçuklu Sultanı'nın elinden Pervane, yönetimi tamamen eline alarak Sultan İzzeddin'i İstanbul'a kaçırması, sonra da Sultan Rükneddin'i öldürterek Atabey olması halkı çok etkiledi. Türkmenler ise onun emirlerini kabul etmediklerinden altıyüzyetmişbeş senesinde Anadolu'da çıkan ihtilâller üzerine Sultan Baybars'ın bir büyük ordu ile gelip de Elbistan'da bir Tatar ordusunu yok ederek Kayseriye'ye kadar gelip gitmesi, sonra da İlhan Abaka'nın büyük bir kızgınlıkla gelip de Anadolu şehirlerinin birçok yerlerini yağmalayıp, Pervane ile beraber birçok Müslümanı da öldürtmesi ve Karamanoğlu, çıkarak Konya'yı ele geçirince Tatarların gelip Konya'yı geri alması ve Selçuklu Sultanı'nı yerine oturtarak Karaman oğlunu idam etmeleri herkesi dehşet ve hayrete düşürdü. Böylece Selçuklu Devleti karmakarışık oldu. Artık devlet diyecek durumu kalmadı.

Gazi Ertuğrul Bey ise o türlü karışıklıkları uzaktan seyredip işin sonunu bekleyerek, kendi yurdunun korunmasıyla uğraşıyordu. Bununla beraber fırsat buldukça Rumların köylerini ve kasabalarını çapul ederdi. Fakat pek yaşlıydı. Sonraları askerle oğlu Osman Bey'i kendi yerine göndermeye ve en önemli işlerde onu kullanır olmuştu.

Ertuğrul Bey'in Ölümü ve Osman Gazi'nin Beyliği

Altıyüzseksen senesinde Gazi Ertuğrul Bey, yaşı doksanı geçmiş idi ki Söğüt'te öldü.

Ertuğrul Bey'in elinde olan yerler, Ankara Karacadağı ile Keşiş dağına kadar uzayan Söğüt bölgesi ve Sultanönü gibi verimli ovalardan ve Domaniç dağı gibi güzel yaylaklardan oluşuyordu. Kaleleri ise Türkmen kılıçları idi.

Ertuğrul Bey Söğüt bölgesinde her ne kadar Kayıhanlı kabilesinin az bir kısmı ile yerleşmişti. Fakat ellibin oba ile Horasan'dan Anadolu'ya göçmüş olan Süleyman Şah'ın oğlu olduğundan Türkmenler içinde hatırı sayılır muhterem bir ihtiyardı. Emrindeki aşiret ağaları da Akça Koca, Konur Alp, Turgut Alp, Uygut Alp, Hasan Alp, Saltık Alp, Samsa Çavuş, Abdurrahman Gazi, Akbaş Mahmud, Karamürsel, Kara Oğlan ve Kara Tekin gibi eşi az bulunur yiğitler idi. Fakat Samsa Çavuş, Söğüt'te oturmadı. Sakarya nehri vadisinde konar göçerdi. Bu ağalar, kabilenin ileri gelenleri idiler. Sonra hepsi Osman Gazi'nin komutanları olmuşlardır.

Ertuğrul Bey'in Gündüz Bey, Sarı Yatı ve Osman Bey adlı üç oğlu kaldı. Osman Bey, yaşça küçük, fakat kuvvet, cesareti, ileri görüşlülük ve liyakatçe büyük idi. Bundan dolayı babasının zamanında yedi sekiz sene kadar başbuğluk görevini yapmıştı. Gerektiğinde küçük iken babası tarafından kendi vekili olarak Konya'ya bile gidip geldiğinden, Konya devlet adamları kendisine Osmancık derlerdi. Harp alanlarında asker, onu gördü. Devlet dairelerinde de tanınmıştı. Osman Bey'in az askerle kat kat fazla düşmanlarına üstün gelmek gibi büyük cesareti, cömertliği, adaleti, güzel ahlâkı ve siyaseti asalet ve şerefine eklenince kendisini silah arkadaşlarına sevdirmiş, bilginlere ve sâlihlere iltifat ve itibar ile değer vermiş ve sevgilerini kazanmaya çalışması halk arasında kendisine büyük şan ve şöhret sağlamıştı.

Bundan dolayı Ertuğrul Bey'in ölümünde kabilenin ileri gelenleri Beyliğe, Gazi Osman Bey'i seçtiler. Kardeşleri de bu karara candan' katıldılar. Amcası Dündar Bey başkanlık davasına kalkıştı. Fakat Osman Bey'in Beyliği, Selçuklu Sultanı tarafından onaylandı. Anlaşmazlığa yer kalmadı. Bununla beraber Dündar Bey bunu bir türlü kabullenemedi. Osman Bey'in işlerini engellemek üzere onun düşmanlarıyla birleşmek derecesine kadar aleyhinde bulunagelmiştir.

Ertuğrul Bey'in son emeli, başında bulunduğu Türkmen göçmenlerini birleştirmek ve idare etmek ve Söğüt bölgesinin emniyet ve asayişini korumaktan ibaretti. Bir devlet kurmak hatırına bile gelmezdi.

Fakat Söğüt ve çevresini dolaşıp denetlerken bir gece bir köy imamının evine misafir olmuş. Oturduğu yerin arka tarafındaki dolapta ise imamın Mushaf-ı Şerifi kalmış. İmam efendi, telaş ile Mushaf-ı Şerifi alıp yüksek bir raf üstüne kaldırmış. Ertuğrul, okur yazar değildi. Fakat özü sağlam ve kalbi saf idi. **"O nasıl kitaptır?"** diye imam efendiden sormuş. O da **"Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e gökten indirdiği Kur'an-ı Kerim'dir ki, bütün din hükümlerini onda söylemiştir"** diye cevap vermiş ve odasına çekilip uykuya varmış. Ertuğrul Bey de abdest alıp namaz kıldıktan sonra Mushaf-ı Şerife yönelerek el bağlayıp sabaha kadar ayak üstünde durmuş, fakat seher vaktinde yastığa dayanıp biraz uyukladığı sırada kendisine Hak tarafından mânâ âleminde **"Çünkü sen benim Kelâmıma bu kadar saygıda bulundun, Ben de senin evlâdına Kıyamete dek sürecek bir saltanat verdim"** diye bir ses gelmiş. Ertuğrul Bey dehşetle uyanıp bu rüyayı İmam'a söylemiş ve çok sonra oğlu Osman Bey'e hikâye eylemiş olduğu rivayet edilir.

Bir de Ertuğrul Bey Sultan Alâaddin ile görüşmek üzere Konya'ya gittiği zaman rüyasında görmüş ki: Evinin ocağından tatlı bir su çıkıp aka aka bir büyük deniz olmuş. Her yanı kaplamış. Ertuğrul Bey bu rüyayı Sultan Alâaddin'in başkâtibi asrının bilginlerinden Abdülaziz Efendiye söylemiş. O da **"Senin yakında bir oğlun doğacak ki saltanatı dünyayı kaplayacak"** diye rüyayı yorumlayıp müjdelemiş... Çok geçmeden Osman Bey doğmuş olduğu bazı tarih kitaplarında yazılıdır.

Müjdelerden biri de budur ki: Aslı Karamanlı olup Şam'a giderek yüksek ilimler öğrenmiş olan en bilgin âlimlerden Şeyh Edebali Hazretleri Anadolu'dan dönüşte sofiye mesleğine girerek Söğüt bölgesindeki dergâhında irşat köşesine çekildi. Osman Bey gençliğinde gidip onunla görüşür ve ilgi ve sevgisini kazanmaya çalışırdı. Bir gün Şeyh'in kızı Mal Hatun'u diğer kızlarıyla meydanda gezerken görüp âşık olarak dünyayı gözü görmez olmuş. O sırada İnönü Tekfur'u, Osman Bey'i ziyafete davet etmiş. O da biraz adamı ile İnönü Hisarı'na gidince, düşmanı olan Eskişehir Tekfuru, askeriyle hareket etmiş. Harman Kaya (Harmancık) Tekfuru Köse Mihal'i yanına alarak gelip İnönü Hisarı'nı kuşattı. Osman Bey'i istedikleri zaman ziyafet sahibi hayrete düştü. Ne yapacağını düşünürken Osman Bey durumu öğrenerek hemen kendi adamları ile Hisar'dan dışarı uğradı. İki hükümdarın askerlerini darmadağınık ederek Eskişehir hükümdarı kaçıp kurtulmuşsa da Köse Mihal tutulmuştu.

Köse Mihal, bundan sonra Osman Bey ile birlikte hareket edeceğine yemin etti. Osman Bey, onu salıverdi. Gerçekten ondan sonra İslam'a girene kadar Osman Bey'e doğruluk üzere bulundu. Sonra Osman Gazi'nin komutanlarından biri oldu.

Osman Bey, aşkını gizlediği sırada, aşk ateşi ile kendisinden bu gibi cesur davranışlar çok görünmüştür. Bundan dolayı babası ölünce asker ve halk, onu amcası ve kardeşlerinden üstün tuttular. Osman Bey, üç sene kadar aşkını saklamıştı. Sonra bir gece Şeyh Edebali'nin dergâhında kaldı. Rüyasında görmüş ki Şeyh'in koynundan bir ay çıkıp kendi koynuna girmiş ve göbeğinden bir ağaç çıkıp, dalları dünyayı kaplamış. Osman Bey, bu rüyayı Edebali'ye söyleyince, **"Bana damat olacaksın. Büyük sürekli bir devlete sahip olacaksın"** diye yorumlayıp müjdeleyerek kızı Mal Hatun'u, Osman Bey'e verip Osman Bey'in Alâaddin ve Orhan adlı oğulları o kadından doğmuşlardır.

Ünlü Bitlisli İdris adlı tarihçi bilgin der ki: O zaman Kumral Abdal adlı bir hâl ehli vardı. Yenişehir bölgesinde yaşıyordu. Dervişleriyle Rum köylerine gaza ederdi. Bir gün Allah ehli büyüklerden biriyle görüşüp **"Yüce Allah Osman Gazi'ye Kıyamete kadar sürecek bir büyük devlet verdi. Var, müjdele..."** diye emretmiş. Kumral Abdal, Osman Gazi'yi bilmezdi. O kişi, ona Osman Gazi'nin alâmetlerini haber vermiş. Abdal da bu alâmetlerle Osman Gazi'yi bulup müjdeleyince Osman Gazi memnun olup **"Şimdiki hâlde bir kılıç ile bir maşrapamdan başka bir şeyim yok"** diyerek bunları ona vermiş. Kumral Abdal, uğur sayarak maşrapayı kabul edip, kılıcı geri vermiş. Bir süre sonra Osman Gazi, ona bir zaviye yapmış ve Yenişehir yakınında tarlalar vakfetmiştir.

Manevi müjdenin en garibi budur ki: Şeyh Ekber Muhiddin Arabi Hazretleri, Osmanoğullarının çıkışını yetmiş sene önce Cifir ilmi ile keşfederek ona dair

tanzim etmiş olduğu **"ed-Dâiretü'n-Nûmaniye fi'd-Devleti'l-Osmaniye"** adlı büyük eserinde Osmanoğullarından birinci Halife olan Yavuz Sultan Selim Han Hazretlerimden başlayarak Osmanlı Devleti'nin büyük olaylarını Cifir harfleriyle yazmıştı.

Ertuğrul Bey, başına buyruk bir hükümet kurmak emelini taşımamıştı. Fakat manevi müjdeler üzerine hanedanının büyük saltanata kavuşacakları umuduna düşmüş olması olağandı. Bu mutluluk kuşunun kendi hayatında yedi, sekiz seneden beri kendi yerine başbuğluk gibi önemli işlerde bulunan oğlu Osman Beyin başına konacağı açık ve manevi işaretlerden belliydi. Öyle de oldu.

Gazi Osman Bey'in İlk İşleri

Gazi Osman Bey'in Beyliğe seçildiği zaman İlhan Abaka, Mısır Sultanı ile savaş üzere olduğundan Konya devlet adamları işin sonunu bekliyorlarken Abaka'nın ordusu bozuldu. Arkasından kendisi ölerek yerine Ahmed Sultan geçti. İslâm olduğunu ilân etti. Kardeşioğlu Abaka oğlu Argun Han başkaldırdı. Ahmed Sultan onu tutup hapsetmişken onu tutanlar toplanıp sayılarını arttırarak Ahmed Sultanı, idam etti. Altıyüzsekseniki senesinde Argun Han'ı tahta çıkardılar. Argun Han, tahta çıkar çıkmaz Selçuklu Devleti'ni Konya'da Selçuklu Sultânı bulunan III. Gıyaseddin Keyhusrev ile Gıyaseddin Mes'ud'a yarı yarıya verdi. Devlet adamları hayret ettiler. Kısaca çok karışık bir devirdi.

Osman Gazi, hükümet işlerini düzene sokup sağlamlaştırdı. Ayrıca hal ve vaktin gereğini gözetti. Başkanlık ve Beyliğe gereken inceliklere dikkatle bakarak civarındaki Tekfurlar ile hoş geçinirdi.

İnegöl Tekfuru Nikola ise Osman Gazi'nin günden güne şan ve şöhretinin artmasına bakarak, böyle giderse o bölgenin hepsini alacağını ileri görüşle anlayarak onun o bölgeden kovulması için civarındaki Tekfurlar ile birleşmeye kalkışmıştı. Gazi Osman Bey bundan haberli olunca, o da İnegöl'ün fethini kurdu. Ona başlangıç olmak üzere altıyüzseksenüç senesinde İnegöl yakınında olan Kolcahisar'ı vurup muhafızlarını öldürdü. Hisarı yaktı. Ganimetle döndü. Nikola, bundan üzüldü. Civarındaki Karacahisar Tekfuru ile birleşerek çok sayıda asker topladı. Ansızın yüzyirmi atlı ile Hamzabey köyü yakınında Ermenibeli denen yerdeki Osman Gazi'nin yolunu kesip sıkıştırdı. Çarpışmaya başlandığı sırada ad yapmış önde gelen kişilerden Bay Hoca'nın şehit olması ötekilere şaşkınlık vermişse de Osman Gazi, yanındaki yiğitler ile dalkılıç olarak hücum edince düşmanı yarıp geçti ve kurtuldu. Bay Hoca'nın mezarı Hamza Bey köyünde ünlü bir ziyaret yeridir.

Sonra Osman Bey, öç almak üzere bir gece dörtyüzelli seçkin süvari ile Ermenibeli'ni dolaşıp ansızın Karaca Hisar üzerine indi. Rast geldiği Rumları öldürdü.

Birçok hayvanı ganimet alarak Domaniç tarafına dönerek ormanlar aralarında gizlendi.

Ertesi gün Karaca Hisar Tekfuru hemen askerini İnegöl'e gönderdi. İnegöl Tekfuru'nun askeriyle birleşerek ve diğer anlaştıklarının askerleri getirilerek İnegöl önlerinde büyük bir kalabalık dalgalanmaya başladı. Gazi Osman Bey de etraftan asker toplattı.

Birleşik hükümdarların ordusu, İnegöl'den hareket edince Osman Bey de Domaniç belinden aşağı inerek düşmanları karşılamaya koştu. Yapılan karşılaşmada düşmanlar pek çok ölü vererek fena halde bozuldu ve dağıldılar.

Bu savaşta Osman Bey'in kardeşi Gündüz Alp şehit oldu. Karacahisar Tekfuru'nun kardeşi de öldürüldü. Osman Bey, şehitleri gömdü. Düşman ölülerinden de bir büyük tepe yaptırdı. Kardeşinin cenazesini Söğüt'e taşıdı. Babasının mezarı yanında gömdürdü. İşte bu zafer de Gazi Osman Bey'e büyük şan ve şöhret kazandırdı.

Gazi Osman Bey'e Melik-Name Verilmesi

Sınır boylarının, özellikle Söğüt bölgesinin önemi arttı. Gazi Osman Bey'in ünü de etrafa yayılmasından ötürü Selçuklu Sultanı tarafından Osman Gazi'ye Söğüt vilâyetinin bütün nahiyeleri ve havalisi ile yurtluk, ocaklık usûlü üzere verildiğine dair altıyüzseksenüç yılı Ramazan ayının başları tarihiyle tarihlenmiş bir kıta Menşur gönderilmiştir.

O zaman resmi emirler Farsça yazıldığından, bu Menşur da Farsça yazılmıştı. Hatta Söğüt yerinde Biyd kelimesi kullanılmıştı. Hıtta-i Biyd ve Vilâyet-i Biyd diye tâbir olunarak Biyd vilâyetinin en sağlam ve muazzam bir İslâm sınır boyu olduğundan ve Osman Bey'in hükümdarlığa kabiliyet ve yeteneğinden söz ederek Biyd vilâyetinin bütün bölgeleri ile ona verildiği uzun uzun anlatılarak Osman Gazi (Saadetli, aziz, kerim, ulu kişi, din ve dünyanın yardımcısı, zafer babası Osman Şah... Yüce Allah onun ömrünün uzunluğu ve varlığının bereketiyle bizleri faydalandırsın...) gibi anlamlara gelen sözlerle lakaplandırılmış ve zamanımızın, gündüz ve gecemizin büyüğü anlamına gelebilen kelimelerle vasfedilmiştir.

Bu Menşûr'da Ferman Gazi Osman Şah'a hitaben adalet ve doğruluk, din hükümleri doğrultusunda hareket etmek, barışa taraftar olanlarla barış yapmak, sözünü yerine getirmemekten kaçınmak, divanı teşkil eden makamları ehline bırakmak gibi hükümdarlara en gerekli birçok öğütler yazılmıştır. Komutanlar, ileri gelenler, kadılar ve diğer bütün halka hitaben de Osman Şah'a itaatin, Cenâb-ı Hakka ve Sultana itaat olduğunu ve onun memurlarına hizmetin din ve dünya farzlarından sayıldığı ve altıyüzseksenüç senesinden başlayarak mal ve işlerin onlara gönderilmesi gerekeceği bildirilmiştir. Ondan sonra Selçuklu Sultanının Osman Şah ile haberleşmesi kesilmemiştir.

Yurtluk, ocaklık biçiminde verilen malikâne sahibinin tebaası, doğrudan doğruya kendisini tanıyor... O da zamanın Sultanı'na bağlı olarak iç işlerinde başına buyruk olurdu. Eski zamanlarda birçok eyalet ve livalar bu şekilde verilirdi. Valilerine ve Mutasarrıflarına Melikler denilirdi. Önce Hülâgu tarafından Türkmen Beylerinin hükümetlerinin istiklâlleri tanınmıştır. Ertuğrul Bey, o davalarda bulunmadığı için, oğlu Osman Bey de öyle istekte bulunmadı. Fakat iş ve durum gereği olarak Sultan tarafından o şekilde lütuflandırılmıştır.

Bu inceliklerden haberi olmayanlar, o asırların durumunu bu zamanın haline kıyas ederek bu Menşur Ferman ile Osman Bey, Söğüt bölgesinin müdürü oldu sanırlar. Şah deyimine ve diğer lakaplara mânâ veremezler. Oysa her asrın bir deyimi ve her yerin bir örf ve âdeti var. Önceleri Acem padişahlarına "Şah" denilirdi. Sonra padişahların, hakanların hükmü altında bulunan hanlardan başına buyruk Beyliğe sahip olanlara da Şah lakabı verilmiştir. İşte bu çeşitten olarak Ertuğrul Bey'in babasına Süleyman Şah denildiği gibi, bu sefer oğlu da Ebu'n-Nasr Osman Şah diye lakaplanmış ve bağımsız hükümdarlara mahsus olan vasıflarla vasıflanmıştır.

Gazi Osman Şah'ın Karacahisar'ı Alması

Osman Şah Gazi, gönderilen Sultan'ın Fermanı'nı herkesin önünde okuttuğu sırada, Anadolu, Tatarların zulüm ve baskısından ezilmekteydi. İlhanlı Devleti de karışıklık içindeydi. Mısır Sultanı da Haçlılarla uğraşmaktaydı. Osman Şah ise zamanın müsaadesinden yararlanmak için bir süre Beyliğinin işlerini düzeltti. Hükümetini kurdu. Kuvvetini arttırmaya çalıştı.

Fakat önceki savaşlarda Osman Şah'ın görülen zaferlerine ve günden güne artan değer ve yükselişine bakarak Tekfurlar, durumun gidişinden ürktüler. Artık Türkmen obalarını Söğüt bölgesinden çıkarmak üzere birleştiler. Büyük hazırlıklara giriştiler. Osman Şah Gazi bunu öğrendi. Konya'ya adam gönderdi. Durumu bildirdi. Sultan tarafından kendisine epey mühimmat ve silah gönderildi. O bölgede bulunan Türkmen Beylerinin Osman Şah'a yardım etmeleri için emirler verildi.

Osman Şah Gazi, hazırlığını bitirdi. Sayısını arttırdı. Altıyüzseksensekiz senesinde birkaç bin süvari ve bir o kadar piyade ile bir gece ansızın Eskişehir civarındaki Karacahisar'a vardı. Şehri sardı. Yer yer saldırarak şehre girdi. Önüne gelenleri öldürüp kaleyi ele geçirdi. Tekfur'u tuttu. Birçok esirler ve kesik başlarla birlikte Konya'ya gönderdi. Şehir, ahaliden boş kaldı. Evlerini gazilere dağıttı. Kiliselerini Cami'ye çevirdi. O zamana kadar gazilerin barınacak ve sığınacak yerleri yoktu. Bu sefer Karacahisar gibi sarp bir yerde yerleşip rahat yatacak birer evcik

buldular. Kendilerince mutlu oldular. Arkasından Osman Şah Gazi Yarhisar'ı da vurup harap etmiştir.

Osman Şah'a Tuğ, Sancak ve Büyük Davul ile Ferman Gönderilmesi

Obalarından başka barınacak ve kılıçlarının gölgelerinden başka sığınacak yerleri olmayan Türkmenlerin sarp bir yerde bulunan Karacahisar kalesini almaları ve cesaretle ünlü olan Tekfurunu tutmaları Konya'da pek acip ve garip göründü. Bununla Osman Şah'ın nasıl bir güç ve kuvvet sahibi olduğu anlaşıldı.

Bunun üzerine Selçuklu Feramerz oğlu Sultan Alâaddin, Osman Şah Gazi'ye altıyüzseksensekiz yılı Şevval ayının başları tarihini taşıyan bir Ferman yazdırıp, Balaban Çavuş ile gönderdi. Bununla beraber Tuğ, Sancak, Büyük Davul ve bohçalarla değerli elbiseler ve altın kabzalı kılıç ve en güzel atlar ve takımları ve yüzbin dirhem para ve bin zırh ve ellişer okuyla ikibin yay ve binbeşyüz siper ve üçbin kılıç ve hançer ve iki katar deve yükü mızrak da gönderdi.

Osman Şah Gazi Hazretleri, sancağı alay ile karşıladı. Sultan'ın Fermanı'nı halkın önünde okuttu. Dualar edildi şenlik yapıldı.

Selçukluların aslı Türktür. Fakat İran'da hükümet kurup oralarda ise resmi dil Farsça olduğundan Anadolu'ya gelen Selçuklular da resmi yazılarda Farsça'yı kullanırlardı. Cengizlilerin çıkışında Horasan'dan birçok şeyhler ve bilginler, Anadolu'ya göçüp, Farsça manzum ve mensur kitaplar yazdıklarından Anadolu'da Farsça bir derece daha değer kazandı. Böylece Türkmen Beyleri de saltanat merkezi olan Konya ile haberleşmek için yanlarında Farsça yazabilen kâtipler bulundurmak zorunda idiler. Bu ise Türkmenlere güç geliyordu. Bundan dolayı Karaman oğlu Mehmed Bey Konya'yı alınca Farsçayı yasaklamıştı. Fakat onun idamından sonra resmi evrak eskiden olduğu gibi Farsça yazılmaya başladı.

Durum böyle iken, bu sefer Osman Şah Gazi'ye gelen Ferman Türkçe idi. Bu da sanırım ki sırf onu memnun etmek için böyle yazılmıştı. Bununla beraber kâtipler Türkçe yazmaya alışmamış olduklarından bu Ferman Türkçe olduğu halde Farsça tarzında yazılmıştı.

Feramerz oğlu Alâaddin, Burhan-ı Emirü'l-Mü'minin lakabını almıştı. Bu Menşurunda "Bismillahirrahmanirrahim. Min Burhan-ı Emirü'l-Mü'minin Alâaddin bin Feramerz Selçuki Eyyedehullahu'l-Meliki'l-Âli" diye başlayarak Osman Gazi'yi "Merzeban-ı Kıtta-i Biyd olan Saadetmend-i Alicâh. Osman Şah bin Ertugrul Bey hayrhâh, Eyyedehullah" diye lakaplandırdı ve "Bütün varını Allah'ın adını yüceltmek için sarf etmesini, herkesin onun yaptıklarına karşılık tatlı dil kullanmasını, bütün halkın onun yükselmesine ve ilerlemesine bakmasını, güzel

yaradılışının devletin tatlı suyu ile yoğurulmasını, lâtif fıtratının izzet kokularıyla tütsülenmesini, iç ve dış duygularının inceliği ile bilinen; hayal gücü ve anlayışındaki çabukluk, hareketindeki çeviklikle nitelenmesini, önde gelen zafer kumandanı olmasını, nusret peyki önünce giden, fetih müjdeleri ulaştıran, Allah'ın lûtfuna eren" ve bu gibi yüksek vasıflar almasını ve birçok öğütler ve tavsiyelere yer verdikten sonra "çok eski tarihlerden beri atalarımızla ataları Turan'dan İran'a, Ahlat'tan Yunan'a birlikte yürüyüp göğüslerini gererek can vermek fırsatını kaçırmadılar" diye Osman Şah Gazi hanedanına teşekkür borçlu olduğunu belirtmiş ve eskiden kendilerine yurt ve ocaklık olarak verilen Söğüt bölgesiyle fethettiği yerlere ek olarak Eskişehir'i de Osman Şah'a verdiğini yıllık vergi ve resimlerden affedilmiş olduğunu söyleyerek sözüne son vermiştir.

Osman Şah Gazi bu Menşûr'a cevabında, Türkçe olarak yazıp sunduğu yazısında Sancağı nasıl karşıladığını ve sevinç getiren menşuru ne şekilde okuttuğunu ve gönderilen para ve silahlar ile gazilerin ihtiyaçlarının tamamen karşılanamadığını bildirerek ferman padişahımızındır diye sözünü bitirmiştir.

Gazi Osman Şah, öteden beri ikindiden sonra sofralar kurdurarak adamlarını, misafirlerini ve fakirleri yedirip içirirdi. Davul geldikten sonra her gün o zaman nöbet çalınmasını emretti. Nöbet çalınırken ayakta dururdu. Bu âdet, sonra evlâd ve torunlarına kanun olup, Ebu'l-Feth Sultan Mehmed Han'ın zamanına dek uygulanmış fakat sonradan ayakta durmak usulü kaldırılmıştır.

Hâkim Tâyini

Hz. Ömer'in halifeliği zamanında İslâm memleketleri genişleyince Hz. Ömer, Kûfe ve Basra gibi büyük şehirlere kadılar tayin ederek yargı işlerini icra kuvvetinden ayırdı. Ondan sonraki Halifeler de onun açtığı yoldan gittiler. Sonra zorbalar türeyerek Abbasi Halifeliği zayıfladı. Duruşma ve yargılamalara eyâletlerin ve livaların emirleri karışır oldular. Üçyüz seneden beri kadıların istiklâli bozularak, halkın hukukunu korumak ve gözetmek gibi önemli bir iş, memurların örfi kararlarına bırakıldı.

Osman Şah Gazi, Karahisar'ı alınca geçmiş halifelerin izinden ayrılmayarak resmen kadı tayin ederek yargı işine karışmaz ve karıştırtmaz olduğundan keyfi emir ve yasaklama âdeti ortadan kalktı. Kendi hükümeti, Aşiret Beyliği görünümünden çıktı ve henüz kurulmak üzere olan Osmanlı Devleti'ne kuvvetli bir temel atmış oldu.

Osman Şah Gazi'nin Hutbede Adının ilk Defa Okunması

Osman Şah Gazi, Karacahisar'ı alınca Şeyh Edebali'nin akrabasından ve talebelerinden olan Dursun Fakih ki en bilgili, âlim bir hukukçu olduğu halde Osman

Şah'ın gazalarında beraber bulunarak gazilere namaz kıldırırdı. Bu sefer ona hatiplik verilince, altıyüzseksensekiz senesinde cuma günü Dursun Fakih, minberde hutbe okudu. İlk önce Selçuklu Sultanının, sonra Osman Şah Gazi'nin adlarını okudu. Sonra Osman Şah Gazi Eskişehir'e taşınınca da Dursun Fakih, minberde o şekilde hutbe okumuştur.

Osman Şah hükümeti, seçkin bir Beylik idi. İç işlerinde bağımsız olduğu için, ismi hutbede anılmışsa da yine Selçuklu Sultanı'na bağlı idi. Çünkü o zamanın örf ve deyimince bağımsız bir hükümete sahip olanlara Melik ya da Şah denilirdi. Onların yönetimindeki yerlerde okunan hutbelerde önce Halifenin ve Sultanın isimleri anıldıktan sonra kendilerinin isimleri de okunurdu. Birçok ve çeşitli memleketlerde hükümleri geçerek minberlerinde adı anılan kimseye Sultan denirdi ki Melikü'l-Mülûk demek olup hutbelerde Halife'nin ismiyle beraber, onun da ismi anılırdı.

Hülâgu, Abbasi Halifeliği'ni yok ettikten sonra meliklerden ve İslâm sultanlarından her birinin idaresi altındaki yerlerde kendi adına hutbe okunur oldu. Bir süre sonra Mısır'da Abbasoğullarından birine biat olunduysa da o, bir köşede oturup Mısır Sultanı'nın tahta çıkışında ona saltanatı devretmek ve resmi bir izin kâğıdı vermekten başka görevi yoktu. Fakat adı Mısır Sultanı'nın ismiyle beraber Mısır ve Şam minberlerinde okunurdu. Ama doğu şehirleri dinsiz Moğollar elinde idi. Anadolu bile ilhanlı Devleti'nin bir eyaleti hükmüne girip Mısır diyarı ile gelip gitmeler kesildi. Bu yüzden Selçuklu Sultanının gerçek bir kuvveti yoktu. Osman Şah ise resmen ona bağlı olduğu halde, o zamanın hükmünce en cesur ve yarar askere ve hakiki kuvvete sahipti. Bundan dolayı Dursun Fakih'in fetvası üzere Selçuklu Sultanı ile beraber Osman Şah'ın da hutbede adı geçmişti, İslâm âleminin bu karışıklığı, Yavuz Sultan Selim Han'ın devrine kadar sürmüştür. Ondan sonra hutbeler, geçmiş halifeler zamanlarında olduğu gibi İslâm Halifesi adına okunur olmuştur.

Eskişehir'de Pazar Bac'ı

Osman Şah'ın gelmesiyle Eskişehir, Beyliğin başşehri olunca şehirde pazar kuruldu. Alışveriş çoğaldı. Burası ise Kütahya eyâletine bağlı olmak iddiasıyla, Kütahya Beyi olan Germeyan oğlu Alişar Bey'in adamlarından biri Eskişehir'e gelip pazarda satılan mallardan bac resmi yani vergi almaya başlayınca Osman Şah, o memuru kovdu. Pazar memurlarına ekmek parası olmak üzere her yükten ikişer akçe alınması için bac resmini yani vergisini koydu.

Bu sebepten dolayı Osman Şah ile Germeyan oğlunun araları gerginleşti. Sonunda arada çıkan bir çatışmada Germeyanoğulları, boylarının ölçüsünü almışlar ve çekişmekten uzak durmuşlardır. Bu sırada Kütahya tarafından ve başka cihet-

lerden birçok Türkmenler, Karacahisar'a göçüp yerleştiler. Az zamanda orası da şen ve bayındır oldu.

Bundan sonra Osman, Şah Gazi, kâh Eskişehir'de, kâh Söğüt'te bazen de Karacahisar'da oturur ve adaletli bir idareyle şehirlerin bayındır olmasına ve halkın hak ve hukukunun gözetilip yerini bulmasına büyük bir çaba harcadığından ahâli refah buldu. Şehirler şenlik, yollar güvenlik, ovalar ekinlik oldu. Tabiatıyla memleketin serveti çoğaldı.

İkinci Bir Ferman Gelmesi

Selçuklu Sultanı, Akşehir tarafına gelince Akşehir yurdundan Osman Şah Gazi'ye, onu hoşnut edici ve altıyüzseksendokuz yılı Zilhicce ayı sonlarıyla tarihlenmiş bir Menşur gönderdi. Bu Menşur, eski usûl üzere Farsçadır. Başında Selçuklu Sultanı'nın adı geçmez. Osman Şah'ı bu Ferman'da Canib-i Şerif-i Melik-i Kebir-i Osman Şahi diye lakaplandırıp ve onun kuvvetinin artmasını, fazilet ve kudretinin ve yiğitlik alanının genişlemesini güç ve kuvveti ile çevre hükümdarlarından ve zamanın padişah ve hükümdarlarından ve valilerinden üstün olduğunu yazıp, eski Menşûr'da geçtiği gibi, elinde bulunan yerlerin kendisinde kaldığı ve o yerlerde emir ve yasaklama, halletme, sözleşme, koruma, kaldırma, zarar ve fayda, durumu ayırma ve birleştirme ve malların ulaştırılması gibi bütün işlerin Osman Şah'ın divanına bırakıldığı belirtilerek istiklâli açıklanmış ve yorumlanmıştır.

Osman Şah'ın Savaşları

Altıyüzdoksanbir senesinde Osman Şah Gazi, binbeşyüz seçkin Oğuz süvarileriyle ve Harman Kaya (Harmancık) Tekfur'u Köse Mihal'in delilliği ile Göynük tarafına hareket etti. Sarıkaya üzerinden Beştaş köyüne vardı. Mudurnu tarafında oturan Samsa Çavuş'a haber uçurdu. Oradaki tekke Şeyhi'nin yol göstermesi ile Sakarya nehrinin kolay geçkinden geçip Samsa Çavuş'u bekler buldu. Onun yardımıyla hemen Sorgun üzerine yürüdü. Sorgun halkı eman istedi. Samsa Çavuş'un kefil olmasıyla Osman Şah, onları haraca kestikten sonra Göynük kasabası üzerine gitti. Halk karşı durunca kasabayı yaktı. Oradan Taraklı Yenice tarafına gitti. Oraları yağmaladı. Ganimetlerle döndü. Bu gazada gaziler çok mal aldılar. Epeyce zengin oldular..

Yarhisar, İnegöl ve Bilecik'in Alınması

Şehinşah-ı Âlem (Gazan Mahmud Han) İslâm dinine girerek, Müslümanları korumaktaysa da Anadolu'dan İlhanlı tarafına ödenmekte olan vergiler, memleketin kaldıramayacağı kadar ağırdı. Hudut muhafızları olan Türkmenler ise zorlanamadıklarından Konya hükümeti vergi toplamak için kasabalar ve köyler halkı

üzerlerine yüklenip uç Beyleri'ni, yani hudut muhafızları olan Türkmen Beyleri'ni de yüzlerine gülerek kullanırdı. Uç Beyleri ise birbiriyle tepişmekteydi. Fakat Osman şah'ın günden güne kuvvet ve sayısı artmakta, şanı ve ünü yükselmekte olduğu halde İslâm şehirlerine saldırmayarak bütün çabası cihad ve gazaya yönelikti. Altıyüzdoksanaltı senesinde Gazan Han tarafından Selçuklu Keykavus oğlu Feramerz oğlu Alâaddin, Konya tahtına geçirildi. O da Osman Şah'ın iyi ününü işitip ve durumunu araştırarak ona sevgi besleyip onu öteki Uç Beyleri'nden üstün tuttu. Ona değer ve şeref verdi.

Osman Şah Gazi'nin günden güne şan ve şöhreti arttı. Sultan'ın çok büyük beğenisini kazanması, komşu Tekfurları telaşa düşürdü. **"Böyle giderse bütün memleketlerimiz, onun eline geçecek, vaktiyle çaresine bakılmak lâzımdır"** diyerek aralarında bu konuyu görüşmeye başladılar. Osman Şah Gazi ise sadık dostu olan Köse Mihal aracılığıyla Tekfurların sırlarını öğreniyordu.

Bilecik Tekfuru da Osman Şah ile birlik görünüp hatta Osman Şah yaylaya giderken fazla eşyasını korumak için Bilecik kalesinde bırakırdı. Bilecik Tekfuru'nun içtenliği ise yapmacık ve görünüşten ibaretti. Öteki Tekfurlarla birleşti. Osman Şah'ın aleyhine çalışmaktaydı.

Hatta Köse Mihal'in düğünü vardı. Osman Şah'ı da davet etti. O da hukukunu sayarak düğününe gitti. Anlaşmış olan Tekfurlar ona suikast etmek istemişlerdi. Fakat, Gazi'nin adamlarının çokluğundan ötürü içlerindekini yapmaya cesaret edemeyip vaktin sonunda fırsatını gözetmekte imişler.

Bilecik Tekfuru, Yarhisar Tekfuru'nun kızı Nilüfer'le evlenmek vesilesiyle Osman Şah'ı bir tuzağa düşürmek üzere altıyüzdoksanyedi yılı içinde düğün tertibine karar verip, civarındaki Tekfurları davet ettiği sırada Osman Şah'ı da davet etmek üzere Köse Mihal'i gönderdi. Gazi Hazretleri, onun ifade şeklinden gizli niyetini anladıysa da, anlamamış gibi yaparak davete icabet etmiş gibi göründü ve hemen düğün hediyesi olarak Bilecik'e bir sürü koyun gönderdi. Fakat **"Düğünden sonra yaylağa çıkmak niyetindeyim. Bilecik Tekfuru, izin verirse eskiden olduğu gibi fazla eşyamı Bilecik kalesine göndereyim ve Germeyan oğlu ile aramızda düşmanlık var. Olur ki düğüne gittiğimizi fırsat sayarak aşiretleri, yurdumuza saldırırlar. Kadınları da eşya ile beraber göndereyim"** diye Köse Mihal ile Bilecik Tekfuru'na haber gönderdi.

Bilecik Tekfuru'nun niyeti zehirleterek ya da başka bir biçimde Osman Şah'ın işini bitirmekten ibaret iken birçok eşyası ile haremlerinin de elinde bulunmuş olacağı düşüncesiyle o kadar memnun oldu ki ne yapacağını şaşırdı. Hemen gereken tertiplere girişti. Osman Şah'a uygun cevap gönderdi. Bilecik civarında Çakır Pınar denen çimenlikte düğün yapmaya karar verdi. Belirtilen günde Osman Şah Gazi kırk tane Oğuz Kayıhanlı gençlerini kadın kıyafetine soktu. Bir o kadar yiğit-

leri de keçelere sarıp sandıklar içine koyarak hayvanlara yükletti. O delikanlılar, bu hayvanları sürerek Bilecik kalesine girdiler. Gazi Hazretleri de akşam üstü bir miktar askerle düğün yerine gitti. Yolda mükemmel bir pusu kurdu.

Bilecik askerinin birazı, gelin almak üzere Yarhisar'a gitti. Kalanı ve kale muhafızlarının çoğu düğün yerinde bulunduklarından kale içinde az adam kalmıştı. Kadın kılığında olan delikanlılar, sandıklar içindeki yiğitleri çıkardılar. Hepsi birlikte hemen muhafızları kılıçtan geçirip kaleyi ele geçirdiler. Gizlice Osman Şah'a haber uçurdular.

Bu haber Osman Şah'a ulaştığı sırada Bilecik Tekfuru da olanları duyunca sarhoşluk başına sıçradı, öfke ateşiyle yanarak düğün yerinde dağınık ve çoğu sarhoş olan askerlerini toplamaya girişti. Osman Şah ise uyanık bulunduğu için hemen yanındaki adamlarıyla binip pusu yerine doğru kaçar gibi yaptı.

Tekfurlar, askerlerini toplayıp Osman Şah'ın peşine düştüler. O da kaçıyor gibi pusu yerini geçtikten sonra birdenbire dönüp onların üzerine atılınca, pusudaki asker de çıkıp onlar önden, bunlar arkadan hücum ederek düşmanları şaşırttılar. Üzerlerine kılıç üşürdüler. Hemen hepsini kılıçtan geçirdiler. Sonra Osman Şah, Yarhisar'a gitti. Düğün alayı için tertiplenen askerin çoğunu öldürüp ve gelin ile beraber alayda bulunacak olan nazlı kızları ganimet olarak aldı. Ertesi gün İnegöl'ü sarmak üzere yeterince askerle Turgut Alp adlı yiğidi o tarafa gönderdi. Kendisi de eline geçen Bilecik ve Yarhisar kalelerini muhafaza altına aldıktan sonra İnegöl tarafına hareket buyurdu. O bölgeyi, yağmalayarak İnegöl kalesini de aldı. Tekfurunu öldürdü. Kaleye muhafızlar bıraktı. Ganimetleri gazilere bölüştürdü. Fakat bazı az bulunur kıymetli şeyleri ayırıp altmış câriye ve yüz köle ile beraber Sultan Alâaddin'e sundu.

Adı geçen düğün yağmasında Osman Şah'ın onaltı yaşında bulunan oğlu Orhan Bey'in payına telli pullu gelin Nilüfer düşmüştü. Artık ikisi birbirinden ayrılmadı. Osman Şah Gazi, Nilüfer hanımı Orhan Bey'le evlendirdi.

Bilindiği üzere İslâm milletinde kimse, hanımını din değiştirmeye zorlayamaz. Fakat Nilüfer hanım, kendi vicdani arzusu ile İslâm dinini kabul etti. Orhan Bey'den şehzade Süleyman Paşa'yı ve Hûdavendigâr'ı doğurdu. Sonunda Valide Sultan oldu. Bursa'da kendi adını alan Nilüfer nehri üzerine çok sağlam bir köprü yaptırdı. Ondan başka çok hayratları vardır.

Gazi Ertuğrul Bey'in ölümünde kardeşi Dündar Bey, onun yerini almak istemişse de, söz sahipleri, Beyliğe Osman Gazi'yi seçmiş olduklarından Dündar Bey, susmak zorunda kalmıştı. Fakat kardeşi oğlunun büyüklüğünü ve günden güne parladığım gördükçe çekemez olmuştu. Ara sıra zorluk çıkarırdı. Osman Şah Gazi de amcasına hürmeten hoşgörü ile geçiştirirdi. Bu sefer Tekfurlar, Osman Şah

Gazi aleyhine birleştikleri zaman Dündar Bey'in onlarla haberleşmiş olduğu duyulunca Osman Şah Gazi, pek çok kızdı. Sabrı kalmadı, elinden çıkan bir kaza oku ile Dündar Bey öldü. Sanki henüz kurulmakta olan Osmanlı Devleti'ne temel atılırken Dündar Bey, ona kurban oldu.

Bazı Kalelerin Alınması ve Büyük Savaş

Altıyüzdoksansekiz ve altıyüzdoksandokuz senelerinde Osman Şah Gazi, Yenişehir yakınında bulunan Köprühisar'ı, Yünthisar'ı ve inönü adlı kaleleri aldıktan sonra İznik şehrini sarınca halkı, İstanbul'dan yardım isteyince Kayser, hemen bir ordu hazırlayarak İznik'in yardımına gönderdi.

Osman Şah tarafından da Sultan Alâaddin'e durumu bildirdi. Alâaddin ona yardım için Sahib-i Sadrü'd-Devle adıyla anılan Karahisarı Sahib yani Afyonkarahisar sancağı Beyi'ni görevlendirdi. Fakat haberleşmekle vakitler geçti. Karahisar-ı Sahib askerinin gelmesinden önce Kayserin ordusu İzmit körfezine erişerek Dil geçidine geldi. Karaya çıktı. İznik'in yardımına koştu. Osman Şah Gazi, hemen sarma işini bıraktı. Bütün kuvvetiyle ona karşı gitti. Ansızın üzerlerine atıldı. Kayser ordusu pek fena halde bozuldu. Askerinin çoğu kırıldı. Kayser ordusunun ise adı büyüktü. Osman Şah, bu zaferle çok şan ve şöhret kazandı. Osman Şah'ın Tekfurlar ile değil, Kayser ile bile savaş için Konya Sultanı'na muhtaç olmadığı herkes tarafından itiraf edildi. İşte bu sırada İznik ile Bursa arasında olan Yenişehir kalesi de alındı.

Osman Şah Gazi, ganimet mallarından hediyeler ayırıp, Sultan Alâaddin'e sunarak bu zaferi müjdelemek üzere iken, Gazan Han tarafından Sultan Alâaddin'in tutulup hapsedildiği haberini aldı, şaşakaldı.

Osman Şah'ın Saltanat Tahtına Çıkışı

Feramerz oğlu Alâaddin'in tahttan alınması üzerine Selçuklu Devleti çökünce, hudut muhafızları olan Türkmen Beyleri, birer bağımsız hükümet kurdular. Osman Şah Gazi de hükümetinde bağımsız kaldı. Onun yönetimi altındaki yerlerde hutbeler, Selçuklu Sultanı ile Osman Şah Gazi adlarına okunmakta iken Konya tahtı Selçuklu Sultanı'ndan boşalınca hutbeler, sırf Osman Şah'ın adına okunmak lâzım geldi.

Tatarlardan yüz çeviren kılıç ehli kimselerin çoğu, Türkmen Beyleri içinde soyu sopu en köklü olan ve cömert, akıllı ve yiğitlikle tanılan Osman Şah Gazi Hazretleri'nin yanında toplandılar. Her biri onun toplumuna mum, belki mumuna bir pervane olmuşlardı.

Altıyüzdoksandokuz yılı içinde Selçuklu Saltanatı'nın tamamen yok olması üzerine bütün komutanlar ve aşiret başları toplanarak, Osman Şah'ı saltanat tahtı-

na çıkardılar. Oğuz Han töresi üzere komutanlar ve reisler, Osman Şah'ın önünde diz çöktüler. O da her birine birer bardak boza verdi. Bozayı içince biat etmiş oldular. Altıyüzdoksandokuz yılı içinde bir rivayete göre de asır başı olan yediyüz yılı girince herkesin biati tamam oldu.

Sultan Osman Şah'ın Saltanat Devri

Osman Şah Gazi Hazretleri, saltanat tahtına çıktıktan sonra devletin omuzlarında yükseleceği değerli kişileri gereken makamlara getirdiği sırada oğullarını ve komutanlarını birer vilâyete görevlendirdi. Oğlu Orhan Gazi'ye Sultanönü denmekle tanılan Karacahisar sancağını, Gündüz Alp'e Eskişehir sancağını, Uygut Alp'e İnönü muhafızlığını, Hasan Alp'e Yarhisar'ı ve Turgut Alp'e İnegöl'ü verdi. Büyük oğlu Alâaddin Paşa'yı anası ile büyük babası Şeyh Edebali'nin hizmetlerinde bulunmak üzere Bilecik'e gönderdi. O bölgenin mahsûlünü Şeyh'in ve oradaki fakirlerin masraflarına tahsis etti.

Kendisi adamları ile yediyüzbir senesinde göz dikmiş olduğu Bursa ile İznik arasında bulunan Yenişehir'e geldi. Burasını başkent yapmaya uygun bir duruma koymak üzere camiler, mektepler, hamamlar ve kışlalar gibi hayrat ve hükümet binaları yapımına başladı. Her taraftan kendisine sığınan Türkmenleri yerleştirdi. Elindeki memleketleri bayındır ederek devletine çeki düzen vermek için çok çaba harcadı. Nüfusları çoğaldı. Halkına Osmanlı denmeye başlandı.

Sultan Osman Şah'ın böylece işi gücü artmış oldu. Bir süre sefer işinden uzak kalmak için, çevresindeki Tekfurlar ile hoş geçinmeyi uygun gördü. Fakat Türkmenler, göçebelik ile memleketten memlekete göçmekte iken Osmanlıların böyle temelli olarak yerleşmekte olmaları Tekfurlara endişe ve korku kaynağı oldu. Kete Tekfuru'nun çalışması ve hatırlatması üzerine hepsinin başı olan Bursa Tekfuru, civarındaki Tekfurları çağırarak, **"Türk, bizim eski düşmanımızdır. Burada yerleşip kaldılar. El birliğiyle birleşerek bu yabancıları memleketlerimizden sürüp çıkaralım"** dediler. Bunun üzerine epey konuşmalardan sonra büyük hazırlıklara başladılar. 707 senesinde çok sayıda askerle ansızın Osmanlı toprağına saldırdılar.

Osman Şah Gazi, durumu öğrenince askerini topladı. Onları Koyunhisarı civarında karşıladı. Kanlı bir savaşa başladı. Kardeşioğlu Gündoğdu Bey şehit olunca çok üzüldü. Fakat öte tarafta; da Kestel Tekfuru ölünce, Tekfurların birleşik ordusu bozuldu. Bursa Tekfuru kaçtı. Bursa kalesine kapandı. Kete Tekfuru da savuşup Ulubat Tekfuruna sığındı. Gazi Hazretleri, Kete Tekfurunu ısrarla istedi. Ulubat Tekfuru da, gerek Osman Şah, gerek kendisinden sonrakiler, Ulubat köprüsünden geçmemek şartıyla Kete Tekfurunu teslim edince, gaziler onu Kete kalesi önünde öldürdüler. Kete halkı da kalelerini teslim etmek zorunda kaldılar.

Osmanoğulları, verdikleri söze bağlı kalarak Osmanlı Sultanlarından hiçbirisi Ulubat köprüsünden geçmediler. Gerekirse kayık ile geçmişlerdir. Şehit olan Gündoğdu Bey, Koyunhisarı yakınında gömülmüş ve kabri ünlü bir ziyaret yeri olmuştur. Mezarının toprağı sıtmaya ilaç olduğu meşhurdur.

Tekfurların bozguna uğradığı zaman onların peşini bırakmamakla görevli olan Kara Ali Alp karşı duranları vurup, memleketlerini almış ve kalelerini ele geçirerek birçok bayındır kasabayı, hatta Mudanya önünde bulunan Kalolimni adasını da fethetmiştir. Bu adaya Emir Ali İmralı Adası denir. İşte o sırada Marmara nahiyesi ve Kestel, kalesi de fethedilmiştir.

Konstantiniyye Kayseri, Osmanlıların günden güne kuvvetlenmesi ve ülkelerini genişletmelerinden korku ve endişe duyuyordu. Bu zor işe bir çare bulmak üzere kendi kızını birçok hediyelerle Asya kıtasının padişahı olan Gazan Han'a sunmuştu. Sonra Gazan Han öldü ise de kardeşi ve yerine geçen Hudabende Mehmed Han da Kayserin kızına rağbet etti. Onun hatırı için Türkmen Beylerine, **"Kayser Devleti, Moğol Hanları ile anlaşma yaptı. Onun memleketlerine kimse el uzatmasın"** diye yediyüzsekiz yılı içinde büyüklük taslayıcı fermanlar gönderdi. Hudabende'nin bu kibirli tavrı, henüz Kayı Han tahtına oturmuş olan Osman Şah Gazi'ye ağır geldi. Ona rağmen hemen askerini topladı, İznik'e ve oradan İstanbul boğazında bulunan İstavroz köyüne kadar bütün Rum memleketlerini çiğnedi. Koçhisar'ı ve Lefke'yi ele geçirip her tarafa dehşet verdi. Akhisar ve Geyve Tekfurları boyun eğdiler. O sırada Osman Şah'ın içten dostu olan Harman Kaya Tekfuru Köse Mihal de İslam'a girdi. Osmanlıların ünlü komutanları sırasına geçti. Çocukları ve torunları uzun zamanlar Osmanlı Devleti'ne Akıncı Askeri başbuğluğunda hizmet görmüşlerdir.

Kayser'e yardım olunmak için, o bölgede bulunan Moğollara İlhan Hudabende tarafından emirler gönderilmiş olduğundan ötürü Moğollar, Karahisar-ı Sahip nahiyesinde bulunan Çavdar Tatarları reisinin yanında toplanmaya başladılar. Osman Şah aleyhinde bulunan Kütahya hükümdarı Germeyanoğlu'nun Türkmenlerinden bir miktarı da Tatarlara katıldılar. Yediyüzoniki yılı içinde kalabalık bir ordu kurdular.

Sultan Osman Şah Gazi, Tatarların Kütahya hududunda toplandıklarını haber alınca oğlu Orhan Bey'i komutan ve Köse Mihal'i danışman yaparak askerle Eskişehir tarafına göndermişti. Tatarlar ise ansızın Karacahisar pazarını basıp etrafını yağmalayarak epey mal alarak döndükleri haberi Eskişehir'de bulunan Orhan Bey'e ulaşınca hemen o tarafa seğirtti.. Tatarlar, ganimet malları ile epey yüklü olarak Turna katarı gibi dizilip giderlerken Oynaşhisarı önünde Orhan Bey, onlara çattı. Şahin gibi çarpıp topluluklarını dağıttı. Bir hayli Tatarları başbuğları olan Çavdar aşireti reisi ile beraber tuttu. Hepsini bağlı olarak Yenişehir'e getirdi.

Babasından çok aferinler aldı. Tatarların adı büyük olduğundan bu zaferle Orhan Bey, her tarafta ün kazandı. Osman Şah Gazi de Orhan'ın kendisine hayırlı bir halef olacağını görüp çok memnun oldu. Sonra bu esirleri and içirerek salıverdi. Ondan sonra Çavdar Tatarları, Osmanlı Devleti'ne boyun eğer olmuşlardır. Sonra Osman Şah, Orhan Bey'in emrine Akçakoca, Konur Alp ve Gazi Abdurrahman ile Köse Mihal Bey'i vererek Sakarya nehri vadisine gönderdi. Kendisi de İznik üzerine gitti.

İznik, o zaman pek büyük ve bayındır bir şehirdi. Hatta Haçlılar, İstanbul'a girince Kayser, kaçarak İznik'i merkez yapmıştı. Kalesi sağlam ve etrafı sazlık ve bataklık olduğundan o vakte göre alınması güçtü. Bundan dolayı Osman Şah, İznik'in Yenişehir tarafında bulunan dağ üzerinde bir kale yaptı. Dardağan adlı yiğidi, yanında bir miktar muhafızla bırakıp Yenişehir'e döndü.

O zaman Orhan Bey, Sakarya vadisinde fetihlerle uğraşıyordu. Silah arkadaşlarıyla birlikte Sakarya nehri kenarında olan Karaciş hisarına varınca askeri üç kısma ayırdı. Bir kısmını hisar ardında ve diğer bir kısmını ormanlık içinde gizledi. Geri kalan askerle kaleyi sarıp birkaç gün sonra döndü. Kaçar gibi yaptı. Kuşatılanlar, ona aldanıp, **"Türkler kaçıyor!"** diyerek arkalarından giderek pusu hizasına geldikleri zaman gizlenmiş bulunan asker çıkıp üzerlerine atıldıkları sırada Orhan Bey, atın başını çevirip hücum edince Rumlar, hisara doğru kaçmışlarsa da gaziler, her yandan kılıç üşürmüşler ve çoğunu kılıçtan geçirmişlerdi.

Bu zaferin sonunda kale fetholunup muhafazasına Konur Alp tayin edildi. Akyazı tarafının alınması ona bırakılmış, Akçakoca da etrafa akın etmek üzere Ayan suyu üzerinde Beş Köprü denilen yerde alıkonulmuştu. Sonra Orhan Bey; Karatekin hisarını hücum ile alıp muhafazasına Samsa Çavuş'u getirdi. Kendisi ganimet malları ile Yenişehir'e döndü. Babası ile buluştu.

Konur Alp, arka arkaya Akyazı'ya sefer edip şiddetle savaşarak Tuz pazarını almıştır. Akçakoca da İzmit bölgesini ele geçirmiştir. Hâlâ o yerlere Kocaeli denilir. Kara Tekin ise İznik'e yakın olduğu için, Samsa Çavuş, ara sıra İznik'in etrafını yakıp yıkmakta idi.

İznik halkı, bunaldı. İstanbul Kayseri'ne şikâyet ettiler. İstanbul'dan deniz yoluyla gönderilen askerin karaya çıktığı Abdurrahman Gazi'nin kulağına gidince ansızın onları bastı. Kılıçtan geçirdi. Kayıkları battı. Kayıkçıların çoğu öldü. İçlerinden pek azı canlarını kurtarabildi. İznik şehrinin ünü ve yerinin öneminden dolayı alınması arzu edildiği gibi, o bölgenin yer bakımından başşehri olan Bursa şehrinin fethi de daha önemli görüldüğünden Sultan Osman Gazi yediyüzonyedi senesinde ordusu ile o tarafa hareket etti. Atranus hisarını aldıktan sonra Bursa'yı kuşattı. Fakat yürüyüş ile alınacak olduğu takdirde çok adam kırdırmak gerekecekti. Bu ise Sultanlığının tuttuğu yola aykırı idi. Kaplıca ve dağ taraflarında birer

kale yaptı. Birer miktar askerle evvelkisine kardeşioğlu Aktimur'u, ikincisine Balabancık adlı yiğidi görevlendirdi. İkisine de **"Halkın kalbini kazanmaya çalışın"** diye uyanda bulunarak döndü. Onlar da öylece hareket ettiler. Halk da isteyerek bu kalelerdeki askere yiyecek ulaştırıyorlardı. Böylece epey zaman uzayan kuşatma günlerinde İslâm askeri asla sıkıntı çekmedi.

O sırada İlhan Ebû Said Bahadır bazı iç gaileler ile uğraştığından Sultan Osman Gazi, Tatarların saldırılarından güven içinde olarak beri tarafta istediği gibi memleketlerini genişletiyor güç ve kuvvetini arttırıyordu. Nitekim Bursa ve İznik sarılmış olup zorlanıyordu. Karadeniz'e doğru Bolu, Kandıra, Akyazı ve Konurya bölgeleri ve Sakarya nehrinin iki yakası alınmış ve fetholunan yerler, Umarlara bölüştürülerek gazilere dağıtılmıştır.

Bursa'nın Alınışı, Sultan Osman'ın Ölümü ve Orhan Gazi'nin Tahta Çıkışı

Bursa halkı, yedi sene süren kuşatmadan pek çok sıkılmış oldukları için, artık fethi zamanı gelmişse de, Sultan Osman Şah Gazi, yetmiş yaşında olup, yakalandığı hastalıklardan yorgun düşmüştü. Oğlu Gazi Orhan Bey'i 725 senesinde orduya komutan yapıp Bursa tarafına göndermişti.

Orhan Bey, önce Evranos kalesini ele geçirdi. Harap ettikten sonra Bursa üzerine yürüdü. 726 senesinde dağ tarafından Bursa üzerine inip (Pınar Başı) denen yerde ordusunu kurdu. Bursa Tekfuruna öğüt vermek üzere Köse Mihal Bey'i gönderdi. Halk ise pek sıkılmıştı. Tekfuru barış yapmaya zorladılar. Yapılan anlaşma gereğince Orhan Gazi, kırkbin altın fidye alarak ahâliye eman verdi. Bursa kalesini teslim aldı. Tekfurunu Gemlik kıyısına gönderdi. Tekfur, oradan deniz yoluyla İstanbul'a gitmiştir.

Bursa'nın fethinden dört ay önce Şeyh Edebali, yüzyirmi yaşında ölmüştü. Onun ölümünden bir ay sonra da kızı ve Sultan Osman Şah'ın hanımı ve Alâaddîn Paşa ile Orhan Bey'in anası olan Mal Hatun ölünce Orhan Bey, büyük babasının ve arkasından anasının ölmelerinden dolayı üzgün iken Allah'ın lûtfu ile Bursa'yı almayı başardı. Fakat bu zaferin sevincine katılamadı. O sırada babası Sultan Osman Şah Gazi de öldüğünden Orhan Gazi, çok üzgün olarak yediyüzyirmialtı yılı Ramazan ayının onbirinci günü Osmanlı'nın bahtı yüce tahtına oturdu. Babasının cenazesini Bursa şehrindeki manastırın kubbesi altında gömdü. Bursa'yı kendisine başkent yapmıştır. Sultan Osman'ın Savcı Bey adında başka bir oğlu daha vardı. Gazaların birinde şehit düşmüştür. Ama Alâaddin Paşa, akıllı, bilgili, tarikat mensubu, arif ve edip bir kişiydi. Orhan Bey, cihat ve gaza ile uğraştığı sırada o da Şeyh Edebali hizmetinde bulunarak büyük cihat ile meşgul olurdu. Yalnızlığı sever, fakat şeyhler ve bilginlerle oturup kalkar "Ölmeden önce ölünüz" sırrına mazhar

melek sıfatlı biriydi. Bu bakımdan başında saltanat sevdası esmiyordu. Olsa bile her devletin kuruluşunda hükümdarının kılıç sahibi olması, durumun tabii bir gereğiydi. Babalarının sağlığında başkomutanı olan, cihat ve gaza işlerinde onun sırrına ermiş olan Orhan Bey'in tahta çıkması olağandı. Alâaddin Paşa da bu gibi hikmetleri iyi bilenlerden idi. Bundan dolayı küçük kardeşinin öne geçirilmesinden dolayı gücenmek şöyle dursun, devlet işlerini görmek külfetinden kurtulmuş olmasından ötürü memnun oluyordu. Bununla beraber ilk oğul olduğu için, Orhan Bey tahtı ona teklif etmişse de o yanaşmadı.

Şeyh Edebali, çok servet sahibi idi. Sultan Osman Şah'ın ise ölümünde hiç parası çıkmadı. Ondan geri kalanlar cihat için gereken silahlar ve birkaç at ile bir iki takım elbise ve bir sürü koyundan ibaret idi. Sultan Orhan Gazi, bu kalan şeylerden Alâaddin Paşa'ya kardeş payını çıkarıp verecek oldu. Alâaddin Paşa **"Sen cihat ve gaza ile meşgulsün, onlar sana lâzımdır. Bana malın ne lüzumu var?"** diyerek mirastan kalanı da kabul etmedi. Nişancı tarihinde der ki: **"Hâlâ Bursa bölgesindeki otlaklarda gezen Beylik koyunlar o koyunların soyundandır**'.

Alâaddin Paşa, dünyadan el çekmiş ve mevki makam davasından kesinkes geçmişti. Sultan Osman'ın kurduğu Osmanlı Devleti ise öteki Türkmen Beyleri'nin kurdukları hükümetler gibi Aşiret Beyliği tarzında olmayıp, esaslı büyük bir saltanat şeklini almış olduğundan Sultan Orhan, kendisi gaza ve cihat ile uğraşacağı sırada devletinin muhtaç olduğu gerekli düzenlemeyi her yönüyle düşünerek yerine getirecek bir vezire muhtaç olduğu için, Alâaddin Paşa'nın vezirliği kabul etmesini rica etti. Alâaddin onu da reddetti. Fakat sonra Sultan Orhan'ın ısrar ve zorlamasına dayanamayıp geçici olarak vezirliği kabul etmişti. Akıllı, arif ve işlerin inceliğini bilen, övülen bir ulu kişi olduğundan, Osmanlı Devleti'nin kanunlarını ve nizâmlarını din hükümlerine ve hikmete uygun biçimde ortaya koydu. Sultan Orhan, cihat ve gaza ile uğraştığı gibi, o da devlet işlerini düzene sokmuştur.

Devlet, birçok köklü kanunlara bağlı bir toplum demek olduğundan Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında Alâaddin Paşa'nın yaptığı hizmet pek büyüktür. Sultan Orhan, devlet işlerinin görülmesi endişesinden uzak olarak, bütün vaktini cihat ve gazaya ayırdı. Az zamanda büyük fetihler yapmıştır. Bu iki kardeş, el birliği ile işe yapışıp babalarından kalmış olan Osmanlı Devleti'ni çok iyi ve düzgün büyük bir saltanat derecesine yükseltmişlerdir.

Sultan Osman'ın Komutanları ve Bilginleri

Sultan Osman Gazi'nin beyleri, evlât ve akrabası ile babasından "kalan yiğitler idi. Asrının en bilgini ve en büyük Şeyh'i kayınpederi olan Şeyh Edebali idi.

Sultan Osman'dan evvel ölünce akrabasından ve talebelerinden Dursun Fakih ders işinde onun yerine geçmiştir. Dursun Fakih, ünlü bilginlerden biriydi.

Osman Gazi'nin savaşlarında gazilere namaz kıldırırdı. Osman Şah Gazi adına Karacahisar'da ilk cuma hutbesini ve sonra Eskişehir'de ilk bayram hutbesini okuyan işte bu Dursun Fakih'tir. Osmanlı Devleti'nde ilk hatip ve kadı olan odur.

Kara Alâaddin adlı bilgin de o asrın büyük bilginlerinden idi. Halk arasında Kara Hoca diye bilinirdi. Usul'den **"Mugni"yi** ve fıkıhtan **"Vikâye"yi** şerhetmiştir. İran'a gidip oranın bilginlerinden okumuş ve öğretimini tamamladıktan sonra Anadolu'ya dönmüştür.

Yine o asrın bilginlerinden biri Karahisarlı Ebû Kasım oğlu Hattab idi. Şam'da ilim öğrendikten sonra vatanı olan Anadolu'ya dönmüştü. Ömer Nesefi'nin **"Hilafiyaf'**a dair olan manzumesi üzerine yazdığı şerhi yediyüzonyedi senesinde tamamlamıştı.

Şeyh Edebali'nin akrabasından Bilecik kadısı olan Mevlana Candarlı Kara Halil de o asrın büyük bilginlerinden olup çok akıllı ve devlet işlerini görmeye gücü yeter, değeri yüksek bir kimse idi.

O asrın şeyhlerinden ve ermişlerinden Konya tarafında Muhlis Baba diye biri vardı. Onun oğlu Aşık Paşa da keşfi açık bir adamdı. Türkçe tasavvuf yolunda bazı eserleri vardır. **"Aşık Paşa Divanı"** diye bilinir. Onun oğlu Ulvan Çelebi de hal ehli ve cerbezeli biri idi.

Yine o asrın ünlü şeyhlerinden biri de Ahi Hasan diye bilinen Şeyh Hasan idi.

Ahi Evren, Geyikli Baba, Kumral Abdal ve Tuğlu Baba gibi meczup şeklinde olup kendilerinin ermiş oldukları sanılan bazı kimseler de vardı.

Hal Tercümesi

Cennetlik Sultan Osman Şah Gazi, kara yağız, orta boylu, değirmi yüzlü, göğüs ve omuzlarının arası geniş, ayakta durduğu zaman elleri dizlerinden aşağıya inerdi. Başına kırmızı çuhadan yapılmış Çağataylılar biçiminde Horasani giyerdi. Heybetli, güzel yüzlü, tatlı dilli ve ağırbaşlı bir padişahtı. Cesur Türklerden eşsiz bir kahramandı. Savaşta herkese hayret verecek ve ibret gösterecek şekilde fedakârca gayret ve hareket ederdi. Devlet işlerinde bile çok alçak gönüllüydü. Silah arkadaşlarının görüşlerini dinlerdi. Okur yazar değildi. Fakat bilginleri sayardı. Aldığı şehirleri camiler, mektepler ve başka hayrat ve devlet binaları ile süslerdi. Adaleti herkesçe bilinirdi. Hükümlerinde hür, bağımsız kadılar tayin ederek İslam'ın ilk zamanlarında olduğu gibi mahkemeleri Beylerin karışmasından kurtardı. Geçmişteki sâlih adamlar gibi çok dindardı. Mal toplamaya eğilim göstermezdi. Oysa çok cömertti. Fakirlere, dullara ve yetimlere yedirip, içirmesi ve bağışı çoktu. İslâm milletini düştüğü dağınıklıktan kurtaracak olan Osmanlı Devleti'ni çok kuvvetli temeller üzerine kurup gitti.

Çok âlicenabtı. Evlât ve torunlarının fethedecekleri memleketlerin haritasını sanki zihninde çizmişti. Türkçe'nin kabalığı alınarak incelik ve hoşluk kazanarak kendisini gösteren şirin Osmanlı lisanı, onun zamanında oluşmaya başlamış olduğuna bu manzumesi yeter bir delildir:

Sultan Osman'ın şiiri:

Gönül kerestesi ile
Bir yeni şehir ve pazar yap
Zulmeyleme rençberlere
Her ne ister isen var yap
Eski Yenişehri barı
İnegöle dek hep varı
Kırıp geçirdin küffârı
Bursayı da yık tekrar yap
Kurt olup gel gir sürüye
Arslan ol bakma geriye
Çar olup hay de çeriye
Dil geçidini hisar yap
İznik şehrine hor bakma
Sakarya suyu gibi akma
İznikmidi de al yakma
Her burcunda bir hisar yap
Osman Ertuğrul oğlusun
Oğuz Kara Han neslisin
Hakk'ın bir kemter kulusun
İstanbul'u aç gülzar yap.

Eski Yenişehir ve Pazar, İznikmid, Dilgeçidi, İznik, İnegöl hep Bursa eyaletinde birer memleket ismidir. Sakarya da o civarda akan bir nehirdir. Osman Gazi'nin düşündüğü gibi Bursa, uzun süre kuşatıldığı için harap olduktan sonra bayındır duruma getirilmiş ve İznikmid, harap olmaksızın eman verilerek alınmıştır. İstanbul da fetihten sonra genişletilmiş ve bayındır hâle konularak bir gül bahçesini andırmıştır. Kısaca beliğ bir şekilde söylenmiş bir manzumedir. Sultan Osman Şah, kılıcıyla birçok memleketler aldığı gibi, bu manzume ile de Osmanlıca'ya güzel bir çığır açmıştır. Vezni, hece sayısından oluşan "parmak hesabı"dır. Türkçe şiirlerin tabii veznidir. Ondan sonra Anadolu şairleri nazımda Farsça vezinlere yer vererek Türkçe şiir lehçesini değiştirmişlerdir.

Ara Bilgiler

Aruz ilminin kurucusu olan İmam Halil bu fenni Arap şiirlerinin ara duraklarının belirtilmesi için ortaya koymuştu. Sonra İran şairleri, onun koymuş olduğu deyimleri alarak Farsça vezinler hakkında bir aruz fenni yaptılar. Fakat gerçekte Arapça Aruz ile Farsça Aruz başka başka bir fendir ve Arapçada kısa med ve sınırlı kısaltma uygun değildir. Fakat kafiyesi uzatılır ve doldurulur. Farsça'da ise her kelimenin sonu uzatılabilir ve doldurulabilir. İki dilin vezinleri ona göre konmuştur. Ama Türkçe'de asla uzatma yoktur. Elif, he, vav ancak hareke işareti olmak üzere kullanılırlar. Söylemede uzatma ve doldurma yapılmaz. Türkçe'nin özelliği budur. Bundan dolayı Türkçe şiirler, Arapça ve Farsça vezinlere uygulanamaz. Anadolu şairleri ise Osmanlı şiirlerinde Farsça vezinleri kullanarak kelimelerin sonlarından başka başlarını bile uzatmaya mecbur oldular.

Başlangıçta Osmanlıca'ya en güzel hizmet edenlerden biri, "Mevlid" yazan Bursalı Süleyman Efendi'dir. Bu menkıbesi o vakte göre pek güzel ve doğrusu kolay yazılmış gibi görünen fakat kaleme alınması çok zor olan bir manzumedir. Parmak hesabıyla her mısrası onbir heceden oluşur. Farsça Aruz'a uygulanacak olursa "Fâilatün, Fâilatün, Fâilat" veznine uyar. Fakat bu takdirde vezni ayarlamak için bu çok hecelerin uzatılması gerekir. Meselâ:

Allah adı olsa her işin önü
Hergiz ebter olmaya anın sonu

beytinin Türkçe kaideye göre vezni tamdır. Ama Farsça Aruz üzere kesilecek olursa "Allah" kelimesinin uzatılması kısaltılacaktır. "Adı" kelimesinin başı ve sonu ve "İşin" ve "anın" kelimelerinin evvelki heceleri ve "olmaya" kelimesinin sonu uzatılması gerekir Bu surette ise Türkçe'nin lehçesi bozulur. Anadolu şairleri ise sonraları şiirlerinde hep Arapça ve Farsça kelimeleri kullanmakla Osmanlıca şiirler, bütün bütün Farsça şiirler biçimine dönüşmüştür.

Farsça vezinlerin çoğu, parmak hesabına uyar ise de bazılarında bir beytin bir mısrası, diğer mısrasına nisbetle hareke sayısı eksik gelir. Meselâ:

Saklarım gonca gibi sinede dağı
Aşkı Andelibin olamaz nâlesi hemraz bana

beytinin vezni *Failatün, Feilatün, Feilatün, Feilün*'dür. Fakat Farsça kaide üzere *Feilün*de "ayın" harfinin sükûn ve harekesi caizdir. Bu kaide üzere yukardaki beyit vezinli sayılır. Ama Türkçe kaide üzere vezinli sayılmaz. Çünkü evvelki mısrada bir hareke eksiktir.

Ünlü şair Keçeci Zade izzet Molla, Anadolu'ya sürüldüğü zaman saz şairleri,

onun bazı şiirlerine vezni yok diye itiraz etmişler. O da onlara kendisinin Türkçe vezinler üzere de şiirler yazabileceğini göstermek için:

Zülfündedir benim bahtı siyahım
Seni sevdim budur ancak günahım

şarkısını söylemiş olduğu güvenilir kişilerden duyulmuştur.

Osmanlı şiiri İran biçimine dönüştüğü gibi, Osmanlıların eski nesir yazarları, düz yazılarında bile bu biçim üzere seci' yolunu tutmuşlardır. Aydın tabakaya mahsus bir dil ortaya çıkarak, artık yazımız, konuşmamıza uymaz oldu. Fesahat ise halk arasında kullanılan kelimelerle isteğini anlatmak demek olduğundan nazmımız gibi nesrimiz de fesahattan uzak, tumturaklı kelimelerden ibaret bir şekil aldı. Epey zaman bu hâl üzere gitti. Sonunda cennetlik Sultan Abdülmecid Han'ın devrinde, Sultan Osman Gazi'nin açmış olduğu çığıra dönerek Osmanlıca'ya önem verilerek Osmanlı edebiyatı parladı. Söylendiği gibi fasih ve beliğ bir şekilde yazılmaya başlandı.

Sultan Orhan Zamanı

Sultan Orhan Gazi, uzun boylu, güzel yüzlü, yüzünün rengi kırmızıya çalan beyaz, göğüs ve omuzları geniş, gösterişli ve ağırbaşlı ve babası gibi cömert ve cesur, çalışkan, adaletli, iyi huylu, affedici, benzeri az bulunur bir padişahtı. Osmanlı sultanlarının ikincisidir. İlk önce hükümdarlar gibi devlete çeki düzen veren odur.

Babasının ölümünde kırkaltı yaşında iken Osmanlı tahtına oturdu. Babasının zamanında başkomutan olarak her işi öğrendi. Tahta çıkınca babasından kalan Beyleri Bursa'ya çağırdı ve onların gönlünü aldı. Birer tarafa görevlendirdi. Hudut boylarına gönderdi. Akça Koca'yı İzmit'e, Konur Alp'i Gerede'ye, Akbaş Mahmud'u Karadeniz kıyısına, Abdurrahman Gazi'yi Yalova ve Gemlik tarafına gönderdi. Kendisi de uzun süre kuşatılmaktan harap olan Bursa'nın onarılması ve süslenmesi ve diğer devlet işlerinin düzenlenmesi için bir sürecik orada kaldı.

Tahta çıktığı sene bir oğlu dünyaya geldi. Murad Bey adı verildi. Babasından sonra Osmanlı tahtına geçen Hüdavendigâr Gazi'dir. Yine o sırada Samandıra'nın alındığı müjdesi geldi.

Sultan Osman Gazi'nin son günlerinde Konur Alp, Bolu, Mudurnu, Konurya ve Akyazı taraflarını, Akça Koca Kandıra, Ermeni Pazarı ve Ayan gölü yöresini aldıktan sonra ikisi birleşip Kocaeli sancağının ortasında bulunan şamandıra kalesinin fethi hazırlığı içindeyken Sultan Orhan Gazi tahta çıkınca, bu sefer o iki Gazi birlikte olarak şamandıra kalesini kolayca ele geçirdiler. Tekfurunu tutup ağır baha ile İznikmid Tekfuruna sattılar. Bu kale, Akça Koca'nın eyaletine katılmıştır. Sonra Akça Koca, Konur Alp ve Akbaş Mahmud birleştiler. Beykoz'a kadar

geldiler. Kayser, telaşa düştü. Üzerlerine asker gönderdi. Asker, Beykoz yakınında bozguna uğramıştır.

O bölgede gazilerin fethettikleri kaleler içinde en önemlisi Aydos kalesi olup, yediyüzyirmisekiz senesinde Abdurrahman Gazi elinde fetholunmuştur.

Gaziler, bu kaleyi kuşattıkları zaman sağlamlığı dolayısıyla fethinin epey zaman alacağı sanılmıştı. Kale Tekfuru'nun güzel bir kızı vardı. Rüyasında bir kuyuya düşmüş ve bir güzel yüzlü yiğit, onu kuyudan çıkarıp güzel elbiseler giydirmiş olduğunu görmüştü. Uykudan uyanınca kale burçlarından savaşı seyrederken gözüne Abdurrahman Gazi ilişti. Rüyasında gördüğü şahıs olduğunu tanıdı. Hemen ona bir mektup yazıp **"Filan gece bir miktar arkadaşların ile filan yere gelesin. Kalenin fethini sana kolaylaştırayım'** demiş. Abdurrahman da hemen Akça Koca ile görüştükten sonra kararlaştırılan gece bir miktar fedailer ile o yere varmışlar ve kale duvarından ip sarkıtılmış olduğunu görmüşler. Abdurrahman, ipe yapışıp yukarı çıkarak kız ile görüştükten sonra arkadaşlarını da ip ile yukarı alıp hemen arkadaşları ile birlikte kapıcıları öldürmüşler ve kapıyı açıp Akça Koca da askeri sevk ederek kaleyi ele geçirmişler. Bu kız, bazı ganimetlerle beraber Sultan'ın huzuruna çıkarıldığı zaman Sultan Orhan, onu Abdurrahman Gâzi'yle evlendirdi. Aydos kalesini ona has olarak verdi. Abdurrahman Gazi'nin bu kızdan Kara Abdurrahman adlı oğlu doğmuştur. Yiğitlikle ün kazanmıştır. Rumlar **"Kara Abdurrahman geliyor"** diye çocuklarını onun adıyla korkuturlardı.

Kayser-i Konstantiniyye Osmanlılar'ın zaferlerine bakarak Konstantiniyye'yi tehlikede görüyordu. Osmanlılar'ın bu yükselişlerini engellemek için asker topladı. Büyük bir ordu ile kendisi başta olarak ileri hareket etmişti. Maltepe civarında Sultan Orhan ile yapılan savaşta askeri bozguna uğradı. Kendisi de yaralandı. Artık gerek İzmit'e gerekse İznik'e karadan yardım etmeyi başaramamıştır.

İzmit'in Alınması

Akça Koca ile Konur Alp İzmit'in etrafını fethederek Beykoz'a kadar ilerlemişler iken o bölgenin merkezi olan İzmit'i alamamışlardı. Kalesi çok sağlam olduktan başka kadın olan Tekfur'u "Balakonya" adında bir prenses idi. İzmit hükümeti, ona babasından kalmıştı. Konstantiniyye Kayseri'nin akrabası olduğu için, Kayser tarafından kendisine asker ve silahlar ile yardım edilmekte idi. Kardeşi Kalayon'da Koyunhisar Tekfuru idi. Ara sıra kalesi civarında ve Osmanlılar'ın elinde bulunan köylere saldırmaktaydı.

Akça Koca ile Konur Alp ise Sultan Orhan'ı İzmit'in fethine Özendirmekte idiler. Bunun üzerine yediyüzyirmisekiz senesinde Sultan Orhan Gazi, ordusu ile İzmit üzerine yürüdü. Fakat bu sırada Akça Koca öldü. Sultan Orhan'a kararında durması için vasiyet eylemiş olduğu haberi gelince eyaleti Şehzade Süleyman Pa-

şa'ya verildi. Arkasından Konur Alp de öldü. Eyaleti, Sultanönü eyaletine katılarak küçük Şehzade Murad Bey'e verilerek, oraları teslim almak için adam gönderildi.

Akça Koca ile Konur Alp, Ertuğrul Gazi'nin gözde ağalarından idi. Sultan Osman Gazi'nin Beyleri sırasına girmişlerdi. Komutan olarak büyük fetihler yaparak çok ün kazanmışlardı. Onlar ölünce hudut boylarında birer gedik açıldı. Yerleri birer şehzadenin adı ve şanı ile kapatıldı. Fakat o bölgenin giriş ve çıkışlarını ve İzmit kalesinin yürüyüş olunacak köşelerini tamamıyla onlar bilirdi. Bu kere orduya onlar kılavuzluk edeceklerdi. Bununla beraber Sultan Orhan Gazi, Akça Koca'nın vasiyeti üzere kararında durdu. İzmit üzerine yürüdü. Abdurrahman Gazi esir olan Şamandıra Tekfuru'nu İzmit Tekfuru'na satmak üzere İzmit civarına kadar gelip orasının giriş çıkışlarını görmüştü. Bu sefer öncülük görevini o yaptı.

Orhan Gazi, İzmit kalesini sardı. Koyunhisar'ı üzerine de Kara Ali ve Turgut Alp adlı komutanlar ile bir fırka asker gönderdi. Bu gaziler, Koyunhisar'ını şiddetle kuşatıp sıkıştırdılar. Tekfuru olan Kalayon, hisarın burcuna çıkıp askerine komuta ederken, göğsüne bir ok dokundu. Kale duvarından aşağı düşünce muhafızlara korku düşüp kaleyi teslim ettiler.

Kalenin anahtarları ile Kalayon'un kesik başı orduya getirilince kesik baş, İzmit kalesine karşı asıldı. Zaten kuşatmadan sıkılmış olan Balakonya, kardeşinin başını görünce üzüldü. Umudunu da yitirerek ileri sürülen şartlara göre İzmit kalesini teslim etti. Sultan Orhan da onu ve askerini ve ahaliden isteyenleri gemilere bindirerek İstanbul'a gönderdi. Aydos kalesi, İzmit'e çok yakındı. Kalmasında bir yarar görülmediğinden yıkılarak mühimmatını İzmit'e taşıttı.

Bir müfreze ile Hereke üzerine gönderilen Ali Bey, savaşta bir gözünü kaybetmişken asla duraksamadı. Yürüyüş ile Hereke kalesini fethetti. Muhafızlarını öldürdü Ali Bey sonradan şöhret kazanan Timurtaş Paşa'nın babasıdır.

İzmit güzel bir limandı. Yakınında çok orman vardı. Büyük bir tersane yapımına elverişli idi. Sultan Orhan da tersane inşasını emretti. Fakat gemi yapımı elinden gelir ustaların yetişmesi zamana muhtaçtı.

Sultan Orhan Gazi, İzmit'te camiler, medreseler yaptırdı. Köylerini tımarlara bölerek gazilere verdi. İzmit şehrinin idaresini, Kara Mürsel adlı yiğide vererek kendisi Bursa'ya döndü. Kara Mürsel de bugün adıyla anılan Karamürsel nahiyesini ve Yalak Âbad denilen Yalova şehrini almıştır. Kısaca Üsküdar tarafında Osmanlı hududu Kartal'a kadar gelmiştir.

Alâaddin Paşa'nın Vezirliği ve Kanunların Yapılması

Sultan Orhan Gazi'nin büyük kardeşi olup tek emeli Bilecik'teki yalnızlık köşesinde şeyhler ve bilginlerle sohbetten ibaret olan Alâaddin Paşa, İzmit'in öne-

mini takdir ederek Osmanlı ülkesine katılmasından dolayı pek çok sevindi. Yalnızlık köşesinden çıkıp fethini tebrik için kardeşinin yanına gitti. Fakat yakayı ele verdi. Yani sakındığı vezirliğin ağır yükü altına girdi.

Kardeşi Sultan Orhan ile görüştü. İzmit fethini tebrikten sonra **"Elhamdülillah hanedanımız kuvvet buldu, istiklâl kazandı. Devletimizin ikbali günden güne artmaktadır. Artık saltanatın gereği ne ise ona göre lâzım gelen kanunlar konulmak icap eder. Evvelâ halk arasında dolaşan para, hep Selçuklu Devleti parasıdır. Gerektir ki, adınıza yeni paralar kestiresiniz. İkinci olarak kudretli sultanların usulü üzere Osmanlı askeri kendine mahsus bir kıyafete bürünerek halkın giyim ve kuşamından ayrılmalıdır. Üçüncü olarak kaleleri alabilmek için piyade askerinin çoğaltılması lâzımdır"** dedi.

Gerçekten İslâm şehirlerinde hutbe ve para istiklâlin birinci alâmeti idi. Sultan Osman Gazi de kendi adına hutbe okutmuştu. Fakat para basmaya vakti olmamıştı. Osmanlı şehirlerinde hâlâ Selçuklu parası geçmekte idi. Yıkılmış bir devletin parasıyla iş yapmak ise istiklâl ile bağdaşmıyordu. Askerin elbisece halkın diğer fertlerinden ayrılması da işin icabıydı. O zaman her devletin askeri, başı bozuk ve gelişi güzel toplanmış kalabalıktan oluşuyordu. Osmanlı askeri de o şekilde toplanır ve sevk olunurdu. İslâm dininin usulü icabınca eli silah tutan Osmanlıların hepsi asker demekti. İhtiyaç ânında yeteri kadar asker toplanıp sevk edilirdi. Barış zamanı da onlar ekip biçme ile uğraşırlardı. Ama memleket genişleyince askerin toplanması ve şevki için hayli vakte ihtiyaç duyuldu. Kaldı ki o yolda toplanan asker, uzun süre savaş yerlerinde duramazdı. Dursa bile memleketinde ailesi aç kalırdı. Bir de Osmanlı askerinin çoğu "Akıncı" tarzında aşiret atlılarından ibaret idi. Oysa kale fethi için piyadenin süvariden çok işe yaradığı herkesçe bilinir. Bu bakımlardan asker için yeni kanunlar konulması çok gerekliydi. Bundan dolayı Sultan Orhan Gazi ağabeyisinin bu üç teklifini de kabul ederek beraberce bu gibi önemli düzenlemeleri yapmak için vezirliği kabul etmesini ısrarla teklif etti. Kete bölgesinden "Kodra" denen köyü ona mülk olarak verdi. O da milletine karşılıksız hizmetin bir çeşit ibadet olduğunu düşünerek geçici olarak vezirliği kabul etmek zorunda kaldı. Vezirlik makamına geçti. Devlet idaresini eline aldı.

Paşa, Türkmen dilinde Büyük Kardeş demekti. Alâaddin Paşa'dan sonra vezir olanlara "Paşa" deyimi örf ve âdet olmuştur.

Alâaddin Paşa'nın uygun görmesi üzerine yediyüzyirmidokuz senesinde Sultan Orhan adına dinar, yani altın para, dirhem ve akçe yani büyük ve küçük gümüş para basıldı. O vakte kadar askerler, aba ve sarı, kırmızı ve siyah külah giyerler iken (Beyaz Külah) asker için kabul edildi. Yıldırım Bayezid zamanına dek bu nizâm, uygulandı. Onun devrinde beyaz külah, hükümdarın hizmetinde bulunanlara giydirildi. Ötekilere ise kırmızı olanı giydirildi.

Sultan Orhan, divan'da ve alaylarda "Burmalı tülbent" denen sarık giyerdi. Diğer vakitler altın ve gümüş ile süslü Mevlevi külahı şeklinde külah giyerdi. Çocukları da aynısını giyerlerdi. Zamanla devlet adamlarına da bu hususta izin verilmiştir.

Piyadenin çoğaltılması için Alâaddin Paşa, Bilecik Kadısı Mevlana Kara Halil ile beraber padişahın önünde bir toplantı yaptılar. Görüşme sırasında Türk çocuklarının askerliğe yarayanlarından günde şer'i bir dirhemin dörtte biri olan bir Osmanlı dirhemi ulufe ile askere alınmaları kararlaştırıldı. Ulufelerini sefer zamanı alacaklar, savaş bitince de ulufeleri kesilip memleketlerinde ekip biçme ile uğraşacaklar, fakat kendilerinden hiçbir vergi alınmayacaktı. Bunu yürürlüğe Kara Halil koyacaktı. O da Türk çocuklarının kuvvetlilerinden gerçekten savaşa yarayanlarını seçmekte çok dikkatli davrandı.

Böylece ortaya çıkan asker sınıfına "Yaya" dendi. Onlara "Onbaşı, Yüzbaşı, Binbaşı" unvanlarıyla subaylar tayin edildi. Bu asker, az zamanda epey çoğaldı. Fakat savaş ve barış zamanı halka zulmediyorlar ve çeşitli yolsuzluklar yapıyorlardı. Onları çoğaltmayı bırakıp "devşirme" usulü kondu.

Valiler ve kadılar eli ile ilk senede bin kadar Hıristiyan çocuğu alınıp mekteplerde ve kışlalarda tâlim ve terbiye olunarak askerlik yaşına ulaştıkları zaman kışlalarda oturmak üzere üçer akçe gündelik ve asker sırasına sokulurlardı. Savaşlarda esir edilen çocuklar hakkında da bu şekilde işlem yapılırdı. Hepsi hizmetlerine göre yükselerek gündelikleri arttırılırdı. Bu yeni asker ise barış ve savaşta büyük büyük işler görerek büyük ilerlemelere ve yüksek derecelere kavuşurlardı. Bu devşirmelerden pek çok komutanlar ve vezirler ve Mahmud Paşa, Rüstem Paşa, Sokullu Mehmed Paşa gibi büyükler çıkmıştır. Bundan dolayı sonraları Hıristiyan halk, çocuklarını kendi rızaları ve belki ricaları ile devşirme yazdırmaya başlamışlardır.

İşte bu askere Yeniçeri denildi. Başları kuvvetli kanunlara bağlanmıştı. Emir ve kanunlara bağlıydılar. "Kırkı bir kıl ile güdülür" sözü darbımesel olmuştu. Bunlar, aslında Hıristiyan çocuklar iken İslâm âdeti üzere tâlim ve terbiye olunup, İslâm'ın güzelliklerini görerek vicdani kanaatleri ile İslâm dinine geçerlerdi. Hatta bir günde bin Rum'un Müslüman olduğu söylenir. Kısaca, Yeniçeriler İslâmca fikirlerle büyüyüp terbiye olunan taze Müslümanlar demekti. Müslümanların çoğalmasına ve Osmanlı hamurunun büyümesine sebep olmaktaydılar. Küçüklüklerinden beri tâlim ve silah kullanmayı öğrenmekle uğraşırlardı. Birinci derecede öğretilmiş ve savaş fenninde usta birer silahşor idiler. Askerlikten başka sanatları yoktu. Daima kışlada otururlar ve her an emre hazır düzenli bir asker idiler. O zaman başka devletlerde böyle yetiştirilmiş ve her an göreve hazır daimi asker yoktu. Yeniçeriler, daima kendilerinden kat kat fazla orduları yenerlerdi.

Yeniçeri icat olunduktan sonra yayalara ulufe bedeli olarak tarlalar ve araziler verildi. Savaş dönüşlerinde ekip biçmeyle uğraşarak devlete hiç vergi vermemeleri kanun oldu. Yine bu şekilde Türk çocuklarından **Müsellem** adıyla bir sınıf süvari tertip edildi. Onlara da tarlalar ve araziler verildi. Üstlerine **bölükbaşılar** ve **sancakbeyleri** tayin olundu.

İşte Alâaddin Paşa eliyle ve Kara Halil'in yardımıyla ilk olarak konulan esaslı kanunlar bunlardır. Sonra bunlara ilave olarak yapılan kanunlar, Osmanlı Devleti'nin büyüyen ordusu ile bütün dünyayı nasıl titretmiş olduğu yeri gelince görülecektir.

İznik'in Alınması

Karatekin ve Dardağan kalelerindeki muhafızlar, İznik'i sıkıştırdıkları için halkı, bağ ve bostanlarına gidemez olmuşlardı. Kale dışındaki gölden balık avına çıkanlar da o yiğitlerce avlanırlardı.

Oysa Hıristiyanların birinci ruhani genel meclisi (Konsil) İznik şehrinde toplanmıştı. Bu şehir bir aralık Kayser'in başşehri yapılmıştı. Rumların gözünde kutsal, muhterem ve ünlü bir şehirdi. Bundan dolayı İznik'e yardım için Kayser tarafından denizden bir ordu gönderilmişti.

Sultan Orhan ise casuslar vasıtası ile evvelce durumdan haberli olarak ordusu ile İznik üzerine yürüdü. Kayser ordusunun Yalova'ya çıkıp ileri hareket ettiği haberini alınca oğlu Süleyman Paşa'yı bir asker fırkası ile Kayser ordusuna karşı yolladı.

Süleyman Paşa, karanlık bir gecede Kayser ordusunu basıp dağıttı. Komutanı ile bazı subaylarını tuttu, babasına sundu. O da oğlunun bu zaferinden iftihar duydu. Hemen İznik üzerine yürüdü. Ahalisi zaten uzun süre kuşatılmış olmaktan usanmışlardı. Yardımlarına gelen ordunun yenilgisini ve komutanının esir edildiğini görünce bütün bütün umutlarını yitirerek eman dilediler. Sultan Orhan da eman verdi. İznik Tekfur'u İstanbul'a gitti. Ama İznik ahalisi, Osmanlıların adaletlerini görüp, onların buyrukları altına girmeyi canlarına minnet bilerek hemen Sultan Orhan'ı karşıladılar. İznik kalesini teslim ettiler. İşte bu suretle Sultan Orhan yediyüzotuzbir senesinde İznik şehrini ele geçirerek Osmanlı memleketlerine kattı ve başşehir yaptı. İznik kazasını Bilecik Kadısı Kara Halil'e verdi. İznik'te boş kalan evleri gazilere bölüştürdü. Dul kalan Rum kadınlarını askerlerle evlendirdi. Kuşatma günlerinde harap olan binaları tamir ettirdi ve yeniden imaret ve kervansaraylar yaptırdı. İmaretin açılış gününde halka ziyafet verdi. Nefis yemekler pişirtti. Bütün askeri ve ahaliyi yedirdi içirdi. Kendi eliyle yemek dağıttı. Bir kiliseyi camiye çevirdi. Yüksek tahsil için bir medrese yaptırarak müderrisliğini Kayserili Şeyh Davud'a verdi. **Osmanlı Devleti'nde ilk yapılan medrese budur.**

Davud Kayseri, o asrın en büyük bilginlerinden içi dışı mâmur bir âlimdi. Metali sahibi ünlü Kadı Ermevi'den ders okumuş, tasavvuf ilmini Sadreddin Konevi'den almıştı. Sonra İznik'te eser yazmakla meşgul olmuştur. Muhiddin-i Arabi'nin "Füsûs"u üzerine güzel bir şerh yazmıştır. O zaman Şam'da Muhiddin-i Arabi'nin tasavvufla ilgili eserleri şeriatın dış görünüşüne aykırı görüldüğünden yerilmekteydi. Hatta yediyüzkırkdört senesinde, Halep'teki Asrûniyye medresesinde ünlü İbni Verdi **"Füsûs"** kitabını yırtıp, okunmasının uygun olmadığını ilân etmiştir.

Tarakçı Göynük ve Mudurnu'nun Alınması

İzmit valisi şehzade Süleyman Paşa'nın adaleti her tarafa yayılmıştı. Rum Beyleri'nin saldırılarından usanmış olan halk, Osmanlı idaresini istedikleri için, yediyüzotuziki senesinde Süleyman Paşa, Tarakçı Yenicesi üzerine hareket edince Tekfur'u, ahâlinin düşüncelerini anlayınca hemen Süleyman Paşa'yı karşıladı. İtaat ettiğini belirtti. Ahalisi de onun yönetimini kabul ettiler. Sonra Göynük ve Mudurnu da böyle eman isteyerek alındı. Osmanlı ülkesine katıldılar. Bu memleketler öyle eman isteyerek fethedilip İslâm askerleri, başka yerlerde olduğu gibi ganimet elde edemediklerinden Süleyman Paşa, ganimete karşılık onlara araziler verdi. Bu babasınca da uygun görüldü.

Şehzade Süleyman Paşa'nın Başkomutanlığı

Sultan Osman Gazi askere kendisi komuta ederdi. Sonra küçük oğlu Orhan Bey'i komutan yaptı. Ordu ile gönderdi. Büyük oğlu Alâaddin Paşa da yanında veziri yerindeydi. Orhan Bey tahta çıkınca babasının yolunda gitti. Sonra Alâaddin Paşa'yı vezir edindi. Memleketin işlerini ona bıraktı. Kendisi askeri işlerle uğraştı. Çandarlı Kara Halil'i başşehir olan İznik'e kadı yaptı. O zaman Osmanlı Devletinde kadıasker yoktu. Başşehir kadısı, başkadı demekti. Ordu ile beraber gidip kadı askerlik görevini görürdü. Alâaddin Paşa her hususta Padişah'ın vekili idi. Divanın da başı idi. Yürütme kuvveti onun elindeydi. Başkadı yerinde bulunan Kara Halil de şehir ve kasabalara gönderilen hatip ve kadıların başvurduğu kimse idi. Alâaddin Paşa ise temel kanunların düzenlenmesinden sonra yine yalnızlık köşesine çekilmiştir.

Yediyüzotuzüç senesinde Şehzade Süleyman Paşa'ya komutanlık verildi. O zamana kadar komutanlar, kendi görev yerlerinde, fakat Sultan Orhan'ın emri altında Vazife yaparlardı. Oysa memleket genişleyip, asker sayısı artınca bütün komutanlara baş olacak bir Beylerbeyi'ne ihtiyaç duyulmuştu. Bütün komutanların başı olarak asker kuvveti onun elinde olacaktı. Bu bakımdan görevi pek önemli ve nazikti. Nitekim Abbasi Devleti'nde Emirü'l-Ümera (Beylerbeyi) olanlar, devleti

baskı altına alıp sonra sultanlık etmişlerdi. Zamanla kelimelerin anlamı değiştiğinden, sonraları Mir-i Miranlık ve Beylerbeyilik birer itibari rütbe olmuştur. Önceleri Mir-i Miran denilenlere Sipahsalar ve Serasker denilmiştir. Bu sefer Şehzade Süleyman Paşa'ya İznik eyaleti verildi. Ona ek olarak Divan'da Müşir, yani rey ve tedbir sahibi olmak üzere Sipahsalar-ı Asâkir-i Mansûre/yani Allah'ın yardımına koştuğu ordunun başkomutanı unvanı ile eski mânaca Mir-i Miranlık yani Seraskerlik/Başkomutanlık makamı da birlikte verilmiştir. Buna ilişkin olarak kendisine babası tarafından bir ferman verilmiştir.

Şehzade Süleyman Paşa'ya Verilen Ferman'ın Anlamı: Benzeri bulunmayan hükümdarın Allah kudretini sürdürsün buyurduğu odur ki: İslâm sınırlarının korunması ve gözetilmesi, halkın işlerinin görülmesi ve haklarının yerini bulması mülkün temelidir. Devleti ayakta tutan ve adaletin yerleşmesini sağlayan milletin dualarıdır. Devlet adamlarının himmet ayakları saadet üzengisinde onların işi için konulmuş olmalıdır.

İnsanların rahat ve huzurunu düşünenler için Allah "Adaletle hareket ediniz. Adalet takvaya en yakındır" buyurmuştur.

Halifelik makamında oturan büyük sultanların yapageldikleri üzere din ve devletin canlandırılması üzerimize borçtur. Her zaman tek emel ve isteğimiz budur.

Bütün ahali durumlarına göre devletten yararlandıkları için sınırların korunması ve ülkenin bayındır olmasına çalışırlar. Düşmanları vurup kırarak onları umutsuz bir duruma sokarlar. Her an bir yeni fetih ve taze zaferle bizi sevindirirler. Allah'ın "Allah'ın lütuf ve inayetinden kendilerine verdiği ile memnundurlar." müjdesiyle cihanı ve halkı sevindirip, ganimet edindirirler. İhsan edilmeyi hak edenler kerem ummamızdan nasiplerini almalıdırlar.

Osmanlı ülkelerindeki makamlara tayin olunan komutanlar ve valiler üzerine iş bilir, şanı yüce bir başkomutan seçilmesi çok önemli bir meseledir. Dünyaya düzen verecek fikirlerimiz ve ülkeler açacak hatırımız Allah tarafından da doğrulanmıştır.

Durum bunu gerektirdi ki, ezici kuvvetimizle aldığımız İznik şehrini Allah onu her türlü yıkım ve yangından korusun eyaletin cesur, devlet dostu, kudretli komutan, saltanat bağının meyvesi, Hilâfet nehrinin fidanı, adaletin gül ağacı ve saltanat ağacının meyvesi, Allah tarafından doğrulanan oğlum Süleyman Şah'a Allah ömrünü uzun etsin ve emellerine kavuştursun ki, alnında devlet yıldızı ve başında saadet damgası parlıyor, verdim ve büyürdüm ki:

Şerefle ve kuvvetle adı geçen şehir eyâletiyle divân-ı hümâyûnumda müşir ve askere komutan olup vezirlikle Beylerbeyilik makamını bir yere toplayıp, gece

gündüz temiz yaradılışında mevcut olan büyük gayretlerle gereken işleri yapacağın bilinen bir gerçektir. **"Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa..."** hükmünce her kim Allah'ın yolundan saparsa hakkından gelip **"Allah'tan korkun ve bilin ki, muhakkak** (hepiniz) **ancak O'na (varıp) toplanacaksınız."** âyetini göz önünde tutarak aydın ve halka güzel davranacağın açıktır. Düşmanları ise parlak kılıcınla kahredip, din ve devlet, memleket ve millet işlerinin görülmesi için zaman kaybetmezsin. Devletimizin dostlarının gönüllerini hoş ve rahatlarını temin edersin. **"Hatırlayın o günü ki, herkes (dünyada) ne hayır işlediyse karşısında onu hazırlanmış bulacak, ne kötülük yaptıysa onunla kendi arasında uzak bir mesafe olmasını arzu edecek."** anlamındaki âyeti unutmayacak şekilde davranmalısın. Allah'ın hukukunu ve ihsanlarını unutmamalısın. Allah'ın vermiş olduğu sonsuz nimetlere pek çok şükretmelisin. **"Şükr eden, nimetlerin artmasına hak kazanır, lâyık olur."** Bütün halkın işlerini görüp halletmekte, kesin kararlılıkla tam bir özen göstermeli; merhamet kapısını da açık tutmalıdır. Herkesin işinde aşırılıktan kaçınmalıdır. Yabancı, tanıdık, zengin, fakir, küçük, büyük ve hangi milletten olursa olsun yaşlı ve genç arasında ayrıcalık güdülmeden adaleti yerine getirmede eşit tutup, aralarında çıkan anlaşmazlıklarda yan tutmayıp **"Bir saat (Allah'ın ahkâmıyla) adalet etmek, yetmiş sene (nafile) ibâdetten hayırlıdır, üstündür." ölçüsünü elden komayıp "İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyor (idi) ise onu(n sevabını) görecek." Ölçüsünü âhiret azığı edine ve zâlimin, mazlum üstündeki haksızlığını ve zulmün gidermede gecikmeyip Kim (Allah'a) bir iyilikle, güzellikle gelirse, işte ona onun on katı var. Kim de bir kötülükle gelirse bu, o miktardan başkasıyla cezalanmaz. Onlar (yâni iyilik edenler de, fenalık yapanlar da) haksızlığa uğratılmazlar."** anlamındaki âyet hükmünce hakkından gele ve daima etraftan casuslarını eksik etmeyip, gafleti erlikten saymayıp, düşmanların hilesinden kaçınıp uyanık olmalı. Genişlik zamanında dar zamanlar için hazırlık yapmalıdır. Tedbirde kusur olmazsa takdir de güzel olur. **"Bu, bizim sana sözümüzdür. Ve elimizde sana karşı delilimizdir. Allah seni basarsın, doğru yola kılavuzlasın. Senin hakkında beslediğimiz iyi zanları gerçekleştirsin. Muhakkak ki, doğru yola götüren ve hatadan koruyan O'dur."**

Gerektir ki, o diyarın değerli, değersiz, kuvvetli, zayıf, küçük, büyük; ülkemde oturan herkes, oğlumu kendilerine hakkıyla hâkim bilip, her hususta sana başvurup hükmüne boyun eğsinler. Komutanlar, hâkimler, şanlı ordu, gaziler, kadılar ve âlimler Allah onları kıyamete kadar baki kılsın oğlumu savaşta, barışta ve diğer hayırlı işlerde kendilerine komutan kabul edip, emrine karşı gelmekten çekineler. Edinilen ganimetlerin, dinin emri üzere beşte biri hazineye ayrılarak, kalanı oğlum tarafından bölüştürüle... Haslarına dışardan kimse karışmaya... Onun öşürlerini ve vergilerini yıldan yıla onun vekillerine

teslim edilip özür ve bahane etmeyeler... Yeni açılan ülkelerden iznim olmadıkça kimseye bir şey yaptırmayıp, ancak bana arz edildikten sonra emrime göre gerekeni yapalar... Aldığı esirler ve pahalı satılacak tutsaklar, benden izin alınmadıkça serbest bırakılmaya ve danışma ile iş göre... Yüz aklığında bulunanların hakkını vermezlik etmeye... Derecelerine göre lütufta buluna...

Benim hayır duamı kendileriyle beraber bilsinler. Allah yolunda savaş için çok çalışsınlar. Sırf Allah için çaba göstersinler. Dini kuvvetlendirmenin büyük bir sevap kazandıracağını bileler.

Bu fermanımı görenler, içindeki emirlere uysunlar... Bana güvensinler.

Yediyüzotuzüç yılı Rebiülevvel ayı başında yazılmıştır.

O zaman Divan'ca uyulan usulden biri de padişah emirlerinin Osmanlıca yazılmasıdır. Bu tatlı dille yazılan birinci ferman, işte bu menşurdur. Ondan sonra bütün fermanlar, hep Osmanlıca yazılmaya başladı. Fakat İran'da ve Konya'da resmi yazılar, Farsça yazıldığından Osmanlı Devleti de onlarla Farsça ile yazışırdı. Doğuda Farsça, genel resmi bir dil gibi kullanılıyordu.

Selçuklu Sultanı tarafından Osman Gazi'ye verilen menşurda "Osman Şah" denildiği gibi bu menşurda Süleyman Paşa da "Süleyman Şah" diye lakaplanmıştır.

Süleyman Paşa, İznik valisi olduğu için mülkiye memuru durumundaydı. Mir-i Miran yani Serasker/Başkomutan olduğundan dolayı da askerlik sıfatını taşıyordu. Böyle birbirinden farklı iki görevi güzelce yerine getirenlerin çok az bulunduğunu herkes bilir. Oysa Yüksek Mecliste üye sıfatıyla bulunduğu zaman memurluğu daha çok güçleşiyordu. Çünkü o halde umumun menfaatini gözeterek idare ve askerlik işlerini dengeli tutmak gerekir. Bu ise çok ince ve nazik bir iştir. Bundan dolayı Divan'da müşir ve askere başkomutan olup, vezirliğiyle Mir-i Miranlık görevlerinin gereğini parlak zihni ve iyiyi kötüden ayırıcı vasfı ile bir yerde toplaması bu menşurda özellikle Süleyman Paşa'ya tavsiye buyurulmuştur.

Oysa Alâaddin Paşa, durum ve zamana göre gereken kanunları ve faydalı nizamları koyduktan sonra vezirlik sıkıntısından çekilerek eskiden olduğu gibi yalnızlık köşesine kapandı. Onun makamı tabiatıyla Süleyman Paşa'ya kalmıştı. Bu yüzden Süleyman Paşa, hem sadrazam, hem de başkomutan olmuştu.

Gemlik'in Alınması

Bursa, İzmit, İznik ve çevreleri hep Osmanlı ülkelerine katılmışken Gemlik'in, hâlâ Rumlar elinde durması uygun değildi. Sultan Orhan yediyüzotuzdört senesine kadar İznik'te oturduktan sonra Gemlik'in fethine gitti.

Sultan Osman Gazi zamanında Akça Koca ile birlikte Gemlik üzerine giderek o bölgenin giriş çıkışlarını öğrenmiş olan Karatimurtaş Bey'den görüşme sırasın-

da sunduğu tedbir üzere Sultan Orhan, onu hasat mevsiminde beşyüz seçkin askerle oraya gönderdi. O da gidip Gemlik civarındaki harmanlarda ne kadar zahire varsa cümlesini topladı ve Gemliği kuşatmaya başladı. O bahar mevsimi girince Sultan Orhan yeterince askerle oraya gitti. Bir ay kadar Gemlik kalesini sıkıştırıp zorladı. Ahalisi zaten zahiresiz kalıp zayıf düşmüşlerdi. Orduya karşı koymaktan âciz kaldılar. Hemen Gemlik kalesini teslime mecbur oldular.

Sultan Orhan, Gemlik'in korunması için gerekli şeyleri tamamladıktan sonra Bursa'ya döndü. Artık orada kalmaya karar verdi. Başkadı makamında bulunan Kara Halil'in memuriyetini de Bursa kazasına çevirdi.

Hayırlar ve İyilikler

Konstantiniyye Kayseri Sultan Orhan'a birçok hediyeler sunarak aşırı derecede barış taraflısı olduğundan, onunla barışıldı. Ortalık barış ve asayiş üzere bulundu. Köyler bakımlı hâle geldi. Şehir ve kasabalar büyüdü. Bursa şehrinin nüfusu, yüzbine çıktı. İznik'te olduğu gibi Bursa'da da yediyüzotuzaltı senesinde bir cami ve yanında imaret, han ve medrese yapımına başlandı. Bunlara büyük vakıflar bağlandı. Bursa şehri süslendi. Gerçekten başşehir olmaya lâyık bir duruma sokuldu.

Sultan Orhan, babası gibi ganimet mallarından ve vergilerden aldıkları paraları hayrat ve hasenata sarf ederdi. Beyleri de bu yolda yürürlerdi. Bundan dolayı şehir ve kasabalarda medreseler, köylerde mektepler, yollarda köprüler ve gereken yerlerde çeşmeler yapılmıştır. On sene içinde dörtbin bina yapıldığı söylenir.

O zaman Osmanlı Devleti'nin ikbalinin ilkbaharı olup günden güne ülkeleri bayındırlık bakımından ilerlemekte ve her tarafında ilim ve maarif nehirleri çağlayıp gitmekte idi. Fakat bir nehir ne kadar saf olsa bile birtakım çer çöp de beraber akıp gelmesi, bu dünyanın tabiî bir gereğiydi. Uzak diyarlardan gelen ünlü bilginler ve büyük şeyhlerle beraber işsiz, güçsüz birçok serseriler de gelmişti. "Yemek için kılık değiştirmek" hükmünce derviş ve abdal kılığına girerek ve bir lokma bir hırkayı, çalışıp çabalamakla kazanılacak servet ve zenginliğe tercih ederek tembellik köşesine geçip hazır yemeğe koyuldular. **"Yaşadığı yerde yolcu gibi olmak"** ve **"Halk içinde Hak'la olmak"** gibi sofuca deyimleri kötüye kullanarak dinin ve aklın kabul edemeyeceği bozuk fikirleri halkın zihinlerine sokar oldular. Bu ise ülkeler fethetmek vadisinde at oynatan Osmanlılar için çok zararlı olduğundan özel memurlar görevlendirilerek, medrese, tekke ve imaretler denetlenerek o çeşit serserilere kıyafetlerinin aslı, mesleklerinin faslı sorulunca gereken cevabı veremeyenler Osmanlı ülkelerinden sürüldü. Fakat Keşiş dağı eteklerinde geyikler ile birlikte yaşayan **"Geyikli Baba"** diye ün kazanan aziz, **"Karaca Ahmed"** ve **"Ahi Evren"** diye bilinen meczuplara; **"Abdal Musa"** ve **"Abdal Murad"**

ve Bursa fethinde gazilere duğ, yani ayran ulaştıran **"Duğlu Baba"** gibi abdallara ve şeriat ve tarikat prensiplerine uyan gönlü yanık dervişlere gereken saygı gösterildi. Medreseler, tekkeler ve imaretler kuvvetli nizamlar altına alındı.

O asırda şeyhlere İran'da **"Hoca",** Türkistan'da **"Baba"** denilirdi. Halkın şeyhlere itibarı ve inancı çoktu. Kürdistan'da, Arap ve Acem Irakı'nda kırk, ellibin müritli şeyhler vardı. Öyle ki bazıları saltanat davasına bile kalkışmışlardı. Sultan Orhan, kötüleri sürdü, halkın saygı gösterdiklerine ise iltifat etmiştir.

Barış ve Savaş

Sultan Orhan, devlet teşkilâtını ve iç işlerini tamamlamak için dış işlere geçici olarak ara vermişti. İstanbul Kayserliği'nin durumu ise çok karışıktı.

Kayser, yani Konstantiniyye İmparatoru Andrenikos ölmeden önce saltanat danışmanı yerinde bulunan Kantakuzen'i Kayser Devleti'nin vasisi yapıp, karısı (Anna) ile küçük oğlu Paleolog'u ona emanet etmişti. Ölünce Kantakuzen, vesayet suretiyle Kayser Devleti'ni hükümdar gibi idare etmekteydi. **"Kayser olacak"** diye düşmanları İmparatoriçe Anna ile oğlu Yani'yi onun aleyhine düşürmekle Rumlar, ikiye ayrılarak birbiriyle savaşa başladılar.

Kantakuzen Aydın emîri Umur (Ömer) Bey'i yardımına çağırdı. O da büyük bir kuvvetle denizden hareket ettiğinden Yani'yi tutanlar telaşa düştüler. Saruhan Beyi'nden yardım istediler. Bunun üzerine Aydın ve Saruhan Beyleri donanmaları ile Rumeli yakasına geçtiler. Her biri Kayser adına Rumeli'yi vurup yağma eder oldular. Sonunda Kantakuzen yendiyse de Yani Paleolog'un tahttan indirilmesine kalkışmadı. Saltanata ortak olmakla yetindi. Saltanat ise ortaklık kabul etmediğinden Kayseriye Devleti'nin durumu günden güne karışmıştır.

Gerek Yani, gerek Kantakuzen'in yandaşları başından beri Sultan Orhan'ı kendilerine çekmeye çalışıyorlardı. O da iki tarafı da idare ediyordu. Fakat Kantakuzen, kızı Todora'yı Sultan Orhan'a sununca yediyüzotuzaltı senesinde Sultan Orhan Todora'yla evlenmişti. Ertesi sene ailesiyle beraber Üsküdar'a gelerek Kayserle görüştü. Üç gün ziyafette vakit geçirdiler.

Venedikliler ile Cenevizler o zaman İtalya'nın en kuvvetli iki denizci devleti idiler. Haçlılar devrinden beri bu taraflara dadanmışlardı. İstanbul Kayserliği'nin zayıflığından yararlanarak doğuda nüfuz yarışı ediyorlardı. Kayseriye Devleti'ne türlü türlü ağır teklifler yapıyorlardı. Devletin ileri gelenleri de gevşeklik gösterip idare yolunu tutuyorlardı. Oysa birine bir tarafta yumuşaklık gösterilince ötekisi de başka yerde öyle bir kolaylık isterdi. Bundan dolayı Kayserin valilerinden kimileri Venedikliler ile, kimileri de Cenevizler ile anlaşmışlardı. Rumların bir kısmı da Türklerle, özellikle Osmanlılarla anlaşmakta hayır ve menfaat görüyorlardı.

Bu İtalyan gemileri ise doğu kıyılarının emniyet ve asayişini bozup ara sıra Marmara kıyılarında Osmanlı şehirlerine de saldırdıkları için onlardan öç almak gerekiyorsa da Osmanlılar, henüz donanma kuramamışlardı. Kaldı ki Marmara sahillerinin tamamıyla İtalyan korsanlarından korunması Akdeniz boğazını tutmayı gerektiriyordu. Oysa Boğaz'ın Rumeli tarafı Rumların ve Anadolu tarafı Karesi emîri Aclan Bey'in hükümleri altındaydı. O vakte dek Osmanlılar, İslâm Beyliklerine saldırmamışlardı. Fakat bu sırada beklenmeyen bir fırsat doğdu. Karesi vilâyeti tamamen Osmanlı ülkesine katıldı.

Karesi Vilâyetinin Alınması

Karesi ilinin merkezi Balıkesir idi. Aydıncık, Manyas, Bergama ve Edremit gibi büyük şehirleri ve pek güzel sahil ve limanları vardı. Çok bayındır, geniş bir vilâyet idi. Fakat Beylik güzelce idare edilmediğinden bu şehirler harap olmaya yüz tutmuştu. Osmanlı şehirleri ise adalet üzere ve güzel idare sayesinde bayındır oluşu bakımından çok ilerlemekteydi. Karesi emîri Aclan Bey, Osmanlılar'ın öyle son derece ilerlemesini görüp öteden beri Osmanlı Devleti ile barış ve iyi geçiniş üzereydi. Hatta oğlu (Dursun) Bey'i Orhan'ın yanında dursun, güzel terbiye edilsin, diye Bursa'ya göndermişti. Aclan Bey, ölüp de yerine büyük oğlu geçmişse de ehilsiz ve kötü huylu bir şahıs olduğundan memleketin ileri gelenleri, ondan usanmış olarak Beyliğin vezirlik makamında bulunan Hacı İl Bey'inin başına toplanıp Orhan'ın yanında bulunan Dursun Bey'i Beyliğin başına getirmek üzere çağırdılar. Buna izin verilmesi ricasıyla, Bursa'ya temsilciler gönderdiler. Sultan Orhan da Dursun Bey'i yanına alarak ordusu ile yediyüzotuzyedi senesinde o tarafa hareket buyurdu. Yol üzerinde bulunan Ulu Abat, Kirmastı ve Mihaliç Tekfurları, eninde sonunda Osmanlı'nın yönetimine geçecekleri düşüncesiyle hemen Sultan Orhan'ı karşılayarak itaat ettiklerini bildirdiler ve Osmanlı yönetimini kabullendiler. Sultan Orhan'ın bayrağı Balıkesir önünde görünür görünmez Aclanoğlu Bergama kalesine kaçtı. Hacı İl Bey'i devlet adamları ve ileri gelenlerle çıkıp Sultan Orhan'a bağlılıklarını belirttiler.

Sultan Orhan, Bergama'ya gitti. Kalesini kuşattı. Fakat kuşatılan Aclanoğlu'na öğüt vermek için Hacı İl Bey ve arkadaşları ile Dursun Bey'i gönderdi. Dursun Bey, büyük kardeşi kendisine kıymaz sanarak kardeşiyle söyleşmek üzere korkusuzca kale duvarına kadar gitti. Hain kardeşi ise onu fırsat bilerek hemen bir ok ile Dursun Bey'i öldürdü. Sultan Orhan öfkelendi. Hemen Karesi vilâyetinin Osmanlı ülkelerine katıldığını ve makam sahiplerinin makamlarında bırakıldığını, fakat karşı koyanların yok edileceklerini ilân etti.

Bütün vilâyet halkı, memnunlukla bu emre uyacaklarını belirttiler. Bergama halkının ileri gelenleri de Aclanoğlu'nun yanına varıp **"Halk hep Sultana itaat**

etmişken bizim Bergama kalesine kapanıp karşı koymamız imkânsızdır. Hepimiz Sultanın affına sarılıp seni cezalandırmaktan kurtarmayı üzerimize alıyoruz" diye açıkça söylediler ve yoksa zorla tutup onu teslim edeceklerini dolayısıyla belirttiler. O da ister istemez onların öğütlerini kabul ederek çıkıp Padişah'ın huzuruna girerek Sultan'ın affına uğradı ve Bursa'ya gönderildi. İki sene sonra orada taundan ölmüştür.

Sultan Orhan, Karesi vilâyetini, İznik valisi olan oğlu Süleyman Paşa'ya ve boşalan İznik eyaletini ikinci oğlu olan Murat Hüdavendigâr'a verdi. Hacı İl Bey'i ile Gazi Fazıl ve Yakup Aca ve Evranos adlı Beyler gibi tecrübeli ve görgülü kimseleri memuriyetlerinde bıraktı ve memleket işlerinde onların görüşlerine başvurmasını Süleyman Paşa'ya tembihleyerek Bursa'ya döndü. O sırada Ulubat Tekfuru'nun hıyaneti ortaya çıkarıldığından başkalarına ibret olsun diye idam edildi.

Karesi ili halkı, Türkmen aşiretlerinden idi. Osmanlı Devleti'ne katıldığı zaman Osmanlı hamuruna karıştılar. Hacı İl Beyi, Gazi Fazıl, Aca Bey ve Evrenos Bey ise eşine az rastlanır kişilerden idi. Karesi Devleti'nde işe yaramazlar iken Osmanlı Devleti'ne bağlanınca hünerlerini gösterip, İslâm milletine büyük büyük hizmetler görmeyi başarmışlardır. Öyle ya ehil olmayanın elinde kılıç paslanır. Ehli elinde ise cevheri meydana çıkıp kıymetlenir. Bundan dolayı Karesi'nin Osmanlı ülkelerine katılmasıyla Osmanlı Devleti'nin memleketi genişledi ve kuvveti iki kat oldu. Akdeniz boğazının Anadolu yakası ele geçti.

Sahilde bulunan Anahor ve Armut eli kalelerinde bulunan Rumlar, ara sıra kalelerden çıkarak Osmanlı teb'asına saldırageldiklerinden yediyüzotuzsekiz senesinde Sultan Orhan Gazi, o tarafa hareket edince Rumlar, karşı koymaya kalkışamadıklarından kale kapılarını açarak boyun eğdiler.

Karesi aşireti, Türkmen olduğundan hemcinsleri olan Osmanlılara karışmakla Osmanlı Devleti'nin memleketi genişledi. Halkı çoğaldı. Fakat bitkilerden turşu kurulsa turşu olacakların birbiriyle uyuşup da damağa hoş gelecek bir çeşni olması belli bir zaman istemesine bağlı olduğu gibi iki aşiret her ne kadar bir cinsten olsalar bile güzelce kaynaşarak aralarında tam bir birleşme olması da senelere muhtaçtır. Bundan dolayı Sultan Orhan, gerek Karesi halkını, gerek etraftan kendi sancağı altına sığınanları bir hamur etmek hem de epeyce genişleyen ülkelerini bayındırlaştırarak devletine kuvvet vermek üzere geçici olarak savaş işlerine ara verdi. Rumeli yakasına geçmek ve İstanbul'u fethetmek Osmanlıların zihinlerinde yaşayan özel bir arzu ise de bir sürecik daha bu emellerinin gecikmesi gerekti. Fakat Venedik korsanlarının bazı Osmanlı kıyılarına saldırmalarından dolayı Sultan Orhan, onların düşmanı olduğu halde Galata'yı ele geçiren Cenevizlere karşı Kayser Kantakuzen Venedikli ile anlaştığından Sultan Orhan, Kayser'e gücenip Cenevizler ile anlaşmıştır. Akdeniz boğazının Anadolu yakası elde olduğundan

Gelibolu yakasını da tutup da Akdeniz boğazını ele geçirmek emeline düşmüşse de henüz deniz kuvveti yoktu. Hatta Kayser'e yardım için tekrar tekrar Rumeli yakasına gönderilen Osmanlı kuvvetleri, Rum gemileri ile gidip gelmekteydiler. Bundan dolayı Sultan Orhan yediyüzellidört senesinde oğlu ve Karesi valisi olan Süleyman Paşa'yı Karesi'den getirtti ve onunla gizlice görüşüp Süleyman Paşa, bir yolunu bulup karşı yakaya asker geçirebileceğini söz vererek dönmüştür.

Rumeli Fetihleri

Venedik korsanlarının bazı Osmanlı kıyılarına saldırmalarından dolayı Sultan Orhan, Venediklilerin aleyhinde iken Kayserin Galata'yı alan Cenevizlere karşı Venedikliler ile anlaşmasından dolayı Sultan Orhan, ona gücenip Karesi'nin alınmasıyla Akdeniz boğazının Anadolu yakası elde bulunmuş olduğundan hem Venediklileri sıkıştırmak hem de Kayseri tehdit etmek için Rumeli yakasına asker geçirilerek iki taraftan da boğazı tutmak düşüncesi Sultan Orhan'ın kafasında yer ettiğinden Süleyman Paşa, bir yolunu bularak karşıya asker geçirmeği üzerine aldı. Karesi'ye dönünce Karesi büyüklerinden Hacı İl Beyi, Yakup Ece ve Gazi Fazıl gibi önde gelen komutanlarını ve bir miktar seçkin askerini yanına alarak ava gidercesine karşıya geçmenin çaresini aramak üzere (Güvercinlik) denen yere gelip yanındaki komutanlara içini açtı.

Rumlar, Osmanlıların korkusundan Anadolu kıyısında gemi değil, küçük bir kayık bile bulundurmuyorlardı. "Karşıya geçmenin imkânı yok, olsa bile önce karşı tarafın durumunu bilen bir kılavuz elde edilmesi lâzım" denildi. Ece ve Gazi Fazıl Beyler karşıdan birini tutup getirmeği üzerlerine almışlardı. Öküz derisinden tulumlar şişirerek bir sal bağlamışlar ve geceleyin Kemer denilen yerden sala binerek sabahleyin erkenden Gelibolu'ya bağlı yerlerden Viranhisar diye bilinen ve boğazın en dar yeri bulunan Cimbi kalesi sahiline çıkarak bağlar arasında Rumların ileri gelenlerinden bir adamı tutup Süleyman Paşa'ya getirdiler.

Süleyman Paşa, o Rum'a hil'at giydirdi. İltifat etti. Kale alındığı zaman kendisinin kale komutanı yapılacağı vâdedildi. Onu kılavuzlukta kullanmak üzere gereği gibi tarafına çekerek onu bağış ve iyiliklerine tutsak etti. Hemen iki büyük sal bağlattı. Birine Osmanlı soyunun emekdarlarından Aksungur, Karaoğlanoğlu Akçakocaoğlu ve Balabancıkoğlu gibi kırk fedai yiğitle Süleyman Paşa'nın kendisi, ötekine kırk ünlü ve cesur askerle Hacı İl Beyi, Ece Bey, Fazıl Bey ve onun amcasıoğlu Evranos Beyler bindiler. Talihin ve havanın müsaadesi ile Rumların haberi olmaksızın yediyüzellibeş senesinde bir gün sabahleyin erkenden Cembi Kalesi'nin altına yanaştılar. Bunlar hep Türkmen Beyleri'nden idiler. Hacı İl Beyi ve Evranos Bey Rum idiler diyenler pek yanlış ve akılsız bir söz söylemişlerdir.

Osmanlı'nın o tarafa geçişi, Rumların hatırından geçmezdi. Başka düşman-

ları da olmadığından kale halkı, gaflet uykusunda idiler. Süleyman Paşa ise sözü edilen Rum kılavuzunun yol göstermesi ile kale duvarının kenarındaki gübre yığını üzerinden Osmanlı kahramanlarını içeriye salıverdi. Davranmak isteyenleri tutup bağlattı. Kale halkına eman verdi. Güler yüz gösterdi. Kıyıda bulunan Rum gemilerine birer miktar asker koyup ve Rumları kullanarak üç gün içinde karşıdan üç bin kadar asker geçirdi. Cembi halkını önüne katıp oraya yakın olan Ayasılonya kalesini de aldı.

Süleyman Paşa'nın yakınlarından Mevlid yazarı ünlü (Süleyman Çelebi) Süleyman Paşa'nın Rumeli yakasına geçmesi üzerine şu beyti yazmıştır.

Velayet gösterip halka suya seccade salmışsın,
Yakasın Rumelinin dest-i takva ile almışsın.

Bu iki kalenin Cembi ve Ayasılonya kalelerinin alındığını Gelibolu Tekfuru duyunca kan başına sıçradı. Hemen asker topladı. Osmanlıların üzerine saldırdı. Fakat fena halde yenildi, güç belâ Gelibolu kalesine can attı.

Osmanlı askerinin Rumeli yakasına geçtiği, Karesi ve Aydın illerinde yayılınca birçok Türkmenler seğirtip gitmekle, kısa sürede Rumeli yakasında onbin kadar adam toplandı.

O sırada Kayser hanedanında büyük çekişmeler oluyordu. Kantakuzen'in isteği üzerine Süleyman Paşa İstanbul tarafına asker sevk ederek Balkan dağlarından inen düşmanları yendi. Fenalıklarını giderdi. Bulgaristan'ı dolaşıp çok ganimetlerle döndü. Dönüşünde ise yediyüzelliyedi yılı içinde şiddetli zelzele oldu. Şehir ve kasabalar harap olmuş, hanlar ve kaleler yıkılmıştı. Talihin gösterdiği fırsattan yararlanarak Konurhisar, Gelibolu, Bolayır, Hayrabolu ve Tekfurdağı kaleleriyle, onların çevresini aldı.

Bu şehirlerin alınmasıyla pek çok ganimet elde edilmiştir. Süleyman Paşa, Mevlânâ'yı çok severdi. Bu yüzden Mevlevi külahı giymekteydi. Gelibolu'nun fethinde ganimet malları dağlar gibi yığıldı. Süleyman Paşa başındaki külahla ganimetleri gazilere dağıttı. Külahını da yaldızlattı. Sonra komutanlara da başlıklarını yaldızlatmaları için emir verdi.

Aydın İli emîri, Aydın oğlu (Ömer) Umur Bey evvelce Kantakuzen'in daveti üzerine onbin kadar askerle gemilere binerek Rumeli yakasına geçti. Yenişehir tarafındaki muhaliflerle savaştı. O kıyıları vurdu. Gaza etti. Bu sefer dönüp donanması ile Bolayır kıyısına geldi. Süleyman Paşa ise o zaman Bolayır'ı hükümet merkezi yapmıştı. Umur Bey çıkıp onunla görüştü. İzmir'e dönmekten caymasını Adalar arasında dolaşarak Rumeli kıyılarını abluka etmesini emretti. Osmanlı komutanları içerilerde gaza ile uğraşırken Umur Bey de Rumeli kıyılarını vurmakta bulunmuştur.

Gelibolu şehri Anadolu'nun geçit yeri, doğu ve batı kafilelerinin uğrak yeri idi. Kırım, Rusya ve öteki kuzey ülkeleri gemilerinin geçtiği yer idi. Akdeniz boğazından geçen gemiler yiyecek ve içeceklerini oradan aldıkları için, o zaman Gelibolu pek önemli bir ticaret iskelesi idi. Bundan dolayı Gelibolu ve civarındaki yerlerin alınması ile Osmanlılar Rumeli yakasında yerleşmiş oldular. Kantakuzen bu yerleri para ile geri almak iddiasında iken Hacı İl Beyi İpsala ve Malkara'yı da ele geçirdi.

Bunun üzerine Kantakuzen, Avrupa'ya yardım isteyici mektuplar gönderdi. Bir taraftan da Bulgar, Sırp, Eflâk, Boğdan ve Macar kralları ile yazışmaya başladı. Türkleri Avrupa'dan atmak için anlaşma yaptı. Anlaşık devletler büyük hazırlıklara giriştiler. Kayser Yani Paleolog da Kantakuzen aleyhine Süleyman Paşa'yı tarafına çekmeye başlamıştı.

Süleyman Paşa ise Gelibolu'nun korunması için gereken hazırlıkları tamamladıktan sonra, yediyüzellidokuz senesinde Silivri Bey'i bulunan Hacı İl Bey'i ile birlikte geldi. Çekmece kalesini kuşattığı sırada Keşan tarafına varan Evranos Bey tarafından adam geldi... Dimetoka ve Edirne Beyleri birleşerek İslâm askerlerini basmayı düşündükleri haberini getirdi. Süleyman Paşa bir alay süvari ile Ayvat Yiğitbaşı'yı Bergus tarafına gönderdi. Evranos Bey'e de onunla birleşmesini bildirdi. İkisi birleştiler.

Yediyüzellidokuz yılı Şevval ayının ortalarında Edirne askeri, Dimetoka Tekfuru ile birleşerek İslâm askerlerini basacakları haberi alındığı sırada Evranos Bey ile Yiğitbaşı pusuya girip ordu yerlerinde bir miktar askerle Kara Cafer adlı yiğidi bıraktılar. Edirne ve Dimetoka askerleri, seher vakti Kara Cafer üzerine hücum ederek çarpışmaya başladıkları zaman pusuda olan gaziler çıkıp Rumların etrafını alarak üzerlerine kılıç üşürdüler. Rumlar yenilip dağıldılar. Sabahleyin beşyüz ölü verdikleri anlaşıldı. İkiyüz esir alındı. Sultan'a gönderildi.

İmparator Kantakuzen, Gelibolu ve ona bağlı yerleri tatlılık ile geri almaya çok çalıştı. Bir şey elde edemedi. **"Osmanlılar bu yerlerden çekilip gidecekler mi, yoksa bu şehirlerde kalacaklar mı?"** diye kesin bir cevap istedi. Sultan Orhan tarafından **"Buna birdenbire cevap verilemez. O taraftaki komutanlar ile yazışmayı gerektirir. Bir de bu bölgeyi Bulgarların saldırılarından korumak lâzımdır"** diye cevap verildi.

Kantakuzen, Osmanlıların artık Anadolu'ya çekilmeyeceklerini ve Paleolog'un Sultan Orhan ile birleştiğini ve kendi tuttuğu yolun başa çıkamayacağını kesin olarak anladı. Boşuna ettiği imparatorluk iddiasını da bıraktı. Âlemdağı'ndaki bir manastıra çekilip rahip oldu. Kayser Paleolog ise Kayserlik tahtında başına buyruk olmuş, Sultan Orhan'a senede bir vergi vermeği söz vererek onun

koruması altına girmeyi yeğ görmüştü. Süleyman Paşa'nın Çekmece kuşatmasını bırakması kendisine yüce fermanla bildirildi. Süleyman Paşa hemen Çekmece'den dönerek Dimetoka tarafına gitmişti.

Dimetoka Tekfuru ile yapılan savaşta Evranos Bey ile arkadaşlarının kazandıkları zaferden dolayı Kara Cafer'e yiğitbaşılık; Ayvat Bey'e sancak, Evranos Bey'e kılıç, kaftan; Hacı il Beyi'ne değerli hil'atler; Süleyman Paşa'ya iki donanmış at ve hak edenlere dağıtılmak üzere kırk kaftan gönderildiğine ilişkin olarak Süleyman Paşa'ya yazılmış olup yediyüzaltmış yılı Muharrem ayı ile tarihli yüce fermanda, Gelibolu geçidinden geçen Ceneviz gemilerini sebepsiz yere rahatsız etmemelerini, ellerindeki anlaşma gereğince davranılması ferman buyurulmuştur.

Süleyman Paşa'nın ve Sultan Orhan'ın Ölmesi

Kantakuzen manastıra çekilince, Yani Paleolog Kayserlik tahtında başına buyruk olmuştu. Sultan Orhan'a da senede bir vergi vermeyi söz vermişti. Kantakuzen'in davet ettiği krallar Osmanlıları Rumeli'den çıkarmak üzere ordularını hazırlamakta idiler. Başkomutan Süleyman Paşa da onların hazırlıklarından haberli olarak onları gözüne kestirmişti. Komutanlarını topladı... Onlara buyurdu ki: "Böyle bir yabancı ülkede bizim gibi sayıca az savaşçıların kısa sürede kavuştuğumuz bunca fetihler, hep iyi niyetimize karşılık olarak Allah'ın yardımı ve O'na dayanmamızın bir sonucudur. Bunda şüphe yoktur. Şimdi üzerimize gelen düşmanlar her ne kadar çokturlar, ürkütücüdürler. Fakat bizim bu âna kadar onları yenmemizi sağlayan Allah'tan umudumuz kesilmiş değildir. Emelimiz Allah'ın adını yüceltmektir. Şehitlik bizim için sonsuz mutluluk kaynağıdır. Eğer bu ara ölürsem, olmaya ki düşmandan yüz çeviresiniz. Bilirsiniz ki, düşmandan kaçmak büyük günahlardandır."

Yediyüzaltmış yılı içinde Süleyman Paşa, anlaşık devletler ordusunun gelmesini bekliyordu. Bir gün Bolayır yakınında avlanıyordu. Elindeki doğanı bir kuşa salıverdi. Kendisi de at ile arkasından koşarken atın ayağı bir köstebek deliğine girdi. Yanı üstüne düştü. Şehzade Süleyman Paşa, atın altında kaldı... Başı da bir taşa çarptı. O anda ruhunu teslim etti. Bolayır'daki sarayı yakınında yaptırmış olduğu caminin karşısında gömüldü.

Süleyman Paşa yeri doldurulmayacak biri idi. Gaziler, anlaşık devletler ordusu ile savaşa hazırlanırken taç ve tahta lâyık komutanlarının öyle kazara ölümü üzerine ne yapacaklarını şaşırdılar. Onlar böyle şaşkın bir durumda iken ertesi gün, elli-altmışbin kadar anlaşık devletler ordusu büyük bir donanma ile gelip çattılar. Altmış parça gemi, Gelibolu geçidini tutmak üzere o tarafa dolaştılar. Geri kalan gemiler Tuzla önüne yanaştılar.

O zaman Bolayır'da bulunan İslâm askerleri pek azdı. Kendilerinden on kat ziyade olan onbeşbin kadar anlaşmış devletler ordusunun dalgalanarak hücumu-

nu görünce korkuya kapılıp ürküntü duydular. Kimi savunma yapmak kimi de kaçmayı kurarken ünlü komutanlar meydana çıkıp cennetlik Şehzade Süleyman Paşa'nın öğütlerini hatırlatarak gazileri gayrete getirdiler. Hemen hepsi Şehzade'nin türbesi etrafına toplanarak onun ruhunu vesile edip Allah'a sığınıp ondan yardım isteyerek hepsi ölüm eri olarak fedailik yolunda kılıç sallayarak kaplanlar gibi düşmanlar üzerine atılınca anlaşık devletler ordusu yüz çevirdiler. Osmanlı kahramanları da onların peşine düşüp kılıç üşürdüler. Çoğunu kılıçtan geçirdiler. Arta kalanlarını da esir ettiler. Yalnız gemilerde bulunanlar kurtuldu. Gelibolu kalesini saran anlaşmış devletlerin ordusu, Bolayır olayından haberli olunca içlerine korku düştü. Gemilerine binerek savuşup gittiler. İşte bu zafer, Müslümanların Rumelinde kalmasını sağlamıştır.

Kısaca anlaşmış devletler ordusu artık düzelemeyecek surette bozuldu. Müslümanların yüzü güldü. Fakat Şehzade Süleyman Paşa'nın ölümünün verdiği acı, bu büyük zaferin sevincine eş değerde idi. Böyle sevinç ve üzüntü ile karışık olan haber, Sultan Orhan'a ulaşınca oğlunun ölümünden pek çok üzüldü. Seksenbir yaşındaydı. İhtiyarlılığına bu acı haber eklenince ağır hasta oldu. İyileşmekten umudunu kesince yediyüzaltmışbir yılı içinde ikinci oğlu olup Hüdâvendigâr diye bilinen I. Sultan Murad'ı huzuruna çağırarak öğüt verdi. Tahtı ona vasiyet etti. Süleyman Paşa'nın ölümünden iki ay sonra öldü. Babalarının türbesi civarında gömülüdür. Saltanat süresi otuzbeş yıldır. Kasım Çelebi adında başka bir oğlu daha vardı. Fakat küçükken ölmüştü.

Sultan Orhan Gazi, çok cesur, çok gayretli, adaletli, etkili ve tedbir sahibi büyük bir padişahtı. Kuvvet ve kudretinden düşmanları ne kadar titrerse, adaletinden teb'ası o kadar güven içinde ve içleri rahattı. Bursa'yı ilk önce başşehir yapan ve hükümdar olarak gerekli düzenlemeleri gerçekleştiren odur. Zamanında gaziler, o kadar ganimetlere kavuştular ki, içlerinden biri zekât verecek olsa zekâta lâyık bir fakir bulamazdı. Osmanlı toplumuna en çok sağlamlık veren Osmanlı Sultânlarından birisi odur. Küçük bir devleti epeyce büyüttü. Akdeniz boğazının iki tarafını tuttu. Rumeli kıtasında birçok şehirler fethetti. Osmanlı Devletini büyük ve düzenli bir devlet durumuna getirdi, gitti. Yerine vasiyeti üzere ikinci oğlu Hüdâvendigâr geçti.

Orhan'ın ölümü saatinde oğlu Hüdâvendigâr'ın bir oğlu dünyaya gelip Bayezid adı verilmiştir ki, babasından sonra Osmanlı tahtına oturan Yıldırım Bayezid'dir.

O asrın ünlü bilginleri Kayserili Davud, Gerderli Taceddin, Kara Alâaddin, Kayserili Muhsin ve Çandarlı Kara Halil'dir.

Sultan Orhan, İznik medresesini yaptırınca Kayserili Şeyh Davud'u müderris tayin etmişti. Sonra Kayserili Davud ölünce yerine Taceddin'i, o ölünce de Kara Alâaddin'i müderris olarak tayin etmiştir.

Kayserili Muhsin (Mecdüddin)'den edebî ilimleri ve din ilimlerini okuduktan sonra Şam'a gidip, orada da hadîs ve tefsir okuyup ilmini tamamlayarak Anadolu'ya dönmüştü. Fıkıh ilmini ve feraizi nazmetmiştir. Endülüs aruzu üzerine bir güzel şerh yazmıştır. Kara Halil ise sonra kadıasker ve daha sonra veziriazam olmuştur.

İleri Gelenlerden Ölenler

Yediyüzotuzbir senesinde Suriye'nin ünlü bilginlerinden Şeyh Âlemüddin Berzali'nin kızı hadîs rivayet edenlerden Ümmü'l-Hasan Fâtıma öldü. Birçok üstadlardan ders almıştı. Kendisi de hadîs rivayet ederdi. Bazı eserler de yazmıştır. Şeyh Âlemüddin, ondan sonra sekiz sene kadar daha yaşamıştır.

Halepli yazarlardan ve hadîs bilginlerinden Mukrizade (Nureddin) de o sene öldü. Mekkî kızı Zeyneb'den hadîs rivayet ederdi. Sultan Osman zamanından kalma büyük şeyhlerden Aşık Paşa yediyüzotuziki yılında öldü.

Yine o sene Eyyûboğullarından seçkin Hama emirliğinin sahibi ünlü Melik Müeyyed Ebu'l-Fida İsmail öldü. Tarihi elden ele dolaşan ünlü bir eserdir. Başka kitapları da vardır. **"Halife Me'mûn'dan sonra hükümdarlar içinde Ebu'l-Fida kadar bilgin ve üstün nitelikli biri gelmedi"** diye fazilet sahipleri övmüşlerdir. Yerine yirmi yaşındaki oğlu Melik Efdal Nâsırüddin geçmiştir.

Hama başkadısı Necmüddin'in kız kardeşi, asrın bilgin ve büyük hadisçilerinden Ümm-i Muhammed Esma yediyüzotuzüç senesinde öldü. Mübarek bir kadındı. Çok hadîs belleyip, rivayet eder ve okuturdu.

Kimi Arap şairleri bu milletin süsü ve ziyneti dilbilgisi bakımından bazı kelimelerin dişi alâmeti taşımasıdır. Nitekim Şems/ Güneş dişi sayılan bir kelime olup dişilik, onun için ayıp ve kusur değildir, diye onu övmüşlerdir. Kardeşi başkadı Necmüddin yediyüzotuzdört senesinde Hama'da ölmüştür. O da Hanefî fıkıhçılarından bilgin ve edip, övülen bir kimse idi.

Yine o sene ünlü kadın bilginlerinden Davü's-Sabah diye bilinen Ümmü'l Hayr Hatice Mısır'da ölüp, Kurafe'de gömüldü. Diplomaları kendi el yazısı ile yazıp verirdi.

Yine o yıl hadîs hafızlarından İmam Hafız Ebu'l-Feth Yağmeri öldü. Hadîs ilmini İbni Dakıku'l-Iyd ve Dimyatı'dan almıştı, Hendek camisinin hatibi ve Zâhiriyye'nin şeyhi ve başı idi. Güzel eserleri vardır.

İmam İzzeddin oğlu Hatip Yahyâ'nın kızı Zeynep de yediyüzotuzbeş senesinde öldü. Birçok ünlü bilginlerden ders almıştı. Kendisi de hadîs rivayet eder ve okuturdu..

Ünlü Kazvinli Celâleddin, edebiyat ilminde imamdı. **"Telhis"** adlı ve daha

başka birçok değerli eserleri vardır. Kelâm ilmi ve Fıkıh usulünde bile tam bir bilgindi. Önce Şam'da hatip iken, kadı olduktan sonra Mısır kadılığına getirilmişti. Sonra yine Şam kadılığına getirilip, bu sefer Şam kadısı iken yediyüzotuzsekiz senesinde öldü.

Yine o yıl her an kendinden geçmiş bir halde bulunan Hacı Bektaş-ı Veli dünyadan göçtü. Bektaşiye kelimesi ebcet hesabı ile ölüm tarihidir. **"Şakayık-ı Numaniye"**de yazıldığı gibi, sonradan birtakım dinsizler, yalandan ona bağlanmış görünmekteyseler de, şüphesiz o, onlardan uzaktır.

Mısır ve Şam Sultanı olan Kalavun oğlu Melik Nasır Muhammed ile Abbasi Halilesi Müstekfi Billâh Ebü'r-Rebîğ Süleyman süt ve şeker gibi birbiriyle uyuşmuş iken yediyüzotuzaltı senesinde araları bozuldu. Melik Nasır, onu tutup bir kalede hapsetti. Halk ile görüşmesini engelledi. Yediyüzotuzyedi senesinde onu yüze yakın çoluk çocuğu ve adamları ile birlikte Said yöresine sürdü. Kus'da oturmaya mecbur etti. Bununla beraber Müstekfi'nin yine hutbelerde adı okunuyordu. Çekişmelerinin sebebi olarak söylenen Müstekfi'nin babası Hâkim Biemrillâh Ebü'l-Abbas önce oğlu Müstemsik Billâh Muhammed'i veliaht eylemişken Muhammed, onun sağlığında ölmüştü. Muhammed'in oğlu İbrahim'i halifeliğe uygundur sanarak veliaht eylemişti. İbrahim ise güvercin uçurmak, horoz ve koç dövüştürmek gibi ağırbaşlılığı gideren oyunlara düşkündü.

Aşağı kimselerle düşüp kalkardı. Ölünce Hâkim oğlu Müstekfi Halifelik makamına geçmişti. İbrahim ise amcası Müstekfi ile Melik Nasır'ın arasını kovuculukla bozmuş, Nasır'ı kuşkulara düşürmüştü. Nasır, bu yüzden Müstekfi'yi Said'e sürmüştü. Müstekfi, Said'de iken oğlu Ahmed'i veliaht eyledikten sonra yediyüzkırk yılı Şaban ayında ölünce, vasiyeti gereği Ahmed'e biat olunmak lâzım gelirken Melik Nasır, onun vasiyetine uymayıp İbrahim'i getirtip, ona Vâsik Billâh İbrahim lakabıyla biat eyledi. Mısır başkadısı Cemaat oğlu Ebû Amr İzzettin de Ahmed, babası sağken veliaht edildiğinden İbrahim'in adına hutbe okunmasını uygun bulmadı. Sonunda ikisinin de hutbelerde adları anılmak üzere karar verildi. Yalnız Sultan Nasır'ın adı anılmakla yetinilerek Abbasî Halifesi'nin adı hutbelerde geçmez oldu.

Sonra Melik Nasır, pişman oldu. Ölümünden önceki hastalığında İbrahim'in durumunu bozarak Ahmed'in Halifelik makamına getirilmesini vasiyet eyledi. Yediyüzkırkbir senesinde ölüp oğlu Mansur Ebû Bekir saltanat tahtına çıktı. O yılın Zilhicce ayının onbirinci perşembe günü özel bir meclis topladı. İbrahim ve Ahmed'i çağırttı. **"Halifeliğe lâyık olan kimdir?"** diye sordu. İbni Cemaa da, **"Kus şehrinde ölen Halife Müstekfi, halifeliği oğlu Ahmed'e vasiyet edip, orada âdillerden kırk kişiyi de şahit göstermiş olduğu; Kus'daki vekilince sabit olduktan sonra, bence de sabittir.**" deyince Sultan Mansur, hemen İbrahim'i in-

direrek Ahmed'e biat eder etmez, bilginler ve komutanlar da biat ettiler. Dedesinin lakabını ona verdiler. Kendisine Hâkim Biemrillâh Ahmed dediler. Ondan sonra bu unvan ile hutbelerde anılır oldu. Abbasi Halifeliği merasimi terk edilmişken böylece yeniden canlandırıldı.

Kalavun oğlu Sultan Nasır akıllı ve tedbirli olup güzel eserler bırakmıştı. Hayır eserleri çoktur. Saltanat süresi kırküç senedir. Ondan sonra sekiz oğlu sırayla tahta çıkmışlarsa da„ onların zamanlarında Mısır'ın durumu karışmıştır.

Eyyûboğullarından Hama emîri olan Melik Efdal Muhammed b. el-Melikü'l-Müeyyed Ebu'l Fuda, yediyüzkırkiki senesinde Hama emirliğinden alınarak yerine babasının kölelerinden Seyfeddin atandı. Evlâddan evlâda miras olarak gelen seçkin emirlik Hama'nın böylece ayrıcalığı kaldırılmış oldu. Melik Efdal, bu şekilde görevinden alınmış olarak Şam'da yaşadığı sene öldü. Eyyûboğullarının sona kalan bu kolu da söndü.

Buhara bilginlerinden ve Hanefî hukukçularının en büyüklerinden Sadru'ş-Şerîa diye tanılan Mes'ud oğlu imam Ubeydullah yediyüzkırkyedi senesinde ölümsüzlük ülkesine göçtü. Kelâm ve fıkıh usulü ilminde çok büyük bir bilgindi. Horasan ve Irak'ta ve başka İslâm şehirlerinin çoğunda Eş'ariyye kitapları yayılmış ve Eş'arî Mezhebi genişlemişken, Matürîdi Mezhebi bütün bütün terk edilme durumuna yaklaştığı bir sırada Doğuda Sadrü'ş-Şerîa çıkıp, Matüridî mezhebini canlandırmıştın Bu iki mezhep arasındaki anlaşmazlıkların en önemlisi ihtiyarî işler konusuydu. Sadrü'ş-Şerî, **"Tavzih"** adlı kitabında ünlü dört önsöz ile cüz'î irade konusunu pek güzel açıklamış... Bu konuda Matürîdi mezhebinin en doğru olduğunu kanıtlanmıştır. (Allah rahmet eylesin.)

Yediyüzellibir senesinde Hanbelî bilginlerinin ünlülerinden Kayyim oğlu Şemseddin ve zamanın üstün bilginlerinden Mevakıf ve başka eserler sahibi ünlü Kadı Azdu'ddin Abdurrahman öldüler.

Yediyüzelliüç senesinde Abbasi Halifesi Hâkim Biemrillâh Ahmed Mısır'da öldü. Yerine kardeşi ve veliahdı olan Müstekfi oğlu Mutazıd Billâh Ebu'l-Feth halifelik tahtına oturdu.

Yine o sene Şam başkadısı olan ünlü Şeyh Takıyyuddin Subki öldü.

Yediyüzaltmışbir senesinde **"Muğni'l-Lebîb"** sahibi Cemalüddin Abdullah öldü.

Yediyüzaltmışüç yılı Cemaziyelevvel ayında Halife Mutazıd ölümsüz âleme gitti. Oğlu ve veliahdı olan Mütevekkil Alellâh Ebû Abdullah halifelik tahtına oturdu.

Yediyüzaltmışbeş sonlarında zamanın ünlü bilginlerinden Kutbüddin Mahmud Razi Şam'da ölmüştür. **"İşarat"** üzerine muhakemeler yazmış ve **"Matali"** ve **"Şemsiye"yi** açıklayıp genişletmiştir.

Yediyüzyetmişdört senesinde ünlü tarihçi İbn-i Kesir ve 785 senesinde Şeyh Ekmelüddin sonsuzluk ülkesine göçmüştür.

Şam, Mısır ve Garbın Durumları

Endülüs yakasındaki İslâm melikleri arasına fitne ve ayrılıklar düşerek birbiriyle uğraşmakta idiler. Hıristiyan hükümdarlarına yenilerek ellerindeki İslâm ülkelerinin çoğunu ellerinden çıkarmışlardı. Endülüs'ün başkenti olan Kurtubada mutaassıp İspanya Hıristiyanları eline geçip, Müslümanlar Gırnata şehrini başşehir edinerek burasını bayındır bir duruma getirdilerse de, aralarında fitne ve ayrılıklar sürdüğünden hükümetleri günden güne zayıflamaktaydı.

Oraya yardım edebilecek olan Fas ve Merakeş'te hüküm süren Merînoğulları Devleti de düşüş halinde ve karışık bir durumdaydı. Fars ve Merakeş ile Tunus arasında halen Cezayir denilen eyalet ki, o zaman bir seçkin emirlik olup, burada Abdülvâdoğulları denilen Telmisan beyleri, bağımsız olarak hüküm sürmekteydiler. Merînoğulları, bu beyliği yok etmek için Telmisan'ı sıkıştırıyorlardı. Tunus'da hüküm süren Hafsoğulları arasına da fitne ve ayrılıklar girip ikiye ayrılarak birbiri aleyhine asker sevk ederek; sanki devletlerini yıkmaya çalışıyorlardı. Mısır ise o zaman pek karışık bir hâle gelmişti.

Mısır Sultanı olan Kalavun oğlu Nasır yediyüzkırkbir senesinde ölüp oğlu ve yerine geçecek olan Melik Mansur Seyfeddin Ebû Bekir kısa bir süre Mısır tahtında kaldıktan sonra asker Atabey'i Küsün Bey ile aralarında geçen soğukluk yüzünden yediyüzkırkiki senesinde indirilip yerine yedi yaşındaki kardeşi Melik Eşref Alâaddin tahta çıkarıldı. Halep'te bulunan Taştemir Bey Kûsün'a karşı bulunduğundan Küsün, onun üzerine asker sürmekle, o da Halep'ten Anadolu'ya kaçarak, İlhanlı Devleti'nin Anadolu valisi olan Ertena Bey'e sığındı. Küsün ise diğer beylerden bazılarını idam etmek niyetinde bulunduğundan onlar, daha evvel davranıp Kûsûn'u tutup hapsettiler ve Melik Eşrefi indirerek yerine kardeşi Nasır oğlu Melik Nasır Şahabeddin Ahmed'i tahta çıkardılar. Şam Başkadısı iken daha önce Mısır'a götürülmüş olan Takiyüddin Şubkî de bu yeni hükümdar ile halife arasında biat merasimini yerine getirdi. Sonra Kölemenler, yine isyan ile yediyüzkırküç senesinde Nasır Şahabeddin'i indirip öldürdüler. Kardeşi Melik Salih İmâdüddin İsmail'e biat eylediler.

Yediyüzkırkaltı senesinde Melik Salih, ölünce yerine kardeşi Melik Kâmil Zeyneddin geçti. Fakat zâlim ve eğlenceye düşkün bir adamdı. Yine bir fitne çıktı. Melik Kâmil indirildi. Yerine kardeşi Nasıroğlu Melik Muzaffer Zeyneddin geçirildi. O da oyun ve eğlence ile meşgul oldu. Güvercin beslemek merakına düştü. Komutanlar ısrar ederek onun sevgili güvercinlerini boğazlattıklarından **"Onların yerine ben de sizi boğazlarım"** diye komutanlara haber gönderince komu-

tanlar, onu indirmek için toplandıkları zaman savunmaya kalkışarak yapılan çarpışmada öldürüldü. Yerine kardeşi Nasıroğlu Melik Nasır Hasan yediyüzkırksekiz senesinde tahta çıkarıldı. Yediyüzelliiki senesinde o da indirildi. Yerine kardeşi Nasıroğlu Melik Salih Selâhaddîn tahta çıkarıldı. Üç yıl geçince o da indirilerek yerine tekrar Melik Nasır Hasan tahta çıkarıldı..

Devlet işleri ise Atabey olan ve **"Büyük Komutan"** sanını alan Şeyhu'nun elindeydi. O da Sargıtmış adlı komutanla işbirliği yaparak, ikisi de halkın başvurduğu kimseler oldular.

Yediyüzellialtı senesinde Şeyhu, büyük bir tekke, cami ve medrese yaptırmaya başlamış ve bir sene içinde bitirmişti. Bu medreseye dört mezhepten birer müderris profesör atadı. Hadîs ve kıraat için başkaca muallimler Öğretmenler tayin eyledi. Hanefî müderrisi, **"Hidaye"** kitabını açıklayıp genişletmiş olan Şeyh Ekmelüddin idi. Ölene dek yirmisekiz sene bu medresede ders vermiştir.

Yediyüzellisekiz senesinde Şeyhu'yu divanda iken Melik Nasır'ın kölelerinden biri kılıçla vurup yaralamakla sarayına götürüldü. Nasır, bu hususta **"haberim yoktur"** diye yemin ederek güvence verdi. O köleyi öldürttü. Şeyhu da O yaradan öldü. Onun zamanında Sultan Nasır Hasan'ın etkinliği yoktu. Onun ölmesinden sonra Nasır Hasan, fırsat düşürüp Sargıtmış'ı da öldürerek işlerinde başına buyruk oldu. İşte onun zamanında Sultan Orhan ölerek, yerine oğlu Murad Hüdavendigâr tahta çıkmıştır.

Sonra Melik Nasır Hasan, kendi kölelerinden Yelboğa adlı Beye kızarak onu öldürmek için birkaç kişiyle üzerine varınca Yelboğa, önceden haber aldığı için kendini savundu. Nasır Hasan'ı tutup öldürdü. Yerine kardeşioğlu Muzaffer oğlu Melik Mansur Muhammed'i yediyüzaltmışiki yılı içinde tahta çıkardı. Melik Mansur, ondört yaşında bir gençti. Yelboğa, devlet işlerini eline aldı. İki sene sonra Mansur'u indirdi. Yerine amcasıoğlu Şaban oğlu Melik Eşref'i geçirdi. Yediyüzyetmişüç senesinde Melik Eşrefin emriyle Şerifleri halktan ayırmak için yeşil sarık sarmak âdeti kondu. Diğer İslâm ülkeleri de bu âdete uydu. Her iş, Yelboğa'nın elinde idi. Melik Eşref de saltanat adından başka bir şey yoktu. Sonra Melik Eşref, kuvvet kazanarak yediyüzyetmişbeş senesinde Yelboğa'yı yakalamak için bir bölük kölemenlerini onun üzerine yolladı. Yelboğa, savunmaya geçerek Mısır içinde vuruştular. Yelboğa, yenilince kendisini Nil nehrine atarak boğulunca Melik Eşref, hükümetinde başına buyruk olmuştur. Şam valisi Mencik Beyi Mısır'a çağırıp, onu Atabey yaparak devlet işlerini ona bırakarak vaktini hoş geçirmiştir.

Zülkadiroğullarının İlk Zamanları

Türkmen aşiretlerinden Zülkadriye aşireti, yiğitliği ile bilinen bir taife idi. Maraş, Hısn-ı Mansur, Malatya, Harput ve Antep yöresinde konargöçer idiler.

Başkanları olan Zülkadir oğlu Karaca oğlu Zeyneddin Karaca yiğit bir adamdı. Mısır ve Şam komutanlarıyla seferlere giderdi. Kendisinden pek çok kahramanlıklar görülürdü. Aşireti halkı da kendisini çok severdi. Ermenistan'a akınlar ederek aldığı ganimetleri silah arkadaşlarına dağıttığından başında epey kalabalık toplanmış, bazı şehirleri elde etmişti. Halep valisi, onun şan ve şöhretini çekemez olmuştu. Yediyüzkırkbeş senesinde çokça askerle üzerine yürüyünce Karaca, bozguna uğrayarak Düldül dağına sığındı.

Düldül dağı, Gâvur dağının Maraş tarafındaki ucunda iki kısma ayrılmış bir dağ idi. Ceyhan nehri, Maraş yakınından geçerek bu iki kısmın arasından Çukurova'ya iner. Bu dağlar, pek sarp olduğundan Karaca, ağırlığını burada sakladı. Arka arkaya saldırılar ile Halep ordusunu vurup dağıttı. Büyük zararlara uğrattı. Böylece pek çok ün kazandı. Mısır sultanı tarafından Halep valisinin hareketi kınandı. Karaca hakkında gönül alıcı bir tavır takınıldı. Karaca ise şımardı.

Çevreye sarkıntılık etmeye başladı, Melik Kahir sanını takındı. Başına buyruk oldu. Yediyüzkırksekiz senesinde Sis Tekfuru'nun askerini bozup büyük zararlara uğrattı. Sis'ten Mısır Sultanı'na verilegelen verginin kendisine verilmesini yediyüzkırkdokuz senesinde Sis Tekfuru'na emretti.

Yediyüzellidört senesinde Şam Beylerbeyinin çokça askerle Karaca üzerine gitti. Yapılan savaşta üstün geldi. Karaca, Sivas'a kaçtıysa da Ertena Bey onu tuttu. Mısır'a gönderdi. Mısır Sultanı da onu öldürerek benzerlerine ibret gösterdi. Sonra Karaca'nın oğlu Halil Bey onun yerine geçti. Mısır Sultanı'na itaatini arzederek babasının makamında bırakıldı. Epey zaman Maraş hükümetinde kalmış ve Malatya ve Harput memleketlerine de sahip olmuş ve sonunda Mısırlılara karşı çıkarak beyliğinde başına buyruk olmuştur. Epey zaman Maraş ve Elbistan hâkimleri olan Zülkadriye Beyleri'nin birincisi Zeyneddin Karaca ise de Beyliğin temellerini atarak bağımsız bir Beylik durumuna getiren oğlu Halil Bey'dir.

Sis Tekfurluğunun Çöküşü

Yediyüzaltmışbir senesinde Halep valisi, Sis Tekfurluğu üzerine yürüdü. Adana ve Tarsus şehirlerini ele geçirdi, ikisine de komutanlardan birer Mutasarrıf atandı. Yediyüzyetmişaltı senesinde Melik Eşrefin emriyle Halep valisi, Sis şehrini iki ay kadar kuşatıp, Ermenilerin zahireleri tükenmekle Tekfur ve komutanları, onun hükmüne razı olarak çıkıp kal'ayı teslim ettiklerinde Halep valisi, onları Mısır'a gönderdi. Mısır askeri, Sis şehrini ve kalasını ele geçirdiler. Bu fetihler üzerine Mısır'da şenlik edildi. Ondan sonra Ermeniler, tebaa olup boyun eğdiler.

Bu küçücük Ermeni hükümeti aradan kalkınca Mısır kölemenleri, Tarsus kıyısından Fırat vadisine kadar hep Türkmenler ile boğuşmak zorunda kalmışlardır.

Gerçekten Mısır saltanatı, o zaman İslâm devletlerinin en kuvvetlisiydi. Kölemenler dahi o devrin birinci süvarisi idiler. Türkmenler ise ayrı ayrı beylikler olup, bir hükümet altında değil idiler. Fakat Çukurova'nın etrafındaki sarp dağlarda Kölemenlerin atları işlemeyip oralarda zorlu Türkmenler ile uğraşmak güçtü. Oysa çok geçmeden Mısır'ın durumu karışmıştır.

Maraş'da Zülkadriye, Adana'da Ramazanoğulları, Mısır'da Çerkesler Devletlerinin Doğuşu

Mısır Sultanı olan Melik Eşref, yediyüzyetmişsekiz senesinde hac için Mısır'dan çıkıp giderken, yolda zorbalar onu öldürdüler. Yerine sekiz yaşındaki oğlu Mansur'u tahta çıkardılar. Taştemir adlı Bey Atabey oldu. Sonra komutanlar birbirine düşüp, aralarında çatışma çıktı. Atabeylik, birkaç adamın eline geçti.

Karaca oğlu Halil Bey ise Maraş ve çevresinde hüküm sürmekte ve kuvvet kazanarak Mısırlılara karşı bağımsızlığını ilân ettiği sırada, yani yediyüzseksen senesinde Türkmen beylerinden Ramazan oğlu Ahmed Bey de Çukurova'ya inerek Adana'yı ele geçirerek bağımsız bir hükümet kurdu.

Sultan Mansur da yediyüzseksenüç senesinde öldü. Yerine kardeşi Melik Salih Zeyneddin tahta çıkarıldı. İşte Mısır'da Türk Kölemenlerinden çıkan Sultanların sonu budur. Çünkü küçük olmakla komutanlardan Berkuk, Atabeyi olmuştu. Devlet işleri bozulunca, komutanlar toplandılar, **"Hükümetin kudretli birine verilmesi gerekir"** diyerek, yediyüzseksendört senesinde Melik Salih'i indirip, Berkuk'u Melik Zahir Berkuk sanı ile Mısır tahtına çıkardılar.

Berkuk, aslen Çerkeş idi. O zaman Mısır'da Çerkeş köleleri ise çoğaldığından, ondan sonra Mısır'da Sultan olan komutanlar, hep Çerkeslerdendir. Kısaca Türk Kölemenlerinin devri bitip, Çerkeş Kölemenlerinin devri başlamıştır.

Yediyüzseksenbeş senesinde Berkuk'u öldürmek için Halife Mütevekkil'in bazı komutanlarla uyuştuğu haber alınınca Sultan Berkuk, hemen Mütevekkil'i indirip, kal'ada hapsetti. İbrahim oğlu Vasık Billâh Ömer'e biat olundu. Vâsik yediyüzseksensekiz senesinde ölünce, kardeşi Müstasım Billâh'a biat kılındı. Sonra Sultan Berklik, ettiğine pişman olarak yediyüzdoksanbir senesinde Mustasım'ı indirerek Mütevekkil', halifelik makamına tekrar getirdi. O sırada Halep valisi Yelboğa isyan ederek Mısır üzerine yürüdü ve Mısır komutanları ile anlaşması olduğundan Berkuk duramayıp kaçınca tutulup kaleye kapatıldı. Melik Mansur tahta yeniden çıkarıldı ise de, çok geçmeden komutanların anlaşmazlığı sebebiyle Mansur, yine indirilerek Berkuk, ikinci defa tahta geçti.

İran'ın Karışık Durumu ve Burhaneddin Hükümeti

İlhan Ebû Said Bahadır yediyüzotuzaltı senesinde öldü. Sultaniye şehrinde gömüldü. Akıllı, adaletli ve dindar bir padişahtı. Yerine Tüli torunlarından Arpa Han, İlhanlı tahtına geçti. Fakat zamanı uzun sürmedi. Diyarbekir hükümdarı Ali Şah ile yapılan savaşta tutulup öldürüldü. Yerine Aydo Han oğlu Musa Han ve bir sene sonra Hülâgu torunlarından Mehmed Han tahta çıkarıldı. İki sene hükümet eyledikten sonra Süleyman, Cihan Timur ve Nuşirevan adlı hanlar, bir kaç ay tahtta kaldılar. Fakat bunlar da saltanat adından başka bir şey değildiler. Devlet işleri hep komutanların ellerindeydi. Sonra İlhanlı Devleti, bütün bütün çöktü. Horasan, Fâris, Acem ve Arap Irakı'nda bağımsız beylikler çıktı. Anadolu gibi İran dahi küçük küçük beyliklere ayrılarak karmakarışık oldu.

Ebû Said'in ölümü üzerine Halasıoğlu ve Emir Çoban'ın damadı olan Şeyh Hasan Kebîr Celâyirî çıkıp devleti ele geçirdi. Fakat Anadolu valisiyken Mısır'a kaçan Emir Çoban oğlu Emir Timurtaş öldürülünce oğlu Şeyh, Hasan Sagîr ki Anadolu'da saklanmıştı. Ebû Said ölünce meydana çıkıp dedesi Çoban'ın bağlılarından birçok halk, onun başına toplanmakla Azerbaycan üzerine yürüdü. Yediyüzotuzyedi senesinde yapılan Nehcivan savaşında Hasan Kebîr'e üstün geldi. Azerbaycan'a girdi. Hasan Kebîr de Bağdad ve çevresi ile yetindi.

Emir Timurtaş'dan sonra Anadolu valisi olan Ertena Bey başlangıçta Hasan Sagîr'e boyun eğmişse de sonra Mısır Sultanı olan Melik Nasır'a itaat eylediğinden Hasan Sagîr, ordusu ile onun üzerine yürüdü. Fakat karşılaşmada bozuldu, birçok komutanları tutsak oldu. Ertena Bey, çok ün kazandı. Yediyüzelliüç senesinde Ertena Bey ölünce hükümeti sarsıntı geçirmişse de, yerine geçen oğlu Mehmed Bey, Mısır Sultanı tarafından korunmuştur. Yediyüzaltmışüç senesinde Mehmed Bey öldü. Yerine geçen oğlu Alâaddin Bey küçüktü. Kadı Bürhaneddin ona Atabey oldu. Alâaddin'in anası Süli ile evlendi. Devleti eline aldı. Yediyüzsekseniki senesinde Alâaddin, çocuk bırakmadan öldü. Hükümeti Erzincan Bey'i ve Ertena Bey'in kardeşioğlu Tahirüddin Bey'e kalmışsa da halkın birleşmesiyle Bürhaneddin tahta çıkarılarak, kadı iken Sultan olmuştur.

Çobanoğullarının Çöküşü ve Şeyh Ebû İshak'ın Ortaya Çıkışı

Çobanoğullarından Hasan Sagir yediyüzkırkdört senesinde öldü. Yerine kardeşi Timurtaş oğlu Melik Eşref geçti. Bu Melik Eşref pek zâlimdi. Azerbaycan halkı, fakirleşti. Çoğu çevreye göçtü. Bu sırada ünlü Sadreddin Safevî Geylân'a ve Kadı Muhiddin Bürdai Kırım'a göç ettiler.

Muhiddin Bürdai, çok açık konuşan bir vaizdi. Bahçesaray'da ünü yayıldı. Bir gün Deşt-i Kıpçak hanı olan Cânî Bey onun vazında bulundu. Muhiddin Bürdai,

Melik Eşrefin zulümlerini saydı. O kadar etkili sözler söyledi ki, Han ve cemaat ağlaştılar. Sonra Han'a dönerek, **"Siz bunun kötülüklerini Muhammed (s.a.v.) ümmeti üzerinden kaldırmaya gücünüz yeterken seyirci kalırsanız, âhirette cevab veremezsiniz"** dedi.

Cânî Bey Han, hemen o toplantıda Azerbaycan üzerine yürümeye karar verdi. Hemen askerini topladı. Dağıstan üzerinden geçerek Azerbaycan'ı ele geçirdi. Melik Eşref kaçtı. Tutulup öldürüldü. Kesik başı meclis kapısına asıldı. Emîr Çoban soyunun adı sanı silindi.

Cânî Bey, Azerbaycan'ı oğlu Bürdi Bey'e verdi. Kendisi Kırım'a döndü. Çok zaman geçmeden öldü. Bürdi Bey'i Ahi Han Tebriz'de yerine Kaymakam bıraktı. Kendisi Kırım'a gitti. Ahi Han pek zâlimdi. Azerbaycan halkı yine zulüm içinde kaldı.

O zaman Emîr Şeyh Ebû İshak dahi Faris ülkesinde kuvvetli bir devlet kurmuştu. İlhanlı Devleti tarafından Şiraz'da hükümdar arazilerinin bakanı olan Şerefeddin baş kaldırmıştı. Ebû Said ölünce, İlhanlı tahtına çıkan Arpa Han tarafından öldürülmüştü. Yerine oğlu Emîr Mes'ud geçti. O da yediyüzkırküç senesinde Çoban oğlu Basti Han tarafından öldürüldü. Mes'ud oğlu Ebû İshak ortaya çıktı. Basti Han'ı Şiraz'dan kovdu. Hükümeti ele geçirdi. İyi huylu, ailesine düşkün ve bilgin sever idi. Kadı Adıd **"Mevakıf"** kitabını ve Fadıl Âmilî kanun külliyatının açıklanmasını onun adına yazmışlardır. Hükümeti yediyüzellisekiz senesine kadar uzadı. Ondan sonra Faris ülkesi Muzafferoğullarının eline geçti.

Muzafferoğulları

İlhanlı komutanlarından Muzafferoğullarının büyük dedeleri Araptı. Horasan'ın fethinde gelen Müslümanlarla beraber gelmişti. Torunları Kiraz'da yerleşmişler ve sonra saltanat sürmüşlerdir, bunlardan ilk önce Sultan olan Mübarizüddin Mehmed idi. Babası Emir Muzaffer'in ocaklığı olan Mibed şehrinde bir süre kaldıktan sonra yönetimine Yezd eyaleti verilmişti. Bu vilâyetin alınmasında yararlık göstermişti. Giderek şanı arttı. Bütün Faris, Kirman ve Acem Irakı ülkelerini ele geçirdi. Yediyüzaltmış senesinde Sultan oldu. Adına hutbe okudu. Çok kan dökücüydü. Küçük suç işleyenleri öldürürdü. Sanki bu şekilde dinin emirlerini yerine getiriyordu. Oysa bunda çok aşırı gidiyordu. Çocuklarına ve adamlarına bile acımazdı. Bu yüzden ailesinden olanlar, canlarını kurtarmak için İsfahan şehrinde anlaşarak üzerine saldırdılar... Tutup hapsettiler. Gözlerine mil çektiler. Yerine büyük oğlu Şah Şücâ geçti.

Mübarizüddin, ihtisap Nazırı/Belediye Reisi gibi halkın durumunu araştırmaya çok düşkün olduğundan, zamanın ince düşünceli kişileri onu Muhtesip/

Belediye Başkanı diye lakaplandırmışlardı. Hoca Hafız Şirazî'nin Muhtesipten şikâyet yollu söylediği beyitler hep ona attığı taşlardır.

Şah Şücâ ise bilgin ve faziletli bir padişahtı, ilimlerin çoğunu Kadı Adıd'dan okumuştu. Arapça, Farsça güzel şiirleri vardır. Zamanın bilginleri, onun meclisine giderler sohbetinden yararlanırlardı. Bununla beraber alçak gönüllüydü. Savaş alanında yiğitliği ve direnişi tamdı. Kardeşi ve kardeş oğulları ile aralarında çok savaşlar oldu... Hepsinden yenmiş olarak çıktı. Yediyüzseksenaltı senesinde öldü. Oğlu ve veliahdı olan Sultan Zeynelâbidîn Şîraz tahtına çıktı. Fakat bir süre sonra Timurlenk'in adamları, onu tutup gözlerine mil çektiler. Yerine Mübarizü'ddîn oğlu Muzaffer oğlu Şah Mansur geçti. Timurlenk ile savaşı aşağıda anlatılacaktır.

Şeyh Büyük Hasan'ın Sonu

Şeyh Büyük Hasan Celâyirî, yirmi sene Arap Irakı'nda hüküm sürdü. Onun zamanında Kûfe şehri harap oldu. Halkı çevreye dağıldı. Kendisi yediyüzelliyedi senesinde öldü. Yerine en ergin oğlu Üveys Han geçti. Devletine güzel bir düzen verdi. Kuvvetlendi. Düşmanlarına üstün geldi. Asker gönderip Ahi Han'ı öldürdü. Azerbaycan'ı ele geçirdi. Ülkesini genişletti. Şöhreti arttı. Yediyüzaltmışaltı senesinde öldü. Yerine geçen oğlu Hüseyin Han da ahlâkı güzel ve iyi huylu idi. Fakat bütün işleri. Emîr Buka'ya bırakıp, kendisi zevk ve safâya daldı... Şah Şücâ, ona üstün gelerek Tebriz'e kadar geldi. Hüseyin Han, epey süre o şekilde hüküm sürdükten sonra kardeşi Üveys Han oğlu Sultan Ahmed haksız olarak onu öldürdü. Yerine geçti. Daha sonra Deşt-i Kıpçak'tan yüzbin kadar Tatar çıkıp Şirvan geçidinden geçerek Azerbaycan'a geldiler... Çekirge gibi çevreye yayıldılar. Tebrize kadar geldiler. Etmedikleri zulüm ve saldırı kalmadı. Sonra Yediyüzyetmişsekiz senesinde Timurlenk gelip Azerbaycan'ı ele geçirdi. Üveys oğlu Sultan Ahmed Bağdad'a çekildi. Arap Irakı ile yetinmek zorunda kaldı. Sonra Timur gelip Bağdad'ı da elinden almıştır.

İran'ın karmakarışık bir durum aldığı sırada, Maveraünnehir'in durumu da bozulmuştu. O zaman cihangirlikle ortaya atılan ünlü Timurlenk, işte bu karışıklıklardan yararlanmaktaydı.

Murad Hüdâvendigâr'ın Zamanı

Doğu ve Batı'nın durumu, karışıktı. İntizam ve adalet ancak Sultan Orhan'ın devletinde görülüyordu. Gerçi oğlu ve Rumeli fâtihi olan Süleyman Paşa'nın ve sonradan kendisinin ölmeleri fetihlere ara vermişse de, düzen verdiği kuvvetli devlet ve tertip eylediği düzenli askerlere vâris olan ikinci oğlu Hüdâvendigâr Birinci Sultan Murad yediyüzaltmışbir senesinde tahta çıktı. Büyük fetihlerde bulundu.

Ankara'nın Alınışı

Rumeli, büsbütün Osmanlı eline girmekteyken Süleyman Paşa'nın ölmesiyle fetihler duraklamıştı. Gelibolu gibi bazı önemli yerler Rumların elinde kaldı. Yeniden alınmak durumun gereği görülmüştü. Hüdâvendigâr tahta çıkar çıkmaz Rumeli tarafına önem vermiş, hemen o tarafa yürümüştü.

Oysa Konya'da hutbe okutup, para bastırıp hüküm sürerek Selçuklu Sultanı makamına geçmek iddiasında bulunan Karamanoğlu, Osmanoğullarının akıllara hayret verecek surette kendini gösteren ilerleyiş ve fetihlerine hasetle bakıyordu. Süleyman Paşa'nın ve arkasından Sultan Orhan'ın ölmelerini fırsat bildi.

Anadolu'da bağımsızca hüküm süren Türkmen Beyleri, Varsak ve Turgut gibi büyük aşiret ağaları ve zorbalardan olup Ankara'yı ele geçiren ve Anîler denen Türkmenlerle birleşerek ve Rumeli'deki Hıristiyan krallar ile haberleşerek hemen İznik ile Bursa'yı almak üzere Osmanlı memleketlerine doğru yürüdü. Birçok bölücü kimselerin de Ankara'da toplanmaya başladıkları Hüdâvendigâr Hazretleri'nin kulağına gitti. Bilgin ve komutanları topladı. Fetva isteyip danıştı. **"Allah yolunda gaza ve cihad üzere bulunan Müslümanlar aleyhine, din düşmanları ile birleşerek İslâm şehirlerine saldıran bölücüler üzerine sefer etmek dince uygundur"** diye fakih İslâm hukukçuları fetva/izin verdiler. Komutanlarında, **Bu bir araya gelmiş ikiyüzlülerin yok edilmeleri öncelikle yapılması gereken bir iştir"** demeleriyle Hüdâvendigâr Hazretleri Bursa'ya döndü. Hemen yirmibin seçkin Osmanlı yiğitleriyle Ankara üzerine yürüdü. Osmanlı aleyhine birleşmiş olanlardan orada bulunan öncüleri vurup yok ederek Kal'atü's-Selâsil diye bilinen Ankara kalesini yediyüzaltmışiki yılı içinde kuşatıp zorladı. Ahiler karşı koymakta başarısız olduklarını görünce boyun eğdiler. Kaleyi vererek Osmanlılara karıştılar.

Hal ve zamanın gereği bu ibret dersi Karamanoğlu ile kafadarlarına yeter görülerek Hüdâvendigâr Hazretleri Ankara'ya vali atadı. Savunma ihtiyaçlarını tamamladı. Bursa'ya döndü. Yediyüzaltmışüç yılı bahar mevsiminde büyük bir ordu ile Rumeli'ye geçti.

Kara Halil'in Kadıasker ve Şahin Paşa'nın Beylerbeyi Olması

O zamana kadar Osmanlı Devleti'nde kadıasker yoktu. Başkent kadısı ordu ile giderdi. Asker sınıfları ise çoğaldı. Ordunun din işleri arttı. Bu sırada Bursa kadısı Çandarlı Kara Halil kadıasker yapıldı.

Sultan Osman zamanında oğlu Orhan Bey ve onun zamanında oğlu Süleyman Paşa, başkomutanlık görevinde bulundurulmuşlardı. Hüdâvendigâr'ın Bayezid Bey Yakup Çelebi ve Savcı Bey adlı şehzadeleri varsa da henüz başkomutan

olacak yaşta değillerdi. Ordu ise çok büyümüştü. Rumeli yakasına geçileceğinden Hüdâvendigâr Hazretleri babasının azatlısı ve kendisinin küçüklüğünden beri lalası olan Şahin Beyi Beylerbeyi yaptı. Bu sefer Rumeli'ye geçirilecek askerlerin nakli için lâzım gelen gemiler ve mühimmat, onun başlatmasıyla hazırlanmıştır.

Rumeli'de Alınan Yerler

Hüdâvendigâr Hazretleri Rumeli yakasına geçince önce kardeşi Süleyman Paşa'nın türbesini ziyaret etti. Onun ruhaniyeti aracılığıyla Allah'tan yardım istedi. Türbesi yakınında bir cami, imaret ve han yapımına başlamış ve onlara pek çok vakıflar bağlamıştır.

Bazı tarih kitaplarında yazıldığına göre Gelibolu'da toplanan Rumlar, bu kere savunmaya kalkıştılar. Hüdâvendigâr Gazi, orduyu onların üzerine sürdü. Onları darmadağınık etti. Kimini öldürdü, kimini tutsak etti. Böylece dönüş yolunun güvenliğini sağladı. Bunun üzerine Gelibolu yakınındaki Batnos adlı kale muhafızları eman isteyerek kaleyi teslim ettiler. Can ve mallarını kurtardılar. Çünkü Osmanlılar, zorla girdikleri kale halkını tutsak ve mallarını ganimet olarak alırlardı. Fakat eman isteyenleri hoş tutarlardı. Sonra Hüdâvendigâr Gazi, ordu ile Çorlu üzerine yürüdü. Çorlu muhafızı, karşı koymaya kalkıştı. Osmanlı yiğitleri zorla kaleye girerek birçok kan döküldü. Çocuk ve kadınlar tutsak edilip, malları yağmalandı. Çorlu kalesinin kalmasına lüzum görülmedi. Yıkıldı. Yakınında bulunan Meselli kalesi muhafızı eman isteyerek kaleyi teslim etti. Kendisinin ve hemşerilerinin can ve mallarını kurtardı. Bergus Lüleburgaz halkı kaçtı. Memleketi boşaltmış olduklarından Bergus Kalesi de yıkıldı.

Süleyman Paşa'nın ölmesinden beri Rumeli'deki İslâm ordusu üzerinde başkomutan yoktu. Fakat Malkara'da Hacı İlbey İpsala'da Evrenos Bey bulunuyordu. Bu iki namlı gazinin heybetleri düşmanların kalplerinde o kadar yer etmişti ki, düşmanlar İslâm ordusuna saldırmaktan korkar ve çekinirlerdi. Hüdâvendigâr, henüz Bursa'da iken Hacı İlbey'i Meriç nehri kenarında olan Boğaz adlı kaleyi alıp, içinde yerleşerek çevreye akın etmekteydi.

Bu sırada bir gece Dimetoka Tekfur'u, İslâm ordusunu basmak üzere kalesinden çıktı. Hacı İlbeyi de akına gitmişti. Birbirleriyle karşılaştılar. Çarpışmaya başladılar. Hacı İlbey üstün geldi. Tekfur'u birçok adamlarıyla beraber tutsak etti. Onları Dimetoka kalesi önüne götürünce Tekfur'un çoluk çocuğuna ürküntü geldi. Hemen kaleyi teslim ettiler. Hacı İlbey, birçok ganimetlerin sunulmasıyla bu başarısını padişaha arzettiği sırada ordu, Çorlu üzerine yürümekteydi.

Evrenos Bey, bu sırada Keşan kalesini almış, padişaha lâyık hediyelerle Sultanın huzuruna varmıştı. Hacı İlbey de ana orduya Bergus'da ulaştı. Hüdâvendigâr

Hazretleri, bu iki gazinin hizmetlerini takdir etti. İkisinin de gönlünü hoş etti. Onlarla Edirne'nin alınması hakkında karşılıklı konuştu.

Verilen karar üzere Lala Şahin Paşa, ordunun bir kısmıyla Edirne üzerine yürüdü. Hüdâvendigâr Hazretleri de arkasından harekete geçerek Babaeski'yi kuşattı. Edirne Tekfur'u (Andorya) Şahin Paşa'yı Sazlıdere'de karşıladı. Büyük bir savaş yaptıktan sonra bozuldu. Edirne kalesine kapandı. O sırada Babaeski kalesi alınmıştı. Hüdâvendigâr Gazi de ana ordu ve Edirne üzerine yürüdü,

Andorya, karşı koyamayacağını anladı. Meriç nehrinin taşkın zamanı olduğundan hemen çoluk çocuğunu ve mallarını yanına alarak gemiyle Aynos'a inip, oradan Sırbistan'a kaçtı. Edirne halkı Tekfur'un kaçtığını haber alınca eman dileyerek Edirne kalesini teslim ettiler.

Edirne'nin alınmasından sonra Hüdâvendigâr Gazi, Rumeli Beylerbeyi olan Lala Şahin Paşa'yı Edirne'nin korunması ve kuzeydeki şehirlerin alınmasıyla, Evrenos Beyi ise Rumeli'nin güney şehirlerini elde etmekle görevlendirdi. Kendisi Dimetoka'ya gitti. Orada ordugâh kurdu. Çünkü Edirne, o zaman o kadar bayındır değildi. Dimetoka'nın havası da sıhhatine uygundu.

Evrenos Bey, Gümülcine'yi ve Vardar Yenicesini aldı. Şahin Paşa Zağra vilâyetini elde ederek ellerine pek çok esir geçti. Dimetoka'ya gelerek padişaha bunları sununca Sultan'ın iltifatını kazandılar.

Beşte Bir Usulünün Konması

Bu sırada Karaman bilginlerinden Kara Rüstem cihad ve gaza niyetiyle Anadolu'ya geldi. Gördü ki pek çok esirler alınıp satılmakta.

Fakat dini olan beşte birleri alınmıyor. Hemen Kadıasker Kara Halil'e gidip **"Ganimet mallarının beşte biri alınmak dinden olduğuna bilirsiniz. Niçin Padişaha arzetmiyorsunuz?"** dedi. O da arzedince "Mademki dindendir alınsın" diye emir verdi. Gereğince esirlerden beşte bir alınmaya karar verildi, işin idaresi de Kara Rüstem'e bırakıldı Hüdâvendigâr Hazretleri, Lala Şahin Paşa'yı Filibe'nin fethine ve Hacı İlbey ile Evrenos Bey'i vilâyet açmak üzere birer tarafa gönderdi.

Kendileri Kadıasker Kara Halil ile birlikte Gelibolu geçidinden Bursa'ya döndü. Kara Rüstem, Gelibolu'da kaldı. Yediyüzaltmışdört senesinden başlayarak Gelibolu'dan Anadolu'ya geçirilen ganimetlerin beşte birini almaya başladı, Beş esirden biri hazine için alınıyordu. Tam beş olmayanlardan da bedelinin alınması gerektiğinden esirlere yüzyirmişer akçe takdir olunarak her esirden **Pençik/ Beşte Bir** adıyla yirmibeş akçe alınır oldu. Pençik oğlanları, Türkçe öğrenmek üzere Müslümanların hizmetlerine verilir ve sonra devşirilip, Yeniçerilere katılarak Ak Börk giydirilir oldu.

Filibe ile Biga'nın Fethi ve Meriç Zaferi ve Hacı İlbeyi'nin Ölmesi

Yediyüzaltmışbeş senesinde Lala Şahin Paşa, Filibe'yi kuşatınca Tekfur'u bir süre dayandıysa da sonunda eman dileyerek memleketi teslim etti. Kendisi Sırbistan'a gitti. Filibe ve çevresi Osmanlı memleketlerine katıldı.

Filibe Tekfuru'nun şikâyeti ve Papa'nın İslâmlar aleyhine Hıristiyan kralları birleşmeye çağırması üzerine yediyüzaltmışaltı senesinde Macaristan, Bosna ve Sırb kralları ve Eflâk Beyi yüz bin kadar asker toplayarak Haçlı sıfatıyla Edirne'ye doğru yürüdükleri haberi alındı.

Haçlı ordusu sayısı karşısında Rumeli'deki İslâm ordusu pek azdı. Şahin Paşa telaşlandı. Durumu Hüdâvendigâr'a bildirdi. O da Bursa'dan hareket etti. Fakat Anadolu'daki parça parça beyliklerden güven duymuyordu. Ağır ağır hareket ederek arka tarafa kulak vermekteydi. Haçlı ordusu uzak yerlerden toplanarak bir ordu durumunu alarak İslâm şehirlerine saldırıya geçebilmeleri hayli zaman alır sanarak harekette acele etmeyip, Biga kalesini kuşatmakla uğraştı. Çünkü Biga bölgesi, tamamen elde edilerek Osmanlı ülkesine katılmışken Biga kalesi, Rumların elinde kalmakla birtakım eşkıya orasını yatak edinerek çevreye sarkıntılık eylemekte ve Rumeli tarafına gidip gelen Müslümanlara saldırmakta oldukları halde her vakit bir engel çıkarak fethi bir türlü gerçekleşmemişti. Bu kere Hüdavendigar, o gaileyi savmak üzere hemen Biga kalesini kara ve denizden kuşattı. Haçlılar ise süratle davranıp Meriç nehri vadisine ulaşmışlardı.

Şahin Paşa, Hüdavendigar tarafından yardım erişemeyeceğini sanarak telaşlandı. Fakat kaçmaktan da utandığı için komutanlarla danışmada bulunduktan sonra verilen karar üzere dil almak, yani düşmanın durumunu öğrenmek için esir tutmak üzere onbin atlı ile Hacı İlbey'i geri gönderdiler

Hacı İlbeyi, Edirne yakınında olan Cermen denen yerde Haçlı ordusuna erişti. Uzaktan bakıp görmüş ki kalabalıklarına göre mevcut İslâm ordusunun onlara karşı koyması imkânsız. Fakat çokluklarına güvenerek gaflet içindeydiler. Gündüzün meşelik içinde gizlendi. "Baskın basanındır" hükmünce gece baskın etmeği kurmuş ve gece karanlığında askerini dört kısma ayırarak Tekbîr alarak ve davulunu çaldırarak kurt koyun sürüsüne girer gibi o büyük ordu içine saldırmış... İslâm ordusu karanlıkta kılıç salladıkları sırada gurur ve gaflet şarabının sarhoşu olan Haçlılar darmadağınık oldular. Birbirini kırarak ve bir çoğu kendilerini Meriç nehrine atarak kaçmaya yüz tutmuşlarsa da pek azı Ölüm pençesinden kurtulabilmiş... Sırplar ise bütün bütün sınmışlar, kırılmışlar. Bundan dolayı o yere **"Sırp Sındığı"** denilir. O büyük ordunun ağırlığı Meriç kenarında sahipsiz kaldı. O kadar mal ve eşya vardı ki, Hacı İlbeyi'nin süvarisi onları kaldırmaya yetmedi. Şahin Paşa tarafına fetih müjdesi ile beraber **"Geliniz, düşman ordusunun eşyasını kaldırınız"** diye haber gönderdi, önce pek uzak görülerek bu haber tereddüt-

le karşılandı. Durumun gerçekliği anlaşılınca İslâm ordusu sevindi. Lala Paşa da görünüşte memnun olduysa da hased ateşi bağrım yaktı ve düşman ordusunu pek ziyâde büyüterek padişaha bildirmişken Hacı İlbey'in akıncıları ile bu orduyu yok etmiş olduğunu utanarak padişaha arzetti. O sırada Hüdâvendigâr Gazi de Biga kalesini fetheylemiş olduğu için iki bakımdan sevinçli olarak Bursa'ya döndü.

Haçlılar Osmanlı aleyhine birleştiklerinde Karamanoğlu da Anadolu'daki diğer Beyliklerle birleşerek Osmanlı ülkelerine saldırmak üzere Haçlılara söz vermişse de Anadolu Beyleri, vaktiyle hazırlanamayıp ansızın kazanılan Meriç zaferi üzerine Hüdâvendigâr Hazretleri, henüz Rumeli'ye geçmeden Bursa'ya dönünce Anadolu Beyleri bakakalmışlardır.

Kısaca Hacı İlbey'in bu başarısı, Osmanlı Devleti'ni bir tehlikeden kurtarmış ve kendisine büyük ün kazandırmıştır. Fakat Lala Paşa, bunu kabullenemedi. Hacı İlbey'in yanına adam koyup, çok geçmeden onu zehirletmiş olduğu tarih kitaplarında yazılıdır. Öyle gaziler babası olan bir fedakâr savaşçıya nasıl kıyılır? Buna insanın inanmayacağı gelir. Fakat makam hırsı olanların bazen kıskançlıkla pek çirkin işler yaptıkları da bilinir (En doğrusunu Allah bilir).

Doğru yanlış, her ne ise bu söylenti üzerine Lala Paşa, halkın gözünden düştü, ondan nefret edildi. Komutanların çabasına gevşeklik geldi. Büyük işler görüp de büyük ün kazanmaktan çekinir oldular. Özellikle Evrenos Bey'in gayretinin gevşemesi olağandı. Çünkü Hacı İlbey, Karesi Beyliğinde vezir iken Evrenos Bey de Karesi komutanlarındandı. O zamandan beri onun silah arkadaşlarındandı. Karesi memleketi, Osmanlı ülkesine katılınca ikisi birlikte Osmanlı hamuruna karıştılar. Doğrusu Osmanlı Devleti'ne pek sadık ve fedakârca hizmet ettiler. Hacı İlbey'in ölümünden sonra Evrenos Bey, onun yerine geçtiyse de tabiatıyla güveni kalmamıştı.

Lala Şahin Paşa ile Evrenos Bey'e Rumeli'de o kadar çok verimli çiftlikler verilmişti ki gelirlerinden üçer, dörder bin asker besler idiler. Fakat Hacı İlbey olayından ötürü Padişahın hatırında bir şüphe lekesi kalıp, güveni sarsılmıştı. Hüdâvendigâr Hazretlerinin gönülden tam güven duyduğu kimse, babasından miras kalan Kadıasker Kara Halil olmuştu. Onu saltanat danışmanı yerinde tutuyordu.

Hayırlar ve İyilikler

Sırp Sındığı zaferine yol açan Hıristiyan Devletleri'nin birliğine Konstantiniyye Kayseri de katılmıştı. O da gemilerle Yalova kıyısına asker çıkararak o yöreyi yağmalatmıştı. Hüdâvendigâr Hazretleri tarafından gönderilen Osmanlı askeri, Rumları darmadağınık etmiş, birkaç namlı kimseyi de tutsak almışlardı.

Bu esirler içinde ünlü Mimar Vasil bulunuyordu. Hüdâvendigâr, onu serbest bıraktı. Yediyüzaltmışyedi senesinde ona Bursa'daki sarayının karşısında bir cami,

sonra şehir dışında kaplıca hamamı yakınında bir imaret, bir cami ve bir medrese yaptırmaya başladı. Gazalarda elde edilen ganimetlerden hazineye ayrılan malları bu gibi hayır eserlerine harcadı. Yine o sene tantanalı düğün yapılarak şehzadeleri Yıldırım Bayezid, 'Yakup Çelebi ve Savcı Bey'i sünnet ettirdi. Sonra Rumeli tarafına geçti. Dimetoka'da durdu. Asker şevkiyle Cermen kalesini aldırdı. Kendisi Edirne'ye gitti. Orada hâlâ kalıntısı bulunan sarayın yapımına başladı. Devlet adamları da büyük konaklar yaptırdılar. Edirne kısa sürede büyük bir şehir oldu.

Bazı Fetihler, Hayreddin Paşa'nın Sadrazam Olması ve Yeni Düzenlemeler

Yediyüzaltmışsekiz senesinde Padişahın emriyle Timurtaş Bey, bir miktar askerle varıp Kızılağaç Yenicesini, Yanbolu kalesini aldı. Birçok ganimetlerle padişahın huzuruna döndü. Lala Şahin Paşa ise İhtiman ve Samako vilâyetlerinin alınmasıyla görevlendirilmişti. O vilâyetleri alamadı. Fakat çevresini vurup epey ganimet aldı.

Yediyüzaltmışdokuz senesinde Edirne sarayı henüz bitmemişti. Hüdavendigar, Dimetoka'da kışladı. Bahar gelince oradan çıktı. Karnabad, Hayrabolu, Süzebolu ve Aydos kalelerini eman vererek aldı.

Hüdâvendigâr'ın böyle arka arkaya kendini gösteren normalin üstünde zaferleri üzerine her yandan onun koruması altına girilmek (istendiği sırada Venedik körfezi kıyısında Dubrovnik denen Raküze halkı senede bir vergi vermek şartıyla padişahtan bir ahidname aldılar. Hüdavendigar Gazi, o senede Oğuz hanlarının eski âdetlerine uyarak imza yerine pençesini al boyaya vurup bastı. Sonra ona benzetilerek, tuğra icat olundu.

Yediyüzyetmiş senesinde Edirne sarayının yapımı bitti. Hüdavendigar, oraya indi. Kadıasker Kara Halil, çok değerli ve lâyık olduğundan Sadrazam yapıldı. Hayreddin Paşa diye de lakaplandı. Yerine oğlu Mevlana Ali Kadıasker oldu. Mükemmel kanunlar konarak askeri düzenlemeye bir kat daha kuvvet verildi.

İlkbaharda Hüdavendigar, gidip Kırkkilise ve Pınarhisarı'nı ele geçirdi. Kırkkilise kuşatıldığında Mihaloğlu, Vize kalesini sarmıştı. Kırkkilise ile Pınarhisarı'nın alınmasından sonra Hüdavendigar, ordu ile Vize üzerine gitti. Bir aylık kuşatma sonucu eman verilerek alındı. İstanbul'a yakın olduğundan korunması için, bir miktar askerle Şir-i Merd adlı komutan atandı.

Hüdavendigar, Rumeli'de beş sene kaldıktan sonra Anadolu'nun İşlerini düzeltmek üzere yediyüzyetmişiki senesinde Bursa'ya gitti. Lala Şahin Paşa'ya İhtiman ve Samako memleketlerinin alınmasını buyurmuştu. Şahin Paşa Kapulu Derbendi geçip, İhtiman üzerine yürüdü. Halk, vergi ödeyeceğine söz vermekle,

onları yerlerinde bıraktı, Samako tarafına giderken Çamurlu Sahra denen yerde Sırpların bir askeri birliğiyle karşılaştı. Yapılan çarpışmada üstün geldi. Samako yöresini ele geçirdi. Hareket üssü olan Filibe'ye döndü.

Murad Hüdavendigar, Anadolu'da bulunduğu zaman Anadolu sınırının güvenliği yerinde olurdu. Rumeli'ye geçince komutanlara gayret gelerek zaferler kazanılırdı. Bundan dolayı Sultan Murad, Bursa'dan Rumeli'ye ve Rumeli'den Bursa'ya geçip durmaktaydı.

Yediyüzyetmişüç senesinde Murad Hüdavendigar, yine Rumeli'ye geçti. Köstendil üzerine yürüdü. Mutasarrıfı olan Kostantin adlı Bulgar prensi, padişahı hediyelerle karşıladı. Vergi vermeyi kabul etti. Onu yerinde bırakan padişah Bursa'ya döndü.

Yediyüzyetmişdört senesinde Kayser tarafından Vize tarafına asker gönderilerek İslâmlar sıkıştırıldı. Bunun üzerine Vize muhafızı Şir-i Merd Bey tarafından padişaha haber gönderildi. Murad Hüdavendigar, öfkelendi. Hemen Rumeli yakasına geçti. Malkara'ya indi. Şahin Paşa ve Evrenos Bey de orduya geldiler. Murad Hüdavendigar, Şahin Paşa'yı bir miktar askerle Firecik'in alınması için görevlendirdi. Kendisi de ordu ile İstanbul tarafına yöneldi. İstanbul'a on saat uzaklığı olan İnceğiz denen kaleyi üç gün sararak ele geçirdi. Kale halkından yapıla geldiği usul üzere savaşacak güçte olanlarını öldürdü. Çocuk ve kadınları tutsak etti.

Sonra padişahın ordusu İnceğiz yakınında bulunan Çatalca üzerine kaldırıldı. Halkı İnceğiz'den ibret almıştı. Karşı durmadılar. Çatalca eman ile alındığı zaman Şahin Paşa'nın Firecik'i aldığı müjdesi ulaştı. Sonra Karaburun, Kilyos ve Belgrad köyleri yağmalandı. O civardaki halk, mallarını o çevrede bulunup Kayser'in bir çeşit yazlığı olan Apolonya kalesine taşımışlardı. Padişahın ordusu bu kale üzerine kaldırıldı. Hayli sağlamdı. Onbeş gün kuşatmaya dayandı.

Murat Hüdavendigar burada bağlanıp kalmakla canı sıkıldı. "Bu yıkılacakta beklemek, alınması asıl isteğimiz olan başka memleketlere gitmemize engel olacak. Meğer ki bunu Allah yıka" diyerek bir tarafa çekilip deniz kıyısında bir ağaç altında dinlenmişti. Bu sırada bir müjdeci geldi. **'Kalenin bir tarafı yıkılıp gaziler içeri yürüdüler"** diye haber verdi. Hemen Şahin Paşa'yı gönderdi. Kaleyi ele geçirtti. Altında oturduğu ağaca **Devletli Kavak** dedi. O kale de **Tanrı Yıktığı** adıyla ün yaptı. Bir duvarının Allah tarafından yıkılması Hüdavendigar Hazretlerinin kerametinden sayıldı.

Bunun üzerine Konstantiniyye Kayser'i barış ricasında bulundu. Sultan Murad uygun gördü. Hemen Edirne'ye gitti. Orada kışladı. Yediyüzyetmişbeş senesinde Sadrazam Halil Hayreddin Paşa'yı Rumeli'nin batısına gönderdi. Oraların durumunu bilen Evrenos Bey'i de yanına kattı.

Hacı İlbey olayı üzerine Evrenos Bey'in gayretinin azaldığını Hayreddin Paşa anlamıştı. Evrenos Bey'e tam bir güvence verdi. Her zaman savaşta kazandığı ünün kendisinde kalacağını belirtti. Gümülcine'ye erişince, Hayreddin Paşa, Evrenos Bey'i ileri gönderdi.

Evrenos Bey, kıyıda bulunan Yorlu ve sonra İskete kalelerini güzel tedbirlerle ele geçirdi. Avrathisarı'nı yani Marulya adlı kadının elindeki kaleyi kuşattı. Marulya, akrabasından olan Siroz Tekfuru'ndan yardım gelir umuduyla biraz dayandı. Oysa önce Balaban gönderilip Siroz kalesi kuşatılmıştı. Siroz Tekfuru ise kendi başının çaresine düşmüştü. Marulya yardımdan umudunu kesti. Eman dileyerek kalesini teslim etmiş, Evrenos Bey de gaza ve fetihlerini sürdürmüştü.

Hayreddin Paşa'nın Padişah'a sunup da olurunu aldıktan sonra Şahin Paşa, Balaban Bey'in yardımına gönderilmişse de Şahin Paşa, önce Kavala kalesinin kuşatılmasına tutuldu. Çünkü Kavala etrafını dolaşırken duvar dibinde bir delik görüldü. Meğer kale içinde çıkan su oradan akarmış. Oysa Hayreddin Paşa'nın adaleti ve kadirbilirliği sebebiyle Osmanlılar içinde bulunan serdengeçtiler, birer birer seçilip meydana çıkmaktaydı. Bu sefer gece yarısında nöbetçiler gaflet uykusunda iken birkaç serdengeçti, o delikten içeri girip kale kapısını açtılar. Gaziler içeri dalarak kaleyi ele geçirdiler. Yediyüzyetmişaltı yılında Hayreddin Paşa ve Şahin Paşa, padişahın yanına dönerek, ganimetlerden pek çok şey sunup, iltifat görmüşlerdir. Ondan sonra Sultan Murad da Bursa'ya gelmiştir.

Eman ile alınan memleketler halkı haklarında adalet ve merhamet ile işlem yapıldığından Drama, Siroz, Zihne ve Karaferye halkı Evrenos Bey'den eman isteyerek kalelerini teslim etmişlerdir.

Önce Sırp kralı, senelik bir vergi vermek üzere barış gereği duymuşken, vergiyi vermedikten başka Osmanlı memleketlerine saldırır olmuştu. Yediyüzyetmişyedi senesinde Sultan Murad, büyük oğlu Bayezid Bey'i Bursa'da kaymakam bıraktı. Kendisi ordu ile Sırbistan üzerine yürüdü. Sırp kralı, padişah ordusuna karşı koyamayacağını biliyordu. Hazinesini ve değerli eşyasını Sırbistan'ın ikinci başkenti sayılan Niş kalesinde bıraktı. Halkını dağlara çıkararak kasaba ve köyleri boşalttı. Sultan Murad, dört ay kadar halktan boşaltılmış yerlerde, dolaşarak İslâm ordusu zahiresizlikten haylice sıkıldılar. Sultan Murad, hemen Niş kalesini kuşattı, iki taraftan hayli kayıplar oldu. Sonunda yürüyüşle Niş kalesi alındı. Osmanlı ordusu bol ganimetlere kavuştular.

Sırp kralı dağlarda dolaşmaktan zor durumdaydı. Niş'in Osmanlı eline düştüğü haberiyle canevinden vuruldu. Üç senelik birikmiş vergiyi ödedi. Her sene elli okka gümüş vermek üzere barış istedi. Sultan Murad da uygun gördü. Niş kalesinin savunmasını sağladıktan sonra Bursa'ya döndü.

Yediyüzyetmişsekiz senesinde Sultan Murad, Silistre ve Niğbolu'yu almak üzere yine Rumeli'ye geçti. Bulgaristan'a yöneldi. Bulgar kralı Sosmanos, hemen uygun hediyelerle padişahı karşıladı. Vergi vermeyi kabul etti. Onun bu boyun eğişinden Sultan Murad hoşnut oldu. Kendisini Bulgaristan valisi yaptı. Bursa'ya döndü. O sene Rumeli Beylerbeyiliği Timurtaş Bey'e verildi. Timurtaş Paşa, savaş işlerinin düzenlenmesinde yeterliliğini göstermiş akıllı komutanlardandır. Onun padişaha sunması ve hatırlatması üzerine o sırada bazı askeri kanunlar ortaya kondu. Hıristiyanlardan **"Harbende ve At oğlanları"** seyis demek olan **Voynuk** takımı icat kılındı. Tımar sahipleri ellerindeki köylerin korunmasıyla yükümlüydüler. Köylerin öşrü ve boşalan yerlerin bedelleri onlarındı. Köyler bayırdır oldukça onların geliri de artıyordu. Savaş dışında köylerin gelişmesine çalışırlar, sefer zamanı ise hemen Sancak merkezine giderlerdi. Oğulları da bu hâl üzere yetiştirilirlerdi. Bundan dolayı bu kere tımarlı süvarilerin bıraktığı yerler oğullarına tımar olarak verilmesi bir düzene bağlandı.

Osmanlı ülkesi genişledikçe tımar çoğalmakta ve bu yüzden süvari askeri artmaktaydı. Tımarlı sipahi, tımarları içinde otururdu. Komutanları yanına varmaları bir haftayı bulurdu. Yeniçeri ise emrolunduğu gün hareket eyleyebildiklerinden onlar gibi görevli ve kışlada oturan bir çeşit süvari düzenlenmesi gerektiğinden Sipahioğulları Bölüğü kuruldu. Yeniçerinin süvarisi demekti. Bunlar da devşirme çocuklarının seçkinlerinden ve savaşlarda alınıp Padişah sarayında ve vezirlerin hizmetlerinde terbiye olunmuş esirlerdendir.

Sultan Murad, birkaç sene savaşlara ara verdi. Bazen Edirne'de bazen Bursa'da kalarak idareye düzen vermek ve adaleti yaygınlaştırmakla uğraşmıştır.

Padişah Düğünü

Osmanlı Devleti'nin ünü her yanı kaplamıştı. Çevre hükümdarları, özellikle Anadolu'daki beylikler, Osmanoğulları ile ilgi kuracak yollar arar olmuşlardı.

Germiyanoğlu Ali Bey çok yaşlıydı. Oğlu Yakup Bey'i huzuruna çağırtarak, **"Oğlum! Osmanoğullarının geleceğini pek yüce görüyorum. Bunların eteklerine sarılmaktan başka kurtuluş görmüyorum. Benim ömrüm sona erdi. Bu hanedan ile aramızda bir akrabalık kurmak isterim. Vasiyetim olsun ki benden sonra onlara hiçbir şekilde karşı koymayasın"** diyerek kızı Devletşah Hatun'u Sultan Murad'ın oğlu Bayezid Bey'le evermek ve çeyiz olarak Hüdâvendigâr'a Kütahya, Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı kalelerini vermek üzere İshak Fakih adlı bilgini elçi olarak Sultan Murad'ın yanına göndermiş, Sultan Murad da bu pazarlığa ilgi duymuştu.

Bunun üzerine yediyüzseksenüç senesinde Bursa'da büyük bir düğün yapıldı. Nikâhlayarak gelini götürmek ve çeyiz olarak verilecek dört kazayı teslim almak

üzere Bursa kadısı Koca Efendi ve hükümdarın has adamlarından Bayraktar Aksungur Ağa ve saray kadınlarından bir topluluk ve bini aşkın kalabalıkla Kütahya'ya gönderildiler.

Devletşah Hatun, pek gösterişli bir alayla Bursa'ya götürüldü. Bayezid Bey ile zifaf edildi. Germiyan Beyliği, Osmanlı Devleti ile birleşmiş oldu. Arası çok geçmeden Germiyanoğlu Ali Bey öldü. Oğlu Yakup Bey onun yerine geçti.

Bu padişah düğününde beyliklerden ve Osmanlı komutanlarından büyük hediyeler geldi. Evrenos Bey'in hediyeleri hepsinden üstündü. Yüz tane periyüzlü cariyelerle beraber yüz adet delikanlı köleler geldi. Bu kölelerden ileri gelen on tanesinin ellerinde altın ile dolu gümüş tabaklar ve arkalarından yürüyen on tanesinin ellerinde saf gümüşle dolu altın tabaklar ve kalan seksen kölenin ellerinde gümüş şamdanlar, maşrapalar, leğenler, ibrikler ve başka altın ve gümüşten kap kaçaklar vardı.

Hükümdarlardan gelen elçiler, Sultan Murad'ın bir paşasının o şekilde padişaha yakışır hediyeler sunduğunu görüp kendilerinin getirdikleri hediyelerden utandılar. Osmanlıların savaş alanında şiddetlerini gören Anadolu Beyleri, bu sefer Osmanlı komutanlarının servet ve zenginlik derecelerini görmekle artık Osmanlı Devleti ile dost olup hoş geçinmekten başka çare olmadığını anladılar.

Sultan Murad, gelen hediyelerden bir şey alıkoymadı. Evrenos Bey'in sunduğunu Mısır Sultanı'na gönderdi. Onun hediyesini de Evrenos Bey'e verdi.

Bu düğün dolayısıyla Sultan Murad, kızı Nefise Sultan'ı Konya'da hüküm süren Karamanoğlu Ali Bey'e aday buyurmuştur.

O sırada yeni memleketlerini görmek üzere Kütahya'ya gidince Hamid oğlu Hüseyin Bey'e elçi gönderdi. **"Karaman tarafından ara sıra ülkemize saldırı oluyor. Sınırı korumak için Hamid elinden İsparta, Karaağaç, Yalvaç, Beyşehri ve Seydişehri kaleleri bize çok gerekli"** dedi. Bu beş kazanın belli bir bedel karşılığında kendisine verilmesini istedi. Hüseyin Bey önce bu isteğe şaştı. Fakat Padişahtan korkarak evet cevabını verdi. Sonra pişman olmuşsa da verdiği sözden dönemedi. Belli karşılığını alarak, bu beş kaleyi Sultan Murad'a satmıştı. Hemen bu beldelerin teslim alınması için Padişah tarafından memurlar gönderilmiştir.

Pırlepe, Manastır, Karlıeli, İştip ve Sofya'nın Alınması

Sultan Murad tarafından verilen emir üzerine Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa yediyüzseksendört senesinde ordusu ile ileri hareket etti. Pirlepe'yi eman vererek, Manastırdı hücumla aldıktan sonra Karlıeli ve İştip üzerlerine yürüdü. Buralarını da barış ve eman vererek aldıktan sonra Selânik'i kuşattı. Selanik kalesi,

çok sağlamdı. Uzun süre kuşatmayı gerektiriyordu. Asker ise yorgundu. Selânik'in çevresini ele geçirmekle yetinip döndü.

Sultan Murad yediyüzseksenbeş senesinde büyük oğlu Bayezid Bey'i Anadolu sınırının korunmasına bakmak üzere Kütahya'ya gönderdi. İkinci oğlu Yakup Bey'i Karesi valiliğine atadı. Küçük oğlu Savcı Bey'i Bursa kaymakamlığına tayin etti. Kendisi Edirne'ye gitti.

Arnavutluk ile Bosna memleketlerinin alınması arzusundaydı. İlk önce oraların durumunu araştırmak için Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa'yı ordu ile Arnavutluk tarafına gönderdi.

Timurtaş Paşa Arnavutluk'a doğru hareket etti. Yolda bazı kaleleri ele geçirerek içerilere birlikler göndererek çok yerleri yağmalattı. Kış gelince Edirne'ye döndü.

Bahar gelince yine Edirne'den hareket etti. Bosna ve Hersek taraflarına gitti. Yağmaladı. Bu seferlerde çok esir ve başka ganimetler ele geçirildi. Hem de o yörenin giriş ve çıkışları öğrenilmiş oldu. O yöreler Beyleri **"Haraç veririz"** diye Padişah'a yazılar sunarak boyun eğdiler. Lala Şahin Paşa, Sofya'nın etrafını almışsa da kalesi çok sağlamdı. Ele geçiremedi. Ancak bu kale de bir garip surette alınmıştır:

Filibe muhafazasında bulunan İnce Balaban Bey'in askerlerinden ve kalpleri kazanılarak Müslüman olanlardan İnce Sunduk dedikleri doğancı, İslâm'dan çıkmış olarak Filibe'den savuşup, Sofya tekfuru Panukaban'ın yanına kaçtı. Onun meclis arkadaşı ve doğancıbaşısı oldu. Yediyüzseksenyedi yılı başlarında avlanmak için Tatar Pazarı tarafına av kovarak hayli uzaklaşarak adamlarından ırak düşmüşler. Akşam da yakın olunca yatacak bir yer ararken İslâm sınırında bir köye varmışlar. Doğancıbaşı atından inip **"Köye varayım, yiyecek alıp getireyim"** deyince, Bân dahi atından inerek durmuş. Sunduk ise köye gelince Deli Balaban ile Ahmed Gazi'yi orada bulup durumu bildirmiş ve aldığı yiyecekleri Bân'a götürüp, **"Türkler, bizim burada olduğumuzu anladılar" deyince Bân, telaşlanarak, "Beni nasıl kurtarabilirsin?"** dedi. Sündük, **"Ben, seni birtakım abalar, kebeler içine sarıp bağlayıp bir ormanda bıraktıktan sonra iki beygir ile dönüp Sofya'dan asker getirterek seni kurtarayım"** dedi. Bân da buna evet dedi. Hemen Bân'ı sarıp sarmaladı. Ormanda bıraktıktan sonra tekrar köye geldi. Deli Balaban ile Âhmed Gazi'yi birlikte alarak ormana gidince **"Türkler beni tuttular"** diyerek Bân'ı tutup Filibe'ye götürdükleri zaman, İnce Balaban Bey Doğancı'ya çok saygı gösterir. Onu kılavuz ederek Sofya'ya giderler. Muhafızlar, Bân'ı bağlı görünce Sofya kalesini teslim etmiş olduklarını açıklar şekilde yazdığı yazıyı Doğancı ve Gazi Ahmed ile padişah katına göndermiştir. Sofya Sancağı İnce Balaban Bey'e verilip, Doğancı Sündük'e zeamet ve Gazi Ahmed'e yiğitbaşılık verilmiştir.

Nefise Sultan'ın Karaman Oğluyla Evlendirilmesi

Sultan Murad'ın kızı Nefise Sultan'ın Konya'da hüküm süren Karaman oğlu Ali Bey'e verilmesi kararlaştırılmıştı. Ali Bey tarafından vekâletle nikâhın yapılması için, Karaman şehrinde Şeyhülislâm bulunan Mevlana Muslihiddin, Sultan Murad'ın yanına gelince Nefise Sultan'ın mihr-i müsemması olarak dilediği gibi tasarruf etmek üzere Akşehir, Ilgın, Aksaray ve bu şehirlerin çevre ve köyleri ile beraber onun mülkü olmak ve kendisine elmas, yakut, la'l, firuze, zümrüd ve zeberced gibi çok değerli mücevherlerin her çeşitinden Bağdad ölçeği ile ve misk, amber ve ipekten yüz katar deve yükü verilmek üzere komutan ve bilginlerin önünde yediyüzseksenyedi yılı Ramazanında Karamanoğlu Ali Bey'e nikâhlanmış ve Hüccet-i Şer'iyeye bağlanmış ve Nefise Sultan Konya'ya gönderilmiştir.

Savcı Bey Olayı

Sultan Murad, yediyüzseksenyedi senesinde Macaristan'a sefer etmek üzere Edirne'de büyük hazırlıklar içindeyken Bursa'dan soğuk bir haber geldi.

Bursa'da Sultan Murad'ın küçük oğlu ve Bursa kaymakamı olan Savcı Bey ve Konstantiniyye Kayseri Yani Paleoloğ'un oğlu Andronikos, birbiriyle gizlice haberleşerek yaşlı babalarının elinden hükümetleri almak üzere aralarında kararlaştırmışlar... Marmara denizi kıyısında ordu hazırlamakta oldukları Sultan Murad'ın kulağına ulaşınca hemen Anadolu yakasına geçti. Şimşek gibi üzerlerine vardı.

Aydıncık yakınındaki Dimetokacık ile Güvercinlik kalesi arasında eşkıya topluluğuna göründüğü gibi, hepsi ayağına düşüp iki cahil ve âciz çocuk, açıkta kalarak kaçtılarsa da tutuldular. Savcı Bey'in gözlerine mil çekildi. Andronikos İstanbul'a gönderildi. Babası Kayser de onun gözlerini kızgın sirke ile yaktı. Kör etti. Sultan Murad ile Kayser arasındaki soğukluk bu vesileyle giderildi.

Kayser'in Selanik valisi olan diğer oğlu Manuel, bundan ibret alması gerekirken Siroz'a saldırdı. Sadrazam Hayreddin Paşa bunun üzerine varınca babası yanına kaçmışsa da babası kabul etmediği gibi çevrede bulunan hükümdarlar da Padişahın öfkesinden korkarak kabul edemediklerinden Manuel, dönüp dolaşarak sonunda Sultan Murad'ın ayağına düşüp suçunu affettirmiştir.

Sultan Murad, Savcı Bey olayı ile ilgili olarak, kendisine yeni damat olan Karamanoğlu Ali Bey'e yediyüzseksenyedi yılı Şevval ayının sonunda yazılmış bir mektup göndermiştir. O zaman Rum hükümdarlarına ve İran'a gönderilen mektuplar hep Farsça yazılırken, bu mektubunu Türkçe yazdırmıştır. Bu padişah mektubunda Savcı Bey olayını anlatıp, **"Saltanat işlerinde** (akraba akrep gibidir). **Zararı başkalarından çok olur. Hükümdarın kendisinden başkasına güvenmesi**

yanlıştır. İnşallah bundan sonra tam bir hazırlık yaparak derecesi yüksek savaşlara yönelmeyi kararlaştırmış bulunuyoruz. Tahttan uzak olduğumuz sırada, İslam'ın yardım etmek prensibini unutmayıp, her zaman dayanışma içinde bulunup dönünceye dek Allah göstermesin din düşmanlarına fırsat verecek durumlardan sakınılmak gerektir." diye öğüt vermiş ve yediyüzseksensekiz yılı içinde Edirne'ye gitmiştir.

Karamanoğlu Ali Bey ise akrabalığa ve vefakârlığa uyacaklardan değildi. İlerleyişine hased gözü ile baktığı Osmanlı Devleti aleyhine hareket için fırsat gözetmekteydi.

Sultan Murad, Edirne'ye varınca Yenişehir ve çevresini almak için Sadrazam ve Başkomutan olan Hayreddin Paşa ile Evrenos Bey'i gönderdi. Oysa Hayreddin Paşa, Yenişehr'e doğru giderken Yenice'de eceliyle ödü. Yerine oğlu Mevlana Kadıasker Ali Sadrazam yapıldı.

Babasının bıraktıklarını almak ve Padişah ordusuna komuta etmek üzere Yenice'ye gönderildi.

Hayreddin Paşa, Sultan Osman Gazi devrinden kalma faziletli ve zeki bilginlerden, yüksek bir devlet adamı idi. Sultan Orhan Gazi zamanında İznik ve Bursa başkadısı iken Alâaddin Paşa ile birlikte Osmanlı Devleti'nin mülki teşkilâtının ve askeri düzenlemesine temel atmış, Sultan Murad'ın saltanatı zamanında kadıasker ve sonra Veziriazam olarak yine mülki kanunlar ve askeri nizamların tamamlanmasına çalışmış, ünü her yanı tutmuş yiğit ve aydın bir vezir idi. 'Osmanlı Devleti'nin düşmanları, onun ölümünü talihlerinin açıldığı şeklinde yorumlamışlardır.

Karamanoğlu'nun Ayaklanışı ve Bozgunu

Sultan Murad'ın damadı Karamanoğlu Ali Bey, öteden beri Osmanlıyı çekemezdi. Bu sırada bir yolunu bulup Varsak ve Turgutlu aşiretlerini Osmanlı sınırlarına gönderdi. Sultan Murad'ın Hamidoğlu'ndan satın aldığı şehirlere saldırdığı Hüdâvendigâr'a bildirildi. Hemen yeni Sadrazam Ali Paşa ile Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa'nın Anadolu yakasına geçmeleri ve asker toplayarak gerekli ihtiyaçları yerine getirmeleri için her tarafa emirler gönderdi. Kendisi de hemen yediyüzseksensekiz yılı içinde Anadolu'ya geçerek Kütahya'ya gitti.

Kütahya'da derhal ellibin asker toplandı. Ordu kuruldu. İşte o sırada Mısır Sultanı Çerkeş Berkuk tarafından hükümetini tasdik ettirmek ricası ile Sultan Murad'a ***Mücahidlerin ve Gazilerin Sultanı*** başlıklı yazmış olduğu mektup ile büyük bir elçisi geldi. Kütahya'da mektup ile çok değerli hediyeleri sundu. Padişahın katında ayakta durdu. Padişahın iltifatını kazandı. Mısır Sultanı'na uygun düşen hediyelerle elçisi uğurlandı. Sonra Padişah'ın ordusu ileri yürüyüşe geçti.

Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa, Rumeli askerleriyle Eskişehir yöresinde Padişah'ın ordusuna erişti. Yanında ikibin Sırp askeri de vardı. Sadrazam Ali Paşa da bir miktar Rumeli askeriyle Padişah'ın ordusuna varmıştı. Bulgar prenslerinden Köstendil mutasarrıfı Kostantin Bey de bir miktar yardımcı asker göndermişti. O sırada Kastamonu'dan da bir miktar yardımcı asker gelmişti. Buna karşılık Karamanoğlu da Türkmen ve Tatar aşiretlerinden çok sayıda asker toplayarak savaşa hazırlanmıştı.

Yediyüzseksensekiz yılı Şevval ayının yirmibeşinci çarşamba günü Konya'ya altı mil kadar yaklaşılınca askeri sınıflar belirlendi ve saflar düzeltildi. Sultan Murad, ortada durup, Hassa askeri olan Yeniçeri onun önüne dizildi. Şehzade Bayezid Bey sol kola... İkinci şehzade Yakup Çelebi, sağ kolda görevlendirildi. Yanlarına Firuz Bey ve Hoca Bey gibi savaş erleri verildi. Saruca, Balaban ve Elmas Beyler ve Müstecab Subaşı gibi bahadırlar da Timurtaş Paşa'nın yanında olarak iki tarafa yardım etmek üzere mühimmatın ve diğer ağırlığın korunmasıyla görevlendirildiler. Sırp askeriyle Kastamonu askeri, sol kanada; Bulgar askeriyle Karesi Subaşısı, sağ kanada yerleştiler.

Karamanoğlu da ordusunun ortasında durdu. Sağ ve sol kollara büyük aşiret beylerini görevlendirerek savaşa hazırlanmıştı. Hemen zurnalar çalındı... Savaş davulu vuruldu. Bayraklar çözüldü... Kanlı bir savaşa girişildi.

Karaman ordusunun sağ kanadında, yani Şehzade Bayezid Bey'in karşısında bulunan Tatar ve Varsak aşiretlerinin okçuları çoktu. Okları yağmur gibi yağdırırlarken Bayezid Bey, yıldırım gibi ileri atılarak Karaman ordusunun sağ kolundaki askerleri birbirine kattı. Yıldırım lakabına hak kazandı.

Şehzadenin bu atılganlığını gören Osmanlı yiğitleri, hemen onun yardımına seğirtti. Timurtaş Paşa, Rumeli yiğitleriyle sert bir saldırıya geçti. Karşılarına çıkan Karamanoğlu, kılıç vuruşlarına dayanamadılar. Hemen dolu dizgin kaçarak atının dizginini Konya kalesinde çekti. Ordusu dağıldı. İleri gelen komutanları tutuldu. Savaş alanı Sultan Murad'da kaldı. Hemen Konya kalesinin çevresi kuşatıldı. Timurtaş Paşa'nın bu savaşta da çok yararlığı görüldü. Rumeli Beylerbeyliğine ek olarak kendisine vezirlik rütbesi verildi.

Karamanlılar hakkında adaletle davranıldı. Halkın mallarına saldırı kesin bir şekilde yasaklanmışken, buna uymayan birkaç Sırplı Osmanlı Kanununca idam edildiler.

Karamanoğlu, Sultan Murad'ın affına sarılmaktan başka çare olmadığını gördü. Karısı Nefise Sultan ile şeyhleri ve bilginleri Sultan Murad'ın katına gönderdi. Sultan Hazretleri, gözyaşı dökerek babasının ayağına düştü... Kocasını affettirdi.

Karamanoğlu, çıkıp Padişahın ayak toprağına yüz sürdü. Bundan böyle verdiği sözden dönmeyeceğine dair tam bir güvence verdi. Sultan Murad da onu Beyliğinde bırakarak Bursa'ya döndü.

Hamidoğlu Hüseyin Bey, Karamanoğlu'nu ayaklandırmaya kışkırtmış olduğundan, onun kalan memleketlerini alarak hükümetinin ortadan kaldırılması Sultan Murad'dan istendi. Sultan Murad **"Hamidoğlu'nun en seçkin memleketlerini biz satın aldık. Elinde kalan birkaç çürük kale ne işe yarar? Ali Bey'e verilen ders ona da yeter"** demiş olduğu söylenir.

Evrenos Bey'in kendi kılıcıyla Rumeli'de ele geçirdiği Gümülcine ve Siroz kalelerine ve Manastır, Behişte ve Horpeşte'ye varıncaya kadar olan yerler bir sancak sayılarak birmilyon akçe ile Evrenos Bey'e verildi. O vilâyetlere eskisi gibi elinde olmak üzere, o sancakta bulunan bütün gazi ve savaşçılar üzerine Beylerbeyi atanarak, kendisine tuğ, davul ve bayrak verildiğine dair, yediyüzseksensekiz yılı Şevval ayının başı tarihiyle yazılan beratta birçok öğütler yanısıra **"Sakın Rumeli vilâyetlerini kendi kılıcımla aldım diye sana gurur gelmesin. Belki bunu iyice bil ki o vilâyetler Allah'ındır. Ondan sonra Resûlünündür. Ondan sonra Allah'ın emriyle Peygamber Efendimizden sonra Halifesinindir"** sözleri de yazılmıştır. Bütün Rumeli vilâyetine Şeyhülislâm olarak atanan Elvan Fakih'e saygı gösterilmesi tavsiye edilerek, Selânik'in alınması da emredilmişti. Evrenos Bey, bazı, köyleri vakfetmek üzere izin isteyince **"Aldığın vilâyetlerde ne kadar toprak vakfedersen kabûlümdür. Allah yolunu açık ve kılıcını keskin eylesin"** diye buyurulmuştur.

Bunun üzerine Evrenos Bey, oralarda pek çok hayır binaları yaptırıp, onlara pek çok arazi vakfetmiştir. Oğulları ve torunları bu zamana dek bu vakıfların mütevellisi olagelmişlerdir.

Sırp ve Bosna Krallarının Sözlerinden Caymaları

Konya üzerine gönderilen Padişah ordusunda Sırplardan bazıları bir bağa girmiştiler. Osmanlı askeri kanunları ise pek sert idi. Bir Sırp neferi bu kanun gereği idam olunmuştu. Sırp komutanı bunu Sırplar için bir çeşit hakaret saymış ve Sırbistan'a varınca şikâyet etmesi üzerine Sırp Kralı hiddetlenerek komşu Hıristiyan kralların Osmanlı Devletine karşı birleşmeye çağırınca, Timurtaş Paşa'nın hücumları üzerine senelik bir vergi vermeyi kabul etmiş olan Bosna Kralı, Sırp Kralı ile birlikte düşmanlığını ilân ederek yediyüzseksendokuz yılında İslâm sınırlarına saldırmaya başladılar. Bulgar Kralı Sosmanus da bu birliğe girmişse de, bunu gizlemişti.

Sultan Murad, Sırp ve Bosna krallarının sözlerinden döndüklerini öğrenince, Bosna sınırına Şahin Paşa ile yirmibin asker gönderdi, İşkodra Prensi de bağlılık

yolunda bu fırkaya gelip kılavuzluk ederek Osmanlı askerini yağmacılığa kışkırttı. Asker de takım takım ayrılarak yağmayla uğraşırken, İşkodra Prensinin gizlice bildirmesi üzerine Bosna Kralı, otuzbin kişilik bir ordu ile saldırarak boğazları kapayınca, Şahin Paşa yanında kalan bir ikibin askerle kaçıp canını kurtarabildi. Diğer yaygın durumdaki Osmanlı askerleri de toplanamadı. Her biri kendi başı kaygısına düşerek kaçmışlarsa da, ancak dörtte biri kurtulabilmiş ve kalan onbeşbin kadar Osmanlı askeri şehit olmuştur. Şimdiye kadar Osmanlılar böyle bir yenilgiye uğramamışlardı.

Bazı güvenilir tarih kitaplarında bu şekilde yazılmış olup, kimi tarihçiler ise **"Şahin Paşa bundan önce ölmüştü. Bu kere yenilgiye uğrayan Timurtaş Paşa olmak gerekir"** derler. Fakat Şahin Paşa'nın ölüm tarihi, gereği gibi tam belli değildir. Çünkü Hacı İlbey olayı üzerine halkın gözünde Şahin Paşa kanadı kırık bir şahin gibi değerden düşmüş ve artık şöhretin doruğunda uçamaz olmuştu.

Konstantiniyye İmparatoru Yani Paleolog, bu sırada Sultan Murad'la akrabalık kurarak ilişkisini arttırmayı kurmuştu. Sultan Murad, İmparatordun kızıyla evlenmek ve diğer iki kızından birini Şehzade Yıldırım Bayezid Bey'e ve diğerini Şehzade Yakup Çelebi'ye alıvermek ve Yıldırım Bayezid'in Ertuğrul, Emir Süleyman ve Mustafa Çelebi adlı oğullarının sünnet işlerini yapmak üzere Yenişehir'de düğün düzenlemekle uğraşırken askerinin Bosna'da yenilgiye uğradığı haberini alınca çok üzüldü. Düğün hazırlığını yarıda keserek, hemen orduyu hazırlamaya koyuldu. Bütün komutanlara emirler gönderdiği sırada, kendisine itaat halinde bulunan Hıristiyan komutanları da ordusuna çağırdı, işte o zaman Bulgar Kralı gizlice yürüttüğü anlaşmayı açığa vurarak düşmanlığını belli etti. Önce onun üzerine varılmak durumun bir gereği görüldü. Sadrazam Ali Paşa Bulgaristan'a gönderildi.

Pravadi, Tırnova, Şumnu, Niğbolu ve Diğer Bazı Kalelerin Alınması ve Bulgar Krallığının Ortadan Kaldırılması

Sadrazam Ali Paşa, otuzbin atlı ile yediyüzdoksan senesinde Edirne'ye ulaştı. Timurtaş Paşa oğlu Yahşi Bey'i bir miktar askerle Pravadi üzerine gönderdi. Yahşi Bey hızla varıp geceleyin Pravadi'ye vardı. Osmanlı yiğitleri, örümcek gibi Pravadi kalesinin duvarlarına çıkıp kale içine girdiler ve düşmana göz açtırmayıp, o gece kaleyi ele geçirdiler. Sonra sadrazam gelip Pravadi'nin korunmasını sağladıktan sonra Tırnova üzerine yürüdü. Kısa zamanda Tırnova kalesini de aldıktan sonra Şumnu ve Kızılhisar yani Hezargrad kalelerini aldığı sırada Sultan Murad'ın Gelibolu geçidinden geçerek Edirne'ye doğru yürüdüğü öğrenildi. Sadrazam Ali Paşa, Edirne'ye dönerek orada Padişahın ayak toprağına yüz sürdü. Sultan Murad, hemen Niğbolu'yu kuşatması için, onu geri gönderdi.

Bulgar Kralı Sosmanus, sadrazamın ağır bir ordu ile Tuna yalısına yöneldiğini duyunca, Niğbolu kalesine kapandı. Sadrazam da onu kuşattı. Sonra Sultan Murad da ordusu ile Niğbolu üzerine yürüdü. Sosmanus'u korku ve telaş bürüdü. Hemen suçunu affettirmek üzere sadrazam Ali Paşa'nın şefaatine sığındı. O da, onu alıp Padişah'ın huzuruna çıkardı. Bundan sonra itaatsizlik etmemek ve Silistre kalesini Osmanlı Devleti'ne bırakmak üzere suçunu bağışlattı.

Sonra, Silistre'yi geri vermekten kaçınınca, sadrazam Ali Paşa, yine ordusu ile yürüdü. Yaralı Doğan Bey'i bir kısım akıncı ile gönderip, çevreyi yağmalattığı sırada, Tuna kıyılarındaki kalelerini aldı. Niğbolu kalesini sardı. Sosmanus, çaresiz kaldı. Çoluk çocuğu ile birlikte eman istedi. Niğbolu kalesini teslim etti. Bu kere bazı malları kendisine geri verildi... Fakat Niğbolu, Silistre ve bazı kaleler ve yerler Osmanlı ülkesine katıldı. Bulgar Krallığı kaldırıldı.

Kosova Zaferi ve Sultan Murad'ın Şehid Olması

Sultan Murad, yediyüzdoksanbir senesinde Sırp ve Bosna krallarından öç almak için, Filibe'de kışlamaya karar verdiğini, Sırp Kralı öğrenince; Bosna, Hersek, Arnavut, Frenk, Macar, Çeh, Leh, Eflâk ve Boğdan hükümdarlarından yardım istedi. İkiyüzbin kişilik bir ordu hazırladılar. Sultan Murad da komşu olan Kastamonu, Germiyan, Hamideli, Aydın ve Saruhan Beyleri gibi İslâm hükümetlerinden yardım isteyerek büyük hazırlıklara başladı.

Bahar olunca Anadolu'dan Şehzade Yıldırım Bayezid ile Yakub Çelebi Filibe'ye geldiler. Kastamonu Beyi İsfendiyar Bey, Germiyanoğlu Yakub Bey, Saruhan, Menteşe ili ve Hamid ili beyleri de hallerine göre birer miktar asker göndermişlerdi.

Fakat Meriç nehrinin taşkın zamanıydı. Birkaç gün Filibe'de kalmak gerekiyordu. Yahşi Bey beşbin akıncı ile keşfe gönderildi. Yahşi Bey varıp şehirköyü yöresini yağmaladı. Düşmanların durumlarını öğrendi. Pek çok tutsak getirdi. Meriç nehri de geçit verince hemen ordu öte tarafa geçirildi. İhtiman'a ve oradan Alâaddin ovasına ve ertesi gün Köstendil'e varıldı.

Alâaddin ovası denilen yer, imparator Kantakuzen'in göz yumması üzerine Sultan Orhan'ın kardeşi Alâaddin Paşa, Sırplar üzerine yürüdüğü zaman ordu kurduğu yer imiş.

Savaş pazarının, Kosova ovasında kurulmasına karar verilmişti. Köstendil'den Kosova'ya doğru yönelindi. Köstendil Prensi Kostantin Bey, Sultan Murad'a bağlıydı. O da askeriyle Padişah'ın ordusuna katıldı.

Kosova'ya yaklaşılınca devlet adamları ve komutanlar, Padişah'ın huzuruna çağrılarak danışma toplantısı yapıldı. Evrenos Bey, ilk önce Rumeli'ye geçen ko-

mutanlardandı. Pek çok savaşlarda bulunmuş ve Hıristiyan devletleri ordularının hal ve hareketlerini öğrenmişti. Sultan Murad, onun görüşünü sorunca," **Efendimiz daha iyi bilir. Fakat bana göre, savaş yerine daha önce varılıp da bir güzel yer seçilmelidir ve karşılaşınca acele edilmeyip, düşmanın savaşa başlamasını beklemelidir. Çünkü bu düşmanların askeri demirden kale gibi dayanıklıdır. Alayları düzenlenmiş ve safları dizilmişken üzerlerine varmak soğuk demiri döğmek gibidir. Ama saftan çıkan düşman ile savaşmak kolaydır. Üzerimize saldırmak ve yerimizi sarmak üzere toplulukları dağıldığı zaman, üzerlerine varılırsa artık toplanamazlar. Böylece düşmanı yenmek kolay olur sanırım."** deyince, Timurtaş Paşa ve Yahşi Bey onun sözünü doğruladılar. Şehzade Yıldırım Bayezid Bey de, **"Söz, Evrenos'un sözüdür"** dedi. Sadrazam Ali Paşa da Evrenos'un ileri sürdüğü fikre ortak olunca, Sultan Murad, **"Benim de görüşüm budur, inşallah savaş alanında öylece yapılsın"** diye buyurdu. Hemen Kosova'ya varılıp ordu kuruldu.

Sultan Murad, büyük oğlu Yıldırım Bayezid'i ve yakınlarından bazılarını yanına alarak, ordusunu dolaşıp savaş alanını görmek üzere, yüksek bir tepeye çıktı. Düşman ordugâhına bakınca, ovanın her tarafını demirlere bürünmüş askerlerle dopdolu ve bir ucunun dağların öte tarafına kadar uzanmış olduğunu görerek, **"Ömrümde bu kadar asker görmedim. Bizim askerimiz, bunların yanında çok az kalıyor."** dedi.

Gerçekten, aralarında birleşmiş olan devletlerin ordusu, İslâm ordusundan beş kat fazlaydı. İçlerinde yirmibin zırhlı (Şövalye) atlısı vardı. Hepsinin beşyüzbine çıktığı söylenir. Sultan Murad, bundan ürktü. Düşman askerinin bu kadar çok olduğunu sanmıyordu. Hemen çadırına döndü. Vezirleri ve komutanları çağırarak, bir savaş, divanı kurdu." **Acaba açıktan açığa vuruşmak mı hayırlıdır, yoksa yük develerini metris gibi dizip de arkalarında gizlenerek savaşmak mı daha uygun olur?"** diye sordu.

Şehzade Yıldırım Bayezid, **"Şimdiye dek Anadolu'da ve Rumeli'de bu kadar savaştık ve bunca yerler aldık. Önümüze deve komadık. Şimdi de uygun olmaz sanırım"** dedi. Sadrazam Ali Paşa, **"Savaşta çokluğa bakılmaz, yenmek ve üstün gelmek ancak Allah'ın lâyık olan tarafa yardımıyladır."** dedi. Evrenos Bey de, **"Develeri önümüze dizsek, bir bakıma bize kale gibi olur, fakat düşmanın saldırısından develer ürküp de geri dönecek olurlarsa, hepimizi darmadağınık ederler"** dedi. Bunun üzerine askerin önüne deve yerine okçular dizip de düşmana zehirli oklar yağdırmaya karar verildi.

Tesadüfen o gece, düşman ordusu tarafından şiddetli bir yel esti. Padişahın ordusunu yoğun bir duman kapladı. Göz gözü görmez oldu. Her taraf karanlık içinde kaldı. Gece yarısı Sultan Murad, yüzünü yere sürdü, **"Ya Rabbi! Din düş-**

manları İslâmlar üzerine gökyüzünden gelen bir belâ gibi çöktü. Bunda benim bir suçum varsa bağışla. Sânına uygun olanı işle. Bu belâyı savmak için canım feda olsun, yeter ki İslâm askeri; zaferle bayram etsin. O bayram günü beni de kurban et." diyerek Cenâb-ı Hakk'a çok yalvardı. Hemen duasının Allah katında kabul buyurulduğuna işaret olarak fırtına durdu. Yeryüzüne rahmet yağmurları saçıldı. Hava açıldı, tozlar basıldı.

Aralarında birleşmiş olan devletler askerlerinin çoğu, sarhoş olmuşlardı. Bu durumda içlerinden bazıları gece baskın yapmayı düşünüyor; başka bir kısmı da **"Bu ordu, yarın bizimdir. Gece baskın edilirse Türkler dağılıp kaçarlar. Hazır tuzağa düşmüş avı kaçırmış oluruz"** diyorlardı. Ordularında bulunan hükümdar ve komutanlar da kendi topluluklarına göre, İslâm ordusunun pek az olduğuna mağrur olarak; yarınki manevralarını düşünüp, alacakları düzeni, kararlaştıracak yerde, güya kazanacakları zaferden sonra yapacakları hareketlerden konuşuyorlardı. Oysa düşmanı hor görmek çok yanlıştır.

Ertesi gün ki, yediyüzdoksanbir hicri yılı Şaban ayının onbeşinci günüydü. Sabahleyin savaş davulu vuruldu. Bayraklar çözüldü. Alaylar bağlandı. Saflar düzüldü. Sultan Murad askere karşı, **"Bugün gayret ve vatanseverlik günüdür! Erlik ve merdlik günüdür! Bunca zamandır ki Osmanoğulları sizinle övünüyor. Bugün de sizden eski şöhretinizi doğrulayacak fedakârlıklar bekliyor"** dedi. Cesetteki ruh gibi askerin ortasında durdu.

Yeniçeri, Padişahın önüne dizildi. Şehzade Yıldırım Bayezid Han, sağ kolda görevlendirildi. Ondan aşağı Rumeli askeriyle Rumeli Beylerbeyi Timurtaş Paşa, Evrenos Bey İnce Balaban, Turgutça Balaban Beyler, Lala Şahin ve Evrenos Bey oğlu İsa Bey ve Timurtaş oğlu Yahşi Bey ve Müstecab Subaşı saf bağlayıp durdular.

Şehzade Yakup Çelebi, sol kola verildi. Onun yanında ise Anadolu Beylerbeyi Sarıca Paşa, Karaman gönüllüleri, Kastamonu, Hamid, Menteşe ve Teke Beylerinin oğulları ve Germiyan atlı birlikleri ile Eyne Subaşı Ve Kara Mukbil Bey askerleriyle durdular.

Düşman ordusu da şu şekilde tertiplenmişti: Sırp Kralı Lazar, ordunun ortasında yer almıştı. Önüne zırhlılar dizilmiş ve kızkardeşinin oğlu Brankoviç adındaki ünlü general, Sırp ve Arnavut askerleriyle sağ kolda ve Bosna Kralı, Boşnak ve Bulgar askerleriyle sol kolda durdu. Eflâk, Leh, Çeh ve Macar beyleri ve Venedik alayları da iki tarafa yerleştirilmişti. İki ordu arasındaki savaş alanının genişliği beşbin adım ve uzunluğu yirmibin adım kadardı. Padişahın ordusu bu alana bakan az yüksek bir dağ üzerindeydi.

Evrenos Beyin tertibi üzere ikibin okçu seçilip, bin tanesi ok atmakta mahareti olan Hamid oğlu Hüseyin Bey emrinde sağ kolun önünde ve bin neferi Yıldırım

Bayezid'in oğlu Mustafa Bey komutası altında sol kolun önünde dizildi. Ve hepsine birden düşmana ok atmak üzere emir verildi. Okçular birkaç yaylım ok attılar. Birçok düşmanı yere serdiler. Bosna Kralı, Yıldırım Bayezid koluna saldırdıysa da geri püskürtüldü. Sırp Kralı, Sultan Murad'la karşı karşıya durup ordunun ortasında da çarpışma kızıştı. Öyle ki Sultan Murad'ın atına bir ok değerek yere düştü. Sultan, hemen atını değiştirdi. Askerin gözü önünden ayrılmadı. General Brankoviç, Yakup Çelebi koluna çok sert bir saldırıda bulundu. Anadolu askeri, bu hücuma dayanamayıp çözüldü, bozuldu. Fakat arkasındaki meşelik yük develeri ve ağırlıklarla dolmuş olduğundan asker kaçamadı. İki taraf süngülerle birbirine girdi.

Düşmanın ilk saldırısını savmış olan Yıldırım Bayezid Bey, sol kolun yenilgisini öğrenince sağ kolu; yerinin sağlamlığına ve Rumeli askerinin yiğitliğine havale etti. Adeti olduğu üzere ağır gürzünü eline aldı. Şimşek gibi sol kolun yardımına koştu. Düşman alaylarını birbirine kattı. Evrenos Bey ve oğlu İsa Bey, Eyne Bey, Saruca Paşa, Yahşi Bey, Kara Mukbil Bey, Müstecab Subaşı ve Balaban Bey emirlerindeki askerle onun yardımına gittiler. Sol kolda bazı komutanlar, **"Düşman bozuldu. Ne duruyorsunuz?"** diye bağırınca bozgun asker de dönüp düşman üzerine saldırdılar. Düşman komutanlarından bazıları da Brankoviç'in yardımına seğirttiler. Artık o kolda büyük bir çarpışma başladı. Can verip şan alacak yiğitler seçildi. Savaş gittikçe kızıştı. Sekiz saat kadar uzadı. Sırp Kralı ve oğlu ve düşman ordusundaki prenslerden kimileri öldü. İslamlardan epey kişi şehit oldu. Ama düşmanın kaybı sayısızdı. Kılıç artıkları darmadağınık, birçoğu da tutsak oldular.

Gazi Sultan ise Cenâb-ı Hakk'ın lütfettiği bu zafere şükretti. Yakınları ile savaş alanını gezerek, bu geçici dünyanın nasıl kısa sürede değiştiğini düşündü. Bunca genç yiğitlerin serilip yattıklarına üzülmekte iken ansızın ölüler içinde yaralı ve halsiz bir Sırplı sıçrayıp hançerle Gazi Sultanı vurdu, yere düşürdü. Meğer bu alçak bir fedai imiş. Hemen Padişahın özel adamları yetişip onu parça parça ettiler. Fakat Sultan Murad da hemen ruhunu teslim etti.

Şehzadeler ve komutanlar, bozulan düşmanı arkasından kovalamaktaydılar. Veliaht olan Yıldırım Bayezid'e haber uçuruldu. Hemen gelip Padişaha mahsus olan Ak Sancak altında oturdu. Bu büyük Sancak, Selçuklu Sultanı tarafından Gazi Osman Şah'a verilmiş olan sancaktır. Sonraları Ak Sancağa **"Yüğrük Sancağı"** denildi. O zaman Ak Sancak altında Padişahtan başka kimse oturamazdı. Yıldırım Bayezid Han, o Ak Sancak altında oturmakla saltanatını ilân etmiş oldu. Hemen orada kendisine biat olundu. Hükümdarlığı tasdik edildi.

Ondan sonra Yakup Çelebi, olaydan habersiz olarak geldi. Evvelce kardeşi Savcı Bey, vaktinden önce padişah olmak hırsına düşerek babasına karşı geldiğine bakılarak, babasının hayatında Karesi eyaleti Bey'i olarak hükümetten lezzet almış

ve birkaç savaşta zafer kazanmış bir şehzadenin kardeşine baş kaldırarak bir karışıklık çıkarması umulabileceğinden Yakup Çelebi ordugâha gelir gelmez bir çadır içinde boğduruldu. Cenazesi babasının cenazesiyle birlikte Bursa'ya gönderildi.

Osmanlı Devletinde saltanat için kardeş öldürmek ilk önce bu şekilde başladı. Ve ondan sonra kardeşi ve kardeşinin oğlunu öldürmek âdet oldu. Fakat günahsız bir gazi şehzadenin öldürülmesi, halkın kalbine işledi. Askerler arasında bile o kadar dedikodu oldu ki, Yıldırım Bayezid Han da yaptığına pişman olduğunu belli etti.

Birçok tarihçiler bundan dolayı Yıldırım Bayezid Han'ı kınarlar. Kimileri de Yakup Çelebi bir karışıklık çıkarırsa, birçok kan dökülmesi gerekeceğinden bunu önlemekle genel huzuru korumak için Bayezid Han kendi kardeşini feda etmiştir, diyerek onun tarafından özür beyan ederler. Aslında bu türlü facialar, zamanın icaplarının bir gereği olarak meydana gelmiş durumlardır. Çünkü bir millette servet ve medeniyet artınca refah ve nimetler artar, ihtiyaçlar çoğalır, rekabetler ortaya çıkar, bu yolda yakınlar feda olunur.

Sultan Murad'ın devrinde ise Osmanlı Devleti genişledi. Osmanlılar zengin oldu. Zenginlik nisbetinde külfet çoğaldı. Servet ve medeniyetin tabii icablarından olarak devletin tavrı değişti. Halk, refah ve nimetlenmek davasına düştü. Savcı Bey'in babasına baş kaldırması da, bu zaman değişikliğinin etkisi yüzünden olmuştu. Artık kardeşi kardeşe tamamıyla emniyet eyleyecek zaman geçmişti.

Hal Tercümesi

Sultan Murad, Osmanlı sultanlarının üçüncüsüdür. Halkına çok düşkün, çok adaletliydi. Savaş alanında ise eşsiz bir kahramandı. Oğlu Savcı Bey'in ve damadı Karamanoğlu Ali Bey'in isyanları olmasaydı, bütün Rumeli'yi ele geçirerek İstanbul'u alırdı. Altmış yaşında büyük Kosova zaferinden hemen sonra şehit oldu. Şehit düştüğü yerde iç organları gömülüp üzerine kubbe yapıldı. Cenazesi de Bursa'da Çekirge denen yerde toprağa verildi. Lakabı olan "Hüdâvendigâr" kelimesi, kendisinden sonrakilere unvan kaldı. Padişahların büyüklerine Hüdâvendigâr denir. Ahlâkının güzelliği dillerde destan olup, hâlâ kerametleri halk arasında söylenir (Allah rahmet etsin).

Bilgin ve komutanlarının çoğu babasından kalma idi. Kendisi, onları en iyi işlerde kullanmasını bilmiştir. Büyük kardeşi Süleyman Paşa ile birlikte Rumeli'ye geçmiş olan komutanlardan Hacı İlbeyi ve Evrenos Bey, yapılan gazalarda çok işe yaramış olduklarından başka Süleyman Paşa'nın ölümünde, bu iki yiğit komutan, Rumeli'deki yerlerini korumuşlardı.

Sultan Murad, tahta çıkışından sonra Rumeli'ye geçince Bursa Kadısı Kara Halil'i kadıasker ve şehzadeliğinde Lalası olan Şahin Bey'i Beylerbeyi yapmış ve

Hacı İlbey'i ile Evrenos Bey'e birer askeri birliğin komutasını vererek, ikisine de gereken değeri vermişti.

Lala Şahin Paşa, saraydan yetişme, çalışkan, çok gayretli ve çok cesur bir kimseydi. Epey yerleri aldı. Fakat Hacı İlbeyi'nin şan ve şöhretini çekemeyerek onu zehirlettiğinden dolayı, komutanlar, ondan soğumuşlardı. Özellikle Evrenos Bey pek çok üzülmüştü. Çünkü Hacı İlbeyi, Karesi Beyliği'nde vezir iken, o da bir komutan idi. Karesi vilâyeti Osmanlı memleketlerine katılınca, ikisi de Osmanlı komutanları arasına karışarak son derece dostça ve fedakârca hizmet etmekteydiler. Kısaca ikisi eskiden beri silah arkadaşlarıydılar.

Sonra Kara Halil "Hayreddin Paşa" adıyla Vezir-i âzam olunca Evrenos Bey'e güvence vererek pek güzel hizmet etmesini sağladı. Sonra Şahin Paşa yerine Rumeli Beylerbeyi olan Timurtaş Paşa, asker sınıfından, yani üçbin akçe alır tımarlılardan yetişme yiğit ve ileri görüşlü ve askeri işlere gücü yeter, değeri yüksek bir kimse olduğu için, büyük başarılar kazanmıştır. Umur Bey, Oruç Bey, Ali Bey adlı oğulları da ünlü gazilerden idiler.

Hayreddin Paşa'nın ölümünde kadıasker bulunan oğlu Mevlana Ali, babasının yerine Vezir-i âzam oldu. O da değerli biri idi. Fakat zevk ve safâya, gösteriş ve debdebeye düşkün olup, süslü iç ağaları ve harem ağaları ile dairesini gösterişli bir biçime sokmuştu. Bu ise Osmanlı komutanlarında görülmedik bir şeydi. Eski Osmanlılarca Ali Paşa'nın bu yaşayışı çirkin görülmekteydi. Sonra âdet oldu. Yakın zamanlara kadar vezirlerin dairelerinde görülen ve vezirliğin gereklerinden sayılan gösteriş ve tantanayı ilk ortaya koyan işte bu Ali Paşa'dır.

O zaman, Anadolu Beylerbeyisi olan Sarıca Paşa, yiğit ve iyi bir kimseydi. Yine o yüzyılın komutanlarından İne Bey, Firuz Bey, Paşa Yiğit, Müstecab Subaşı, İnce Balaban, Yaralı Doğan ve Kutlu Boğa da tedbirli, güçlü ve bahadır beyler idiler.

Bursa kadısı Mevlana Mahmud ki Koca Efendi diye bilinir. Arapçada ve din ilimlerinde değerli bir bilgindi. Oğlu Mehmed, genç iken ölmüştü. Mehmed'in oğlu Musa, Koca Efendi'nin torunu idi. Kadıoğlu diye tanınmıştır. Bursa'da öğretimini bitirdikten sonra akli ilimleri tamamlamak için Horasan'a gitti. Gerek Horasan'da, gerek Maveraünnehir'de ders alarak matematik ilimlerinde yüksek bilgi sahibi oldu. Semerkant'ta yerleşti. Oralarda Anadolu'lu Kadıoğlu diye tanınmıştır.

Kozmografya ve hendese üzerine yazdığı açıklamalar, bu ilim sahiplerince çok tutulmuştur. Seyyid Şerif Cürcâni'den de ders aldı. Sonra araları bozuldu. Onun dersini bıraktı. Seyyid Şerif için, **"Matematik ilimlerinde ders vermekte yetersizdir."** der imiş... Seyyid Şerif de onun hakkında, **"Tabiatı, matematiğe yenilmiş olup felsefe ile de başı derde girmiştir"** der imiş..

O yüzyılın ünlü bilginlerinden biri de, Karaman'dan Aksaray müderrisi yani zamanın profesörü olan Fahreddin Râzi'nin torunlarından Şeyh Cemalüddin Muhammed'dir. Seyyid Şerif Cürcani, onun şöhretini işitip kendisinden ders almak için Anadolu'ya gelerek Karaman'a eriştiği zaman, Şeyh Cemalüddin ölmüş olduğundan, Seyyid Şerif Molla Fenari ile görüşüp, ikisi birlikte Şeyh Ekmelü'd-din'den ders almak üzere Mısır'a gitmişlerdir.

İran'dan gelip, o zaman Bursa'da yerleşmiş olan Şeyh Muhammed Küşteri meczup bir kimse idi.

Bunun gibi İran'dan olup, Postlu diye tanınan biri de ehlullahtan idi ve Sultan Murad, Yenişehir'de onun için bir zaviye yapmıştı.

Kısaca Devletlerin Durumları

Konya'da hüküm süren Selçuklu kolu yıkılınca, Anadolu kıtası, küçük küçük Beyliklere ayrılmıştı. İlhanlı Devleti'nin çöküşü sırasında İran ülkesi de bağımsız Beyliklere ayrıldı. Fakat Cengizliler kolundan Azerbaycan'da ve Irak'ta hüküm süren Sultan Ahmed Celairi epey güçlü bir hükümdardı. İran'da konar, göçer Türkmen aşiretlerinden Karakoyunlu ve Akkoyunlu aşiretleri, birbirlerine düşmandılar. Karakoyunlu Bey'i Kara Yûsuf, Sultan Ahmed'in komutanlarından sayılırken pek yiğit bir adam olduğundan bayağı bir hükümdar taslağı olarak Akkoyunlu aşiretini pek çok sıkıştırmıştı. Fakat Akkoyunlu beylerinden Kara Osman Bayındın de son derece cesur bir adamdı. Bir aralık Kara Yûsuf'a üstünlük sağlamıştı. Ama Cengiz torunlarından Kırım ve Deşt-i Kıpçak Han'ı olan Toktamış Han o zaman pek çok kuvvet sahibi bir padişah idi. Askeri çoktu. Fakat hep Tatar atlısı idi. Mısır Kölemenleri ise o yüzyılın birinci atlısı idi. Ve Mısır'da bir Abbasi Halifesi vardı. Gerçi onun elinde bir şey yoktu. Fakat yine de Mısır'da bulunması Mısır Sultanları için bir şerefti. Bundan dolayı Anadolu ve İran hükümdarları, Mısır Sultanlarına dost görünmekteydiler.

Ancak Osmanlı Devleti, ordusunu benzeri görülmemiş bir şekilde düzenlemiş, adli ve mülki işlerini pek güzel yoluna koyarak Rumeli'de yeni fetihler yaparak ülkeyi genişletmekle şan ve şöhreti dünyaya yayılmıştı. Öyle ki Eyyubiler saltanatının çöküşünden beri, Mısır tahtına oturanlar, hep Türk ülkelerinden iken, Çerkeş Berkuk, Mısır Sultanı olunca, Mısır saltanatı Türklerden Çerkeslere geçti. Çerkeş Berkuk, hükümetini kabul ettirmek üzere dost yollu Sultan Murad'a pek tantanalı elçiler göndermişti.

İran'ın karışıklığı sırasında Maveraünnehir'in durumu da bozuk ve karışıktı. Fakat o zaman ortaya çıkan ünlü Emir Timur kısa zamanda pek çok ülkeleri almış ve Doğu hükümdarlarını yok ederek bütün dünyaya dehşet vermişti.

Timur'un Ortaya Çıkışı

Ünlü Timur'un babası Toragay'ın dedeleri, Cengiz ve ondan sonrakilerin hizmetinde bulunan Moğol komutanlarındandı. Keş ülkesinde hükmediyorlardı. Toragay da onlar gibi Keş'te hükmederken memleketinde karışıklık çıktı. O da, Keş'in bir köyüne çekildi. Yediyüzotuzaltı yılı Şaban ayının yirmiyedinci salı gecesi oğlu Timur dünyaya geldi. Yirmibeş yıl sonra Toragay öldü. Timur ise çok cesur, becerikli ve çekici bir Bey'di. Maveraünnehir Han'ı olan Emir Hüseyin'in kız kardeşi ile evlenerek şeref kazandı. Moğol dilinde damada Gürkan denildiğinden Timur Gürkan diye ün aldı. Emir Hüseyin de onun tedbirlerinden çok yararlandı.

Sonra Timur Bey, dedelerinin ülkesi olan Keş vilâyetine çekildi. Fakat tekrar tekrar meydana gelen savaşlarda Emir Hüseyin'e yardımdan geri kalmadı. Bir çarpışmada bir eliyle bir ayağına ok değdi. Çolak ve topal kaldı. Ondan sonra **Timurlenk** diye ün kazandı. Tek durmaz bir adamdı. Komutanlardan kimiyle birlik olup, kimiyle de dövüşür olduğundan başına çok felâketler geldi. Çok zahmet ve sefaletler çekti. Emir Hüseyin ile araları bozuldu.

Birkaç kere çarpıştılar. Karısı ölünce aralarındaki akrabalık da kesildi. Emir Hüseyin ise tam bir idareci değildi. Timur, ona üstün geldi. Yediyüzyetmişbir senesinde Emir Hüseyin'in başkenti olan Belh şehrinde tahta çıktı.

Timurlenk, böylece saltanata kavuştu. Belh'in bütün komutanları ona uymuşsa da, oraların halkıyla karışmış olan Moğolların, Cengizoğullarından başkasına istenildiği şekilde boyun eğmeyeceklerini bildiğinden, Oketay evlâdından Danişmentlice adlı Sultan'ı Hanlık tahtına oturttu. Onu Sultan diye lakaplandırdı. Kendisi Bey ve Emir sanıyla anılırdı. Oysa bütün işler onun elindeydi. Sultan unvanı kendisine az görülerek komutanları tarafından ona **Sahip Kıran** denilir oldu. Kısa zamanda ünü her yanı sardı.

Bilginlerden birine Timur'un ortaya çıkış tarihi soruldu. **"Azâb"** cevabı alındı. O kelimenin harflerinin sayı değeri, yani ebced hesabı yediyüzyetmişüç eder.

Timurlenk, Belh'te yerleşti. Kendisine çeki düzen verdi. Sonra varıp Semerkant'ı ele geçirdi. Başkent yaptı. Sonra Harezm'i yerle bir etti. Yediyüzyetmişsekiz senesinde Herat'ı, arkasından Esferayin'i aldı. Yediyüzseksendört yılında bütün Horasan beylerini ortadan kaldırdı. Sicistan'a girdi. Halkını kılıçtan geçirdi. Yediyüzseksenbeş yılında Kandehar'ı aldı. O bölgede bulunan Afganlıları kırıp geçti. Sonra Belh'e geldi. Oğlu Pir Mehmed'e, Şah Şuca'nın kızını aldı. Oradan Mazenderan'a gitti. Savaşta ona üstün gelerek, Esterâbâd'ı ele geçirdikten sonra Rey şehrine gelince, Celayirli Sultan Ahmed, Sultaniye'den Tebriz'e kaçtı. Sonra Timur, bütün Azerbaycan'ı eline geçirince Sultan Ahmed, Bağdad'a savuştu.

Emir Timur, Azerbaycan'ı aldığı gibi, Nahçevan, Kars ve Tiflis ülkelerini de ele geçirdi. Tiflis o zaman Gürcüler elinde idi. Hükümdarı Bukrat İslâm ile şereflendiği için, Tiflis hükümdarlığı kendisinde bırakıldı. Sonra Timur, Karabağ'a gelince, Şirvan Şah'ı ona itaatini bildirdi. Bu yüzden onu da hükümetinde bıraktı. Sonra yirmi günlük bir kuşatmadan sonra Van kalesini ele geçirdi. Şah Şuca'nın oğlu Şah Zeynelâbidin'i ordusuna davet eylemişken, gelmekte gevşek davrandığından, yediyüzseksendokuz senesinde Timur, Fars üzerine yürüdü.

İsfahan'ı vurup halkını kılıçtan geçirdi. İsfahan şehrini tamamen yakıp yıktı. Oradan Şiraz'a gitti. Şah Zeynelâbidin, kaçtı. Şiraz halkı da eman diledi. Canlarını kurtardılar. O bölgede bulunan Beyler gelip itaat ettiklerini bildirdiklerinden, hükümetlerinde bırakıldılar. Bu sırada Erzincan hükümdarı Tahirüddin'in elçisi geldi. Timur'a boyun eğdiğini bildirdi. O da hükümetinde bırakıldı.

Timur'un işi de, aynı Cengiz'in yaptığı gibi vardığı yerlerde insanları öldürmek, şehirleri yerle bir etmek, kültürleri yok etmek ve nesilleri kurutmaktan başka bir şey değildi. Aralarındaki fark, Cengiz'in müşrik; Timur'un ise Müslüman olmasıydı. Yanında asrın en büyük bilginlerinden Sadettin Taftazani gibiler vardı. Bu sefer Şiraz'dan Seyyid Şerif Cürcani'yi de çoluk çocuğu ile alıp Semerkant'a götürdü. Sadettin ile tartışmalar yaptırdı. Sadettin daha eski olduğu halde, Seyyid ona rakip oldu. Timur'un yanında çok değer kazandı. Bu iki büyük bilgin, kendilerinden sonra gelen bilginlerin en seçkinlerinden idi. Timur'un yanında yaptıkları tartışmalar, halk arasında meşhurdur.

Emir Timur yediyüzdoksaniki senesinde Doğu'ya gidip Moğolistan'ı yağmaladı. Doğuda kendisine karşı koyacak kimse kalmadı. Fakat Deşt-i Kıpçak ve Kuzey ülkeleri hükümdarı olan Toktamış Han, ona kuvvetle karşı koyabilecek tek hükümdardı. Çünkü Cengiz soyundandı. Moğollar yanında değeri büyüktü. Ordusu da kalabalıktı.

Yediyüzdoksanüç senesinde Timur, büyük bir ordu ile Deşt-i Kıpçak'a yürüdü. Altı ay Heyhat çölünde dolaşarak, Toktamış Han'ı bozguna uğrattı. Semerkant'a döndü.

Sonra Horasan yöresinde çıkan karışıklığı gidermek için Sicistan'a gitti. Buraları yeniden aldı. İşte bu seferinde yediyüzdoksanbeş senesinde Ali Muzaffer olayı çıktı.

Timurlenk, otuzbin seçkin askerle Şiraz üzerine yürüdü. O zaman Faris emiri bulunan Mübarizüddin'in torunu ve Muzafferüddin'in oğlu Şah Mansur, beşbin atlı ile Timur'u karşıladı, öyle sert ve ürpertici bir savaş etti ki, dillere destan oldu. Kılıcını çekerek Timur ordusunun saflarını yarıp geçerek sancak altına erişti. İki kere Timur'un üzerine kılıç salladı. Fakat Timur'un Mirahur'u, kılıca karşı siper

yetiştirdi. Timur'u kurtardı. Oradan Şah Mansur, diğer tarafa atıldı. Tatarı darmadağınık edecekti ki, boynuna ve omuzuna birer ok saplanarak yaralandı. Yüzünden de yaralanıp güç ve kuvvetten kesilerek Şiraz şehrine doğru giderken, Şah Ruh Mirza'nın adamlarından birkaçı, onu tanıyıp öldürdüler. Kesik başı Timur'a getirilince, çok üzüldü. Çünkü ömründe öyle yiğit kimse görmemişti.

Timur, bu şekilde Faris ülkesini ele geçirdikten sonra, Bağdad üzerine yürüdü. Irak-ı Arap Emiri Celâyirli Sultan Ahmed, Azerbaycan hükümdarı ve Karakoyunlu aşireti beyi Kara Yûsuf ile birlikte savuşup Mısır'a gitti. Timur Bağdad'a girdi. Bütün içkileri döktürdü. Çalgıları ve eğlence âletlerini kırdırdı. Bağdadlılara dindarlık gösterdi. Bağdad'da bulduğu bilgin ve sanatkârları Semerkant'a gönderdi.

Yediyüzdoksanaltı yılında Musul'u aldıktan sonra Urfa'ya geldi. Etrafta bulunan beyler gelip boyun eğdiklerini bildirdiler. O da onları hükümetlerinde bıraktı. Kısacası el-Cezire ülkesini ele geçirdikten sonra sağlamlığı ve dayanıklılığı ile ünlü Amid kalesini dört gün kuşattıktan sonra aldı. O sırada Erzincan hükümdarı Tahirüddin geldi. Timur ona ikramda bulundu.

Sultan Ahmed, Mısır'a varıp, Mısır Sultanı Çerkeş Berkuk'a Timur'dan şikâyet etti. Ondan yardım istedi. O da ona yardım edeceği şeklinde ikramda bulundu. Timur ise Berkuk'a sert haberler yollayıp, Sultan Ahmed'in kendisine verilmesini istedi. Tehdid etti. Onun söz tehdidine karşı, fiili bir tehdit göstermek üzere, Berkuk da Halife ve komutanlarıyla birlikte Şam'a geldi.

İşte o zaman, Toktamış Han'ın elçisi, Şam'a gidip, Timur aleyhine anlaşma yapılmasını istedi. Berkuk da bunu uygun gördü. O sırada Yıldırım Bayezid Han'ın elçisi, Şam'a varınca; Berkuk, ona da ikramda bulunarak, gerekirse Timur aleyhine yardım edeceğine söz verdi. O sırada Toktamış Han, Timur'un memleketlerine saldırdığından, Timur Han, yediyüzdoksanyedi senesinde Derbend yoluyla Toktamış Han üzerine gitti. Onu bozguna uğrattı. Toktamış Han, eğer daha önce Derbend yoluyla gelip de Azerbaycan'a girip, Mısır ve Anadolu askeri de ona yardım etseydiler; üç kuvvet birleşerek Timur'un hakkından gelebilirlerdi. Fakat Timur daha evvel davranıp, Derbend'in öte tarafına vardı. Deşt-i Kıpçak'ta ise ne Türkmenler at oynatabilirdi ne de Yeniçeri askeri oraya sefer edebilirdi. Ama Timur'un ordusu hafif yüklü Tatar atlılarından meydana gelmişti. Hemen Deşt-i Kıpçak'a vardı. Onun bu taraftan ağırlığının gitmesi üzerine Çerkeş Berkuk, Sultan Ahmed'i büyük bir saygı ile Bağdad'a gönderdi. Kendisi de Mısır'a döndü.

Timur ise Toktamış Han'ı yenip, Kuzey şehirlerinin sonuna kadar kovalayarak; bütün Dest ülkelerini ele geçirdi. Kırım'ın başkenti Bahçesaray'ı yakıp yıktıktan sonra; Rus ve Çerkeş memleketlerini yağmaladı. Berez dağını ve çevresini istilâ etti. Sayısız ganimet malları edindi. Yediyüzdoksansekiz ve yediyüzdoksandokuz senelerinde oğlu Cihangir varıp Faris denizi kıyılarını ele geçirdi.

Timur'un diğer torunu ve Gazne ve Kandehar valisi olan Pir Mehmed'in de, bu sırada Hind nehrini geçerek Multan'ı kuşattığı haberi ulaşınca, Timur, Hindistan'a sefer etti. Oğlu Mirza Rüstem'i onbin askerle Siyah Pusan adlı müşrikler üzerine ve diğer oğlu Şahruh Mirzayı, Horasan'ı korumak için o tarafa gönderip, kendisi de yüzbin askerle Hindistan'a gitti. Yapılan savaşta üstün gelerek Dehli şehrini aldı. Sayısız ganimet malıyla Semerkant'a döndü.

Yıldırım Bayezid Han Zamanı

Murad Hüdâvendigâr'ın Kosova'da şehit olmasından sonra, büyük oğlu Yıldırım Bayezid Han, yediyüzdoksanbir senesinde tahta çıkmıştı.

Yıldırım Bayezid Han, koç burunlu, aslan yüzlü, ela gözlü, kumral sakallı, cildi kırmızıya dönük ak; çehresi yuvarlak ve parlak, bünyesi sağlam ve kuvvetli, savaş alanında korkusuz, yiğit, gösterişli, tedbirinde çabuk, çok hareketli, etkili büyük bir hükümdardı. Düşman onu memleketinin bir ucunda sanırken, kendisi şimşek gibi hareket edip hücum ederek, öbür ucunda görünürdü. Bundan dolayı komutanlar, ona Yıldırım lakabını vermişlerdi. Kosova zaferi, Avrupa seferleri için bir yol açmıştı. Fakat Sava nehrinden öte geçilirse, yıllarca Avrupa savaşlarıyla uğraşmak gerekirdi. Anadolu'da bağımsız hükümet sahipleri olan Türkmen Beyleri, özellikle Selçuklu Devleti yerine geçmek iddiasında bulunan Karamanoğulları, Osmanlı Devleti aleyhinde harekete geçmek için fırsat gözetmekteydiler. Avrupa içlerine dalmak, duruma uygun değildi. Bundan dolayı Yıldırım Bayezid Han, Kosova ordugâhında tahta çıkınca, Vezir-i âzam Ali Paşa'yı makamında bıraktı. Timurtaş Paşa'yı da Sırbistan hududuna, Firuz Bey'i Vidin tarafına gönderdi. Paşa Yiğit Bey'e Üsküp eyaletini verdi. Evrenos Bey'i de kendi yeri olan Siroz'a gönderdi.

Paşa Yiğit, o zamanın ünlü komutanlarından idi. Sonradan Rumeli'de büyük şöhret kazanan İshak Paşa onun kullarındandır.

Karamanoğlu'nun Aydın, Saruhan, Menteşeoğulları ile Osmanlı Devleti aleyhine anlaşarak Hamideli'ne saldırdığı Padişah'a iletilmiş olduğundan; Bayezid Han, bütün komutanlara, görevlerini dağıttıktan sonra kendi katına gelmelerini bildirdi. Kendisi de Edirne'ye ve oradan Bursa'ya dönerek, komutanların Rumeli'den gelmelerini beklemeye başladı. Bursa'da cami, medrese, imaret, misafirhane, hastane yapımını başlattı.

O sırada Timurtaş Paşa, Sırbistan'a bağlı olan Karatova madenlerini ele geçirdikten başka, Sırbistan'ın birçok şehirlerine akın etti. Sayı ve hesaba gelmeyen ganimet malı ele geçirdi. Yeni Sırp Kralı İstefan, senelik belli bir vergi vermek üzere itaat etti. Kız kardeşi Melica'yı da gönderdiğinden, Yıldırım Bayezid onunla evlenmiştir.

Yine o sırada Paşa Yiğit, Bosna diyarına akın etti. Firuz Bey de Vidin'i aldı. Tuna'yı geçti, Eflâk'ın birçok yerlerini yağmaladı. Timurtaş gibi bu ikisi de sayısız ganimetler edindiler. Bu malları Padişah katına sundular. Bayezid ise bunları başlatmış olduğu hayrat için sarf etmiştir.

Alaşehir kalesi ki, Aydın eyaletine bağlı iken, hâlâ Rumlar'ın elindeydi. Yıldırım Bayezid, yediyüzdoksaniki senesinde ordu ile gidip onu fethetti. İçinde cami, medrese ve hamam yapımına başladı. O sırada Konstantiniyye Kayseri Yani Paleolog'un oğlu olup, İstanbul'da hapis bulunan Andronikos, el altından senelik bir vergi vadetmesiyle, Yıldırım Bayezid tarafından İstanbul'a bir askeri birlik gönderilip Yani, kırk yıllık tahtından indirilerek yerine oğlu Andronikos çıkarıldı ise de, Yani, Sultan Orhan zamanından beri Osmanlı hanedanı ile olan hukukunu hatırlatarak, o da vergi vereceğini söz verince yeniden tahtına oturtuldu. Andronikos'a da Silivri, Ereğli ve Selanik şehirleri verildi.

Padişah Alaşehir'i alıp idaresini yoluna koyduktan sonra, ordu ile Aydın iline doğru hareket edince, Aydınoğlu Ayasloğu terk etti. Padişah ordusunu karşıladı. Osmanlı Devletine itaat ettiği için, İzmir kendisine verildi. Kalan memleketleri ise şehzade Ertuğrul Bey'e verildi. Oradan Manisa'ya yürüdü. Saruhanoğlu meşhur İshak Bey, daha önce ölmüştü. Yerine geçen oğlu Hızır Şah ise sefahat ehli biriydi. Halk kendisinden soğumuştu. Hemen kaçıp, Timurlenk'e sığındı. Memleketi şehzade Süleyman Bey'in eyaleti olan Karesi'ye katıldı.

Menteşeoğlu İlyas Bey, nöbetin kendisine geldiğini anladı. Hemen Kastamonu emiri Kötürüm Bayezid'in yanına kaçtı. Onun memleketi de zahmetsizce alındı.

Padişah, oradan Teke üzerine giderken, kayınbiraderi Germiyan oğlu Yakup Bey, orduya gelip, hediyelerini sundu. Fakat bir hususta dolayı Padişah Yıldırım Bayezid, ona gücenmiş olduğundan onu hapsetti. Bir süre sonra hapisten kaçtı. Timur'un yanına gitti. Sonra Bayezid Han, Teke elini aldı. Firuz Bey'e verdi. Oradan Karaman diyarına gidince, Karamanoğlu Ali Bey, içel tarafına kaçtığı için, Konya kuşatıldı.

Hasat mevsimiydi. Arazi ekinlerle dopdoluydu. Askerden her kim halkın bir danesine dokunursa, asılacaktır, diye orduda dellallar bağırdı. Askerin inzibat ve emre uyması ise çok kesindi. Bir kişi bile buğday danesine dokunmadı. Kimse bir yaprağa el uzatamadı. Asker ise yiyecek sıkıntısı çekiyordu. İçlerinden bazıları, kale duvarlarına yaklaşıp, kuşatılanlara, **"Ekinlerinizi kuşlar ve vahşi hayvanlar yiyor. Biz de zahireye muhtacız. Çıkınız, bize zahire satınız"** diye rica etmişler. Oysa o vaktin usulünce ordu kurulan yerlerde mahsûllerden eser kalmazdı. Bu yüzden halk, Osmanlı askerlerinin bu sözlerini alay sandılarsa da, içlerinden birkaç ihtiyar dışarı çıkarak zahirelerini diledikleri fiyatla satıp parasını kaleye

götürünce Konya halkı, Bayezid Han'ın adaletine hayran olarak hemen kapıları açıp, Konya kalesini teslim ettiler.

Darende, Aksaray ve diğer Karaman şehirleri de böyle kolaylıkla alınarak Timurtaş Paşa, Konya valisi tayin edildi. Fakat Karamanoğlu, yalvarıp yakardığı için, Çarşamba suyu sınır olmak üzere Darende ve Taşeli yöresi kendisine verilerek Bursa'ya dönüldü.

Bu memleketler kolaylıkla alınmışsa da onlardan dirlikleri kesilen komutanların hepsi, Timur'un yanına kaçtılar. Onu Osmanlı memleketleri üzerine hareket geçmeye kışkırttılar. Bu sırada İstanbul'un burçlarına yeniden kaleler eklendiği öğrenildi. Yıldırım Bayezid, bu eklemeleri İmparator'a yıktırdı. Sonra İmparator Yani ölünce, oğlu Manuel Paleologos, Padişah'ın ordusundan kaçtı. İmparatorluğu ele geçirdiğinden, bir miktar Osmanlı askeri de İstanbul'u kuşattı.

Kastamonu Bey'i Kızıl Ahmedli Kötürüm Bayezid, sıranın kendisine geldiğini gördü. Yıldırım Bayezid'e karşı koymaya gücü yetmediğini biliyordu. Yıldırım Han'ı uğraştıracak bir olay çıkarmak istedi. Eflâk Bey'ini harekete geçirdi. O da geçen sene Firuz Bey'in Vidin'den Tuna'yı geçerek kendisine bağlı Ulahlıları yağmalamasına karşılık, yediyüzdoksanüç senesinde Tuna'yı geçti. Bazı Osmanlı şehirlerine saldırdı. Yıldırım Bayezid, yıldırım gibi Tuna kıyısına erişti. Hemen Eflâk yakasına geçti. Bir hamlede Eflâk ordusunu bozdu. Bükreş'e girdi. Eflâk Bey'i de bu hareketine sebep, Kötürüm Bayezid olduğunu söyleyerek özür diledi. Veregeldiği verginin iki katını vereceğini ve Osmanlı Devleti'ne bağlı diğer Beyler gibi, her hizmeti göreceğine söz verdi. Yıldırım Bayezid de, bu şartla onu affetti. İmtiyazlı Beyler sırasına geçirdi. Sonra süratle Anadolu yakasına döndü. Çünkü Karamanoğlu Ali Bey'in Bayezid Han'ın eniştesi olduğu halde yine bir kahpelik ettiği haberi gelmişti.

Karamanoğlu Ali Bey, Sultan Bayezid'in Eflâk yakasına geçmesini fırsat bildi. Ansızın Ankara'yı bastı. Oradaki Timurtaş Paşa'yı ve emrindeki komutanları hapsetti. Birçok adamları öldürdü. Hemen Padişah'ın Anadolu'ya geçerek kendi üzerine öfkeli olarak gelmekte olduğunu görünce telaş, ederek Timurtaş Paşa ile emrindeki komutanları hapisten çıkardı. Onlara hediyeler vererek Padişah'ın öfkesini yatıştırmak ve şefaat etmesi için Timurtaş Paşa'yı birkaç elçi ile Padişah'ın katına gönderdi.

Oysa Ali Bey'in kaç kere suçları affedilmişken, sonunda bu ettiği alçaklığın affı mümkün değildi. Padişah, elçileri acı sözlerle geri çevirdikten sonra hemen ordu ile hareket etti. Akçay sahrasında göründü. Ali Bey, ister istemez savaş alanına girdi. Fakat bir hamlede topluluğu dağıldı. Kendisi ve oğlu Mehmet Bey tutuldu. Padişahın kız kardeşi Nefise Sultan'ın hatırına uyulmayıp Ali Bey, Timurtaş Paşa'ya misafir verildi. Oğlu Mehmed Bey de hapsolunmak üzere Bursa'ya gönderildi.

Timurtaş Paşa, esirlik zamanında Ali Bey'den hakaret görmüş ve çok eziyet çekmişti. İzinsiz olarak onu idam etti. Padişah onu sorumlu tutunca, Timurtaş Paşa, **"Baba ve dedeleriniz, bu talihsizlere ne kadar iyi davrandılarsa, o sözlerinden dönenler ise o kadar alçaklık ettiler. Korktum ki bu Ali Bey de affınıza uğrayarak yine kötü niyetini uygulama fırsatı bulur. Bunun için işini bitirdim"** diye özür diledi. Kendisini cezadan kurtardı. Padişah da Karaman şehirlerini gezerek, onları inzibat altına aldıktan sonra Bursa'ya döndü.

İran'ın karışıklığı sırasında Erzincan kadısı diye bilinen Kadı Burhaneddin, Sivas tahtına çıkmıştı. Eser sahibi büyük bir bilgindi. Memleketini güzelce idare ediyordu. Otuzbin atlı askeri vardı. Mısır Sultanı ile birlik halinde idi. Ona dayanarak Osmanlı Devleti'ni tanımamak gibi bir tavır takınmıştı. Sultan Bayezid'in buna canı sıkıldı. Bu kere Anadolu'daki derebeyliklerini ortadan kaldırıp Osmanlı memleketlerine kattı. Sivas hükümetini de ele geçirmek için yediyüzdoksandört senesinde o tarafa yöneldi. O sırada ise garip bir olay Burhaneddin'in ölümüne ve hükümetinin çökmesine sebep olmuştur.

Akkoyunlu beylerinden çok cesurluğu ile tanınan Kara Osman Bayındırı kardeşleriyle bozuşup onlardan ayrılarak Burhaneddin'in yanına savuşmuştu. Birçok değerli hizmetlerde bulunduktan sonra, bir hususta dolayı onunla da bozuştu. Altıyüz atlı ile Sivas'tan ayrıldı. Harput dağlarına doğru gitti. Burhaneddin arkasına düşüp yetişti. Yapılan çarpışmada Burhaneddin öldü. Kara Osman dönüp Sivas kalesini kuşattı. Yıldırım Bayezid'in oğlu Süleyman Çelebi kalabalık askerle Sivas'a gelince, Kara Osman bir tarafa savuştu. Karakoyunlu aşiretiyle arasında düşmanlık olduğundan oralarda da barınamayıp, Erzincan hükümdarı Tahirüddin'e sığındı.

İşte bu suretle Sivas hükümeti çökünce, Sivas, Kayseri, Tokat ve çevresi Osmanlı ülkesine katılmıştır.

Ondan sonra Yıldırım Bayezid, Kastamonu üzerine yürümek niyetinde iken, Kastamonu hükümdarı Kötürüm Bayezid'in ölüm haberi geldi. Yediyüzdoksanbeş senesinde asker gönderilerek Kastamonu, Amasya, Osmancık, Canik ve çevresi ele geçirildi. Fakat Kötürüm Bayezid'in oğlu İsfendiyar Bey, Sinop kalesine kapandı. Sinop'un kendisine verilmesini rica etti. İstediği yerine getirildi. Fakat sonra o da Timur'un yanına kaçtı.

Kısaca Yıldırım Bayezid, her ne tarafa yöneldiyse zafer kazandı. Kısa zamanda Anadolu'yu tamamen eline geçirdi. Fakat bu kadar büyük fetihlerin gururuyla çeşitli zevk ve eğlencelere daldı. Evlenmiş olduğu Sırp kızı Melica ise güzelliği ile zamanın bir fitnesi olduğu için Padişah ona düşkün olarak işten el çekti. Devletin iç işleri bozuldu.

Maliyenin Durumu

Evvelce devlet gelirleri, gümrük resmi, davar vergisi, cizye yani gayrimüslimlerden alınan haraç ve bazı Hıristiyan hükümdarlardan belli miktarda alınan yıllık vergiler, ganimet mallarının beşte biri ile arazi gelirlerinden meydana geliyordu. Arazi gelirleri ise öşür, öşür bedeli, koru, yaylak ve kışlak vergilerinden oluşuyordu.

Arazinin çoğu Tımarlı Sipahi denilen süvariye ayrılmıştı. Bir kısmı komutanlara Has olarak verilmiş olup, arazi gelirlerini onlar alırlardı. Arazinin az bir kısmı da Padişah'a ait olduğu şeklinde yazılarak, geliri hazineye bırakılırdı.

O zaman her sancakta bir sancak beyi, her kazada bir kadı vardı. Şehzadeler de Anadolu sancaklarından bir sancağın Bey'i olup, onların tahsisatı da, kendi hasları olan köylerin hâsılatı idi. Sancak beyleri, barış zamanında asayiş ve emniyeti sağlamakla görevliydiler. Savaş çıktığında ise kendi tebaaları ve sancaklarının Tımarlı Süvarileri ile savaşa giderlerdi. Kadılar da günlük olaylara bakar ve hallederlerdi.

Köyler bakımlı oldukça Tımar sahipleri ve Beylerin gelirleri artardı. Ama kadılar, âlimler ve Hz. Peygamber soyundan gelen Seyyidlerden bazıları ile **Kapıkulu** denilen Yeniçeriler ve onların süvarisi demek olan Sipahi çocukları bölüğü Yevmiye adıyla devlet hazinesinden **ulufe** denen para alırlardı.

Bu yüzden kapıkulu tahsisatı kararlaşmış bir durumdaydı. Devlet Allah yolunda savaşa çok önem verdiği için, onlar da hizmetleri derecesine göre yükselirlerdi. Bundan dolayı komutanlar içinde pek mahir kumandanlar yetişmekteydi.

Askerin büyük kısmı Tımarlı Sipahiler idi. Hazine'den onlara ayrılan masraflar, hazinenin geliri karşısında çok azdı. Devletin idaresi ise pek sade ve resmî külfetlerden uzaktı. Gelirin artanı ise cami, medrese, köprü ve başka hayır eserleri yapımına harcanırdı. Bundan dolayı, kısa zamanda Osmanlı ülkesi fazılların, bilginlerin toplandığı bir yer olmuştu.

İşte Osmanlı Devleti'nin ilk zamanları bu şekildeydi. Padişahlar, vezirler ve komutanlar süs ve şatafattan uzak yaşıyorlardı. Fakat Yıldırım zamanında sadrazam olan Ali Paşa ki, yakın zamana kadar süren vezirlik debdebe ve gösterişinin kurucusudur. Giyimli kuşamlı ve süslü iç oğlanları, harem ağaları çalıştırmak ve altın ve gümüş takımları kullanmak yollarını açmıştı. Devletin refah ve nimetinden yararlanma mevsimi gelmiş olduğundan Yıldırım da altın düğmeli ve altın teller ile işlenmiş elbiseler giyip, altın ve gümüşten yapılmış kap kaçak kullanmaya başlamıştı. Diğer ihtişam ve süslemeler de buna kıyas edildiğinden hazinenin geliri, masraflarını karşılayamaz bir duruma geldi. Saltanatının sonlarına doğru askerî masraflar eksiltildi. Hassa askeri yerinde olan Kapıkulu tahsisatı da azaltıldı.

Fakat askerin büyük kısmını teşkil eden Tımarlı süvari ile komutanların tahsisatı arazi üzerinden olduğu için, kısıtlamadan zarar görmemişlerdi. Kadıların gündelikleri ise pek az olduğundan azaltılacak gibi değildi.

Siyasî ve Adlî Durum

Bilindiği gibi, servet ve medeniyet lâzım ve melzûm kabilindendir. Medeniyet nehri ne kadar saf aksa, birçok sefahat çerçöpünü de beraberinde sürükleyip getirir. İnsanın bedenini zayıf düşürür. Fıtrî, yaradılıştan olan ahlâkı yer bitirir. İşte Osmanlılar da bu tecrübe geçidinden geçerek, kısa zamanda büyük fetihlere kavuşarak, kuvvetlendiler. Ganimetlerin çokluğu ile pek ziyade zengin oldular. Abalar, kebeler içinde hoş olarak yaşayan Türkmenler, kabalara hüründüler. Medeniyet sofrasından lezzet aldılar.

Kazaskerlikten Başvezir olan Ali Paşa, çeşitli resmî külfetlere ve gösterişlere düşmekle kalmadı. Tarihçi Solakzade'nin yazdığına göre Ali Paşa işrete, zevk ve sohbete düşkün, heva ve hevesi uğrunda çıkmaz bir yola girerek, gece gündüz ahlâksızlıktan başkaldırmaz olmuştu. Padişahı da kendisine uydurmak üzere heva ve hevese kışkırtır ve **"Padişahlara gereken adaleti yerine getirmek ile tam bir inanca sahip olmaktır. İçki ve eğlence gibi günahlardan tövbe ile kurtulunur"** dermiş.

Dıştan Başvezir, Padişahı bu şekilde ayartırken hanımı Sırp kızı Melica da içten, Padişahı zevk ve safa âlemine sürüklemekteydi. Yıldırım Bayezid, kalbini Melica'nın saçının teline bağlamış olduğundan, onun gül renkli elinden gül renkli şarabı içerek devlet işlerini unutmuştu.

Bayezid Han'dan öncekiler zamanında, görülmeyen bu içkiye düşkünlük yüzünden, Osmanlılar gözünde pek çirkin bir duruma düştü. Halkın hakkındaki güzel duyguları sarsıldı. Fakat devletin gösteriş ve eğlence devri gelmişti. Zevk, safa, neva ve hevese meyledenler çoğalmaya başladı. Başvekil de onların başını çekiyordu. Bundan dolayı işlere gereği gibi bakılmaz oldu.

Sadrazam, Kazasker ve bazı komutanlar başkentte, sancak beyleri kendi sancaklarında otururlardı. Kazalarda hüküm ve hükümet kadıların ellerindeydi. Bununla beraber gündelikleri pek azdı. Zamanla masraflarını karşılamaz oldu. Onlar da ahaliye zulmetmeye başladılar. Kadıların hepsi Başvezir'e bağlıydı. Zulm görenler, devlet kapısına başvurdukları zaman, **âlimlerden mi şikâyet ediyorsunuz?** diye hakaretle kovulurlardı.

Yıldırım Bayezid zamanına kadar âlimler, geçimlerini azla yetinmekle sağlıyorlardı. Daima yüksek ilimlerle uğraşırlar, mevki ve makam sevgisine kapılmazlardı. Bir kadılık boşalsa, aylarca boş kalırdı. Âlimler, kadılığa talip olmazlardı.

Fakat Yıldırım Bayezid zamanında, onlarda da makam hırsı doğarak, rüşvet ile kadılık isteyenler oldu.

Sonunda iş bir dereceye vardı ki, kadıların haksızlıkları herkesi canından bezdirdi. Asker ve halk birlikte Padişah'ın katına döküldüler. Kadıların zulümlerinden dert yandılar. Yıldırım Bayezid, gaflet uykusundan uyandı. Kadıların durumunu araştırmak için her tarafa güvenilir adamlar gönderdi. Kısa zamanda zâlim kadılardan birçoğu tutulup, zincire bağlanarak Padişah katına götürüldüler.

İçlerinden seksen kadının hainlikleri anlaşılınca, mazlumların hakları alındıktan sonra kendilerinin Yenişehir'de bir ahırda yakılmaları için Padişahtan emir çıktı. Sadrazam Ali Paşa, onları kurtarmak istiyordu. Fakat işin ucu kendine kadar uzandığından, araya girmeye cesaret edemedi. Bununla beraber Padişah'ın yakınlarından Habeşli biri vardı. Ali Paşa, ona yirmibin dirhem vadetti. O da hemen yol elbisesi giyerek Padişah'ın katına çıktı. Yıldırım Bayezid "Bu da nerden çıktı?" diye sordu. **"Padişahım! İstanbul'a gidip, yakılacak kadıların yerine tayin edilmek üzere seksen papaz getireceğim..."** diye cevap verdi. Padişah **"Halkın arasında onların yerine tayin olunacak adam yok mu?"** dedi. Habeşli, **"Padişahım! Halkın okur-yazar değildir. Kadılık ise âlimlerden başkasına verilemez."** deyince Padişah, **"Onlar âlim olsalar ilimlerini uygularlardı."** dedi. Fakat söz, sözü açtı.. Padişah'ın öfkesi yatıştı. Kadıların affı için emir çıktı. Durum Başvezir Ali Paşa'ya bildirildi. Ali Paşa, bu fırsattan yararlandı. Kadıların günlükleri çok az olduğundan, hazinenin dar zamanında kadıların ücret almalarının sonraki fakihlerce uygun görüldüğünden söz ederek, yediyüzdoksanbeş senesinde kadıların hüccet için yirmibeş akçe, sicil için yedi akçe, nikâh izni için oniki akçe ve kıymet ücreti olarak da binde yirmibeş akçe almaları için Padişahtan irade çıkardı. Ve bu irade ondan sonra kanun oldu.

Dış Durumlar

Yıldırım Bayezid, Eflâk Beyi'ni haraca bağladıktan sonra, Avrupa'ya karşı gereken hazırlığı tamamlamak için bir süre Edirne'de kalması kararlaşmış iken, Karamanoğlu'nun ansızın sınırı geçerek Timurtaş Paşa'yı tutup, hapsetmesi üzerine Padişah Anadolu'ya seğirtmiş; Konya, Sivas ve Kastamonu beyliklerini ortadan kaldırarak Anadolu'daki hükümetini kuvvetlendirmiş ve memleketini genişletmişti. Fakat Rumeli tarafı önem kazanmıştı.

Osmanlılar'ın Rumeli'de genişlemeye elverişli kuvvetli bir hükümet kurmaları, Doğu Avrupa hükümdarlarını telaşlandırmıştı. Hepsi Lüksemburg hanedanından Almanya imparatoru IV. Şarl'ın oğlu Sicismonun idaresi altında birleşmekteydiler.

Sicismon, anası tarafından Brandenburg yani Prusya dukalığına vâristi. Macar Kralı, Büyük Lui'nin kızını almıştı. Kayınpederinin ölümünde Macar krallığına seçilmişti. Bosna, Erdel, Eflâk ve Boğdan beyleri de ona boyun eğmişlerdi. Arası çok geçmeden Almanya imparatorluğu'na da seçildi.

Kısacası Baltık denizi kıyıları ile Ren nehrinin denize döküldüğü yerden Tuna nehrinin denize döküldüğü yere kadar olan memleketler, Sicismon'un idaresi altına geçti. Papa ise Osmanlıları Rumeli'den kovmak üzere Sicismon'u bir Haçlı seferine kışkırtıyordu. O da Kosova savaşının öcünü alacağını açıkça söylemekteydi. Konstantiniyye Kayseri de Avrupa'ya feryat mektupları göndermekteydi.

Öte taraftan uzak doğuda ortaya çıkan Timurlenk, kalabalık bir ordu ile bir belâ seli gibi, batıya doğru ilerlemekteydi. Fakat onun Anadolu'ya gelmesi, epey zaman alacağından Osmanlı Devleti'nce Avrupa tarafı öncelikle ele alınması gereken bir işti.

Durum böyle iken Yıldırım Bayezid, zevk ve safâya dalarak işten el çekmişti. Ancak kadıların zulümlerinden doğan genel şikâyetler üzerine, onların işiyle uğraştığı bir sırada, Haçlı savaşı sesleri kendisini gaflet uykusundan uyandırmıştır.

Selanik ve Yenişehir'in Alınması

İstanbul Kayseri'nin feryat ve şikâyetleri ve Papa'nın kışkırtmaları sonunda Venedik, Ceneviz ve Rodos şövalyeleri ile diğer Haçlılardan kurulu bir ordu, yediyüzdoksanaltı senesinde büyük bir donanma ile Selanik limanına gelip etrafa saldırdıkları haberi gelince, Yıldırım Bayezid, hemen ordu ile varıp Selanik kalesini ve yakınında olan kaleleri ve Yenişehir'i alarak döndü.

Gelibolu Zaferi

Haçlılar'ın denizden gelen ordusu bir iş göremedikten başka Selanik ile Yenişehir'in Müslümanlar eline geçmesine sebep oldu. Fakat Haçlıların büyük kuvveti karadan yola çıkmıştı. Sicismon, Almanya ve diğer geniş memleketlerinin askerlerinden başka Fransa'dan da yardım alarak pek büyük bir ordu ile Rumeli'ye gelmek üzereydi.

Yıldırım Bayezid, çok zamandan beri Sicismon'un düşüncelerini biliyordu. Ona karşı uygun yerlere yeteri kadar asker yerleştirmişti. Yediyüzdoksanyedi senesinde Edirne'ye geldi. Durumu dikkatle gözden geçirdi. Bu arada Kayser'in bir casusu tutuldu. Yanında Sicismon'u Osmanlı aleyhine kışkırttığına dair bir yazı bulundu. Padişah öfke ateşi ile yanıp tutuştu. Hemen İstanbul'a yürüdü. Mancınıklar kurdu. İstanbul kalesini döğmeye başladı.

Sicismon ise o büyük ordu ile Tuna nehrini geçip Vidin'e girdiği, Niğbolu'yu sardığı ve bir kolordusunun Sofya tarafına gitmiş olduğu haberleri gelince Padişah, mancınıkları ateşe verip, İstanbul üstünden kuşatmayı kaldırarak, Tuna yalısına seğirtti. Rumeli'deki Osmanlı askerleri evvelce ihtiyaç halinde Tuna yalısına gönderilebilecek yerlere yerleştirilmiş olduğundan çok kısa zamanda yanına çok miktarda asker toplayarak, ansızın Niğbolu'yu kuşatan Haçlı ordusuna çattı.

Fransız askeri, çok şiddetli hücumla akıncı ve başı bozuk askeri bozdular. Eman ile aldıklarını bile vahşice boğazladılar. Fakat ilerleyip de Osmanlı'nın kapıkulu denilen düzenli askerine çatıp, bu demir seddi kıramadılar. Kendileri pek fena halde bozuldular. Kimi kılıç ve mızrak ile öldürüldüler, kimi Tuna nehrinde boğuldular. Alman beyleri ve Fransa'nın en değerli generalleri de kimi öldürüldü, kimi esir oldular. Nakledilenlerin çoğuna göre bu Niğbolu olayında seksenbin adam ölmüştür. Sicismon, bir kayığa atlayıp Tuna ve Karadeniz ve Akdeniz yolundan güç hal ile kurtulabilmiştir.

Bu büyük zafer üzerine bütün hükümdarlara zafer mektupları gönderildi. Mısır'da oturan Abbasi Halifeleri'nden Halife Mütevekkil, Yıldırım Bayezid'e Sultan-ı İklim-i Rum yani Anadolu Sultanı unvanını yerdi. Büyüklerden Emir Sultan diye meşhur olan Buharalı Muhammed Hüseynî oğlu Şemseddin, Yıldırım Bayezid'e kılıç kuşattı. Milletin işlerine bakması için öğütte bulunarak, onu memleketin imarına yöneltti.

Emir Buhârî, Buhara'da doğmuştur. Büyük adamlar ile bulunarak, onlardan faydalanmış ve feyz almıştır. Anadolu'ya gelip Bursa'da yerleşmiştir. Konyalı Sadreddin'in tasavvuftan "Miftahü'l-Gayb" adlı eserini Molla Fenarî'den okumuştu. Kısaca içi dışı mamur ve kerametleri görünür bir veli idi. Bursa halkı, onu çok sevdi. Emîr Sultan diye şöhret buldu. Osmanlı Sultanları da onun kerametlerini görüp kendisine çok saygı gösterdiler. Sözlerini uğur saydılar. Sefere çıkacakları zaman dualarını alırlardı. O da onlara kılıç kuşatırdı. Yıldırım Bayezid'in Germiyan oğlunun kızı Devletşah hatundan doğan ve Çelebi Sultan Mehmed'in ana baba bir büyük kızkardeşi olan Hondi Hatun ile evlenmiştir.

Ulu Cami'nin Yapılması

Yıldırım Bayezid, Bursa'ya dönüşünde Niğbolu büyük zaferine teşekkür yerine geçmesi için yediyüzdoksanyedi yılı içinde bir cami yaptırmaya başladı. Bugün Ulu Cami diye meşhurdur.

Rivayet ederler ki, Bayezid Han, Emîr Sultan diye bilinen Buharalı Şemseddin Muhammed ile bu caminin yapılışını görmek için gezerlerken, **"Pek uygun bir yer seçilmiş. Fakat dört köşesine birer meyhane yapılsa daha güzel olurdu."** sözüne Padişah şaşırıp, **"Cami, Allah'ın evidir. Çevresinde haramların ne işi**

var?" deyince, Emîr Sultan **"Padişahım! Allah'ın evi aslında müminin kalbidir. Niçin kalbinizi haramlarla bulaştırıyorsunuz?"** demekle Padişah uyanıp bütün haramlardan tövbe ve istiğfar etmiştir.

İşte bu sırada sâlih ve âlimlerden Şeyh Ramazan Efendi kazasker yapıldı. Kadılar içinde cahil ve zâlim olanların görevlerine son vermesi hususunda uyarıldı.

İstanbul'da Bir İslâm Mahallesi Kurulması

Yıldırım Bayezid, Timurtaş Paşa'nın oğlu Yahşi Bey'i Karadeniz kıyılarına gönderdi. Şile kalesini ele geçirtti. Kendisi de İstanbul'u almaya giderek İskender Boğazı adlı yere geldi. Deniz kenarında ve Göksu gezinti yerinin üst tarafında, bugün Anadoluhisarı denilen Güzelcehisarı yediyüzdoksansekiz senesinde yaptırdı. Her taraftan İstanbul'u sardı. İstanbul kalesinin teslimi için Kayser'e haber gönderdi.

Kayser, eman diledi. Senelik vergi ödeyeceğine söz verdi. Vekillere de durumlarına göre hediyeler yolladı. Rivayet edilir ki Başvezir Ali Paşa'ya göndermiş olduğu on adet büyük balık altın ile doluymuş. Ali Paşa'nın tedbiriyle bir barış şekli düzenlendi.

İstanbul'da bir İslâm mahallesi ile bir cami yapılacak; imam, hatip ve kadı tayin edilerek, Padişah adına hutbe okunmak üzere Ali Paşa, Bayezid Han'ı razı edip, gerekenleri yaptı. Göynük ve Taraklı Yenice'sinden birçok Müslümanlar getirtilerek bu mahallede yerleştirildi. Böylece barış kesinleşti. Padişah yeniden yapılan Güzelcehisar'a muhafızlar tayin ederek korunmasını sağladıktan sonra, Bursa'ya döndü.

O şekilde İstanbul'da kurulan İslâm mahallesi, Timur olayına kadar kaldı. Ondan sonra Kayser, o camiyi yıktı. Müslümanları İstanbul'dan çıkardı.

Zaman elverişliyken İstanbul'un fethine çalışılmayıp da bir barış ile yetinmesinden dolayı Başvezir Ali Paşa hakkında ileri geri konuşulmuştur.

Gerçi Niğbolu olayı, Avrupa'ya bir büyük ders olup, Osmanlı Devleti o taraftan güven içinde ise de, Timurlenk doğudan batıya doğru uğradığı yerleri yakıp yıkarak gelmekteydi. Ancak deniz geçmek kendisine aykırıydı. O zaman İstanbul alınıp da başşehir yapılmış olsaydı, Timur'un saldırısında devletin merkezi, Osmanlı askerinin dönüş yolu, güven altında olurdu.

Bazı Fetihler

Yıldırım'ın İstanbul'u kuşattığı sırada bir ordusu da Bosna'ya varıp, bazı yerleri istilâ ederek İsklavon ve Macar memleketlerini vurup binlerce esir almıştı.

Yediyüzdoksandokuz senesinde Timurtaş Paşa, Çankırı'yı çevresiyle beraber

ele geçirdiği sırada, Yıldırım Bayezid de Rumeli'de bulunarak yer yer asker göndererek Tırhala ve çevresini aldı. Sekizyüz tarihinde Timurtaş Paşa, Türkmeneli'nden Besni ve Malatya vilâyetlerini ve Kürt elinden Divriği'yi aldı. Yine o sırada Darende ve Kemah kalesi de Osmanlı ülkesine katıldı. Rumeli tarafında da Feylesoflar Şehri denilen Atina alındı. Mora yarımadasına girildi.

Ek

Ünlü tarihçi İbni Haldun Anadolu'nun Kuzey taraflarındaki Türkmenlerin devletlerini anlatırken der ki: Anadolu'da Tatar'ın hükümeti yok edildikten sonra Türkmenler, Konstantiniyye halicine kadar Anadolu'yu ele geçirdiler. Padişahları olan Osman oğlu Orhan, Bursa'yı başşehir yaptı. Fakat çadırlardan çıkıp da köşklere girmedi. Ancak çadırlarıyla Anadolu'nun düz ve açık yerlerinde konar, göçerdi. Kendisinden sonra oğlu Murad Bey, Konstantiniyye halicinin ötesinde olan Hıristiyan şehirlerinin içine daldı. Venedik körfezi ve Cenova dağları yakınlarına kadar birçok şehirler aldı. Avrupa'da kimseye nasip olmayan zaferler kazandı. Her taraftan Konstantiniyye'yi kuşatarak Kayser'i cizye vermeye mecbur etti. Ölümünden sonra oğlu Ebû Zeyd, onun yerine geçti. Şimdi Türkmenlerin Padişah'ı odur. Doğrusu onların memleketi din savaşları ile yenilendi ve çok büyüdü. Bilmem ki Moğol Devleti'nin başına geçen şu Timur'un çıkışından sonra Allah ne yapsa gerektir. Osmanoğlunun devlet ve kuvveti büyük, geniş ve galiptir. Hıristiyanlar onun heybetinden korkarlar (Allah işinde galiptir).

Timur'un Anadolu ve Şam Tarafına Hareketi

Irak-ı Arap Hükümdarı Sultan Ahmed Celayirî, Mısır'a gidip Sultan Berkuk'a sığınınca, Timurlenk onun kendisine teslimi yolunda bir tehdit mektubu gönderdi. Sultan Berkuk da ona sert bir cevap yazdı. Timur, o zaman Suriye üzerine yürümek kararında iken, Deşt-i Kıpçak hükümdarı Toktamış Han'ın elçisi, Suriye'ye varıp Sultan Berkuk ile görüştü. Berkuk, ona ikram etti. Timur aleyhine Toktamış Han'a yardım edeceğini söz verdiği sırada Yıldırım Bayezid'in elçisi de Suriye'ye geldi. Berkuk, ona da bu yolda hürmet gösterdi. Timur aleyhine yardım edeceğini söz verdi.

Bu duruma göre bu üç devlet, Timur aleyhine anlaşmıştı. Timur, hemen Deşt-i Kıpçak'a girdi. Toktamış Han'ı bozguna uğrattı. Uzaklığı yüzünden beri taraftan yardım olunamadı. Fakat o sırada Sultan Ahmed Bağdad'a gidip, tahtına sahip oldu. Timur ise Deşt'i ve Kırım'ı ezip geçtikten sonra dönüp Hindistan'a sefer etti.

O sırada, yani yediyüzdoksandokuz senesinde Timur'un oğlu ve Horasan valisi olan Miran Şah, Bağdad üzerine geldi. Sultan Ahmed Celayirî ile savaştı. Fakat fena halde bozulup gitti. Timur, o zaman Hindistan seferiyle uğraştığından,

Bağdad işini sonraya bırakmak zorunda kaldı. Hindistan'ın önemli yerlerini ele geçirdikten sonra Semerkant'a döndü.

Timur'un Hindistan'dan dönüşü sırasında yani sekizyüzbir yılı içinde Sultan Berkuk öldü. Oniki yaşındaki oğlu Melik Nasır Ferec, Mısır tahtına oturtuldu.

Mısır hükümeti, Atabey elinde kaldı. Komutanlar arasında anlaşmazlıklar ve Suriye'de isyan ve karışıklıklar çıktı. Kısaca Timur'un aradığı fırsat doğdu.

Timur ise hiçbir fırsatı kaçırmazdı. Hemen Semerkant'tan ayrıldı. Rey şehrine geldi. Irak-ı Arap hükümdarı Celayirli Sultan Üveys oğlu Sultan Ahmed, Bağdad'a yerine bir kaymakam bırakıp, kendisi Diyarbekir hükümdarı bulunan, Karakoyunlu Kara Yûsuf ile beraber Timur'un geleceği yol üzerinden savuştu. Sekizyüziki senesinde Yıldırım Bayezid'e sığındı. Timur'dan şikâyet etti.

Sultan Murad ile Sultan Üveys arasında mevcut olan dostluk oğullarına geçtiğinden, Bayezid Han, Sultan Ahmed'e ve arkadaşına çok ikram ederek, yardım edeceğine söz verdi.

Bunların arkasından Timur'un elçileriyle Arapça mektubu geldi. Kısaca mânası budur:

> *Ey Anadolu hükümdarı olan Yıldırım Bayezid! Biz Allah'ın bütün şehirlerinde bir yeni sultanız. Bütün Beyler üzerine üstün gelmişiz. Bütün halk, bizim kullarımızdır. Kara Yûsuf ve Sultan Ahmed, bizim kılıçlarımızın ve askerlerimizin korkusundan kaçtılar. Bunlar, bozguncudurlar. Halkın ve şehirlerin belâsıdırlar. Büyüklenmelerinde tıpkı Firavun ve Haman gibidirler. Eğer sonunun kötü olmasını istemezsen onları kabul etme. Onlar her nereye varsalar, uğursuzluk da birlikte gider. Düşünülemez ki, bu çeşit kimseler Anadolu hükümdarının kanadı altında bulunalar. Sakın onlara sahip çıkmayınız. Belki onları çıkarınız, veya tutunuz, yahut hapsediniz. Bizim emrimize karşı gelerek kahrımıza düşmekten sakınınız. Elbette bize karşı çıkanların durumlarını işitmişsinizdir. Onlara ne yaptığımız malûmunuz olmuştur. Aramızda savaş şöyle dursun, dedikoduyu bile uzatmayınız. Selâm, Allah'ın doğru yola koyduğu kimse üzerine olsun. İş bugün de Allah'ın elindedir.*

Osmanoğullarının şimdiye kadar bir hükümdardan işitmedikleri böyle zorbaca ve hükmedercesine sözlerden, Yıldırım gibi korkusuz bir Padişah'ın ne derece üzüleceği söze hacet bırakmaz. Bayezid Han, bu sözleri işittiği gibi, öfke ateşiyle yanıp tutuştu. Daha şiddetli ve resmî yazışmalarda uyulan nezaketten çok uzak, çirkin sözlerle yazdığı Arapça cevabında:

Ey Timur adıyla anılan kuduz köpek! Mektubunu okudum. Beni birtakım saçmasapan sözlerle korkutmak mı istiyorsun? Yoksa beni Acem hükümdarları gibi mi

sanıyorsun? Senin yaptıkların sözünden dönmek, kan dökmek ve ırza geçmektir. Biz ise doğuda ve batıdaki Sultanların en üstünü; uzak ve yakın bütün Hakanların en şereflisiyiz. Sen, bizim askerimizi ve askerimizin nizâmını bilirsin. Âsilerin işleriyle uğraşan ile gazilerin işlerine bakan arasında ne kadar fark vardır. Savaş bizim âdetimiz, Allah yolunda çarpışmak bizim sanatımızdır.

Allah uğrunda gaza edenlerin mesleği, bizim mesleğimizdir. Bizim savaşımız, ancak Allah'ın adını yüceltmek içindir. Adamlarımız, nefislerini ve mallarını Cenneti almak için satmışlardır. Kısaca bizim bütün uğraşımız, din düşmanlarıyla çarpışmaktır. Eğer sen, bizim ülkemize gelmezsen, karıların üç talâk ile boş olsunlar. Eğer sen gelip de ben, senden kaçar ve savaşmazsam, benim karılarım üç talâk ile boş olsunlar. Selâm, Müslümanların üzerine olsun. Allah'ın laneti ise senin üzerine ve sana bağlı olanların hepsi üzerine olsun. Ta kıyamete kadar.

Bu mektubu Timur'un elçilerine verdi. Timur hakkında onlara, **"Müslüman şehirlerinden bu zâlim kan içicinin zararını defetmek bizim üzerimize vacip olmuştur. Eğer o, bu tarafa gelmeye üşenirse biz, Tebriz ve Sultaniye'ye gitmeye üşenmeyiz."** dedi. Timur'a tecavüz için manevî bir hak kazandırmış oldu. Padişah'ın mektubunda ağır sözler kullanılmasında ve elçilerin öyle ümitsiz geri çevrilmesinde, sadrazamın ve diğer vekillerin rızaları yoktu. Fakat Yıldırım Bayezid, peş peşe kazandığı büyük fetihlerin verdiği gururla, onların yerinde hatırlatmalarını dinlemez olmuştu. Komutanlar da, bu işin sonunun kötü olacağından korkuyorlardı. Çünkü Yıldırım Bayezid'in kahramanlığına ve askerinin inzibat ve intizamına diyecek yoktu. Fakat Timur'un memleketlerinin genişliği ve askerinin çokluğunu da düşünmek gerekirdi. O zaman Timurlenk, Çin sınırından Anadolu ve Şam sınırına ve Volga ile Don nehirleri kaynaklarından Sind ve Ganj nehirlerinin denize döküldüğü yerlere kadar olan geniş ülkelerde hüküm süren bunca hükümdarları kaldırıp büyük bir devlet kurmuş ve dünyayı korku içinde bırakmıştı.

Yıldırım Bayezid, Timur'un elçilerini defettikten sonra İstanbul'un kuşatılmasına dönerek şehirde son hücuma hazırlanmaktayken Timur'un Sivas üzerine gelerek Sivas'ı al kana boyadığı haberi gelince Yıldırım Bayezid, Anadolu'ya döndü.

Sivas'ın ve sonra Malatya'nın ele geçirilmesinden sonra Yıldırım Bayezid, Erzincan Bey'i Tahirüddin'den vergi istemişti. Tahirüddin ise Timur'un himayesi altında olduğu için, ona şikâyet edince Timur, kızmıştı. Bu, sefer elçileri anlatıldığı şekilde dönünce Timur'un kızgınlığı arttı. Hemen Sivas üzerine yürüdü. Sekizyüzüç yılı Muharreminde Sivas'ı kuşattı. Sivas valisi ve doğu sınırı muhafızı olan büyük şehzade Ertuğrul Bey'in o sırada ölmesi, kale muhafızlarına şaşkınlık verdi. Timur, hemen Sivas'ı ele geçirdi. Muhafızlarını öldürdü. Dörtbin Osmanlı askerini kazdırdığı hendek ve çukurlara doldurup üzerlerine taş ve toprak çekerek

diri diri gömdü. Kaleyi yerle bir etti. Fakat kale muhafızı olan Malkoç Bey'i öldürmeyip, "Var gördüğünü efendine söyle" diyerek salıverdi.

"Bizim Sivas'a gelişimiz, namusumuzu korumak içindi. O da istediğimiz gibi oldu. Eğer barış isterseniz, özür dileyen bir mektup ile bir elçi gönderiniz. Biz, Sivas'ı terk ederiz ve dönüp gideriz, iki tarafın namusuna uygun olur" diye devlet yazışmasına uygun nazik tabirlerle Yıldırım Bayezid'e bir mektup gönderdi.

Bayezid Han da ağır sözlerden uzak ve devlet usûlüne uygun yumuşak sözlerle cevap yazdı. Fakat Timur'un kibir ve gururunu okşayacak yerde, yine üst perdeden kopup gelen, bir mektup olup kısaca mânası, Timur'a meydan okumaktan kinaye idi.

Malkoç Bey, barışa rağbetlendirmek için, Timur'un kuvvetini olduğundan çok göstererek anlattı. Bayezid Han, **"Malkoç Bey! Sen, herhalde Timur'dan çok ürkmüşsün. Bunca Müslümanı diri diri gömerek öldüren Timur gibi bir zâlim ile benim barış yapmam mümkün mü?"** dedi.

Sivas olayı Padişah'ı çok üzmüştü. O kadar ki, bir gün bir çoban, Bursa dışında koyunları otlağa saldıktan sonra bir ağaç gölgesinde kaval çalarken Padişah'ın kulağına gidince **"Çal bre çoban çal! Ne canın yandı, ne ciğerin yakıldı, Ertuğrul gibi oğlun mu öldü, Sivas gibi kalen mi yıkıldı."** deyip gözlerinden yaş gelerek ağladığı söylenir.

Padişah, Ertuğrul'un ölümünden dolayı o kadar içi kan ağlamıştı ki, hemen saltanattan çekilerek ikinci şehzadesi Süleyman Çelebi'yi tahta çıkarmayı kurmuştu. Fakat halk, Timur'un kuvvetinden korktu da şehzadenin ölümünü bahane ederek saltanatı terk etti derler diye bu fikirden caydı ve ister istemez askerini toplayarak Timur'dan öç almak için hareket etti. Timur ise Halep üzerine yürüdüğünden ordu geri döndürüldü.

Çünkü Timurlenk, Sivas'ı yakıp yıktıktan sonra Malatya'ya gidip, orasını da ele geçirerek kendisinin Öncülüğünü yapan Akkoyunlu Kara Osman Bayındırî'ye verdi.

Mısır Sultanı olan Melik Nasır Ferec'in babası Berkuk Çerkesî ki, Timur tarafından kendisine elçiler gönderildiği zaman, yolları üzerine adamlar gönderdi. Milletler hukukuna ve devletler usûlüne aykırı davranarak ve "Elçiye zeval olmaz kesin kaidesinin aksine olarak Timur'un elçilerini öldürtmüştü. Bu sefer oğlu Sultan Ferec de Timur tarafından gönderilen elçileri hapsedip horladıktan başka Timur'un Sivas üzerine hareketinde dahi Suriye tarafından asker topladı. Hatta Şam valisi ve diğer bazı valileri de Halep'e göndermişti. Bu ise Timur'a meydan okumak gibi bir hareketti. Timur, hemen Malatya'dan çıktı. O sene yani sekizyüzüç yılı Rebiülevvel'inin dokuzuncu günü Halep sahrasına erişti. Halep'i çepeçev-

re sardı. Halep valisi ile ona yardım için gelmiş, valiler ve komutanlar savunmaya geçtilerse de hemen bozulup şehre dönerlerken birbirini çiğneyerek öldürdüler. Arkalarından Moğollar şehre girip halkı kılıçtan geçirdiler. Yakıp yıktılar. Yağma ettiler. Hatta camilere sığınanları bile öldürdüler. Camiler al kana boyandı. Mezbahaya döndü. Timur, Halep kalesini de aldı. Halep ve Şam valilerini ve diğer komutanları tutsak etti. Timur'un komutanlarından Öynük kalesi muhafızı olup da önce Kara Yûsuf ile yapılan bir çarpışmada tutularak Mısır'a gönderilen ve orada hapsolunmuş bulunan Ütülmüş Koçi'yi salıverirseniz ben de Halep komutanlarından esir olanları bırakırım diye Sultan Ferec'e haber gönderdi.

Kaleye girip Halep bilginlerini çağırdı. Vardıklarında Timur'un güvendiği Allâme Numanüddin Hanefî oğlu Abdülcebbar yanındaydı. Timur, ona dönerek, **"Bu âlimlere söyle ki ben, küçük yaşımdan beri bilginlerle beraberim. Birçok ilmî konuları bilirim. Bunların içinde hepsinden en bilgili kim ise bana o cevap versin ve sözünü bilip söylesin."** dedi. Abdülcebbar, bu sözü tercüme ederek aktarınca Kadı Şerefüddin Musa el-Ensarî cevaba başlayarak, **"Hepimizin en bilgini ve bu şehrin müderris ve müftüsü bu zattır."** diyerek İbni Şahne'yi gösterdi. **"Her ne dilerseniz ondan sorun."** dedi.

Timur, **"Bir sorum vardır. Onu Semerkant, Buhara ve Herat bilginlerinden sordum, tam bir cevap veremediler. Sorum budur: Dün sizin askerinizle savaştık, iki taraftan nice adam öldü. Bunların hangisi şehittir?"**

Abdülcebbar, bu sözü tercüme edince İbni Şahne **"Bu soruya cevabımız, Hz. Peygamber'e bu soru sorulunca buyurdukları cevaptır.**" dedi. Timur, onunla alay edercesine, **"Ya! Bu soru, Peygamberimize sorulmuş mu ve ne cevap vermişler?"** demesi üzerine İbni Şahne **"Evet. Bir gün bir arabî, Hz. Peygamber'in huzuruna gelip, yâ Resûlâllah! Bazımız gayret ve hamiyetten dolayı savaşır ve bazımız cesaretten dolayı ve bazımız savaşta miktarını bildirmek için dövüşür ve ölür. Bunların hangisi şehittir?"** diye sorunca Resûl-i Ekrem: **"Her kim Allah'ın adını yüceltmek için dövüşürse şehit odur, diye buyurdu."** deyince Timur, **"Güzel cevap.**" diyerek hoşuna gitti ve sohbete koyuldu. Sohbet sırasında bedeninin zayıflığından şikâyet etti. Böyle sakat ve hasta iken Cenâb-ı Hakk'ın verdiği fetihlerden söz ederek şükredince İbni Şahne, **"Bu nimetlerin şükrü Müslümanların güvenliğini sağlamak ve onları öldürmekten sakınmaktır."** dedi. Timur, **"Vallahi ben bunları kasten kırdırmadım. Ancak onlar bozulup şehir kapısından girerken birbirini kırdılar. Bundan sonra canınızdan ve malınızdan emin olasınız."** dedi. Sonra birçok sorular sordu. Âlimler de cevapladılar. Sonunda Hz. Ali ile Muaviye (r.a.) hususunu sorunca Kadı Âlemüddin Maliki cevapta acele ederek, **"Onların hepsi müçtehiddiler."** deyiverdi. Timur öfkelendi, **"Hz. Ali hak üzeredir. Muaviye zâlimdir, Yezid fâsıktır. Sizler Halep halkısınız ve Şamlıla-**

ra bağlısınız. Onlar Yezididir. Hz. Hüseyin'i şehit etmişlerdir." deyince Şahne oğlu Mevlana özür dileyerek, **"Mazur ola Sultanım! Bu Maliki Mezhepli, bazı kitaplarda görüp, mânasını bilmediği sözü sarf etti. Affedin."** dedi. Timur'un öfkesi biraz hafifledi. Fakat evvelki kadar neşeli olmadı. Biraz sohbetten sonra Abdülcebbar, İbni Şahne için bir güzel adamdır, Şerefüddin için bir edip adamdır, diye tarif ve tavsiye etti. Akşam da eriştiği için meclis dağıldı.

Sonra Timur, kaledeki hazinelere ve cephaneye el koyup aşağı indi. Vali sarayına kondu. Moğol usûlü üzere bir ziyafet verdi. Şahne oğlu Mevlana ile Şerefüddin'i davet etti. Sohbet sırasında yine Hz. Ali ve Muaviye konusunu açtı. İbni Şahne **"Hak, Hz. Ali'nin olduğunda şüphe yoktur. Muaviye, halife değildir. Çünkü Resûl-i Ekrem (s.a.v.) benden sonra hilâfet otuz senedir, diye buyurmuşlardır. Bu süre Hz. Ali'de tamam oldu."** diye cevap verdi. Tekrar Timur, **"Hz. Ali hak üzeredir. Muaviye zâlimdir diye söyle."** deyince İbni Şahne, **"Hidaye kitabının sahibi, zâlim olan valilerden kadılık almak doğrudur. Çünkü ashab-ı kiram'dan ve tabiin'den çok kimseler Muaviye'den kadılık almışlardı. Bununla beraber hak, Hz. Ali'nin idi diye Hidaye'de belirtmiştir."** diye cevap verdi. Timur, hoşnut oldu. Halep'in alınmasına memur ettiği Beylerini huzuruna çağırtarak **"Bu iki kimseyi çok dikkatle koruyunuz. Bunlara yeteri kadar tayinat veriniz. Onlara hiçbir şekilde zarar erişmesin."** diye İbni Şahne ile Şerefüddin'i o Beylere ısmarladı. Halep'in istilâsından onbeş gün sonra Şam tarafına gitti. Hama'yı savaşarak, Humus'u barışla aldı. Baalbek'i ele geçirdi. Oradan Şam'a yürüdü. Beyrut ve Sayda taraflarına akıncı gönderdi. Kendisinin Şam'a varışı sırasında onlar da Timur'un ordusuna geldiler. Pek çok ganimet malları getirdiler,

Mısır ve Şam hükümdarı olan Sultan Nasıruddin Ferec, o sırada Halife ile beraber Mısır'dan çıktı. O sene Cemaziyelevvelin altıncı günü Şam'a gelmiş ve üç gün sonra şehir dışındaki ordusuna gitmişti. Timur'un gelişiyle beraber savaşa başladı. Fakat Mısır komutanları arasında birlik yoktu. İlk hücumda bozulup dağıldılar. Sultan Ferec dahi Halife ile birlikte kaçarak Mısır'a can attılar.

Timur, Şaban ayının başında Şam'a girerek halkı kılıçtan geçirdi. Irzlara geçildi. Yağmalar yapıldı. Şehir yakıldı. Ünlü büyük Emevî camisini, yüksek binaları ve hayır eserlerini yok etti. Ondan sonra cehennem olup Mardin tarafına gitti. Mardin'e de girdikten sonra Bağdad üzerine asker gönderdi. Sultan Ahmed Celayirî'nin kaymakamı karşı koyunca Timur'un kendisi Bağdad'a gitti. Mancınıklar kurdu. Zorla Bağdad'ı aldı. Halkını kılıçtan geçirdi. Şehri yaktı. Öyle yakıp yıktı ki, taş üstünde taş komadı. Öldürülenler kokmaya başladı. Kendisi de Bağdad'da duramadı. Savuşup Azerbaycan tarafına gitti.

Erzincan'ın Alınması ve Timur'un Mektupları

Timur'un Şam tarafına hareketi üzerine Sultan Ahmed Celayirî'nin ve Kara Yûsuf'un kışkırtmaları ile Yıldırım Bayezid, askerini toplayarak Sivas olayına sebep olan Tahirüddin üzerine yürüdü. Hemen Erzincan kalesini ele geçirdi. Erzincan Beyliğini Kara Yûsuf'a verdi. Fakat Erzincan halkı, Kara Yûsuf'a ısınmadıklarından Sultan Ahmed'in şefaatıyla Erzincan yine Tahirüddin'e verildi. Fakat çoluk çocuğu rehin olarak Bursa'ya gönderildi. Kara Yûsuf da Irak tarafına gitti.

Sonra Yıldırım Han Bursa'ya döndü. Kayseri'ye gelince Sultan Ahmed de izin alarak Padişah'a veda ederek ayrılıp Bağdad'a gitti. Yangın yeri gibi bir harabe gördü. Etraftaki adamlarını toplayarak Bağdad'ı imar etmek düşüncesindeyken Karabağ'da bulunan Timur tarafından bir fırka asker gelince Sultan Ahmed, hemen oğlu Sultan Tahir'le birlikte Halep tarafına kaçtılar.

Tahirüddin ise Yıldırım Bayezid'in muamelesinden, bağlı olduğu Timur'a şikâyet ettiği sırada Germiyan, Aydın, Saruhan ve Menteşeoğulları da babalarından ve dedelerinden miras kalan memleketlerinin Yıldırım Han tarafından ellerinden alındığını söyleyerek Timur'u, Yıldırım Han aleyhine kışkırtmaktaydılar.

Yıldırım Bayezid, gerçi Timur'un kuvvetini ve öyle biriyle uğraşmanın tehlikesini biliyordu. Fakat mizacı sert ve çok kızgın ve çok gayretli bir padişahtı. Kimseye baş eğmezdi. Devletin yaşlı vekillerine danışmaz ve emektar komutanların barışa yöneltmek yolundaki öğütlerini dinlemezdi.

Timur'un bazı yakınları da Yıldırım'ın kuvvetinden ve ne tarafa yöneldiyse zafer kazandığından söz ederek, **"Zafer ve üstünlük, bizim tarafa yüz gösterdiği halde dahi, Allah yolunda savaşan bir Padişahın kuvvetinin kırılması, din düşmanlarını sevindirir.**" diyerek barış yoluyla işe bir suret verilmesi gereğini hatırlatmaktaydılar.

Timur da barışa meyledip yanaştıkça, şiddetli red cevabı aldığından dolayı, nazikçe şikâyetler ederek Yıldırım Bayezid ile yumuşak yazışmaya girişti. Fakat teklif ettiği şartların birincisi Sultan Ahmed ile Kara Yûsuf'un kendisine teslimi, yahut kovulmaları idi. Gerçi ikisi de Bayezid Han'dan ayrılmışlardı. Tekrar sığınırlarsa kabul edilmemeleri, Sultanlığa aykırı düşeceğinden bahisle Bayezid Han bu konuda özür diledi.

Sonunda Timur'dan Bayezid'e *"Eğer karışıklığın giderilmesini ve halkın rahata kavuşmasını istiyorsanız özür dileyerek bendelerinizden biri yanımıza gönderile. Ahmed Celayirî ve Kara Yûsuf ile adamları o taraftan uzaklaştırılmalı. Bizce de burada bulunan düşmanlarınızın sözlerine değer verilmeyecektir. Ve bundan önce yiğit Tahirüddin, Cercis, Yalman ve Hacı Paşa ve onların evlâdı elinde bulunan yerler bize ait olduğundan, tarafınızdan onlara karışılmamalı. Sivas, Malatya, Elbistan*

ve başkaları gibi size ait olan yerlere de biz karışmayalım. Kemah'a gönderdiğiniz adamlar oradan kaldırıla. Aramızda bu şekilde barış kararlaştırıldıktan sonra yazılacak antlaşmanın bir nüshası Mekke'ye gönderilerek Kâbe duvarına asıla" diye bir mektup geldi.

Bayezid de "*Eğer sözlerin ağırlığı kavgaya bahane sayılıyorsa, önce şiddet ve sertlikle yazışma o taraftan geldi. Ve eğer bizden yaltaklanma bekleniyorsa, hanedanımız Allah'tan başkasına yalvarmadılar. Dedikodu uzadı. Bahane arayanın bahanelerine engel olmak ise mümkün değildir. İki taraftan, kim fitne çıkarmak isterse, günahı onun boynuna... Allah bize yeter. O ne güzel bir vekildir.*" mânasında bir cevap yazdı.

Bunun üzerine artık iki taraf da savaş hazırlığına başladı. Yıldırım'dan başka bütün hükümdar ve sultanlar, Timur Gürkan'a boyun eğmişlerdi. Bütün dünya, bu ikisi arasında çıkacak büyük savaşı bekliyorlardı.

Ankara Savaşı'nın Kötü Sonucu

Sekizyüzdört yılı kış mevsiminde Timurlenk, Karabağ'da kışladı. Baharda yediyüzbin kadar askerle Anadolu'ya yürüdü. Yıldırım da ona karşı üçyüzbin asker topladı. Timur askerinin çokluğuna güveniyordu. Yıldırım da kahramanlığına ve ordusunun intizamına ve Osmanlıların cesaretine güveniyordu. Oysa bu üçyüzbin askerin yüzonbini Tatardı. Bir kısmı Cengiz'in kalıntılarından Anadolu sınırlarında konup göçen ve Kara Tatar denilen yüzüçbin kadar oba halkından toplanmış ve diğer kısmı Timur, Deşt-i Kıpçak'ı vurdukta, beri tarafa kaçan ve Eflâk'tan geçip ve Tuna'yı aşarak Balkan boyunda karar kılan yüzbine yakın Tatar obalarından alınmış hafif Tatar atlılarıydı. Hepsi bir kuru kalabalıktan ibaretti. Kırkbini Germiyan, Aydın, Saruhan, Menteşe ve Hamideli başıbozukları idi. Bunlar gerçi Türkmen iseler de yeni alınmış yerler halkı olarak henüz Osmanlı hamuruna karışmayıp Beyleri ise Timur ordusunda idiler. Yirmibini de Sırp askeri olup asıl Osmanlı askeri yüzotuzbinden ibaretti. O asrın en düzenli ve talimli askeri; Osmanlı ordusu, özellikle Kapıkulu halkı idi. Fakat Timur'un bütün askerleri âdi, başıbozuk değildi. Birçok savaşlarda bulunmuş, bin belâdan arta kalmış pişkin ve tecrübeli adamlardı. Her on nefere bir onbaşı, her on onbaşıya bir yüzbaşı, her on yüzbaşıya bir binbaşı ve her on binbaşıya iki alay itibarıyla bir komutan ve her beş komutana bir başkomutan kumanda ederdi. Yani Emîr denilen komutan onbin kişilik bir fırkaya ve Emîrülümera denilen başkomutan ellibin kişilik bir kolorduya komuta ederdi. Bu kere Anadolu üzerine yürüyünce; Şirvan, Geylân, Sistan, Bedehşan hükümdarları ve Türkistan hanlarından başka Diyarbekir valisi olan Kara Osman Bayındırı ve Erzincan Beyi Tahirüddin gibi bağımsız hükümdar taslağı olan Beyler de ordusunda idi. Bununla beraber Yıldırım'ın çabukluğu, şid-

detli ve âni hücumu dünyanın gözünü o kadar korkutmuştu ki Timurlenk, konak yerlerinde ordusunun etrafına hendek kazdırırdı.

Timur Gürkan, öyle bir büyük ordu ile Erzincan'a gelince, İsfendiyar Bey, Sinop'tan çıkıp Timur'un yanına geldi. Öteki Türkmen Beyleriyle birlikte Timur'u Yıldırım aleyhine kışkırtır oldu. Timur, hemen bir askerî fırka göndererek Kemah kalesini ele geçirdi. Orada bulunan Osmanlı memurlarını öldürttü. Sağlamlığı ile ünlü, Kemah kalesini görmeye gitti. Yıldırım tarafından son cevap ile gönderilmiş olan elçileri orada huzuruna kabul etti. Onlara Yıldırım Han, bizim küçük isteklerimize izin vermedi. Biz, onun gibi adaletli ve Allah yolunda savaşan bir Padişah'a kılıç çekmek istemedik. Alttan aldıkça sert ve öfkeli haberler gönderdi. Bizim üç isteğimizden biri Kemah kalesi idi. İşte kolaylıkla elimize girdi. Diğerlerinden söz etmeye değmez. Eğer şehzadelerden birini özür dilemek yolunda tarafımıza gönderirse düşmanlığın yine giderilmesi mümkündür, dedi. Kemah kalesinin alınmasıyla savaşa başlanmış demek olduğundan askerî yürüyüşe devam etti.

Yıldırım, hemen Tokat'a gidip, Timur'un yollarını kapamak için derbentleri tutmuştu. Timur ise daha geniş olan Kayseri yolundan dolaşarak, Ankara'nın batısında Çubuk ovası denilen geniş alanda ordusunu kurdu. Ankara kalesini kuşattı. Teslimi için muhafızı bulunan Yakup Bey'e haber gönderdi.

Yıldırım Han ise, doksanbin kadar seçkin askerle seğirtip, Ankara'ya geldi. Timur'un ordusu karşısına kondu. Fakat Timur'un askeri Çubuk nehrini tutmuş olduğundan Osmanlı askeri, su için sıkıntı çektiler. Karakollar gece uyanık bulundular.

Ertesi günü, yani sekizyüzdört yılı Zilhicce'sinin ondokuzuncu cuma günü sabahleyin Timur Gürkan, sayısız askerini savaş düzenine soktu. Çocuklarını sağ ve sol kol komutanlıklarına getirdi. Kendisi askerin ortasında yer aldı. Önüne otuziki fil ve onbin kadar zırhlı asker dizildi.

Yıldırım da Kapukulu ve yakınlarıyla askerin ortasında yer aldı. Önüne keskin okçular dizildi. Sırp Kralı ve Yıldırım'ın kaynı olan İstefan da yirmibin Sırp askeriyle Padişah'ın yanı başında idi. Savaş Anadolu'da olursa, Anadolu askerinin sağ kolda durması kanundu. Anadolu askeri sağ kolda ve Rumeli askerinin bir kısmı sol kolda yer aldı.

Şehzadelerin en küçüğü olan Kasım Çelebi, harem halkıyla beraber Bursa'da idi. Diğerleri yani Süleyman, Mehmed, Musa, İsa ve Mustafa Çelebiler, hep bağlı oldukları fırkalarla orduda idiler. En büyükleri olan Emîr Süleyman Çelebi, Saruhan ve Aydın valisi ve Çelebi Sultan Mehmed, Amasya ve Tokat valisi ve küçükleri

olan Mustafa Çelebi, Teke ve Hamideli valisi idi. Musa, İsa ve Mustafa Çelebiler arkada durup, ordunun ortasına destek oldular. Süleyman Çelebi, bir kanada komutan oldu. Çelebi Sultan Mehmed de Çarhacılara komutan olup, Timurtaş Paşa ve Evrenos Bey ve diğer bazı Rumeli Beyleri onun emrine verildiler.

Büyük davulların akılları kapan sesleri ve savaş alanı arslanlarının korkunç naraları ufuklara velvele verdi. Yiğitleri gayrete getirdi. Çarhacılar elleşmeye başladılar. İki taraf hırslandı. Benzeri görülmedik bir dehşetli kanlı savaşa başlandı. Atların ayakları altından kalkan tozlar göklere baş çekti. Göz gözü görmez oldu. Çubuk ovası, büyük dehşet içinde kaldı. Çekirge alayı gibi havada uçan okların belârısı gibi vızıltıları, işitenlere dehşet verir ve yer yer kılıç kıvılcımlarının parıltıları gözleri kamaştırırdı. Timur askerlerinin çokluğuna Yıldırım'ın şiddeti ve askerinin intizam ve kahramanlığı karşı gelip savaş çok sürdü. Bu savaş pazarında candan ucuz ve üstün gelmekten pahalı bir şey yoktu. Zafer yeli ise Osmanlılar tarafına esiyordu.

Timur ordusunun sağ kolundan Yıldırım'ın ordusunun sol kolu üzerine, bir şiddetli hücum oldu. Fakat Rumeli askeri, kuvvetli bir şekilde savunmada bulunarak onu geri püskürttüler. Sonra Timur tarafından askerin ortasına hücum olundu. Bu hücum daha şiddetliydi. Fakat savunma da o nisbette şiddetli olduğundan Timur'un askeri, doğrudan doğruya geri dönemeyip bozularak sol tarafına meyletti. Anadolu askeri ise işin içyüzünü bilmediklerinden telaşa düştüler.

İşte bu sırada kaçmaya bahane arayan Kara Tatarlar, hıyanet ederek yerlerini bırakıp savuştular. Eski Beyleri olan Ertena Bey'in kardeşinin oğlu Tahirü'd-din koluna geçtiler. Hemen Osmanlı askerleri üzerine ok atmaya başladılar. Germiyan, Aydın ve Saruhan gibi yeni alınmış sancakların başıbozukları da sıvışıp eski Beylerinin yanlarına giderek Timur askerine katıldılar.

Bunun üzerine büyük Şehzade Süleyman Çelebi, ne yapacağını şaşırdı. Sadrazam Ali Paşa'yı bulup **"Paşa ne yapmak gerektir?"** deyince Ali Paşa, **"Sultanım! Kaçmak kurtuluştur. Gidelim"** diyerek atını sürünce, Süleyman Çelebi de ona uyarak diğer bazı beylerle beraber Osmanlı namusunu Moğol atlarının ayakları altında bırakıp Bursa'ya gitti. Yenmeye yüz tutmuş olan Yıldırım'ın ordusunda büyük bozgun çıktı.

Padişahın silahşorlarından Solak Karaca, Yıldırım Han'ın üzengisinden tutup **"Gördün mü o sarhoş vezirin ettiklerini? Sana ne işler işledi, saltanatını yıktı. Osmanlı namusunu koruyan askerin tahsisatını böyle günlerde senin işine yaramayacak ve belki zararı görülecek yerlere harcatıp, hem devlet hazinesini yok etti, hem de asker ve halkı senden soğuttu.**" deyince Yıldırım Han, etrafa göz atarak durumu bütün çıplaklığı ile gördü ve üzüldü.

Hemen mevcut askerle düşman ordusunun ortasına hücuma kalktı. Oysa Anadolu askerleri, tamamen dağıldı. Sağ kol bütün bütün boş kaldı.

Sırplar, fedakârca savaşıp çok dayandılarsa da, düşmanın sayıca çok üstün olarak saldırılarına dayanamayıp dağıldılar.

Yıldırım Han, Kapıkulu ve Rumeli askeri ile akşama kadar dayanıp durdu. O zamana kadar yüzbine yakın düşmanı yere serdi. Timur ise her taraftan hücum emrini verdi. Osmanlı yiğitlerinin kılıç sallamaktan kollarında takat kalmadı. Rumeli alayları da birer birer çözülüp geri çekildiler.

O sırada Çelebi Sultan Mehmed, sağ ve sola saldırıp kılıcından kan damlıyordu. Osmanlı namusunu korumak için canını siper ederek çalışıyordu. Dost, düşman onun kaplan gibi hücumlarına hayran oluyordu. Hatta Timurluların taraflılarından olan tarihçi Şerefüddin Ali Yezdi, Çelebi Sultan Mehmed'in kahramanlığını ve gösterdiği çabayı belirterek, doğrusu Anadolu'da mertlik hükmünü kazanmış olduğunu söylemiştir.

Gerçekten Çelebi Sultan Mehmed, üzerine gelen Mirza Hüseyin, Mirza Cihanşah ve Kara Osman Bayındırı fırkalarını birbirine katıp dağıtmıştı. Fakat Timur tarafından arka arkaya asker sevk edilerek yardım edilmekte olduğu ve şehzadenin kaybı bir taraftan tamamlanmadığı için, bundan fazla dayanmak artık kahramanlık gereği olmayacaktı. Bundan dolayı Lalası Bayezid Bey ile diğer onun iyiliğini isteyen komutanlar, Sultan Mehmed'i geri alıp, sekizyüz kadar süvari ile idaresine verilmiş olduğu Tokat ve Amasya tarafına götürdüler.

Kısaca Yıldırım'ın ordusunun sağ ve sol kolları bütün bütün kırıldı. Yıldırım Han, askerin ortasında yalnız Kapıkulları ve yakınları ile kaldı. Moğollar, her taraftan ordugâhı sardı. Bu kargaşalıkta Mustafa Çelebi kayboldu, İsa Çelebi, savuşup Bursa tarafına gitti. Yıldırım Han yanında şehzadelerinden yalnız Musa Çelebi kaldı. Yıldırım Han için de savaş alanını bırakarak kurtuluş semtini aramaktan başka çaresi kalmadı.

İş bu kerteye gelince Minnet Bey, Padişahın huzuruna gelip **"Padişahım! Artık zafer ümidi kalmadı. Savaş alanından çıkıp savuşunuz. Siz, kurtuluncaya dek ben sancak yanında durayım ve kalan askerle düşmanı oyalayayım!"** demişse de Yıldırım Han, son derece gayret ve hamiyeti gereği, kaçmaktan utanarak hemen kalan askerle düşman ordusunun ortasına atılmak üzere çabucak ileri hareket emrini verdi. Fedakâr adamları, kendisinden ayrılmadılar. Moğollarla çok fedakârca vuruştular. Fakat çoğu şehit oldu. Birazı da esir oldu. Bunun üzerine kendisi de Timur'un bulunduğu sancaklar üzerine ne olursa olsun diyerek atıldı.

Osmanlı Sultanları içinde Yıldırım Bayezid, cesaret ve yiğitliği ile meşhurdur. Osmanlı hanedanında Zaloğlu Rüstem gibi kuvvetli, öfkeli ve hiddetli biri

olarak tarih kitaplarında yazılmıştır.. "Timurnâme" adlı eseri nazmeden ve Molla Cami'nin kız kardeşinin oğlu olan Mevlana Hatifi, "Şehnamecinde şöyle yazıyor:

"Yıldırım Bayezid Han, o kıyamete benzeyen günde, hiç çekinmeden Tatar askeri üzerine at salıp aç kurt koyun sürüsünü nasıl darmadağın ederse öyle ederdi. Elindeki kılıçla vurduğunu ilk hamlede yere sererdi. İkinci vuruşa hacet kalmazdı. Bazen gök gürültüsü gibi nara atarak, şimşek gibi parlayan kan saçan kılıcıyla çaldığı Tatarı cansız ederdi. Bazen can alıcı mızrak ile görünmez şimşek gibi hücum edip, vurduğunu atın boynuna baş aşağı sarkıtırdı. Yıldırım Han, kana gömülüp canını kurban vermek arzusuyla hemen askerin ortasında bayrakların dikildiği yere doğru at koparıp, Timur'un üzerine atıldı. O yere erişinceye kadar nice Moğol askerini birer vuruşta toprakla bir etti. Nicelerinin kellesini keskin kılıcıyla uçurdu. Önüne kimse engel olamadı. Timur durduğu yerde Yıldırım'ın yalnız başına korkusuzca safları birbirine katıp doğru kendi üzerine gelmekte olduğunu görünce canı ağzına geldi. Sonbahar yaprağı gibi titredi. Germiyanoğlu, Timur'un yanındaydı. **"Han'ım! Gafil olma, bu fırsat ele girmez. Böyle ciğerini almaya gelen Yıldırım Han'ın kendisidir."** deyince Timur, hemen kemendcilerine, **"Sakın Yıldırım'ın vücuduna zarar getirmeyip, diri olarak ele geçirmeye özen gösteriniz"** diye uyarınca, onlar da dört taraftan kemend aşırdılar. Onu atından düşürdüler. Cengiz'in çocuklarından Mahmud Han, o kolda bulunuyordu. Adamları Yıldırım'ın yayan kaldığını görünce, etrafına aldılar. Yıldırım Han, hançere davranıp nicelerini hançerle vurdu, yere düşürdü. Sonunda kalabalıkla üzerine üşüştüler. Hançer elinde olarak tuttular. Timur'un çadırına götürdüler. Timur, çadırından çıkıp birkaç adım ileride karşılamaya seğirtti. Selamlaşmadan sonra hürmetle elinden tuttu. Çadıra götürdü. Baş köşeye geçirdi. Yanı başına oturttu. Gönül alıcı sözlerle ürküntüsünü giderdi. **"Hatırınızı hoş tutunuz. Birkaç gün istenmeyen günler geçirmekten dolayı üzülmeyiniz. Miras kalan mülkünüzü bugünden sonra elinizde biliniz."** dedi. Kıymetli elbiseler giydirdi. Yüksek çadırlar kurdurdu. Musa Çelebi de babasıyla, beraber esir olmuştu. Onu getirdiler. Timur, onu da evlâdı gibi ağırladı. Onun için de babasının çadırı yanında yüksek çadırlar kurdurdu. Her nereye gittiyse onları da böyle ikramla beraber götürdü. Ara sıra Yıldırım'ı davet eder ve onunla yan yana oturup sohbetlerle ürküntüsünü giderdi. Kütahya'ya varınca bir büyük ziyafet verip, Yıldırım'ı çağırdı. Padişahların âdeti üzere onunla yan yana oturdu. Mecliste saz çaldırıp, Yıldırım Han'a dinlettirdi. Torunu Miranşah oğlu Ebû Bekir'e Yıldırım'ın kızlarından birini nikâhladı.

"Timurlenk, Yıldırım Han'ı demir kafese koymuş." **diye halk arasında yayılan sözün aslı yoktur. Öyle büyük adamlar, böyle küçüklük etmezler. Büyüklüğün kadrini bilirler. Fakat Yıldırım, Moğolların göz hapsinde olarak ata binmekten nefret ederdi. Bunun için tahtırevan ile gitmek isterdi. Kafes ile**

tahtırevanı fark edemeyenler, öyle hikâyeler düzmüş olsa gerektir. Aslında Timurlenk yüreği katı, zâlim ve kan dökücü bir adamdı. Fakat hükümdarların sânına yakışan resmî işlerde asla kusur etmezdi. Ama memleketler yakılıp yıkılmış, fakirler ayaklar altında kalmış, oralarını hiç düşünmezdi.

Kaldı ki Timur'un askerinin çoğu, vahşi Moğollar idi. Onların mükâfatı ise yağmalarına izin vermekti. Bundan dolayı Anadolu'da etmedikleri vahşi muamele kalmadı. Cengiz'in askerleri ne yaptılarsa Timur'un askerleri de onu yaptılar".

Timur'un torunu olan Miranşah'ın oğlu Mirza Mehmed Sultan, bir ordu ile Bursa üzerine yürüyünce Bursa'da bulunan Süleyman Çelebi; harem halkıyla Kasım Çelebi'yi ve hazinede bulunan paralarla, kıymetli eşyaları alıp, Sadrazam Ali Paşa ve diğer bazı komutanlar ve Yeniçeri Ağası Hasan Ağa ile beraber Rumeli yakasına geçerek Edirne'ye gitti. Orada tahta çıkarak Ali Paşa'yı sadrazamlıkta bıraktı.

İstanbul Kayseri Manuel'i kazanmak gerektiğinden Akdeniz'de Selanik iskelesini ve diğer bazı yerleri ve Karadeniz kıyılarında bir kısım yerleri Kayser'e vermiş ve Kasım Çelebi'yi de rehin olarak İstanbul'a göndermiştir.

Miranşah'ın oğlu Mirza Mehmed Sultan, Bursa hazinesinde umduğu kadar mal bulamadı. Fakat Timur'un komutanlarından malları ele geçirmeye memur olan Emir Şeyh Nureddin, Bursa'nın ileri gelenlerini ve zenginlerini mal için sıkıştırdı. Fakirlerini soyup soğana çevirdi. Çevresindeki kasaba ve köyleri yağmalayarak harap etti. Böylece çok mal topladı. İznik'e gitti. Taraklı Yenicesi'ne varınca yağma yaparak halka yapmadığı zulüm kalmadı. Moğol ve Tatarlar'ın bir topluluğu da Mihaliç ve Karesi taraflarını hakladı.

Keramet sahiplerinden meşhur Emîr Buhârî ve zamanın en büyük bilgini Molla Fenari, kurra'nın ve hadîs bilginlerinin iftihar ettiği Şeyh Mehmed Cezeri, bu musibetler tufanı içinde tutulup bağlanarak Emîr Nureddin'in huzuruna götürüldüler. İlim derecelerini anlayınca onları Kütahya'ya gönderdi. Timur, onlara pek çok hürmet etti. Birlikte Türkistan'a götürmek istedi. Emîr Buhârî ile Molla Fenari özür dileyip izin isteyerek Bursa'ya döndüler. Mehmed Cezeri orduda kaldı. Timur onu Semerkand'a götürdü.

Tarih sayfalarının süslediği üzere Timurlenk, Seyyid Şerifi, Şiraz'dan Horasan ve Maveraünnehir'e götürdüğü zaman, Sadeddin Taftazani ile Seyyid Şerif görüşmüşlerdi. Bir gün Timur'un huzurunda İstiare-i Tebaiye'ye dair bir bahis geçmişti. Aralarında hakem olan Numanüddin-i Mutezilî dahi Seyyid Şerifi tercih etmişti. Bunun üzerine Timur'un düzenlediği bir toplulukta Seyyid Şerifi öne geçirince Sadeddin'in hatırı kırıldı. Timur **"Tutalım ki ikisi de ilim ve fazilette**

eşit olsunlar. Seyyid'in nesebi bakımından öncelik şerefi vardır." demiş. Sadeddin, bu yersiz sıralamadan gücendi. Kısa zamanda kahrından ölmüştür. Bu kere Cezeri'yi Semerkand'a götürdüğü zaman, düzenlediği bir resmî toplulukta da, Cezeri'yi Seyyid Şerif'in üzerine geçirmekle Seyyid Şerif'in gönlü kırılmıştır. Gerçi Cezeri, kıraat ve tecvid ilimlerinde imam idi. İlim, hadîs ve tarih sahasında da çok bilgiliydi. Fakat aklî ilimlerde Seyyid Şerifin topuğuna varamazdı. Kısaca uğursuz Timur, nice ülkeleri yakıp yıktı. Bunca Allah'ın kuluna azap çektirdikten başka, büyük bilginlerin yüzsuyu ve sonraki âlimlerin önderi olan Seyyid Şerif ile Sadeddin'i bile kırıp gücendirmiştir.

Mal toplamak için Timur'un çocuklarından Sultan Hüseyin, bir ordu ile Karaman, Teke ve Hamideli yörelerine, Harezm valisi olan Emîr Şah Melik de diğer bir ordu ile Menteşe ve Aydın iline gittiler. Öyle zulüm ve saldırıda bulundular ki, mazlumların ahi gök kubbesine ulaştı.

Karamanoğlu Mehmed Bey, on seneden fazla Bursa'da hapiste olup, kurtulacağından ümidini kesmişti. Sultan Mehmed Mirza, Bursa'ya gidince onu hapisten çıkardı. Timur'un yanına gönderdi. Germiyanoğlu Yakup Bey de evvelce Yıldırım'ın hapsinden kaçarak Şam'a ve oradan Timur'un yanına kaçmıştı. Timur, gerek onları, gerek ordusunda bulunan Aydınoğlu Cüneyd Bey'i, Saruhanzade Hızır Şah Bey'i, Menteşeoğlu İlyas Bey'i, Kızıl Ahmedoğlu İsfendiyar Bey'i babalarından miras kalan vilâyetlere vali tayin etti. Anadolu kıtası, böylece yine Beyliklere ayrılmış oldu.

Gururlu Timur'un asıl gayesi, Osmanlı ülkesini bölük pörçük ederek Osmanoğullarını bir daha kendisine karşı koyamayacak şekilde zayıf düşürmekti. Şunu bilmiyordu ki, kendi ocağı batacak, fakat Osmanlı'nın meş'alesi kıyamete kadar parlayacaktı.

Bir şem'a ki Mevlâ yaka bir vecihle sönmez.

(Allah'ın yaktığı mum, asla sönmez).

Timur, yazı Kütahya'da geçirdi. Kış girince Aydın'a gitti. Kendisi Tire'de, torunları olan Sultan Mehmed ile Mirza Ebû Bekir, Manisa'da, Horasan emîri olan Şahruh Mirza, Horasan komutanları ile Ayasluğ'da, öteki Mirza'lar ise birer tarafta kışladılar.

Cenevizler'in İzmir limanında yapmış oldukları kaleyi İslâm hükümdarlarının ele geçiremedikleri, Timur'un huzurunda söylenince gayrete geldi. Kış demedi. Hemen İzmir üzerine yürüdü. Bu kale, deniz kenarındaydı. Yalnız üç tarafı denizdi. Timur, hemen sayısız askerine üşüntü ettirdi. Deniz tarafını doldurarak kaleye hücum yolunu buldu. Onbeş günde kaleyi ele geçirdi. Bunun üzerine Edremit kalesi de eman isteyerek Timur'a teslim edilmiştir.

Şehzade Çelebi Sultan Mehmed'in Bazı Savaşları

Ankara savaşı bozgununda Şehzade Çelebi Sultan Mehmed, hükümet ettiği Amasya'ya gitmişti. Sinop Bey'i İsfendiyar Bey ise Osmanoğullarının düşmanı olduğundan kardeşinin oğlu Kara Yahyâ, bin kadar süvari ile şehzadenin geçeceği yere geldi. Fakat savaşta bozguna uğradı. Askerinin çoğu öldü, arta kalanı da dağıldı.

Bunun üzerine Şehzade Çelebi, Bolu'da durarak etrafın durumunu anlamak üzere casuslar dağıttı. Casuslar dönerek Osmanlı ülkesinin karışıklığını ve Timur'un memleket içinde kışlayacağını ve Bayezid Han'ın sağ olduğunu haber verdiler. Danışma sonunda Amasya taraflarında oturarak durumun sonucunu beklemek üzere karar verilerek o tarafa gitti.

Türkmen Beylerinden olup, Timur tarafında bulunan ve bazı aşiretlere komutan tayin edilmiş olan Kara Devlet Şah ise başına hayli haşaratı toplayıp Osmanlı memleketlerinin alınmasını kurmuştu. Amasya yöresine saldırdı. Başındaki haşaratın çoğu ise yağma için etrafa dağılmışlardı. Şehzade Çelebi, onun üzerine yürüdü. Yapılan savaşta Kara Devlet Şah, bir okla öldü. Yanındaki asker dağıldı.

Daha sonra Canik'te bulunan ve Timur'a bağlı olan Kubadoğlu, saldırıya geçerek Amasya'ya bağlı Niksar kalesini kuşattı. Şehzade Çelebi, çabucak yetişti. Kubadoğlu'nu kaçırdı. Kubadoğlu elinde bulunan Felebenk kalesini sardı ve zorla aldı. Sonra Şehzade Çelebi, Tokat'ta kaldı. Büyük dedesi Sultan Osman Gazi'nin yolunda adaletle yürüdü. Bu sırada eşkıyaların reislerinden İnaloğlu, Tokat'ı almak için yirmibin kadar eşkıya ile sınırı geçerek Kazabad'a geldi. Her gün bir yöreyi yağmaladığı haberi geldi. İnaloğlu'nun yanındaki haşaratın çoğu ise zahire getirmek için çevreye dağılmışlardı. Şehzade Çelebi, bir gün sabahleyin Kazabad'a gitti. İnaloğlu'nun topluluğunu bastı. Yanındaki askere göre eşkıya, on kat fazla idi. Onları bozdu. Ganimetlerle ve sağ salim Tokat'a döndü.

Oysa Türkmen Beyleri'nden Gözleroğlu, İnaloğlu'nun çıkışını haber alınca, başına topladığı haşarat ile gelip Doğu Kara Hisar kalesini sardı. Bu haber gelince Şehzade Çelebi, yine askerini topladı. Sabahleyin Gözleroğlu'nu bastı. Topluluğunu dağıttı. Mallarını ve eşyasını ganimet alarak Tokat'a döndü.

Yine o sırada Mezid adlı bir eşkıya, başına birçok haramileri topladı. Sivas harabesini kendisine sığınak yaptı. Yol keserek yolcuları soymaya başladı. Bu haber gelince Şehzade Çelebi, komutanlarının en eskisi ve en büyüğü olan Bayezid Paşa'yı gönderdi. Yapılan savaşta Mezid, savunmadan âciz kaldı. Eman isteyerek teslim oldu. Bayezid Paşa, onu tuttu. Tokat'a götürdü. Şehzade, onu affetti. Bundan sonra böyle eşkıyalıkta bulunmayacağına yemin ettirdi. Onu Sivas'ın onarımına

memur etti. Mezid de kurtuluşuna teşekkür olarak sözünde durdu. Sivas'ın imarı için elinden geleni yaptı.

Kısaca Osmanlı düşmanları olan derebeyleri ve özellikle İsfendiyaroğlu'na bağlı olanlar, Yıldırım Han'ın şehzadelerinin fırsat bulmamaları için, beşer onarbin eşkıya ile şurada burada dolaşmaktaydılar. Çelebi Sultan Mehmed, onların zararlarını defetmek zorunda kalmıştı. Kendisinin kapısı halkı ve Amasya eyaleti askeri, üç bin kişi olduğu halde, Allah'ın yardımına kavuşarak, o çeşit büyük topluluktaki hainlerin birer birer üstesinden geliyordu.

Ankara meydan savaşında Çarhacılar komutanı olup, kahramanoğlu kahraman olduğunu Timur kendi gözleriyle görmüş ve bu sefer Amasya eyaletinde görünen adaletli ve tedbirli hareketlerini işitmiş olduğundan Çelebi Sultan Mehmed'i yanına almak merakına düştü. Kendisine büyük yeminlerle, isteğini ve ona kızını vereceğini belirten çok okşayıcı bir davet mektubu yazdı, padişahlara yakışır hediyeler hazırladı. Yıldırım Bayezid Han'a büyük" yeminlerle teminat verdi.

Ona da gereğince bir mektup yazdırdı. Hoca Mehmed adlı bir memur ile gönderdi. Yıldırım Bayezid'in en yakın adamlarından biri de ona arkadaş kılındı. Mektuplarla elçilerin gelişleri, Şehzade Çelebiye haber verildi. Komutanlarını karşılamaya gönderdi. Memurlarla görüştü.

Mektuplar hürmetle okundu. Şehzade, hemen baş göz üstüne diyerek lâyık hediyeler hazırlayarak Tokat'tan Amasya'ya ve oradan Osmancık'a kondu. Meğer İsfendiyar oğlu Kara Yahyâ öç almak için Şehzade'nin bu seferini fırsat bilerek yolunu kesmeye gelip, kafileye saldırdı. Osmanlı yiğitleri kuvvetli bir savunmaya geçince, Kara Yahyâ yine bozulup yardımcıları darmadağın oldu.

Şehzade, o yerden de göçüp Murtazaabad'a geldi. Tatar komutanlarından Savecioğlu Ali Bey'in ona suikast yapmak için yolu üzerinde beklemekte olduğu haberi alınınca Şehzade, Timur'un elçisine bir ziyafet verdi ve **"Hükümdar Timur'un katına çıkmak övünmemi gerektiren bir durumdur. Babama olan özlemim de büyüktür. Fakat henüz eyaletimiz sınırında iken düşmanlardan ve eşkıyadan ne zahmetler çekilmekte olduğunu gördünüz. Memleketi bu durumda bırakıp gitmek mümkün olmayacak. Rica ederim ki Sahip Kıranın huzuruna vardığınızda bu özrümü uygun bir şekilde arz idesiz. Gidemediğimiz için gücenmesinler.**" dedi. Elçi ile beraber kendisinin hocası, olan Bayezid Sofi'yi gönderdi. Onun dönmesine kadar Bolu yöresinde beklemeye karar verdi.

Oysa Bayezid Sofi'nin Timur ile görüşmesi Yıldırım Bayezid'in ölümünden sonra gerçekleşmiştir.

Yıldırım'ın Ölümü ve Timur'un Dönüşü

Hamideli vilâyetinde uzunluğu yirmi ve genişliği dört fersahlık bir göl vardır ki çevresi bağ ve bostanlar ile bakımlı bir durumdaydı. Bir tarafında çok sarp ve yüksek bir dağın eteğinde Eğridir şehri ve gölün içinde çok dayanıklı bir ada kalesi olduğu Timur'un kulağına gitmişti. Onu ele geçirmek merakına düştü. Kışı Aydın'da çıkardıktan sonra o tarafa gitti.

İşte o sırada, yani sekizyüzbeş yılı Receb ayının ortasında Yıldırım hastalandı. Timur, kendi ağırlığıyla beraber Yıldırım Hanı da Akşehir'e gönderdi. İyileşmesi için kendi özel doktorlarından ihtisasıyla bilinen Celâleddin Arabi ile İzzeddin Mes'ud Şirazî'yi memur etti Kendisi Eğridir'e varıp orasını ele geçirdi.

O iki ihtisas sahibi doktor, tıb ilmince gereken tedbirlerde kusur etmediler. Fakat çoluk çocuğundan ayrılık acısı şöyle dursun, kuvvetiyle dünyayı titretmiş olan bir padişahın esir ve göz hapsinde bulunması, ne kadar ciğer yakacak bir durum olduğu açıktır. Gerçi Timur tarafından kendisine teselli verilerek ülkesinin yine kendisine verileceği vadedilmekte ise de, o halde bile bir diğerin minneti altında yaşamak kendisince zor bir hal idi. Daima ölümü isteyecek bir durumda bulunuyordu. Doktorların tedavisi sonuç vermedi. Hastalığı günden güne ağırlaşarak kırk yaşında iken o senenin Şaban ayının ondördüncü perşembe günü Akşehir'de karar yeri olan âhirete göçtü. Saltanat süresi ondört yıldır. Timürlenk Eğridir'den dönerek Akşehir'e bir konak uzağa geldiği zaman, Yıldırım'ın ölüm haberini alınca son derece üzülerek ağladı ve dedi ki: **"Dinin direği olan Osmanlı Sultanlarının Allah'ın adını yüceltmek için sarf ettikleri güzel çalışmaları görüp, saltanatlarını yıktığımdan pişman olmuştum. Özellikle kutlu padişah Yıldırım Bayezid Han'ın düşmanları kahrederek dini kuvvetlendirme yolunda ne şekilde çalıştığını gördükten sonra, ona yardım ederek kuvvetlenmesini sağlamanın ve bu hanedanı korumanın dinin bir gereği olduğu anlaşıldı, istediğim şuydu: Anadolu'yu tamamen kurtardıktan sonra geri, o makamı yüce Padişahı saltanat merkezinde bırakayım ve İslâm sınırlarının korunması ve Allah yolunda savaşın yapılması için ona yardım ile iyi ad kazanayım".**

Timur, bu yolda yakıcı sözler söyledikten sonra Musa Çelebi'yi çağırttı. Ona cevahirle süslü bir kılıç kuşattı. Güzel ve kıymetli elbiseler giydirdi. Yüz at verdi. Yıldırım Bayezid'in ve babasının cenazesini vasiyeti üzere Bursa'da yaptırdığı cami yanında gömmek üzere tabutunu ve Musa Çelebi'yi Germiyanoğlu Yakup Bey'e teslim etti. Her ne zaman Mehmed Çelebi isterse ona veresin diye uyarıda bulundu. Çelebi Sultan Mehmed tarafından gönderilen mektubun cevabıyla gelmiş olan Sofi Bayezid'i huzuruna kabul etti. Pek çok iltifat ettikten sonra Çelebi Sultan Mehmed'e padişahlara yakışır hediyeler hazırladı. Baş sağlığı mektubu yazdırdı. Komutanlarından biriyle gönderdi. Sofi Bayezid'i izzet ve ikramlarda bulunarak

geri gönderdi. Bunun gibi Edirne'de bulunan Emir Çelebi Süleyman'a da taziyet mektubu ile hediyeler gönderdi.

Yıldırım Bayezid'in öldüğü Şaban ayında Timur'un pek çok sevdiği torunu Mirza Mehmed Sultan da ölünce Timur, son derece kederlendi. Gözlerinden damla damla yaşlar döküldü. Bu gam ve kederle beli büküldü. Artık Anadolu'da duramadı. Hemen Erzurum ve Erzincan yoluyla Gürcistan'a gitti. Orasının işlerini düzelttikten sonra sekizyüzaltı senesinde başşehri Semerkand'a erişti.

Özet

Yıldırım, kahraman oğlu kahramandı. Ömrünün sonuna kadar kahramanca yaşadı. Savaş alanlarında gösterdiği kahramanlığın yarısı kadar memleket idaresinde de becerikli olsaydı kolaylıkla İstanbul'u fethederek başşehir yapardı. Fatih ve Yavuz Sultan Selim gibi kendisinden sonra gelecek olan büyük padişahlar da Avrupa'ya girer ve Hindistan'ı alırlardı.

Yıldırım Bayezid, devlet işlerini Sadrazam Ali Paşa'ya bırakmıştı. Ali Paşa ise eğlence ve zevkine çok düşkündü. Hem de bazı söylentilere göre rüşvet alırdı. Dışardan Ali Paşa ve içerden Sırp kızı Melica, kendisini içkiye alıştırmışlar, zevk ve safâya düşürmüşlerdi. Bu durum halkın özellikle mutaassıp olanların nefretini doğurmuştu. Kadılardan bazılarının zulümlerini işitince, hepsinin idamını emretmişken bir mukallit Habeşî'nin sayesinde kurtulabilmişlerdi. Bu yüzden kadılar da kendisine gücenmişlerdi.

Önceki Osmanlı Sultanları, her hususta devlet büyükleri ve komutanlar ile danışmada bulunmuşlar iken Yıldırım, danışma usulüne uymayıp, her işe bildiği gibi girişirdi. Samimî ve emektar adamlarının öğütlerini dinlemezdi. Öyle ki Timur'a yazılan cevap mektubunda sert bir dil kullanılmamasını hatırlatanları azarlamıştı. Bu bile şiddet eseri idi. Yoksa Timur gibi bir saldırganı kızdırıp üzerine çağırmaya bir mecburiyet yoktu. Hele Timur'a bağlı olan Kemah ve Erzincan'ı almak durumun gereğine uymuyordu. Timur gibi bir korkunç düşmana karşı etraftan müttefik ve yardımcı bulmak lâzımken, özellikle Mısır Sultanı ile anlaşmak gerekirken, Mısır hükümetinin himayesinde bulunan Malatya'yı alarak orasını gücendirmek de memleket işlerindeki tedbir usulüne aykırı idi.

Bu gibi isteyerek yapılan kusurlara birtakım gök olayları da eklenmişti. Bunlardan biri, o sırada doğudan batıya doğru bir kuyruklu yıldız doğmuştu. Cahil halk, ona mânalar vererek ürktü. Bu ürküntü askeri de etkilemişti. Bu kuyruklu yıldızdan Timur da ürkmüştü. Fakat bazı müneccimler, **"Bunun zararı Anadolu'ya aittir."** diyerek kendisini teselli etmişlerdi.

Sivas valisi ve doğu başkomutanı olan büyük Şehzade Ertuğrul Çelebi'nin o sırada ölümünün de manevî çok etkisi olmuştu ki Yıldırım, Rumeli işleriyle uğ-

raşırken Timur'un saldırısı beklendiğinden, doğu sınırlarının korunmasını ona bırakmıştı. Kendi yokluğunu bildirmeyeceği inancında olarak doğu tarafından güven içinde idi. Oysa onun ölmesi, Yıldırım'a büyük ümitsizlik ve üzüntü kaynağı olmuştu. Sonradan Timur'un Sivas halkını kılıçtan geçirmesi askerin zihnine dehşet vermişti.

İşte bu gibi sebeplerden dolayı Ankara olayında tam bir inanç ve birlik içinde savaşılamadı. Kaldı ki uzun süre bir hanedan elinde bulunan halk, zorla başka bir hükümet eline geçerse bir süre eski bağlı olduklarına dönmek için ellerine geçen fırsatı kaçırmazlar. Bu tarihin genel bir kaidesidir. Yıldırım Bayezid, henüz ele geçirmiş olduğu Anadolu bağımsız beylikleri halkını yardımcı askerler sıfatıyla Osmanlı askerlerine katmış ve onların eski beylerinin Timur ordusunda bulunduklarını sanki unutmuştu. Bir de Ertena Bey'in kardeşinin oğlu olan Tahirüddin Bahadır, Timur ordusunda bir fırka komutanı iken Yıldırım, Ertena artığı olan Kara Tatarlar'dan asker topladıktan başka Deşt-i Kıpçak'tan Rumeli'ye geçen Tatarlar'ın reislerini idam ile kendilerini ayrı ayrı yerlerde yerleştirerek onlardan da asker toplamıştı. Tatarlar ise kendi Han ve Beylerine bağlı bir milletti. Reisleri olmadıkları zaman, nerede Tatar kokusu duyarlarsa o tarafa meyletmeleri ve yenilgiye uğrayan reislerinin öcünü almak için fırsat gözetmeleri tabiî işlerdendi. Kısaca gerek yeni alınan Anadolu beyliklerinden, gerek Tatarlardan toplanan yardımcı askerin dar zamanında öte tarafa geçivermeleri kuvvetle umulurdu. Öyle de yaptılar. Düşmanın çokluğundan ürkmeyen ve bir yerde yenilmeyen Osmanlı askerinin bozulmasına sebep oldular.

Yıldırım Zamanındaki Âlimler ve Şeyhler

O asrın en büyük bilgini Molla Fenâri idi. Önce Anadolu'da Alâaddin Esved'den ve Aksaraylı Cemaleddin'den ilim öğrendikten sonra Mısır'a gitmiş ve Ekmel'den ders alarak yüksek ilimleri tamamlamıştı. Anadolu'ya dönüşünde Bursa kadısı oldu. Büyük ün kazandı. Cuma günü evinden camiye varıncaya kadar halk ve ileri gelenler, onun yüzünü görmek için yollarda dizilirlerdi. Osmanlı Sultanları tarafından kendisine büyük saygı gösterildi. Çok zengin oldu. Güzel bir yerde cami ve medrese yaptırdı. Süsler içinde oniki hademesi ve kırk cariyesi vardı. Kendi yiyeceği ve giyeceğine sarf etmek için, temiz mal edinmek üzere ipekçilik yapardı. Tasavvuf ehli gibi abalar giyerdi. Ve "İpekçilikten kazandığım para bundan iyi elbiseye yetişmez." derdi. Onun hâline hased eden bazı âlimler, bundan dolayı onu ikiyüzlü diye ayıplardı. Molla Fenâri ise doğrudan doğru hareket eder ve her konuda doğruyu söylerdi. Yıldırım Bayezid bir davada, "Ben, bu işi bilirim. Böyledir" deyince "Siz, cemaati terk ediyorsunuz. Ben, sizin şahitliğinizi kabul edemem" dedi. Bunun üzerine Yıldırım, kendi köşkünün önünde bir mescid yap-

tırdı. Ve içinde kendisi için bir köşe ayırarak, ondan sonra o mescidde cemaat ile namaz kılar ve özrü olmadıkça cemaatı terk etmez oldu. Molla Fenâri sekizyüzyirmiiki senesinde hacca gitti. Mısır'a uğradı. Mısır amirleriyle karşılıklı konuşmalar yaptı. Hepsi onun olgunluğunu tasdik ettiler. Mısır Sultanı olan Melik Müeyyed ona çok hürmet etti. Mısır'da Şeyhülislam olan İbni Hacer onun hakkında "Bütün fen ilimlerini bildiği gibi, Arapça ilimlerde tam bir bilgisi vardır." diye övmüştü. Gerçekten Fenâri, mevcut bütün ilimlerde tam bir bilgi sahibi idi. Hacı Bayram Velî'nin şeyhi olan Kayserili Şeyh Hamidüddin ile sohbet ederek ondan da tasavvuf ilmini öğrenmişti. Onun zamanında Sadeddin'in eserleri Anadolu'ya geliyor, talebe onları okumaya düşkün olduğundan, haftada iki gün, yani cuma ve salı tatilleri onların yazarak çoğaltılmasına yetmediğinden, talebeye genişlik için pazartesi gününü de tatil günlerine ekledi. Molla Fenâri'nin en meşhur ve önemli olan eseri Usul-i Fıkıh'tan "Füsûlü'l-Bedâyi" adındaki kitabıdır. Mantık ilminden "Risale-i Esîrîye" üzerine bir güzel açıklaması vardır. Bunlardan başka pek çok eserleri varsa da işinin çokluğundan onları temize çekmeye vakit bulamamıştır. Ölümünde yüzellibin altını ve çeşitli eşyalarından başka onbin cilt kitabı kalmıştır (Allah rahmet eylesin).

Yine o asrın âlimlerinden biri de Alaâddin Esved'in oğlu Hasan Paşa'dır ki, babasından ilim öğrendikten sonra Aksaraylı Cemaleddin'in dersine hazır olarak Molla Fenâri ile ders arkadaşı olmuştu! Sarf ilminden "Merah"ı, nahivden ise "Misbah"ı açıklayıp genişletmiştir.

Molla Fenâri'nin çağdaşı olan âlimlerden biri de Saferşah adlı bilgindi. Aklî ve naklî ilimleri bütün yönleriyle bilirdi. Fenâri aklî ilimlerden takıldığı bazı meseleleri onunla hallederdi.

O asrın büyük âlimlerinden biri de, Molla Fenâri'nin oğlu Mehmed Şah idi. Babasından daha zeki bir genç idi. Bursa'da Sultan medresesi babası sağken ona verilmişti. Mehmed Şah'ın kardeşi Yûsuf Bâli o asırda yetişmiş büyük âlimlerden olarak kardeşi Mehmed Şah'ın ölmesiyle, onun yerine müderris olmuş, sonra da Bursa kadısı olmuştur.

O asrın, meşhur bilginlerinden biri de Melik oğlu İzzeddin Abdullatif adlı faziletli ve derya gibi ilim sahibi kimse idi. Bütün ilimlerde, özellikle din ilimlerinde üstüne yoktu. Aydınoğlu Mehmed Bey'in hocasıydı. Tire'de yerleştirmişti. **"Mecmaü'l-Bahreyn", "Meşariku'l-Envar"** ve **"Usul-i Fıkıh** "dan **"Menar** "ı açıklamıştır. Onun Ferişteoğlu diye bilinen bir kardeşi de vardı ki, sapık mezheplerden Hurufîlerin başı olan Fazlullah Hurufî'ye bağlıydı (Allah Allah, biri ne acı bir deniz, öteki ne tatlı bir nehir...). Oğlu Molla Mehmed de âlimlerden olup, **"Vikâye"** üzerine pek güzel bir açıklama yazmıştır.

Bilginlerden Aliyyü'l-Antakî oğlu Abdurrahman da, o asrın meşhurlarından olup, hadîs, fıkıh ve tefsirde tam bir bilgi sahibi olduktan başka cifir ve harf ilimlerini de bilirdi. Garip ilimler öğrenimi için Mısır'a gidip, oradan Kuzey Afrika'yı dolaşmıştı. Bursa'ya gelince Molla Fenâri, onunla görüşüp, kendisinden çok faydalanmıştı. **"Fevayih-i Miskiyye fi'l-Fevatihi'l-Mekkiyye"** adlı kitap onun yazdıkları eserlerden biridir. Daha pek çok eserleri vardır.

Alâaddin-i Rûmî ki, faziletli ve zeki bir adamdı. Sa'd ile Seyyid'in derslerinde bulunmuş ve onların ilmî sohbetlerine şahit olmuştu. Onlardan pek çok sorular ve cevaplar belleyip onları başkalarına sorarak onları cevap veremez durumlara sokardı. Sonra Mısır'a gitti. Mısır âlimlerini de bu sorularla âciz kıldı. Çeşitli fenlerden soruları içinde toplayan bir kitabı vardır.

Ramazan Efendi de, o asrın fıkıh âlimlerindendi. Yıldırım Bayezid, onu kazasker yani ordu kadısı yapmıştı. Ahmedî, Germiyan halkından, âlim ve faziletli bir kimseydi. Anadolu'da öğrenim gördükten sonra Mısır'a gidip orada Molla Fenâri ile birlikte okumuştu. Dönüşünde Germiyanoğluna hoca olmuştu. Germiyanoğlu ise şiire hevesli olduğundan, o da şiirler ile uğraşmıştır. Bayezid Han'ın oğlu Süleyman Çelebi'ye uydu. **"İskendername"** diye meşhur olan kitabı yazdı. Pek çok şiirler söyledi. Timur, Anadolu'ya gelince onu sohbeti için yanına aldı. Onunla çok latifeleri vardır.

Aydın âlimlerinden Hacı Paşa, Mısır'da Molla Fenâri ile birlikte öğrenimde bulunmuştu. Sonra bütün vaktini tıp ilmine verdi. Dönüşünde Aydınoğlu Mehmed Bey adına tıptan **"şifa"** kitabını yazdı. Yine tıptan **"Teshil"** adlı küçük bir kitabı da Türkçe yazdı.

O asrın meşhur şeyhlerinden biri de Kayserili şeyh Hamid idi. Zahir ve bâtın ilimlerini bilirdi, ilk zamanlarında Bursa'da oturuyor ve sırtında ekmek satıyordu. Molla Fenâri, onunla sohbet eder ve ondan yararlanarak kıymetini bilirdi.

Bayezid Han, Büyük Camiyi yaptırdıktan sonra onu camiye vaiz tayin etmişti. Halk, ona ilgi gösterdi. Vaaz meclisi dolup taştı, şeyh ise yalnızlığı severdi. Bu yüzden Aksaray şehrine göç etti. Orada köşesine çekildi.

O zaman Ankara'da müderris olan Hacı Bayram da dersi bırakarak şeyh Hamid'in yanına geldi. Tasavvuf yoluna girdi. Ondan izin alarak manevî makamlara yükseldi. En meşhur şeyhlerden biri de Emîr Buhârî idi. Yukarıda hal tercümesi geçmiştir.

O asrın meşhur şeyhlerinden biri de şeyh Safiyüddin Erdebilî'nin halifelerinden Erzincanlı Abdurrahman idi. Anadolu'ya gelip Amasya civarındaki dağlarda yaşıyordu. Bir gün sabahleyin pek üzgün görülüp, sebebini sorduklarında **"Erdebilliler çok dindar ve güzel bir inanç üzere idiler. Bugün Şeytan onları**

azdırdı ve kendilerinden öncekilerinin yolundan çıkardı" dedi. Çok geçmeden Haydar'ın sapıklık yoluna döndüğü ve evvelkilerin usul ve adabını değiştirdiği haberi alındı.

Sakarya nehri kenarında yalnızlık köşesine çekilmiş olarak halka doğru yolu öğütleyen Taptuk Emre de, o asrın evliyasından idi. Meşhur Yunus Emre de onun mensuplarından olup, zaviyeye hizmet ederdi. O da ermişlerdendi. Türk dili üzere şeyhçe ve irşat edici pek çok şiirleri vardı.

Saltanatta Duraklama

Ankara bozgunluğunda büyük şehzade Emir Süleyman Çelebi Rumeli yakasına geçip, Edirne'de saltanat tahtına oturmuş, Sadrazam Ali Paşa ve Yeniçeri Ağası Hasan Ağa ile diğer Rumeli komutanları da onun buyruğuna girmişlerdi.

Çelebi Sultan Mehmed de lalası Bayezid Bey ve diğer bir kısım komutanlar ile kendisinin hasları olan Tokat ve Amasya tarafına gitmişti. Ama Musa Çelebi, babasıyla beraber esir olmuştu. İsa Çelebi de Bursa tarafına kaçarak bir yerde gizlenmişti.

Timur'un dönüşünde sayısız askerlerinin önlerine gelen yerleri yağmalayarak sömürüp gitmeleri Moğol âdeti olduğundan, o yöre halkı dağılıp, emin yerlere sığındıkları gibi, Çelebi Sultan Mehmed de, beraberindekiler ile Bolu dağlarına çıkıp işin sonunu beklemeye başlamıştı. İsa Çelebi ise gizlendiği yerden çıkıp eski başşehri olan Bursa'yı ele geçirdi.

Ankara olayından sonra Anadolu'da ortadan kaldırılmış olan beylikler, meydana çıkıp Karaman, Germiyan, Menteşe, Saruhan, Aydın elleri ve Rumeli tarafında Mora, Sırp ve Eflâk memleketleri Osmanlı Devleti'nden ayrılmakla; Osmanlı ülkesinin üçte birinden fazlası elden çıkıp, geriye kalan ülkeler de üç kısma ayrılmıştı. Rumeli'de Emir Süleyman, Anadolu'nun doğusunda Çelebi Mehmed, batısında İsa Çelebi adlarına hutbe okunur oldu. Osmanlı Devleti'nin böyle üç beyliğe ayrılarak zayıflamasından, İstanbul Kayseri, Sırp ve Eflâk Beyleri memnun olarak, bu beyliklerin üçünü de tasdik ettiler.

Emîr Süleyman Çelebi, şehzadelerin en büyüğü idi. Edirne tahtına oturmuştu. Rumeli komutanları da onun buyruğuna girmişlerdi. Kardeşleri de onun emrine girerek, el birliği ile işe yapışarak, devletin böyle karışık ve çökmek üzere olduğu bir zamanında yardımına yetişmeleri durumun gereği iken, şehzadeler birbiriyle uğraşarak, sanki Timur'un eksik bıraktığı yıkıntıyı tamamlamaya çalışıyorlardı. Fakat onlar da bu konuda özürlü sayılıyorlardı. Çünkü babalarının koyduğu kardeş öldürmek kötü âdetine göre, o zaman hükümetten el çekmek, candan geçmekle bir idi. Yıldırım Bayezid, kardeşi Yakup Çelebi'yi kendisine baş kaldırır düşüncesiyle öldürmüş olduğuna kıyasen, bu kere Emîr Süleyman da is-

tiklâl kazansa, kardeşlerini öldürmesine kesin gözüyle bakılabilirdi. Bundan dolayı şehzadeler, istiklâl peşine düşüp, yekdiğeriyle çarpışa geldiklerinden on bu kadar sene Saltanat duraklaması oldu. Ve bu geçiş döneminde Osmanlı Devleti, o kadar karanlık ve karışık bir duruma düştü ki, o zamanın tarihî olayları bile gereği gibi yazılamadı. Tarihler birbirine zıt söylentilerle dolmuştur. Çelebi Sultan Mehmed'in yaşında ve doğum tarihinde bile değişik tespitler vardır. Bunun için, bu Fetret Devri denen geçiş döneminin olayları, en meşhur ve en doğru rivayetlere dayanılarak aşağıya yazılmıştır.

Emir Süleyman, Edirne'de yerleştikten sonra zevk ve safa ile devleti unuttu. Devlet işleri Veziri azam Ali Paşa elinde kaldı. O da zevk ve safa meclisi düzenleyerek, şarap kadehi dolaştırmakla meşgul idi. Bundan dolayı halk, kırgın ve nefret eder olmuştu. Çelebi Sultan Mehmed ise, büyük atası Sultan Osman Gazi'nin yoluna girerek, adaletle ve orta yolu tutarak Osmanlı kamuoyunu kazanmıştı. Timur'un dönüşünden sonra onun talii parladı. Fakat ağırbaşlılık üzere davranıyordu. Hatta Emîr Süleyman, Edirne tahtına oturunca, uygun hediyeler tertip ile tahta geçişini tebrik etti. Emîr Süleyman da Rumeli hediyesi olarak ona güzel cariyeler göndermişti.

Çelebi Sultan Mehmed, bu şekilde kardeşi Emîr Süleyman tarafından emin olduktan sonra yanındaki birkaç bin askerle Bolu tarafından Mudurnu'ya yöneldi. Firuz Beyzade Yakup Bey tarafından karşılandı. Onun yol göstermesiyle Bursa tarafına yürüdü. İsa Çelebi'nin askeri karşı geldiyse de yapılan savaşta bozuldular. Yine Yakup Bey'in tedbiriyle Çelebi Sultan Mehmed, Balıkesir tarafına hareket buyurdu. O yöreyi elinde tutan ve Yakup Bey'in dayısı olan İnebey Subaşı, onu karşıladı. Onun Sultan Mehmed'e itaati, Bursa bölgesinde bulunan İsa Çelebi'nin kulağına gidince, hemen askerini toplayarak savaş alanına seğirtti. İnebey Subaşı, Anadolu'yu bölüştürerek iki kardeşi barıştırmak istedi. Sultan Mehmed de onun öğüdünü kabul ederek, Bursa şehrinden kuzey ve doğudaki yerler, Tokat ve Sivas sınırına kadar kendisine ve batı ve güneydeki yerler İsa Çelebi'ye bırakılmak üzere razı olup, bu anlamda İsa Çelebi'ye bir mektup gönderdi. İsa Çelebi, buna kızıp, **"Hâlâ Osmanlı'nın saltanat merkezi olan Bursa şehri elimde iken benimle çekişmek, Mehmed Çelebi'nin haddi mi? Onun mektubunun cevabı savaş alanında verilir. Saltanat kimin hakkı ise, orada belli olur.**" diyerek mektubu getireni huzurundan kovdu. Askerini topladı. İleri hareket etti. Bu yüzden Çelebi Sultan Mehmed de Bursa üzerine yürüdü.

Ulubat ovasında iki ordu karşılaştı. Oklar atıldı. Mızraklar çatıldı. Canlar yok pahasına satıldı. İki tarafın yiğitleri yaka yakaya geldiler. İnebey Subaşı, İsa Çelebi'nin yoluna uğrayıp İsa Çelebi, onu kendi eliyle öldürdü. Üstünlük İsa Çelebi tarafında göründü. Fakat sonunda bozuldu. Yalakova tarafına kaçtı. Birkaç adamı

ile bir gemiye binerek İstanbul'a geldi. Kayser'e sığındı. Onun Lalası olan Timurtaş Paşa da kaçarken kendisinin üzengi tutucusu olan hizmetçisi hainlik ederek onu öldürüp, cesedini Çelebi Sultan Mehmed'e, sanki bir kıymetli hediye gibi sundu. O da onu İnebey Subaşı'ya bedel tutarak, kesik başını zafer nişanı, olmak üzere Emir Süleyman'a yolladı. Sekizyüzaltı senesinde Bursa'ya girdi. Ataları tahtına oturdu. Sonra Germiyanoğlu'na memurlar gönderdi. Babasının tabutu ile Musa Çelebi'yi getirtti. Tabutu özel türbesine gömdü. Musa Çelebi'ye ikramda bulunup hürmet etti. Sonra vilâyeti dolaşmaya çıktı. Baharı Tokat'ta geçirdi.

Saltanat ise ortak kabul etmediğinden Emir Süleyman, Sultan Mehmed'i de ortadan kaldırarak bütün Osmanlı ülkesini eline almak üzere Anadolu yakasına geçmek istedi. Fakat gün görmüş ihtiyar komutanlardan bazıları, bu hareketi uygun görmeyip, **"Mehmed Çelebi, gerçi yaşça genç ise de yaptığı işler bir insanın yapabileceği şeyler değildi. Ne tarafa yöneldiyse zafer kazandı. Timur gibi gaddar birinin zamanında gösterdiği kahramanlıkları ancak Rüstemler yapabilmiştir.**" diyerek onunla savaşı uygun görmediler ve, **"En iyi tedbir, ancak İsa Çelebi'yi kuvvetlendirerek onun üzerine musallat etmektir"** dediler.

Emir Süleyman, bu düşünceyi doğru buldu. İstanbul'dan İsa Çelebi'yi getirtti. Mühimmat ve lâzım gelen ihtiyaçlarını verip kuvvetlendirerek Anadolu yakasına geçirdi. O da Karesi vilâyetini ele geçirdikten sonra, diğer yerlerin alınması kolay olur sandı. Oysa Bursa tarafına hareket edince, **"Kardeşinizle davanız çözümlensin de, hanginiz üstün gelirse kaleyi ona teslim ederiz"** denildi. Başka yerlerden de bu şekilde cevap verildi.

Böylece İsa Çelebi dolaşarak Beypazarı'na geldi. Kış eriştiğinden Çelebi Sultan Mehmed'e gönderdiği istirham mektubunda **"Benim can kardeşim! Sana karşı koymaktan vazgeçtim, himayenize sığındım. Ülkenize gelip misafir oldum. İlkbahara kadar burada kalayım, sonra emrettiğiniz yere gideyim."** diyerek yalvardı. Kuvvetli yeminlerle Çelebi Sultan Mehmed'i kandırdı. O da kardeşlik ve insanlık görevini yerine getirmek için, gerek kardeşinin, gerek yanındakilerinin ihtiyaçlarını gördü. Misafirperverlik göstermeleri için, memurlara emir verdi. Uygun hediyeler gönderdi.

İlkbahar gelince İsa Çelebi, Sultan Mehmed'in izniyle Sivrihisar üzerinden Karamanca gitti. Birçok serseri topladı. Dolaşarak Bursa'ya kadar geldi. Önce Sultan Mehmed'den kendisine gönderilmiş olan mektubu göstererek ve, **"Ben kardeşim ile barıştım"** diyerek şehre girmek isteyince, şehrin ileri gelenleri kapıları kapayarak red cevabı verdiler. Buna kızıp şehri yağmaladı ve yaktı. Bu durumu Çelebi Sultan Mehmed haber alınca, onbin atlı ile Amasya'dan çıkarak üç dört günde Bursa'ya erişti. İsa Çelebi'nin yanında yirmibin kadar haşarat var ise de, bir saat kadar süren çarpışmadan sonra bozuldular, darmadağın oldular. İsa Çelebi,

beş on atlı ile kaçtı. İsfendiyar Bey'e sığındı. Çelebi Sultan Mehmed Bursa'ya girdi. Yakılan yerlerin imarına başlayarak halkı teselli etti.

İsfendiyar Bey, askerini topladı. İsa Çelebi ile birlikte varıp Ankara kalesini sardıkları haberi Sultan Mehmed'e gelince, o tarafa seğirtti. Daha onlar kaleyi alamadan yetişti. Ayağı tozuyla savaşa girişti. Üstün geldi. İsfendiyar ile İsa Çelebi kaçtılar. Kastamonu'ya gittiler. Sultan Mehmed, zaferle Bursa'ya döndü. Birkaç gün kaldıktan sonra yine Amasya tarafına gitti.

O zaman çevredeki beylikler, Çelebi Sultan Mehmed'in kudretini ve Osmanlı hükümetinin ona kalacağını anladılar. Ona hoş görünmeye çalıştılar. Karamanoğlu, çeşitli hediyelerle kazaskerini gönderdi. Zülkadir oğlu Süleyman Bey de ağır hediyeler sunarak seçkin komutanlarından birini gönderip, kızını Sultan Mehmed'le nişanladı.

İsa Çelebi ise başına birçok serseri toplayarak Bursa taraflarına gelip, etrafı yağmalamaya başlayınca, Çelebi Sultan Mehmed, hemen Bursa'ya gitti. O zaman İsa Çelebi, Mihaliç'de bulunuyordu. Hemen kaçarak Aydınoğlu Cüneyd Bey'in yanına vardı. O da etrafa mektuplar gönderdi. Osmanlı Devleti bu kadar parçalanmış iken tekrar toplanıp da kuvvet bulmasını Anadolu Beyleri istemediklerinden Saruhan ve Menteşeoğulları, Cüneyd Bey ile anlaşarak yirmibin asker topladılar. Sultan Mehmed, bunu duyunca, hemen onbin kadar seçkin askerle üzerlerine yürüdü. Yapılan savaşta Sultan Mehmed'e karşı birleşen Beylerin askerleri bozguna uğradılar. Cüneyd Bey günahından tövbe edip, kefenini omuzuna alarak gelip af diledi. Sultan Mehmed de onu af ederek İzmir eyaletini kendisine verdi. Fakat Yıldırım Han devrinde olduğu gibi Aydın ilinin seçkin yerlerini eskiden olduğu gibi kendi hükümetine kattı. Sonra süratle Saruhan üzerine yürüdü. Saruhan Bey'i Hızır Şah, bir hamamda içki ve eğlence ile meşgul idi. Tutulup idam edildi. Eyaleti Mehmed Çelebi'nin adamlarından birine verildi. Sonra Germiyan üzerine varıldı. Germiyanoğlu, karşılayarak Kütahya kalesinin anahtarlarını teslim edince Sultan Mehmed, onu hükümetinde bırakarak iltifatta bulundu. Sonra Bursa'ya döndü.

İsa Çelebi kaçarak Karamanoğlu'nun yanına varmışsa da Karamanoğlu, Sultan'ın öfkesinden korkarak ona yüz vermediğinden İsa Çelebi, dağlara ve sahralara düşüp adı sanı kayboldu. Bir süre sonra Eskişehir etrafında gizlenmiş iken tutulup öldürüldüğü söylenir.

Çelebi Sultan Mehmed'in bütün Anadolu'yu ele geçirerek bu kadar kuvvetlenmesine Emir Süleyman razı olmadı. Hele eski başşehir olan Bursa tahtına oturması merakına dokundu. Hemen bütün kapıkulu ve Rumeli askerleriyle Bursa'ya yürüdü.

Bunun üzerine Çelebi Sultan Mehmed, komutanlarını çağırtarak bir divan topladı. Danışma sırasında, **"Emir Süleyman, Bursa'ya gelmeden biz, Ankara'ya varalım ve Ankara'ya saldırırsa yollarını zahire için kapayarak sıkıştıralım ve yer yer etrafından gece baskınları yaparak topluluğunu dağıtalım. Yoksa bunca sayısız asker ile yüz yüze savaşmak tehlikeli ve zararlıdır.**" dediler. Sultan Mehmed de bu fikri doğru bularak hemen Ankara'ya doğru hareket etti.

Emir Süleyman, Bursa'ya gelip, oradan Ankara üzerine hareket edince Sultan Mehmed, artık açıktan açığa kaçmaktan utanarak dayanıp durmak istediyse de Lalası Bayezid Bey ile Mukbil Subaşı söze başlayarak, **"Üstümüze gelen de tahtın vârisidir. Onunla çarpışmak güçtür. Tek başına Rumeli ülkesine maliktir. Ferman, makam ve izzet sahibidir. Yaşı dolayısıyla o, senden daha hak sahibi geçinir. Onu sırf bir düşman saymak doğru olmaz. Olabilir ki zor bir anda asker onun buyruğuna gire... Olası budur ki Ankara'nın korunması için komutanlardan biri tayin oluna.**" dediklerinde Sultan Mehmed de bu fikri kabul etti. Ankara'nın korunmasını Firuz Beyzade Yakup Bey'e bıraktı. Kendisi memleketleri dolaşarak ileri gitti. Emir Süleyman, beri taraftan sayısız askerle Ankara şehrine erişti. Halk boyun eğdi. Oradan ileriye hareket eylediyse de rastladığı kaleler dayanmakla birini bile ele geçiremedi. O sırada Sultan Mehmed, zaman zaman Emir Süleyman'ın askerine gece baskınları vererek sıkıştırmaktan geri kalmıyordu. Emir Süleyman, bu durumdan usandı. Bursa'ya döndü. Vezir ve komutanları ile kaplıcalarda yine zevk ve safâya koyuldu. Topluluğunu dağıttı. Zevk ve safa ile meşgul oldu. Sultan Mehmed, Amasya'da iken kardeşinin bu durumunu öğrendi. Hemen yanındaki askerle hızla Bursa'ya hareketle Sakarya nehri kenarına vardı.

Emir Süleyman'ın adamlarından Süleyman Subaşı, o nehrin kenarına konmuştu. Hemen kaçarak Bursa'ya vardı. Meğer Emir Süleyman, Nahil hamamında yeyip içip eğlence ile meşgul imiş. Hemen Rumeli'ye kaçmayı kurdu. Fakat Vezir Ali Paşa engel oldu. Onun tedbiri ile Yenişehir yakınında Çakırpınarı denen sarp vadiye varıldı. Etrafa dağılan askerin orada toplanması için emirler verildi. Sultan Mehmed de oraya vardı. Alay gösterdi. İki taraf karakolları çarpıştılar. Sultan Mehmed'in karakolları üstün geldi. Emir Süleyman, yine kaçmayı kurdu. Fakat Ali Paşa engel oldu. Sultan Mehmed'e sadakat yüzü gösterip, **"Senin adamların seni ele vermek isterler"** yollu gizlice aldatıcı bir mektup gönderip Sultan Mehmed'i şüpheye düşürdü. Tesadüfen o sırada Sultan Mehmed'in şerbetçisi İlyas da Emir Süleyman'ın yanına kaçınca, bu şüpheye kuvvet verdi. O sırada şiddetli yağmurlar yağdı. Büyük seller aktı. Geçişe engel oldu. Emir Süleyman'ın askeri ise yavaş yavaş gelerek kuvveti artmaktaydı. Bundan dolayı Sultan Mehmed, hemen Amasya tarafına döndü.

Emir Süleyman, böylece Çakırpınarı'nda sıkıştırılmaktan kurtuldu. Bursa'ya dönüşünde her tarafa çeteler çıkardı. Yağmaya izin verdi. Aksaray çevresini yağma ve talan etmek üzere Evrenos Bey'i gönderdi. Karamanoğlu, onu topraklarından atmayı başaramadı. Sultan Mehmed ile haberleşerek Cemale kalesi önünde görüştü. Ona miras kalan ülkesinin yarısını vermeyi vaad etti. Birlikte hareket etmek üzere anlaşma yaptılar.

Evranos Bey, bu anlaşmadan haberli olunca, hemen Emir Süleyman'ın yanına döndü. Durumu anlatarak, **"Bize lâzım olan budur ki, Ankara'ya varıp derneği orada kuralım. Eğer iki anlaşık Beyler, üzerimize gelirlerse kaleye arka verip savaşmak kolay olur"** dedi ve bu fikri güzel bularak Ankara'ya varılıp orada ordu kuruldu.

Ona karşı Sultan Mehmed de Karamanoğlu ile görüşüp verdikleri karar üzere şöyle bir tedbir etti ki: Emir Süleyman, önce İsa Çelebi'yi musallat ederek kendisini nasıl uğraştırmış ise, o da Musa Çelebi'yi Rumeli'ye geçirerek, Emir Süleyman'ı uğraştırmayı düşündü. O zaman Musa Çelebi kendi yanındaydı. Hiçbir şeye malik değildi. Bir sancak ile kayırılmak düşüncesiyle Sultan Mehmed'in bağımsızlık kazanmasını bekliyordu. Sultan Mehmed, onunla bu meseleyi konuştu. Musa Çelebi Rumeli'de başarı kazandığı takdirde, hutbe ve para Sultan Mehmed adına olarak, ona sağ kaldıkça bağlı kalacağını söz verip yeminle teminat verdi. Bu şekilde aralarında anlaşma yapıldı. Musa Çelebi'nin bütün ihtiyaçları görüldü. Gereken yerlere tavsiye mektupları yazılarak onu Eflâk yakasına gönderdi.

Eflâk Bey'i Mirce de Emir Süleyman'a gücenikti. Bu yüzden Musa Çelebi'yi güzel karşıladı. Hediyeler sundu. Önüne düşüp, Osmanlı sınırına kadar kılavuzluk yaptı. Rumeli Beyleri, Emir Süleyman'ın zevk ve safâya düşkünlüğünden dolayı ondan soğudukları için, Musa Çelebi'nin Silistire'ye geldiğini duyunca, grup grup gelip buyruğuna girdiler.

Emir Süleyman, bu durumu öğrenince içki başına sıçradı. O sırada, yani sekizyüzonbir senesinde Vezir-i âzami Ali Paşa ölmüştü. Gerçi o da ayyaş ise de tecrübeli ve cin fikirli bir adam olarak devlet işlerini oldukça idare ediyordu. Onun ölümünden sonra Emir Süleyman'ın idaresi bir derece daha şaşmış ve çığırından çıkmıştı. Hemen aceleyle ordusuyla Rumeli'ye geçti.

Edirne civarında Musa Çelebi ile çok sert bir savaş yaptı. Üstün geldi. Musa Çelebi, yenilerek sarp dağlara çekildi. Emir Süleyman, zaferle Edirne'ye girdi. Yine kendisini içkiye verdi.

Musa Çelebi ise başına epey adam topladı. Mihaloğlu Mehmed Bey gibi namlı kişileri tarafına çekti. Bir gün sabahleyin hareket ile Edirne civarına geldi. Komutanlar, hemen atlanıp saraya vardılar. Emir Süleyman bir hamamda eğlen-

ceye dalarak dünyayı unutmuştu. Komutanlar, hemen o hamama vardılar. Komutanların en yaşlısı olan Evrenos Bey'i içeri gönderdiler. O da Emir'in huzuruna çıkıp, **"Kardeşin şehrin yakınlarına gelmiş. Ne emredersiniz?"** deyince, Emir Süleyman, **"Lala! Sen bunamışsın. Musa gibi dayağımız altında büyümüş bir oğlan ne iş görebilir?"** diye Evrenos'u hafife alarak dışarı çıkardı. Evrenos Bey, mahcup olarak çıkıp durumu komutanlara bildirdi. Bunun üzerine Yeniçeri Ağası Hasan Ağa'yı içeri gönderdiler. O daha dirice sözler söylemekle Emir Süleyman, kızarak onu tellâklara tutturup sakalını tıraş ettirdi. Hasan Ağa, cascavlak dışarı çıktı. Atma bindi ve komutanlara seslenerek, **"Bu nefsinin hevesine düşen Çelebi'den ne umarsınız? Hele ben, Musa Çelebi'nin yanına gidiyorum. İsteyenler benimle gelsinler"** diyerek atını tepti. Yeniçeri de arkasına düşüp gittiler. Hepsi varıp Musa Çelebi'nin buyruğuna girdiler. Komutanlar da ipliği kopmuş tesbih taneleri gibi dağılıp Musa Çelebi'nin yanına gittiler. Emir Süleyman'ın yanında ancak-Karaca Bey, Mukbil Bey ve Oruç Bey kaldı. Emir Süleyman da gerçek durumu anlayınca safa kadehini mermere çaldı. Hemen saraya can attı. Musa Çelebi hiçbir engelle karşılaşmadan Edirne'ye girdi. Doğru o hamama gitti. Emir Süleyman'ı orada bulamayınca gelip, sarayı kuşattı. Emir Süleyman da kapıları kapattı. Savunmaya geçti. O halde akşam oldu. Emir Süleyman, geceleyin sarayın gizli kapısından şehrin dışına çıkıp, beş altı adamıyla Karaca ve Kara Mukdil taraflarından bulunan atlara binerek İstanbul'a gitti. Fakat arkasından kovalayanlar erişip, tutup idam ettiler. Cesedi Bursa'ya gönderildi. Emirlik süresi sekiz seneyi aşar. Yaşı otuza erişmiştir.

Bu facia sekizyüzondört yılı başlarında oldu. O zamana kadar Musa Çelebi, kardeşi Sultan Mehmed adına hareket ediyordu. Olaydan sonra Edirne tahtına geçti. Amasya'da iken kardeşine vermiş olduğu söz ve yemini bozarak kendi adına hutbe okudu ve para bastı. Emir Süleyman'a bağlı olan Rumeli komutanlarından öç almaya kalkışarak, çoğunu öldürttü. Makamlarını kendi adamlarına verdi.

En yaşlı Bey olan Evrenos Bey'in beş altıbin yiğit kulları ve Mirlivaoğulları vardı. Onu da horladı, aşağıladı. Zavallı ihtiyar güç belâ canını kurtarabildi. Kısaca Rumeli komutanlarını kendisinden soğuttu. Ölen Vezir-i âzam Ali Paşa'nın oğlu ve bir söylentiye göre kardeşi olan İbrahim Paşa'yı kendisine vezir etti. Kayser'den Yıldırım Bayezid ile olan anlaşması gereği üç senelik vergi istedi. Vermekte bahane ileri sürerse, İstanbul'un kuşatılacağını bildirmek için İbrahim Paşa'yı İstanbul'a gönderdi. İbrahim Paşa ise Musa Çelebi'nin tavırlarından hoşnut değildi. Osmanlıların çoğu Mehmed Çelebi'nin başına toplanmıştı. Halkın eğilimi de Mehmed Çelebi'ye yönelikti. Musa Çelebi, tabii sertliği gereği komutanlarını hep gücendirmişti. İbrahim Paşa, İstanbul'a varışında, Çelebi Sultan Mehmed ile haberleştikten sonra Bursa'ya gitti. Sultan Mehmed, o zaman Bursa'da bulunuyordu.

İbrahim Paşa'yı kendisine Vezir-i âzam etti. Bu İbrahim Paşa, Ali Paşa'nın kardeşi olduğu söyleniyorsa da, meşhur rivayete göre Ali Paşa'nın oğludur. Sultan Mehmed sekizyüzonaltı senesinde onbeşbin askerle Kayser tarafından temin olunan gemilere binerek Rumeli'ye geçti. İstanbul civarında İnceğiz adlı yerin yakınında Musa Çelebi ile çarpışmaya girişti.

Musa Çelebi'nin askeri bozuldu. Musa Çelebi, kaçacak oldu. Fakat yanındaki yeniçeri ve öteki kapıkulu salıvermediler. "Sen gidersen bizim hepimizi öldürürler" diyerek atının gemine sarıldılar. Bu yüzden Musa Çelebi, yedibin kadar askerle savaş alanında kaldı. Sultan Mehmed'in askeri ise bozguna uğrayanları kovalamak, ganimet almak için, yanından ayrıldılar. Yanında ancak üç beşyüz atlı kalmıştı. Musa Çelebi, onun üzerine at saldı. Yeniçeriler ise oklarını yağmur gibi yağdırdılar. Sultan Mehmed'in yanındaki askerin çoğu öldü. Kendisi ve atı yaralandı. İster istemez savaş alanından savuştu. Kayser tarafından temin edilen gemilere binilerek Anadolu yakasına geçerek Bursa'ya ve oradan Amasya tarafına gitti. Asker toplamaya başladı. Zülkadiroğlu ve kendisinin kayınpederi olan Süleyman Beyi de çağırdı. Süleyman Bey, epey Türkmen askeriyle Ankara sahrasında orduya katıldı. Başka taraflardan da pek çok asker gelip, orduda yeteri kadar kuvvet toplandıktan sonra Sultan Mehmed, yine İstanbul boğazından geçerek Mihaloğlu Yahşi Bey'i Çarha'ya tayin buyurdu. Vize'ye gelince Evrenos Bey'den gelen mektupta, yakında orduya geleceği bildiriliyordu. Paşa Yiğit ve Sinan Bey gibi namlı serhat beyleri, Musa Çelebi'den ayrılıp, katılmak için ordunun gelmesini bekledikleri de mektupta yazılıydı. Ordu ileri hareket etti. Giderken Çarhacılar, Musa Bey'in öncülerine rastlayıp bozdular. Musa Çelebi'nin daima komutanlarına güveni yoktu.

Bu yenilgiyi de onların gevşekliklerine yordu. Edirne yakınlarında savaşılmak kararlaşmış iken Musa Çelebi, askerinin sadık olduğunu sanmadığından Filibe ve Sofya taraflarına gitti. Sultan Mehmed de Zağra üzerinden Filibe ve Sofya yoluyla Şehirköyüne ve Niş taraflarına gitti. Tırhala valisi Sinan Bey, Üsküp valisi Paşa Yiğit ve Budak Bey gibi namlı Beyler geldiler. Kendilerine iltifat olundu. Evrenos Bey de büyük bir kalabalıkla geldi. Sultan Mehmed, onu otağının kapısında karşıladı ve ikram etti. Sonra Sırbistan sınırına yaklaşıldıkta, Sırp Kralı da gelip itaatini arzetti. Oradan Kosova sahrasına vardılar. O sırada İzmir oğlu Hamza Bey, Musa Çelebi'den yüz çevirdi. Beşyüz atlı ile orduya çıkageldi. İltifata uğradı. Kısaca Musa Çelebi, meydan savaşından kaçındı. Ara sıra Sultan Mehmed'in ordusuna saldırmaktaydı. Bundan da bir sonuç alamadı. Askeri günden güne azalmaktaydı. Araştırınca, yanında Rumeli Beylerbeyisi Mihaloğlu Mehmed Bey ile Timurtaşoğlu Umur Bey'den başka kimse kalmadığı ve yedibin kapıkulundan başka askeri olmadığı anlaşıldı. Sultan Mehmed ise sınır boyunda yürüyerek, serhat beylerini çağırarak, ordusu günden güne kuvvetlenmekteydi. Bunun üzerine

komutanlar ve devlet adamları ile danışmada bulunduktan sonra Karasu yoluyla yine Sofya tarafına hareket etti. Alâaddin ovasına geldi. Çamurlu denen yere kondu. Musa Çelebi'nin adamlarının çoğu, Sultan Mehmed'e gelip buyruğuna girdiler. O sırada Musa Çelebi, gayrete geldi. Ne olursa olsun diyerek, yedibin kapıkulu ile savaşa girmeye karar verdi. Hemen bütün kuvvetiyle Sultan Mehmed'in ordusuna yürüdü. Ayağı tozuyla Çamurlu sahrasında savaşa koyuldu. Fakat bir saat kadar savaştan sonra Musa Çelebi, tarafında bozgun işaretleri göründü. Musa Çelebi, ister istemez kaçarken atı bir batağa saplandı. Bayezid Bey, Yahşi Bey ve Budak Bey arkadan yetiştiler. Etrafını sardılar. Tutup Sultan'ın huzuruna getirdiler. Yüce emri ve usul ve âdetleri üzere Musa Çelebi'yi kendi yayının kirişi ile boğdular. Sultan Mehmed ağlayarak cenazesini Bursa'ya gönderdi. Murad Hüdâvendigâr'ın türbesine gömüldü.

Saltanat süresi iki sene, yedi ay, yirmi gündür. Saltanat duraklaması olan fetret günleri, onun ölümüyle son bulmuştur.

Mihaloğlu Mehmed Bey, Musa Çelebi'nin Beylerbeyisi idi. Savaş sırasında tutuldu. Hapsolunmak üzere Tokat'a gönderildi.

Çelebi Sultan Mehmed, çok zahmetler çekerek nice tehlikeler atlatmıştı. Sonunda Çelebi Musa engelini de giderdikten sonra bağımsızlık kazanarak Edirne'de resmen Osmanlı'nın yüce tahtına oturdu. Onun tek başına saltanat tahtına oturmasıyla, Osmanlı Devleti'nin ikinci faslı olan ikinci devri başladı. Bu şekilde tek başına idareye kavuşması zor bir işti. Fakat hükümeti güzel idare ederek temelinden oynamış olan devlet binasını ayakta tutarak tamir etmek daha da zordu. Çünkü babasının ve dedesinin almış olduğu yerler, Timur'un darbesiyle mahvolup gitmiş ve asla yenilmez diye bilinen Osmanlı askerinin düzeni çok bozulmuş ve Osmanlı Devleti, çöküş çukurunun kenarına yaklaşmıştı. Çelebi Sultan Mehmed, kuvvetli kalb ve sağduyu sahibi olarak dost ve müttefiklerine karşı haklarını tanır olması ve düşmanlarına karşı güzel davranan, adamlarına ve halka karşı adaletli ve şefkatli, kerim bir hükümdar idi. İşte bu övülen hususiyetleri sebebiyle sekiz senede, Osmanlı Devleti'ni tehlikeden kurtarmış ve yeniden diriltmişti. Hakkıyla devletin ikinci kurucusu unvanına lâyık olmuştur.

İleri Gelenlerin Ölümü

Meşhur tefsir sahibi Şeyh Şehabeddin yediyüzseksen senesinde beka âlemine göçmüştür. Mısır'da yüksek ilimleri tahsil ettikten sonra Anadolu'ya geldi. Aydınoğlu'ndan çok ikram ve hürmet görerek Ayasluğ'da yerleşmişti. İçi dışı temiz bir kimseydi. Sekizyüzdoksanbir senesinde Hace Bahaüddin Nakşibendi âhirete gitti. Şöhreti tarife hacet bırakmaz. Yine o sene ünlü şair Hace Hafız Şirazî ölüp, Şiraz'da gömüldü. (Hâk-i musalla) terkibi ölüm tarihidir. Yediyüzdoksaniki sene-

sinde sonraki âlimlerin yüzsuyu olan Sadeddin Taftazânî, fâni dünyayı terk etti. Şöhreti, batıda ve doğuda yayılmıştı. Sözü uzatmaya gerek yoktur. Pek çok eser yazmıştır. Hele belagat ilminden "Telhis" kitabı üzerine "Mutavvel" ve "Muhtasar" adiyle yazdığı açıklamaları ve Usul-i Fıkıh'tan Sadrü'ş-Şeria'nın "Tavzih" adlı kitabı üzerine yazdığı "Telvih" adındaki kitabı ve kelâm ilminden "Makasıd" isimli kitabı ile açıklaması o asrın en güzel eserlerindendir. İbni Haldun der ki: Kuzey Afrika ve Endülüs'te medeniyet rüzgârı durgunlaştı. İlim ve sanayi çöktü. Felsefe ilimleri de oralardan yok oldu. Fakat şurada burada kalıntıları kalmıştır. Ama doğu halkının gözünde, işittiğimize göre bu ilimler en yüksek zirvede imiş. Özellikle Irak-ı Acem ile Maveraünnehir'deki eserlerinin çokluğu ve medeniyetlerinin sağlamlığından gerek aklî ve gerek nakli ilimler oralarda zirvededir. Hele Horasan'ın Herat şehrinin büyüklerinden olup, Sadeddin Taftazânî denmekle bilinen bir zatın Mısır'da sayısız eserlerini gördüm ki, bazısı kelâm ilminden, bazısı Usul-ı Fıkıh'tan ve bazısı İlmi Beyan'dan olup, adı geçen eserler, onun bu fenlerde tam bir bilgisi ve sağlam bir melekesi olduğunu gösteriyor.

Mesele ve konuların konuşulduğu sıradaki derin bilgisi, kendisinin felsefe ilimlerinde ve öteki fenlerde bile ilminin büyüklüğü ve tam bir bilgi sahibi olduğunu gösterir. Dünyayı altüst eden ünlü Timurlenk, Hıta ülkesini almak için kışın Semerkand'dan çıkıp Otrar'a gelince sekizyüzyedi yılı Şaban ayının onyedinci çarşamba gecesi ateşli hummadan öldü. Dünya, onun kötülüklerinden kurtuldu. Beyaz tenli, kırmızı yanaklı, uzun boylu, omuzlarının arası geniş, başı büyük, parmakları kalın, uzun sakallı, yüksek sesli, güçlü - kuvvetli bir adam olup iki kulağında çok kıymetli incilerden birer küpe takınıyordu. Oyun ve eğlencelere ve maskaralara asla eğilim göstermezdi. Kendisine zararı olsa bile doğru söylerdi. İçinde fayda görünse bile yalan söylemezdi. Ölen şeye üzülmezdi. Bilginler, müneccimler ve doktorlarla sohbet ederdi. Okumak, yazmak bilmezdi. Fakat Farsça, Türkçe ve Moğolca kelimeleri bilirdi. Hafızası çok kuvvetliydi. Bir kere işittiği şeyi unutmazdı. Cengiz töresine pek çok uyardı. Her vilâyette casusları vardı. Derviş ve gezgin şeklinde gezerler, bütün haberleri kendisine yetiştirirlerdi. Askeri karışıktı. Çoğu Tatar ve Türk idi. Hepsi acımasız, kalpleri katı adamlardı. Timur'a sevgileri çoktu. Zor bir işleri olsa ona adaklar adarlardı. Cenazesi vasiyeti üzere Semerkand'a götürülüp, orada gömüldü. Sağlığında torunu ve Hindistan valisi olan Pir Mehmed'i veliahd yapmışsa da ölünce, veliahdının buyruğuna girmeyip, çocuk ve torunları olan Mirzalar arasında çekişmeler ve çarpışmalar çıkarak kurmuş olduğu büyük devlet, karışıklık ve kargaşalığa düşmüştür. Mısır'da Abbasi Halifesi bulunan Mütevekkil Alellah Ebû Abdullah Muhammed bini'l-Mutazıd, yediyüzaltmışüç senesinde Halifelik makamına geçmişti. Mısır'ın karışıklığı sırasında yani yediyüzyetmişdokuz senesinde askerin Atabey'i olan Aybek el-Bedri,

onu makamından indirdi. Ölen Halife Hâkim'in torunu Zekeriyya'yı getirtti. Ona kaftan giydirdi. Musta'sım Billâh diye lakap takmışsa da aydın ve halk tabakasından kimse biat etmediğinden, onbeş gün sonra Zekeriyya, makamından alınıp, yine Mütevekkilce biat olunmuştu. Sonra Mısır Sultanı olan Çerkeş Berkuk'a Mütevekkil'i gammazladılar. Berkuk yediyüzseksenbeş yılı Recep ayının yirmisekizinci salı gecesi Mütevekkil'i Halifelikten indirip, kalede hapsetti.

Halife Hâkim'in torununa Vâsık Billâh Ömer lakabıyla biat olundu. Yediyüzseksensekiz yılı Şevval ayında Vâsik, ölünce kardeşi Musta'sım Billâh Zekeriyya'ya biat olundu ise de Sultan Berkuk Mütevekkil'i indirmiş olduğuna pişman olarak yediyüzdoksanbir senesinde Musta'sım'ı indirerek Mütevekkil'i Halifelik makamına yeniden geçirdi. Ondan sonra Mütevekkil, Halifelik makamında kalıp faydalı olarak, sekizyüzsekiz yılı Receb ayının yirmisekizinci salı gecesi ölmüştür. Aradaki makamından indirildiği günler ve hapsiyle beraber süresi, kırkbeş seneye yakındır. Etraftaki hükümdarlar, kendisine hediyeler gönderip ondan saltanat kılıcını kuşanırlardı. Öyle ki Yıldırım Bayezid de ona birçok hediyeler göndererek saltanat kılıcını takınıp, o da ona Anadolu Sultanı sanını vermişti. Bazı tarihçilerin yazdığına göre Murad, Hüdâvendigâr tarafından Muhammediye sahibi Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin elçilik sıfatıyla Halife Mütevekkil'e gönderilmesi ve sonradan Yıldırım Bayezid tarafından Sadeddin el-Beridî adlı komutanın ve sonra İnegöl kadısı Molla Kıvamüddin gönderilerek Mütevekkil'in Bursa'ya davet buyurulması, halkın gözünde Halife'nin kadir ve kıymetini artırmış olduğu için, ondan sonra Berkuk tarafından kendisine kötü davranılmaz olmuştur. Adı geçen Halife ölünce pek çok çocuğu kaldı. İçlerinden beşi, yani Abbas, Davud, Süleyman, Hamza ve Yûsuf hep Halifelik tahtına oturmuşlardır. Kendisinden sonra Mısır'da Halife olanlar, hep onun çocuğu ve torunlarıdır. Bu kere ölünce veliahdı olan oğlu Abbas, Müstain Billâh Ebu'l-Fazl lakabıyla Halifelik tahtına oturtulmuştur.

Yine sekizyüzsekiz senesinde ünlü tarihçi, büyük bilgin Abdurrahman bin Muhammed İbni Haldun, hayat tomarını büktü. Her fende müşkülleri çözen biriydi. Tunus'da doğup, Tunus bilginlerinden ve o asrın başka âlimlerinden öğrenim görerek, aklî ve naklî ilimlerde akranlarının üstüne çıktıktan sonra Fas'a gidip, Sultan Ebû Annan'ın kâtipliğinde bulunduğu sırada Kuzey Batı Afrika bilginlerinden ve Endülüs'ten Fas'a gelip giden âlimlerden öğrenim görerek bilgisini tamamlamıştır. Sonra Fas Sultanı olan Ebû Salim'e yediyüzaltmış senesinde sır kâtibi olmuştur.

Zamanın değişmesiyle dört sene sonra Endülüs yakasına geçip, Gırnata'ya gitti. Gırnata hükümdarı İbni Ahmer ve veziri meşhur İbnü'l-Hatîb idi. Sonra İbni Ahmer tarafından sulh görüşmelerini tamamlamak için Kaştale Kralı olan Edfonszade'nin yanına elçilikle gidip geldi. Yediyüzaltmışaltı senesinde Afrika ya-

kasına döndü. Becaye'ye geldi. O zaman Becaye, Beni Hafs'tan Ebû Abdullah'ın başşehri idi. Ebû Abdullah, onu kendisine Hacib, yani her konuda vekil yaptı. Fakat Ebû Abdullah'ın amcasıoğlu ve Cezayir'deki Konstantiniyye hükümdarı olan Ebü'l-Abbas ki Tunus da onun hükmü altındaydı, Ebû Abdullah aleyhine baş kaldırdı. Yapılan savaşta onu öldürdü. Becaye'yi ele geçirmekle İbni Haldun çıkıp bazı aşiretler yanında kaldı. O sırada Telmesan hükümdarı İbni Hamu, İbni Haldun'u kendisine Hacib yapmak üzere çağırdıysa da İbni Haldun, okuma ve ders vermekle uğraşacağından devlet hizmetinden ayrıldığını belirterek özür diledi.

Zamanın değişikliğine uyarak yine Gırnata'ya gidip geldikten sonra Arap aşiretleri içine giderek dört sene sakin bir zihinle ünlü tarihini orada yazmaya başladı. Önsöz'ünü tamamladı. Erbabının bildiği gibi bu önsöz, tarih ilminin ölçüsü olup, İbni Haldun'un ortaya koyduğu özel bir fendir. Okumaya değer bir eserdir. Sonra yediyüzseksen senesinde Tunus'a gitti. Orada ders okutmaya başladı.

Tunus Sultanı'ndan çok iltifat ve ikram gördü. Fakat onu çekemeyenler, onun aleyhinde koğuculuktan geri kalmadıkları için, o da yediyüzseksendört senesinde hac etmek vesilesiyle Tunus'tan çıktı. Sultan Berkuk'un tahta çıkışından hemen sonra, İskenderiye'ye geldi. Oradan Kahire'ye vardı. Ezher camisinde ders okutmaya başladı. Sultan Berkuk, ona bir medrese verdi. Yediyüzseksenaltı senesinde onu Maliki mezhebinde olanların başkadısı yaptı. Yediyüzseksendokuz senesinde hac farzını yerine getirmek için, Hicaz'a gitti. Geldikten sonra Mısır'da yine ilim öğretmekle uğraştı. Yediyüzdoksanyedi senesinde yazdığı tarihini tamamlamıştır.

Sekizyüzonbeş senesinde Seyyid Şerif Cürcani, yetmişaltı yaşında sonsuz âleme göçtü. Çok eser yazmıştır. Fakat eserlerinde adı sanı yoktur. Bununla beraber onun eserleri olduğu herkesçe bilinir. Sadeddin ile Timur'un huzurunda yaptığı ilmî tartışmaları meşhurdur.

Onlardan sonra doğuda benzerleri gelmemiştir. Ondan dolayı bilginlerden birini överlerken Sadeyn yani Sa'd ile Seyyid gibi derler. Bazı tarihçilerin yazdıklarına göre Seyyid Şerif Cürcani, Kutbü'ddin Şirazî'den okumuştur ve Sadeddin Taftazânî'den de biraz ders almıştır. Sonra onun karşısında yer almıştır. Sadeddin **"Şemsiye"** kitabının açıklamasını yapınca, talebe, Kutb-i Razî'nin açıklamasını bırakarak onu okumaya başladılar. Sonra Seyyid Şerif, Kutb'un yaptığı açıklaması üzerine notlar ve eklemeler yazdı. Bunun üzerine öğrenciler, Sadeddin'in yapmış olduğu açıklamayı terk ederek yine Kutb'un şerhine yani yaptığı açıklamaya döndüler. Seyyid'in bu haşiyesine (eklemesine), **Hâşiye-i Sugra** yani küçük haşiye denir. **"Metali"** üzerine yazdığı haşiyeye de **Hâşiye-i Kübra** yani büyük haşiye denilmiştir.

Sadeddin, Adudüddin'in **"Mevakıf'ına** benzer olarak **"Makasıd"ı** yazdı ve onu şerh etti. Yani açıklamasını da yaptı. Talebeler bu esere çok rağbet ettiler. Sey-

yid Şerif de **"Mevakıf**'ı şerh edip onun değerini arttırdı. Sadeddin, **"Telhis"** üzerine **"Mutavvel"**i yazdı. Seyyid de **"Miftah"** üzerine haşiye yazdı. "Mutavvel"e de notlar düştü. Fakat **"Mutavvel"** değerinden bir şey kaybetmedi. Gerçi Sadeddin'in **"MutavveFi** ile **"Telvih"i** o asrın en güzel eserleridir.

Sekizyüzonaltı senesinde **"Kamus"** yazarı Muhammed Mecdüddin Firuzabadi, ebedî âleme göçmüştür. Kamus'u yani Sözlük'ü halkın elinde dolaştığı için, geniş bilgisini anlatmak yolunda sözü uzatmaya hacet yoktur.

Yine o asrın ünlü bilginlerinden İznikli Kutbüddin de bu sırada ölmüştür. Timur, onunla buluştuğu zaman, Timur'a, **"Kan dökmekten vazgeç"** diye öğüt verince Timur ona **"Ey Şeyh! Ben bir yere inerim. Çadırımın kapısı doğuya doğru açılır. Sabahleyin onu batıya doğru açılmış bulurum. Bindiğim zaman önümde elli kişi biner. Onları benden başka kimse görmez. Ben onların izine uyup giderim, onların emrini yerine getiririm"** demesi üzerine Kutbüddin **"Ben seni akıllı bir adam diye işitiyorum. Şimdi anladım, cahil bir adam imişsin. Şeytanın sıfatı olan Allah'ın kahriyle övünüyorsun"** diyerek ayrılmışlar.

İbni Bezzaz diye tanılan Muhammed Kerveri'nin oğlu Hafizüddin Muhammed de sekizyüzyirmiyedi yılı Ramazan ayında ebed âlemine göçtü. "Bezzaz" diye bilinen fetvaları fıkıhçılar yani İslâm hukukçularınca değerli ve geçerlidir, İmam Âzam Ebû Hanife'nin hayatı hakkında da bir güzel kitabı vardır. Anadolu'ya gelince Molla Fenâri ile ilmî tartışmalarda bulundu. Fenâri, ona usulde ve öteki yüksek ilimlerde üstün geldiyse de, o da fıkıh yani **İslâm Hukuku** meselelerinde ona üstün gelmiştir.

Afrika ve Mısır'ın Durumu

Endülüs'teki Emevi Devleti'nin çöküşünden sonra valiler, bağımsızlık davasına kalkıştıkları sırada Hudoğulları da Sarakusta'yı ve üst sınırları tuttular. Sonra devletlerine zayıflık geldi. Altıyüzotuz tarihinde çıkan Beni Ahmer onların ellerinden hükümeti aldı. İspanya Hıristiyanları ise günden güne kuvvetlerini arttırarak, saldırıdan geri kalmadıkları için, Endülüs'teki Müslümanlar günden güne zayıflamaktaydılar.

Afrika tarafındaki İslâm hükümdarları ise Endülüs'teki Müslümanlara yardım şöyle dursun, birbirleriyle uğraşarak İslâm toplumunun zayıflamasına sebep olmaktaydılar. Tunus'ta hüküm süren Beni Hafs Devleti epeyce kuvvetliydi. Sekizyüziki senesinde Trablusgarb'ı almış ve Beni Ammar Devleti batmıştır.

Sekizyüzdört senesinde Kölemen Beyleri arasına ayrılık girip, büyük kargaşalıklar çıktığı için, Mısır'ın durumu da karışmıştı.

Eyyûbîler Devleti'nin çöküşünden sonra Mısır saltanatı, Türk Kölemenlerine geçti. İçlerinde bulunan Çerkesler de onlara uymuş iken, bir Çerkeş olan Berkuk, Mısır Sultanı olunca, Kölemenler ikiye ayrılmışlarsa da Berkuk üstün gelerek, Mısır saltanatı Çerkeş komutanların eline geçmişti.

Berkuk Ölünce oğlu Nasır Ferec Mısır Sultanı oldu. Timur'un Şam'a saldırmasında ordusuyla Şam'a gelerek Timur'la savaşa tutuştu. Komutanları arasında ayrılık gayrılık olduğundan, bir elden idare edilerek savaşmadıkları için, hemen bozulup dağılarak Mısır'a döndükten sonra, Mısır komutanları arasında büyük anlaşmazlıklar çıkarak, aralarında çok vuruşmalar oldu. Çok memleketler yıkıldı. Zorbalar defalarca Melik Nasır'ı öldürmek için üzerine saldırdılar. O da sekizyüzaltı senesinde aralarından kaçıp gizlendi. Sekiz yaşındaki kardeşi Melik Mansur, saltanat tahtına oturtuldu. Komutanlar arasındaki geçimsizlik daha çok arttı. Nasır'a ettiklerine pişman oldular. Bunun üzerine Nasır da kaçışından iki ay birkaç gün geçmiş olduğu halde, ortaya çıktı. Yine tahta çıkarıldı. Bu kere düşmanlarını yok ederek hükümette bağımsız oldu.

Sonra Halep ve Şam tarafındaki Hakem ve Nevruz Beyler isyan ettiler. Melik Nasır, ordusuyla o tarafa gidip, zorbaları kaçırdı ve memleketi düzene soktu. Fakat Mısır'a dönüşünde zorbalar geri gelip, o memleketleri işgal ettiler. Hakem Bey, Halep'te sultanlık edip, kendi adına hutbe okuttu. Şam eyaletini Nevruz Bey'e verdi. Sonra Türkmenler ile savaştığı sırada attan düşüp öldü. Sekizyüzon senesinde Melik Nasır, Nevruz Bey ve arkadaşlarının üzerine yürüdü. Yolda tanınmış beylerden bir ikisini tutup kaleye hapsetti. Onlara bağlı olanlar dağıldı. Kimi Şam'da olan zorbalara katıldılar. Kimi dönüp Kahire'ye gittiler. Şehirde kargaşa çıktı. Nasır da dönüp Kahire'ye giderken hapsetmiş olduğu beylerden Şeyh Mahmudî adlı büyük Bey kurtulup Şam'a geldi. Zorbalarla anlaştı. Sonra Nevruz ile kavga ederek birkaç sene aralarında çarpışma uzadı. Nasır da bazen onları ortadan kaldırmak için, bazen de barış yapmak için vakit geçirdi. Fakat o sırada gece gündüz kendisini içkiye verdi ve suçsuz pek çok adam öldürdü.

Sonunda Melik Nasır, Şeyh Mahmudî ve Nevruz Bey gailesini def için, Suriye tarafına hareket etti. Savaşta yenildi ve perişan oldu. Kölemenler elinde öldürüldü.

Bunun üzerine komutanlar arasındaki anlaşmazlığı gidermek için Halife Müstain'in tahta çıkarılması ortaya atıldı. Hilâfet ve saltanatın bir kişide toplanması fikri, İslâm birliğini sağlar düşüncesiyle iyi karşılandı. Evvelce Hind Padişahı Gıyaseddin Azam Şah tarafından kendisine kılıç kuşatılması da halkın gözünde Müstain'in şeref ve itibarını arttırmıştı. Bundan dolayı komutanlar ve kadılar toplanarak saltanatı Müstain'e teklif ettiler. O ise bundan kaçındı. Fakat onların ısrarı üzerine kabul ederek sekizyüzonbeş yılı Muharrem ayında Hilâfete ek olarak Mısır saltanat tahtına oturdu. Adına para bastı.

Hilâfet ve saltanatın öyle baba tarafından Arap asıllı olan birinde toplanmasından dolayı Araplar öğündüler. Müstain'in anası Bay Hatun, bir Türk cariyesi olduğundan Türkler de memnun oldular. Bütün halk da böylece Kölemenlerin çekişmelerinden kurtulup rahat ettiler. Şeyhülislâm İbni Hacer de bu halden memnun olarak, tebrik için bir güzel kaside söylemişti.

Halife Müstain, Kahire kalesinde saltanat tahtı üzere oturup, halkın işlerini idareye başladı. Fakat idarenin yularını Şeyh Mahmudî eline teslim etti. Ona Nizamü'l-Mülk lakabını verdi. Askerî kuvvet ise Şeyh'in elinde olduğundan Müstain'e baskı yaparak idareyi tamamen eline aldı. Sonunda Müstain yine kalede otururak, evvelkiler gibi saltanatı kendisine bırakmasını teklif etti. Müstain de ona red cevabı verdi. Oysa Berkuk zamanından beri Çerkeş komutanları, saltanatın tadını tatmış oldukları için, onu ellerinden çıkarmaya razı değillerdi. O zaman çokluk ve kuvvet Çerkeslerde idi.

Bunun üzerine Halife Müstain Billâh yedi ay saltanat sürdükten sonra Şeyh, onu makamından indirip, kalede bir evde hapsetti. Halk ile görüşmesini de yasakladı. Kendisi saltanatı elde ederek, Melik Müeyyed Ebu'n-Nasr lakabını aldı. İşte bu şekilde Mısır saltanatı yine baskıcı Çerkeslerin eline geçti. Halife Müstain sekizyüzonaltı yılı Zilhicce ayına kadar, Kahire kalesinde hapis kaldıktan sonra Melik Müeyyed onu İskenderiye'ye gönderip, oradaki kaleye hapsetti. Zilhicce ayının altıncı perşembe günü Müstain'in kardeşi Mütevekkil oğlu Davud'u Hilâfet makamına getirdi. Onu Mutazıd Billâh diye lakaplandırdı. Böylece Hilâfet, yine mânâsız bir sözden ibaret kaldı. Bu Mutazıd da Güzel adlı bir Türk cariyesinden doğmuştur. Minberlerde hükümdarların isimleri anılacağı zaman bir basamak aşağı inmeye Melik Müeyyed'in hükmiyle hatipler sekizyüzonyedi senesinde memur oldular. Müstain hakkında yapılan işlemden dolayı Şam valisi Nevruz Bey, Melik Müeyyed'i çekiştirmeye başladı. O da o sene askerini toplayarak Şam'a geldi. Şiddetli savaşlar ederek kendisine karşı çıkan komutanları idam ile, yerlerine güvendiği komutanları atadı. Bir sene sonra yine Şam tarafında karışıklık çıktı. Melik Müeyyed, tekrar Şam'a geldi. Muhalifleri yok ettikten sonra fırka fırka asker göndererek Tarsus ve Adana şehirlerini ve Sis kalesini ve sonra Kâhta, Kerkese, Darende, Besni ve Hısn-ı Mansur'u ve Rum kalesini ve Harput şehrini aldı. Larende, Kayseri ve Konya'ya kadar hücumlarda bulundu.

Sekizyüzyirmibir senesinde Zülkadir oğlu Nâsırüddin Mehmed Bey hediyeler sunarak Melik Müeyyed'e boyun eğdiğini bildirmiştir.

O tarihlerde Kıbrıs adası, Venediklilerin elinde idi. Denizde, Şam ve Antalya kıyılarında aldıkları İslâm esirlerini Kıbrıs'da hapsederlerdi. Bu Şeyh Mahmudî beşyüz kadar İslâm esirini onüçbin altına satın alarak salıvermiştir.

Doğunun Durumu

Yıldırım Bayezid'den sonra Şehzadeleri, birbiriyle çarpışırken, Timur'un ölümünden sonra çocukları ve torunları olan Mirza'lar da saltanat için birbirleriyle vuruşarak doğu memleketlerini harap etmekte idiler.

Timurlenk büyük oğlu Mirza Cihangir'i veliaht yapmıştı. Fakat kendisi sağken Cihangir ölmüştü. Timur onun oğlu ve Hindistan valisi olan Mirza Pîr Mehmed'i veliaht yapmıştı. Öldüğünde Pîr Mehmed Hindistan'da idi. Öteki Mirzalar, onun buyruğuna girmediler. Saltanat davasına düştüler, vuruştular, dövüştüler.

Karakoyunlu aşireti Bey'i Kara Yûsuf, Timur'un Anadolu üzerine yürüdüğü zaman, gidip Irak-ı Arabi ele geçirmişti. Timur'un torunu olan Miranşah oğlu Mirza Ebû Bekir askerler gelip, onun elinden Bağdad'ı aldı. O da bin atlı ile Mısır'a kaçmış ise de, arkasından Timur'un bir mektubu üzerine Mısır Sultanı onu hapsetmişti. Timur ölünce Kara Yûsuf hapisten çıkartıldı. Dağılmış olan adamları başına toplandı. Bunun üzerine Mısır'dan kaçarak önüne gelen yerleri yağmalayarak Diyarbekir'e geldi. Kendisine bağlı olanlara ve yakınlarına kavuştu.

O zaman ise Akkoyunlu aşireti Bey'i Kara Osman Bayındirî, Diyarbekir'de yerleşip Bayındıriyye Devleti'ni kurmuştu. Kara Yûsuf, Mardin hükümdarı ile birleşerek Kara Osman üzerine gitti. Yirmi gün kadar çarpıştıktan sonra onunla barıştı ve Azerbaycan üzerine yürüdü ve sekizyüzdokuz senesinde Mirza Ebû Bekir ile Nahcivan yöresinde yapılan savaşta onu bozdu. Tebriz şehrini aldı. Ertesi sene Mirza Ebû Bekir büyük kalabalık ile Kara Yûsuf'un üzerine geldi. Daha kötü bir şekilde bozuldu ve dağıldı. Kara Yûsuf, bütün Azerbaycan vilâyetini ele geçirdi.

Timur'un oğulları o zaman birbiriyle uğraşıyorlardı. Fakat Timur'un oğlu ve Horasan Bey'i olan Mirza Şahruh'un epey kuvveti vardı. Maveraünnehir'i aldı. Sekizyüzoniki senesinde oğlu meşhur Uluğ Mirza'ya verdi. Kendisi başkenti olan Herat'a döndü.

İşte o sırada Kara Yûsuf da Sultan Ahmed Celayirî ile Tebriz yakınlarında savaştı ve onu tutup idam etti. Sekizyüzonüç senesinde Irak-ı Arabi ele geçirdi. Sekizyüzonbeş'te Şirvan hükümdarı Şeyh İbrahim ile Gürcistan Kralı Köstendil kendisinin üzerine saldırınca Kara Yûsuf, onları büyük bir bozguna uğrattı. Sonra Sultaniye, Kazvin ve Save şehirlerini ele geçirdi.

Sekizyüzyirmiüç senesinde Şahruh Mirza, büyük bir ordu ile Horasan'dan Kara Yûsuf üzerine yürüdü. O da iyice hazırlanıp karşı giderken hastalandı. O senenin Zilhicce ayında öldü. Altı oğlundan hiçbiri yanında bulunmadığından ordusu karıştı. Hazinesi yağmalandı. Yerine İskender adlı oğlu geçirildi.

Kısaca Mirza Şahruh öteki Mirzalara üstün geldiği gibi, Karakoyunlu aşiretine de üstün geldi. Hind sınırına kadar emri geçer oldu. Moğolistan Hanı'nın kızı

Mihrinigâr Ağa adlı kadını oğlu Mehmed Çelebi'ye aldı. O memleketlerde olan muhaliflerini kovdu.

Çelebi Sultan Mehmed'in Saltanat Günleri

Devlet yenileyicisi olan Çelebi Sultan Mehmed, Musa Çelebi gailesini giderdikten sonra, bağımsız olarak Osmanlı saltanat tahtına oturduğu zaman, bütün şehir ve kasabalarda şenlikler edildi.

Kayser'den adalar Prensine kadar bütün çevre hükümdarları, kendisine tebrik için elçiler gönderdiler. Ragoza ve Venedik cumhuriyetleriyle de, o sırada anlaşmalar, yenilendi. Sultan Mehmed Han, onlara **"Benim barış ve asayişi korumak niyetinde olduğumu ve herkesten o yolda karşılık görmek istediğimi halkınıza bildiriniz** diye buyurdu. Oysa birkaç gün sonra Karaman'a sefer etmek zorunda kaldı.

Karamanoğlu Mehmed Bey, Musa Çelebi gailesini fırsat bilerek gelip Bursa kalesini kuşatmıştı. Çelebi Mehmed, henüz Edirne tahtına oturmuş ve Rumeli işlerini düzene koymak üzere iken, Bursa'dan bir haberci geldi. Emir Süleyman Çelebi'nin küçük bir oğlu vardı ve İstanbul'da oturuyordu. Sultan Mehmed'in bağımsızlık kazanması üzerine Kayser, onu İstanbul'da alıkoymadı. Bir yolunu bularak başından savdı. O da kendi" adamları ile Eflâk'a gitmek üzere Karnabad'a geldi. Oranın akıncıları tahta çıkarmak için yardım etmek üzere onu Yanbolu'ya götürdüler.

Durum Padişah'a iletilince, hemen Yanbolu tarafına yöneldi. Şehzadenin başındaki serseriler dağıldılar. Dürzübaşı Zağnos diye bilinen Lalası, kendisini tutup, Padişah katına getirdi. Derhal gözlerine mil çekildi. Artık saltanat davasına kalkışamayacak duruma sokulduktan sonra Bursa'ya gönderilmiştir. Sonra Sultan tarafından gerek bu şehzadeye, gerek kız kardeşine pek çok ikram ve ihsan buyurulmuştur.

İşte bu olay, Bursa seferini biraz geciktirdi. Bursa kalesinin kuşatılması uzadı. Fakat Bursa muhafızı olan İvaz Paşa'nın pek ustaca ve mertçe gayret ve çabası sayesinde kale korunabildi.

O sırada Musa Çelebi'nin cenazesi büyük dedesinin yanında gömülmek üzere kaplıcaya götürüldü. Sultanın istiklâli anlaşılınca, Karamanoğlu, oralarda duramadı. Hemen Bursa'yı yakarak kaçtı. Harman Tanesi diye tanınan bir sohbet arkadaşının, **'Osmanoğlu'nun ölüsünden bu derece korkup, telaş ediyoruz. Dirisi gelse halimiz ne olurdu?"** dediği söylenir.

Sonra Sultan Mehmed, Bursa'ya gitti, İvaz Paşa'ya vezirlik rütbesi verdi. Sekizyüzonyedi senesinde sefer hazırlığına başladı. Kastamonu hükümdarı İsfendi-

yar Bey'in askeriyle birlikte orduya gelmesini, yahut oğlunu göndermesini kendisine bildirdi. O da seçkin askerle oğlu Kasım Bey'i gönderdi.

Sefer hazırlığı tamamlandıktan sonra ordu ile Konya üzerine hareket buyuruldu. Germiyanoğlu Yakub Bey tarafından ordunun geçeceği yerlere pek çok azık ve zahire gönderilmişti. Bu yüzden Padişah'tan büyük iltifatlar gördü. Hemen Seyyid Gazi üzerinden gidilerek Akşehir alınarak, Osmanlı ülkesine eklendi. Sonra Beyşehir'i, Seydişehir'i ve Saideli kazaları alınarak Konya ovasında Ortaçayı denen yere gelindi. Yapılan meydan savaşında Karamanoğlu bozguna uğrayarak Taşeli tarafına kaçtı. Oğlu Mustafa Bey, Konya kalesine sığındığı için, kale sarıldı. O sıralarda şiddetli yağmurlar yağdı. Büyük seller aktı. Ordunun pek çok hayvan ve eşyası yok oldu. Sultan Mehmed, bu ters durumdan ve Karamanoğlu'nun bu tekrarlanan hareketlerinden üzüldü. Kalbi elemlerle keyifsizlendi. Özel doktorları çare bulamadılar. Ünlü doktorlardan Germiyanoğlu yanında bulunan Mevlana Sinan getirtildi.

Bu hekim Sinan, bilginler arasında Şeyhî diye anılan ünlü şairdir. Türkçe "Ferhad" ve "Şirin" Kıssasını manzum olarak o yazmıştır. O asrın en iyi doktorlarından idi. Çelebi Sultan Mehmed'in hastalığını teşhis ederek, tedaviye başladığı sırada **"Padişahın hastalığı, kalb hastalıklarından hafakan denilen hastalıktır. Sıhhatini kazanması iyi haber almasına bağlıdır. Hele bu illetin hastalık sebebi, Karamanoğlu'nun edebsizce hareketleri olduğu için, ondan bir öç alınırsa, çabuk etki eden bir ilaç olur"** dedi.

Karamanoğlu sarp dağlara sığınmıştı. Onu ovalara indirmek için, Anadolu Beylerbeyisi Bayezid Paşa şöyle bir tedbire başvurdu: Karamanoğlu ile eskiden tanışıklığı olduğundan ona gizlice ve sanki onun iyiliğini isteyen bir haber gönderip, Padişahın ilaç fayda vermeyecek şekilde hasta olduğunu söyleyerek öldüğü sırada **"Buralara yakın bulunmanız uygundur"** dedi. Karamanoğlu, casuslar yollayarak Padişah'ın sıhhat bakımından gerçekten ağır hasta olduğunu öğrendi. Artık o durumda bulunan Sultan'ın ordusunda olamayacağı düşüncesiyle, hemen Padişah'ın ordusunu basmak üzere ihtiyatsız olarak, beri tarafa hareket ettiğini Bayezid Paşa öğrendi. O daha evvel davrandı. Yeterince askerle ilerleyerek geceleyin Karamanoğlu Mehmed Bey'i basıp, askerini darmadağın etti. Kendisini tuttu. Eli bağlı olarak Padişah'ın huzuruna getirdi. Padişah, onun için özel çadır kurdurdu. Hükümdarlara lâyık resmî, usulü yerine getirdi. Bayezid Paşa'ya bu hizmet için Beylerbeyiliğe ek olarak Vezirlik rütbesini verdi. Bu olanlar hep sekizyüzonsekiz yılı içinde olmuştur. "

Gariptir ki, Mevlana Şeyhî'nin dediği aynen çıktı, Karamanoğlu, eli bağlı olarak Padişah'ın katına çıkarıldığı zaman, Sultan Mehmed tam olarak iyileşti. Şey-

hî'ye pek çok ihsan ve iltifat buyuruldu. Baş hekim olarak tayin edildi. **Osmanlı Devleti'nde ilk Başhekim** olan odur.

Karamanoğlu Mehmed Bey'in tutulması üzerine oğlu Mustafa Bey, Konya ileri gelenleriyle birlikte Padişah'a gelip, Mehmed Bey'in affını istirham ettiler. Sultan Mehmed, Mehmed Bey'i huzurlarına getirterek, **"Bu ne haldir ki, bu taraftan size insanlık gösterildikçe, tarafınızdan hainlikler yapılıyor"** diye ayıplayınca Mehmed Bey, yalvararak başını kaldırıp, **"Ey kerem sahibi hükümdar!**

Bu sefer de bu bendenizin suçu affolunursa bu can, bu bedende oldukça tam bir sadakat üzere bulunurum" diyerek büyük yeminlerle güvence verince, cömert huylu Sultan, onu affetti. Yine Konya eyaletini kendisine terk ederek, dönmesine izin verdi. Mehmed Bey ise Padişah'ın katından çıkıp, kendi adamlarıyla giderken koynundan bir güvercin çıkartarak boğup yemininde hile kullandığını onlara bildirmiş ve Padişah'a ait olan Otlağa uğrayıp, beğendiği atları zorla alarak, **"Bizim Osmanoğulları ile düşmanlığımız beşikten mezara kadardır"** diyerek Konya'ya gitmiş olduğu Padişah'a bildirilince **"İnşallah yakında cezasını bulur ve ettiği elbette ayağına dolaşır"** buyurmuştur. Gerçekten kendi zamanında olmadı ise de, oğlunun zamanında Mehmed Bey'in ettiği sözünden dönmenin kötülüğü başına gelmiştir.

Nakşa, Andra ve öteki Akdeniz adaları, Venedik'e bağlı iseler de, bir Prensin, başına buyruk idaresi altında bulunuyordu. Bunlar antlaşmayı tanımıyorlardı. Korsanları çok kere Osmanlı kayıklarını vurmakta idiler. Savaş gemileri hazırlandı. Sekizyüzondokuz yılı içinde o tarafa gitmekte iken Venedik gemileriyle karşılaştılar. Gelibolu açıklarında şiddetli bir savaş yapıldı. İki taraf da fena halde zedelenip limanlarına çekildiler. Bunun üzerine Akdeniz boğazı yabancı savaş gemilerine kapatıldı. Bir süre sonra Venedikliler Akdeniz boğazındaki kaleleri dövmüşlerdir. Fakat birçok kere elçileri gelip, barış ricasında bulundular. Bunun üzerine ricaları kabul edildi. Venedik antlaşması yenilendi. Bununla beraber antlaşmanın tasdikli bir örneğini götürmek üzere Saray Çavuşlarından biri Venedik'e gönderildi. **İşte ilk önce Avrupa'ya giden elçi budur.**

Eflâk'ta karışıklık çıktı. Halk ayaklandı. Etrafa zarar verir oldular. Bunun üzerine Çelebi Sultan Mehmed, ordu ile Tuna yalısına gidip, tekrar memleketi fethetti. Sekizyüzyirmi senesinde Yerköy'ü ve İsakçı kalelerinin yapımı tamamlandı. Eflâk Voyvodası, üç yıllık vergiyi vermek ve affını istirham edince, affolunarak Eflaklıya yardım etmiş olan Macar aleyhine ordu gönderildi. Macar Kralının dileği üzerine barış yapıldı. Zaferle Edirne'ye dönüldü.

Kastamonu hükümdarı İsfendiyar Bey oğulları arasına nefsaniyet girip, babaları sağken hükümeti paylaşamıyorlardı. Kasım Bey adlı oğlu ise, Çelebi Sultan Mehmed ile birlikte savaşlarda bulunarak Padişah'ın gözüne girmişti. Bu yüzden

üstünlük sağlamak istediği için, babası sekizyüzyirmibir senesinde ona rağmen Tosya, Çankırı ve Bakırdağları arazisini Sultan Mehmed'e bırakarak, Sinop ile Kastamonu'yu kendisinde alıkoyabildi.

Sultan Mehmed, oğlu Murad Çelebi'yi Amasya ve Tokat valisi yaptı. Hamza Bey'i de yanına verdi. Oysa sekizyüzyirmibir senesinde Karakoyunlu ve Akkoyunlu aşiretleri, Erzincan ve Bayburt için savaşıp, sonunda Karakoyunlu Kara Yûsuf ikisini de ele geçirerek has adamı olan Pîr Ömer'e vermişti. O ise Doğu Karahisar'a göz dikmişti. Karahisar hükümdarı Padişah'a dayandı. Sonunda sekizyüzyirmibir senesinde o yörede karışıklıklar çıktı. Sultan Mehmed, Amasya ve Tokat tarafına yöneldi. Sekizyüzyirmiiki senesinde Samsun'u aldıktan sonra döndü. İskilip kazasına gelirken yolda Timur kalıntısından bir Tatar aşiretiyle karşılaştı. Onları Rumeli'ye geçirerek Filibe civarında Tatar Pazarı denilen yerde yerleştirdi. İskilip'i de aldıktan sonra Bursa'ya döndüklerinde, bir cami, imaret, medrese ve bir türbe yaptırmaya başladı. Sultan Orhan zamanında alınmışken Ankara olayından sonra Kayser'in idaresine geçmiş olan yerlerin alınmasıyla Padişah'ın vakıflarına verilmesi, devlet adamları tarafından Padişah'a duyuruldu. Bu önemli işe memur olan, Timurtaş Paşa'nın oğlu Umur Bey sekizyüzyirmiiki senesinde gelip, Hereke, Gebze, Darıca, Kartal ve Pendik'i savaşla ele geçirdi.

İşte o sırada Şeyh Bedreddin'in halifelerinden Dede Sultan sanıyla şöhret bulan Börklüce Mustafa ortaya çıktı. Devlete bir büyük gaile açtı. Bunun olaylarından önce Şeyh Bedreddin'i tanıtmak gerekir.

Bedreddin Mehmed, Anadolu şehirlerinden Simav şehri Kadısının oğludur. Selçuklu Sultanı Alaâddin'in amcası oğullarından olduğu da söylenir. Babasından ve meşhur Şahidi'den ilk dersi aldıktan sonra Mısır'a gitti. Seyyid Şerif Cürcani ile ders arkadaşı olarak Kahire'de müderris bulunan Mübarekşah Mantıkî'den ve hacca gidip Mekke'de Zeylai'den ders alarak Mısır'a döndü. Yine Seyyid Şerif ile birlikte Ekmel'den tahsilini tamamlamış ve Sultan Berkuk'un oğlu Sultan Ferec'i okutmuştu. Sonra Ahlatlı Şeyh Hüseyin'den izin alarak tasavvufta da olgun bir dereceye çıktı. Ahlatlı Şeyh, onu irşat etmesi için Tebriz'e gönderdi. Emir Timur, Tebriz'e gelince âlimlerin bir tartışması oldu. Konu açıklığa kavuşmadığından Cezerî'nin işareti üzere Bedreddin'e başvuruldu. Bu konuyu o halletti. Onun hükmüne razı oldular ve onun ilmini kabul ettiler. Timur da ona çok iltifat etti. Çok mal verdi. Sonra Bedreddin, Mısır'a gitti. Ahlatlı Şeyh'e ulaştı. Ahlatlı Şeyh ölünce Bedreddin, onun postuna oturdu. Fakat altı ay sonra Konya'ya ve oradan Tebriz'e geldi. Oradan Sakız'a gitti. Sakız'ın, hükümdarı, onun etkisi ile Müslüman olarak, ona mürid oldu. Bedreddin, Edirne'ye gitti. Musa Çelebi, orada tahta çıkınca, onu kazasker tayin etti. Fakat kardeşi Çelebi Sultan Mehmed ile yaptığı savaşta öldü. Bedreddin tutuldu. Çelebi Sultan Mehmed'in düşmanları içinde bu-

lunmuşsa da ilmine hürmet edilerek, çoluk çocuğu ile beraber İznik'e sürülmekle yetinildi. Kendisine ayda bin dirhem maaş bağlandı. Kazaskerliğinde kâhyası ve Halifesi olan Börklüce Mustafa şeyhinden bellediği sofiyye terimlerini sermaye yaparak Dede Sultan adıyla ortaya çıktı. Başına Müslüman ve Hıristiyanlardan karışık olarak birçok kalabalık toplandı. Çünkü insanlar arasında tam bir eşitlik ve hürriyet ve mal ortaklığı gibi bozuk fikirler hemen tutundu. Bu ise Müslüman ve Hıristiyan fakirler ve yoksulların fikirlerine hoş geldiğinden hepsi Dede Sultan'a saygıyla bağlandılar. Bu sakat fikirlerin sanki bütün Osmanlı ülkesi halkını tek bir millet etmek için en güzel bir çare olmak üzere Şeyh Bedreddin tarafından ileri sürüldüğü söylenir. Gerçekten Dede Sultan'ın emri altına giren Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi hep bir arada kardeşlik üzere hareket ediyorlardı. Hatta fırka komutanlarından biri Torlak Kemal diye bilinen Hûd adlı Yahudi idi. Dede Sultan'ın oturduğu yer Çeşme yakası, yani Karaburun yarımadası idi. Torlak Kemal de Manisa tarafında dolaşıyordu.

Şeyh Bedreddin, Börklüce'nin bu şekilde hareketini işitince sorumluluktan korkarak İznik'ten İsfendiyar Bey'in yanına kaçtı Oradan Eflâk yakasına geçti. Oradan da Silistire'ye geçerek Deliorman'a geldi.

O tarafta bulunan serserileri mürid adıyla başına toplayarak kalabalığını çoğaltmakta ve Rumeli'nin her tarafına mektuplar göndermekte idi.

Börklüce Mustafa üzerine gönderilen ordu, birkaç kere bozuldu. Börklüce Mustafa'nın gittikçe kalabalığı çoğaldığından, sekizyüzyirmiüç senesinde Amasya valisi Büyük Şehzade Murad Çelebi, Anadolu Beylerbeyisi Bayezid Paşa ile beraber bu işle görevlendirildi. Önce Karaburun'da Börklüce'nin topluluğunu dağıttı. Kendisini öldürdü. Bayezid Paşa da Manisa tarafına yönelerek Torlak Kemal'i tutup astı.

Şeyh Bedreddin'e gelince, Çelebi Sultan Mehmed, ordu ile Selânik'i almaya giderken Bedreddin'in Deliorman'da kalabalığını çoğalttığını işitince Serez'de kaldı. Bedreddin üzerine asker gönderdi. Börklüce ile Torlak Kemal'in asıldıkları yayılınca Bedreddin'in başındaki serseriler dağıldı. Kendisi tutuldu. Serez'e getirildi. Sorgusu ve yargılanması Padişah'ın huzurunda kurulan bilginler meclisinde yapıldı. Hazır olan âlimler, ona hatasını ilmen kabul ettirdiler. Sadeddin Taftazânî'nin öğrencilerinden Mevlana Haydar Hirevi de onun öldürülmesine fetva verdi. Sekizyüzonsekizsenesi içinde Serez pazarında asılarak başkalarına ibret olarak gösterildi.

Bedreddin'in eserleri çoktur. Fıkıh ilminden **"Fusûl"ü** hâlâ fakihler arasında geçerli bir eserdir. Tasavvuf ilminde **"Varidat"ı** da meşhurdur. Fakat İstanbul'da nüshası yoktur. Çünkü zamanımızda Şeyhülislâm olan meşhur Arif Hikmet Be-

yefendi, bu kitabı nerede bulunsa ucuz pahalı demez, alır ve yakıp yok ederdi. Ondan dolayı İstanbul'da nüshası bulunmaz. Ben ona inanan birinde bulup okumuştum. **"Fusus",** taklit edilerek yazılmış bir eserdir.

Kısaca Bedreddin hakkında halk iki bölük olup, biri "Fetva gereği öldürülmesi lâzım gelen bir adamdı" derler. Diğerleri de **"Zahir ve batın ilimlerini bilen bir adamdı. Ancak saltanat peşindeydi, diye Sultan Mehmed'e gammazlandığı için asıldı.**" derler. Asıldıktan sonra da ona inanıp mürid olanlar vardı. Hele sebep olduğu olay Osmanlı Devleti için tehlikeli bir olay idi. Allah'ın lûtfuyla kolaylıkla giderildi. Fakat arkasından Düzme Mustafa gailesi çıktı ki, daha dehşetli bir olaydı.

Ankara bozgununda Sultan Bayezid'in Çelebi Mustafa adlı oğlu kaybolup, o zamandan beri adı ve sanı silinmişti. Bu kere Selanik tarafında biri çıkarak, sanki o zaman kaçarken Rumlar onu esir ederek bir adada hapsetmişler diye Çelebi Mustafa olduğunu yayarak saltanat davasına kalktı. Eflâk Bey'i Mirce ve İzmiroğlu Cüneyd Bey de onu doğruladılar. Böylece başına birçok adam toplandı. Cüneyd Bey ona vezir oldu. Fakat Selanik tarafında yapılan savaşta yenildi. Rumlarca sığındı. Kayser de onu Limni adasında hapsetti.

Sultan Mehmed'in Ölümü

Sekizyüzyirmidört yılı Cemaziyelevvel ayının başlarında Çelebi Sultan Mehmed, otuzüç yaşında Edirne'de ebedî âleme göçtü. Veziriazam İbrahim Paşa ile Bayezid Paşa asker içinde bir karışıklığın çıkmasından korkarak onun ölümünü gizlediler. Amasya'dan veliaht olan Sultan Murad Çelebi'yi çağırdılar. Askeri dağıtmak üzere birazını Biga'ya yolladılar. Bunlar, "Sevgili Padişahımızı bir kere görüp de gidelim." diye ayak dirediler. İster istemez Hekim başının tedbiriyle merhumun cesedine Padişah atlası giydirildi. Bulunduğu köşkün önünden asker alkışla geçerken içeride yakınlarından biri cesedin ardına gizlenerek askere selâm veriyor şekilde kollarını oynatıyordu. Sultan Murad, Amasya'dan Bursa'ya gelerek kendisine biat olunduğu haberi gelince Sultan Mehmed'in cenazesi Bursa'ya götürülürken Sultan Murad, bir konak yerden karşılayarak büyük bir saygı ile ölümünden kırkiki gün sonra mübarek türbesinde gömüldü (Allah gani gani rahmet eylesin). Cesur, gayretli, yumuşak huylu, sabırlı, heybetli ve ağırbaşlı ve cömert bir Padişah idi. Yirmidört savaşta hazır bulunup kırka yakın yara almıştır. Bunca karışıklıklar arasında Edirne ve Bursa'da pek çok hayır eseri yaptırmayı başarmıştır. Mekke ve Medine'ye surre alayı düzenleyip göndermek usulünü o koymuştur. Zaten hasta bir vücudu olduğundan, vakitlerinin çoğu hastalıkla geçmiş olup, gençliğine doymadan fâni âlemi terk edip gitmiştir.

Sultan Murad, Mahmud, Yûsuf, Mustafa ve Ahmed adlarında beş oğlu vardı. Sultan Ahmed ve bir söylentiye göre Sultan Yûsuf da kendisi sağken ölmüştüler. Büyük oğlu İkinci Sultan Murad da babasından sonra tahta çıkınca, onsekiz yaşında bir delikanlı idi. Fakat Amasya taraflarında bulunan aşiretlerin yerleştirilmesinde ve Börklüce Mustafa olayında yeterliliğini ve hükümdarlığa lâyık olduğunu ispatlamıştır.

Yeri cennet olası Çelebi Sultan Mehmed, şehzadelerin hayatını korumak için İstanbul'da terbiye olunmalarını vasiyet ettiğini söyleyerek Doğu imparatoru Kayser Manuel Paleolog, şehzadeleri istemek üzere Bursa'ya özel memur gönderdi. İkinci Sultan Murad ise **"Şehzadelerin bir Hıristiyan memleketinde terbiye olunmaları doğru değildir.**" diye red cevabı verdi. O memuru geri çevirdi. Kardeşlerini birer sancak beyliğinde kullanmaya karar verdi. Hatta küçük kardeşi Mustafa Çelebi, Lalası Şerbetçi İlyas Bey ile beraber hassı olan Hamideli'ne gönderdi. Mustafa Çelebi, o zaman ergin değildi. İşlerin idaresi İlyas Bey'de idi. O taraftan isyan edilmesi üzerine Mustafa Çelebi idam edilmiş, Mahmud Çelebi'nin gözlerine mil çekilip, sonra taun hastalığından ölmüştür.

Şehzadelerin İstanbul'da bulunması politikaca İmparator'un yararına idi. Sultan Murad'ın buna karşı çıkmasından dolayı İmparator Manuel'in canı sıkıldı. Onun başına bir mesele çıkarmak için Limni'den Düzme Mustafa'yı ve ona taraftar olan Cüneyd Bey'i İstanbul'a çağırdı. Başardıkları takdirde önce Kayser'in memleketlerinden olup da, sonradan Osmanlı ülkelerine katılan Gelibolu ve Tırhala yöresiyle Karadeniz kıyıları kendisine verilmek üzere bir anlaşma yapıldı. Bir miktar askerle onları Gelibolu tarafına salıverdi.

Gelibolu asla karşı koymaksızın kapıları açtı. Düzme Mustafa da Cüneyd Bey'i kendisine vezir yaptı. Edirne üzerine yürüdü. Gerek Edirne şehri, gerek o civarda bulunan şehirler onu kabul ettiler. Evrenos Bey oğulları gibi, Rumeli'nin namlı Beyleri de onun buyruğuna girdiler.

Yapılan anlaşmada şart koşulan yerlerin Kayser'e geri verilmesi gerekirken, bu isyan edenler, birdenbire kazandıkları kuvvete mağrur olarak, verdikleri sözü unuttular. Kayser de onlara yardım ettiğine pişman oldu.

İkinci Sultan Murad'ın Zamanı

İkinci Sultan Murad sekizyüzyirmidört yılı Cemaziyelevvel ayında bahtı yüce Osmanlı tahtına oturdu.

Anadolu Beyleri ise o sırada yersiz harekete başladılar. Onlara okşayıcı mektuplar ile uygun hediyeler gönderip, onları tarafına çekerek Anadolu işlerini düzene sokmak üzere iken, Düzme Mustafa'nın Rumeli'de ortaya çıkarak, kuvvetini arttırmakta olduğu dehşetli haberi kendisini hayrete düşürdü.

Bunun üzerine İkinci Sultan Murad, devlet adamlarını toplayarak danışmada bulundu. Veziriazam İbrahim Paşa ile İvaz Paşa, Bayezid Paşa'yı çekemediklerinden onu bir felâkete uğratmak için bir askerî fırka ile onun Rumeli'ye geçmesini uygun gördüklerini Padişah'a bildirdiler. Timurtaş Paşa'nın oğulları olan Umur, Oruç ve Ali Bey'ler bu görüşe karşı çıktılar. Fakat İbrahim ve İvaz paşaların görüşleri ağır basınca Bayezid Paşa, Rumeli'ye geçmekle görevlendirildi.

Oysa Düzme Mustafa'nın Rumeli'de topladığı kalabalık, Bayezid Paşa fırkasının gösterisiyle dağılacak derecede değildi.

Bunun üzerine Bayezid Paşa, bu gidişin başarıyla sonuçlanamayacağını bildiğinden Padişah'ın huzurunda, **"Düzme Mustafa, saltanata varis davası ile ortaya atıldığından, pek çok saf kimseler onu davasında haklı bulup, başına toplanmışlardır. Eğer yanındaki asker de onlara katılırsa, ben de görünüşte ona boyun eğip, saflarına geçersem, hainlik yaptığım sanılmasın."** diye olması kuvvetle umulan zoraki hareketinden dolayı kendisini temize çıkardı. Ve Padişah'ın emrine uyarak ister istemez yola çıktı. Rumeli'ye geçince Düzme Mustafa ordusunun ne derece kuvvetli olduğunu kendi, gözleriyle gördü.

Bu Mustafa Çelebi çok cesur ve konuşkan bir adamdı. Savaştan önce askerin önüne geçer, etkili sözler söyleyerek askeri kendi tarafına çekerdi. Sazlıdere denilen yerde iki taraf karşılaşınca, Bayezid Paşa fırkasını da işte bu şekilde tarafına çekti. Bayezid Paşa'nın yanında kardeşi Hamza Bey ile ikisine bağlı olanlardan başka kimse kalmadı. Askerin hepsi o tarafa geçince Bayezid Paşa da ister istemez onun buyruğuna girerek, sanki kendi isteğiyle gitmiş gibi o tarafa geçti ve Düzme Mustafa'nın davasını kabul etti. O da Bayezid Paşa'nın gelmesinden çok hoşnut oldu. Fakat davranışlarından kendisine katılmasının yapmacık olduğunu sezerek sekizyüzyirmibeş yılı içinde, Sazlıdere'de o gazi veziri idam etti. Kabri orada ziyaret yeridir. Çok fetihleri ve çok hayratı vardır.

Bayezid Paşa fırkasının öte tarafa geçmesi üzerine artık işe bitmiş gözüyle bakılır oldu. Cüneyd Bey Rumeli'nin yayasını müsellem ve bazısını bazısına harçlıkçı eyleyip ellişer akçe vermek usulü onun tedbiriyle o zaman konmuştur. Azap adiyle pek çok piyade askeri topladılar. Büyük bir ordu kurdular. Bazı tarihçilere göre ellibin süvari ve yirmibin piyadeden oluşuyordu.

İşte bu büyük kalabalıkla Düzme Mustafa, Gelibolu geçidinden geçip, Mihaliç ovasında Ulubad nehri boyuna ordusunu kurdu. Hemen Bursa üzerine yürüse, karşısına çıkacak bir kuvvet yoktu. Fakat bir devamlı burun kanamasına tutuldu. Üç gün burnundan kan geldi. Bedence zayıfladı. Bu yüzden beş on gün kadar savaşı geri bıraktı.

Düzme Mustafa'nın Bayezid'in oğlu olduğuna dair pek çok işaretler olmak gerek idi ki, başına bu kadar halk toplandı. Sultan Murad'ın yanında ise yeterince kuvvet yoktu. Bu yüzden hem canı sıkıldı hem de hayrette kaldı. Çünkü bu Mustafa Çelebi, Bayezid'in oğlu olsa bile o kayıp iken Sultan Murad'a biat edilmiş olduğundan, onun sonradan ortaya çıkışı ile edilen biat bozulamayacağı için fakihlerce bu Mustafa Çelebi'ye asî gözüyle bakılmak gerekirdi.

Bundan, dolayı Emir Sultan diye bilinen Emir Buhârî, İkinci Sultan Murad'a kılıç kuşatmış ve zaferler kazanmasına dua etmişti. Sultan Murad Han, Allah'ın lûtfuna dayanarak ve bahtına güvenerek, var olan kuvvetiyle gidip, Ulubat nehrinin beri tarafında Düzme Mustafa'ya karşı ordusunu kurdu. O sırada geri kalan asker de toplanıp orduya yetiştiler. Bir de önce Musa Çelebi kolunda bulunmakla, sekiz seneden beri Tokat'ta hapis olan Mihaloğlu Mehmed Bey, Timurtaş Paşa oğullarının hatırlatması üzerine çağırılmıştı. Gelip yetişti. Onun da bulunduğu Padişah'ın huzurunda bir danışma meclisi toplandı. Mehmed Bey'in Rumeli Beylerini Padişah tarafına çekmeye çalışması uygun, görüldü. Gerçekten Düzme Mustafa'nın yanında toplanan süvarinin çoğu akıncı olup, Mihaloğulları ise öteden beri akıncı askerin komutanı olarak Rumeli Beylerine sözleri etkili idi.

Mehmed Bey, Ulubat nehri kenarına geldi. **"Bre Türk Turhan, bre Gümlü oğlu, bre Evrenos oğulları! Durumu bilinmeyen bir adamın ileri sürdüklerine kapılıp da, hakkıyla saltanata vâris olan Padişah'ın itaatinden çıkmak size yakışır mı? Bu hareketlerinizin sonu pişmanlıktır."** yollu etkili sözlerle Beylerin zihinlerini çeldi. Fırsat elverince beri tarafa geçeceklerine dair onlardan söz aldı.

Düzme Mustafa, Mehmed Bey'in Beylerle konuşmasını işitip şüphelenmişti. Bazı tesadüfi olaylar da onun şüphesine kuvvet vermiştir. Geceleyin orduya baskın yapmak üzere gönderdiği beşbin kadar azap askeri, geçit yerine gelince Timurtaş Paşa'nın oğlu Umur Bey, geçidi bekleyen beşyüz kadar yeniçeri tarafından bozguna uğratıldı. Düzme Mustafa Çelebi, bunu sahte bir bozgun sanarak yanındaki Beylerden güveni sarsıldı. İvaz Paşa, sanki onun hayrını istermiş gibi, yanında bulunan Rumeli Beyleri kendisine sadık olmayıp Padişah ordusu tarafından hücum olunması kararlaştırılan gece kendisini tutup Padişah'a teslim etmek için anlaştıklarını yazan bir mektup düzüp gönderdiği gibi, Timurtaş Paşa'nın oğulları tarafından da İzmiroğlu Cüneyd Bey'e **"Siz hükümdarlardan sayılan biri iken öyle soyu bilinmeyen yalancı birine uyarak onun vezirliğini istemeniz, şanınıza yakışırını? Bütün Beyler, onun Düzme Mustafa olduğunu anlamış oldukları için bu taraftan baskın yapıldığı gece onu tutup Padişah'a teslim etmeye karar vermişlerdir. O halde sizin de felâkete uğrayacağınızda şüphe yoktur. Hemen kararlaştırılan geceden evvel Padişah tarafına sığınarak pişmanlığınızı belirtmeniz ve af ve merhametini istemeniz, sizin kurtuluşunuzun sebebi-**

dir." anlamında başka başka mektuplar gönderdiler. İkisi de mektupları aldıkları gibi birbirine göstermişler. Mihaloğlu'nun askerle yaptığı konuşması üzerine bu hal ve sözlerin açığa çıkmasından dolayı ikisi de hayret ve endişeye düşmüşler.

İvaz Paşa mektubunda belirtmiş olduğu gece Padişah'ın ordusunu komutası altına aldı. Davul ve zurna çaldırarak Ulubat nehrinin karşı tarafına geçirmeye başlayınca, Cüneyd Bey Aydın tarafına doğru kaçtı. Düzme Mustafa yalnızca Biga tarafına gitti. Biga kadısının hazırladığı kayık ile Rumeli yakasına geçti. Rumeli Beyleri, bu duruma hayretle bakakaldılar. Ne karşı koymaya kalktılar, ne de kaçmaya yeltendiler. Sabahleyin Sultan Murad, nehrin karşı yakasına geçince, hepsi zillet içinde kusurlarından ötürü af isteyerek ayağına yüz sürdüler.

Sultan Murad, Biga'ya gitti. Bütün gemiler Rumeli kıyısına çektirilmiş olduğundan karşıya geçmek için gemi bulamadı. Evvelce Düzme Mustafa'ya gemi bularak kaçmasını kolaylaştırmış olan Biga kadısını astı. Oradan Lapseki'ye gitti, Orada da gemi bulamadı. Fakat Foça şehrinde bulunup, Cenevizlilerin doğu bölgesindeki iskelelerini ve bütün sömürgelerini yani Midilli ve Sakız adalarını Saruhan kıyıları ile Galata, Amasra ve Kırım'da Kefe limanlarını idare eden Cenevizli vali, Sultan Murad'ın bu sıkıntısı arasında vermekte olduğu vergiyi ödemekle beraber gemileriyle de devlete hizmet eyleyeceğini arzetmiş olduğundan Sultan Murad, hemen Ceneviz gemilerine binerek Rumeli kıyısına geçti. O âsînin arkasına düştü. Edirne'ye yürüdü. Her tarafa takip için adamlar gönderdi.

Düzme Mustafa biraz adamıyla Edirne'ye doğru giderken orada barınamayacağını anladı. Selanik tarafına yöneldi ise de yanındaki adamlar kurtulamayacaklarını anlayıp, kendi suçlarının affına sebep olmak üzere Düzme Mustafa'yı tutarak' takibe memur olan Padişah'ın askerlerine teslim ettiler. Sekizyüzyirmialtı yılı içinde Sultan Murad, Edirne'de iken huzurlarına götürüldükte, Edirne kalesinin bir burcuna asıldı.

İstanbul'un Kuşatılması ve Küçük Mustafa Çelebi Olayı

Sultan Murad'ın bu zaferi üzerine elçiler İstanbul'dan Edirne'ye koşuştular. Eski hukuku ileri sürdüler. Oysa Düzme Mustafa meselesini çıkaran Kayser Manuel olduğundan Sultan Murad Han, onun elçilerini huzuruna kabul etmedi. Ordu ile gelip İstanbul'u sardı. Fethi gerçekleştirmek üzere iken Küçük Mustafa Çelebi olayı çıktı.

Bir taraftan Kayser Manuel, öte taraftan Karamanoğlu gibi Osmanlı Devleti'nin düşmanı olan Anadolu Beyleri, Sultan Murad'ın Küçük kardeşi ve Hamideli valisi olan Mustafa Çelebiye **"Sen henüz ergin değilsin. Onun için kardeşin sana bir şey yapmıyor. Ama erginleşince kesinkes seni öldürür. Oysa o şimdi Rumeli'de savaş ile uğraşıyor. Bu sırada sen gidip kolaylıkla Bursa'yı ele geçire-**

bilirsin." diyerek onu isyana kışkırtmakla, saltanat davasına kalkıştılar. Lalası İlyas Bey de Saltanat Atabey'i olmak sevdasına düştü. Hemen Turgutlu aşiretinden bir hayli serseriler ile beraber Bursa üzerine geldiler. Bursalılar kaleyi teslimden kaçındılar. Kale sağlam ve muhafızları çoktu. Bu yüzden kaleden yüz çevirerek gelip ele geçirilmesini kolay gördükleri İznik kalesini sardılar. Nasıl bir oyuna getirdiler ki, İznik kalesi kendilerine teslim olundu. Fakat İlyas Bey'e Beylerbeyilik sözü verilerek zihni çelinmişti. İşte durum bu şekilde iken, Sultan Murad İstanbul üzerinden kuşatmayı kaldırdı.

Rumeli sınırlarının batı tarafını Evrenos oğlu Ali Bey'e ve doğu tarafını Firuz Bey'e bırakıp, kendisi kalan askerle sekizyüzyirmialtı yılı içinde İznik üzerine yürüdü. Önce Çarhacılar, İznik'e gittiler. Şehzade tarafından Taceddinoğlu karşı çıktı. Çarha'ya memur olan Mihaloğlu Mehmed Bey'le karşılaşarak onu vurup öldürdü. Sonra Padişah'ın ordusu yetişti. Şehzade'nin takımı bozulup kaleye seğirttiler. İlyas Bey hemen Mustafa Çelebi'yi tutup, o masumu Sultan Murad'a sundu. Sultan Murad da onu idam etti. İlyas Bey, saltanat Atabey'i olmak sevdasıyla zavallı masumu kışkırttı. Sonra Beylerbeyi olmak sevdasıyla onu Sultan Murad'ın kılıcına verdi. Fakat kendisi de isteğine kavuşamadı. O da Sultan Murad'ın kılıcına geldi. Lâyığını buldu. Taceddinoğlu da bir kümeste gizlenmiş olarak bulundu. Mihaloğulları elinde öldü. Sonra İkinci Sultan Murad, Timurtaş Paşa oğlu Umur Paşa'yı elçilikle Germiyanoğlu yanına gönderdi. Kardeşi Oruç Paşa'ya Beylerbeyilik verdi. Öteki kardeşi Ali Paşa'yı Saruhan sancağına ve Lalası Yörgeç Paşa'yı Amasya sancağına tayin ederek gönderdi. Kendileri de Bursa'ya döndü.

Kastamonu'nun Alınması

İsfendiyar Bey'in Osmanlı sınırını aşarak sekizyüzyirmiyedi yılı içinde Taraklı Borlu kalesini kuşattığı haberi gelince, Padişah ordu ile o tarafa seğirtti.

Şehsuvar Bey'in oğlu Kasım Bey, Çelebi Sultan Mehmed zamanında Osmanlı komutanları sırasına girmiş olduğundan, bu kere o da orduda idi.

Borlu yakınında şiddetli bir savaşa tutuşuldu. Oysa Kasım Bey'in kışkırtması ile İsfendiyar Bey askerinin bir kısmı beri tarafa geçince, İsfendiyarlılar bozuldular. İsfendiyar Bey de kaçarak Sinop kalesine kapandı. Kastamonu yöresi hiçbir engel ve zahmetle karşılaşılmadan ele geçti.

İsfendiyar Bey, pişmanlığını belirtti. Af istemek için diğer oğlu Murad Bey'i Padişah'a gönderdi. Kızının Padişah'ın kendisine nikâh kıyılarak haremine kabul buyurulmasını rica etti. Padişah da ricasına müsaade etti. Kastamonu ile Bakır yöresi Osmanlı ülkesine katılarak, geri kalan memleketleri kendisine verildi. Ve bu şekilde barış yapılarak Bursa'ya dönüldü.

Bazıların çekememezliği ve koğuculukları yüzünden Padişah'ın İvaz Paşa'ya güveni sarsıldı. Ve gözlerine mil çektirdi. İvaz Paşa, bir süre o durumda yaşadı. Sonra vebadan öldü.

İsfendiyar Bey ile savaşıldığı sırada Eflâk hükümdarı Drakula, Silistre tarafına geçip Osmanlı şehirlerine zarar vermeye başladığından Padişah, Bursa'da çok kalamadı. Hareket etti. Eflâk diyarını yağmalamak için Firuz Bey'e emir gönderdi. Firuz Bey, hemen ilerleyerek Eflâk'ın altını üstüne getirdi. Padişah'ın Edirneye hareketini duyunca Drakula yaptığına pişman olarak ne yapacağını şaşırdı. Ordu Eflâk'a gelmeden öfkesini yatıştırmak için, Eflâk'ın iki senelik vergisiyle iki oğlunu Edirne'ye gönderdi. Gelip Padişah'ın ayağına yüz sürdüler, af ve merhametini dilediler. Padişah ricalarını kabul etti.

Yine o sene Arnavutlar isyan ettikleri için, Evrenos oğlu İsa Bey, Arnavutluk'u vurmak üzere görevlendirildi.

Padişah'ın Düğünü ve Şeyhülislâm Tâyini

Sekizyüzyirmisekiz senesinde ikinci Sultan Murad Bursa'ya gitti. Kararlaştırıldığı üzere İsfendiyar Bey'in kızı için düğün hazırlığına başlandı. Aşçıbaşı Elvan Bey, Harem ağalarından Şerafeddin Paşa ve Reyhan Paşa ve Germiyanoğlu Yakup Bey'in karısı ki, Padişah ona (Şah Ana) diye hitap ederdi. Ve haremde bulunan diğerleri ve bir hayli kapıkulları tantanalı bir alayla gelini aldılar ve Bursa'ya getirdiler. Düğününde görülmedik ve işitilmedik mücevherler vardı. Mübarek bir saatte İkinci Sultan Murad'la gerdeğe kondu.

Padişah bu düğünde bir kız kardeşini İsfendiyar Bey'in oğlu Kasım Bey'e ve diğer kız kardeşini Anadolu Beylerbeyisi Karaca Paşa'ya ve başka bir kız kardeşini Veziriazam İbrahim Paşa'nın oğlu Mahmud Çelebi'ye verdi.

Allah'ın lûtfu ile Osmanlı ülkelerinin genişlemesi ve her çeşit işin çoğalması dolayısıyla bütün âlimlere başvuracakları bir merkez olmak üzere bir Şeyhülislâm tayinine lüzum görüldü. O asrın en büyük âlimi olan Şemseddin Fenari o sene Şeyhülislâm olarak atandı. **İşte Osmanlı Devleti'nde ilk Şeyhülislâm odur.**

Menteşe Eli'nin Yeniden Alınması

Sekizyüzyirmidokuz senesinde Menteşe Beyliği Osmanlı ülkesine katıldı. Önce Menteşe oğlu Yakup Bey öldü. Yerine oğlu İlyas Bey geçti. Üveys ve Ahmed adlı oğullarını Osmanlı terbiyesi almak için saraya göndermişti. Arası çok geçmeden İlyas Bey öldü. Üveys ve Ahmed Becerin, babalarından kalan memleketlerini ele geçirmek için kaçtıkları duyulunca, böyle izinsiz savuşmaları, Padişah'ı gücendirdi. İkisi de tutulup Tokat'ta hapsedildiler. Menteşe sancağı da Balaban Paşa'ya verilerek, Osmanlı ülkesine katıldı.

İzmir'in Alınması

Yine o sene İzmir de alınarak Osmanlı ülkesine katılmıştır.

İzmir hükümdarı Cüneyd Beyin Düzme Mustafa olayında meydana çıkan asice hareketinden başka birkaç kere görülen isyanından dolayı Bayezid Paşa damadı ve Aydın Mutasarrıfı Yahşi Bey ile aralarında çarpışma eksik değildi. Cüneyd Bey, bir aralık Yahşi Bey'in kardeşini tutup öldürdü. Sekizyüzyirmidokuz senesinde Anadolu Beylerbeyisi Timurtaş Paşa'nın oğlu Oruç Paşa, Cüneyd'in hakkından gelmesi için görevlendirildi.

Oruç Paşa, Yahşi Bey ile beraber İzmir üzerine vardıkları zaman, Cüneyd Bey bir kaleye sığındı. Oruç Paşa, İzmir bölgesini yağmalayıp harap etti. Fakat zevkine düşkün biriydi. İşi bitirmeden döndü. Cüneyd Bey yine ortaya çıktı. Yine saldırıya başladı. Hatta Yahşi Bey'in öteki kardeşi Sinan Bey'i de idam etti.

O sırada Oruç Paşa öldü. Yerine Anadolu Beylerbeyisi olan Hamza Bey ile Yahşi Bey ve İzmir sancağı Bey'i olan Yahyâ Bey, Cüneyd Bey'i ortadan kaldırmakla görevlendirildiler. Ve İzmir üzerine yürüdüler. Akhisar yakınında Gülnar denen yerde Cüneyd'in oğlu Kurt Hasan karşı çıktı. Fakat dayanamadı. Babasının yanına kaçtı. Sonunda Cüneyd Bey ile oğlu Kurt Hasan'ı ele geçirdiler. İkisini de idam ettiler. Böylece İzmir ve çevresi Osmanlı ülkesine katıldı. İzmiroğullarının ocağı söndü.

Alacahisar'ın Alınması

O sırada Sırp Kralı antlaşmayı bozdu. İshak Bey oğlu Paşa Bey'i tutup hapsetti. Padişah sekizyüzotuz senesinde Edirne'ye ve oradan Filibe'ye vardı. Karamanoğlu ise onun Rumeli tarafına geçmesini fırsat bilerek bozgunculuğa başladı. Padişah, iki tarafın işlerini düzene koymak için, o tarafta durdu. Sırbistan üzerine yeterince askerle Rumeli Beylerbeyisi Sinan Paşa'yı gönderdi. Sinan Paşa gidip o zaman Sırbistan'ın başkenti olan Alacahisar'ı ve çevresini ele geçirdi. Padişah, bu alınan memleketleri Mirahur'u Mezid Bey'e verdi.

Tekeoğlu ile Karamanoğlu'nun Öldürülmeleri

Anadolu tarafına gelince daima fırsat gözetmekte olan Karamanoğlu Mehmed Bey, Padişah'ın Rumeli tarafına hareketini haber alır almaz, Rumeli gailesi arasında bir takke kapmak sevdasıyla önce Osmanlı Devleti'nin kılıcından korkarak Karaman'a kaçıp sığınan Teke oğlu Osman Çelebi'yi yeniden Tekeeli'ne sahip kılmak üzere, işte bu sekizyüzotuz yılı içinde asker ve mühimmat vererek, kendisi de geriden yetişmek üzere onu Tekeeli'ne salıverdi. O da gidip Antalya'yı kuşattı.

O sırada Antalya muhafızı Firuz Bey öldü. Oğlu ve Afyon Karahisar muhafızı bulunan Hamza Bey, babasının ölümünden ve Antalya'ya saldırılacağından

haberli olunca, Karâhisar'ın korunmasını güvendiği bir adamına bıraktı. Kendisi Antalya'ya hareket etti. Kalenin kuvvetlendirilmesine çalıştı, O sırada Osman Çelebi hastalandı. Antalya yakınında olan İstanos yaylasına çekilip Karamanoğlu'nun gelmesini bekliyordu.

İki kuvvet birleşmeden Osman Çelebi'nin topluluğunu dağıtmak için Hamza Bey işe yarar yiğitlerden bir grup seçti. Onları baskına gönderdi. Onlar da İstanos'a gidip geceleyin ansızın Osman Çelebi'yi bastılar. Gerek kendisini, gerek adamlarını kılıçtan geçirdiler.

Karamanoğlu Mehmed Bey durumu öğrenince çok üzüldü. Çabuk davranmadığına pişman oldu. Bununla beraber iş bu dereceye geldikten sonra durmadan gidip Antalya kalesini sardı. Hamza Bey kuvvetli bir savunmada bulundu. Kuşatmanın şiddetlenip uzamasından kaledekilerin halleri yaman ve perişan oldu.

İşte o durumda Padişah'ın Rumeli'de zafer kazanarak büyük bir ordu ile Anadolu yakasına geçmek üzere olduğunu duyunca, Karamanoğlu Mehmed Bey, Antalya kalesinin ele geçirilmesinden ümidini keserek Konya'ya çekilmeye karar verdi. Fakat Padişah ordusunun oraya erişmesinden önce bir iş görebilmek ümidiyle canını dişine takarak şiddetli bir hücum etmek üzere hücum noktalarını tayin için bir ata binerek kalenin etrafında gezerken kaleden atılan bir top tanesi Mehmed Bey'in başına rastlayarak paramparça etti. Ordusu dağıldı. Hamza Bey kaleden çıkıp Karamanlıların terk ettikleri mal ve eşyaları yağmaladı. O top tanesini kapısına astırdı. O baş döğen taş yani taş yuvarlağı zencir ile kale kapısında asılı durur diye **"Solakzade"** ve **"Sahaifü'l-Ahbar"** adlı tarih kitaplarında yazılıdır.

Karamanoğlu Mehmed Bey'in İbrahim Bey ve Ali Bey adlarında iki oğlu bu kuşatmada beraber idiler. Ali Bey büyük kardeşinin hıyanetinden korkarak kaleye sığındı. İbrahim Bey de diğer Karamanlılarla beraber Konya'ya gitti. Hamza Bey onu bir fetih mektubu ve ganimet malları içinde takdime lâyık nefis eşyalar ile beraber Padişah'a gönderdi. Kadirbilir Sultan, Teke sancağını Hamza Bey'e verdi. Cevahirle süslü bir kılıç ve donanmış at gönderdi. Ali Bey'i de bir kız kardeşiyle evererek akraba oldu. Sonra Sofya sancağını verdi. Ömrünün sonuna kadar Osmanlı saltanatı sayesinde sakin bir şekilde yaşamıştır. İbrahim Bey ordudan kaçıp babasının cenazesini bir beygire ters yükleyerek Konya'ya gitmişse de, Mehmed Bey'in top mermisiyle öldüğü Konya'ya yayılınca kardeşi Ali Bey varislik hakkını ileri sürerek Karaman hükümetini ele geçirdi.

Antalya kuşatmasından dönen İbrahim Bey ile kardeşi İsa Bey amcaları Ali Bey'in baskısı altında barınamadıklarından felâkete uğrayanların sığınağı olan Osmanlı Devleti'ne sığındılar.

Merhamet saçan Sultan, onlara da iltifat ve ikramını esirgemedi. Birer kız

kardeşini verdikten başka İsa Bey'e Rumeli'de bir sancak verdi. İbrahim Bey'in yanına yeteri kadar asker katarak Konya hükümetini kurtarıp onu makamına oturttu.

İbrahim Bey, Padişah'ın bu lûtfunun değerini bilerek önce Hamideli'nden Osmanlı ülkesine katılmış olan yerleri geri verdi. Bir süre Osmanlı Devleti'ne sadık kalmışsa da sonra o da kendinden öncekilerin yolunu tutmuştur.

Kızılkocaoğullarının Yok Edilmesi ve Canik Vilâyetinin Alınışı

Çorum ovasında çadırda oturan Türkmenlerden ve eşkıya reislerinden Kızılkocaoğulları diye bilinen dört kardeş bazen yol keserek Amasya ve Tokat halkına zarar verdikten başka Kara Osman Bayındirî oğlu ve Zülkadir oğlu gibi Osmanlı Devleti'ne rakip geçinen Türkmen Beyleri'ni Osmanlı ülkesi üzerine kışkırtırlardı. Amasya eyaleti valisi Lala Yürgeç Paşa, bazı hilelerle onları bir tuzağa düşürdü. Dörtyüz kadar adamlarıyla beraber onları öldürdü. Çorum ovasındaki obalarını basıp, bulduğu Türkmenleri ve mallarını ganimet olarak aldı. Osmancık bölgesinden Zeytin adlı kaleyi sararak mutasarrıfı olan Haydar Bey elinden aldı. Sonra sekizyüzotuzbir senesinde Canik vilâyetini Selçuklu kalıntılarından olan Alparslan oğlu Hüseyin Bey'den alarak Osmanlı ülkesine kattı. Gerek Haydar Bey, gerek Hüseyin Bey, Padişah'ın huzuruna gelince, ikisine de geniş geniş topraklar verilerek memnun edildiler.

Ergene Köprüsünün Yapılması ve Germiyan Memleketlerinin Alınması

Sekizyüzotuzbir yılı içinde yüce eserler sahibi Sultan Edirne'ye geldi. Ergene köprüsünün bulunduğu yer ormanlık ve bataklık olduğu için haydutların sığınağı olmuştu. Orasını temizleyip düzelttikten sonra yüzyetmişdört gözlü büyük bir köprü ve bir başına bir köy ve öteki tarafına bir kasaba, cami, medrese ve imaret yaptırmaya başladı.

Germiyanoğlu Yakup Bey'in yaşı sekseni geçmişti Çocuğu da yoktu. Kız kardeşinin torunu olan İkinci Sultan Murad'ı ziyaret ederek memleketini ona vasiyet etmek üzere, bu sırada Kütahya'dan hareket ile Bursa'ya geldi. Osmanlı Sultanlarının türbelerini ziyaret ederek birçok sadakalar verdi, kurbanlar kesti. Emir Sultan sağdı. Gidip elini öptü, duasını aldı. Sonra Gelibolu'dan geçerek Edirne'ye bir konak uzaklıkta komutanlar ve asker kendisini karşılayarak büyük bir kalabalıkla getirdiler, hükümdarlara lâyık bir köşke kondurdular. Sonra sarayda kendisi için ziyafetler ve son derece ağırlamalardan sonra memleketine döndü. Ertesi yıl ölünce vasiyeti gereği Germiyan ülkesi Osmanlı ülkesine katıldı. Valiliği de Umur Paşa oğlu Osman Çelebi'ye verildi.

Denizli diyarı ve Karahisar, işte bu şekilde tamamen Osmanlı ülkesine katılmıştır. Anadolu'da beyliklerden yalnız Karamanoğullarının beylikleri kalmıştır. Onlar da Osmanlı hükümetini tanımış ve Padişah tarafından beyliklerine kavuşturulmuş olduklarından eski önemleri kalmamıştı.

Güvercinlik Kalesinin Alınması

Sekizyüzotuzbir senesinde Sultan Murad Edirne'ye gelince Uç beylerinden İshak Bey'i Sırbistan üzerine göndermişti. O sene Haziran ayında Sırbistan Kralı olan Istefan Lazaroviç ölmüştü. Yerine Yorgi Brankoviç geçmişti. Bu yüzden Sırbistan'da bir değişiklik olmuştu. Sırbistan, Osmanlı Devleti'nin koruması altında iken, Macarlar Sırbistan işlerine karışmak istediler. Arada çekişme çıktı. Bu yüzden İshak Bey de bir iş göremedi.

Bunun üzerine Rumeli beyleri, İshak Bey'in emrine verilerek Can ovasını ve Güvercinlik kalesini fethettiler. Güvercinlik, Erşova ile Semendre arasında Klomboc denen ve Avrupa ile Macaristan yakasına geçmek için güzel bir köprübaşı olacak bir yerdi. Burasının Osmanlı eline geçmesi Macar kralının dikkatini çekmişti.

Brankoviç ise memleketinin selâmeti için, buralarını bırakmakla birlikte, kızını da Padişah'a vermek istedi. Senelik vergisini vermek şartıyla kalan memleketleri kendi idaresinde bırakılarak antlaşma yenilendi. Kızıyla da evlenildi. Akıncılar Sırbistan üzerinden çekildi. Bosna tarafına gönderildiler. Pek çok esir ve ganimetler aldılar.

Selanik'in Alınması

Yıldırım Bayezid, Selânik'i ele geçirmiş iken Timur olayından sonra yine Rumların eline geçti. Kayser'in yani İstanbul İmparatoru'nun kardeşi Andronikos'un elinde idi.

Osmanlılar ise her tarafı kuşatarak kale duvarlarına kadar ulaşmışlardı. Andronikos, onların hücumuna engel olamıyordu. Bundan dolayı Selanik halkı, memleketi korumak şartıyla Venedikliler'e verdiler.

Osmanlı ülkesi arasında öyle önemli bir yerin Latinler elinde bulunması uygun görülemezdi. Padişah büyük bir ordu ile o tarafa yürüdü. Gelibolu'da hazırlanan gemileri de oraya gönderdi. Fakat Venedik donanması, İslâm gemilerini uzaklaştırdı. Denizden kuşatma yapılamadı. Ancak karadan sarılabildi. Bu yüzden kuşatma kırk gün kadar uzadı. Sonunda Padişahın kendisinin yaptığı teşvikleri üzerine sekizyüzotuziki yılı Receb ayının beşinci günü Osmanlı ordusu genel bir hücuma geçti. Oklar çekirge alayı gibi burçlar üzerinde uçuştu. Birtakım Osmanlı yiğitleri merdivenler ile kalenin üzerine çıkarak zorla Selanik kalesini

aldılar. Sayısız ganimetlere kavuştular. Sonra etraftan birçok İslâm halkı getirilip yerleştirildi. Memleketin korunması sağlanarak Edirne'ye dönüldü.

Çeşitli Olaylar

Sekizyüzotuziki yılı içinde Bursa'da veba çıktı. Bursa'da pek çok insan öldü. Devlet adamlarından ve ileri gelenlerden pek çokları ve pek büyük adamlar öldü. Hayrat sahibi meşhur İvaz Paşa ve Padişah'ın amcası oğlu Orhan Bey oğlu Emir Süleyman ve kendi kardeşi olan Mahmud Çelebi ve bir söylentiye göre diğer kardeşi Yûsuf Çelebi de ebed diyarına göçtü. Şeyhülislâm ve bilginlerin bilgini Şemseddin Molla Fenâri öldü. Evliyadan Emir Sultan da yerini boş koyup gitti. Molla Fenâri'nin yerini dolduracak adam bulmak zordu. Bilginler içinde takvasıyla ünlü ve birçok fenlerde üstad olan ve bir köşeye çekilmiş bulunan Fahreddin Acemi, diğerlerinden üstün ve şeyhlik makamına lâyıktı. Molla Fenâri'den sonra Şeyhülislâm tayin edildi.

Veziriazam İbrahim Paşa da o sırada ölünce yerine oğlu Halil Paşa sadrazam oldu.

Çandarlıoğulları, bir ilim hanedanından idiler. Çandarlı Kara Halil kazasker iken Hayreddin Paşa adıyla veziriazam olduğu gibi, oğlu Ali Paşa ve İbrahim Paşa ve bu kere Halil Paşa da hep kazasker iken veziriazam olmuşlardır. Şehzadelerin ve bunca büyük adamların ardarda ölümleri küçük büyük herkesi üzüntüye sokmuş iken, sekizyüzotuzüç yılı Recep ayının yedinci cumartesi gecesi Fatih Sultan Mehmed'in doğumu herkesi sevindirdi.

Karakoyunlu Kara Yûsuf un oğlu ve Azerbaycan Bey'i olan Kara Bey sekizyüzotuzdört senesinde Timurlenkoğullarından Horasan ve Maveraünnehir emiri olan Şahruh Mirza ile Selmas'ta yaptığı büyük savaşta yenilmişti. Babası vaktiyle Yıldırım Bayezid'e sığındığı gibi, o da Anadolu'ya sığınarak kışı Anadolu'da geçirmek için izin istedi. Padişah fermaniyle Amasya valisi Yengeç Paşa, onu Tokatla kondurdu, İkramda bulundu. Bahar gelince İskender Bey'in adamları haşarat gibi çevreye yayılarak halka saldırır oldular. Yörgeç Paşanın şikâyeti üzerine, onu Osmanlı topraklarından çıkarmak için Anadolu Beylerbeyisi Timur Paşa oğlu ömür Paşa askeriyle o tarafa hareket etti, Kendisine öğüt verici mektup yazdı. Eğer gitmezse zorla çıkarılacağını belirtti. Kendiliğinden yıkılıp gitmiştir. Fakat adamları yol boyunda olan şehirleri soyup soğana çevirmişlerdir. O sene Yanya halkı, karışıklıktan kurtulmak için ülkeyi tendi istekleriyle Osmanlı'ya teslim ettiler..

Arnavutluk aşağı ve yukarı diye ikiye ayrılmıştır. Selanik'in fethinden sonra Osmanlı ordusu o tarafa yürümüştü. Aşağı Arnavutluk yani Güney Arnavutluk Kartoji adlı bir İtalyan'ın elindeydi. Daha fazla dayanamadı. Osmanlı Devleti'ne bağlandı. Arnavutluk'un yukarısına yani kuzeyini elinde bulunduran ünlü Bil-

sa'nın oğlu Yani Kasteryot kendi bağımsızlığını korumuşsa da resmen Osmanlı himayesini kabul etti. Hatta oğullarını saraya göndermiştir Bunlardan biri ünlü İskender Bey idi. Padişah'ın özel hizmet adamları sırasına girdi Güzel terbiye gördü. Savaşın inceliklerini öğrenerek Padişah'ın sevgisini kazanmıştı.

Yani Kasteryot'un ölmesi üzerine memleketleri, sekizyüzotuzbeş senesinde Osmanlı ülkesine katılmıştı. Fakat küçük oğlu olan İskender Bey kendi isteği üzerine bir miktar askerle görevli olarak asıl vatanına varınca baş kaldırarak devletin başına büyük bir belâ olmuştur Akhisar Tiran'ı ele geçirdi. O tarafta bulunan Müslümanları hile ile öldürdü. İşkodra, Karadağ, Ohri, Berat ve Ergiri memleketlerini razı oldukları bir vergiye bağlayarak Arnavutluk'ta kuvvetli bir hükümet kurmuştur Sultan Murad, bununla çok uğraştı. Fakat bir türlü ele geçirememiştir.

Macaristan Seferleri ve Karamanoğlu ile Yapılan Savaşlar

Sekizyüzotuzaltı senesinde Evrenos oğlu Ali Bey, Tuna'yı geçti. Macaristan'a akın etmek için etrafa dağıldıkları zaman Macar Kralı, askerin bu dağılışını fırsat bildi. Var gücüyle Ali Bey'in üzerine hücum edince Ali Bey'in yanında az adam olduğundan yerinde duramadı. Dövüşe dövüşe kurtuluş yakasına can attı. Fakat dağılan askerin kimi esir kimi şehit oldu. Padişah bundan üzülerek ağır bir ordu ile Macaristan'a sefere çıkmaya karar vermişken garip bir olay oldu. Zülkadir oğlu Sülyeman Bey'in eline benzersiz bir at geçti. Onu Padişah'a sunmak için beslerken, Karamanoğlu İbrahim Bey bunu işitti. Atı istedi. Padişah'a sunacağım diye özür diledi. Karamanoğlu tarafından gönderilen birkaç hırsız atı çalıp götürdüler. Süleyman Bey, durumu Padişah'a bildirdi. Padişah adam gönderip atı istetti. Karamanoğlu, o görevliyi horlayarak kovdu. Yanına asker katarak kendisini babası yerine oturtmuş olan merhametli Sultan hakkında dil uzattı. Bu yüzden gereken terbiyesi verilmeliydi. Meğer işin iç yüzü başka imiş.

Osmanlılar Tuna kenarında olan Macaristan yakasına geçmek için en güzel bir köprübaşı olan Güvercinlik kalesini ve çevresini ele geçirmişlerdi. Macar Kralı iken henüz Almanya imparatorluğuna seçilmiş olan Sicismon ise bu tarafları Osmanlıların hücumlarından korumakla uğraşıyordu. Sırbistan'dan Osmanlılar'ı sürüp çıkarmak için Sırp Kralı ve komşu hükümdarlar ile anlaşmıştı. Ayrıca Karaman oğluyla da haberleşti. O da **"Ben, Anadolu tarafından Osmanlıları uğraştırırım. Siz de o taraftan saldırınız."** dedi. Ve hemen Hamideli'ni ele geçirdi. Macar Kralı da Sırp Kralı ile beraber gelip Güvercinlik kalesini kuşattılar. Bunun üzerine Padişah, Edirne'de durdu. Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa'yı Rumeli askeriyle Güvercinlik'in yardımına gönderdi. O da Güvercinilik'e yaklaşınca komutanlar ile danışmada bulundu.

Vidin valisi olan ve Vidin Sinan'ı diye şöhret bulan Sinan Bey hemen düşmana hücum edilmek reyinde bulundu. Sinan Paşa bu fikri kabul etmedi. Aralarında hayli anlaşmazlık çıktı. Sonunda Sinan Bey meclisten çıkıp atma bindi. Adamlarını yanına topladı. Osmanlı askerlerine karşı ne durursunuz diye seslenerek atını tepti ve düşman üzerine gitti. Asker de takım takım onun arkasına düşüp gitmeye başladı. Sinan Paşa da binip bütün askerle beraber ister istemez o tarafa yürüdü. Büyük bir savaş oldu. Sonunda düşman bozuldu. Çoğu Tuna nehrinde boğuldu. Macar Kralı, güç belâ Tuna'yı geçip canını kurtarabilmiştir. Bu büyük zafer sekizyüzotuzyedi senesinde olmuştur. Sekizyüzotuzsekiz senesinde Padişah Karaman oğlu İbrahim Beyden öç almak için Anadolu'ya geçti. Karaman ülkesini ele, geçirdi. İbrahim Bey'in kardeşi İsa Bey ve Zülkadir oğlu Süleyman Bey, Kadı Burhaneddin oğlu Zeynelâbidîn, bu seferde Padişah'ın yanında idiler. İbrahim Bey Taşeli'ne kaçtı. Sarp dağlara sığındı. Padişah Konya'da durdu. Taşeli'nin yollarını düzeltmek için pek çok kazma ve kürekli asker gönderdi. İbrahim Bey, korkunç sonunu düşünerek bilgin ve şeyhlerden elçiler gönderip eman diledi. Ricacıların aracılığıyla suçu affedildi. Hamideli'nden aldığı yerlerin dışındaki ülkeleri kendisine geri verilmek ve kendisi Osmanlı Devleti'ne bağlı kalarak Osmanlı'nın hizmetinde bulunmak şartıyla barış yapıldı. Sonra sekizyüzotuzdokuz yılı içinde Edirne'ye dönüldü.

Karaman seferini fırsat bilerek Alacahisar'ı kuşatıp ve etrafını yağmalamış olan Macar Kralından öç almak için, hemen o tarafa, yürüdü. Sekizyüzkırk senesinde Evrenos oğlu Ali Bey, Macaristan tarafına gönderildi. Ali Bey, kırk gün kadar Tamaşvar etrafını yağmalayıp harap ederek altmışbin kadar esir sürüp getirdi. Bunun üzerine Padişah sekizyüzkırkbir senesinde ordu ile Zemuk yakasına geçti. Sırp Bey'i olan Vılakoğlu ve Eflâk voyvodası olan Viladrakul askerleriyle gelip orduya katıldılar. Sırp Kralının kılavuzluğu ile Vidin'den Tuna nehri geçildi. Hermenşıtat kalesine dek gidildi, iki ay kadar oralarda dolaşıldı. Macar Kralı, sarp yerlerde korunarak ortaya çıkmadı. Kış yaklaştığından ordu ile Eflâk üzerinden Edirne'ye dönüldü. Arnavutluk'ta isyan üzere bulunan İskender Bey üzerine de bu sırada bir asker fırkası gönderilmişti. İslâm askeri ganimet almaya koyulduklarında İskender Bey geçitleri kapayarak onların arkalarını kapamıştı. İslâm ordusu ellerindeki esirleri kılıçtan geçirip zorla boğazları geçerek dönmeyi başarmışlardır. Sekizyüzkırküç senesinde ordu ile Macar Kralı üzerine yürüdü Belgrad kalesi sarıldı. Sava nehrinin karşı tarafına akın etmek üzere askere izin verildi. Sayısız ganimetler alındı. Belgrad kalesinin fethi gerçekleşti. Dönüşte Novaberde kalesi alındı. İshak Bey ile harem ağalarından Bursa'da hayratı olan Şahabeddin Paşa'yı sınırda, bıraktı. Padişah Edirne'ye döndü. Bu gazaya yönelişleri sırasında Edir-

ne'de Muradiye diye bilinen cami ile imaret ve Mevlevihane yapımını başlatmıştı. Dönüşte payına düşen ganimetleri bu hayrata harcamıştır. O sene Edirne'de kışladı. Büyük bir düğün yaptı. Şehzade Alâaddin ile Şehzade Sultan Mehmed'i sünnet ettirdi. Kızını İsfendiyaroğlu ile evlendirdi.